

32.019.5(477)

155

Василь Лизанчук

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Міністерство освіти і науки України
Львівський національний університет імені Івана Франка

Львівська школа журналістики

Василь Лизанчук

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Підручник

Львів
ЛНУ імені Івана Франка
2017

32.019.5 (075.8)

УДК 070.1(477):32.019.5(470)(075.8)
ББК 76(4Укр)я73+66.061.43(4Укр)я73
Л 55

Рецензенти:

д-р наук із соціальних комунікацій, проф. *О. В. Богуславський*
(Класичний приватний університет, м. Запоріжжя);
д-р історичних наук, проф. *Я. С. Калакура*
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка);
д-р політичних наук, проф. *І. А. Мельник*
(Українська академія друкарства)

*Рекомендовано Вченою радою
Львівського національного університету імені Івана Франка
Протокол № 36/5 від 31 травня 2017 р.*

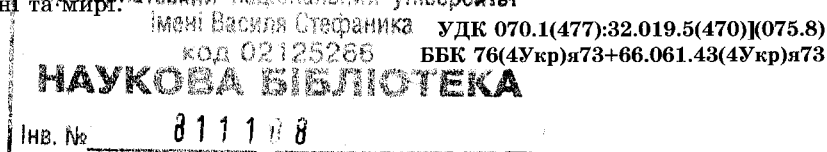
Лизанчук Василь

Інформаційна безпека України: теорія і практика : підручник / Василь Лизанчук. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 728 с.

ISBN 978-617-10-0389-7.

Із залученням новітніх наукових даних українських і зарубіжних авторів, на неспростовних документальних засадах комплексно і системно досліджено, узагальнено, правдиво висвітлено історію викликів і загроз від московських колонізаторів українській мові, культурі, національній ідентичності, церкві, природним звичаям і традиціям. Всебічно проаналізовано форми, методи і способи маніпулятивної пропаганди російських ідеологів, політиків, працівників ЗМІ. Розкрито складові національно-інформаційної безпеки українського суспільства, розглянуто та осмислено основоположні принципи розвитку й утвердження української України в умовах російської агресії та глобалізації.

Для студентів, викладачів, учителів, старшокласників, широкого загалу читачів, які прагнуть отримати повну, правдиву інформацію стосовно українсько-російських відносин, про те, що русини=українці та москвити=росіяни не одного роду-племени, це – різні етноси, але як сусідам треба жити у злагоді, порозумінні та мирі.

© Лизанчук В., 2017

© Львівський національний університет
імені Івана Франка, 2017

ISBN 978-617-10-0389-7

Передмова

Міжнародна концепція державного суверенітету передбачає право кожного народу бути повноправним господарем на своїй території, розвивати й утверджувати національно-духовні, загальнолюдські моральні цінності, гарантувати всебічну безпеку людині, суспільству й державі. У нинішніх умовах невідомого розвитку технократичних суспільних моделей, інформатики, економізації політики – потужних глобалізаційних процесів, які не є ідеологічно нейтральними, – стає зрозумілою нагальна необхідність безперервної дії не лише принципів людиноцентризму, культуроцентризму, а передусім – націоцентризму.

Такий принциповий підхід пов'язаний з тим, що формування національної свідомості, ідентичності українців у сучасних умовах неможливе без подолання двох потужних інформаційно-психологічних бар'єрів, які створені багатовіковим російщенням нині “руським миром” – і глобалізацією.

Історичні виклики, загрози, інші руйнівні наслідки для української соборності, ідентичності та проблеми національної безпеки досліджують багато українських і зарубіжних учених, письменників, публіцистів. Серед них: Ю. Бабенко, В. Білінський, С. Вовканич, Ю. Горбань, В. Горбулін, С. Грабовський, В. Гриджук, О. Децик, Джил Догерті, В. Заплатинський, Я. Калакура, В. Карпенко, М. Лібікі, І. Лосев, Є. Магда, Л. Масенко, І. Михайлин, В. Монастирський, В. Набруско, В. Огризко, Д. Павличко, Г. Півторак, Г. Почепцов, О. Рафальський, О. Романчук, О. Савченко, В. Соловей, В. Торба, І. Фаріон, О. Шаблій, М. Юрій, І. Ющук, В. Яворівський та ін.

Подолання важкої недуги, спричиненої національному організму України тривалим московським поневоленням, яке вперто знову накидають нам кремлівські агресори – від окупації української території до фізичного

винищення українців, що є безпосереднім свідченням геноциду, етноциду і лінгвоциду української нації, потребує цілеспрямованої, комплексної, системної безпекової праці в усіх сферах життєдіяльності України.

Мета підручника – дати студентові, а також будь-якому читачеві правдивий системний комплекс знань про загарбницьке творення царської московської та комуністичної російської імперії під назвою СРСР, переплавлення різних ідентичностей, насамперед української і білоруської, в одну – російсько-православну, російсько-імперську, російсько-євразійську; розкрити форми, методи і способи маніпулятивного впливу на свідомість росіян, українців, громадян інших європейських країн; акцентувати на тому, що російські ідеологи, історики “вибудували парадигму “спільної історії”, спільного ворога Росії та України” (Я. Калакура), модель яких всіляко формували у суспільній свідомості, насаджували стереотипи про те, що єдиним захисником і гарантом існування України є Росія; окреслити шляхи утвердження соборної української України, національної гідності.

Серед стрижневих безпекових завдань наголосимо на гуманітарно-інформаційній сфері, оскільки агресивне безпам’ятство, псевдоглобалізаційне манкурство нав’язує українцям маніпулятивна російська і проросійська пропаганда в Україні через ЗМІ, книги, історію, культуру, освіту, церкву (Московський патріархат), діяльність антиукраїнських організацій і політиків тощо.

Дослідження проблеми “Інформаційна безпека України: теорія і практика” *ґрунтується на загальнонаукових принципах, до яких належать: історизм, об’єктивність, конкретність, функціональність, системність, когнітивність (пізнавальність), моделювання.*

У межах історичного принципу ми застосовували порівняльно-історичний метод – сукупність пізнавальних засобів (факти, документи, коментарі авторитетів), що дало змогу з’ясувати суттєву відмінність та елементи подібності у розвитку руського=українського і московського=російського етносів, визначити їхню генетичну різницю, загальне та специфічне на всіх історичних етапах.

Щоб об’єктивно, правдиво проаналізувати, осмислити російсько-українські соціально-комунікативні процеси в усіх сферах життєдіяльності в історичному розрізі застосовували також системний метод дослідження. Принцип системності зумовив цілісність, ієрархічність, структурність, взаємозв’язок ґрунтового, логічного вивчення складних процесів розвитку української мови, культури, духовності, збереження національної ідентичності в умовах деспотичної Московської=Російської держави, комуністичної “імперії зла” – Радянського Союзу.

Із системним загальнонауковим принципом тісно пов'язаний порівняно новий метод дослідження – інформаційний, згідно з яким інформація є універсальною, фундаментальною категорією. Адже всі процеси та явища російсько-українських відносин, які ми вивчали, мають інформаційну основу. Інформація є носієм смислу (змісту) всіх процесів минулого і сьогодення, що відбуваються в Україні, Російській Федерації, Європі, усьому світі. Усі існуючі у природі та суспільстві взаємозв'язки мають інформаційний характер.

Різноманітні, цілеспрямовані московські загрози, про які йдеться у підручнику, та інформаційна безпека України мають комплексний характер, певну структуру. Ми акцентували на таких суттєвих компонентах: *потреба – суб'єкт – об'єкт – процеси – умови – результат*. Це дало змогу всебічно та конкретно дослідити функціональну природу зловісного ставлення москвитів=росіян до русичів=українців. Інформаційний метод зумовив виявлення морально-психологічних, генетичних якостей москвитів (росіян), їхню агресивність, загарбницькі потуги щодо України.

Відомо, що сучасне визначається минулим, а майбутнє – сьогоденням. Вивчення, осмислення цих суспільно-політичних процесів організації й самоорганізації суспільства відбувається за допомогою синергетичного методу, який передбачає ймовірне бачення світу, дає ключ до розуміння не лише механізмів нестабільності, а й механізмів стійкості складних державних систем.

У цьому контексті проаналізовано, узагальнено українські морально-духовні цінності, суть національної ідеї державотворення, антиукраїнську агресивність кремлівських рашистів. Спираючись на комплекс знань про російське агресивне ставлення до українців (пізнавальний=когнітивний принцип), змодельовано концептуальні засади добросусідських відносин між Російською Федерацією та Україною, схарактеризовано аксіологічні чинники порозуміння, взаємоповаги і миру.

Розуміючи, що сучасний світ – це складана глобальна багаторівнева інформаційна система, яку утворюють три взаємозв'язані системи нижчого рівня “Природа”, “Людина”, “Суспільство”, у підручнику наголошено, що основним інтелектуальним продуктом у сучасному інформаційному суспільстві є документи, інформація, знання.

Саме для того, щоб студенти отримали всебічні знання з правдивої історії загроз Україні, глибоко опанували системні компоненти інформаційної безпеки і стали національно свідомими борцями за правову, демократичну, соціальну, соборну українську Україну, створено цей підручник. Видання містить такі навчальні дисципліни: “Інформаційна війна в теле- і радіоефірі”, “Сучасне телебачення і радіомовлення в

системі інформаційної безпеки України”, “Міжкультурна комунікація “Усне мовлення в системі гуманістичних цінностей”, “Українська мова і політика”.

Після кожного розділу подано запитання для самоконтролю, завдання для самостійної роботи, список використаної літератури, що засадничими для розуміння теорії і практики інформаційної безпеки України. Методика проведення практичних занять передбачає ознайомлення з газетно-журнальними публікаціями, теле- і радіопередачами матеріалами інтернету про загрози та національну безпеку України їхнє письмове рецензування, коментування, створення журналістських есеїв, що сприятиме формуванню національно свідомих фахівців.

Розділ І.

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА ЯК НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА

У статті 3 Конституції України наголошено, що “людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю”. “Захист суверенітету і територіальної цілісності України, гарантування її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу”, – чітко зазначено у статті 17 Конституції України.

Спочатку з’ясуємо, що означає поняття “безпека”. **Безпека** – це такі умови, у яких перебуває складна система, коли дія зовнішніх факторів і внутрішніх чинників не призводить до процесів, що вважаються негативними стосовно складної системи відповідно до наявних, на певному етапі, потреб, знань та уявлень [9, с. 90].

У “Сучасному тлумачному словнику інформаційно-психологічних операцій” подано таке визначення терміна. “**Безпека** – 1) свідомий цілеспрямований вплив на загрози і небезпеки, за якого створюються необхідні і достатні умови для реалізації інтересів об’єкта; 2) гарантована конституційними, законодавчими і практичними заходами захищеність і безпечність життєво важливих інтересів об’єкта від зовнішніх і внутрішніх загроз; 3) стан захищеності особи, суспільства, держави від внутрішніх і зовнішніх загроз, який ґрунтується на діяльності людей, суспільства і держави щодо виявлення (вивчення) попередження, послаблення, усунення і відбиття небезпек та загроз, здатних згубити, позбавити фундаментальних матеріальних і духовних цінностей, перешкодити виживанню та розвитку” [24, с. 16].

Розрізняють такі види безпеки: а) **Безпека людини** – такий стан людини, коли дія зовнішніх та внутрішніх факторів не призводить до смерті, погіршення функціонування та розвитку організму, свідомості, психіки та людини загалом і не перешкоджає досягненню певних бажаних для людини цілей; б) **Національна безпека** – захищеність життєво важливих інтересів *людини і громадянина, суспільства і держави*, за якої забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров’я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької

діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам.

Національні інтереси – життєво-важливі матеріальні, інтелектуальні і духовні цінності Українського народу як носія суверенітету і єдиного джерела влади в Україні, визначальні потреби суспільства і держави, реалізація яких гарантує державний суверенітет України та її прогресивний розвиток.

Отже, національна безпека – багатовимірне явище, яке охоплює такі складові безпеки: державну, політичну, економічну, воєнну, технологічну, екологічну, гуманітарну, демографічну, інформаційну, банківську, продовольчу, енергетичну та інші.

Відповідно до статті 3 Закону України “Про основи національної безпеки України” **об’єктами національної безпеки є:**

- людина і громадянин – їхні конституційні права і свободи;
- суспільство – його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище та природні ресурси;
- держава – її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність.

Суб’єктами гарантування національної безпеки (стаття 4) є: Президент України; Верховна Рада України; Кабінет Міністрів України; Рада національної безпеки і оборони України; Міністерства та інші центральні органи виконавчої влади; Національний банк України; Суди загальної юрисдикції; Прокуратура України; Місцеві державні адміністрації та органи місцевого самоврядування; Збройні Сили України, Служба безпеки України, Служба зовнішньої розвідки України, Державна прикордонна служба України та інші військові формування, утворені відповідно до законів України; органи і підрозділи цивільного захисту; громадяни України, об’єднання громадян.

Отже, інформаційний простір в Україні, вітчизняна історія є для українських громадян надзвичайно важливим полем битви за свою автентичність, самобутність, соборність, вільний розвиток добродійно-

го життєвого середовища. Повернення до родової української сутності в умовах інформаційно-психологічної і військової агресії Російської Федерації проти України означає природну потребу, необхідність, закономірність глибинного відчуття і розуміння української національної ідентичності, моральності і духовності. Тому потрібно опановувати правдивими, системними і комплексними знаннями, щоби уміти чітко розставити історичні акценти з урахуванням сучасних політико-ідеологічних глобалізаційних процесів.

Основними принципами гарантування національної безпеки України є: пріоритет прав, свобод людини і громадянина; верховенство права; пріоритет договірних (мирних) засобів у розв'язанні конфліктів; своєчасність і адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам; чітке розмежування повноважень та взаємодія органів державної влади у забезпеченні національної безпеки; демократичний цивільний контроль над Воєнною організацією держави та іншими структурами в системі національної безпеки; використання в інтересах України міждержавних систем та механізмів міжнародної колективної безпеки.

Пріоритети національних інтересів України. До них належать: гарантування конституційних прав і свобод людини та громадянина; розвиток громадянського суспільства, його демократичних інститутів; захист державного суверенітету, територіальної цілісності та недоторканності державних кордонів, недопущення втручання у внутрішні справи України; зміцнення політичної і соціальної стабільності в суспільстві; забезпечення розвитку і функціонування української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на всій території України, гарантування вільного розвитку, використання і захисту мов національних меншин України; створення конкурентоспроможної, соціально орієнтованої ринкової економіки та забезпечення постійного зростання рівня життя і добробуту населення; збереження та зміцнення науково-технологічного потенціалу, утвердження інноваційної моделі розвитку; забезпечення екологічно та техногенно безпечних умов життєдіяльності громадян і суспільства, збереження навколишнього природного середовища та раціональне використання природних ресурсів; розвиток духовності, моральних засад, інтелектуального потенціалу Українського народу, зміцнення фізичного здоров'я нації, створення умов для розширеного відтворення населення; інтеграція України в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в Європейському Союзі та в євроатлантичний безпековий простір; розвиток рівноправних взаємовигідних відносин з іншими державами світу в інтересах України.

На сучасному історичному етапі основними **реальними та потенційними загрозами** національній безпеці України, стабільності в суспільстві є:

- у *зовнішньо-політичній сфері*: посягання на державний суверенітет України та її територіальну цілісність, територіальні претензії з боку інших держав; спроби втручання у внутрішні справи України з боку інших держав; воєнно-політична нестабільність, регіональні та локальні війни (конфлікти) в різних регіонах світу, насамперед поблизу кордонів України;
- у *сферах державної безпеки*: розвідувально-підбивна діяльність іноземних спеціальних служб; загроза посягань з боку окремих груп та осіб на державний суверенітет, територіальну цілісність, економічний, науково-технічний і оборонний потенціал України, права і свободи громадян; поширення корупції в органах державної влади, зрощення бізнесу і політики, організованої злочинної діяльності; злочинна діяльність проти миру і безпеки людства, насамперед поширення міжнародного тероризму; загроза використання з терористичною метою ядерних та інших об'єктів на території України; можливість незаконного ввезення в країну зброї, боеприпасів, вибухових речовин і засобів масового ураження, радіоактивних і наркотичних засобів; спроби створення і функціонування незаконних воєнізованих збройних формувань та намагання використати в інтересах певних сил діяльність військових формувань і правоохоронних органів держави; прояви сепаратизму, намагання автономізації за етнічною ознакою окремих регіонів України;
- у *воєнній сфері та сфері безпеки державного кордону України*: поширення зброї масового ураження і засобів її доставки; недостатня ефективність існуючих структур і механізмів забезпечення міжнародної безпеки та глобальної стабільності; нелегальна міграція; можливість втягування України в регіональні збройні конфлікти чи у протистояння з іншими державами; нарощування іншими державами поблизу кордонів України угруповань військ та озброєнь, які порушують співвідношення сил, що склалося; небезпечне зниження рівня забезпечення військовою та спеціальною технікою і озброєнням нового покоління Збройних Сил України, інших військових формувань, що загрожує зниженням їхньої боєздатності; повільність у здійсненні та недостатнє фінансове забезпечення програм реформування Воєнної організації та

оборонно-промислового комплексу України; накопичення великої кількості застарілої та непотрібної для Збройних Сил України військової техніки, озброєння, вибухових речовин; незавершеність договірно-правового оформлення і недостатнє облаштування державного кордону України; незадовільний рівень соціального захисту військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби, та членів їхніх сімей;

- у *внутрішньополітичній сфері*: порушення з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування Конституції і законів України, прав і свобод людини та громадянина, в тім числі при проведенні виборчих кампаній, недостатня ефективність контролю за дотриманням вимог Конституції і виконання законів України; можливість виникнення конфліктів у сфері міжетнічних і міжконфесійних відносин, радикалізації та проявів екстремізму в діяльності деяких об'єднань національних меншин та релігійних громад; загроза проявів сепаратизму в окремих регіонах України; структурна та функціональна незбалансованість політичної системи суспільства, нездатність окремих її ланок до оперативного реагування на загрози національній безпеці;
- в *економічній сфері*: істотне скорочення внутрішнього валового продукту, зниження інвестиційної та інноваційної активності і науково-технічного та технологічного потенціалів, скорочення досліджень у стратегічно важливих напрямках інноваційного розвитку; ослаблення системи державного регулювання і контролю у сфері економіки; нестабільність у правовому регулюванні відносин у сфері економіки, в тім числі фінансової (фіскальної) політики держави; відсутність ефективної програми запобігання фінансовим кризам; зростання кредитних ризиків; критичний стан основних виробничих фондів у провідних галузях промисловості, агропромислового комплексу, системах життєзабезпечення; недостатні темпи відтворювальних процесів та подолання структурної деформації в економіці; критична залежність національної економіки від кон'юнктури зовнішніх ринків, низькі темпи розширення внутрішнього ринку; нераціональна структура експорту з переважно сировинним характером та низькою питомою вагою продукції з високою часткою доданої вартості; велика боргова залежність держави, критичні обсяги державних зовнішніх і внутрішніх боргів; небезпечне для економічної незалежності України зростання частки іноземного капіталу у

стратегічних галузях економіки; неефективність антимонопольної політики та механізмів державного регулювання природних монополій, що ускладнює створення конкурентного середовища в економіці; критичний стан із продовольчим забезпеченням населення; неефективність використання паливно-енергетичних ресурсів, недостатні темпи диверсифікації джерел їх постачання та відсутність активної політики енергозбереження, що створює загрозу енергетичній безпеці держави; “тінізація” національної економіки; переважання в діяльності управлінських структур особистих, корпоративних, регіональних інтересів над загальнонаціональними;

- у *соціальній та гуманітарній сферах*: невідповідність програм реформування економіки країни і результатів їх здійснення визначеним соціальним пріоритетам; неефективність державної політики щодо підвищення трудових доходів громадян, подолання бідності та збалансування продуктивної зайнятості працездатного населення; криза системи охорони здоров’я і соціального захисту населення і, як наслідок, небезпечне погіршення стану здоров’я населення; поширення наркоманії, алкоголізму, соціальних хвороб; загострення демографічної кризи; зниження можливостей здобуття якісної освіти представниками бідних прошарків суспільства; прояви моральної та духовної деградації суспільства; зростання дитячої та підліткової бездоглядності, безпритульності, бродяжництва;
- у *науково-технологічній сфері*: наростаюче науково-технологічне відставання України від розвинутих країн; неефективність державної інноваційної політики, механізмів стимулювання інноваційної діяльності; низька конкурентоспроможність продукції; нерозвиненість внутрішнього ринку високотехнологічної продукції та відсутність його ефективного захисту від іноземної технічної і технологічної експансії; зниження внутрішнього попиту на підготовку науково-технічних кадрів для наукових, конструкторських, технологічних установ та високотехнологічних підприємств, незадовільний рівень оплати науково-технічної праці, падіння її престижу, недосконалість механізмів захисту прав інтелектуальної власності; вплив учених, фахівців, кваліфікованої робочої сили за межі України;
- у *сфері цивільного захисту*: невідповідність сучасним викликам стану єдиної державної системи цивільного захисту, сил цивільного захисту, їх технічного оснащення; значне антропогенне і

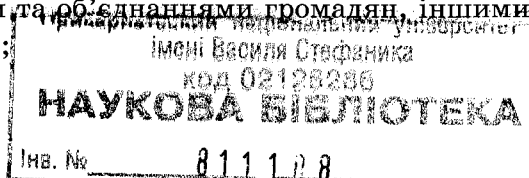
техногенне перевантаження території України, зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характеру; погіршення технічного стану гідротехнічних споруд каскаду водосховищ на річці Дніпро; непідтримання в належному технічному стані ядерних об'єктів на території України; небезпека техногенного, у тім числі ядерного та біологічного, тероризму;

- в *екологічній сфері*: нераціональне, виснажливе використання мінерально-сировинних природних ресурсів як невідновлюваних, так і відновлюваних; неподоланність негативних соціально-екологічних наслідків Чорнобильської катастрофи; погіршення екологічного стану водних басейнів, загострення проблеми транскордонних забруднень та зниження якості води; неконтрольоване ввезення в Україну екологічно небезпечних технологій, речовин, матеріалів і трансгенних рослин, збудників хвороб, небезпечних для людей, тварин, рослин і організмів, екологічно необґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин та похідних продуктів; неефективність заходів щодо подолання негативних наслідків військової та іншої екологічно небезпечної діяльності; посилення впливу шкідливих генетичних ефектів у популяціях живих організмів, зокрема генетично змінених організмів, та біотехнологій; застарілість та недостатня ефективність комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів.

Невід'ємною складовою кожної зі сфер національної безпеки є **інформаційно-психологічна безпека**. Відповідно до законодавства України, інформаційно-психологічна безпека має таке визначення: *“стан захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства і держави, при якому запобігається нанесення шкоди через неповноту, невчасність та невірогідність інформації, що використовується; негативний інформаційний вплив; негативні наслідки застосування інформаційних технологій; несанкціоноване поширення, використання, порушення цілісності, конфіденційності та доступності інформації [10].*

Інформаційна безпека означає:

- законодавче формування державної інформаційної політики;
- створення відповідно до законів України можливостей досягнення інформаційної достатності для ухвалення рішень органами державної влади, громадянами та об'єднаннями громадян, іншими суб'єктами права в Україні;

- гарантування свободи інформаційної діяльності та права доступу до інформації у національному інформаційному просторі України;
- всебічний розвиток інформаційної структури;
- підтримка розвитку національних інформаційних ресурсів України з урахуванням досягнень науки і техніки та особливостей духовно-культурного життя народу України;
- створення і впровадження безпечних інформаційних технологій;
- захист права власності всіх учасників інформаційної діяльності в національному просторі України;
- збереження права власності держави на стратегічні об'єкти інформаційної інфраструктури України;
- охорону державної таємниці, а також інформації з обмеженим доступом, що є об'єктом права власності або об'єктом лише володіння, користування чи розпорядження державою;
- створення загальної системи охорони інформації, зокрема охорони державної таємниці, а також іншої інформації з обмеженим доступом;
- захист національного інформаційного простору України від розповсюдження спотвореної або забороненої для поширення законодавством України інформаційної продукції;
- встановлення законодавством режиму доступу іноземних держав або їх представників до національних інформаційних ресурсів України та порядок використання цих ресурсів на основі договорів з іноземними державами;
- законодавче визначення порядку поширення інформаційної продукції зарубіжного виробництва на території України [12, с. 744].

Правову основу забезпечення інформаційної безпеки України становлять Конституція України, закони України “Про основи національної безпеки України”, “Про інформаційну безпеку України”, “Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки” [23], “Про доступ до публічної інформації” [21], інші закони та інформативно-правові акти, а також ратифіковані або парафоровані Україною Договір про безпеку співробітництва в Європі, Договір “Відкрите небо”, Угода про партнерство і співробітництва між європейським співтовариством і Україною, Додатковий протокол до Європейської конвенції про інформацію щодо іноземного законодавства, які зобов'язують країн-учасниць здійснювати багатосторонній обмін інформацією, потребують створення загальнодержавних механізмів зберігання та споживання отриманої інформації в національних інтересах.

Професор Ярослав Малик слушно зауважив, що “в Україні не прийнято закону, який би визначав концепцію державної інформаційної політики України. Відповідно, в країні поки що не існує єдиного плану, єдиної державної позиції чи стратегії розвитку інформаційної галузі, а отже, і забезпечення інформаційної безпеки” [17, с. 15]. Хоча протягом 2002–2010 рр. було три спроби ухвалити концепцію державної інформаційної політики – 2002, 2009 та 2010 рр. 11 січня 2011 р. черговий проект концепції прийняли у першому читанні за основу закону і скерували на доопрацювання Комітету Верховної Ради з питань свободи слова та інформації [11].

Лише після Революції Гідності питанням інформаційної безпеки приділяють більше уваги. Указом Президента України було оприлюднено рішення Ради національної безпеки й оборони України від 28 квітня 2014 р. “Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України”. Було передбачено у місячний термін розробити і внести на розгляд Верховної Ради України законопроекти про внесення змін до деяких законів України щодо протидії інформаційній агресії іноземних держав, передбачивши механізм протидії негативному інформаційно-психологічному впливу, зокрема шляхом заборони ретрансляції телевізійних каналів, а також запровадження для іноземних засобів масової інформації, системи інформування та захисту журналістів, які працюють у зоні збройних конфліктів, вчинення терористичних актів, під час ліквідації небезпечних злочинних угруповань.

У місячний термін також було передбачено за участю Національного інституту та інших органів розробити проект Стратегії розвитку інформаційного простору України і проект стратегії кібернетичної безпеки України, а також розробити комплексні заходи організаційного, інформаційного і роз’яснювального типу щодо всебічного висвітлення заходів із реалізації державної політики у сфері забезпечення інформаційної безпеки та посилення контролю за додержанням законодавства з питань інформаційно-психологічної та кібернетичної безпеки.

Указом було передбачено у тримісячний термін розробити проект нової редакції Доктрини інформаційної безпеки України, проект Закону України про кібернетичну безпеку України, законопроекти про внесення змін до деяких законів України, зокрема до Законів України “Про основи національної безпеки України”, “Про інформацію”, “Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах”, “Про службу безпеки України”, “Про службу спеціального зв’язку та захисту інформації України” та внести їх на розгляд Верховної Ради України [22].

На жаль, в Україні ще досить повільно враховують зростання ролі інформаційно-психологічних детермінант, які зумовлюють зміни у світі під дією нових обставин, а трансформація геополітичної картини світу визначатиметься на основі переділу зон впливу, насамперед, в інформаційній сфері. Адже стрімкий розвиток інформаційно-телекомунікаційних та мережевих технологій призводять до зростання впливу на свідомість як окремих людей, так і суспільства загалом. В умовах глобалізації поступово модифікується роль держави, бо “найважливішою вимогою, якій має відповідати будь-яке політичне співтовариство, є забезпечення захисту своїх членів. Якщо держава не може успішно захистити себе від внутрішніх або зовнішніх конфліктів низької інтенсивності (що і відбувається), то, очевидно, у неї немає майбутнього” [13, с. 295–296].

Інформаційно-психологічна війна Російської Федерації проти України, яка переросла в неоголошену російсько-українську війну, демонструє, що “суспільний розвиток та забезпечення безпеки особистості, суспільства і держави неможливі без вирішення проблеми інформаційно-психологічної безпеки” [16, с. 164]. Адже в електронному просторі змінюються поведінкові стандарти та ціннісні орієнтири особистості.

Отже, інформаційно-психологічна безпека надзвичайно важлива сфера забезпечення національного суверенітету, соборності України, захисту інформаційного простору від зовнішніх і внутрішніх інформаційних загроз. Адже достеменно відомо, що інформація, незважаючи на відсутність у ній зримої оболонки, є чи не найважливішим політико-ідеологічним стратегічним товаром. Вона характеризується такими якостями, що здатні тримати під контролем людину, відповідно запрограмовувати психіку і стимулювати її мислення. За допомогою ЗМІ можна цілеспрямовано впливати на зміну свідомості і поведінки людей. Отже, “турбота про національний інформаційний простір є складовою національної безпеки кожної держави. Це – потужний державозмінюючий і націєтворчий важіль, що йому надає значення будь-яка країна, – зазначив професор І. В. Крупський. – Висловлювання “Хто володіє інформацією, той володіє світом” у застосуванні до України можна перефразувати так: “Хто володіє інформацією в Україні, той володіє і нею, Україною” [14, с. 193–194].

Професор І. Л. Михайлин слушно наголосив, що в журналістиці інформація має широке, вузьке і спеціальне значення.

У широкому значенні інформація – це всяке нове знання, що передається від одного об’єкта до іншого. Таке її розуміння відводить ключову роль об’єктові, який використовує отриману інформацію на свій

розсуд, не лише людину, а й людську спільноту будь-якого обсягу, аж до людства загалом. Вироблення соціальної інформації неможливе поза суб'єктною взаємодією; при цьому інформація стає загальним суспільним надбанням. Здобуття інформації (додамо – “правдивої” – В. Л.) – головна мета гносеологічної діяльності людини. У соціальному плані інформація забезпечує людину знаннями, необхідними для аргументованого прийняття поведінкових рішень. Як і наука, журналістика, наділяючи людину інформацією, надає їй підстави для свободи.

У вузькому значенні *інформація* – сукупність коротких некоментованих повідомлень. У спеціальному значенні *інформація* – конкретний жанр невеликої за обсягом замітки (радіоповідомлення, телевізійного повідомлення. – В. Л.), що повідомляє про певну новину [7, с. 111].

У юридичному аспекті під інформацією розуміють “документовані або публічно оголошені відомості про події та явища, що відбуваються у суспільстві, державі та навколишньому природному середовищі” [8, с. 61].

Для України, як і для світового суспільного прогресу, характерною рисою є зростання стратегічного значення інформації, що здатна взаємодіяти не тільки з матеріальним, а й з духовним світом людини. Категорія національних інтересів в інформаційній сфері повністю узгоджується з національною безпекою. Отже, інформаційна складова не може існувати поза цілями національної безпеки України, так само, як і національна безпека не буде всеохоплюючою без інформаційно-психологічної безпеки українського суспільства, яка “означає природну потребу глибинного відчуття і розуміння української національної сутності, національної ідеї, моральності й духовності” [15, с. 31].

Об'єктами інформаційно-психологічної безпеки є свідомість, психіка людини; інформаційні системи різного масштабу й різного призначення. До соціальних об'єктів інформаційно-психологічної безпеки відносять особистість, колектив, суспільство, державу, світове співтовариство.

Суб'єктами інформаційно-психологічної безпеки є держава, що виконує свої функції через відповідні органи; громадяни, суспільні або інші організації та об'єднання, що володіють повноваженнями щодо створення належних умов інформаційно-психологічної безпеки відповідно до законодавства.

Види інформаційно-психологічної безпеки: а) *інформаційно-психологічна безпека особистості* – це захищеність психіки й свідомості людини від небезпечних інформаційних впливів: маніпулювання свідомістю, дезінформування, спонування до образ, самогубства тощо; б) *інформаційно-психологічна безпека держави* характеризується рів-

нем захищеності держави (суспільства) та стійкістю основних сфер життєдіяльності (економіки, освіти, науки, техносфери, сфери управління, військової справи, засобів масової комунікації тощо) стосовно небезпечних (дестабілізуючих) інформаційно-психологічних впливів, причому як з упровадження, так і добування інформації. Інформаційно-психологічна безпека держави визначається здатністю нейтралізувати ворожі негативні впливи.

Загрози інформаційно-психологічній безпеці – сукупність умов і чинників, що створюють небезпеку життєво важливим інтересам особистості, суспільства й держави в інформаційній сфері. Основні загрози інформаційно-психологічній безпеці поділяють на *три групи*: а) загрози впливу неякісної інформації (недостовірної, фальшивої, дезінформації) на особистість, суспільство, державу; б) загрози несанкціонованого й неправомірного впливу сторонніх осіб на інформацію та інформаційні ресурси (їх виробництво, системи формування й використання); в) загрози інформаційним правам і свободам особистості (право на виробництво інформації, її поширення, пошук, одержання, передавання та використання; право на інтелектуальну власність на інформацію, в тім числі й речову).

Згідно зі законом України “Про основи національної безпеки України” *основними реальними та потенційними загрозами в інформаційно-гуманітарній сфері є*: а) прояви обмеження свободи слова та доступу громадян до інформації; б) поширення засобами масової інформації культу насильства, жорстокості, порнографії; в) комп’ютерна злочинність та комп’ютерний тероризм; г) розголошення інформації, яка становить державну та іншу, передбачену законом, таємницю, а також конфіденційної інформації, що є власністю держави або спрямована на забезпечення потреб та національних інтересів суспільства і держави; г) намагання маніпулювати суспільною свідомістю, зокрема, шляхом поширення недостовірної, неповної або упередженої інформації.

Об’єкти деструктивного інформаційно-психологічного впливу. До них належать: а) політико-ідеологічне та психолого-педагогічне середовище суспільства, пов’язане з використанням інформації, інформаційних ресурсів та інформаційної інфраструктури для здійснення впливу на психіку й поведінку людей; б) ресурси, які розкривають духовні, культурні, історичні, національні цінності, традиції, надбання нації, держави в різних сферах життя суспільства; в) інформаційна інфраструктура, тобто абсолютно всі проміжні ланки між інформацією та людиною; г) система формування суспільної свідомості (світогляд, політичні погляди, загальноприйняті правила поведінки тощо); г) система

формування громадської думки; д) система розроблення та прийняття політичних рішень; е) свідомість та поведінка людини.

Отже, інформаційно-психологічні впливи є невід'ємною складовою парадигми інформаційної безпеки. Дослідники Л. Г. Чистоклетов та В. Й. Шишко розрізняють такі види впливу: інформаційно-психологічний, психогенний, психоаналітичний, нейролінгвістичний і психотронний [26, с. 186].

Інформаційно-психологічний вплив – це вплив словом, інформацією. Психологічний вплив такого виду виокремлює основною метою пропаганду певних світоглядних ідей, поглядів, уявлень, переконань, із одночасним формуванням у людей позитивних або негативних емоцій, почуттів, масових психічних реакцій.

Психогенний вплив відбувається в результаті фізичного впливу на мозок людини в результаті травми голови або впливу фізичних чинників (звуку, освітлення, температури та ін.), а також шокowego впливу умов середовища і певних подій (наприклад, картин масових руйнувань, великої кількості жертв тощо). Внаслідок психогенного впливу людина вже не в змозі раціонально діяти, втрачає орієнтацію в просторі, відчуває афект або депресію, панікує, зазнає стану заціпеніння. У зв'язку з цим і з'явилося таке поняття, як психогенні втрати особового складу.

Психоаналітичний вплив – це вплив на підсвідомість людини терапевтичними засобами, особливо в стані гіпнозу або глибокого сну.

Нейролінгвістичний – це вид психологічного впливу, що змінює мотивацію людей шляхом введення в їхню свідомість спеціальних лінгвістичних програм.

Психотронний – це вплив на психіку людини за допомогою лікарських препаратів, хімічних або біологічних речовин.

Психотронний – вплив на людей, що відбувається шляхом передачі інформації через позачуттєве (неусвідомлене) сприйняття.

Закономірності, що характерні для інформаційно-психологічного впливу:

- якщо він спрямований на емоційну сферу людей, їхні потреби, то його результати відчуються на спрямованості й силі спонукань, бажань і прагнень людей;
- коли під впливом виявляється емоційна сфера психіки, то це відображається на внутрішніх переживаннях, міжособистісних стосунках людей;
- поєднання впливів на обидві названі сфери дає змогу впливати на волюву активність людей і таким способом керувати їхньою поведінкою;

- вплив на комунікативно-поведінкову сферу, специфіку взаємовідношень і спілкування допомагає створювати соціально-психологічний комфорт і дискомфорт, змушує людей співпрацювати чи конфліктувати з іншими;
- у результаті психологічного впливу на інтелектуальнопізнавальну сферу людини змінюються її уявлення, характер сприйняття нової інформації, як підсумок – “картина світу людини” [18, с. 297].

Наголошуємо, що *головним об’єктом ураження є людина*, прихований вплив на яку відбувається через її нервову систему та психіку, здебільшого на підсвідомому рівні. До того ж використовується подвійна психобіологічна природа інформації. Зокрема, “комфортна” на рівні психобіологічного сприйняття інформація може спричинити шкоду на психосоціальному рівні чи навпаки, “цікава” – призвести до неусвідомлених психобіологічних негараздів, стимулюючи девіантну поведінку особи та руйнуючи позитивні соціальні тенденції в суспільстві. Цей процес пов’язаний зі зміною характеристик суттєвої частини свідомості, яка ґрунтується не тільки на фізичному світі, обмеженому ситуацією безпосереднього спілкування і переданому словами через слуховий аналізатор смислу. Масова грамотність додала текстово закодований зоровий канал передавання смислів. “Телебачення принесло візуалізацію смислів, інтенсифікувало калейдоскопічне мислення образами, – зазначила Л. А. Найдьонова. – Комп’ютер, забезпечуючи нові формати взаємодії, продовжує трансформації чуттєвої тканини. Відповідно розвиваються і нові психологічні властивості” [20, с. 25], в основі яких *домагання людини*.

Духовно-психологічні домагання людини є передумовою і підґрунтям будь-яких її досягнень. Якщо немає моральних домагань, не буде й досягнень, наголошує доктор психологічних наук Т. Титаренко. Тому духовно-моральним орієнтиром у розбудові соборної, правової, демократичної, соціальної української України має бути підтримка високих, націєтворчих домагань (прагнень) громадян усіх національностей, які живуть на одвічній українській землі. Оскільки державотворчою нацією є українська етнічна спільнота, то Україна є водночас нацією-державою, у якій поступово формується *політична нація* – сукупність усіх громадян, які визнають себе українськими громадянами, тобто ідентифікують себе з Україною, розкривають мудрість суспільного взаємозв’язку з відповідальністю за долю держави, її геополітичне утвердження в європейському і світовому співтоваристві на засадах національної гідності, рівності й партнерства.

Професор О. І. Шаблій, спираючись на теорію геополітичних викликів, яку розробив британський учений-історик і філософ А. Дж. Тойнбі,

схарактеризував нинішню систему доленосних геополітичних викликів України, наголосивши, що “Росія була і залишається головним стратегічним противником України” [27, с. 232].

До головних геополітичних викликів, які утворюють своєрідну систему, бо тісно пов’язані між собою, належать: екзистенційність; безпека; цивілізаційна орієнтація; територіальна цілісність, у тім числі повернення Криму і Донбасу; формування України як регіональної держави; транзитність [27, с. 233]. Коротко викладаємо глибокі, аргументовані судження професора О. І. Шаблія.

Виклик екзистенційності стосується самого існування української держави як такої у співдружності світового політико-державного континууму. Це головний геополітичний виклик, але вже в умовах нових технологічних цивілізацій – постіндустріальної та інформаційної. Виклик існував у перманентній формі протягом усіх періодів взаємовідносин Росії та України.

Росія ніколи не погоджувалася з існуванням України як незалежної держави. І в явній чи прихованій формі проводила політику захоплення чи загарбання України. Це реалізовувалося багатьма способами: прямою агресією чи різними способами “визволення” від впливів інших держав (близьких і віддалених), чи пропагандою псевдотеорії “єдиного русского народа” (отже, українців нібито не існує, є малороси, без своєї мови і культури).

В останні роки Росія порушила усі російсько-українські угоди, починаючи від визнання незалежності України (1991) і “Угоди про дружбу, співробітництво і партнерство” та закінчуючи угодами про СНД і воєнно-морську базу у Севастополі. Все це змусило Україну виробити і затвердити нову геополітичну, точніше військову, доктрину у 2015 р. Воєнна доктрина України ґрунтується на Стратегії національної безпеки України та є базовим документом оборонного планування й основою для розроблення концепцій, державних програм реформування та розвитку Збройних сил, інших військових формувань, озброєння та військової техніки, оборонно-промислового комплексу.

Це рішення зумовлено необхідністю ефективного реагування на триваючу збройну агресію Російської Федерації проти України, сприяння і фінансування нею терористичної діяльності, що призвело до порушення територіальної цілісності України, прав і свобод її громадян, тимчасової окупації частини території України, численних людських жертв, спричинило реальні та потенційні загрози національним інтересам, національній безпеці і суверенітету України. Ця доктрина є ядром відповіді на наступний геополітичний виклик – безпека України.

Безпековий виклик спонукав розробляти доктрини безпеки України. *Перша доктрина* була прийнята у 1993 р. при президентові Леонідові Кравчуку. Вона була досить мирною, де констатовано розпад Радянського Союзу і оголошено позаблоковий статус України. Однак цю доктрину фахівці називали “зубастою”. Тоді Україна мала ядерну зброю, великий військовий потенціал – близько 700 тис. військових, з яких можна було будувати нову армію.

Друга доктрина була прийнята влітку 2004 р. Затвердив її тодішній Верховний головнокомандувач Леонід Кучма. Попри те, що зовсім нещодавно відбувся конфлікт на о. Тузла, ця доктрина, знову ж таки, була досить мирною. Однак принциповим її досягненням стало те, що в документі відзначили необхідність підготовки України до членства в НАТО. Це був дуже важливий крок. Але, на жаль, майже через місяць Л. Кучма без жодних пояснень, після зустрічі з В. Путіним, приїхавши до Києва, своїм указом вилучив з доктрини слова про підготовку України до повноправного членства в НАТО.

Четверта редакція доктрини з’явилася в квітні 2005 року за часів президентства Віктора Ющенка. Його указ передбачав повернення в текст запису про мету вступу до НАТО. Проте українське військово-політичне керівництво побоювалося у будь-який спосіб розглядати можливість реального супротивника. Навіть був визначений евентуальний противник – це стало для України руйнівним, бо з такою доктриною формувався пацифізм. І це, незважаючи на те, що в Росії наголошували на дещо інших інтересах НАТО. Такі ідеї формувалися упродовж 2005–2010 рр.

Прихід до влади Віктора Януковича змінив ситуацію. У 2011 році була прийнята *п’ята доктрина*, яку експерти називають “скандальною”. Цей проект був “беззубим”. Ми прийшли до того, що нова воєнна доктрина фактично не розглядала воєнний чинник у якості впливу. А найбільш негативним моментом, звичайно, стало закріплення позаблокового статусу української держави. Це була велика помилка. Головним пріоритетом цієї доктрини стало використання невійськових компонентів.

Переосмислення сутності безпеки України відбувається в останні три роки (2014–2017).

Безпековий виклик стимулював не лише докорінну зміну воєнної доктрини України. Важливим є посилення власної оборони завдяки: а) розвитку військово-оборонного комплексу; б) розвитку економіки, особливо на основі реіндустріалізації, стимулювання впровадження ІТ-технологій, реструктуризації національного комплексу; в) укріплення кордонів, особливо з Росією.

Другим аспектом є зміцнення безпеки шляхом поглиблення економічних та інших зв'язків з Європейським Союзом, НАТО, країнами-сусідами, близькими і далекими, особливо Японією і Китаєм, Близьким і Середнім Сходом.

Серед перелічених безпекових ознак в Україні на сучасному етапі О. І. Шаблій виділив дві: одну внутрішню – посиленого розвитку військово-оборонного комплексу; й одну зовнішню – всіляке співробітництво з НАТО аж до подання заявки щодо вступу у Північноатлантичну оборонну організацію.

У сучасних умовах неоголошеної війни Росії проти України НАТО підтримує Україну: засобами зброї (крім наступальної і важкої), передаванням військово-оборонного досвіду на полігонах України, спільними навчаннями, в тім числі морськими (“Сі-бриз”), створенням спільних військових частин (наприклад, українсько-польсько-литовської), лікуванням поранених українських вояків у країнах-членах НАТО та ін. Найбільша допомога Україні спостерігається зі сторони США, Великобританії, Німеччини, Польщі та Литви. Головно через економічні санкції стосовно Росії. 22 вересня 2015 р. Генеральний секретар НАТО Єнсен Столтенберг підписав у Києві договір про співпрацю з Україною в галузі оборони та комунікації. Президент України Петро Порошенко стверджує, що Україна готова до вступу в НАТО: більшість її дорослого населення (64 %) можуть проголосувати на референдумі за вступ України в НАТО (на заході держави – 89 %, у центрі – 63 %, на сході – 30–36 %).

Цивілізаційний виклик. Уся історія розвитку українства, формування його як державної нації підтверджує культурно-духовний орієнтир – західний вектор його розвитку. Це яскраво виражено у формулі українського політолога Дмитра Донцова 20-х–30-х рр. XX ст. – “Геть від Москви!”. Тобто, повний культурно-психологічний розрив з московським імперіалізмом, з російською ментальністю, з російсько-євразійським доктринерством.

Яскравим виявом багатостолітньої західної цивілізаційної орієнтації українства є культурне і духовно-релігійне поєднання Православ'я та Католицизму в особі Греко-Католицької Церкви (Берестейська унія 1596 р.). Тоді було поєднано східний обряд з католицькими догматами, особливо прийняттям православними українцями догмату *Феліокве* (еманації Святого Духа не лише від Бога-Отця, але й від Бога-Сина).

Російська Православна Церква (РПЦ) є прислугою московського імперіалізму. В результаті підривної діяльності Москви в Україні тут діє войовнича Московська конфесія – Московська Православна Церква, яка у жорсткій формі не визнає інших православних конфесій –

УПЦ КП, УАПЦ і, навіть, УГКЦ. Своєю діяльністю вона ділить єдиний український народ і дезорієнтує його у цивілізаційному просторі.

Важливим засобом європейської цивілізаційної орієнтації України є формування на межі західно- і східнохристиянських цивілізацій міждержавних “союзів”. Наприклад, так зване *Міжмор'я або Балто-Чорноморського союзу*. Він мав би об'єднувати, особливо економічними зв'язками, країни Скандинавії і Балтики (Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва і Польща) з Україною, включаючи Білорусь. Цю доктрину Міжмор'я у 20-х рр. XX ст. обґрунтував український географ Степан Рудницький (1877–1937).

І зовсім не підходить Україні розроблена у Росії доктрина євразійства і такі псевдоекономічні об'єднання, як СНД, Митний союз, Єдиний економічний простір тощо. Професор О. І. Шаблій слушно вважає, що відповіді на цивілізаційний виклик мають бути такими: а) усвідомлення культурно-цивілізаційної окремішності держав великої європейської дуги Балтика–Балкани (Балтика–Чорне море, Середня Європа), щоб запобігти імперським стремлінням Росії. Важливим засобом цього усвідомлення може стати створення Балтійсько-Понтійської і далі – Каспійської співдружності держав, у який можуть увійти і деякі країни західної цивілізації (наприклад, Польща, Словаччина, Угорщина). Найбільшою та у перспективі наймогутнішою серед них може стати Україна; б) політичні еліти України (та інших середньоевропейських країн) мають виробити геостратегію, яка максимально використовує у своїх інтересах існуюче протистояння між західною, православно-московською і мусульманською цивілізаціями. Це потребує тонкої гри на суперечностях представників цих цивілізацій у середньоевропейському просторі і спрямування їхніх інтересів поза цим простором; в) виховання у суспільних елітах та й населенні цих країн загалом середньоевропейської культурно-цивілізаційної ідентичності, психологічна переорієнтація на цю мету, позбавлення комплексу другорядності; г) принцип релігійного плюралізму як наріжний у розбудові середньоевропейського дому, культурно-цивілізаційного і конфесійного симбіозу.

Територіальна цілісність, у тім числі повернення Криму і Донбасу. Територія будь-якої держави є однією з ознак її повноцінного функціонування, довготривалого існування і розбудови усіх інших структур – розвитку суспільства, національного комплексу, формування політичної нації. Український географ академік С. Рудницький вважав, що головною ознакою держави є її територія. Втрата державою частини населення (епідемії, війни) не має таких катастрофічних наслідків, як втрата території. Без частини визнаної міжнародними угодами тери-

торії держава стає своєрідною калікою. Населення можна відновити шляхом відповідної демографічної політики, а територію, відторгнуту від держави, нічим не замінити.

Цілісність території держави закріплена в Конституції України і визнана міжнародними угодами, особливо таке важливе визнання зі сторони держав-сусідів. Звичайно, можливі і чисельні приклади спірних територій. Але ці спірні територіальні питання згідно з міжнародними правовими нормами розв'язують мирними, а не воєнними засобами.

Незважаючи на те, що території нашої держави у недалекому минулому перебували під різними займанщинами (Румунія, Польща, Чехо-Словаччина), то спадкоємці цих держав офіційно тепер не мають територіальних претензій до неї. Ці претензії висловлюють головно представники маргінальних партій чи громадських рухів у явній чи прихованій формі (найбільше це спостерігається у Румунії стосовно Північної Буковини і Бессарабії) та в Угорщині (стосовно Закарпаття).

Єдиною країною, яка у відкритій формі постійно проводить анти-українську маніпулятивну пропаганду під виглядом захисту так званого “русскаяязычного населення”, є Російська Федерація, яка розв'язала проти України гібридну війну.

Формування України як регіональної держави. Регіональна держава – це країна, яка відіграє суттєву роль завдяки демографічному, соціально-економічному і військово-політичному потенціалам у силовому полі континенту чи частини світу. Її рівень на порядок нижчий, ніж держави – світового гравця (наддержави). Вперше про існування регіональної держави з політико-географічного погляду висловився німецький географ Фрідріх Ратцель (1834–1904).

За показниками кількості населення і площі, запасами природно-ресурсного потенціалу Україна переважно співмірна з такими регіональними державами, як Німеччина, Франція, Велика Британія, Туреччина, Мексика, Аргентина, Італія, Іран і навіть Китай та деякі інші. Вона суттєво відстає від цих держав економічно. Сучасне розуміння регіональної держави найкраще розкрив американський соціолог Іммануїл Моріс Валлерстайн. Він уважав, що на глобальному рівні світ поділяється на *країни-ядра*, *країни-напівпериферії* та *країни-периферії*. За його класифікацією Україна належить до країн-напівпериферій. Країни-ядра можуть відігравати роль світової або регіональної держави і впливають на країни-напівпериферії і периферії. Проте в період структурної перебудови країни-напівпериферії мають шанс стати країнами-ядрами або деградувати до стану периферії. Переваги отримують країни з розвинутою економікою. І, як свідчать статистичні показники, цей розрив між

країнами-ядрами та країнами-периферіями зростає. На цей розвиток впливають як географічні, так і історичні, демографічні, економічні, соціальні й політичні чинники.

Розбудова України як національної держави відбувається у дуже складний період світового розвитку. Якщо в Європі національні держави виникли у період розпаду феодальної суспільно-економічної формації, то українська національна держава розбудовується паралельно з розвитком демократичних засад і громадянського суспільства.

Завдяки своєму географічному положенню, величині площі і кількості населення держава Україна має всі можливості стати регіональною державою. За зовнішньополітичною діяльністю Україна вже, по суті, є такою державою. Головна спрямованість цієї діяльності – європейська інтеграція, стратегічне співробітництво із державами-сусідами та наддержавою США. Україна є членом понад 60 регіональних та світових організацій: ГУАМ, Вишеградська група, Організація Чорноморського економічного співробітництва (ОЧЕС), Центральноевропейська ініціатива (ЦЕІ), Пакт стабільності для Південно-Східної Європи та ін.; у 2014 р. вона підписала угоду з ЄС про асоціацію.

Однак між Україною і Росією відбувається латентна боротьба за регіональне лідерство. З розпадом Радянського Союзу Росія втратила статус наддержави. Сьогодні це найбільша держава світу зі статусом регіональної держави. За будь-яку ціну вона прагне відновити свої втрачені позиції. Як регіональна держава Україна може передусім реалізуватися в межах Західної, Балтійсько-Чорноморської та Чорноморської геополітичних доктрин.

Виклики транзитності, як усі інші, є багатосторонніми. Вони проявляються і діють у різні історичні епохи по-різному. І пов'язані передусім із рівнинністю території України та її розташуванням між Сходом і Заходом євразійського континенту. На противагу цивілізаційним викликам функція транзитності призводила до інтегрування Сходу і Заходу або завоювання одного іншим. Наприклад, велике переселення народів у IV–VI ст. по Р. Хр. (гуни, авари та ін.); транзит мадярських племен із Західного Сибіру у Європу на Придунайську рівнину й осідання тут в оточенні переважно слов'ян (IX ст.); монголо-татарське вторгнення із Центральної Азії на Східно-Європейську рівнину, що доходило аж до германського масиву у XII–XIII ст.

Є багато й інших прикладів. Навіть так званий шовковий шлях із Китаю до Європи. Але усі вони характеризуються однією спільною рисою: завжди посередником цих транзитних рухів ставала територія України. У багатьох випадках вона була їх жертвою. У наш час цю

транзитність території України доцільно використати як позитивну рису. Зокрема:

- а) сприяти розбудові сухопутної чи повітряної інфраструктури (залізничний, автошосейний, трубопровідний транспорт, портові термінали, логістичні центри);
- б) брати на себе торгово-розподільчі функції у зв'язках Сходу і Заходу континенту, користуючись із прибутку від посередництва і капіталізуючи цей прибуток;
- в) сприяти зосередженню вздовж транзитних шляхів інвестицій, які мають, відповідно, західне чи східне походження;
- г) використовувати передовий досвід країн – “азійських тигрів” (Південна Корея, Гонконг, Сінгапур, Філіппіни) у створенні індустріальних парків і спільних підприємств з ІТ-технологіями та ін.

Новий аспект виклику транзитності України виник у зв'язку з громадянською війною в Сирії. Сотні тисяч біженців сконцентрувалися на півдні Європи та у її центрі. Зараз ці потоки неконтрольованих мас не завжди бідних людей штурмують кордони Греції, Хорватії, Угорщини, Словаччини, Німеччини, оминаючи територію України.

Поки Україна перебуває у стані депресії і рецесії, цей міграційний потік їй безпосередньо не загрожує. Але це загроза посередня. Через десять років, коли рівень економіки України значно зросте, сюди скеруються потоки мігрантів з Китаю, Афганістану, В'єтнаму, Камбоджі та інших азійських держав. Це не тільки “наводнить” її некваліфікованою робочою силою, мало придатною для розвитку інформаційного суспільства, але й впливатиме на формування тут політичної нації.

Ці виклики мають і глобальний аспект у руслі світових проблем сучасності: війни і миру, енергетичної, продовольчої, економічної, наводненості та ін. [27, с. 233–246].

Професор О. І. Шаблій схарактеризував сучасні геополітичні виклики українській національно-державній спільноті в контексті агресії Російської Федерації проти України.

На превеликий жаль, в Україні за 25 років відновленої незалежності ще не створено всеохоплюючого національного інформаційно-гуманітарного простору. (Пишу ці рядки 5 серпня 2016 р.). *Багатовікова, цілеспрямована московська інформаційно-психологічна агресія за серця і розум українців набула в сучасних умовах форми гібридної війни.* Академік НАН України В. Горбулін у своїх працях “Український фронт четвертої світової війни” [5], “Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики і загрози” (співавтор О. Литвиненко) [3], “Гібридна

війна: все тільки починається...” [2], “Хитромудра невизначеність нового світопорядку” [6], “Тези до другої річниці російської агресії проти України” [4] описав “гібридну війну”, як своєрідну парамілітарну агресію, якій притаманні різні параметри.

Гібридні війни мають прихований характер і спостерігаються, переважно, у політичній, економічній, інформаційній та соціальній сферах. Військо для вирішення окремих завдань залучають в невеликій кількості. Суттю гібридної війни є зміщення центру зусиль з фізичного знищення противника в межах масштабної війни до вживання засобів “м’якої сили” проти країни-противника з метою деінтеграції та зміни її керівництва, залучення до сфери свого впливу.

Характерними особливостями гібридних війн є: 1) агресія без офіційного оголошення війни; 2) приховування країною-агресором своєї участі в конфлікті; 3) широке використання нерегулярних збройних формувань (у тім числі під прикриттям мирного населення); 4) нехтування агресором міжнародними нормами ведення бойових дій та чинними угодами і досягненими домовленостями; 5) взаємні заходи політичного та економічного тиску (за формального збереження зв’язків між двома країнами); 6) широка пропаганда та контрпропаганда із застосуванням “брудних” інформаційних технологій; 7) протистояння у кібернетичному просторі [28].

Ведення гібридної війни потребує наявності або створення певних обов’язкових передумов внутрішнього та зовнішнього характеру. Насамперед, країна-агресор повинна мати сильну та дієву владу, спроможну, незважаючи на існуючі проблеми, згуртувати громадськість довкола єдиної імперсько-шовіністичної ідеї. Це – по-перше. По-друге, для успішного застосування методів гібридної війни в агресора має бути перевага над противником у військовій, економічній та інформаційній сферах, що надаватиме йому необхідні важелі тиску (впливу) на об’єкт агресії, виснажуватиме цей об’єкт морально-психологічно та економічно. По-третє, успіх у гібридній війні з об’єктом агресії можливий лише за умов слабкості його влади, міжнародної ізоляції, розколу у суспільстві, деградації економіки, а також зниження дієздатності та деморалізації силових структур.

У будь-якому випадку країна-агресор має бути готовою до відсічі з боку об’єкта агресії, а також до того, що останній матиме підтримку інших країн та міжнародних організацій (у тім числі надання політичної, економічної, інформаційної та військової допомоги і запровадження санкцій проти агресора).

Типова гібридна війна складається з трьох основних етапів: підготовчого, активного та завершального.

Під час *підготовчого етапу*, який може тривати декілька років, керівники країни-агресора з активною участю спецслужб вживають заходів щодо формування ідеологічних, політичних та військових передумов в майбутньої агресії. До цих заходів належать:

- зміцнення системи державної влади в країні, включно з посиленням контролю над усіма сферами її життєдіяльності;
- ідеологічна обробка, власного населення задля об'єднання довкола ідей великодержавного шовінізму, захисту так званих “національних цінностей та інтересів”, боротьби із “зовнішнім ворогом” в умовах “обложеної фортеці” тощо, а також максимальне послаблення опозиції у всіх її проявах;
- захоплення інформаційного простору країни-противника та використання його у своїх інтересах для формування у суспільстві відповідного настрою;
- руйнація державної влади країни-об'єкта агресії, у тім числі підкуп впливових урядовців, політичних діячів та керівництва силових структур;
- просування агентів впливу на посади у державних органах влади; розпалювання протистояння між різними політичними силами та встановлення контролю над ними (у першу чергу, з-поміж ідеологічно близьких і корумпованих партій та рухів);
- посилення розколу серед населення країни-противника шляхом стимулювання внутрішніх суперечностей політичного, міжнаціонального та міжрелігійного характеру (зокрема, у межах створення та підтримки різних партій, рухів та організацій відповідного спрямування, у тім числі – екстремістського);
- всебічне послаблення країни-об'єкта агресії, підриз довіри населення до влади, а також поширення протестних та сепаратистських настроїв у суспільстві у спосіб провокування соціально-економічних та інших проблем (у тім числі шляхом застосування елементів торговельно-економічних та енергетичних війн);
- дискредитація зовнішньої та внутрішньої політики країни-противника, нав'язування керівництву та населенню певних ідей та маніпулювання цінностями шляхом проведення активної інформаційної кампанії із застосуванням спеціальних методів

“зомбування” суспільства з широким залученням як державних, так і неурядових організацій.

Під час *другого – активного етапу*, який, зазвичай, триває до року, проводиться прихована агресія проти обраної країни з метою безпосередньої реалізації поставлених цілей. Для цього передбачаються наступні кроки:

- у країні-об’єкті агресії створюються незаконні збройні формування з представників місцевих антиурядових сил, до них залучаються співробітники спецслужб, найманці та бойовики;
- у такій країні провокується внутрішній конфлікт на політичній, соціально-економічній, конфесійній та міжнаціональній основі, а також стимулюються процеси його переростання у масові виступи населення, акції громадської непокори, безлад та сутички демонстрантів з правоохоронними органами;
- позиціонування (призначення) лідерів акцій протесту з-поміж представників опозиційних політичних сил загальнодержавного або місцевого рівнів, а також створення ними альтернативних “органів влади”;
- учасники акцій протесту захоплюють (у тім числі за участю незаконних збройних формувань та спецслужб країни-агресора) урядові будівлі та важливі об’єкти транспортної і промислової інфраструктури, а також блокують діяльність силових структур (включно з використанням мирних жителів у вигляді “живих щитів”);
- на територію країни-об’єкта агресії вводяться регулярні збройні сили агресора під виглядом місцевих збройних формувань (“загонів самооборони”, “ополченців” тощо) з метою допомогти опозиції та сепаратистам захопити владу в державі або в її окремих регіонах. При цьому можлива прихована участь регулярних збройних сил країни-агресора у бойових діях на боці противників чинного уряду країни-об’єкта агресії;
- проводяться масштабні інформаційні кампанії з підтримки антидержавних сил у країні-об’єкті агресії, а також дискредитації дій її керівництва щодо забезпечення конституційного ладу в державі.

Під час *завершального етапу*, тривалість якого необмежена, агресор проводить такі заходи щодо закріплення своїх позицій у країні-об’єкті агресії:

- надає всебічну підтримку новій (колишній опозиційній) владі в країні-об’єкті агресії або сепаратистським режимам в її окре-

мих регіонах (включно зі створенням органів влади та силових структур сепаратистів);

- надає допомогу у проведенні “референдумів” агресії, щодо спрямованості зовнішнього та внутрішнього курсу країни-об’єкта агресії, статусу її регіонів тощо, а також у проведенні “виборів” центральних та місцевих (у тім числі сепаратистських) органів влади;
- легалізує самопроголошені державні утворення в країні-об’єкті агресії, зтягує процеси врегулювання ситуації на її території під виглядом посередницької участі у мирних переговорах. При цьому, країна-агресор ніяк не визнає себе учасницею конфлікту;
- створює умови для забезпечення військової присутності агресора в країні-об’єкті агресії на довготривалій/постійній основі (у вигляді “миротворчих сил” або збройних формувань сепаратистів), а також для реалізації інших, у тім числі економічних інтересів [28].

Починаючи з другої половини 90-х років минулого століття, елементи і технології концепції гібридних війн Росія застосовувала у Придністров’ї, Абхазії, Південній Осетії та Нагірному Карабасі. З початку XXI століття аналогічний сценарій активно використовує Російська Федерація щодо України у межах встановлення московського контролю над пострадянським простором під гаслом утвердження “руського мира”.

Головною метою Російської Федерації щодо України є послабити та децентралізувати нашу державу, привести до влади промосковське, підконтрольне Кремлю керівництво, зірвати її європейський курс, повернувши Україну в колоніальне лоно Росії. Академік В. Горбулін цю ситуацію схарактеризував так: “Українсько-російські відносини мають довгу і суперечливу історію, яка нараховує сотні років. Основним її змістом є прагнення Московії та її спадкоємців – Російської імперії, Радянського Союзу та Російської Федерації – унеможливити становлення незалежної держави Українського народу – повноправного члена європейської співдружності націй” [4]. Стратегія і тактика дій Москви проти України охоплює послідовні кроки з реалізації підходів, які розглянуто вище.

Перший (підготовчий) етап гібридної війни Російської Федерації проти України тривав з початку 2000-х років до середини 2013 р. У період другого президентського терміну Л. Кучми посилювався російський вплив на керівництво України та реалізовувалися через нього вигідні для Росії рішення. Наслідком цього була відмова влади в Україні від курсу на вступ до НАТО та ЄС (у 2003 р. після так званого “кульчужного скандалу”), а також визнання спадкоємцем Л. Кучми ставника

Росії В. Януковича. Однак у зв'язку з Помаранчевою революцією Росія не досягнула бажаного.

За президентства В. Ющенка Російська Федерація проводила масштабні заходи щодо дискредитації ідей Помаранчевої революції, а також керівництва України та його європейського і євроатлантичного курсів; сприяла дестабілізації ситуації в Україні та поглибленню розколу в українському суспільстві на прихильників Заходу і Росії; підривала українську економіку скороченням торговельно-економічних зв'язків з Російською Федерацією та використанням енергетичного чинника в якості інструменту тиску на Україну (у тім числі у межах так званих “газових війн”). Це створило передумови для перемоги В. Януковича на президентських виборах та для “розвертання” вектора руху України із Заходу на Схід.

Під час правління режиму В. Януковича Російська Федерація закріпила свої досягнення в Україні та остаточно її переорієнтувала на Росію засобами підкупу та корупціоналізації представників української влади (у тім числі на вищому рівні); в управлінських структурах орудували кремлівські агенти; послаблення та деморалізація українських силових структур, насамперед у Криму (керівниками майже всіх силових відомств України за часів В. Януковича були громадяни Росії); посилення російської присутності в українській економіці; поширення у нашій державі ідей приєднання до російських інтеграційних ініціатив в обмін на кредити та економічні преференції; розгортання масштабних проросійських рухів в Україні та її окремих регіонах (у першу чергу на Кримському півострові та у східних і південних областях).

Наслідком такої політики Москви стала відмова керівництва України від підписання Угоди про асоціацію з ЄС у листопаді 2013 р. та переорієнтація на Росію і Митний союз, що спровокувало розгортання в Україні Революції Гідності.

Зазначимо, що масштабне “зомбування” як російського суспільства, так і частини українського населення на основі ідей російського великодержавного шовінізму сформувало передумови для реалізації наступних етапів гібридної війни проти України в плані анексії Криму та провокування збройного конфлікту на сході нашої держави (у межах проекту створення так званої Новоросії).

Другий (активний) етап гібридної війни Російської Федерації проти України розпочався з листопада 2013 р. Північний ворог вживав таких заходів:

- а) у період підготовки до захоплення Криму та подальшої дезінтеграції України була розгорнута масштабна інформаційна кампа-

нія з дискредитації Революції Гідності в Україні (як “фашистського заклоту”) та нової влади нашої держави (як “військової хунти”), а також нав’язували ідею щодо “необхідності захисту російськомовного населення на українській території”; організовували в Криму та на Сході України так звані загони самооборони з-поміж місцевих жителів та російських громадян, у тім числі співробітників спецслужб, військовослужбовців, сил спеціального призначення, членів козачих та інших напіввійськових формувань; створювали угруповання військ, призначених для вторгнення до Автономної Республіки Крим та демонстрували сили поблизу кордонів України під виглядом проведення навчань та забезпечення безпеки Зимових олімпійських ігор у Сочі в січні–лютому 2014 р. При цьому свої активні дії в українському Криму Росія розпочала у найбільш сприятливий для неї момент, який характеризувався послабленням української влади через об’єктивну тимчасову відсутність президента, прем’єр-міністра та керівників силових відомств, які втекли до Росії, а також деморалізацією особового складу українських правоохоронних органів в умовах революційних подій у нашій державі;

- б) під час анексії Криму – захоплення російськими спецслужбами (під виглядом “невідомих осіб”) урядових будівель у Сімферополі та усунення від влади керівництва АРК; розгортання в Криму так званих загонів самооборони (“зелених чоловічків”), які взяли під контроль владні структури Кримського півострова та ключові об’єкти його інфраструктури, блокували підрозділи силових структур України на території АР Крим; введення російських військ до Криму під виглядом військових навчань та під прикриттям відповідних статей Угоди про умови перебування Чорноморського флоту Російської Федерації на території України; “легалізація” факту окупації Криму шляхом проведення “референдуму” з питання статусу АР Крим, а також прийняття відповідних рішень парламентом та президентом Російської Федерації щодо долучення Криму до Росії як суб’єкта РФ; остаточна ліквідація органів української влади в Криму, а також витіснення українських військ з території Кримського півострова. У такий спосіб Росія анексувала Крим та створила “підстави” для його інтеграції до складу Російської Федерації. У той же час російська анексія Криму не була визнана більшістю країн та викликала негативну реакцію США, ЄС і їх партнерів, які ввели санкції проти Росії;

в) московський план створення так званої Новоросії супроводжувався дестабілізацією у східних та південних областях України шляхом організації масових антивладних (“антимайданівських”) акцій протесту, сутичок з правоохоронними органами та прихильниками єдності України, а також захопленням адміністративних будівель; реалізація “кримського” сценарію у Донецькій та Луганській областях, у тім числі встановлення контролю над частиною їх територій, створення “загонів ополченців” з-поміж представників російських спецслужб, криміналізованих правоохоронних органів та місцевих проросійських сил; “легалізація” так званої Донецької та Луганської народних республік (ДНР і ЛНР) шляхом проведення відповідних “референдумів”, а також “виборів” їхніх “органів влади”; надання Росією всебічної підтримки сепаратистам, у тім числі щодо фінансування їхньої діяльності, підготовки бойовиків та постачання їм зброї, військової техніки і боєприпасів, а також введення російських військ на територію ДНР і ЛНР; здійснення Російською Федерацією політичного та економічного тиску на Україну, а також нарощування угруповання збройних сил РФ поблизу українського кордону; дискредитація військової операції України проти російсько-терористичних угруповань та дезінтеграція країни, намагання подати цю операцію як “каральну проти власного населення”.

Активна протидія українських патріотів імперським заходам Російської Федерації, у тім числі із застосуванням військової сили, не дала можливості повною мірою реалізувати “кримський” сценарій на сході нашої держави. Фактично, гібридна війна Росії проти України перетворилася у збройний конфлікт між двома країнами з безпосереднім залученням військ обох сторін. Незважаючи на спроби російської сторони приховати участь своїх збройних сил у війні проти України, цей факт був визнаний переважною більшістю світової спільноти, що призвело до посилення санкцій США та ЄС проти Росії (Пишу ці рядки 21 січня 2017 р.);

г) у цей час Росія намагалася реалізувати другий етап гібридної війни проти України та водночас (з вересня 2014 р. – після досягнення Мінських домовленостей) виконати окремі елементи третього етапу. Наприклад, Російська Федерація намагається “заморозити” конфлікт на Сході України, примушуючи українців визнати сепаратистів “сторonoю переговорного процесу” та розпочати з ними переговори на їхніх, а фактично – російських

умовах. З цією метою Росія посилює тиск на Україну, у тім числі збільшуючи кількість своїх військ біля українських кордонів та на окупованих нею українських територіях. Росія намагатиметься реалізувати свої плани як у формі продовження гібридної війни (повзучого поширення нестабільності на інші українські регіони), так і відкритої агресії з масштабним застосуванням військової сили [28].

Академік В. Горбулін наголошує, що гібридна деструктивна активність Росії розмиває кордони “миру” і “війни”, а примара “холодної війни” в нових її формах уже не просто наблизилася до кордонів ЄС – вона активно там діє, тоді як європейці не бажають цього помічати. Або не готові змінити погляд на реальність, щоб адекватно відповісти на очевидний виклик. Успішніші спроби НАТО вирішити цю проблему, але їх недостатньо. Україна понад три роки протистойть російсько-терористичним військам і масштабній агресії Росії у формі гібридної війни. “За цей час ми зіштовхнулися, мабуть, з усіма її ключовими формами, – зазначив В. Горбулін. – Пряма військова агресія, використання ДРГ, атаки квазімілітарних структур (на кшталт “ополчення” або “козацтва”), постійне підживлення сепаратистських рухів по всій Україні, економічний тиск (по лінії запровадження санкцій та фітосанітарного контролю, стягування 3 млрд кредиту, виданого режимові Януковича, вивезення решток промислового потенціалу з території ОРДЛО на територію РФ), дипломатичний тиск на всіх рівнях (локальному, регіональному та міжнародному), перманентна інформаційно-психологічна війна й тепер, мабуть, перша у світі вдала кібератака на об’єкт критичної інфраструктури (Прикарпаттяобленерго). Не слід забувати, що сама агресія стала можливою не тільки тому, що Росія мала фізичну можливість її здійснити. Слабка реакція Заходу у 2008 р. на російську агресію в Грузії породила у російського керівництва відчуття всездозволеності та безкарності. Утім, коли говорять про гібридну війну Росії в Україні, часто не зважають на те, що проти нас агресію розв’язала країна, яка має ядерну зброю і періодично нагадує про це світу. Знову ж, важко ігнорувати й суто чисельну перевагу РФ над Україною в живій силі та озброєннях. Цілі ж РФ стосовно України за ці роки, за великим рахунком, мало змінилися. Це все те ж саме завдання створення всередині української держави неконтрольованої українським керівництвом території, загальна дестабілізація суспільно-політичної ситуації, економічне виснаження України, відтягування українських ресурсів від вирішення поточних проблем, блокування євроінтеграційних процесів. Незважаючи на все це, Україна, як і раніше, чинить активний опір, що, втім, не

означає послаблення загроз із боку РФ. І пряма військова агресія досі ще залишається реальною й відчутною загрозою для України (а цілком можливо – і для багатьох східноєвропейських країн)” [2].

Супроти України як у минулому, так і тепер зовнішні та внутрішні вороги використовують різні технології, методи і форми негативно-го впливу на духовно-ідеологічну сферу життєдіяльності суспільства. Кардинальною метою російських, польських шовіністів та недругів з інших близьких і далеких сусідів – не допустити всебічного формування й утвердження української національно-громадянської ідентичності, патріотизму і культурного націоналізму, високої моралі і духовності, які є найпотужнішим психолого-ідеологічним і політичним підґрунтям розвитку соборної української держави.

До відверто брутальної московської політики, що століттями була спрямована на отруєння української ментальності, знищення України як держави, а українців – як етносу, нині додаються глобалізаційні процеси, які не є ідеологічно нейтральними. На жаль, чимало політиків, журналістів і науковців не усвідомлює, що права і свободи людини не повинні нівелювати, зневажати права і свободи нації на її історичній території. Нема Батьківщини без свободи і свободи без Батьківщини, але без свободи нації забезпечити права людини неможливо.

Архіважливо допомогти всім українцям повернути собі власну правдиву історію, відновити справжню історичну пам'ять, усвідомити, що утвердження правдивих історичних смислів – це теж війна за незалежність, за існування України як держави, моральний добробут, українську мову, національну культуру, рідну церкву. Історія – це жало імперської Росії, це – фундамент їхніх амбіцій та імперської загарбницької політики. Московитам=росіянам Русь=Київська Русь=Давньоукраїнська держава спокою не дає, бо без цього історичного періоду московській=російській державі лише якихось 600 – 700 років.

Тому Московія=Росія впродовж свого існування цілеспрямовано, безпардонно вибудовує імперський мета-наратив на нашій руській=українській історії. Це призвело до того, що «душа московита щодо українців проявляється повною мірою нині у майже беззастережній підтримці нахабної експансіоністської політики їхнього президента» (В. Швець). Під час травневих (2017 р.) доволі масових протестних антипутінських акцій у Московії жодного разу не прозвучав осуд війни Російської Федерації проти України. «Піраміда потреб Абрагама Маслоу для росіян трансформувалася так, що захоплення чи знищення України є їхньою базовою, фізіологічною потребою, яка за рейтингом іде одразу після «водки» та їжі» (О. Савченко). Цей нездоровий феномен

російського суспільства обумовлений крадіжкою української історії, української церкви, українських героїв, українських культурних діячів, українських земель, а також зросійщенням значної частини етнічних українців, які стали російською елітою.

Усвідомлення кожною людиною, насамперед, державними і громадськими діячами, політиками, службовцями, журналістами, що “кожна нація живе не лише в собі і для своєї самобутності, а силою збереження самобутності творить множинність і багатства світу як фундаментальні основи подальшого суспільного поступу” [1, с. 50]. Адже людина – це не якась планетарна особина, планетарний громадянин, а конкретно-історична і національно-культурна індивідуальність.

В умовах нинішньої гібридної війни Російської Федерації проти України “необхідно якнайшвидше повернути всіх українців у стан їхнього власного політичного, культурного та духовного націоналізму” [19]. Потужною складовою системи формування націоналізму як філософії, ідеології та політичного руху є засоби масової комунікації – основа національного інформаційно-психологічного, гуманітарного простору.

У контексті історичних та нинішніх зовнішніх і внутрішніх суспільно-політичних реалій, український національний інформаційний простір – це сукупність, система засобів виробництва і розповсюдження інформаційної, інтелектуальної, естетичної продукції, творці якої сповідують україноцентризм, що вбирає у себе національну свідомість, державницьке мислення, глибоку моральність і духовність, патріотизм і громадянську мужність, необхідність розглядати всі важливі події в Україні та світі крізь призму національних інтересів України, загальнолюдських ідеалів і дає обґрунтовану відсіч чужоземній агресивній інформаційній експансії.

Ці морально-духовні засади формування національного інформаційного простору в Україні визначають мету, зміст і характер функціонування ЗМІ, методи і форми подачі високоякісних, конкурентоспроможних журналістських матеріалів відповідно до чинного законодавства України, міжнародних правових норм, принципів і функцій діяльності засобів масової комунікації.

На наш погляд, ця дефініція враховує психологічні аспекти інформаційної безпеки України, запропоновану Богданом Черваком та Ігорем Радзівєвським сучасну модель інформаційної політики, яка має ґрунтуватися на таких принципах: пріоритет національних інтересів України; розширення та захист інформаційного простору країни та регіонів; протекціонізм національному інформаційному продукту; єдність

та координація дій центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування [25].

До ключових завдань політики, реалізація якої зміцнюватиме національну безпеку України, належать такі:

- а) розвій національного гуманітарного та інформаційного простору, який зміцнюватиме цілісність України на ґрунті регіональних, всеукраїнських і загальнолюдських цінностей;
- б) збереження і розвиток української мови, національної та культурної самобутності, звичаїв і традицій народу;
- в) формування й утвердження української національної ідентичності, яка є найпотужнішим морально-психологічним підґрунтям, фундаментом розвитку і зміцнення української України;
- г) повернення до національної гідності через правдиву історію, на основі якої формується історична свідомість народу у визначенні його майбутнього;
- ґ) просування інтересів України в Європі й світі, утвердження її позитивного образу;
- д) забезпечення інформаційного суверенітету України, зафіксувавши інформаційно-частотний ресурс держави на законодавчому рівні як національний феномен одного рівня з надрами, землею, повітрям, водою.

На жаль, однією з причин, що призвели до анексії Кримської Автономної Республіки і загарбання частини Донецької і Луганської областей Російською Федерацією, була несформованість і недостатня визначеність системи українських національних цінностей та об'єднуючих інтересів суспільства, наявність низки протиріч між інтересами різних соціальних спільнот і професійних груп, що спричинює політико-ідеологічну, соціально-побутову, морально-психологічну нестабільність, які є серйозними загрозами національній та інформаційній безпеці України.

Отже, **концепція інформаційно-психологічної безпеки** в Україні – це систематизована сукупність знань, поглядів, відомостей про сутність національних безпекових чинників і шляхи їх реалізації. Це високий морально-психологічний стан людини, суспільства, який ґрунтується на створених сприятливих можливостях для задоволення та реалізації життєвих, духовних і матеріальних потреб, коли є необхідний мінімум стабільності, соціального імунітету, моральної готовності та здатності протистояти деструктивним впливам, небезпекам та загрозам життю, здоров'ю, майну, правам, свободам, законним інтересам громадян, їхнім об'єднанням, здатність захищати від інформаційної та військової агресії незалежність своєї держави.

Запитання для самоконтролю

1. Як написано в конституції України про економічну та інформаційну безпеку?
2. Що означає поняття “безпека”?
3. Які Ви знаєте види безпеки?
4. Схарактеризуйте поняття “національна безпека”.
5. Назвіть об’єкти національної безпеки України.
6. Хто є суб’єктами гарантування національної безпеки?
7. Що становить правову основу національної безпеки?
8. Опишіть основні принципи гарантування національної безпеки України.
9. Що належить до пріоритетів національних інтересів України?
10. Схарактеризуйте основні реальні й потенційні загрози національній безпеці України.
11. Дайте визначення поняттю “інформаційно-психологічна безпека України”.
12. Що означає інформаційна безпека?
13. Окресліть правову основу створення інформаційної безпеки України.
14. Чому інформаційний простір є складовою національної безпеки України?
15. Назвіть об’єкти і суб’єкти інформаційно-психологічної безпеки.
16. Охарактеризуйте види інформаційно-психологічної безпеки.
17. Опишіть основні загрози інформаційно-психологічній безпеці України.
18. Проаналізуйте реальні та потенційні загрози в інформаційно-гуманітарній сфері.
19. Назвіть об’єкти деструктивного інформаційно-психологічного впливу.
20. Які види впливу є невід’ємною складовою парадигми інформаційної безпеки?
21. Опишіть характерні закономірності інформаційно-психологічного впливу.
22. Розгляньте головні геополітичні виклики Україні, які схарактеризував професор Олег Шаблій.
23. Проаналізуйте судження академіка В. Горбуліна про “гібридну війну”.
24. Схарактеризуйте основні етапи гібридної війни Російської Федерації проти України.
25. Окресліть структурні елементи московського плану створення на одвічно українських так званої Новоросії.
26. Яка, на Вашу думку, кардинальна мета російських імперіалістів стосовно України?
27. Ваше розуміння сутності українського національного інформаційного простору.
28. Назвіть ідеологічні засади боротьби з московською та іншими ворожими інформаційними експансіями.
29. Окресліть ключові завдання політики щодо зміцнення національної безпеки України.
30. Схарактеризуйте концепцію інформаційно-психологічної безпеки в Україні.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати рекомендовану літературу про безпеку, національну безпеку, інформаційно-психологічну безпеку і загрози Україні. Узагальніть російсько-українські відносини, основним змістом яких є прагнення Московії та її спадкоємців – Російської імперії, Радянського Союзу та Російської Федерації – унеможливити становлення держави українського народу – повноправного члена європейської співдружності націй.

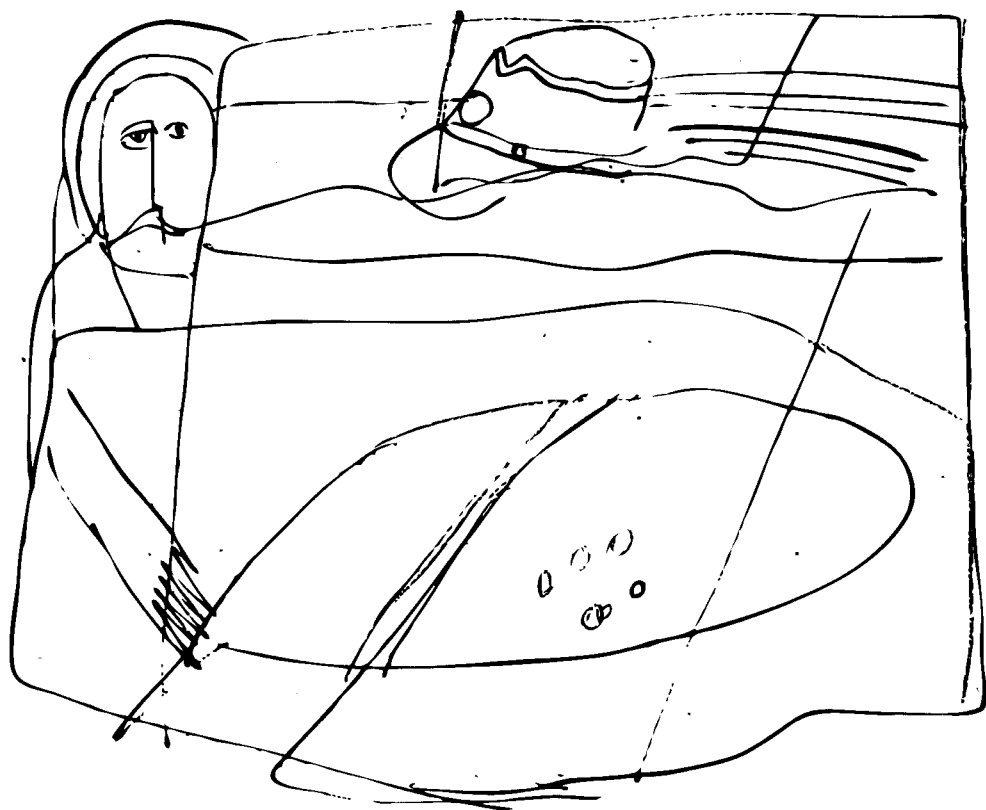
На основі опанованої літератури, проаналізованих матеріалів засобів масової інформації внести письмові пропозиції до удосконалення концепції національної інформаційно-психологічної безпеки України.

Література

1. Вовканич С. Соціогуманістичний імператив тисячоліття: права і людини, і нації / С. Вовканич // Вісник Львівського університету. – 2001. – Вип. 21. – С. 44–57.
2. Горбулін В. Гібридна війна: все тільки починається... [Електронний ресурс] / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2016. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-vse-tilki-pochinayetsya-.html>.
3. Горбулін В. Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики і загрози [Електронний ресурс] / В. Горбулін, О. Литвиненко // Дзеркало тижня. – 2009. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/POLITICS/evropeyska-bezpeka_mozhliivy_shlyah_poslabiti_vikliki_i_zagrozi.html.
4. Горбулін В. Тези до другої річниці російської агресії проти України [Електронний ресурс] / В. Горбулін. – 2016. – Режим доступу : <http://uacrisis.org/ua/40347-gorbulin-tezy>.
5. Горбулін В. Український фронт четвертої світової війни [Електронний ресурс] / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2006. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/POLITICS/ukrayinskiy_front_chetvertoyi_svitovoyi_viyi.html.
6. Горбулін В. Хитромудра невизначеність нового світопорядку / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2016. – 27 серп.
7. Журналістика: словник-довідник / авт.-уклад. І. Л. Михайлин. – Київ : Академвидав, 2013. – 320 с.
8. Закон України “Про інформацію” // Українське законодавство: Засоби масової інформації. Програма правового захисту та освіти ЗМІ IREX У-Медіа. – Київ, 2004. – С. 61.

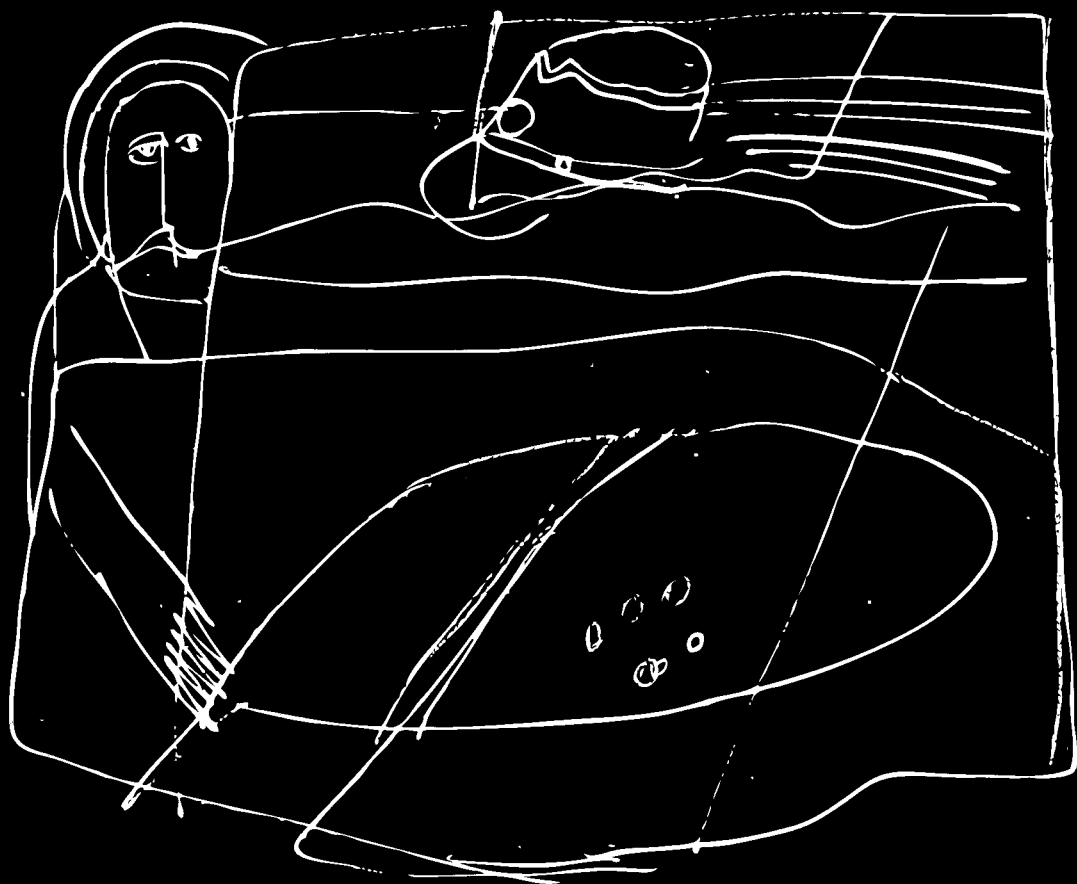
9. Заплатинський В. М. Логіко-детермінантні підходи до розуміння поняття “Безпека” / В. М. Заплатинський // Вісник Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров’я людини / [редкол.: П. С. Атаманчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам’янець-Подільський : Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – Вип. 5. – С. 90–98.
10. Інформаційна безпека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : ukr.vipreshebnik.ru/entsiklopedia/55-i/1943-informatsija-bezpeka.html.
11. Інформаційна безпека України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : uk.wikipedia.org/wiki/інформаційна_безпека_України.
12. Кравець Є. Інформаційна безпека держави / Є. Кравець // Юридична енциклопедія : в 6 т. – Київ : Укр. енцикл., 1992.
13. Кревельд М. Трансформація війни / М. Кревельд. – Москва : ИРИСЭН, 2005. – 344 с.
14. Крупський І. Безпекові імперативи інформаційного простору України / І. Крупський // Телевізійна й радіожурналістика. – 2007. – Вип. 7. – С. 189–198.
15. Лизанчук В. Загрози творенню української України / В. Лизанчук // Зоря вечорова. – 2017. – №1(36). – С. 25–53.
16. Магда Є. В. Інформаційно-психологічна безпека: аспекти трансформації / Є. В. Магда, Л. Є. Смола // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. – 2009. – Т. 110. – С. 161–164. – (Сер. : Політологія ; вип. 97) – С. 161–164.
17. Малик Я. Інформаційна безпека України: стан та перспективи розвитку / Я. Малик // Ефективність державного управління. – 2015. – Вип. 44. – С. 13–20.
18. Методы и приемы психологической войны / сост.-ред. Е. Тарас. – Минск : Харвест, 2006. – 352 с.
19. Монастирський В. Націоналізм: чим він є – злом чи добром? / В. Монастирський // День. – 2011. – 15–16 квіт.
20. Найдьонова Л. А. Медіапсихологія: основи рефлексивного підходу: підручник / Л. А. Найдьонова. – Кіровоград : Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології Імекс-ЛТД, 2013. – 244 с.
21. Про доступ до публічної інформації : Закон України // Відомості Верховної Ради України [Текст]. – 2011. – № 32. – Ст. 314.
22. Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України [Електронний ресурс] : Указ Президента України “Про рішення Ради Національної безпеки і оборони України” від 28 квітня 2014 р. – Режим доступу : www.president.gov.ua/dokument/17588.html/.

-
23. Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007 – 2015 роки : Закон України // Урядовий кур'єр [Текст]. – 2007. – 14 лют.
 24. Сучасний тлумачний словник інформаційно-психологічних операцій / уклад. Г. І. Башнянин, Л. Є. Смола, В. П. Письменний. – ЛК. – 2014. – 78 с.
 25. Червак Б. Глухий кут інформаційної політики / Б. Червак, І. Радзівський // Українське Слово. – 2009. – 8–14 квітня.
 26. Чистоклетов Л. Г. Інформаційно-психологічні впливи як невід'ємна складова парадигми інформаційної безпеки / Л. Г. Чистоклетов, В. Й. Шишко // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. – 2012. – С. 183–193.
 27. Шаблій О. І. Геополітичні виклики України / О. І. Шаблій // Суспільна географія : у двох кн. Книга перша. Проблеми теорії, історії та методики дослідження. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – С. 227–246.
 28. http://vyhovna-roboty.blogspot.com/p/blogpage_4.html.

Розділ II.

**ДЖЕРЕЛО НАЦІОНАЛЬНОЇ
СВІДОМОСТІ – ІСТОРИЧНА ПРАВДА**

Визначні мислителі людства – від Свіфта до Джорджа Орвелла – писали, що той, хто контролює минуле, той визначає й грядуще. Тому нинішня інформаційно-психологічна і військова агресія Російської Федерації проти України, політично-ідеологічна, соціально-моральна ситуація в суспільстві вимагають особливо уважного, виваженого, ґрунтовного підходу до очищення історичної пам'яті від брехні, перекручень, маніпулятивних нашарувань, утвердження історичної правди як духовного поняття.

Політика національної пам'яті – це політика поваги до себе і до інших. Адже безпам'ятні після себе не залишають нічого. Безпам'ятні є генетичною сировиною для інших культур, а значить і для інших держав, зазначав Віктор Ситнік у статті “Всі ми – мазепинці, петлюрівці, бандерівці...” [114]. Етнос, народ утверджує свою морально-духовну гідність, ідентичність через історію, історичну пам'ять, яка є основою складовою національної ідеї державотворення. Адже нація не може жити й успішно розвиватися, коли відсутня безпекова духовна платформа, яка формується на підставі правдивих фактів історично-культурного середовища.

“Історія наближає нас до наших предків і зміцнює суб'єктивну віру у належність до широкої родини. Саме через ідентифікацію з нашими предками ми радіємо, згадуючи їхні перемоги і співчуваємо, обдумуючи страждання та приниження, яких їм вдалося зазнати протягом історії. Люди відчують піднесеність, коли читають про своє спільне минуле, дивляться кінофільми, які відтворюють героїчні миті та золоті віки, слухають політичних активістів та лідерів, які згадують і воскрешають і радісне, і обурливе спільне минуле, – наголосила Монсеррат Гібернау. – Спираючись на історію, людям можна прищепити радість, гордощі, самоповагу, і не меншою мірою – ненависть та жадання помсти. Прищеплені індивідам чуття трансцендентності та безсмертя спонукають їх усвідомити свою роль як ланок ланцюга, що, незважаючи на деякі трансформації, лишається постійним та унікальним. Чуття нерозривності з минулим і проекція у майбутнє поєднують належних до однієї нації людей, охочих дослідити своє коріння й чутливих до колективного виміру своїх життів” [29, с. 33].

Спираючись на методологічні засади Монсеррат Гібернау, розкриватимемо загрози російської імперської та комуністичної облуди стосовно історії України від найдавніших часів до сьогодення, що призводило до морально-психологічного, духовно-національного покалічення українців, незнання ними правдивої як руської (української), так і московської

(російської) історії; гіркі, негативні наслідки того загрозливого явища пожинаємо і тепер.

Глибоко обґрунтовані, найновіші праці Володимира Білінського, Леоніда Залізняка, Григорія Півторака та інших сумлінних учених відкривають наукове вікно у правдивий, історичний світ. Академік НАН України Григорій Півторак наголосив, що науковими дослідженнями встановлено: слов'яни з'явилися на історичній арені не раніше кінця III тисячоліття до н. е., тобто приблизно 4 тис. років тому. Про їхню ранню історію ми знаємо мало, бо від тих часів не збереглося жодних достовірних і однозначно трактованих артефактів їхньої матеріальної та духовної культури, проте відомо, що ще на початку н. е. вони заселяли величезну територію від Вісло-Одерського басейну і Південної Балтики на заході до Дніпра на сході і від Прип'яті на півночі до Карпат і зони степів на півдні. Поза цим ареалом ніде слов'ян ще не було. Північніше Прип'яті й Десни жили Балти, а на північному сході, зокрема й у басейнах Оки та Волги – фінно-угорські племена.

Майже половину зі своєї 4-тисячної історії слов'яни прожили спільним життям. Хоча слов'янська людність здавна складалася з багатьох племен, які жили в різних природно-кліматичних умовах, мали певні відмінності в матеріальній і духовній культурах, усе ж таки спільного в них було значно більше, ніж розбіжностей. Усі вони розмовляли близькоспорідненими діалектами з багатьма спільними рисами, що дало ученим підставу назвати їх “праслов'янською мовою”.

Спільнослов'янський (тобто праслов'янський) період тривав до середини I тисячоліття н. е. Проте ще на його початку намітився поділ праслов'янської етномовної території на дві підгрупи – західну та східну з розмежуванням їх по Західному Бугу. У перших століттях н. е. слов'яни перейшли через Прип'ять і стали заселяти ареал сучасного Білоруського Полісся. Перші міграційні процеси на північ відбувалися й у басейні Десни.

У V–VI ст. н. е. праслов'янська етномовна спільність остаточно розпалася і в обох її підгрупах стали формуватися окремі слов'янські етноси та їхні мови (у західній підгрупі – поляки, чехи, верхні та нижні лужичани, у східній підгрупі – українці, білоруси і значно пізніше росіяни, а також серби, болгари, македонці, словени та ін., які під час Великого переселення народів у VI ст. н. е. емігрували на південь і заселили Балканський півострів та суміжні землі [98].

Григорій Півторак зазначив, що найдавніші етногенічні процеси у східних слов'ян, починаючи ще від праслов'янського періоду, відбувалися в межах сучасної України і поліської частини Білорусі. Цей ареал

ще здавна, у II–VI ст. н. е., виразно поділився на дві частини: Полісся заселяли слов'янські племена склавинів, а лісостеп – анти. Від цих угруповань бере початок становлення українців як окремого етносу.

Від середини I тисячоліття н. е. формується український етнос. Це обґрунтовується тим, що відтоді спостерігається культурно-історична неперервність розвитку слов'янських племен у цьому ареалі (саме вона вважається визначальним показником зародження будь-якого етносу з усіма його характерними ознаками) [43]. Завдяки такій неперервності зберігається генетичний зв'язок між окремими фазами розвитку культури та мови цього етнічного організму протягом усього життя.

Формування українців як окремого етносу від середини I тисячоліття н. е. співвідноситься зі загальними закономірностями етногенічного процесу в тогочасній Європі. Як відзначають дослідники, саме в цей час, тобто після падіння 476 р. Західної Римської імперії, коли суспільно-політична ситуація в Європі стабілізувалася, “простежується безперервний розвиток не тільки українців, а й інших народів, розташованих у зоні безпосереднього впливу Римської імперії – французів, іспанців, англійців, німців, румунів, чехів, поляків та ін.” [43, с. 58].

Самостійна історія українців розпочалася синхронно із зародженням і формуванням інших європейських етносів. Разом із формуванням етносу з'являється і його мова – часто до появи в нього писемності і державності. Так було і в історії українців.

Протягом VI–VIII ст. н. е., унаслідок економічної, культурної та мовної консолідації місцевих слов'янських племен утворювалися їхні союзи, які, по суті, стали окремими феодалними князівствами. Їх було приблизно 9–14: волиняни, деревляни, поляни, сіверяни, дреговичі, уличі, тіверці, білі хорвати та ін. Унаслідок їхнього подальшого об'єднання на рубежі VIII–IX ст. виникла могутня держава Русь, яку історики XIX ст. назвали “Київська Русь” [97].

У традиційній російській історіографії Київську Русь вважали початковим етапом російської державності, а ліберальніші російські ідеологи проголосили її спільною державою “трьох братніх народів – росіян, українців і білорусів”. Проте для обох цих доктрин немає жодних фактичних підстав, – зазначив Г. Півторак. – Адже спочатку Київська Русь складалась лише з Київської, Чернігівської та Переяславської земель, тобто вона не виходила за межі протоукраїнської етномовної території. Тут же містився й політичний, економічний і культурний центр України – Київ. Отже, немає жодного сумніву в тому, що Київська Русь спочатку утворилася як рання протоукраїнська держава. І у 860-х роках вона об'єднувала лише протоукраїнські племена – полян,

деревлян, південних дреговичів та чернігівську частину сіверян. Лише в останній чверті IX ст., тобто майже через століття після утворення, влада київських князів поширилася спочатку на смоленських, а потім – на полоцьких та псковських кривичів і на ільменських (або новгородських) словенів. І лише в X–XI і на початку XII ст. до неї увійшли всі землі східних слов'ян та багатьох неслов'янських племен. Проте це входження, по суті, було формальним, і всі ті землі залишалися майже незалежними від Києва [98].

Професор грецької філософії Євген Калюжний, який народився в Нормандії (Франція), спираючись на чесних істориографів, написав, що у Західній Європі, а саме у Франції, дехто з інтелектуалів намагається запевнити, що Київ був колись столицею “першої російської держави”. Детальний аналіз історичних архівів датованих 944 р., доводить, що назва Русь стосувалася тоді винятково Київської Держави, тобто міста Києва та його передмістя, де жили Поляни (майбутні українці) на обох берегах ріки Дніпро. Потім, як це встановив видатний археолог і історик Михайло Брайчевський у своєму головному творі “Коли і як виник Київ”, Русь об'єднала Чернігівщину, Переяславщину та інші великі території на обох берегах Дніпра.

В одному із стародавніх документів – “Літопис минулих часів” – вказано, що поміж племен східних слов'ян найчисленнішим було плем'я “Полян, яке сьогодні називається Русь”, тобто Україна.

Євген Калюжний зацитував висновок М. Брайчевського, що “Русь, новий історичний феномен, замістив полянський Союз (Союз антів), коли той розпався. Русь виникла на його руїнах: новий полянський Союз у нових територіальних кордонах”, але як і попередній, новий Союз займав землі навколо Києва, столиці України.

Існує інша назва Київської Русі – Рутенія, але ніколи її не називали Росією. Отже, коли український князь Ярослав Мудрий одружив свою дочку, княжну Анну Київську, з королем Франції Генріхом I у 1051 р., внаслідок чого вона стала королевою Франції, офіційні французькі джерела називали київського князя Рекс Рутенорум, цар рутенів. Зрідка Ярослава ще називали: Рекс Ругорум, Рекс Рутікорум, Рекс Рузолорум або Рекс Славорум. Ці визначення не мають нічого спільного з Росією, яка сформувалася значно пізніше і в іншому місці. І навпаки, щодо терміна Рутенія, він є цілком прийнятним, і коректно стверджувати, що княжна Анна Київська була рутенкою.

Отже, – підсумував Є. Калюжний, – Русь, тобто середньовічну Україну, латиною називали Рутенія. Саме це підтвердили російські історики. Приміром П. Третяков писав: “Східна європейська Держава

почала формуватися на цьому місці за два століття до появи Рюриковичів у Києві. Держава виникла на берегах тієї частини Дніпра, яка називалася Русь. Ще довший час, до XII–XIII століть, тільки ці землі називалися Руссю або землями руськими. [...] Саме Київська Держава та її передмістя, де жили поляни, була Руссю, що і тепер так називається”.

Зокрема, М. Тихомиров зазначив: “Русь – це антична назва Київської Держави, країни полян”. Інші російські історики – М. Приселков та А. Насонов, уточнили, що держава Русь розташовувалася між трьома містами – Києвом, Черніговом та Переяславом Руським.

Видатний польський учений, експерт з питань історії Русі-України Генрі Пашкевич зауважив у передмові до своєї книги “Походження України” (Лондон, 1954): *Russia* англійською, *Russie* французькою, *Russland* німецькою означає Київська Держава з X по XIII ст. Імперія чи, скоріше, Велике Князівство Московське з XIV по XVII ст. Імперія Петра Великого та його нащадків у XVIII–XX ст. [51].

“Коли процес формування українців та білорусів у другій половині XII століття в цілому завершився, російська народність тоді лише зароджувалася й починала виходити на історичну арену. Вона формувалася далеко від середньої Наддніпрянщини й зазнала істотного впливу місцевих фінно-угорських племен” [98], – наголосив академік Г. Півторак. Територія сучасної європейської Росії в IX – першій половині XII ст. була далекою і глухою провінцією Київської Русі, відділеною від Наддніпрянщини величезним масивом боліт і непрохідних лісів, через що її аж до XV ст. називали Заліссям (Залешанською землею).

Своєрідні некомфортні й суворі природно-географічні умови Залісся зумовили ту обставину, що той край споконвіку був малозаселеним місцевими фінно-угорськими племенами. В епоху Київської Русі туди поступово стали проникати й слов’яни, хоча дуже повільно і неохоче. Масових переселень слов’ян із південних країв на Залісся ніколи не було, бо споконвічні хлібороби на родючих землях Наддніпрянщини не мали ні потреби, ні бажання залишати рідні домівки і йти в незнану напівдику глухомань, долаючи непрохідні хаші та болота... На Залісся йшли винятково чоловіки-одинаки – спочатку шукачі пригод і удачі в далеких краях, а також різні авантюристи, карні злочинці, що втікали від переслідування, також вояки, мисливці, купці, ченці, проповідники, інші церковні діячі, які прагнули поширювати християнство серед тамтешніх язичників тощо. Вони там одружувалися з місцевими жінками, приймали їхні звичаї та побутову культуру. Як наслідок, за кілька століть на Заліссі утворилася своєрідна етнічна людність, що була переважно ослов’яненими фінно-уграми. Вона й стала основою російської народності [98].

На думку багатьох етнографів, росіяни запозичили з фінської традиційної культури популярні і донині пельмені, личаки (“лапти”), чоловічу сорочку-косоворотку, жіночий кокошник, сарафан, “матрьошку”, російську лазню, казки про Ведмедя (“косолапого Мишку”). Цю тварину фінни вважали священною твариною, а в московитів він був етнічним символом аж до заміни його грецьким орлом у XV столітті. Це відбулося після завоювання Константинополя турками 1453 р. та одруження московського князя Івана III з племінницею останнього візантійського імператора Софією Палеолог. До її посагу належало зображення візантійського двоголового орла, який відтоді став гербом московської держави.

Усі ці події відбувалися потім, а перед тим розкидані по лісах та болотах заліські поселення ще довго зберігали етнографічні особливості місцевих фінно-угорських племен, насамперед муроми, мері та весі. У цьому ареалі й відбувалася регіональна консолідація різних племен. У X ст. в межиріччі Оки та Волги виникло Ростово-Суздальське князівство. Його політичними центрами були спочатку Ростов, від початку XII ст. – Суздаль, а з другої половини XII ст. – Володимир-на-Клязьмі.

“Політична вага і значення Ростово-Суздальської землі стрімко зросли в роки князювання Юрія Долгорукого – молодшого сина Володимира Мономаха й буцімто засновника Москви. Він одружився з половецькою княжною й тим самим започаткував міцний і тривалий союз володимиро-суздальських князів з половцями. Проте Юрій Долгорукий ще не переривав зв’язків з Києвом і навіть намагався посісти київський престол. Натомість його син Андрій, прозваний Боголюбським (він збудував собі замок у селі Боголюбово), проводив уже зовсім іншу політику. Він виріс на Суздальщині, його виховала половчанка. Україна була йому чужою” [98], – наголосив Г. Півторак. Як зазначив видатний російський історик В. О. Ключевський, “в лице князя Андрея великоросс впервые выступил на историческую сцену, и это выступление нельзя назвать удачным” [54, с. 324]. Він став запеклим ворогом Києва.

1169 р. Андрій Боголюбський на чолі великої армії 11 північних князів захопив Київ і брутально віддав місто на поталу своїй раті. Суздальці нищили киян з особливою ненавистю і люттю. Це була вже не традиційна міжусобна боротьба, а міжетнічна ворожнеча.

На початку XIII ст. Володимирсько-Суздальське князівство розпалося на низку удільних князівств: Ростовське, Ярославське, Переяславське, Московське та ін. 1238 р. на Володимиро-Суздальщину напали половці і завоювали Залісся.

Від середини XIII ст. на Володимиро-Суздальській землі почало набирати вагомості велике князівство Московське і, за згоди та активної підтримки татаро-монгольських ханів, приєднувати до себе сусідні землі. Воно й стало центром формування російської народності.

В історичній науковій літературі часто пишуть про те, що московські князі, починаючи від Івана I Калити (1325–1340), уміло використовували владу татаро-монгольських ханів у своїх інтересах і досягали в цьому великих успіхів. Це правда, хоча ситуація насправді була парадоксальною: московські князі проводили відверту антизолотоординську політику, але вміло її приховували, присягалися ханам у вірності та відданості, всіляко їх задобрювали й за це здобували підтримку, ярлики та князювання, посади і щедрі подарунки. При цьому в хід йшли різні методи: московські князі-васали охоче родичалися з татарськими вельможами, вважаючи за честь одружуватися з ханськими родичками або зі знатними дівицями з Орди [89, с. 31]. У стосунках з ординцями й зі своїми сусідами чинили відповідно до того, що для досягнення мети придатні будь-які засоби, відтак у політиці незрідка вдавалися до брехні або напівправди, лицемірства, хитрощів, безпринципності, наклепів, інтриг, дворушності, хабарництва, підкупів, шантажу, вигадок, підступності тощо. Постулат “мета виправдовує засоби” був звичайним і буденним принципом усіх наступних поколінь російських політиків аж до новітнього часу [98].

Володимир Білінський у трьох томах науково-історичного дослідження “Країна Моксель, або Московія” аргументовано розвіяв десятки міфів Російської імперії. Він також доказав: Москва не була заснована у 1147 р. Юрієм Долгоруким, щоби ніхто навіть у думках не допускав, буцімто Долгорукий заснував Москву. *Вперше поселення Москви було зафіксовано лише у 1272 році під час третього перепису населення у володіннях Золотої Орди. А вже тільки в 1277 році Московія з’явилася як князівство з дозволу золотоординського суверена, а не з волі київських князів* (курсив наш. – В. Л.). І була вона звичайнісіньким улусом, який залишався підвладним династії Чингізидів. Першим московським князем став молодший син Олександра Невського – Данило, котрий народився 1261 р. Ці факти підтверджують зокрема російські історики М. Карамзін, С. Соловйов та В. Ключевський. Принагідно варто сказати, що сам Олександр Невський не був учасником битв, які йому приписують. Бо, по-перше, йому на той час виповнилося лише 12–14 років і він був малолітнім для таких справ, а по друге, ще в 1238 р. хан Батий забрав його в аманати, тобто в заручники, бо інакше батько Ярослав Всеволодович не отримав би великокнязівського престолу. Та й не

“побойща” то були, а звичайні сутички малочислених бойових загонів окремих племен, що межували на цих територіях [80].

Доречно також згадати про ще більший міф, створений навколо особистості Дмитрія Донського та Куликовської битви з Мамаєм, з якою безпосередньо пов’язується звільнення Русі (точніше, Московії) від татаро-монгольського ярма. Мамай, котрий не належав до роду Чингіс-хана, очолював одне з військових протиборчих угруповань в Орді, яке безпідставно претендувало на свою частку влади в ній. Тож насправді московський князь Дмитрій Донський виступив насамперед проти зневажання Мамаєм прав Чінгизидів на ханський престол, а відтак – за єдність золотої орди як цілісної держави. Досить показовий той факт, що на його підтримку не виступив жоден інший князь суздальської землі. До того ж московити після цього ще понад сто років продовжували платити данину татарам, а не кримському ханові, котрий пізніше ніби успадкував права Золотої Орди, навіть при Петрові I аж до взяття останнім Азова. Оце і є справжня ціна так званому “звільненню” від золотоординського ярма після Куликовської битви [80].

Російська історіографія як царська, так і радянська, а сьогодні ще й путінська, претендує на те, що Росія походить від Київської Русі. Вже 1450 р. Московія (Росії тоді ще не існувало) вперше офіційно заявила, що Київська Русь є джерелом її історичної спадщини. У 1493 р. цар Іван III, який провадив політику збирання земель та розширення своєї імперії, вже накинув оком на Українську Русь. Так в 1493 р. Іван III проголосив себе государем “всіх земель Руських” (государ всея Руси). Він використав термін Русь, який не має нічого спільного ні з Росією, ні з Руссю [51], – зазначив Євген Калюжний.

Понад сто років до цього, в 1360 р. під час правління князя Василя I (1360–1425), Московія теж мала територіальні вимоги, але тоді суперечка виникла з Литвою. Та завдяки воєнному союзу між Польщею і Литвою, вторгнення московитів на литовську землю закінчилося повною поразкою.

Тривале татаро-монгольське поневолення не тільки залишило глибокий слід у свідомості московитів, а й вплинуло на всі аспекти життя молодій московській державі, позначилося і на менталітеті московитської народності. Не випадково М. Бердяєв дав визначення Росії як “християнізованого татарського царства”, а видатний російський лінгвіст, філософ і публіцист М. Трубецькой наголосив, що московська держава виникла завдяки татарському гніту. Російський цар був спадкоємцем монгольського хана. Повалення татарського гніту звелось до заміни татарського хана православним царем і до перенесення ханської ставки

до Москви [129, с. 49]. Більше того, “татарське сприйняття верховного правителя як непогрішного благодійника, якому все дозволяється і все пробачається, так глибоко увійшло у менталітет росіян, що вони живуть із цим донині” (Г. Півторак).

За висновком відомого українського історика Ярослава Дашкевича “на психологію великороса наклали відбиток запозичення татаро-монгольського інстинкту завойовника, деспота, головна мета якого – світове панування. Так до XVI ст. сформувався тип людини-завойовника, страшної у своєму неуктві, люті і жорстокості. Таким людям не були потрібні європейська культура й писемність, їм чужі такі категорії, як мораль, чесність, сором, правдивість, людська гідність, історична пам’ять тощо [30, с. 83–84].

На основі наукового аналізу витоків і розвитку руського=українського та московитського=російського етносів, народів і націй академік НАН України Григорій Півторак зробив цілком логічний висновок: *“росіяни українцям аж ніяк не брати і ніколи ними не були* (курсив наш. – В. Л.). Наші історії від самого початку розвивалися різними шляхами. До Київської Русі росіяни мають ту дотичність, що їхні землі деякий час напівформально входили до складу цієї держави, і майбутні росіяни перейняли християнську культуру Київської Русі з багатьма українськими впливами, оскільки *творцем Київської держави був український і до певної міри білоруський етнос, а росіяни були не творцями цієї культури, а її споживачами уже в готовому вигляді*” (курсив наш. – В. Л.) [98].

Засвоєна росіянами культура Київської Русі, звичайно, стала важливим підґрунтям матеріальної та духовної культури російського народу. Однак, якщо українці були прямими нащадками людності Києва, Галича, Чернігова, Переяслава та інших протоукраїнських територій, то російські етнічні особливості були продуктом їхнього саморозвитку за умов власної етнічної території далеко за межами первісної Русі.

Відмінність українців від росіян на всіх етапах їхньої історії визнавали деякі відомі російські діячі. Навіть цинічно налаштований проти Тараса Шевченка Віссаріон Белінський, який заявляв, що тільки з приєднанням Малоросії до Росії туди “хлинула цивілізація”, писав: “Слово о полку Игоревом” отзывается южнорусским (руським, українським. – В. Л.) происхождением. Есть в языке его что-то мягкое, напоминающее нынешнее малороссийское наречие... Но более всего говорит за южнорусское происхождение “Слова” выражающийся в нем быт народа. Есть что-то теплое, благородное и человеческое во взаимных отношениях действующих лиц этой поэмы... Все это отзывается Южною Русью, где и теперь еще так много человеческого и благородного в семейном быту,

где отношения полов основаны на любви, и женщина пользуется правами своего пола: все это противоположно Северной Руси, где семейные отношения грубы, женщина – род домашней скотины, а любовь совершенно постороннее дело при браках: сравните быт малороссийских мужиков с бытом мужиков русских, мещан, купцов и отчасти и других сословий, и вы убедитесь в справедливости нашего заключения о южном (українським. – В. Л.) происхождении “Слова о полку Игоревом”...

Но кроме всего этого, не только в красках поэзии и манере изложения, но и в духе богатырского удалства, нельзя не заметить чего-то общего между “Словом о полку Игоревом” и казацкими малороссийскими песнями. Это произведение явно современное воспетому в нем событию и носит на себе отпечаток поэтического и человеческого духа Южной Руси (України, перша згадка про яку припадає на 1187 рік. – В. Л.), еще не знавшей варварского ярма татарщины, чуждой грубости й дикости Северной Руси (Московії. – В. Л.)... Малороссия была органически-политическим телом, где всякая отдельная личность сознавала себя, жила и дышала в своей общественной стихии, и поэтому знала хорошо дела своей родины, столь близкие ее сердцу и душе. Народная поэзия Малороссии была верным зеркалом ее исторической жизни [8, с. 72, 91–93, 240].

Перебуваючи в Україні на відпочинку й лікуванні, В. Белінський у листі до дружини від 15 червня 1846 р. писав: “Верст за 30 до Харькова я увидел Малороссию, хотя еще и перемешанную с грязным москальством. Избы хохлов похожи на домики фермеров – чистота и красивость неописанные. Вообрази, что малоросийский борщ, есть не что иное как зеленый суп (только с курицею или бараниною и заправленный салом). Суп этот они готовят превкусно и донельзя чисто. И это мужики! Другие лица, смотрят иначе. Дети очень милы, тогда как на русских смотреть нельзя – хуже и гаже свиней” [6, с. 288].

У той час, коли в Україні розвивалася освіта, ширилася наука, збагачувалася культура, народні братства творили єдине українське культурно-освітнє поле, Московія була темним, задушливим царством самовладного, деспотичного правління, де культивувалися покура, “раболепие”, недовір’я до науки и освіти, поєднані з тупою ненавистю до всього чужоземного. Москвини дізнавалися про зовсім інший український світ на півдні часто від чужинців, які порівнювали Україну з Московським царством. Наприклад, знаний історик і мандрівник Павло Алепський (з міста Алеппо в Сирії) записав у деннику подорожі: “По всій Козацькій землі ми помітили прегарну рису, що нас дуже дивувала: всі вони, за малими винятками, навіть здебільшого їхні жінки

та дочки, вміють читати та знають порядок богослужби та церковний спів. Крім того, священники вчать сиріт та не дозволяють, щоб вони тинялись по вулицях”.

В іншому місці П. Алепський зазначав: “Дорога через Україну йшла здебільша серед численних садів, що їм нема ліку, і ланів усякого збіжжя заввишки людини, неначе те море безкрає, широке та довге. О, яка ця благословенна країна! Що за благословенний нарід! Який він численний!”.

З України через Путивль П. Алепський з антиохійським патріархом Макарієм III поїхали до Москви, де були майже два роки. Побут свій у Москві П. Алепський описує досить непривабливими барвами. Хоча патріарх одержав там багато подарунків, Москва їм не сподобалася. Про москалів він пише, що “всі вони, від великого до малого, мають п’ятий темперамент, а саме лукавство... Життя москалів дуже зв’язане, та ніхто з чужинців не може зносити цього, і людині все здається, ніби вона у в’язниці. Жарти та сміх стали нам зовсім чужі, бо лукаві москалі підглядали нас і про все доносили. Бог хай спасе нас і звільнить від них”.

Зате відпочили патріарх та його оточення, коли знову опинилися на українській землі. Ночуючи на березі Дніпра, П. Алепський записав: “Цієї ночі ми спали на березі ріки, зовсім задоволені та спокійні, бо від тої хвилини, коли ми лише побачили Печерську Лавру, що здалеку виблискувалася своїми банями, та як лише до нас долетіли премилі пахощі цих цвітучих земель, наші душі затремтіли від радощів та втіхи, серця наші порозкривалися, і ми розливалися в подяках Господеві Богові. Цілі два роки в Москві колода висіла на наших серцях, а розум був геть-чисто стиснений і придушений, бо в тій країні (Московщині) ніхто не може почувати себе хоч трохи свобіднішим і задоволеним, хіба лише ті люди, що там вирости, а всі інші, от хоч би ми, навіть ставши панами цілої країни (як патріарх!), ніколи не перестануть бентежитися та відчувати в серці неспокій. Зате Козацька країна була для нас начебто наш власний рідний край, а її мешканці були нашими добрими приятелями та людьми, неначе ми самі” [115, с. 27–29].

Україна не входила до складу утвореної Батием держави – Золотої Орди, але її князі змушені були возити ханові подарунки, виявляти до нього лояльність, щоб зберегти свою владу. Населення підкорених земель зобов’язане було сплачувати татарам данину.

Певний час під впливом вигадок московських істориків була поширена версія про цілковите зникнення україно-руської людності в Подніпров’ї. Буцімто одна частина людей загинула, а друга, рятуючись од монголів, переселилася на тисячу кілометрів на північ – у Московію.

На цій хибній підставі робився антинауковий висновок про те, що єдиним правонаступником і спадкоємцем історії й культури Руси є Московщина. Українці, мовляв, не причетні до спадщини Київської Руси, бо вони лише через 200 років прийшли в Подніпров'я з Карпат і Волині.

Факти говорять про інше. Посли європейських володарів, які Україною їздили у ставку до хана в Сарай, уже через кілька років після падіння Києва повідомляли, що місто піднімається з руїн, у ньому не припиняється торгівля за участю купців багатьох іноземних країн. У Переяславі й Чернігові також не завмирала людська діяльність. Звісно, в результаті монгольської навали зменшилася кількість населення на півдні Чернігівського і сході Переяславського князівств, де переважала зона лісостепу. Люди відступили трохи на північ, у ліси. Дехто знайшов порятунок на Правобережжі – в Галичині й на Волині. Михайло Грушевський цілком обґрунтовано стверджував, що внаслідок погрому Києва і наступного піднесення Москви на північ могли переселитися деякі представники вищого духовництва, боярів, купецтва. Але аж ніяк не селяни, які становили понад 90 відсотків населення держави. Незважаючи на всі, навіть найжахливіші події нашої історії, селяни залишалися міцно прив'язаними до своєї землі.

“З усіх державних утворень геополітичними наступниками Київської Русі можна вважати хіба що Руське королівство, яке в нас часто звично іменують Галицько-Волинським князівством, Велике князівство Литовське, а потім Річ Посполиту, що намагалися контролювати балто-чорноморський простір, – зазначає Петро Кралюк. – Однак на початку XVIII ст. цей простір опинився під Московією. Становлення Московії відбулося за часів хана Узбека як частини його імперії. Практично до кінця XVII ст. московських правителів вважали васалами кримських ханів, наступників Чингізидів – ханів Золотої Орди [61].

Об'єктивно оцінити минуле, повернути українцям історичну пам'ять, утвердити національну гідність активно допомагає професор, академік Володимир Качкан. Своїми унікальними науково-публіцистичними працями під загальною назвою “Хай святиться ім'я твоє” (десять книг) цілеспрямований, доскіпливий, невтомний учений, “ніби вправний лоп-ман, прокладає маршрути океаном невідомих фактів, довідок, архівних свідчень, цитат із раритетів, епістолярної спадщини, бібліографічних джерел” (М. Дмитренко), повертаючи до життя в рідній культурі раніше незнані, малознані, призабуті, пофальшовані, поскрибовані постаті – імена великих українців, які сприяють оздоровленню нині нашого суспільного життя, формуючи національну свідомість у зросійщених, духовно покалічених громадян України.

Зрозуміло, що історичний процес на східно-слов'янських землях ніколи не був простий, одновимірний, і його треба розглядати, враховуючи суму історичних фактів, при тому всіх, а не вибраних чи підібраних, тобто не з ідеологічних схем російського царизму, який і висунув ідею єдиного, неділимого народу, керуючись, з одного боку, потребами закріпити права пізніших російських царів, а з другого – загальноімперськими інтересами.

У 1469 р., за московського князя Василя II, Москву було проголошено Третім Римом, а четвертому, як указувалося, – не бути. Так остаточно було сформульовано імперську ідею Москви. Відтоді упродовж чотирьох століть імперія приєднувала до свого складу в середньому 80 квадратних кілометрів території щоденно, оголошуючи загарбані землі “істинно рускімі”.

Безперечно, подолати стереотипи свідомості, які склалися досить тривалий період, одразу неможливо. Але нині створилися сприятливі умови, щоб збагатити свої знання об'єктивною інформацією про історичний шлях українців, росіян, білорусів та інших слов'янських і не слов'янських народів. Тому привертаємо увагу до статті Романа Анчарова “Великий Новгород: держава і нація, винищені Московією” [2].

На північному сході Європи у X ст. на землях фінно-угорських племен та кількох північно-східних слов'ян виникла слов'янська держава, яка називалася Новгородська Республіка. Вона проіснувала майже 500 років. Це була велика, впливова, розвинена і багата держава з прекрасним народом (нацією), який створив розгалужену мережу торговельних зв'язків з найбільш розвиненими державами Середньовіччя, був з ними у дружніх стосунках і входив до одного з найбагатших об'єднань тогочасного європейського світу – Ганзейського союзу. Завдяки цим зв'язкам у Новгороді значний вплив мала Європейська культура, яка увійшла в епоху Відродження. У самому Новгороді розміщувалася значна кількість іноземних, у тому числі і німецьких, торговельних контор, окремих іноземних общин зі своїм особливим статусом. Авторитет цієї держави був таким значним, що увійшов в історію під назвою “Господін Великій Новгород”. Про багатство цієї держави ходили легенди.

Отже, це була досить відома, впливова, економічно потужна і культурно розвинена держава. Яка це була держава, ми нині можемо робити висновки, навіть дивлячись оперу М. Римського-Корсакова “Садко”, де билинний герой “новгородської нації” – Садко – своїм розумом і хистом, культурою, співом і грою на гусях полонив навіть володарів підводного царства.

Східним сусідом Новгородом, як і у випадку з Україною, опинилася Московія. Отже, є можливість порівняти і зрозуміти, що означало мати сусідом цю державу. Майбутня Московія ще в обличчі Володимиро-Суздальської землі розпочала процес поглинання Новгородської Республіки.

Саме там, на Суздальщині, почали утверджуватися необмежене самодержавство і деспотія, що розвинулися з часу Андрія Боголюбського і поглибилися від перебування Московії під впливом Золотої Орди. Експансія новоутвореного самодержавного Володимиро-Суздальського князівства, на чолі якого опинився А. Боголюбський, була надзвичайно жорстока і підступна: “Бажаючи захопити владу в Київській і Новгородській землях, Андрій сажив у Новгороді князями своїх ставлеників і жорстоко придушував голодом новгородські повстання (не допускаючи підвозу в Новгород волзького хліба)” [11, с. 738].

Отже, “сажал”... своїх ставлеників і жорстоко придушував голодом”. Нашу українську історію ми вже трохи опанували. Досить знайома проблема стосунків з Московщиною. Тому можемо уявити, що чекало б Україну після приєднання її до володінь Москви ще у ті роки. У що перетворила Московія Україну до голодомору 1932–1933 рр. не було великою таємницею. Академічні видання того часу констатували: “Приєднана до російської держави як провінція, Україна остаточно перетворюється в ХІХ ст. у російську колонію, в якій російський уряд посилено починає викорінювати всякі сліди національних особливостей, а український народ остаточно стає пригнобленим, задавленим національним гнітом і кріпацтвом” [75, с. 116].

Не буде перебільшенням, що голодомор 1932–1933 рр. провів єдиальну “червону нитку” ставлення до України від Московії “суздальської” до “советської”. З тією тільки відмінністю, що з Україною Московське царство подібне робило після Переяславської Ради, тобто майже через 200 років після поглинання Новгородської Республіки.

У результаті низки війн Великий Новгород у 1478 р. був захоплений Москвою, найголовніші противники Москви страчені, Новгород, боярство й інші представники правлячого класу виселені в московські землі. З політичною самостійністю Новгорода Великого було покінчено, на знак чого був знятий і перевезений у Москву новгородський, вічовий дзвін. Слідом за цією перемогою були підпорядковані Москві і всі новгородські колонії” [75, с. 822–823].

Втрата незалежності потягла за собою низку великих втрат, у тому числі і втрату добробуту, який був широковідомий у світі. І це довго пам’ятав поневолений Московією новгородський народ: “Не скоро могли забути Новгородці свої старі вільності, і декілька разів піднімали

повстання. Тоді московський уряд насильно переселив декілька тисяч кращих громадян новгородських у міста східної Росії, а в Новгород на їхнє місце привезені жителі з Москви й інших східних міст, і від вільного духу старого Новгорода незабаром нічого не залишилося.

“Господін Великий Новгород”, володар усієї північної Росії, зробився простим пригородом Москви. Так зникла Новгородська слов’янська держава, на території якої майже за 500 років існування власної державності почав складатися окремий від московців державний народ – новгородський етнос, який геноцидом був знищений Московією.

Недовзі така ж доля спіткала і Псковську республіку, яка як незалежна держава існувала з 1137–1138 рр. (у той час у Пскові княжив онук Володимира Мономаха, князь Всеволод (у християнстві Гавриїл); Псков при ньому став вільним від Новгорода). “У 1510 році московський торговий капітал, в особі московського вел. князя Василя III покінчив із залишками псковської самостійності. Багато псковських бояр і купців, викликаних Василем III для суду в Новгород, було заарештовано, віче заборонили, вічковий дзвін був знятий, багато заможних боярських сімей виселено в московські волості, а на їхньому місці оселені слуги московського князя” [76, с. 29].

Такі “прогресивні” наслідки приєднання до Московії: замість багатства, яке було в немосковських землях, стало очевидне зубожіння. Загалом, за період з 1135 р. – року виникнення державності Суздальщини – у наступні майже 600 років (аж до “обриття борід” у часи Петра I) Москово-Суздальщина самоізолюється від світового цивілізаційного процесу – Новгородської Республіки, від України, від усієї Європи. Згодом Московія “цілком зірвала зв’язки з нею і до такого рівня стала країною самозамкненою, що являла собою неначе європейський Китай” [23, с. 882], – писав 1901 р. член російської Академії Наук, історик Євген Голубинський.

“Сучасний наш добробут, задоволеність ним у недалекому минулому, його нинішній рівень – то наслідки нашої примиреності з прийнятим станом національної свідомості, яку отримала наша країна за час стану бездержавного існування. Отже, всі ми хочемо заможного і багатого життя. Але вперто відкидаємо зв’язок минулого з нинішнім і майбутнім, не хочемо змінити свою свідомість від стереотипів свідомості, тієї свідомості, від якої залежить і ґрунтується наш добробут. То є наша українська національна свідомість і гідність, – акцентував Роман Анчаров. – Наведені факти вказують: як би нині не відкидався пріоритет національної свідомості у формуванні добробуту держави, як би не заперечували це противники державності України, але саме незалежність,

державність, висока національна свідомість є його основою. Без них ми стаємо свідками, як “в коротше время исчезает... богатство”. Тому нашу, українську, історію слід вивчати ґрунтовно і прискіпливо” [2].

Події національно-визвольної війни українського народу пішли таким шляхом, що довели Богдана Хмельницького 1654 р. до союзу з Москвою у Переяславській угоді. Велику роль у цьому відіграла ідеалістична надія на єдиновірство Православної України з Православною Москвою, сподівання на безкорисну підтримку сильного єдиновірця слабшому, що знемагав у постійних війнах з католицькою Польщею та іновірними турками і татарами. Але, як виявилось, це була фатальна помилка для України та її Православної Церкви.

Московське царство за своєю природою і характером було унітарною, абсолютистською, феодально-кріпосницькою державою, для якої Українська Гетьманська держава – з республіканським ладом і сильними демократичними елементами, з козацьким землеволодінням, вільною, без феодальної принуки працею на землі, покаянням селянством – була своєрідною історичною антитезою. Отже, рано чи пізно царський уряд повинен був почати наступ на автономію України, щоб узагалі звести її нанівець.

“Стосовно того, що українсько-московський договір 1654 р. належить саме до сфер не те, що великої, а дуже великої політики, сподіваюся, сумнівів немає ні в кого, – акцентував доктор історичних наук, завідувач центру соціальної історії Інституту історії України НАН України Віктор Горобець. – Принаймні в історії України важко знайти ще одну таку історичну дату, яка б упродовж кількох століть привертала до себе не стільки пильну увагу істориків, скільки політиків, громадських діячів та й звичайних людей, яким не байдужі історія та сьогодення. Зрозуміло, що цей інтерес найбільше підживлюється різного роду політичними мотиваціями та навколополітичними спекуляціями. Немало цьому сприяє і те, що оригінал договору, який так багато важив не лише для України, а й усієї Центрально-Східної Європи... безслідно зник. Відомо, що найбільше можливостей для появи різного роду інтерпретацій дають саме ті документи, яких ніхто не бачив, або бачило дуже вузьке коло осіб, до того ж, у вкрай обмежений проміжок часу” [26].

Віктор Горобець слушно запитував, яким же було ставлення українського суспільства до змісту Московського договору 1654 р.? І відповідав: Ніяким! Тому що український гетьман, ознайомившись із внесеними до тексту угоди московською стороною доповненнями не ознайомив з ними навіть козацьку старшину, не те, що широкий загал. Чому ні? Тому що ці обмеження гетьманських прерогатив аж ніяк не

вписувалися в наміри Хмельницького щодо розбудови власної державності. Звичайно ж, можна погодитися з аргументами тих, хто зображує гетьмана як прибічника промосковської орієнтації. Але справа в тому, що його “промосковськість” не виходила за межі визнання номінальної зверхності російського царя. Намагання ж Москви втрутитись у сферу внутрішньої політики та поставити під свій контроль сферу зовнішньої, за життя Хмельницького так і залишилися нереалізованими. Московській владі не вдалося налагодити контроль за фінансовою справою Гетьманату та спрямувати податки з України до Москви – жодна копійка чи, точніше, жоден гріш податкових коштів так і не потрапив до царської скарбниці. Особливо болючою для московської сторони була демонстративна незалежність гетьмана у зовнішньополітичній сфері.

Коли ж посольство царя на чолі з окольничим Федором Бутурліним на початку літа 1657 р. страхало Хмельницького карою Божою за порушення умов договору 1654 р., то гетьман резонно вказав на те, що він на такі умови не погоджувався. У нього і на думці того не було, що царські дипломати накинули його послам у Москві. Отже, зацікавленість Хмельницького у зникненні тексту договору зрозуміла. Але як міг російський уряд не потурбуватися про збереження оригінального тексту в недоторканності?

Віктор Горобець це пояснював так: річ у тім, що після смерті Богдана, яка сталася невдовзі після від'їзду з України Ф. Бутурліна, мали місце неодноразові спроби нав'язати його наступникові, Івану Виговському, вже нові умови договору. Умови, що ще більше обмежували державний суверенітет Гетьманату. Саме тиск на Виговського з цього приводу й став однією з головних причин українсько-російської війни 1658–1659 рр. Після падіння Виговського на переговорах з Юрієм Хмельницьким у Переяславі в жовтні 1659 р. боярин О. М. Трубецькой (до речі, один з учасників березневих переговорів у Москві 1654 р.) як автентичний текст договору 1654 р. представив сфальсифікований його варіант, що складався вже з 14 статей і, що більш важливо, містив низку обмежувальних положень, які перед цим безуспішно намагалися нав'язати Виговському.

Відмінність Переяславської угоди – 2 Юрія Хмельницького від тієї, яку уклав із Московією його батько Богдан Хмельницький, була різною: козакам не дозволялося без схвалення Москви обирати гетьмана, генеральну старшину і полковників, проводити самостійну зовнішню політику. Крім цього, московські війська відтепер мали розташовуватися не лише в Києві, а й у інших великих містах. Московія тріумфувала. І дійсно, в умовах чесної політики подібний договір міг би вважатися

справжнім дипломатичним успіхом. Утім, у ситуації з Хмельниченком спрацювали явно інші, далеко недипломатичні методи. “Я два тижні був у московитів в’язнем; що хотіли, те й робили зі мною, не мав я, до кого вдатися” [9], – розповідав пізніше Юрій Хмельницький.

На думку В. Горобця, мотиви негативного ставлення української і московської сторін до договору 1654 р. знайдено. Значно складніше буде відшукати текст оригіналу. Ще складніше, а головне – важливіше віднайти адекватне розуміння його суті, яке б не залишало місця для політичних спекуляцій та маніпулювання громадською думкою. “Абсолютно очевидно, що українсько-російський договір 1654 р. був продуктом політичного розвитку двох сторін у конкретний історичний час і нічого йому приписувати якісь функції Святого Письма. Він ніс у собі шляхетні помисли щодо спільної боротьби двох православних народів, так і намагання кожної зі сторін щось із своїх стратегічних задумів приховати, щось здобути для себе коштом іншого. Таким було реальне політичне життя. Таким нехай залишиться пам’ять про нього – без фанфар і урочистих салютів, але й без посипання голови попелом і запізнілого прозріння” [26].

Отже, нам потрібно ґрунтовно, а головне – неупереджено розібратися, осмислити, чому завойована героїчною боротьбою народу Українська козацько-гетьманська держава не утвердилася на віки. Адже, за загальним визначенням, вона перебувала на вищій стадії розвитку, ніж Московська держава, а за принципами своєї розбудови та духовним, освітнім потенціалом значно більшою мірою вписувалася в західне геополітичне та геокультурне середовище.

Час вимагає від нас досягти суспільного компромісу в переосмисленні своєї історії, подолати антиукраїнські стереотипи, які особливо цілеспрямовано насаджувались у роки комуністичного тоталітаризму. Нам потрібно достеменно пізнати самих себе, усвідомити свою українську сутність. Адже народ без історії є історичним безбатченком. Такий народ не лише витрачає основи національної свідомості, свої генетичні корені та витоки, а й бачення перспективи.

Оцінюючи Переяславську угоду 1654 р., маємо усвідомити, що українська нація – це не бездержавна нація. “Ми не розпочинали 1991 року процес державотворення з нульової позначки, а сама Незалежність нам не подарована Б. Єльциним і Л. Кравчуком, – підкреслював професор, директор Національного інституту стратегічних досліджень Анатолій Гальчинський. – Вона впродовж століть виборювалась українським народом на чолі з його авангардом – українським національно-визвольним рухом, рухом, що має історичні заслуги перед нашим суспільством.

Дотримуючись принципу наступності, маємо бути свідомими й того, що наша історична спадщина Русь, Київська Русь – одна із найбільш розвинутих і найавторитетніших держав Середньовічної Європи – була продуктом історичної творчості українського народу, який, як це доведено М. С. Грушевським, досяг своєї визначеності вже у IV–V століттях” [20].

У статті “Українсько-російський договір 1654 р. Міфи і реальність” [83] О. Апанович детально проаналізувала політику Москви щодо України у перші роки після Переяславської угоди. Хоча Москва, укладаючи договір, визнавала Україну за самостійну і незалежну державу, але, враховуючи свою самодержавну, загарбницьку природу, дивилася на Україну як на майбутній набуток свого царства, прагнула обмежувати українську державність, маючи за кінцеву мету замінити протекторат на повну інкорпорацію України.

Вже у статейному списку боярина В. В. Бутурліна є вказівки на те, що у представників Москви в зародку почала утворюватися ідея “воссоединения Руси”. Московський цар починає йменувати себе “Великие й Малые России самодержец”, наказує виготовити державну печатку з новими царськими титулами.

Коли укладався українсько-московський договір 1654 р., Україна була цілком незалежною державою. Вона фактично володіла всіма тими ознаками, що загалом характеризують державу: територія, яку охоплювала державна організація; людність, яка не визнавала за собою іншої влади, крім влади свого гетьмана; гетьманський уряд, що здійснював владу на території України; збройні сили – козацьке військо; самостійні міжнародні відносини. Повсюдною потребою були церкви, школи, шпиталі. Ними опікувалися як окремі меценати, так і громадянство. Виникають друкарні, де видаються не тільки духовні твори, а й навчальні посібники, наукові трактати, суто літературні й публіцистичні твори. Свобода слова була невід’ємним правом людини – як право на життя.

У Московському царстві у той час ще панували обскурантні погляди: усе, несхоже з московськими звичаями, сприймалося як єретицтво й зрада православ’я, чисто московська пиха, чужоземці наче й не люди, а якісь нечестиві істоти, з якими в піст і розмовляти не личить. С. Єфремов зазначав, що сам “тишайший” цар Олексій Михайлович вимагав од українців у своєму маніфесті “прежде нашего пришествия разделение с поляками сотворите как верою, так и чином; хохлы, которые у вас на головах, постригите” [38, с. 125].

За цією, на перший погляд, комічною претензією, почалися brutальні порушення царськими чиновниками Переяславської угоди. У

1656 р. Московія підписала з Польщею сепаратний мир. “На Україну з Московії надсилали “хмару” агітаторів, які бунтували полковників проти гетьмана, міста проти гетьманської влади” (М. Добрянський). Коли ж гетьман Іван Виговський став на захист вольностей українського народу, московський цар урочистим маніфестом проголосив гетьмана зрадником. Український уряд у жовтні 1658 р. відповів маніфестом латинською мовою, що був адресований усім урядам Європи. Гетьман пояснював причини, які спонукали Козацьку республіку вийти з-під царської опіки:

“...Перед Богом і всім світом свідчимо: наше Військо отримало запевнення і зобов’язання від Великого князя московського, і ми сподівалися – з уваги на спільну релігію і на той факт, що ми добровільно прийняли його протекцію, – що Великий князь буде справедливий, прихильний і великодушний супроти нас; що він поступатиме чесно, що він не буде прагнути знищення наших вольностей, а навпаки – буде їх закріплювати, як це він тоді пообіцяв. Але не судилося нашим надіям здійснитись... У Києві, нашій столиці – такого не бувало навіть за польського панування – побудовано фортецю і там приміщено московський гарнізон, щоб нас у рабстві тримати. Ми бачили приклади такої неволі в Білорусі, де двісті шляхетських родин, хоч вони добровільно приєдналися до них, насильно депортували до Московії. Дванадцять тисяч міщан з Могилева та з інших районів Білорусі були вивезені до лісів московських, а на їх місце привезено колоністів з Московії... Після смерті вічної пам’яті Богдана Хмельницького Москва рішила знищити всю Малу і Білу Русь. Після обрання Івана Виговського гетьманом Москва почала ширити незгоду між нами, поширюючи поголоски, що гетьман – поляк, і Польщі сприяє більше, ніж Війську Запорозькому... (Московський) полководець Ромодановський, під претекстом запровадження порядку серед нас, втручається в наші внутрішні справи. Він мав навіть відвагу надавати гетьманські титули та інсигнії, усувати наших полковників, бунтувати наших громадян проти гетьмана і руйнувати міста, які підтримували свого власного гетьмана... Таким чином, виявилися підступ і обман тих, хто з початку за допомогою нашої внутрішньої громадянської війни, а потім, явно керуючи своєю зброєю проти нас (без ніякої провокації з нашого боку), підготовляє для нас ярмо неволі. Заявляємо, що не наша вина в цій війні; благаючи Божої допомоги, ми приневолені заради збереження наших вольностей вдатися до законної самооборони і просити підтримки наших сусідів, щоб скинути це ярмо” [3, с. 362–369].

Читаючи маніфест Івана Виговського, зринає у думках нинішня російсько-українська війна (Пишу ці рядки 24 вересня 2016 р.). На жаль, і тепер деякі очільники, і частина громадян європейських, американських та азійських країн глибинно не усвідомили небезпеку московської імперсько-аморальної політики, маніпулятивної пропаганди, суті інформаційно-психологічної і військової агресії Російської Федерації проти України. Багатьох підступна і гірка історія не навчила відрізняти цинічну хитрість московитів-росіян від облесливої дипломатичної риторики. Часто-густо тимчасово вигідні економічні зв'язки з Російською Федерацією надто сильно засліплюють справжню російсько-ординську природу загроз майбутній незалежності та вільному розвитку. Доречно було би повчитися у гетьмана Івана Виговського – патріота України, який чітко розрізняв і пояснював причини війни з Московією.

На початку війни у серпні 1658 р. у Виговського, крім козацьких та найманих військ, був іще загін поляків – сила радше символічна, вряховуючи тодішній стан Польщі, та цілком пристойний підсобок татарів. Московський воєвода Шереметьєв, хоч і громив козаків під Києвом, але великих подальших надій на перемогу не має. Тому Виговський пішов на Лівобережжя, де стояли війська Ромодановського.

На таку козацьку рішучість московські загарбники не сподівалися. Добре знаючи, чого варті українські війська, Москва намагалася розпочати чергові переговори та щось там іще виторгувати. Згодна забрати з українських міст московські гарнізони, як то передбачалося Переяславською унією. Погодилася визнати й Гадяцький договір, але... Сама висилала до України армію князя Трубецького. Він не розумівся на військових справах, не знав, що таке козацька або татарська польова війна, і почав облягати Конотоп, та витратив на це більше двох місяців, а тим часом підійшов, зібравши сили, Виговський. Але самій битві передувала героїчна оборона п'ятьма тисячами українських козаків під командою ніжинського полковника Григорія Гуляницького Конотопської фортеці, яку взяло в облогу й штурмувало стотисячне (!) царське військо. Лише покладаючись на Бога, Божий промисел, можна пояснити те, як козакам Гуляницького вдалося втримати у своїх руках місто, відбиваючи постійні атаки противника, який переважав за чисельністю, з кінця квітня аж до кінця червня 1659 р.

Безпрецедентна стійкість оборонців Конотопа дала змогу Виговському буквально по крихтах зібрати вірні козацькі полки, закликати на допомогу кримську Орду, мобілізувати полки волонтерів із Польщі, Молдавії, Валахії, Трансильванії.

Проба сил відбулася 24 червня під селом Шаповалівка, де український гетьман розбив передовий роз'їзд супротивника. А 29 червня 1659 р., в день святих Петра й Павла, Виговський на чолі своїх інтернаціональних сил підійшов до Соснівської переправи під Конотопом. Не даючи ворогові опам'ятатися, гетьман з маршру атакував 15-тисячний московський загін, що захищав переправу. Драгуни Виговського відтіснили ворога за річку, а кіннота кинулася йому навздогін. Кримсько-татарське військо було залишено в засідці.

Завдавши супротивнику чималих втрат, українські війська вступили в бій з полками князя Пожарського, що прийшли на допомогу тим, хто відступав. Після цього Виговський віддав наказ про відхід своїх сил на попередні позиції, вдаючи втечу. Князь Пожарський та інші російські воєводи на чолі основних сил кинулися навздогін й потрапили в засідку. Тільки-но переважна більшість царських ратників переправилася на другий берег річки, як по них із засідки вдарили татари. Тим часом українські козаки встигли зруйнувати переправу та нижче неї загатити річку. Вода розлилася й унеможливила повернення російської кінноти на свої вихідні позиції. Важка царська кавалерія застрягла в багnistих місцях річки, “справжніх конотопах”, як про неї писав один із сучасників подій. Помітивши зі стін Конотопа розвиток бою на переправі та поблизу неї, перейшли в наступ і знесилені облогою полки Гуляницького.

“Результатом Конотопської битви стала одна з найбільш відчутних і ганебних поразок царських військ другої половини XVII ст., – наголошував доктор історичних наук Віктор Горобець. – За різними відомостями, на Конотопському полі полягло від 30 до 60 тисяч царських ратників. До полону потрапили царські воєводи: князь Пожарський, князь Львов, брати Бутурліни, князь Ляпунов та інші. Більшість із них потрапили в неволю до Криму. А згаданий уже неодноразово герой російської народної пісні князь Семен Пожарський за наказом хана був страчений у його ставці. Але причиною цьому стала не виявлена воєводою лицарська звитяга на полі бою, а, скоріш за все, брудна лайка, якою він “удостоїв” Мехмеда IV” [26]. Український літописець Самійло Величко писав, що Пожарський, “розпалений гнівом, вилаяв хана за московським звичаєм і плюнув йому межи очі. За це хан роз'ятрився і звелів тут же перед ним відсікти князеві голову”.

Отримавши звістку про конотопську поразку воєводи Трубецького, москвичі враз пригадали похід на Москву іншого українського гетьмана – Петра Сагайдачного. Як писав з цього приводу Соловйов, “царська Москва затремтіла за власну безпеку; з наказу царя люди всіх станів

поспішали на земляні роботи для укріплення Москви. Сам цар з боярами раз-у-раз приходив дивитися на ці роботи. Мешканці околиць зі своїми родинами й майном наповнили Москву, пішла чутка, що цар виїздить за Волгу, у Ярославль...”.

“Запам’ятайте цю дату: 8 липня 1659, – закликав Олександр Боргарт. – Виговський не лише розбив московські сили, але й майже повністю їх винищив. То була чи не нищівніша поразка за всю тодішню історію Московщини. Не випадково про цю дату в історії згадується лише крізь зуби. Бо резонанс був величезний. Стався справжній переполох. Цар наказує поспіхом відновляти старі московські укріплення, а разом складає плани евакуації царського двору з Москви кудись за Волгу. Одне слово, туди, куди вже збігав одного разу від Тохтамиша 1382 року куліковський “переможець” Дмитрій Донской.

Далєбі, у відкритому та чесному бою московський нарід ніколи й не перемагав. Та зате, не знав собі рівних у потаємній боротьбі, підступах та зрадах. Проти Виговського виступає якийсь там полковник Іван Безпалий, якого не чути ні раніше, ні потім, та знову на московські ж гроші піднімає “повстання”. Виговський зрікається 1659 р. гетьманства, і продажна козацька старшина садить на гетьманство 18-річного Юрія Хмельницького, яким вона зможе крутити, як заманеться.

Московський командуючий, князь Трубецькой, що своєчасно збіг з-під Конотопу, стояв із новим військом та жадав нових переговорів у тому ж Переяславі. Та коли Юрій Хмельницький зі своїми радниками поїхав на переговори, він був дорогою викрадений: отже, кримінальна Москва обтяжила себе ще й кримінальним злочином “кіднепінгу”? А за таких обставин можна було підписати що завгодно.

В обличчі братовбивчої війни Юрій Хмельницький зрозумів нарешті, що з нього не вийде не лише гетьмана, а й повноцінного громадянина, – на початку 1663 р. зрікається гетьманства та постригається у монахи. Внаслідок маємо відтоді дві України та два ж гетьманства. На чолі з Павлом Тетерею (1663–1665 рр.) на Правому березі, та Іваном Брюховецьким (1663–1668 рр.) на Лівому березі. Обидва були типовими кар’єристами та спритними політичними демагогами, обидва були непрямыми родичами Хмельницького; тільки й різниці, що один тягнув руку польського короля, а другий – остаточне сміття, – руку московського царя.

Діяльність гетьмана Івана Виговського стала світлою плямою на понурому тлі української історії, вичерпно показала, що Україна й після капітуляції 1654 р. могла протистояти Росії, та не тільки. Прояви однодухисть і єдність, могла би за допомогою сусідів своєчасно ви-

палити і знищити оту ракову пухлину на тілі людства, яка виростала навкруги “Третього Ріма”, розв’язавши тим наперед купу наступних проблем, які на наш час стали світовими. Він був політиком і стратегом непорівнянно вищого рівня, ніж Хмельницький із його абсурдним заповітом, але... Не мав за собою достатньої кількості національно свідомих людей” [12, с. 259].

Царський режим в Україні після невдачі гетьмана Виговського виявив неймовірну жорстокість. Царський воєвода Баратинський влаштував лови на прихильників гетьмана. На шляхах до Києва поставив три тисячі шибениць. “Князь Баратинський, вирізавши на Вкраїні коло п’ятнадцяти тисяч душ українського слов’янського населення, питався Московського царя дозволити йому “высечь й выжечь” всіх українців на 150 верст коло Києва...” [28].

Упродовж кількох років царські опричники винищили майже усіх соратників Богдана Хмельницького. Знищено всю численну родину гетьмана Виговського, у тому числі сімох його братів. Гетьманський канцлер Немирич, тоді найбільш освічена людина у Східній Європі, був убитий його селянами, яких підбурили проти нього царські агенти. Навіть на цьому одному прикладі можна простежити особливу прикмету російського імперіалізму – спадкоємця стародавнього московського месіанізму: “...це – вмілість зняти поневоленому народові голову так, щоб він цілував катові руку і дякував за визволення. Ця вмілість – один із проявів цинізму, притаманного російському імперіалізмові, цинізму, що межує із садизмом, – зазначив М. Добрянський-Демкович. – Є в російському імперіалізмі – я не вагаюся вжити цього слова – елементарно дика і zarazом вишукано рафінована, люта ненависть супроти кожного, хто прагне бути вільною людиною і не хоче йти в неволю до “визволителів” [34, с. 27].

Імперіалістичною державою характеризував Росію основоположник комуністичного вчення К. Маркс: “Перш за все політика Росії – незмінна, про що й свідчить її офіційний історик Карамзін. Можуть змінюватися її методи, тактика, маневрування, але полярна – провідна зоря її політики – світове панування – завжди залишається її вибраною зорею” [100, с. 37].

Експансію російського абсолютизму в Україні особливо гостро почали відчувати з приходом до влади Петра I, який вирішив наблизити Росію до Європи. За реформаторську діяльність його високо оцінюють у Росії, забуваючи при цьому про варварські методи, за допомогою яких втілювалися в життя всі нововведення. Шовіністичні імперські історики воліють не згадувати про численні людські жертви, якими су-

проводжувалося “прорубування вікна в Європу”. Тим паче, замовчують російську імперіалістичну жорстокість щодо України.

У травні 2003 р. Санкт-Петербург відзначив своє 300-річчя. Пишно і велично. У місті, збудованому на кістках наших предків-козаків, не забули відзначити і день народження засновника міста, ката України Петра I. Він не любив Москву і тому змусив народ до побудови нової північної столиці, яка стала найбільш європейським з усіх російських міст. Петро I також заборонив будови кам’яних споруд будь-де в Росії, окрім Петербурга. Ще до 1704 р. Петро I остаточно визначив для себе, що столицею буде вже не ненависна йому Москва. До 1712 р. до міста на Неві перебралися двір, сенат і все вище духовенство.

Кожне місто, як і будь-яка людина, має свою долю. “Найбільш європейська з європейських столиць”, як назвав Санкт-Петербург Дідро у 1773 р., коли був гостем Катерини II, виникла “майже як привид” (цей мотив дуже полюбляли обігрувати російські символісти початку XX ст.), серед болотистої місцевості біля впадіння ріки Неві у Фінську затоку, на території, щойно відвойованій у шведського короля Карла XII.

“Це місто “було народжене імперською стати столицею” “регулярної держави” Петра I – і стало таки великим, гігантським втіленням європейської правильності, вражаючої, красивої, розкресленої “продуманості”; але разом із тим, її ж, імперії, азіатського бездушся, холодної нелюдськості, – наголосив Ігор Сяндюков. – Російські класики від Пушкіна до Достоевського та Блока, захоплюючись “Північною Пальмірою”, дуже тонко відчували цю суперечність. Наші великі співвітчизники, насамперед Тарас Шевченко, дивилися на Петрополіс (слово, яке іноді вживав Кобзар) ясними, гострозорими очима, вільними від п’яного імперського захоплення” [126].

...Дивуюсь,

Мов несамовитий!

Як-то воно зробилося

З калюжі такої

Таке диво?.. Отут крові

Пролито людської –

І без ножа. По тім боці

Твердиня й дзвіниця

Мов та швайка загострена

Аж чудно дивиться.

І дзиґарі теленькають.

От я повертаюсь –

Аж кінь лежить, копитами

Скелю розбиває!
А на коні сидить охляп,
У свиті – не свиті,
І без шапки. Якимсь листом
Голова повита.
Кінь басує – от-от річку,
От... от... перескочить.
А він руку простягає.
Мов світ увесь хоче
Загарбати. Хто ж це такий?
От собі й читаю.
Що на скелі наковано:
Первому – вторая
Таке диво наставила.
Тепер же я знаю:
Це той *первый*, що розпинав
Нашу Україну.
А *вторая* доконала
Вдову-сиротину.
Кати! кати! людоді!
Найлись обоє,
Накралися, а що взяли
На той світ с собою?
Тяжко-тяжко мені стало,
Так, мов я читаю
Історію України.

У газеті “Московские ведомости” 4 жовтня 1704 р. повідомляли, що на роботах зі спорудження петербурзьких укріплень щодня працювало 20 тисяч “работных людей” і солдат. На думку Д. Дорошенка, з цієї кількості мінімум 40 % були вихідці з України: козаки, селяни, ремісники, “люди підлого звання”. “Що ж до смертності, то точних даних, на превеликий жаль, ми не маємо, але маємо таку (загалом, непряму) цифру: тільки на будівництві Ладозького каналу, необхідного, як вважав Петро, для зміцнення та розвитку Петербурга, у 1721–1725 рр. загинуло 13 тисяч козаків. Монарх людей не жалів...” [126], – зазначав І. Сяндюков.

Полковник Черняк 1722 р. так описував хід робіт на каналі у доповіді російському сенату: “При Ладозі у каналній роботі більше число козаків хворих і померлих знаходиться, і що раз то більше умножають-

ся тяжкі хвороби – найбільше вкорінилася гарячка і опух ніг, і мруть з того, одначе приставні офіцери, не вважаючи на таку нужду бідних козаків, за повелінням пана бригадира Леонтієва без жадного бачення немилостиво б'ють при роботі, – хоч і так вони її не тільки вдень і вночі, а навіть в дні недільні і празничні одправляють – без спочинку до неї приганяють. Боюся я, отже, щоб козаків не погубити як торік – що їх хіба третя частина в минулім році додому вернулася...” [126].

Як цілком слушно писали сучасники, по всій імперії стояв “плач, стогін і скарги козацтва і всього народу”, і виразником цього “плачу і стогону” був, зокрема, гетьман Павло Полуботок, який, нагадуючи про вірну службу козаків царю, з гнівом звертався до Петра у своєму листі: “За те все ми замість вдячності здобули тільки зневагу і поневірку, попали в останню неволю непроходиму, гноючи їх групами наших покійників, що цілими тисячами, платимо дань ганебну і незносну, змушені копати вали і канали, сушити болота, гинути від втоми, голоду і нездорового повітря: і всі ті біди і кривди наші тепер ще збільшилися під теперішніми порядками: начальствують над нами чиновники московські, не знають прав і звичаїв наших і майже безграмотні – знають тільки, що їм все над нами чинити можна” [126].

Трагічним є не тільки те, що “град Петров” чималою мірою будували на кістках українців. Трагічним є те, що наші співвітчизники ідейно служили вірою і правдою петровській державі. Наприклад, Феофан Прокопович наставляв: “Всякий чин от бога есть... то самое нужнейшее и богу приятное дело. Царь ли еси? Царствуй, ибо, наблюдая, да в народе будет беспечалие, а во властях правосудие и како от неприятелей цело сохранить отечество”. Створено ясний і зворушливий образ царя-батька...

І все ж останнє слово – за Шевченком. Його слова звучать як вирок. У поемі “Сон” Павло Полуботок проклинає Петра:

“О царю поганий.
Царю проклятий, лукавий.
Аспиде неситий!
Що ти зробив з козаками?
Болота засипав
Благородними костями;
Поставив столицю
На їх трупах катованих!
І в темній темниці
Мене, вольного гетьмана,
Голодом замучив
У кайданах...”

Коли читаєш ці рядки, то ясно бачиш: часто повторювана думка про те, що Шевченко – національний Пророк України – аж ніяк не пуста фраза, вона наповнена світлістю помислів.

Неймовірно жорстокі репресії пройняли жахом Україну після того, як гетьман Іван Мазепа з допомогою шведського короля Карла XII спробував вирвати український народ з московського рабства. Віктор Горебець слушно писав, що рішення про кардинальну зміну на шляху розвитку України давалося гетьману непросто, і йшов він до нього довго. Спонукальними мотивами виступали тут і плани Петра щодо ліквідації української автономії, і всі ті біди й випробування, що випали на долю козаків в умовах російсько-шведської війни, і господарське розорення краю внаслідок війни та втручання царя в економіку та торгівлю України. Не останню роль відіграли й міркування міжнародного плану: шведський король завдав досить відчутної поразки московитам у Прибалтиці, поставив на коліна Данію і Пруссію, скинув з королівства у Польщі союзника Петра Августа II і підійшов до кордонів України. Чи мав право Мазепа за таких умов піддавати нападку Карла XII українські землі й відстоювати ціною життів українських козаків абсолютно чужі національним інтересам великодержавні плани Петра? Гетьман вирішив уникнути участі в кровопролитті, задекларувати політичну підтримку шведському королю, який перебував у zenіті слави і перемога якого над Москвою видавалася найвірогіднішим результатом протистояння двох гігантів.

Однак воєнна кампанія 1708–1709 рр. стала чи не класичним зразком того, як грандіозний задум може обернутися фатальним фіаско. Досі непереможні генерали Карла XII зазнали поразки в Білорусі та на Сіверщині. Після цього король, замість того, аби рухатися до Москви найкоротшим шляхом через Брянськ і Калугу, повернув в Україну, привівши сюди і російські війська. Підкупивши козацького старшину полковника Івана Носа, генерал Петра І князь О. Меншиков 2 листопада 1708 р. здобув гетьманську столицю Батурин, перетворив місто на купу попелу, а захисників та мирних жителів, у тому числі жінок і дітей (за одними відомостями загалом 6 тисяч, за іншими – близько 15 тисяч), показово й жорстоко катував і страчував – для устраху всієї України. В наступні два місяці царські слуги, згідно зі словами очевидця, анонімного літописця, козаків, “...запідозрених у прихильності до Мазеви, вищукували по домах і віддавали на різні тортури: колесували, четвертували, вбивали на палю, а вже зовсім за іграшку вважалося вішати та рубати голови”.

В “Історії Русів” читаємо, що “московський геноцид не обмежувався, як бачимо – ще тоді, – винищенням самих неросійських народів (в

першу чергу, численнішого з них – українського), а руйнував будинки з їх архівами, тобто викреслював ці народи з історії. Так і бачимо, що київська історія України була украдена, аби продовжити свою, московську, історію, – в минуле. А післякиївська повинна була нищитись, що й спостерігаємо. Все це приписується Меншикову; цілком слушно, але... Не він особисто різав кожне немовля, він несе лише загальну відповідальність за все. А виконував все це, вирізував тисячі людей головний злочинець світової історії – *добрий та православний нарід московський* (курсив наш. – В. Л.). Така сама доля спіткала більшу частину Малоросії. Загони війська Царського, роз'їжджаючи по ній, палили й грабували геть усі оселі без винятку і правом війни, майже нечуваним Малоросія довго ще куріла після полум'я, що її пожирало" [с. 263].

Цілком сучасні історики І. Заїчкін та І. Почкаєв, хоч і, безумовно, іще советської формації, вирішують це питання дипломатично, пишучи лише про те, що "росіяни випередили шведів – фортеця була зруйнована, запаси вивезені, а все інше було віддане вогню" [42, с. 603]. Тут, бачите – "фортеця була зруйнована", всього й тільки. А що при фортеці було ще ціле місто, де жили тисячі людей, яких було вирізано до ноги, – навіть не згадується. От, як треба зачищувати кримінальну історію злочинців, щоб із неї мати все, як годиться; як у людей.

А трохи далі, піднімаючи до небес гідності та якості "князя" Меншикова, петровського пройдисвіта без роду-племені, ці автори прохоплюються, зокрема, й такою тирадою: "Після зради Мазепи в останніх числах жовтня 1708 р. Пьотр, не сподіваючись на успіх, доручив Даніличу (Меншикову. – В. Л.) здійснити спробу заволодіти Батурином, де були зібрані величезні запаси провізії, пороху та артилерії та куди вже поспішали шведи з Мазепою. Меншиков у найкращий спосіб виконав доручення государя, штурмом узяв Батурин..." [42, с. 666]. Бачите – "штурмом взяв Батурин"! – ай, що за молодець, це ж треба! Перед ними всі, абсолютно всі згідно писали, що Батурин упав унаслідок зрадництва, а вони – ба – відкриття зробили "штурмом взяв" [12, с. 284].

Уже з цього кожен може побачити, чого варта російська історія кінця ХХ ст. Що ж, не забудемо, брехня – це теж своєрідний різновид агресії; того єдиного, що їм так добре знайоме. (Додамо: "своєрідний різновид агресії" – інформаційно-психологічне одурманення не тільки громадян Російської Федерації, України, а й країн Європейського Союзу особливо набуло різних форм і методів тепер, під час анексії Кримської Автономної Республіки, збройного захоплення російськими загарбниками частин Донецької і Луганської областей України. – В. Л.).

У другій половині листопада 1708 р. підручні Петра влаштували імітацію страти українського правителя, віддавши в руки ката опудало, що мало символізувати Мазепу. На дев'ятини після символічної страти, 23 листопада, одночасно у Глухові та Москві було інсценоване анафемування гетьмана, яке відтоді 200 років проголошувалося у всіх церквах Російської імперії у першу неділю Великого Посту аж до її урочистого зняття гетьманом Павлом Скоропадським 10 липня 1918 р.

Надзвичайно важко, майже неможливо віднайти в історії України особу, оцінки діяльності якої з боку нащадків були б настільки діаметрально протилежні, як випали вони на адресу гетьмана Івана Мазепи. Для одних він став уособленням хитрощів, нещирості й зрадливості, для інших – святої синівської любові до рідної землі, жертвовності у відстоюванні її благополуччя. Але чи лише особисті якості гетьмана привертають пильну увагу істориків до його особи? Особистий шлях гетьмана в пошуках істини, сходження на Голгофу випробувань, вельми промовистий для розуміння долі всієї України.

На порозі найважчого вибору, який йому лише доводилося робити у своєму житті, гетьман Мазепа переконував своїх підданих, котрих вів на з'єднання із шведським королем і назустріч невідомій будучині, в тому, що “...не для приватной моей пользы, не для вышних гоноров, не для болшого обогащенія, а ни для инных яковых-нибудь прихотей, но для вас всех... для общаго добра матки моей, Отчизны бедной Украины... хочу тое при помощи Божой чинити...”

Нині, знаючи трагічний фінал задуманої Мазепою політичної акції, можна знайти чимало помилок у його діях. Єдине, в чому важко запідозрити гетьмана, так це у відсутності любові до “матки Отчизни бідної України”. Саме як палкий патріот України, Іван Мазепа й увійде навіки в українську історію [25].

У 1721 р., коли Московія вже здійснила гегемоністські плани щодо Східної Європи, Петро I прийняв пишний титул Імператор Всеросійський, про що було оповіщено такими словами: “В 20 день сего октября, по совету его величества, в показание своего должного благодарения, за высокую его милость и отеческое попечение и старание, которое он о благополучии государства во все время своего славнейшего государственования и особливо во время шведской войны явить изволил, и всероссийское государство и такое сильное и доброе состояние, и народ свой подданой и такую славу у всего света единое токмо руководство привел, как то всем довольно известно, именем своего народа российский, дабы изволил принять, по примеру других, от них титуло: отца отечества, императора всероссийского, Петра Великого...” [99, с. 444].

Професор грецької філософії Євген Калюжний наголосив, що жодна країна світу не визнала цього указу. Тільки через тридцять шість років, отримавши численні дари чи хабарі від московського уряду, західно-європейські країни починають офіційно визнавати величезну територію Московії під новою назвою – Держава Росія. У 1757 році Франція офіційно визнала Імперію Петра Великого під назвою *Росія*. За нею була Іспанія у 1759 році та Польща у 1764-му. Після цього визнання спростився перехід від терміну *Руський* до назви *Росія*, і на нього погодилася вся Європа. Однак 1876 року Англія ще називала Російську Імперію Московією [51].

1725 р. “Ведомости Московские” перейменовано на “Ведомости Российские”. Підручний царя Петра I Меншиков надіслав до посла в Копенгаген таку директиву: “Во всех курантах печатают государство наше Московским, а не Российским, и того ради извольте у себя сие престоеречь. чтоб печатали Российским, о чем и к прочим ко всем Дворам писано” [119, с. 638]. Так Московське “государство” змінило свою природну віковичну назву, перетворившись у Російську імперію. Назва ця проіснувала до березня 1917 р., коли слово імперія замінено республікою.

У 2017 р. минуло 275 років від дня смерті послідовника гетьмана Мазепи Пилипа Орлика, обраного гетьманом на еміграції 1710 р., творця першої Конституції в Європі. Він походив із чесько-польського роду, що осів у Литві, вчився в Київській академії, працював генеральним писарем при Мазепі. Він, людина чужого роду, став гарячим самостійником і до кінця служив українській національній ідеї. Після невдалого збройного походу 1711 р. гетьман Пилип Орлик присвятив себе дипломатії. У цій діяльності найближчим його соратником став син Григор. Особа гетьманича Григора Орлика, його діяльність як українського і французького дипломата, блискуча кар’єра мало відомі нашому читачеві, а це частина нашої історії.

Народився Григор Орлик 315 років тому – 5 листопада 1702 р. в Батурині, де і провів дитячі роки. Від 1714 р. жив у Швеції. Рік був на військовій службі, згодом розпочав вищі студії в університеті у Лондоні. 1720 р. разом із батьком, Пилипом Орликом, подорожував Європою і брав активну участь у його переговорах з політичними діями багатьох країн, метою яких було відстоювання прав українців на свою державність. 6 років служив у саксонській гвардії, а згодом переїжджав до Польщі. За дорученням французького посла у Варшаві молодий український гетьманич 1729 р. поїхав до Парижа, де розгорнув широку дипломатичну діяльність на користь України. Сучасники

відзначали надзвичайну вроду, широку освіту і непересічний дипломатичний талант Григора Орлика. Ці якості допомогли йому ввійти до найвпливовіших аристократичних кіл Версалю. Дослідники писали, що Григор Орлик здобув прихильність самого короля Франції. З різними дипломатичними місіями він їздив по всій Європі. Після смерті батька 1742 р. Григор продовжує розпочату ним справу.

Під час російсько-турецької (1735–1739 рр.) та російсько-шведської (1741 р.) воєн він діяв особливо активно, написав десятки меморандумів до шведського, французького урядів. У них попередження про небезпеку московської експансії: “Тільки визволення України може стримати московську агресію на світ, яка весь час наростає. Москва поглине Україну, займе Молдову, Валахію. Далі упаде Крим, Кавказ, Польща, бо немає межі її амбіціям!” [37]. Ці передбачення Григора Орлика невдовзі справдилися.

Нині також немає меж московським імперським амбіціям, які перетворилися в жорстоку військову агресію проти України. Війна Російської Федерації проти України – це одна зі складових виконання Путіним честолюбно-завойовницьких порад Петра I, суть яких полягає в тому, щоби “держати російський нарід у стані безперервної війни, аби не дати угаснути войовничому запалові російського жовнярства. Відпочинок давати тільки для того, щоб поліпшити державні фінанси, скріпити армію і вибрати вигідну хвилю для нападу. В той спосіб робити аби мир служив війні, а війна мирові і то все в інтересі поширення меж і добробуту Росії” [101].

Московська політика духовного геноциду, терору, деморалізації української державності і громадянства посилилася із заснуванням Петром I у 1722 р. Малоросійської колегії. До цієї установи входило шість російських штаб-офіцерів з розміщених в Україні полків з президентом-бригадиром Степаном Вельяміновим на чолі. Цей акт цар підсилив грамотою до українського народу, демагогічно стверджуючи, що колегію засновано для захисту українського народу: щоби “народ український не був ні від кого обтяжений – ані неправими судами, ані утисками старшини”.

Либонь, найстрашнішим і найпідступнішим пунктом, спрямованим на розкол українського народу як єдиного цілого, був пункт про суди. Саме таким способом цар і його поплічники заповзялися зруйнувати віковичний український судовий устрій, розсварити народ з виборною старшиною, дискредитувати її й звести роль влади нанівець. Знову ж таки в усі полки було ординовано листи, де зазначалося, що той, хто незадоволений тепер або в минулому судами ратушними, сотенними,

полковими і генеральним, може оскаржити рішення тих судів у колегії. Відомо: одна сторона завше буває незадоволеною. Віднині та сторона отримала право не визнавати законних присудів законних судів. То ж колегію засипали скаргами. А ще – доносами, наклепами, фальсифікаціями. А звісно: донос у російській державі був ремеслом, обов'язком, він високо оплачувався (як тут не згадати “вікопомні” сталінські часи!).

Діючи підло і підступно, Петро I спричинився до того, що в усіх церквах і храмах, серед яких були і ті, що будував Іван Мазепа, його, гетьмана-патріота і героя України, проклинали останніми словами як зрадника і відступника. З 1723 р. українське козацтво стало підлягати російському чиновникові – князеві М. Голіцину. На цей час припадає правління Павла Полуботка. Він був мужньою людиною і тонким політиком, тривалий час вів ризиковану гру з царем, але доля його в цій ситуації була наперед визначена: зловіща московська імперія розросталася і вже не могла спинитися у своєму ненаситному рості за рахунок інших, передусім найближчих сусідів. Україна завжди була і залишалася для неї найласішим шматочком. Улітку 1723 р. цар., розгніваний упертою політикою гетьмана, обороною прав і вольностей Гетьманщини, викликав його у Петербург разом з найближчими його соратниками, і там їх ув'язнив. У цей час князь Голіцин отримав наказ вивести козацькі полки на південь, ніби для боротьби проти татар, а насправді, щоб унеможливити всенародне повстання.

Павло Полуботок і його прибічники з усіх сил боронили свої права та вольності, однак сили були надто нерівними. За Малоросійською колегією стояв цар, величезна російська армія, уряд, а за Полуботком – розпорошена козацька старшина, “млява і фактично безсила”, як пишуть історики, що не становила на той час якоїсь поважної політичної сили. Проти старшини виступали також посполиті і козаки, під'юджені московськими агітаторами, як це діялося ще за часів Мазепи. Про цю боротьбу і шалене протистояння Святомир Фостун написав роман “Нас розсудить Бог”.

Чи не найтрагічнішою добою для України (до більшовицької ери) виявилось царювання Катерини II?! Вона була переконана, що найрозумнішим, найефективнішим є уряд, заснований на абсолютистських засадах, позбавлений таких “феодальних реліктів”, як особливий статус окремих земель. Окрім того, імператриця люто ненавиділа українців. На її думку, насамперед в Україні мало бути скасоване гетьманство, як найбільша ознака її окремішного устрою. І Катерина II завершила справу, що її почав в Україні Петро I. Німкеня, котра стала членом династії Романових через шлюб, виявилася патентованою прихильницею

російщення та централізації, її наміри яскраво можна бачити з таємної інструкції генерал-прокуророві сенату князеві Вяземському: “Когда же в Малороссии гетмана не будет, то должно стараться, чтоб век и имя гетманов исчезло, не токмо б персона какая была произведена в оное достоинство” [111, с. 348].

У маніфесті Катерина II сповістила, що Розумовський добровільно зрікся свого урядування. Задля “добра” українського народу замість гетьманського правління засновується тимчасово Малоросійська Колегія з президентом у ранзі генерал-губернатора, до якої входило четверо українців і четверо росіян. У таємній інструкції генерал-губернатору України Петрові Рум’янцеву Катерина II писала, що Україна – дуже багатий і родючий край, багатший за інші провінції Російської імперії. Але, завдяки автономним порядкам в Україні, імперія не мала від неї майже жодної користі, жодних прибутків, особливо за останнього гетьманування.

Насправді це не відповідало дійсності. Лише протягом російсько-турецької війни 1735–1739 рр. було мобілізовано десятки тисяч українських козаків і селян. Втрати українців у цій війні сягнули 35 тис. Україна утримувала власним коштом від 50 до 75 російських полків. Це коштувало Гетьманщині 1,5 млн карбованців, що становило суму в 10 разів більшу за її річний бюджет.

Цариця наголошувала, що між українцями й москалями існує обопільна ненависть. Ця ненависть особливо помітна серед української старшини, котра має фальшиве поняття про якусь свою свободу і свої привілеї й котра підтримує в українському народі відчуженість та недовір’я до москалів. Отже, завданням Малоросійської Колегії є скасування всіх відмін в устрої Гетьманщини та зрівняння її в становищі з іншими імперськими провінціями.

Зруйнувавши Гетьманщину, придушивши українську духовність, московський імперіалізм, зрозуміло, не хотів миритися з демократичною, волелюбною Запорізькою Січчю, яка поширювала прогресивні ідеї, зміцнювала в Україні незалежницькі прагнення, розвивала національну освіту. Тож після перемоги над Туреччиною, фактичного підкорення Кримського ханства (офіційно Крим було підпорядковано Російській Імперії у 1783 р.), потреба в Запорізькій Січі, на думку цариці, відпала (Запорізька Січ була потрібна російському царизму доти, доки імперія розширювала свої південні володіння, пробивалася до Чорного моря), а існування цього освіченого “острівця свободи” в тилу імперії було надто небезпечним для монархії й суперечило колонізаторській політиці царської Росії.

Закінчивши війну укладенням Кучук-Кайнарджийського мирного договору, Росія запанувала у Північному Причорномор'ї. Тепер вона не потребувала військової підтримки з боку Запорозжя, а останнє не могло використовувати Кримське ханство і Туреччину як противагу експансіоністській політиці Росії.

Російська імператриця одразу ж вирішила скористатися новим розкладом сил. У ніч на 17 червня 1775 р. п'ятьма колонами підійшли до Січі 10 піхотних, 13 донських козацьких полків, 8 полків регулярної кінноти, посиленої 20 гусарськими і 17 шкіперськими ескадронами, – всього понад 100 тисяч осіб. І це в той час, коли за січовими укріпленнями нараховувалося лише кілька сотень козаків. Решта після тривалої кривавої війни подалася провідати родичів або розійшлася по зимівниках та промислах.

85-річний кошовий отаман Петро Калнишевський вирішив здати укріплення. Надто нерівними були сили. До того ж збройний опір міг викликати масовий терор проти мирного населення. Кошовий не забув своїх юнацьких вражень від безвинної батуринської крові, від загат із людських тіл на Сулі у Ромнах, від страти кожного третього оборонця Січі у травні 1709 р. І все ж та кров не виглядала даремною: потужна Порта, міцний Крим, ослаблена, але ще не переможена Швеція вселяли тоді надію на відродження Січі в умовах протистояння великих держав. А тепер?... Нарешті, добровільна здача залишала ще якісь шанси на хай і вкрай не вигідну, але домовленість з імперією. І Петро Калнишевський, супроводжуваний військовим писарем Іваном Глобою, військовим суддею Павлом Головатим та іншими військовими старшинами, пішов на переговори з генерал-поручником Петром Текелієм.

Минули десятиліття... “Перед нами маленькі, аршина в два, двері з крихітним віконечком посередині: двері ці ведуть до житла в'язня, куди і ми входимо. Воно має форму лежачого урізаного конуса з цегли завдовжки аршина чотири, завширшки сажень, висота при вході три аршини, у вузькому кінці – півтора. При вході праворуч ми бачимо лаву – ложе для в'язня... На другому боці – залишки розламаной печі. Стіни... сирі, плісняві, повітря затхле, сперте. У вузькому кінці кімнати – маленьке віконце вершків шість у квадраті, промінь світла наче крадькома, через три рами і двос ґрат тьмяно освітлює цей страшний каземат. При такому світлі читати можна було в найсвітліші дні, й то з великим напруженням зору. Якщо ув'язнений пробував крізь це вікно подивитися на світ Божий, то його погляду відкривалося саме кладовище, розташоване просто перед вікном. Тому, хто пробув близько півгодини в задушливій атмосфері каземату, стає душно, кров припли-

ває до голови, з'являється якесь безмежне відчуття страху. В кожного, хто тут побував, навіть у найсуворішої людини, мимоволі виринається з грудей якщо не крик жаху, то тяжке зітхання і з язика злітає запинання: “Невже тут можливе життя? Невже люди були настільки міцні, що зносили роки цього домовинного існування?” – таким був каземат Калнишевського, що знаходився у Головенковій вежі Соловецького монастиря [125].

Петро Калнишевський прожив у цьому казематі 25 років, поки Олександр I “дарував” йому прощення. Старожили монастиря розповідали історику Дмитрові Яворницькому, котрий розшукав могилу останнього кошового, що після нього залишилося в камері понад два аршини нечистот; що, просидівши у в'язниці такий тривалий час, він здичавів, став похмурий і втратив зір; що в нього, як у звіра, виростила пазури, довга борода і весь одяг на ньому, каптан з гудзиками, розповзався на шматки і спадав з плечей.

Калнишевський уже стояв на Божій дорозі, коли соловецький архимандрит Досифей заявив у віці 110-річному в'язню, що від того тхне землею. Проте розуму і сили духу останній запорозький кошовий не втратив до останку. Про це свідчить його лист до архангельського губернатора Мезенцева, в якому вчорашній в'язень не без помітного сарказму дякував за звільнення та просив дозволити йому “в обителі сій чекати зі спокійним духом закінчення свого життя, що наближається, оскільки за 25 років перебування у тюрмі він до монастиря цілком звик, а свободою і тут насолоджується повною мірою” [125]. Помер Петро Іванович Калнишевський 31 жовтня 1803 р., 113 років від роду.

Після зруйнування Запорізької Січі, поділу Гетьманщини на губернії 1781 р., скасування у 1783 р. козацьких полків як військової формації, так і адміністративно-територіальної одиниці, було закрито досить розвинуті українські школи, що функціонували при полках. За відомостями з архівних джерел, які опублікував О. Лазаревський, 1748 р. на території семи полків Гетьманщини (про три не збереглося відомостей) було 866 шкіл, тобто на кожну тисячу душ населення припадала одна школа. У 1767 р. тільки в Чернігівському полку було 143 українські школи, тобто одна школа на 746 душ. У Слобідській Україні в чотирьох полках діяло 124 школи [36, с. 439].

Російський уряд робив усе для того, аби занепали і Київська академія, і українські колегії. Катерина II вважала, що треба викоренити з українців “развратное мнение, по коему поставляют себя народом от здешняго (російського. – В. Л.) совсим отличным” [117]. Саме за царювання Катерини II було висунуто ідею “національного єдинства” українського і російського народів.

Запроваджуючи російський лад в Україні, Катерина II майстерно використовувала політику “батога і пряника”, підтримуючи будь-які виступи чи рухи, які призводили до розколу українського народу, до непорозуміння, ворожнечі між різними верствами або групами людей. Це полегшувало поневолення, встановлення над українцями російської самодержавної влади. Нагадаємо, що 1783 р. царський уряд позбавив українських селян права покидати своїх панів – так, як це колись зробив з російськими селянами. Відтоді українські селяни юридично стали кріпаками. З 1797 р. в Україні запроваджено призов до царської армії. Протягом 25 років служби українські рекрути зазнавали нелюдської муштри, принижень, знущань, російщення. Парадоксально, але українці захищали ворожий їм царський режим, воювали і віддавали своє життя за злочинні інтереси московсько-ординської імперії.

Проводячи щодо України політику “лиського хвоста і волчєї пасти”, як висловлювалася сама імператриця Катерина II, тим представникам козацької старшини, “батьки і діди яких володіли селами”, маніфестом від 21 квітня 1785 р. було надано права і вольності російського дворянства. Головна ж маса козацтва не дістала дворянських прав і створила окремий стан, який зайняв місце між дворянством і селянством. Козаки в Полтавській губернії, що складали майже половину сільських мешканців, залишилися особисто вільними, сплачуючи податок в сумі 1 руб. 20 коп. з особи чоловічої статі. Козаки мали окремі права, які були застережені законами Російської Імперії і в майбутньому ввійшли до “Свода законів Российской империи”. Більшовики довели справу, розпочату царицею, до кінця: знищили козаків як стан, остаточно скасувавши їхні мізерні права та символічні привілеї! [145].

Унаслідок “Жалуванної грамоти дворянству”, виданої Катериною II у 1785 р., українську знать здебільшого зрівняли у правах з російською і приєднали її до кіл “верноподданного российского дворянства”. “Страсть к чинам и особливо к жалованию” спричинилася до того, що дуже багато представників українського дворянства зреклося “козацької культури”, забуло рідну мову, повністю зросійщилося. У процесі асиміляції українці, на жаль, часто цуралися деяких найкращих національних рис, натомість засвоювали чимало найгірших рис росіян.

Імперські ідеологи ніколи не переставали витворювати міф про винятковість Росії та її месіанство. Завоювання чужих земель (ще з часів існування Московського князівства) у Росії називали “добровольным присоединением” чи навіть “воссоединением”, аби таким робом “узаконити” розбійницькі акції. Великодержавний шовінізм як ідеологія постійно спрямовувався проти іногородців, але насамперед проти “єдинокровних слов’янських братів” – українців.

Після ліквідації 1782 р. полково-сотенного адміністративного устрою Гетьманщину було поділено на три губернії або намісництва – Київське, Чернігівське та Новгород-Сіверське, що разом становили Малоросійське генерал-губернаторство. У кожній губернії було запроваджено загальноросійські адміністративні та судові установи, заведено загальне кріпацтво – заборону переселення селян. А через 20 років указом Царя (27 лютого 1802 р.) було остаточно ліквідовано навіть “паперову” автономну самоврядність українських країв та реорганізовано їх у Київську, Чернігівську та Полтавську губернії, які категоричним наказом царя Олександра II були приведені в повну відповідність із російськими губерніями “в усіх галузях життя”.

У 1801 р. українці звернулися з проханням відкрити університет у Києві або в Чернігові чи Лубнах; у 1802 р. просили відкрити університет у Новгороді-Сіверському. Та все було марним. З великими труднощами вдалося добитися від російської влади дозволу на відкриття 1805 р. університету у Харкові, та й то лише тому, що кошти на його утримання зібрали місцеві ентузіасти.

Задушливу атмосферу темного російського царства підсилював створений 1826 р. третій відділ імператорської канцелярії – перша російська таємна поліція. З її активною допомогою посилювався наступ на український “сепаратизм” після польського повстання 1830–1831 рр. Для виховання української молоді в російському дусі у 1834 р. у Києві засновано Університет св. Володимира. Щоб нічого не нагадувало українцям про колишню окремішність, у 1835 р. офіційно скасовано “Малороссийское генерал-губернаторство”. Того року Київ – останнім серед міст – утратив особливий статус, що передбачався Магдебурзьким правом. У 1842 р. скасовано також Литовський статут, який уже давно став українським національним правом, і в Україні повністю почали діяти російські загальноімперські закони. Скрізь (“од молдаванина до фінна”) самодержавний уряд ігнорував національні інтереси. Росія залишалася “глухою ко всем ссылкам на исторические и культурные традиции Украины, на человеческие права, на элементарные требования справедливости и такие же элементарные экономические и культурные потребности народных масс. Она вела свою политику “непризнания” украинской народности, ее культурных и национальных нужд” [27, с. 501–502].

Непримиренний ворог царського самодержавства, Тарас Шевченко закликав до самовизначення України задовго до того, як цю ідею підтримали його помірковані колеги-інтелігенти. Вступивши в Кирило-Мефодіївське братство, Тарас Шевченко і Микола Гулак відстоювали

думку меншості, згідно з якою лише через революцію можна здійснити бажані зміни. Втім, ці розходження не були істотними. Членів братства об'єднували спільні цінності та ідеали і, що найхарактерніше, бажання поліпшити соціально-економічну, культурну й політичну долю України. Бо “присоединенная на основании своих собственных прав, она претерпевает множество несправедливостей. Права ее забыты – и теперь не как сестра единоверного народа, а как раба она должна сносить все, что только есть горестнейшего в жизни народа, – говорится у поясненні В. М. Білозерського до статуту Кирило-Мефодіївського братства. – Ее судьба, ее будущность, на весах Божьих; но если долго продолжится настоящий порядок, когда ничто украинское не уважено, когда на нас набрасывают чуждое ярмо, когда “мы, о Боже мой! – как чужестранцы в своей древней дедине, в своем собственном отечестве”, то Украина должна будет погубить свое народное и деловое достояние и превратиться в нового недоляшка... Единственное средство, представляющееся уму и одобренное сердцем для возвращения народных прав, заключается в соединении славянских племен в одну семью под охранением закона, любви и свободы каждого” [59, с. 36–37].

У федеративному слов'янському союзі серед вільних народів “встане Україна з своєї могили; і знову озветься до всіх братів слов'ян, і почують крик її, і встане Слов'янина, і не позостанеться ні царя, ні царевича, ні царівни, ні князя, ні графа, ні герцога, ні сіятельства, ні превосходительства, ні пана, ні боярина, ні крепака, ні холопа – ні в Московщині, ні в Польщі, ні в Україні, ні в Чехії, ні у хорутан (старовинна назва словенців. – *В. Л.*), ні у сербів, ні у болгар. Україна буде неподлеглою Річчю Посполитою в союзі слов'янським. Тоді скажуть всі язики, показуючи рукою на те місце, де на карті буде намальована Україна: “От камень, его же не брегоша зиждущий, той бисть во главу” [59, с. 30], – наголошено у праці М. Костомарова “Закон Божий” (“Книга буття українського народу”), яка написана у месіанському дусі, пройнята шануванням християнських цінностей і панслов'янськими елементами.

Зазначаємо, що панславізм як суспільно-політична течія був на ідеологічному озброєнні великодержавних шовіністів, які вважали, що Росії самою історією призначено бути гегемоном у слов'янському світі. Нинішній московський неославізм не становить нічого нового й потверджує хронічність хвороби, що її діагностував іще Зигмунд Фрейд (стосовно Достоевського) як вузькогрудість російського націоналізму [94].

Практичне здійснення месіанської ролі Росії повинно було привести до об'єднання усіх слов'янських народів під скіпетром російського царя.

І лише тоді настане “щасливий день” для всього слов’янства, коли “все славянские ручьи сольются в едином русском море” (О. С. Пушкін).

Як відбувалося оце злиття українського “ручья” з російським “морем” було продемонстровано після розгрому у березні 1847 р. безневинного за політичним характером Кирило-Мефодіївського братства та покарання його провідних членів. Розгорнулася нова хвиля шаленого переслідування українства. На українських патріотів посипалися брутальні звинувачення. Цинізмом історичної інтелектуальної обмеженості віє з листа російського критика і філософа “неистового” Віссаріона Белінського до П. В. Анненкова про Тараса Шевченка, написаного у грудні 1847 р. [7, с. 440].

Зокрема, В. Г. Белінський писав, що історія Малоросії – це побічна ріка, яка впадає у велику ріку російської історії. Він стверджував, що малоросіяни завжди були племенем і ніколи не були народом, а тим більше – державою. Свідомо чи несвідомо, але голос В. Г. Белінського вплітався у зловісний хор російських царів і їх вірнопідданих сановників, які після Переяславської угоди 1654 р. постійно принижували, цькували, фізично і духовно знищували українців.

У листі до видавця “Колокола” О. Герцена М. Костомаров писав: “После Киевского погрома (мова про розгром Кирило-Мефодіївського братства. – В. Л.) запрещены были все сочинения обвиненных и цензура и шпионство начали ужасно свирепствовать против Малороссии; не только малороссийские книги подвергались недозволению являться в свет, преследовали даже ученые статьи о Малороссии; самые названия Украина, Малороссия, Гетманщина, считались предосудительными” [97].

Погром українства мав одну мету – зберегти політично-державну єдність імперії, якнайтісніше злучити український народ з російським на основі однієї культури – московської. Про методи “злучення” двох “братніх” народів довідуємося також з листа “З України” до галичан за підписом “Українець”, надрукованого у “Слові” (видавець і відповідальний редактор – Б. А. Дідицький). Подаємо лист з деякими скороченнями:

“Ми здержимось од усяких теорій – покажем Вам тільки голі факти – нехай наше діло судить уся Галичина, нехай воно йде на всю Слов’янщину – нехай ті, що кланяються Московській силі, неначе ідолови, побачать, що сила – се ще не добро, що всякий Німець вдесятеро кращий за Суздальського Слов’янина, що Турок ніколи так підло не душить Сербів, що Монгол стільки зла не робив нашій народності, скільки тепер робить Петербургський уряд та Великоруське общество...

Як тільки хто примітив, що ви Українець, вас зараз беруть під надзор поліції, а запримітить дуже легко: як на пошті перехватять

письмо, писане по-українськи, як почує поліцейський чиновник, що ви співаєте українську пісню, або як заговорите зі знакомим, або зі сім'єю на улиці по-українськи. Після того кожного року вибирають чоловік 10 або й більше, і без всякої вини і суду висилають у Сибір. Так сего року вислали: учитель Стромин, інженер Лобода, адвокат Кониський, учитель Шевич, кандидат Чубинський і багато інших. Робиться се без суда, і вини не об'являють, бо нічого й казати про те, як хто промовить і словечко. Так, наприклад, 18-літній хлопець Володимир Синегуб сидить вже півроку в тюрмі за те, що учив на селі парубків співати старі козацькі пісні.

Більша часть журналів Московських те й робить, що топтає в грязь Українців за те тільки, що вони Українці. Погляньте “Русский Вестник”, видаваємий Катковим, або “Вестник Юго-Западной и Западной России” Говорського, і переконаєтеся, що нема сторінки, з котрої би не лилось болото на все українське. І мова у нас мужицька, і України нема і не було ніколи, і письменні Українці шарлатани, єзуїти або лядські агенти; і Шевченко каторжник і п'яниця, – словом, п'яна перекупка не видумає того, що московські редактори видумують і напишуть, а одвічат їм не можна, бо цензура нічого не пустить.

Мало й того – дух доноса до того розвивсь у Московському обществу, що поробились цілі общества вільно практикуючих шпівонів, котрі слідять за Українцями і доносять усе в 3-є відділення канцелярії Государа Імператора.

Думаєте, що се все, – що Українці мають свободу в особистому житті, – зовсім ні. За українську одержу вас у поліцію або поб'ють на улиці. За українську мову не дадуть вам ніколи служби та оддадуть під надзор поліції – хоч умирайте з голоду. За українську пісню посадять у тюрму.

Як спіткне вас на улиці офіцер, то заведе в поліцію, кажучи: “По хахляцки не говори. Малороссии нет со времени царя Алексея Михайловича”.

Скажіть, чи є де земля од Китая до Патагонії, од нової Голландії до Канади, де було б преступленієм говорити своєю мовою, де б було заборонено писати книжки і учити дітей тією мовою, якою у сім'ї говорить 14 млн народу. Як нема, а цікаве діло та хочеться вам його побачити, їдьте до нас у Київ або Чернігів – у нас на Святий Русі побачите.

Побачите, як цілий народ душать: бідних та темних різкою, голодом та попівською темною освітою: бідних та освічених також голодом, поліцією, Сиби́ром.

Чи задуть нас – не знаємо. Будемо боротися за свою правду, поки життя стане. Як же нас розвіють по широкому світу, та вже живої душі не останеться на Україні, то не поминайте лихом, та “нашого приміру учіться розпізнавати, що таке Москва...” [130].

Автор цього листа (1863 р.) і нині закликає очільників європейських, американських, азійських країн зрозуміти нарешті справжню сутність шовіністичної всездозволеності Росії. Безліч правдивих фактів свідчить, що жорстоко переслідували і карали за все, що торкалося України. Це надзвичайно гальмувало освітньо-культурний розвиток українців в Російській імперії.

Згідно з переписом населення в Російській імперії 1897 р. загальна кількість українців становила не менше 23,5 млн [90, с. 93].

За межами Росії у 1900 р. проживало понад 4 млн українців. У Галичині – 3 074 000, Угорщині – 429 447, Буковині – 299 379, Північній і Південній Америці – 250 000, Румунії – 10 000, Туреччині – 2000. Якщо природний приріст населення коливається у різні роки між 1,5–2 %, зазначав О. Русов, то тепер (у 1905 р. – В. Л.) може нараховуватися 31–32 млн українців у російській імперії і лише 14–15 % за її межами [90, с. 93]. Перепис 1897 р. дає дуже цікаві і водночас жахливі факти про письменність українського та інших народів Росії. Український народ за грамотністю перебував на найнижчому рівні – стосовно усього населення російських губерній, і усіх “руських”, і усіх народів Росії. 23,3 % письменних чоловіків і 3,9 % письменних жінок – це той український народ, про який у часи Б. Хмельницького Павло Алепський писав, що майже всі чоловіки, за малим винятком, навіть більшість їхніх жінок і дочок, грамотні.

Аналізуючи дані перепису, С. Пастернак наголосив: “Ми бачили й знаємо, чим був український народ, порівнюючи з великоросійським, з погляду освітнього, в часи прилучення до Московщини й у перші десятиліття після прилучення. Наведені вище числові дані яскраво свідчать про те, чим став український народ, порівнюючи з великоросійським, які наслідки російської культури з російської школи на Україні” [93, с. 10].

У статті “Самостійна Україна” (написана у 1900 р.) Микола Міхновський також розкрив, до чого призвело безправне потоптання Москвою Переяславського договору: “Коли в української держави відібрано право бути державою, то поодинокі члени колишньої республіки позбулися усіх елементарних політичних прав людини. Колишній український республіканець має менше прав, ніж нинішній найостанніший московський наймит. Правительство чужинців розпоряджається на території колишньої української республіки наче в завойованій свіжо країні, ви-

смоктує останні сили, висмикує ліпших борців, здирає останній гріш з бідного народу. Урядовці з чужинців обсіли Україну і зневажають той люд, на кошт якого годуються. Непокірливі тубільці погорджуються невимовно, а небезпечні з них засилаються на Сибір. Законами російської імперії зневажається право совісти, погорджується право свободи особистості, гнобиться навіть недоторканість тіла. Колишній протектор української республіки перемінився нині на правного тирана, якому належить необмежене право над життям і смертю кожного з українців. Царський закон з 18 травня 1876 року наложив заборону на саму мову спадкоємців Переяславської конституції і вона вигнана з школи й суду, церкви й адміністрації. Потомство Павлюка, Косинського, Хмельницького й Мазепи вже збавлене права мати свою літературу, свою пресу: йому загадано навіть у сфері духовній працювати на свого пана. Таким чином українська нація платить “данину”: не тільки матеріальними добрими, але навіть психіку та інтелект її експлуатують на користь чужинців. Просвіта занедбана, культура знівечена і темрява панує скрізь на Україні. І через 247 років по Переяславській конституції ““вільний і рівний” українець відіграє ще гіршу роль, ніж колишній ілот¹, бо в ілота не вимагали принаймні інтелектуальної “данини”, бо від ілота не вимагали любови й прихильности до своїх гнобителів, бо ілот розумів свій гніт, українець же тільки відчуває його. Така то є логіка подій і такі її наслідки” [81, с. 36–37].

Національний рух за свободу і незалежність України бурхливо розгорнувся після падіння царського режиму в лютому 1917 року. Визнавши на словах Центральну Раду законним урядом України (не зробити цього не випадало, оскільки суперечило б проголошеним більшовиками принципам самовизначення націй), Раднарком Росії не збирався відпускати на волю український народ. У Петрограді і Москві добре розуміли, що Україна, визволена з-під ординського азійсько-російського панування і поставлена в умови політичної й економічної самостійності, стала би першорядною державою Європи. Раднарком Росії прагнув будь-що зберегти Україну в статусі імперської колонії, тому вишукував всілякі приводи для конфліктів, які можна би було використати для обґрунтування нібито об’єктивної необхідності війни з “буржуазною Центральною Радою за світову пролетарську справу”.

Суть фарисейської більшовицької політики Росії щодо України не вдалося приховати Ленінові у підготованому ним “Маніфесті до укра-

¹ Ілот – 1) підкорене дорійцями землеробське населення Стародавньої Спарти; вважалися власністю держави і за своїм становищем майже не відрізнялися від рабів; 2) переносно – безправні (Словник іншомовних слів. – Київ, 1974. – С. 274).

їнського народу з ультимативними вимогами до Української Ради”. Раднарком РРФСР на словах визнавав “Народну Українську Республіку, її право зовсім відокремитися від Росії або вступати в договір з Російською республікою про федеративні і тому подібні взаємовідносини між ними. Все, що стосується національних прав і національної незалежності українського народу, ми, Рада народних Комісарів, визнаємо зараз же, без обмежень і безумовно” [65, с. 137]. Водночас вожді революції диктували Центральній Раді свої вимоги (чотири пункти) – в категоричній формі, зажадавши відповіді не пізніше як через 48 годин, інакше – війна.

Цим імперським амбіціям Генеральний Секретаріат протиставив вмотивовану ноту, в якій, зокрема, писав: “Не можна одночасно визнавати право на самовизначення аж до відокремлення і в той же час грубо посягати на це право нав’язуванням своїх форм політичного устрою...” [110, с. 80]. Та ці логічні контраргументи не брали до уваги, а домагання Центральної Ради утворити в Росії федеративну владу трактували як контрреволюційні.

Центральна Рада не хотіла пропускати на Дон більшовицьких військ, аби уникнути там братовбивчої війни – це й стало основною претензією з боку Раднаркому РРФСР. Звичайно, якщо б навіть Центральна Рада виконала умови більшовицької Росії, то знайшлися б інші претензії до молодой незалежної України. Знайшлися б “підстави” для оголошення війни.

За наказом Леніна у Петрограді, Москві, Костромі, Рязані, Белгороді, Пскові, Коврові, Воронежі, Гомелі, Брянську та інших містах спішно формували й посиляли в Україну зведені загони, що ввійшли в історію під назвою “північних”. До солдатів української національності звернувся верховний головнокомандувач Криленко: “Стройте вместе с русским народом одну свободную республику братского союза всех трудящихся, Республику, где бы вся власть была только в руках Советов украинских рабочих и крестьян, стройте власть, где не было бы места буржуазии. Стройте вместе с русскими рабочими и крестьянами свободный союз тех, кто трудится и страдает. Да здравствует Российская Республика Советов Рабочих и Крестьян. Да здравствует такая же независимая Свободная Республика Советов Рабочих, Солдатов и Крестьян Украины, да здравствует их братский родной союз” [108].

Водночас Криленко на вимогу Леніна видав (10) 23 грудня 1917 р. відповідний наказ, згідно з яким на Україні розгорнуто три революційні армії російських радянських військ. Ставка головнокомандуючого військами вдалася до грубого політичного обману вояків, граючи на

природному прагненні солдатів-росіян повернутися додому. Вона оголосила військам, що Центральна Рада перешкоджає відправці солдатів додому в Росію, хоча це не відповідало дійсності, бо 3 (16) грудня 1917 р. Центральна Рада видала наказ “Про відпуск солдатів-великоросів”, за яким солдати-росіяни могли демобілізуватися [92, с. 429].

Радянська Росія у революційній війні з Українською державою використала також кадрові російські війська, зняті з російсько-німецького фронту. “Більшовики не шкодували ні грошей, ні людей для того, щоб проникнути в українські загони, які значною мірою складалися з надзвичайно наївних у політиці селян, і переконати останніх аби не брати участі в боях, або ж приєднатися до більшовиків. Успішному наступу російських червоних військ в Україні сприяли також організовані більшовиками у великих містах диверсійні повстання проти Центральної Ради...

Після кількаденного шаленого гарматного обстрілу¹ у столицю Української Народної Республіки вдерлися російські червоногвардійці. У перший день захоплення Києва Муравйов та його матроси вирізали три тисячі осіб, протягом двох наступних – ще дві тисячі. Вбивали переважно українців. Розстрілювали “за кожне українське слово” (В. Сосюра). Цю збройну агресію Російської Республіки в офіційній радянській історіографії потрактовано так: “...пришлось помочь Советизации Украины военной силой”. Проголошений у грудні 1917 р. в Харкові український радянський уряд (цю акцію О. Романчук назвав “фарсом”), що сидів на закривавлених російських штиках, встановив режим терористичної окупації. Про це йдеться у відкритому листі видатного українського вченого С. Єфремова, якого він написав 28 січня 1918 р. до “Командуючого українським військом” та “Народного секретаря” Ю. Коцюбинського – сина видатного українського письменника. Звертаючись до Ю. Коцюбинського, С. Єфремов, зокрема, писав:

“Десять день мільйонове місто, місто беззбройних та беззахисних дітей, жінок і мирної людности, конає в смертельному жаху. Десять день смерть літає над головами неповинних людей. Десять день творяться такі страхи – я їх бачив, пане Коцюбинський! – од яких божеволіють люде. Десять день конає українська воля... І ви, син великого батька, що любив – і це я знаю – наше місто – ви його не захистили. І того не досить. Коли ваші “вороги”, – од яких ви не стидалися проте брати допомогу, – щоб не руйнувати міста, вийшли з його, ви входите тріумфа-

¹ Від гарматного пострілу російсько-більшовицьких інтервентів згорів будинок Михайла Грушевського, у якому загинуло безліч високоцінних документів, історичних і літературних пам’яток.

тором та завойовником і, сіючи мизерні брехні про “буржуазність” та “контр революційність”, чесним ім’ям свого батька покриваєте нечуване злочинство, яке вже зроблено і по сей день робиться – ті гори трупу, що навертано во ім’я рівності й братерства без жадного суда і слідства, ті ріки крові, що течуть вашими, пане Коцюбинський, слідами. Та ви не тільки покриваєте злочинство – ви робите нові. Ви по-блюзнірському знущаетесь з усього, що дороге українському народові й що було дороге вашому батькові. Ви українською мовою розповідаєте про свій тріумф. Ви нею ж слезиште свої накази воякам...

Навіщо ви це робите?” [39].

Невідомо, чи адресат прочитав цього листа, сповненого трагізму і несамовитого болю за долю українського народу. Якщо ж і ознайомився, то також невідомо, чи автор отримав відповідь. Достеменно відомо, що і С. Єфремов, і Ю. Коцюбинський закінчили життя у московсько-більшовицьких катівнях – факт, вартий роздумів.

Потрібно знову і знову вдаватися до об’єктивних першоджерел: “Новоявлений “Раднарком” з Леніним на чолі наслідував усі самодержавні звичаї і послав військо проти України і проти козаків, щоб схилити під свою владу всіх інакомислячих. Солдати і Червона армія, що не хотіли битись з німцями охоче йшли проти своїх братів, бо така нерегулярна війна провадилася під прапором грабунків, насильства, хижого розгулу і всі зайдиголови поспішали нагулятися і розбагатіти на чужім лихові. – Писав Пилип Капельгородський. – Більшовики по усіх усядах перемогли не так силою зброї, як агітацією та дезорганізацією противників” [50, с. 298–299].

У IV Універсалі Української Центральної Ради підкреслювалося, що “петроградське Правительство Народніх Комісарів виповіло війну Україні, щоб повернути вільну Українську Республіку під свою владу, і посилає на наші землі свої війська – червону гвардію, большевиків, які граблять хліб у наших селян і без ніякої заплати вивозять його в Росію, не залишаючи навіть зерна, приготовленого на засів, убивають невинних людей і сіють усяди анархію, убийство й злочин.

Ми, Українська Центральна Рада, робили всякі заходи, щоб не допустити до тої братовбивчої війни двох сусідніх народів, але петроградське Правительство не пішло нам назустріч і веде далі криваву боротьбу з нашими народом і Республікою.

Крім того, те ж саме петроградське Правительство Народніх Комісарів починає проволікати заключення мира й закликає до нової війни, називаючи її “святою” [15, с. 245–246].

Одним із ключових питань української національно-визвольної боротьби 1917–1921 рр. була організація військових сил для забезпечення

українського державотворення. Доктор історичних наук Сергій Литвин у книзі “Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана”, яка вийшла у 2001 р., зазначав, що на українських теренах Першої світової війни тут було скупчено до двох третин військових сил Російської імперії. Із загальної кількості російської армії (близько 9 млн) українців було десь 40 %. У тому числі офіцерів майже половина. На Чорноморському флоті українці становили 65 %. Навесні 1917 р., на тлі загального розкладу армії, в ній почали створюватись українські військові комітети – виборні армійські органи національного типу, що перебирали владу в свої руки.

Попри всі коливання Центральна Рада підтримала ініціативу клубу ім. П. Полуботка про скликання військового з'їзду, який розпочав свою роботу 5 травня 1917 р. в Києві у приміщенні Педагогічного музею (тепер будинок учителя). На з'їзд прибуло 900 делегатів від 1,5 млн військових українців з усіх фронтів і гарнізонів. З'їзд обрав своїм головою С. Петлюру, який тут перебував як голова Української фронтової ради Західного фронту. Вибір на С. Петлюру припав тому, що “на чолі військової організації треба було поставити такого українського діяча, який разом із розумінням значення військової справи, еднав би в собі глибокий український патріотизм і вірність національній справі. І такою людиною був власне Симон Петлюра”. Вже 8 травня він був обраний головою Українського генерального військового комітету і кооптований до Центральної Ради, отже, вступив на високий і складний шлях керівників української революції.

Через місяць відбувся II Військовий з'їзд (2 тис. делегатів від 1,75 млн українських вояків). Після з'їзду пройшли складні переговори Центральної Ради з Тимчасовим урядом про автономію України і військовий устрій, підсумок яких було оголошено в II Універсалі.

20 жовтня було скликано III Військовий з'їзд, під час роботи якого в Петрограді відбувся Жовтневий переворот. Того ж дня Центральна Рада прийняла резолюцію, в якій засудила насильницьке повалення Тимчасового уряду. Ці події прискорили розмежування політичних сил в Україні. В Києві почався більшовицький заколот, але до 31 жовтня завдяки рішучим діям українських частин, керованих С. Петлюрою, вся влада тут була зосереджена в руках Центральної Ради. С. Петлюру офіційно призначили Генеральним секретарем з військових справ, тобто військовим міністром. У процесі українізації, яку проводили під безпосереднім керівництвом С. Петлюри, було створено передумови для формування українського війська на основі дислокованих в Україні частин російської армії.

“У 1917 р. в українізованих частинах на різних фронтах налічувалося приблизно 637 тис., з них у повністю укомплектованих – близько

440 тис. “чоловік” [24, с. 149]. Незважаючи на загрозу більшовицької окупації України, 3 січня 1918 р. Центральна Рада прийняла “Закон про утворення українського народного війська”, згідно з яким існуюче військо мало демобілізуватися, а натомість повинна була бути організована народна міліція. Наказ про повну демобілізацію армії майже зруйнував українські збройні сили. І це перед лицем відкритої агресії більшовицької Росії, багатотисячна армія якої посунула на Київ.

Через антинаціональні дії українських соціалістів українська армія була розпущена і нікому було захистити державу від московсько-більшовицьких загарбників. “Лише молодь зрозуміла: здавати столицю без бою неможливо! (Старші цього не зрозуміли). – наголосив професор Валентин Мороз. – І тому 300 молодих студентів, навіть старшокласників, створили під Крутами легенду українських Фермопіл: загинули. Але без бою не відступили.

Колись мені довелося видавати в журналі, який я редагував, спогади старшого офіцера української армії. Він був у цих місцях. І навіть послав зв’язкового до трьохсот студентів з наказом відступати. Розповідаючи про цей історичний бій, він із здивуванням казав мені: “Не послушали!”. Були це якісно нові українські люди. Цей старший офіцер розумів справу чисто прагматично. Молодь розуміла її інакше. Вони розуміли (ще раз наголошую), що віддати Київ без бою – було б ганебно” [84, с. 8–9].

Аналізуючи ситуацію, що склалася в Україні у середині літа 1918 р., Дмитро Донцов у статті “Тверда рука” ствердив, що українському урядові бракувало “твердої руки”, “твердого курсу”, сутністю якої є “свідома своєї цілі політика, яка, хоч і не перебираючи в способах, хоч і різними шляхами, але завше йде до однієї цілі – цілі, яку бачать або відчують усі. Тільки така політика. Така сталість волі тих, що стоять на чолі держави, може спричинитися до заспокоєння розбурханих війною й революцією громадських елементів та до їх консолідації”. В Україні ж “одні орієнтуються на Звинигородку, інші на Звіринець, одні на Тихона, інші на Рим, але на Київ – мало хто... Для політики твердої руки потрібний не так міцний батіг, як уперта й консервативна воля” [88]. “Політика твердої руки мусить насамперед знати, чого вона хоче, а знаючи це, робити конкретно те, що вважає за потрібне для рятування держави” [50, с. 208–211]. Правда, дуже актуальна думка і для нинішньої ситуації в Україні?

Хоч уже був підірваний раніше недоторканий принцип “единой и неделимой России”, відчувалася ще нерозвиненість українського національного руху. Дмитро Соловей наголосив, що у момент революції

1917 р. усі капітали в Україні перебували в чужих руках, руках людей ворожих визвольним змаганням українського народу [118, с. 36]. Ще у 1918 р. І. Чопівський (“Економічні нариси України”) висловив слушну думку: “Коли національні сили не згуртуються, коли не закристалізується національний дух, – тоді можемо сміло слово Україна замінити словом “міжнародний ринок” з інтернаціональним капіталом: єврейським, московським... – і все це буде зватися “Україна” [109].

Славетний академік Володимир Вернадський наголошував: “Скільки Московщина не клялася б у добропорядності і вірності, скільки договорів не підписувала б – стільки ж разів вона їх віроломно порушуватиме. Віроломність Московщини традиційна”. Він говорив дещо делікатніше про те, що російська демократія закінчується на українському питанні. Неспростовним доказом цього явища – нинішня загарбницька війна Російської Федерації проти України. Це – своєрідне продовження агресії московських окупантів 1920–1930-х років, яку, наприклад, всебічно описав у своїх книгах і радіопередачах письменник Роман Коваль. Він “переконливо доводить, що ідея незалежної України – це ідея всіх українців – від річки Латориці до річки Дону, – наголосив Левко Лук’яненко. – І тому хай не намагаються московські шовіністи вбивати клин поміж східняками і західниками. Ми – єдиний народ, єдина нація!” [55, с. 6–7].

Учасник національно-визвольних змагань 1940-х рр., довголітній в’язень колимських таборів, письменник, лауреат Національної премії України ім. Тараса Шевченка Іван Гнатюк написав, що Роман Коваль своїми книгами і радіопередачами воскресив із забуття героїчну історію Холодного Яру, Поділля, Київщини, Катеринославщини, Херсонщини та інших країв, історію, яку московські загарбники за всяку ціну прагнули й прагнуть поховати в таємних архівних справах – безіменних могилах. Ще й нині люди в колишніх повстанських селах бояться або вперто не хочуть згадувати своїх безстрашних героїв, що загинули у нерівних боях чи в тюремних московських застінках. Мало хто з їхніх нащадків читав і документально-художній роман учасника тієї боротьби Юрія Горліса-Горського “Холодний Яр”, уперше опублікований 1937 р. й двічі перевиданий у Львові зусиллями талановитого видавця й письменника Романа Федоріва уже за нашої незалежності. Дуже не хочеться нашим споконвічним недругам, щоб український народ знав свою правдиву історію, й тому довгими десятиліттями (та й віками) пускають вони затруєні стріли брехні в національно-визвольний рух, зокрема в ОУН та УПА, називаючи його “бандитизмом” і зводячи на нього несутітні наклепи, нацьковуючи проти його учасників їхніх братів із

Наддніпрянської України, замовчуючи те, що волинські й галицькі повстанці так самісінько, хіба більш організовано, боролися й гинули за національні й соціальні права та свободу, як і холодноярські, – ті недруги намагаються поховати в мовчанні й саможертвну повстанська боротьбу 1940–1950-х років, намагаються так само викреслити її з історії України, як це раніше робили з боротьбою героїв Холодного Яру [55, с. 221].

Комуністи сповідували імперську ідеологію російських чорносотенців. Будь-які засоби і заходи вважали моральними аби лише “возвратить Украину России. Без Украины нет России. Без украинского угля, железа, руды, хлеба, соли, Черного моря Россия существовать не может, она задохнется...”¹ Такої думки дотримувався Ленін, його соратники, які вважали Україну тільки півднем Росії. Про таке розуміння ролі України російськими більшовиками свідчать також спогади Н. Махна [78, с. 121–122].

Отямившись від ейфорії Жовтневого перевороту, національно свідомі українські більшовики – боротьбисти й укапісти, соціал-демократи, представники інших національних партій в Україні – із запізненням зрозуміли крах своїх наївних сподівань реалізувати природні права кожного народу на своє самовизначення в умовах жорстокого диктату Москви.

Керівництво радянської Росії не хотіло давати волі Україні насамперед тому, що за промисловим і сільськогосподарським потенціалом – це не Польща і Фінляндія. До 1917 р., наприклад, Україна давала третину зерна, стільки ж тваринницької продукції. Варті уваги також такі дані: впродовж 1861–1891 рр. Москва щороку мала з України – 120 млн крб. доходу, за 1903–1908 рр. – 221 млн. Квадратна верства (104 десятини) в Україні приносила російській скарбниці прибутку на 282 крб. 55 коп., а в Петербурзькій губернії – 40 крб. 61 коп. Російська імперія на одного жителя останньої витрачала на рік 4 крб. 23 коп., а на українця – 56 коп. [113].

Отже, кінцевою метою більшовицької політики, яку, головню, творив органічний великодержавник-централіст Ленін, було збереження російської імперії під новими, червоними прапорами. Для цього також

¹ Україна до Першої світової війни займала перше місце в світі щодо експорту пшениці і ячменю, а її участь в експорті цих культур з Росії в 1909–1913 рр. становила 98 %. У 1913 р. Україна продукувала кам'яного вугілля 25,3 млн тонн, а Росія без України – 3,8 млн тонн. У тому ж році Україна видобула залізної руди 7 млн тонн, а Росія без України – 2,2 млн тонн (Кубійович В. Географія українських і суміжних земель. – Краків-Львів. 1943. – С. 399. 457, 467, 502).

використовували інтернаціональність комуністичної доктрини, яка нібито гарантує побудову нових взаємин між народами на принципах державної незалежності. Таким способом більшовикам вдавалося повертати на свій бік разом з народними масами і численних українських діячів, які намагалися нарешті здійснити мрію попередніх поколінь про незалежну Українську державу.

Прагнення українського народу до справжньої незалежності руйнувало московські плани щодо збереження і розбудови більшовицької імперії, яка в перспективі мала б під соціалістичними гаслами заволодіти світом. З огляду на цю далекоглядну перспективу, треба було будь-що у будь-якому статусі втримати Україну у складі Росії. Звідси й відповідна політика. М. Прокоп назвав дві найважливіші причини, які спонукали Леніна і його прибічників вести обережну і подвійну гру щодо України:

“По-перше, це був спротив українського народу, що його він ставив більшовицькій агресії, і виразно протиперські настрої українських мас, що маніфестували в березні 1917 року на вулицях Петрограду і Києва... По-друге, це була слабкість більшовицьких впливів в Україні” [105, с. 15]. За прийняття грудневого ультиматуму Ради Народних Комісарів на засіданні Центральної Ради голосувало 2 500 делегатів тодішнього Всеукраїнського з’їзду робітничих, селянських і солдатських рад тільки два делегати [133, с. 74]. У 1918 р. до більшовицької партії належало 3,2 % членів, що визнавали свою належність до української нації [121, с. 158]. “Коли зважати, що більшовицька партійна організація в Україні числила в 1918 році взагалі тільки 4 264 члени, то процент осіб, що признавались до українського роду, серед членства в абсолютних цифрах був просто зникаючий у порівнянні з тодішнім понад 30-мільйоновим населенням України, – зазначав М. Стахів. – Адже процент показує, що лиш коло 130 Українців на всю Україну призналися до приналежності до большевицької партії. Ця цифра розбиває вщент твердження московської маніпулятивної пропаганди, що нібито советську владу в Україні вибороти проти Української Народної Республіки самі українські комуністи-большевики. 130 українських большевиків не могли б доконати того чуда, щоб повалити українську демократичну владу. Зрештою цього не могли б були доконати також самі російські большевики в Україні, яких було всього докладно 4 364 особи. Це могло статися тільки при допомозі великої червоної армії Советської Росії” [123].

Щоправда, з активізацією російської окупації зростала також цифра членів партійної організації, бо приставали до неї особи, які у ви-

творених умовах комунізму хотіли прожити дещо легшою працею, а згодом полізти таки вгору по бюрократичній драбині. Приблизно після п'яти років існування партія ця мала українців (згідно з переписом 1 квітня 1922 р.) всього 11 920 або 23,3 % загалу членства. У той самий час росіян було в КП(б)У 27 490 або 53,6 %; євреїв – 6 981 або 13,6 %, поляків – 1 241 або 2,4 %. Все це мало місце тоді, коли українське населення в Україні становило 80 %. Ще вагоміші цифри цього перепису, коли взяти до уваги знання мови. Як свою розмовну мову подало тоді мову російську 79,4 % членів КП(б)У, а українську – тільки 11,3 % [56, с. 8, 12].

Національний склад державного апарату республіки у 1923 р. теж був переважно неукраїнським. Частка українців у ньому тоді не перевищувала 35 %. Особливо незначною вона виявилася у керівних структурах. Так, у колегіях наркоматів нараховувалося 47 % росіян, 26 % євреїв і лише 12 % українців. Основна частина службовців у наркоматах складалася на 40 % з євреїв, 37 % – з росіян і тільки 14 % з українців. Це свідчить про те, що в Україні проводилася проросійська політика, вихолощували національну сутність, розтоптували національне життєве середовище, гіркі наслідки якої пожинаємо й сьогодні.

“Пролетарську диктатуру на Україні треба будувати в настійній залежності й за проводом російського пролетаріату, – заявив на IV партійній конференції у березні 1920 р. Залуцький, – бо сам український пролетаріат залежить від дрібної буржуазії і неспроможний організувати в своїй країні ані твердої диктатури, ані твердої влади” [102, с. 223]. В Україну на відповідальні посади Москва все більше надсилала росіян, зросійщених євреїв, які не підтримували український національний рух. На місця спалених, зруйнованих, знищених голодом українських сіл переселяли російських громадян.

Щоб хоч якось в очах світової громадськості відрізнитися від царської “тюрми народів”, заспокоїти розбурханий український національний спротив російському більшовизмові, показати, що “постає з мертвих вільна і незалежна Українська соціалістична радянська республіка”, Ленін вдався до чергового облудного кроку, підготував резолюцію ЦК РКП(б) про радянську владу на Україні, з якої постає великим поборником українства, лиш би трудящі українські маси не рвалися до незалежності, адже у них, мовляв, тотожні інтереси з росіянами. При цьому Ленін не втримався, щоб зайвий раз не затаврувати українські “націоналістичні тенденції”, які ведуть до роз'єднаності братніх народів (треба розуміти, розпаду Російської імперії. – В. Л.).

Нелюбов до українства впливала на вчинки Леніна. Він змушений був іти на деякі поступки, аби за всяку ціну зберегти єдність більшо-

вицької російської імперії. “Самостійна Україна Ленінові не то, що не була потрібна, він не хотів не то, що будувати – він її смертельно ненавидів – писав 23 січня 1924 р. Микита Шаповал. – Після Петра I, Меншикова, Катерини II Ленін найбільш жорстокий з московських україножерів. З жорстокістю азіата він, на зразок своїх коронованих попередників, садистично нищив Україну. “Україна мусить бути без українців” – цього старого лозунга московських царів ретельно додержувався Ленін. Ну, а коли мільйони українських людських істот, заражених своїм українством, вимагають самостійності?

Дайте їй їм! Самостійну Україну найкраще збудуємо ми, москалі!

І почалась знаменита вакханалія самоозначення України. Почаклунському крутили пальцями перед носом у жовторотих або примітивних людей і чаклували: “Оце тобі Самостійна Україна, найкраща. Ти тільки йди в наше військо, служити нам, світовій революції. І вішай, мордуй всіх інакомислячих українців. Шпіонь за ними, донось нам, лай контрреволюціонерами, білогвардійцями і т. п. Це все на користь твоєї самостійній Україні”.

Жовтороте або свитокожушне українство, яке не мало поняття про техніку політичного дурисвітства захожого москаля, з баранячими очима перло за московським кудесником, вихваляло власне поневолення...” [138], не задумуючись над тим, що саме Ленін – натхненник і організатор жорстокої агресії та поневолення України більшовицькою Росією. Масовий терор у Країні Рад започаткував Володимир Ульянов (Ленін). Згідно з неповними даними, лише на підставі вироків революційних трибуналів (не враховуючи позасудових репресій), упродовж дев’яти місяців з вересня 1918 р. до червня 1919 р.) розстріляно 5 496 осіб.

Відновлення незалежності України дає можливість всебічніше розглядати донедавна “закриті” теми, що стосуються української історії. У 2000 р. побачила світ монографія кандидата історичних наук М. М. Шитюка “Масові репресії проти населення Південної України в 20–50-ті роки ХХ століття”. Вона охоплює становлення з 1917 р. репресивно-каральної системи в Україні, масові репресії 20–30-х рр. проти мешканців південного краю України, сталінський терор проти інтелігенції Півдня України, політичні процеси проти національних меншин, репресії в 40-х – на початку 50-х рр.

У монографії Лариси Якубової та Яни Примаченко “В обіймах страху і смерті: Більшовицький терор в Україні” (2016 р.) опубліковано такі дані: “Улітку 1920 року на території України вже діяли 24 концентраційні табори розраховані на 20 тис. ув’язнених. На початку 1921 р. в них утримувалося 6 тис. осіб, серед яких 43–45 % складали ув’язнені

на термін до 5 років, 38–40 % – ув'язнені до кінця війни, 5–6 % стали заручники та стільки ж – військовополонені, 4–5 % отримали строки понад 5 років” [147, с. 490].

Ленінсько-сталінський терор був спрямований на те, щоби задушити прагнення українців до розбудови самостійної держави. Комуністично-російська історіографія перетворила епопею жорстокого затвердження більшовицької влади в Україні на історію про переможну ходу сонцесейного “Великого Жовтня”, яка майже не зустрічала опору на своєму шляху. Сучасні дослідники більшовицьких терористичних практик В. Ченцов і Д. Архієриський доводять геть інше. У 1921 р. в Україні щомісяця в середньому заарештовували 6 262 особи, а в 1922 р. – 2 662. Стало зростала й чисельність арештів, здійснених ДПУ УСРР. Якщо наприкінці 1923 р. за ДПУ числився 1 631 ув'язнений, то за 1924 р. через тюрми пройшли 19 670 осіб. Варто звернути увагу і на категорії, за якими вони були засуджені: 943 – за контрреволюційну діяльність, 749 – за належність до антирадянських партій, 4 632 – за шпигунство і зраду Батьківщині, 2 557 – бандитизм і масовий безлад (до такого належали селянські виступи та робітничі страйки). За таких обставин нейтралізація політичних сил та їхніх осередків, спроможних очолити антибільшовицький рух, стала завданням № 1, і, варто наголосити, абсолютно зрозумілим: у такій багатій на політичні традиції республіці, якою була Україна, вгамувати розбурхане часами революційних змагань суспільство можна було, лише вирвавши з коренем осередки альтернативного політичного думання. Монополія більшовизму в суспільно-політичному полі, власне, була формулою збереження влади Кремля над Україною загалом [147, с. 62]. До “геройств” чекістів, які боролися з самостійністю України належать масові розстріли заручників, зокрема, під час придушення повстання Григор'єва розстрілювали осіб, які не мали до нього жодного стосунку. Тільки в Києві було розстріляно понад 300 заручників [147, с. 490].

На півдні України в 1918–1920 рр. (без Запорізької області) було знищено понад 100 тис. осіб. Звичайно, точну кількість жертв треба з'ясовувати, – зазначає В. Шкварець. – А всього на початок 1953 р. в південній Україні зазнало репресій, різних гонінь, заслання приблизно півмільйона переважно безневинних людей [142, с. 151].

Визвольні змагання 1917–1921 рр. закінчилися трагічною поразкою, внаслідок чого українські землі були поділені між Росією, Польщею, Румунією, Угорщиною і Чехо-Словаччиною. Війна з білогвардійцями не завадила Москві розгорнути жорстоку боротьбу за повернення національних республік в лоно вже нової, радянської імперії. З третьої спроби

Кремлю вдалося за допомогою мільйонної армії закріпитися в Україні. Російські комуністи могли змиритися із втратою Фінляндії, Польщі і країн Балтії, але виявили наполегливість у завоюванні України.

Причини поразки визвольних змагань були різноманітними, але при розгляді проблеми українсько-російських відносин в часі і просторі Лариса Якубова і Яна Примаченко схарактеризували дві головні. *По-перше*, на відміну від поляків, українці переважно не вважали росіян ворогами. З одного боку, за два з половиною століття перебування в Російській імперії вірус малоросійства поширився серед значної кількості українських підданих царя-самодержця. З другого боку, росіяни виступали перед українцями у двох протилежних іпостасях: як прибічники відновлення “єдиної і неподільної Росії” і як захисники української національної державності в її радянській оболонці. *По-друге*, Червона армія несла в Україну на своїх прапорах гасла експропріації великих власників і зрівняльного переділу орних земель між селянами. Токсична дія комуністичного вірусу, значно посилювана руйнівальною дією вірусу малоросійства, виявилася смертельною для незміцнілого організму новонародженої української державності [147, с. 45–46].

Відповідаючи на запитання, наскільки український соціум був вражений вірусом комунізму, Л. Якубова і Я. Примаченко висловили такі думки. Політичні еліти України виявилися своєрідним зліпком епохи: з неймовірною енергією та піднесенням вони акумулювали радикальні гасла кардинальних суспільних, соціально-економічних та політичних перетворень, які генерувала робітнича людність промислових регіонів. Утім, твердження про те, що тогочасні мешканці промислових центрів, зокрема Донбасу, були органічною соціальною базою більшовицького руху і підтримували його, є безпідставним радянським міфом. Окрім того, не менш вагому роль у національно-визвольних змаганнях на українських теренах відігравало селянство, зведене більшовицькою доктриною до другорядного суспільного гравця, тимчасового попутника класу-гегемону. Дискредитація селянського руху, применшення його історичного значення відбувалося цілком усвідомлено – в його середовищі позиції більшовизму були просто-таки мізерними. Першість серед суспільно-політичних сил, що здійснювали пошук шляхів і місця Донбасу в революційно-визвольних змаганнях 1917–1920 рр., по праву належала анархістському селянському руху під проводом Н. Махна, що перетворився на незалежний політичний табір загальноукраїнського значення і послідовно проводив політику внутрішнього суверенітету, розробивши оригінальну ідеологію та новий суспільний устрій. Власне, це була історична інверсія природно характерної для українців ідеї

козацької вольниці. Переростання ідеї непідвладності будь-якій владі в цілком конкретне її просторово-територіальне втілення було лише справою часу. Але саме часу для переростання Гуляйпільської республіки на історично нову версію повноцінної державності не вистачило. Під ударами надцентралізованої більшовицької диктатури вона зазнала поразки.

Не суголосність більшовицьких гасел прагненням широких верств населення, а цинізм, жорстокість та пластичність більшовицької влади забезпечила їй перемогу. Екстремістські форми соціал-демократії, які заперечували саму її суть, тому що пропагували необмежену класову війну замість класового миру, народилися в Центральній Росії на початку XX ст. У ситуації тривалої світової війни, яка до краю загострила класові суперечності, лівий екстремізм поширювався в багатьох країнах, і національні регіони Російської імперії не стали винятком. Немало вихідців з України, у тому числі українців за національністю, відігравали вагомий роль у партії більшовиків. Після кількох розколів на комуністичні позиції перейшла основна частина найбільш впливової серед українського селянства партії соціалістів-революціонерів – боротьбисти. Однак перебіг визвольних змагань дає чітку відповідь на ступінь поширення в середовищі українського соціуму ідей комунізму. Без втручання у різних формах з боку Росії комунізм в Україні не мав шансів на успіх.

Радянська Україна зовні виглядала як повноцінна держава – з власними кордонами, столицею, законодавчими і виконавчими органами влади, державною символікою і незалежним статусом. У преамбулі Союзного договору урочисто підтверджувалися “незалежність і суверенність кожної з договірних сторін” [49, с. 152–153]. Насправді народжена в ході Жовтневого перевороту 1917 р. в Петрограді більшовицька держава-комуна поневолила Україну. Видатний російський історик і політичний діяч доби горбачовської Перебудови Юрій Афанасьєв наголошував: “Жовтень був способом закріплення російського традиціоналізму і консерватизму, а не розривом зі старим заради становлення нового” [4, с. XXIV]. Українці опинилися в надцентралізованій державі, яка долала опір встановлюваним порядкам жорстокими методами, не зупиняючись навіть перед геноцидом.

Нинішня інформаційно-психологічна і військова агресія Російської Федерації проти України – яскраве свідчення тяглості злочинної політики Леніна, Сталіна, Хрущова, Брежнєва та інших комуністичних вождів і вождиків. Неосталініст Путін, його криваві поплічники готові, як у свій час Ленін, продати себе “и дьяволу, и его бабушке”, щоби

відродити російську імперію. Характеристика, яку дав Микита Шаповал Леніну, повністю стосується Путіна, якому притаманне “політичне крутість, дури́світство і канібальська жорстокість!”

Сліпа віра, догматизм починається з незнання історичної правди, низького інтелектуального рівня, безумного завчення догм. Ленін зумів разом із своїми однодумцями зробити так, щоб зовнішній світ знав усе про поволзький голод і не знав нічого про голод український. Його ретельно замовчували, щоб виправдати вивезення українського хліба. Пізніше виникла легенда, нібито голод у Поволжі розпочався значно раніше, ніж у південних губерніях України. Як і кожний міф радянської історіографії, ця легенда мала політичні корені. У 1919–1921 рр. українське село було охоплене могутнім антибільшовицьким повстанським рухом, який Ленін називав “куркульським бандитизмом”. Лише за три з половиною весняні й літні місяці 1919 р. на Україні відбулося 328 повстань! Цей рух послаблював диктатуру партії, й московське керівництво РКП(б) небезпідставно вважало, що голод впорається з українськими повстанцями краще, ніж каральні експедиції.

“З України – надзвичайно сумні вісти. Там голод, а збіжжя забирають на північ. Офіційні представники СРСР нічого не роблять, щоб організувати поміч Україні, – мабуть, щоб не відтягувати акції заповомогої від Росії, котру комуністи передусім хочуть урятувати як свою головну базу. Злочинна проба повстання... не тільки викликала хвилю обопільного терору, але й зробила комуністів ще більш підозріливими і упередженими против усіх українців без різниці; можливо, що вони просто стали дивитись на Україну, як на колонію, котру не знати чи вдасться взяти до рук твердо, – отже, треба використати для певнішої бази – Великоросію”, – писав М. Грушевський 8 лютого 1922 р. до В. Кузіва [136].

Наприкінці березня 1922 р. М. Грушевський знову написав В. Кузіву тривожного листа: “Поруч усяких матеріальних клопотів невимовне тяжкі вісти з України, принесені чоловіком совітським (хоч не комуністом, але їх вірним прихильником). Признав він, що голод на Україні дійсно був замовчаний (мовляв, інакше не можна було, щоб не відтягати уваги світу від Поволжя), що 1/3 України в тяжкій голоді, спустіла і мусить колонізуватись наново, лиш, значить, большевиками, російсько-жидівською партією... Се пишу по всій щирості, бо дуже тяжко на душі, а прилучати свій голос до реакційного концерту не личить мені” [137].

Отже, не посуха і неврожай у Південній Україні були причиною голоду 1921–1923 рр. Голод – наслідок колоніальної політики москов-

ського уряду, який і в найтяжчий час вивозив з України збіжжя та інші харчові продукти до Росії й на Захід – лицемірно прикриваючись гаслами щодо “пролетарської солідарності”, “дружби народів-братів” та “історичної спільності”. Не більшовики, ясна річ, викликали посуху (вона була і в Поволжі), але саме вони привели Україну до страшного голоду, – щоб зламати сили опору і зміцнити власний режим. Цей голодомор – “щаслива” знахідка російського антиукраїнського Центру, своєрідна “модель” для трагедії 1932–1933 рр.

Маніпуляція, мімікрія російських більшовицьких керівників яскраво виявилася у сфері національної політики. Після утворення СРСР на XII з’їзді РКП(б) була ухвалена політика коренізації (у значенні “укорінення”). Зміст цієї кампанії – “укорінення в республіках Комуністичної партії – носія диктаторської влади, розбудови влади як сукупності трьох взаємозв’язаних вертикалей – партійної, радянської і чекістської [147, с. 50].

Щоби взяти Україну в свої неоімперські цинічні, криваві руки російська комуністична влада водночас з коренізацією вимушена була, зважаючи на український національний рух, дозволити в Україні “українізацію”. Національно свідомо частина суспільства прагнула в межах накинutoї більшовиками державної форми (Українська РСР) формувати національно-політичні, соціально-економічні цінності. Йшлося про деросійщення міст, зокрема українського робітництва, розвиток української національної культури, перемену соціальної структури української нації, розвиток якої був загальмований колоніальною політикою царату, зміцнення селянської верстви.

Однак архітектори створення могутньої централізованої московсько-більшовицької імперії постійно були на чатах, щоб не допустити глибокого утвердження національної самосвідомості українського народу, бо це могло призвести “до ступеневого усамостійнювання, а в дальшому і до відриву України від Росії. Імперіяльні аспірації правителів Кремля мусіли стати цьому на перешкоді” [107, с. 26].

За лаштунками парадної картинки українізації залишався її формалізм, хронічна нестача навчальної літератури, темпи, які ігнорували реальні можливості місць, авральність, врешті – банальна показуха і обмеженість відповідно до сталінського формулювання: “національна за формою, радянська за змістом”. У цій формулі, власне, й приховувався маніпулятивний більшовицький фокус: розвиток національної культури допускався лише в тому сегменті, що відповідав більшовицькій доктрині, решта не мала права на існування. До того ж на існування національних радянських культур відпускався лише перехідний період.

Саме навколо визначення хронологічних меж цього періоду (найбільш затяті ліваки зважали, що з початком колективізації коренізація має згорнутися як така, що виконала свою історичну місію), а не навколо сутності самої політики й відбувалися дискусії в партійному середовищі, іншим полем бою було протистояння великодержавницької лінії в партії, яка не визнавала цінності жодних культур, окрім російської. На протистояння цій лінії саме і спрямовувалися сили переконаного лєнінця Скрипника.

Здавалося б, нонсенс – національно-культурне будівництво в Україні, яке впродовж першого радянського десятиліття ставили за приклад решті радянських республік, перетворилося на сферу безкінечного цькування і врешті тотального погрому. Республіка, яку з високих партійних трибун прославляли як прототип майбутнього всесвітнього союзу радянських республік, яка постійно демонструвала найвищі показники досягнень коренізації освітньої галузі, національного адміністративно-територіального будівництва, національні райони якої підносилися як взірць вирішення польського, болгарського, грецького і єврейського питання врешті виявилася ворожою ідеї комуністичного штурму, передусім його селянському вектору. Насправді нічого парадоксального в цьому не було. Варто лише взяти до уваги, що “більшовицька риторика, так би мовити, для масового вжитку і реальне ставлення більшовицького проводу до нагальних політичних проблем суттєво відрізнялися за змістом. Колективізація стала тим екзаменом, який засвідчив, що більшовицькі викладки з національного питання є хибними” [147, с. 120].

Українське селянство протиставило колективізації найсильніший у кордонах СРСР опір. У контексті того, що відбувалося в Україні впродовж 1930–1932 рр., стало зрозуміло, що скрипниківська українізація, попри всі намагання, не спроможна виступити дійовим знаряддям радянізації в тому сенсі, який у неї вкладав Сталін та його оточення. Першим сигналом зміни ідеологічного вектора і взяття державного курсу на московсько-комуністичну ідеологічну уніфікацію українського суспільства став відкритий політичний процес над учасниками сфабрикованої справи Спілки визволення України, яка нібито існувала в УРСР із 1926 р. і об'єднувала антирадянськи налаштовану інтелігенцію, духовництво та представників куркульства. Слідство тривало з травня 1929 р. до лютого 1930 р.

Організатори процесу над “СВУ” мали на меті штучно розпалити боротьбу проти національно-патріотичних настроїв, усунути від активного життя людей, діячів культури, які свого часу належали до Української соціал-демократичної робітничої партії, соціалістів-революціонерів, со-

ціалістів-федералістів, членів колишнього Братства української державності (БУД), посилити почуття страху і непевності, пригнітити вільний вияв думок і суджень, урешті створити суспільство, де все одноставно схвалюється, приймається як керівництво до дії...

Потрібно було майже 60 років, щоб встановити справедливість. 11 серпня 1989 р. Пленум Верховного Суду УРСР скасував судові рішення у цій справі й припинив її у зв'язку з відсутністю у діях засуджених складу злочину та реабілітував усіх членів так званого "СВУ".

Інспірований суд над Спілкою визволення України був, по суті, першим очевидним зашморгом на українізацію великодержавницьких сил, сигналом до погрому українського народу; його мови, культури, духовності. Для реалізації ленінсько-сталінської "науково обгрунтованої теорії добровільного злиття націй" [122, с. 204], створення єдиної мови за "комунізму", якою мала стати російська, створювалися відповідні соціально економічні; політико-ідеологічні, психолого-педагогічні передумови для зросійщення українців, наслідки яких гостро відчуваємо й тепер. Ні російські, ні українські неосталіністи не відмовилися від цієї аморальної цинічної теорії "класиків марксизму-ленінізму". В Україні колись відверте російщення перетворилося нині у повзуче у всіх галузях життєвого середовища, а попереду цієї зловісності – засоби масової інформації, зокрема телебачення.

На листопадовому (1933 р.) об'єднаному пленумі ЦК і ЦКК КП(б)У П. Постишев говорив, що "помилки і промахи, припущені КП(б)У у здійсненні національної політики партії (треба розуміти – українізації. – В. Л.), були однією з головних причин прориву 1931–32 років у сільському господарстві". І далі з пафосом стверджував: "За безпосереднім провідом і за прямими вказівками ЦК ВКП(б) і особисто тов. Сталіна ми розгромили українську націоналістичну контрреволюцію... І в цьому величезний успіх КП(б)У поряд і в щільному зв'язку з її господарськими успіхами протягом останніх 10 місяців" [103, с. 252].

Нині зрозуміло, про які "господарські успіхи" мовилося. Промосковські комуністи-організатори тих "здобутків" суворо заборонили називати ці "здобутки" по-справжньому. Лише в період горбачовської гласності для багатьох громадян Радянського Союзу відкрилася зловісна назва "голодомор". Навіть у березні 2002 р. Президент України видав Указ "Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами голодомору в Україні". Правда, цей Указ у суспільній свідомості дещо загубився серед інших, присвячених відзначенню чи ювілею Переяславської Ради, чи то річниці організації "Молода гвардія", чи то вшанування пам'яті Щербицького... Тим часом голодомор українців 1932–1933 рр. є най-

більшою трагедією і найтяжчим злочином за всю історію людства. На найродючіших у світі землях в урожайний рік, було вбито за різними оцінками від 7 до 10 млн осіб.

Про перебіг голодомору написано понад 10 тис. статей, свідчень, документів, досліджень науковців. Той додатковий матеріал, що з'являється у наш час, розкриваючи ті чи інші подробиці, вже не може змінити загальної картини жахливого злочину. Але два питання: чому був голодомор? та хто в цьому винен? – виникають знову і знову. Бо, наприклад, у передмові до збірника документів про голодомор редакційна колегія пише: “Вся сукупність матеріалів не дає підстав для висновку про те, що ця трагедія була заздалегідь спланованою антиукраїнською акцією – голодом-етноцидом” [22, с. 8]. Інші дослідники вбачають причину трагедії в економічних обставинах, в колективізації, хибній політиці правлячої комуністичної кліки, особливо Сталіна, щодо села. Ще одні шукають якихось планів винищення, а якщо їх немає (чи, швидше, не знайшли), то, отже, не було й спланованого геноциду, мовляв, це не був геноцид. “Отже, якщо папірець про масове знищення людей є, то це геноцид, а якщо немає, – то, вибачте, – роздумує Андрій Куліш. – Але тоді що таке геноцид, папірець про вбивство, яке не відбулося, чи реальне вбивство? До речі, наказу, постанови, розпорядження чи чогось подібного про винищення євреїв німецькі фашисти не видавали, але це не заважає євреям кричати про “голокост” та “страшні вбивства євреїв”. Це говорять не якісь українські “антисеміти”, а західні дослідники” [63, с. 3].

Уявну впертість українських селян, котрі не здавали зерна (яко-го вони не мали), недвозначно розцінювали як націоналізм. Усе це повністю відповідало твердженню Сталіна, що національна проблема є за своєю суттю селянською проблемою. Тож український селянин терпів подвійно – і як селянин, і як українець, – наголошував Роберт Конквест. – В українській політиці компартії чітко простежується два моменти: з одного боку, боротьба проти селянства взагалі, а з іншого – проти національної самосвідомості місцевого населення” [57, с. 67], українського населення.

Страхітливий голодомор був засобом очищення України від “етнографічного матеріялу”, тобто від українців. Вимальовування усяких інших причин злочину – то лише маскування цієї мети. Більшовицький режим Джугашвілі-Сталіна виконував функцію реалізатора геноциду українців. Як відбувалася операція розповів її очевидець, італійський консул у Харкові, тогочасній столиці України, Граденіго в листі від 31 травня 1933 р. до Королівської Амбасади Італії у Москві. (Повний текст листа подано в Бюлетені АБН за січень 1985 р.).

“Голод продовжує лютувати в таких масштабах, що незрозуміло, як світ може байдуже спостерігати цю катастрофу... “Етнографічний матеріал в Україні має бути змінений”, – цинічно сказав юдей Кацнельсон, велика риба місцевого ГПУ. Сьогодні можна говорити про остаточну смерть цього “етнографічного матеріалу”; він має бути змінений.

Хоч яким страшним і неймовірним може здаватися таке передбачення, усе ж воно реальне і перебуває у стані здійснення. Йдеться про усунення української проблеми впродовж кількох місяців, за які жертвою стане від 10 до 15 мільйонів осіб. Нехай ця цифра не здається перебільшеною. Вважають, що її перевищать, якщо вже не досягли того... То велике нещастя, яке скошує мільйони людей, винищує молоде покоління цілого народу, головним чином Україну, Кубань і Середню Волгу (регіони розселення українців. – В. Л.).

Теперішнє нещастя спричинить колонізацію України, переважно москвинську. Вона змінить її етнографічний характер. Можливо в дуже близькому майбутньому не можна буде більше говорити ні про Україну, ні про український народ, тому що Україна фактично стане частиною Росії.

Граденіо

Харків, 31 травня 1933 р. [70, с. 157–158].

У 2002 р. Наукове товариство ім. Шевченка приділяло значну увагу проблемам відзначення сумного ювілею голодомору 1932–1933 рр. У стислому викладі суті проблеми підкреслено, що великомасштабний багатомільйонний голодомор 1932–1933 рр. треба розглядати як специфічну форму голокосту. Він суттєво масштабніший в абсолютних цифрах за єврейський, але інший формою і методологією, оскільки, з огляду на великі розміри українського етносу, цей **голокост** не міг стосуватися фізичної екстермінації усіх етноносіїв, а головню тієї їх найважливішої частини, знищення якої давало найтяжчі генетичні та **націоруйнівні** наслідки. Судячи з тих труднощів, з якими пов'язане сучасне українське національне державотворення, важко навіть сказати, чи не має цей **голокостний** удар 1933-го характеру незворотної критичної події для українства як етнонаціональної спільноти.

Нема советської правдивої державної статистики голодомору 1933-го року в Україні. Мінімізовані оцінки деяких (звичайно, несоветських) авторів сходяться на тому, що і втрати України від штучного **голоду** перевищили 10 % населення, тобто 3,5 млн осіб. Дослідник Голодомору Дмитро Соловей називав цифру 6,5 млн осіб. Отто Шіллер, тодішній німецький аташе в СРСР, називав цифру 7 млн, тоді як

Всеволод Балицький, керівник ГПУ в Україні, говорив про 8,5 млн осіб. Опираючись на демографічні показники переписів до і після голодомору, зарубіжний дослідник Річард Саллет називав найвищу цифру – 10 млн, а найретельніший знавець цієї проблеми Роберт Конквест, говорячи також про інші позаукраїнські терени, підніс цю цифру до 14 млн осіб. У цьому контексті звучать дуже об'єктивно визнання самого Сталіна, зроблені ним в Ялті 15 серпня 1943 р. в розмові з Черчиллем, коли він стверджував, що за час колективізації від 1929 р. до 1933 р. втрати селянства дорівнювали 10 млн осіб. Отже, є підстава вважати, що цифра, наведена добрим знавцем теренів та статистики втрат В. Балицьким – 8,5 млн українців – відповідає реальним втратам української нації у голодоморі 1932–1933 рр. [63, с. 4].

Найсильніше лютував голод у лютому 1933 р. За статистичними обчисленнями тоді вмирали в середньому 25 тис. осіб щодня, тобто 1 041 особа щогодини, або 17 осіб щохвилини.

Що це не були репресії за небажання вступати в колгоспи, як це і досі дехто думас, а голод, спрямований на винищення українців, свідчить хоч би й те, що в Московщині також провадилася колективізація, але голоду там не було, а тільки на Україні, і не тільки в кордонах визначеної Москвою території УРСР, а також на етнічних територіях України, привласнених москалями собі, таких як Кубань, де тоді було українського населення 83 %, а також на українських територіях Воронезької та Курської областей, де тоді жило 64 % українців.

Що це не були репресії, пов'язані з колективізацією, а заходи винищення українців, підтверджують історичні факти. Почалося від обвинувачення тодішніх керівників державного і партійного апарату в націоналістичному ухилі, за допущення українізації державного апарату й загального життя в Україні, яких було усунено й репресовано, а всю владу в Україні сконцентровано в руках спеціальних представників Москви, присланих на Україну – поляка Станіслава Косіора та шовініста-москаля Павла Постишева.

Павло Постишев, який завжди їздив у вишиваній українській сорочці, розпочав свою діяльність з розгрому та винищення всього, що було українське. Це був генеральний наступ на українське життя та на всі будь-які прояви українського національного духу. “Проведення цього Москва не могла довірити українським комуністам, бо вже тоді було також передбачено очистити Комуністичну партію України від українського елементу, який тоді викинуто з партії на 46 % та з комсомолу на 49 % і майже всіх репресовано, – наголошував Валентин Боковський. – В кінці шаленого московського катування з кожних

10 осіб української провідної інтелігенції лишилося тільки двоє, а 80 % було вивезено в Сибір без ніякої надії на повернення, або відразу розстріляно. Таким чином було знищено увесь провідний елемент можливого національного відродження, а також виморено голодом понад одну третину селянства – основну національну силу народу, а на їхнє місце наслали чужинців” [10]. Як свідчення подаємо один з багатьох документів:

“Документ № 403

СООБЩЕНИЕ

всесоюзного переселенческого комитета при Совнаркоме СССР
о переселении на Украину с других территорий страны
29 декабря 1933 года. Срочно. Секретно.

Нач. ГУЛАГа ОГПУ тов. Берману

ВПК при СНК СССР при сем препровождает опер-сводку № 38 о переселении на Украину по состоянию на 28 декабря с. г. Одновременно ВПК при СНК СССР сообщает, что преподанный план переселения выполнен на 104,76 %. Всего переселено 21 856 колхозных хозяйств, 117 149 человек, 14 879 лошадей и 38 705 голов разного скота (в число последних входят телки, свиньи и овцы).

Приложение по тексту

Секретно

Сводная ведомость об отправлении эшелонов с переселенцами на Украину по состоянию на 28 декабря 1933 года							
область отправления	область прибытия	количество					% выпол- нения
		хозяйств	лошадей	коров	разного скота	эшело- нов	
Горьковская	Одесская	2 120	1 348	2 062	2 050	35	106
Ивановская	Донецкая	3 527	1 619	3 498	1 980	44	104
БССР	Одесская	4 630	3 864	5 295	10 924	61	103
ЦЧО	Харьковская	4 800	2 329	3 472	56 441	80	106,6
Западная	Днепропет- ровская	6 679	5 719	7 571	18 097	109	102,7

1. На 28 декабря 1933 г. отправлено 329 эшелонов, 21 856 хозяйств, 117 149 членов семей, 14 879 лошадей, 21 896 коров и 38 702 голов разного скота.

2. План перевозок колхозников на Украину окончен и выполнен на 104,7 %.

Зам. Председателя ВПК при СНК СССР Рудь” [135].

Газета “Українське Слово” (випуск 26 лютого – 4 березня 2014 р.) опублікувала унікальну карту “Голодомор 1932–1933 років”, на якій позначені не лише місця так званих “чорних дощок” (спеціальні каральні заходи проти окремих сіл, коли голодне село оточували озброєними загонами, чим прирікали його на загибель, жорстоку смерть), але й дороги переселення на вимерлі території людей з Росії та Білорусі. З Білоруської РСР в Одеську область – 68 ешелонів, із західних областей РРФСР в Дніпропетровську – 125 ешелонів, з Горького в Одеську – 141 ешелон, з центрально-чорноземного регіону Росії в Харківську область – 188 ешелонів. З Іванівської в Донецьку – 147 ешелонів, і багато-багато інших людей та ешелонів, яких не вдалося встановити. На карті вказано переселення за один місяць. Переселяли російських учителів. Переселяли родинами, діти, їхні бабусі, всі родичі, родини, двоюрідні, троюрідні. Тисячі сіл стояло порожніми, напівпусті міста, після закатованих голодом українців, а закатували московити майже 10 млн за 6 місяців (зими-весни)!!! За отакий короткий термін і така велика кількість масового вбивства, – великий кат був Сталін. Навіть Гітлер заздрихав цьому факту і посилав лідерів СС до СРСР переймати такий досвід.

...Тепер нащадки переселенців 1933–1934 р. минулого століття є громадянами України. І не варто було б згадувати про те, що було колись, якби минуле не мало наслідків у наш час. А наслідки є, і вони дійсно вражаючі, наголошено в газеті. Це велике переселення московитів виявилось бомбою сповільненої дії, і час цієї дії настав сьогодні. Ми маємо здебільш непатріотичний, неукраїнський південь та схід, який тяжіє до Росії так, що аж готовий злитися з нею. Частина громадян нашої держави не зацікавлена в її територіальній цілісності і в її існуванні взагалі, краще б зникла Україна з мапи світу. Від переселенців пішли матюки, п’яниці та гульки з приводу та й без нього, аби не робити, брехня, зрада, крадіжки – це кредо московитства! В українців такого не було взагалі, до приходу московитів у нас хати не зачинялися! (про це все детально описав у історично-дослідницькій праці Павло Штепа “Московство” [77]).

Після набуття чинності законів про декомунізацію архівні документи, в тому числі, секретні архіви КДБ, пов’язані з політичними репресіями, Голодомором, стають загальнодоступними. У Національному музеї “Меморіал пам’яті жертв голодоморів в Україні” виставлено документи, які стосуються другої половини 1933–1934 рр., тобто першого постголодоморного року і часу виконання таємної постанови Ради народних комісарів СРСР “Про переселення на Україну 21 тисячі осіб колгоспників” від 25 жовтня 1933 р.

“На їхнє переселення було виділено 15 мільйонів 500 тисяч рублів. З них 10 мільйонів пропонувалося віддати безповоротно, як матеріальну допомогу, а ще 5 мільйонів – зробити довгостроковим кредитом, – зазначила завідувачка науково-дослідного відділу фондів музею Ніна Лапчинська. – Згідно з архівними документами, до Донецької (тоді поширювалася і на територію нинішньої Луганської області), Дніпропетровської (до якої частково належала і нинішня Запорізька область) і Харківської областей мали бути переселені колгоспники з Росії, а до Одеської (тоді поширювалася і на територію нинішніх Миколаївської та Херсонської областей) – із Білоруси та Росії” [77].

До кінця 1933 р. із Західної області РРФСР до Дніпропетровщини було відправлено 109 ешелонів з переселенцями та їхнім крамом, з Центрально-чорноземної області Росії до Харківської області – 80 ешелонів, з Іванівської до Донецької – 44 ешелони, водночас із Білоруської РСР до Одеської області направили 61 ешелон, з Горьківської області – 35 ешелонів з людьми.

Як кажуть дослідники, переселенцям, які прибували у вимерлі від голоду села на Сході та Півдні країни, надавали значні пільги. З них знімали всі недоїмки зі сплати податків, їх звільняли від сплати сільгосподатку на три роки, рік вони могли не постачати державі молоко та м'ясо, кожна родина безкоштовно отримувала будинок і садибу, ремонт яких до їх переселення мали забезпечити місцеві колгоспи. Тим, у кого не було корови, її надавали безкоштовно, а на кожні дві-три родини – давали коня.

Ці умови були відмінні від тих, у яких опинилися ті, хто вижив після Голодомору в Україні, стверджує Ніна Лапчинська: “Переселенці були поставлені у значно кращі умови, ніж українське місцеве населення, що залишилося після Голодомору. Люди два роки страждали від недоїдання, останні 9 місяців просто вмирали від голоду. Але їм не тільки не надавали допомоги, їх зобов'язували ремонтувати хати померлих для приїжджих. Крім того, вони мали виділити із вирощеного врожаю стільки зерна, скільки переселенці залишили у себе в коморах вдома. Навіть, згідно з документами, забезпечити столами і табуретками [77].

Окрім того, документи свідчать, що будинки, у яких вже оселилися переселенці, не могли повернути їх власникам, яким вдалося втекти від голоду у 1932 р., і які поверталися додому у 1933-му. Усе це не могло не викликати напруження та агресії, і тому вже від початку 1934 р. у документах з'являються згадки про “перешкоди процесу асиміляції” та “спроби класових ворогів розвивати шовінізм”. Паралельно із цим видаються документи, присвячені облаштуванню побуту переселенців –

від потреби у відкритті російських груп у школах, до зведення підручників, літератури та газет російською мовою.

“Є навіть досить одіозні документи про закупівлю патефонів для переселенців за рахунок колгоспів”, – розповідає про несподівані знахідки в архівах Ніна Лапчинська. На думку організаторів виставки, представлені на ній документи можуть бути одним із ключів для осмислення витоків нинішніх подій на Сході України.

“Якщо уважно подивитися на карти, то території переселення збігаються з тим, що вони там назвали Новоросією”, – каже пані Лапчинська. Дослідник також додає, що згодом до цих регіонів стали переселяти і українців із “соціально-неблагонадійних” прикордонних регіонів України, але вони потрапляли на Схід та Південь вже без тих пільг, що мали переселенці із Росії та Білорусії.

2006 р. Верховна Рада офіційно визнала Голодомор 1932–1933 рр. геноцидом українського народу. За законом, публічне заперечення Голодомору вважається протиправним, але покарання за такі дії не уточнюється. Однак серед істориків та політиків немає єдиної думки щодо того, чи можна вважати Голодомор геноцидом у юридичному значенні цього слова, закріпленому в Конвенції ООН про запобігання злочину геноциду і покарання за нього.

У документах ООН, ЮНЕСКО і ПАРЄ, присвячених Голодомору, слова “геноцид” немає. Голодомор визнали геноцидом українців 23 держави: Австралія, Андорра, Аргентина, Бразилія, Грузія, Еквадор, Естонія, Іспанія, Італія, Канада, Колумбія, Латвія, Литва, Мексика, Парагвай, Перу, Польща, Словаччина, США, Угорщина, Чехія, Чилі, а також Ватикан як окрема держава.

Москва ж з неперевершеним цинізмом і зухвалістю не тільки заперечувала наявність будь-якого не то голоду, а навіть недоїдання в Україні. Щодня в пресі та по радіо передавалася брехлива злива московської маніпулятивної пропаганди про щасливе й радісне життя, на всі лади повторюючи слова Сталіна “Жити стало краще, жити стало веселіше”. В умовах терору НКВД, люди із заціпленими зубами терпіли це найзухваліше знущання над конаючим з голоду народом, а на Заході не тільки звичайні наївняки, а навіть поважні державні діячі вірили цій неперевершеній брехні.

Та й нині можна почути лукаву фразу, мовляв, Голодомор був, а геноциду не було. Заперечують геноцид українців на тій підставі, що серед виморених селян Української РСР були люди різних етносів, а також тому, що голод тією чи іншою мірою був і поза українською територією. Не тільки на північному Кавказі в українських станицях.

Наївні аргументи. Щоб перекоонатися в цьому, достатньо уважно почитати Статтю II “Конвенції про попередження злочину геноциду і покарання за нього”, прийняту Генеральною Асамблеєю ООН 9 грудня 1948 р. У цій Конвенції під геноцидом треба розуміти такі дії, вчинені з наміром знищити, повністю або частково, яку-небудь національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку:

- а) вбивство членів такої групи;
- б) заподіяння серйозних тілесних ушкоджень або розумового розладу членам такої групи;
- в) навмисне створення для якої-небудь групи таких життєвих умов, що розраховані на повне або часткове фізичне знищення її...

Зверніть увагу: “національна” та “етнічна” подані через кому, хоча у нас ці слова вважають за абсолютні синоніми. Але згадайте анкети: Nationality в англійській мові означає “громадянство”. “Національність”, “нація” давно вже трактуються як політична нація – народ країни. На відміну від етносу! І в цьому сенсі Голодомор 1932–1933 був геноцидом українців, з одного боку, як політичної нації (національний), з іншого – як етносу (етнічний) [62].

Олексій Коновал із США у своєму спогаді наголосив: “Коли трагічні події в Україні дійшли до українців Галичини та Америки, вони почали робити заходи, щоб допомогти голодуючій Україні. У США українці зверталися до уряду США. Конгресмен Копельман висловив протест урядові Советського Союзу проти народовбивства в Україні, та міністр закордонних справ СРСР Литвинов написав американському конгресменові листа: “Таких чи подібних памфлетів (що йому прислав конгресмен. – О. К.), повних брехні про голод, поширюваних контрреволюційними організаціями за кордоном, які спеціалізуються в тому, є багато. Їм нічого не залишилося, як поширювати фальшиві інформації чи підробляти документи”. І Захід, у тім числі й уряд США, який того року визнав Радянський Союз, вірив Москві, що голоду в Україні немає. Захід своїми різними політичними акціями, офіційно й неофіційно, прикривав варварські злочини Москви супроти України, супроти українського народу.

Кореспондент газети “Нью-Йорк Таймс” Уолтер Дюранті в своїх дописах з Москви в роках 1932–33 постійно наголошував, що ніякого голоду в Україні немає й не буде, то видумки нечесних людей, які не люблять комуністичних провідників. Англійський журналіст Малькальм Маггерідж також був в Україні в роки голоду й бачив вимираючі села й про те писав у пресі, а про Уолтера Дюранті зауважив: це “найбільший брехун, якого я зустрічав між журналістами впродовж мого

п'ятдесятиріччя в журналістиці". Між іншим, У. Дюранті дуже хвалив Советський Союз. За "об'єктивність" та "безсторонні роз'яснювальні статті з Советського Союзу" У. Дюранті дано відзнаку Пулітцера. Про його "безсторонність" тепер уже знає "Нью-Йорк Таймс", бо зверталися до них різні організації, щоб ту відзнаку, що компрометує їх, анулювати.

Ми схилиємо голови в жалобі перед жертвами московсько-комуністичного народовбивства й нагадуємо Москві, Заходові й Україні, що ми не забули жертв голоду й знаємо винуватців української трагедії. Тим злочинцем є червона Москва, російсько-комуністична імперія зла. За злочин, смерть понад семи мільйонів українського селянства, згідно з міжнародним правом, не визнається строку давності. Україна ще зажадає компенсації, відшкодування й має юридичне право виставити рахунок за голодомор 1933 року Російській Федерації, яка перебрала все те, що колись належало Советському Союзові. Вона має перебрати й відповідальність за злочини, за які ще не розрахувалася з українським народом. Того вимагає справедливість!" [58].

"Сталін використав голод, щоб знищити національну ідентичність українського селянства. Це був особливий тип геноциду, який був спрямований проти українських селян, – сказав в інтерв'ю Тетяні Ворожко автор перекладеної українською мовою книги "Геноциди Сталіна" історик Стенфордського Університету Норман Неймарк. – У книзі я пишу, що в цьому випадку неможливо розділити національність від класу, на відміну від куркулів, де все-таки атака була, насамперед, спрямована проти соціально-економічної, а не етнічної групи. У випадку Голодомору Сталін відчував, і в чому він був правий, що українські селяни зберігали свідомість української національної ідентичності. І щоб це знищити – він використав голод".

Ворожко: Чимало росіян, у тому числі молодих, освічених, навіть задовго до сьогоднішньої війни, різко реагують на термін Голодомор. У них це викликає обурення, несприйняття. Я цього до кінця не розумію. Сталін, більшовики здійснили чимало злочинів проти багатьох народів. Ми ж не кажемо, що лише проти українців, їхні предки теж загинули від його рук чи жили в нелюдських умовах. Чому б це не визнати та не почати разом досліджувати? Хоча зараз разом це, звичайно, зробити важко.

Неймарк: Багато хто каже, так, Сталін здійснив чимало злочинів, але він був великим військовим лідером, він врятував Радянський Союз та світ від фашизму. Цей аргумент можна часто почути. Якась частка істини в цьому є, хоча можна доказово стверджувати, що він був жахливим військовим лідером, що Радянський Союз виграв війну, незважаючи на Сталіна, а не завдяки йому.

Росіяни також часто кажуть, що голод був скрізь в Радянському Союзі. І це правда. Пропорційно в Казахстані загинуло навіть більше людей, ніж в цілому по Україні, кожна четверта-п'ята людина померла від голоду. І тема геноциду в Казахстані заслуговує набагато глибшого вивчення.

Але у випадку України – про що я сперечаюся з російськими істориками і навіть з деякими американськими – коли голод почав поширюватися в багатьох місцевостях Радянського Союзу, скрізь квоту на відбір зерна почали зменшувати, і лише в Україні її залишили.

Частково через сьогоднішню війну, частково через те, що росіяни не хочуть вірити, що вони здійснили геноцид проти українців, частково через позицію російського уряду, в Росії існує багато заперечення. Це як турки, які заперечують вірменський геноцид. Вони не хочуть вірити, що вони таке могли зробити. І це не виняток. Заперечення завжди є складовою частиною геноциду. Завжди, коли люди здійснюють геноцид, вони заперечують, що вони це роблять.

Сталін і його лейтенанти не могли самі всіх знищити. Була величезна кількість людей в партії, в армії, в міліції – ми говоримо про десятки тисяч людей – які були залучені до репресій в Україні. Наприклад, на дорогах були розставлені блок-пости, щоб селяни не могли залишити свої села. Хтось на них стояв і стріляв по селянах, хтось у них забирав зерно, хтось стріляв по селянах, які намагалися приховати збіжжя, щоб їхні родини мали шанс вцілити. Всі ці люди є учасниками геноциду, злочинцями.

Ворожко: Яка група в Радянському Союзі була у виграші від геноцидів Сталіна?

Неймарк: У геноциді не завжди має бути хтось у виграші. Але, я думаю, що Сталін та його оточення бачили самих себе як тих, хто виграє від геноциду. Вони вважали, що проект Радянський Союз виграє, якщо українська національна свідомість буде знищена. і вони частково досягли своєї мети. Вони змогли заморозити розвиток українського національного класу на тривалий час, знищити спроби українців встановити свою національну ідентичність в середині Радянського Союзу. Розвиток національної культури, мови, що тривав на той час, був розчавлений. А до цього треба ще включити величезну кількість української інтелігенції, що була розстріляна чи вислана на початку 30-х років. Це була спроба знищити українську національну свідомість. Це сутність дій Сталіна” [19].

Роздумуючи над сотнями, тисячами фактів, подій, явищ з історії Русі-України, українсько-російських, українсько-польських, україн-

сько-румунських, українсько-угорських взаємин та відносин з іншими народами, державами не порушено питання про зведення рахунків за кривди, а *мовиться про безпековий імператив України, бо ніколи не станемо повноцінною нацією, якщо нехтуватимемо відновленням правдивої історичної пам'яті, не враховуватимемо уроків минулого.* Акцентуємо на те, щоб об'єктивні, правдиві, повновартісні знання допомагали українцям національно самостверджуватися, самоусвідомлюватися для уникнення драматично-трагічних катастроф нині та в майбутньому, щоб в Україні та за її межами ніхто не шельмував, не карав, не знищував українців за любов до рідної землі, мови, культури, духовності, звичаїв, традицій.

Ідеологічне обґрунтування тотального етноциду, лінгвоциду і геноциду в Україні зробив на XVII з'їзді ВКП(б) Сталін. Він сказав: “На Україні ще зовсім недавно ухил до українського націоналізму не становив головної небезпеки, але коли перестали з ним боротися і дали йому розростися до того, що він зімкнувся з інтервенціоналістами, цей ухил став головною небезпекою” [122, с. 211]. Отже, змінюється ставлення до ролі росіян у зміцненні комуністичного устрою. Якщо націонал-комуністи вважали росіян за національну меншину в Україні, то для керівників, які стояли на чолі КП(б)У впродовж 1934–1937 рр., російський народ спочатку стає немовби другою титульною нацією, а потім і старшим братом для українського та інших народів.

“Тому кожний, хто намагається зруйнувати цю єдність соціалістичної держави, хто прагне до відокремлення “від неї її частини і національності, він ворог, заклятий ворог держави, народів Союзу РСР, – говорив Сталін, виголошуючи тост у квартирі Ворошилова з нагоди святкування 20-річчя Жовтневого перевороту. – І ми будемо знищувати кожного такого ворога, ми будемо знищувати увесь його рід, його сім'ю. Кожного, хто своїми діями і думками, так, і думками, заміряється на єдність соціалістичної держави нещадно будемо знищувати” [107].

Із 1 червня 1937 р. до січня 1938 р. в Україні відбулися 72 показові судові процеси, де засудили 399 осіб. 238 із них до розстрілу, 161 – до 10 років ув'язнення. За підрахунками українських дослідників, упродовж Великого терору в Україні (1937–1938 рр.) заарештували 265 669 осіб (0,9 % населення). Переважну більшість із них розстріляли [147, с. 395, 397].

Старт наймасштабнішої операції часів Великого терору означила постанова Політбюро ЦК ВКП(б) №51/94 “Про антирадянські елементи” (2 липня 1937 р.), якою секретарям обласних, крайових, республіканських організацій та представникам НКВС пропонувалося взяти на

облік усіх “куркулів та карних в’язнів”, які повернулися із заслання та ув’язнення, з тим, щоб найбільш ворожих із них заарештувати і розстріляти в порядку адміністративного переведення їхніх справ через “трійки”, а решту вислати у вказані НКВС місця. У постанові вказувалося: “ЦК ВКП(б) пропонує в п’ятиденний термін подати в ЦК склади трійок, а також кількість осіб, що підлягають розстрілу, так само кількість осіб що підлягають висланню”.

Операція розпочиналася за наказом НКВС СРСР № 00447 5 серпня 1937 р. і мала тривати 4 місяці (насправді ж вона була припинена за рішенням Політбюро ЦК ВКП(б) аж 15 листопада 1938 р.). На кожну республіку, область, район спускалися ліміти на репресування за I і II категоріями (I – розстріл, II – ув’язнення, співвідношення 3 до 1). “Знизу” посилялися звіти про перевиконання лімітів, розгорнулося соціалістичне змагання за їх перевиконання, прохання й вимоги збільшити їх, особливо за I категорією, висувалися “зустрічні плани”. Так, нарком внутрішніх справ УРСР Ізраїль Леплевський тричі звертався за таким збільшенням – 5, 29 вересня та 11 грудня 1937 р., новопризначений нарком Олександр Успенський двічі: 17 лютого і в травні 1938 р. I їх задовольняли.

Дія “трійок” поширилася на всі категорії населення. Окрім “куркулів та кримінальників”, під репресії потрапили “контрреволюціонери” різних відтінків, “повстанці”, “церковники”, “шпигуни”, “троцькісти”, “диверсанти”, “шкідники”, “буржуазні націоналісти”...

Опонентів (реальних й уявних) більшовицько-московські диктатори знищували часто цілими родинами, як за переказами висловлювався Лазар Каганович – “шарами” [145, с. 530]. Прикладів такої селекції дуже багато: це родини Грушевських, Крушельницьких, брати Микола та Олександр Бадани, Василь, Володимир та Петро Дідушки, родина Коссаків (Василь разом із дружиною Марією) і Григорій, а також їхній небіж – Йосип), подружжя Максимовичів і тисячі-тисячі селянських і робітничих родин, приречених на вимирання внаслідок втрати годувальника та соціального бойкоту. Невимовно страждали не лише дорослі, а й неповнолітні діти, які не просто залишалися без батьківської опіки. Їх часто-густо завдяки “батьківській опіці” Сталіна і “доброчинців” комуністів перетворювали на в’язнів спеціальних установ для дітей “ворогів народу”. Ті, що вижили, найчастіше не знали, ані чиї вони діти, ані спадкоємцями яких національних традицій вони є... “Епоха Великого терору справила непоправну шкоду особистій і масовій свідомості. Жажіття, пережиті тоді елітою суспільства та пересічними обивателями, не піддаються описанню” [147, с. 530–531].

Лариса Якубова і Яна Примаченко слушно наголосили, що абсолютну більшість репресованих становили люди середньої вікової групи. Наслідки такої селекційної роботи комуністично-чекістських органів не забарилися. Наприклад, за підрахунками редколегії луганського корпусу “Реабілітовані історією”, втрати виробничого сектора області через репресії склали близько 100 тис. людино-років. Багатьма сотнями років обчислюються втрати внаслідок утримання громадян у закладах попереднього ув’язнення, що тривали від кількох днів до кількох років. Зі суспільства вилучали молодих чоловіків і жінок, до того ж передусім найбільш освічених і активних. “Перспективні втрати народу України внаслідок Великого терору з усією вірогідністю не будуть прораховані ніколи. А найстрашніше те, що вони нічим не можуть бути компенсовані. Бо суспільство втратило можливість мати у своєму генофонді не лише десятки тисяч пересічних етнічних греків, поляків, німців, татар тощо, а й нащадків цвіту етнічних еліт” [147, с. 530].

Безперечно, сталінсько-комуністичні репресії зачепили всі народи, що мали нещастя залишитися в Російській злочинній імперії під новою назвою СРСР. Та все ж чи не найбільше постраждав український народ, бо він з його глибокою релігійністю, волелюбністю, потягом до самостійного господарювання увесь не годився для будівництва комунізму [91], – зазначив Василь Овсієнко.

Серед розстріляних у Сандормосі близько 300 осіб – українці, переважно цвіт нації, учені, діячі культури й мистецтва, політики: професор філології, поет-неокласик Микола Зеров, режисер Лесь Курбас, драматург Микола Куліш, міністр освіти УНР Антон Крушельницький і його сини Остап (24 роки) та Богдан (31 рік), міністр фінансів УРСР Михайло Полоз, письменники Михайло Козоріс, Мирослав Ірчан, Олександра Слісаренко, Валер’ян Поліщук, Павло Филипович, Григорій Епик, Михайло Яловий, Валер’ян Підмогильний, Марко Вороний, історик Матвій Яворський...

Це були здебільшого молоді та середнього віку люди, які ще створили б неоціненні духовні скарби, – володіючи якими, українці стали б на рівень з іншими цивілізованими народами. Дехто з них дожив би донині. Сама присутність таких людей у суспільстві зробила б його кращим. Але постріли тупого, малограмотного ката Матвєєва – виконавця волі чужої, глибоко ворожої нам комуністичної влади – змінили хід нашої історії...

Як не парадоксально, але “більшовицька революція також жерла власних дітей. Майже вся республіканська партійно-радянська номенклатура, яка в залізних руках тримала радянську Україну, слухня-

но і беззастережно виконуючи всі розпорядження зловісного Кремля, упродовж Великого терору була фізично ліквідована” [147, с. 104]. У серпні 1937 р. до України прибули В’ячеслав Молотов, Микола Єжов і Микита Хрущов. Упродовж наступних десяти місяців були заарештовані й розстріляні 17 наркомів. Зі 102 членів і кандидатів у члени ЦК КП(б)У розстріляли сотню, з 11 членів політбюро – десятох. На 24 січня 1938 р. у складі ЦК КП(б)У з 62 членів і 40 кандидатів у члени ЦК залишилося відповідно 20 та 5 осіб. Аналогічна тенденція спостерігалася на рівні обкомів, міськкомів та райкомів партії. Урешті після притлумлення Великого терору партія змушена була піти на перегляд низки справ, відчуваючи колосальний кадровий голод. Виступаючи на XIV з’їзді КП(б)У в червні 1938 р. активний провідник терору в середовищі української партійно-радянської верхівки Микита Хрущов уже наводив численні факти “перегинів”, анонсує кампанію “виправлення помилок”. Він і озвучив страшну цифру – лише з січня по травень 1938-го у партійних рядах було відновлено 3 135 осіб [134, с. 89].

Нині уже ніхто не приховує, що комунізм, більшовизм став своєрідною пасткою для гуманістів. Саме тому, що вони на початку ХХ ст. повірили в здійснення великого гуманістичного комуністичного проекту, всі надії покладали на СРСР. Ще в 20–30-х рр. була маса захоплених відгуків провідних європейських інтелектуалів про Радянський Союз. Що це – єдина надія людства, що тільки таким шляхом може реалізуватися те, про що вони мріяли...

Газета “День” опублікувала бесіду журналістів Лариси Івшиної, Сергія Махуна, Ігоря Сюдюкова з академіком Іваном Дзюбою, членом-кореспондентом НАН України Мирославом Поповичем, професором Юрієм Шаповалом та правозахисником й громадським діячем Семеном Глузманом. Подаємо витяги з цієї розмови.

“Іван Дзюба: І під час голодомору в Україні тут були Блюм, Еліот, Мартін Андерсен-Нексе, Андре Жид, Андре Мальро, Максим Горький...

Мирослав Попович: Не кажучи вже про Ліона Фейхтвангера, який був у Москві 1937 р.

Іван Дзюба: Максим Горький надсилав листи з’їзду колгоспників у голодні страшні роки... І єдиний Андре Жид у 1936 році, побувавши в СРСР повернувся і написав правду... Перед цим він у 1935 році на конгресі інтелігенції в Парижі захоплено говорив. “Наша довіра до Радянського Союзу більша, ніж наша безмежна любов...”. І буквально через рік він поїхав до Радянського Союзу, подивився – і таки не змогли його обдурити. З нього зробили “фашиста”. Насправді він хотів бути дуже об’єктивним. Визнавав що там і те є добре, і те, – але, але, але...

Тих “але” назбиралося багато і Сталін не міг цього стерпіти і Фейхтвангер був до нас запрошений, щоб дати “відсіч”. Про Андре Жида він делікатно говорив, але всі зрозуміли, що це йому “відповідь”. Знаєте, я книжку “Москва, 1937 год” прочитав вперше після війни. Десь із даху розгромленої під час війни бібліотеки я, ще не розуміючи, хлопчиком натягав книжок. Фейхтвангер сильне враження справив, а тепер усе сприймається по-іншому. Він явно нещиро писав, тому що повірити в ті примітивні спектаклі, які для нього влаштовували, взагалі не може така людина. І в нього залізний аргумент: “Буржуазная пропаганда говорит то-то и то-то. А советские люди говорят...”. І це двадцять разів повторюється. А що ж це за “советские люди”? Це ж ті бюрократи, з якими він зустрічався...

Юрій Шаповал: Фейхтвангер каже: Товарищ Сталин, мы сидим в вашем кабинете. За этим столом – 12 стульев, но все решает один человек”. – “Кто вам сказал, что решает один человек? Политбюро – это ареопаг!..”.

Іван Дзюба: Цю книжку прочитати – там дивовижні речі.

Семен Глузман: Можна, звичайно сприймати всерйоз висловлювання російських патріотів, які роблять святим імператора. Але загалом цілком зрозуміло, що основу майбутньої крові заклав царський режим, якому були чужі європейські цінності. Чому довоєнний партапарат і керівництво органів репресій на 70 % складалося з євреїв? Це ж не випадково, це ж не генні якісь там особливості?

Юрій Шаповал: По Союзу – 40 %, а по Україні 60 %. Це вище керівництво.

Семен Глузман: Все закладено було тоді. У “межі осілості”, в порушеннях, як ми зараз кажемо, прав людини. Якщо повернутися до так званих “білих” джерел, то єврейська інтелектуальна верхівка не прийняла червону владу. Вона пішла на Захід – частина з білими, частина самостійно. Адже це сталося не випадково. І не тому, що єврейський народ був дурніший за інші європейські народи. Абсолютно інші передумови. А потім – справді масове знищення людей мільйонами. Коли ми говоримо “кращих” – це не означає, що тільки геніальних або дуже талановитих. Будь-яка диктаторська система знищує людей, які “висовуються” – краще працюють, краще пишуть, краще грають у театрі, думають краще...

Колись Вольтер казав: “Бог криється в деталях”. Тому потрібен дуже конкретний політичний аналіз “технологій” сталінізму. У книзі московського історика Роя Медведева “О Сталине и сталинизме” наводиться п’ять “фірмових” прийомів Сталіна. Перший: методична, непомітна й

закрита робота “апаратного крота” – це дуже характерно для Сталіна. Другий: репресій завжди вимагали інші. Сталін, аж поки він не став всевладним диктатором, за це виступав останнім, десь до 1935–1936 років. Третій: непомітний, плавний перехід від політичних суперечок до звинувачень у державній зраді. Четвертий: майстерне використання минулих гріхів і будь-яких контактів між політичними супротивниками. І п’ятий: гра в “центризм”. Річ у тім, що у проміжку між 1925 і 1929 роками Сталін вдавав із себе центриста і відмежовувався від лівого Троцького; потім напав на Бухаріна за “правий ухил”. А потім вже були знищені обидва...

Юрій Шаповал: Я з вами згідний, але хочу додати кілька слів. Що Сталін вмів робити блискуче? До кінця 20-х років він періодично блокувався зі своїми майбутніми ворогами. Він блокувався з Каменєвим і Зінов’євим проти Троцького. Коли це було зручно, то маневрував, використовував міжособистісні конфлікти... Згоден я із тим, що багато чому в Сталіна треба вчитися. Коли критикували Скрипника, він сказав блискучу фразу на XVII з’їзді ВКП(б): “Інколи запитують, який ухил є небезпечнішим – правий чи лівий? Візьмемо Україну. От допоки в Україні не боролися з ухилом Скрипника, він став якраз найнебезпечнішим. Як тільки ми почали з ним боротися – все стало до норми”. Тобто, для Сталіна ця політика була своєрідним таким мішком, з якого він, як той фокусник, виймав будь-які предмети, будь-які політичні іграшки. Це багато хто відзначає, і, до речі, про західних інтелектуалів згадували Іван Миколайович і Мирослав Володимирович. Як ви пам’ятаєте, вони всі – за винятком хіба що Андре Жида, який зорієнтувався, – були у захопленні від особистих контактів із Сталіним. Герберт Уеллс, до речі, коли вдруге приїхав у Радянський Союз після зустрічі у 1920-му з Леніним казав: “Это такой милый человек! Это такой умный и образованный человек! Это такой демократ!..”. Тобто був якийсь гіпноз, було засліплення його особою; він умів грати.

Іван Дзюба: А Фейхтвангер просто гімн йому співав...

Юрій Шаповал: Ми знаємо, скажімо, одну з найжахливіших речей – Сталін же втягнув у коло кругової поруки все політбюро. Розстрільні списки спочатку давав візувати своїм друзям, колегам. Хрущов почав виймати свої документи, які вивозили звідси. Тільки потім він зрозумів, що не можна все знищувати, тому що залишилися візи з матюками... Всі були пов’язані круговою порукою. І ще Мирослав Володимирович згадував про політбюро; так ось у Солженіцина є дуже хороша формула, що Сталін зробив із політбюро. За Леніна політбюро складалося з фанатиків, але освічених людей: за Сталіна політбюро складалося з баранів,

частину яких періодично вирізали, а решта вірно служила й ішла туди, куди прямувало все стадо. Оця різниця... Це ж не автоматично відбувалося. Повертаючись до факту, який нас зібрав, до 5 березня 1953 року, скажу, що Сталін все ж таки зробив фундаментальну помилку. Він, як мені здається, переоцінював своїх колег, і його зрадили, зрештою, дві найближчі, найвірніші особи – Берія і Хрущов. Берія, за спогадами сина, сказав йому в день похорон: “Не ходи туди, я тебе прошу. Там зібралися ідіоти, які хочуть висловити йому свою любов, ніби вони це не могли зробити за життя”. Ну, і ви знаєте, чим скінчилося – щонайменше 3 000 людей було задавлено під час похорон. А Хрущов? Коли у Колонному залі стояла труна, там сиділи найкращі музиканти країни і грали траурну музику. Стояв там стіл, на ньому – чай, кава, бутерброди. І Давид Ойстрах згадував, що якось під час чергової зміни музикантів, вони пили чай за перегородкою, й туди зазирнув Хрущов. Обличчя його було неголене, дуже втомлене, але веселе. Він на них всіх подивився і каже: “Повеселей ребятки”. Це в день похорон Сталіна! Це ж фраза у день смерті!.. Ойстрах каже: “Ми були шоковані, що Хрущов таке сказав”. Зрештою, цей театр проти нього й обернувся.

Іван Дзюба: Сталін був великим майстром політичних зигзагів, і він умів змінювати темп, так би мовити, своїх дій. З цього погляду варто простежити за динамікою репресій. Обов’язково після величезної хвилі репресій – невеличкий затишок. Треба дати суспільству відпочити, змінити катів, поміняти кадри. Рік-два передишки – нова хвиля. Потім знову. Це теж велике мистецтво. Або візьміть, наприклад, таке: от висміюють його виступи з питань мовознавства. Воно і справді смішно; і Микита Сергійович пояснював це дуже просто: він настільки був відірваний від життя – що у країні хтозна-що твориться, а вождь “ударився” в питання мовознавства. Але не все так просто. Ви пам’ятаєте його гасло: “Покончить с аракчеевским режимом в языкознании”. В чому річ? В цей час йшли страшні кампанії проти інтелігенції і виникла потреба йому як людині, яка завжди нібито гасила крайнощі, яка виступала арбітром і представником справедливої поміркованої лінії, заспокоїти інтелігенцію: не турбуйтеся, демократія буде, все гаразд. Інтелігенція вже не дуже вірила, але “заспокоєння” давалося. Так що то все було не божевілля...

В Наума Коржавіна є дуже глибока думка: чому багато людей вірили і не могли побачити правду. Він каже, що не можна було повірити в цю правду. Робилися такі нереальні речі, що не можна було повірити, що це так. І тому вірили хтозна-чому, але не тому, що бачили на власні очі” [32].

Тотальне “полювання на українську інтелігенцію” [64, с. 11], фізичне винищення національно свідомих кадрів усіх рівнів, згортання і припинення українізації супроводжувалося посиленням впливу московських колонізаторів на життя і суспільний розвиток, розширенням і поглибленням російщення в інтелектуально “обезголовленій” Україні.

Після відомого пакту Молотова–Ріббентропа, коли Москва “подала руку допомоги однокровним братам” і над західноукраїнськими землями “засяяла кремлівська зоря свободи і щастя”, недовго довелося чекати, щоб побачити облудність комуністичної ідеології, жорстокість комуністичного устрою. Хоч бурхливими потоками лилися промови про визволення і нове життя, соборність України і майбутній розквіт української мови та культури, хоч польські вивіски змінили на українські і нова влада вважалася українською, насправді випробуваними московсько-більшовицькими методами здійснювалися антиукраїнські уніфікаційні заходи.

Мирослав Прокоп у праці “Україна і українська політика Москви” (1981) описав зустріч української делегації під керівництвом д-ра Костя Левицького, до якої входили проф. К. Студинський, д-р Р. Перфецький, адвокат Лев Петрушевич, Семен Магальяс, Зенон Пеленський, д-р С. Баран, інженер Ган, з комендантом Львова генералом Івановим і уповноваженим Міщенком. Це було 24 вересня 1939 р. Кость Левицький, який понад піввіку був оборонцем українських інтересів перед чужими режимами в Західній Україні, виголосив промову, в якій, між іншим, сказав, що західні українці не знають нової влади, але просять, щоб не було репресій за минуле, щоб дозволялось і далі організоване культурне й економічне життя, щоб було збережено газету “Діло”, щоб не переслідувалося духовенство тощо. Міщенко, який, мабуть, уперше в житті чув таку промову, виголошену до представника радянської влади, відповів по-українськи, що все, що було досі, пускається в непам’ять, що радянська влада вимагає від своїх громадян тільки лояльності, що разом з визволенням вона приносить західним українцям багато благ.

Але вже найближчі дні, ба навіть години, показали, що справи виглядають зовсім не так, як про них говорив Міщенко. Про дальшу появу “Діла” не було й мови, бо його приміщення зайняли прибулі зі сходу редактори якраз тоді, коли Міщенко складав свої запевнення. Там, де було “Діло”, розташувалася редакція нової щоденної газети “Вільна Україна”.

Наступного дня, тобто 25 вересня, з місцевими журналістами зустрілися редактор газети “Комуніст” Чеканюк і письменник Корнійчук. Чеканюк гостро заатакував УНДО і “Діло” за угодовську політику супроти

Польщі, а також ворожу акцію проти СРСР. В усіх гріхах звинуватив редактора “Діла” д-ра І. Німчука. Наприкінці наради Чеканюк розповів про плановий бурхливий розвиток української преси.

Через шість днів після того, як д-р Кость Левицький отримав від Іванова, Міщенка, Чеканюка запевнення про те, що все минуле забуто, він був арештований і повезений до Москви на Луб’янку. Були також арештовані: посол УНДО, селянин Григорій Тершаківець, д-р І. Німчук, посол В. Целевич, д-р Дмитро Левицький, сенатор Остап Луцький, посол В. Кузьмович та ін.

Степан Андрійшин стверджує, що на Коломийщині не було села, де б НКВД не проводило арештів. Люди не могли збагнути, з якої причини арештовують, здавалося б, невинних. А це був лише перший місяць так званого “возз’єднання” і люди ще не встигли (майже не мали часу) стати їхніми ворогами [1, с. 215]. Пізньої осені 1939 р. Коломийщину відвідав відомий український кінорежисер Олександр Довженко, але те, що він побачив і відчув, коротко спілкуючись з коломиїцями, дало йому підставу написати згодом у своєму “Щоденнику” про той психологічний клімат, що виник доволі швидко після “возз’єднання” Західної і Східної України: “Обнялися, зітхнули, притиснулись одна до одної й ... не зійшлися. Розімкнулись обійми, радість поступилася місцем ненависті, ненависть – сумніву, сумнів змінився здивуванням, здивування – розчаруванням, а потім гнівом і обуренням” [35, с. 197].

Архіви зберегли документальні підтвердження того, що перед відступом улітку 1941 р. в західноукраїнських тюрмах масово розстрілювали політв’язнів. Про масштаби тих розстрілів розповідали десятки очевидців з тюрем Дрогобича, Львова, Бібрки, Вінниці, Буська, Золочева, Дубна, Жовкви, Заліщик, Станіслава, Стрия і ще з багатьох інших галицьких міст: “НКВД-исти, немов божевільні, стріляли й кидали ручні гранати до камер, винищуючи всіх, хто жив. Я лежав на підлозі однієї камери і не мав сили підвестися, щоб рятуватися, аби мене не задушили самі співтовариші неволі. Постріляні в’язні падали на мене й прикрили мене так, що я не міг ворухнутися. Я чув у камері постріли, зриви гранат і крики та стогони пораних і вмираючих. Багато в’язнів божеволіло. Кров текла по підлозі струмками й підступила так високо, що сягала моїх уст. Тоді я зомлів” [47, с. 24].

Кілька десятків подібних свідчень зібрані в окремій брошурі “Злочини комуністичної Москви в Україні в літі 1941 року”. Кров холоне в жилах від самої згадки про ті тортури, яких завдавали енкаведисти політв’язням. Некладається в голову, що їх взагалі могли робити люди з нормальною психікою: “На подвір’ї тюрми була ціла гора трупів, в

яких були повідрізувані язики, виколені очі, в головах позабивані цвяхи. Деякі мали зтягнену з ніг і рук шкіру. Відрізані в жінок груди були поприбивані цвяхами до тіла чоловіків, вагітним жінкам виїнято плід і вкладено його в розпороеного живота чоловіків. Я бачив трупи двох моїх односельчан, яких зварили в китлі живими” [47, с. 76].

Дволітній комуністичний режим на західноукраїнських землях (вересень 1939–червень 1941 рр.) коштував десятки тисяч жертв найбільш свідомих та активних у політичному, культурно-освітньому та релігійному житті українців, які під польською окупацією віддано працювали для розвитку національної культури, збереження української мови. До речі, багато членів комуністичної партії Західної України також були знищені московсько-більшовицькими “визволителями”.

“Ці помордовані жертви були незаперечним доказом, що московсько-більшовицька комуна не несе ніякого визволення, але ще більше поневолення. І власне тому українське населення Західної України вітало німців як визволителів від жорстокого большевицького терору, – зазначив відомий український історик, журналіст та громадський діяч доктор Василь Верига. – Проте скоро виявилось, що політика німців в Україні не багато різнилася від російської у трактуванні українських націоналістів і коли йшлося про державну незалежність України. Але дозволили відкрити церкви, українські школи й арештували тільки за протинімецьку діяльність і саботажі, і карали відкрито, скріплюючи свій терор і тим відпихали від себе навіть найбільших германофілів. Про ідеологічні симпатії до німців і мови бути не могло, бо український націоналізм, на якому виховувалася міжвоєнна молодь, був антиподом до німецького націонал-соціалізму. Український націоналізм ідеалізував вільну, ні від кого не залежну українську державу, а німецький націонал-соціалізм бачив на Україні свій життєвий простір – *Der Lebensraum*” [14, с. 3–4].

Аналізуючи факти, документи про Другу світову війну, які тепер стали відомі, можна впевнено стверджувати, що безпосередніми нахненниками й організаторами “тієї страшної бойні”... були два “по-братими” по духу: А. Гітлер з його націонал-соціалістичною ідеологією і Й. Сталін зі своєю імпортованою комуністичною ідеологією” [132], – наголосив учасник бойових дій, інвалід війни Федір Хропатий.

У ніч на 24 серпня 1939 р. СРСР підписав із гітлерівською Німеччиною договір про ненапад, дружбу, взаємодопомогу і таємні протоколи до нього. Пакт Молотова–Ріббентропа “надзвичайно страшний документ” (К. Нікітенко). У СРСР його існування спростовували десятки років (та й нині продовжують). Фактично два диктатори поділили світ. Двох зло-

чинців не хвилювало, що у цих країн були свої кордони, діяли уряди, жили мільйони людей, які мали своє бачення світу і власного майбутнього. Відсутність будь-яких моральних обмежень була характерною рисою диктаторів Гітлера і Сталіна [86].

У ході Другої світової війни й для Радянського Союзу, й для Німеччини найважливішим геостратегічним чинником у всій Європі була Україна. На території України війна тривала 40 місяців, аж до 28 жовтня 1944 р. У 1943–1944 рр. тут було зосереджено майже половину діючої Червоної Армії. В українській кампанії брали участь шість фронтів – 1-й, 2-й, 3-й і 4-й Українські, 1-й і 2-й Білоруські. – Чорноморський флот... Із 10 гвардійських армій вісім діяли на українських фронтах. Втрати радянських військ тільки в бойових операціях із визволення України – майже 3,5 млн осіб. Якщо ж взяти “український чинник” перемоги, то цифри вражають – 8,8 млн загиблих; 2,5 млн було відправлено у німецьку неволю; зруйновано 870 міст і понад 30 000 сіл. На карту було поставлено як долю всієї Землі, так і української нації. “І коли ми переможемо, то хто запитає нас про методи?”, – записав у своєму щоденнику Йозеф Геббельс. “Нова Європа” Гітлера будувалася на расовій перевазі арійців – німецької нації. Поглинання нацистською Німеччиною України передбачало другим актом цієї кривавої, людино-ненависницької драми поступове знищення абсолютної більшості “расово неповноцінних” східних слов’ян (меншість перетворювали на рабів).

“Українське суспільство було розколоте, і в основі цього розколу лежали ідеологічні відмінності, несумісні історичні, релігійні умови, в яких розвивалися гілки єдиного народу. Більшість українців билися в лавах Червоної Армії, але воювали вони аж ніяк не за тоталітарний сталінський режим, а за своїх рідних і близьких, свої міста й села, оселі, за спасіння українського етносу як такого. Проте визволення українських земель від нацистської неволі ще більше зміцнило тоталітарний комуністичний режим, який пережив у перші місяці війни страшний колапс. Система була на межі катастрофи, але її врятували громадяни багатонаціонального Радянського Союзу” [78], – зазначив Сергій Махун.

Відстоюючи ідеали державної незалежності України, зі зброєю в руках і проти нацистів, і проти більшовиків боролася Українська Повстанська Армія. “Якби я мав таку армію, як УПА, німецький чобіт не топтав би французьку землю”, – так оцінив українських вояків Шарль де Голь.

УПА – явище унікальне, її масштабна боротьба не має аналогів у світі. Розпочавшись у 1942 р., вона охопила майже всю територію України, сягнула Кавказу і Кубані. Останню криївку енкаведисти знищили в

Івано-Франківській області 1957 р. Останній борець – Ілько Оберишин (“Стецько”, “Кобзар”, “Охрім”) родом із села Потік на Рогатинщині – вийшов із підпілля 3 грудня 1991 р.! На щастя, ще живі деякі учасники тієї страшної війни, які можуть нині засвідчити нащадкам боротьбу національних бійців проти нацистської і комуністичної тоталітарних систем – найлютіших ворогів української нації.

Лауреат Шевченківської премії Михайло Андрусак з Коломиї видав документальну книжку “Брати грому” про українських героїв – звичайних людей, яким судилося стати легендарними борцями зі звороднілими окупантами, витерпіти тортури в більшовицьких катівнях і залишитися справжніми українцями. Це літопис героїчно-трагічного періоду української історії, який охоплює час від польсько-німецько-більшовицької займанщини до дня проголошення незалежності України. Головні герої книги: Сотенний Кривоніс (Мирослав Симчич). Він шість років воював в УПА проти німецьких, мадярських та більшовицьких загарбників. 32 роки 6 місяців і 3 дні провів у комуністичних тюрмах і концтаборах. Цій людині-легенді понад 90 років, підполковник УПА Теодор (Василь Блясецький) чотири роки воював, десять провів на каторзі. Все життя під чужим іменем була підпільниця Христя (Дарія Кошак). Юний повстанець Жук (Юрій Паєвський) у сімнадцять років засуджений на смерть. Бог їх усіх зберіг, щоб ми дізналися правду.

В Українську Повстанську Армію влився цвіт нації, вихований високими ідеалами свободи, а за своїм духовним рівнем незрівнянно перевищував нацистського і комуністичного ворога, який воював на чужій землі, не своїй території, тобто був чужинцем. Чимало московитів-росіян осіли на українських землях з однією метою – пануючи, денаціоналізувати корінне населення. Коли випадає нагода торкатися “гострої” проблеми ОУН, УПА, вони не визнають себе окупантом, бо в такому разі змушені визнати за ОУН, УПА справедливу, визвольну і оборонну місію, яку несли люди свідомі свого національно-морального покликання.

Спаплюжений Москвою образ національно свідомого українця досі тиражується у пресі, кіно, на телебаченні. Національно-визвольний рух в Україні подано у специфічній російській, тобто негативній, ворожій моделі тлумачення, в істерично-звинувачувальному тоні. “...Мы будем защищать интересы всех, кто отвергает бандеровскую идеологию разделения братских народов и признает себя в первую очередь русским, а уже потом украинцем, россиянином или белорусом”, – волає Ю. Свислунов. Судячи з процитованої фрази, він належить до тих росіян, яким важко зізнатися самим собі, що “бандеровщина” була звичайнісіньким

національно-визвольним рухом. Адже таке визнання вимагатиме й визначення місця та ролі росіян у цьому процесі. “Таке визначення може бути тільки вельми некомпліментарним, – зазначив Ігор Лосєв. – “Бандеровець” сприймається багатьма росіянами як метафізична загроза з боку синів темряви. Проте участь реальних бандерівців у формуванні таких уявлень була мінімальною, решту зробила сама російська свідомість із її специфічними, створеними такою ж специфічною історією, особливостями... Росіяни схильні приписувати “бандеровцям” ту ворожість до себе, яку вони самі відчують до свідомих у національному сенсі українців, і тоді теза “ми їх ненавидимо” змінюється на зручнішу й психологічно виграшнішу – “вони нас ненавидять”.

“Бандеровець” постає у сприйнятті пересічного росіянина на підсвідомому рівні як свого роду “антиідеал” України, як живе втілення “поганої України”, на відміну від ідеалу доброї України-Малоросії, що перебуває під цілковитим політичним і духовним контролем Москви, незалежно від формального статусу чи то провінції Росії, чи то протекторату її, чи то “самостійної” держави, рівень самостійності котрої визначається тією-таки Москвою” [73].

Ще треба докласти багато інтелектуальних зусиль, щоби розвіяти створений комуністичними істориками, ворожими засобами масової інформації негативний образ учасників українських визвольних змагань. “На жаль, частина українського суспільства і досі не позбулась ще тих антиукраїнських стереотипів. У роки Другої світової війни склалася типова трагічна ситуація бездержавних або залежних від інших держав народів – часто представники однієї нації опинялися в обох ворожих блоках” [21], – зазначив Микола Гвоздь. З українців за згодою німецьких цивільних і військових властей також було сформовано військові частини. Найбільшим регулярним військовим з’єднанням була дивізія “Галичина”.

Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України видав двотомник публіцистичних творів учасника визвольних змагань Василя Береги, який із побратимами-дивізійниками перейшов фронтовими дорогами, через табори військовополонених в Італії та Англії. Видання “Василь Верига. Слово і чин. Вибрані статті, доповіді розвідки, життєписи 1946–1988” є своєрідною енциклопедією життя української діаспори, яка дуже показово віддзеркалює ті комплекси найбільш актуальних проблем, які хвилювали українську громадськість поза межами України, передає атмосферу і дух гострих дискусій, що точилися в українському середовищі в ті часи.

З огляду на жорсткі дискусії навколо українського визвольного руху періоду Другої світової війни та повоєнних років, зберігає актуальність

для сучасної ситуації в Україні низка нарисів В. Вериги, присвячених обороні доброго імені дивізії “Галичина”. Автор категорично й аргументовано відкидає всі інспіровані різними чинниками звинувачення на адресу дивізійників. Особливо цінними є публікації, в яких проаналізовано діяльність та висновки так званої Комісії Дешена, яку було створено 1985 р. урядом Канади з метою перевірки звинувачень у воєнних злочинах та злочинах проти людства, які було висунуто проти ветеранів дивізії “Галичина” Центром документації Шимона Візенталя у Відні. Суть звинувачень головно зводилася до тверджень про нібито участь дивізії у масових знищеннях цивільного населення, зокрема євреїв, під час війни. До цієї кампанії долучився також Радянський Союз. Справа 217 дивізійників була складовою частиною звинувачень проти 774 українців, які знайшли притулок у Канаді в повоєнні роки. Окремо було звинувачено близько сотні німецьких науковців. Робота комісії проходила в умовах справжньої антиукраїнської істерії та пресингу, організованого радянськими та єврейськими чинниками в ЗМІ. 12 вересня 1987 р. Комісія Дешена подала до уряду звіт, що складався з 966 сторінок. За висновками Комісії, більшість звинувачень проти українців були необґрунтовані, а часом доходили до абсурду. З усіх, проти кого були висунуті звинувачення, лише близько двадцяти осіб потребували додаткового вивчення їхніх справ із правом судового захисту. Скільки серед них було саме українців, а скільки німців – залишилося невідомим для широкого загалу (персональна інформація була закритою). Зате достеменно відомо, що проти жодного з ветеранів дивізії “Галичина” звинувачення не підтвердилися. Свої висновки Комісія Дешена офіційно ствердила в низці спеціальних пунктів:

“...56. Дивізію “Галичина” не слід засуджувати як групу.

57. Члени дивізії “Галичина” були ретельно перевірені перед допуском до Канади.

58. Обвинувачення у воєнних злочинах членів дивізії “Галичина” ніколи не були доведені.

59. За браком доказів стосовно участі у злочинах або знання відносно воєнних злочинців, саме членство в дивізії “Галичина” не може бути підставою для передачі справ до суду.

60. Немає жодних підстав, щоб позбавити членів дивізії “Галичина” громадянства або депортувати їх”.

Отже, було стверджено, що дивізія “Галичина” як військова одиниця не вчинила жодного воєнного злочину, і за саму причетність до неї не можна нікого карати. Цим було виправдано від несправедливих звинувачень і цілу українську спільноту в Канаді. Висновки Комісії

Дешена мали важливе значення також для українців у США, Англії та Австралії. “Сьогодні ті, хто намагається дискредитувати український визвольний рух часів Другої світової війни, замовчують цей факт. Але завдяки публікації Василя Вериги він став відомим в Україні і, безперечно, матиме вплив на ухвалення відповідних законодавчих актів щодо встановлення історичної справедливості стосовно борців за волю і незалежність Української держави” [60], – наголосив кандидат історичних наук С. Кот.

Дуже важливу думку висловив Ігор Лосєв, що називати українських націоналістів союзниками Гітлера лише тому, що вони не були прихильниками Сталіна, – абсурд. Тут дає про себе знати стара імперська логіка: хто не з нами, той виплодок пекла. Те, що можна одночасно кинути виклик двом різновидам зла (нацизму і комунізму, гітлеризму і сталінізму), є абсолютно незбагненим для свідомості провладних російських істориків. Маніпуляція правдивими історичними фактами під час нинішньої війни Російської Федерації проти України набула нових цинічних обертів. Постає слушне запитання: хто влаштував спільний парад німецьких і радянських військ у Бресті після розгрому Польщі за велінням Гітлера і Сталіна? Українські націоналісти? Отож бо, влаштовували цей радісний парад 22 вересня 1939 р. на польській і українській крові (у лавах польської армії також служили українці) більшовицькі і нацистські керманичі. Парад приймали німецький генерал Хайнс Гудеріан і радянський комбриг Семен Кривошеїн.

Російські та проросійські журналісти, історики, політики мусують негативні оцінки УПА і дивізії “Галичина”, мовляв, – це колаборанти, прислужники гітлерівців. І всіляко замовчують той факт, що восени 1942 р. в німецькій армії служило понад мільйон росіян, а в 1944 р. вже понад два мільйони росіян носили німецькі мундири (Огонек. – 2008. – 15 травня). Жоден народ Європи, поневолений Гітлером, не надав йому такої допомоги військовою силою, як самі росіяни, воюючи у складі Вермахту проти власного краю [33]. Росіяни служили і в японських збройних силах. До речі, в роки німецької окупації в російських збройних частинах виходило 200 періодичних видань. І для порівняння: в дивізії “Галичина” лише одна газета. У російських збройних формуваннях Залізними хрестами і найвищими відзнаками для східних народів було нагороджено сотні вояків і офіцерів. У дивізії “Галичина” – лише троє українців. Один із російських дослідників – Сергій Чуєв – назвав росіян та представників інших народів СРСР, що служили на боці Німеччини, “проклятими солдатами”. Мабуть, не були вони такими, тому що одні з них мріяли відновити Російську імперію, інші – демократичну

Росію, треті хотіли позбутися комуністичної диктатури Сталіна, четверті прагнули помститися за знищення комуністичним режимом батьків, сестер, братів, за поруйновані родинні гнізда, за покалічене голодомором дитинство, інші мріяли про створення своїх національних незалежних держав, але в одному вони були схожі – їхня доля виявилася трагічною.

Подвійний стандарт – альфа і омега російської ідеології, політики, свідомості. Річ у тім, що представники всіх народів СРСР, що перебували на окупованій території, працювали з німцями. Але покарані були лише окремі вибіркові національні групи. Будучи вірним послідовником жорстокості Леніна, Сталін з великодержавними “благодійниками” найжорстокішими методами оберігав російську комуністичну ідеологію. Він давав повний вихід своїй підозрілій ненависті, насамперед до українців (таким є сьогодні Путін зі своїми кровожерливими поплічниками; пишу ці слова 12 жовтня 2016 р.). Українці не втрачали надію й боролися за визволення від московського колоніального ярма.

Свідченням лиходійного російського комуністичного режиму є лиховісний наказ Берії і Жукова №0078/42 від 22 червня 1944 р. який, на щастя, не був реалізований. Читаючи наказ про виселення українців, які перебували під німецькою окупацією, впадає у вічі, що Сталін його не підписував, а доручив Берії та Жукову. І тут проглядаються загальні засади підлої діяльності. “Великий вождь” забажав залишитися чистим перед історією. Також привертають увагу такі деталі: з України наказано було виселити тільки українців; росіяни та інші не підлягали виселенню, навіть якщо вони працювали на німців; не підлягали виселенню і українці, якщо вони не залишались на окупованих землях, тобто перебували в армії або евакуації. Яка гуманність! Військових не депортувати, але депортувати їхні сім’ї, якщо вони знайомі з умовами життя за окупації.

Антиукраїнська політика кремлівських деспотів і їхніх васалів в Україні провадилася у контексті боротьби з УПА і спрямовувалася на подолання її ідеології, яка пробуджувала національну свідомість мас. Листопадовий пленум ЦК КП(б)У (1944) розглядав проблеми суспільно-політичного життя в Західній Україні й ухвалив негайно посилити боротьбу проти націоналістичного підпілля й УПА.

Нині відомо, що на 1 липня 1945 р. у західних областях України на НКВС СРСР працювало 11 214 осіб (резидентів, агентів, інформаторів). Ще потужнішою була аналогічна служба НКДБ СРСР у регіоні – лише за півтора року з січня 1945 р. до 1 липня 1946 р. завербовано 5 671 особу. Для обману населення використовували також сфальшовані “покаянні заяви” колишніх командних кадрів УПА. Станом на 20 червня 1945 р. в

західних областях України діяло 156 спецбоївки із загальною кількістю учасників 1 783 особи. Окрім розвідувальних завдань, вони виявляли і фізично знищували чільних представників повстанського руху, грабували і вбивали місцевих жителів, проводили політичні провокації для розпалювання ворожнечі серед українського населення, намагалися проникнути в органи ОУН, щоби дезорієнтовувати роботу організації і розкласти її з середини.

У 1949 р. “народилася” цілком таємна “Докладная записка о фактах грубого нарушения советской законности в деятельности т. н. спецгрупп МГБ” воєнного прокурора військ МВС Українського округу Кошарського, яку він надіслав секретарю ЦК КП(б)України М. С. Хрущову. Понад 40 років ця доповідна записка зберігалася за сімома замками. Цінність її полягає у тому, що вона розкриває один із цинічних, жорстоких способів, завдяки якому “розцвітала” Україна “в дружній сім’ї всіх народів багатонаціональної Радянської держави на чолі з великим і славним російським народом”. Полковник юстиції Кошарський детально розповів про злочинні дії спеціальних груп, які діяли під видом українських повстанців [67, с. 245–252]. Цей вражаючий документ запропонував газеті “Літературна Україна” доктор історичних наук Ю. І. Шаповал [72].

Як блюзнірство сприймаються нині людьми зі здоровим глуздом цілорічні урочистості з нагоди 300-річчя “возз’єднання” України з Росією. У партійних “Тезах”, привітанні ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР до українського народу з приводу “возз’єднання” лицемірно говорилося, що “об’єднання двох великих слов’янських народів умножило їх сили у спільній боротьбі проти зовнішніх ворогів, проти капіталістичного рабства”. Зазначалося, що “у цій боротьбі розвивалась і міцніла неперушна дружба російського і українського народів. Трьохстолітню асиміляцію, російщення, фізичне винищення мільйонів національно свідомих українців Москва трактувала як “зміцнення дружби двох слов’янських народів”.

Національно свідомі українці дуже добре розуміли підступність партійної демагогії, злочинну сутність московської комуністичної політики щодо України. Вони відчували, бачили, що “під інтернаціональним плащиком ховається російський великодержавний шовінізм” (Зіновій Красівський), що “ворог обкрадає нас, тримає в рамках злиднів, на краю загибелі, він з кожним днем свого панування на нашій землі приносить нам найстрашнішу непоправну шкоду. Він вбиває в нас нашу національну гідність і свідомість, асимілює, зросійщує, потурначує з пеленок майбутнє покоління, заніс кривавий ніж над життям української нації. Він стремить до перетворення великого волелюбного, з славним

минулим, народу в покірне стадо” [103, с. 56–57]. Тому боротьба проти більшовицького окупаційного режиму не припинялася.

Завдяки споминам письменника Миколи Дубаса громадськість дізналася про організацію студентської і середньошкільної молоді “Наша зміна”, яка працювала як нелегальний самоосвітній гурток у місті Золочеві, що на Львівщині, упродовж 1947–1948 рр. На теренах деяких районів Станіславської (Івано-Франківської) і колишньої Дрогобицької областей наприкінці 40-х рр. діяла підпільна молодіжна організація ОУН – “Месники”. Водночас у середовищі львівського студентства виникли підпільні націоналістичні організації “Кров України” і “Сонце”. Довго, як для жорстокого тоталітарного режиму (1952–1959 рр.), існувала підпільна молодіжна організація “Нескорені” в прикарпатському Долинському районі. 1957 р. робітнича молодь створила у Львові підпільну організацію “Український національний комітет”, у лавах якої налічувалося 150 членів. З 1961 р. розпочинаються їхні арешти. Молоді робітники міста Станіслав (тепер – Івано-Франківськ) створили “Об’єднану партію визволення України”, яка існувала упродовж 1953–1958 рр.

У 50–60-х рр. діяли й інші організації. Приміром, 1962 р. відбулися судові процеси над учасниками двох антибільшовицьких груп, одна з яких була створена на Тернопільщині, а інша – у Ходорові Львівської області. Не здавалися українські політв’язні в гулагівських концтаборах. 1956 р. в Інті була заснована група “Об’єднання”, яка виготовляла в портативній “друкарні” пропагандивно-викривальні матеріали.

Безумовно, перелік далеко не повний, але вже названі організації засвідчують початок нових форм боротьби: на заміну політично-збройним діям приходить клопітка пропагандивна праця, що мала на меті формувати національну свідомість населення. Серед таких організацій найґрунтовніше досліджено Український Національний Фронт (УНФ), у лавах якого боролися 150 учасників. Паралельно існувала “Українська загальнонародна організація”, яку ще називають УНФ–2, щоби відрізнити від уже згаданої організації. Добра конспірація учасників УНФ–2, – а ними були колишні члени ОУН і УПА, – протидіяла підступам енкаведистів, забезпечила майже двадцятирічне існування (1961–1979 рр.) чималої організації (приблизно 200 осіб).

Початком діяльності УНФ вважається жовтень 1964 р., коли вчитель історії з Долинського району Дмитро Квецко, який уже в серпні 1963 р. обґрунтував програмові цілі та завдання майбутньої організації, зі своїм однодумцем Богданом Равлюком зав’язав контакти з колишнім політв’язнем-націоналістом Зіновієм Красівським. Було започатковано

видання підпільного журналу “Воля і Батьківщина”. До червня 1966 р. вийшло 16 випусків видання. Окремі числа мали обсяг 13–20 сторінок, наклад, як вважають, становив 6 примірників кожний.

Програмну статтю “Наші завдання” у часопису “Воля і Батьківщина” (1964, жовтень) можна вважати своєрідною відповіддю, роз’ясненням зловісних маніпулятивних рішень XXII з’їзду КПРС (1962, жовтень), який прийняв нову програму КПРС, схвалив політику денационалізації народів Радянського Союзу, пафосно відзначив, що в СРСР склалася історична спільність людей різних національностей – радянський народ, який має спільну соціалістичну Батьківщину – СРСР, спільну економічну базу – соціалістичне господарство, спільну соціально-класову структуру, спільний світогляд – марксизм-ленінізм, спільну мету – побудову комунізму, багато спільних рис у духовному обличчі, в психології.

У часописі “Воля і Батьківщина” наголошувалося, що “ціле покоління нашої інтелігенції виросло і виховувалося в умовах советської окупації. Значна його частина безоглядно сприймає брехливі комуністичні догми [...], нічого не знає про визвольні змагання українського народу, а про український націоналізм чує самі неймовірні небилиці, безпардонну брехню і фантастичні домисли, поширювані комуністичною пресою, радіо і взагалі пропагандою. Українцям не дають почути свого вільного слова, а заставляють слухати московський пропагандивний жаргон на український манер.

Під шум тріскучих фраз колонізатори проводили й проводять щодо української нації добре продуману, сплановану й детально розроблену політику геноциду. Вони душать український народ економічно, політично й духовно.

Фальсифікація української історії і наклепи на “український націоналізм” колонізаторам потрібні, щоб тримати в кайданах український народ, щоб він не зажадав своїх законних прав, щоб не став вільним. Настав час діяти. Потрібно виправити помилки, допущені українцями в 1918 р. під час т. зв. “встановлення радянської влади на Україні” (загарбання України советською Росією) і в 1939 р. під час т. зв. “возз’єднання” західноукраїнських земель з УССР (передача Гітлером Західної України Сталіну як подарунок за пакт про ненапад).

Ми будемо викривати дії колонізаторів – винуватців наших бід. Наш політичний обов’язок – сказати українцям, що вони будуть рабами доти, доки не розігнуть спини і не скинуть тих, хто на них возиться; що Україна буде доти в небутті і безвісті, доки її використовують колонізатори. Тільки працею всього народу Україна зможе знайти відповідне їй місце серед вільних націй, відігравати належну їй роль в Європі і в

світі. Українець заслуговує на те, щоб мати умови життя і праці, гідні вільної цивілізованої людини” [130, с. 72–73].

Порівнюючи програмні вимоги УНФ з аналогічними документами Української робітничо-селянської спілки (УРСС), засновником якої був Левко Лук'яненко, бачимо, що попри спільність основної мети, цебто створення незалежної Української держави, між ними були відмінності. Має рацію історик Юрій Зайцев, стверджуючи: “Якщо УРСС пропонувала здобувати незалежність шляхом виходу України з СРСР, то УНФ ставив метою сприяти цілковитому розвалу СРСР як наслідку кризи комуністичної системи”.

Підпільники УНФ намагалися нав'язати контакти з відомими дисидентами-шістдесятниками, зокрема Михайлом Горинем і Ліною Костенко та іншими. Перешкодили серпневі арешти 1965 р. Арешти чільних діячів УНФ розпочалися з липня 1966 р., а в 1967 р. – судові процеси. Слідство у справі членів УНФ вели Івано-Франківське і Львівське управління КГБ. Про методи кагебістського впливу на арештованих найпереконливіше свідчить такий факт: за три місяці слідства Дмитро Квецько посивів, а йому не й було 32 років. Організаторами УНФ суд вважав, окрім нього, ще З. Красівського, а М. Дяку інкримінували особливу активність в антирадянській діяльності. У вироді зазначено, що всі вони “за вчинені ними дії заслуговують виняткової міри покарання – смертної кари”. Однак радянський суд проявив “гуманізм” і обмежив покарання: Д. Квецьку – 20 роками, з них 5 років у тюрмі і ще 10 – у таборах суворого режиму та, нарешті, 5 років заслання; З. Красівському і М. Дяку по 17 років (5 – у тюрмі, 7 – у таборі суворого режиму і 5 років заслання для кожного). Максимальний термін покарання Д. Квецьку зумовлений тим, що суд визнав його не лише організатором, а “ще й ініціатором створення ворожої антирадянської організації”.

XXIV з'їзд КПРС, схваливши “ленінську національну політику партії на сучасному етапі”, відверто запровадив російщення в СРСР. В Україні охоче підтримало антинародну, злочинну, жорстоку політику “інтернаціональне вороння, яке каркає російську шовіністичну пісню і спирається на підтримку нового експлуататорського класу, ім'я якого – партійно-бюрократичний апарат, озброєний хижачькими зубами КДБ” [129, с. 68].

Улітку 1979 р. 18 видатних українських політв'язнів (Сергій Бабич, Анатолій Берничук, Іван Гель, Іван Ільчук, Віталій Калиниченко, Левко Лук'яненко, Микола Матусевич, Мирослав Маринович, Василь Овсієнко, Зорян Попадюк, Василь Романюк, Петро Рубан, Микола Руденко, Олекса Тихий, Андрій Турик, Богдан Чуйко, Юрій Шухевич,

Олесь Бердник) написали звернення, вимагаючи поставити українське питання на порядок нарад Об'єднаних Націй, уповноважуючи президента СКВУ вжити всіх заходів для виходу України із складу СРСР. Ось фрагмент цього послання:

“Нас 40 мільйонів, та ми найнещасніша нація. Ми самі пробували вирватись із загребущих лабет загарбників, але інші члени всесвітньої сім'ї народів байдуже дивилися на наше лихо. І нас так багато згинувло в боротьбі за національну волю, волі нема...

Україна опинилася в складі Росії не в результаті доброї волі українського народу, а внаслідок збройної перемоги Росії над Україною, наступного фізичного винищення національно-свідомої інтелігенції, усіх українських політичних партій та заможніших прошарків населення.

Аби остаточно вбити національну свідомість і знищити джерела самої думки про окреме національне життя під сонцем, окупанти сховали історію наших дідів-прадідів від теперішніх живих поколінь і насильно намагаються свої ідеали й історичні цілі представити українському народові як його власні.

Звертаємося до Генерального секретаріату ООН та урядів суверенних держав, учасників ООН, із закликом включити українське питання в порядок денний нарад наступної сесії Генеральної Асамблеї ООН та вжити всіх заходів для прискорення звільнення України від російської окупації.

Задля успішної реалізації поставлених у цьому документі проблем ми, представники Українського Національного Визвольного Руху, уповноважнюємо президента СКВУ здійснювати весь комплекс дипломатичної та іншої праці, що виявиться необхідною дня виходу України з т. зв. СРСР і створення самостійної Української держави” [68, с. 536–538].

Бюро СКВУ при ООН і персонально Микола Плав'юк виконали волю вісімнадцятих політв'язнів, довели цей промовистий документ до Комісії ООН з прав людини, Генерального Секретаря ООН та урядів держав – членів ООН.

Майже в кожному офіційному документі ЦК КПРС, який стосувався національної політики, стверджувалося, що “стала реальністю нова історична спільність – радянський народ”. Тривалий час наукова література про етнічні процеси в СРСР не виявляла, на жаль, ніякої стурбованості з приводу інтенсивного процесу “стирання граней” між національностями. Цей процес обґрунтовували консолідацією соціалістичних націй на основі економічного, соціального і культурного зближення народностей в умовах соціалізму, що призводив до об'єднання, злиття етнічних груп, існування яких припинялося. “Всесоюзная пе-

репись 1926 г. зарегистрировала в СССР 194 национальности (не всегда, правда, национальных языков): по данным переписи 1939 года, их насчитывалось 99, переписью 1959 года учтено 109 этнонимов, 1970 – 106, 1979 года – 101. Размах пугающий: исчезли, перестали существовать десятки этнических групп. Как это объяснить? – запитував Е. Зеймаль і роздумував. – Царское министерство просвещения свою “национальную политику” в отношении так называемых “инородцев” формулировало примерно так: “обрусение и слияние с русским народом”. Под запретом оказались печатные издания на многих языках, распространение грамотности у бесписьменных народностей считалось не только ненужным, но и вредным. Перепись 1897 года официально признавала существование в России 146 “языков и наречий” (в 1926, как мы знаем, их оказалось почти двести)” [46, с. 67].

У проєкті “Програми Народного Руху України за перебудову” (1989) наголошено: “Нині стоїмо перед необхідністю радикальних державних заходів, спрямованих на реальне утвердження національної справедливості, відродження духовних багатств народу, забезпечення широкого функціонування та всебічного розвитку української мови – визначального чинника існування народу як етносу.

Рух розцінює виховання національної гідності, історичної пам’яті, прищеплення любові до рідної мови, дбайливого ставлення до культурної національної спадщини, охорону пам’яток, широке та об’єктивне висвітлення та вивчення всіх сторінок історії українського народу як одне з головних завдань відповідних державних установ, закладів культури, творчих і молодіжних організацій.

Рух, дбаючи про цілісність національно-культурного розвитку українського народу, водночас виступає проти ігнорування національних інтересів росіян та представників інших національностей, які компактно (болгари, молдавани, угорці, поляки, кримські татари, гагаузи, греки та ін.) чи розселено (євреї, білоруси, цигани та ін.) живуть на території республіки, їхнє право відкривати школи чи класи рідною мовою, створювати товариства й земляцтва, мати театр, пресу, пропагувати духовні цінності свого народу має бути реальним.

Рух вважає, що таке ж право має поширюватись і на українців, які проживають за межами республіки – на Кубані, в Сибіру, Казахстані, на Далекому Сході, в Москві, Ленінграді та інших містах і регіонах. Забезпечення їхніх духовних потреб повинне стати державною турботою уряду республіки, Міністерства культури, громадських творчих організацій, а також союзних інституцій та урядів інших республік.

Рух переконаний, що справжньої дружби між народами можна досягти тільки на ґрунті взаємної поваги до мови, культури, історії, традицій кожного народу. Знати рідну мову, користуватися нею, творити рідну культуру – справа совісті, патріотичного обов'язку, ознака інтелігентності кожного українця. Знати цю мову, шанувати її – ознака інтернаціональної вихованості кожної людини, яка живе серед українського народу” [71].

Розбуджені перебудовою прагнення вирішити соціально-економічні, екологічні проблеми, відродити українську культуру, мову, їх пріоритет на території всієї України зустріли агресивну протидію консервативно налаштованих вождів і вождиків. Комуністи в Союзі РСР залишилися при реальній нічим не обмеженій владі. Так, демократи в усіх республіках виводили на мітинги протесту тисячі люди, ризикуючи бути схопленими і запротореними до тюрем, сміливо критикували вчора ще недоторканих вождів, але всіма владними інституціями у державі далі правили комуністи. У їхніх руках КГБ, прокуратура, суди, міліція, армія і, найголовніше – гроші та вся державна власність. Та власність, яку вони, комуністи, називали загальнонародною. Значить, і наша з вами власність. “Хай демократи собі мітингують, а ми займемося важливішими справами. То більше, що права партії, за Конституцією СРСР, не обмежені жодним законом, – наголосив Володимир Яворівський. – І вони почали діяти як мародери. Мало хто знає, а більшість, мабуть, вжахнеться, почувши цю правду, але перед самим розпадом СРСР ця країна, і ми з вами, і наша колективна власність, і збереження в ощадкасах – все було продано західним магнатам тодішнім міністром фінансів, членом ЦК Валентином Павловим за згодою прем'єра, члена політбюро Ніколая Рижкова. Все майно, заводи, фабрики, корисні копалини, золоті та алмазні запаси, людські заощадження, практично все, що мало б забезпечувати випущені в обіг паперові рублі, – все було по-бандитськи продано через так звану “трансферну операцію” за кордон. В цьому брали участь фінансові махінатори світу. Вкрадені таким чином колосальні гроші осіли на приватних рахунках комуністичних босів СРСР або ж у підставних липових фірмах” [142, с. 84].

Навічно залишиться у пам'яті драматичної історії України день 16 липня 1990 р. Верховна Рада Української РСР проголосила “Декларацію про державний суверенітет України”. Десять розділів Декларації – десять заповідей нашому народові на життя, на працю, на щастя сьогодні та майбуття.

Незважаючи на гуманістичну спрямованість “Декларації про державний суверенітет України”, антинаціональні сили ополчились проти

їх реалізації. озброївшись доведеним до ідеологічного ідіотизму синдромом “українського буржуазного націоналізму”, захисники більшовицької імперії підтримували агресивність зденаціоналізованих рабів, для яких принади “радянського способу життя” здавалися вершиною щастя. Важко було ще не досить міцним українським патріотичним силам пробивати чорносотенні мури, на захисті яких стояли великодержавні сторожі – від секретаря ЦК Компартії України до директора заводу.

“Научно-производственное объединение “Ротор”

ПРИКАЗ

от 27. 09. 90 г. Черкасы № 790

Об упорядочении политической деятельности в объединении

В последний период некоторые общественно-политические движения и партии активизировали свою деструктивную работу в советском обществе и на предприятиях. Есть отдельные, незначительные группы сотрудников и у нас в объединении, которые принимают участие в этих движениях и партиях, что является их личным делом, следствием их политической зрелости, культуры, ума и совести. Однако их личные взгляды не должны наносить ущерба трудовому процессу, психологическому климату в объединении. Вместе с тем, они призывают к митингам и забастовкам, требуют отказа от подготовки союзного договора, утверждают национализм, огульно клеветают на КПСС в целом, не принимая во внимание, что в КПСС были и есть разные люди – одни отдавали и отдают себя служению народу и за это страдали, а другие осуществляли политику издевательства над народом и прогрессивным крылом КПСС. Думающие люди понимают, что без союзного договора, без стабильности в обществе все наши социально-экономические планы обречены. Вместе с тем дело дошло до того, что на информационном стенде “Народного руху” появляются анонимные документы с грязной клеветой на общественные организации, руководство объединения, пытаюсь дестабилизировать объединение, исходя из принципа “чем хуже, тем лучше” в угоду своим жалким политическим и корыстным амбициям.

В то же время партийные организации на всех уровнях в объединении ведут себя корректно, позитивно, пытаюсь утверждать согласие и производственный труд в коллективе, в обществе.

В соответствии с приказом, исходя из новой редакции статьи 6 Конституции произошло дальнейшее упорядочение информационной и организационной деятельности партийной организации. Однако этого не происходит в деятельности представителей других общественно-политических движений и организаций, которые и сегодня, 27 сентября 1990 года, призывают к митингам и забастовкам.

ПРИКАЗЫВАЮ:

1. Запретить проведение митингов, демонстраций на всей территории объединения, включая всю прилегающую площадь улицы Сумгаитской, без письменного разрешения генерального директора либо одного из его заместителей.

2. Запретить на всей территории объединения, в цехах и подразделениях размещение информационных стендов, на которых представляются анонимные материалы, материалы с призывами националистического деструктивного толка и им подобные. Контроль за выполнением данного пункта приказа возложить на начальника отдела 058 тов. Федорова.

3. Заместителю генерального директора по социальным вопросам тов. Петрову, главному архитектору тов. Андросу ликвидировать стенды “Народного руху” на территории объединения за неоднократные размещения анонимных материалов и неучет предупреждений по данному вопросу.

4. Запретить на территории объединения несанкционированную продажу и бесплатную раздачу печатных и рукописных изданий, информационных материалов в любое время, в том числе в обеденный перерыв, так как это нарушает психологическое равновесие и трудовой настрой коллектива.

5. Заместителю генерального директора объединения по кадрам и режиму тов. Бунькову, директорам фирм, начальникам подразделений обеспечить оперативное выявление нарушителей регламента, установленного данным приказом. Персонал, нарушающий данный приказ, подлежит увольнению как злостный нарушитель установленного режима и порядка в объединении.

6. Контроль за исполнением приказа возложить на заместителя генерального директора по кадрам и режиму тов. Бунькова.

Генеральный директор

А.И. Чабанов” [40].

(Підпис)

У Чернігові пішли далі – вдалися навіть до заборони Конституції УРСР. Ось яке рішення підписали заступники голів обласної та міської Рад народних депутатів Ковальов і Косик: “Враховуючи напружену політичну ситуацію в Чернігівській області та м. Чернігові, йдучи назустріч багаточисленим побажанням і вимогам трудящих, президії Чернігівської обласної та міської Рад народних депутатів вирішили:

1. Тимчасово припинити на території Чернігівської обл. та м. Чернігова дію Конституції УРСР:

їх реалізації. Озброївшись доведеним до ідеологічного ідіотизму синдромом “українського буржуазного націоналізму”, захисники більшовицької імперії підтримували агресивність зденационалізованих рабів, для яких принади “радянського способу життя” здавалися вершиною щастя. Важко було ще не досить міцним українським патріотичним силам пробивати чорносотенні мури, на захисті яких стояли великодержавні сторожі – від секретаря ЦК Компартії України до директора заводу.

“Научно-производственное объединение “Ротор”

ПРИКАЗ

от 27. 09. 90 г. Черкаскы № 790

Об упорядочении политической деятельности в объединении

В последний период некоторые общественно-политические движения и партии активизировали свою деструктивную работу в советском обществе и на предприятиях. Есть отдельные, незначительные группы сотрудников и у нас в объединении, которые принимают участие в этих движениях и партиях, что является их личным делом, следствием их политической зрелости, культуры, ума и совести. Однако их личные взгляды не должны наносить ущерба трудовому процессу, психологическому климату в объединении. Вместе с тем, они призывают к митингам и забастовкам, требуют отказа от подготовки союзного договора, утверждают национализм, огульно клеветают на КПСС в целом, не принимая во внимание, что в КПСС были и есть разные люди – одни отдавали и отдают себя служению народу и за это страдали, а другие осуществляли политику издевательства над народом и прогрессивным крылом КПСС. Думающие люди понимают, что без союзного договора, без стабильности в обществе все наши социально-экономические планы обречены. Вместе с тем дело дошло до того, что на информационном стенде “Народного руху” появляются анонимные документы с грязной клеветой на общественные организации, руководство объединения, пытаясь дестабилизировать объединение, исходя из принципа “чем хуже, тем лучше” в угоду своим жалким политическим и корыстным амбициям.

В то же время партийные организации на всех уровнях в объединении ведут себя корректно, позитивно, пытаясь утверждать согласие и производственный труд в коллективе, в обществе.

В соответствии с приказом, исходя из новой редакции статьи 6 Конституции произошло дальнейшее упорядочение информационной и организационной деятельности партийной организации. Однако этого не происходит в деятельности представителей других общественно-политических движений и организаций, которые и сегодня, 27 сентября 1990 года, призывают к митингам и забастовкам.

ПРИКАЗЫВАЮ:

1. Запретить проведение митингов, демонстраций на всей территории объединения, включая всю прилегающую площадь улицы Сумгаитской, без письменного разрешения генерального директора либо одного из его заместителей.

2. Запретить на всей территории объединения, в цехах и подразделениях размещение информационных стендов, на которых представляются анонимные материалы, материалы с призывами националистического деструктивного толка и им подобные. Контроль за выполнением данного пункта приказа возложить на начальника отдела 058 тов. Федорова.

3. Заместителю генерального директора по социальным вопросам тов. Петрову, главному архитектору тов. Андросу ликвидировать стенды “Народного руху” на территории объединения за неоднократные размещения анонимных материалов и неучет предупреждений по данному вопросу.

4. Запретить на территории объединения несанкционированную продажу и бесплатную раздачу печатных и рукописных изданий, информационных материалов в любое время, в том числе в обеденный перерыв, так как это нарушает психологическое равновесие и трудовой настрой коллектива.

5. Заместителю генерального директора объединения по кадрам и режиму тов. Бунькову, директорам фирм, начальникам подразделений обеспечить оперативное выявление нарушителей регламента, установленного данным приказом. Персонал, нарушающий данный приказ, подлежит увольнению как злостный нарушитель установленного режима и порядка в объединении.

6. Контроль за исполнением приказа возложить на заместителя генерального директора по кадрам и режиму тов. Бунькова.

Генеральный директор

А.И. Чабанов” [40].

(Підпис)

У Чернігові пішли далі – вдалися навіть до заборони Конституції УРСР. Ось яке рішення підписали заступники голів обласної та міської Рад народних депутатів Ковальов і Косик: “Враховуючи напружену політичну ситуацію в Чернігівській області та м. Чернігові, йдучи назустріч багаточисленим побажанням і вимогам трудящих, президії Чернігівської обласної та міської Рад народних депутатів вирішили:

1. Тимчасово припинити на території Чернігівської обл. та м. Чернігова дію Конституції УРСР:

2. Заборонити діяльність будь-яких політизованих організацій, крім КПРС та ВЛКСМ;

3. Правоохоронним органам провести негайні арешти активістів націоналістично-фашистських організацій РУХ, ТУМ, УРП, СНУМ та ін., згідно списків, підготовлених обласним управлінням КДБ;

4. Рішення не підлягає широкому розголосу і спрямоване виключно для службового користування;

5. Рішення набирає чинності з 23 вересня 1990 року” [41].

Процитовані документи засвідчують, що Комуністична партія створила машину, яка мобілізувала всю розумову продукцію країни на фальсифікацію щоденної дійсності. Партійна машина пильно стежила за кожним індивідом, починаючи від піонера і до члена центрального комітету своєї ж партії. Жодне слово правди не сміло вийти на люди. Партійні погоничі все і всіх загнали в концтабір “соціалізму”.

На сторінках “Радянської освіти”, де висловлювалися думки з приводу “Тез ЦК Компартії України про ставлення до деполітизації народної освіти та роботу партійних організацій навчальних закладів в умовах багатопартійності”, можна було прочитати листа з Миколаївської області, у якому безапеляційно стверджувалось, що “в Західній Україні насаджується бандерівський спосіб життя та націонал-фашистська ідеологія, коли кров’ю “москалів” та “комуняків” хочуть залити землю України, аби здобути владу, коли мріють про таку державу; “...яка може диктувати...”, мріють про таку націю, яка на “десять голів вище за всі нації...”, коли забороняються не лише партійні організації, а й комсомольські, піонерські, жовтеньські. І таких “коли” можна навести безліч. Ленінські ідеї, марксистсько-ленінське вчення житимуть вічно, бо вибір наш – соціалістичний. А це не до вподоби фальсифікаторам особи Леніна, Жовтневої революції і загалом Радянської влади.

Виховання повноцінного громадянина неможливе без виховання політичного. Школа у вихованні орієнтується на соціалістичний ідеал. Немає сумніву в тому, що деполітизація потрібна тому, хто хоче ліквідувати цей ідеал, тому, хто виступає проти соціалістичного вибору” [118].

Всупереч бажанням і планам архітекторів перебудови насаджено вогнем і мечем більшовицькі “ідеали” і “моральні” цінності руйнувалися під тиском пробудженого національного духу. Авантюрна спроба партійно-мілітарних заколотників врятувати “многонациональное Отечество” розтрощилася об відчайдушний народно-демократичний, антикомуністичний здвиг. Сталося те, що завжди підстерігає, чекає імперії. “Великий, могутий...”, за який цупко трималися більшовики, розвалився. Віковічна мрія українського народу бути вільним на своїй

землі стала дійсністю. В історії України об'єктивно з'явилася ще одна знаменна дата – 24 серпня 1991 року.

“АКТ ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року,

- продовжуючи тисячолітню традицію державотворення в Україні,
- виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами,
- здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто **ПРОГОЛОШУЄ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ УКРАЇНИ** та створення самостійної української держави – **УКРАЇНИ**.

Територія України є неподільною і недоторканою. Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України.

Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення.

ВЕРХОВНА РАДА УКРАЇНИ.

24 серпня 1991 року.”

Старійшина української літератури Олесь Гончар наголосив на прес-конференції у Львові, що “Акт проголошення незалежності України” є великим початком будівництва гуманістичної, демократичної держави, яка уявляється державою для всіх, для народів, які її населяють [144]. Однак низка засобів масової інформації оприлюднювала антиукраїнську істерію захисників “єдиного и неделимого СССР”, продовжувала підтримувати партократичну (хоч Президія Верховної Ради України заборонила діяльність Компартії України, яка підтримала московських путчистів), антиукраїнську істерію. Якийсь А. Арбатський у “Вечернем Николаеве” 10 вересня 1991 р. писав, що “юридический анализ принятых на чрезвычайной сессии Верховного Совета УССР актов дает все основания утверждать, что на Украине совершен государственный переворот”. Далі читачеві вбивали в голову таке: “Понимая противозаконность своих действий, украинский парламент решил вынести Акт о независимости на референдум. Однако это явно некорректная постановка вопроса, так как одобрение независимости и суверенитета Украины никак не противоречит желанию народа Украины остаться в коренным образом реформированном Союзе суверенных государств”.

Одеська обласна Рада народних депутатів України записала у своєму рішенні: “Довести до відома Верховної Ради України, що прийняття Акту про державну незалежність України не повинно позначитися на процесах розробки і підписання Союзного договору, за який висловився народ України на референдумі 17 березня 1991 року” [122].

По Кримському радіо залякував слухачів “українським буржуазним націоналізмом” народний депутат України В. Терехов. Прихильники “единой и неделимой” з компартійної структури перепиняли дорогу Україні з безодні, перешкоджали людям самозректися від себе вчорашнього і вийти з міфологічного комуністичного простору до національного самоусвідомлення.

Позаду вже були княжі часи, і козацькі звитяги, народна культура, і великі прорахунки Богдана, і катастрофа Мазепи, і Конституція Орлика, і Шевченко, і Леся Українка, і Франко, і Грушевський, і Петлюра, і УПА. Попереду – лише воля, незалежність. Але як їх окреслювати, означати, приручати? Бракує досвіду, а вороги перешкоджають, сіють зневіру, лякають, шкодять. Авжеж – не зупинятися в очікуванні щасливої волі. Воля, незалежність гарантуються щоденною працею. “Ми мусимо усвідомлювати, що у нас попереду не дорога загального благополуччя, а радше мучеництва, – наголошував Павло Мовчан. – Нам потрібна далекозорість та громадянська мужність для формування тієї моделі держави, де б не було місця ані авторитаризмові, ані zdegradovanій особі” [81].

Через 10 років Володимир Яворівський скаже по радіо, напише у книжці, що нашу тисячолітню історію не треба ні підмальовувати, ні чепурити, хоч її вихолостили й переписали на свій лад чужинці, відвівши у ній для нас роль другорядних статистів. У нашій історії є все: героїзм і нищість, жертковий патріотизм і відступництво, є лицарі і покидьки. Зрештою, читати її можна і без брому, якщо не заламувати мелодраматично руки і хапатися за серце, а вперто думати над нею. Українська історія густо заселена особистостями. Іменними, а частіше – безіменними, без яких вона б ніколи не відбулася. Серед цих особистостей є все. Є постаті зрозумілі й однозначні, як Святослав, Осмомисл, Богун, Наливайко, Мазепа, Стус, Чорновіл. Є загадково роздвоєні, розчакнуті, як Роксолана, Богдан Хмельницький, Гоголь, Хвильовий, зрештою – Кравчук. Є світлі, наче народжені з німбом, як Ярослав Мудрий чи Данило Галицький. Є сірі й невиразні, як Юрась Хмельницький. Є й не козаки, а лише політичні козачки, котрі прислуговували сильнішим, як брати Кирило та Григорій Розумовські, Безбородько, Підгорний, Щербицький, Івашко. Були й такі, які всю свою душу, долю і життя поклали на вівтар української волі, готові були навіть смертю своєю підтвердити те, що Україна не вмерла, – це Калнишевський, Тарас Шевченко, Франко, Грушевський, Петлюра, Бандера, Шухевич, Світличний...

“Я шукаю прикладу українця – цинічного і свідомого ката власного народу – і не знаходжу. Повторюю – свідомого, цілеспрямованого братовбивцю. Хіба що безіменні яничари з українських полків у турецькому війську. Та ще батуринський комендант Ніс... Бо навіть виконавці найбільшої трагедії останнього століття – винищення всього цвіту української нації в роки сталінщини – навіть серед них, які стояли “на перших номерах” (Якір, Косіор, Постишев, Каганович), – немає українців. Я нічого не прикрашаю, я й сам вражений цим фактом. Якщо знаєте таких – називайте, – роздумує Володимир Яворівський. – Одначе чи не на найвищому злеті нашого національного духу, здається, лише за єдину історичну мить до завершення формування й утвердження сильної, об’єднаної, амбітної держави Україна, з демократичним укладом життя, з миролюбним, домашнім характером – Доля відступилася від нас. За що саме – я не маю відповіді, я ще думаю над нею. Однак фатальна помилка Богдана у Переяславі – це вже наслідок, це розплата. Багато хто буде не згоден зі мною, списуючи все лише на лукаву агресивність Росії, але я не хочу забувати того, що нація була вже морально зламана і виснажена, вона вже не мала ні сили, ні наміру відстояти навіть те, що значилося в Переяславській угоді.

Не маючи свого місця на історичному кону, нація відходить в історичну масовку, впадає у напівсон, пробуджуючись лише для того, щоб добути харч, поживитися та продовжити свій рід і знову, хай і сторожко, впівока, але – дрімати. Щоб – вижити. Навіть у рабстві. Кілька століть ми існували як озимина під снігом.

Буде відчайдушна спроба Мазепи за допомогою шведів вирвати нас із рабства, але поразка Карла під Полтавою лише більше зажене нас у безнадію, забуття і безправ’я.

Проповідуватиме Сковорода, але його чутимуть лише одиниці. Засурмить “Енеїдою” Котляревський, але нація лише перевернеться на другий бік “Якби кайдани перегризти, то гриз потроху б. Та не ті, не ті їх ковалі кували, не так залізо гартували, щоб перегризти” [142, с. 11–12].

Власної, висунутої із національного, патріотичного середовища владної, політичної еліти ми не мали з часів козацької гетьманщини від зруйнування Січі. Кілька століть лише окупаційна, отже, ворожа народові його етнічним, соціальним інтересам влада чужинців. Продажна українська верхівка завжди хилилася до сильнішого, себто до окупанта, заграючи з ним і лицемірно підтакуючи йому. А покинутий напризволяще, ніким не захищений простолюд мовчки замикався в собі, щоб хоч якось вижити, народити і виростити дітей, продовжити

свій рід і заповісти своїм дітям не багатство, а традиційну обережність і страх перед жорстокою владою.

“Той, хто тримає у своїх руках освіту, здатний змінити обличчя землі”. Це сказав філософ Лейбніц, і сказав він правду: вдумаймося-но, скільки диявольських “заслуг” належить владі чужинців, донинішній імперсько-колоніальній системі освіти в тому, що обличчя нашої України змінене до невпізнання. Настав час відродити Україну з руїни. Акт про державну незалежність відкрив принципово нові можливості для здійснення найрадикальніших змін.

“Роздумуючи над наслідками страшного і нахабного україножерства, яке завжди було стрижнем імперського московського месіанства, Роман Іваничук підкреслив, що так склалося тому, бо Росія, “бач, не мислить себе без України, вона мусить мати колонію, житницю, рабів, бо, зайнята ремеслом завойовництва, відучилася сама працювати. Та Росія, яка є власне Росією – колишнє Московське царство – заросло бур’яном, там села зяють чорними ямами розбитих вікон, там животіють – на багатій землі напівголодні люди, так правдиво описані у творах шовініста Василя Белова, які замість працювати й видобувати із своєї землі матеріальні і духовні скарби, ходять по Москві з плакатами, на яких написано: “Борис, заставь хохлов накормить Россию!” До якої ганьби й самоприниження дійшов талановитий народ...” [48, с. 65].

Безперечно, окремі росіяни розуміють, що різні жириновські, макашови, рупькі, касатонови, лебеді, козаренки, остроуценки, чародєєви цілеспрямовано роблять з представників російських меншин у державах СНД ударну п’яту колону імперсько-більшовицького реваншу. Тривогою з цього приводу пройнятий лист С. Тетеріна з Тернополя: “Я росіянин, син військового, що тинявся після війни по всьому Союзу. Отже, побачив я “1/6” зусібіч. Ще багато років тому звернув увагу на не вельми зичливе ставлення до росіян у Таджикистані, пізніше – у Литві, нарешті – в Баку. Але чому? Тепер, здається, я докопався до відповіді. Весь секрет у самих нас, росіянах. Адже ж скільки існує Російська держава, стільки літ вона воює і гнобить своїх сусідів – і царська імперія, і радянська...

А нині цей процес пішов у зворотному напрямі, кордони Російської держави звужуються, і це природно, та росіяни цього збагнути не хочуть. Ми привчені до того, що до нас всюди мусять прислухатися, нас повинні скрізь поважати, всі під нас мусять підлагоджуватися. Майже всі ми, росіяни, проживши 30–40 років серед узбеків, литовців, молдаван, українців, так і не навчилися їхньої мови...

Заради всього святого на Землі прошу вас, брати мої росіяни, вгамуйтеся, досить нам “единой и неделимой”, такої величезної і страшної! Час, нарешті, поважати й інші народи, особливо, якщо ми прийшли в їхній дім” [125].

Початок державотворення відновленої незалежності України відбувався у складних умовах загострення, протистояння, протиборства прогресивних, патріотично-свідомих і консервативних, комуністично-шовіністичних сил. Розв’язання щоденних проблем людського буття наштовхувалося на морально-психологічні перешкоди, які породила руйнівна московсько-більшовицька тоталітарна система. “Нищівний тиск російського політикуму на українську людину проходив і проходить по двох засадничих лініях: на саму людину, як таку, і на її українськість, – писав Анатоль Камінський. – В першому випадку – за царів і за генсеків КПРС – йшлося про витворення психіки слухняного, автоматизованого раба, позбавленого власної особовості, гідності й думки... У другому випадку при тискові на українськість – йшлося про виявлення української людини з її політичного українства та перетворення її на “політичного росіянина”. І не важливо, чи це робилось, як у царській Росії, в ім’я царя, самодержав’я і державного православ’я, чи, як у червоній російській імперії, в ім’я паралельної трисединості: партії, радянського народу й інтернаціоналізму” [52, с. 27–28].

Вихолощувані релігія, філософія, психологія, мораль українського життя, порушені національні традиції в сім’ї, тобто в тій царині, де етнос, народ відтворюється, завели нас у духовну прірву, призвели до кризи особи, яку дуже важко нині подолати. Це складне морально-психологічне явище пов’язане з тим, що національні громадянські або безнаціональні (рабські) почуття засвоюються людиною ще в дитинстві. Пізніше вони функціонують переважно на підсвідомому рівні. Ними успішно можна маніпулювати. Переосмислити сформовані стереотипи непросто. Це очевидно, адже чимало людей нині, на жаль, ще не мислить українськими національними, державотворчими інтересами. Вони стоять на корумповано-злодійській, люмпенсько-зрівнялівській, інтернаціональній позиції, ідеалізують радянське минуле.

Провід Організації Українських Націоналістів, вітаючи український народ, українців усього світу з 10-ю річницею відновлення незалежності України, у своїй Заяві наголосив, що жодні урочисті славослів’я, паради та блиск салютів не повинні заспокоїти та заколисати українських патріотів. Виграно тільки перший бій за власну державність. На жаль, за десять років незалежності лише збудовано скелет та окреслено схематичні контури Української держави. Україна ще не стала повноцінною державою української нації як за внутрішнім наповненням, так і за формою.

Спритно скориставшись результатами української революції, українська нео- та посткомуністична номенклатура, новоявлені зденаціоналізовані фінансово-олігархічні клани, російські імперські реваншисти розгорнули тотальну боротьбу проти українства в Україні, намагаючись не лише знівелювати, а взагалі знищити поняття української національної ідеї.

Під фальшивими гаслами громадянського суспільства, глобалізації, псевдослов'янських союзів зроблено спробу повернутися до політики тоталітарного московсько-більшовицького імперського режиму цілеспрямованої денационалізації українців. Критичної межі досягла соціальна прірва між невеликою купкою багатіїв, які поділили між собою народне майно, та абсолютною більшістю населення, яке перебуває за офіційно встановленою межею бідності. Українська влада так і не спромоглася на рішучі кроки, аби раз і назавжди покінчити з привидами комунізму в Україні. Суд над комуністичною партією і її лідерами, попри неспростовні докази їх злочинної діяльності в Україні, досі не відбувся.

У дні 10-ї річниці Незалежності України Провід ОУН закликав усіх свідомих українців тісніше згуртувати лави в боротьбі за національну Українську державу – спільне добро усіх її громадян. Виступаючи за національну та соціальну справедливість в Українській державі, ОУН закликав до єдності усі націоналістичні та національно-демократичні сили з глибоким переконанням, що лише тісне єднання усіх українських патріотів є запорукою їх перемоги на майбутніх парламентських та президентських виборах, що створить реальні передумови для розвитку України як національної держави українського народу [45].

Російський капітал в Україні створює передумови для ідеологічного і політичного поневолення українців. Ті, хто винищував українських борців за свободу і незалежність, нині забезпечені в Україні усім необхідним для життя, а українські повстанці, які ще живі, і сім'ї тих, які загинули в боях з нацистськими і більшовицькими загарбниками, або їх закатували, нині у злиднях. Промосковсько-комуністичні циніки добивають їх морально: “Хателі незалежності – маєте незалежність!”.

Політик-реаліст Степан Бандера не лише осуджував імперіалізм, який репрезентували нацистська Німеччина і більшовицька Росія, а й імперіалізм Польщі, Румунії, Угорщини, Чехо-Словаччини на українських землях у міжвоєнний період. Він також чітко висловив своє ставлення до національних меншин після відродження Української держави. Росіянам, які підтвердили “повну лояльність супроти України і її національної боротьби”, за переконанням С. Бандери, “треба запевнити і забезпечити повну і всебічну рівноправність у всіх громадянських

правах та повну свободу їхнього національного розвитку, відповідно до міжнародних засад щодо національних меншин. Це саме стосується інших національних груп в Україні... Діючі ворожі сили треба знищувати й унеможливити доступними в даній ситуації засобами й методами, згідно з міжнародними правилами поступування під час війни” [5, с. 593–594]. “Завершенням національно-визвольної революції має бути відбудова і закріплення Самостійної і Соборної Української держави” [5, с. 594], – наголошував Степан Бандера. Ці думки провідника ОУН є надзвичайно актуальними сьогодні – під час війни Російської Федерації проти України.

Позиція Степана Бандери ще раз підтвердила одну з визначальних рис українців – толерантне ставлення до інших народів, які живуть на українській землі. Про це також яскраво свідчить чинний закон “Про національні меншини в Україні”, прийнятий у добу державної незалежності, яким сповна застережено мовні права меншин і який відповідає внутрішнім потребам країни. Міжнародна спільнота визнала цей закон одним із найкращих і найдемократичніших у галузі міжнаціональних взаємин.

Самостійна, вільна особа, її громадянський, державницький дух, глибокий патріотизм, всебічний розвиток можливі лише у національно-культурному і високодуховному середовищі, за межами насильства, зневаги, асиміляції. “Мабуть, не випадково щоденне навчання в американських школах розпочинається з виконання Національного гімну та внесення в клас державного прапора. Для кожного американця ці державні символи – священні. Вони згуртовують і цементують різноплемінну американську спільноту в політичну націю” [18], – зазначив Петро Вольвач.

Не лише в Сполучених Штатах Америки, а й у кожній країні, яка себе поважає, ніхто не наважиться вчинити наругу або кепкувати з національних символів, паплюжити історію та знущатися з національних героїв. Навіть найнезалежніша газета не дозволить собі такої політичної забави, точніше кримінальних пустощів, до яких вдаються не лише кримські газети, а навіть радіо і телебачення. Закономірно, що історію своєї держави та етногенез нації має знати кожен німець, француз, великобританець, росіянин, італієць, швед, поляк, китаєць і навіть пересічний громадянин будь-якої африканської держави.

Про потуги російщення України й після здобуття незалежності промовисто свідчать переконання відомої російської правозахисниці Валерії Новодворської: “Розмови про те, що незалежність України тимчасова і країна неодмінно приповзе до Росії на колінах, помилкові. Це думка

не російської еліти, а покидьків суспільства, якими є люди у владних структурах. І якщо навіть вони не кажуть у голос, то неодмінно так думають. Утім, недалекий і невихований хам Лужков волає про це на всіх перехрестях. Давно час дати завдання прикордонникам, щоб його не пускали в Україну... Російська Федерація – імперія, хоча значно схудла, її менталітет залишився незмінним, у його основі – колоніальний світогляд. Українська ментальність відрізняється од російської. А для незалежних спостерігачів Україна відрізняється від Росії не тільки в лінгвістичному відношенні. Російщення України розпочалося ще за Петра I, Катерини II. Відтоді українську мову та національні звичаї топчуть личаками й чобітьми – коли чим доведеться. Українці вміють захищати свою свободу... Україна процвітатиме з кожним кроком, який віддалятиме її від Росії” [138].

Однак відновлення й утвердження історичної правди в усіх галузях російсько-українських стосунків наражається як на агресивний спротив великодержавних шовіністів, так і регіоналів, комуністів в Україні, які вважають себе “послідовними інтернаціоналістами”, але не позбавилися флюгерства, фарисейства, промосковського мислення, нігілізму щодо українськості. Чимало явних і прихованих комуністів є цинічно відвертими противниками розбудови самостійної української України, ворогами незалежної Української держави.

Президент Російської Федерації Володимир Путін в односторонньому порядку оголосив 2002 рік роком України в Росії. Президент України Л. Кучма, щоб витримати дипломатичний етикет, змушений був заявити про оголошення 2003 року роком Росії в Україні. “За рівноправних умов це було б нормально. Але не сьогодні, – зазначив Володимир Щерба із Шрамківки Черкаської обл. – Чому? А тому, що всі у світі, хто хоч трохи цікавиться сьогоднішніми подіями в Україні, бачать, як безпардонно, нахраписто ведеться атака на українську мову, культуру, духовність. Минуло лише десять років від проголошення незалежності України, і Росія, побачивши нашу байдужість, незгуртованість, активізувала діяльність п’ятої колони в Україні. Ми, розвісивши вуха, слухаємо так званих інтернаціоналістів – комуністів, їхніх однодумців соціалістів та регіоналів про другу державну мову в Україні. Чому ж ми мовчимо? Чому не затикаємо пельки отим чужинцям з українськими прізвищами українськими ж соковитими словами у нашої ж українській хаті? Мабуть, гадаємо: обійдеться, минеться... А не минеться! Росія оголосила рік “тихої сапи”. А це щось означає.

Рік України в Росії – це не просто концерти, розваги, дипломатичні прийоми з келихом шампанського. Рік України в Росії, а потім

навпаки – Росії в Україні є глибоко продуманою акцією російщення українства – як того, що опинилося в межах Росії, так і нашого, материкового” [141].

Євген Маланюк казав, що “малоросійство – наша історична хвороба, це не політика і навіть не тактика, лише завжди апріорна і тотальна капітуляція. Капітуляція ще перед боєм”. “Мусимо визнати, що на біду України, в нас у всі роки незалежності влада в руках малоросів, що пройшли виучку під керівництвом російсько-советських навчителів. Тому-то вони на Заході розбалакують про “європейський вибір України”, а в Росії й на постсоветському просторі – про поступове приєднання до євразійського союзу, який контролює Москва...” [139].

У 2001–2002 рр. посадові особи держави, зокрема Президент України, активно наголошували на необхідності якнайшвидшої інтеграції України до європейських та євроатлантичних структур, Україна оголосила про свій намір приєднатися до НАТО. “За словами мали б іти діла, – зазначається у Заяві Проводу ОУН. – Натомість реалізується застаріла й дискредитована практика так званої багатовекторності, а фактично – орієнтація на політику Росії, узалежнення України від її економічних і політичних інтересів” [85].

У відкритому листі Президентові України, Прем’єр-міністрові України, Голові Верховної Ради України група українських істориків, представників громадськості висловила глибоке занепокоєння з приводу створення російсько-української робочої групи для розробки нових підручників з історії України та Росії в межах поглиблення міждержавних взаємин протягом ініційованого Президентом Росії В. Путіним “Року України в Росії”. До того ж група створена в Москві підкомісією з культурного та гуманітарного співробітництва між Росією та Україною, яку очолюють віце-прем’єри обох держав – Валентина Матвієнко та Володимир Семиноженко. Вони не є істориками, а тому не мають морального права впливати на перегляд змісту українських підручників.

Ми також висловлюємо стурбованість тим, що у момент, коли потрібно протидіяти російському політичному тиску на висвітлення українцями власної історії, виникають проекти, які мають протилежну спрямованість: “Рік Росії в Україні” та санкціоноване Указом Президента України № 238/2002 відзначення 350 річниці Переяславської козацької ради, що передбачає широкомасштабну антиукраїнську за своїм підтекстом кампанію, яка перегукується з тезами ЦК КПРС до 300-ліття “возз’єднання”. Інакше як ганебною наругою над долею України у складі Російської імперії не можна назвати державне відзначення події, від якої простежується процес порушення російською стороною

Переяславської угоди, ліквідації козацького демократичного ладу, незалежності українських державних, економічних, військових, судових, церковних та інших суспільних інституцій, розгортання наступу на українську мову, науку, освіту, культуру, а також розв'язування репресій проти різних верств українського суспільства – козацтва, духівництва, селянства, інтелігенції.

Ми наполягаємо на розпуску згаданої російсько-української робочої групи, оскільки перегляд висвітлення історії в українських шкільних підручниках на догоду політичній кон'юктурі нинішніх російсько-українських взаємин вважаємо неприпустимим [16].

Щоб Україна залишилася на задвірках цивілізації, або й зовсім не зникла як держава, потрібне цілеспрямоване комплексне здійснення політико-ідеологічних, виробничо-соціальних, морально-психологічних заходів для утвердження національного життєвого середовища. Нарешті на 12-му році відновленої Незалежності Верховна Рада України ухвалила Державний гімн – слова Павла Чубинського, музика Михайла Вербицького.

Нагадаємо, що музику Державного гімну було затверджено у Верховній Раді ще 1992 р., а в 1996 р. закріплено Конституцією України. Тепер справа за Великим Державним гербом України, бо досі маємо затверджений тільки Малий герб (тризуб).

На 12-му році відновленої незалежності Україна уже мала всі атрибути держави: кордони, прапор, гімн, герб (правда лише малий тризуб), визнання світової спільноти. “Але ця незалежність якась слабка, більше номінальна, бо не наповнена українським змістом, – правдиво написав Євген Петренко. – Вона існує поза нами, а часто – проти нас, звичайних громадян – малих українців. Це хвилює і бентежить кожного, кому не байдужа доля держави і своя власна, хто переймається тим, яку країну залишимо наступним поколінням.

Не стала влада українською, вона не стала ближче до українця, ніж була радянська, комуністична. У певних, особливо соціальних питаннях, нинішня влада проявляє набагато менше турботи про громадян, ніж та, попередня, імперська. Повністю зберігши радянську систему державного управління, нинішня влада посилила її вади і втратила колишні соціальні здобутки. Леонід Кучма повністю відновив колоніальну систему управління в Україні, і не випадково у своєму “бестселері” “Україна – не Росія” заявляє, що Україна не була колонією. Команда і, особливо, сам Кучма були настільки слабкі і незорієнтовані у своєму баченні майбутнього України, що не можуть правити інакше, як з допомогою системи колоніальної адміністрації. Клеврети кучмів-

ського режиму кажуть, що створена державна система – і брешуть. Бо державна система незалежної України і не створювалась. Створена система особистої влади Леоніда Кучми і його кримінального оточення. Громадянин не має жодного впливу на рішення, які приймаються на будь-якому рівні державного управління, а місцеве самоврядування не запроваджене. У цій сфері найбільші загрози національній безпеці України. Сили, які творять оточення Кучми, не зацікавлені у встановленні сильної державної влади, відповідальної перед населенням” [95].

Серед запитань анкети, які опублікувала газета “День” напередодні 2004 р., було й таке: “Як відомо, 2003 рік був Роком Росії в Україні, і у той же час відносини двох держав нагадували примхливу осінню погоду – то сонячно, то хмарно: підписання договору про СЕП, “тузлинський конфлікт”. Чи змінилося у контексті цього ваше ставлення до Росії?”. Привертаємо увагу до відповідей на це запитання.

“Розчарований Роком Росії в Україні й тому, що Росія здійснила “тузлинську аферу”, і тому, що виразної відповіді на її причини від вищого керівництва Росії ми так і не дочекалися. Тому певна радість від року, що спливає, пов’язана з тим, що в свідомості громадян України не лише все більше стверджується розуміння того, що “Україна – не Росія”, а й зростає надія на те, що Україна скоро знайде саме свій специфічний і прогресивний шлях розвитку, докорінно відмінний від “ліберально-імперіалістичного” курсу Росії.

Тамерлан Фідаров”

“Рік Росії в Україні – недоречний захід, який для мене ані наблизив цю країну, ані додав до її “іміджу” щось нове. Бо “ліберальність” імперії – то, як кажуть, “хрен редьки не слаще”. Коса Тузла – приклад “негативного позитиву”. Гадаю, ті події дещо просвітили наших “братів незрячих гречкосіїв”. А сувора правда завжди бажаніша за солодкі ілюзії!

Леонід Іваненко”

“Вважаю, що “тузлинський конфлікт” – лише прикре непорозуміння. Я належу до тих, хто вважає росіян і українців народом єдиним, з одним, міцним слов’янським корінням. Нас можна роз’єднати, посварити, побудувавши дамбу або поставити кордон, але від кровної спорідненості нікуди не дінешся, і це, хочемо ми того чи ні, прирікає всіх на вічну єдність у просторі та в часі, у поглядах і звичках, у мистецтві та культурі, в політиці й економіці. Йти на конфронтацію і робити з рідні ворогів – безглуздо й аморально.

Дмитро Мартинов”

“Рік Росії в Україні – ЄП і “тузлинський” конфлікт показали, що це таке, і це – дуже принизливо в очах сусідів. Загалом, як і раніше, в російсько-українських відносинах за останні 350 років не сталося жодних змін.

Роман Зінченко [31].

У монографії “Кайдани ще кують” (2004 р.) автор наголошував, що антиукраїнська політика, яку Москва проводить упродовж 350-ти років Росії в Україні після Переяславської угоди зав’язала сотні, тисячі подібних до тузлинського вузлів. До них належать нова військова стратегія Росії з правом превентивного удару (ядерного в тому числі), гасло побудови “ліберальної” імперії, політика насаджування в сусідів російської мови як офіційної, політика конфесійна, політика щодо інформаційного простору, ЄП, Одеса–Броди, газотранспортний консорціум, дискримінаційна практика в торгівлі тощо. У Росії занадто звикли зверхньо ставитися до України, до її політиків. У Росії занадто звикли, що Захід у своїх відносинах з Україною завжди оглядається на Москву. Нині є ще досить багато тих, хто хотів би втримати Україну “в передбаннику”. Їх чимало і серед конкурентів, і серед внутрішніх і зовнішніх “друзів” українського народу.

Ті, кому ненависні свобода й незалежність України, паплюжать наш національний світ і його ідеали. Тут, як і завжди, перед ведуть “рідні” малороси. Печать малоросійства, гнучкошиєнства перед Москвою лежить на всіх “святкових заходах”, приурочених 350-літтю Переяславської угоди, в тому числі й на різних писаннях “до цієї дати” у більшості російськомовних видань.

Чимало російських учених залишається у полоні московської великодержавницької історіографії. Офіційна історія царства російського писалася на замовлення царя, відповідно фінансувалася і повинна була обґрунтувати “тысячелетие Великого государства Российского”. І нині вони не хочуть відійти від цих ключових міфів в осмисленні їхньої історії. Найскладнішою проблемою для росіян є ідеологічне обґрунтування сьогоденної Росії – як і звідки їм вести свою національну історію. Не випадково президент Росії В. Путін дав вказівку переглянути шкільні підручники, бо там, мовляв, забагато критики в оцінці російської історії. Мабуть, російська влада буде всебічно ідеалізувати своє минуле, бо, виступаючи з нагоди закриття Року Російської Федерації в Україні, В. Путін наголосив, що Переяславська угода справила величезний позитивний вплив на розвиток України (??? – В. Л.).

У кожної людини, яка вивчала правдиву історію українсько-російських відносин, ознайомившись з цим підручником, виникне надто

багато запитань щодо суті отого “позитивного впливу”. Адже неупередженим людям відомо, що Переяслав скалічив українську націю, мільйони українців втратили почуття власної гідності. Чи не тому Президент України Л. Кучма урочисто заявив, що росіяни для українців – найвірніші друзі? Безперечно, чим більше щирих друзів, тим ліпше, тим духовно багатша людина, народ, нація. Однак тисячі листів, документів, подій, про які також мовиться у цьому підручнику, безапеляційно свідчать, що московські “друзі” – загарбники, колонізатори, руйнівники національної сутності України – винищили, морально скалічили десятки мільйонів українців. Однак навіть у книжці “Україна – не Росія” Л. Кучма стверджує, що Богдан Хмельницький “очолив Переяславську раду, яка проголосила возз’єднання України з Росією”. Нині уже кожен учень знає, що не було у 1654 р. Росії; тоді існувала Московія, Московське царство. Петро I украв назву Русь в Україні і перейменував Московію на Росію.

Промосковськи налаштовані малороси – ліві партійні ортодокси, як комуністи, прогресивні соціалісти чи регіонали, повторюють засмальцьовані советські кліше про одвічне прагнення українців об’єднатися з “братніми” росіянами. Виступаючи на мітингу, лідер ПСПУ Наталія Вітренко заявила: “Наш народ тільки і зберігся народом завдяки Переяславській раді”. За її словами, союз України, Росії та Білорусі “завжди перемагав”, а українському народові в його бідах “ніколи не допомагав ніхто, крім російських братів”. Н. Вітренко закликала присутніх “заявити, що наш вибір – Росія”, а також домагатися “негайного та обов’язкового союзу з Росією”, оскільки “тільки в цьому наш порятунк”. Мабуть, не треба коментувати ці запроданські “відкриття”.

“Ми покликані рішуче долати негативну історичну спадщину, цілеспрямовано працювати, щоб урядова, політична, бізнесова еліта за своєю внутрішньою структурою ставала якнайшвидше українською, кожний день, місяць, рік використовувала для утвердження високоморального українського життєвого середовища [68, с. 896–898], – наголошував у 2004 році автор цього підручника.

Виступаючи 21 вересня 2003 р. на відкритті пам’ятника Іванові Франку у селі Малий Ключів, що на Коломийщині Івано-Франківської області, Дмитро Павличко сказав: “Всі наші повстання, весь розвиток української нації і нашої державності в ХХ ст., збройна боротьба за волю України армій УНР і ЗУНР, Карпатської Січі, Української Повстанської Армії – все проходило під знаком Івана Франка, болящого, але незламного Мойсея нашого народу. Тепер ми знову приходимо до нього за порадами, заведені на манівці своєю ж таки зрадливою і

бездарною владою у своїй, та не нашій Україні. Засоби масової інформації перебувають у власності манкуртів, російська мова і російська бульварна культура панують у газетах і на телебаченні, а сотні радіостанцій заливають інформаційний простір України іноземною музикою, низькопробними передачами, виховуючи молоде покоління українців на поклонах до чужої поп-культури, на зневазі до своєї пісенної, національної душі. В Україні видається річно одна книжка українською мовою поруч із сорока російськомовними книжками.

Чому така антиукраїнська ситуація створена в духовній сфері України нашою владою, стало ясно тепер, коли Президент підписав Угоду про створення ЄЄП з Росією. Тепер стало ясно, що створення ЄЄП, тобто передача Росії економічної незалежності України, має увінчати діяльність Президента, який домагався влади, обіцяв нам європейський вибір, спрямовував на Захід нашу зовнішню політику задля того, щоб приховати свої справжні наміри, заспокоїти національно свідому частину українського народу і під виглядом економічного блага започаткувати монтаж нової імперії, де нашими зверхниками будуть російські чиновники, шовіністи, вбивці чеченської свободи й нації.

Іван Франко кличе нині нас, як це він завжди робив: “Не пора, не пора, не пора москалеві й ляхові служити!”. А коли він уже думав про справжню небезпеку для нас, то чудово розумів, що йде вона не з Заходу, а зі Сходу:

Якби то нам з Дону
Та не було грому,
То вже б ми над Бугом, Сяном
Не дались нікому!

Іван Франко – наше всевидяще око в будучину, де кожна велика щільність українського духу має розвивати й підтримувати нашу національну, державницьку ідею, якщо ми й справді хочемо бути народом, а не отарою овець. Адже тільки в національній державі можна домогтися соціальної справедливості, тільки за допомогою своєї власної держави кожен народ має здатність будувати разом з іншими вільними народами гуманне й демократичне людство” [92].

Заклик Дмитра Павличка, щоби українці були готовими до всенародного виступу, до протесту, до боротьби від нової московської неволі, яка насувалася, був обумовлений ґрунтовним розумінням складної суспільно-політичної ситуації всередині держави та цілеспрямованим агресивним тиском московського режиму на Україну. Російський цинізм яскраво виявився під час виборів Президента України. Безпардонне фальшування результатів голосування на президентських виборах у дру-

гому турі 21 листопада 2004 р. (перший тур відбувся 31 жовтня 2004 р.: жоден із Вікторів – ні Ющенко, ні Янукович не набрав 50 % (або більше) голосів) призвело до широкої мирної демонстрації яка отримала назву “Помаранчева революція”. Події розгорталися так:

О другій годині ночі 22 листопада 2004 Центральна виборча комісія України (її головою був Сергій Ківалов, якого в народі називають “підрахуй”) повідомила, що після підрахунку 33 % виборчих бюлетеней лідирує прем’єр-міністр В. Янукович з 50 % голосів, а Ющенко отримав 46 %. Президент Росії Володимир Путін першим привітав Віктора Януковича з перемогою. Суттєвим аргументом була проросійська економічна та культурна політика, яку здійснював В. Янукович під час прем’єрства у 2002–2004 рр.

Прихильники В. Ющенка та іноземні спостерігачі з Європи і США заявили, що вибори проведені з численними порушеннями і цифрові розбіжності є результатом підтасування на користь провладного кандидата В. Януковича. Прихильники опозиції підготувалися до акцій протесту заздалегідь.

Зранку 21 листопада під керівництвом “польових командирів майдану” Тараса Стецьківа, Миколи Томенка, Юрія Луценка і Володимира Філенка розпочалося монтування сцени на Майдані Незалежності, встановлювали намети, трибуни для виступів опозиції. Протестна акція почалася 22 листопада. За різними підрахунками на мітингах було від 100 до 500 тисяч протестуючих з усієї країни. Мітинги і пікети відбувалися також перед будинками Адміністрації Президента, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів та ін.

25 листопада Верховний Суд України забороняє друкувати офіційні результати виборів. 27 листопада на екстремному позачерговому засіданні Верховна Рада України ухвалила постанову “Про політичну кризу в державі, що виникла у зв’язку з виборами Президента України”, якою вважала недійсними результати другого туру голосування, а також оголосила недовіру Центральній виборчій комісії у зв’язку з неналежним виконанням обов’язків, передбачених Конституцією та законами України.

28 листопада 2004 р. у Северодонецьку відбувся з’їзд депутатів усіх рівнів, який обговорював питання проведення референдуму щодо федералізації України. Захід висловила тривогу щодо можливого розколу України. “Єдність України – життєво важлива”, – заявив верховний представник ЄС із зовнішньої політики і безпеки Хав’єр Солана. З аналогічною заявою виступив генеральний секретар НАТО Яап де Хооп Схеффер, наголосивши, що територіального розколу України ні в якому

разі не можна допустити. Президент Польщі Олександр Квасневський говорив про існування “реального ризику” розпаду України на Схід і Захід. Європейські лідери підтримали ідею проведення повторного голосування як можливий крок до виходу з політичної кризи.

Верховний Суд України після багатоденного обговорення визнав численні факти порушення законів і Конституції України під час виборів. Вимоги В. Юценка були частково задоволені – зокрема результати другого туру голосування було оголошено недійсними і 3 грудня Суд призначив повторне голосування на 26 грудня 2004 р.

8 грудня Верховна Рада України змінила склад Центральної виборчої комісії й ухвалила виправлення до Закону про вибори президента з метою перекрити основні канали фальсифікації виборів. Ухвала цих виправлень – результат компромісу між владою і опозицією. У пакеті з ними була затверджена конституційна реформа, що обмежувала владу президента України й передала частину його повноважень Кабінету Міністрів і парламенту.

Під час повторного голосування 26 грудня 2004 р. переміг В. Ющенко. За нього проголосувало 52 % виборців. Віктор Янукович набрав 44,2 % голосів. Але навіть після рішення Верховного Суду України нікому з високопосадовців не було висунуто офіційних обвинувачень за організацію фальсифікацій на виборах 21 листопада 2004 р.

23 січня 2005 р. В. Ющенко офіційно склав присягу і заступив на посаду Президента України. На жаль, діяльність В. Юценка як Президента України була досить суперечливою. У 2005 р. з його ініціати-ви було розпущено ДАІ, відмінено візовий режим для громадян ЄС й США, введено значну матеріальну допомогу при народженні дитини. Завдяки зусиллям В. Юценка Україна вступила в світову організацію торгівлі (СОТ). Однак В. Ющенко не зумів припинити розбрат у стані своїх партнерів по Помаранчевій революції. Міжособистий конфлікт між В. Ющенкою і Ю. Тимошенко впродовж 2005–2010 років набув гіпертрофованого стану і переріс в інституційний конфлікт між президентом і прем'єром.

Формально відносини України з Росією були добросусідськими. Насправді ж кремлівський режим проводив надзвичайно агресивну політику щодо України. Всілякими способами Російська Федерація намагалася зашкодити Україні в усіх сферах життєдіяльності, насамперед у галузях економіки, культури, освіти. Набрала нових форм і методів антиукраїнська інформаційно-психологічна агресія. Московські чинники і проросійська п'ята колона закладали основи для перемоги В. Януковича на виборах президента у 2010 р. Інавгурація четвертого

Президента відбулася 25 лютого 2010 р. На запрошення В. Януковича московський патріарх Кіріл провів державну молитвенну службу в Києво-Печерській Лаврі.

Масштаби “кадрових чисток”, які проводив Президент В. Янукович, перевершили кадрові зміни, що відбувалися після Помаранчевої революції, які, до речі, він різко критикував. На більшість керівних посад у державі В. Янукович призначав вихідців з Донбасу. Колишній співдоповідач Парламентської асамблеї Ради Європи по Україні Ханне Северінсен із занепокоєнням зазначала: “Я завжди знала, що в Україні вразлива демократія. Але навіть не уявляла, що за два місяці, відколи працює новий Президент, – він використав їх для того, щоб підібрати під себе уряд, скасувати результати виборів 2007 року, повністю підкорити собі Вищу раду юстиції, Верховний Суд, СБУ і навіть парламент”.

Не втілювали в життя гасло про “уряд професіоналів”. Кабінет міністрів Миколи Азарова формувався за попереднім квотним принципом, проте з яскраво вираженим “регіональним присмаком” (більше третини складу уряду – були вихідці з донецького регіону). На високі посади добирали людей, особисто відданих В. Януковичу. За його ініціативи Конституційний суд визнав неконституційним закон “Про внесення змін до Конституції України” від 8 грудня 2004 р. № 2222-IV (політреформу 2004 р.) у зв’язку з порушенням процедури його розгляду й ухвалення та відновив дію Конституції України 1996 року. Таким способом В. Янукович став Президентом у президентсько-парламентській республіці.

21 квітня 2010 р., без попереднього суспільного обговорення, Президент України В. Янукович підписав з президентом Дмитром Медведєвим “Угоду між Україною і Російською Федерацією з питань перебування Чорноморського флоту на території України”, згідно з якою продовжено термін перебування Чорноморського флоту Росії в Севастополі на 25 років, до 2042 року. Це стало своєрідною “ціною” підписання Доповнення до газового контракту від 19 січня 2009 року між ВАТ “Газпром та НАК “Нафтогаз України” (контракт був укладений прем’єр-міністрами двох держав Ю. Тимошенко та В. Путіним у Москві), котре скасовує пункт про штрафні санкції за перебір газу й обумовлював знижку на російський газ для України, яка мала бути оформлена як зменшення митних зборів. Відбулися багатотисячні протестні мітинги проти кабальної угоди. Однак парламент, у якому на російській балалайці слухняно виконували промосковську мелодію В. Януковича, представники Партії регіонів і Комуністичної партії України 27 квітня 2010 р. водночас з російським законодавчим органом ратифікували Угоду.

Під час візиту у Страсбург 27 квітня 2010 року В. Янукович заявив у ПАРЄ, що голодомор в Україні 1932–1933 рр. визнавати як факт геноциду буде неправильно, несправедливо, бо, мовляв, це була спільна трагедія народів, які входили до СРСР.

Відвідавши Київ 12 квітня 2011 року, голова уряду Росії В. Путін наполегливо схиляв В. Януковича, щоби Україна вступила до Митного союзу, в якому були Російська Федерація, Білорусь і Казахстан. Президент України задекларував таку позицію: Україна інтегрується в Євросоюз, а з Митним союзом буде співпрацювати за формулою “3+1”. Прем’єр-міністр України М. Азаров повідомив 31 травня 2011 р., що угода зі створення зони вільної торгівлі (ЗВТ) між Україною і Європейським Союзом майже готова, залишилися три не врегульовані питання, для їх розв’язання Київ пропонував компромісний підхід.

За результатами зустрічі в Астані (Республіка Казахстан) Президентів Білорусії, Казахстану, Киргизії, Росії та України, яка відбулася 29 травня 2013 р., В. Янукович дав доручення Кабінету Міністрів України підписати меморандум про надання Україні статусу спостерігача в Євразійській економічній комісії, яка є виконавчим органом Митного союзу. 31 травня 2013 р. у Мінську Прем’єр-міністр України М. Азаров і голова Євразійської комісії (ЄЕК) Віктор Христенко підписали меморандум про поглиблення взаємодії між ЄЕК і Україною. Меморандум передбачав надання Україні можливості мати представника в ЄЕК і одержати статус спостерігача в Євразійському економічному союзі з 2015 р.

28–29 листопада 2013 р. на саміті глав держав у Вільнюсі Президент України В. Янукович не підписав Угоду про асоціацію між Україною та Євросоюзом, хоча неодноразово заявляв, що “курс на євроінтеграцію незмінний”. Безперечно, антиукраїнським, ганебним вчинком амораліста-сліпця керували кремлівські погоничі. Ця ситуація викликала бурхливі негативні реакції Заходу, а в Україні ще більших масштабів набув Євромайдан, який переріс у Революцію Гідності.

Автор цього підручника у статті “Кривава “йолка” Януковича” наголошував, що “жорстоке побиття і розгін “правозахисниками” юнаків і дівчат з Майдану Незалежності о 4-й годині 30 листопада 2013 р., які мирно вимагали від Президента підписати Угоду про Асоціацію з ЄС, громадяни назвали “кривавою суботою”. Представники влади виправдовують цей злочин, мовляв, студенти-мітингувальники заважали облаштовувати новорічну ялинку та ковзанку для дітей. Жодним словом не згадують, що В. Янукович зрадив світлу мрію українців жити і працювати за національними, правовими, морально-духовними принципами у сім’ї вільних європейських народів. Не дотримав жодної

передвиборної обіцянки: “Почую кожного”, “Ваша думка важлива”, “Вашу думку враховано”, “Жити стане краще вже сьогодні”, “Курс на євроінтеграцію незмінний”. Замовчують, що без відома В. Януковича не могла пролитися кров молодих українських патріотів” [66]. Після цієї трагічної події (кривавої суботи) Прем’єр-міністр України М. Азаров цинічно заявляв закордонним дипломатам, мовляв, на Майдані були лише підготовані провокатори. Насправді, серед молодих українських патріотів були також студенти факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка. За порадою автора цього підручника студенти писали есе “Євромайдан у моєму житті”. Ось уривки з окремих письмових робіт:

Юрій Ромась: “Отримавши більше шоку, ніж ударів 30 листопада 2013 р. я був убитий морально. Невже в моїй країні не залишилося нічого демократичного, нікого, хто заступився б за звичайних громадян. Утікаючи по Хрещатику від звірів у формі, я зірвав національну символіку, щоб мене не ідентифікували. Цього моменту ніколи не забуду. Біжучи у своїй країні, яку люблю безмежно, втомлений, побитий, рятуючи себе, зриваю з плеча синьо-жовту стрічку, і серце розривається... Хотілося зупинитися, впасти і більше не вставати...”

Повернувся до Львова на декілька днів, відпочив і знову – до Києва. Цього разу Майдан був зовсім іншим. Не тільки за кількістю на ньому людей чи переоблаштування наметів і сцени. Тепер на ньому пахло не тільки гарячою кашею – пахло Перемогою... Слава Україні!”

Катерина Садловська: “Беркут нещадно познущався над цвітом моєї нації: над матерями, доньками, синами. Їх били, а, перевіривши дихання, знову нещадно місили, як м’ясо. А потім були пошуки тих, хто зник. Когось знаходили, а когось – ні. Це був виклик влади українському студентству”.

Христина Вишивана: “Американський історик Тімоті Снайдер назвав нинішні події в Україні однією з найбільших революцій здорового глузду в історії. Завдяки непохитній позиції українців зрозуміло, що сьогодні ми всі є творцями мирної Революції Гідності та самоповаги. Згадаймо заповіт росіянина, великого українця Миколи Амосова, 100-річчя від дня народження якого відзначали саме в дні Євромайдану: “Куда идти? Только на запад, к созреванию, и стандартам Северной Америки... На Россию оглядываться не стоит. Будущее ее туманно”.

Ольга Лихобабіна: “Я з Луганська і неордноразово чула від батьків і друзів, як у нашому місті ставляться до Євромайданів. Чимало людей агресивно налаштовані і вважають, що влада повинна розігнати мирний мітинг, аби не “засмічувати” Київ та інші міста України. Не

знаю чому, але на Сході люди підтримують Януковича і вважають, що єдиним найкращим рішенням для нашої країни є вступ до Митного союзу, де господарює Росія. У Луганську навіть пройшли мітинги на підтримку Партії регіонів і проти підписання Угоди про асоціацію з ЄС, які організували представники Комуністичної партії України. Звичайно не всі так думають, але ті, хто має іншу думку, переважно мовчать, бо залякані регіоналами...”

Анастасія Мозгова: “Я категоричний опонент Митного союзу з Росією. Я хочу свою незалежну Україну, країну, в якій господарем є її український народ, а не Путін – ясне сонечко, кровосіс Азаров і горе-президент Янукович, що для дітей ставить “йолку” на їхній же крові. Ми повинні усунути тих, хто дозволив бити вагітну жінку кийком по голові і по животі, бити ще не народжене дитя!”

Оксана Мокрієнко: “Потрібно, щоб ЗМІ розповідали правду про мотиви протестів студентів і старших громадян України. Люди на Майдані стоять не за якусь партію, не за політиків, а захищають свою гідність, соборну українську Україну. Якщо будемо разом, жодні “тітушки” нас не зупинять. Жоден “Беркут” нас не розжене. Разом ми сила! Головне не здаватися! Ми переможемо!”

Анна Мончук: “Побачивши вчора сюжет про дівчинку із синдромом ДЦП, яка раділа, що може хоч мінімально чимось допомогти протестувальникам на Майдані і яку не підтримують у цьому бажанні її рідні, я плакала. Раніше мені здавалося, що вигук “Героям Слава” має стосунок до далеких героїчних часів боротьби українських повстанців проти московських загарбників, давно відійшов в історію. Тільки зараз я зрозуміла, що героями стали ми самі, бо відстоюємо національну гідність. І тепер щоразу, коли на заклик “Слава Україні” відповідаю “Героям Слава”, маючи на увазі людей справа і зліва від себе. Це питання вибору кожного. Особисто я радше підпишу собі смертний вирок, аніж стану рабом страху, байдужості чи грошей”.

Ніна Сукач: Якщо спочатку йшлося про європейській вибір, то надалі наш обов’язок – відстоювати соборність і незалежність України. Нас намагаються роз’єднати промосковські грабіжники-корупціонери, але ці жалюгідні спроби, навпаки, лише нарощують нашу українську солідарність”.

Ірина Ухіна: Ми – українці: Ми – Європа. І ми не хочемо повторити долю Білорусі. Ми не хочемо бути країною, в якій немає свободи слова, свободи друку, свободи інформації, української мови і культури. Я не хочу держави, в якій панує диктатура зловісності.

Українські пісні, квіти для беркутівців, плакати, запальні гасла, вінки на головах дівчат, українські прапори, стрічки, прапори ЄС, дорослі і немовлята, старі і зовсім маленькі, чай, кава, привітна атмосфера – це наш Євромайдан, який розпочався 21 листопада 2013 р. Але якщо і далі проводитиметься беззаконня і карання мирних громадян, то вибухне непереможний козацький дух боротьби за свою свободу, за майбутнє України, майбутнє Європи”.

Гостре протистояння між національно свідомими українцями і корумпованими антиукраїнськими владоможцями наростало (Українською армією, Службою безпеки України керували громадяни Російської Федерації. Багато інших головних державних інституцій очолювали малороси, манкурти, хахлуї, яничари). 1 грудня 2013 р. – у день 22-ї річниці Референдуму про незалежність України – беркутівці у відповідь на цілеспрямовані провокації організовані зовнішніми (московськими) та внутрішніми україноненависниками влаштували криваве побоїще мирних мітингувальників на вул. Банковій. Українці назвали цей день приниження національної гідності “кривавою неділею”. За велінням владних очільників беркутівці та міліціонери також пролили кров українських патріотів вночі 11 грудня 2013 р. під час штурму майдану Незалежності. Це була – “чорна середа”.

Зізнаюся, мені важко відшукати потрібні слова для характеристики рабської психології депутата Верховної Ради України з “Партії регіонів” Григорія Смітюха, який на мітингу під назвою “Збережемо Україну” 14 грудня 2013 р. спонукав присутніх з подякою скандувати “Путін!”, “Путін!”, “Путін!”. До речі, більшість учасників мітингу “Партія регіонів” та їхні васали-урядовці змусили приїхати до Києва з Криму, Донбасу та Півдня України, щоби підтримувати антиукраїнську, промосковську політику владних структур. Кожному “підтримувачу” аморальної, кримінальної влади виплачували криваві срібняки (по 200–300 гривень).

Жодним словом не згадуючи про жорстокі протиправні дії беркутівців, міліціонерів і різних провокаторів-тітушок та антиукраїнську політику і практику владних структур в Україні, депутати Верховної Ради України Олена Бондаренко, Ганна Герман, Вадим Колесніченко, Олександр Кузьмук, Володимир Олійник, Олег Царьов, Михайло Чечетов, Нестор Шуфрич та інші особи, що виступали на Європейській площі перед зvezеними до Києва громадянами України, (кожний по-своєму) паплюжили національну і моральну гідність учасників Євромайдану

(розпочався Євромайдан 21 листопада 2013 р.), керівників-опозиціонерів Віталія Кличка, Олега Тягнибока, Арсенія Яценюка.

Україноцентристським мисленням насажені виступи учасників багатолюдного народного віче “День гідності”, яке відбулося у Києві на майдані Незалежності 15 грудня 2013 року. Кандидат мистецтвознавства Роман Яців слушно наголосив, що самоорганізація гідності почалася саме зі студентського молодіжного середовища, до чого спонукала зріла світоглядно-ціннісна настанова. А в тіні євромайданів, як зловісна анти-теза до потребуючого якісних перемін суспільства, – гримаси існуючого політичного ладу, вибудованого на зовсім іншій ціннісній основі. Це вже не просто “півправа” і “півчесноти”, а відверта брехня і лицемірство. А ще – брутальна сила і морально-духовна недолугість [146].

Після протиправного, цинічного, без дотримання регламенту прийняття Верховною Радою України і підписання Президентом В. Януковичем “диктаторських законів”, які суттєво обмежували права і свободи людей, відбулися масові протести громадян в обласних центрах України, на вул. Грушевського і майдані Незалежності м. Києва проти чорної владної кліки. Беркутівці та міліціонери цілеспрямовано стріляли у мітингувальників, жорстоко били, катували, що призвело до загибелі українських патріотів.

Відеокамера навічно зафіксувала, як щиро, безпосередньо і натхненно читав на Євромайдані Сергій Нігоян “Кавказ” Тараса Шевченка:

Борітеся – поборете,
Вам Бог помагає!
За вас правда, за вас сила
І воля святая!

У День Соборності України 22 січня 2014 р. ворожі кулі обірвали юнацьке життя цього вірменина – українського патріота, а 26 січня 2014 р. у день, коли білорусу Михайлові Жизневському виповнилося би 26 років, десятки тисяч українців-євромайданівців прощалися з його світлою душею, відхід якої у потойбічний світ припшвидшили кровопивці України. Віддали найдорожче – своє життя, за соборну правову демократичну українську Україну Юрій Вербицький, Роман Сенник, Богдан Калиняк та інші лицарі-патріоти, імена яких у хвилини, коли пишу ці рядки, ще не відомі.

Аморальні прислужники Януковича, Азарова, Ключова, Захарченка – беркутівці – повністю роздягнули на морозі Михайла Гаврилюка і по-звірячому знущалися над його тілом, але не зламали української козацької гідності. Горда, мужня, нескорена постава Михайла Гаврилюка випромінювала дух Шевченкової Незламності, Правди, Свободи, Вірності українській Україні [69, с. 38].

Світ жахнувся від наслідків тортур, яких зазнав Дмитро Булатов. Його викрали душогуби і тиждень катували, розпинали, морили голодом. Президент українського ПЕН-клубу Мирослав Маринович наголошував, що викрадання людей у різних містах України, підпали автомобілів, переслідування незаконними парамілітарними групами – так званими “тітушками” – громадських активістів, влаштовування різноманітних провокацій ставить владоможців в Україні на чолі з В. Януковичем в один ряд із найжорстокішими диктаторськими режимами сучасності.

Тільки за те, що працівники ЗМІ намагаються розповісти Правду про причини конфлікту, конфронтації, протистояння між національно свідомою українською громадськістю і корумпованою, кримінальною владою, 136 з них за період з 30 листопада 2013 р. по 29 січня 2014 р. постраждали (“правоохоронці” їх побили, понівечили, покалічили). Поранили також понад 20 медичних працівників.

І за часів Т. Шевченка, і нині квазіеліта в Україні, безлика. Насамперед тому, що досі не вироблено чіткої україноцентристської ідеології та політики утвердження української України, національного, гуманітарного та інформаційного середовища. Чому? Може, хтось із читачів зі мною не погодиться, але не можна приховати того, що значна частина нинішньої так званої еліти існує в просторі російської культури, мислить її образами і поняттями, українське для них, у кращому разі, етнографічний антураж, місцева оригінальність. Але це ще не найгірші представники так званої еліти України. Чимало є таких, в тому числі й журналістів, що й на етнографічному рівні не сприймають українського. Тілом і матеріальними інтересами “елітарії” перебувають в Україні, а душею, розумом, духовними інтересами – в Росії. На таких спирається московська імперсько-шовіністична політика стосовно України.

За світлу перспективу розвитку високодуховної, морально чистої української України віддавали своє життя національно свідомі українці. 20 лютого 2014 року було оголошено Днем жалоби за загиблими під час масових акцій протестів в Україні.

Того дня лідери опозиції підписали з В. Януковичем угоду щодо врегулювання кризи в Україні. Угоду засвідчили глави МЗС Польщі та Німеччини, представник МЗС Франції та російський омбудсмен. Але це був цинічно обманливий крок В. Януковича, бо того ж таки 20 лютого 2014 р. (четвер) він “давав накази стріляти в людей на Майдані через Захарченка і Якименка” (О. Турчинов). Було жорстоко, по-звірячому вбито і поранено десятки мирних громадян. За три місяці протестів від зброї ворогів-нелюдів загинуло майже сто українських патріотів із

різних областей України, тисячі поранено, покалічено, викрадено. У багатьох із загиблих осиротіли діти: в кількох – четверо дітей, в інших – троє, двоє, одна дитина. У декого залишилися вдовами вагітні дружини. Убієнних борців за правову, соборну, демократичну, європейську Україну громадськість нарекла “Небесною Сотнею”. “Найважливіше надалі, – наголошував автор цього підручника, – не лише пам’ятати Героїв України, а й належно допомагати їхнім дітям, дружинам, матерям, сім’ям. Морально-духовне завдання – щоби всі жителі Криму, східних, південних областей України зрозуміли: кільканадцять людей із силових структур загинуло і постраждало тільки з вини Януковича, його злісного оточення, Партії регіонів і комуністів, а не від якихось міфічних екстремістів, “оголтелых буржуазных націоналистов” чи бандерівців” [69, с. 154].

Зранку 22 лютого 2014 р. В. Янукович зник з Києва. Того ж дня Верховна Рада України 328-ма голосами ухвалила постанову про самоусунення В. Януковича від своїх конституційних повноважень і обов’язків у неконституційний спосіб та призначила позачергові вибори Президента України на 25 травня 2014 р. 27 лютого 2014 р. було повідомлено, що В. Янукович перебуває на території Росії, куди дістався морем разом зі своїм сином Віктором. У фільмі “Шлях на Батьківщину”, розповідаючи про анексію Криму, В. Путін сказав, що в ніч на 23 лютого 2014 р. він провів нараду з керівниками спецслужб і міністерства оборони, на якому “поставив перед ними завдання врятувати життя президента України”. Він заявив, що російські спецслужби були готові “вийняти” Віктора Януковича “прямо з Донецька, по суші, морю і з повітря”. Путін сказав, що “для порятунку президента України силовики хотіли використати великокаліберні кулемети, щоб довго не розмовляти”.

Перебуваючи в Росії, В. Янукович попросив президента В. Путіна використати російські війська для “відновлення законності” в Україні. Відповідну заяву В. Януковича від 1 березня 2014 року зачитав представник Росії Віталій Чуркін на засіданні Ради безпеки ООН у понеділок 3 березня 2014 року. У зверненні до В. Путіна В. Янукович заявив: події на Майдані, незаконне захоплення влади призвели до того, що Україна виявилася на порозі громадянської війни. Мовляв, у країні панують хаос і анархія. Життя, безпека і права людей, особливо на Південному Сході і в Криму під загрозою. Під впливом західних країн відбувається відкритий терор і насильство, людей переслідують за політичними і мовними ознаками. Спираючись на це маніпулятивне твердження, В. Янукович просив президента Росії В. Путіна використати збройні сили Російської Федерації для відновлення законності, миру, правопорядку, стабільності та захисту населення України.

Віктор Янукович будь-якими способами і методами, навіть на московських кривавих штиках, прагнув повернутися на безмежно багатий владний Олімп України. Він – сучасний інквізитор, – мабуть, вважав, що російський агресор В. Путін, сповідуючи сталінізм і гітлеризм зуміє на засадах рашизму (новітній нацизм+фашизм) допомогти йому. Хоч був “освіченим проффесором”, що “вийшов з темного світу на владне світло”, але дещо розумів, що від самого початку приходу до влади В. Путін став на шлях комуністично-нацистської стратегії світового переділу, відродження есесерівської імперії. У 2006 році було анексовано молдовське Придністров’я. У 2008 р. Росія напала на Грузію і відколола спочатку Абхазію, а потім Південну Осетію. Кремль робив замах і на Аджарію, але вона встояла.

“Те, що вісім років тому побачили лише найпрозорливіші сьогодні очевидно для всіх: напад Росії на Грузію був прологом російської війни проти України”, – написав Петро Порошенко на своїй сторінці у мережі Фейсбук. На його думку, в ті драматичні серпневі дні західна спільнота не змогла продемонструвати Кремлю однастайного й рішучого опору, чим фактично мовчки схвалила окупацію грузинських територій. “Політика умиротворення агресора збанкрутувала у 2008 році. Це був повчальний урок історії, вчасно не засвоєний” [17], – констатував Президент України.

У лютому-березні 2014 р. Російська Федерація анексувала українську Автономну Республіку Крим. Загарбання Кримського півострова російськими військами розпочалося 20 лютого 2014 р. У цей час ще на посаді Президента України перебував В. Янукович. Цей факт спростовує заяви московських агресорів, що процес “повернення Криму” Росії розпочався 22 лютого 2014 р. та, мовляв, був спричинений позбавленням В. Януковича найвищої державної посади України. Підтвердженням цьому є також медаль “За повернення Криму”, на якій датою початку анексії Автономної республіки Крим вказано саме 20 лютого 2014 р. У ніч на 27 лютого парламент та уряд Криму захопили невідомі бойовики і вивісили над ними прапор Російської Федерації. Того ж дня було захоплено аеропорт “Бельбек” у Севастополі, зупинено паромну переправу в Керчі. Майже одночасно (22 лютого–2 березня 2014 р.) розпочалося блокування російськими військовими без розпізнавальних знаків (так звані “зелені чоловічки” або “ввічливі люди”) українських військових частин і об’єктів на півострові: було захоплено Сімферопольський аеропорт. Українські військові збройного опору не чинили, в багатьох випадках завдяки позиції своїх командирів, які, як виявилось, були заздалегідь завербовані російськими спецслужбами і невдовзі були прийняті на службу в окупаційну армію на керівні посади.

Самопроголошений “голова Ради Міністрів Автономної Республіки Крим” С. Аксьонов 1 березня звернувся до В. Путіна посприяти “забезпечити мир і спокій” на території Криму. Того ж дня російський президент звернувся до Ради Федерації про введення російських військ у Крим. Обидві палати Державної думи 1 березня 2014 р. о 17 год. 20 хв. проголосували за введення російських військ на територію України, і в Крим зокрема.

Щоб якось легітимізувати захоплення української території, російська окупаційна влада провела 16 березня 2014 р. так званий “референдум” про незалежність Автономної Республіки Крим. 18 березня того ж року у Москві президент Росії В. Путін підписав із самопроголошеними Головою Ради Міністрів АРК С. Аксьоновим, спікером Верховної Ради АРК В. Константиновим і головою Севастопольської міської державної адміністрації О. Чалим Договір про прийняття Республіки Крим до складу Росії. Було цинічно і жорстоко розтоптано права кримських татар, українців та інших народів Автономної Республіки Крим належати, жити і вільно пересуватися в Українській Державі.

Кримськотатарський народ послідовно виступав за збереження територіальної цілісності України і проти анексії Криму Росією. Кримські татари заявили про невизнання російської окупації Криму. У відповідь російські агресори заборонили в'їзд на рідну землю кримськотатарським лідерам М. Джемільову та Р. Чубарову. Згідно з даними правозахисників станом на лютий 2015 р. з 300 тис. кримськотатарського населення 10 тис. змушені були покинути Крим. Російські окупанти безцеремонно переслідують і знущаються з українських патріотів – кримських татар та національно свідомих представників інших народів.

Публіцист Валентин Торба, який родом з Луганщини, слушно акцентував, що окупація Криму і частини Донецької та Луганської областей трапилася не випадково, не стихійно. “Кремль отруйними кликами намацував можливість вторгнення протягом двадцяти років, “розбещуючи” українську вертикаль влади, спецслужби та правоохоронців” [126]. Тривала, потужна антиукраїнська інформаційно-психологічна агресія формувала проросійські настрої значної частини населення сходу України. На жаль, цьому негативному впливу сприяло також керівництво України, яке залежало від російського політикуму, особливо за часів прем'єрства і президенства В. Януковича. До передумов російської збройної агресії належить економічне знекровлення України, розвал української армії й аморальна діяльність Російської православної церкви та Української православної церкви московського патріархату.

Валентин Торба вважає, що 6 квітня 2014 р. для Луганська і всього Донбасу стало переломним моментом, адже в цей день була захоплена будівля обласного СБУ. Паралельно з цим у Донецьку і в Харкові проросійські бандити захопили інші адміністративні будівлі. Ці події стали передумовою до захоплення Слов'янська, Артемівська, Краматорська, Красного Лиману та інших міст і містечок. Масові захоплення адмінбудівель у Донбасі були спровоковані розвідувально-диверсійними підрозділами російських збройних сил.

Досліджуючи трагічні події перших днів квітня 2014 р. в Донецьку і Луганську, В. Торба дійшов до таких трьох основних висновків: “Перше – серед місцевих спецслужб, міліції та представників влади лєвова частина була носієм проросійських поглядів, що зрештою проявилось в дезертирстві, ігноруванні наказів або навіть відвертій грі на боці ворога. Друге – офіційний Київ проявив в тій ситуації виняткову кволість і розгубленість. В регіоні відчувалась безініціативність з самого верху, що доводить ігнорування Києвом звітів, вимог надати підкріплення тощо. Наче в столиці були ще й інші нагальні питання. Третє і основне – події 6 квітня не могли трапитись без очевидного втручання російських спецслужб, участь яких і задокументована, і доведена” [126].

Подібно до “кримського сценарію”, “зелені чоловічки” у квітні 2014 р. проголосили так звані Донецьку і Луганську народні республіки (ДНР і ЛНР). 14 квітня 2014 р. в Україні була розпочата антитерористична операція (АТО) без введення воєнного стану. Попри численні докази присутності російських військ на території України, В. Путін тривалий час не визнавав факту вторгнення в Україну, наголошував, що в Україні внутрішній конфлікт, громадянська війна між свободолюбними ополченцями і прибічниками київської урядової хунти, новоявленими фашистами, бандерівцями. Росія, мовляв, не може не підтримувати “русскоязычных” братів-слов'ян. Насправді, на сході України триває російсько-українська війна (Пишу ці рядки 2 листопада 2016 р.). У бойових діях проти Збройних сил України російські війська беруть безпосередню участь від середини липня 2014 р. Нинішній рашистський режим Росії за будь-яких умов хоче реалізувати шовіністсько-імперські заповіді Петра I, Катерини II та інших царів, комуністичних вождів Леніна і Сталіна, Хрущова і Брежньєва, щоби не дати можливості на одвічних українських землях розбудувати і утвердити соборну, демократичну, правову, соціальну українську Україну.

Запитання для самоконтролю

1. Як Ви розумієте вислів “Політика національної пам’яті”?
2. Що було спільного у матеріальній і духовній культурі слов’янської людності?
3. До якого часу тривав спільнослов’янський (тобто праслов’янський) період?
4. Коли остаточно розпалася праслов’янська етномовна спільність?
5. Коли почав формуватися український етнос?
6. Як називалася рання протоукраїнська держава?
7. Якою була територія сучасної європейської частини Росії в IX–першій половині XII ст.?
8. Що було етнічним символом московитів до заміни його двоголовим орлом? Коли і як це сталося?
9. Коли і чому Андрій Боголюбський зруйнував Київ?
10. Коли вперше було зафіксовано поселення Москва?
11. З чийого дозволу і коли з’явилося князівство Московія?
12. У якому році Московія вперше офіційно заявила, що Київська Русь є джерелом її історичної спадщини і чому?
13. Чому академік НАН України Григорій Півторак зробив логічний висновок: “Росіяни українцям аж ніяк не брати і ніколи ними не були”?
14. Як характеризували Україну і Московію іноземці, зокрема Павло Алепський?
15. Схарактеризуйте державні утворення, які були геополітичними наступниками Київської Русі.
16. До якого часу московських правителів вважали васалами кримських ханів, наступників Чингізидів – ханів Золотої Орди?
17. Що Ви знаєте про слов’янську державу, яка називалася Новгородською Республікою?
18. Коли Московія захопила Великий Новгород?
19. Чому своєрідною історичною антитезою для Московського царства була Українська Гетьманська держава?
20. Схарактеризуйте мотиви укладення мілітарного українсько-московського договору у 1654 році.
21. Якою була політика Москви щодо України у перші роки після Переяславської угоди?
22. Чому, читаючи маніфест (від жовтня 1658 р.) Івана Виговського, зринає у думках нинішня російсько-українська війна?
23. Як схарактеризував московський імперіалізм М. Добрянський-Демкович?
24. Особливості московського абсолютизму в Україні за часів Петра I.
25. Як європейські країни поставилися до перейменування Петром I Московії на Російську імперію?
26. У який спосіб Катерина II завершила справу, що її почав в Україні Петро I?

27. Окресліть життєвий шлях кошового отамана Петра Калнишевського.
28. З якою метою у 1835 р. офіційно скасовано “Малороссийское генерал-губернаторство”?
29. Схарактеризуйте методи “злучення” двох “братніх” народів – українського і російського.
30. У чому полягає фарисейство більшовицької політики Росії щодо України?
31. Що спонукало Леніна та його імперських прибічників вести обережну, підступну і подвійну гру щодо України?
32. Чому російсько-українська війна 1917–1921 рр. закінчилася трагічною поразкою, внаслідок чого українські землі були поділені між Росією, Польщею, Румунією, Угорщиною і Чехо-Словаччиною?
33. Назвіть справжні причини голоду в Україні 1921–1923 рр.
34. Яка сутність більшовицької політики коренізації та українізації.
35. Головні мотиви голодомору=геноциду в Україні 1932–1933 рр.
36. Проаналізуйте документи про переселення на вимерлі території України людей з Росії та Білорусії і наслідки цієї злочинної московської політики.
37. Окресліть масштаби великого комуністичного терору (1937–1938 рр.) в Україні.
38. Опишіть масові розстріли політв’язнів НКВДистами в західноукраїнських тюрмах улітку 1941 р.
39. Чому Гітлер і Сталін однаково люті вороги українців?
40. Яке змістове наповнення вислову: “Подвійний стандарт – альфа і омега російської ідеології і політики колись і тепер”?
41. Назвіть причини Помаранчевої революції 2004–2005 років.
42. Схарактеризуйте складові промосковської політики режиму В. Януковича.
43. У чому полягає гуманістичний зміст Революції Гідності 2013–2014 рр.?
44. Назвіть мотиви гібридної війни Російської Федерації проти України.
45. Чому історична правда – джерело національної свідомості?

Завдання для самостійної роботи

Опрацюйте рекомендовану літературу про засади московської=російської політики щодо України. Зіставте зміст праць українських і російських дослідників про історію Русі, Київської Русі, України, Московії та Російської імперії. Ознайомтеся з газетно-журнальними публікаціями, телевізійними і радіопередачами, матеріалами інтернету про інформаційно-психологічну і військову агресію Російської Федерації проти України та письмово прокоментуйте їх.

Література

1. Андріішин С. Коломия 1939–1941. Короткий аналіз суспільно-політичних взаємин на Коломийщині / С. Андріішин. – Коломия : Вік, 2003. – 292 с.
2. Анчаров Р. Великий Новгород: держава і нація, винищені Московією / Р. Анчаров // Українське Слово. – 2001. – 12–18 лип.
3. Архив Юго-Западной России. – Киев, 1908. – Ч. 3. – Т. 6. – 419 с.
4. Афанасьев Ю. Как России заново обрести свою историю / Ю. Афанасьев // Судьбы российского крестьянства. – Москва, 1996.
5. Бандера С. Перспективи Української Революції / С. Бандера. – [Репринтне вид.]. – Дрогобич : Видавнича фірма “Відродження”, 1998. – 656 с.
6. Белинский В. Г. Полное собрание сочинений / В. Г. Белинский. – Т. XII. Письма 1844–1848 гг. – Москва, 1954.
7. Белинский В. Г. Т. В. Анненкову. – 1–10 декабря 1847 г. / В. Г. Белинский // Полное собрание сочинений / В. Г. Белинский. – Москва, 1956. – Т. 12. – С. 436–442.
8. Белинский В. Сочинения / В. Г. Белинский. – [2-е. изд.]. – Москва, 1865. – Ч. 5.
9. Бовкун С. Уроки багатовекторності / С. Бовкун // День. – 2003. – 4 жовт.
10. Боковський В. Великий Голодомор в Україні 1932–1933 років / В. Боковський // Українська думка. – 2002. – 28 листоп.
11. Большая Советская Энциклопедия. – Москва, 1926. – Т. 2.
12. Боргардт О. Аналітична історія України (від початку її існування) / О. Боргардт. – Донецьк, 2001. – Ч. 1.
13. Борщак І. Іван Мазепа. Життя й пориви великого гетьмана : [пер. з фр.] / Ілько Борщак, Рене Мартель; Авториз. пер. Михайло Рудницький. – Київ : Свенас, 1991. – 134 с.
14. Верига В. До 60-річчя дивізії “Галичина” / В. Верига // Вісті комбатанта. – 2003. – № 2.
15. Винниченко В. Відродження нації / В. Винниченко. – Київ ; Відень, 1920. – Ч. 2. – 328 с.
16. Відкритий лист українських істориків, інтелігенції та представників громадськості з приводу загрози політичного перегляду української історії // Українська думка. – 2002. – 25 лип.
17. Власенко В. Незасвоєний урок історії / В. Власенко // Урядовий кур’єр. – 2016. – 10 серп.
18. Вольвач П. Кримські аномалії (Хто навчає і кого виховують у кримських вузах?) / П. Вольвач // Молодь України. – 2001. – 17 серп.
19. Ворожко Т. Сталін здійснив кілька геноцидів проти українців / Т. Ворожко // Українське Слово. – 2015. – 18–24 листоп.
20. Гальчинський А. Час національного відродження / А. Гальчинський // День. – 2003. – 27 верес.
21. Гвоздь М. Їм сурми не грали: до 60-річчя дивізії “Галичина” / М. Гвоздь // Українське Слово. – 2003. – 2–9 листоп.

22. Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / кер. кол. упоряд. Р. Я. Пиріг. – Київ : Політвидав України, 1990. – 605 с.
23. Голубинский Е. История Русской Церкви / Е. Голубинский. – Санкт-Петербург, 1901. – Т. 1. – XXIV. – 969 с.
24. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917–1918. Утворення та боротьба за державу / В. Голубко. – Львів : Кальварія, 1997. – 288 с.
25. Горобець В. Гетьман Іван Мазепа: життя “за” і проти царя / В. Горобець // День. – 2003. – 6 черв.
26. Горобець В. День, якого не було?.. Переяславська рада 1654 р. В міфах та реакціях / В. Горобець // День. – 2003. – 28 берез.
27. Грушевский М. Очерк истории украинского народа / М. Грушевский. – [2-е изд.]. – Санкт-Петербург, 1906. – 512 с.
28. Гуцало Є. Хто такий князь Баратинський? / Є. Гуцало // Літературна Україна. – 1990 – 12 квіт.
29. Гібернау М. Ідентичність націй / М. Гібернау. – Київ : Темпора, 2012. – 304 с.
30. Дашкевич Я. Як Московія привласнила історію Київської Русі / Я. Дашкевич // Учи неложними устами казати правду. – Київ, 2011.
31. День. – 2003. – 30 груд.
32. День. – 2003. – 7 берез.
33. Диденко П. Пам’ятасте байку Крилова про вовка і ягня? Як ні, то нагадаємо / П. Диденко // Народна газета. – 2009. – № 17.
34. Добрянський-Демкович М. Україна і Росія: історичні нариси на тему російського імперіалізму / М. Добрянський-Демкович. – Рим : Укр. Католический університет ім. Св. Климента Папи, 1989. – 172 с.
35. Довженко О. Щоденник / О. Довженко. – Київ, 1990.
36. Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Д. І. Дорошенко. – Львів : Світ, 1991. – 576 с.
37. Дробаха О. Григор Орлик – генерал Франції / О. Дробаха // Голос України. – 2001. – 16 серп.
38. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – Київ : Феміна, 1995. – 688 с.
39. Єфремов С. Лист без конверта / С. Єфремов // Літературна Україна. – 1990. – 30 серп.
40. За вільну Україну. – 1990. – 7 листоп.
41. За вільну Україну. – 1991. – 29 берез.
42. Заичкин И. А. Русская история / И. А. Заичкин, И. Н. Почкаев. – Москва : Мысль, 1992. – 800 с.
43. Залізник Л. Від склавинів до української нації / Л. Залізник. – [2-ге вид., допов.]. – Київ, 2004. – 256 с.
44. Зануда А. Розсекречені архіви: як після Голодомору на Донбас переселяли росіян / А. Зануда, С. Дорош // Українське Слово. – 2016. – 4–17 трав.
45. Заява проводу ОУН // Українське Слово. – 2001. – 22–29 серп.

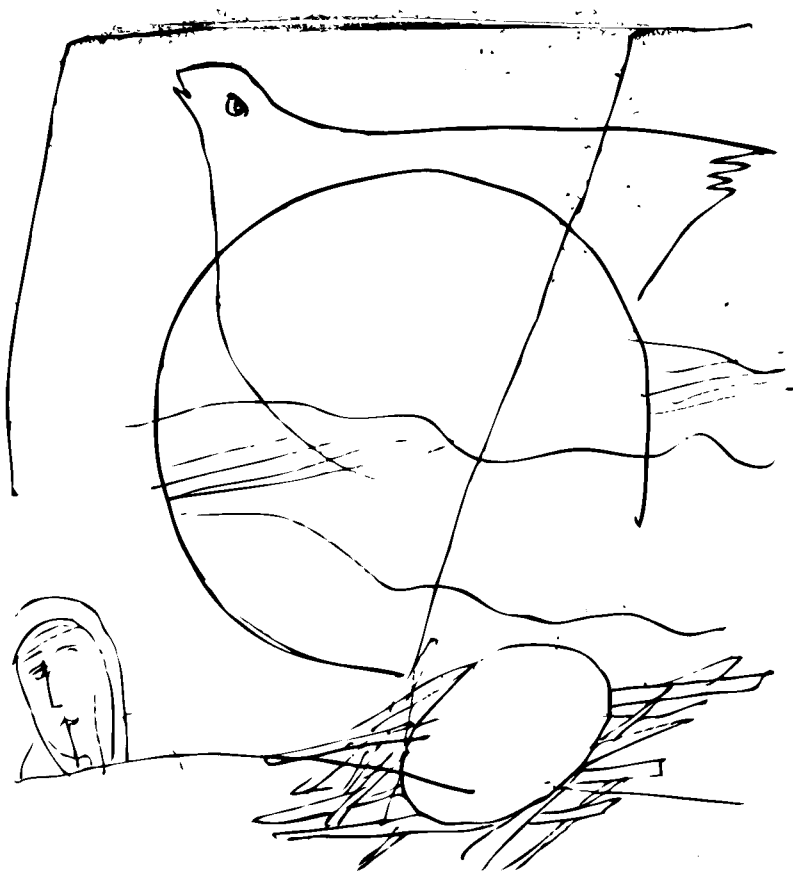
46. Зеймаль Е. Народности и их языки при социализме / Е. Зеймаль // Коммунист. – 1988. – № 15.
47. Злочини комуністичної Москви в Україні в літі 1941 року. – Дрогобич : Відродження, 1991. – 94 с.
48. Іваничук Р. Благослови, душе моя, Господа...: Щоденникові записи, спогади, роздуми / Р. Іваничук. – Львів : Вид. спілка “Просвіта”, 1993. – 270 с.
49. Історія Радянської Конституції в декретах і постановах Радянського уряду 1917–1936. – Київ, 1937.
50. Історія української преси. Хрестоматія : навчальний посібник / упоряд., автор іст.-біогр. нарису та приміт. О. Г. Мукомела. – Київ : Наша культура і наука, 2001. – 352 с.
51. Калюжний Є. Київська Русь – це не Росія / Є. Калюжний // Літературна Україна. – 2015. – 16 лип.
52. Камінський А. Динаміка визвольної боротьби / А. Камінський ; передм. вид-ва. – Мюнхен : Сучасність, 1973. – 236 с.
53. Клименко С. І ті, хто день цей наближав / С. Клименко // Культура і життя. – 1990. – 22 лип.
54. Ключевский В. О. Курс русской истории / В. О. Ключевский. – Т. 1., Ч. 1. – Москва, 1956.
55. Коваль Р. Повернення отаманів Гайдамацького краю / Р. Коваль. – Київ : Діокор, 2001. – 288 с.; та ін.
56. Коммунистическая партия большевиков Украины. Итоги переписи 1922 года на Украине. – Харьков, 1922.
57. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор / Р. Конквест ; [переклад з англ.]. – Київ : Либідь, 1993. – 384 с.
58. Коновал О. Трагедія 1933 року / О. Коновал // Літературна Україна. – 2003. – 27 берез.
59. Костомаров М. І. “Закон Божий” (Книга буття українського народу) / М. І. Костомаров. – Київ : Либідь, 1991. – 40 с.
60. Кот С. Слово і чин Василя Вериги / С. Кот // Українське Слово. – 2002. – 24–30 жовт.
61. Кралюк П. Українська історія: якій їй бути? / П. Кралюк // Дзеркало тижня. – 2016. – 4 верес.
62. Кудрін О. “Голодомор був, а геноциду не було”? / О. Кудрін // Літературна Україна. – 2015. – 20 серп.
63. Куліш А. Геноцид: голодомор 1932–1933: причини, жертви, злочинці / Андрій Куліш. – [3-тє вид., доп.]. – Київ ; Харків, 2001. – 97 с.
64. Кульчицький С. В. Між двома війнами (1921–1941 рр.) / С. В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1991. – № 9.
65. Ленін В. І. Маніфест до українського народу з ультимативними вимогами до Української Ради / В. І. Ленін // Повне зібрання творів / В. І. Ленін. – Місто, рік. – Т. 35.
66. Лизанчук В. Кривава “йолка” Януковича / В. Лизанчук // Слово Просвіти. – 2013. – 5–11 груд.

-
-
67. Лизанчук В. Навічно кайдани кували: факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні / В. Лизанчук. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1995. – 415 с.
 68. Лизанчук В. Навічно кайдани кували: факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні (Допов вид.: Лизанчук В. Навічно кайдани кували). – Львів, 1995. – 415 с.). – Львів, 2004. – 992 с.
 69. Лизанчук В. Шевченкове Слово / В. Лизанчук. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 184 с.
 70. Листи з Харкова: Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки. – Харків : Фоліо, 2008.
 71. Літературна Україна. – 1989. – 16 лют.
 72. Літературна Україна. – 1992. – 1 жовт.
 73. Лосєв І. Явище “бандерофобії” в російській свідомості / І. Лосєв // Кримська світлиця. – 2001. – 9 листоп.
 74. Лук’яненко Л. Маршал. Жуков і українці у Другій світовій війні. – Львів, 2000.
 75. Малая Советская Энциклопедия. – Москва, 1931. – Т. 9.
 76. Малая Советская Энциклопедия. – Москва, 1932. – Т. 7.
 77. Масове переселення москвитів у Україну після голодомору // Українське Слово. – 2014. – 26 лют. – 4 берез.
 78. Махно Н. Воспоминания / Н. Махно. – Париж, 1936–1937. – Кн. 2–3.
 79. Махун С. Ціна Великої Перемоги / С. Махун // День. – 2003. – 7 трав.
 80. Микитенко О. Що посіяно в “Країні Моксель”? / О. Микитенко // Літературна Україна. – 2016. – 3 берез.
 81. Міхновський М. Самостійна Україна / М. Міхновський // Україна проти Москви : збірка статей. – 1955.
 82. Мовчан П. Зробім те, чого не могли зробити батьки наші! / П. Мовчан // Літературна Україна. – 1991. – 26 верес.
 83. Молодь України. – 1992. – 26, 28 лют, 4 берез.
 84. Мороз В. Молодь і процес сучасного українського державотворення / В. Мороз. – Львів : Астрон, 2002. – 19 с.
 85. Московченко В. Карма України / В. Московченко, А. Поправко. – Київ : Просвіта, 1997. – 320 с.
 86. Не дамо затягнути Україну в московське ярмо // Українське Слово. – 2002. – 20–26 черв.
 87. Нікітенко К. На культурному фронті без змін. Реакція радянських діячів культури і мистецтв на підписання пакту Молотова-Ріббентропа / К. Нікітенко // Дзеркало тижня. – 2015. – 22 серп.
 88. Нова Рада. – 1918. – 7 серп.
 89. Новосельцев А. И. Христианство, ислам и иудаизм в странах восточной Европы и Кавказа в средние века / А. И. Новосельцев // Вопросы истории. – 1989. – № 9.
 90. Объ отмене стеснений малорусскаго печатного слова. – Санкт-Петербург : Типография Императорской Академии Наук, 1905. – 96 с.

91. Овсієнко В. Початок великого терору / В. Овсієнко // Народна газета. – 2002. – № 22.
92. Октябрьская революция и армия. 25 октября 1917 г. – март 1918 г. // Сборник документов. – Москва : Наука, 1973. – 456 с.
93. Павличко Д. Іван Франко – наше всевидяче око в будущину / Д. Павличко // Літературна Україна. – 2003. – 25 верес.
94. Пастернак С. З історії освітницького руху на Україні за часи революції 1917–19 рр. / С. Пастернак. – 1920.
95. Пащенко Жень. Слов'янська брехня / Жень Пащенко // Слово. – 1992. – Ч. 11.
96. Петренко Є. Незалежність / Є. Петренко // Українське Слово. – 2003. – 21–27 серп.
97. Письмо к издателю “Колокола” // Літературна Україна. – 1990. – 11 жовт.
98. Півторак Г. Історична правда проти імперської облуди / Г. Півторак // День. – 2015. – 9–10 жовтня.
99. Полное собрание законов Российской империи. – Санкт-Петербург, 1831. – Т. 7.
100. Полтава Л. До історії російщення України від 1720 року / Л. Полтава // Російщення України : науково-популярний збірник / гол. ред. Л. Полтава. – Київ, 1992. – С. 7–56.
101. Полтавець. Заповіт Петра Першого // Літературно-науковий додаток “Нового Часу”. – 1938. – 11 липня.
102. Попов М. М. Нарис історії Комуністичної партії (більшовиків) України / М. М. Попов. – [3-те вид., виправл. і доповн.]. – Харків : Пролетарний, 1929. – 309 с.
103. Постишев П. П. Радянська Україна – непохитний форпост великого СРСР / П. П. Постишев // Червоний шлях. – 1933. – № 8–9.
104. Програмна концепція УНФ, укладена Зіновієм Красівським // Український Національний Фронт: Дослідження, документи, матеріали / упоряд. М. В. Дубас, Ю. В. Зайцев. – Львів, 2000.
105. Прокоп М. Україна і українська політика Москви / М. Прокоп. – [3-те вид.]. – [Б. м.] : Сучасність, 1981. – Ч. 1. – 176 с.
106. Р. К. Украина / К. Р. – Шанхай, 1937.
107. Радіопрограма “Політична студія” Української телерадіокомпанії. – 1992. – 5 груд.
108. Рижский фронт. – 1917. – 8 декабр.
109. Розмеженко М. “Хочуть виїняти душу з народу” / М. Розмеженко // Молодь України. – 2003. – 29 лип.
110. Романчук Д. Ультиматум / О. Романчук // Дзвін. – 1990. – № 8.
111. Сборник русского исторического общества. – 1871. – Т. 7.
112. Сергійчук В. Кого зрадив гетьман Мазепа / В. Сергійчук. – Фотовідеосервіс, 1992. – 69 с.
113. Сергійчук В. Хто не хотів волі України / В. Сергійчук // Молодь України. – 1992. – 2 квіт.

-
114. Ситник В. “Усі ми мазепинці, петлюрівці, бандерівці...” / В. Ситник // День. – 2007. – 31 лип.
 115. Січинський В. Чужинці про Україну / В. Січинський. – Львів : Слово. – 1991. – 96 с.
 116. Сливинський О. Довга тінь князя Баратинського / О. Сливинський // Літературна Україна. – 1990. – 7 черв.
 117. Смаль-Стоцький Р. До повного “обрусения” / Р. Смаль-Стоцький // Слово. – 1992. – Ч. 1.
 118. Соловей Д. Голгота України. Ч. I: Московсько-більшовицький окупаційний терор в УРСР між Першою та Другою Світовою Війною / Д. Соловей. – Вінніпег, 1953. – 288 с.
 119. Соловьев С. М. История России с древнейших времен : в 20 т. / С. М. Соловьев. – Санкт-Петербург, 1896. – Т. XVII.
 120. Солютіна Я. Викрадені ідеали / Я. Солютіна, С. Єланець // Радянська освіта. – 1990. – 28 груд.
 121. Социальный и национальный состав ВКП(б). Итоги всесоюзной партийной переписи. 1927 г. – Москва, 1928.
 122. Сталін Й. Статті і промови про Україну / Й. Сталін. – 1936.
 123. Стахів М. Хто будував советську владу в Україні? / М. Стахів // Народна газета. – 1991. – № 10. – Жовтень.
 124. Стриженюк С. Хресний хід “здорових сил” / С. Стриженюк // Літературна Україна. – 1981. – 26 верес.
 125. Струкевич О. Останній кошовий Запорозької Січі / О. Струкевич // День. – 2003. – 5 лип.
 126. Сюдюков І. Серце “регулярної держави” Петровський Петербург та українці / І. Сюдюков // День. – 2003. – 30 трав.
 127. Тетерін С. Поважайте себе й інших / С. Тетерін // Літературна Україна. – 1992. – 1 жовт.
 128. Торба В. Отрута “російської матрьошки” / В. Торба // День – 2016. – 8–9 квіт.
 129. Трубецкой Н. С. К проблеме русского самосознания / Н. С. Трубецкой. – Париж : Евразийское кн. изд-во, 1927. – 94 с.
 130. Українець. З України / Українець // Слово. – 1863. – Ч. 85.
 131. Український вісник. – 1975. – № 7/8.
 132. Український Національний Фронт: Дослідження, документи, матеріали / упоряд. М. В. Дубас, Ю. В. Забусь. – Львів, 2000.
 133. Христюк П. Замітки і матеріали до української революції 1917–20 рр. / П. Христюк. – Відень, 1921. – Т. 2.
 134. Хропатий Ф. Організатори Другої світової війни / Ф. Хропатий / Шлях перемоги. – 2003. – 19–25 черв.
 135. ЦГАНХ СССР. Ф. 3675, оп. 1 д. 33. – Л. 56 (оригінал); Самостійна Україна. – 1998. – №32/33.
 136. ЦДІА України. – Ф. 1235. – Оп 1. – Спр. 266. – Арк. 50 зв.
 137. ЦДІА України. – Ф. 1235. – Оп 1. – Спр. 266. – Арк. 72.

138. Шаповал М. На смерть тирана / М. Шаповал // Народна газета. – 1992. – №3. – Січень.
139. Шаповал Ю. Україна в добу Великого терору: етапи, особливості, наслідки // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 2007. – № 1.
140. Швед Г. Хто “роздержавлює” українську мову в Комсомольську / Г. Швед // Молодь України. – 2002. – 28 жовт.
141. Шевченко А. Малоросійство на державному рівні / А. Шевченко // Народна газета. – 2002. – № 17.
142. Шкварець В. П. Масові репресії проти населення Півдня України в 20–50-ті роки ХХ століття / В. П. Шкварець // Український історичний журнал. – 2001. – № 1.
143. Щерба В. Рік “тихої сапи” / В. Щерба // Народна газета. – 2002. – № 2.
144. Яворівський В. О. Що ж ми за народ такий?...: Публіцистика / В. О. Яворівський. – Київ : Укр. письменник, 2002. – 348 с.
145. Якименко М. Ліквідація автономного устрою Гетьманщини та утворення Полтавської і Чернігівської губерній: причини, зміст, наслідки / М. Якименко, С. Петренко // Молодь України. – 2002. – 25 квіт.
146. Якимович Я. “Будуємо гуманістичну, демократичну державу” / Я. Якимович // За вільну Україну. – 1991. – 31 серп.
147. Якубова Л. В обіймах страху і смерті. Більшовицький терор в Україні / Л. Якубова, Я. Примаченко. – Харків, Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 543 с.
148. Яців Р. “Тіпа-культура”, “тіпа-інтернет” / Р. Яців // День. – 2013. – 26 груд.

Розділ III.

**МОВА – ОСНОВА БЕЗПЕКИ
НАЦІЇ І ДЕРЖАВИ**

У статті 10 Конституції України записано, що “державною мовою в Україні є українська мова. Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України. В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України”.

Мова як соціально-психологічне явище є найчистішим і єдиним живильним джерелом розвитку нації. Саме в мові народ заковує свою духовність, історію і багатовіковий досвід, здобутки культури та світоглядні ідеї, самобутність і неповторність. У мові починається і закінчується духовне життя людини, життя всього народу. Рідна мова – це найособистіша і найглибша сфера існування свого “Я” (коли воно є), особистої і національної гідності.

Поєднуючи національний організм у часі й просторі, забезпечуючи нації духовну, моральну й культурну безперервність, певний життєвий уклад, світоглядну систему, орієнтацію в цивілізаційному просторі, мова ідентифікує націю. “Мова – це втілення духовної влади людини над світом, який створений Богом для неї. Слово, і лише слово, є інструментом одухотворення навколишньої дійсності, засобом уприсутнення людини на цій землі” [108, с. 13], – наголошувала мовознавець Ольга Федик. Мова є органічним складником життя, вона, як повітря, як вода, як хліб. Мова дана кожній нації Богом, і тільки рідне слово втілює увесь спектр духовного життя народу, повнокровно відображає мислення, почуття, моральність, створює внутрішню гармонію між фізичною та духовною природою нації, стимулює розвиток національного буття, формує культуру, національну ідентичність.

Звернімося до Тараса Шевченка, вдумаймося, до серця пригорнімо, через серце і душу перепустімо високий зміст його одухотвореної мислі:

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б’ється – ожива,
Як їх почує!.. Знать од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть меж люди!

У тому, що кожен народ наділений своєю мовою, була якась вища доцільність, якої ми досі не вміємо збагнути, а космополіти заперечують, бо для них головне, як стверджував Павло Загребельний, суцільна заінтересованість світу, щоб світ був, як піщаний кар’єр, що його може грабувати будь-хто. Проте феномен природної мови полягає передусім у

тому, що вона зберігає творчий дух народу, є скарбівником його національних, морально-духовних цінностей, зігріває любов'ю доброчинності.

Високодуховна, високоморальна людина хоче також грітися в “благодатних променях” рідного слова. Мовознавець Віталій Радчук об'ємно визначив орудну силу Слова. Воно вчить і кличе, коле і пестить, підносить та очищає, воно може бути кувалдою і струною, кастетом й опахалом, тавром і знаменом, аналітичною лупою і монументом. Ми виСЛОВлюємо спонуку і згоду, радість і горе, захоплення красою, надією в молитві і “Я тебе люблю”. Слово – засіб порозуміння між людьми. Словом ми осягаємо світ – це інструмент пізнання, найцінніший дар природи. Людину і людство створило слово. Ми всі діти слова – від колискової пісні, від зародку цивілізації. Слово – ген культури, душа народу, жива пам'ять про все, що при нас і до нас було. У слові ми знаходимо свій самовияв, своє особисте “Я”. Словом облаштовуємо довкілля – це робоче знаряддя і продуктивний чинник, який оцінюють в економічних вимірах, прибутками і збитками, заможністю і злиднями. Слово імпортується і йде на експорт. Слово – “ясна зброя” (М. Рильський), “зброя іскриста” (Леся Українка). Енергія атома, мирного чи злого, кориться йому, бо перед ним – слабка. Слово – це лінгвосфера Землі у локоні телерадіоефіру. Словом ми творимо світ фантастичних образів. Слово – лихе чи привітне, криве чи ласкаве, гостре чи улесливе, чорне чи біле, чесне чи нещире – є кодексом поведінки. З одного почутого слова ми розпізнаємо, хто є хто і звідки. Слово – візитна картка віку, професії, соціального стану, країни і громадянства. Слово гуртує людей у народ і будує державу. Нарешті, слово охороняє культурну цілісність та інформаційний суверенітет нації від нашествия чужого слова [87].

Завдяки слову – носієві інформації – ми, сучасники, можемо відчутти життєдайний дух минулого, почути його голос і говорити з майбутнім. Науковці, публіцисти привертають увагу суспільствознавців, політичних діячів до ролі значення слова як рушії прогресу, комунікативного чинника формування національної самосвідомості, пов'язаної з вільним поширенням слова правди, що визволяє, ідентифікує, підносить духовність і моральність нації, сприяє формуванню національного життєвого середовища. Різноманітність мов, їхній усебічний розвиток й утвердження – не лише невичерпне джерело творення нового, прогресивного, а й гарант збереження національної ідентичності кожного народу як неповторного духовного, культурного багатства всього людства.

Всьому світові відомі милозвучність і лагідність української мови. У 1928 р. у Парижі відбувся міжнародний конкурс мов. На ньому знавці мали визначити, яка з мов світу наймиліозвучніша. Зачитували тексти

різними мовами. Прозвучали там і вірші Тараса Шевченка. Виразність і мелодійність української мови належно оцінили члени журі. Серед чотирьох переможниць наша мова посіла третє місце, поступившись французькій та італійській і залишивши після себе мову фарсі (перську).

У 1934 р., також у Парижі, відбувся новий конкурс на мелодійність мови. Цього разу французька знову виявилася найкращою, друге здобула фарсі, третє знову посіла українська мова. “І гадаю, – зазначив Михайло Курдюк, – коли б конкурс відбувся на нейтральній території, наша солов’їна мова увінчалася б лаврами найдостойнішої, бо французька, будьмо щирими, все ж дещо гугнява і не досить виразна, а попереду італійської та фарсі вона вже була. Відомо, що за граматичною досконалістю, виразністю звучання та мелодійністю нашої мови рівних у світі немає” [42].

З погляду здорового глузду не повинно виникати проблеми функціонування державної мови у будь-якій державі. У Росії державною мовою, природно, є російська, у Німеччині – німецька, у Польщі – польська, у Туреччині – турецька, у Франції – французька, у Японії – японська... Однак у нас питання “бути чи не бути українській мові” означає: “бути чи не бути українській Україні”. Бо “хто не береже чести рідної мови, той підкопує основи своєї нації”. Ці слова Івана Огієнка із дуже важливої праці “Наука про рідномовні обов’язки”, яка вийшла у світ на сторінках часопису “Рідна мова” 1936 року і перевидана доктором педагогічних наук Олександром Мороз у 2002 р., є надто актуальними й нині. Адже “рідна мова – це найважливіша основа, на ній зростає духовно й культурно кожен народ. У житті кожного народу рідна мова відіграє найголовнішу роль: рідна мова – то сила культури, а культура – сила народу, – наголошував Іван Огієнко. – Тому зрозуміло, чому всі культурні народи ставляться до своєї рідної мови з найбільшою святістю, з найчутливішою опікою. Рідна мова глибоко пересякає наше духовне життя – приватне й державне. Давно вже стверджено, що тільки рідна мова приносить людині найбільше і найглибше особисте щастя, а державі – найсильніші патріотичні характери. Без добре виробленої рідної мови нема всенародної свідомості, без такої свідомості нема нації, а без свідомості нації – нема державности, як найвищої громадської організації, в якій вона отримує найповнішу змогу свого всебічного розвитку й виявлення” [71, с. 12].

Мова завжди втілює в собі своєрідність свого народу. “Мова – найважливіша частина нашої особистості, нашої поведінки, нашої думки, вона тіло цієї думки, визначає ступінь нашої свідомості, є своєрідним її мірилом, – наголосила відомий мовознавець, доктор філологічних наук,

професор Олександра Сербенська. – Мова якнайтісніше пов’язана з духовним світом, сферою почуттєвого, з “розумом серця” – і усвідомлення того, що таке мова, як і за якими ознаками вона живе, що зберігає, а що руйнує її організм, яка її роль у житті людини і народу, виробляє здатність не піддаватися впливам середовища, якщо воно затягує. І насамперед за мовною ознакою людина шукає собі подібних, або, як кажемо, ідентифікує себе” [94, с. 15].

Глибоке усвідомлення в усіх державних, політичних, наукових, освітніх, комунікаційних структурах духовної вартості української мови, поза всякими сумнівами, поліпшить морально-психологічний, політико-ідеологічний клімат у суспільстві. “Національна свідомість + національна мова” – ця духовна формула має трансцендентний зміст, деформація цього укладу спричиняє національне виродження, культурний, моральний та економічний занепад.

“Мова оживляє світ, вона фокусує в собі енергію світу, тому розслаблення чи активізація того, чи того національного організму відбувається через слово, – стверджує Павло Мовчан. – Мова – це п’ята ефірна стихія, яка облягає національний простір і зменшення її сфери призводить до утворень своєрідних озонових отворів, через які вривається чорна енергія, що деморалізує народ” [66], придушє національну самодостатність, самотутність, самоцінність. Мова займає одне з найвищих місць на шкалі духовно-моральних вартостей, інформаційно-психологічної безпеки нації. Саме тому мова є найважливішим засобом маніпулювання людьми, способом зміни їхньої свідомості. “Мовна політика – це найпотужніша технологія впливу на цілі народи, а мовні війни є невід’ємною частиною інформаційної війни” [92, с. 4], яку століття веде Московія (Росія) проти української мови. Її мета – не тільки здискредитувати мову, а й поставити під сумнів власне існування українського народу та його держави.

Отже, для українців, як для будь-якої іншої нації, мова є домом життєдайного буття, духовним, світоглядним, націєтворчим коренем. Теза, яку цілеспрямовано нав’язують, мовляв, “какая разніца, на каком языке гаваріть – бил би хороший человек”, в умовах України цинічно фальшива, є формою нинішнього повзучого, так званого м’якого російщення, яке підступно висмоктує з українців національну сутність, культивує російську імперську свідомість, створює передумови не функціональності української мови. За ігноруванням комунікативної функції мови приховано знищення не менш важливих інших функцій: ідентифікаційної, експресивної, гносеологічної, мислетворчої, естетичної, культуросної, номінативної тощо. Тобто питання всебічного

функціонування української мови в усіх державних і суспільних інституціях є питанням життя або смерті української нації, національної держави, української України. Адже однією з основних мотиваційних передумов війни Росії проти України, як заявив В. Путін, є захист “русскоязычного населения”, яке стогне під ярмом київської хунти і жадає допомоги від “старшого брата”.

З огляду на те, що мова є своєрідним синтезом усього національного, фокусом “гомогенної ідентичності” (О. Гнатюк), дзеркалом культурної тожсамості, “мовне питання неминуче перестає бути тільки лінгвістичним питанням, чи, краще сказати, безпосередньо лінгвістичним, а стає також – і то часто насамперед питанням політичним...” [113, с. 6], – наголошував професор Ю. Шевельов. Жодне суспільство, на якому б рівні розвитку воно не було, не може існувати без мови. Це стосується всіх народів, усіх шарів і прошарків людності, адже “без національного виміру, без патріотичних почуттів людина не гідна свого імені, відмовляючись від частини своєї тожсамості, вона неодмінно прирікає себе на деградацію” [7, с. 82]. Саме цього (повної деградації українців) засобами маніпулятивної пропаганди, брутальної політики прагне добитися Московія (Росія).

Олександр Боргардт наголосив, “що, крім прямої – військової, політичної та культурної агресії, Росія вела й веде проти України широко закросну пропагандну агресію, ціллю якої є:

1. Довести всьому світові, що жодної України взагалі немає й ніколи не було, є лише “южная окраина России”.
2. Якщо це не вийде повною мірою, то довести, принаймні, що нема й не було жодного українського народу.
3. Як не вдається й це, то довести хоча б, що нема і не може бути жодної української культури, а значить – й української мови.
4. Коли не вийде, зірветься й попереднє, то довести хоча б те, що жалюгідна, відстала та провінційна українська культура в жодний спосіб не порівнюється з “великой русской культурой”. Втім “великой” її, крім самих росіян, здається, ніхто й ніколи не називав.

“Великой” – тільки й єдино тому, що вона російська. Ну, пам’ятаєте, як ота жалюгідна буржуазна наука не може й порівнюватися з мічурінською біологією тільки тому, що вона – буржуазна, а та – совєцька” [2, с. 4–5].

Важко тут не пригадати “великого русского писателя” Федора Гладкова, який наприкінці 20-х років ХХ ст. ушанував своїми відвідинами одну з комун поблизу Запоріжжя. Там він головню відмовляв укра-

їнських селян вживати українську мову приблизно такими словами: “Зачем возобновляют допетровскую эпоху, не лучше ли бросить эту затею и использовать русскую культуру и русскую литературу для общекультурных целей?”. Отже, “ставлення більшовиків до української мови та культури – нічим не різнилося від ставлення тих, кого вони з інших причин честили “царськімі сатрапами”. Не ми, а самі росіяни поставили себе на місце наших смертельних ворогів. Не ми тут щось вибирали” [2, с. 5].

З висоти нинішніх знань про тисячолітні російсько-українські відносини, з позиції правдивої оцінки потужної інформаційно-психологічної та військової агресії Російської Федерації проти України (пишу ці рядки 18 серпня 2016р.) стверджуємо, що ситуація з функціонуванням української мови має геополітичний характер. Адже, якщо немає української мови, то немає й української нації, немає українців (є тільки малороси), а якщо немає українців, то немає й України як держави. У квітні 2008 р. на саміті НАТО в Бухаресті, коли йшлося про Україну на засіданні ради “Росія-НАТО”, В. Путін розлютився і, звертаючись до президента США Джорджа Буша, сказав: “Ти ж розумієш, Джордже, що Україна – це навіть не держава! Що таке Україна? Частина її території – це Східна Європа, а частину, і значну, подарували ми!” [49, с. 236]. На його думку, “Україна це історичне непорозуміння, випадкова помилка, фікція. Її було зіплено зі шматків Польщі, Угорщини, Румунії та Росії за примхою більшовиків. Свої нинішні території Україна має незаконно, тому треба відновити справедливість і повернути їх на “історичну батьківщину”, а отже, цілком виправдані їх анексія й окупація” [92, с. 5]. Тому “московську блекоту” (Т. Шевченко) російські керманичі, політики, журналісти та навіть чимало вчених поширюють не лише в Росії, Україні, а й у Європі, по всьому світові.

За всю довготривалу історію України в Московії (Росії) видано 480 різних документів про заборони, переслідування, утиски, знищення, які випали на долю українського народу, його мови, культури, освіти, духовності, звичаїв, традицій. Автор цього підручника в хронологічній послідовності навів у книжці “Геноцид, етноцид, лінгвоцид української нації: хроніка” (2008) незаперечні факти, цифри, судження про підступну, цинічну, жорстоку агресивну політику і практику царської і комуністичної Росії, в яких всебічно розкрито загрози існуванню українцям як етносу. Тут ми зробимо стислий екскурс у минуле “обрусение” українців та осмислимо фальшиву теорію про “гармонійність” російсько-української двомовності в сучасних умовах відновленої незалежності України. В ім’я розширення і зміцнення російської імперії

Петро І шалено знищував залишки козацьких прав і свобод, відкрито виступав проти українства, хоч в одному з листів до Мазепи визнав, що “народ украинский умен”. Проте царському лицемірству не було меж.

Саме в той час, як стверджував І. Огієнко, коли жива українська мова великим струмком вливалася до мови літературної, коли правопис Мелетія Смотрицького вже був на добрій дорозі, і була надія на пристосування його до живої мови, тобто в березні 1708 р. за наказом Петра І замінено кирилицю на гражданку, а кирилицю дозволено вживати лише для церковних видань. Це був дошкульний удар по розвитку українського правопису, він силою спинив близький уже до закінчення процес пристосування правопису до живої української мови. Гражданка механічно замінила кирилицю; вона вже не знала потрібних для української вимови букв, як не знала й тих надрядкових значків, які вживала кирилиця і які наближували літературну мову в Україні до вимови живої. Гражданка слугувала потребам лише російської мови. У тому була й негативна риса для українського письменства [70, с. 5].

Відкрита ворожість до українського слова наведена в передмові до московського видання “Бесед Иоанна Златоустаго” 1709 р. Там зазначено, щоб видавці дотримували “орфографию, сиречь правописание и правоверие великороссийское, правильное по учению грамматистов и любомудрецов, в училищах издревле и до ныне обдержимому”, – додаючи ще, “а малороссийская премрачная речения и зъяснихом обыкновенными” [14, с. 27].

Жива українська мова знаходила собі ще деякий притулок у виданнях Києво-Печерської друкарні, де культивувався тоді її український правопис. Ця друкарня була найміцнішою українською культурною фортецею, що стояла на варті свого рідного народу. Через те московське духовенство вимагало, щоб “москвитяне были в казацкой земле”. Петро І під виглядом монахів заслав до Києво-Печерської лаври своїх агентів, які наприкінці квітня 1718 р. запалили всю Лавру, постаравшись до тла спалити її “древлехранилище”, тобто архів, де зберігалися українські літописи, акти ще з княжої епохи [38, с. 30].

Розгулу централізаційних заходів російщення українців сприяв майже цілковитий перехід колишньої української верхівки на російську мову. Це також спонукало росіян вважати українську мову не національною, а суто соціальною ознакою, свідченням низького походження. Адже низка видатних діячів Російської імперії походила з України. Наприклад, Стефан Яворський став митрополитом Рязанським, “місцєблжстителем” патріаршого престолу, президентом Святійшого Синоду; ректор Київської академії Феофан Прокопович – заступником президен-

та Святійшого Синоду й автором “Духовного Регламенту” – трактату, що узаконив владу царя над церквою. Він був також автором й іншого трактату – “Правда воли монаршей”, який став своєрідним статутом російського самодержавства.

Нема їм ліку, колишнім “стовпам” держави Війська Запорізького, а згодом захисникам російського трону: вихованець Києво-Могилянської академії, козацький полковник Олександр Безбородько – він же канцлер Російської імперії, академік Російської Академії, граф, сенатор, обергофмейстер тощо; Ілля Безбородько – граф, генерал-майор, сенатор; Андрій Гурович – генерал-аншеф, флігель-ад’ютант Петра III, посол; Іван Гурович – граф, генерал інфантерії, головнокомандувач на Кавказі, генерал-фельдмаршал (за перемогу над Юсуф-пашою), губернатор Київський, Рязанський і Тамбовський, золота шпага з лаврами; Василь Гурович – граф, генерал-майор, обер-шталмейстер царського двору; Михайло Гурович – граф, генерал-майор, золота шпага. А ще: Бутовичі, Гамалії, Горкавенки, Домонтовичі, Зарудні, Завадовські, Завойки, Засядьки, Коваленки, Кочубеї, Красовські...

Канцлери, міністри, фельдмаршали, генерали, адміralи, губернатори, послы, графи, князі, академіки... Велика спокуса. А спокусам важко протистояти... Справді, людині, яка нічого не бачила, крім рідної Лубенської сотні, раптом випадає нагода наблизитися до важелів величезної імперії, нелюдська потуга якої так вабить... Отже, і нині в українській еліті таких горкавенків, кованьків та бутовичів – хоч греблю гати. “Російська аристократія, що спілкувалася переважно з цією частиною українців, вже наприкінці XVIII ст. доходить висновку, що ніякої суттєвої відмінності між малоросами і великоросами не існує. Надто успішне і швидке російщення української верхівки зробила росіянам “ведмежу послугу”, сформувавши у них спотворену уяву про етнічну специфіку українців і звичку злочинно мало цікавитися Україною” (Кримський Б. Українська “травма” російської свідомості // Українське Слово. – 2003. – 17 – 23 квіт.)

Москва видала урядові підручники “О произношении российских букв, о исправном их же употреблении” і насильно запроваджувала їх в українських школах. Проте й цього було замало. Царський уряд вдається до найрішучіших заходів, щоб остаточно зруйнувати українську духовність, затерти наше національне обличчя, вбити нашу мову, культуру, традиції. Петро I 5 жовтня 1720 р. видав грізний указ про заборону книгодрукування українською мовою “дабы не могло в таких книгах никакой в Церкви Восточной противности и с великороссийской печатью несогласия произойти” [90, с. 129].

Московська політика духовного геноциду, терору, деморалізації української державності і громадянства посилилася 1722 р., коли Петро I заснував Малоросійську колегію. До цієї установи входило шість російських штаб-офіцерів із розміщених в Україні полків на чолі з президентом-бригадиром Степаном Вельяміновим. Цей акт цар підсилив грамотою до українського народу, демагогічно твердячи, що Колегію засновано для захисту українського народу: “щоб народ український не був ні від кого обтяжений – ані неправими судами, ані утисками старшини”.

Професор Ірина Фаріон стверджує, що в Петра I “інстинкт тирана” працював безпомилково – як рубати, то під корінь. Відповідно до його указів 1708 р., 1709 р., 1720 р., 1721 р., 1726 р., по-перше, було замінено кирилицю на “гражданку”, остання з яких абсолютно не відповідала фонетико-морфологічній природі нашої мови, що *перервало нормативний розвиток українського правопису на два століття*, за-кувавши мову в чужу “уніформу” й силоміць поєднавши її з грама-тичними законами російської мови. По-друге, запроваджено цензуру при друкуванні українських книжок у Москві (до того українці не мали змоги пересвідчитися, що таке цензура), а звідси видання урядових московських підручників і їхнє насильницьке впровадження до українських шкіл із “произношением российских букв и исправном их же употреблением”. По-третє, з огляду на те, що провідні Київська та Чернігівська друкарні “книги печатают несогласно с великороссийскими печатями, но со многою противностию к Восточной Церкви”, то треба видавати лише церковну літературу, щоб “никакой розни и особаго наречия во оных не было. А других никаких книг, ни прежних, ни новых изданий... не печатають”. Себто українську книгу засуджено на смерть. “Це була найбрутальніша цензура, яку знав коли світ, – це свідомий явний приказ знищити українську літературну мову й українську культуру, і то від царя, що пишався запровадженням до себе європейської культури. І далі аж до кінця XVIII ст., поки не забувся цей наказ, ані одна книжка українською мовою вже світу друком не побачила... Ширилася українська рукописна книга”, – зауважив І. Огієнко. По-четверте, Петро започаткував злочинну практику пограбування українських архівів, вивізши їх усіх до Росії. Це був надійний шлях позбавлення народу його історичної пам’яті, згорнутої у мовний клубок давніх пам’яток [107].

У 1729 р. вийшов Указ Петра II (внука Петра I), який зобов’язував переписати з української мови на російську всі державні постанови й розпорядження.

Великодержавницьку політику “обрусення” продовжувала цариця Анна Іоанівна, яка звеліла відібрати від українських церков книги старого українського друку і замінити їх книжками московських видань. У грамоті імператриці з приводу відкриття Харківського колегіуму 1731 р., зокрема, було наголошено: “Учить всякого народа и звания детей православных не токмо пиитике, риторике, но и философии, и богословию, старогреческим и латинским языкам; такожде стараться, *чтобы такая науки вводитъ на собственном Российском языке, а беспокойных и вражды творящих учителей и учеников унимать и смирять, и ни до какого своевольтва не доущать*” [95, с. 53–54].

У 1759 р. Святий Синод російської православної церкви видав розпорядження про вилучення зі шкіл українських букварів. У церквах було запроваджено московські видання і знищено українські. Мабуть, і через це до нас так мало дійшло зразків старого українського друку.

Російський уряд робив все для того, аби занепали Києво-Могилянська академія, українські колегії. У 1783 р. запроваджено навчання російською мовою – причому обов’язково з такою вимогою, як у Великоросії. У 1786 р. Катерина II конфіскувала всі монастирські землі і маєтки, завдавши ще одного сильного удару по українських школах, засновниками яких були представники церковної влади, а утримувались школи монастирями.

Унаслідок інтелектуального “обезголовлення” українців, масового винищення національних патріотів у народі формувалася свідомість “малоросійства”, бездержавності, меншовартості. Малоросійство “поражало верству, що мала виконувати роль мозкового центру нації... Це також затьмарення, ослаблення і – з часом – зник історичної пам’яті” [56, с. 154–155], – писав Євген Маланюк. Для національно-дефективних українців, скалічених психічно і духовно, Росія ставала символом прогресу і вищої культури, а Україну, позбавлену самостійності й державності, вважали провінційною, з мужицькою мовою, відсталою культурою

Тривалий час у різних комуністичних документах, підручниках з гуманітарних дисциплін нав’язували тезу: перебування України у складі Російської держави сприяло всебічному розвитку українців. Насправді, поглиблювалось російщення, а це також охоплювало всю систему освіти. Задушливу атмосферу темного російського царства підсилював створений у 1826 р. третій відділ імператорської канцелярії – перша російська таємна поліція. За її активною допомогою посилювався наступ на український “сепаратизм” після польського повстання 1830–1831 рр. Саме тоді “зникло” унікальне наукове дослідження – словник П. Білецького–Носенка. Автор подав його 1834 р. на затвердження до

Московської академії наук. “Білецький–Носенко, на той час уже літня людина, вирішив, що коли пропав перший оригінал, то він напише другий. Сідає знов до праці, минає ще шість років, і він представляє змодифікований новий словник. Цей рукопис знову був поданий до Московської академії, але був відкинений, знову “загубився”. Разом з рукописом словника Білецький–Носенко написав і граматику нормативну, тобто перший правопис української мови. Він також зник і його не знайдено до цього часу...” [16, с. 70].

Перший словник нарешті відшукали, і 1964 р., тобто приблизно через 130 років, видали в Академії наук України. У словнику подано у гніздовій формі повний граматичний вираз. Цікаво, що Білецький–Носенко випередив лінгвістичну науку більш як на 100 років, бо вже 130 років перед виходом у світ цього словника він порушив лінгвістичні закони, до яких науковці дійшли лише в ХХ ст., так звані закони словотвору.

Для виховання української молоді в російському дусі 1834 р. у Києві засновано Університет св. Володимира. Щоб нічого не нагадувало українцям про колишню окремішність, у 1835 р. офіційно скасовано “Малороссийское генерал-губернаторство”. Того року Київ – останнім серед міст – утратив особливий статус, що передбачався Магдебурзьким правом. У 1842 р. скасовано також Литовський статут, який уже давно став українським національним правом, і в Україні повністю почали діяти російські загальноімперські закони. Скрізь (“од молдаванина до фінна”) самодержавний уряд ігнорував національні інтереси. Москва була “глухою ко всем ссылкам на исторические и культурные традиции Украины, на человеческие права, на элементарные требования справедливости и такие же элементарные экономические и культурные потребности народных масс. Россия вела свою политику “непризнания” украинской народности, ее культурных и национальных нужд” [15, с. 501–502].

У той час (1847) Тарас Шевченко готував нове видання “Кобзаря” і написав до нього передмову. Однак арешт завадив здійснити задумане. Тільки в 1859 р. цензура дала дозвіл на видання нового “Кобзаря”, зробивши суворе застереження, щоб до книжки ввійшли лише ті твори, які вже були опубліковані до 1847 р. “Передмова” 1847 р. і на цей раз не вийшла у світ. До того ж вона була глибоко захована в архівах департаменту поліції серед паперів, відібраних у поета після арешту. Вперше ознайомив читачів з цим блискучим твором Т. Шевченка журнал “Былое” аж у 1906 р. (книга VIII).

Тарас Шевченко писав: “Великая туга осіла мою душу. Чую, а іноді і читаю: ляхи дрюкують, чехи, серби, болгаре, чорногори, москалі –

всі дрюкують, а в нас анітелень, неначе всім заціпило. Чого се ви так, братія моя? Може, злякались нашествія іноплеменних журналістів? Не бійтесь, собака лає, а вітер несе. *Вони кричать, чом ми по-московській не пишемо?* (Курсив наш – В. Л.).

...Кричать о братстві, а гризуться, мов скажені собаки. Кричать о єдиной славянської літературі, а не хочуть і заглянуть, що робиться у слов'ян!

Чи розібрали вони хоч одну книжку польську, чеську, сербську або хоч і нашу? Бо і ми таки, слава Богу, не німці! Не розібрали. Чом? Тим, що не тямлять. Наша книжка як попадеться у їх руки, то вони аж репетують та хвалять те, що найпоганше. А наші патріоти-хуторяни й собі за ними.

Прочитали собі по складах “Енеїду” та потинялись коло шинку, та й думають, що от коли вже ми розпізнали своїх мужиків. Е, ні, братики, прочитайте ви думи, пісні, послухайте, як вони співають, як вони говорять меж собою шапок не скидаючи, або на дружньому бенкеті як вони згадують старовину і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі або у польського магнатства кайдани волочать, – то тойді і скажете, що “Енеїда” добра, а все-таки сміховина на московський шталт. (Курсив наш – В. Л.).

Отак-то, братія моя возлюбленная. Щоб знать людей, то треба пожити з ними. А щоб їх списувать, то треба самому стать чоловіком, а не марнотрателем чорнила і паперу. Отойді пишіть і дрюкуйте, і труд ваш буде трудом чесним. *А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чие краще, нехай судять люди.* (Курсив наш – В. Л.). Вони здаються на Гоголя, що він пише не по-своєму, а по-московському, або на Вальтер Скотта, що й той не по-своєму писав. <...> Горе нам! Безуміє нас обуяло отим мерзенним і богупротивним панством. Нехай би вже оті Кирпи-гнуchoиєнки сутяги — їх Бог, за тяжкіє гріхи наші, ще до зачатія во утробі матерній, осудив киснуть і гнить в чорнилах, а то мужі мудрі, учені. Проміняли свою добру рідну матір – на п'яницю непотребную, а в придаток ще і -въ додали.

Чому В. С. Карадж[ич], Шафар[ик] і ініє не постриглись у німці (ім би зручніше було), а остались слов'янами, щирими синами матерей своїх, і славу добрую стяжали? Горе нам! Но, братія, не вдавайтесь в тугу, а молітесь Богу і работайте разумно, во ім'я матері нашої України безталанної”.

В умовах мертвої московської темряви Т. Шевченко мужньо орав свій переліг – убогу ниву, сіяв українське Слово та закликав працювати в ім'я матері–України.

Українські патріоти активно взялися за працю над культурним розвитком та національним усвідомленням громадянства. У другій половині 1859 р. у Києві відкрито першу недільну школу, а в 1859–1860 роках у містах і деяких селах України їх уже працювало 68 [95, с. 125]. Головна мета недільних шкіл – “дати українському народові освіту в найбільш приступній та зрозумілій для нього самого формі, народною українською мовою” [6, с. 38].

Аналізуючи роботу цих шкіл і педагогічну діяльність М. Драгоманова, С. Глушко зазначав, що шкільну справу він ставив не тільки на національний ґрунт, а й на педагогічний. Драгоманов вважав, що треба починати з відомого, щоб іти до невідомого. Працюючи в недільній школі, Драгоманов, власне, уявляв собі, що українська мова може ввійти в школи Росії лише тоді, коли за неї агітуватимуть на основі педагогічного принципу. Він покладав на ці школи багато надій. “Молодь, – казав М. Драгоманов, – а далі й старі, а з часом і дами в шовку сіли з хлопцями й дівчатами за азбуку й дошку” [6, с. 40]. З цього діла могло вийти щось серйозне. Однак царський уряд, чиновники, російські священники від початку перешкоджали роботі українських недільних шкіл. Невдовзі посипались доноси, звинувачення у соціалістичній пропаганді, і 12 червня 1862 р. розпорядженням міністра освіти всі недільні школи було закрито.

Тільки 22 місяці проіснував журнал “Основа”, який з великими труднощами 1861 р. відкрили Василь Тарнавський та Григорій Галаган. Однак це видання суттєво позначилась на пробудженні національної свідомості української інтелігенції, розкиданій по всій Російській імперії.

Важливі думки щодо функціонування української мови, які є актуальними і сьогодні, висловив М. Костомаров у статті “Мысли южнорусса о преподавании на южнорусском языке”: “Всякому другу южнорусской народности бесспорно мило и драгоценно все, что заявляет о стремлении к возрождению нашего языка и литературы. Не можем мы не дорожить всем, что явилось замечательного в области нашего слова: произведения Квитки, Шевченка, Кулиша, Марко Вовчок составляют уже нашу народную славу; появлением “Основы” вызвано появление несколько новых даровитых личностей. Все это утешительно для южнорусса, но вместе с тем чувствуется, что все это не главное в нашей литературной задаче: недостает чего-то существенного, того, чтобы дало твердость и плодотворность нашим стремлениям. Мы видели в нашей южнорусской литературе много хорошего, взятого из народа; но видели слишком мало того, что мы взамен дали народу. Словья баснями не кормят – говорит

пословица; так и народ нельзя насыщать повестями и стихами. Ему нужна крепкая, питательная пища знания и образования.

Не знаю, как скажут другие, но мне кажется, что *пока на южнорусском языке не будут сообщаться знания, пока этот язык не делается проводником общечеловеческой образованности, до тех пор все наши писания на этом языке – блестящий пустоцвет* (Курсив наш – В. Л.), и потомки назовут их результатом прихоти, охоты для забавы переряживаться из сюртука в свитку и припишут их более к моде на народность, чем любви к народности. Горькая истина лучше сладкой лжи. Кто любит свой народ – пусть любит его не по-донкихотски, не воображением, а сердцем и делом, – пусть любит не отвлеченное понятие о народе, а народ в действительности, в осязаемости; пусть любит живые существа, принадлежащие народу, и ищет того, что им полезно и нужно. В сфере всенародного слова мы не можем быть полезны народу ничем другим, как употребив это слово орудием общечеловеческого образования. *Народ должен учиться, народ хочет учиться; если мы не дадим ему средств и способов учиться на своем языке – он станет учиться на чужом – и наша народность погибнет с образованием народа* (Курсив наш – В. Л.). И вправе ли мы будем тогда жалеть о ней? Что отраднее: видеть народ в невежестве сохраняющим свою народность, или образованным, но потерявшим эту народность? Конечно, при таком выборе придется пожертвовать народностью. Но для чего же приносить бесполезную жертву, когда можно совместить и то, и другое, когда это будет и нравственно – справедливо?

Нам нужно преподавание науки на нашем родном языке, преподавание не тем, которые уже привыкли не только говорить, но и мыслить на общерусском языке, но тому народу, для которого родной язык до сих пор – удобнейшая и легчайшая форма передачи и выражения мыслей...

Против нашего проекта восстанут те защитники государственного единства, которые думают, что для спокойствия государства необходимо насильственно подвести к одному знаменателю все народные обычаи и приемы жизни... что поддержка южнорусской народности и развитие южнорусского языка могут быть вредны для государственной цельности” [103, с. 222–224].

“Основа” друкувала статті українською і російською мовами. Читач із Полтави у грудні 1860 р. написав до журналу: “Ми собі так мізкуємо, добродію, що “Основа” повинна бути на рідній українській мові, та вже ви, мабуть, се діло знаєте краще, ніж ми. Отже, ми все-таки будемо сподіватись, що, чим даліш, “Основа” вся буде в нашій любій мові,

Що мати співала,
Як малого сповивала,
З малим розмовляла.

Українська мова годиться не для одних віршів; на їй і тепер можна говорити й писати про *все наше*, так-таки, як і на інших. Так собі думаючи, пишу до вас перві вісті по-нашому; може, на мій лист обізвуться з других сторін розумніші люди і придатніше напишуть. От так, потроху, потроху, та й дійдем до того, що про все писатимем по-українськи. Бо чи тож-таки не сором – лізти до сусіда в кишеню за словом? Хіба у нас свого нема. Пора, пора нам додуматися до власної літературної мови” [103, с. 341].

Та на шляху молодого українського національного руху виникли нові загрози, які сфокусувалися у Валуєвському циркулярі. У гостру полеміку з українськими патріотами вступила одеська єврейська газета “Сіон”, яка звинуватила “Основу” і її прихильників у тому, що вони хочуть “разъединить южнорусский народ с Великорусским”. У висновках однієї зі статей, надрукованій у “Сіоні”, зазначено: “В высшей степени печально такое положение дел и для литературы, и для самой страны, но еще печальнее, что и эту так малочисленную публику стараются разбить на мельчайшие еще кружки, с своими особыми наречиями и подречиями, внося в нее таким образом рознь, – вместо того, чтобы вести ее под знаменем одного общего литературного языка, помимо мелких племенных распрей, к великим общечеловеческим целям, к распространению всеми силами гуманности и образования в массе народов нашего отечества, к дружным усилиям усвоить ему те блага, которые составляют лучшую часть в достоянии современного человечества” [32, с. 50].

Під гаслом “совершенствоваться в общечеловеческом развитии” “Сіон” закликав українців відмовитися від боротьби за розвиток української мови, літератури, культури, а вливатися в русло “общаго литературного языка”, тобто російського. З “доброго почину” єврейської газети у російській періодиці пролунало звинувачення українського культурно-освітнього руху в сепаратизмі і шкідництві, розгорнулася кампанія проти українофілів.

Ситуація, яка склалася тоді, мабуть, була пов’язана з тим, що євреї, напевно, зрозуміли український літературно-освітній рух як новий вияв козаччини, гайдамаччини, представники якого ніби тільки й чекають, аби почати різати та виганяти євреїв, як це траплялося за часів Б. Хмельницького, повстання М. Залізняка та І. Гонти.

Історик І. Миньків доречно зауважив, що “історія швидко забувається. Причина всіх тих різанин була не в козаках, і не в гайдамаках

“Коліївщини”, і не в самій природі українця, як юдофоба – така природа буває у всіх поневолених до поневолювачів, – а в них євреях самих. Адже в ті історичні часи жиди стали на українських землях посесорами та панами, на них, як і на шляхтичів, виконували панщину, вони тримали у своїх руках церкви і т. п. Економічна, соціальна, ідеологічна функції жидів, за винятком невеликих нюансів, були такими ж, як і польської шляхти, а тому, коли почалися розправи з поневолювачами українського народу, то долю шляхти розділили і євреї. А тому, коли виникають подібні інциденти тепер, хай частіше заглядають в історію і нарікають на себе, а не на природу українців” [64, с. 165]. Доля єврейського й українського народів дуже подібна: євреїв та українців цькували, над ними знущалися часто-густо ті самі вороги, намагаючись повністю асимілювати, стерти з лиця землі, щоб навіть назви не залишилось.

В українських патріотів виник також конфлікт із польським визвольним рухом. Дослідники О. Прот і П. Табінський докладно розповіли про те, що поляки наприкінці 60-х рр. почали готуватися до повстання, яке мало на меті не тільки здобути політичну самостійність, а й відновити Польщу в її найдаальших кордонах, включно з правобережжям Дніпра. Український рух їм був не на руку, бо не містив у своїй програмі їхніх змагань; навіть відкидав їх, поскільки вони заявляли претензії також на українські землі. Польські публіцисти виступили із заявами, що український народ належить до польського племені, українська мова – лише діалект польської. Отже, українці не мають підстав до самостійного національного життя, а український рух – це справа чужої інтриги, ворожої польським інтересам. До російської адміністрації посипалися доноси на українських діячів з обвинуваченням їх у протидержавній діяльності, комуністичній і безбожницькій пропаганді, сепаратистських змаганнях, намовлянні селян до революційних виступів. Хоча доноси не підтверджувалися фактами, все ж збільшували підозрілість царської адміністрації та спричинювали пильний нагляд за українськими діячами [85, с. 69].

Особливо небезпечним противником українського національно-визвольного руху виявився табір московських зайд, які утворювали в Україні панівну урядницьку верству або належали до найбагатших землевласників. Цей табір дивився на Україну як на край споконвіку “русский”. Населення його вважав природними росіянами, які піддалися впливам польської культури. Зрозуміло, що московські колонізатори інакше не могли думати, бо самі заперечили б собі право на існування в Україні та на її визискування. Згодом їхні нащадки вдалися до фа-

рисейської теорії, згідно з якою росіяни, які поселилися (добровільно як “визволителі” чи силоміць як “брати”-спеціалісти) і народилися на українській землі, є окреме багатомільйонне плем’я великоросіян з особливою “южнорусской” культурою. У зв’язку з цим їх не варто зараховувати до національних меншин. Вони, на їхню думку, як і українці та представники інших націй, є народом України, російська мова, як мова інтернаціональна, також повинна бути в Україні державною.

Глибоко осмисливши цю ситуацію, письменник В. Захарченко висловився дуже важливо так: “Наш президент *сьогоднішній* і його команда думають, що от ми, мовляв, доб’ємося “перемоги” над російськими окупантами, здихаємось їх, якимось чином *випросимо* з Донбасу, і він знову буде наш, звільнений з-під окупації, а ми йому і окупанту обіцяємо надати російській мові *особливого статусу*, тобто функції *державної* з російськими школами, училищами, дитсадками, вишами, ЗМІ, театрами тощо, й таким чином узаконимо суцільне, непорушне, *довічне* російськомов’я поголовного населення, яке переважною більшістю етнічно українське, а ще *частково* російське, грецьке, єврейське.

Це вони, президент і його команда, наївно називають *визволенням* Донбасу з-під російської окупації. Але ж візьмімось таки за розум, – закликає

Василь Захарченко. – Ми ж оцим узаконенням, закріпленням особливого статусу за російською мовою *віддамо Донбас у довічну окупацію цією російською мовою!* Як той казав: не вмер Данило, так болячка задавила. Ця окупація страшніша, смертельніша за нинішню збройну, військову. Проти силової ворожої окупації обов’язково чиниться стихійний опір самого окупованого населення, яке рано чи пізно переможе ворога. А тут, виявляється, окупант тишком-нишком (рос. “тихой сапой”) захопить, *окупує душі* місцевого населення, що призведе до повної атрофації українськості в мільйонів донбасівських етнічних українців, і вони та їхні нащадки вже ніколи не повернуться до свого рідного українськомовлення.

Донбасці!

Розгадайте хитро замасковане, істинне лице окупанта – оцю російську мову, насаджувану силоміць нашою рідненькою, влізливою в душі “п’ятою колонною”, яка тримає під своєю окупацією без танків і гармат навіть *довірливий* Київ і всю Україну. Разом борімося проти цієї смертоносної окупації. А найперше, *тримаймо свої душі закритими від віроломно нав’язуваного російськомов’я – цієї влізливої батьківщинопродавчої окупації* [26, с. 20–21].

Як у 60-х роках XIX ст. зросійщені українські дворяни, чиновники, інтелігенти, які “собственно для себя никаких, независимо от общих

совокупно со всей Россией, желаний не имели”, улесливо підспівували великодержавним панславістським теоретикам про триєдиний великоросійський народ, одну віру, одну мову з трьома відмінностями, так і нині чимало скоробагатків, депутатів, службовців різних рангів, політиків прислужується сусідові ненаситному. Василь Захарченко так їх схарактеризував: “Ви й не українець за станом своєї свідомості, і не росіянин. Ви просто якась арифметична функція в розпорядженні російського агресора, який з кожним роком з усе кровожернішим задоволенням погосподарськи підраховує зростання кількості отаких російськомовних малоросів, яких треба захищати зброєю в Україні “від утисків”.

Бачите, як російськомовна окупація вашої душі привела за собою збройну, військову окупацію нашої Батьківщини? Ви своїм малоруським російськомовством, хотіли Ви цього чи й у думках не покладали такого, стали мимоволі навідником для ворога України. Вам подобається ця нав’язана російським окупантом моторошна роль україноруйнувачів” [109, с. 22].

Людей, які зрадили і зраджують свій рід, етнос, народ, націю, називають у світі космополітами. “Воно – ні українець, ні росіянин, ні француз, ні німець. Воно – ніщо, людські відвійки, лушпиння, що летить за вітром [26, с. 27]. Зовнішні та внутрішні недруги як тепер, так і колись різними способами і методами намагалися формувати в українців малоросійську половинчастість, штовхали українців у духовну еміграцію на рідній землі.

Промосковсько-імперське мислення і рабсько-малоросійська свідомість чітко простежується у великій статті С. Гогоцького “На каком языке следует обучать в сельских школах Югозападной России?”, опублікованій у трьох номерах “Киевского Телеграфа”, а потім виданої для масового читача окремою брошурою. Автор намагається переконати українців, що єдина умова “прочного развития и благосостояния всей Югозападной России – это гармоническое образование ее с целой русской землей на одном языке и в неразрывной связи с ней... Первая и очень важная выгода употребления русских элементарных книг в самом начале обучения в сельских школах состоит в том, что это единое для всех начало будет питать в нашем народе сознание его единства с племенем великорусским и с целой землей русской. В сельских школах по-прежнему должны обучать по русским элементарным книгам. От замены же русских учебных книг какими-то малорусскими нельзя было бы ничего ожидать, кроме самых вредных последствий – для самого же народа” [8, с. 9–31].

Промосковські думки малороса С. Гогоцького інтенсивно використовують у сучасній інформаційно-психологічній війні проти України,

створюючи нові загрози існуванню й розвитку української мови, нації, соборної держави.

Реакційний російський публіцист, редактор газети “Московские ведомости” Катков писав 21 червня 1863 р., що Україна ніколи не мала окремої історії, ніколи не була окремою державою, що український народ є лише частина, але істинна (!) російського народу. Малоросійської мови ніколи не було і, попри всі зусилля українофілів, нема досі.

Тим часом лінгвісти Чехії, Польщі, Литви обґрунтовано доводили, що мовою Київської русі була руська, тобто українська мова. Олег Кравченко у статті “Правду на лжи не построить” (“МК” в Украине. – 2016. – 30 декабря 2015 – 5 января 2016 года) наголошував, що московити=росіяни і руські=українці – різні і мови їхні також різні. Цитуємо мовою оригіналу: “Лингвисты Чехии, Польши и Литвы...отрицали принадлежность московитского языка к славянским, так как в нем было мало сугубо славянской лексики, а большинство – финно-угорской и тюркской. Это же подтверждалось и российскими исследователями. Когда уже в XIX веке (в 1840 году) Владимир Даль опубликовал работу всей своей жизни, он назвал её “Толковый словарь великорусского наречия русского языка”. То есть Даль знал, что тот язык, на котором говорят в Москве и который официально считался языком Российской империи, всего лишь наречие русского, а фактически украинского языка! Однако по приказу Александра II весь тираж словаря был уничтожен, само издание засекречено и отправлено в архив. Труд Владимира Даля вышел позже, через несколько десятилетий, но уже под другим названием – “Толковый словарь живого великорусского языка”.

Чому ж в Російській імперії так поступили со словарём Даля? (Запитує О. Кравченко і відповідає – В. Л.). Да разве могли смириться имперские держиморды с тем, что всего лишь наречие русского (тобто, руського=українського – В. Л.) языка было превращено в самостоятельный язык, которому дали украденное название – “русский”, в то время как настоящий русский язык (руський=український – В. Л.) – это тот, на котором разговаривали наши предки – русы!

На русском (руською=українською мовою – В. Л.) говорила Киевская Русь! Не московиты, нет! На русском (руською=українською мовою – В. Л.) общались киевляне, вышгородцы, черниговцы, черкасчане, переяславцы, богуславцы, глуховцы, батурицы... Потому-то в “Истории русов” Георгия Конисского, изданной в 1846 году, так много украинских слов, хотя царская цензура рьяно боролась с “малороссийским наречием”!

Антиукраїнська реакція завершилася таємним циркуляром міністра внутрішніх справ Валуєва від 8 липня 1863 р. Найзнаменитішу фразу

валуєвського листа – “никакого особенного малороссийского языка не было, нет и быть не может” – українські публіцисти цитували безліч разів. Цікаво, однак, що в тексті це начебто слова не самого Валуєва. Він, як і Новицький¹¹, знову-таки покликається на думку “большинства малороссиян”! А сам – тільки приєднується до цієї думки, вважаючи її “весьма основательной”, а по суті – аксіоматичною [74]. Погром українства мав одну мету – зберегти політико-державну єдність імперії, якнайтісніше злучити український народ з російським на основі однієї мови – російської.

Зазначимо, що 25 травня 1874 р. видано новий статут про початкові народні школи, у четвертому параграфі якого підтверджено положення статуту від 14 липня 1864 р. про те, що “в начальных народных школах обучение ведется на русском языке” [95, с. 109].

Має слухність Володимир Панченко, що історія з Валуєвським циркуляром висвітлила кілька цікавих закономірностей. Передусім: гоніння на українську мову з боку самодержавної російської влади зумовлене її страхом перед сепаратизмом і можливим розпадом імперії. Укорінення української мови, культури, історичної свідомості неодмінно приведе до росту національно-політичних прагнень, – вважали Валуєв і К°. Вони мали, звичайно, рацію. Тому й докладали зусиль, аби знищити ці прагнення в самому зародку. Адже народ без історичної пам’яті і мови – раб.

По-друге, реалізація антиукраїнської політики давалася б урядові Росії значно важче, якби не сформована обставинами довготривалого національного приниження, виплекана імперією “п’ята колона” всередині самої української нації – легіони “колишніх українців”, перелицьована у дворянство козацька старшина, тисячі чиновних “землячків”, свідомість яких здавна налаштовувалася на хвилю “общерусского” патріотизму. Коли П. Валуєв посилався на “большинство малоросіян”, яким рідна мова не потрібна, то – нікуди не дінешся – він мав для цього підстави.

“Малоросійство як вихований умовами тривалої бездержавності комплекс національної неповноцінності, як психологія поразенства, як химерний феномен національного самозаперечення (інколи вельми агресивного!) виявилось настільки живучим, що дає про себе знати й досі. Недарма ж нам пропонують на державному рівні відзначати річниці власних поразок і писати свою історію під диктовку сусідів!” [75].

¹¹ Київський цензор Новицький писав міністрові внутрішніх справ Валуєву, для чого учням-українцям читати Євангеліє по-українськи, навіщо якесь “наречие”, коли “общерусский язык... гораздо понятнее”?!

Зв'язкою сюжету з Валуєвським циркуляром був лист київського цензора Новицького, але особливо постаралися “землячки” в ситуації, яка завершилася підписанням 1876 р. трагічного для українства Емського указу. Головним спонукувачем появи цього указу був донощик М. Юзефович. Михайлові Юзефовичу відведена роль Каїна. У 1847 р. він брав безпосередню участь у викритті й розгромі Кирило-Мефодіївського товариства. Микола Костомаров, приїхавши через 27 років до Києва на Археологічний з'їзд, відмовився подати 72-річному Юзефовичу руку, він добре пам'ятав, як цей “вірнопідданий” помічник куратора Київського навчального округу обшукував його квартиру. “Предателем” назвав Юзефовича і Т. Шевченко (запис у “Журналі” від 6 травня 1858 р.). Цікаво, що ім'я М. Юзефовича простежується і в пушкінському контексті. У молодості він служив офіцером на Кавказі, де й зустрічався з поетом. Згодом написав про нього спогади.

Проте головним “жанром” Михайла Володимировича все ж були доноси. Вважаючи, що “малороссы никогда не ставили родину (Україну. – В. Л.) выше отечества (Російської імперії. – В. Л.)”, він почувався покликаним воювати із “сепаратизмом”. Тому й “строчив” царю записки, в яких викривав “зловмисників”. Мав від того неабияку втіху [75].

Вісім місяців працювало імператорське “Совещание” (комісія) у складі Міністра внутрішніх справ (голова), Міністра народної освіти, обер-прокурора Святійшого Синоду, головного начальника III Відділення власне його величності Канцелярії і голови Київської Археологічної Комісії тайного радника Юзефовича. На підставі доповідної Комісії Олександр II 18/30 травня 1876 р. у німецькому місті Емсі, куди він їздив лікуватися і побачитися з Вільгельмом I, підписав таємний цензурний указ. Його було розіслано як обіжник Головного управління у справах друку. Вперше виголосив цей указ 1878 р. на літературному конгресі у Парижі й опублікував його М. Драгоманов. Ось його текст:

“Государь Император 18/30 мая 1876 г. Высочайше повелеть соизволил:

1. Не допускать ввоза в пределы Империи, без особаго на то разрешения Главного Управления по делам печати, каких бы то ни было книг и брошюр, издаваемых заграницей на малорусском наречии;

2. Печатание и издание в Империи оригинальных произведений и переводов на том же наречии воспретить, за исключением лишь: а) исторических документов и памятников и б) произведений изящной словесности, но с тем, чтобы при печатании исторических памятников безусловно удерживалось правописание подлинников; в произведениях же изящной словесности не было допускаемо никаких отступлений от

общепринятого русского правописания, и чтобы разрешение на печатание произведений изящной словесности давалось не иначе, как по рассмотрении рукописей в Главном Управлении по делам печати;

3. Воспретить также различные представления и чтения на малорусском наречии, а равно и печатание на таковом же текста к музыкальным нотам” [21, с. 4; 90, с. 135].

Спеціальним циркуляром Головного управління у сферах друку 1895 р. було заборонено друкувати будь-які книжки і збірники українською мовою для дитячого читання, “хоча бы по существу содержания они и представлялись благонамеренными” [69, с. 88].

Варварська багатовікова боротьба з українством тривала. Російська імперія намагалась остаточно задушити національне слово і дух, звести народи до повної етнографічної і культурної однаковості. Усупереч гуманістичній спрямованості педагогіки, яка із стародавніх часів визнає навчання у школі тільки материнською мовою, в Україні переслідували патріотів, підтримували зросійщувачів. Про це свідчить також “Шкільна хроніка”, опублікована у журналі “Світло” (1912. № 1).

Свідомі українські громадяни, вболіваючи за національне виховання дітей, били на сполох. Рабська малоросійська психологія, яка виробилась під жорстоким тиском російщення, давала свої плоди. Склалась ситуація, коли навіть українське селянство не мало одностайної думки: одні хотіли, інші не хотіли рідномовної школи. У зв’язку з цим М. Грушевський написав серію просвітницьких статей для селян. Ті статті надруковані в газеті “Село”, а 1912 року вийшли окремою книжечкою. У передмові зазначено, що з усіх потреб нашого національного життя потреба рідної школи – найголовніша, бо *народ, який не має своєї школи, може бути лише пасербом чужих народів*, а ніколи не виб’ється на самостійну дорогу існування. Друге видання книжечки М. Грушевського “Про українську мову і українську школу” (перше видання – 1913 р.) вийшло у світ у видавництві “Веселка” 1991 р. з передмовою лауреата Національної премії України імені Тараса Шевченка, заслуженого діяча мистецтв України Яреми Гояна.

Вимоги українців навчатися рідною мовою, розвивати національну культуру негативно сприймали не лише уряд і чиновники різних верств. Брутальними нападками на український рух рясніли російські консервативно-шовіністичні газети і журнали. Наприклад, “Новое время”, “Киевлянин” закликали боротися з українством не на життя, а на смерть, відстоювати панування “русского общегосударственного языка” з такою ж енергією, як своє життя, і за будь-яких сепаратистських настрів зберегти Російську імперію.

Падіння царського режиму в лютому 1917 р. сприяло розгортанню національного відродження в Україні. У квітні 1917 р. російський Тимчасовий Уряд видав розпорядження про школи в Україні. У початкових школах дозволяли навчання українською мовою, а російська ставала обов'язковим предметом з другого класу. В учительських семінаріях заводили курси української мови, літератури, історії та географії. У вищих школах засновували кафедри української мови, літератури, історії, права. Однак спротив розвитку української школи й культури був значний. Особливо вороже ставилося до всього українського міське вчителство, яке, звичайно, зовсім не знало української мови, бо з дитячих років звикло чути, що є єдиний “общерусский язык”, єдина “общерусская культура”, що Україна – це вигадка мазепинців, зрадників, гуртка інтелігенції.

Зокрема, С. Пастернак коротко описав, як проти української школи виступали оборонці “общерусского языка” на нараді вчителів Київських вищих і початкових шкіл 12 травня 1917 р.: “У вільній Росії повинна бути й вільна школа, а тому про українізацію школи не може бути й мови, бо це – насильство. Не можна дітей примушувати вчитися на “инородческой” для них українській мові. Не має ніякого українського народу, бо якийсь учитель пішки пройшов Україну й Великоросію і не знайшов етнографічної межі” (Дзюбенко). “В українців немає ні літератури, ні історії, мова вигадана, або має кілька жаргонів. Навчання українською мовою не тільки не потрібне, а й навіть шкідливе, бо “русская культура” дає людині більше, ніж українська, “русская культура” пустила глибоке коріння в український ґрунт” (Романенко).

Даючи відсіч промовцям, чудернацькі аргументи яких можна, на жаль, нерідко почути й сьогодні, організатор наради вчителів В. Наumenko, зокрема, сказав: “На Україні якимось дивно говорити про примусову українізацію. 250 років проводилося примусове російщення, й тепер треба лише повернутися до свого, рідного. Давніше поляки, а останні 250 років росіяни, прищеплювали нашому народові ту думку, що тільки польською або російською мовою людина може здобути знання та стати людиною культурною, і проводити після цих психологічних експериментів плебісцит – ризиковано” [77, с. 26].

Усупереч московському морально-психологічному тискові, різним вигадкам, наклепам, брехні, інсинуаціям, які народжувались в антиукраїнських колах і які за всяку ціну хотіли зберегти своє панівне становище на українській землі, національна освіта розвивалась.

Другий всеукраїнський учительський з'їзд, який відбувся 10–12 серпня 1917р., ухвалив ділові резолюції стосовно розвитку на-

ціональної освіти. Йшлося про вимогу українізації початкових шкіл з 1 вересня 1917 р. З'їзд ухвалив, щоб були організовані літні курси, де б учителі гімназій готувалися до переходу в майбутньому на викладання українською мовою. До осені 1917 р. було відкрито 53 українські гімназії. Загальна кількість гімназій в Україні сягала майже 800, наприкінці 1918 р. їх стало 828. У російських гімназіях запроваджено курси української мови, літератури, історії й географії. За видання шкільних підручників взялося приватне "Товариство шкільної освіти", засноване в березні 1917 р. Для освітньої роботи серед дорослих створено густу мережу "Просвіт", що мали свої бібліотечки, влаштовували лекції [113, с. 91]. Також створювались умови для розвитку мов, культур усіх народів, які жили на гостинній українській землі.

Зазначимо, що українська освітня політика була виважена і гуманістична, організація шкільництва відбувалася без поспіху, помірковано, з урахуванням особливостей часу. Зокрема, 5 жовтня 1917 р. відкрито у Києві Український Народний Університет; 7 листопада того ж року почала працювати Академія Мистецтв; 6 жовтня 1918 р. Народний Університет перейменовано на Український Державний Університет. Того ж дня товариство "Просвіта" відкрило у Полтаві історико-філологічний факультет; 22 жовтня 1918 р. відбулося відкриття Українського Державного Університету в Кам'янці-Подільському; 14 листопада 1918 р. у Києві – Української Академії Наук.

У січні 1919 р. Директорія видала закон про державну українську мову в Українській Народній Республіці та про обов'язкове заведення української мови у внутрішньому діловодстві Української Академії Наук. У цей час міністр освіти професор І. Огієнко затвердив для шкільного вжитку в усій Україні найголовніші правила українського правопису, вироблені спеціальною комісією з видатних учених і педагогів. Директорія асигнувала на початок видавничої справи 30 млн крб, а також утворила особливе Міністерство преси і пропаганди, що мало завданням допомагати розвитку української національної літературної творчості та розповсюдженню літературної продукції. У 1917 р. уже виходило 63 періодичні видання українською мовою та випущено у світ 747 назв книжок українською мовою, 452 – російською, 174 – іншими мовами; разом – 1 373 назви книжок. Через рік читачі отримали 83 періодичні видання українською мовою, 1 084 назви книжок українською, 386 – російською, 56 – іншими мовами: усього 1918 р. вийшло 1 526 назв книжок [4, с. 14].

Нову українську школу будували на таких принципах: національний (викладання рідною мовою, запровадження українознавчих предметів);

соціальний (єдина школа для всіх верств народу); виховний (не тільки вчити, а й виховувати в національному дусі); діяльний (в Україні повинна бути трудова школа). Однак змагання українців на освітній ниві, як і взагалі на шляху державотворення, переривали криваві окупації України більшовицькою Росією. Перша окупація тривала від січня до березня-квітня 1918р., друга – від січня до серпня 1919 р. Третя російсько-більшовицька окупаційна війна проти незалежної України тривала з грудня 1919 р. до кінця 1921р., коли було знищено український партизанський рух.

Попри всі намагання російського більшовицького Центру задупити національний рух, український народ на початку ліберальних 20-х рр. XX ст. розгорнув боротьбу за те, щоб формальній державності Української РСР надати українського змісту. “Це мала бути розбудова українських національно-політичних, соціально-економічних і культурних цінностей в рамках накиненої державної форми. Тут йшлося про українізацію, тобто дерусифікацію міст, зокрема українського робітництва, про розбудову і перевагу української національної культури, про перемену соціальної структури української нації, розвиток якої був гальмований колоніальною політикою царату, про побудову сильної селянської верстви” [84, с. 22]. З цією метою уряд видавав декрети на користь української мови, а 21 вересня 1920 р. Рада Народних Комісарів УСРР ухвалила:

“1. Доручити Наркомосвіті спішно розробити план широкого розвитку шкільних та освітніх установ усіх ступенів і розрядів з українською викладавкою мовою.

2. Негайно ввести обов’язкове вивчення української мови у всіх шкільно-освітніх установах з неукраїнською викладавкою мовою.

3. Звернути увагу на особливо серйозне вивчення української мови по всіх постійних і тимчасових установах з підготовки робітників освіти, причому частину їх зараз же треба перевести на українську викладавку мову.

4. Поставити в обов’язок Державному Видавництву потурбуватися про видання, по згоді з Наркомосвітою, задовольняючої кількості підручників українською мовою, а також красного письменства та інших видань.

5. Наркомтруду і Наркомземові видавати свою пропагандистську літературу переважно українською мовою.

6. Постановити в обов’язок Виконкомам мати в кожному губерніяльному місті не менш одної української газети.

7. Наркомосвіті через її місцеві органи негайно організувати по всіх губерніальних і повітових місцях вечірні школи для навчання радянських службовців української мови.

8. Постановити в обов'язок всім радянським установам потурбуватися притягти співробітників, що знають українську мову і зможуть задовольняти на ній потреби населення.

9. Поставити Робітничо-Селянській інспекції слідкувати за досконалим виконанням цього декрету" [28, с. 4–5].

Сподіваюся, що, читаючи цей декрет, людина зі здоровим глуздом розуміє, наскільки він є актуальним сьогодні. Його, з деякими поправками й уточненнями, можна видавати як ухвалу Кабінету міністрів України, або Закон Верховної Ради, наголосивши, що депутати, службовці всіх інституцій без винятку мають володіти українською мовою і послуговуватися нею під час виконання своїх службових обов'язків, а також під час виступів у засобах масової інформації.

У книзі декретів, виданих протягом 1919–1923 рр., йшлося про необхідність викладання української мови й українських дисциплін у школах, в учительських семінаріях і на вчительських курсах, вживання української мови в кіно, державних закладах та установах. В основу реформи в педагогічній освіті було покладено "Кодекс законів про народну освіту в УСРР", який 22 листопада 1922 р. затвердив ВУЦВК.

Однак політика українських патріотів у галузі освіти повсюдно нашттовхувалася на прихований і відвертий спротив промосковських сил, які боялися відродження і розвитку української мови, літератури, культури, утвердження національної свідомості. "Навесні 1922р. було видано від імені ЦК обіжника, в якому всю освітню роботу, яку проводилося на селі українською мовою, почали обстрілювати" [82, с. 273], – писав М. Попов ЦК КП(б)У з веління московських зверхників вів інформаційно-психологічну війну проти українізації – повернення зросійщених українців до свого рідного лона. Маніпулятивно маскували війну проти української мови війною з так званим буржуазним націоналізмом.

Проте ситуація у забраному червоними багнетами СРСР була досить складною. "Попри утворення національних радянських республік і позірно федералістичний устрій СРСР Комуністичній партії в перші роки її правління все ще відчутно бракувало підтримки неросійських народів. Вона лишалася крихітною, переважно російською і міською організацією, яка невпевнено трималася над селянськими і неросійськими масами, що хиталися у своїх настроях і не знали, яку владу підтримувати" [98, с. 337]. Бурхливе відродження України та інших

поневолених Росією народів змушувало РКП(б) робити деякі поступки, щоб добитися підтримки з боку неросійських народів, завоювати їхню прихильність.

Хитрий тактичний хід більшовиків, які утверджували стратегічну царську концепцію про “єдиноединомство” землі російської, яскраво виражений і в резолюції з національного питання, прийнятій XII з’їздом РКП(б) 17–25 квітня 1923 р. Виникла парадоксальна ситуація: український народ у “власній державі”, на власній землі отримав дозвіл з Москви розвивати свою мову, культуру літературу, мистецтво [39, с. 229–232]. Насправді, внаслідок слабкого розвитку української школи, відсутності потрібних підручників для навчання, а також через нестачу національно свідомих педагогічних кадрів значно переважала російська мова.

Процес українізації, точніше деросійщення, відбувся повільно. Ухвалені декрети, резолюції, постанови часто-густо залишалися на папері, бо активній українській меншості важко було перебороти агресивну проросійську більшість у центральних і місцевих органах партії й уряду. Це було пов’язано з тим, що на чолі ЦК КП(б)У стояли “каторинославці” – відомі вороги українського відродження. Першим секретарем ЦК був Е. Квірінг, другим – Д. Лебедь. На місцях партією керували такі ж противники українізації. Відбувалася прихована боротьба між національно-свідомими українцями і зросійщувачами.

Слушну думку висловив М. Лозинський: “Щоб українізація була не механічна, а органічна, для сього треба, щоб до виконання державної влади став український національний елемент” [54, с. 68]. Однак у 1922 р. на одного члена Компартії України, який постійно послуговувався українською мовою, припадало семеро тих, хто розмовляв лише російською, в уряді ж це співвідношення було один до трьох.

Чужинці, насамперед російські шовіністи, а також малороси та представники інших народів, які зреклися своєї національної суті, тоді, як, на жаль, і тепер відверто, приховано і підступно нав’язували (нав’язують) думку про шкідливість, а то й ворожість розвитку й утвердження української України.

Наголошуємо, що українізація не була рухом українців проти росіян чи народів інших національностей, які жили на українській землі. Йшлося про руйнування духовних кайданів, у які століттями заковували український народ московські імперіалісти-зросійщувачі. Закладаючи основи відродження української мови, культури, в Україні водночас створювалися умови для духовного розвитку національних меншин. Такою ідеєю пронизана, наприклад, постанова Всеукраїнського

Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів УСРР “Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури” від 6 липня 1927 р.

Провідну роль в українізації відігравав освітній апарат на чолі з наркомом освіти. Перехід на українську мову в освітніх установах розпочався ще на початку 1920 р., коли наркомом освіти було призначено колишнього боротьбиста Г. Гринька. Багато зусиль доклав до українізації освітнього апарату О. Шумський під час перебування на посту наркома освіти (1924–1927). М. Скрипник, який став наркомом освіти від 1927 р., перетворив цей Наркомат на могутній штаб українізації, куди залучили найкращі українські освітні та культурні кадри. Усі царини життя в Україні були охоплені українізацією. Очевидні зрушення в галузі освіти давали підставу М. Скрипникові на X з'їзді КП(б)У зазначити, що в царській Росії система народної освіти була спрямована на те, аби затемнити мозок робітника чи селянина і зробити з нього слухняного раба поміщиків і капіталістів, на те, щоб з тією ж метою їх денаціоналізувати, зросійщити, а це ще більше утруднювало українському робітникові і селянинові доступ до знань. Забороняли українську школу, українську книжку і взагалі українське слово; українську культуру заковували в тяжкі кайдани.

Проголосивши рівноправність мов декретом від 1 серпня 1923 р. і підтвердивши цю гуманістичну позицію постановою від 6 липня 1927 р., ВУЦВК і РНК УСРР надавали кожному громадянину України змогу послуговувалися рідною мовою, розвивати свою культуру, до якої б національності він не належав.

У 1931 р. в Україні налічувалося 25 національних районів, зокрема вісім російських, сім німецьких, три єврейські, три болгарські, три грецькі, один польський. Серед національних сілрад було 450 російських, 254 німецькі, 156 єврейських, 151 польська, 45 болгарських, 30 грецьких, 12 чеських, чотири білоруські, три албанські.

У 1932–1933 н. р. в Україні працювала 21 971 школа, серед них: із викладанням українською мовою – 18 905, російською – 1001, польською – 656, єврейською – 470, німецькою – 451, іншими мовами – 488. У школах національних меншостей навчалося 842 418 дітей. У вищих і вищих технічних школах України навчалося понад 20 тис. представників національних меншостей.

У 1931 р. на національних мовах функціонувало 634 бібліотеки, 96 клубів, 366 сілбудів, 314 хат-читалень. У складі Всеукраїнської Академії Наук наприкінці 20-х рр. почав роботу Інститут єврейської літератури, з 1931 р. – Інститут польської культури. Із 2 454 газет,

що виходили в республіці в 1931 р., 89 видавали мовами національних меншин (21 – німецькою, 19 – єврейською, 18 – молдавською, 17 – польською, сім – болгарською та ін.). Крім традиційних етнографічних самодіяльних колективів, активно діяли єврейські, болгарські, грецькі театри [3, с. 12–13].

Отже, розвиток національних меншин був органічно пов'язаний із відродженням української мови, культури, духовності. Об'єктивно розвивалася, утверджувалася національна самосвідомість, до чого не прагнули архітектори будівництва централізованої московсько-більшовицької імперії, їм лише потрібно було прихилити на свій бік українське населення, щоб у такий спосіб зміцнити комуністичну владу в Україні.

Деросійщення навчальних закладів наштовхувалося також на правописну проблему. Відомий український мовознавець Василь Сімович свого часу стверджував, що всяка правописна боротьба, кожна правописна реформа мають соціальне підґрунтя і є виявом політичної орієнтації суспільства.

Боротьба за український правопис тривала впродовж усього ХІХ ст. Професор Львівського національного університету імені Івана Франка З. Терлак, аналізуючи правописні системи М. Максимовича, П. Куліша, М. Драгоманова, Є. Желехівського, зазначив, що упорядкування правопису на державному рівні стало можливим лише в період національно-визвольної боротьби 1917–1920 рр., коли була створена Всеукраїнська Академія Наук. “Найголовніші правила українського правопису”, які підготувала комісія Міністерства освіти у складі І. Огієнка, А. Кримського та Є. Тимченка, затвердив у травні 1918 р. Іван Огієнко. Згодом нова комісія на чолі з Г. Голоскевичем допрацювала ці правила, і 1921 р. їх ухвалив Наркомос України. У 1925 р. створено Державну комісію для вироблення загальноукраїнського правопису.

Після тривалих дискусій у 1927 р. Всеукраїнська правописна конференція, яка відбувалася в Харкові, ухвалила цей правопис для обов'язкового вживання. Нарком освіти М. Скрипник, який повністю підтримував прагнення українських науковців-мовознавців у розвитку української мови як самодостатньої і рівноправної з російською, 8 вересня 1928 р. підписав цей правопис. Тому його ще називають “скрипниківським”. Всеукраїнська Академія Наук затвердила новий правопис у 1929 р. Того ж року Наукове товариство імені Тараса Шевченка у Львові теж прийняло ухвалу про застосування цього правопису в Західній Україні. То був наш перший академічний правопис, так званий харківський. У виробленні основ цього правопису брали участь передовсім східноукраїнські вчені О. Синявський (автор проекту),

Є. Тимченко, Г. Голоскевич, В. Ганцов, М. Наконечний та ін. Західну Україну представляли В. Сімович, І. Свенціцький та К. Студинський. Відомо, що в Західній Україні цей правопис проіснував до 1939 р., в українській діаспорі ним послуговуються досі, а в Східній Україні він перестав функціонувати вже в 1933 р., бо його авторів звинуватили в буржуазному націоналізмі і репресували. Більшість із них загинула в сталінських концтаборах [99, с. 17].

“Харківський” правопис не задовільнив більшовиків в Україні, тим паче московських керманичів. Адже вся мовна політика колишнього Радянського Союзу була спрямована на утвердження того, що є спільного між національними мовами, зокрема, між слов’янськими – українською, білоруською і російською, і на їхнє зближення “аж до повного злиття”. Крім того, всіляко нехтували тими ознаками, якими ці мови відрізнялися, тобто ігнорували те специфічне, що творить національне обличчя тієї чи іншої мови.

Запропонований XII з’їздом РКП(б) (квітень 1923 р.) курс на коренізацію, який природно для українців відбувався у формі українізації, звичайно ж, не був подарунком комуністичного керівництва. Слушно стверджує Г. Єфіменко, що більшовицька національно-культурна політика скеровувалася на те, щоб “укорінитися” серед місцевого населення, щоб виховати більшовицькі кадри з середовища українців. Коренізація була не метою, а лише засобом встановлення тісного контакту з українськими масами, наближення державного апарату до мас. Завданням коренізації на території України у кадрових питаннях була не “українізація”, а “більшовизація” державного та партійного апарату.

Політбюро ЦК КП(б)У 4 березня 1933 в р. ухвалило документ “Про проект резолюції про підсумки українізації”, в якому, зокрема, зазначено: “Вважати політично недоцільним випускати брошуру тов. Скрипника “Нариси підсумків” (стенограма промови на засіданні Колегії народного комісаріату освіти 14.ІІ.33р.)” Таке рішення, по суті, було початком спланованого удару по Народному комісаріату освіти УРСР. Усунено наркома освіти М. Скрипника і замість нього призначено В. Затонського.

Андрій Хвиля 24 квітня 1933 р. надіслав у Політбюро ЦК КП(б)У доповідну записку з питань мовознавства. Документ цей ніколи не друкували, хоча саме в ньому чи не вперше М. Скрипника без зайвої дипломатії звинувачено в тому, що він “не тільки не вів боротьбу проти... буржуазно-націоналістичної лінії у питаннях створення української наукової термінології, а й сприяв цьому викривленню партійної лінії на фронті мовознавства” [112, с. 37]. Через деякий час у журналі

“Більшовик України” вийшла стаття А. Хвилі “Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті”. У цій відверто погромницькій публікації Хвиля стверджував, що “в питаннях української мови, її творення останніми роками від Народного комісаріату освіти не було дійсно більшовицького керівництва... На мовному фронті українська контрреволюція, прикриваючись національною формою, проводила, по суті, велику шкідницьку роботу. Вона виявилася в тому, що останніми роками в питаннях творення української термінології, в питаннях української синтакси – українську мову спрямовували на націоналістичні шляхи” [109, с. 43].

Вірний ленінець-сталінець Хвиля зробив такі висновки:

“1. На мовному фронті ми маємо проведено націоналістичними українськими елементами шкідницьку роботу.

2. Ця робота йшла по лінії відгороджування української мови від російської мови, відгороджування української мови від інтернаціональної наукової термінології, спрямування української мови та термінології на буржуазно-націоналістичні шляхи.

3. В Українському правописі, особливо 3-й розділ, це відгороджування української мови, термінології від російської мови продовжено вже в правописній формі та при запозиченні чужоземних слів.

4. Проти цієї роботи Наркомос України не вів будь-якої боротьби, а, навпаки, сприяв цьому.

5. Отже, потрібно:

- а) припинити негайно видання всіх словників,
- б) переглянути словники і всю термінологію,
- в) провести уніфікацію технічної термінології з тою термінологією, що є в Радянському Союзі і вживана й на Україні,
- г) переглянути кадри на мовному фронті і вигнати з цього фронту буржуазно-націоналістичні елементи,
- г) переглянути український правопис,
- д) змінити настанову щодо мовного оформлення УРЕ,
- е) видати спеціального документа, який би всі ці питання всебічно охопив і забезпечив цілковитий дальший розвиток української радянської культури на мовному фронті дійсно більшовицькими шляхами, так як цьому вчив нас Ленін, як цьому вчить нас тов. Сталін” [109, с. 54]. Ця стаття А. Хвилі відбивала зміст його виступу на квітневій (1933) нараді в ЦК КП(б)У з питань національної політики, у якому він критикував М. Скрипника. На цій нараді М. Попов стверджував, що “ворожі, чужі, петлюрівські елементи пролізли навіть на керівні посади в окремих районах і

на відповідальні дільниці національно-культурного будівництва” [68]. В унісон М. Попову виступив і В. Затонський, який, зокрема, казав, що “падіння числа шкіл російської нацменшості є наслідок перекручення лінії партії”. Звертаючи увагу на “засміченість” працівників освіти “націоналістичними, класово-ворожими елементами”, Затонський прямо назвав відповідальних: “Ці націоналістичні елементи могли так широко провадити свою діяльність тому, що їм допомагали деякі вказівки самого Наркомосу” [68].

Боротьба з “націоналістичною небезпекою на мовному фронті” розгорталася. На нарадах приймали резолюції А. Хвилі, ухвалені Комісією Народного комісаріату освіти:

“І. Мовна ділянка ідеологічного фронту, як частина цілого процесу нацкультбудівництва, вимагає особливо більшовицької пильності, бо вірне спрямування шляху розвитку мови у великій мірі визначає вірний розвиток цілої української радянської культури, пролетарської, соціалістичної змістом, національної формою.

ІІ. На перешкоді величезному мовному будівництву, що його провадить партія, намагались і намагаються ставати контрреволюційні націоналістичні елементи. Процес СВУ в повній мірі виявив намагання класового ворога – контрреволюційних петлюрівських елементів запроваджувати шкідництво на цій саме ділянці ідеологічного фронту. Куркульсько-петлюрівська агентура в наукових інституціях намагалася спрямувати розвиток української літературної мови буржуазно-націоналістичним шляхом, з метою відірвати розвиток української культури від цілого розвитку соціалістичної культури братерських республік СРСР. Конкретно це виявилось:

- а) На теоретичній ділянці – в націоналістичній теорії самобутності розвитку української мови, в пропаганді відриву її від загального процесу мовного будівництва в СРСР, а насамперед – відриву від мови російського пролетаріату; у відкиданні інтернаціональних термінів у мові, що прикривалося націоналістичною теорією “народності”;
- б) На практиці – в шкідництві, що запроваджувалося в загальних і термінологічних словниках; у відкиданні спільних з російською мовою лексичних і синтаксичних засобів, особливо тих, що зумовлюються спільним характером соцбудівництва; у спрощуванні, вульгаризації і звужуванні мовних засобів з метою знизити культурний рівень мас.

ІІІ. Процес СВУ показав, яку велику небезпеку становить шкідницька робота куркульсько-петлюрівської агентури; уже після цього

процесу СВУ НКО не подбав про посилення проводу мовним фронтом, не виявив більшовицької пильності в боротьбі з націоналістичними виявами на мовному фронті.

IV. Нарада вважає, що:

1. Треба розгорнути широку роботу щодо остаточного викриття і викорінення націоналістичних викривлень на мовній дільниці, а саме – скритикувати і вилучити шкідливу продукцію, мобілізувати широку пролетарську громадськість на боротьбу з націоналістичними виявами, здискредитувати саму ідею і практику нацкультбудівництва та досягнення в галузі українізації.

2. Переглянути словники і виправити в дальших виданнях припущені в них хиби, спрямувавши розвиток термінології відповідно до інтересів соціалістичного, господарського і культурного розвитку та інтернаціонального виховання мас.

3. Переглянути наукову і учбову підручникову літературу, викривши націоналістичні прояви, та надалі спрямувати висвітлення мовних питань з марксистсько-ленінських методологічних позицій.

4. В зв'язку з тим, що в державному українському правописі, зокрема в 3-й частині його, є пункти, що їх застосування, як виявилось, дає політично шкідливі наслідки, скоригувати український правопис в частині правопису іншомовних слів в напрямку більшої конкретизації пунктів про вживання “г”, “ль”, “л” з метою забезпечити якнайлегше засвоєння правопису масами.

5. Посилити партійний провід роботою мовознавчих інститутів, переглянути плани науково-дослідної роботи, перебудувавши їх в напрямку максимального наближення тематики до практичних проблем на базі глибокого опрацювання і усвідомлення їх в світлі марксистсько-ленінської методології; переглянути склад науково-дослідних інститутів, курсів українізаторів, перекладачів, літредакторів і іншого мовно-літературного персоналу видавництва та очистити його від націоналістичних класово-ворожих елементів; посилити політичне виховання мовних робітників; покласти край практиці відриву загальнополітичної редактури від мовної, запровадивши в принципі єдиноосібну авторську і редакторську відповідальність за єдність змісту і форми літературного твору” [96, с. 186-188].

Подолання “українських буржуазно-націоналістичних ухилів”, перехід на рейки “більшовицької українізації” супроводжувався переведенням українських шкіл на викладання російською мовою, створенням в українських школах російських класів, відкриттям у великих містах

редакцій російських газет та ін. Якщо в 1932/1933 навчальному році з українською мовою викладання було 17 573 школи, то в 1933/1934 – їх стало 17 303. Кількість російських шкіл збільшилася в 1933/1934 н. р. до 1 172 проти 974 шкіл у 1932/1933.

Тоді ж московські “брати” за допомогою українських перевертнів вживають рішучих заходів, щоб наблизити українську мову до російської. “З цією метою 1933-го року гостро засуджують український правопис 1928 р., затверджений комісаром народної освіти М. Скрипником, як правопис “націоналістичний”, спрямований на відрив української мови від російської. Цькування М. Скрипника і скасування затвердженого ним правопису, що разом спричинило до самогубство цього більшовицького комісара, тягнуть за собою видання нового правопису, зрадаганого головою правописної комісії А. Хвилею й затвердженого народним комісаром освіти В. Затонським. Та хоч у цей правопис 1933-го року і вноситься силу новин, які відверто призводять до російщення та штучного наближення української мови до російської, все ж і цей правопис не задовольняє московських прислужників” [25].

За редакцією доктора філологічних наук Лариси Масенко у 2005 р. видано збірник документів і матеріалів “Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду”. Вони проливають світло на підступне втручання у внутрішній розвиток української мови, спрямоване на штучне зближення її з російською і знищення як незалежного мовного утворення.

Юрій Шевельов, дослідник мовної політики, яку проводили різні режими на українських теренах у першій половині XX ст., так визначав її специфіку за комуністичної тоталітарної системи: “Урядове втручання взагалі, а в даному випадку з боку уряду, опанованого росіянами, у внутрішні закони мови було радянським винаходом і новиною. Ні поляки, ні румуни, ні чехи до цього не вдавалися. Як не вдавалася царська адміністрація дореволюційної Росії. Вони всі обмежувалися на заходах зовнішнього тиску: забороняли вживати українську мову прилюдно, цілковито або частково; накидаючи державну мову через освітню систему; зваблювали українців своєю культурою й можливістю кар’єри; переселяли їх на неукраїнські території, а українські землі заселяли членами панівної нації тощо. Поруч цих “класичних” метод радянська система встановлює контроль над структурою української мови: забороняє певні слова, синтаксичні конструкції, граматичні форми, правописні і орфоепічні правила, а натомість пропагує інші, ближчі до російських або й живцем перенесені з російської мови. Таким чином в радянській Україні конфлікт між українською і російською мовами перенесено з зовнішньої, позамовної сфери в середину самої мови. Боротьба відбувалася не тільки в людській психіці, а й у самій мові” [113, с. 173].

Російщення в Україні відбувалося всіма засобами, які мала в своєму арсеналі тоталітарна система: негайно припинили видання всіх українських словників; “переглянули” словники й всю українську термінологію, яка ґрунтувалася на термінології західноєвропейських країн; вилучили низку українських підручників і наукових видань; провели уніфікацію навчального процесу і української термінології з російською; словом, було “забезпечено цілковитий дальший розвиток української мови і культури дійсно більшовицькими шляхами”.

Опрацьований червоними мовознавцями від партійно-московської політики “Російсько-український словник”, видання Інституту мовознавства Академії наук УРСР (праця тривала в 1934–1937 рр.), академік Агатангел Кримський, який володів кількома десятками мов, назвав не російсько-українським, а “російсько-російським словником” [16, с. 72], бо до нього було введено масу слів з російської мови і названо їх українськими. У такий спосіб дуже обмежувалися потенційні можливості функціонування української мови.

Активне насаджування надмірного калькування¹, насамперед з російської мови, не припинилося й досі. При цьому зазначимо, що чимало носіїв української мови через неухважність до неї, брак потрібних знань, низьку мовну культуру не сприймають кальки як щось чужорідне. Тому створюється ілюзія того (особливо це явище помітне на Сході і Півдні України), що в мові небагато запозичень, іншомовних слів, передусім, русизмів. Механізм калькування підступний, бо непомітно спотворює національну свідомість людей, їхнє історичне світобачення.

Безперечно, шляхом калькування можуть утворюватися нові слова, що цілком гармонійно входять у мову й усувають зайві запозичення. “Однак необмежене, неконтрольоване калькування може принести більше шкоди, ніж користі, бо порушує самотність мови, руйнує образну і логічну її систему, що створювалася століттями, приносить із зовні конструкції, не притаманні цій мові й узагалі ментальності. При калькуванні запозичується не саме слово, а його мотивація, внутрішня форма, яка відображає погляд на світ одного народу й переноситься на ґрунт світосприймання іншого. Окрім того, новоутворені кальки іноді витісняють з ужитку давні питомі слова. Значна частина багатющого українського лексику зараз гине без уживання” (Жуйкова М. Як говоритимуть наші нащадки: українською мовою чи “малоросійським наречієм” / М. Жуйкова // Сучасність. – 1993. – №10. – С. 124).

¹ Маргарита Жуйкова розглядає чотири типи кальок: 1) словотворчі (лексичні); 2) семантичні; 3) синтаксичні, поєднання слів у сполучення та речення за моделями російської мови; 4) кальки із фразеологічних зворотів, буквальний переклад ідіоми за частинами.

Основа вельми загрозливого стану, в якому нині перебуває українська мова, цілеспрямовано закладена політикою КПРС в 40-х рр. XX ст. Місце “українських буржуазних спеціалістів”, які гинули в тюрмах і концтаборах, займали “висуванці” з робітничого класу й селянства. Вони належно не справлялися з покладеними на них обов’язками. Від початку 30-х рр. зросли масштаби підготовки фахівців за скороченою програмою через робітфаки, виші і технікуми. За першу й другу п’ятирічки українські навчальні заклади підготували майже стільки ж фахівців, скільки в усій дореволюційній Росії. Цим вузьким спеціалістам бракувало загальної освіченості й культури, достатньої теоретичної підготовки та практичного досвіду. Натомість більшість із них була активним провідником партійної політики, спрямованої на уніфікацію мови через злиття інших мов в СРСР з російською мовою. На здійснення цієї мети була спрямована робота апарату комуністичної партії, держави, війська, школи, вишу, засобів масової інформації, літератури, мистецтва, науки, передусім мовознавства.

Спроби відстоювати самостійний – “відрубний”, “самобутній” – шлях розвитку української мови викликали заперечення, гнів у великодержавників, бо вони вважали російську мову за “вищу мовну форму”, в яку повинні влитися насамперед українська і білоруська мови, а згодом і всі мови народів СРСР. Заперечення цієї чорносотенної концепції вважали підривом єдності першої у світі соціалістичної держави, яка протворює шлях до перемоги комуністичної революції у світі. “Тому кожний, хто намагається зруйнувати цю єдність соціалістичної держави, хто прагне до відокремлення від неї її частини і національності, він ворог, заклятий ворог держави, народів Союзу РСР, – говорив Сталін, виголошуючи тост у квартирі Ворошилова з нагоди святкування 20-річчя Жовтневого перевороту. – І ми будемо знищувати кожного такого ворога, ми будемо знищувати увесь його рід, його сім’ю. Кожного, хто своїми діями і думками, так, і думками, заміряється на єдність соціалістичної держави, нещадно будемо знищувати” [86].

Тотальне “полювання на українську інтелігенцію” [41, с. 11], фізичне винищення національно свідомих квадрів усіх рівнів, згортання і припинення українізації супроводжувалось посиленням впливу московських колонізаторів на життя і суспільний розвиток в Україні, розширенням і поглибленням російщення. Слухняно виконуючи рішення РНК СРСР ЦК ВКП(б) “Об обязательном изучении русского языка в школах национальных республик и областей”, РНК УРСР і ЦК КП(б) У 20 квітня того ж таки 1938 р. ухвалили постанову “Про обов’язкове вивчення російської мови в неросійських школах України”.

Під час “боротьби з націоналізмом” було знищено всі національно-культурні заклади. У квітні 1938 р. РНК УРСР і ЦК КП(б)У прийняли також постанову “Про реорганізацію шкіл на Україні”. Створені навчальні заклади з викладанням мовами національних меншин кваліфіковані у постанові як “насадження” особливих національних шкіл, які стали осередками “буржуазно-націоналістичного впливу на дітей”, а їхнє функціонування визнавали “недоцільним і шкідливим” [3, с. 14]. Значно збільшилась кількість російських шкіл: з 1 933 шкіл у 1930 р. до 2 362 шкіл у 1941 р. [100, с. 24].

Про уніфікацію мовних процесів в УРСР свідчать також постанови політбюро ЦК(б)У від 25 березня 1938 р. “Про заміну латинського шрифту російським по Молдавській АРСР” і від 8 травня 1938 р. “Про складання нового українського правопису”.

У лютому 1939 р. було ліквідовано або реорганізовано національні райони. Таким способом зміцнювався курс на централізацію, російщення всіх неросійських народів. На жаль, російська громадськість не стала на захист духовно-освітніх інтересів українців та народів інших національностей. Чимало росіян, не усвідомивши загрози в тім числі і для своєї культури (агресивність щодо інших ніколи не була чеснотою культури), активно допомагали більшовицькій ідеологічній службі топтати, нівечити, фальшувати, знищувати національні надбання під гаслом розвінчування “буржуазно-націоналістичної теорії про самотність розвитку українського народу, його мови, культури, духовності”.

Під гаслами боротьби проти “троцькістів”, “бухарінців”, “буржуазних націоналістів”, безнастанного повторення, що “Україна є невід’ємною частиною Радянського Союзу”, “вірним форпостом СРСР на Заході”, що “велика російська культура благотворно впливає на українську”, Москва лицемірно насаджувала в Україні все російське: мову, культуру, літературу, мистецтво, витісняла місцеве, українське – все, що стояло на заваді до уніфікації імперії, використовуючи тезу, що “українські культура й мова не мають глибокого історичного коріння, вони виникли випадково як наслідок татарської навали і що вони приречені на загин” [113, с. 182].

Наслідки великодержавницької політики ставали очевидними: якщо в 1930 р. українською мовою видано 6 394 назви книг, то у 1933 р. – 3 472; у 1936 р. – 3 232; у 1937 р. – 2 566; 1938 р. – 2 159, в 1939 р. – лише 1 895 назв [23, с. 997]. Це становило, відповідно, 79%, 69%, 59%, 52% і 43 % від загальної кількості назв книжок, виданих всіма мовами. До того ж російські книжки, які друковані в Росії, довозили в Україну в необмеженій кількості.

В усіх областях поряд з українськими почали виходити російські газети, але наклад російських газет зростав швидше, бо в цьому були зацікавлені партійні органи. Засідання і пленуми в ЦК КП(б)У й Раднаркомі УРСР стали проводити російською мовою. Російську мову вводили в діловодство, бо спеціалісти з інших республік, які прибували на Україну, не знають української. Тим часом українських фахівців відсилали на роботу в Росію, Середню Азію, на Кавказ і, зрозуміло, від них вимагали доброго знання російської мови. Створювалися ніби об'єктивні причини переведення українських вищих навчальних закладів на викладання російською мовою. Насправді – головну роль відігравали суб'єктивні причини, про які уже йшлося вище, а також, що процес російщення припшвидшився після створення союзно-республіканського комітету в справах вищої освіти (з 1946 р. – Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти), якому підлягали відповідні освітні установи. Вони тишком-нишком проводили антиукраїнську політику, формуючи слухняних російськомовних “совдеповцев”. Ось свідчення Григора Тютюнника: “1938 року віддали мене дядя і тьотя до школи в український перший клас, який нараховував сім учнів... Через два тижні цей клас було ліквідовано за малим контингентом, і я опинився в російському першому класі. З того часу і до 1962 року я розмовляв, писав листи (іноді оповідання) виключно російською мовою” [101].

Про морально-психологічну ситуацію, яка передувала відродженню національної самосвідомості, Григійр Тютюнник написав так: “Прочитав словник Грінченка і ледве не танцював на radoцax – так багато відкрив мені цей блискучий твір. Негайно переклав свої “Сумерки” на рідну мову і тепер уже не розлучаюся з нею, слава Богу, і не розлучуся до самої смерті”. За цими словами відчувається і гіркота пізнього прозріння, і радість від духовної чистоти, яка вселилася в чутливу душу Григора Тютюнника, бо виконав заповіт совісті українського народу – Тараса Шевченка:

Не дуріте самі себе,
Учітесь, читайте,
І чужому навчайтесь,
Й свого не цурайтесь.

На жаль, чимало українців, одурених ленінсько-сталінською пропагандою, ставало збільшовиченими малоросами “без дома и без улицы”, які фанатично служили російській імперії під назвою “Советский Союз”. Вони чужому не навчилися, зате свого відцурались і допомагали ворогам його знищувати. Після відомого пакту Молотова-Рібентропа, коли Москва “подала руку допомоги однокровним братам” і над західноукра-

їнськими землями “засяяла кремлівська зоря свободи і щастя”, недовго довелося чекати, щоб побачити облудність комуністичної пропаганди, жорстокість радянського устрою. Хоч бурхливими потоками лилися промови про визволення і нове життя, соборність України і майбутній розквіт української мови і культури, хоч появилися замість польських українські вивіски і нову владу вважали українською, насправді випробуваними московсько-більшовицькими методами здійснювалися антиукраїнські уніфікаційні заходи.

В одній із листівок, яку було розповсюджено на терені Коломийського окружного проводу ОУН, українські партизани зверталися до робітників й інтелігентів східних областей: “Скрізь у світі кожен народ на власній землі говорить тільки рідною мовою! Це ганьба говорити в Україні російською мовою – мовою московсько-большевицьких окупантів! Чому ми маємо бути гірші від інших? Говорім в Україні тільки українською мовою!”.

Російський центр продовжував зводити українську культуру на рівень провінційного відгалуження російської й асимілювати першу у другій. Цій меті був підпорядкований новий український правопис, який запроваджено на території УРСР з 1 грудня 1946 р. У передмові до цього правопису зазначено: “У тих моментах, які за їх природою є спільні з іншими мовами (розділові знаки, правопис великих і малих літер, написання разом і окремо), забезпечити єдність з правописами братніх народів Радянського Союзу, особливо – російського, орієнтуючись на останній проект Державної комісії (союзної. – *В. Л.*)” [105, с. 3]. Отже, український правопис 1946 р. започаткував ще одні новітні засади відчуження від попередньої історії української орфографії. Політика російщення призвела до того, що по війні в Україні було лише 65% шкіл з українською мовою викладання (у 1928 р. таких шкіл було 85%).

Зросійщення в Україні здійснювалося “стахановськими темпами”. У 1958 р. у містах України в українських школах навчався тільки 21 % дітей (в 1926 р. – 97%). Навіть у столиці Києві того ж 1958 р. тільки 22 000 учнів було в українських школах і 61 000 – в російських. У деяких великих містах (Харкові, Донецьк, Одеса та ін.) українських шкіл було одиниці.

“Стан шкільної освіти в містах України настільки скандальний, що відповідна статистика давно вже не публікується, а дані про кількість українських та неукраїнських шкіл ледве чи не відносяться до найбільших державних таємниць, – наголосив І. Дзюба. – Але і ті школи, які називаються українськими, по суті, ними не є. Досить побувати в будь-якій “українській” школі в Києві, наприклад, щоб пересвідчити-

ся в тому, що поза викладанням усе внутрішнє життя ведеться в них російською мовою і навіть самі вчителі по-українському “соромляться” говорити, не кажучи вже про учнів. Отже, здебільшого це – “показуха” і непотрібна театральність для цифри і “для іноземців”. Але найгірше те, що “українські” школи – і це вже стосується і міських, і сільських шкіл – зовсім не виховують національну гідність і національне почуття, не дають елементарного усвідомлення своєї національної приналежності та зв’язаних з цим обов’язків, не забезпечують наймінімального знання рідної історії та рідної культури. Бо в більшості з них панує все той самий дух вищості і “предпочтительности” російської культури та другорядності української як “довеска” до російської. Тож і не дивуватися з того, що випускники шкіл України в масі своїй – цілковиті невігласи щодо української культури” [18, с. 195].

У листопаді 1958 р. проголошено тези ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР “Про зміцнення зв’язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в країні”. У 19-й статті цього класичного документа обману і лицемірства зазначено:

“У радянській школі здійснено навчання рідною мовою. Разом з тим у школах союзних і автономних республік серйозно вивчається і російська мова, яка є могутнім засобом міжнаціонального спілкування, зміцнення дружби народів СРСР і прилучення їх до багатств російської культури. Проте не можна не зважати на те, що по лінії вивчення мов у школах союзних і автономних республік існує велике перевантаження дітей. Справді, в національних школах діти вивчають три мови – рідну, російську і одну з іноземних.

Слід вивчити питання про те, щоб надати право батькам вирішувати, в школу з якою мовою навчання віддати своїх дітей. Така постановка питання – надати батькам право вирішувати, яку мову в обов’язковому порядку вивчатиме дитина, – буде найбільш демократичною, усуне будь-яке адміністрування в цій важливій справі і дасть змогу ліквідувати надмірне перевантаження школярів вивченням мов” [88].

Ухвалений сесією Верховної Ради СРСР 24 грудня 1958 р. закон про “зв’язок школи з життям”, який позбавив українську мову (в інших союзних республіках – їхні мови) права бути обов’язковою в школі, дістав підтвердження в Україні в законі “Про зміцнення зв’язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР” від 17 квітня 1959 р. У ньому, зокрема, наголошено:

“Стаття 9. Навчання в школах Української РСР здійснюється рідною мовою учнів. В школу з якою мовою навчання віддавати своїх дітей вирішують батьки. Вивчення однієї з мов народів СРСР, якою не провадили викладання в цій школі, відбувалося за бажанням батьків й учнів за наявності відповідних контингентів.

Доручити Раді Міністрів Української РСР розробити заходи, які б забезпечували всі необхідні умови для вивчення і поліпшення якості викладання в школах з українською або іншою мовою навчання російської мови, яка є могутнім засобом міжнаціонального спілкування, зміцнення дружби народів СРСР і прилучення їх до скарбів російської і світової культури, а також української мови в школах з російською або іншою мовою навчання всіма учнями, батьки яких і самі учні обрали цю мову для вивчення [40, с. 517].

Проголосивши велику роль і важливість російської мови у будівництві “світлого майбутнього – комуністичного суспільства”, дозволивши батькам вирішувати, яку мову вивчати дитині (російську чи українську), в яку школу ходити (українську чи російську), ЦК КПРС і РМ СРСР створили всі передумови на користь російської мови, по суті, узаконили поглиблення російщення.

Незважаючи на обурення національно свідомої української інтелігенції, Компартія України розгорнула тотальне російщення. У постанові пленуму ЦК Компартії України “Завдання партійних організацій України по посиленню масово-політичної роботи серед трудящих” від 22 травня 1959 р. зазначено, що “робота з інтернаціонального виховання трудящих, виховання в них безмежної любові до великого російського народу і всіх народів нашої Батьківщини, повинна стояти в центрі уваги всіх партійних організацій республіки” [36, с. 539–540].

Кожний партійний документ, який стосувався розвитку марксистсько-ленінської ідеології, формування комуністичної свідомості трудящих, закликав боротися проти українського буржуазного націоналізму, виховувати трудящих у дусі соціалістичного інтернаціоналізму. Набором подібних фраз-догм прикривалася основна мета – стандартизація освіти, культури, життя, російщення.

У постанові пленуму ЦК Компартії України “Про стан ідеологічної роботи на Україні та заходи до її поліпшення” (27 квітня 1960 р.) наголошено:

“Одним з найважливіших завдань партійних організацій є інтернаціональне виховання трудящих України, виховання їх в дусі любові і глибокої поваги до великого російського народу і всіх братніх народів Радянського Союзу. Необхідно вести непримиренну боротьбу проти аполітичності, націоналізму і космополітизму, проти розтлінної буржуазної ідеології, особливо українського буржуазного націоналізму... Партійним комітетам встановити постійний контроль за діяльністю видавництв і книготорговельних організацій, за ідейним художнім рівнем друкованої продукції...” [36, с. 668–669].

За офіційними даними в 1960 р. видано загальним накладом: наукової літератури російською мовою 88,5%, іншими мовами народів СРСР – 9,6%, виробничої та інструктивної відповідно – 94% і 5,9%, підручників для початкових шкіл – 64,3% і 27,3%, підручників для вищих навчальних закладів – 83,3% і 8,9%, белетристики – 87,1 % і 12%, дитячої літератури 87,6% і 12%. Решта – мовами не радянських народів [17, с. 60].

У передньому слові до “Українського правопису 1960–1961 рр.” зазначено, що “від часу попереднього видання “Українського правопису” у ряді правописних моментів, спільних для української і російської мов, виникла певна неузгодженість, яку тепер, після опублікування “Правил русской орфографии и пунктуации”, можна усунути” [106, с. 3]. Отже, ця настанова поглиблювала методологічні засади, спрямовані на дальше російщення українського правопису.

Все ширшим ставав розмах крил російщення, яке призводило на “вимогу батьків і дітей” до зменшення кількості шкіл з українською мовою викладання, ігнорування вивчення української мови і літератури в російських школах, скорочення кількості годин для української літератури і мови в середніх спеціальних навчальних закладах. Україножери з кожним роком “удосконалювали” навчальний процес.

Створювалася морально-психологічна атмосфера, в якій заохочувалась легковажність до вивчення української мови, підтримувалось плекання інтернаціональної мови. “Таким языком фактически стал русский язык. Это язык народа, составляющего большинство – 54,7 процента населения СССР. Он близок к другим восточнославянским языкам, то есть является родным или близкородственным языком по меньшей мере для 3/4 населения страны. В богатейшем словарном составе русского языка отразились традиции общения с другими народами. Большое значение имеет также однородность русского языка, близость его территориальных диалектов. “Мы, разумеется, стоим за то, чтобы каждый житель России имел возможность научиться великому русскому языку”, – писал В. И. Ленин еще в 1914 году (Полн. собр. соч. т. 24. С. 294). Теперь, с победой социализма, созданы все материальные и духовные предпосылки для этого” [89, с. 19].

На російську культуру, на російське друковане слово працювала вся колосальна потуга центральних, всесоюзних продуцентів. Крім того, із порівняно мізерних можливостей республіканських їй відводили в одних випадках значну, в інших випадках лівову частку. Наприклад, у 1950 р. в СРСР було видано 43 100 назв книжок тиражом 821 млн

примірників, з них російською мовою 30 482 назви тиражом 640 391 000 примірників, тобто 71 % назв і 78% тиражу. Мовами неросійських націй, що становлять трохи менше ніж 50% усього населення СРСР, було видано лише 29% назв і 22% тиражу виданих в СРСР книжок! Хіба це не красномовні цифри? – запитував І. Дзюба і продовжував обурюватися. – Але найнеподібніше те, що в наступні роки ця диспропорція зростала, і в 1963 році друк російською мовою становив уже 75% назв і 81,4% тиражу, а мовами всіх неросійських народів – лише 25% назв і 18,6% тиражу.

XXIV з'їзд КПРС, схваливши “ленінську національну політику партії на сучасному етапі”, одверто запровадив російщення в СРСР. “В Україні охоче підтримали антинародну, злочинну, жорстоку політику, де панує “інтернаціональне вороння, яке каркає російську шовіністичну пісню і спирається на підтримку нового експлуататорського класу, ім'я якому – партійно-бюрократичний апарат, озброєний хижацькими зубами КДБ” [104, с. 68].

Не бачив також жодної національної проблеми академік І. К. Білодід. Він вважав великим досягненням, що “на Украине сложилось естественное украинско-русское двуязычие. Выбор языка обучения, делопроизводства, бытового и служебного общения обусловливается желанием советских граждан, проживающих в УССР, независимо от национальности, характера функций учреждения (республиканское, всесоюзное), конкретной ситуацией речи” [1, с. 180–181].

Юхим Лазебник згадав про інформацію І. К. Білодіда на Політбюро ЦК КПУ, у якій він сказав, що російська як мова міжнаціонального спілкування є обов'язковою у школах республіки, а українську можна вивчати в тому випадку, якщо цього забажають батьки [44]. Сам принцип добровільності звучав нібито демократично, але коли крок за кроком звужувалася сфера застосування української мови, то поступово все більше батьків орієнтувалися “на перспективу” й намагалися звільняти своїх дітей від вивчення рідної мови, нав'язуючи їм російську.

Упродовж 1959 р. і 1979 р. чисельність українців, що вважали українську мову рідною, впала з 93,4 до 89,1 %. Тоді понад 2 млн українців вважали російську мову рідною. Водночас лише один із кожних трьох росіян, що мешкали в Україні, потрудився вивчити українську мову. Найцікавіші й найважливіші публікації в Україні виходили російською мовою. Авторіві книги, наприклад, довелося у 1976 р. перекладати кандидатську дисертацію з української мови на російську, бо ВАК перестав приймати наукові дослідження національними мовами республік. Упродовж 1969 р. і 1980 р. частина журналів, що виходили українською

мовою, знизилася з 46% до 19%. У 1958 р. та 1980 р. відсоток книжок, що публікували українською мовою, впав з 64 до 24% [98, с. 452].

“Розвинутий соціалізм” створював усі матеріальні, соціальні, політичні, ідеологічні, психологічні передумови для російщення. У серпні 1978 р. ЦК КПРС видав таємну постанову “Про дальше вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках”. ЦК Компартії України схвалив московський документ і розробив свої таємні “Заходи по організації виконання постанови ЦК КПРС від 31 серпня 1978 р. “Про дальше вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках”.

Рада Міністрів УРСР у відповідь на постанову Ради Міністрів СРСР від 13 жовтня 1978 р, № 835 “Про заходи по дальшому удосконаленню вивчення і викладання російської мови в союзних республіках” ухвалила 2 листопада 1978р. свою постанову “Про заходи по дальшому удосконаленню вивчення і викладання російської мови в загальноосвітній школі УРСР”. Колегія Міністерства освіти УРСР, виконуючи постанови партії і уряду, накази Мінвузу СРСР, розглянула питання про вивчення і викладання російської мови в загальноосвітніх школах і педагогічних навчальних закладах республіки і зазначила: “У республіці планомірно здійснюється підготовка і перепідготовка викладацьких кадрів з російської мови. Розроблено й видано ряд навчально-методичних посібників, нормативних документів з російської мови. На допомогу вчителям видається науково-методичний журнал “Русский язык и литература в школах УССР”.

Протягом 1979–1985 років на Україні вживали широкий комплекс заходів, спрямованих на ґрунтовне оволодіння підростаючим поколінням російської мови. Враховуючи позитивний результат експерименту, що відбувався в республіці, передбачено з другого півріччя 1980–1981 н. р. ввести вивчення російської мови у перших класах загальноосвітніх шкіл з українською мовою навчання. Зокрема переглянутим мережу шкіл і класів із поглибленим вивченням російської мови та літератури. Поступово поширюватиметься на 1–3 класи всіх національних шкіл і 4–10 класи міських шкіл з українською, молдавською, угорською та польською мовами навчання поділ класів з кількістю учнів понад 25 осіб – у разі вивчення російської мови на дві підгрупи. Ділитимуться на підгрупи також навчальні групи в педагогічних інститутах і педучилищах.

Зросійщені і збільшовичені українці, прихильники “естественного слияния родственных и близких между собой славян”, відкриті й замасковані вороги українства “натхненно і організовано” під керів-

ництвом В. В. Щербицького і його “підручних” виконували таємну постанову ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 26 травня 1983 р. № 473 “Про додаткові заходи по поліпшенню вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік”. Через кільканадцять днів відповідну постанову ухвалили ЦК Компартії України і Рада Міністрів УРСР [110].

Додаткові заходи щодо поліпшення вивчення російської мови (треба читати – російщення, денаціоналізації) розробила колегія Міністерства освіти УРСР (29.06.1983, № 7/77). Перший заступник голови Державного комітету УРСР з професійно-технічної освіти В. С. Плохий ділився досвідом російщення: “В средних профтехучилищах с украинским языком обучения увеличено количество часов на изучение русского языка с 35 до 105 часов. Введено его изучение в технических училищах. На уроках осуществляется деление на подгруппы. Значительно укреплена материальная база, учебные кабинеты русского языка и литературы оснащены всеми необходимыми техническими средствами, наглядными пособиями. В значительной части училищ по желанию учащихся преподавание специальных предметов ведется на русском языке” [79, с. 4–5].

Крім того, що класи, навчальні групи на уроки з російської мови і літератури ділили на дві групи, російським словесникам на 15% було підвищено заробітну плату. Промосковські функціонери дбали про поглиблення цілеспрямованого російщення дітей, підлітків, юнацтва і молоді, спонукали українців відрікатися від рідної мови. Тривала російська колоніальна політика була спрямована на катастрофічне зuboжіння національного духу, позбавлення українців ідентичності, перетворення їх у вірних слуг і виконавців імперської політики московських владоможців.

У зв’язку із зазначеними вище таємними постановами ЦК КПРС у відділі культури російської мови Інституту мовознавства АН УРСР було розширено опрацювання теми “Роль російської мови як засобу міжнаціонального спілкування”, для виконання якої провели соціолінгвістичне опитування в різних областях України за спеціально складеною системою. Що вивчення мовної ситуації в УРСР виконували на вимогу відповідних урядових постанов і було підпорядковане меті посилення російщення українців, засвідчує, зокрема, колективна праця відділу культури російської мови “Украинско-русское двуязычие”, опубліковане за підсумками опитування в 1988 р. Характер аналізу даних анкетування підтверджував його залежність від партійної вказівки “посилити роль російської мови як засобу міжнаціонального спілкування” [59, с. 98].

Тривожним, хвилюючим був виступ Олеса Гончара на сесії Вер-

ховної Ради УРСР у 1989 р. “І ось тепер – в часи перебудови, нового мислення, коли відкрились можливості усунути жажливі деформації суспільства, повернути народові його природне, цілком природне право на мову, тобто на суверенітет, на почуття гідності дехто знов лицемірно запитує: навіщо нам цей закон? (Закон “Про мови в Українській РСР. – В. Л.). Навіщо школи? В Донецьку єдину українську школу, щойно укомплектовану, не змогли відкрити до 1 вересня – для неї у славній шахтарській столиці не знайшлося приміщення! Такі діячі, такі братолюбів! Ми знаємо, що дрімучо тупе, зденаціоналізоване міщанство, озлоблена бюрократія, найагресивніші антиперебудовні сили в деяких регіонах виступали й виступають проти Закону, підбурюють проти нього людей. Не зупиняються перед тим, щоб звести наклепи на цей колективно вистражданий широкою українською громадськістю, депутатами й комісіями Верховної Ради, такий необхідний державний акт, намагаються витлумачити його в той спосіб, ніби б то він спрямований проти когось (самі розумієте – проти кого). Яка спекуляція, яка аморальність! Ми ж бо знаємо, що все чесне в Росії з розумінням ставилось і ставиться до наших українських проблем. Ясно й сьогодні, що Закон, який тут пропонується, це Закон захисту національної мови, і ні проти кого він не спрямований: перед нами законодавчий вияв гуманізму й природної справедливості – і тільки, і тільки! Весь цей Закон пройнятий духом дружби, братерської поваги до кожної з національностей, до навіть найменших етнічних груп, що проживають в Україні. Треба бути засліпленим ненавистю, щоб не бачити цього” [50].

Здавалося, що 28 жовтня 1989 р. почався новий відлік часу в довгому і страдницькому житті української мови. Верховна Рада УРСР ухвалила закон “Про мови в Українській РСР”, надавши українській мові статусу державної.

Однак з ухваленням Закону про мови українофобія не припинилася. Вона набирала нових відтінків, спираючись на платформу ЦК КПРС “Національна політика партії в сучасних умовах”, у якій ішлося про надання російській мові статусу загальнодержавної в Союзі РСР. Правове закріплення цього статусу зводило нанівець законне право кожного народу на свою мову й культуру, перетворювало Закон про державність української мови в офіційний папірець для прикриття подальшої політики російщення. До того ж московські прислужники в Україні зробили все можливе, щоб “проект закону, який і так був суперечливим і недосконалим, зазнав значного погіршення в ході прийняття, через що Закон виявляє виразну тенденцію до утвердження горезвісної теорії двомовності, що не гарантує республіці національно-культурного суве-

ренітету і не забезпечує українській мові повноцінного функціонування в усіх сферах суспільного життя в Україні” [51].

Відновлення й утвердження історичної правди в галузі міжнаціональних мовних стосунків наштовхувалося як на агресивні перепони великодержавного шовінізму, так і на флюгерство, фарисейство, нігілізм українських “послідовних інтернаціоналістів”. Заскорузлість тенденцій імперського мислення зденаціоналізовані можновладці використовували для того, щоб посіяти недовір’я між націями, які живуть в Україні. Невміння говорити українською мовою, незнання елементарних фактів з історії України, відсутність серйозної аргументації зросійщені захисники уніфікованої велетенської більшовицької “тюрми народів” нерідко компенсували лайкою, навішуванням уже відомих ярликів, які з боєм відтворив у вірші “Самогубці” український поет Василь Голобородько. На рідній Луганщині він не раз чув на свою адресу шипіння: “Туземець-малорос, хохол з обвислими вусами, лінох і боягуз, куркуль і підкуркульник, бандит і зрадник, мазепинець, петлюрівець, бандеровець...”

Логіка формування морально здорового, гуманістичного суспільства така, що його стан залежить від національного духу кожної особистості. Найголовнішим джерелом духовної чистоти і стійкості, мужності і доброти, високопродуктивних і доброякісних здобутків людини є культура народу, його мова. Що ж до значної частини українців, яких століттями спонукали забути, якого вони роду-племені, то з ними треба наполегливо працювати, щоб вони повернулися до свого духовного коріння, але на заваді стоять колючі московсько-комуністичні перепони. Цинізм історичної національно-інтелектуальної обмеженості підживлювали і підживлюють окремі люди з науковими ступенями. Зокрема, кандидат історичних наук з Києва В. Шлєєв у газеті “Правда Украины” опублікував 17 грудня 1989 р. “унікальне глибоке наукове відкриття” про те, що українська нація не має глибокого історичного самобутнього коріння, бо вона сформувалася лише у ХІХ–ХХ ст. як відгалуження російської нації.

Також 24 квітня 1990 р. Верховна Рада СРСР ухвалила Закон “О языках народов СССР”, у четвертій статті якого записано, що “с учетом исторически сложившихся условий и в целях обеспечения общесоюзных задач русский язык признается на территории СССР официальным языком СССР и используется как средство межнационального общения” [29].

У цьому Законі під позолоченою обгорткою висловів про національну справедливість захована стара концепція однієї урядової мови для всього

Союзу. Адже ст. 7 Закону у частині другій закріплює обов'язковість вивчення російської мови, а в частині четвертій припускає звільнення від вивчення мови республіки.

Надання російській мові статусу “офіційної” в СРСР створювало правові основи для подальшого російщення суспільного життя в Україні. Письменник В. Дрозд у листі до редакції газети “Літературна Україна” зазначив, що ми усі сьогодні – за плюралізм, за багатопартійність. Проте історична пам'ять тривожно нагадує нам і про Валувеський циркуляр, і про березень чотирнадцятого року, коли “патріоти” (росіяни. – В. Л.) на Хрещатику топтали по портретах Тараса Шевченка. Я також вважаю, що Закон “Про мови народів СРСР” у нинішній його редакції не повинен набути чинності на території України. За умов сучасної мовної ситуації в республіці концепція “офіційної мови” литиме воду на млин тих “інтернаціоналістів”, які учора ще кидали в обличчя нам і нашим дітям: “Говорите со мной на человеческом языке!”... Така, на жаль, дійсність, і заплющувати на неї очі було б неприпустимо” [22].

Консервативно налаштована, зденаціоналізована партійна еліта усіх рівнів агресивно захищала “исторически сложившееся единое многонациональное Отечество с единым государственным языком – русским”, офіційно не заперечуючи, щоб у республіках розвивалася двомовність. Насправді утверджували одномовність – російську, бо національні мови опинилися в стані неприпустимої деградації, а то й вимирання. “Задумайтесь, люди добрі, над тим, що з 2 млн 600 тисяч дітей у дитячих дошкільних закладах України українською мовою виховуються і навчаються лише 642 тисячі, завдяки чому кожних 6–7 років у республіці додаються два мільйони громадян, які не знають національної мови, – закликав Дмитро Пилипчук і наводив цифри, які служать найвагомим доказом злочинної антиукраїнської діяльності комуністів-яничарів. – *Із кожних чотирьох дітей українців у російськомовних дошкільних закладах виховується майже троє.* Це не лише аморально, це не лише злочинно; з погляду прогностики це ще й трагічно: вмирає один з найбільших народів Європи” [78].

В Австралії, де мешкає близько 30 тис. українців, у Сіднеї і Мельбурні – 12 українських шкіл, а в мільйонних українських соціалістичних містах Донецьку, Дніпропетровську, Одесі, Харкові, тай у 900-тисячному Запоріжжі – їх зовсім або майже немає. У школах столиці України лише кожен п'ятий учень навчається українською мовою (а виховується – ще менше, бо мовний статус шкільних колективів порушується, зокрема, й педагогами). Із 49 столичних профтехучилищ викладання українською мовою не ведеться в жодному. Це ж моральне виродження!

Сталінсько-сусловська ідеологія призвела до того, що в містах республіки виросло кілька (!) поколінь українців, налаштованих щодо рідної мови не тільки нігілістично, а часом – й агресивно. Зокрема, В. Г. Іванова з Яготина Київської області у листі до редакції газети “Молодь України” написала, що російська мова – це мова революції і перебудови, мова Леніна, і вона для неї дорожча, ніж українська.

Якщо протягом першого року роботи В. Щербицького на посаді першого секретаря ЦК Компартії України в республіці російською мовою вийшло 3,3 млн примірників видань художньої літератури, то вже наступного, 1974 р., – 9,9 млн, тобто втричі більше. Зокрема, з першого ж року перебування Щербицького на цій посаді було форсовано російщення навчальної літератури для ВНЗ (а за перших вісім років його керівництва кількість назв українськомовних видань цієї літератури скоротилася у 5,7 раза), масово закривали українські школи, широким фронтом відбувалося російщення театрів і багатьох-багатьох галузей української культури, інших сфер суспільного життя.

Унаслідок взаємодії таких трьох чинників: багатовікове російщення, потужна міграція на територію України росіян, фізичне знищення, депортація і вимушена еміграція українців за межі України створилася украй небезпечна і виняткова, суто “російська” ситуація, коли не мігранти змушені докладати зусиль проти їхньої асиміляції корінним народом, а, навпаки, національно свідомі українці змушені захищатися від мігрантів і доморощених збільшовичених перевертнів.

Не може бути прощення системі, яка заповзялася перемолоти, перетрошити десятки народів, кожен з яких має і мусить мати неповторне, самобутнє національне обличчя; не може бути прощення і цілій тій ідеології, теоретики якої підклали, немов смертельну міну, під долю кожного народу, висунуту й обґрунтовану ними антиприродну, антилюдяну концепцію “злиття націй”, запопадливих прибічників якої, що вже довели нашу мову до катастрофічного стану, вистачало й вистачає також і сьогодні в незалежній Україні.

На довгі роки залишиться у драматичній історії України день 16 липня 1990 р. У цей день зроблено історичний крок, щоб вирватися з московської імперської тьми неволі на світло національного відродження. Верховна Рада Української РСР здійснила довгождану, очікувану, виплекану, вистраждану мрію – проголосила “Декларацію про державний суверенітет України”. Десять розділів Декларації – десять заповідей нашому народові на життя, на працю, на щастя сьогодні та майбуття.

Проголошення “Декларації про державний суверенітет України” – української Хартії свободи і розвитку стало можливим завдяки ти-

танічним зусиллям багатьох поколінь українського народу. Всі вони: “І схвилюваний поет, який вигукнув: “Любіть Україну!”; і безвісний селянин, який покірно помирав у бур’янах у голодний 33-й рік; і наказний гетьман Павло Полуботок, який посмів нагадати російському цареві про права, обіцяні Україні і українцям, за що був замучений у Петропавлівській фортеці; і студент, виключений з університету за вшанування пам’яті великого Кобзаря; і той, кого кинули в ядерний вир реактора; і той, кому вдалося уникнути “психушки” і Пермських таборів ціною еміграції, і, нарешті, мільйони тих “рабів німих”, які вперше в житті свідомо зробили свій вибір на виборах... Всі вони долею своєю, кров’ю і життям, витримкою, наполегливістю, жертовністю і просто громадянським актом, можливо, востаннє повіривши в ідею національного самовизначення, наближали День – 16 липня 1990 року” (Клименко С. І ті, хто день цей наближав / С. Клименко // Культура і життя. – 1990. – 22 лип.).

Від перевороту в жовтні 1917 р. і до “перемігшого соціалізму” в 1938 р. й далі – аж до кінця брежнєвського “розвинутого соціалізму” брехня неподільно “возсідала” на партійному троні. Усіх душив комуністичний тоталітарний режим, руйнуючи людські душі, національну сутність, духовність народу.

Роздумуючи над суспільно-політичними процесами в Україні, над проблемами відродження української мови, О. Сандул писав, що “в Донецьку і Донеччині за сімдесят років настала майже повна духовна деградація. Українцями себе визнають лише у віддалених від “цивілізації” селах, а в робітничих селищах і містах люди забули, “хто вони, чийх батьків діти”, забули, в чию вдяглися шкуру. А найгірше, понівечені настільки, що не можуть зрозуміти, чому такими стали, хто в цьому винен. Окупанти привчили людей великодержавною лженаукою зневажати свою національну гідність, приневолили “добровільно” відмовлятися від рідної мови, на всі лади вихваляти “русский язык – язык победившего социализма”.

Донецькі шахтарі страйкують, вимагаючи від уряду республіки поліпшити їхнє економічне становище. З одного боку, як споживачі вони вже прокинулися від багатолітньої сплячки, а в духовному відношенні ще перебувають на дні московсько-комуністичного болота. Ще не зрозуміли, що тільки тоді стануть господарями на своїй землі, коли побудують рідну, національну хату і встановлять у ній свою, українську, батьківську правду.

Шахтарі ще не до кінця збагнули просту істину, яку твердо знав наш великий Кобзар, що в своїй хаті своя й правда, і сила, і воля...

Передчасно померлий В. Симоненко у вірші “Курдському братові” наголошував:

Вони прийшли не тільки
за добром,
Вони прийшли забрати ім'я,
твою мову,
Пустити твого сина байстрюком.

На Донеччині почуття патріотизму настільки знівельоване, що далеко не кожен здатний відрізнити його від великодержавного холуйства. На повному серйозі можна почути дивовижні настрої, що “Донбас – это не Украина, и мы его не отдадим бандеровцам”. Проте не лише Донеччину, а й всю Слобожанщину не визнають Україною. Звичайно, такі “настрої” не перспективні, бо не мають історико-політичного ґрунту, проте вони ускладнюють національне відродження. Це те сприятливе середовище, де народжуються провокаційні чутки на зразок того, що хтось збирається “бити жидів чи вирізати москалів” [91]. Завдяки антиукраїнським настроям, про які написав О. Сандул, московська маніпулятивна пропаганда розпочала до нинішню російсько-українську війну.

Здавалося, що після підписання “Акту проголошення незалежності України” 24 серпня 1991 р., результатів референдуму 1 грудня 1991 р., який всенародно підтвердив “Акт проголошення незалежності України”, виконуватиметься Закон “Про мови в Українській РСР” та ухвалена “Державна програма української мови та інших національних мов в Українській РСР на період до 2000 року”. Однак сповідники російської імперської ідеології та агресивної політики всіляко гальмували та й нині заважають національно свідомим українцям розгорнути функціонування української мови в усіх сферах суспільного, політичного і державного життя.

Українсько-російська мовна інтерференція є класичним прикладом свідомо запланованої мовної експансії деструктивного характеру, пов'язаної з поступовим культурним занепадом, з поступовою втратою престижу української мови, що з часом могло призвести до втрати статусу нашої мови. Зокрема, І. Осташ наголосив, що соціолінгвістичні процеси, пов'язані з витісненням однієї мови іншою, з її поступовим згасанням чи відмиранням, обов'язково проходять через стадію двомовності. Наступною стадією в багатьох випадках є входження переможеної мови як субстрата в мову-переможницю.

Джерелами мовної стійкості народу (за О. Ткаченком) є чотири доконечні умови його національного існування:

- 1) національна традиція (вона ж історична пам'ять);

- 2) нерозривно пов'язані національна свідомість та солідарність;
- 3) національна культура (духовна і матеріальна);
- 4) національний мир і співробітництво з усіма іншими народами, що живуть на території цього народу.

Аналізуючи ситуацію з національною мовою в Україні, І. Осташ додав ще такі важливі чинники, які впливають на її розвиток, функціонування:

- 1) наявність державності, державна незалежність;
- 2) економічний суверенітет (потужною рікою українізації була також кооперація);
- 3) національна Церква;
- 4) національна армія [73, с. 139].

Історії відомий складний процес дегерманізації чеського народу, і нинішня чеська мова – одна з наймилозвучніших у світі. Те саме було з болгарами після п'ятисотлітнього турецького поневолення. Дивовижним явищем нашого часу є відродження старосєврейської мови “іврит”. Розуміючи і підтримуючи євреїв, різні “Ківалови”, “Колесніченки” та інші промосковські п'ятиколонники всіляко перешкоджають природному процесові деросійщення в Україні, поверненню українців до своєї мови, до своєї національної культури, духовності. Для збереження реальної ситуації, а вона досі жахлива і стосовно функціонування та розвитку української мови, захисники “общерусского языка” вдаються за допомогою навіть до класичних висловлювань відомого українського мовознавця О. Потебні з приводу ролі рідної мови у морально-психологічному, інтелектуально-творчому розвитку дитини.

Автор цього підручника у монографії “Творімо разом Україну!” (2009) писав, що “Олександр Потебня піднімав голос на захист української мови в лоні російської імперії. На жаль, його думки актуальні й сьогодні, – але стосовно української мови, а не російської. Бо коли й надалі продовжувати формувати в українців російську свідомість у навчально-освітніх закладах України, то не будемо мати Української держави. Однак об'єктивну оцінку минулих і нинішніх фактів, подій, явищ глушить російсько-імперська, всеохоплююча україноненависницька інформаційна інтервенція, яка розрахована на морально-психологічний, вольовий злам українського народу. Це є метою, як справедливо підкреслює політичний оглядач “Народної газети” Володимир Ковтун, шовіністичної російськомовної, “обрусевшей” преси в Україні. Вона запопадливо служить російському імперіалізму” [48, с. 304]. Окремі видання, як не прикро, відіграють роль пропагандистів “комунофашизму”, який “не лише в минулому, в масових убивствах та голодоморах

20–40-х років, в розкроюванні черепів саперними лопатками та чавленні танками інакодумців”.

Талановитий учений-біолог, публіцист, патріот України В. Степанюк, життя якого обірвалося 6 листопада 1992 р. унаслідок трагічного випадку, що стався за нез’ясованих обставин, наголошував, що “комунофашизм частіше буденно-звичайний. Він в істерії натовпу “совків” на захист Леніна, Сталіна, Жовтня, глибоко сидить у симпатиках жириновських та ніноандреєвих, він – у “ковбасній” ідеології та дебоші “десантників-інтернаціоналістів”. “Комунофашизм” – у монументах терористу № 1 ХХ ст. та в трояндах до них, в запутуванні та заплескуванні опонентів чи в дебільно-зловтішному реготі у Верховній Раді з приводу студентського голодування та в цинічно блюзнірському вердикті відомого ескулапа: “Нехай голодують, нам буде більше їжі”. Нарешті комунофашизм – у бажанні В. Івашка “дати по фізіономії” кожному, хто скаже правду про КПРС [97], спадкоємці якої, володіючи мільярдами, створеними мозолястими руками трудящих, розгорнули бурхливу діяльність за реанімацію комуністичної імперії зла, за повернення для себе райського “советского Отечества”.

О. Гончар наголошував, що, витворені більшовицькою тоталітарною системою, “легіони браконьєрів, безбатченків, бездуховних жорстоких циніків, у чиїх навіть генах не лишилося почуття совісті, моральних самообмежень, розуміння елементарного людського обов’язку” [10], рідною мовою яких ставала російська, нині найбільш войовничо, агресивно виступають проти відродження й утвердження української національно-мовної свідомості, що об’єднує народ як у науково-культурному житті, так і в суспільно-політичному, спрямовує його на державотворчу діяльність.

Шовіністично-комуністичні сили зчинили неймовірний галас про насильницьку українізацію у зв’язку з наказом № 123 Міністерства освіти і науки України, який видано на початку вересня 1992 р. Законом передбачена “оптимальна відповідність кількості національних шкіл національному складові населення кожного регіону, – зазначав заступник міністра освіти і науки України А. Г. Погрібний. – Тут же йдеться і про впровадження на першому курсі в усіх ВНЗ нашої держави з 1 вересня 1993 року навчання українською мовою; про відкриття з 1 вересня 1993 р. в усіх ВНЗ, у тім числі й технічних; кафедр українознавства, які мають забезпечити читання принаймні трьох предметів: українська мова, історія України, українська література... При цьому ніхто не зазіхає на національну ідентичність етнічних росіян. А з ганебною спадщиною тоталітаризму, коли з мільйонів українців витворили “русскоязычное население”, миритися не можна.

На перехідний період ми йдемо й на таке: у містах, де кількість росіян сягає 50 відсотків, дозволяємо у ВНЗ на тому ж першому курсі відкривати паралельно і групи з російською мовою навчання. У перспективі ж державна ланка вищої освіти має функціонувати державною мовою, як це є в будь-якій країні світу” [52]. Однак відбувається безсоромне перекручування реальної мовної ситуації на користь нинішніх явних і перефарбованих зросійщувачів. У листі-скарзі від одеського відділення Товариства російської культури “Русь” за підписом заступника його голови Г. Ричагова наголошено, що в Одесі розгортається кампанія українізації, її “вопиюще антидемократический характер вызывает возмущение широких масс населения страны, особенно в областях Юга и Восточной Украины, не говоря уже о Крыме” [63].

Г. Ричагов і його однодумці вважають, що переведення шкіл і ВНЗ на навчання українською мовою суперечить законодавству України і Декларації прав людини. Реальна ж ситуація в Одесі така: “На все місто... три українськомовні дитячі садки, 56 – з українськими і російськими групами, тобто ті, де несміливо тільки-но почали запроваджувати українську мову і 247 – російськомовні.

У місті лише дві українськомовні школи. Щоправда, за три останні роки надано статус українськомовних 32, але, по суті, вони залишилися російськомовними, бо викладання українською мовою ведеться тільки в перших класах. Повністю російськомовних шкіл в Одесі на сьогодні – 86 (на червень 1993 р. – В. Л.). Ще разючіші є співвідношення кількості учнів, які в них навчаються: в українськомовних – 1 090, в російськомовних (без урахування двомовних) – 160 695. В Одесі нині мешкає півтора мільйона чоловік, з них українців – 52 %, росіян – 46 %, інших національностей – 2 %” [63]. То хто ж покривджений в Одесі – невже росіяни? До речі, в статуті Товариства “Русь” є пункт про те, що одне з важливих завдань цієї організації – сприяння відродженню української культури.

На Луганщині, приміром, у 14 містах, кожне з яких налічує близько 100 тис. населення, немає жодної українськомовної школи. У самому ж Луганську українськомовних – 1, змішаних – 6, а в 1935 р. з 25 шкіл у цьому місті було 22 українськомовні й 3 російськомовні. “Отаман донських козаків з Луганщини погрожує, що покликатиметься до світової громадськості за порушення прав людини, – наголосив А. Г. Погрібний. – А вбачає їх у тому, що ми рекомендували (навіть не зобов’язували) в російськомовних школах читати історію і географію України по-українському.

У Харкові, в інших місцевостях Сходу подекуди ведеться пряма агітація проти навчання в школах українською мовою. Всіляко збивають з пантелику батьків, дезорієнтовують їх, вимагають писати з цього приводу якісь спеціальні заяви, в той час, як повинно бути зовсім навпаки: заяви допустимі лише в тому разі, коли учень хоче вчитися в школі (класі) з недержавною мовою викладання.

Ось ми атестуємо наші ВНЗ. В гірничо-металургійній групі лише 13,2 % студентів навчаються українською мовою. І вся ця частка припадає на один ВНЗ – Івано-Франківський інститут нафти і газу. А в Дніпродзержинському і Краматорському індустріальних, у Маріупольському металургічному цей показник, по суті, на нулі. Починаємо змінювати цю моторошну картину – одразу гвалт: українізують! Узагалі цей термін неточний, навіть алогічний (подумаймо лишень, як це звучить: українізація українців!). Іде процес деросійщення, насаджуваної царським і комуністичним режимами впродовж століть” [31].

Чинилося, наприклад, свавілля щодо державної мови у Харківському інституті громадського харчування. Деканат інженерно-механічного факультету (декан В. В. Сафонов) самочинно скасував вивчення курсу сучасної української літературної мови на другий семестр 1992/93 н. р. у кількох групах першого курсу. Довелося втрутитися філологам, і ректорат змушений був відновити на факультеті вивчення державної української мови. Українське слово можна почути лише в особистому спілкуванні окремих викладачів, а вже про студентів і говорити нічого, бо в основному предмети викладають російською мовою. “Я достеменно знаю, що не тільки в нашому інституті, а й у багатьох вищих навчальних закладах Харківщини Закон про мову просто саботується” [11], – стверджує викладач кафедри українознавства Харківського інституту громадського харчування В. Горовий.

Російська мова, звісно, не винна в тому, що в руках великодержавних “держиморд” стала знаряддям насильства і духовного терору, витісняючи звідусіль українську, замість того, щоб жити з нею у добросусідських взаєминах. “Так що про “насильну українізацію” могла б йти мова тоді, коли б ми хотіли нав’язати українську мову росіянам у Росії, – зазначив народний депутат України Михайла Косів. – Підкреслюю: росіянам у Росії (і не треба з цього кепкувати, хто хоча б трохи знає історію, той знає, що таке цілком могло бути) або комусь іншому на його землі. Але ми цього ніколи не робили й не збираємось робити. Повернення ж української мови Українській Державі – процес закономірний, природний і неминучий, яким би важким він спочатку не здавався” [37].

Курс державної політики – повнота задоволення національно-освітніх запитів усіх – і корінного українського населення, і меншин. Це є однією з передумав створення національно-культурного середовища, в якому формуватиметься українська національна еліта, заангажована на цивілізоване державотворення. Адже, як зазначила у доповіді на Другому міжнародному конгресі українців професор Гарвардського університету Оксана Грабович, “і під польським, і під російським правлінням українці перейняли й інтерналізували негативні проєкції домінуючих культур, зокрема – комплекс неповноцінності (культурної, цивілізаційної, моральної). Найпоширенішою проєкцією з російського боку стали образи “поющей и пляшущей провинциальной Малороссии”, “хитрого малороса” (простакуватого, неосвіченого, але меткого, шахраюватого і зрадливого) та “хохлацької галушки” (щось на зразок прізвиська “нігер” у США). Тим часом із польського боку сформувався (й утвердився у численних писаннях – від Кристини Перацької до Герхарда й Валаха) стереотип українців – насильників, анархістів, тупих, неотесаних варварів, яких не торкнулася цивілізація. Відчуття власної неповноцінності й аморальності (зокрема підступності), проєктоване колонізаторами впродовж тривалого часу на українців, є сьогодні чи не найбільшачішою частиною колоніальної спадщини цього краю. Глибоко інтернаціоналізоване у колективній психіці (взяте на віру) і трансформоване в негативний власний образ (self-image) це відчуття істотно ускладнює процес переходу до нових, демократичних форм існування” [12].

Вороги Української держави добре розуміють, що “мова, впливаючи з непізнаних глибин людської природи, стає цементуючим ферментом нації, – зазначала Т. Панько. – З утратою поняття рідної мови люди втрачають психічну константу, моральні засади, зв’язок зі своїм родом” [76], народом, нацією, не відчувають потреби у своїй державі. Нині антиукраїнські сили всіляко обмежують використання української мови, щоб надалі знекровлювати інтелектуальні судини нації, бо “мова для культури – те саме, що центральна нервова система для людини” (С. Лем.). Відмова від рідної мови навіть якоїсь частини народу не проходить безкарно. Якщо врахувати специфічно наші українські обставини, коли одна частина народу вважає збереження рідної мови основною суттю свого життя, а інша ставиться до цього байдуже, а подекуди й вороже, то “як у таких обставинах консолідувати народ, як побудувати гармонізоване суспільство, державу? – запитував М. Косів і роздумував. – Можливо саме на це і розраховують ті, для кого кісткою в горлі є українська державність, себто російські великодержавні

шовіністи. Тут, в Україні, вони все роблять для того, аби і в умовах української незалежної держави продовжувати російщення східних теренів української землі, “плавно” переходити звідти до російщення Галичини, а там, у Росії, вони на найвищих щаблях влади заявляють про своє право “захистити” (навіть силою зброї) російськомовне населення на будь-якій території колишнього Советського Союзу. Навіть більше: оголошують ті зросійщені території своєю власністю” [37]. Через 20 років після опублікування цієї статті Російська Федерація, не оголошуючи війни, напала на Україну. Одним із так званих мотивів – “защита русскоязычного населения”.

Особливої суспільно-політичної, морально-психологічної гостроти набуло мовне питання після інавгураційної промови Президента України Л. Кучми, який 19 липня 1994 року, заявив: “Ближчим часом я маю намір запропонувати зміни до чинного законодавства з метою надання російській мові офіційного статусу при збереженні за українською мовою її державного статусу” [43]. Це бажання Леоніда Кучми викликало серйозну тривогу серед національно свідомої української громадськості. Сотні тисяч заяв, телеграм, листів надійшло на ім’я Президента, до Верховної Ради України, редакцій газет, телебачення і радіомовлення, у яких висловлено занепокоєння, незадоволення, застереження щодо загрози українській мові в Українській державі.

Автори низки статей, звернень, заяв, відкритих листів роз’яснювали поняття “державна мова” і “офіційна мова”. Полемізуючи з політологом Володимиром Малинковичем, який намагався обґрунтувати “необхідність придання руському языку статуса официального, который никак нельзя отождествлять с языком государственным” [35], співробітник Інституту української мови НАН України Лариса Масенко у ґрунтовній статті “Офіційна = держана” доказово стверджувала, про поняття “державна мова” і “офіційна мова” фактично є тотожними [60]. “Помилковими є тлумачення деякими сучасними політиками в Україні міжнародних актів, в яких вживається поняття “офіційна мова”. У цих актах воно є синонімом поняттю “державна мова”, – наголошував президент товариства вчених “Державність” Ігор Юхновський. – Введення у нашої державі двох понять – “державна мова” і “офіційна мова” – внесе неясність, нечіткість у зміні мовної політики. Це свідчило б про не володіння усталеними політичними підходами до мовної реальності, невміння формувати мовну політику держави” [116].

Однак речники активно-агресивної частини “русскоязычного населения” дуже вміло використовували і використовують нині zdeформованість мовної ситуації в Україні, яка полягає в тому, що мова корінної

етнічної більшості країни, яка має невід'ємне право бути основним комунікативним, інформативним і культуротворчим засобом на всіх теренах держави, по суті, на більшій частині території зведена до того стану, в якому в інших країнах перебувають мови національних меншин. Місце ж української мови посіла російська, яка за нормальних умов національного розвитку повинна була б на території України задовольнятися статусом мови національної меншини. Використовуючи ту обставину, що в демократичній системі права національних меншин мають бути захищені, борці за привілейоване становище російської мови в Україні при кожній практичній спробі розширити сферу впливу мови національної більшості починають волати про переслідування російської мови і порушення прав людини. Насправді ж не припиняється російська лінгвістична агресія.

Відкриваючи наукову конференцію “Мова державна – мова офіційна” в Києві 24 вересня 1994 р., зорганізовану Всеукраїнським товариством “Просвіта” ім. Тараса Шевченка, Павло Мовчан наголосив: “Після тривалого періоду геноциду українського народу, наслідком якого було звиродніння та зросійщення східних теренів, почався відкритий, нічим не приличкований лінгвоцид. І зрозуміло чому: духовно скалічені, убогодуху стають слухняним знаряддям у руках тих, хто створює вже новий світопорядок на теренах колишнього Союзу. Російському шовінізмові відводиться тут особлива роль нівелятора і знеособлювача. У метафізичному плані Україна стала полем боротьби добра і зла. Витіснення однією мовою іншої – це не лише зміна світогляду та менталітету, а й полюсове переінакшення. Ми, власне, і можемо пересвідчитися на діях тих представників від східних земель України, що так прагнуть швидше позбутися своїх родових ознак [65, с. 3]. Кінцевою метою лінгвоциду є ліквідація не лише мови як головної ознаки нації, а й ліквідація всього народу як окремої культурно-історичної спільноти. Ось чому в тезах Ради з питань зовнішньої та оборонної політики Росії зазначено: головним завданням серед інших є цілеспрямовані зусилля по “сохранению позиций русского языка, расширение за государственный счет подготовки специалистов из соседних государств в высших учебных заведениях России”.

Закамуфльований лінгвоцид набирає новітніх обертів одночасно з економічним розвитком України, дискредитацією української національної ідеї державотворення. “Але від дня інавгураційної промови Леоніда Кучми починається нова сторінка в історії українського винародовлення” [65, с. 4]. Правда, під тиском національно-патріотичних сил в Україні та наполягань представників української діаспори 24 лютого 1997 р. Указом Президента України утворено при Президен-

тові України Раду з питань мовної політики. Відповідно до постанови Кабінету міністрів України від 31 березня 1997 р. у Державному комітеті у справах національностей та міграції було створено Департамент із здійснення мовної політики в Україні. Зокрема, 8 березня 1997 р. Кабінет міністрів України ухвалив постанову “Про проведення акції “Передаймо нащадкам наш скарб – рідну мову””. В Указі Президента України від 6 листопада 1997 р. “Про День української писемності та мови”, зокрема, зазначено: “Установити в Україні День української писемності та мови, який відзначати щорічно 9 листопада в день вшанування пам’яті преподобного Нестора-Літописця”. 8 вересня 1997 р. Кабінет міністрів України затвердив “Комплексні заходи щодо розвитку і функціонування української мови”. 21 червня 2000 р. внесено зміни і доповнення до цієї постанови Кабінету міністрів України. Проте ані Програми, ані Комплексних заходів, ані змін й доповнень *не виконано*. Залишилася на папері й третя Державна програма розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 роки, яку Кабінет міністрів України затвердив 2 жовтня 2003 р.

“Щоб виправити насильно здеформовану мовну ситуацію в Україні, потрібна політична воля керівників держави, науковий підхід і, зрозуміло, певні фінансові витрати. Назріла пора, щоб Президент офіційно і всенародно проголосив, спираючись на статті 10 та 11 Конституції України, державний курс на українське національне відродження мови, освіти, культури. Цей курс повинен передбачати обов’язкове знання і використання української мови державними урядовцями і депутатами всіх рівнів, впровадження української мови в усіх освітніх закладах України, в тому числі вищих, в армії, силових структурах, спортивних організаціях, надання державної підтримки українському книгодрукуванню, пресі, радіо, телебаченню, обов’язкове використання у повному обсязі всіма національними телеканалами української мови та створення телепродукції високого естетичного, культурологічного рівня, здійснення мовного контролю за діяльністю комерційних теле- і радіоорганізацій, створення законодавчого та економічного заслону російській інформаційній експансії, порнографічному мотлоху, що на культурологічному рівні загрожує національно-державній безпеці України, – писав 1998 р. автор цього підручника у статті “Вже навіть немовлятко й те обіцяє стати нашим катом...”. – Вимагаючи від посадових осіб усіх рівнів обов’язкового володіння українською мовою і використання її у повсякденній роботі, Президент повинен сам у всіх областях, районах України розмовляти, виступати українською мовою. Для цього не потрібно жодної копійки з бюджету. Так Президент спри-

ятиме розширенню функціонування української мови, показуватиме приклад повернення до природного національного джерела.

Найважливішим у цьому процесі є те, щоб зросійщені українці, віддавали своїх дітей, онуків, правнуків до українських шкіл. Адже російськомовні українці не є однорідною масою. Серед них є чимала група українських патріотів. Другу частину складають ті, що вийшли на дорогу до українства. До третьої – належать лояльні до Української держави, української мови.

Отже, їм усім треба допомогти відчувати, зрозуміти, побачити реальну потребу в українській мові. Потрібно створити такі умови, щоб громадянам України було вигідно володіти та послуговуватися українською мовою. Адже чимало жителів України володіє українською мовою, але нею не користується. Щоб українська мова стала засобом не лише спілкування, а здобуття знань, морально-психологічного і соціального самоутвердження, професійно-службової кар'єри, потрібно створити сприятливі передумови. З психології відомо, що є пасивний (рецептивний) рівень володіння мовою, коли людина вміє з розумінням читати і слухати, та активний (репродуктивний) рівень, коли людина вміє вільно розмовляти і спілкуватися. Рівень володіння залежить від мовної практики. За умов відповідного тренування пасивний рівень досить легко переходить в активний.

Якби цієї психолого-педагогічної засади дотримувалися керівники і працівники владних структур, службовці всіх рівнів, тобто, на всіх теренах України користувалися лише державною мовою, то українська мова безболісно, природно набувала б престижності, авторитетності, перспективності, ставала б життєво потрібною усім національним меншинам, які живуть на споконвіку гостинній українській землі. Це духовно і культурно збагатило б кожну людину, наше суспільство. Однак чимало державних керівників, великий корпус депутатів не дотримується 10-ої ст. Конституції України про державність української мови, послуговується іноземною – російською [46, с. 167–168].

Свого часу відомий політик П. Мілюков стверджував: “Чим довше в Україні пануватиме безладдя, тим легше буде її знову прилучити до Росії”. Змінилися часи, але загрози українцям тривають. Що менше української мови, то менше самостійності України, то глибше її поглинання Росією. Також 23 липня 1998 р. – ще один ганебний день в історії України, коли ще раз у нашому домі – в незалежній Українській державі – упосліджено українську мову. Верховна Рада розглядала законопроект про середню освіту в Україні. У сьомому пункті йшлося про обов’язкове вивчення державної мови в усіх закладах середньої освіти.

Однак представник фракції комуністів поставив вимогу вилучити цей пункт. Цим комуністи ще раз засвідчили, що вони є п'ятою колоною, вірними московськими слугами, виступають проти відродження української незалежної держави.

Майже щодня можна помітити факти приниження української мови. Наприклад, 5 серпня 1998 р. керівник одного з управлінь Адміністрації Президента України Євген Григоренко весь брифінг провів іноземною (російською) мовою. У відкритому листі Президентові України голова Товариства “Просвіта” імені Тараса Шевченка міста Павлограда Дніпропетровської області М. Пономаренко написав: “Наше місто (Павлоград Дніпропетровської області) налічує 130 тис. жителів, з яких 63,4% – українці. У місті виходить шість газет – і всі російськомовні. Постійні домагання української громадськості дати місту принаймні одну українськомовну газету не знаходять розуміння з боку міської влади. Крім того, з нас ще й познущалися. Газеті міської ради “Західний Донбас”, що раніше виходила двома мовами, залишили назву українську, майже всі матеріали подають російською. Єдиною розрадою в морі суцільної пресової російськомовності була українськомовна районна газета “Рідний край”. Розсудлива, виважена, по-селянському мудра, вона давала вичерпну інформацію про життя двох районів – Павлоградського та Юріївського, висвітлювала досить повно і життя міста.

І ось представник Адміністрації Президента (Ваш представник, Леоніде Даниловичу!) по Павлоградському району М. Родіонов видає усне (!) розпорядження про поступове переведення газети “Рідний край” на російську мову. Усне, очевидно, тому, що не хоче залишати явних слідів порушення закону – газета ж бо зареєстрована як українськомовна! А заподатливий редактор газети В. Сторчаков, теж, незважаючи на закон і не хвилюючись про особисту відповідальність за його порушення, спішить реалізувати вказівку шефа. Суттєво просуваючи, а то й зовсім витісняючи матеріали з життєдіяльності району, “Рідний край” наповнюється російськомовними дайджестами легкого, а то й взагалі морально сумнівного змісту, іншими російськомовними публікаціями. За словами В. Сторчакова, це має збільшити число передплатників і зробити газету рентабельною. Отак спекулюється найсвятішим: і законом, і мораллю, і здоровим глуздом. Однак “рентабельність” – це тільки прикриття. Газета “Рідний край” і так одна з перших за числом передплатників, і українська мова видання цьому лише сприяє. Мабуть, саме це і муляє М. Родіонову. Бо мету його видно неозброєним оком: подальше і безупинне російщення краю. Наведене в цьому листі – лише дециця того антиукраїнського шабашу, що провадиться певними силами в Україні та на Павлоградщині зокрема.

Леоніде Даниловичу! Коли маєте волю та владу, зробіть реальний крок до виконання закону про мову та утвердження злагоди в нашому регіоні. Доведіть, що Ви будете справді незалежною державою України, а не російськомовною губернією неомосковської імперії!” [81].

Наслідки комуністичного морально-психологічного руйнування національного життєвого середовища і розвою нинішніх олігархічно-злочинських владних структур, у яких засіли колишні комуністи-колабораціоністи, відчуваємо не лише у зруйнованих сферах економіки, виробництва, господарювання, а насамперед у системі орієнтаційних моральних цінностей. Адже “більшовицька диявольщина” (Р. Іваничук) руйнувала все, що мало духовну вартість: сумління, сором, віру, порядність, милосердя; названі цінності вважалися пережитком минулого, їх нещадно викорінювали з людських душ і прищеплювали натомість віровідступництво, яничарство, донощицтво, хамство, блюзнірську зневагу до національних святощів – мови, культури, традицій, звичаїв. “Найстрашніший злочин советської системи полягає в тому, що вона методично дегенерувала людські душі” [30, с. 60], – наголосив Роман Іваничук.

Самостійна, вільна, багата особа, її повноцінний, усебічний розвиток починається, формується у національно-мовній, високодуховній культурній сфері. Однак бацили ущербності, неповновартісності, роздвоєності за сприяння новітньої диявольщини вважали в людські душі, і нині також загрожують українцям. Якщо 1993 р. питома вага українських газет у загальній кількості періодичних видань становила 54 %, то 1996 р. – уже тільки 32%, тобто відбулося зменшення на 22%. Всього річний наклад газет становив у 1996 р. 8,8 млн примірників, а з них українською – тільки 2,6 млн примірників. Невдовзі цей показник зменшився настільки, що частка цієї друкованої продукції українською мовою становила в середньому по країні лише 13%, у деяких областях – 5% і навіть 3%. Стверджують, що на 1999 р. вона (без офіційних припудрювань) становила в середньому по Україні лише 4%. Вдумаймося: усього в 1997–1998рр. на 100 громадян України припадало – 54 російські і сім українських періодичних видань, тобто українських майже у вісім разів менше.

Те саме із книговидавничою справою. У 1997–1998 рр. Україна посідала перше (!) місце у світі за рівнем оподаткування книги – податок на неї становив 28%. Услід за нами – Ізраїль (17%) та Чилі (14%). У Німеччині ж він становив 7%, у Словаччині – 6%, у Чехії – 5%. Водночас своїм указом 1995 р. Президент Росії Єльцин звільнив російські видавництва від більшості податків. На нульовому рівні податок на книгу, друковану національними мовами, у країнах Прибалтики, в Польщі.

Унаслідок цього в 1997 р. в Україні на одну людину припадало 0,07% друкованої продукції, в Російській Федерації – 7,5%. За даними Книжкової палати, у 1998 р. на душу населення України було видано лише одну книжку, а всього книжок вийшло утричі менше, ніж 1930 р. (для порівняння: показник “на душу населення” становить у Великобританії 20 книжок річно, у Німеччині – 30 книжок). Оскільки ж підтримка книговидавання українською мовою існує хіба що на папері, наш книжковий ринок усе ще зросійщений, принаймні кількість видань українською мовою ще не сягала й 50%, а продукція українського книжкового ринку на дві третини складається з імпорту книжок російською мовою з Росії та Білорусії. Російськомовна газетна сарана “обсідає” Україну.

У листі до А. Погрібного В. Надєждіна з м. Дебальцевого на Донеччині написала: “Нехай хоч і турецькою говорять у Верховній Раді, але вищі навчальні заклади переведіть на українську! Це й буде головне в благородній справі повернення народові його мови. Не втрачймо ще одне покоління! Ясно ж, як Божий день, що народ, який поступився своєю мовою, своїм національним менталітетом, заслуговує зневаги. І як вже нас зневажає немало росіян! Вони на чужій території всіма силами боронять свою мову, а ми ж, з волі керівників країни, відступаємо перед цією агресією на своїй землі. Ну, невже, такі ми безхребетні?”.

Професор О. Гринів у травні 2001 р. слушно зазначив, що ставлення до української мови як державної непослідовне і в Конституції, і поза нею. У ст. 103 наголошено, щоб Президент України неодмінно володів державною мовою. Проте на минулих президентських виборах кандидатом на посаду керівника держави була зареєстрована особа, яка вперто нехтувала державною мовою. Отже, в Центровиборчкому своє бачення державності мови. Вимога володіти державною мовою встановлена для суддів Конституційного Суду України й суддів загальної юрисдикції. Проте дотримуються її лише перші. Із засобів масової інформації дізнаємося, що судді загальної юрисдикції у тих регіонах, які зазнали згубного впливу московщення, послуговуються мовою російською, цебто, за Конституцією, мовою однієї з національних меншин в Україні.

Водночас ст. 76 Конституції не передбачає знання державної мови для народних депутатів України. Утім, таку вимогу можна вивести зі ст. 79 Конституції, за якою народні депутати зобов’язані скласти присягу про те, що будуть дотримуватися Основного Закону України й усіх законів держави, виконувати свої обов’язки в інтересах співвітчизників. Безумовно, присяга охоплює визнання державної мови та її вживання. Проте дотепер десятки депутатів, особливо від КПУ, грубо ігнорують

українську мову й навіть із парламентської трибуни зневажають український народ, його історію й культуру. Така поведінка суперечить ст. 11 Конституції, яка встановлює: “Держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, і далі: а також розвитку етнічної, культурної, мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів і національних меншин”. Ця норма діє лише для росіян в Україні й Російську православну церкву, що на наших землях маскується аббревіатурою УПЦ. Щодо української нації державні органи різних рівнів, за деякими винятками, мають іншу позицію. Як пояснити те, що Президент у Донецькій, Луганській та інших областях, де українська людність становить більшість, розмовляє російською мовою? Відомо, що президент Російської Федерації в національних республіках РФ виступає лише російською мовою. Але ж ми – не федерація. Тим паче – не російська [14, с. 11].

Дуже важливо, що Конституційний Суд України дав офіційне тлумачення ст. 10 Конституції України (14 грудня 1999 р.) і вирішив, що українська мова як державна є обов’язковим засобом спілкування на всій території України при здійсненні повноважень органами державної влади та органами місцевого самоврядування (мова актів, роботи, діловодства, документації тощо), а також в інших публічних сферах суспільного життя, які визначаються законом (частина п’ята ст. 10 Конституції України): “...Мовою навчання в дошкільних, загальних середніх, професійно-технічних та вищих державних і комунальних навчальних закладах України є українська мова. ...В навчальному процесі можуть застосовуватися та вивчатися мови національних меншин”.

Отже, положення Конституції України зобов’язують застосовувати державну – українську мову як мову офіційного спілкування посадових і службових осіб під час виконання ними службових обов’язків, в роботі і в діловодстві тощо органів державної влади, представницького та інших органів Автономної Республіки Крим, органів місцевого самоврядування, а також у навчальному процесі в державних і комунальних навчальних закладах України.

Вважалося, що створено певні умови, аби українці вирвалися з-під російського інформаційно-психологічного впливу, позбавилися морально-духовного рабства чужинецьких думок, утверджували національну свідомість. Йшлося не про будівництво “китайської стіни” між Україною і Росією, ігнорування російської мови, а про відродження і піднесення поруйнованого, знищеного престижу української мови в кожному селі, малому і великому місті, на міжнародному рівні. Однак “втрачено ту ініціативу в мовній політиці, яка починалася народжуватися в час здобуття незалежності, – наголошував 20 квітня 2000 р. академік

Іван Дзюба. – Причини – і в об'єктивних обставинах (кризовий стан суспільства, зниження престижу українськості внаслідок соціальних розчарувань), і в суб'єктивних (незацікавленість державних структур, “втома” громадських інституцій, пряма політична протидія певних груп). Закон про мови не виконується, програми підтримки української мови (як і культури) не здійснюються – як через відсутність належного фінансового, технічного, організаційного забезпечення, так і через брак або невиявленість державної волі. У багатьох сферах ми відкинуті назад навіть порівняно з кінцем 80-х років... Однією з причин ситуації, а навіть регресу є те, що кожен, навіть найобережніший крок у бік розширення сфери функціонування української мови викликає протести з боку відомих внутрішніх (читай – промосковських – *В. Л.*) і зовнішніх (російських – *В. Л.*) політичних сил, звинувачення в придушенні російської мови і культури, у порушенні прав людини, – причому до прав людини відноситься все, крім права українця на українську книжку, українську газету, освіту рідною мовою, зрештою – права на майбутнє своєї мови, своєї культури, своєї держави” [20].

Електронні засоби масової інформації завдяки притаманним їм властивостям можуть відігравати винятково важливу роль у зміцненні об'єднувальних національно-державотворчих чинників, і держава має зробити якнайбільше для розвитку і захисту українського за змістом і духом інформаційного простору. Однак значна частина засобів масової інформації працює на пониження морального рівня і примітивізацію запитів та смаків людності і безсоромно паразитує на національній несформованості, на глибокій зросійщеності суспільства, нагнітаючи шалену кампанію компрометації української культури і українства загалом, що виливається вже в хуліганське шельмування нашої класики, в зухвале огидження дорогих українцям імен, – під децибели фарисейської риторики про свободу слова та права людини, що не мають жодного стосунку до цих публічних паскудств. Коли читаєш таку пресу, складається враження, що живемо в окупованій країні й окупант звіріє щодня.

У 2000 р. тираж іншомовної, переважно російськомовної преси сягав 73,6 млн примірників. Серед них власне російська, зареєстрована в Україні, а також російська, яку завозили до нас нелегально, і, нарешті, російськомовна українська. Існувала тенденція до реального зменшення кількості назв і тиражів українськомовної преси.

Стан українського книговидання давно вже подолав межу катастрофічності: якщо 1913 р. в царській Росії друкувалося дві книжки на особу, то в Україні 1999 р. – 0,3 книжки. Для порівняння, в Росії цей показник становить 3,2, у Польщі – 9,5, у Німеччині – 12 книжок. У

1999 р. в Україні видано 18 млн примірників книжок (включно з підручникам та брошурами). Водночас з Росії завезено 25 млн книжок (без підручників та брошур). Російська книжка об'єктивно на 40–45% дешевша від української. Отож, гроші наших покупців ідуть на розширене відтворення російського книжкового, бізнесу.

Російські політики часто наголошували і стверджують нині, що мовне питання для Росії є доленосним, аж ніяк не маргінальним і дріб'язковим, не ознакою національно-політичної провінційності. Тому російські діячі вперто, а інколи майже істерично, висувають мовне питання на перший план. У федеральній цільовій програмі мовної політики Росії статус російської мови сформульовано так: “В системі освіти російська мова посідає особливе місце: в різних геополітичних, етно- і соціолінгвістичних умовах вона виступає як рідна мова російського народу, як державна мова Російської Федерації, як мова міжнаціонального спілкування”. З 1 червня 2002 р. чинним став закон “Про громадянство Російської Федерації”, в якому виписана жорстка вимога до тих, хто бажає стати громадянином Росії, а саме обов'язкове знання російської мови та конституції країни, необхідність прожити в країні п'ять років від дня одержання посвідки на проживання.

У Москві вже декілька років виходять книжки в серії “Пути русско-го имперского сознания”. Зрозуміло, що особлива лють охоплює носіїв цього “сознання”, коли йдеться про незалежну Україну. Тут вони геть втрачають здоровий глузд і ладні в будь-який спосіб, навіть кров'ю, повернути втрачене, а втрачене для них – це Російська імперія, навіть не її спадкоємець Советський Союз.

Не так давно у цій серії вийшла у світ книжка “Український сепаратизм у Росії. Ідеологія національного розколу”. Тут зібрано отруйний букет з писань авторів, що геть звихнулися на імперському “сознанні”. Статті, вміщені в цій книжці, не заслуговують серйозної уваги: написані в першій чверті ХХ ст., вони вже не раз були об'єктом критичного аналізу в різних публікаціях із національного питання. Про деякі з них, як, приміром, опус лютого шовініста князя А. Волконського “Історична правда й українофільська пропаганда” та деякі інші писав у “Народній газеті” її головний редактор Анатолій Шевченко.

Зрозуміло, не оригінальний у своїх поглядах на українців та Україну й сучасний автор передмови до цієї збірки М. Смолін, який змагається зі своїми попередниками у брехні й підтасовках. Повторивши просякнуті нафталіном звинувачення проти українців, борзописець М. Смолін прямо закликає: “Національно мислячі російські люди зобов'язані заради майбутнього російського народу в жодному разі не визнавати прав на іс-

нування за державою “Україна”, “українським народом” і “українською мовою”. Історія не знає ні того, ні другого, ні третього. Це – фетиш, створений ідеологією наших ворогів”. Він докоряє більшовикам, що нібито вони, “прийшовши до влади, створили всі умови для дозрівання українства”. На думку Анатолія Шевченка, М. Смоліну “дякувати треба лєнінській зграї за те, що саме вона придумала “Союз радянських республік”, який продовжив існування зогнилої російської “імперії зла” ще на 74 роки. Зазначимо, що такий україножер, як М. Смолін, мав би п’ятки цілувати більшовикам, що, як ніхто в історії, понищили десятки мільйонів українців тільки за те, що вони були українцями. Смолін про такий геноцид проти цілого народу може тільки мріяти.

Люто ненавидячи інші народи, російські націонал-шовіністи, зокрема той же М. Смолін, певна річ, не могли не показати себе й оскаженілими антисемітами, приписуючи євреям “помітну участь” в українському національному, чи, як вони висловлюються, “сепаратистському” русі. Те, що один із засновників сїонізму Жаботинський, на якого покликається М. Смолін, з розумінням і співчуттям ставився до української національно-визвольної боротьби, зовсім не означає, що євреї активно долучилися до цих змагань (у них були свої національні завдання), а крім того, свідчить про обширність поглядів і високу порядність В. Жаботинського.

Інакше як курйозом не можна назвати макабричну вигадку М. Смоліна, буцімто українську мову вигдав М. Грушевський за допомогою поляків та австрійців. Якби це було так, то М. Грушевський зрівнявся би з Богом, бо виникнення тої чи тої мови – то промисел Божий, а не людський. Хоч як намагалися вчені створити штучну мову, на кшталт есперанто, нічого путнього з того не вийшло. Штучною, вигаданою мовою ще ніхто й ніколи у світі не створював народних пісень, не писав літературних творів, не кажучи вже про те, щоб такою мовою спілкувалися мільйони людей. Українська ж мова – одна з найбагатших слов’янських мов. Це давно визнали представники багатьох народів, зокрема, й розумні росіяни. Заперечувати це можуть або цілковиті невігласи, або злісні расисти. Так само він просторікує про те, що саме Грушевському належить “честь” поставити крапки над “і”: малоросів він перейменував в “українців”, а Малоросію – в “Україну”. Проте хрестоматійні рядки “Тиха, украинская ночь...” написані не в часи М. Грушевського, або пісня, що стала гімном, “Ще не вмерла Україна”? – М. Грушевський тоді й не народився.

Безсоромний фальсифікатор і демагог М. Смолін, оббрехавши українство, закликає боротися з ним до переможного кінця. Не змигнувши

оком, він пише: “Українство”, що бореться з Православною Церквою, з російською державністю й єдністю російського народу, потрібно видалити з російського тіла як шкідливий вірус, позбувшись того ідеологічного туману, що заважає багатьом росіянам бачити величезну шкоду “українського” руху” [114].

Передмову до збірки “Український сепаратизм у Росії. Ідеологія національного розколу” М. Смолін закінчив словами іншого запеклого расиста-шовініста А. Стороженка: “Український туман має розсіятися, і російське сонце зійде”. Для того щоб сонце Кремля знову обпікало, обпалювало українців, зовнішні та внутрішні недруги України намагаються будь-що надати російській мові статус офіційної, що означає зросійщення всього життєвого середовища, яке призведе до неминучої смерті української мови.

Конкретні дії найвищої влади в Україні не можливо інакше трактувати, як створення умов для щоразу нових загрозливих витків російщення українців:

- наприкінці 2001 р. ліквідовано Раду з питань мовної політики при Президентові України, яку очолював М. Жулинський;
- тоді ж скасовано сектор моніторингу мовної і національної політики у складі управління гуманітарного розвитку секретаріату Кабінету міністрів України;
- у лютому 2002 р. переглянуто склад Української національної комісії з питань правопису й усунуто звітні найактивніших і найкомпетентніших її членів, натомість введено до складу людей, менш компетентних у питаннях правопису;
- з початком нового 2002/2003 н. р. у вищих навчальних закладах унаслідок так званої освітньої реформи передбачено значно скоротити або й геть скасувати вивчення української мови та історії України;
- у більшості навчальних закладів України зухвало порушуються права українців на навчання рідною мовою;
- наприкінці своєї роботи уряд В. Ющенка домігся виділення 25 млн гривень із Державного бюджету на виконання постанови Кабінету міністрів щодо всебічного розвитку і функціонування української мови (прийнятої у вересні 1997 р. і доповненої у 2000 р.). За наступного уряду реально вдалося проконтролювати проходження лише 2,13 млн гривень. Про решту і зазначену вище суму нічого не відомо (Лесь Танюк) [9].

На початку 2000-х років державні структури для національного й економічного відродження і розвитку України, утвердження української

мови робили набагато менше, ніж промосковські сили, що гальмували працю національно свідомих українців і зводили її нанівець. Тому рада Національної Спілки письменників України і Центральне правління Всеукраїнського товариства “Просвіта” імені Тараса Шевченка 10 грудня 2002 р. прийняли заяву, адресовану Президентові України, Верховній Раді та Кабінетові міністрів України з вимогою:

- «1. Проголосити державний курс на українське національне відродження та на дотримання конституційних засад у мовній політиці.
2. Рішуче припинити практику призначень на високі державні посади людей, що зневажають державну мову, вперто ігнорують 10-у статтю Конституції України.
3. Створити систему надійного державного контролю за фактами порушень мовних прав українців та за дотриманням конституційної норми про державність української мови.
4. Взяти під особистий контроль впровадження норми про державність української мови у вищій та загальноосвітній школі на всій території України.
5. Відновити роботу Ради з мовної політики при Президентові України.
6. Прийняти Закон “Про функціонування державної української мови в Україні”.
7. Вимагати дотримання державного статусу української мови тими народними депутатами, які його ігнорують.
8. Виробити та прийняти уточнену Державну програму розвитку української мови, яка гарантувала б її реальний захист і впровадження в усі сфери суспільного життя.
9. Відновити мовний сектор у Кабінеті Міністрів України” [27].

Шалений тиск на все українське нарастав й нарастав – у всіх напрямках з потуранням керівників держави, під завивання п’ятої колони, ніби їм не дозволяють в Україні розмовляти російською мовою, під вихвалання своїм запроданством власних “русскаяязычных”, позбавлення національної свідомості і готових служити будь-кому. “1172 російськомовні газети та журнали мають в Україні державну підтримку, афішами російських театрів заліплені всі міста України, до Києва включно... І “творять” заїзні гастролери на українській сцені образ недолугого українця під реготи українських манкуртів, а в російськомовній пресі глумляться над Т. Шевченком, І. Франком, іншими світочами української культури, – наголосив Юрій Мушкетик. – Коли в ефірі з’явився канал “Інтер”, багато українців зраділи, сподіваючись

побачити шедеври світової культури. “Дзуськи. Цей канал був створений для Росії” (Володимир Сіренко, Дніпродзержинськ). Не кажучи вже про комерційні теле- і радіоканали, які майже цілодобово “вещают” російською мовою, всілякі шоу – тільки російськомовні. Зарубіжна класика ставиться на сцені російською мовою. Мовною політикою у нас цікавляться і керують... в зворотному від України напрямку. І де ж у того керівництва почуття совісті, я вже не кажу про невластиве їм почуття гордості українця. “Если бы я был украинцем, – писав І. Тургенев, – я бы свое личное безразличие к своей народности считал бы за преступление. Я бы никогда не хотел быть русским” [67].

У той час, коли українське керівництво “попідбирало хвости” й мовчки спостерігало за процесом російщення, російське не дрімало і свою політику проводило повсюдно. Зокрема, в червні 2001 р. у Москві засновано так званий “Собор Слов’янських народів”. У цій залі з’їзду українців називали малоросами... Нещодавно, коли в театрі на Дібровці сотні людей чекали смерті, а відтак помирали від газу, російська Держдума оприлюднила факт нав’язування населенню Криму російської мови як державної, навіть не почервонівши від такого злочинного втручання в справи іншої держави. А перед цим же була угода про співробітництво і партнерство між РФ і Україною, де та ж Дума декларувала “всемерное способствование развитию украинского языка в местах компактного проживания украинцев на территории РФ”. І ось такий вигляд це має на практиці у 2002 р.: шкіл із російською мовою викладання в Україні – 2 973, з українською в РФ – 0, російськомовних школярів в Україні – 2 945 924, українськомовних в РФ, де живе 15 млн українців, – 0, студентів, які навчаються у нас російською мовою, – 466 120, у них українською – 0, газет і журналів у Росії, які мають державну підтримку також – 0. Оце і є куди далі “способствовать” [67].

У зв’язку з тим, що російський націонал-шовінізм не припиняє своєї агресивності стосовно України, представники української інтелігенції опублікували відкритий лист Президентові України Л. Кучмі, Голові Верховної Ради України В. Литвіну, Прем’єр-міністрові В. Януковичу з приводу загрозливих тенденцій “Року України в Росії” та “Року Росії в Україні”: “Ми глибоко стурбовані політичним та мовно-культурним підтекстом неорадянських пропагандистських проєктів типу “Рік України в Росії” та “Рік Росії в Україні”, які цілком відповідають стратегії правлячих кіл Російської Федерації. Під час малоросійських хороходів та фестивалю вареників “Року України в Росії” до Верховної Ради було подано законопроект “Про застосування російської мови в Україні”,

відповідно до якого "...функціонування державної мови не може бути підставою для дискримінації та обмежень щодо вільного використання російської мови в усіх сферах суспільного життя". Натомість проект проголошує статус російської мови "як робочої мови органів влади, місцевого самоврядування, організацій, підприємств, незалежно від форм власності..." та гарантує її застосування в діловодстві, судочинстві, освіті, культурі, науці, ЗМІ тощо. За порушення таких норм передбачено дисциплінарну, адміністративну або кримінальну відповідальність. Українській мові як "єдиній державній" відводять суто декоративну роль – її використання лишається обов'язковим тільки для прийняття актів вищих органів державної влади та управління.

Вже сьогодні мовна ситуація в Україні є кричущим свідченням нерівноправності саме української, а не російської мови: інформаційний простір, книговидавництво, кіно- і телеринок є сферою домінування мови "старшого брата". Так, на одну українськомовну книгу в нас припадає 56 російськомовних. Рідна для 67% громадян мова втрачає свої позиції під тиском нового російщення.

Подання "Про внесення змін до статті 38 Конституції України" щодо надання російській мові статусу офіційної підписали понад 150 депутатів. Дії керівництва держави, спрямовані на обмеження мовних прав титульної української нації, дедалі більше суперечать букві й духові Конституції України, Актові проголошення незалежності України, ба навіть радянським "Закону про мови в УРСР" і "Державній програмі розвитку української мови та інших національних мов в УРСР на період до 2000 року".

Отже, розпочато процес зміни конституційного ладу, до складових якого Конституційний Суд відносить нинішній статус української мови. Це загрожує подальшою втратою культурної самобутності та політичної незалежності українського народу. На відміну від росіян, які проживають в Україні, українці не мають можливості реалізувати власні національні, мовні, культурні та інші права поза Українською державою, і тому будуть змушені твердо їх відстоювати.

Ми вважаємо, що будь-який перегляд мовного законодавства щодо юридичного закріплення позицій російської мови є неприйнятним і матиме згубні для українського суспільства наслідки" [5, с. 21; 102].

Виступаючи на парламентських слуханнях "Про функціонування української мови в Україні" 12 березня 2003 р., академік І. Дзюба процитував трагічний заголовок листа читача, опублікованого в одній з українських газет: "Як злодій, криюсь з рідним словом". На перший погляд, ці слова можуть видатися абсурдними. Однак це реальність. "Це –

точна характеристика статусу української мови і українськомовного українця в міському побуті незалежної України, – наголосив І. Дзюба. – Нас не повинна заспокоювати втішна статистика щодо збільшення кількості загальноосвітніх закладів з українською мовою навчання та учнів у них (від 47,5 % від загальної кількості учнів у 1988–1989 до 73,5 % у 2002–2003 н. р.). Ці показники характеризують поверхню реальності, під якою криються не такі радісні явища. По-перше, багато з цих шкіл тільки зовуться українськими, насправді ж низку предметів у них викладають російською. Та головне інше – навіть якщо викладання справді проводиться українською, то поза класним уроком в цих школах (як і у ВНЗ) української мови не чути, мовної атмосфери в них не існує. Цьому є багато причин. Проте одна з них – школа сьогодні, за поодинокими винятками, не здатна виховати в учнів любов до української мови, тому, що вивчення її зводять до визубрювання правил граматики, замість плекати відчуття українського слова, його краси, прищеплювати сприйняття лексичного і стилістичного багатства української мови, розвивати вміння красиво висловлювати думку” [19].

Доволі невтішну ситуацію оприлюднив на парламентських слуханнях голова Комітету з питань культури і духовності Леся Танюк. За його відомостями у 2003 р. українською мовою, як і в 1958 р., навчалося лише 21 % школярів. На Донеччині, де українці становлять 51 % (згідно з останнім переписом), тільки 12 % школярів навчалося українською. У самому Донецьку цей показник становив 6 %, у Єнакієвому та Макіївці – 4 %. Не краща ситуація і на Луганщині. У місті Красний Луч із 30 шкіл – жодної української! У Криму українська громада налічує 700 тис. осіб, за чисельністю вона посідає друге місце після росіян, але там у 2003 р. функціонувала єдина на весь Крим українська гімназія.

Невтішні дані з часткою загального накладу газет, друкованих в Україні українською мовою. У 1990 р. 68 % газет виходило українською мовою, а 2000 р. – тільки 35 %. Відповідно журналів з 90 % українською мовою стало тільки 12 %; на телебаченні українською мовою виходило в ефір лише 18 % телепрограм.

Ці дані різнилися високими показниками функціонування української мови в освіті та інших сферах, які намагався навести на слуханнях голова Державного комітету з інформаційної політики І. Чиж. Однак словесні намагання Чижа були оцінені як брехня і провокація, тому в сесійній залі під час його виступу лунали вигуки: “Ганьба!”.

Щоб у нинішніх умовах завоювати державу, нагадав Л. Танюк, не треба вводити на її територію армію, достатньо поставити на коліна її мову, перекупити заподадливих журналістів, що вже робить РФ,

оголошуючи для журналістів премію у розмірі 20 тис. дол. США для тих, хто найкраще напише про Росію. Бо Росія ніяк не хоче визнати той факт, що росіяни в Україні є лише національною меншиною.

Усупереч волі та сподіванням українців утвердити свою міцну національну державу, маємо ситуацію, за якої віками омріяні та леліяні українські ідеали – політичні, культурні, духовні – зазнають приниження. На рівні оманливих декларацій залишаються заяви про орієнтацію України на європейські шляхи розвитку, а натомість влада дедалі відвертіше вплутує країну в підступно розставлені тенета сусідньої Росії. Катастрофічно втрачає ознаки самостійності українська економіка, під контроль нещодавньої метрополії переходять, по суті, цілі галузі господарства, як і газомагістралі та родовища корисних копалин – грабіжництво, хижацтво скорумпованих ешелонів вищої ланки влади у поводженні з національним багатством набуває часто приголомшливих масштабів.

Насторожувала ситуація в ідеологічній та культурно-духовній сферах. Зокрема, “Рік Росії в Україні” (попри те, що кількість “років Росії” вимірюється для українців цілими століттями); президентський указ про відзначення 350-річчя Переяславської ради – події, яка асоціюється з довготривалою колоніальною підлеглистю України; розпорядження Кабінету Міністрів України “Про відзначення 85-річчя одного з найбільших зросійщувачів України В. Щербицького; відверто-виклична підтримка Церкви московського підпорядкування, – це тільки окремі приклади антинаціональної спрямованості нинішньої владної верхівки. Давно вже стали звичними призначення на найвищі державні посади осіб, які або не володіють державною українською мовою, або не поспівають нею з причин демонстративної відрази.

Тенденції глуму та зневаги, що їх зазнавало українство за сприяння тогочасної влади, чи не найяскравіше проявилось в мовно-культурній сфері, про що свідчать, зокрема, й парламентські слухання щодо стану української мови в Україні.

Важливу думку з цього приводу висловив на парламентських слуханнях Іван Дзюба: “очевидним у нашій українській ситуації є те, що українська мова може повноцінно розвиватися лише в Україні, на відміну від російської, яка основну свою “базу” має в Росії, як угорська – в Угорщині, польська – в Польщі і т. п. Очевидним є і те, що в Україні українська мова – мова так званої “титульної”, корінної і найчисленнішої нації – не є повно присутньою в суспільному житті. Вона витіснена на периферію засобів масової інформації, наукового життя, зрештою, і міського побуту – за винятком міст Західної України. “Працездатність”

української мови паралізують, а отже, гальмують і її внутрішній розвиток, звужують простір спілкування нації”.

Комітет з питань культури і духовності Верховної Ради України розробив рекомендації парламентських слухань “Про функціонування української мови в Україні” щодо того, як виправити несправедливе становище державної мови. Проте проект постанови з цього питання 15 травня 2003 р. український парламент навіть не прийняв за основу: “за” проголосувала “Наша Україна” та ще 44 депутати з інших фракцій – 134 голоси; фракції комуністів, соціал-демократів Медведчука, аграріїв (які представляють нібито інтереси села – давньої колиски української мови), партій Регіонів України, Промисловців і підприємців та Трудової України, депутатська група “Народний вибір” дружно бойкотували проект – 292 депутати демонстративно не взяли участі в голосуванні.

Зате успішно – 249-ма голосами – було ратифіковано “Європейську Хартію регіональних мов або мов меншин” (European Charter for Regional or Minority Languages). До речі, як зазначають фахівці, переклад назви документа хибний, що ускладнило ситуацію як із визначенням мов, які потребують підтримки і, зрештою, захисту в сучасних умовах України, так і з вибором способів реалізації положень Хартії. “Переклад назви цього документа в Законі України про його ратифікацію є неточним, – зазначила професор Лариса Масенко. – Термін “міноритарна мова” вживається щодо малопоширеної мови, а не щодо будь-якої мови національної меншини, як його витлумачено у нас, тому точнішим є переклад – *“Європейська Хартія регіональних або міноритарних мов”* [58]. У пресі можна прочитати і такий переклад: *“Європейська хартія місцевих малопоширених (міноритарних) мов”*.

“Європейську хартію регіональних або міноритарних мов” Рада Європи ухвалила у Страсбурзі 5 листопада 1992 р. Зокрема, Лариса Масенко проаналізувала статтю німецької славістки Ю. Бестерс-Дільгер “Сильні та слабкі сторони Європейської хартії регіональних або міноритарних мов: західно-європейський досвід” (Мовознавство. – 2010). Вона наголосила, що головною мотивацією її створення було прагнення зберегти мовне розмаїття Європи. Філософія Хартії ґрунтується на концепції “розмаїття і стабільність”, її призначенням є передусім захист мов, які мають незначну кількість носіїв, що що може призвести до зникнення з мовної карти світу. Йдеться про те, що в усіх національних державах головним об’єктом піклування й підтримки впродовж тривалого періоду їхнього існування були насамперед державні мови, яким належить важлива об’єднавча функція. Мови ж етнічних меншин на законодавчому рівні не були захищені, а в авторитарних країнах,

наприклад, в Іспанії часів франкістського режиму, їх забороняли використовувати навіть у приватній сфері. Показовим є досвід політичного розвитку Франції, де після Французької революції було впроваджено концепцію про ідентичність держави, нації й мови. На території всієї країни й у всіх сферах суспільного життя було поширено французьку мову. Мовні права етнічних меншин – бретонської, провансальської, баскської та ін. – на державному рівні ігнорувалися. У державних закладах освіти мови нацменшин дозволили викладати лише з 2000 р. Це призвело до обмеження вживання цих мов і занепаду більшості з них. Подібною є доля меншинних мов і в інших країнах Європи. Тому в другій половині XX ст. під впливом демократичних і ліберальних ідей, усвідомлення того, що кожна мова та створена нею культура належать до загальнолюдських цінностей, виникли рухи за збереження мов, як можуть зникнути. З'явилися навіть спроби відродити мертві мови, як наприклад, корнську в Англії, хоча успішність таких проєктів є сумнівною.

Після об'єднання Європи ідеї еколінгвістики, очевидно, спонукали фахівців із мовної політики створити документ, який би зобов'язав країни, що входять до Ради Європи, в законодавчому порядку сприяти захисту мов, які є під загрозою. З цією метою й було розроблено й ухвалено Європейську хартію регіональних або міноритарних мов [58].

Текст Хартії досить розважливий і шанобливий – і стосовно державної = офіційної мови кожної держави, і стосовно мови будь-якої з національних меншин. Хартія спрямована насамперед на захист тих мов, які перебувають під загрозою занепаду та зникнення. Кількаразово акцентовано й на тому, що “охорона і розвиток регіональних мов або міноритарних мов не повинні зашкоджувати офіційним мовам і необхідності вивчати їх”, як і загалом потребам збереження національного суверенітету і територіальної цілісності кожної країни. Зазначено й те, що, розробляючи заходи на виконання Хартії, потрібно враховувати “специфічні умови [...] різних європейських держав”. Згідно з цим документом національною меншиною є громадяни держави, які “становлять групу, що за своєю чисельністю менша, ніж решта населення цієї держави”. Мови цих національних меншин – як зазначено в документі – не можуть мати обмежень, але не можуть мати і переваг.

Докладно продумано перелік зобов'язань стосовно мов меншин, які Хартія рекомендує взяти на себе державам. По-перше, держава має право взяти зобов'язання лише щодо мов тих меншин, які потребують свого реального відродження (*такими є в Україні є, наприклад, мови гагаузів, караїмів, кримчаків, ромів – тобто ті мови, які не мають*

своїх “тилів” поза межами країни). По-друге, вибір зобов’язань, які пропонує Хартія, містить багато варіантів, одним або кількома з яких і може вибрана певна держава. Зокрема, у галузі освіти (згадаймо й відомі Гаазькі рекомендації 1996 р.) можливі такі варіанти: надання тій чи іншій меншині дошкільної освіти або суттєвої частини дошкільної освіти; надання початкової освіти або суттєвої частини початкової освіти; надання середньої освіти або її суттєвої частини; надання середньої, професійно-технічної освіти або її суттєвої частини відповідною мовою. У галузі університетської освіти варіанти для вибору такі: від повного функціонування вищого навчального закладу мовою певної меншини до викладання нею окремих дисциплін, чи лише вивчення конкретних мов, або ж лише створення при університетах курсів цих мов. Академік А. Погрібний зазначив, що, на відміну від усіх цих варіантів, вища школа в Україні є, за винятком Галичини, зоною майже суцільного зросійщення [80, с. 41].

Широким є і вибір варіантів у розділах Хартії “Судова влада”, “Адміністративні органи”, “Культурна діяльність”, “Економічне і соціальне життя” тощо. Розділ “Засоби масової інформації” містить, наприклад, вимогу “заохочувати створення [...] якнайменше однієї газети мовою даної національної меншини”, що “аж ніяк не зайве зіставити з тією нашою реальністю, що перевиконання цієї вимоги, очевидно, давно сягнуло в Україні вже межі безглуздя, адже кількість ЗМІ, які функціонують мовою найбільшої з національних меншин – російською, у кілька разів більша порівняно з тими, що функціонують мовою титульної нації, – наголосив А. Погрібний. – Такого роду побажання, що їх містить Хартія, і такий широкий їх діапазон. Як мовиться, читай, вибирай – відповідно (це теж акцентоване в Хартії) до стану даної мови, що, зрозуміло, стосовно України мало б означати рахування з тим реальним станом, доведеним до рівня мови тієї ж національної меншини, а часом і ще до гіршого, у якому на більшій частині території України опинилася державна, українська мова” [80, с. 41].

Проте, що ж зробили 1999 р. народні депутати? Вони підготували для прийняття такий варіант, закону який зробив цю ситуацію ще принизливішою, адже керувалися найперше прагненням піднесення і без того домінантної у нас російської мови, зневаживши тим, що, як впливає з Хартії, ті мови, яким ніщо не загрожує, тобто розвиток яких характеризує широке та вільне вживання (та ж російська в Україні), конкретна країна загалом може не включати у зобов’язання за цим документом. Саме тому Хартію, яку можливо виконати за мінімумом, парламентарії наполягали виконати за максимумом. Згідно з ухвалою

комісії тодішньої Верховної Ради, по суті, на один рівень з державною мовою вийшли у підготовленому проекті мови тих національних меншин, кількість представників яких у певній адміністративно-територіальній одиниці становила понад 100 тис. осіб. Це означало створення нечуваної у світі ситуації, коли в Україні на рівні областей фактично набуло б статусу державних ще 5 (!) мов, а саме: російська, яка мала б такий статус у 16 областях, а також у Криму, Києві та Севастополі, кримськотатарська, румунська, угорська та єврейська. За цим доволіно, визначеним депутатами критерієм – сто тисяч! – такі мови, на захист яких найперше і спрямована Хартія, як-от: грецька, гагаузька, німецька (згідно з Хартією, визначення мов, на які мають поширюватися її, вимоги є винятково презумпцією країн, які цей документ ухвалюють), й опинилися б у дискримінованому стані, як, звичайно, і мова титульної нації – українська, що потребує особливого державного захисту й підтримки.

“Дива, та ще й неабиякі! – це ж бо ось у такий цинічний спосіб заповзялися нардепи закріплювати членство України у Раді Європи! Так закріплювати, що Європа мала нагоду хіба що ще раз бути нами враженою, – зазначив академік А. Погрібний. – Для прийняття Хартії не вимагалось ушкоджувати і мізинця, наші ж українофоби так її викрутили, так добровільно й запопадливо по цілий лікоть відрубали руку, що в результаті впровадження зобов’язань за Хартією неодмінно настала б клінічна смерть. Чия? Української мови, звичайно. Сказати б з приводу винесеного тоді на голосування документа, що то була моторошлива спроба, обтявши нашої мови крила, дати їй тими ж таки зобов’язаннями буквально під дих. Ще б пак! – оскільки Україна не може не визнавати верховенства таких актів, як-от Хартія, то в разі її ратифікації та впровадження у життя, і десята стаття Конституції, і всі урядові постанови та програми мали б вигляд перед цим документом міжнародної ваги хіба що якихось необов’язкових домашніх заготовок. Тобто вже можна було б і не сподіватися, щоб українська мова виконувала б місію необхідної для кожної країни мови-зв’язки, щоб, збираючи націю до купи, вона тим самим уможливлювала нашу соборність” [80, с. 42].

Проголосовані, за наполяганням тодішнього голови Верховної Ради України О. Ткаченка, зобов’язання за Хартією, що мали вульгарно-геростратівський характер, як і саме їхнє прийняття, Конституційний Суд кваліфікував як неконституційні. До речі, у грудні 1999 р. стало відомо, що майже десята частина тодішнього депутатського корпусу не склала присяги. Це – прихильники московсько-більшовицької партії.

Відповідно до ст. 79 Конституції України такі обранці втрачають право на депутатський мандат. Однак це не стало перешкодою підтримання у парламенті, зрозуміло, не українських національних інтересів. Отож, не дивно, що державна мова в Україні не має державного захисту.

“Чому ж так поспішала влада попереду паровоза, адже ратифікація “Європейської Хартії” не є обов’язковою для членів європейського співтовариства? - Її ратифікували тільки 17 із 44 членів Ради Європи, – зазначив В. Карпенко. – Відповідь лежить на поверхні: законопроект, ігноруючи інтереси титульного етносу та державної мови, надає переваги розвитку мови російської, яка і без того за багатолітню історію та насильницьке насадження посіла панівне становище в Україні. Позиція і особиста мовна практика українського Президента підтверджують цей висновок. Та й “російські брати” не приховують цього, а з задоволенням потирають руки. Як висловився депутат Російської Думи В. Ігрунов, російська мова в Україні “повертає свої позиції практично в усіх сферах життя, а люди, що просувають насильницьку українізацію, стають загальним подразником. Кучма має робити висновки, і він їх зробив. Знову почався поворот до співпраці з Росією і до відновлення статусу російської мови в Україні”. Зрозуміліше не скажеш...” [34].

У приміщенні Національної Спілки письменників України 20 червня 2003 р. відбувся “круглий стіл” “Українській мові – правовий захист!”, у ході якого було обговорено ситуацію, яка склалася в Україні у зв’язку з ратифікацією Європейської Хартії регіональних або меншинних мов. “Засідання” провели Всеукраїнське товариство “Просвіта” імені Тараса Шевченка, Національна Спілка письменників України, Всеукраїнське педагогічне товариство імені Григорія Ващенка. Участь у ньому взяли й представники інших організацій. В ухвалі “круглого столу” зазначено: “15 травня 2003 року з подачі Президента України 249-ма голосами депутатів Верховної Ради ратифіковано Європейську Хартію регіональних або меншинних мов” з такими зобов’язаннями з боку України, які перекреслюють сподівання українців на ліквідацію фактичного колоніального статусу, в якому й понині перебуває українська мова, як і загалом сподівання на побудову в Україні національної держави українського народу. На очах усієї Європи вчинено акт відвертого асиміляторства, а численні вимоги до Президента багатьох видатних українських діячів (учених, письменників, працівників мистецтва, народних депутатів) накласти вето на закон про ратифікацію були проігноровані.

Підписаний Президентом закон не може бути ухвалений уже тому, що він, по-перше, фальсифікує, спотворює дух і букву Хартії як високогуманного документа, призначеного захищати мови тих меншин, яким

загрожує реальна небезпека зникнення, а по-друге, тому, що він цілковито не враховує ту мовну ситуацію, яка склалася в Україні. Зокрема, у супереч положенню Хартії, згідно з яким “розвиток регіональних мов або мов меншин не повинен зашкоджувати офіційним мовам” (преамбула Хартії), а також у супереч застереженню, що Хартія вимагає усувати не тільки “необґрунтовані” обмеження, а й необґрунтовані переваги в розвитку меншинних мов (ст. 7. 2), прийняті Україною зобов’язання, спрямовані на закріплення переваги в усіх сферах українського життя мови найчисленнішої з національних меншин – російської – над державною мовою країни. Не можна не визнати, що включення російської мови до числа мов, які підлягають захистові Хартією, на тлі зневажливого становища, в якому перебуває українська мова, є виявом безпрецедентного політичного цинізму; очевидно, що внаслідок багатовікової політики зросійщення російська мова і без того посідає панівні позиції у ЗМІ, вищій та професійній освіті, у транспортній та торговельній галузях, правоохоронних органах України тощо.

Ратифікацією Хартії в запропонованому Президентом варіанті Верховна Рада України не лише подивувала геростратівським ставленням до ще не належно утвердженої, приниженої мови титульної нації – української, яка на значній частині території країни й сама перебуває у становищі мови нацменшин, що потребує невідкладного і дієвого захисту, але й зазіхнула на міжнаціональний мир, злагоду в Українській державі.

Не можна не враховувати й неправомірність дій керівництва Верховної Ради під час прийняття закону про ратифікацію Хартії, про що свідчать заяви окремих народних депутатів про те, що вони не знали, за який саме варіант законопроекту належало їм голосувати, або й про те, що деякі депутатські картки були використані поза волею відсутніх у сесійній залі депутатів” [53].

Безперечно, що мовне питання – ключове в державному будівництві. Про мову, її функціонування піклуються не лише держави, які стають на шлях незалежності, а й ті, національним мовам яких абсолютно ніщо не загрожує. Мабуть, у жодній із розвинених капіталістичних країн уряд не приділяє мовним питанням такої великої уваги, як у Японії, де для забезпечення всебічного розвитку й функціонування японської мови створено низку державних установ, на державному рівні проводять дослідження з машинної лінгвістики, великими накладками виходять мовознавчі журнали “Мовне існування”, “Мова”. Питання мовної практики посідають помітне місце в засобах масової інформації, там навіть не є дивними телевізійні серіали на лінгвістичні теми. Чи не це є одним із секретів японського дива?

Відомо, як ретельно керівники СРСР, а тепер Російської Федерації дбали й дбають про утвердження російської мови не тільки на території власної держави, а й поза її межами. Американська держава вимагає від усіх своїх громадян, незалежно від їхнього етнічного походження, знання англійської мови. Німеччина не приймає до себе своїх співвітчизників-репатріантів, якщо вони не володіють німецькою мовою.

Як стверджують соціологи, “спільна мова об’єднує людей”, “спільна мова організовує досвід людей”, “спільна мова також підтримує згуртованість суспільства”. Спільна для всього суспільства мова дає змогу сконцентрувати весь його інтелектуальний потенціал і в такій спосіб урешті-решт переростає в могутню рушійну силу суспільного прогресу.

Виникає запитання, чи не порушено в такому разі права людини, зокрема, національних меншин? Завідувач кафедри слов’янської філології Київського міжнародного університету І. Ющук зауважив, що право людини послуговуватися своєю рідною мовою беззаперечне. Проте не може мова кожної людини бути державною, тобто загальнообов’язковою. У людини, крім прав, є ще й обов’язки перед суспільством, у якому вона живе: “Особи, які належать до національних меншин, зобов’язані інтегруватися у найширше суспільство через належне володіння державною мовою”, – зазначено в Гаазьких рекомендаціях щодо прав національних меншин на освіту. І це аж ніяк не перешкоджає тому, щоб людина виявляла свої потенціальні можливості та реалізовувала себе в суспільстві. Про це свідчить діяльність в Україні таких високошанованих українцями людей неукраїнського походження, як Марко Вовчок, Микола Аркас, Вікентій Хвойка, Софія Русова-Ліндфорс, Іван Кавалерідзе, Олена Курило, Микола Бажан, Майк Йогансен, Освальд Бургардт. До речі, більшість із них за часів української бездержавності кваліфікували як “українські буржуазні націоналісти”. Їхній внесок в українську, а отже, і світову, загальнолюдську культуру безсумнівний.

“Парадоксальність, щоб не сказати ідіотизм, української ситуації полягає в тому, що Європейська хартія, призначена для порятунку міноритарних мов від остаточного поглинання їх мажоритарними державними мовами, агенти “Русского мира” використали з точністю до навпаки – щоб довести до стану міноритарної державну мову і зупинити процес утвердження України як суверенної національної держави” [58], – наголошувала Л. Масенко.

Наприклад, чиновник Донецької міськради Микола Левченко закликав бути “реалістами”: мовляв, “друга державна мова – не більше ніж формальність. В Україні державною мовою повинна бути одна – російська. І так рано чи пізно буде” [111]. Новоспечений донецький “мовознавець” М. Левченко цинічно заявляв, що “українська мова –

мова фольклору. І після надання статусу державної російській мові необхідність розмовляти українською просто відпаде. Це не мова науки...” [111].

Агресивний “Русский мир” не відпускав Україну з російської ментально-просторової матриці, використовуючи різні методи і форми для нав’язування українцям особливої форми російської свідомості, до якої належать меншовартість, молоросійство, яничарство, манкурство, хахлуйство. У 2010–2011 роках під приводом оптимізації системи освіти (ініціативу Д. Табачника схвалили В. Янукович, М. Азаров і вся Партія регіонів) було закрито 83 україномовні школи [93]. Протести батьків і вчителів владні структури (читай – регіонали та комуністи – В. Л.) усіх рівнів зігнорували. Тим часом “у Донецькій області всього 13 % шкіл з українською мовою навчання, у Луганській – 22 %, в Автономній Республіці Крим – 1,3 %, у Севастополі – 0,3 %”, – пояснив з парламентської трибуни народний депутат А. Парубій, який вніс законопроект про введення мораторію до 2017 р. на закриття загальноосвітніх навчальних закладів з українською мовою навчання в регіонах, де такі навчальні заклади становлять менше, ніж половину від їхньої загальної кількості. За цей законопроект проголосувало лише 66 з 322 зареєстрованих у сесійній залі депутатів. Найзловісніший наступ на українську мову тривав, по суті, україномовним дітям було оголошено війну.

Василь Стус ще у 1962 р. писав: “Як же можна миритися з тим особливим “інтернаціоналізмом”, який може призвести до згуби цілої духовної одиниці людства? Я хочу тільки добра, чесного добра, а асиміляторство – хіба це чесна штука?”. Через 50 років Василь Стефак наголошує:

Чужинець у моїй хаті,
Відбивши поклони Христу,
Знову заходиться
Інтернаціонал будувати.

Нині (пишу ці рядки 25 серпня 2016 р.) путінсько-російські солдати та їхні донецько-луганські слуги-найманці під фальшивими, маніпулятивними гаслами боротьби з фашизмом, нацизмом, хунтою, “українським буржуазним націоналізмом” намагаються вогненними залпами “Градів” утвердити в Україні кривавий російсько-матюкальний інтернаціоналізм.

Драматично-трагічний парадокс: у незалежній Україні, за яку впродовж трьох століть віддавали життя десятки мільйонів найкращих синів і доньок, чиновник у Донецьку цинічно заявляв, що українська мова – “це не мова науки”. У сусідньому Луганську студент Сергій Мельничук 12 грудня 2005 р. звернувся до суду зі скаргою про пору-

шення у Східноукраїнському національному (?! – В. Л.) університеті імені Володимира Даля конституційного права, зокрема, на всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України, оскільки в університеті викладають російською мовою.

Жовтневий суд міста Луганськ задовольнив позов студента Сергія Мельничука та зобов'язав Східноукраїнський університет викладати предмети для цього студента українською мовою, також виплатити йому 1 тис. грн відшкодування моральної шкоди. С. Мельничук до 27 лютого 2006 р. був студентом першого курсу заочного відділення Східноукраїнського національного (?! – В. Л.) університету імені Володимира Даля за спеціальністю “журналістика”, а з вересня 2006 року став студентом першого курсу Навчально-наукового інституту права і історії Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Прикро, що С. Мельничук за принципову позицію щодо захисту мовних прав, а, по суті, своєї честі й національної гідності зазнавав переслідувань правоохоронних органів, які звинувачували його в хуліганстві. Юнак наголосив у листі до газети “Слово Просвіти”, що не відступить, буде захищати українську мову в Україні від убивць, адже “будь-які вагання з мого боку принизять не тільки мене, ай усіх українців загалом. Тому я повинен пройти свій шлях гідно й до кінця” [62].

Проблема зводиться до утвердження не просто державної мови, статус якої прописано в Конституції України, до неухильного її дотримання громадянами України, незалежно від їхньої національності та посад, які вони обіймають. Важливо те, що мова, культура, духовність, які формують обличчя держави не можуть бути безнаціональними. Закон – однаковий для усіх. У разі, якщо функціонер державної структури, незалежно від того, на якому щаблі державної “драбини” перебуває, систематично порушує Конституцію, то він зобов'язаний покинути посаду. Інакше такий чиновник ганьбить владу своєю поведінкою, дискредитує її як перед власними громадянами, так і перед усім світом. Ця ганьба поширюється на кожного, хто вперто, з власної нетямущості або ж світогляду, не хоче, не прагне вивчити державну мову, мало того – демонстративно розмовляє чужою. Так він виявляє відчуженість від нації, яка дала назву державі. Тоді напрошується природне запитання: чи потрібен він, антиукраїнець, в державних інституціях України? Наведемо один із багатотисячних прикладів: секретар Донецької міськради Сергій Богачов опублікував у своєму блозі статтю “Василий Стус – Герой ли Украины?”. Матеріал одразу ж надрукувала газета “Сегодня”. Чому С. Богачову В. Стус “органічно чужий” (Р. Корогодський), бо, працюючи вчителем у селищі на околиці Горлівки, Василь Стус говорив тільки українською

мовою і носив вишиванку. Промовистим є й такий факт. Представники Єврокомісії на чолі з комісаром Штефаном Фюле під час зустрічі з членами Кабміну України неабияк здивувалися, коли побачили на стіні клубу Кабміну оголошення про доступні мови синхронного перекладу: “1 – Русский, 2 – English”. Переклад державною українською мовою не було передбачено. Чи, бува, єврогості не потрапили до російської губернії під тимчасовою назвою Україна?

На жаль, в урядових інституціях, Верховній Раді України ще й нині є чимало “рабів, подножок, грязі Москви” (Т. Шевченко). Для них московський вексель вартісніший за Конституцію України. Зазначимо, що 3 липня 2012 р., за тиждень до 149 річниці Валуєвського циркуляра, депутати Верховної Ради України – носії політико-ідеологічної, морально-психологічної московської грязюки ухвалили антиконституційний законопроект “Про засади державної мовної політики” Ківалова-Колесніченка. Прикриваючись Європейською Хартією, україножери Колесніченко, Ківалов, Царьков, Грач, Чечетов, Мартинюк, Симоненко, Кудрявцева та багато інших манкуртів, хахлуїв, яничарів цинічно поглибили, розширили інформаційно-психологічну мовну війну, остаточною стратегічною метою якої є знищення української нації, української держави в московських інтересах. Українофобний закон “Про засади державної мовної політики” всупереч протестам національно-свідомих громадян України підписали Голова Верховної Ради України В. Литвин і Президент України В. Янукович.

Цілком виправдано Ліна Костенко поставила закон Ківалова-Колесніченка, що ґрунтується на свавільному, сфальшованому тлумаченні Європейської Хартії, в один ряд із Валуєвським циркуляром 1863р. і царським Емським указом 1876 р. Закон надає статусу регіональної не мовам меншин, а російській, із такими розширеними правами, які роблять вживання української мови на територіях, де впроваджено закон, непотрібним. Те, що закон ухвалено не з метою виконання положень Хартії про захист місцевих малопоширених (міноритарних) мов, а для поглиблення російщення не лише українців, а громадян України неросійської національності, свідчить низка поспішно ухвалених рішень місцевих рад про надання російській мові статусу регіональної.

Цинічно ухвалений і підписаний Закон “Про засади державної мовної політики” – це, за нашими підрахунками, – 480 агресивний антиукраїнський акт-загроза (циркуляри, укази, постанови, ухвали, резолюції тощо) за всю довготривалу історію України. Аморально-психологічна особливість полягає в тому, що він прийнятий в незалежній Україні і спрямований на поглиблення російщення мовного середовища та заміну

його російським. “Ми доживемося до того, що в нас буде румунська Україна, угорська Україна, болгарська Україна і вся велика російська Україна, а столиця буде “русскоговорящою...”. Це ж невігласи пропонують там, у Верховній Раді, які готові розтоптати все, що є українське, тому що вони служать тим організаціям, які існують в Україні, але їхній центр в Москві. І не тільки в Москві”, – справедливо наголошував Леонід Кравчук (День. – 2012. – 19 вересня).

Майже п'ять років минуло відтоді, як був ухвалений Закон “Про засади державної мовної політики”, відбулася Революція Гідності, Російська Федерація розв'язала проти України війну, а шахрайський закон Ківалова-Колесніченка не відмінено (Пишу ці рядки 24 серпня 2016 р.). Ще раз наголошую, що цей Закон призначений, щоб утвердити російську мову під виглядом регіональної у функції державної мови замість української на більшій частині території України. Зокрема, у Кримській автономії після ухвалення цього закону Константінов одразу заборонив подавати йому документи українською мовою. Мова кримських татар як корінного народу не була визнана регіональною, хоча згідно з нормами закону мала на це право.

В Україні живуть представники різних національностей, у них є мовні права. Проте забезпечувати ці права треба з урахуванням того, що для об'єднання країни мовою міжнаціонального спілкування повинна бути державна мова, тобто українська, як у Російській Федерації такою мовою є російська, а в США – англійська. Така ситуація є загально-світовою практикою. Українці в Сполучених Штатах мають свої ЗМІ, культурні центри і навчальні заклади. Проте як громадяни США, як члени американського суспільства і представники американської нації вони володіють англійською мовою, і саме англійська мова дозволяє їм досягати суспільного успіху. Потрібно чітко розмежувати сфери застосування державної мови і мови національних меншин.

Отже, важлива політична воля – національна політична воля, щоби відмінити Закон “Про засади державної мовної політики”. “Російську агресію не можна зупинити існуванням закону Ківалова-Колесніченка, ми всі вже в цьому переконалися, – зазначила Лариса Масенко. – А от українській мові можна ним дуже зашкодити, і про це вже багато говорено. І не треба боятися позиції Росії в цьому питанні. Її позиція відома, і ми сьогодні чинимо їй опір зі зброєю в руках” [72].

Ще у 2000 р. Л. Путіна на всеросійській конференції заявила, що російська мова об'єднує людей у російський світ. Тому важливо утверджувати, обороняти і розширювати мовні кордони російського світу, що проходять коридорами вживання російської мови. Отже, кордони

“руського міра” проходять у сесійній залі Верховної Ради України, коридорами, кабінетами різних владних інституцій, телевізійних і радіоорганізацій. Звідси розповзається по всій Україні нігілістичне, зневажливе ставлення до української мови, що підживлює українофобів, паралізує зросійщених українців, які на психологічному роздоріжжі: вириватися з чужого “руського міра”, формувати внутрішню потребу спілкуватися українською мовою, створювати українськомовне інтелектуально-життєве середовище чи за інерцією залишатися російськомовним і чужим шляхом вести своїх дітей, онуків, правнуків, збільшуючи у такий спосіб кількість російського населення, що призводить до ослаблення української національної потуги.

Відомо, що Президент України говорить про “вільний розвиток і вживання в Україні інших мов, насамперед російської та англійської, і згадує про свій “Указ” щодо “пріоритетного вивчення” цих мов. Мабуть, жоден із читачів не заперечуватиме, що потрібно знати англійську, російську, німецьку, французьку чи інші мови, бо це розширює інтелектуальний світ людини. Проте без ґрунтового знання рідної мови, національної культури, правдивої історії людина підсвідомо стає морально-духовним інвалідом, нерідко ненависником родового національного джерела, перетворюється у погній для чужої культури. Тому в Україні потрібно утверджувати українську мову в кожній клітині державного й суспільного організму як основу національно-громадянської ідентичності українців та формування української політичної нації і за змістом, і за формою. Відмова голови Верховної Ради, а згодом Президента України підписувати рішення депутатів про скасування закону К/К – Ківалова-Колесніченка відкрила “новой политической общности” – росіянам і російськомовним українцям – шлях до повної, неподільної влади в Україні й форсованого будівництва “государства Украина”.

Уродженець Сумщини, випускник Воронежського університету (Російська Федерація), історик, фіноугрознавець, журналіст Ростислав Мартинюк, роздумуючи про нинішні процеси будівництва “Государства Украина”, тобто нової форми російщення в Україні, слушно зазначає, що “російськомовні українці” у хвилини екзальтації іменуються навіть “російськомовними бандерівцями”. Президент П. Порошенко зазначив, що “60% українських героїв-воїнів АТО російськомовні”, хоча волонтери називають цифру і 70%, і навіть 80%. Хвала та вічна Слава і російськомовним, й українськомовним захисникам України від найлютішого московсько-путінського агресора, бо “на цвинтарі розстріляних ілюзій уже немає місця для могил” (Василь Симоненко).

Тому не заколисуємось, не заспокоюємось, дивіємось історичній життєвій правді у вічі, опановуймо її, всебічно аналізуймо, щоби збагнути

і правильно оцінити глибинні морально-психологічні процеси нищення українства і перетворення українців в іншомовних ізгоїв, а одвічно українську землю в територію для збагачення.

Так, ніхто нині не “плодить”, петровських регламентів (1720 р., 1721 р.), екатерининських маніфестів (1775), валуєвських циркулярів (1863), емських указів (1876), офіційно не забороняє друкувати книжки українською мовою для дітей (1895), не зобов’язує цілком таємними постановами ЦК КПСР “даліше вдосконалювати вивчення і викладання російської мови в союзних республіках (1978), вживати “додаткових заходів щодо поліпшення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік” (1983), не збільшує на 15% оплату праці вчителям за викладання російської мови.

За 25 років відновленої незалежності України не зроблено цілеспрямованих, морально і психологічно зумовлених кроків до створення потрібних умов для повнокровного функціонування українського національного життєвого середовища. Крім того, як справедливо наголошує Р. Мартинюк, нав’язано гібридну самоназву, псевдоетнонім “русскоязычные украинцы”, бо це для України, на їхню думку, є природним явищем. Під гаслами так званої природної російсько-української двомовності (насправді мовної шизофренії) триває російщення в Україні, насамперед засобів масової інформації, спорту, силових структур, армії, молодіжних субкультур тощо.

Унікальність нинішнього російщення полягає в тому, що цей процес є антипутінським й антиукраїнським. Чимало етнічних росіян і російськомовних українців не хочуть, щоб їх захищав Путін, бо російській мові та їм як її носіям ніщо не загрожує. Російськомовні господарюють у всіх сферах. У піку Путіну, який хоче створити Новоросію, вони намагаються реалізувати проект “Русская Украина”. Проте він не менш небезпечний, бо спрямований у саме серце українців, проти національно-громадянської ідентичності. Парадокс також полягає і в тому, що російськомовні патріоти України, мабуть, підсвідомо підтримують українофобів – п’яту колону з етнічних росіян та малоросів, хохлуїв, манкуртів, яничар з етнічних українців. Саме тому викликають надзвичайну тривогу у стратегічно мислячих українців результати соціологічних досліджень і спостережень.

Наприклад, за даними аналітичного огляду “Становище української мови в Україні у 2013 році” кількість газет українською мовою знизилася тоді з 35% до 30,2%. У прайм-таймі восьми найрейтинговіших телеканалів частка російської мови перевищила 50%, а української становила 31,8%. Моніторинг шести найпопулярніших радіостанцій показав, що українські пісні займають лише 2,2% (!) ефіру. Проведе-

ні в 29 містах обстеження кафе і ресторанів зафіксували українську вивіску в 46%. Меню українською – в 49% і лише в 36% – обслуговування українськомовних клієнтів українською мовою. Щоправда, державною мовою було надруковано 50% книжок, але більшість з них – підручники.

У листопаді 2015 р. громадський рух “Відсіч” у рамках компанії “Бойкот російського кіно” промоніторив десять найбільших загальноукраїнських комерційних телеканалів. Результати приголомшливі: якщо на початку червня 2015 р. частка української мови на телебаченні становила близько 28%, то в листопаді 2015 р. – 23%. За п’ять місяців частка українськомовного продукту зменшилася на 5%. Насправді космополіти-українофоби безцеремонно, безкарно перегороджували шлях українській мові в телеефір. Промоніторено також п’ять найпопулярніших радіостанцій у відтинку із 16-ї до 20-ї год у будні. З’ясувалося, що з 1 200 ефірних хв. лише 271 хвилину звучали українські пісні та програми, 364 хв. – двомовні, 311 хв. – програми і пісні тільки російською мовою. Окремо дослідили мовне співвідношення пісень, що звучали в аналізований час. Із сумарної кількості 184 пісень на п’яти радіостанціях українською мовою звучало лише дев’ять, російською – 74, іншими мовами – 101.

Духовно-естетичний світ українців опинився між чужими культурами – нав’язливою російською попсою та музичним продуктом англосаксів. Їхні бізнесові мегаквазікультури на емоційно-психологічному рівні позбавляють українців національної сутності, намагаються нав’язати космополітичний спосіб життя. На жаль, у телерадіоефірі України ще “російською мандрують, російською готують, російською сміються, російською висміюють українську мову” – слушно наголошує заслужений журналіст України С. Кабачинська. – Українською в телевізорі спілкуються хіба що дегенерати вітальки, дурнуваті хохли з-під Полтави та ще “западенці”. І кілька ведучих – принципово. Більшість надає перевагу російській, переходячи на українську хіба, щоб показати, що вміють і “на державной” [33, с. 213].

Отруйні зовнішні та внутрішні українофобні струмки створюють повноводну антиукраїнську ріку, течія якої спрямована на те, щоб не допустити всебічного формування й утвердження української національно-громадянської ідентичності, що є найпотужнішим морально-психологічним підґрунтям, фундаментом розвитку соборної української України. Елементи спілкування і “на державной” часто-густо використовують багато службовців різних рангів, депутати, політики, громадські діячі, журналісти для того, щоби про людське око виправдати свою

належність до громадянства України. Навіть Міністр внутрішніх справ А. Аваков у Львові два-три речення вимовляє українською, але щоб уже три роки спілкуватися винятково російською мовою в Україні – такої зневаги не стерпіли б у жодній державі.

Скандальне відео пересварки Авакова, Яценюка із Саакашвілі цікаве насамперед не матюками і жбурлянням склянки з водою, а тим, що Президент Порошенко всі свої репліки, зокрема, що не треба матюкатися, кидає російською мовою. Можливо, тому, що це серйозна розмова з прем'єром, міністрами, і вдавана українська мова тут ні до чого, не потрібна. Уже відомо, що під час закритих нарад без працівників ЗМІ на найвищому державному рівні часто-густо господарює не українська, а російська мова [45, с. 127]. З кабінетів законодавчої, виконавчої і судової влад російська мова (“руській мір”) перекоचовує в засоби масової інформації, інші інституції. Її носії показують приклад ігнорування десятої статті Конституції України. Якщо ведучий інформаційної програми “Подробиці тижня” на “Інтері” Д. Анопченко “принципово” бесідував із першим заступником міністра юстиції Н. Севостьяною російською мовою, то чому вона як державний службовець вищого рангу відповідала на запитання іноземною мовою, а не державною українською? Чому у ведучого програми “Стосується кожного” теж на “Інтері” А. Данилевича лише інколи прориваються вислови українською мовою? Він спонукає присутніх говорити російською. На каналі UA:Перший також культивують мовну шизофренію. Є чимало прикладів, коли гість у студії розмовляє українською державною, а журналіст – російською, або навпаки.

На п'ятому каналі в ток-шоу “Полілог” обговорюють важливі проблеми життя переміщених осіб з територій, окупованих російськими агресорами. У День української писемності та мови 9 листопада 2016 р. йшлося про умови проживання студентів-переселенців, які навчаються у вищих навчальних закладах Києва. А. Булгаров веде програму українською мовою, але зі студентами, які розмовляють російською мовою, він також спілкується російською, на його думку, це вияв журналістської культури. Подумаймо, чи це насправді так!? Замість того, щоби, спілкуючись українською, допомагати студентам долати мовний психологічний бар'єр, створювати морально-мотиваційні передумови для опанування молодими людьми – майбутніми українськими фахівцями-інтелігентами – державної мови, ведучий А. Булгаров, порушуючи 10-ту статтю Конституції України і рішення Конституційного Суду України (1999), сприяє консервуванню російськомовної свідомості, ігноруванню державної мови, створює умови, що без української мови в Україні можна обійтися.

Мовна байдужість безцеремонно панує у багатьох державних інституціях. Дуже прикро, що Прем'єр-міністр України В. Гройсман під час зустрічі з маріупольськими дітьми в Кабінеті міністрів розмовляв з ними російською мовою, ніби це були не українці, а росіяни з Мурманська. Замість того, щоби літературною українською мовою заохочувати дітей знати державну мову, В. Гройсман засівав зерна зневаги до неї, вселяв у дітей думку, що в Україні й без знання української державної мови можна обійняти посаду Прем'єр-міністра чи інші найвищі владні щаблі. Невже так важко зрозуміти І. Огієнка, який закликав, що "... мусимо творити одну соборну українську літературну мову. Мусимо творити, коли хочемо стати нацією. Мусимо бути нацією, коли хочемо бути народом незалежним".

Прикро, але від правди нікуди заховатися. "Після Революції Гідності російщення в Україні не зупинилося – воно триває й навіть посилилося. Фактично влада сьогодні негласно здійснює *пропаганду двомовності* – наголосила професор Л. Масенко. – Юрій Шевчук [мовознавець, викладач української мови у Колумбійському університеті та Гарварді. – В. Л.] називає те, що відбувається у нас *на телебаченні, – мовною шизофренією*" [13]. "Мовна шизофренія або лінгвошизофренія – це явище, яке існує, певно, лише в Україні. Це послідовна культурна політика, яка передбачає змішання української і російської мови. Це руйнує українську мову на усіх її рівнях. Адже люди, за законами психіки, репродукують ту мову, яку чують навколо себе. Почути неза-smічену українську мову зараз складно. Людина починає говорити на рівні дуже примітивних смислів, які нездатні досягнути усього складного комплексу навколишнього світу. Відбувається те, чого завжди прагнула політика російського імперіалізму – зруйнувати українську мову зсередини, розхитати, уподібнити до російської так, щоб самі українці "добровільно" від неї відмовилися" [115], – наголошував в інтерв'ю "Радіо Свобода" Юрій Шевчук.

Багатолітнє російщення українців, яке, на жаль, триває й досі, призвело до морально-психологічного роздвоєння свідомості в людей, які зайняли загрозливу позицію національній безпеці, мовляв, "какая разница на каком языке говорить...". Письменник В. Захарченко наголошує: "Дуже "большая разница. Судьбоносная". На мові все зав'язується – і ви, російськомовні, це дуже й дуже "четко знаете". Доки буде українська мова – буде й національна українська пам'ять, й українська церква, й українська культура. Отже, буде Україна, будемо ми – українці українцями (бо тільки з українською мовою ми є українці). Згадаймо, доки славний наш полтавець І. Котляревський не "навчив" Енея і троянців

української мови, не було в нас сучасної української літератури, була мертва церковнослов'янщина.

Отож не стане української мови, замінить її повністю на нашій землі вапа *“какая разница”*, не стане й нас, українців, зникне Україна під *“сапогом России”*, якій *“без разницы”* все українське в Україні вже сьогодні, та вже вчора, позавчора, *“отродясь”*, кажучи по-вашому, по-російському, – з болем у серці роздумує В. Захарченко і звертається до кожного з нас, шановний читачу. – Українцю мій, українцю! Бійся отієї *“какая разница”*, як вогню, як установки *“Град”*, як *“безпілотника”* (кажучи сьогоднішньою мовою воєнного часу).

Запам'ятайте, *“какая разница”*, перекладається на нашу українську мову – як *“смерть Україні”*, бо *“какая разница”*, – це психотропна зброя проти України, паралізує нашу національну волю, роззброює національну душу.

Українськомовмось, україномовмо і на службі, і вдома, і на вулиці діалогічно, масово. Саме тут наше спасіння! У кожній вимовленій вашими устами фразі, у кожному рідному слові звертання і відгуку [26, с. 61].

В. Захарченко не звертався до хорватів, але вони самі добре розуміли, що їхня мова – захисна зброя. Адже свого часу для сербів і хорватів навіть було штучно створено спільну сербо-хорватську літературну мову. Ці споріднені народи усвідомлювали свою окремішність. Хорвати, утворивши свою державу після розпаду Югославії, на латиницю навіть перейшли, перекрили усі канали загрозливого впливу сербської мови на свій інформаційний простір.

Якби чехи після їхньої германізації, литовці, латиші й естонці не зміцнили позиції своїх національних мов, вони не мали б своїх самостійних держав. Ізраїль було б важко збудувати, якби кожен емігрант розмовляв мовою країни свого колишнього проживання, яка, по суті, стала для нього рідною. Ізраїльтяни ж доклали величезних зусиль, щоб зробити своєю розмовною мовою іврит – мову священних текстів, яку в побуті не вживали, і саме ця мова виконала консолідуючу роль державної в Ізраїлі.

Національні збори і Сенат Франції 4 серпня 1994 р. ухвалили Закон № 94-665, який підписали Президент, Прем'єр-міністр і всі міністри країни. У ньому держава, створена одним з авангардних етносів сучасності, нагадує: *“Французька мова як державна мова, згідно з Конституцією, є важливою складовою частиною самобутності і національного надбання Франції... Знання французької мови і двох інших входить до основної мети навчання”*. За порушення цього Закону передбачено

штраф 9 тис. американських доларів або шість місяців ув'язнення. Ось як має утверджувати національну самобутність, національну освіту, державну мову народ у добу суспільних інтеграцій, “спільних просторів”, спільних ринків, глобалізаційних процесів тощо, якщо він вважає себе цивілізованим. Французи нагадують давню, але невмирущу, націєтворчу істину: *щоб націю визнавали інші, їй потрібна розвинена самоповага*.

Останнім часом у польській мові з'явилося чимало англійських слів. Це викликало занепокоєння громадськості, і сейм ухвалив проект закону, згідно з яким за забруднення мови англіцизмами або іншими термінами чужого походження з винних можуть стягнути штраф до 30 тис. доларів. У Польщі, як у Франції, офіційне вживання кожного іншомовного слова вирішує спеціально створена комісія лінгвістів з тридцяти осіб.

Видатний український мислитель О. Потебня вважав, що “наріжним каменем розвитку нації є *свідомість*, без якої не було б зв'язку між людьми (себто суспільства), ні руху вперед (прогрес, історія)... життя людини було б вічним повторенням тісного кола явищ, встановлених зовнішніми обставинами, тобто людина була б скотиною” [83, с. 58]. Ця свідомість, переходячи через посередність слова і мистецтва, вивершується національною мовою: *без знання мови всі українські бажання збудовані на піску*” [83, с. 64].

Відомий мовознавець Л. Масенко зауважила, що В. Стусу, як свого часу О. Потебні, було властиве глибоке усвідомлення зв'язку денаціоналізації із суспільною деморалізацією. Його характеристика zdeградованих унаслідок винародовлення міщан ніби списана з портретів багатьох нинішніх депутатів й управлінців різних рівнів. Про це В. Стус писав у великому листі, адресованому Петрові Шелесту, тодішньому Першому секретареві ЦК КПУ: “Зденаціоналізований елемент нагадує елемент здекласований. У них не лишається за душею нічого святого. А це призводить до ще більшої моральної деградації. Це теж один із способів масового продукування тов. Міщанина, який має геніальну здатність все переінакшувати. З власного “вірую” він може зробити чекову книжку, совість він уміє перевести на гроші, в почутті патріотизму він може віднайти “невикористані резерви власного прибутку” [61].

Як не прикро, але для багатьох в Україні двомовність означає не паралельне функціонування української і російської мов, а використання російської замість української в усіх трьох гілках влади (законодавчій, виконавчій і судовій), а також у засобах масової інформації. “За допомогою телебачення намагаються змінити наш національний код з українського на російський, – наголошує Л. Масенко. – Щоб запобігти

цьому, слід розвести українську і російську мови на телебаченні. Вважаю, що треба залишити лише один російськомовний канал. Усі інші, мають бути повністю українськомовними” [57], без мовної шизофренії.

Слушну думку професора Л. Масенко з приводу створення одного російськомовного каналу вважаю за потрібне уточнити, поглибити. На одному каналі (телевізійному чи радійному) мають бути програми мовами усіх національних меншин, які живуть в Україні: білоруською, болгарською, гагаузькою, грецькою, караїмською, кримчацькою, молдавською, ромською, російською, румунською, угорською та ін. Може бути депо інший варіант. На всіх теле-і радіоканалах кількість програм має відповідати у відсотковому порівнянні кількості населення національних груп. Якщо українців в Україні 78% від загальної кількості населення, то стільки ж відсотків має бути українськомовних теле-і радіопрограм, видаватися газет, журналів, книжок тощо.

Внести зміни до статей 3 і 4 Закону України “Про Суспільне телебачення і радіомовлення України”: чітко визначити у принципах, функціях і програмній політиці механізми функціонування української мови і культури в теле- і радіоефірі – не менше 75%. З огляду на те, що в більшості приватних телевізійних і FM-радіоканалів переважає російськомовний продукт, потрібно ухвалити Закон України про комерційні телерадіоканали, який би зобов’язав власників мовити українською, працювати на засадах україноцентризму. Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення має принципово вимагати від керівників теле-і радіоканалів дотримуватися виконання ліцензій на мовлення, російську мову, як будь-яку іноземну, дублювати українським перекладом, як це робить, наприклад, “Голос Америки.

Верховна Рада України повинна ухвалити закон про те, що всі депутати, службовці різних рангів, працівники усіх державних і громадських інституцій зобов’язані послуговуватися на службі державною українською мовою. Хто не знає української мови, то за власний кошт хай наймає перекладача. Це буде надійною перепорою “мовній шизофренії”, яка перетворюється у російськомовне панування, що спонукає В. Путіна збройно захищати “русскоязычное население Украины”, винищувати українських патріотів, не шкодувати російських солдатів та запаморочених московською маніпулятивною пропагандою сепаратистів. Невже “русскоязычные украинцы” досі не усвідомили своєї вини з приводу війни Російської Федерації проти України, адже то їх, “русскоязычных”, захищає російський імперський режим від фашистської, нацистської хунти, яка, мовляв, засіла в Києві, та українськомовних патріотів, які нібито переслідують, загрожують життю російськомовних?! Для зрячих,

а не засліплених маніпулятивною московською пропагандою, очевидно, що Україну від російських агресорів захищають українськомовні та російськомовні патріоти. Йдеться про те, щоб діти, онуки, правнуки російськомовних патріотів виростили, виховувалися в українськомовному інформаційно-гуманітарному середовищі, формувалися як українськомовні громадяни і патріоти України, щоб ніколи таким, як Путін, не було підстав заявляти про якийсь захист російськомовних.

“Відчуваю обурення декого з читачів. Мовляв, В. Путін “обґрунтував” би іншу причину щодо війни проти України. Так, і не одну. Але здійснимо експеримент, природність якого не викликає сумніву: нехай українська мова, культура, духовність, мораль, звичаї, традиції, національна гідність запанують у кожній клітині суспільного і державного організму, то побачимо, відчуємо, як розквітне Україна і жоден ворог, навіть московити (росіяни), не наслідяться порушити кордони доброчинної України” [47], – писав автор цього підручника у червні 2016 р.

На жаль, мовний конформізм українців, їхня звичка підпорядковуватись диктатові російськомовних партнерів із комунікації стали масовим явищем. За даними соціолінгвіста Т. Бурди, поява російськомовного співрозмовника призводить до зміни української мови спілкування на російську в 74,8% від загальної кількості опитаних українськомовних українців і в 95,6% російськомовних українців, тоді як група російськомовних росіян із появою українськомовного співбесідника не переходить на українську мову спілкування [72].

У численних публікаціях наших політиків та істориків зазначено факт нерівнозначності Сходу і Заходу України на площині національного самоусвідомлення. Справді, Схід більше зросійщений, але такий погляд не позбавлений схематичності і перебільшення. На Сході і на Півдні України село розмовляє українською мовою, а суржик і примітивна російська мова є прикметою міста, поросійщеного робітництва і чиновництва. Опір українській мові чинять, зазвичай, не лише росіяни, а й малороси, які не ідентифікують себе ні з Росією, ні з Україною, а тільки з проміжною низькоосвіченою групою населення, що хоче жити в Україні, але за рабською інерцією служити Росії.

Вирішення мовної проблеми не може бути простим, адже люди чутливо реагують на те, що вони сприймають як тиск, особливо якщо йдеться про емоційну сферу. Самої лише свідомості не достатньо. Особливо на Півдні і Сході, де люди сприймають світ передусім через економічну призму і де успіх мови асоціюється з успіхом влади. Тому психологічні рецептори впливу на використання української мови в усіх сферах життєдіяльності потрібно застосовувати комплексно. Наголошуємо на формуванні насамперед естетичних, духовно-прагматичних потреб та мотивів.

Після довготривалих дискусій з 8 листопада 2016 р. почав діяти Закон щодо квотування української пісні в радіоефірі (Детально про структуру цього Закону у розділі “Краса світу у розмаїтті культур”). Лауреат Шевченківської премії, письменниця Г. Пагутяк так відгукнулася про Закон про квотування українськомовної пісні: “У своїй державі випрошувати квоти на ефір державною мовою і ще й вибачатись перед зросійщеним населенням, яке не назвеш громадянами, бо для громадян не існує такого питання, як квоти, російські школи коштом українських платників податків, як і така химерія, котру називають російськомовними патріотами. Кожна людина, наділена здоровим глуздом, розуміє, що немає навіть кволої повзучої українізації, є лише стрімке зросійщення того, що ще залишилось, і знищення національної культури. Громадянин – це і є людина, наділена здоровим глуздом, яка бачить наслідки політичних та суспільних процесів. Тобто, до чого воно йде. Мав рацію світлої пам’яті Джеймс Мейс, коли говорив: щоб стати громадянином світу, треба стати українцем, навіть, щоб стати європейцем, потрібно стати українцем. Хоча ставши українцем, навряд чи захочеться бути ще кимось” (Слово Просвіти. – 2016. – 10 – 16 листоп.).

Однак, щоб завадити стати національно свідомим українцем, українофоби вдаються навіть до примітивних перешкод. На окремих FM-радіостанціях намагаються будь-що спалювати дуже важливу справу щодо квотування українських пісень. Наприклад, через кожних 10 хв. транслювали ту саму пісню С. Вакарчука. Мовляв, хотіли українських пісень – маєте, насолоджуйтесь, інших у нас немає. На ICTV також не дрімали. У формі гумористичних передач цілеспрямовано кепкували, глузували, паплюжили Закон про квоти українських пісень на радіо.

Усупереч агресивним діям російських п’ятиколонників зроблено ще один важливий крок до створення повноцінного українського мовно-культурного простору – 16 березня 2017 р. Верховна Рада України 244 голосами ухвалила за основу законопроект про встановлення мінімальної частки телевізійних передач, втім числі новинних випусків, державною мовою впродовж доби. Крім того, запропоновано встановити, що для телерадіоорганізацій загальнонаціональної категорії мовлення частка передач та/або фільмів українською мовою має становити не менше ніж 75% протягом доби в кожному з проміжків часу з 7.00 до 18.00 год та з 18.00 до 22.00 год. Для відповідних телеорганізацій регіональної та місцевої категорій мовлення встановити обов’язкову частку на рівні 50%.

Окремо законопроект пропонує встановити обов’язкову частку передач новин державною мовою, а саме не менш ніж 75% від загальної тривалості всіх передач новин у кожному з проміжків часу з 7.00 до 18.00 год та з 18.00 до 22.00 год.

Безперечно, до другого читання цей законопроект треба серйозно допрацювати, щоби ці 75% були українською мовою насправді, а не лише на папері, і в олігархів-медіамагнатів та їхніх вірних слуг телемеджерів не було можливості обійти закон. Адже їх лякає українськість, вона їм чужа, а “Єдина країна – Единая страна” Україна для них лише територія для збагачення. Про це свідчить логіка мовно-культурної, соціально-ідеологічної політики. Мовляв, навіщо для “Русской Украины”, точніше “Новороссии” створювати український теле- і радіопродукт.

Ухвалення законопроекту про мовні квоти на телебаченні України загалом має стати перехідною ланкою до прийняття Закону “Про мову”, що має нарешті скасувати ганебний закон Ківалова-Колесніченка “Про засади державної мовної політики” і забезпечити, відповідно до Конституції, повновартісне функціонування української мови в усіх сферах суспільного і державного життя. Адже це головне питання національної безпеки і реальної державної незалежності України, яке ґрунтується на внутрішній і зовнішній мотивації людської діяльності.

Письменник, поет, видавець І. Малкович під час вручення йому Шевченківської премії наголосив, що нарешті мусить бути закон, який захистить право кожного українця отримувати всі послуги українською мовою – від крамниць і громадських установ – до глянцевих видань, радіостанцій і телебачення, де всі без винятку ток-шоу і програми повинні вестися державною мовою (за чітко виписаними винятками для кримських татар та кількох інших національних меншин, які купно тут проживають). Кажуть, що мовний закон може комусь зашкодити, але це неправда (Україна молода. – 2017. – 15 берез.).

У рідному слові ми наче у храмі. “Українська мова – божиста, українська мова – Богодана, Богообрана. Це Божий дар нашому народові. А коли відштовхують Божу долоню з цим даром, люди кажуть: “А я не хочу!”. То є страшний гріх. Не чути української мови, не хотіти її може тільки глухий. Той, хто не відчуває її божистості, її симфонічності, її унікальності”, – з великим пієтетом сказав єврейський поет Мойсей Фішбейн (Воздвигне Вкраїна свого Мойсея... // Голос України. – 1998. – 27 серп.). Однак у реальному житті простежуються також інші явища: українська мова вже чимало втратила зі своєї традиційної милозвучності, доброзичливості, ввічливості, доброго гумору. Колись “солов’їна”, нині українська мова вже засмічена, і її надалі засмічують російськими словами та мовними зворотами. Останнім часом до цього додалося поанглієчнення, яке дуже полюбують комерсанти і скоробагатки. Мова набуває гельготливого звучання, що призводить до такого ж огрубіння, як і російщення, мадяризація, полонізація чи румунізація.

Занепад моральності й огрубіння мови перебуває між собою у прямій залежності: спотворена, збіднена, зматюкована, груба мова формує примітивне мислення і вульгарний стиль поведінки, що поглиблює моральний занепад, а це посилює розклад мовної, національної свідомості, призводить до духовної деградації, втрати історичної пам'яті.

Від середини минулого століття психологи Е. Десі, М. Ліппер, Г. Харлоу, Р. де Чармс, М. Чіксентміхалі розрізняють поняття внутрішньої та зовнішньої мотивації людської діяльності. Зовнішньою мотивацією називають детермінацію поведінки фізіологічними потребами і стимуляцією середовища, внутрішньою – зумовленість поведінки чинниками, безпосередньо не пов'язаними із впливом середовища та фізіологічними потребами організму. Внутрішньо мотивована діяльність здійснюється власне задля неї і не може бути лише засобом досягнення зовнішньої цілі.

Коли людина отримує задоволення безпосередньо від самого процесу діяльності, тобто спілкування українською мовою, то мотив, що спонукав її вживати українську мову, можна вважати внутрішнім. Коли ж діяльність, тобто використання української мови, використовують як прагнення показати, зберегти або здобути владу, просунутися службовими сходами, набути певного статусу в суспільстві (тобто соціальними мотивами), то таке вживання української мови є зовнішньо мотивованим.

Зазвичай, кожна діяльність зумовлена поєднанням зовнішніх і внутрішніх мотивів. В одних ситуаціях діють переважно внутрішні мотиви, в інших – зовнішні. Важливим показником внутрішньої мотивації спілкування українською мовою, піднесення престижності, турботи про її розвиток й утвердження є відчуття національної гідності і громадянської відповідальності людини, особистої причетності до розв'язання проблем із розширенням її функціонування, природної потреби у своїй національній державі.

Отже, найголовніше завдання створити умови для перетворення зовнішніх морально-психологічних мотивів використання української мови на внутрішні. Однак на цьому шляху є великі перепони – не лише підсвідомий, й свідомий, цілеспрямований спротив утвердженню української мови в Україні як державної. Зовнішнє і внутрішнє несприйняття української мови, як уже розкрито вище, насаджувалося, формувалося впродовж останніх чотирьох століть. “Абсолютна більшість представників соціальної верхівки в Україні вихована майже тільки на російських культурних зразках” [55].

Ситуація досить складна. Щоб міцно стати на український культурний духовний ґрунт, то, безперечно, спочатку потрібно подолати нав'язане психологічне несприйняття української мови, культури, духовності, збагнути, зрозуміти, що українці мають природне право на свою українську Україну. Наступні кроки – це всебічна, цілеспрямована інтелектуальна праця, політико-ідеологічне, морально-психологічне забезпечення переходу, переростання зовнішніх мотивів функціонування української мови у внутрішні, змістом і структурою яких є національна сутність світогляду людини.

Запитання для самоконтролю

1. Як записано в Конституції України про державність української мови?
2. Чому мова є найчистішим і єдиним живильним джерелом розвитку нації?
3. Як Ви розумієте вислів: “Мова ідентифікує націю”?
4. Як писав про мову Тарас Шевченко?
5. Хто автор праці “Наука про рідномовні обов’язки” і коли вона вийшла у світ?
6. Що Ви знаєте про конкурси на мелодійність мови, які відбулися у 1928 р. і 1934 р.?
7. Схарактеризуйте висловлювання про українську мову Лесі Українки, П. Загребельного, М. Рильського, П. Мовчана, В. Радчука, О. Сербенської, О. Федик.
8. Чому Московія = Росія століттями веде інформаційну війну проти української мови?
9. Чому мовне питання є не тільки лінгвістичним питанням, а насамперед – політичним?
10. Поясніть, будь ласка, чому Петро I у 1708 р. змінив кирилицю на “гражданку”?
11. Яке змістове наповнення указу Петра I від 5 жовтня 1720 р.?
12. Що перервало нормативний розвиток українського правопису на два століття?
13. Схарактеризуйте політику “обрусення”, яку проводили Петро I, Петро II, Анна Іоанівна та Святий Синод російської православної церкви.
14. У чому полягало поглиблення “обрусення” українців за Катерини II?
15. Що Ви знаєте про унікальне українське наукове дослідження – словник П. Білецького-Носенка?

16. Чому царський уряд, чиновники, російські священики перешкоджали роботі українських недільних шкіл?
17. Схарактеризуйте статтю М. Костомарова “Мысли южнорусса о преподавании на южнорусском языке” щодо функціонування української мови.
18. Газета “Сіон” про український культурно-освітній рух.
19. Польські публіцисти про українську мову.
20. Чому московська урядницька верства вважала, що Україна є споконвіку “русским” краєм?
21. Схарактеризуйте Валуєвський циркуляр та Емський указ.
22. Статути 1864 р. і 1874 р. про початкові народні школи в Російській імперії.
23. Книжечка М. Грушевського “Про українську мову і українську школу”.
24. Особливості розвитку українських шкіл після лютневої революції 1917 р.
25. Суть коренізації та українізації в Україні.
26. Чому “харківський” правопис не задовільнив більшовиків в Україні, тим паче московських керманичів?
27. Яка причина припинення українізації, встановлення контролю над структурою української мови та штучне зближення її з російською мовою?
28. Коли розпочалося цілеспрямоване російщення України за СРСР?
29. Статистичні дані 1958 р. про наслідки зросійщення в Україні.
30. Суть Закону “Про зміцнення зв’язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР” від 17 квітня 1959 р.
31. Схарактеризуйте таємні постанови ЦК КПРС “Про дальше вдосконалення вивчення і викладання російської мови в союзних республіках” (1978) і “Про додаткові заходи щодо поліпшення вивчення російської мови в загальноосвітніх школах та інших навчальних закладах союзних республік” (1983).
32. Чому не було виконано Закону Верховної Ради УРСР “Про мови в Українській РСР” (28 жовтня 1989 р.)?
33. Чинники, що впливають на розвиток і функціонування української мови.
34. Наслідки заяви Президента Л. Кучми про намір надати російській мові статусу офіційної в Україні.
35. Ваше розуміння поняття “державна мова” й “офіційна мова”.
36. Зміст офіційного тлумачення (14 грудня 1999 р.) Конституційним Судом України ст. 10 Конституції України.
37. Нові загрозливі витки російщення українців у 2000-х роках.
38. Який вплив ратифікації Верховною радою України “Європейської хартії регіональних або міноритарних мов” (15 травня 2003 р.) на функціонування української мови в Україні?
39. Схарактеризуйте Закон “Про засади державної мовної політики”, ухваленого Верховною Радою України 3 липня 2012 р.
40. Ваше розуміння вислову “мовна шизофренія або лінгвошизофренія”.
41. Чому мова – основа безпеки української нації і держави?

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати рекомендовану літературу про історію виникнення української і російської мов, зіставити позиції вітчизняних і зарубіжних лінгвістів. Проаналізувати публікації у пресі, телевізійні і радіопередачі про функціонування української мови і внести свої письмові пропозиції щодо створення в Україні українськомовного життєвого середовища, утвердження української мови в кожній клітині державного і суспільного організму.

Література

1. Белодед И. К. Взаимодействие русского и украинского языков в процессе обучения / И. К. Белоден // Русский язык – язык межнационального общения и единения народов СССР. – Київ, 1976.
2. Боргардт О. О. Дві культури / О. О. Боргарт. – Донецьк : Вид-во Донецького фізико-технічного інституту імені О. О. Галкіна НАН України, 1999. – 370 с.
3. Бритченко С. П. Деякі питання розвитку національних відносин на Україні / С. П. Бритченко. – Київ, 1990. – 45 с.
4. Васькович Г. Емський указ і боротьба за українську школу / Г. Васькович // В-во Українського Вільного Університету, 1976. – Мюнхен. – 20 с.
5. Відкритий лист української інтелігенції з приводу загрозливих тенденцій “Року України в Росії” та “Року Росії в Україні” // Універсум. – 2003. – № 1.
6. Глушко С. Драгоманов і недільні школи / С. Глушко // Україна. – 1924. – Кн. 4.
7. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність. – Київ : Критика, 2005. – 528 с.
8. Гогоцький С. На каком языке следует обучать в сельских школах Юго-Западной России / С. Гогоцький. – Київ : Б. и., 1863. – 32с.
9. Голос України. – 2002. – 23 лип.
10. Гончар О. Будьмо гідними святинь / О. Гончар // Літературна Україна. – 1993. – 4 лют.
11. Горовий В. Чи заговорять солов’їною мовою в Харкові?.. / В. Горовий // Молодь України. – 1993. – 30 берез.
12. Грабович О. Колоніальна спадщина в сьогоденній Україні: кілька ключових питань / О. Грабович // Ратуша. – 1993. – 9 жовт.
13. Гривінський Р. Хто замовляє “шизофренію” / Р. Гривінський // День. – 2015. – 20–21 листоп.
14. Гринів О. Державна мова в конституційному полі / О. Гринів // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства. – Київ, 2002. – С.10–16.

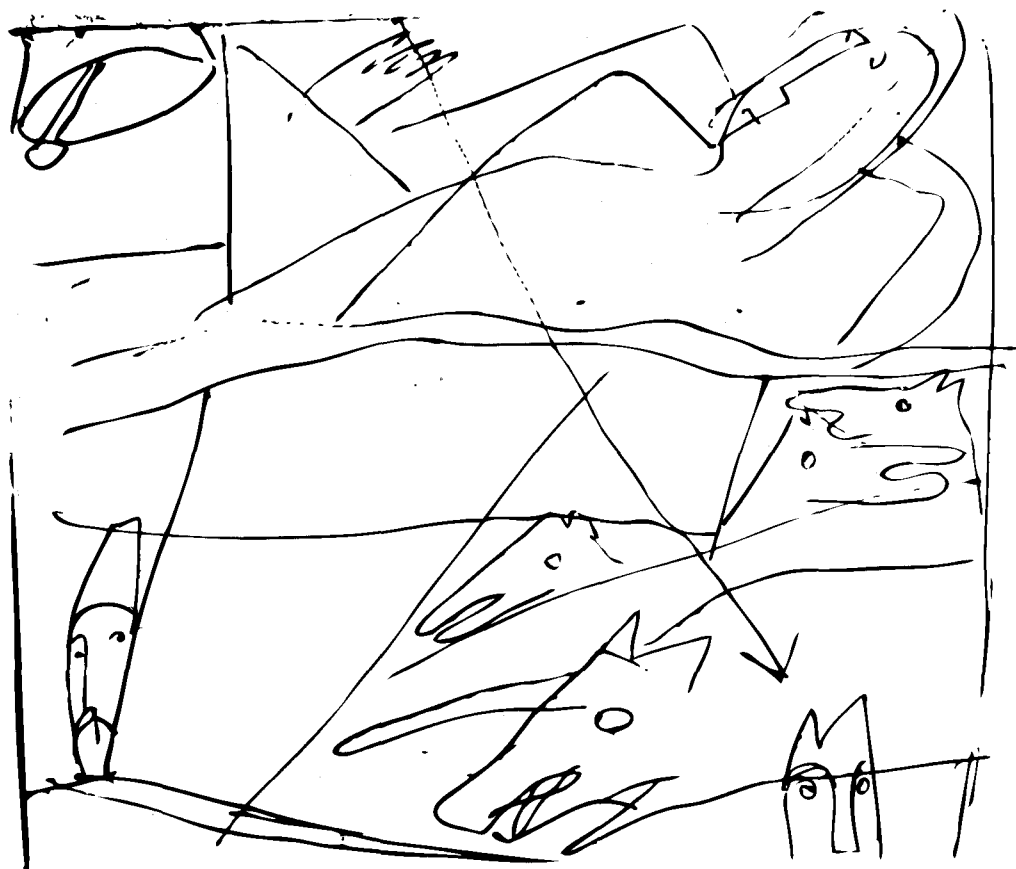
15. Грушевський М. Очерки истории украинского народа / М. Грушевский. – СПб., 1904. – 380 с.
16. Гурин І. Формування норм української мови і російщення / І. Гурин // Російщення України: наук.-попул. зб. Вид. Укр. конгресового комітету Америки, Ради оборони і допомоги Україні. – 1984. Рекринтне вид. – Київ, 1992.
17. Давиденко В. Злиття націй в СРСР / В. Давиденко // Російщення України: наук.-попул. зб. Вид. Укр. конгресового комітету Америки, Ради оборони і допомоги Україні. – 1984. Репринтне вид. – Київ, 1992.
18. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. Дзюба. – Лондон [б. в.], 1968. – 263 с.
19. Дзюба І. Мова і гримаси суспільства / І. Дзюба // Літературна Україна. – 2003. – 20 берез.
20. Дзюба І. Сучасна мовна ситуація в Україні / І. Дзюба // Урядовий кур'єр. – 2000. – 20 квіт.
21. Драгоманов М. Література Українська посcriбована рядом російським / М. Драгоманов. – Львів, 1878.
22. Дрозд В. Несприятиме довір'ю / В. Дрозд // Літературна Україна. – 1990. – 24 трав.
23. Енциклопедія Українознавства : В 2 т. – Мюнхен ; Нью-Йорк, 1949. – Т. 1, ч. 3: Просторове мистецтво. Театр, музика, танок. Кіно, фото, радіо. Наука, освіта, виховання. Видавництва і преса. Бібліотеки, архіви, музеї. Народне господарство. Суспільство. Охорона здоров'я і фізична культура. Військо. – 1230 с.
24. Єфіменко Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо Радянської України (1932 – 1938) / Г. Єфіменко. – Київ, 2001. – 304 с.
25. Ж. Заходи советів русифікувати українську мову / Ж. // Львівські вісті. – 1943. – 4 верес.
26. Захарченко В. Чуємо, нене!.. Йдемо! / В. Захарченко // Дзвін. – 2016. - № 5. – С. 14–93.
27. Заява ради Національної Спілки письменників України та центрального правління Всеукраїнського товариства “Просвіта” імені Тараса Шевченка // Літературна Україна. – 2002. – 19 груд.
28. Збірник декретів, наказів і розпоряджень по народному комісаріату освіти УСРР. – Харків, 1921. – Вип. 3.
29. Известия. – 1990. – 5 трав.
30. Іваничук Р. На маргінесі (Спогади, рефлексії, сюжети) / Р. Іваничук // Березіль. – 1997. – № 11/12.
31. Ільєнко І. Підтримка мови – це підтримка держави / І. Ільєнко // Літературна Україна. – 1993. – 29 лип.
32. Іудеям // Основа. – 1862. – січень.
33. Кабачинська С. “Вау, губернатор!” / С. Кабачинська // Дворянин П., Лизанчук В. Новини на регіональному телебаченні. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – С. 211–219.
34. Карпенко В. Мовний фронт у Верховній Раді / В. Карпенко // Українська думка. – 2003. – 19 черв.

35. Киевские ведомости. – 1993. – 27 жовт.
36. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Київ, 1977. – Т. 2.
37. Косів М. На вибір: словники або автомати Калашникова / М. Косів // Високий Замок. – 1993. – 1 квіт.
38. Кулиняк Д. Соловецький в'язень [Текст] : Останній кошовий Січі Запорізької: Історичний нарис / Д. Кулиняк. – Київ : Радянський письменник, 1991. – 71 с.
39. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917–1959 рр.: зб. док. – Київ, 1959. – Т. 1.
40. Культурне будівництво в Українській РСР. Важливі рішення Комуністичної партії і Радянського уряду. – Київ, 1961. – Т. 2.
41. Кульчицький С. В. Між двома війнами (1921 – 1941рр.) / С. В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1991. – № 9.
42. Курдюк М. Наша рідна солов'їна мова / М. Курдюк // Українська думка. – 2001. – 2 серп.
43. Кучма Л. Інаугураційна промова на урочистому засіданні Верховної Ради України 19 липня 1994 р. / Л. Кучма // Голос України. – 1994. – 21 лип.
44. Лазебник Ю. Світло й тіні у мовній історії України / Ю. Лазебник // Літературна Україна. – 1989. – 31 серп.
45. Лемко І. Коли надламано духовний стрижень народу / І. Лемко // Дзвін. – 2016. – № 3. – С. 121–135.
46. Лизанчук В. “Вже навіть немовлятко й те обіцяє стати нашим катом...” / В. Лизанчук // Лизанчук В. Завжди пам'ятай: Ти – Українець! – [2-ге доповн. вид.]. – Львів: Мальва, 2001. – С. 146 – 173.
47. Лизанчук В. “На цвинтарі розстріляних ілюзій...” / В. Лизанчук. // Літературна Україна. – 2016. – 23 черв.
48. Лизанчук В. Творимо разом Україну!: монографія / В. Лизанчук. – Львів: ПАІС, 2009. – 452 с.
49. Лизанчук В. В. Геноцид, етноцид, лінгвоцид української нації: хроніка / В. В. Лизанчук. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 258 с.
50. Літературна Україна. – 1989. – 2 листоп.
51. Літературна Україна. – 1989. – 23 листоп.
52. Літературна Україна. – 1993. – 29лип.
53. Літературна Україна. – 2003. – 26 черв.
54. Лозинський М. З новим роком 1924: теперішній стан будови української держави і задачі західноукраїнських земель / М. Лозинський. – Женева, 1924.
55. Лосєв І. Національна ідея не спрацювала. Чи стане еліта України українською? / І. Лосєв // Голос України. – 2001. – 13 жовт.
56. Маланюк Є. Малоросійство [Текст] / Є. Маланюк. – Нью-Йорк : Вид-во “Вісника” ООЧСУ, 1959. – 31 с.
57. Масенко Л. Вистачить одного російськомовного каналу / Л. Масенко // День. – 2015. – 20–21 листоп.
58. Масенко Л. Європейська хартія як інструмент розколу країни / Л. Масенко // День. – 2012. – 6 верес.

59. Масенко Л. Мовна ситуація України: соціолінгвістичний аналіз / Л. Масенко // Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / За ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – 2-ге вид. – Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – С. 96–131.
60. Масенко Л. Офіційна = державна / Л. Масенко // Літературна Україна. – 1994. – 28 лип.
61. Масенко Л. Що мав прославляти Стус? / Л. Масенко // День. – 2013. – 1-2 лют.
62. Мельничук С. Суд над українськомовним / С. Мельничук // Слово Провісита. – 2007. – 22–28 лют.
63. Минко Я. Хто виморожує вруни / Я. Минко // Голос України. – 1993. – 29 черв.
64. Миньків І. Не ідеалізуймо минулого! / І. Миньків // Кафедра. – 1989. – №8.
65. Мовчан П. Була, є і буде! / П. Мовчан // Мова державна – мова офіційна: матеріали наукової конференції. – Київ : Всеукраїнське товариство “Провісита”, 1995. – С. 3–5.
66. Мовчан П. Мова – явище космічне / П. Мовчан // Літературна Україна. – 1989. – 30 листоп.
67. Мушкетик Ю. Коли діждемось Вашингтона? / Ю. Мушкетик // Літературна Україна. – 2002. – 5 груд.
68. Нарада з питань національної політики партії // Вісті ВУЦВК. – 1933. – 1 трав.
69. Объ отмене стеснений малорусскаго печатного слова. – СПб., 1905.
70. Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису / І. Огієнко. – Варшава, 1927. – 216 с.
71. Огієнко І. Наука про рідномовні обов’язки / І. Огієнко. – Львів: ВАТ “БІБЛІОС”, 2001. – 60 с.
72. Орел М. Нам потрібен мовний кордон із Росією. Сучасна мовна політика в Україні очима соціолінгвіста / М. Орел // Українське Слово. – 2015. – 21–27 січ.
73. Остап І. Сучасна мовна політика в Україні / І. Остап // Куди ідеш, Україно? – Одеса, 1992.
74. Панченко В. Секрети валуєвського циркуляра 1863 року / В. Панченко // День. – 2002. – 12 лип.
75. Панченко В. Емський луг / В. Панченко // День. – 2002. – 26 лип.
76. Панько Т. Інтелігентність нашого мовлення / Т. Панько // Молодь України. – 1992. – 3–4 лист.
77. Пастернак С. Із історії освітнього руху на Україні за часи революції 1917–1919 рр. / С. Пастернак. – 1920.
78. Пилипчук Д. Встаньмо з колін! / Д. Пилипчук // Літературна Україна. – 1990. – 14 черв.
79. Плохий В. С. Мастерство начинается со знаний / В. С. Плохий // Русский язык и литература в средних учебных заведениях УССР. – 1984. – № 2.
80. Погрібний А. Світовий мовний досвід та українські реалії / А. Погрібний. – Київ : МЕДОБОРИ (ПП Мошак М. І.), 2002. – 72 с.
81. Пономаренко М. Якщо маєте волю і владу... / М. Пономаренко // Літературна Україна. – 1999. – 14 жовт.

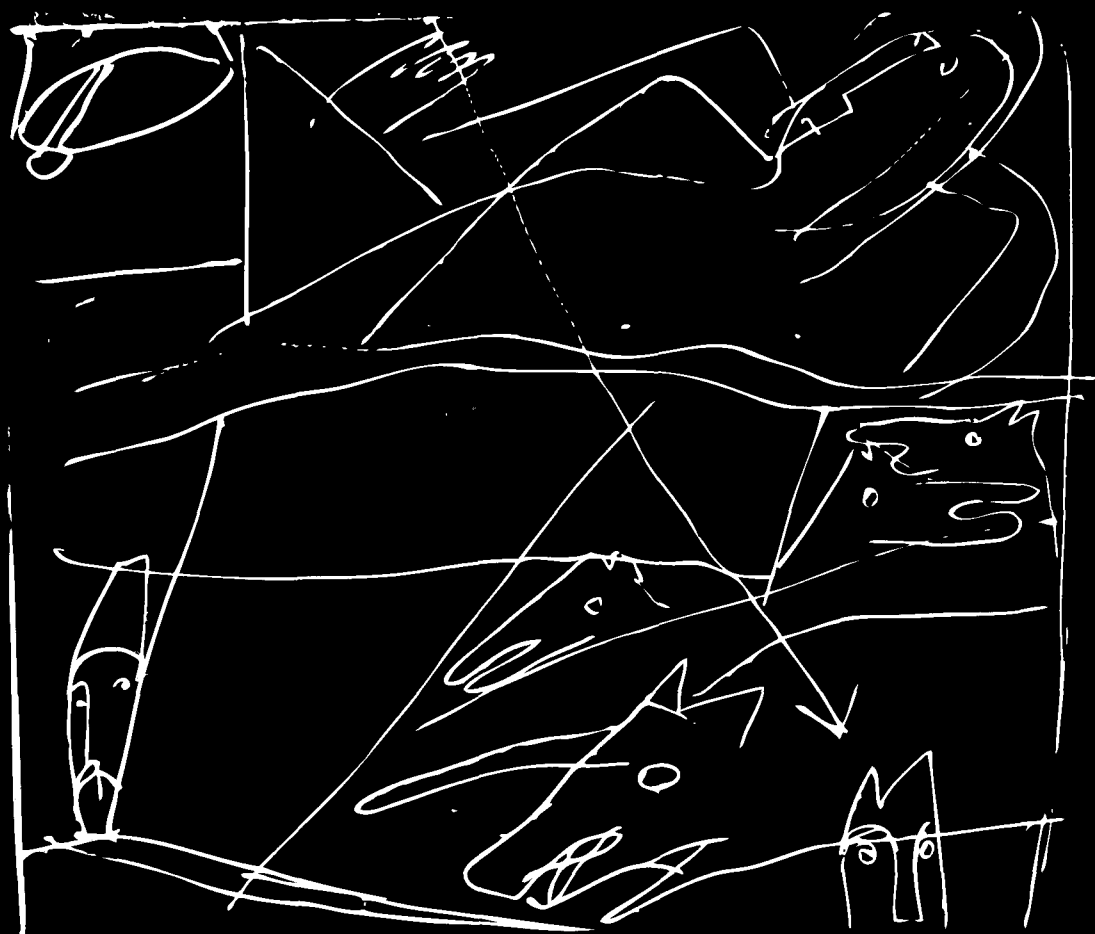
-
-
82. Попов М. М. Нарис Історії Комуністичної партії (більшовиків) України / М. М. Попов. – [3-тє вид., виправл. і доповн.]. – Харків : Пролетарний, 1929. – 309 с.
 83. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація: Статті і фрагменти / О. Потебня; [упоряд. і вступ. ст. Юрія Шевельова]. – Нью-Йорк, 1992. – 157 с.
 84. Прокоп М. Україна і українська політика Москви / М. Прокоп. – Мюнхен : Видавництво “Сучасна Україна”, 1956. – 176 с.
 85. Прот О., Табінський П. Великий погром / О. Прот, П. Табінський // Календар для всіх. Альманах “Нового часу” на рік 1939.
 86. Радіопрограма “Політична студія” Української телерадіокомпанії. – 1992. – 5 груд.
 87. Радчук В. Двомовний Янус України / В. Радчук // Молодь України. – 1999. – 29 квіт.
 88. Радянська Україна. – 1958. – 16 листоп.
 89. Рогачев П. Свердлин М. Советский народ – новая историческая общность людей / П. Рогачев, М. Свердлин // Коммунист. – 1963. – № 9.
 90. Русская мысль. – 1905. – Кн. 3.
 91. Сандул О. Революція, що спотворила світ / О. Сандул // За вільну Україну. – 1990. – 7 листоп.
 92. Селезньов В. Мовні війни: Міф про “зіпсованість української мови” / В. Селезньов. – Харків : Віват, 2016. – 256 с.
 93. Семенченко М. Кількість шкіл, зокрема українськомовних скоротиться. Батьки і вчителі протестують / М. Семенченко // День. – 2012. – 13–14 січ.
 94. Сербенська О. Актуальне інтерв'ю з мовознавцем / О. Сербенська, М. Волощак. – Київ : Вид. центр “Просвіта”, 2001. – 204 с.
 95. Сірополко С. Історія освіти на Україні / С. Сірополко. – Львів, 1937. – 174 с.
 96. Смаль-Стоцький Р. Українська мова в Советській Україні / Р. Смаль-Стоцький. – Варшава, 1936. – 272 с.
 97. Степанюк В. Комунофашизм та його спадкоємці / В. Степанюк // Народна газета. – 1992. – № 45.
 98. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний. – [3-тє вид., перероб. і доп.]. – Київ : Либідь, 1993. – 720 с.
 99. Терлак З. Найшла зросійщена коса на “діяспорний” камінь?! / З. Терлак // За вільну Україну. – 2001. – 13 лют.
 100. Тригубенко В. Світанок перед сутінками / В. Тригубенко // Старожитності. – 1993. – ч. 2.
 101. Тютюнник Г. Автобіографія / Г. Тютюнник // Літературна Україна. – 1987. – 16 лип.
 102. Українська думка. – 2003. – 13 лют.
 103. Українська преса. Хрестоматія. Т. 1. Преса Східної України 60 років ХІХ ст. / за ред. д-ра філол. наук. проф. М.Ф. Нечитайюка. – Львів, 1999. – 520 с.
 104. Український вісник. – 1975. – № 7/8.

105. Український правопис. – Київ, 1946.
106. Український правопис. – Київ, 1961.
107. Фаріон І. Лінгвістичні наслідки Переяславської (з)ради / І. Фаріон // За вільну Україну. – 2002. – 13 листоп.
108. Федик О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / О. Федик. – Львів: Місіонер, 2000. – 300 с.
109. Хвиля А. Викорінити, знищити націоналістичне коріння на мовному фронті / А. Хвиля // Більшовик України. – 1933. – № 7/8.
110. ЦДАГО України. – Ф. 1, оп 10, скр. 314 б. – Арк. 28–31.
111. Чорноморець М. Доборолась Україна до самого краю? / М. Чорноморець // Українське Слово. – 2007. – 28 лют. – 6 берез.
112. Шаповал Ю. І. Сталінізм і Україна / Ю. І. Шаповал // Український історичний журнал. – 1991. – № 8.
113. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус / Ю. Шевельов. – Нью-Йорк : Сучасність, 1987. – 296 с.
114. Шевченко А. Україна в огні наклепів і провокацій / А. Шевченко // Народна газета. – 2002. – № 3.
115. Шевчук Ю. Мовна пшизофренія: російськомовними українцями легко маніпулюють / Ю. Шевчук // Українське Слово. – 2015. – 24–30 черв.
116. Юхновський І. Звернення до Президента України Леоніда Кучми / І. Юхновський // Голос України. – 1994. – 16 серп.

Розділ IV.

ЗАХИСТ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКОЇ НЕОІМПЕРСЬКОЇ АГРЕСІЇ

У ст. 11 Конституції України зазначено, що “держава сприяє консолідації та розвитку української нації, її історичної свідомості, традицій і культури, а також розвитку її етнічної, культурної мовної та релігійної самобутності всіх корінних народів, національних меншин України”. Тобто держава як форма політичної організації буття народу (ст. 1 Міжнародного Пакту про економічні, соціальні та культурні права людини; ст.1 Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права людини), є важливим чинником його етнокультурного розвитку та суспільної консолідації для подальшого співжиття.

Отже, формуванню єдиного культурного поля належить одне з центральних місць серед чинників розвитку та утвердження української національної ідентичності. Розглядаючи національну ідентичність, науковці наголошують на сутнісних ознаках культури, яку творять люди, і водночас самі є її продуктом. У сучасній культурології налічено близько 250 визначень культури [99, с. 11]. Наприклад, Дмитро Антонович ще в 30-ті роки ХХ ст. висловив таку думку: “В широкому розумінні цього слова, культурою вважаємо все, що має людина чи громада людей не від природи, а вже від власного розуму і власної творчості як в царині матеріальній, так і в духовній, в царині громадського життя, звичаїв та побуту” [99, с. 12]. Альберт Швайцер вважав, що “культурою є прогрес, матеріальний та духовний прогрес як індивідuumів так різноманітних спільностей” [99, с. 13]. Юрій Лотман визначив культуру так: “Культура – це сукупність неспадкової інформації, яку накопичують, зберігають різноманітні члени людського суспільства” [99, с. 15].

Акт створення інформації, знань, духовних надбань є найсуттєвішим у культурі. Особливого значення набувають результати культурного процесу – актуальна творчість як центральний аспект культури, бо “спільна культура сприяє створенню зв’язків солідарності серед членів спільноти, даючи їм змогу визнавати одне одного як належних до однієї нації та уявляти собі, що їхня спільнота окрема від інших і відрізняється від них. Це по-перше. По-друге, індивіди, соціалізовані в рамках окремої культури, схильні засвоювати її символи, цінності, погляди і звичаї як елементи, що становлять складову частину їхнього ества [18, с. 23–24].

Хоч поняття культура має різні дефініції, але “до складу культури входять мова, мистецтво, фольклор, література, філософія, релігія, звичаї, ритуали та символи” [12, с. 42], як зазначає польська дослідниця Оля Гнатюк. Вона погоджується з дефініцією Стюарта Гола, за якою національна культура є дискурсом – способом конструювання значень, який впливає на націю, а також організовує дії та ідеї, які її

стосуються. Сполучною ланкою, важливим інструментом культури є мова. Про мову як основу безпеки нації і держави йдеться в окремому розділі. Тут наголошуємо, що мова є не лише способом комунікації між людьми, а також головним засобом творення культури, оскільки нерозривно пов'язана із самим процесом мислення.

Олександр Потебня зазначав, що ми мислимо словами, коли мислимо свідомо. У контексті культурного виміру національної ідентичності йдеться про свідоме мислення як спосіб пізнання морально-духовних цінностей, які витворює культура. Творячи світ артефактів, культура формує в людині також усвідомлення їхніх цінностей. Анатолій Свідзинський слушно наголошує, що поняття духовних цінностей є центральним в культурології: “Вони формують і скеровують дію тих механізмів, які здійснюють обидві функції культури: 1) підтримання єдності та рівноваги в соціумі; 2) пристосування людства до нових змінених умов завдяки створенню нових ідей і забезпечення тим самим його еволюційного росту [99, с. 72].

Володимир Янів у праці “Нариси до історії української етнопсихології” назвав культурою органічну цілісність об’єктивізованих від людини витворів, які залежать від її духовності. Високодуховна національна культура є своєрідним моральним цементам, який скріплює нинішнє суспільство з пращурами та їхньою спадщиною на засадах гомогенної концепції української ідентичності. На жаль, в Україні чимало людей відійшло від якоїсь частини духовних цінностей, що призводить до підвищення в суспільстві егоїзму, бездуховності, душевного очерствіння, зникнення естетичних потреб, зростання сірості та беззмістовності життя. Занепад духовності спричиняє корумпованість суспільства, сприяє появі антинародних мафіозних угруповань і кланів, які є загрозою українському національному державотворенню. Адже “немає культури (чи, як хто воліє “цивілізації”) без коріння, без генеральної лінії і без обличчя, звичайно національного, – стверджував Євген Маланюк. – Безнаціональної культури нема” [63, с. 88].

У розмаїтті культур – краса світу і невмирущість людства. Культура глибоко впливає на всі аспекти людської діяльності, організовує матеріальне виробництво, стосунки людей між собою, а також людини з природою, власне, все її буття у світі. “При розгляді національних культур усякчас виникають три питання: по-перше, питання про *давність*, тобто давні вони чи сучасні; по-друге, питання про *походження*, тобто чи вони виникли спонтанно на основі певних даних атрибутів, специфічних для кожної нації, а чи їх будували; по-третє, питання, чи вони становлять *масовий*, а чи *елітний* феномен” [18, с. 24–25]. У

культурі все плинне, в ній немає і не може бути повної завершеності, усталеності. Поряд із тяжінням до традиціоналізму (“Немає прогресу без традиції” – японський соціолог Сабура Ішії) культура водночас прагне до оновлення, до породження нових форм і структур. Зокрема, ця вічно рухлива динамічна картина аж ніяк не виключає важливої ролі традицій, звичаїв, особливостей побуту, духовної спадкоємності, творчих зв’язків між поколіннями. Навпаки, неперервність національного культурного розвитку є передумовою забезпечення незнищеності нації, утвердження української України.

Основоположну роль у процесі згуртування людей відіграє комунікація. Творення національного культурного поля як у межах своєї держави, так і за кордоном, належить до глобальних проблем сучасності. Потрібно посилювати власні культурно-інформаційні джерела і послаблювати чи блокувати закордонну наступальну інформаційно-психологічну агресію, забезпечувати доброзичливий діалог культур. “Діалог культур на міждержавному рівні передбачає розуміння того, що культура хоча і є феноменом національним, надбанням нації, у той же час вона ще й феномен загальноцивілізаційний, і в цій своїй якості прислужується духовному розквіту, збагаченню культурних народів і націй” [124, с. 94]. У цьому контексті ми розглядаємо культурний вимір національної ідентичності у процесі двоєдиного наступу на українськість – глобалізації (вона жорстока, невідворотна, зупинити неможливо, але зберегти “цивілізоване обличчя” – людське, культурне, національне, духовне за будь-яких умов – необхідно) та російщення, цинізм якого спрямований на отруєння ментальності, асиміляцію українців, знищення його як етносу, а України як держави.

Міжнародна концепція державного суверенітету передбачає право кожного народу бути господарем інформаційно-гуманітарного простору на своїй території, визначати політику культурного будівництва, гарантувати національну безпеку. Інформація як інтелектуальна, духовно-культурна вартість у демократичному суспільстві вільно поширюється по вертикалі – від покоління до покоління, і по горизонталі – на рівні одного покоління. Свідоме й активне пришвидшення руху інформації (знання, моральність, культурні цінності, звичаї, традиції, мова, ритуали, символи тощо) академік С. Й. Вовканич назвав духовною інформаційною мобільністю нації. Під цією мобільністю розуміємо такі якості народу, що відображають свідомість, активну самоорганізацію його як нації шляхом збереження традиційних культурних надбань та створення на цих засадах нових знань у всіх сферах життєдіяльності. Морально-духовний саморозвиток не лише враховує вертикальний і

горизонтальний рух знань, досвіду у суспільстві, а й засвідчує основні критерії культурного розвитку – соціальну спадкоємність (наступність) і новотворення, зумовлюючи шлях становлення звільненого народу державотворчою нацією, перетворення українців з колоніального об'єкта на активний національний суб'єкт, який став творцем і захисником від російських агресорів свого власного розвитку.

Важливість і застосування концепції інформаційної мобільності нації виходять за межі творення українського поля культури, мови, освіти, науки, інформаційного простору. Ця концепція стосується усіх народів, які звільнилися чи звільнюються з-під влади інформаційно-психологічного імперіалізму. Вона ставить на порядок денний проблему світового масштабу – збереження єдності і розмаїття національних культур усіх народів. Адже кожний народ – численний чи нечисленний – може внести в скарбницю культури людства вагомий доробок, якщо забезпечить умови для створення і функціонування власного гуманітарно-інформаційного потенціалу.

“Етнічна структурованість людства породжує відповідну структурованість культури, і навпаки, культурна цілісність етносів підтримує саме збереження етносів як культурних одиниць антропосфери, – наголосив професор Анатолій Свідзинський. – Втрата етносом своєї культури спричиняється до його розчинення в інших етносах [99, с. 32]. Тому кожний етнос, народ, нація шукає ефективних шляхів етнокультурного самозбереження, розвитку, адже розмаїття етносів та їхніх культур збагачує людство і є коштовним дарунком творчих сил світу. Щоби гідним був внесок українців, як і кожного етносу, народу, нації у загальносвітову культуру краси, добра, радості, людяності, потрібно кожному усвідомити, що людина – це не планетарна особина, планетарний громадянин, а конкретна культурно-національна індивідуальність, коріння якої сягає в давнину, вона усвідомлює своє походження та поєднує елітний і масовий феномен спорідненості і тожсамості. Людина і культура – невіддільні, адже людина (аргентинець, болгарин, єврей, українець, японець) творить культуру, а культура (аргентинська, болгарська, єврейська, українська, японська) формує людину. Єврейський літератор Володимир Жаботинський (Зеев) розвинув цілісну світоглядну систему, яку відомий дослідник його творчості Ізраїль Клейнер назвав “вселюдськістю у шатах націоналізму”. Визнання самотності і недоторканності кожної нації робить війну неможливою, а братнє ставлення до інших народів – обов'язковим і самозрозумілим. Згідно з ідеями Жаботинського – націоналізм, а не шовінізм, є ідеологією визнання світового братерства націй у всій їхній різноманітності. При цьому справжня культура має бути національною [114].

Мудрість діалогу культур – в умінні збирати краплини відмінностей у безмежний океан добра; доброзичливий діалог культур, мов живильний ґрунт, на якому проростають зерна порозуміння, злагоди, дружби між етносами, народами, націями, державами; творчий діалог культур – криниця, де зберігаються справжні цінності життя. На жаль, морально-духовного діалогу у повному розумінні цього поняття російської культури з українською не було і нині немає. “Російська культура не змогла витворити антиотруту проти таких деструктивних ідей, як російський месіанізм, російська імперська “велич”, право Росії завойовувати і пригноблювати інші народи. Культура в цьому відношенні виявилася безборонною, як наслідок, росіяни дуже легко піддавалися названим спокусам” [99, с. 117], – слушно наголосив Анатолій Свідзинський.

Осмислення “азначених спокус” у контексті сучасних російсько-українських відносин виявилось вагомою передумовою для лауреата Шевченківської премії Андрія Кравченка, щоби закликати: “Досить тішити себе ілюзією, що культурний, освічений народ тимчасово підпав під вплив злочинної путінської влади, раптом опинився в полоні людиноненависників. Нічого подібного! Він і не виходив із-під цього впливу. Це не фашизм, який на кілька десятиліть затьмарив країни Європи владою злочинних режимів, чужих своїм народам, країнам, історії, культурі, традиціям. У Росії все інакше” [46]. Підтвердженням цьому є соціологічні дослідження, за даними яких, 83–87 % росіян підтримують путінську війну в Україні. Україну російське суспільство вважає другою за ворожістю до Росії (після США). Жаль, але Путін і російський народ єдині у “спокусах”, а толерантність, гуманність, взаємоповага, про які йшлося під час московського комуністичного режиму, закінчуються для росіян там, де бере свій початок соборна, незалежна, демократична Україна (пишу ці рядки 29 серпня 2016 р.).

Упродовж кількох віків простежувалася різниця в культурно-освітньому рівні між Україною і Московією. Так склалося тому, що Київська Русь з її суспільно-політичним устроєм, правом і культурою була українською державою. Московська держава не була ані спадкоємницею, ані наступницею її культурно-історичних традицій, бо виросла на своєму московському ґрунті, у своєрідних історичних обставинах.

Українці та росіяни – два різні народи, “які сформувалися в різний історичний час, у різних природно-географічних середовищах і на основі різних племінних і етнічних субстратів” [84]. Аналіз сукупності різних джерел – літописних, археологічних, лінгвістичних, антропологічних – дає підстави відтворити картину етнічної структури Русі в період її формування. “Та Русь, що в IX ст. упевненими кроками вийшла на арену

світової історії, виникла як об'єднання восьми великих "племенних союзів" (поляни, сіверяни, деревляни, дреговичі, радимичі, в'ятичі, кривичі, ільменські словени), кожний з яких, у свою чергу, складався з кількох (найбільше з шести) менших племінних груп" [6, с.148].

Москва, спершу як топонім, а згодом як етнонім, з'явилася тільки всередині XII ст. на заліських просторах Північно-Східної Європи, що були споконвіку заселені угро-фінськими і литовськими племенами. Нестор-літописець подає їхні імена: "А се інші народи, які данину дають Русі: чудь, весь, меря, мурома, черемиси, мордва, перм, печера, ям, литва, замигола, корсь, нарова, ліб. Ці мають свою мову, походять від коліна Яфетового, бо живуть у північних краях" [55, с. 6]. Михайло Сидоржевський навів перелік племен, які, по суті, і становили підґрунтя того етносу, що набагато пізніше дістав назву "русскіє":

"Чудь – на південному березі Фінської затоки до озера Онега. Водь – від Фінської затоки на південь до Ільменя. Ємь – між Ладозьким озером і Північною Двіною. Весь – від Білого до Ладозького озер, до притоків Костроми й до Клязьми. Меря – середня течія Волги, басейни річок Клязьми, Москви. Мещера – у північній частині Рязанського князівства по північному берегу Оки. Муром – у нижній течії Оки, де ця річка впадає у Волгу. Мордва – на південь від Мурому й Мещери, між Волгою, Окою, Сурою й Мокшою. Черемиси – над Окою. Вотяки – у південно-східній частині В'ятської й Пермської областей. Чуваші – на схід від Сури до Волги, від Казані до Ульяновської області. Перм'яки – у південно-західній частині Пермської області. Остяки – західніше від середнього Уралу. Вогули – на східних і частково на західних схилах Уралу. В'ятичі – від Калуги й Тули до Смоленська. На півночі європейської частини цього простору тоді жили ще й карели, зиряни і самоедь.

Невже хтось заперечуватиме, що майже вся європейська частина теперішньої Росії, за винятком новгородських і псковських земель, була заселена цими племенами, що не знали ні плуга, ні хреста? І що саме на їхній основі і сформувався цей самий "єдиний рускій народ", "русская нация" [101].

З давніх часів Україна як держава (вперше подано назву "Україна" в Іпатіївському літописі 1187р.) мала високу культуру, освіту, мораль і називалась Русь, а пізніше – Київська Русь. Офіційне запровадження князем Володимиром у 988 р. християнства як загальнодержавної релігії сприяло оновленню Русі, зближенню її з іншими європейськими країнами. Особливо важливого значення набуло налагодження тісних політичних і культурних стосунків з Візантією. Сам князь Володимир був одружений із сестрою візантійського імператора – Анною, яка була

християнкою. За час князювання київського Володимира Великого було завершено об'єднання всіх східнослов'янських земель у складі Київської Русі. Християнізація Русі вплинула на всі сторони економічного, суспільно-політичного та культурного життя країни. Діяльність християнської церкви сприяла розвитку суспільної свідомості, давньоруської писемності і літератури, зміцненню сім'ї, утвердженню стійких моральних норм поведінки людей, прилученню давньоруського суспільства до культурних надбань усього людства.

Київ став великим осередком культури, політичним і релігійним центром. Тут будували школи, церкви, переписували книги, створювали бібліотеки, розвивали ремесла й торгівлю. Було багато освічених людей не тільки серед соціальної верхівки, а й серед купців, ремісників.

Найдавніші писемні пам'ятки культури – “Повість минулих літ”, Остромирове Євангеліє, “Ізборники” Святослава, “Слово про закон і благодать” митрополита Іларіона, “Поучення” Володимира Мономаха, збірники “Пчола”, “Ізмарагд”, “Златоуст” та ін., що дійшли до нас, свідчать про високий рівень освіти та духовності в Київській Русі – давньоукраїнській державі X–XII ст.

Київська Русь мала торговельні, культурні та дипломатичні зв'язки із скандинавськими країнами, Візантією, Угорщиною, Німеччиною, Англією, Францією, Вірменією, Грузією, Персією, країнами Середньої Азії та ін. Особливо тісні зв'язки давньоруська держава мала з південно-і західнослов'янськими країнами: Болгарією, Польщею, Чехією. Русь того періоду внесла у скарбницю світової культури і самобутні творіння зодчества. Це Київський Софійський собор, Чернігівський Спаський собор, Золоті ворота в Києві та ін.

Високою освіченістю відзначалися князі. Ярослав (978–1054), за свідченням літописця, “до книг... мав нахил, читаючи часто вдень і вночі”. Автор “Повісті минулих літ” високо цінував культурно-просвітницьку діяльність Ярослава Мудрого, його внесок у розвиток книжкової справи. “Отець бо його Володимир землю зорав і розм'якшив, себто хрещенням просвітив, а сей великий князь Ярослав, син Володимирів, засіяв книжними словами серця віруючих людей, а ми пожинаєм, учення приймаючи книжнеє. Велика бо користь буває людині од учення книжного. Книги ж учать і наставляють нас на путь покаяння, і мудрість бо, і стриманість здобуваємо ми із словес книжних, бо се є ріки, що напоюють весь світ увесь. Се є джерела мудрості, бо є у книгах незмірна глибина” [55, с. 89].

Князь Ярослав зібрав багато книг і в Київському Софійському соборі заснував першу на Русі бібліотеку, започаткував при ній переклад і переписування книжок. Він уклав збірник законів “Руська правда”.

“Князь не даремно увійшов в історію як Мудрий, бо в основу своєї виваженої політики поклав не загарбницькі війни з близькими й далекими сусідами, а прагнення порозумітися й породичатися з ними. Його діти одружувалися з нащадками відомих у Європі королівських династій. Так, улюблений син Ярослава – Всеволод одружився з дочкою візантійського імператора Костянтина Мономаха, дочка Єлизавета була за мужем за норвезьким королем Гарольдом, Анна вийшла за французького короля Генріха I, Анастасія – за угорського короля Андрея. Сини Ярослава В’ячеслав і Святослав були одружені з німецькими княжнами [71, с. 6].

По смерті Ярослава князем став його найстарший син Ізяслав, а після нього княжив його молодший брат Всеволод, згодом князував у Києві Святополк – син Ізяслава. У цей час половці та інші вороги нападали і нищили Київ. За порадою Всеволодового сина Володимира (Мономаха), який народився 1053 р., за рік до смерті свого діда Ярослава Мудрого, всі князі в 1103 р. рушили війною на половців і розбили їх. Після смерті Святополка 1113 р. кияни вислали послів до князя Володимира і запросили його зайняти Київський великокняжий престол. Кияни знали його хоробрість, виваженість, правдивість, щирість, доброту і сподівались, що він зміцнить державу, як і його дід Ярослав Мудрий і прадід – Володимир Великий. Народ дуже любив князя Володимира. Коли той в’їздив до Києва, його зустрічав митрополит Никифор із єпископами, а кияни вітали його з великою почесною. Літописець писав, що коли Володимир засів на великокняжому престолі в Києві, то він “просвітив Руську землю, наче сонце, промені пускаючи, і слава його розійшлася по всіх землях” [55, с. 181]. Він навів лад і порядок у Київській державі. Запанував мир між удільними князями. За його князювання набіги половців припинилися, укріпився степовий кордон на ціле півстоліття. Навіть багато степових орд підкорилися українським князям і заселили південні землі княжої України. Володимир дбав про розквіт Київської Русі як держави, збудував міст на Дніпрі біля Києва, заклав нове місто Володимир над Клязьмою. Він будував церкви, зокрема, на Берестові збудовано Спаську (Преображенську) церкву, на Подолі – Богородиці Пирогощі та Кирилівську церкву. Під Києвом на Берестові князь відбудував монастир, зруйнований половцьким ханом Боняком.

Володимир Мономах виявляв великий інтерес до книжок і багато зробив для розвитку письменства княжої України. За його князювання перекладено багато творів візантійського письменства. Тоді жив і трудився літописець Нестор, який уклав найдавніший літопис “Повість минулих літ”. За часів князювання Володимира Мономаха літописання

було передано до заснованого його батьком Всеволодом Ярославовичем поблизу Києва Видубецького монастиря. Дані літописів того часу свідчать про значне поширення грамотності. У Києві, Новгороді були школи, багато було грамотних людей. Князь як освічена людина знав вітчизняну та іноземну літературу, читав релігійні книги, користувався “Ізборником” Святослава (1076), де є “Поучення синам Ксенофонта” і “Поучення синові Теодора”. Про повагу до освіти і книжок у Київській Русі свідчить “Ізборник” Святослава, де зазначено: “...Узда коневі правитель есть и воздержание; праведнику же книги. Красота воину оружие и кораблю вітрила, тако и праведнику почитание книжное” [71, с. 8].

У Київській Русі князі мали родові знаки Рюриковичів – тризуби. Вони набули поширення на землях полян, сіверян та інших східнослов'янських племен. Ними зазначали вжиткові речі, прикраси. Знаки-герби мали князі – Володимир Святитель (990), Ярослав Мудрий (1050) і Володимир Мономах (1110). Ці знаки лягли в основу нашого герба України. Крім того, київські князі мали і свої печатки та прапори-стяги. Прапори-стяги визначали місце перебування князя та його бойової дружини під час походу і в бою. Цікавими є стяги полків Ярослава Всеволодовича 1184 р. та князя Ігоря, що майоріли в поході русичів до степу Половецького 1185 р. Барви стягів тоді були жовто-блакитними та жовто-синіми. Отже, наша символіка держави має давнє коріння [103, с. 52–58].

Ще в давньоукраїнські часи (Русь, Київська Русь) Володимир Великий, Ярослав Мудрий, Володимир Мономах, митрополит Іларіон орієнтували співвітчизників на самопізнання і пізнання Бога, світу, людини, культури, мови, природи, сповідування високих моральних ідеалів. У “Поученні” (назву цього твору також пишуть “Повчання”, “Повчання Володимира Мономаха своїм дітям” “Повчання дітям” та ін.) Володимир Мономах¹ закликав: “Премудрих – слухати, старшим – покорятися; з рівними і меншими – приязнь мати; без лукавства розмовляти, багато розуміти, не лютувати словом, не хулити розмовою [70, с. 18]; “Не давайте сильним погубити людину; річ мовлячи і лиху, і добру, не клянїтеся Богом, не хрестїтеся, бо немає ж [у сім] ніякої потреби; гордості не майте в серці і в умі; старих шануйте, як отця, а молодих – як братів; у домі своїм не лїнуйтеся, а за всім дивїться”

¹ Володимир Мономах – онук Ярослава Мудрого, син Всеволода Ярославовича і дочки візантійського імператора Костянтина Мономаха – Марії. По дідові з материнського боку перейшло на нього ім'я Мономах. Грецьке слово “мономах” означає “єдиноборець”. Отже, князь мав три імені: одне княже – Володимир, друге хрещене – Василь, третє дідівське по матері – Мономах.

[70, с. 21]. “Лжі бережися, і п’янства, і блуду, бо в сьому душа погибас і тіло. І чоловіка не миніть, не привітавши, добре слово йому подайте. А коли добре щось умієте – того не забувайте, а чого не вмієте – то того учітесь” [70, с. 22]. Водночас Володимир Мономах нагадував дітям, щоби вони не грішили, бо є сім смертних гріхів (з тексту “Першого Соборного послання” Івана Богослова): заздрощі, скупість, розпуста, захланність, гордощі, зневіра, гнів. Він навчав дітей страху Божого і любові до людей, просив їх: “Найперше, задля Бога і душі своєї, страх майте Божий у серці своїм і милостиню чиніть щедрю, бо се єсть початок всякому добру” [70, с. 11]. У “Поученні” звернено увагу на основні риси характеру людини-християнина: правдивість, чесність, працьовитість, любов до ближнього.

Однак морально-духовних заповітів Володимира Мономаха (прикро про це стверджувати) насамперед не дотримувалися його діти й онуки. Пік боротьби за київський престол припадає на другу половину XIII ст. Особливо напористо і в’їдливо рвався до влади над Києвом шостий син Володимира Мономаха Юрій Довгорукий, який з 1125 р. правив у Суздалі. Кияни двічі його виганяли з міста. Коли він з’явився знову, його отруїли, а в день похорону 16 травня 1157 р. жителі Києва вбили всіх суздальців, що супроводжували князя. У 1169 р. суздальський князь Андрій Боголюбський послав свого сина Мстислава разом із військами 12 князівств на штурм Києва. Після двомісячної облоги нападники захопили, пограбували і спалили Київ – “мать городов руських”. Андрій Юрійович (Боголюбський) виріс на Суздальщині, уважав її своєю батьківщиною. Україна для нього була чужа. Не зумівши сісти в першопрестольному Києві, Андрій задумує перенести політичний центр Русі на північний схід, робить, за оцінками істориків, радикальний поворот в ідеології ставлення до Києва і південних територій. Це ставлення стає відверто протикиївським (читай – антидавньоукраїнським – В. Л.). Те, що зробив Андрій Боголюбський як “князь усієї Русі”, називають початком розвалу Київської Русі.

Московська осібна історична пам’ять починається із Суздальсько-Московської держави з центром у Володимирі, куди Андрій Боголюбський привіз із Вишгорода ікону Успіння Пресвятої Богородиці (він її украв). Після нападу на Київ Суздальсько-Московської орди, як зазначав М. Аркас, “Київ вже на віки перестав бути культурно-політичним осередком. Із цього часу Північна Русь зовсім одрізнілася від Руси-України і починає зватися спочатку князівством Московським, а далі “царством Московським”. Невгамовне прагнення абсолютної влади над Україною успадкували нащадки Андрія Боголюбського, інші правителі Москви – аж до наших днів.

Російський історик В. Ключевський також веде відлік існування нової північної, згодом – московської та російської держави. “Так взглянули на ход дел и древние летописцы, отражая в своем взгляде впечатление современников Андрея Боголюбского: по их взгляду со времени этого князя великое княжение, дотоле единое киевское, разделилось на две части: князь Андрей со своей северной Русью отделился от Руси южной, образовал другое великое княжение, Суздальское, и сделал город Владимир великокняжеским столом от всех князей” [41, с. 32].

Звідси вирішується й питання загадкових росів, про яких уже на час відокремлення північних теренів – тільки спогади залишилися, а новий етнос, що склався на півночі, настільки не мав почуттів до своїх ніби родичів на півдні, що коли вони 1223 р. намагалися зупинити монголів маршала Субедея на Калці, – жодного воїна з півночі там не було.

Велетенське історичне шахрайство з “воссоединенієм” почнеться набагато пізніше, коли порядно перекрутять та затемнять справжню культуру, звичаї, традиції, ритуали. Проте, а як же оті “преисполненние благородной гордости” росіяни, що пишаться тим, що вони, буцімто, прямі нащадки отих самих “росов”? Їх прийдеться ґрунтовно розчарувати, тому що вони мають до тих росів таке саме відношення, як, наприклад, сучасні араби Ізраїлю – до біблійних філістинів-палестинців, або сучасні румуни – до римських колоністів Дакії, яка до 1 січня 274 р. за угодою була повністю евакуйованою від будь-яких римлян. Отже, в жодному із сучасних румунів не тече й краплини римської крові, як би їм цього не хотілося. Просто, подобається людям так себе виводити, як уважав О. Боргардт.

Жаль, що політична ідеологія Боголюбського не згинула разом з ним (його вбив улюблений слуга Яким у 1175 р., за іншими джерелами – бояри), а отримала бурхливий розвиток, стала тоншою, нахабнішою, цинічнішою. Спочатку Московське князівство, потім Російська імперія, формально проповідуючи спільні корені походження з українцями та білорусами, реально здійснювали політику знищення усього українського як серцевини й основи Київської Русі.

Досить своєрідно узагальнює історико-політичні розвідки про природу російсько-українського мезальянсу угрофінолог, історик і журналіст Ростислав Мартинюк. В інтерв'ю Майї Орел, яке опубліковане в газеті “Україна молода” 11 травня 2002 р., Ростислав Мартинюк зазначив, що є версія, яку він вважає досить вірогідною: фінно-угрів спочатку підкорили шведи. Коли шведи сіли на київський “стіл”, фінно-угри автоматично стали підданими Києва. Міста Ярославль і Володимир

розвивалися як торгові та військові слов'янські факторії на фінно-угорських землях. До речі, їх, як і Москву, Суздаль, Ростов, Галич, швидше за все, не заснували, а лише перейменували слов'яни. (Недарма ж, приміром, під час недавніх розкопок у Москві, в районі Охотного ряду, знайшли древні дослов'янські культурні шари, й ідентифіковані вони саме як угро-фінські). За часів князівської доби слов'ян планомірно переселяли на “приєднані” території, наділяли там землею, аби захиститися від німецьких і данських зазіхань. Слов'яни принесли фіно-угорцям православ'я, писемність, офіційною мовою стала саме слов'янська, почали паралельно існувати два світи – слов'янський християнський і фінно-угорський язичницький зі своїми культурами, звичаями, поглядами.

Петро I організував так звану другу хвилю українізації фінно-угорських народів. Він зрозумів, що пробитися в Європу Московія може лише через слов'янський світ. Тобто в цьому йому допомогли саме українські “політтехнологи” – києво-могилянці на чолі з Феофаном Прокоповичем (який, до речі, запропонував Петру назватися імператором. До того Феофан пропонував імператорство Мазепі, але той відмовився, мабуть, був занадто демократом). З цього часу освіта була лише українсько-слов'янська, на чолі усіх єпархій – вихідці з України. Відомо, приміром, що в Московії не було театрів: для фінно-угрів жест завжди мав сакральнo-магічне значення. Саме тому театралізоване дійство вони сприймали як духовну наругу. Проте Феофан зобов'язав єпархії щомісяця організовувати вистави, і першими акторами були саме українці.

Показовим було примусове гоління борід. Йшлося ж не лише про “європейську зовнішність”, а про боротьбу з язичництвом: адже фіно-угорці вірили, що в бороді живе душа і що безборода людина перетворюється на вампіра.

До речі, цікавий факт, пов'язаний з другою хвилею українізації: брилу, на якій стоїть “мідний вершник” у Санкт-Петербурзі, притягли з карельського священного гаю. Карели ще дуже довго приходили молитися до цього пам'ятника і сприймали Петра як лицаря з Калевали.

Нині в Росії існують чотири анклавів фінно-угорських народів, які прагнуть регіональних утворень: Фінно-балтійський складається з Карелії, Іжорії, Вотландії, Інгер-манландії, Венсландії та Країни Сето (Карелія, Архангельська, Ленінградська, Новгородська, Псковська, Вологодська області).

Фінно-волзький – Ерзяньмастор (Мордовія), Мокшеньмастор (Західна Мордовія), Мещерія та Марій Ел.

Фінно-пермський – Удмуртія, Бесермянія, Комі, Комі-Парма.

Фінно-уральський – ханти, мансі, які майже асимілювалися серед нефінно-угорських народів Півночі.

Пушкін, наприклад, недарма став національним російським поетом: крім африканської крові, в його жилах текла фінно-угорська. Пушкін – дуже поширене ерзянське прізвище (від “луш” – “липа”), Родове Болдіно – це мерянське поселення в Ерзяні. Легендарна Арина Родіонівна була їжоркою. Отож, пушкінські казки – поетизований фінно-угорський фольклор, головні герої якого Балда, цар Додон, “мертва царівна”, “кіт учений”. Приміром, у фінно-угорських мовах немає слова “заснути” і говорять “чуть-чуть умереть”. Саме тому і прокинулася “мертва” царівна від поцілунку королевича Єлісея: він не оживив, а просто розбудив її. Проте рядок “и днем, и ночью кот учений” є буквральним перекладом ерзянських молебнів, які розповідають, що відбувається із жрецем після його смерті. Кіт і є померлим жрецем. Ерзяни прив’язували своїх небіжчиків у кронах дубів і вірили, що їхня душа перетворюється на чорного kota. Той на ланцюгу ходив і царство мертвих охороняв.

Якщо аналізувати російських літературних геніїв, то Лермонтов був за походженням мокшею, а його рідна Пенза в перекладі з мокшанської означає “кінець шляху”. Іван Бунін – мецерьак, “буня” з мецерьської – гудзик. Сергій Есенін поєднав мецерьську й ерзянську кров.

До речі, про ерзян: їхня колишня войовничість, лицарство і сьогодні даються взнаки: під час Другої світової війни найбільше Героїв Радянського Союзу було саме серед ерзян. Зокрема, Конєв, Жуков, Власов і неперевершений Чапаєв були ерзянинами. Сов’яни ж називають цей лицарський народ зневажливим словом “мордва”, а це те ж саме, що назвати українця хохлом.

Росіяни споріднені расово, культурно та мовно з народами Японії, Кореї, Маньчжурії, Центрального Китаю. Найприкметнішою ознакою цього є фіно-угорські ієрогліфи. Ця писемність частково збереглася в ерзян, карелів. Уже цілком “руськіє” мешканці Володимирської та Ярославської губерній користувалися мерянським ієрогліфічним письмом навіть у часи Першої світової війни. З’ясувалося це завдяки імперській військовій цензурі. Листи до родичів “мужички” писали “каракулями”. Спеціальне розслідування визначило, що це “понти”. Саме так називали своє письмо мешканці мерянських губерній Російської імперії. Отже, росіянам у XVII–XVIII ст. важко було засвоювати кирилицю – потрібно було змінювати ієрогліфічну свідомість на буквенну! Саме тому києво-могилянці вважали росіян “тупими” і дивувалися, що лише дяки й піддячі так-сяк розуміють грамоту. Для московитів руська = давньоукраїнська грамота тоді була по-справжньому “китайською”.

У сучасній російській мові кожне десяте російське слово має фінно-угорський корінь, та й граматичні конструкції – того ж походження: “я маю”, у слов’ян; “у мене є” у росіян за фінно-угорською традицією. Коли ми говоримо сьогодні “йолки-палки”, то повторюємо мерянське “ех, життя” (йолус – життя), а пушкінський Балда від мерянського “бол” – село. Балда означає селяк.

“Московське суспільство завжди було з присмаком тоталітаризму: воно не мало внутрішньої організованості, його потрібно було організувати “згори”. Росіяни й зараз бояться демократії, щоб не розпасти-ся. Тому-то росіяни сьогодні і без свого культурного поля під ногами, бо відрубують свої природні корені й намагаються причепити чужі, штучні. Вони липнуть до України, аби знайти втрачену рівновагу. І не розуміють, що шукати їй потрібно в собі самих, адже фінно-угорська традиція – велика, красива, жива, – наголосив Ростислав Мартинюк. – І та Росія, якою вона є сьогодні, – це українське породження. Так само, як, приміром, Угорщина – німецьке, Фінляндія – шведське, Естонія – данське, Росія – наше породження. Ми надламали фінно-угорський світ і самоусунулися від його ладування. Ми не зробили того, що шведи, датчани, німці для своїх протеже – ми не створили росіянам структуру, яку вони могли б наповнити корінним фінно-угорським змістом. І це на нашій совісті. А тому поки в Росії бродіння не закінчиться, у нас теж спокою не буде. Потрібно сприяти відтворенню фінно-угорської свідомості росіян, і тоді вони не Крим і Слобожанщину впорядковуватимуть, а себе самих. А від того і ми, і вони виграємо” [78].

Відомий московський антрополог В. П. Алексеев на підставі численних вимірів черепів сучасних росіян і їхніх викопних предків довів, що в них панує фінський та монголоїдний субстрати. Росіяни значно відрізняються не тільки від племен Київської Русі, а й від начебто і своїх попередників слов’ян – кривичів, в’ятичів, словен.

Певний час під впливом вигадок московських істориків була поширена версія про цілковите зникнення україно-руської людності в Подніпров’ї. Буцімто одна частина людей загинула, а друга, рятуючись од монголів, переселилася на тисячу кілометрів на північ – у Московію. На цій хибній підставі зробили антинауковий висновок про те, що єдиним правонаступником і спадкоємцем історії й культури Русі є Московщина. Українці, мовляв, не причетні до спадщини Київської Русі, бо вони лише через 200 років прийшли в Подніпров’я з Карпат і Волині.

Факти засвідчують інше. Посли європейських володарів, які Україною їздили у ставку до хана в Сарай, уже через кілька років після падіння Києва повідомляли, що місто піднімається з руїн, у ньому не

припиняється торгівля за участю купців багатьох іноземних країн. У Переяславі й Чернігові також відновлювалася людська діяльність. Унаслідок монгольської навали зменшилася кількість населення на півдні Чернігівського і сході Переяславського князівств, де переважала зона лісостепу. Люди відступили трохи на північ, у ліси. Дехто знайшов притунок на Правобережжі – в Галичині й на Волині. Михайло Грушевський цілком обґрунтовано стверджував, що внаслідок погрому Києва і наступного піднесення Москви на північ могли переселитися деякі представники вищого духовництва, боярів, купецтва, але аж ніяк не селяни, які становили понад 90 % від населення держави. Незважаючи на всі негативні події української історії, селяни залишалися міцно прив'язаними до своєї землі.

Нищення культури, мови, літератури, перекручування історичних фактів, сповнених жовчі, злоби, безсоромної брехні, а за тинком, начебто благопристойності, світяться ікла деспотичних східних звірів. “Московщина не була правдивою до українського народу і дала перевагу темній політиці”, – наголошував історик Микола Костомаров, а все це робилося з однією метою – повигубити українців доостанку.

Імперські ідеологи і політики розуміли, що без національної культури, без патріотичних почуттів українці втрачатимуть свою єдність, прирікатимуть себе на деградацію. Євген Маланюк висловив важливу думку про те, що збережені пам'ятки руської=української культури, письменства дають змогу “завше прослідкувати ту нитку, яка сполучає Х вік з XX віком, протинаючи найгустіші хащі глухих періодів нашої історії, і якщо “не впала б на Україну полтавська катастрофа, киево-могилянська “схолястика” і “одірваність” напевно створили б культурі і літературі український стислий стиль і міцну форму, організували б історичну пам'ять і відбудували б староруську традицію” [64, с. 627].

У дискусіях про ідентичність саме традицію визнають як елемент, який забезпечує інтегральність національної спільноти: будь-який рух за незалежність неодмінно апелює до морально здорової традиції. “Члени культурної спільноти конструюють свою ідентичність, спираючись на обумовлені культурою ідеї, символи, коди і знаки [12, с. 58]. Культурна ідентичність є передумовою, основою національної ідентичності, яку “конструюють, покликаючись на ідеї, символи, коди і знаки, що їм надають політичного значення і що їх саме так сприймають члени тієї спільноти. Коли йдеться про культурну ідентичність, зверхньою вартістю виявляється спільнота, оперта на культурі, а для національної ідентичності таку роль відіграє політична спільнота, яка прагне здобути суверенний статус або вже його здобула” [12, с. 58–59]. Гнатюк Ольга

вважає, що культурна і національна ідентичності можуть існувати паралельно, ґрунтуючись на комплексі спільних позицій, вірувань, переконань, вироблених у процесі формування окремішньої спільноти.

Характерною рисою культурних і політичних взаємин України з Москвою, які починаються з кінця XVI ст., є культурна перевага України над Москвою, з одного боку, і недовір'я та ворожнеча москвинів до українців – з іншого. Відомий дослідник К. В. Харлампович у праці “Малороссийское влияние на великорусскую церковную жизнь” подає про це такі відомості: “Об отрицательной стороне малороссийского влияния речи идут уже с начала XVII в. На соборе 1620 г. признано было обязательным при переходе их (українців. – *В. Л.*) в Москву... подвергать “исправлению в вере” и перекрещиванию. Даже когда и правительство отказалось от своего взгляда на их неправославие и само пригласило ученых; западиорусов к участию в культурном строительстве, общество (московське. – *В. Л.*) держалось отрицательного отношения и к выходцам из юго-западной России, и к их латинской науке, в которой еретичество есть... Когда состав высшей великорусской иерархии наполовину был занят малороссами, прежнее подозрительное отношение к их вере все же не исчезло и иногда прорывалось к открытым обвинениям как вообще “черкас”, так даже и архиереев в латинстве или в протестантизме... Им (українцям. – *В. Л.*) вменяют в вину даже ту просветительную деятельность их в середине XVII в., которая составила их (росіян. – *В. Л.*) славу й положила начало новой, петровской эпохе в истории русского народа” [14].

Академік Роман Смаль-Стоцький обґрунтовано зазначав, що при-таманною рисою Москви з давніх часів була цілковита нетерпимість до всього чужого. Все, що було не подібним до московського, вважали еретицтвом і зрадою православ'я. Ця риса нетерпимості сполучена була з чисто московською пихою “третього Риму”. Наслідком цих природних прикмет москалів були їхні змагання до повного державного, мовного, економічного й релігійного централізму, до повного “обрусення”. У Москві щодо культури, панував мови засадничий погляд, висловлений патріархом Ніконом: “Когда будет много языков, то пойдет смута на земле” [60, с. 225].

Пильне око “обрусителей” стежило за тим, щоб друковані в Україні книги не потрапляли в Московщину. Якщо ж українські книги проникали через кордон у володіння Московського царства, то їх знищували “на пожарах” як за зміст, так і за “слог еретический”. У 1627 р. спалили у Москві “Учительне Євангеліє” відомого вченого Кирила Транквіліюна-Ставровецького. Москалі “справили” Катехизис Лаврентія-Зизанія

Тустановського, бо не розуміли добре “литовської мови”. Всі заходи, які були спрямовані в Україні на розвиток освіти і науки, викликали у Московщині неприязнь; там дивилися на черкасів-українців як на людей, захоплених латинством, хоч вони зазнавали під польською владою жорстоких знущань, насамперед тому, що не хотіли переходити у католицитво.

Україна спливала кров’ю, натомість могутнішали Московія, Польща, Туреччина, які безугаву шматували, роздирали Україну. Тим часом козацькі гетьмани сподівалися, що, виявляючи лояльність до Москви, переконують царів у своїй надійності й дістануть згоду на автономію України, повернуть народові колишні вольності. Можливо, такі думки були в Івана Мазепи, коли після обрання його гетьманом України у липні 1687 р. він разом із старшиною підписував угоду з московськими царями Іваном і Петром та царівною Софією. Тому й звертаємо увагу на зміст другої частини ст. 19, у якій вперше в історії московсько-українських відносин вміщено наказ:

“Да чтоб Гетману и Старшине, служа Великим Государем, Их Царскому Пресветлому Величеству, народ Малороссийский всякими меры и способы с Великороссийским народом соединять и в неразорванное и крепкое согласие проводить супружеством и иным поведением, чтоб были под одною Их Царскаго Пресветлаго Величества державою обще, яко единой Христианской Веры, и никто б голосов таких не испущал, что Малороссийской край Гетманскаго регименту, а отзывались бы везде единогласно Их Царскаго Пресветлаго Величества Самодержавной державы Гетман и Старшина, народ Малороссийской обще с Великороссийским народом, и вольной переход жителем из Малороссийских городов в Велико-российские города имети.

И Гетман, и Старшина, и все войско Запорожское сей Их Великих Государей, Их Царскаго Пресветлаго Величества, Указ и изволение приняли и обещались содержать твердо” [39, с. 318; с. 126 – 127].

Отже, у цій частині ст. 19 “Коломацьких статей” констатовано, що існує окремо Українська держава під керівництвом гетьмана та що населення цієї держави – “народ Малороссийский” – має з народом “Великороссийским” спільну лише єдину християнську віру. Тому наказують, щоб надалі ніхто не смів і згадувати про окрему українську державу “Гетманского регименту”. Висловлено вимогу, щоб на майбутнє Українська і Московська держави злилися в єдину самодержавну царську державу. На початках цьому повинен також сприяти вільний перехід і проживання українців на території Московської держави. До речі, “вольный переход” виразно перегукується з “прозорими кордонами”, які в роки незалежності Росія нав’язала Україні.

Приклад “неразорванного и крепкого согласия” з Москвою внаслідок “супружества” показав Іван Брюховецький, який перший з українських гетьманів у 1665 р. поїхав до Москви “побачити пресвітлі очі государя”. Засліплений царськими почестями, він прийняв титул боярина, одружився з московкою Дарією – далекою родичкою царя, а за таку “нагороду” підписав новий договір, яким ще більше обмежив права України. Брюховецький погодився на постій в українських містах залог московських військ. Усі податки, які платили міщани і селяни, мали перейти до царського скарбу.

Московія вже тоді вважала: якщо в Україні буде розвиватися своя культура, дотримуватимуться національних особливостей, то не вдасться міцно і навечно прив’язати українців до ординсько-московського сідла. Тому московити не могли змиритися з високим на той час рівнем освіти і науки в Україні, з національним духом культури, звичаїв, традицій, побуту, суспільних відносин.

На довгі віки посилились загрози українцям після Полтавської битви. У той час на картах Європи земля русинів-українців мала назву Русь або Україна, зрідка – Країна Козаків. Московщина однозначно називалася Московією. У ватиканському архіві зберігається “Географічна карта східноєвропейських земель”, на якій українські території зазначені як “Україна” або Земля козаків. Опис цієї карти зробив відомий дослідник україніки Іриней Назарко у праці “Роль козаків у протитурецькій кампанії під Віднем 1683 року” [75].

Етнопсихологічна та культурна протилежність між українцями і московитами була і є такою глибокою, що її не змогли нівелювати царські, а згодом більшовицькі сатрапи, які впродовж століть намагалися асимілювати русинів-українців, знищити їхній генетичний та духовний фонд, перетравивши у спільному імперському котлі. Саме задля цього московити і відмовилися від власного імені і присвоїли назву чужого народу.

У науковій праці “Украдене ім’я: Чому русини стали українцями” Євген Наконечний переконливо показав історичні, політичні, культурно-ідеологічні причини, які на зламі ХІХ–ХХ ст. призвели до зміни наших давніх назв – Русь, русини на Україна, українці, і розкрив імперські мотиви переіменування Московії на “Русь”, по-грецьки “Россію”, тобто розвінчав злодійський вчинок Петра І стосовно русинів-українців.

Цією назвою Московія прагнула показати свою культурність перед народами Заходу і полегшити дипломатичні переговори московського уряду. Петро І уводив назву Росія для того, щоб ввести в оману Європу, боцімто Московія не підкорила Україну, боцімто московський та укра-

їнський народи є тим самим народом, що нібито мають спільну історію, і що боротьба Мазепи не мала національно-державного характеру, а була внутрішньою боротьбою за владу в державі”.

Зміна назви сталася внаслідок захоплення московськими царями українських земель, які становили базу Київської Русі та Білорусії, саме це перейменування слугувало історикові Михайлові Грушевському підставою заявити: “Ми є народ, у якого вкрали назву” [80, с. 70].

Власне за Петра I відбулася така вагома за своїми наслідками ідеологічна переміна етноніма: “...Сама назва Русь, вирвана із серця Києва залізною рукою Петра...” [26]. “Хер Пітер”, як залюбки називав себе Петро I, мав навіть з намір перенести столицю до Києва. Як відомо, Петро I ненавидів місто Москву і всі московські порядки, він згоден був на свій улюблений голландсько-німецький кшталт навіть змінити віру на лютеранську, завести латинський алфавіт і т. п. “Московське царство почало називатися Росією тільки при Петрі I, коли той уперше, начебто інкогніто, їздив до Європи і де його перший раз не прийняв жоден королівський двір, хоча на балах вельмож він був присутній. Просто Москву тоді ніхто не знав і вважав її азіатською країною. А до азіатів тоді було ставлення негативне. А Русь знали здавна. Ось чому, повернувшись з Європи, московський цар перейменував своє царство в Російське, а москалі вперше дізналися, що вони великороси. Допомогло Москві ще й те, що Українська Русь (а Україну знали на Заході тільки як Русь) була вже під Москвою. Великороси – це єдиний у світі народ, який до початку 18 ст. не мав своєї назви, а звався московським людом” [73, с. 105]. Змінюючи етнонім, Петро I сподівався не тільки знищити почуття відрубності українців та білорусів стосовно московитів, а й цих останніх прихилити до Європейської цивілізації.

Дослідник Л. Цегельський у праці “Звідки взялися і що значать назви “Русь” та “Україна” наголошував на тому, що “саме зміна етноніма дала московитам можливість присвоїти і усі ті розмахом і багатством подиву гідні культурні та політичні надбання, що створили в давніх часах мечем і словом сини Русі. Цар перейняв грецький термін “Росія”, щоб таким чином ідеологічно об’єднати Московщину з Україною. Слова “Русь” до сеї цілі він тому не вживав, бо в Московщині слово “Русь” серед простого народу не вживалося, а натомість на Руси-Україні (а так само в сусідніх країнах і в цілій Європі) слово “Русь” означало тоді лише нашу, властиву Русь-Україну. В цілій Європі знали, що “Русь” – це край над Сяном, Бугом, Дністром, Дніпром, а зате Московщину називали тоді в Європі не інакше як “Московщиною” (на латині: *Moscowita*, по-німецьки: *Moskowiten* і т. п.)

Якби Петро Великий був прийняв назву “Русь” як назву своєї московської держави, то через се настало б було баламутство, непожадне для його політичних замірів, бо люди могли б собі думати, що Московщина – се часть нашої властивої Руси. Тим часом Петро I бажав собі з’єднати Русь-Україну з Московщиною в одне тіло, але так, щоби ясно було, неначе Московщина є осередком, а наша Русь-Україна лише прищипкою до сего головного московського пня. Ось тому вхопився він до того слова “Росія”, уживаного в тих часах деякими нашими церковними писателями (а невживаного ні серед народу нашого, ні серед народу московського) та назвав тим словом цілу свою Московську державу, в якій склад входила вже і Україна з лівого боку Дніпра. План його був ясний – аби під новою назвою злучити хитро в одне тіло Московщину і властиву Русь-Україну” [122, с. 57]. Отже, зміна назви Московської держави кинула виклик і державності українського народу.

“У засвоєнні Московією назви “Россия” не обійшлося без участі самих русинів-українців, – зазначив кандидат філософських наук Іван Паславський. – Ще в другій половині XVII століття представники київської вчености, – а це були здебільшого православні попи й ієрархи, – висунули й обґрунтували ідею неперервности київської історії, яка, мовляв, знайшла своє династичне й державно-правове продовження у московських царях” [82]. Цю тезу він показує на прикладі “Синописа” – історичного твору, що вийшов із середовища Києво-Печерської лаври 1674 р. Цей історичний опус настільки прийшовся “ко двору” Російської імперії, що впродовж наступних ста років його перевидавали понад двадцять разів! У цьому творі лінія престолонаслідства від Володимира Великого до московських князів подано як доказ, що Русь-Україна законно належить Москві. Водночас київські православні книжники намагалися “русинізувати” московитів, тобто призвичаїти їх до руської історії, до руської культури й освіти, церковної обрядовості й руського національного етосу. Зокрема, вихідці з України, які в той час заповнили Московію на єпископських катедрах та навчальних закладах, заново реанімували для потреб імперії вже згадувані тут штучні терміни “Россия”, “Великая Россия”, “Малая Россия”, “Великороссиянин”, “Малороссиянин” тощо.

Із православної запопадливості київських учених-книжників знаменито скористалася Москва: русинів – цих гордих синів Руси, – вона перетворила на своїх рабів під зневажливою кличкою “малороси”. За цим послідував другий акт трагедії: перетворивши русинів на етнічну новинку – малоросів, московські правителі заходилися підібрати відповідну назву для власного племені, яка була б гідною новоявленої

“Російської імперії”. Етнонім “русини”, під яким цивілізований світ із давніх-давен знав і розумів лише українців, московитам, зрозуміло, не підходив. Давні самоназви жителів Московії – “крестьяне” (тобто, “християни” – на відміну від мусульманського населення “християнізованого татарського царства”) чи московити (москвини) – в силу зміни назви держави ставали анахронізмами і також не підходили.

Нову етнічну назву треба було обов’язково прив’язати до нових політонімів “Русь”, “Россія”. Упродовж цілого століття – від епохи Петра I до часів А. Пушкіна, – в російській історіографії, публіцистиці і навіть літературі відбувався активний пошук нової адекватної назви для корінного населення молодої динамічної імперії. Вигадували нові і видозмінювали давніші назви, що мали спільний корінь зі словом “русь”. Зокрема, були штучно створені для колишніх “крестьян”-московитів нові назви на зразок “россы”, “руссы”, “русичи”, “россияне”. Останній термін, між іншим, вигадав український вчений Теофан Прокопович – духовний опричник Петра I. Однак ці штучні етноніми сприймали як архаїчні, неприродні, і тому не прийняли.

Натомість прижився атрибутивний термін “русский”, що його на грецький манер було перероблено із присвійного прикметника “русський” (український). Прижився він, очевидно, тому, що найбільш природно відповідав самій суті колишнього соціально-правового статусу “крестьян”-московитів, які на початках своєї історії (XI–XII ст.) були завойовані Руссю, тобто були руською власністю. Слушно наголосив Є. Наконечний, що сучасна самоназва росіян “русские” є “своєрідним реліктом колоніальної клички”. Адже підданого питали не “хто ти?”, а “чий ти?” і підданий відповідав: “я руський”. У цій прикметниковій назві “русские” деякі сучасні панросійські ідеологи хочуть вбачати “величайший смысл”, ледь не месіанське покликання московитів.

Якщо в корінній Московії терміни “Россія”, “русские” поступово приживалися, то історична Русь ніяк не могла сприйняти накинуту їй принизливу назву “Малоросія”, а русини нізащо не хотіли перетворюватись на “малоросів”. Усім своїм єством вони відчували: щоб не розчинитися в “общерусском море”, необхідно продовжити своє історичне буття під іншим іменем, яке гарантувало б їхню національну ідентичність і не дозволяло б московським маніпуляторам спекулювати на спорідненості назв “Русь” і “Россія”, “русини” і “русские”. Щоб зірвати смертельно небезпечний асиміляторський натиск московського царизму, його тактику мімікрії в етнонімічній термінології, було вирішено здійснити революційний крок – перейти до нових назв: *Україна, українці, український*.

Цей перехід полегшила давня географічна назва “Україна”, яку вже від XII ст. вживали на означення граничних земель Руської держави: у 1187 р. в літописі згадують “Україна” на означення Переяславського князівства, а в 1189 р. – “галицька Оукраина”. Є. Наконечний детально висвітлив цілий комплекс питань, пов’язаних з походженням, вживанням та значенням назв “Україна” “українець”, “український”.

Євген Наконечний показує, як зусиллями істориків, публіцистів, письменників етнотопонім “Україна”, а згодом й етнонім “українець” утверджувалися у свідомості колишніх русинів, позбавлених московським завойовником свого історичного імені.

Першими звернулись до овіяних романтикою слів “Україна”, “український” культурні діячі тих українських земель, де під найбільшою загрозою була наша давня назва “Русь”, тобто в Російській імперії. Доба романтизму з її ідеалізацією всього народного давала додаткові імпульси до відродження давньої народної назви “Україна”. Піонером у цій справі була Слобожанщина. Дослідники, зокрема, Омелян Пріцак, пов’язують утвердження і поширення слів “Україна”, “український” з утворенням 1805 р. Харківського університету. Саме діячі цього першого вищого світського навчального закладу в підросійській Україні випустили у світ низку видань під промовистими назвами: “Украинский вестник” (1816–1819), “Украинский домовод” (1817), “Украинский журнал” (1824–1825), “Украинский альманах” (1831), “Украинский сборник” (1838, 1841). Ці знакові для українського національного відродження видання вийшли у світ завдяки зусиллям професора Ізмаїла Срезневського та його найближчих співробітників Петра Гулака-Артемовського, Олександра Склабовського, Григорія Квітки-Основ’яненка та ін.

Згодом, після заснування 1834 р. Київського університету, його перший ректор Михайло Максимович продовжив почини своїх харківських попередників, видавши два альманахи під назвою “Украинец” (1859, 1864), а професор цього університету Микола Костомаров написав програмний документ Кирило-Мефодіївського братства “Книга битія українського народу” (1847). Цю естафету своєрідної термінологічної українізації підхопили два найбільші тогочасні письменники – Панько Куліш (віршована епопея “Україна”, 1843) і Тарас Шевченко, який своєю геніальною творчістю найбільше спричинився до утвердження й популяризації етнотопоніма “Україна”, і, по суті, обезсмертив його.

“Оскільки перехід до нового етновизначального терміну був рухом суто ідеологічним, – пише Є. Наконечний, – то очолити його мала інтелігенція. Для цього погрібна була генерація політичних та ідейних провідників, що цілеспрямовано і незламно повели б народ за собою. І така генерація

інтелектуалів у слушний час з'явилася на галицькій землі. Із плеяди тодішніх національних лідерів, які “перехрестили” галицьких русинів на українців, досить вибрати лише три постаті: це історик Грушевський, письменник Франко, митрополит Шептицький. Для сучасників ці геніальні особистості, якими міг би пишатися будь-який європейський народ, вважалися найвищими авторитетами. Саме вони остаточно схилили терези на користь етноніма “українець” [76, с. 306–307].

Прийнявши назву “українці”, галичани, а за ними буковинці й закарпатці переможно завершили реалізацію великої ідеї соборності усіх етнічних руських земель під новою спільною назвою “Україна”. Фактом величезного історичного значення було те, що ця попервах географічна назва поступово перетворилась на національну ідею, яка в процесі свого історичного розвитку зуміла об'єднати в одне ціле такі історично не подібні між собою території, як Сіверщина, Донбас, Слобожанщина, Причорномор'я, Полісся, Волинь, Прикарпаття обидвох сторін гір, Буковина й Поділля. Водночас, перехід від самоназви “русин” до етноніму “українець” зіграв дезінтегруючу роль у лоні самої російської імперії, оскільки завдав вирішального удару по імперській московській ідеї “єдиного русского народа от Камчатки до Карпат”. “В умовах московської неволі мало величезне значення для утвердження культурної і національної ідентичності українського народу, – наголосив Іван Паславський. – Можна з повним правом сказати, що утвердження єдиного національного імені допомогло Україні вистояти і зберегтися в часи советського лихоліття і під цим іменем повернутися на історичну арену вже як суверенна, незалежна держави” [83].

Хоч традиційна для Європи Московія з волі загарбника і ката України Петра I стала Росією, а з древньої Русі утворився й утвердився етнонім Україна – ім'я нації, що визначає її ідентичність, “протягом багатьох століть етнічно-культурна субстанція українців не мінлася, а формальна зміна етноніма цілком не торкнулася фактичного етнічного змісту поняття” [20, с. 67].

Для того щоб постати перед світом прогресивним діячем, Петро I після Полтавської битви купував у Європі журналістів і наказував, аби ті висвітлювали діяльність Мазепи та історію України з його, Петрового, погляду. Згодом це Петрове бачення проникло не лише в журналістику, а й стало основою “науки”. Воно стало також підґрунтям творчості, наприклад, пушкінська “Полтава”.

Асиміляція українців, уніфікація їхньої культури, традицій, звичаїв були зорієнтовані на зближення, а згодом і цілковите злиття українсько-го етносу з російським. Першим об'єктом “обрусенія” стають провідні

верстви українського народу: православна шляхта, козацька старшина і духовенство. Унаслідок цього на початку ХХ ст. українці залишаються народом без власної провідної верстви. Проте зазначимо, що російщення української верхівки не завжди було примусовим. Тим більше, що Росія застосовувала не тільки негативні стимули. Близьк імперської величності і влади виявився для багатьох українських аристократів дуже привабливим, а потяг до посад і звань на чужині (як у польські часи) – непереборним. Аристократичний уламок, що відірвався від українського етнічного материка, перетворювався на органічну частину російської імперської верхівки.

Орест Субтельний влучно наголосив, що багатьох представників колишньої української старшини вражала могутність і велич імперії, приваблювала можливість блискучої кар’єри, а їхнє самолюбство тішила свідомість власної належності до дворян Російської імперії. Для них Україна стала чимось ледве більшим від частини, хоч і дорогої, імперського цілого, а український народ – лише “плем’ям” російського народу. Внаслідок інтелектуального “обезголовлення” українців, масового винищення національних патріотів у народі формувалась свідомість “малоросійства” бездержавності, меншовартості. Росія ставала символом прогресу і вищої культури, а Україну, позбавлену державності й самостійності, вважали провінційною з відсталою культурою, а її населення – мужицькою нацією.

По суті, народи, поневолені Російською імперією, в тім числі й український, отримували від Росії не російську культуру, а російське безкультур’я (читай – безпросвітне п’янство і матюгальництво. – *В. Л.*). Лише зрідка антикультурницькі, руйнівні акції переривалися культурними демонстраціями (як, наприклад, балетом чи чимось іншим), то передусім для того, щоб обдурити довірливих малоросів, а заразом прищепити їм почуття культурної меншовартості [99, с. 134]. Цинізм парадоксальності також полягає в тому, що представники православної шляхти, козацької старшини і духовенства, які зреклися “козацької культури”, були в ті часи і нині, на жаль, є носіями найлютішої загрози українськості, нищителями української культури, мови, звичаїв, традицій, правдивої історії, української церкви. Це теперішнім “обрусителям”, “єдинонеделішнікам”, “путінозаврам” письменник Василь Захарченко роз’яснює: “Ми, українці, зовсім інший народ, ніж росіяни. Ми зовсім іншу маємо історію, власну історію, власних героїв, ще не вивчених нами, недооцінених, а отже і недонаслідуваних нами в нашому житті. Прагнення наші культурно і історично були протилежними прагненням росіян, Російської імперії та її советської іпостасі – ССРСР.

Наші прагнення віками були спрямовані до незалежності, до можливості і необхідності жити власною соборною Державою. Прагнення Росії були і є зовсім протилежні – знищити нас – нашу незалежність” [34, с. 34].

Московсько-російське “єдинообразие” потужно (безцеремонно, нахабно, відверто і приховано) входило в усі сфери українського культурного, суспільного, побутового життя. За цим також стежила царська цензура. У 1801 р. вийшов указ, щоб на заголовних картках книжок був напис: “По одобрению... цензуры печатано”. У цензурному статуті від 1804 р. вже виразно говориться: “Ни одна книга или сочинение не должны были напечатаны в Империи Российской, ни пущены в продаж, не быв прежде рассмотрены цензурой”.

Цензуру було також запроваджено в Харківському університеті, відкритому 1805 р.: “Университет имеет собственную свою цензуру для всех издаваемых им или Членами его сочинений, к наукам и словесности относящихся, также для книг, выписываемых для своего употребления из чужих краев. К ведению его принадлежит Цензура всех сочинений частными людьми в Округе его издаваемых” [88, с. 651].

Тривалий час у різних комуністичних документах, підручниках з історії була панівною теза: перебування України у складі Російської держави сприяло дальшому розвиткові культури і літератури. Насправді було інше. Поглиблювалось російщення, яке охоплювало всю систему освіти та культури. Давні українські школи російський уряд перетворював на суто духовні, а у нових – викладання велось тільки російською мовою.

Появу українських творів у столичних російських журналах і моді на все українське пояснюють не “дружбою” і пошаною до “братньої” культури, а зовсім іншими причинами, які були ґрунтом для заперечення росіянами самостійного розвитку української літератури. Літературно-естетичні симпатії до української екзотики й української тематики в російській літературі з розвитком самої російської літератури навіяні, зокрема, романтизмом. У ширшому аспекті – це був “широкий рух до засвоєння вартостей української літератури і прилучення її до російської культури” [15, с. 185].

Вміщуючи українські твори в російських журналах, видавці керувалися здебільшого саме таким поглядом на Україну, як на частину Росії, а на її мову, народну пісню і літературні твори – як на провінційне відгалуження російської культури. Українські твори в російських журналах ознайомлювали читачів з приєднаною Україною, її народом і словесністю на благо Росії та її культури. З такою думкою містив українські твори в “Молве” Надеждін.

Вірний цареві чиновник Дмитро Бантиш-Каменський у ретельно документальній “Історії Малоросії”, яка вийшла у 1822 р., також зазна-

чав, що, незважаючи на свою героїчну історію, українці – відгалуження російського народу, походять з одного руського кореня, а возз'єднання України з Росією – визначна подія їхньої історії.

Шовіністична вседозволеність в Росії душила українську культуру, позбавила український народ “всякої можливості просвіти, поскільки існуючі школи займаються тільки обмосковленням дітей, що навчаються в них; література заборонена, мова вигнана звідусіль: із церков, школи, офіційних і громадських установ, із суспільства; кожне українське слово, кожна зносина з Галичиною викликає поліцейську підозру, нагляд, а часто тюрму, висилання, голод внаслідок позбавлення права заробляти, – говорилося у зверненні “російських українців” до європейської демократії 1895 р. – Скільки б не говорили істинно ліберальні великороси про свою непричетність до того гніту, який зносить українська нація, все ж вони не можуть заперечувати, що відома частина їх преси стоїть за цей гніт і що уряд душить українців в ім'я великоруської народности, що українська культура і література переслідуються в ім'я великоруської культури, мови і літератури; що нарешті українцю не дозволено бути українцем для того, щоб насильно зробити його великоросом.

Ліберальні кола знали, що “эту грязную” роботу поневолення українського життя в інтересах російського проводить адміністрація, жандармерія, поліція, “министерство народного просвещения”, “святейший синод”, “управление по делам печати” та багато інших “почтенных и полупочтенных” установ. Тому нетактовним вважалося підкреслювати великоруську шовіністичну точку зору, “відкриваючи національне лице” – великоруське. За краще, тактовніше, а в результаті видатніше вважалося налягати на непотрібність загострення національного питання, на другорядне значення його проти далеко важливішого завдання – втягнення мас в коло загальнолюдських інтересів.

Українська громадськість мала добру нагоду впродовж віків переконатися, що справа української культури, справа українського слова, розвитку українського народу чужа для російської суспільності... Російська суспільність виступала, а скоріш не виступала за вільний розвиток української культури, засліплена своїм державним становищем. Російська бюрократія – рідна дочка російської суспільності” [68, с. 160–161].

Іван Франко наголошував, що “українській спільноті прийдеться видержувати хронічну, довгу, але не менш важку боротьбу з російською суспільністю та крок за кроком відвойовувати собі у неї право на самостійний розвій” [119, с. 280], бо російські та російськомовні особини, космополітичні та агресивні індивіди – московити, далекі від України, від розуміння, що вона має природне право бути незалежною, соборною,

правовою, демократичною державою. Через задушливу неусвідомленість, низький рівень національної духовної культури сучасні росіяни продовжують ординсько-московську завойовницьку політику.

Характеризуючи злети і падіння російської культури, Анатолій Свідзинський зазначив, що вона значною мірою була створена розумом і руками росіян за кошти, отримані грабунком сусідніх народів і нещадним визиском власного, через що виявилася не національною, а глибоко шовіністичною. Процес російського культуротворення був вкрай zdeформований імперськими цілями. Ті з творців культури, які підкорилися шовіністичним силам, завжди відчували свою неповноцінність, роздиралися внутрішніми суперечностями, особливо це було характерно для неросіян за походженням [99, с. 140]. Найяскравішим прикладом є Микола Гоголь. Зокрема, Іван Франко писав: “Як безмірно корисніші були обставини, серед яких писав Гоголь, у порівнянні до тих, серед яких пройшло бурлацьке та невільницьке життя Шевченка! А в їхній духовій діяльності що бачимо? У Гоголя прудкий хід на недосяжні височини артизму, та на тих височинах заворот голови, внутрішнє роздвоєння, чорні сумніви і упадок у дебрі містицизму; а у Шевченка рівну ясну дорогу все вгору та вгору, все на вищі світліші височини, до таких гармонійних акордів гуманної евангелії, як “Марія”. Які були причини такого кінця Гоголевої кар’єри, різні різно пояснюють, та все-таки серед тих причин важне місце займають відчуження геніального Українця від рідної мови та його болюча внутрішня трагедія...” [118, с. 265–266].

Фатальний тягар імперських устремлінь упродовж усієї історії Росії, починаючи з Московського царства включно з нинішнім рашистським режимом Путіна, спрямований на розчавлення української національної культури, звичаїв, традицій, побуту. Політику “обрусення” провадили послідовно, настирливо, безперервно, удар за ударом скеровуючи на одну точку – національне нівелювання українського народу. Починалося з культури, мови, бо коли не розвивається рідна мова, культура – не може розвиватися й національна думка. Виховання, зостаючись народним і національним, способами своєї діяльності мусить мати загальнолюдську, гуманістичну мету. Школа ж в Україні “стала ще більше москалізаторською, ніж була, – писав у 1896 р. Б. Грінченко. – Величезна більшість учителів соромить дітей їх українською мовою говорити. Українські національні згадки, українську історію викинено з читанок шкільних, або тільки їм місця пущено і так на тому місці сказано, що бодай би вже й нічого не казано!.. Якесь нікчемна плутаниця, а часом таки й брехня. А замість історії вкраїнської скрізь історія московська

викладається так, мов би вона нашому чоловікові рідна. Та ще й яка історія! Що стукнеш, то скрізь хвали та гімни земним божкам: Павлови, Миколі, Катерині, Петрові; хвали Суворовим, Корниловим, Скобелевим і всій російській солдатчині! Тут усякі “подвиги” рабської вірності... Московська історія дається українському народові як його рідна, а потім – коротенька згадка про український народ, як про якийсь додаток до московського” [7, с. 255–266].

Французький публіцист, який два рази був міністром, І. Гійо слушно наголошував, що “культура Українців була багато вища, як культура Москалів. Москальська сила не представляє собою ніяк цивілізаторського елементу. Вона здавлює і абсорбує народи, а то Українців вже здавна” [52, с. 10]. Літератор, соціолог Ф. Опенгаймер писав: “У Росії привалюються народності до землі, викорінюється кожна неросійську мову, культуру і кожна окремішність, бажаючи утворити одноцільну державу, оден народ, одну мову, з одним самодержцем і папою в одній особі. А великанська держава замінилася тим часом у гниле болото, в якому не може рости і розвиватися ніяка ростина культури, чи людського щастя.

Нарід, що бореться за свою культуру, мову і окремішність, бореться в купі з тим за культуру і щастя цілого людства. Тому нехай вам, Українці, світить у вашій боротьбі зоря щастя [130, с. 11]. Ці слова опублікував 112 років тому посол до австрійського парламенту Василь Яворський. З плином часу їхня актуальність зростає. Адже у нинішній війні, яку розв’язала Російська Федерація, українські незламні воїни-герої захищають не лише українську землю, а й свободу і незалежність європейських народів, “культуру і щастя цілого людства” від російських агресорів. На жаль, очільники деяких країн Європи досі глибинно не збагнули суть цинічно-агресивної, брехливої ідеології та політики московських владомощців, імперської психології великої кількості росіян, з мовчазної згоди яких століттями цькували, таврували, асимілювали, знищували українців.

У циркулярі від 20 січня 1910 р. Міністр внутрішніх справ П. Столипін наказував губернаторам не дозволяти створювати “иностранческие” товариства “в том числе украинские и еврейские, независимо от преследуемых ими целей”. Це пов’язано з тим, що їхні дії не відповідають “русским государственным задачам образования обществ, преследующих узкие национально-политические цели, так как объединение на почве таких национальных интересов ведет к усугублению начал национальной обособленности и розни и может вызвать последствия, угрожающие общественному спокойствию и безопасности”

[24, с. 83]. Зарахування українців до “инородцев” виявилось сенсаційним, адже воно не збігалось з офіційними догматами про єдиний корінь східнослов’янських народів, “общерусскую культуру...”, про недопущення жодної етнічної різниці між українцями і росіянами.

На початку 1911 р. з’явився ще один документ, що стосувався українського культурно-освітнього відродження. Сталося це так. Українці, які жили в Москві, задумали заснувати свій клуб – “Українська хата” й подали в 1910 р. статут клубу на розгляд “Московского Губернского Присутствия”. Та “градоначальник” не захотів його реєструвати і вніс до Сенату протест. Міністерство внутрішніх справ підтримало позицію “градоначальника” і в рапорті до Сенату висловило свій погляд на українську справу: “Хотя ближайшей целью общества и является литературная поддержка, но, очевидно, главным являются культурные цели. Между тем, такая цель для украинского общества, с точки зрения русской государственной власти, представляется крайне нежелательной и противоречит всем начинаниям, которые правительство проводит по отношению к бывшей Украине. Исходя из того положения, что три главных отрасли восточного славянства Великая, Белая и Малая Россия и по происхождению и языку не могут не составлять одного целого, наше правительство, начиная с 17-го столетия постоянно боролось против движения, известного в наше время под именем украинского и олицетворяющего собою идеи возрождения прежней Украины и устройство Малорусского края на автономных, национально-территориальных началах. После добровольного воссоединения Украины с московским государством, указанное движение, не имея под собою твердой почвы и исторических причин, потеряло свою силу, уступая место естественному слиянию родственных и близких между собою славян, и сохранилось лишь среди отдельных непримиримых слоев малорусского населения. В настоящее время сепаратистское движение стало вновь возрастать и поддерживается, главным образом, из Австрии, Галиции. Влиянию проживающих во Львове непримиримых сепаратистов следует приписать наблюдающееся с 1905 г. стремление у нас образовать общества, которые, под видом культурно-просветительных целей, быть может, сами того не сознавая, содействуют возрождению украинского сепаратистского течения (общество Просвита, Громада и др.). Национальные и политические стремления настолько тесно связаны между собою в украинском движении, что разграничение их является совершенно невозможным, и в нашу государственную задачу, во всяком случае, не может не входить устранение всех подобных обстоятельств, в особенности искусственных, среди вполне одноплеменных народностей. По этим соображениям, при-

знать образование общества “Украинская Хата”, приемлющего программу укрепления сепаратизма, с точки зрения государственных интересов недопустимым. Министр внутренних дел полагает, что учреждение в Москве общества “Украинская Хата” не подлежит разрешению, как стремящегося к достижению узконациональных целей и потому угрожающего общественному порядку и безопасности” [54, с. 130].

Варварські багатівікові загрози українцям тривали. Брутальними нападами на український рух рясніли російські консервативно-шовіністичні газети і журнали. Наприклад, “Новое время”, “Киевлянин” закликали боротися з українством не на життя, а на смерть, відстоювати панування “русского общегосударственного языка” з такою ж енергією, як своє життя, і за будь-яких сепаратистських настроїв зберегти Російську імперію. Дискусія навколо українського питання передусім зводилась до того, щоб відстояти імперсько-панславистську тезу про єдність культури “великоросів”, “малоросів” і “білоросів”. З-поміж захисників “гегемонии русской культуры” виділялись реакційністю О. Меншиков, О. Савенко, П. Флоринський, І. Філевич. Ревно піклувався про неї і П. Струве.

“Не может быть никакого сомнения в том, что постановка в один ряд с русской культурой других, ей равноценных, создание в стране множества культур так сказать, одного роста, поглотит массу средств и сил, которые при других условиях пошли бы не на националистическое размножение культур, а на подъем культуры вообще”, – писав П. Струве, думки якого, до речі, у різних варіаціях повторюють сьгоднішні захисники “единой общерусской культуры”, “единого общерусского языка” в “едином и неделимом братском союзе славянских народов”. Нинішні вороги нашої держави галасують так само, як колись П. Струве, про те, що відродження, розвиток української мови і культури є не що інше, як “националистическое размножение”, що суперечить здійсненню імперських поглядів про “триединый русский народ”.

Підтримуючи реакційні російські кола, П. Струве наголошував: “Я глубоко убежден, что, например, создание средней и высшей школы на малорусском языке было бы искусственной и ничем не оправдываемой растратой психических сил населения. Ибо историческое соотношение между русской (“великорусской”) и малорусской культурой сложилось так, что “русский” (= “великорусс”) может быть культурным участником национальной жизни и образованным человеком, не понимая вовсе малорусского языка, но “малоросс”, не понимающий русского языка, просто еще безграмотен в национальном и государственном отношении, еще не прочел национально-государственного букваря.

Нужно же вдуматься, что означает эта излюбленная постановка “великорусской” культуры в один, ряд с “малорусской” и “белорусской”. Это значит, что рядом с русской культурой на всем, так сказать, протяжении культурного творчества должны быть созданы параллельные культуры – “малорусская” и “белорусская”. Ведь тут речь идет не просто о “преподавании в начальной школе на местном языке; перед нами не более, не менее как огромный, поистине титанический замысел раздвоения или растроения русской культуры на всем ее протяжении – от букваря до “общей патологии” и “кристаллографии”, от народной песни до переводов из Овидия, Гете, Верлена или Верхарна.

Это значит, что “малорусская” или “белорусская” “нации” станут в такое же отношение к “великорусской”, в каком чехи стоят к немцам или австрийские “украинцы” к полякам” [109, с.185–187].

Полемізуючи з Б. Кістяківським (псевдонім “Українець”), який стояв на позиції повнофункційності української мови і культури, П. Струве знову виявив свій шовіністичний дух у таких постулатах: “Наряду с общерусской культурой и общерусским языком – культура малорусская или украинская есть культура местная и областная. Это положение “малорусской” культуры и “малорусского” языка определилось всем ходом исторического развития России (ніби не було фізичного і морально-психологічного знищення Української держави?! – В. Л.) и может быть изменено только с полным разрушением исторически сложившегося уклада не только русской государственности, но и русской общественности.

Не имея ничего против культурных украинских стремлений, как стремлений поддерживать и пестовать “местные” особенности быта и языка, я сознательно и решительно высказываюсь против заострения этих “областных” тенденций до политическою и культурного партикуляризма, отрицающего общерусскую культуру, ее орган и символ – общерусский язык, и стремящегося областное украинское начало поставить в один ряд и на одну ступень с национальной стихией, которая, по моему глубокому убеждению, в единой России должна быть в этом смысле единой.

Я не сомневаюсь однако в том, что политическое заострение областных культурных стремлений сможет внести мною нежелательного и прямо таки разрушительного в русскую жизнь. Если, например, малорусская интеллигенция будет нести в народ систематическую проповедь, что культурная гегемония общерусского языка держится только политическим насилием, “панским” господством, есть бюрократическое измышление, – этим будет натворено много вреда” [110, с. 66, 74].

Зокрема, П. Струве закликав “русское прогрессивное общественное мнение энергично, без всяких двусмысленностей и поблажек, вступить в *идейную* борьбу с “украинством”, вживати будь-яких заходів, щоб “интеллигентская украинская мысль” не впала на народний ґрунт і не запалила його українством, бо це “чревато величайшим и неслыханным расколом в русской нации... Все “окраинные” вопросы окажутся совершенными пустяками в сравнении с такой перспективой “раздвоения” и – если за “малороссами” потянутся и “белоруссы” – “растроения русской культуры” [110, с. 85].

Різно засуджуючи проімперську, антиукраїнську позицію П. Струве та інших представників реакційних російських політиків, журналістів, С. Петлюра писав: “Где уж тут считается с педагогическими мотивами, с голосом жизни-муки, когда интересы “Великой России” требуют нивелиции народных отличий, которые должны быть принесены в жертву фетишу государства?”. Далі справедливо зауважував: “Перед нами совершающийся факт сдвига русского либерализма в сторону великорусского национализма, преследующего, совершенно не скрываясь, ясные зоологические цели” [86, с. 74].

Злісні “зоологические цели” царської політики щодо українців, суттю якої було повне заперечення існування окремої української нації, зневажливе ставлення до “малорусского племени”, свідомо чи не свідомо підтримувало багато російських письменників. Порівнявши їхні оповідання, в яких змальовано українців, В. Винниченко помітив, що “всегда и всюду “хохол” – немного глуповат, немного хитроват, непременно ленив, меланхоличен и порой добродушен. О других свойствах человеческой психики у “хохлов” из этих рассказов совсем не слышать. Более тридцати миллионов их, а такая удивительная неподвижность и односторонность развития. Что ни фигура, то либо мешковатый дурак, то придурковатый лентяй, либо ленивый пройдоха. И редко-редко это – недалекий, сентиментальный, не злой простак, в роде “хохла” М. Горького.

Характер языка этих “хохлов” совершенно аналогичен с характером языка героев из еврейско-армянских анекдотов. Эти удивительные “хохлы” говорят точь-в-точь, как когда-то говорили персонажи Гоголя. Та же наивная грубоватость, та же прославленная “юмористическая нотка”. Мужик, интеллигент, рабочий – все говорят в одном и том же тоне и чуть не об одном и том же.

Гоголю простительно было коверкать украинский язык, их быт, характер, так как в этом исковерканном виде была для того времени своя художественная правда. Но в наше время, когда украинская нация растет не по дням, а по часам, когда украинская интеллигенция,

сознательная, знающая свой парод и язык, составляет значительную часть читателей России, идти по стопам Гоголя уже нельзя без вреда для своей репутации искреннего и истинного художника. Но русские писатели – удивительные консерваторы в отношении украинцев” [9, с. 30–33].

Проти національного пробудження і самоусвідомлення українців виступали різні урядовці, виховані у традиціях “православия, самодержавия и народности”, без сумніву, народності російської. Вони прискіпливо стежили за тими, хто мав якісь симпатії або хоча якесь відношення до українського руху, радили імперському московському режимові, як би надійніше закувати українців у кайдани національно-культурного безпам’ятства.

Для придушення українського руху, руху багатомільйонного народу до свободи, рідної мови і культури царський режим використовував Першу світову війну. Уже через два дні після початку війни було закрито єдину українську щоденну газету “Рада”, а наклад надрукованих чисел “Світла” й “Літературно-Наукового Вістника” skonфісковано. Зокрема, 9 січня 1915 р. припинено вихід усіх українських періодичних видань.

Як тільки російські війська зайняли Галичину й Буковину, почалося тотальне нищення всього українського. Зазначимо, що 7 вересня 1914 р. московська поліція опечатала редакцію “Діла” та інших українських пресових органів. “Далі почалося таке брутальне російщення Галичини, що навіть Мілюков у Думі мусив назвати це “європейським скандалом”. Уже за своїми намірами московський режим у Галичині заслужив на цю назву, та коли додати, що до складу окупаційної адміністрації увійшли (як це визнавав сам генерал-губернатор Галичини граф Г. Бобринський) найгірші елементи російської поліції, то зрозуміло, що у практиці “воссоединение” набрало форм насильства над українсько-галицьким громадянством” [27, с. 124].

Російська окупаційна влада позакривала всі українські часописи (крім москвофільських), усі школи, усі політичні, культурні, освітні та економічні організації й установи. Учителів приневолювали вчитися російської мови. Наказ генерал-губернатора від 30 вересня 1914 р. заборонив продавати по книгарнях або випозичати з бібліотек українські книжки. Коли ж це не допомогло, вийшов інший наказ: українські книжки конфіскувати й нищити. Не було пощади ні шкільним підручникам, ні молитовникам – усе було спалено.

Українську мову заборонили вживати в адміністрації, суді та взагалі у всіх громадських організаціях. Православ’я оголосили панівною релігією. Чимало українських уніатських священників вивезли в глиби-

ну Росії або на Сибір, присилаючи на їх місце російських “батьшок”.

Москалі масово заарештовували й українських суспільно-культурних діячів, більшість яких вивозили з Галичини. За митрополитом Андреем Шептицьким заслали таких українських діячів, як: о. д-р Боцян, К. Малицька, д-р Британ, директор М. Заячківський, Ю. Балицький, д-р В. Охримович, К. Паньківський, проф. І. Свенціцький, д-р С. Федак, д-р М. Шухевич, посол Т. Старух. Свідомих українських селян валками відправляли у глибину Московії.

У книзі “Письменники зблизька” М. Рудницький згадував про те, що в окупованому російськими військами Львові Іларіон Свенціцький – директор Національного Музею і Михайло Павлик “подумали про те, що треба б видавати газету для місцевого населення. Одначе одразу виявилось, що їхні погляди непримиренні. Свенціцький був тієї думки, що якщо царська влада не дозволить видавати газети українською мовою, то хай її замінить російська.

– А для кого, – сказав Павлик, – ви намірені видавати газету російською мовою? Дня наших селян і робітників, які її не знають? Це, так би мовити, не практичне питання, а принципове: ви хочете, виходить, погодитись з царською владою в тому, що українська мова в Галичині – це вигадка?” [96, с. 77].

М. Павлика боліла українська національна справа. Він не міг змиритися з тим, що й у російських демократичних колах питання про самовизначення України не сприймали, воно викликало не лише здивування, а й заперечення, навіть обурення. Суть не лише в тому, що російське громадянство не було об’єктивно поінформовано про українську історію. “В основі справи лежали й глибші причини – підсвідома чи й свідома участь російського громадянства в чинах правительства супроти України, – писав О. Лотоцький. – Вже з XVIII століття росіяни стали вважати Україну за частину органічно-єдиної держави, а з погляду культурно-національного – за варіант російської культури. Система урядових репресій та нагінок виховує громадянство в певному напрямі та просякає його працю тими ж тенденціями й методами. Твердо засвоївши ідеї єдності східного слов’янства та великодержавної місії Росії, російська інтелігенція вкоріняє ту офіціальну ідеологію в народні маси” [59, с. 404].

Довготривале поневолення України різними колонізаторами негативно впливало на розвиток національної культури. Як у Польщі, Румунії, Угорщині, так і в Росії, нищення українства було, так званим, правилом хорошого тону, показником польськості, румунськості, угорськості чи російськості, незалежно від ідеологічних переконань і

політичних поглядів, а найголовніше – воно було державною політикою. Той факт, що життя під гнітом якось тривало, були у ньому і позитивні моменти, зокрема, й культурні досягнення, аж ніяк не можна приписувати колонізаторам, переносючи на них українські позитивні здобутки. “Бо все позитивне виникало не завдяки, а всупереч гнобленню” [99, с. 131], – справедливо зазначив Анатолій Свідзинський. Покликання культури – скріплювати, зміцнювати цілісність етносу, народу, нації, тому в минулому і тепер потрібно знаходити і дотримуватися оптимального варіанту між закритістю та відкритістю культури.

Григор-Меріам Лужницький написав твір у своєрідній формі листів від о. Андрея Шептицького до його матері, хоч і вигаданих, але таких, що, на думку автора, вдало відображають переконання знаменитого митрополита. В одинадцятому листі, що має заголовок “Не хочемо чужої культури, хочемо жити своєю” наголошено: Ми, українці не хочемо чужої культури, хочемо жити своєю культурою, культурою тисячоліття від XI століття починаючи, культурою, відмінною від усіх культур слов’янського Сходу Європи, дарма, що вона створювалася під впливом Візантії, але ще з дохристиянських часів заховала (зберегла. – *В. Л.*) свою поетичну душу. Будучність наша не є у перетворенні того, що є, а в дальшій будові на тих основах, що колись були покладені тривко і розумно. Ці фундаменти, ця структура, може і довго була залишена, дальша будова була занедбана, бо ми багато-пребагато втратили з нашого культурного дорібку. Але фундаменти є здорові і міцні і не маємо причин класти нових, у дальшому культурному розвитку маємо на чому спертися і в нашій праці можемо напевно числити (розраховувати. – *В. Л.*) на великі успіхи... Поступ національної культури тільки тоді є тривкий, коли він є вмістом народної душі” [61].

Отже, культурна окремішність є потужним джерелом формування національної ідентичності, бо вона (культура) споріднена з типовими сенсами емоційних реакцій людини і суспільства. Поєднання культурних і політичних компонентів є запорукою національного державотворення. Культура як певна знаково-символічна і семантично-сміслова система створює психологічно-духовну мотивацію добродійної діяльності, пробуджує естетичне відчуття, бачення і розуміння національної краси як вічної правди. Саме тому К. Г. Стеценко закликав черпати красу для розвитку дітей з великої скарбниці народної творчості: “Тут знайдемо й високоартистичне художнє слово нашого великого народу українського; тут знайдемо і класичну гармонію ліній на українському орнаменті; тут знайдемо і невмирущу красу нашої рідної і чудової пісні, народної української творчості; на її думках і піснях повинні перш

усього виховати себе учителі української школи, збірники цієї народної творчості повинні бути у них під руками, щоб на їх вічно прекрасній красі будувати виховання українських дітей...

Одним із найпопулярніших і доступних видів мистецтва треба вважати співи, і вони повинні стати могутнім знаряддям культури для виховання народу через школи як у моральному, так і в національному дусі. Пісня нашого народу – це історія його, багатство його, це гордість його, що признають й чужі люди. І от на чому – на піснях його, ми повинні воскрешати національний дух народу, національне самопізнання. Сила народної пісні ще й в тому, що вона може повернути до нас тих, що втратили свою національність. І тому, повторюємо, пісня українська має право бути одним з могутніх і перших факторів національного відродження й виховання нашого народу, що виставляється тепер як лозунг сучасного моменту. Нам треба націоналізувати наш народ, самих себе, бо чоловік, який існує поза межами національної стихії, є мара. Народ, що не мислить себе живим членом в сім'ї людності, не нація. Без народного характеру, без національного обличчя, і всяка держава не є живий організм, а – механічний верстат” [108, с. 7].

Однак будувати український державний національний організм перешкодила більшовицька Росія, яка під гаслами боротьби за щастя трудящих сповідувала царську імперську політику. Більшовики не шкодували ні грошей, ні людей для того, щоби проникнути в українські загони, які значною мірою складалися з наївних у політиці селян, щоб переконати їх, аби не брати участі в боях, або ж приєднатися до більшовиків. Успішному наступу російських червоних військ в Україні сприяли також організовані більшовиками у великих містах диверсійні повстання проти Центральної Ради.

У статті “Муравйов” Сергій Єфремов писав: “Лиховісне, зловороже прізвище. Муравйов – вішатель... Муравйов “не з тих, що їх вішають, а з тих, що самі вішають”. Ренегат і через те людина без жалю і милосердя. Сотні закатованих жертв, тисячі обездолених засланих, що конали-пропадали в холодних снігах Сибіру, десятки тисяч польських батьків і матерів, жінок і дітей, що оплакували закатованих синів, чоловіків, дітей – ось чим позначила свій шлях людина з оцим прізвищем.

Це ім'я ще раз виринуло на кривавих сторінках сучасності і знов кривавими слідами, оргіями божевілля позначило свій шлях. Муравйов – завойовник Києва, що приніс був “північну владу на вістрях штиків”, який чотири дні громив з гармат безборонне мільйонне місто, що нахвалявся отруйними газами задушити його, що справив криваву тризну, тисячами розстрілюючи неповинні жертви свого кривавого сладогострастя. Це – Муравйов, новітній Муравйов, “товариш Муравйов”,

що враз зійшов кривавим маревом і безглуздою лютістю перевершив свого знаменитого попередника.

Коли Муравйов-вішатель викликав жах і ненависть, то його однофамілець Муравйов-пристав навіть ненависті не вартий. Ганьба, огида, презирство – не йдеться вже про кару, йому з усією купленою отарою посіпак і душогубів – оце і всі ті почуття, що ці мізерні постаті збудити можуть. Бо й серед великих кількості злочинів залишилися вони злодійкуватими людьми та розбишаками, – “шпаною”, що сміливо кидається тільки на беззахисних. Каторгою та дільницею, царством “бувших людей” характеризується та “соціальна революція”, яка потрапила в руки до муравйових, яких виховували чи в дільниці, чи на стайні, чи в охранці.

Також більшовизм який зв’язав себе з цими маньяками і жуліками, божевільними і прихвоснями, цим смертний присуд підписав на себе” [38, с. 177–178]. На жаль, “смертний присуд” досі не здійснений, хоч комуністична імперія зла розпалася. Жорстоко-цинічний більшовизм наскрізь пронизує політику Російської Федерації щодо України, а також дає про себе знати у естві частини громадян України. Гірка історія багатовікових загроз українцям багатьох ще нічого не навчила.

У 1920 р. суть “братньої допомоги російських пролетарів українським” означив послідовний і непримиренний борець проти більшовицького імперіалізму Б. В. Савинков: “То, что собиралось веками, в один год пошло прахом. Мы, великороссы, отброшены ко времени Ивана Калиты. И большевистские войска, воюя с Польшей и Украиной и заключая мир “для передышки” с Эстонией, Латвией, Грузией, в сущности продолжают дело русских царей, самодержавия российского, – вооруженной рукой пытаются собрать утраченные Москвой земли. В этой попытке их – соблазн для русских империалистов. Крайности сходятся. Почему Брусилову и Гутору не руководить вооруженным “собиранием” России, даже если собирание это проходит под знаком Интернационала? Они рассуждают так: “Интернационал пройдет, Россия останется”. И как бы не презирали их те белые генералы, которые воевали с Грузией и Украиной, родственная, сокровенная связь их между собой очевидна. А те и другие не мыслят воссоздания России иначе, как мечом, завоеванием, войной. И те и другие в тайниках своего сердца не сомневаются в своем праве покорять, то есть “тащить и не пущать” всех, кто слабее их. Им чужда идея свободы” [98].

Розглядаючи процес українського національного розвитку у 20-х рр. ХХ ст., Ярослав Дашкевич висловив думку, що розквіт культурно-громадського життя був результатом національної політики партії, відомої під назвою українізації. Цей розквіт мав своє коріння у 1917–1919 рр. –

у період недовготривалої української державності, який, незважаючи на часті пароксизми червоного, білою, чорного і зеленого терору, розкував творчі можливості української нації. Динаміка процесу була настільки сильною, що він розвивався далі, незважаючи на великі втрати в рядах інтелігенції під час так званої громадянської війни, на велику міграцію творчих сил за межі Радянської України. Процес розвивався далі по висхідній без жодного впливу на нього КП(б)У (тільки у 30-х рр. партійний апарат взяв під свій контроль усі школи, позашкільну освіту й дошкільне виховання, усі театри, музеї, музику, естраду, кіно, малярство, всі творчі організації, газети й видавництва). Не громадсько-культурний розквіт був наслідком українізації, а навпаки, – натиск української національної стихії на партію був таким сильним, що вона змушена була піти на національну реформу під дезорієнтуючою назвою українізації.

Ярослав Дашкевич наголосив: "... Українізація ж як політика партії могла в тогочасних умовах зводитися лише до дерусифікації, по суті, маргінальних явищ життя: до дерусифікації партійно-адміністративної бюрократії, усіх зовнішніх проявів суспільно-політичної і культурної діяльності, до припинення русифікації тих ділянок життя, які активно русифікували, подекуди вже два з половиною сторіччя, до повернення в лоно рідної нації частково або повністю русифікованих прошарків українського населення)" [19].

Дмитро Соловей справедливо зазначав, що процес розбудови культурної самостійності українського народу притягав до себе все нові й нові кадри відданих робітників як із старої зросійщеної, але захопленої величчю відродження свого народу інтелігенції, так і з молодих вихідців з українського села, розбудженого від довгого сну. Тисячі цих каменів ставали на послуги своєму народові в ділянці культурних потреб і провадили цим величезну роботу в напрямі піднесення й розбудови всіх народів рідної культури, а водночас і національної свідомості народних мас. "Треба було жити в ті роки, треба було на власні очі бачити вплив української літератури, що широким потоком хлинула в міста і села України, будячи людську думку, приспану віковим колоніальним гнітом царської Москви, треба було бачити вплив українського театру, української пісні й музики, українського мистецтва та переродження психіки української маси в місті і особливо на селі, щоб цілком зрозуміти й відчувати величезне значення тодішньої розбудови цих галузей нашого культурного життя" [106, с. 53].

Проаналізувавши історичний досвід українського державотворення, С. Білокінь зазначив, що культурне відродження 20-х рр. виросло

з того революційного горіння, тих мрій про волю, якими були, попри все, перейняті діячі Центральної Ради, бо морально-етичну спадщину Центральної Ради назагал можна оцінити досить оптимістично. Після війни на еміграції віднайшлося 12 колишніх її членів – Володимир Кедровський, Левко Чикаленко, Корній Ніщененко, Андрій Ліхнякевич, Тиміш Олексіук, Антін Постоловський, Віктор Приходько, Кость Туркало, Панас Феденко, Соломон Гольдельман та Яків Зозуля. У листопаді 1953 р. вони підписали “Декларацію” (склав її професор Никифор Григорійв-Наш, але в часі її підписування помер), у якій підсумували свою державотворчу діяльність із 35-літньої дистанції та з позицій набутого життєвого досвіду. Вони писали: “Кожна українська і неукраїнська громадська, політична, культурна чи економічна організація в Україні мала змогу послати до того представництва своїх заступників. Тому Українська Центральна Рада виявляла волю всього населення України, усіх її народів. Не були в ній заступлені тільки ті групи, що не визнавали демократії [...]”.

Українська Центральна Рада своїми чотирма універсалами розгорнула державну самоуправу українського народу від автономії до самостійності. Вона скинула з українського народу страшні московські кайдани, які довгі роки сковували його політичний і культурний *розвиток*” [4]. Також слушно відзначив Я. Верменич, що українізація була започаткована ще 1917 р. Центральною Радою. Більшовики ж запозичили не лише напрям деросійщення культурної політики, а й відповідну систему понять [8, с. 289].

Однак хитрість, підступність більшовиків, які під гаслами “соціальної рівності”, “інтернаціоналізму”, “дружби народів” утверджували стратегічну царську концепцію про єдинонеделінство російської імперії, набирали “советских” форм і методів. Восени 1922 р. Колишнього боротьбіста Г. Гринька було усунуто з посади наркома освіти “за надто покvapливе проведення українізації”. Якою великою була ця покvapливість видно з того, що, наприклад, у Донецькій губернії з численною українською людністю майже не було навіть початкових шкіл, не кажучи вже про інші освітньо-культурні заклади. Щоб згладити, виправдати таке становище, промосковські більшовики оприлюднили тезу про дві культури: передову – російську, пролетарську і відсталу українську – селянську. По суті, було реанімовано шовіністичну теорію П. Струве про передову “великорусскую” культуру і місцеву “малорусскую” культуру (про це детально йдеться вище). Зокрема, П. Струве стверджував, що розвиток української культури може призвести до зруйнування “исторически сложившегося уклада не только русской государственности, но и русской общественности”.

Другий секретар ЦК КП(б)У Д. Лебедь – сповідник теорії “боротьби двох культур”, збільшовичив загрозливий заклик П. Струве “вступити в идейную боротьбу с “украинством”. Він стверджував: “Поставити перед собою завдання активно українізувати партію, отже і робітничу клясу, тепер буде для інтересів культурного поступу заходом реакційним, бо націоналізація, тобто запровадження української мови в партії і в робітничій клясі за теперішнього політичного, економічного і культурного співвідношення між містом і селом – це значить стати на погляд нижчої культури села, як рівняти з вищою культурою міста. Ми знаємо теоретично, що неминуха боротьба двох культур. У нас в Україні через історичні обставини культура міста це – російська культура, культура села – українська [91, с. 274]. Д. Лебедь вважав, що майбутнє – за пролетаріатом, авангардом світової революції, тобто за пролетарсько-московською міською культурою і мовою, звичаями, традиціями. Тому, на його думку, об’єктивно українська (сільська) культура та мова розчиняються у російській пролетарській культурі, мові, звичаях, традиціях. Звідси випливає, що інтернаціональна комуністична партія, для якої “національне питання в принципі не існує”, повинна всю свою діяльність спрямувати на неминуче досягнення перемоги міської, пролетарсько-московської культури в усьому Радянському Союзі.

Зазначимо, що в умовах формування комуністичного тоталітарного ладу вище московське компартійне керівництво до певного часу не зважало на деяку національно-культурну самобутність України. На думку С. Кульчицького, доки Сталін боровся за владу, він був кращим другом національних республік. У боротьбі зі своїми супротивниками він відчував крайню потребу в підтримці найбільшої радянської республіки – УРСР та найбільш чисельної після російської республіканської партійної організації – КП(б)У. У 1930–1932 рр. колективізація селянства була найголовнішим завданням, і підтримка національно налаштованих комуністів у боротьбі із селянством була необхідною для компартійного керівництва. Натомість після голодомору 1932–1933 рр. селянство вже не становило небезпеки для радянської системи, бо було нездатне чинити серйозного опору. Отже, ситуація кардинально змінилася.

Сфера культури залишилася “останнім оазисом незалежності республік”. Це стало заважати централізації російсько-комуністичної держави та уніфікації духовного життя [48, с. 110]. Саме у сфері національно-культурного будівництва в Україні ще існували якісь власні теорії, були свої, не такі, як у Росії, авторитети. Отже, будь-яке вільнодумство потрібно було знищити.

У доповіді на зборах Харківського партактиву 9 липня 1933 р. “Про націоналістичні ухили в лавах української партійної організації і про

завдання боротьби з ними” секретар ЦК КП(б)У М. Попов критикував Шумського за те, що він вимагав “підміни більшовицької українізації буржуазно-націоналістичною”; Скрипника звинувачував у тому, що той “докотився до прямих закликів розвивати національну свідомість”. “Буржуазні націоналісти переважно з числа західноукраїнських емігрантів, особливо широку роботу розгорнули над засміченням української мови й термінології, щоб максимально відірвати українську культуру від російської і в цьому важливішому питанні, як уже відзначала наша преса. – тов. Скрипник пішов на повіді у цих елементів, став знаряддям проведення їх політики відриву української культури від центра міжнародної пролетарської революції – Москви” [90, с. 123].

Посівши посаду наркома освіти, В. Затонський у програмній промові висунув таку основну тезу: “В конкретних умовах Радянської України ізоляція від російської культури є виразне націоналістичне перекручення”. У згоді з цією тезою В. Затонський вирішив не лише підсилити вивчення російської мови в українських школах в такій мірі, щоб учні могли читати твори російських письменників в оригіналі, а й завести в українських початкових і середніх школах вже з 1933/34 навчального року стабільні підручники, що їх взявся виготовляти Народний Комісаріат Освіти Радянської Росії на замовлення Народного Комісаріату Освіти Радянської України”. Так В. Затонський виправляв “прояв найзоологічнішого націоналізму”, який мав на меті “штучно відрізати пуповину, що зв’язує літературу російську з літературою українською та всі історичні процеси культурного розвитку обох народів” [102, с. 222].

Москва пильно стежила за суспільно політичними процесами в Україні. Звинувативши тодішніх керівників державного і партійного апарату за допущення українізації не більшовицькими методами, багатьох із них було усунено і репресовано, а всю владу в Україні сконцентровано в руках спеціальних представників Й. Сталіна.

З призначенням М. С. Хрущова на пост першої особи в Компартії України з лексику українських керівників зникають такі поняття, як “українізація”, “великодержавний шовінізм” тощо. “Зрозумівши, що інтернаціоналізм не допомагає остаточно уніфікувати національно-культурне життя, а коренізація так і не досягла своєї головної мети, керівництво ВКП(б) змінює тактику й переходить у 1928 р. до російщення” [29, с. 51], – так оцінює ситуацію у 30-х рр. ХХ ст. Геннадій Єфіменко. На нашу думку (про це свідчать факти, документи), цілеспрямоване російщення України за СРСР почалося у 1933 р., коли “остаточно вгаснуло українське національне відродження [29, с. 13]. У 1937–1938 рр. висувають ідею месіанської ролі російського народу як

найбільш революційного і передового в побудові соціалізму, у боротьбі за щасливе життя трудящих в усьому світі.

Московський режим намагався дискредитувати ідею і практику національного культурного будівництва і досягнення деросійщення. Новий погромник українства М. С. Хрущов на XIV з'їзді КП(б)У (червень 1938 р.) проголосив, що “російські робітники в першу чергу піднесли прапор повстання” і тому “усі народи вивчають російську мову”. Ця думка стверджувала московську політику про визнання за росіянами ролі “старшого брата”, “обґрунтування” тези, що Україна існує тільки завдяки “постійній братерській допомозі великого російського народу”. Створювалася концепція, що поневолювачами України постійно були польські королі і магнати, турецькі султани, кримські хани, а визволителями – російський народ, за що, мовляв, йому треба безмежно дякувати. Та цього не усвідомлювали “люті вороги народу – українські буржуазні націоналісти”, які намагалися “посварити і розлучити щасливих рідних сестер – Росію і Україну”, “хотіли зробити українських робітників і селян рабами фашизму”.

Під гаслами боротьби проти “троцькістів”, “бухарінців”, “буржуазних націоналістів”, безнастанного повторення, що “Україна є невід’ємною частиною Радянського Союзу”, “вірним форпостом СРСР на Заході”, що “велика російська культура благотворно впливає на українську”, Москва лицемірно насаджувала в Україні все російське: мову, культуру, літературу, мистецтво, витісняла місцеве, українське – все, що стояло на заваді до уніфікації імперії, використовуючи тезу, що “українські культура й мова не мають глибокого історичного коріння, що вони виникли випадково як наслідок татарської навали і що вони приречені на загин” [128, с. 182].

На жаль, чимало українців, одурених ленінсько-сталінською пропагандою, ставало збільшовиченими малоросами “без дома и без улицы”, які фанатично служили російській імперії під назвою “Советский Союз”. Вони чужому не навчилися, зате свого відцурались і допомагали ворогам його знищувати.

Вересень 1939 р. приніс жителям Західної України трагічні випробування. Лише від осені 1939 р. до осені 1940 р. було репресовано за політичними ознаками, головню, депортовано без суду та слідства і навіть без письмового звинувачення, близько 10% населення Західної України і Західної Білорусії. За архівними даними, до листопада 1940 р. з цього регіону вислано 312 тис. сімей, або 1 млн 173 тис. 170 осіб [89].

Було зліквідовано всю українську, польську і єврейську пресу, яка існувала до 1939 р. Те саме сталося з товариством “Просвіта”, яке про-

існувало понад 70 років і мало великі заслуги в національно-культурному відродженні Західної України. Перестали існувати “Рідна Школа”, виховно-спортивні організації “Соколи”, “Луги”, “Орли”, професійні, робітничі, господарські, жіночі, студентські, молодіжні організації. У січні 1940 р. зліквідовано Наукове товариство імені Тараса Шевченка, що мало за собою майже 70 років наукової діяльності. Щоб переконати західних українців у добрих намірах більшовицької влади, в інститутах громадського життя віддавали перевагу українській мові. Українським став Львівський університет. Водночас українізовано або зорганізовано політехнічний, медичний, ветеринарний та педагогічний інститути, високу торговельну школу, консерваторію, високу школу образотворчого мистецтва, а також десятки технікумів, фахових шкіл, десятирічок [94, с. 102].

Однак усі заходи, які зовнішньо були спрямовані на розвиток освіти, науки, культури, мистецтва, здійснювалися в атмосфері шаленого “розвінчування українських буржуазних націоналістів”. “Народ... роздушить, як слизких гадюк, панських холуїв – контрреволюційних націоналістів”, – стверджувала газета “Комуніст” 11 серпня 1940 р. Громадсько-політична, культурно-пропагандистська робота була спрямована на інтернаціональне виховання населення, прищеплення йому вдячності, поваги і любові до “старшого брата-визволителя”.

Використавши гуманістичне гасло про соборність України, Москва до осені 1940 р. підпорядковувала собі всі українські землі, за винятком Закарпаття. Проте на перешкоді кінцевій стратегічній меті – повністю зросійщити український народ, вселити у його свідомість віру в те, що він є відгалуженням росіян, а мова українська – це діалект російської – стали національно свідомі західні українці, яких підтримували патріоти зі Східної України. Чергуючи тактичні поступки з репресіями, терором, більшовицькі колонізатори намагалися зробити в Галичині те, що не вдалося царським сатрапам під час Першої світової війни, тобто “задушити український рух, рух багатомільйонного народу до свободи і до рідної культури, мови” [50, с. 180]. З цією метою використовували випробуваний жупел “буржуазного націоналізму”. Найменший вияв національної свідомості потрактовували як “підриг віковичної дружби трьох братніх слов’янських народів – білоруського, російського й українського”, як відхід від пролетарських, класових позицій на ворожі, націоналістично-буржуазні.

Після Другої світової війни московсько-комуністичні інквізитори поглиблювали російщення в Україні. Підступні загрози українській ідентичності прикривали фейковими рішеннями з’їздів постановами

пленумів ЦК ВКП(б) по звіту КП(б)У “Про підготовку, добір та розподіл керівних партійних і радянських кадрів в Українській парторганізації”, у якій, зокрема, вимагав “посилити боротьбу на ідеологічному фронті за чистоту марксистсько-ленінської теорії проти всяких проявів ворожої нам буржуазно-націоналістичної ідеології і культури, викривати у пресі і усних виступах прояви буржуазного націоналізму, піддати критиці буржуазно-націоналістичні перекирчування історії України Грушевським та його “школою”. Публікувати в газетах і журналах статті, що показують наукову неспроможність і політичну шкідливість історичних концепцій Грушевського. Організувати роботу по написанню справді наукової історії України і української літератури і вжити заходів до корінного поліпшення роботи інститутів суспільних наук Академії наук УРСР [45, с. 162–163].

Розгорнулося нове, цілеспрямоване, довготривале ідеологічне насаджування тези, що українська мова, культура є лише частиною, обласною різновидністю єдиної загальноросійської мови і культури, які постійно розвиваються, збагачуються, демонструють все нові і нові можливості. Вірнопіддані прислужники московсько-більшовицької імперської політики нищівно скритикували, заборонили і заховали у спецфонди “Нарис історії української літератури” за редакцією члена-кореспондента Академії наук УРСР С. І. Маслова і Є. П. Кирилюка, який вийшов друком у 1945 р. Книгу написали у важких умовах евакуації в Уфі. Авторів звинувачували у перекирчуванні марксистсько-ленінського розуміння історії української літератури, у буржуазному націоналізмі, який виявився в тому, що вони, згідно зі схемою М. Грушевського та його теорією винятково українського народу, зігнорували московську теорію про спільність походження, єдність і братерське старшинство російського народу над українським і білоруським, над їхніми мовами і культурами.

У “Нарисі історії української літератури”, зокрема, зазначено, що “київська доба позначилася, по-перше, широким засвоєнням важливих жанрів сучасної візантійської і почасти болгарської літератури. Далі в цей час утворюється своя оригінальна література, яка набуває значного розвитку і швидко позначається такими високохудожніми творами, як “Слово” митрополита Іларіона, проповіді Кирила Туровського, окремі оповідання “Повести временных лет” і, особливо, “Слово о полку Игореве”. Загальне спрямування літератури київської доби – релігійно-повчальне, але і публіцистичні тенденції, намагання пов’язати писане слово зі злочинами подіями досить міцно в ній виявлені. Ці тенденції сприяли розвитку національної свідомості в процесі утворення на Сході

слов'янського світу молодій Руській держави” [77, с. 53]. Саме таке трактування культури й літератури Київської Русі, тобто як духовно-національне джерело, надбання українського народу гостро осуджували московсько-більшовицькі ідеологи.

У темному царстві комуністичної тоталітарної системи, яка доклала максимум зусиль, щоб стандартизувати, уніфікувати, зросійщити усю спільноту, зближували яскраві промені українського національного духу, які нагадували віщі слова: “Не пора, не пора, не пора москалеві й ляхові служити!”. Для України жити закликав також А. Малишко на похороні В. Сосюри 11 січня 1965 р.: “Хай же смерть українського поета пикує нас в одні ряди, щоб ми не були безбатченками і людьми, непомнящими родства, щоб із наших сердець і наших думань виростали Шевченки і Франки.

Холодно тобі зараз, поете, і сніг над тобою іде дуже холодний. Над твоєю труною, у цей холодний зимовий день ми клянемося, що будемо любити свою культуру, мову, свій кароокий народ, як ти заповів у своєму вірші “Любіть Україну”:

Любіть Україну у сні й наяву.
Вишневу свою Україну,
Красу її, вічно живу і нову.
І мову її солов'їну.

Тож хай дурість кретинів і невігласів, прелатів і єзуїтів, яка вкоротила твоє життя після написання цього вірша, зів'яне над могилою великого українського поета.

Пробач, що ми не покрили тебе славною козацькою китайкою по нашому звичаю і не поклали на твоє серце червоної калини – ти ж так те любив. Та червона калина твоєї України червонітиме в твоєму серці і в твоєму слові.

Комусь, може, набридли ці символи нашої культури, вічної свободи і гіркоти, для нас вони зацвітатимуть вічно – від молодих до старших, з покоління в покоління.

Ми хотіли поховати тебе так, як годиться великому співцю, і пронести тебе на своїх плечах по всьому Хрещатику, по всій нашій рідній землі. Що ж, кажуть – не можна¹. А як жаль, що і в цьому ми схилиємось до циркулярів, а не до вікових традицій нашого народу...” [44, с. 199–200].

Захищаючи національні традиції, звичаї, рідну мову, культуру, мистецтво, українські патріоти часто-густо апелювали до розуму, гуманності, законності комуністичної влади. У листі до Шелеста і Щер-

¹ Заборона надійшла від секретаря ЦК Компартії України Скаби, який був на похороні і якому Малишко дивився прямо у вічі, коли говорив ці слова.

бицького, якого Іван Дзюба передав їм із книгою “Інтернаціоналізм чи русифікація?” у грудні 1965 р., він писав:

“Звертаюся до Вас з листом у справі, яка схвилювала значну частину громадськості України. У справі політичних арештів, проведених у ряді міст України – Києві, Львові, Івано-Франківську, Тернополі, Луцьку...

Усе це посилює зрозумілу тривогу, а подекуди викликає і панічні чутки. У всякому разі створилася зовсім ненормальна і недостойна обставина, яка ображає елементарне громадянське почуття і викликає цілком природне побоювання: чи сумісне це з нормами соціалістичної законності і чи ця законність можлива за таких обставин. Адже минає четвертий місяць, як арештовано кілька десятків людей. Люди ці – не якісь гендлярі, казнокради чи хулігани. Це – люди компетентні, авторитетні і шановані...” [21, с. 21–22].

Іван Дзюба сподівався, що “вожді” України – вірні марксист-ленінці, послідовні інтернаціоналісти – захистять українських патріотів. З позиції так званого ленінізму, словесним принципом якого було самовизначення націй і розвиток національних культур, І. Дзюба написав книгу “Інтернаціоналізм чи русифікація?”.

Проаналізувавши високу гуманну мету, до якої прагнуть мислячі українці, І. Дзюба закінчив книжку полум’яним заклик до людськості, законності, прогресу: “Тоді Радянська Україна справді стане неповторною перлиною багатолікого соціалістичного світу, тоді вона справді дасть людству те, на що вона здатна. Тоді не треба буде стежити за кожним українським словом, кожною українською душею, не треба буде витратити колосальні суми й кошти на пильнування, “пресечения”, “искоренения”...

І не доведеться запаковувати в кадебістські “ізолятори” людей, вся “вина” яких у тім, що вони люблять Україну синівською любов’ю і тривожаться її долею, людей, які мають право сказати про себе словами Шевченка:

Ми просто йшли; у нас нема

Зерна неправди за собою” [21, с. 261–262].

Однак цей палкий, гуманістичний заклик викликав лише роздратування, гнів, посилення репресій з боку московсько-комуністичного режиму та його захисників в Україні. Хоч Шелест шанував українську культуру, виступав за чистоту української мови, сподівався повернути компартію до українізації, але наміри його розбивалися об імперсько-московські мури, якими з особливою настирливістю обгороджували Україну чорносотенні посадники.

“Часто вночі я лежав безсонно, шарпаний сумнівами, суперечностями і неспокоєм. Як я не старався переконати себе, що тут не було

примусу, що це природний і неминучий процес, з яким треба буде вкінці погодитися, – роздумував канадський українець Іван Коляска. – Але вранці я був знов на вулиці, де зударявся з гіркою дійсністю. Всюди були росіяни з їхньою нахабністю, зухвалістю та презирством до української мови, культури, часом прихованим, а часто явним: з їхнім відвертим виявом почуття російської зверхності. Мене теж бентежило, чому росіяни займали так багато становищ у Києві.

Вирішивши вивчити цю проблему докладно, я почав проводити багато вільного часу в бібліотеках, де старанно досліджував всякі матеріали, що заторкали цю справу. Я старався знайти potwierдження на кожну заяву, перевірити кожний документ і оцінити кожне джерело.

Мої розслідування виявили планову дискримінацію проти України та українців і заговор проти української культури, мови, звичаїв, традицій, української пісні.

...Стало ясным, що де в чому становище не змінилося від царських часів. Майже 50 років після повалення царизму людей ще далі переслідували за щирий вияв переконань, і майже 120 років після засуду Шевченка члени української інтелігенції і діячі культури ще далі мандрували протоптаними сибірськими шляхами на заслання” [44, с. 15–16].

Московсько-комуністичний центр продовжував зводити українську культуру на рівень провінційного відгалуження російської та асимілювати їх. Зрозуміло, що логіка формування морально здорового, гуманістичного суспільства така, що його стан залежить від національного духу кожної особистості. Найголовнішим джерелом духовної чистоти і стислості, мужності і доброти, високопродуктивності і доброякісних здобутків людини є культура народу, його мова, соціогуманістичні цінності, звичаї, традиції, погляди, ритуали – головні складники національної ідентичності. Що ж до значної частини українців, яких століттями спонукали “пряником і бато́гом” забути, якого вони роду-племені, то з ними треба наполегливо працювати, щоби вони повернулися до свого національно-духовного коріння, але на заваді як колись, так і тепер, стоять колючі маніпулятивно-психологічні московські імперські перепони. Цинізм історичної національно-інтелектуальної обмеженості підживлювали і підживлюють окремі люди з науковими ступенями, політики, журналісти. Кандидат історичних наук із Києва В. Шлеев у газеті “Правда України” опублікував 17 грудня 1989 р. “унікальне наукове відкриття” про те, що українська нація не має глибокого історичного самобутнього коріння. Вона, мовляв, сформувалася лише в XIX–XX ст. як відгалуження російської нації.

Неозбирачі і захисники Великої Росії, не відкидаючи антинаукових комуністичних постулатів про злиття культур, мов і націй, що передусім призводило до асиміляції українців, врахувавши нові українські реалії, інтенсивно нав'язують тезу російського історика Г. Федотова про “рецепцію украинской традиции в традицию общерусскую” [115, с. 180]. Ця думка збігається з думкою російського публіциста Д. Муретова, який заявив, що “ни русского из малорусского, ни малорусского из русского исключить нельзя” [74, с. 42]. Заперечили природне право українців на розвиток і пропаганду своєї неповторної культури П. Струве, Д. Лебедь, про що уже було зазначено.

Наголосимо на такому вислові Г. Федотова: “Мы присутствуем при бурном и чрезвычайно опасном для нас процессе: зарождении нового украинского национального сознания, в сущности новой нации. Она еще не родилась окончательно и ее судьбы еще не predeterminedены. Убить ее невозможно, но можно работать над тем, чтобы ее самосознание утверждало себя как особую форму русского сознания” [17, с. 195]. Цей морально-психологічний аспект українофобії найстрашніший, найнебезпечніший, бо спрямований на підсвідомість, розтління національної культури і духовності, знищення української національної ідентичності і заміну її російською.

Великою тривою, навіть відчаєм пронизана стаття Віталія Коваля “Під чийм же, коню, ми вікном?”, яка опублікована в газеті “Молодь України” 7 вересня 1993 р. Вона не втратила своєї актуальності й сьогодні. Віталій Коваль наголошував: “Хоч лусни, кричи про національне Відродження, бий себе в груди, клянись, а *українська культура, слово українське вмирає...* Перестало виходити багато українських газет і журналів. Письменницька “Літературна Україна” – вона свою справу зробила по відродженню, тепер її тираж спустили нижче, ніж за дрімучого застою, а обсяг – досить і половинки, а це вже вперше за всю історію переривається її випуск. Для наймасовішої “Молоді України” тепер стало досить виходити тричі на тиждень. Колись кількомільйонні щоденні “Сільські вісті” – чотири рази. Українізуйтеся тричі на тиждень! А журнали “Україна”, “Київ”, “Дніпро”, “Вітчизна” – кому тепер потрібні оці символи? Вони на грані вмирання і сподіваються тільки на читачів, що спроможуться щось кинути на виживання. Нема паперу, нема грошей, пошта наша стала така дорога, наче вона доставляє українські газети й журнали космічними ракетами, наче вона, як у війну, не минає жодної квартири.

Зате все є для російськомовних видань. Отут уже повний розквіт, і ввозиться він не з якогось зарубіжжя, а виготовляється вдома і не

для чогось, як для... “зросійщення краю” під димовою завісою “відродження”. Тут тобі на будь-який смак: “Деловая Украина”, “Киевские новости”, “Киевские ведомости”. “Украинский обозреватель”, “Блин”, “Уголовное дело”, “Новая газета”, “Казначей”, “Стадион”, “Наша республика”, “Контракт” і несть їм числа. Самі собою цікаві, привабливі видання. Читайте, любіть, українізуйтеся, будь ласка!

Щоб ще тонше відчутти національне відродження, за яке всі так ревно ратуємо, загляньмо в кіно. Українського національного, визнаного колись всіма екранами світу, уже немає. Імпорт! Ось кінорепертуар на один тиждень: “Моя мама – перевертень”, “Тато – мій коханець”. “Акт помсти”, “Жага помсти”, “Бабник”, “Постріл у труні”, “Опівнічний жах”, “Раптове кохання”, “Гола мішень”, “Чорна кішка”, “Дика орхідея”, “Секс-візит”... Ще один тиждень: “Эммануэль”, “Калигула”, “Территория любви”, “Искусство любви”, “Сексуальное чувство”, “Рабыня секса”, “Посвящение в мужчины”, “Дьявол и блудницы”... Поряд драматичний театр привабливо закликає: “Мама, полюби демократа”, “Убьем папу”...

Переплакавши разом з багатими, вся суверенна Україна щовечора майже на чотири години опиняється в полоні “Сант-Барбари” чи “Просто Марії”, проходить лікнеп з “неперспективної” національної культури на престижну світову. Найнатуральніше тобі “відродження”. У колі сім’ї, з дітками “Тет-а-тет”. В усіх можливих і неможливих позах...

Шляхом закриття газети “Друг читача”, що давала майже повну бібліографію всіх книжкових видань незалежної України, уже стали засекреченими дані, як проходить в незалежній Україні процес “обрушення”. Перед самим її закриттям було зафіксовано в січні 264 назви книжок. З них українською мовою було лише 104. Як це можна зрозуміти і чим пояснити? Яка, скажімо, була потреба видавати мовою чужої держави ось хоча б такі книжки: “Экономическое развитие общества”, “Специалисты с высшим образованием в новых условиях хозяйствования”, “Тропой генетики”, “Гидробиологический режим Днестра и его водоемов”, “Цитогенетика сахарной свеклы”, “Искусство управлять”. “Умственноодаренный ребенок”, “Аксессуары женской одежды”, “Веселые спицы”, “Футбол Украины”, “Поэзия XX века: слово, текст, мир”, “Эхо Чернобыля” в Запорозьжє”... Чиє це “эхо”?..

Мабуть, я нічого не розумію в державній політиці щодо розвитку української культури, мови. Про що ж ми тоді кричимо? В якій державі живемо? Під чийм ярмом? Де наше національне Відродження?

“Ой, не хаді, Грішка, да і на пікнік...”. Одеський губернатор (чомусь не обласний голова чи голова області?) ще й не такої б заспівав, аби

побачив, як десь на привозі, на вокзалі, в будь-якому більш-менш людському місці з небаченою наполегливістю проштовхуються домашнього примітивного приготування “Анжелики”, “Эммануэли”, “Скарлети”, “Марианны”, “Смертельная пыль”, “Рок на двоих”, “Мертвый гость”, “Машина любви”, “Радость секса”...

Багато що з цього русофільського їдла видається з всевиправдовуючим девізом: “Часть средств, полученных от продажи книги, перечисляется на счет общества “Милосердие”. Ось таке милосердя для українського народу, і воно не експортується з чужих держав у вигляді гуманітарної допомоги, а і виготовляється вдома, в рідних українських видавництвах. Чи не для розбудови нашої України? І чим відрізняється воно від оксамитової марксистсько-ленінської теорії злиття націй?” [43].

У 2000 р. в Україні функціонувало 850 телерадіоорганізацій, у тім числі 28 державних, було створено чотири телевізійні канали, які поширювали свої програми на всю територію України. “Майже за десятиліття незалежності в телерадіопросторі, як і в галузі друкованих ЗМІ, відбулися тотожні процеси. Російськомовні ЗМІ завойовують український інформаційний простір. Фактично мова йде про ігнорування Закону України “Про телебачення і радіомовлення” щодо 50%-го наповнення програм продукцією вітчизняного виробництва, Закону “Про мови”, невиконання вимог діючих стандартів, використання програмної продукції з порушеннями авторського права, – підкреслив Іван Драч. – Зростає питома вага іноземних, зокрема російських капіталів в українських ЗМІ. Із цим пов’язане збільшення політичних впливів з-за кордону, що несе безпосередню загрозу українській незалежності. Інформаційний простір України багато в чому формується на темах і проблематиці чужої держави. І це не дивно, адже українська аудиторія “захоплена” багатьма зарубіжними ТРК: НТВ, ОРТ, РТР. “Русское радио”, “Європа-Плюс”, “Ехо Москви” тощо. Телеканал “Інтер” створений за участю Фонду Російської Федерації “200-ліття Пушкіна” (у свою чергу, заснованого Конгресом російських общин); серед засновників ТРК “ТОНІС” у 1989 році – Міністерство оборони СРСР. Це типові приклади виникнення для значної частини телерадіоорганізацій нашої країни. Варто зазначити, що 90% недержавних радіостанцій України – російськомовні” [25, с. 105–106].

Електронні засоби масової інформації завдяки притаманним їм властивостям можуть відігравати винятково важливу роль у зміцненні об’єднувальних національно-державотворчих факторів, і держава має зробити максимум необхідного для розвитку і захисту українського національного інформаційного простору. Однак, справедливо зазначив

академік Іван Дзюба, значна частина засобів масової інформації працює на пониження морально-духовного рівня української культури, примітивізацію запитів і смаків людності. Вона безсоромно паразитує на національній несформованості, на глибокій зросійщеності суспільства, нагнітаючи шалену кампанію компрометації української культури і українства взагалі, що виливається вже в хуліганське шельмування нашої класики, в зухвале огидження дорогих українських імен, – під децибели фарисейської риторики про свободу слова та права людини, що не мають жодного відношення до цих публічних паскудств. Коли читаєш таку пресу, слухаєш радіо, дивишся телепередачі, створюються враження, що живемо в окупованій країні і окупант звіріє з кожним днем... [22].

Інформаційно-культурна сфера перенасичена ідеологічними і політичними спекуляціями, довільні журналістські версії, міфи та міфоподібні утворення витісняють правдиву наукову інтерпретацію явищ і коректність понять. Іван Дзюба ще у 2000 р. наголосив, що українців готуються “мочить”. Спочатку ця загроза була вербальною; російські ЗМІ та промосковські ЗМІ в Україні здійснювали попередню “теоретичну зачистку”, яка згодом переросла в “обґрунтований” збройний захист “багатостраждального російськомовного населення”, якому, мовляв, в Україні забороняють російськомовну культуру. Зразком політичної тенденційності Іван Дзюба визначив заяви Міністерства закордонних справ Росії про нібито утиск в Україні російської мови і культури, які міністерство, як деякі російські ЗМІ, називає рідними більшої частини українців. Крім хворобливої шовіністичної фантазії авторів, тут “спрацювало” й елементарне змішування зовсім різних понять – “рідна мова” і “мова повсякденного вжитку”. Мільйони українців під тиском обставин, створених московськими асиміляторами, справді користуються в суспільному, а часто і у приватному житті російською, але рідною вважають українську і не мають наміру від неї відмовлятися. Деякі навіть жалкують про це і хотіли б, щоб їхні діти, онуки не зазнали такої кривди. Це проблема, яку ще мають дослідити соціолінгвістика, лінгвопсихологія і педагогіка, – як те явище, яке можна назвати вимушеною російськомовністю: коли люди, які добре володіють українською мовою і хотіли б нею користуватися, через зловорожі зовнішні обставини не можуть цього зробити, як і не можуть по телебаченню послухати високоестетичну українську пісню.

“Якщо дивитися правді в очі, то сьогодні (йдеться про 2000 рік. – В. Л.) в Україні найбільш zagrożеною національною меншиною, яка потребує захисту, є українськомовні українці, – наголосив Іван Дзюба. –

Цього не можуть зрозуміти в європейських організаціях, що здійснюють свій тиск на Україну і в мовно-культурній справі (майже нічого не змінилося до 2016 р. – *В. Л.*). І тим українським політикам, які полюбили казеннокоштную дорогу в Страсбург чи Венецію, як колись їхні предки в Москву і Санкт-Петербург, чи не краще було б свої зв'язки використати не для політичних інтриг, а для роз'яснення західним колегам своєрідності української ситуації, яка не завжди вкладається в ті стереотипи, що нам механічно нав'язують?!" [22]. Треба щоб усі інтелектуали, політичні, державні діячі, журналісти ґрунтовно роз'яснювали західній суспільності, що українцям нині доводиться мати справу не лише зі спільними для всього людства проблемами XX ст. і XXI ст., а й з проблемами, що перейшли з XVII ст., XVIII ст. і XIX ст., які були створені колонізаторами різних мастей: російськими, польськими, румунськими, угорськими. Найжорстокіший слід в українських душах залишили московити-росіяни. Вони досі не відмовилися від всебічного поглинання України, бо підступно, цинічно обдурюючи цивілізований світ, розв'язали війну проти неї.

Проблемами, які перейшли до нас із минулих століть, знаменуючи нашу історичну обтяженість і запізненість, Іван Дзюба справедливо вважає проблему української національної ідентичності. Більшість європейських націй пройшла шлях утвердження своєї ідентичності у XVIII або XIX.; але торувати цей шлях наприкінці XX – на початку XXI ст. у період інтеграційного форсажу, у безмежному просторі глобальних викликів та імперативів, до яких насамперед належить російська безперервна інформаційно-психологічна агресія, що була передумовою військового нападу на Україну, – надзвичайно важка доля. Компасом на тернистому шляху українського державотворення має бути національне самоусвідомлення, адекватності якого ми не маємо через неповноту культурного самоствердження. Українська культура, яка є базовою умовою національного самоздійснення, постійно перебуває під цілеспрямованим, вихолощуючим її обстрілом.

У звіті під заголовком "За десятиліття Незалежності Україна утворилася як держава. Але поки що не українська. Чому?" журналістка Галина Левицька наголосила, що "впродовж десяти років Україна не стала українською, і владна еліта все зробила, щоб вона такою не була. ... Владна еліта в Україні із советським менталітетом і не знала (та й чи знає нині? – *В. Л.*), для кого має бути ця держава: для неї чи для народу. За часів бездержавності був зламаний український становий хребет. Інтелігенція, яка не хотіла бути советською, а відстоювала свою українськість, опинялася у російсько-советських концентраційних таборах. При владі

були денаціоналізовані люди, які себе називали советськими за національністю [49]". "Російський синдром" яскраво проявився і в доповіді Президента України Л. Кучми на урочистостях з нагоди 10-річчя Незалежності!

Оцінюючи святковий концерт у палаці "Україна" Галина Левицька зазначила, що "з року в рік все більше і більше вихолощується з концертної програми все національне і активно пропагуються космополітизм і глобалізація. Переконливим прикладом того стали "білі мавпочки" на сцені палацу "Україна", діти, які вже в найближчому часі будуть називати себе дітьми землі, а не українцями. Бо їм не прищеплюють любов до української культури, України, а насаджують в їхні голови космополітизм. Головний організатор ювілейного концерту, відомий ще з компартійних часів режисер Шарварко хотів показати на сцені палацу "Україна" Європу, проте без української національної складової. Сталося так, що на 10-річчя Незалежності в палаці "Україна" насправді не було України. А мало б бути навпаки! Ми повинні б показати такі національні досягнення української культури, якими можна було б зачарувати представників Європи" [49].

Лауреат Шевченківської премії, письменник Роман Іваничук слушно написав, що українська держава зможе по-справжньому утвердитися у світі передовсім духовністю – не схожою на інші, а тому і цікавою, адже матеріальним достатком Європу нині не здивуєш. Культура – то єдина неординарна, виняткова сила нашого народу, яка зараз перебуває у стані стиснутої пружини напередодні вивільнення [35]. Однак підступні російські і промосковські сили в Україні всілякими способами не дають вивільнитися українській культурі з темного чужинецького царства. Наприклад, на новий 2002 рік, хоч як перемикай канали, годі було знайти щось справжнє українське, не засмальцьоване до мертвотного блиску офіціозом, або не висміяне українофобськими кавеенами, що їх увечері 31 грудня 2001 р крутили паралельно аж два.

Український патріот, науковець Віталій Радчук з Києва ніби узагальнив думки, враження багатьох небайдужих співвітчизників і з тривогою запитував: чому об'єктом оскоплення, денаціоналізації, підміни сурогатом, усунення з майданів та екранів, витіснення з масової свідомості став його величність український гумор та українська пісня? Багато розуму не треба, щоб збагнути: це знак нової загрози, знак великої біди. Велика біда згодом таки насунулася на українську землю, спочатку у вигляді зелених чоловічків, а потім – військових армاد, яких підтримали zdegradovanі сепаратисти, яким до шмиги все, де паплюжать українське.

Фільм "Вечори", прикриваючись М. Гоголем, побудували на протиставленні сучасної російської естради та обрядової української пісні.

Пародійовано не тільки українську класику – потоптано народне мистецтво жарту, принижено українські звичаї, спалюжено пісню, висміяно вимову й саму мову, яку підмінено неоковирним суржилом як ознакою соціальної та національної меншовартості. Із цнотливої вередулі Оксани (Ані Лорак) та її подруг (дуєт “Віа Гра”) зроблено таких собі розчепурених під етнографію барменш. З Вакули (О. Скрипка) – недоумка-недоріку, на якому висить чиясь невиразна напівпшуба-напівкаптан. Він же ще й співає, себто кривляється, передражняючи ворон та діаспору. Мовляв, нате вам ваше: отакі ви, хохли. Де це бачено, щоб українка танцювала на застелених столах серед пляшок і страв? Солоха (Лоліта) вже не моторна молодиця, а статична картинка для плейбоїв, не гідна навіть для водевілю. Це розрахунок на нашу слабку пам’ять чи, навпаки, матюк у блискучій упаковці? Весь “місцевий колорит” зведено до пиятик, пожирання наїдків, п’яних мармиз та дешевого бутафорського антуражу. Отак “побачена” теперішня Україна. Чи такою її показав Гоголь? Зрештою, тут (не за Гоголем) гору бере Чорт (Кіркоров) – совок-космополіт, випечений гастролер, занесений у провінцію, від якої його аж верне. Вій щиро демонструє свою зневагу до України, не тільки гоголівської, яка повинна ним захоплюватися, але якої він не приймає і розуміти не збирається. Вона для нього – зал плебеїв. Тютій Вакула має лише відтінити зіркову велич Чорта. Дали поспівати по-московському і Таїсії Повалій. Здавалося б, такий собі “приший кобилі хвіст” до Гоголя. Однак тут з-під споду визирає умова: хто визнає наші правила, той у нашому палаці свій. Проте О. Пономарьов промайнув у вишиванці десь там, у натовпі, мовчазний і якийсь геть сумний. Воно й зрозуміло, чому. Що можна фольклорному гуртові, те зась українськомовній естраді? “Мета мюзиклу цинічна. Це банальна реклама-розкрутка, парад зірок з приправою сьогоденних забаганок у політиці та настанов шовіністичної стратегії Росії. Але зроблено це не в Росії, а таки в нас!” [95], – наголосив В. Радчук.

Підтримано руйнування української національної культури, національної ідентичності, що є першою заповіддю ворогів українського державотворення. Адже Україна потрібна Росії (невже цього не розуміє весь світ?!) – її територія, науковий потенціал, природні багатства, ринок збуту і передусім люди. Олександр Матвієць із с. Пирого на Полтавщині наголошує, що “людський фактор дуже бажаний для нашого північного сусіда. Чим більше буде зрадників, тим швидше Україна перестане бути Україною і поглинеться ненажерливим федеральним монстром” [68]. Федеральний монстр витрачав і витрачає колосальні кошти, щоби знищити українське національне життєве середовище, в

якому запанували б духовні злидні. Оксана Забужко у грудні 2005 р. наголошувала, що інформаційний простір – той, без якого неможливі політична єдність і формування самої національної ідентичності, – було роздроблено, розпайовано і великою мірою віддано на відкуп колишній метрополії, щоб та справляла на наших просторах свої ідеологічні впливи як сама хоче, – чим вона преуспішно й користується, зокрема й через наші національні телеканали. Такий стан справ має у світовій політології давно усталене назначення, і я не розумію, чому воно досі жодного разу не вживалося з наших урядових трибун – це називається *культурним колоніалізмом* [33].

Зазіхання російського і глобального “культурного колоніалізму” на українське інформаційно-гуманітарне поле має одну мету: “сформувати новий світопорядок і нову глобальну культуру – універсальну, позачасову, космополітичну” [31], – наголошує академік Микола Жулинський. Інформаційно-психологічні кампанії чужих держав в Україні загрожують безпеці українців, суспільства, держави, адже створюються “регіони некерованої нестабільності, формується соціальне напруження” [37], наслідки якого відомі всьому світові. Режим Російської Федерації підтримував промосковсько налаштованих громадян України – таких, як депутат Верховної Ради з “Партії регіонів” Григорій Смітюх. Він на мітингу 14 грудня 2013 р. спонукав присутніх з подякою скандувати “Путін!”, “Путін!”, “Путін!”, закликаючи російських агресорів окупувати українські землі, поневолювати українців. Психологічний ґрунт для загарбницької війни потужно готували російські та промосковські ЗМІ в Україні. Професор В. Панченко у 2008 р. наголошував, що ситуація з національною безпекою нашої держави критична, бо “Україна має вигляд окупованої країни. Про це свідчить принизливий стан інформаційного простору, книгописання, шоу-бізнесу, кіно...” [81]. У ті роки Росія видавала 90 тис. назв книжок, у тім числі 15 тис. назв дитячої книжки. Україна видавала лише 15 тис. назв книжок, у тім числі 300 назв дитячих книжок. Наслідок – у київських магазинах на одну українськомовну книжку припадало десять російськомовних. Загалом на український книжковий ринок щороку надходило 250 млн російськомовних книжок. У села і райцентри нічого не надходило, бо там не було й магазинів. У 1992 р. була скасована книготорговельна мережа з чотирма тисячами магазинів.

У 1996 р. Росія звільнила своє книговидання від податку на додану вартість по усьому ланцюжку – від видавця до покупця, а також від податку на прибуток у частині, яку сплачують у бюджет. Російський уряд свідомо змирився тимчасовим недоотриманням коштів від податків

у бюджет, адже чудово розумів і сьогодні розуміє, що важливість газového та інформаційного важелів у контролі пострадянського простору приблизно однакова.

Кількість видавництва росла, як гриби після дощу. Російські видавці формували видавничі плани, закладаючи в тираж не лише свій ринок, а й сусідні ринки, яким у спадок від комуністичної імперії залишилася двомовність. Зазначимо, що 50-мільйонний український ринок зі своїм кволим і затиснутим у лещата податків книговидаванням та білінгвізмом лежав біля їхніх ніг. “І потрібен він був Росії не лише як джерело прибутку для видавців, – наголошувала Галина Ключковська. – Це була і є державна політика інформаційної експансії, яка з успіхом триває в усі роки незалежності України. Для того, щоб цей переможний наступ російської книги тривав і далі, потрібно одне: щоб українська книга не піднімалася з колін...” [42].

Тоді на книжковому ринку України, за офіційними даними, продавали 80% російськомовних книжок. П'ять із шести книжок друкували у Росії та Білорусії. Мова преси у нас законодавчо унормована: “Друковані засоби масової інформації (преса) в Україні виходять українською та іншими мовами”. Результат цієї норми, лібералізмом якої ми хизуємося й нині, такий: лише 9–10% газет в Україні за їхньою тиражністю українськомовні, а понад 90% виходили російською мовою, хоча росіян в Україні до 18% від загальної кількості жителів. Публіцист Микола Гвоздь стверджував, що коли нинішня влада справді турбується про розквіт українського книговидавання, то їй треба зробити не так уже й багато: “Створити такі економічні пільгові умови, щоб українськомовна книжка була конкурентоспроможною у змаганні з російською; відновити книготорговельну мережу; звільнити культурний та інформаційний простір країни від засилля чужої мови. Інакше, споживаючи чужий культурний продукт, українець дедалі втрачатиме свою ідентичність і поповнюватиме антиукраїнські сили” [10].

Кандидат педагогічних наук, народний депутат України Юрій Гнаткевич з болем у серці наголошував, що “сцени й екрани віддають московським гастролерам, які вивозять з України захмарні суми, та тим, хто зрадив українську пісню і мову, та іншим націонал-перевертням, які за гроші відцураються не лише мови” [13]. Олександра Марченка з Одеси хвилювало, чому російські гастролери в Україні платять лише 3% від збору коштів, а українські артисти в Росії – платять аж 18%. Хіба це справедливо?! [66].

Усунуто зі сцени й екрана багатий і неповторний український гумор, а на його місце “через широко розчинені двері заповзають” гумористи з

Москви. “Умикаю телевізор, на кожному каналі майже скрізь російська мова. То пісні, то фільми (у кожній серії кілька застіль із випивкою – невже ті актори завжди голодні?). То недолугі, часто вульгарні жарти, – доречно обурювалася Галина Смолець із Вінниці. – І як у калейдоскопі – Задорнов, Петросян, “кролики”, Новикова, а про “тонку” іронію Степаненко й говорити дарма. Невже Україна породила отих “кроликів” та “мегазірку” Сердючку? Навіть під час деяких шоу-програм двоє ведучих – для того, щоб вести програму двома мовами. Для чого це? Невже в Росії (наприклад, Тюмені, де українці добувають нафту для Росії) з екрана телевізора почуєш “Здоровенькі були”?” [104].

У телевізійних кабельних мережах, якими користувалося понад 20 млн громадян України, кількість іноземних телепрограм перевищувала 66%. На українських екранах показували численні фільми, де все поділено на чорне й біле. Однозначно хороший СРСР й однозначно погана Німеччина; однозначно позитивні російські солдати й однозначно падлюки чеченці. Крім того, в Росії в рекомендаціях для створення шкільних підручників йдеться про успішність Сталіна, а той факт, що він і його оточення знищили мільйони радянських громадян, замовчується. У російських серіалах навіть енкаведистів-смершівців, колег російського президента, зображуються як суцільно позитивних персонажів.

Після горезвісних “Брата” і “Брата-2” у російських фільмах все частіше стали з’являтися смішні й жорстокі українці. Юрій Мосаєв із Запоріжжя привертав увагу до низки фільмів. Наприклад, недолюдок-майор у “Курсантах” чомусь носить українське прізвище. Аналогічна ситуація в “Штрафбаті”. Що вже казати про прапорщика Шматка з його колегою в “Солдатах”? Парочка самодурів з українським корінням здійснює вчинки, властиві дітям або, у крайньому випадку, підліткам, але не військовим. Це можна було б списати на особливості армійського гумору, але прізвища. Чи це вже підсвідоме? Ось так і українці отримали образ прапорщика як символу середньостатичного українця у свідомості простого росіянина. У серіалі “Кадети” суворовець Перепечко носить старовинне українське прізвище й виступає в ролі посміховища.

Росіяни знімають багато документальних фільмів, особливо які стосуються тем наркоманії, проституції й криміналу. Чомусь у цих фільмах досить часто можна почути такі коментарі: “Молода киянка Таня з усмішкою йде до свого клієнта. Вона ще не розуміє своєї долі. Вона або загине від рук невірноваженого клієнта, або від букета захворювань, що передаються статевим шляхом”; “У громадянина Росії виявилось все в порядку з документами, а ось двох жителів Донецька довелося затримати”.

“Я не закликаю до брудних провокацій, – наголосив Юрій Мосаєв. – Просто пропоную замислитися всім нам над тим, навіщо росіяни цілеспрямовано і повсюдно культивують образ українця-ворога? Відповідь дасть тільки час. Але й нам не потрібно сидіти, склавши руки, а, незважаючи на географічні й політичні розбрати, разом відстоювати українські національні інтереси, пропагувати українську культуру, піклуватися про свій імідж” [72].

На жаль, в ієрархії пріоритетів на телебаченні в Україні – еротика, вампіри і культура перебували на одному щаблі. Саме ці категорії становили основну сітку мовлення українських телеканалів уночі, не враховуючи, звичайно, повторів нескінченних телесеріалів. При цьому поступово просвітницькі передачі і хороше кіно відсувають все далі і далі у ніч. Як можна дивитися о 4 год 25 хв “Документ +”, або “Аргумент кіно” після опівночі з неділі на понеділок? Тим часом адресували ці програми ніби то “сучасним освіченим та небайдужим українцям”.

Антиукраїнська наступальність, заповзатість мала найрізноманітніші вияви. Зокрема, 14 червня 2007 р. міськрада м. Києва ухвалила рішення про об’єднання муніципальних ЗМІ в ЗАТ “Київський медіа-холдинг”. У нове акціонерне товариство увійшли газети “Хрещатик”, “Вечірній Київ”, “Українська столиця”, ТРК “Україна”, радіостанції “Радіо Київ” та ТРК “Столиця”. Після цього рішення зміст засобів масової інформації, зокрема, “Радіо Київ”, став кардинально змінюватися. “Мені дуже сумно чути на “Радіо Київ” (де завжди звучав якісний український музичний продукт і якісні українськомовні новини) російські пісні низької якості – попсу, яка без того заповонила усі телеканали і радіохвилі” [112], – скаржився ведучий телеканалу ICTV Ігор Мірошніченко. “Стосовно “Радіо Київ” і всього медіа-холдингу я повинен сказати, – наголосив Іван Салій, – що справжній патріот України так ніколи не вчинить. Це бізнесові інтереси. В усіх цих питаннях ідеолог у нас єдиний – Леонід Черновецький” [112]. Чи не “ідеологічні засади” Леоніда Черновецького психологічно спричинили те, що у газеті Київради “Хрещатик” вийшла стаття, у якій прямим текстом були надруковані матюки?

В Україні широко розгорнута діяльність численних приватних радіостанцій, на хвилях яких гвалтує слух в’їдливий рок і примітивна попса. На жаль, сучасна молодь формує свої музичні смаки в цій бездуховній, маразматичній псевдомузиці. “Слухаєш – а душа переповнюється протестом, навіть обуренням, – написав Павло Рудченко. – Де, врешті, наша національна гідність, самоповага, убоління за свос, рідне? Невже власники цих радіостанцій цього не розуміють? Звичайно,

розуміють, але зловмисно ігнорують все українське. Своїми діями ми перед всім цивілізованим світом свідомо плюємо собі в душу, ганьбимо пам'ять своїх славетних предків – творців наших музичних святинь. Це постколоніальне плебейство ще міцно сидить у душах декотрих державних чиновників, яким байдуже, а то і ненависне все українське, зокрема й рідне музичне мистецтво” [97].

Песимістичні суспільні настрої є найчутливішим барометром, який засвідчує різке пониження культурного, морального і духовного тону нації, низьку якість життя. Культура звulьгаризована, роз'їдена коро-зією вседозволеності й агресивного цинізму. Часто в Україні підприємці використовують у рекламі своєї продукції еротичні елементи. Отже, відбувається спекуляція на сексуальному інстинкті людини. У багатьох країнах світу реклама з використанням оголеного жіночого тіла заборонена. “Таке табу існує й у нас, – зазначає виконуючий обов'язки голови Національної експертної комісії з питань захисту суспільної моралі професор Микола Бойко. – Та, на відміну від високорозвинених країн, в Україні рекламисти не бояться порушувати закон, адже у багатьох випадках за це їм загрожує лише штраф, розмір якого не порівняти з очікуваними прибутками” [5].

В Україні діють потужні зовнішні і внутрішні механізми витискання національного, свого із власної духовної території, що призводить до ослаблення національної ідентичності. На жаль, протести моралістів проти пропаганди культу сексу, насильства, нездорового способу життя звучать не так часто. Соціологи та психологи такому явищу ставлять діагноз “деградація культури і моралі”. Якщо цю “хворобу” активно, цілеспрямовано не лікувати, то в недалекому майбутньому аморальна інформаційна продукція може призвести до духовно-культурного виро-дження української нації. Тому на перший план виходить стратегіч-ний ресурс – правдива інформація, знання, культура. “Це не значить, що не потрібні металургійні заводи чи не потрібна нафта. Але умовою розвитку є інформація, духовні цінності” [16].

Отже, творення українського національно-культурного інформацій-ного і гуманітарного поля як у межах своєї держави, так і за кордоном, належить до найважливіших проблем національної безпеки. На жаль, чимало політиків, службовців, журналістів і навіть науковців не усві-домлює, що права і свободи людини не повинні нівелювати, зневажати права і свободи нації на її історичній території. Нема Батьківщини без свободи і свободи без Батьківщини, але без свободи нації, її культур-но-духовного розвитку забезпечити морально-соціальні права людини неможливо. “Коли нашою долею мало б стати знищення культурного

розмаїття світу в ім'я якоїсь “планетарної” цивілізації, то це призначення, либонь, не мало б збутися інакше, ніж ціною такого переривання тяглої традиції, яке потягло б за собою смертельну небезпеку для кожної цивілізації зокрема і для людської цивілізації загалом” [79]. До речі, основи так званого природного закону розробляли також українські мислителі ще з XVI ст. Кожна нація – це творена вищою силою сутність, своєрідна ноосфера, знищення якої – злочин так само великий, як нищення індивідуальної, духовно-культурної сутності людини.

“Наша цивілізація зуміє створити воістину загальносвітову культуру, коли навчиться цінувати всі без винятку суспільні і духовні надбання людей як різноманітні варіанти вираження єдиної для всіх людяності, – зазначив всесвітньо відомий японський філософ Дайсаку Ікеда. – Культура аж ніяк не повинна формуватися як головна одиниця одержання в результаті уніфікації й знищення множини окремих національних і традиційних пріоритетів, хоч які б малі території були ними охоплені. Перли не міцніші від діамантів, але від цього не менш прекрасні. Соловей дрібніший від орла, але не гірший від нього. І культура жива лише тоді, коли світ сповнений багатоманітністю” [115].

Отже, кожний народ – численний чи нечисленний – може внести в культурну скарбницю людства вагомий доробок, якщо забезпечить умови створення національного інформаційно-культурного потенціалу. Адже культура – вищий продукт морально-духовної діяльності нації. “Це синтез її цивілізації, який залишається у віках. Культура – наше інтелектуальне послання майбутнім поколінням і всьому світові. І це послання мусить бути гідним українського народу” [11]. Нещодавно Україна провела в останню путь Дмитра Гнатюка – свого видатного сина, великого співця нашої землі, геніального співака, виконавця незчисленної кількості пісень, що пережили багато десятиліть і переживуть ще віки. “Його пісні мають авторів: поетів, композиторів, самого маестро. Але вони, поза тим, були і є *народними*. Бо творилися для народу, для душі, і серця, а не для зиску і вигоди. Я переконаний, що вдячна Україна ніколи не забуде свого неперевершеного сина” [65], – наголосив публіцист, засновник і видавець журналу “Зоря вечорова” Дмитро Мартинюк. Він звернувся до читачів і шанувальників “Зорі вечорової”: “В ім'я пам'яті Дмитра Гнатюка, в ім'я пам'яті всіх шанувальників і поціновувачів справжнього музичного мистецтва, які присвятили своє життя служінню Вітчизні, – відроджуймо нашу українську пісню, слухаймо її, співаймо, передаваймо дітям та онукам. Пісня, як і мова – то душа народу. Без неї не буде української нації”.

Прикро констатувати, що нинішні загрози українській культурі від російських шовіністів і доморощених реакціонерів спрямовані також у майбутнє: щоби не було інтелектуально-естетичних послань наступним поколінням, щоби у них не формувалися національно-культурні цінності, щоби українці перетворювалися у бездуховних космополітів. Наприклад, 1 лютого 2011 р. Верховна Рада ухвалила в першому читанні законопроект про внесення змін до Закону України “Про телебачення і радіомовлення”, що передбачає скасування квот для національного музичного продукту. Ідеться про норму, яка визначала, що в загальному обсязі мовлення не менш, ніж 50% мають становити музичні твори українських авторів чи виконавців. (У Чехії така квота становить 70%, у Польщі, Румуні, Угорщині ще більший обсяг ефірного часу належить творам, виконуваним національною мовою). За скасування квот проголосувало 240 народних депутатів, передусім члени фракцій Партії регіонів, КПУ, Блоку Литвина, і позафракційні. Голова підкомітету з питань телебачення і радіомовлення комітету Верховної Ради з питань свободи слова та інформації Олена Бондаренко¹ наполегливо галасувала, що, мовляв, “українських музичних творів замало, аби встановлювати 50 % квоту на них” [112].

Часто можна було почути в телерадіоредакціях, що українська пісня – не формат, тому її не пускають в ефір. Та й нині ще не зовсім відмовилися від різновиду “культурного колоніазізму”, так званого формату. “Воно й справді, хіба можна 500 тис. українських пісень (а ще ж і веснянки, гаївки, петрівки, колядки, весільні, жнивварські, наймитські, сирітські та інші – усього мільйон пісень і співанок!) та вбгати у примітивні, вузьенькі рамці убогого “формату”, де з півгодини повторюються кілька банальних словечок на зразок: “Я тібя люблю – ти міня не любіш...” [87]. Зокрема, український народний усний епос не сумісний із чужинецьким і холодним “форматом”. Завжди, коли постає питання про захист чогось українського, асимілятори-українофоби відразу починають прикриватися всілякими європейськими хартіями, нормативами, угодами, загальнолюдськими цінностями, але людині, яка мислить тверезо, цілком зрозуміло, що це все – облуда, якою прикривають нищення всього українського і нав’язування російського.

Якщо навіть замало майже мільйон українських пісень і співанок, то “виходить таке собі коло Дуремара, – наголошував музичний оглядач Юрій Зелений. – З одного боку, вони кажуть, що мало українських му-

¹ Згодом остаточно стало зрозумілим, що О. Бондаренко служила і нині вірно служить кремлівським агресорам.

зичних творів, і водночас роблять усе для того, щоби їх було ще менше” [111]. Насправді корінь цієї проблеми в тому, що наш інформаційний простір взагалі не є українським. Його власники різними методами і формами прагнуть будь-що денаціоналізувати всіх українців, перетворити їх у російськомовних малоросів... “Ми дедалі відкочуємося від паростків “української” України назад до “совка”. І спостерігаємо це сьогодні повсюдно... [111], – наголошувала на початку 2011 р. журналістка Марія Томак.

“Як український споживач і поціновувач, як громадянин України і як етнічний українець, я хочу споживати, передусім, український за змістом і формою продукт, не відмовляючись, звичайно, і від кращих зразків мистецтва інших країн і народів, зокрема російських, німецьких, американських – будь-яких, – зазначав Володимир Серветник. – Однак наші нібито українські медіа вже довгий час пропонують нам музику, пісні та виконавців переважно сусідньої держави або тих доморощених зірок, які за популярним колись радянським фільмом-казкою для дітей є “по происхождению тутошние, а по образованию тамошние” [100].

У статті “Чому ЗМІ активно виробляють в українців особливу форму російської свідомості?!", яка опублікована в “Журналісті України (2011. – №3) автор стверджував, що репертуар багатьох засобів масової інформації сприяє відчуженню українців від своєї культури, мови, духовності. Приміром багатомісячний проект телевізійного каналу “СТБ” “Х-фактор” – закамуфльований спосіб формування особливої російської свідомості в українців. Безперечно, милуєшся красивими, розкутими, емоційними, талановитими, впевненими в собі молодими людьми з гарними голосами. Проте упродовж усього дійства на екрані тотально панувала російська й англійська мова творів та російська мова суддів і конкурсантів.

“На такому фоні, – зазначав Володимир Серветник, – співчуття і жаль викликали потуги нашого відомого шоумена спілкуватися із суддями та учасниками українською мовою. Дивлячись на нього, раз у раз ловиш себе на спогадах про безсмертних Тарапуньку і Штепселя. Врешті-решт, у вузькому колі на чотирьох, поза глядацьким залом чи студією наш носій українства охоче і радісно переходив на “общепонятний”, що, мабуть, не без задуму режисерів, мусило додатково підкреслювати нефункціональність і непотрібність української мови “у культурному і вишуканому російськомовному суспільстві” [53, с. 30].

Володимир Серветник роздумував: “Якщо увесь світ визнав українську націю однією з найспівочіших, а її мову однією з наймелодійніших у світі, якщо найбагатша у світі спадщина народних пісень належить

Україні, якщо Україна й справді є незалежною суверенною державою, мало не 80% населення якої складають автохтони, то чому ми не заслужили і не спромоглись на те, щоб чути бодай на одному телеканалі прекрасну, справді українську народну, естрадну, серйозну музику у виконанні українців, які не тільки не стидаються, а й пишаються мовою свого народу? Невже народ з такою давньою і неосяжно величезною культурою не здатний виділити зі свого середовища талановитих творців і виконавців? Відповідь полягає в тому, що “люди, які формують в Україні неукраїнську гуманітарну політику, яким фінансово належать або адміністративно підпорядковуються ЗМІ, які духовно не споріднені з нашою землею, ніколи за доброї волі не будуть шукати, розвивати і випускати на широку аудиторію ті таланти, які їм чужі і незрозумілі”? [100].

Московські прислужники в зросійщенні українців мають конкретний інтерес: менше української культури, менше української пісні, менше національної сутності, патріотизму, а більше особливої форми російської свідомості та нігілізму щодо здійснення української ідеї державотворення. У гуманітарній сфері здійснюють політику, спрямовану на знищення української ідентичності.

Якщо відкинути умовності, то телевізійні шоу та низка інших телевізійних і FM-передач – “тонко-нахабна і висококласна пропаганда зросійщення українського населення. Інформаційний товар користується величезним попитом у середовищі дуже багатих людей світу, що “мають види” на Україну. Дурні серіали, декоративний гламур і “ржачки” теж несуть пропагандивне навантаження, справно працюють на уніфікацію, сиріч, дебілізацію аборигенного населення.

Проте зросійщення, вироблення в українців особливої форми російської свідомості – передовсім. Головне – ефективно й недорого як для зброї масового ураження в сучасних інформаційних “войнушках”, як зазначав Володимир Ференц. Пострадянське суспільство до цього звикло, і варто лиш процес підживлювати заздрістю до успішного російськомовного гламуру і не мовлячого молодого таланту. Звісно, мусять дотримуватись закону камуфляжу – один українець у журі і кілька українців серед учасників мають бути завжди. З одного боку, можна відбити закиди щирих патріотів, з другого – зробити пропагандивний плюс демонстрацією того, що етнічного українського таланту і на чверть валу не набереться. А тих, хто є, піддадуть дресурі жанру і моральному впливові переважно російськомовних оцінювачів таланту [116].

Мета цих антидержавницьких елементів у самій країні і поза її межами (головно в Росії) одна – довести неповноцінність української

культури, мови, поставити під сумнів існування української нації, а водночас і штучність утворення української держави. “Для досягнення цієї мети вони використовують, окрім ЗМІ, художню літературу, естраду, історичні фальсифікації, зокрема перевертнів на кшталт Бузини і Тимченка. І ця підривна діяльність не безуспішна, – підкреслював кандидат технічних наук Омелян Солецький. – Під її вплив потрапляють громадяни (а особливо молодь), які зневажають усе українське, зокрема українські пісні, незалежно від їх художнього рівня та вокальної майстерності виконавців, що спонукає останніх вилучати їх зі свого репертуару. Як наслідок – засилля низькопробної російської “попси”, що заповонила наші розважальні заклади, транспорт, ярмарки, дискотеки, а подекуди й міські майдани”.

Агресивний російський “культурний колоніалізм” разом з глобалізацією і мультикультуралізмом несуть із собою небезпеку нівелювання української нації. Тривалий час лише 5 % українських пісень лунали з українських радіостанцій, решта московська “попса”, чужоземний реп і рок та ще примітивний шансон. Це брутальна дискримінація українців, грубе і злочинне порушення Конституції України. Відома співачка, автор-композитор Ейра слушно наголосила, що “однією з причин війни був саме зросійщений інфопростір. Це як сприятливий ґрунт для того, щоб люди втратили самоідентифікацію. Що власне і відбулось на Сході. Пісня – це продукт емоційний. І тому – це найкращий інструмент втручання в інфопростір, тому люди легко піддаються. І несвідоме вухо навряд чи щось запідозрить, які можуть бути наслідки цього втручання, адже це непряма політика. Попри це можновладці Російської імперії чудово розуміли, що, знищуючи українську культуру, у них є більше шансів поневолити український народ [28, с. 21].

Прикро, але знищенню української культури в Україні сприяли також високопоставлені ділки культури, які лукаво пропагують ідею, що культура має заробляти гроші на себе, бо знання, пісня, книжка, кінофільм – теж товари, і за них треба платити, а вони за ці кошти розвиватимуться. Публіцист Дмитро Мартинюк справедливо обурюється: “Лукавство полягає в тому, що ми, українці, – платимо! Ми платимо податки – аби, втім числі розвивалася українська культура, лунала українська пісня, знімалися українські кінофільми! Куди ви, панове можновладці, діваєте наші податки?! Адже якщо я, громадянин України, сам оплачую освіту, культуру, медицину, послуги паспортного столу, послуги з різних видів реєстрації майна, і так далі, і так далі; якщо державні інституції передали більшу частину своїх безоплатних послуг для громадян приватним структурам, “повісивши” оплату за

них на простий народ; і при цьому всьому я ще й плачу податки, – то на біса мені такі чиновники, що називають себе владою?” [65, с 11–12].

Журналіст Віталій Портников звернувся до українців так: “Коли ви навчитеся ставитися до російської культури – і вже тим більше до вульгарної російської “попси” як до чужої – перед вами відкриється величезний світ. Світ чужих культур і світ своєї культури” [92].

Боротьба національно свідомих слухачів, музикантів, співаків, таких активних громадян, як Дмитро Мартинюк, Віталій Портников нарешті завершилась успіхом. Верховна Рада України 16 червня 2016 року проголосувала за проект закону “Про введення квот для пісень українською мовою в ефірі радіостанцій”. Ухвалено, що ефірний час в Україні має бути наповнений інтелектуально-розважальним продуктом власного виробництва. Кожна третя пісня має бути українськомовна. Радіостанції повинні забезпечити частку пісень державною мовою не менше, ніж 35% від загального часу звучання пісень протягом доби. У перший рік після нововведення саме українськомовні пісні мають становити чверть ефірного часу. За три роки цей показник має досягти 35%! Квоту вводять поступово: за перший рік квота становитиме 25%, другий – 30% і третій – 35%. Аби радіостанції не крутили українське лише вночі, депутати передбачили спеціальні обмеження. Найбільш рейтинговий час – зранку та ввечері, українська пісня – обов’язкова. Державною мовою має звучати не менше 35 % від загального обсягу пісень, поширених протягом доби, в тім числі не менш 35 % від загального обсягу пісень, поширених у кожному проміжку часу з 7:00 до 14:00 і з 15:00 до 22:00 год. Квота зменшена до 25 % для радіокомпаній, які поширюють музичні твори, серед яких пісні офіційними мовами Європейського Союзу відповідно до умов ліцензії становлять не менше 60 % від загального обсягу пісень, поширених упродовж доби. Також по радіо передбачається ведення українською мовою не менше ніж 60 % від добового обсягу розважальних передач та інформаційних блоків. Контролюватиме радіостанції Національна рада України з питань телебачення та радіомовлення. За невиконання закону телерадіоорганізація, яка здійснює радіомовлення, сплачує штраф у розмірі 5 % від загальної суми ліцензійного збору відповідно до ліцензії на мовлення. Віце-прем’єр-міністр В’ячеслав Кириленко зазначив, що це був вже четвертий етап модернізації зазначеного закону, і він повністю погоджений зі всіма зацікавленими сторонами.

Колективи радіостанцій, які входять до міжгалузевого об’єднання “Радіокомітет”, запевнили, що будуть робити все від них залежне для реалізації нового закону. “Разом з тим, ми переконані, що його імпле-

ментація залежить не тільки від радіо, а й від того, наскільки держава, а саме Парламент, віце-прем'єр з гуманітарних питань, Міністр культури та інші державні органи, будуть послідовними та відповідальними за спільний результат. Ми закликаємо посадовців невідкладно підготувати та в найкоротші терміни ухвалити закон про стимулювання розвитку української музики, який створить належні економічні передумови для стрімкого зростання кількості якісної українськомовної музики, без якої виконання квот буде складним та не дієвим. Збільшення кількості професійної, конкурентоздатної української пісні – це запорука ефективного квотування радіоефіру та результат продуктивної державної політики” [62]. Закон щодо квотування української пісні в радіоефірі почав діяти з 8 листопада 2016 р. Однак заспокоюватися не маємо права. Адже “воювати” маємо не тільки за українську музику в ефірі, а й за її розмаїття, багатожанровість, за пошанівку і збереження народних витоків сучасної української музики. Актуальними і нині є думки Любові Клопотовської – героїні нарису Володимира Качкана “Мед із затрутого зілля”, яка понад чверть століття тому говорила, що треба волати до тих, до кого не докричишся, треба вдихати тепло в душі тих, хто почав леденіти, черствіти, але не цілком завмер. Бо як душі припадуть яничарською цвіллю, то ні материнські голоси-благання, ані запізнілі повчання мудрих педагогів, ані сльози, ні погрози – ніщо не поверне ті діаманти духовності, що їх знищать новоявлені манкурти. “Мелос – це дзеркало певної історичної епохи, у якому відбилися мрії і сподівання трудового люду від найдавніших часів до сьогодення. Він може добре прислужитися нам при вивченні історії, потяг до якої тепер особливий. Бо, власне, через пісню і ґрунтовніше пізнається життя народу, його душа, характер, спосіб мислення, діяння” [40, с. 279].

Спираючись на український народний мелос, ішли до високого мистецтва Володимир Івасюк, Ігор Білозір, яких знищили люті вороги українськості. Автор цього підручника писав у статті “Джерела незнищенності народу”, що вночі з 8 на 9 травня 2000 р. на проспекті Шевченка, у центрі Львова, шовіністичні нелюди завдали смертельних травм Ігореві Білозіру. Зокрема, 20 днів лікарі боролися зі зловісним вихором, який мучив його, тримаючи у глибокій комі. 28 травня назавжди перестало битися серце полум'яного патріота України Ігоря Білозіра. Нація зазнала ще однієї болючої втрати.

Не вперше на українській землі вбивають українську пісню. Не вперше ворожа рука підноситься на найсвятіше: на життя. У 1979 р. московські посіпаки жорстоко вбили Володимира Івасюка, щоб його пісню задушити, щоб Україна не мала такого талановитого сина, який

підніс українську пісню до світових висот. На цей раз жертвою тих, хто живе на гостинній українській землі, хто їсть український хліб, став Ігор Білозір. Його остання дорога на Личаківський цвинтар 30 травня 2000 р. була встелена безліччю квітів. Такий здвиг людей був під час поховання Володимира Івасюка.

Здавалося, від самого сходу сонця прорвало греблю, і ринули до центру міста багатотисячні людські потоки. Зі всіх усюд з'їжджалися люди – із сіл, містечок, сусідніх областей, столиці. Щоб скористатися останньою нагодою віддати низький уклін Ігореві Білозіру, який за життя став національним символом. Гори квітів не можуть закрити горе людей.

Гірко плачуть білі зорі,
Тужать гори і моря,
У страшнім пекучім горі
Стрепенулася земля.

(Павло Лехновський)

Відійшов у вічність визначний композитор, народний артист України, відомий діяч культури. Не стало багатогранно обдарованої людини, патріота, яскравого носія національної ідеї всім серцем відданого Україні, творця музики, яка полонила світ, лицаря української пісні. Разом із Володимиром Івасюком він був основоположником новітньої української естрадної пісні, яка виховувала цілі покоління сучасників.

Ігор Білозір народився 24 березня 1955 р. у місті Радехові на Львівщині в учительській родині. Закінчив музично-педагогічне училище та Львівську консерваторію ім. Лисенка. Навчаючись, працював у самодіяльних музичних колективах, а в червні 1979 р. став художнім керівником вокально-інструментального ансамблю “Ватра” Львівської філармонії. Під керівництвом Ігоря Білозіра цей колектив став одним із провідних естрадних ансамблів України, здобув всенародну популярність і визнання, з великим успіхом гастролював у багатьох країнах світу.

У 1990 р. Ігор Білозір заснував музично-мистецький центр “Ватра”, який став осередком згуртування потужних творчих сил, виховання талановитої молоді, дав путівку у велике мистецтво багатьом знайомим нині співакам і музикантам. Діяльність композитора і громадянина сприяла згуртуванню національно-патріотичних сил, які виступали проти комуністичного режиму, за незалежну соборну Україну.

За два десятиліття плідної композиторської діяльності Ігор Білозір створив низку музичних шедеврів, зокрема “Пшеничне перевесло”, “Мамина світлиця”, “Джерело”, “Чумацький шлях”, “Бід Бога”, “Встань з колін, народе мій!”, які увійшли до золотого фонду надбань національної

культури. Їх визнав своїми і співає народ.

Про Ігоря Білозіра впродовж травня і червня 2000 р. у різних газетах опубліковано майже сто заміток, кореспонденцій, інтерв'ю. Більшість з них зібрав, упорядкував Михайло Олійник і видав книжку “Наша мова, наша пісня не вмере, не загине” (Львів, 2000. – 182 с).

На жаль, окремі газети не обійшлися без нісенітниць, інсинуацій, брехні, злісних антиукраїнських випадів. “Опасаясь погромов и физической расправы, из центральной части города разбежались многочисленные продавцы русскоязычных книг, газет и музыкальных аудиокассет” (Факты. – 2000. – 30 мая). “Разгоряченные толпы во время похорон во Львове громили бары и кофейни – проверялись музыкальные “запасы” и разбивались магнитофоны... Продавцы спасались бегством. Их товар уничтожался почти ритуально, как во время инквизиции” (Комсомольская правда в Украине. – 2000. – 31 мая). “Факты” і “Комсомольская правда в Украине” теж передали куті меду. Спровоковане антиукраїнськими елементами побиття шибок у кав'ярні “Цісарська кава”, де розпочався конфлікт між молодиками – виконавцями блатної російської попси – і компанією Ігоря Білозіра, яка тихо наспівувала його пісні, кореспондент “Комсомольской правды в Украине” О. Мусафірова видає за масові погроми. Як треба ненавидіти все українське, щоби так писати?!

“Комсомольская правда в Украине” 1 червня 2000 р. повідомила, як у день похорону в Москві відомого театрального діяча й актора Олега Єфремова у Державній думі вирішили вшанувати його пам'ять вставанням. Однак, як завжди, “відзначився” Жириновський, який уже не раз викликав в Україні обурення своїми маячними висловлюваннями. Цього разу він роздратовано заявив, що з приводу похорон чудового актора й режисера не варто спонукати до вставання депутатів, адже “недавно на Украине был убит наш певец за то, что пел по-русски, а этот факт прошел мимо внимания Думы”. Отже, тут Жириновський та газета подають смерть українця І. Білозіра у вигідній їм інтерпретації.

Захист українського інформаційного простору, відстоювання права на розвиток української культури, функціонування української мови в Україні як державної, яку потрібно знати всім жителям України, щоб побудувати громадянське суспільство, власний кореспондент “Парламентской газеты” Б. Панов назвав антиросійською націоналістичною вакханалією на очах цивілізованої Європи та української влади, яка байдує за цим спостерігає. Він писав, що росіянам, які є громадянами України, вже не варто сподіватися на Леоніда Кучму, який явно підіграє націоналістам. Тож треба сподіватися на Володимира Путіна.

Парадокс: журналіст, який живе у Львові, закликав Президента Росії втрутитися у внутрішні справи України. Чи для В. Панова це є його суттю?! Адже не знайшлося в нього доброго слова про народного улюбленця композитора Ігоря Білозіра, який випереджав час своєю глибоко філософською інструментальною музикою.

Ігор Білозір за своє коротке життя, як і Володимир Івасюк, став символом. Його творча праця привертала увагу всіх державотворчих і патріотичних сил.

Злочинний замах на життя Ігоря Білозіра викликав у нашому суспільстві велику стурбованість за долю української пісні, за утвердження української мови як мови великого народу і великої культури. Не можна змиритися з тим, що антидержавні, антиукраїнські елементи намагаються у жорстокий, нелюдський спосіб зводити порахунки з визначними діячами культури – такими, як Ігор Білозір.

Буде помста? Ні – свята відплата!

Не туманьмо, а гострімо зір.

Жах панічний хай розчавить ката

При одному слові – Білозір!

(Ілько Колодій) [51, с. 41–43].

Нинішнє повзуче російщення також спрямоване на послаблення українського культуротворчого потенціалу, на розмивання створеної національної культури. Розроблені під час комуністичного режиму маніпулятивні практики особливо інтенсивно впроваджували на телевізійних і радіоканалах з кінця 90-х років ХХ ст., коли вони за безцінь перейшли у власність до компрадорської буржуазії, якій українські національні інтереси абсолютно чужі. “Тілом і матеріальними інтересами вони перебувають в Україні, а душею, розумом і духовними інтересами – в Росії. На жаль, ще мало змінилося у сфері культури від 2001 року, коли філософ Ігор Лосєв написав, що “наш елітарій існує у просторі російської культури, мислить її образами і поняттями, українське для нього, у кращому разі, етнографічний антураж, місцева оригінальність. Але то ще не найгірші представники еліти України. Чимало є таких, що й на такому рівні не сприймають українське, і навіть якщо ставляться до нього без яскраво вираженої ворожості, то воно для них – “*Terra incognita*” [57].

Розглядаючи маніпулятивні стратегії у засобах масової інформації, професор Лариса Масенко слушно наголосила, що не випадково символом нашої держави стала не котрась із красунь-акторок, як наприклад, Бріджит Бардо у Франції, в Верка Сердючка – переодягнений у жінку

клоун, який розмовляє мішаною напівукраїнською-напівросійською говіркою. Факт сам собою глибоко символічний, бо він відображає роздвоєний стан свідомості значної частини української людності, який спричинила багатовікова антиукраїнська політика і практика ординців-росіян. Проте, якщо образ Сердючки, хоч і не сприяє вихованню поваги до української культури, звичаїв, традицій, але, на думку Л. Масенко, все ж таки має якийсь елемент комічної привабливості, то вже втіленням крайнього ступеня українофобії треба вважати образ Вітальки в телесеріалі “Віталька” на каналі “ТЕТ”. Актор, який виконує цю роль, створює на рідкість потворний образ. Віталька – неохайний хлопець з *огидною* зовнішністю. Схиблений на сексі, він весь час незграбно залицяється до дівчат. Не маючи жодних шансів на успіх, недоумок повсякчас наражається на зневагу, глум і роздратування з боку всіх, хто навколо нього. Говорить Віталька такою ж огидною, як він сам, мовою. Ущербність скаліченого напівукраїнського мовлення Вітальки актор ще й увиразнює, потворно розтягуючи рота. Всі решта численних персонажів, крім його матері, такої ж недоумкуватої почвари, як і він, розмовляють стандартною російською мовою. Жодного персонажа, який розмовляв би літературною українською, в серіалі немає, відтак носіями буцімто української залишаються тільки придуркуватий Віталька з такою самою жалюгідною матір’ю [67].

Тонко й невимушено до підсвідомості української молоді інфільтрується відраза до українського як “непривабливого, жалюгідного й безперспективного”. Це вже не “лобові” заклики-загрози, а витончена маніпулятивна пропагандистська робота, ніякі ліберали, мультикультуралісти й захисники всіляких меншин з цього приводу не обурюються.

За інформацією сайту “Телекритика” на скетч “Віталька” надійшла скарга до Національної комісії з питань захисту суспільної моралі. Проте жодних порушень моралі та приниження гідності українців члени комісії в цьому скетч-шоу не помітили. Якщо антиукраїнської маніпуляції не помічають доктори і кандидати наук, які входять до Комісії, то тим паче не помітять її тінейджери, для яких власне і призначено цей витвір кіномистецтва. Мабуть, не одну молоду людину образ Вітальки переконає, що “по-українськи – це некрасиво”. Позаяк така прихована за розважальними телекартинками маніпулятивна пропаганда набагато ефективніша за дидактичні повчання, змінити сформований телебаченням погляд на непрестижність української культури буде нелегко навіть відданим своїй справі педагогам.

Має рацію професор Лариса Масенко, яка в березні 2013 р. наголосила, що “провідні телевізійні канали нашої країни інтенсивно працюють на відчуження українців від їхньої культури [67]. Вважаю,

що цю правдиву тезу підтвердив показ на каналі “1+1” телесеріалу “Останній москаль” (сценарист – Микола Куцик, режисер – Семен Горов, у головних ролях – І. Скрипко, Ю. Горбунов, В. Горянський, Н. Задніпровський, В. Ніколаєнко, Н. Корецька, Г. Безрук). Він викликав неоднозначну реакцію і в Україні, і в Росії. Свідченням цього є також розлога рецензія Дмитра Щербини, яку опублікувала газета “Слово Просвіти”. *Якщо* росіян, які фільм не бачили, зачіпає насамперед провокаційна назва, то в українців, безумовно, питань більше. Стрічку анонсували як “файну патріотичну комедію” й активно рекламували ще задовго до прем’єри. За сюжетом син московського олігарха Валера, рятуючись від переслідування поліції та мафії, тікає в Україну до свого дядька Івана, який мешкає в глухому карпатському селі Великі Вуйки. Адаптація розбещеного мажора до сільського життя, розвиток стосунків із місцевими мешканцями, що нерідко супроводжуються жартами на тему українсько-російських взаємин, – основна тема серіалу.

Приїхавши в Західну Україну, Валера одразу стикається з негостинним і ворожим ставленням українців. Його вперто ігнорують: люди відмовляються показувати дорогу до села, таксисти не хочуть підвозити. Зрештою, один підприємливий чоловік за хороші гроші садить хлопця на підводу, але, побоюючись гніву місцевих бандерівців за допомогу москалеві, висаджує його посеред лісу. Там на Валеру нападає місцева голота. Під урочисті вигуки “москаля впіймали” зв’язаного Валеру приводять на мотузці до села. Пізніше Валера не раз зазнає знущань від дядька Івана та його односельців, які прагнуть насолити хлопцю, вижити і позбутися непроханого гостя. Хоча батьки Валери українці – для місцевих він громадянин Росії, уродженець Москви, особа, яка зовсім не володіє українською, а отже, москаль, чужа, небажана тут людина. Проте всі намагання дядька Івана та його друзів позбутися москаля закінчуються провалом і в підсумку обертаються проти них. Завдяки удачі та кмітливому розуму Валера виходить переможцем з усіх ситуацій, великодушно пробачає кривдникам і навіть бере на себе чужі провини, відбиває дівчину в першого хлопця на селі, і попри агресивно-вороже ставлення її батька до москалів, знаходить ключ до порозуміння. Коли стало відомо, що батько Валери злодій, а сам він нелегально переховується, постало питання про його вигнання з села. Проте хитрий москаль вміло викручується, заявляючи, що його батько пограбував усю Москву і підірвав економіку всієї Росії. Враз в очах місцевих русофобів його тато зі злодія перетворюється на героя, а сам Валера із сина злодія стає сином героя.

Дмитро Щербина слушно наголосив: “Прикро, що в той час, коли Росія окупує Крим, чинить агресію на Донбасі, вбиває наших грома-

дян, нищить і грабує наші ресурси, українське телебачення під виглядом “файної патріотичної комедії”, в кращих традиціях совка та імперської пропаганди, просуває в ефір відверте лайно, яке принижує українців, виставляючи нас тупим, відсталим бидлом, примітивними селянками, алкоголіками й агресивними русофобами, які на слово “москаль” кидаються, як бик на червону ганчірку. Москаль на їхньому тлі, звісно, розумний, кмітливий, інтелігентний, шляхетний та успішний. Мовчу вже про низьку мистецьку вартість серіалу, основна частина зйомок якого відбувалася не в Карпатах, а в київському Музеї народної архітектури і побуту, де легко впізнається кожна хата та клаптик землі. Саме в цих старих дерев’яних музейних хатах і живуть гуцули. У них нема ні телевізорів, ні комп’ютерів, ні інтернету. Навіть голова сільради набирає текст на друкарській машинці. Безумовно, для людини, котра була в Карпатах, подібний показ життя сучасних гуцулів повна нісенітниця. Побачити багато дво-триповерхових цегляних будинків із супутниковими антенами навіть у малих, віддалених від райцентру карпатських селах – не проблема. Також фільм фактично не передає місцевих діалектів і своєрідного західного акценту. Натомість у мові героїв проскакують русизми та слова, вимовлені з російським акцентом. Відчувається, що багато артистів у житті спілкуються переважно російською, тому дуже далекі від своїх героїв і не змогли як слід увійти в образ. Глядач побачив чергову халтуру, примітивну шароварщину, відправку в часи Штепселя і Тарапуньки, коли українське висміювали і зображали на тлі російського як щось кумедне та меншовартісне” [129].

Важко уявити, що в Росії, тим паче в наші часи жорсткої інформаційної війни й антиукраїнської пропаганди, раптом на одному з центральних російських каналів виходить фільм “Останній хохол”, де в глуху “деревню” під Калугою з прогнилими ізбами, п’яними мужиками, що ходять у постолах і грають на балалайках, приїжджає розумний, інтелігентний, українськомовний киянин чи львів’янин і вигляд має кращий, ніж місцеві. Такий фільм не мав би жодних шансів вийти на екран, ба, навіть бути створеним, бо його заблокували б ще на стадії написання сценарію. На жаль, у нас такі “шедеври” й досі можливі. Крім того, його творці вже заявляють про намір знімати продовження. “Навіщо? Якщо це комедія, то зовсім не смішно. Якщо це патріотичне кіно, то виникає питання, де саме присутній патріотизм, – запитує Д. Щербина і відповідає. – Подібні стрічки можуть зацікавити хіба що обмежених домогосподарок, школярів, представників суспільства споживачів та україноненависників, щоб мати черговий привід посміятися над “тупими хохлами”. Недаремно навіть радник голови СБУ Маркіян

Лубківський гостро розкритикував серіал “Останній москаль”: “Сподіваємося, що продовження не буде і українські митці надалі створюватимуть привабливий образ українця, з яким буде не соромно виходити навіть на світовий ринок” [129].

На жаль, чимало політичних діячів, державних службовців, представників творчої інтелігенції, яка називає себе українською елітою, належно не працюють “для культурного розвою на національному ґрунті”, бо, Іван Франко, не стоять на чітких, морально і духовно виражених “національно-українських позиціях” [117, с. 335].

Із багатьох прикладів привертаю до одного – колишнього глави Адміністрації Президента України Бориса Ложкіна, який 18 лютого 2016 р. в одному з найдорожчих готелів Києва Intercontinental презентував книжку “Четверта республіка”, написану за участі одеського журналіста Володимира Федорина. Насамперед вражає твердження Б. Ложкіна, що “мільйони українських громадян історично тяжіють до російської культури, та що там тяжіють – просто є носіями російської культурної традиції. Наше завдання – зробити так, щоб вони не почувалися чужими всередині українського політичного проекту” [121]. Подібні вислови можна почути і від частини депутатів, урядових службовців, окремих журналістів і науковців. Борис Ложкін розповсюджує фальшиву тезу, “що майбутнє України нерозривно пов’язане з майбутнім Росії” [121]. Слушно запитує Віталій Абліцов: “Про яке спільне майбутнє з Росією говорить Б. Ложкін? Хто забуде загиблих українських воїнів під Іловайськом і Дебальцевим? Хто пробачить звіриний “парад ганьби” в Донецьку, вулицями якого провели наших полонених бійців? Очевидно, у ложкіних кам’яні серця й отруйні пустоти в голові щодо національної оборони” [1].

Нині, до речі, мільйони українських громадян уже не “тяжіють до російської культури”, бо війна Російської Федерації проти України зірвала московську маніпулятивну пропагандистську полуду, розбудила національну свідомість і гідність, адже історія українців під Московщиною “то був звичайно не зріст, але ни́діння та гно́блення. Так і здається, що з лісів та боліт родовитої Московщини раз у раз напливає на ті окраїни хвиля московських урядників та солдатів і душить, висисає, гнобить” [120, с. 140]. З цими словами, які написав Іван Франко ще у 1901 р., доцільно було ознайомитись учасникам презентації “шедевра” Б. Ложкіна, які у бальній залі респектабельного готелю насолоджувалися шампанським, вином, вишуканими закусками. Можливо, хоч би кілька із 600 учасників, які жирували-пирували у полоні “руського мира”, прийшли до тям, що з таким сусідом, як Росія, можна жити у

мирі тоді, коли російська суспільність не заважатиме “сповнити українцям національні змагання” за незалежність і соборність України, “коли національні кривди та неволання” від Московщини “відійдуть у сферу історичних споминів”, коли кожний громадянин України всім серцем відчує український національний ідеал.

Росіяни в Україні не почуваються чужими. Для цього треба небагато – просто любити Україну. Невже Борис Ложкін, Володимир Федорин, тисячі службовців різних рангів не бачили, що росіяни в Донецьку і Луганську, як і у всій Україні, поводитися як власники. Соціальна база для вторгнення російських військ стала можливою лише через відсутність української національної демократичної політики, здачу цих регіонів олігархічним кланам, для яких Україна завжди була дійною короною. Побудова нової України з оглядкою на Росію призведе до краху нашої країни, бо мета сьогоденішньої Росії – знищення незалежної України”. Якщо цього не розуміє чиновник такого рангу як Б. Ложкін, то його угодовська позиція може нести загрозу національній безпеці України.

Загрозу національній безпеці України несуть ті засоби масової інформації, які проповідують модель України без українців. Філософ Петро Кралюк слушно наголосив, що “затійники” “95-го кварталу” ніби дуже сміливі хлопці. Вони ладні “рознести” нашу політичну еліту в пух і прах, сиріч висміяти. Щоправда, годі шукати в цьому висміюванні якогось конструктиву. Українські “високі” політики постають в образі примітивних і недалекоглядних персонажів, які не заслуговують ні на увагу, а тим паче, – на повагу.

Звісно режисери “95-го кварталу” – не простачки. Крім того – люди талановиті; вони знають, як впливати на нашу публіку. Інша річ – на що спрямований цей талант. “Як на мене, – зазначає П. Кралюк, – то дієства “95-го кварталу” доносять своїм глядачам такі “ідеї”: Українська держава – це несерйозно (таку думку висловив В. Путін Джорджу Бушу у квітні 2008 р. – В. Л.), подивіться, мовляв, хто править нею! Несерйозною є й державна мова, а української культури взагалі немає – натомість є “блискуча” російська культура (насправді – російська по-пса)” [47].

Низькопробною, аморальною є культура “Ліги Сміху”. Серед російськомовного моря світлими променями є українськомовні (!) колективи зі Львова, Луцька, Тернополя. На жаль, їхній гумор не позбавлений дешевого суржика, майстром якого був Тарапунька. Часто-густо коміки Зеленський і Кошовий найгучніше сміються і виплачують найвищі нагороди тим “гумористам”, які всебічно експлуатують сексуальну

тему. У такий спосіб вони нав'язують українським глядачам тезу, що вони живуть в “Единой стране” (Мой адрес не дом и не улица, – мой адрес Советский Союз). “Дбайливці” усіх рівнів повторюють те саме: “єдіная-єдіная”. Забуваючи, що в українців, як титульної нації, крім прабатьківської землі України, нема іншої Батьківщини.

Відсутність належного розуміння цієї проблеми також призвела до того, що важливий проект на телеканалі “1+1” названо не “Голос України”, а “Голос (якоїсь. – В. Л.) країни”. У тематично-естетичній наповненості конкурсу “Голос країни”, “Голос. Діти” українськомовна пісня – надто рідкісне явище. Було би добре, щоби ці та інші пісенні конкурси проводили за таким принципом: учасник пісенного змагання обов'язково має виконувати українськомовну пісню, а другу – будь-якою іншою мовою. Адже, як зазначав Іван Огієнко, українська пісня не тільки високохудожня й високомелодійна, але завжди глибокозмістовна, пристойна, навчальна. Якщо учасники різних телевізійних і радіоконкурсів обов'язково виконуватимуть українськомовні пісні, а на додаток – зарубіжні твори, то у такий спосіб не будуть свого цуратися, а й чужого навчатися. У цьому процесі першу скрипу мають грати тренери, серед яких шановані Святослав Вакарчук, Тіна Кароль, Олександр Пономарьов, Потап (Олексій Потапенко), Джамала, Сергій Бабкін, Монатік та ін. На жаль, не виробили у себе мотивацію розмовляти з вихідцями з України тільки українською мовою, не стали для дітей і молоді повновартісним прикладом пошанування на конкурсах державної мови, української пісні. Правда, є й добрі приклади. Незабутнє позитивно-емоційне враження справили на глядачів Олександр Пономарьов, Владислав Кашпуренко і Євген Толочний, які 31 травня 2015 р. натхненно виконали “Заспіваймо пісню про Україну!”. Однак в Україні досі не створено єдиного українськомовного культурного середовища.

Підставою для такого твердження є також функціонування телевізійного каналу “Інтер” та деяких інших теле- і радіоорганізацій. Ситуацію, пов'язану з діяльністю колективу “Інтера” глибоко проаналізував публіцист Валентин Торба – родом з Луганщини. Повністю погоджуюся з його громадянською позицією, що оприлюднена у статті “Тра в “блакитний вогник”. Валентин Торба зазначив, що директор “Національних інформаційних систем” (НІС), які входять до Inter Media Group, Олександр Пилипець на своїй сторінці у Facebook написав, що пожежа відбулась “на тлі неодиноких погроз в бік каналу”, за яких “влада була бездіяльна”. До влади справді є питання щодо її бездіяльності, але не в плані “погроз “Інтеру”, а в тому, чому під час агресії РФ проти України й окупації частини територій нашої держави в україн-

ському медіапросторі дозволяють відверту та завуальовану проросійську маніпулятивну пропаганду. Тим більше, що конкретні журналісти були спіймані “на гарячому” у явних моментах колаборації з окупантом. Хіба то не привід до відкриття справи? Можна констатувати, що той факт, що проти “Інтеру” та подібних йому каналів досі не порушені справи, лише спонукає до самовільних дій пересічних громадян, тим більше в умовах абсолютної правової невизначеності, коли під час війни у нас де-юре досі немає цієї війни. Проте чи був підпал “НІС” ініціативою “простих громадян”?

Понад місяць блогери розбирали на цитати листування колишньої співробітниці цього телеканалу Столярової, де засвітилися імениті журналісти, які виявляється полюбують “войнушки” заради “войнушек” і ладні створювати адаптований для росіян контент, при цьому, не забуваючи вживати начебто проукраїнські гасла. Після Кобзонів на Новий рік та Баскових на День Незалежності до “Інтера” все більше питань навіть у пересічних громадян, які звикли до “тазиків” із салатом Олів’є і традиційних “С легким паром”. Нині йдеться про тисячі загиблих і втрачені території, куди і Кобзон, і Басков їздять не просто с концертами, а й із заявами. “Вы бурят? О, как я рад!” – фраза “кагебешного” співака Кобзона після дебальцевських подій запам’яталась багатьом. “Бойові буряти” давно освоюють танками і здобрюють тілами землі Донбасу. До бурятів були ось такі “кобзони”, яких ротує “Інтер” в Новий рік, коли українські військові відчайдушно захищали Донецький аеропорт.

Насправді, питання щодо позиції у розв’язаній Росією проти України війни у простих громадян не лише до “Інтера”. Та конкретні докази щодо колаборації з’явилися лише проти цього телеканалу. З особливим цинізмом до українців звертаються з телеекранів персонажі, які не гребують цю агресію називати “громадянською війною”. Насправді, через ЗМІ і в тім числі телебачення здійснюється широкомасштабна і неоголошена війна в тилу. Не помітити її в сьогоденних умовах вкрай важко. Втома від жертв та інших втрат примушує загал “клювати” на гачки, які підкидують деякі “журналісти” щодо боротьби з “мовою ненависті” та апеляцій до “спільної історії”. Тут вже до колаборантів записались не лише “Інтер”, а й начебто відверто проукраїнські журналісти та медіа.

“Деди воевали” – ось той імператив, яким годує, зокрема, “Інтер” українського глядача. Тому й не дивно, що для українців цей телеканал став червоною ганчіркою, яка вже набула для окупанта не лише пропагандистський сенс. Інша річ, як на це реагують ті ж самі прості

українці? На жаль, серед них інколи побутує думка, що і Януковича можна вигнати пляшками з “коктейлями Молотова”, й “Інтер” перестане існувати як проросійський рупор, якщо підпалити біля нього шини. Наголосимо – біля нього, а не всередині, адже самі ж “інтерівці” поспішили звинувачувати будь-кого в тому, що їх навмисне підпалили саме зсередини. Крім того, активно пішла розкручуватись інформація про постраждалих, мовляв, пожежа на “Інтері” це за малим майже другі “одеські профспілки”. Насправді були ті, хто надихався смородом. Ні опіків, ні інших травм зафіксовано не було.

Так ось патріотично налаштовані українці певною мірою поспішили радіти полум’ю, при цьому не маючи до нього ніякого стосунку. Хто насправді підпалив “НІС”, а не “Інтер”, поки що залишається питанням. Проте під час G20 та виходу депутатів з канікул вогонь “Інтера” дав привід для того, щоб зайвий раз увімкнути телевізор та поговорити про “теракти” в Києві. На жаль, Росія робить все для того, щоб саме так “вмикали Україну”, як стверджував у свій час Янукович. Історія з недолугим підпалом “Інтера” тому доказ. Зрештою будь-яке полум’я в столиці вкотре є екзаменом саме для української спільноти, яка за останні трагічні роки мала б вже навчитись розрізняти дієві кроки розбудови держави від провокацій [113].

Отже, нам треба глибше пізнавати свою культуру, національне “Я”, зсередини відчувати, що любов до України – акт найвищого діяльного духовно-національного самовизначення, зрозуміти, що зденаціоналізована людина втрачає доступ до найглибшого національного колодязя духу і священних вогнів життя, вона приречена на щезання. Якщо та чи інша держава чи нація не виховує патріотів, вона не має майбутнього. Дитина має чи не з народження кожен день чути від батьків, по телебаченню і радіо, читати в газетах, що українська культура неповторна, Україна – велика держава, що українці – найкращі. Хай навіть насправді це не зовсім так, але ми виростимо, виховаємо справжніх синів і дочок Батьківщини, які справді віритимуть у такі твердження. Саме тоді ми і будемо найкращими, бо, поважаючи інших, – поважатимемо себе, інші ж тоді поважатимуть нас за нашу гідність, за нашу культуру, за чистоту національного духу. Адже комплекс меншовартості, корупція нині є чи не найбільшим ворогом українців.

Недовіра до власної національної культури є ознакою відчуженості владних структур, чималої кількості ЗМІ від української нації, проблем її духовного розвитку. Зневажаючи українську культуру, мову, зовнішні і внутрішні недруги, новітні асимілятори прагнуть повністю змінити український генотип, вилучити з нього саме національну скла-

дову, прищеплюючи йому етику “безчуттєвої корисності та соціального автоматизму” (Павло Мовчан). Духовна анемія, аморальність, нігілізм, космополітичний інтернаціоналізм призводять лише до культурноціннісного роззброєння, духовно-національного здичавіння, всеукраїнського цинізму.

Самостійне історичне буття українського народу має бути забезпечене національною культурою, інакше залишиться неповноцінним. Ідеться насамперед про конкурентоспроможність української культури, її здатність задавати тон інтелектуальному і духовному життю свого суспільства, адаптувати для суспільства культурну реальність світу.

Серед багатьох передумов досягнення такого стану академік Іван Дзюба ще 15 років тому назвав: освоєння суспільством своєї культурної спадщини; подолання культурних стереотипів і заохочення новаторських тенденцій; активна культурна політика держави на основі наукової концепції національної культури; інтенсивна розбудова інфраструктури культури; охоплення усієї сфери української культури сучасними інформаційними і комунікаційними системами; законодавче стимулювання приватних ініціатив і внесків в українську культуру; активний вихід у світове культурне життя, відкритість до нього за умов адекватного функціонування “імунної системи” власної культури; робота в режимі глибокої і мобілізуючої національної і культурної самокритики [23, с. 9].

Синкретизм української культури полягає у неподільності Істини, Краси і Добра, тобто тих категорій духовності, на які нині шалено наступає сурогат чужої масової культури – рекламні ролики, трилери, бойовики, попса, дешеве читиво, порнуха, чорнуха тощо. Руйнівну силу антикультури, антитрадицій, антидуховності можна зупинити цілеспрямованою загальнонаціональною роботою з відродження й утвердження національних ідеалів, відновлення суверенітету морально-духовного, психолого-педагогічного, національно-культурного, українськоцентричного політико-ідеологічного клімату в суспільстві і державі.

Запитання для самоконтролю

1. Конституція України про розвиток української культури.
2. Яка роль культурного для розвитку та утвердження української національної ідентичності?

3. Зіставте визначення культури українськими і зарубіжними культурологами.
4. Назвіть і схарактеризуйте складові культури.
5. Що є найважливішим інструментом, сполучною ланкою культури?
6. Схарактеризуйте функції культури та їх особливості в Україні.
7. Чому Володимир Янів назвав високодуховну культуру своєрідним моральним цементом?
8. Кому належать слова “безнаціональної культури немає”?
9. Чому творення українського національного поля належить до однієї з глобальних проблем сучасності?
10. До чого призводить втрата етносом своєї культури?
11. У чому полягає мудрість діалогу культур?
12. Поясніть вислів: “Русь, Київська Русь з її суспільно-політичним устроєм, правом і культурою була українською державою”?
13. Чому русини=українці та московити=росіяни два різних народи?
14. Назвіть і схарактеризуйте найдавніші писемні пам’ятки культури давньоукраїнські держави.
15. Якими були родові знаки руських (давньоукраїнських) князів?
16. Схарактеризуйте “Поучення” Володимира Мономаха.
17. Чому руйнування Києва, його культурних пам’яток у 1169 р. Андрієм Боголюбським називають початком розвалу Київської Русі?
18. Поясніть чому Московська=Російська держава бере історичний початок із Суздальського князівства?
19. Які Ви знаєте анклавні фінно-угорських народів сучасної Російської Федерації?
20. Назвіть антрополога, який на підставі численних вимірів черепів сучасних росіян та їхніх викопних предків довів, що в них панує фінський та монголоїдний субстрати.
21. Чому московити=росіяни здійснювали політику знищення усього руського=українського як серцевини й основи Київської Русі?
22. Хто обґрунтовано писав, що притаманною рисою Москви з давніх часів була цілковита нетерпимість до всього чужого?
23. Коротко схарактеризуйте наукову працю “Украдене ім’я: Чому русини стали українцями” Євгена Наконечного.
24. Способи і методи асиміляції українців у Російській імперії.
25. Оцініть комуністичну тезу, що “перебування України у складі Російської держави сприяло розвитку української культури”.
26. У якій праці і чому Іван Франко писав, що українській спільноті прийдеться видержувати хронічну, довгу і важку боротьбу з російською суспільністю за право на самостійний розвій?
27. Оцінка української і московської=російської культури європейських учених і політиків у збірці статей “Українська справа в європейському освітленні”, виданої В. Яворським у 1905 р.
28. У чому полягала проімперська, антиукраїнська позиція П. Струве?

29. Аморальні дії російської окупаційної влади у Галичині під час Першої світової війни.
30. Чому поєднання культурних і політичних компонентів є запорукою національного державотворення?
31. Як схарактеризував суть “братньої допомоги російських пролетарів українським” послідовний і непримиренний борець проти більшовицького імперіалізму Б. В. Савинков?
32. Як оцінювали процес українізації Я. Дашкевич, Я. Верменич і Д. Соловей?
33. У чому полягає підступність теорії “боротьби двох культур”?
34. Мета московсько-комуністичної політики визнання за росіянами ролі “старшого брата”.
35. Ваша оцінка російської тези, що “українська культура й мова не мають глибокого історичного коріння, що вони виникли випадково як наслідок татарської навали і що вони приречені на загин”.
36. Схарактеризуйте виступ А. Малишка на похороні В. Сосюри 11 січня 1965 р.
37. Ідеологічне спрямування праці І. Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація?”
38. Особливості російщення у незалежній Україні.
39. Суть поняття “російський культурний колоніалізм”.
40. Чому творення українського національно-культурного інформаційного і гуманітарного поля як у межах своєї держави, так і за кордоном належить до найважливіших проблем національної безпеки?
41. Ваша оцінка Закону Верховної Ради про квотування української пісні, який почав діяти з 8 листопада 2016 р.
42. У чому полягає синкретизм української культури?

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати рекомендовану літературу про сутнісні ознаки культури, історичні і сучасні проблеми розвитку української культури. Ознайомитися з телевізійними і радіопередачами на предмет просвітницької пропаганди української культури, руйнівних аспектів антикультури, щоби підготувати рекомендації стосовно створення єдиного українського національного культурного середовища.

Література

1. Абліцов В. Четверта республіка чи демонтаж незалежності? / В. Абліцов // Слово Просвіти. – 2016. – 24 – 30 берез.

2. Антонович Д. Українська музика / Д. Антонович // Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича / Упор. С. В. Ульяновська. – Київ : Либідь, 1993. – 592 с.
3. Белинский В. Г. П. В. Анненкову. 1–10 декабря 1947 / В. Г. Белинский // Полн. собр. соч. – Москва, 1956. – Т. 12. – С. 436–442.
4. Білокінь С. Останній шанс? / С. Білокінь // Літературна Україна. – 1993. – 4 лют.
5. Бірюкова І. Соціальна реклама – проти аморальної / І. Бірюкова // День. – 2008. – 21 берез.
6. Брайчевський М. Ю. Походження Русі / М. Ю. Брайчевський // АН УРСР. Інститут історії. – Київ : Наукова думка, 1968. – 228 с.
7. Вартовий П. (Грінченко Б.) Яка тепер народня школа на Вкраїні / П. Вартовий (Б. Грінченко) // Житє і слово. – 1896. – Кн. 4.
8. Верменич Я. В. Політичні наслідки і уроки політики українізації 20–30-х рр. / Я. В. Верменич // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : збірник статей. – Вип. 4. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2001. – С. 288–307.
9. Винниченко В. Открытое письмо к русским писателям / В. Винниченко // Украинская жизнь. – 1913. – №10.
10. Гвоздь М. Близь і злидні української книжки, або Що за лаштунками виставки / М. Гвоздь // Українське Слово. – 2007. – 19–25 верес.
11. Гнатюк Д. Діти не можуть чекати, поки ми налагодимо економіку / Д. Гнатюк // Голос України. – 2000. – 24 жовт.
12. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк. – Київ : Критика, 2005. – 528 с.
13. Гнаткевич Ю. Європейські стандарти русифікації / Ю Гнаткевич // Слово Просвіти. – 2008. – 10–16 січ.
14. Голубенко П. “Українізація” Московії у XVII – XVIII століттях / П. Голубенко // Народна газета. – 1992. – №26. – Липень.
15. Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин / П. Голубенко. – Нью-Йорк; Париж; Торонто, 1987. – [2 вид.] – Київ : Дніпро, 1993. – 447 с.
16. Гопко Г. Сергій Кримський: Іде війна за землю! / Г. Гопко // День. – 2008. – 25 берез.
17. Гусейнов Г. Исторический смысл политического косноязычия / Г. Гусейнов // Знамя. – 1992. – №9.
18. Гібернау М. Ідентичність націй / М. Гібернау. – Київ : Темпора, 2012. – 304 с.
19. Дашкевич Я. Крах укранізації / Я Дашкевич // Ратуша. – 1990. – 2 жовт.
20. Дашкевич Я. Національна самосвідомість українців на зламі VI–XVII ст. / Я. Дашкевич. – Сучасність. – 1992. – №3.
21. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / Іван Дзюба. – Лондон [б. в.], 1968. – 263 с.
22. Дзюба І. Сучасна мовна ситуація в Україні / І. Дзюба // Урядовий кур’єр. – 2000. – 20 квіт.

23. Дзюба І. Українська культура: проблеми і перспективи / І. Дзюба // Універсум. – 2001. – №1–2. – С. 9–10.
24. Дорошенко В. Українство в Росії. Новітні часи / В. Дорошенко. – Відень, 1917. – 116 с.
25. Драч І. Інформаційна політика України / І. Драч // Українські проблеми. – 2000. – №20.
26. Драч. И. Нет, не малоросы / И. Драч // Литературная газета. – 1990. – 11 апр.
27. Думін О. Історія легіону українських січових стрільців 1914–1918 / О. Думін // Дзвін. – 1991. – № 11.
28. Ейра. Тим хто сьогодні не підтримує квоту, варто було б розуміти, що серед репресованої української інтелігенції є їхні пращури / Ейра // Зоря вечорова. – 2016. – №1(34). – С. 20–22.
29. Єфіменко Г. Національно культурна політика ВКП(б) щодо Радянської України (1932–1938) / Г. Єфіменко. – Київ : Інститут Історії України, 2001. – 304 с.
30. Єфремов С. Лист без конверта / С. Єфремов // Літературна Україна. – 1990. – 30 серп.
31. Жулинський М. Гуманітарний простір України, або Які сили “стрясаять” наш духовний “Всесвіт” / М. Жулинський // День. – 2008. – 27 берез.
32. За сто літ. Матеріали з громадського і літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття. – Харків; Київ, 1930. – Кн. 5.
33. Забужко О. На порозі гуманітарної катастрофи / О. Забужко // Дзеркало тижня. – 2005. – 3 груд.
34. Захарченко В. Чуємо, нене!.. Йдемо! / В. Захарченко // Дзвін. – 2016. – №.5. – С. 14–135.
35. Іваничук Р. Прагну намалювати Україну, мов наречену у вінку / Р. Іваничук // Українська думка. – 2001. – 16 серп.
36. Ікеда Дайсаку. Наша цивілізація зуміє створити загальносвітову культуру... / Дайсаку Ікеда // Літературна Україна. – 2001. – 16 серп.
37. Інформаційний простір: внутрішні та зовнішні небезпеки // День. – 2008. – 28 берез.
38. Історія української преси. Хрестоматія : навчальний посібник / Упоряд., автор іст.-біогр. нарису та приміт. О. Г. Мукомела. – Київ : Наша культура і наука, 2001. – 352 с.
39. Источники малороссийской истории. 1649. – Ч.1 ; Яковлів А. Українсько-московські договори в ХVІІ – ХVІІІ віках. – Варшава, 1934.
40. Качкан В. Високе небо галицької пісні // Качкан В. А. Постаті. Студії. Есеї. Сильвети. Рефлексії: у 2-х томах. Т. 1 / за заг. ред. М. Романюка. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2012. – С. 273–284.
41. Ключевский В. Сочинения / В. Ключевский. – Москва, 1956. – Т. 1.
42. Ключковська Г. Інформаційний простір, який ми програли? / Г. Ключковська // День. – 2006. – 25 лип.
43. Коваль В. “Під чийм же коню, ми вікном”? / В. Коваль // Молодь України. – 1993. – 7 верес.

44. Коляска І. В. Освіта в Радянській Україні / І. В. Коляска. – Торонто, 1970. – 246 с.
45. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Київ, 1977. – Т. 2.
46. Кравченко А. Що таке рашизм? / А. Кравченко // Слово Просвіти. – 2014. – 29 трав. – 4 черв.
47. Кралюк П. “95-й квартал”: модель України без українців / П. Кралюк // Українське Слово. – 2015. – 16–22 груд.
48. Кульчицький С. Курс – українізація / С. Кульчицький // Родина. – Москва, 1999. – №8.
49. Левицька Г. За десятиріччя Незалежності Україна утвердилася як держава. Але поки що як неукраїнська! Чому? / Г. Левицька // За вільну Україну. – 2001. – 28 серп.
50. Ленін В. І. Про сепаратний мир / В. І. Ленін // Ленін В. І. Повне збір. Тв. – Т. 30.
51. Лизанчук В. Джерела незнищенності народу / В. Лизанчук // Завжди пам'ятай: Ти – Українець! – [2-ге доп. вид.]. – Львів. – Мальва, 2001. – С. 34–45.
52. Лизанчук В. Кайдани ще кують: факти, документи, коментарі про російщення в Україні (Допов. вид.: Лизанчук В. Навічно кайдани кували. – Львів, 1995. – 416 с.) / В. Лизанчук. – Львів, 2004. – 992 с.
53. Лизанчук В. Чому ЗМІ активно виробляють в українців особливу форму російської свідомості?! / В. Лизанчук // Журналіст України. – 2011. – № 3. – С. 28–31.
54. Літературно-Науковий Вістник. – 1911. – Кн. 4.
55. Літопис Руський / За Іпатським списком переклав Л. Махновець. – Київ : Дніпро, 1989. – 591 с.
56. Лосєв І. “Вправа з граблями”, або про ціну безпринципної толерантності / І. Лосєв // День. – 2015. – 29–30 квіт.
57. Лосєв І. Національна ідея не спрацювала. Чи стане еліта України українською? І. Лосєв // Голос України. – 2001. – 13 жовт.
58. Лотман Ю. О семиотическом механизме культуры / Ю. Лотман, Б. Успенский // Труды по знаковым системам : Уч. зап. Тартус. гос. ун-та. – Тарту : Изд-во Тартус. гос. ун-та, 1971. – Вып. 284. – С. 144–166.
59. Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький. – Варшава, 1933. – Ч. II.
60. Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький. – Варшава, 1933. – Ч. III.
61. Лужницький-Меріам Г. Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері / упоряд., авт. прим. Г. Меріам-Лужницький. – Львів : Світ, 1994. – 77 с.
62. Лук'янчук Г. Боролися – перемогли! В ефірі кожна третя пісня буде українською! / Г. Лук'янчук // Українське слово. – 2016. – 22–28 черв.
63. Маланюк Є. Книга спостережень / Є. Маланюк. – Київ : Атіка, 1995. – 235 с.
64. Маланюк Є. Українська література в світі сучасності / Є. Маланюк // Літературно-Науковий Вістник. – Львів, 1932. – Т. 59, кн. 7.

65. Мартинюк Д. Пісня для мами / Д. Мартинюк // Зоря вечорова. – 2016. – №1 (34). – С. 4–15.
66. Марченко О. Підтримую пана Костенка / О. Марченко // Народна газета. – 2008. – №7.
67. Масенко Л. Інтернаціоналізм плюс русифікація / Л. Масенко // День. – 2013. – 22–23 берез.
68. Матвієць О. Роки Росії в Україні ніколи не закінчувалися / О. Матвієць // Українське Слово. – 2002. – 31 січ. – 6 лют.
69. Миньків І. “Не ідеалізуймо минулого!” / І. Миньків // Кафедра. – 1989. – №8.
70. Мономах Володимир. Поучення / В. Мономах. – Львів : Фенікс, 2001. – 37 с.
71. Мороз О. Передне слово / Олександра Мороз // Володимир Мономах. Поучення. – Львів: Фенікс, 2001. – 37 с.
72. Мосасєв. Ю. Українські “герої” російських серіалів / Ю. Мосасєв // День. – 2007. – 11 трав.
73. Московченко В., Поправко А. Карма України / В. Московченко, А. Поправко. – Київ, 1997.
74. Муретов Д. Эрос, народ и политика / Д. Муретов // Новое время. – 1991. – №50
75. Назарко І. Роля козаків у протитурецькій кампанії під Віднем 1683 року / І. Назарко // Наукові записки Українського техно-господарського інституту. – Мюнхен, 1969. – Т. XIX.
76. Наконечний Є. П. Украдене ім’я: Чому русини стали українцями / Передмова Я. Дашкевича. – [3-є доп. і випр. вид.]. / Є. П. Наконечний. – Львів, 2001. – 400 с.
77. Нарис історії української літератури / за ред. члена-кореспондента С. І. Маслова і Є. П. Кирилюка. – Київ, 1945.
78. Орел М. Як українці з фінно-угрів росіян робили / М. Орел // Україна молода. – 2002. – 11 трав.
79. Павличко Д. Українська національна ідея / Д. Павличко // Молодь України. – 2002. – 17 верес.
80. Панчук Г. Поняття “Росія” в західній картографії / Г. Панчук // Український самостійник. – 1975. – № 210.
81. Панченко В. Культура!!! / В. Панченко // День. – 2008. – 27 берез.
82. Паславський І. Чому русини стали українцями. Сторінками монографії Є. Наконечного “Украдене ім’я” / І. Паславський // За вільну Україну. – 2003. – 8 квіт.
83. Паславський І. Чому русини стали українцями. Сторінками монографії Є. Наконечного “Украдене ім’я” / І. Паславський // За вільну Україну. – 2003. – 11–12 квіт.
84. Паславський І. Чому русини стали українцями: сторінками монографії Є. Наконечного “Украдене ім’я” / І. Паславський // За вільну Україну. – 2003. – 2 квіт.

85. Пащенко Жень. Слов'янська брехня / Жень Пащенко // Слово. – 1992. – ч 11.
86. Петлюра С. Из русской печати / С. Петлюра // Украинская жизнь. – 1914. – № 3.
87. Плачинда С. Українська пісня – не “формат”? / С. Плачинда // Українське Слово. – 2010. – 29 груд. – 2011. – 4 січ.
88. Полное собрание законов Российской Империи. – СПб, 1830. – Т. 28.
89. Полное собрание законов Российской империи. – СПб, 1831. – Т. 7.
90. Попов М. М. Про національні ухили в лавах української партійної організації і про завдання боротьби з ними / М. М. Попов // Червоний шлях – 1933. – №7.
91. Попов М. М. Нарис Історії Комуністичної партії (більшовиків) України // М. М. Попов. – Харків, 1928.
92. Портніков В. Коли ви навчитеся ставитися до російської культури – і вже тим більше до вульгарної російської “попси” як до чужої – перед вами відкриється величезний світ / В. Портніков // Слово Просвіти. – 2016. – 13 – 19 жовт.
93. Постишев П. П. Радянська Україна – непохитний форпост великого СРСР / П. П. Постишев // Червоний шлях. – 1933. – №8/9.
94. Прокоп М. Україна і українська політика Москви / М. Прокоп. – Сучасність. – 1981. – С. 101–107.
95. Радчук В. Рік почався з гоголя-моголя / В. Радчук // Голос України. – 2002. – 19 січ.
96. Рудницький М. Письменники зблизька / М. Рудницький. – Львів : Каменярь, 1958. – 122 с.
97. Рудченко П. “Говорить національне радіо України”! / П. Рудченко // Українське Слово. – 2006. – 29 берез. – 4 квітня.
98. Савинков Б. О “самоопределении народов” / Б. Савинков // За вільну Україну. – 1991. – 24 січ.
99. Свідзинський А. Самоорганізація і культура / А. Свідзинський. – Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – 288 с.
100. Серветник В. “Х-фактор залишив взаємооборювальні відчуття... / В. Серветник // День. – 14–15 січня.
101. Сидоржевський М. Свиня ще під столом? / М. Сидоржевський // Українське Слово. – 2002. – 1–7 серп.
102. Сірополко С. Народна освіта на Советській Україні / С. Сірополко. – Варшава, 1934. – 240 с.
103. Смоленський В. Символіка Переяславщини та Слобожанщини / В. Смоленський // Пам'ятки України. – 1991. – №. 3. – С. 52–58.
104. Смолець Г. “Без мови ми – не нація, без нації – не держава / Г. Смолець // День. – 2006. – 17 лют.
105. Солецький О. Як про хліб насущний... / О. Солецький // Слово Просвіти. – 2011. – 13–19 січ.
106. Соловей Д. Голгота України. Ч. І: Московсько-більшовицький окупаційний терор в УРСР між Першою та Другою Світовою Війною / Д. Соловей. – Репринтне видання. – Дрогобич, 1993. – 288 с.

107. Соловьев С. М. История России с древнейших времен: в 20 т. / С. М. Соловьев. – СПб., 1896.
108. Стеценко К. Українська пісня в народній школі / К. Стеценко // Україна – 1989. – №34.
109. Струве П. На разные темы / П. Струве // Русская мысль. – 1911. – №1.
110. Струве П. Общерусская культура и украинский партикуляризм. Ответ Украинцу / П. Струве // Русская мысль. – 1912. – №1.
111. Томак М. “Гетто-мюзик” / М. Томак // День. – 2011. – 3 лют.
112. Томак М. “Украдена пісня” / М. Томак // День. – 2007. – 12 верес.
113. Торба В. Гра в “блакитний вогник” / В. Торба // День. 2016. – 6 верес.
114. Урядовий кур’єр. – 1997. – 20 лют.
115. Федотов Г. О Мазепе / Г. Федотов // Дон. – 1991. – №7.
116. Ференц В. Що за російським фактором? / Ф. Ференц // Українське Слово. – 2011. – 5–18 січ.
117. Франко І. Історія літератури руської. Написав Омелян Огоновський. Ч. II. Львів, 1889 / І. Франко. – Київ : Наукова думка, 1980. – Т. 27. – С. 334–336.
118. Франко І. Я. Двоязичність і дволичність / І. Я. Франко // Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до збір. тв. у 50 т. ; упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 263–277.
119. Франко І. Я. Сухий пеня / І. Я. Франко // Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до збір. тв. : у 50 т.; упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 278–282.
120. Франко І. Я. Про життя і діяльність Олександра Кониського / І. Я. Франко // Мозаїка: Із творів, що не увійшли до збір. тв. : у 50 т. ; упоряд. З. Т. Франко, М. Т. Василенко. – Львів: Каменяр, 2001. – С. 122–147.
121. Футор В. Книжка Ложкіна. Після балу / В. Футор // День. – 2016. – 23 берез.
122. Цегельський Л. Звідки взялися і що значать назва “Русь” і “Україна” / Л. Цегельський. – Львів, 1917. – 91 с.
123. Цимбалюк М. Подивімося правді в очі... / М. Цимбалюк // Слово про світи. – 2015. – 26 берез. – 1 квітня.
124. Чічановський А. Толерантність культур як умова функціонування інформаційного простору / А. Чічановський // Українська журналістика в контексті світової : зб. наук праць. – Київ, 2001. – Вип 5.
125. Шаповал М. На смерть тирана / М. Шаповал // Народна газета. – 1992. – №3. – Січень.
126. Шаповал Ю. Сказати всю правду / Ю. Шаповал // Літературна Україна. – 1992. – 1 жовтн.
127. Швейцер А. Культура и этика / А. Швейцер. – Москва : Прогресс, 1973. – 342 с.
128. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус / Ю. Шевельов. – Сучасність, 1987.
129. Щербина Д. Лайно з обгорткою “файної патріотичної комедії” / Д. Щербина // Слово Просвіти. – 2015. – 30 квіт. – 6 трав.
130. Яворський В. Українська справа в європейським освітленні (збірка статей європейських учених і політиків про русько-українське питання) / В. Яворський. – Відень, 1905. – С. 2–15.

Розділ V.

**ВИЗНАЧАЛЬНА СИЛА
НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ**

Тривала інформаційно-психологічна війна за серця і розум українців переросла у військову агресію Російської Федерації проти України. Нинішня, як і попередні війни з Росією, – це війна ідентичностей, боротьба за буття чи небуття українського народу, національної держави. Кардинальна мета московських агресорів – не допустити всебічного формування й утвердження української національної ідентичності, яка є найпотужнішим морально-психологічним підґрунтям, фундаментом розвитку соборної, незалежної української України.

Вся історія загарбницького творення Російської імперії – це водночас трагічна історія переплавлення різних ідентичностей (насамперед української – *В.Л.*) в одну – російсько-православну, російсько-імперську, російсько-євразійську [31]. Нинішньою війною Росія ще раз показала своє справжнє ставлення до України – агресивно-вороже. “І в ньому конструктив цієї війни, – наголосив філософ Юрій Лобода. – Для українців вона – певний момент істини. Українці побачили справжню природу російської “братської допомоги”. А війна ідей і цінностей з Росією не закінчиться ніколи. Принаймні доти, поки й Росія не зробить новий цивілізаційний вибір” [2]. Однак нинішня ідеологія та політика Російської Федерації не дає підстав сподіватися, що “імперія зла” перетвориться в державу з людським обличчям (пишу ці рядки 13 серпня 2016 р.). Адже Кремль проводить розгнуждану інформаційну атаку на свідомість громадян не лише України, а й Росії, застосовуючи через усі засоби масової комунікації такі форми психологічного тиску: поширення відомостей про реальні і неіснуючі загрози та небезпеки; прогнози щодо репресій, переслідувань, убивств, шантажування; захоплення заручників; нав’язування поглядів про неспроможність української влади керувати державою та приймати раціональні рішення тощо.

Водночас Росія також проводить політику щодо утвердження про-російської ідентичності в Україні. Слушну думку висловив професор Георгій Почепцов: щоби позбутися домінування Росії в інформаційних і віртуальних потоках в Україні, потрібна належна концентрація інтелектуальних зусиль, жорсткий добір саме своїх національних завдань, на яких варто зосередити всі наявні ресурси. Для України одним із перших завдань, як він вважає, мають бути: “1) формування національної ідентичності; 2) подолання високого рівня песимізму в населення, оскільки без його подолання Україна не зможе залишитися незалежною державою; 3) швидка модернізація країни” [33, с. 227].

Отже, у цьому розділі розглянемо, що таке національна ідентичність, її роль у системі інформаційно-психологічної безпеки України.

Зазначаємо, що триває дискусія про ідентичність, адже “ідентичність – не лише індивідуальна, а й колективна, а тому національна – не є статистикою, – наголошує Оля Гнатюк. – Вона змінюється, і ці зміни виникають внаслідок переосмислення, до цього спонукають дискусії” [7, с. 13]. У філософії та психології ідентичністю називають також тотожність. “Самоокреслення особи формується у взаємодії з тим, як окреслюють її інші, зокрема під впливом чинних у суспільстві уявлень про важливість різних аспектів тлумачення людської сутності й місця та належні способи їх виявлення” [20, с. 35].

Кожна ідентифікація особи робить її подібною до одних людей та відмінною від інших. Уявлення про відмінність теоретики ідентичності вважають особливо важливим для самоокреслення особи як носія певної сукупності ознак. Поєднання різних міжособистісних та інституційних практик творить колективну ідентичність певної множини людей – як членів однієї групи, пов’язаних між собою та відмінних від інших – у свідомості самих цих людей і тих, що з ними спілкуються або дізнаються про їхні дії опосередковано. Тобто колективна ідентичність є і засобом, і результатом індивідуальної ідентичності, як стверджує Володимир Кулик, є непорушними біологічно закоріненими сутностями, та історично й контекстуально специфічними соціально-дискурсивними конструктами.

Отже, “національна ідентичність – це колективне чуття, зіперте на віру в належність до однієї нації і в спільність більшості атрибутів, які роблять її відмінною від інших націй” [11, с. 20]. Монтсеррат Гібернау слушно наголошує, що національна ідентичність має плинний і динамічний характер. Хоч усвідомлення формування нації може лишатися постійним упродовж тривалих періодів часу, елементи, на які спирається таке чуття, можуть варіюватися. Люди, які заявляють, що поділяють якусь конкретну національну ідентичність, з різною силою покликаються на віру в спільну культуру, історію, спорідненість, мову, релігію, територію і долю. Нині такою національною ідентичністю характеризують громадян тієї або іншої національної держави. Проте виразні національні ідентичності можуть бути спільними й для індивідів, належних до бездержавних націй, як от Квебеку, Каталонії, Країни Басків, Шотландії. Колективні спогади про час, коли нація була незалежна, зазнавала утисків або досягала провідного становища у світі, мають тенденцію змінювати чуття спільної ідентичності серед тих, хто належить до нації, навіть якщо їй бракує власної держави.

Визначальними критеріями національної ідентичності є неперервність у часі й диференціація від інших. Це два основоположні елемен-

ти національної ідентичності. Неперервність походить від уявлення про націю як історично закорінену сутність, спроектовану в майбутнє. Індивіди сприймають цю неперервність завдяки низці відчуттів, які поширюються в часі й об'єднані спільним значенням, що його здатні зрозуміти тільки “свої”. Диференціація є наслідком усвідомлення формування окремої громади, що має спільну культуру, минуле, символи і традиції, пов'язані з якоюсь обмеженою територією. Неперервність та диференціація від інших приводять до відмінності між членами громади (тими, хто належить до неї) і “чужими”, “рештою”, “іншими”, а інколи й “ворогами”. “Національна ідентичність має п'ять вимірів: психологічний, культурний, територіальний, історичний і політичний” [11, с. 21].

Психологічний вимір національної ідентичності виникає з усвідомлення, що існує сформована група, яка спирається на “відчуту” близькість, що об'єднує тих, хто належить до тієї чи іншої нації. Спільна національна ідентичність спричиняє емоційний зв'язок серед людей, належних до даної нації, і, як сказав Коннор, цей зв'язок за своєю суттю психологічний, а не раціональний. Проте він не ірраціональний, а тільки перебуває “по той бік розуму”. Це тому, що нація, по суті, – група людей, які відчувають, що мають спільних предків [6, с. 22]. Психологічний зв'язок ґрунтується на морально-духовних, гуманістично-національних цінностях. Однак в Україні впродовж віків діяли і нині діють зовнішні та внутрішні політико-ідеологічні, психолого-педагогічні механізми витискання оригінального, самобутнього, українського із власної духовної території, що розмивало національну ідентичність і нині негативно впливає на її утвердження.

Канадський історик з університету Вікторії Сергій Єкельчик слушно зазначив, що індивідуальна практика пам'яті, яка формує приватні спогади у рамках сучасного публічного знання про минуле, – це також момент визначення себе самого, адже усвідомлення історії формує основу модерної національної ідентичності. Отже, “сучасна колективна пам'ять охоплює як історичну пам'ять – наші знання про минуле, так і соціальну пам'ять прожитого нами досвіду” [14, с. 27], що є передумовою “історичної свідомості” (Еймос Фанкенштайн), національно-духовного самоствердження.

Питання зародження, розвитку українського етносу, формування нації є одним із найважливіших для усвідомлення сучасними українцями своєї ідентичності. Тому привертаємо увагу до ґрунтовної праці Леоніда Залізняка “Українці: витоки та історичні долі”. На основі глибокого аналізу трьох найпопулярніших концепцій походження українців (три-

пільсько-арійської (2–3 тис. до н. е.); ранньосередньовічної (VI–VIII ст.); пізньосередньовічної (XIV–XV ст.) він наголосив: “Етногенез українців відповідає загальноєвропейським історичним закономірностям і тим же хронологічним рамкам, що й в інших етносів помірної зони Європи. Це дає підстави екстраполювати на україногенез добре вивчені закономірності етногенезу поляків, чехів, німців, англійців, французів, спиратися у вивченні української історії на загальноєвропейські історичні закони” [15, с. 12].

У радянські часи громадян України навчали і виховували на третій, пізньосередньовічній концепції україногенезу. Нині особливо зрозуміло чому: згідно з нею українці як етнос з’явилися не раніше XIV–XV ст. унаслідок розпаду єдиного давньоруського народу після татаро-монгольської навали. Ця заідеологізована концепція відображає імперські претензії Москви на історичну спадщину давньоукраїнської держави Русі (Київської Русі). Її декларували в усіх радянських підручниках з історії СРСР та УРСР та обґрунтовували на маніпулятивному комуністичному пропагандистському документі – “Тези про 300-річчя возз’єднання України з Росією”, які вносили в індивідуальну та суспільну свідомість шкідливі промосковські ідеї та погляди, дезінформували та дезорієнтували народні маси.

Леонід Залізняк обґрунтовано показав, що в XIV–XVI ст. український етнос уже був сформованою, яскравою, своєрідною етнічною спільнотою. Однак промосковські прибічники пізньосередньовічної версії походження українців стверджують, що “народження українського народу сталося саме в цей час” [15, с. 14]. Логічно виникає запитання: як міг утворитися своєрідний і численний народ саме в період своєї деструкції й розпаду, коли його етнічні території були розділені між різними сусідніми державами (Литва, Польща, Угорщина, Османська імперія)? Очевидно, що український народ сформувався значно раніше, у найсприятливіший для нього час єдиної національної держави – Київської Русі. Однак прибічники пізньосередньовічної концепції й у наш час вважають, що українці наймолодший етнос у Європі. При цьому не можуть пояснити, чому близькі родичі та сусіди українців (поляки, словени, чехи та ін.) у 2–3 рази старші. Парадоксально, але українці виявляються молодшими навіть від московитів (росіян). Чи варто дивуватися, адже численні проімперськи налаштовані історики, філософи, політологи та політичні діячі до нині вважають Русь (Київську Русь) першою російською державою, а її князів – росіянами.

У сумлінних, правдивих дослідженнях, до яких належать праці Леоніда Залізняка, видання газети “День” “Україна Incognita” (2003), “Сила

м'якого знака, або Повернення Руської правди" (2011), "Повернення в Царгород" (2015) та наукові розвідки інших авторів доказано, що вік українського етносу становить близько 1500 років – стільки ж, скільки мають у середньому всі народи, сформовані в загальноєвропейському історичному процесі, що підриває імперський інстинкт Росії. Головним аргументом на користь ранньосередньовічної концепції є безперервність етнічного, культурного, історичного розвитку на українських етнічних землях з середини I тис. н. е. до нашого часу. Це відповідає загальним закономірностям етногенезу в помірній смузі Європи. "Саме в середині I тис. зароджується переважна більшість європейських етносів, чії землі лежали вздовж північного кордону Римської імперії, яка визначально вплинула на європейську цивілізацію у ранньому Середньовіччі. Після великого переселення народів та падіння Риму в V ст. ситуація в Європі стабілізувалася. Тому саме з цього часу простежується *безперервний розвиток не лише українців*, але й інших народів, розташованих в зоні безпосереднього впливу Римської імперії – французів, іспанців, англійців, німців, румунів, чехів, поляків" [15, с. 32].

Леонід Залізняк стверджує, що на українських етнічних землях між київським Подніпров'ям, східними Карпатами та Прип'яттю впродовж 1500 років розвивався один етнос, який з пізнього Середньовіччя носить назву руського=українського. Це і дало підстави багатьом історикам, насамперед М. Грушевському, простежити історичне коріння українського народу із середини I тисячоліття н. е. Прабатьківщина слов'ян територіально збігається з ядром українських етнічних територій і займає північно-західну Україну (Волинь, Прикарпаття, Поділля, Київщина). З'ясувавши проблему походження слов'ян, Л. Залізняк мав певні підстави стверджувати, що праукраїнці, з одного боку, і праросіяни та прабілоруси, з іншого, розвивалися окремими історичними шляхами ще від початкових стадій формування субстрату цих етносів у першій половині I тисячоліття нової ери. Не випадково українці належать до іншого антропологічного типу, ніж білоруси та росіяни. Отже, твердження офіційної радянської історичної науки, що долі східнослов'янських народів розійшлися лише в пізньому середньовіччі внаслідок розгрому татарами Русі, не відповідає даним археології. Це сталося ще до постановлення держави Русь, якій так і не вдалося консолідувати східних слов'ян в єдиний етнос.

У контексті розв'язання нинішніх проблем утвердження української національної ідентичності питання про спадщину Київської Русі є ключовим, адже реалізація лжетеорії про давньоруську народність за-

перечує прямий генетичний зв'язок українців з південними русичами Х–ХІІІ ст., легітимізує московське бачення історичних процесів та обґрунтовує навіть нинішню російську агресію проти України. Цю хибну імперську концепцію сформували лише в середині ХХ ст. Їй передували тривалі наукові, політичні, публіцистичні суперечки щодо історичної долі населення Давньої Русі після її розпаду. Лжетеорія про так званий український сепаратизм є основою монографії Леоніда Соколова “Осторожно: “украинство”, виданої в Москві 2009 р.

Австралійський спеціаліст із питань європейської етнічності та націоналізму Джод Гатчінсон вважає, що тими, хто формує національну ідентичність, “є не політики чи законодавці, а передусім історики і митці, які утворюють ті культурні та академічні спільноти, що якраз і покликані відкрити цю творчу силу в усіх її вимірах та надихнути нею всіх членів нації” [5, с. 655]. Отже, для того, щоби студенти – майбутні фахівці – були активними, свідомими учасниками формування української національної ідентичності і надихали на цю добродійну справу інших громадян України, треба мати глибокі знання. Адже творення ідентичності не відбувається “з нуля”. Та ідентичність, що виявляється в певний момент, почасти є результатом, “осадам” раніших дискурсивних практик [48, с. 78]. У зв'язку з цим *подаю тут скорочений варіант об'єктивного визначення Леонідом Залізняком (Українці: витоки та історичні долі. – 2011. – С. 45–53) справжнього історичного спадкоємця Київської Русі, бо претензії Москви на давньоруський (тобто давньоукраїнський) спадок були, є і будуть небезпечними дестабілізуючими факторами у Східній Європі, джерелом постійної загрози незалежності, соборності України.*

У другому розділі йшлося, що війська Андрія Боголюбського в 1169 р. учинили страшний погром Києва. Михайло Грушевський писав, що перед тим не раз брали Київ, але його брали претенденти, “щоб цю столицю присвоїти, при собі заховати; тепер його брав тяжкий ворог лише з тим, щоб його (Київ – В.Л.) знищити, понизити, зруйнувати” [19]. Доктор філософських наук Петро Кралюк зазначив, що не взяття татарськими військами Батия Києва в 1240 році, на чому акцентує увагу російська історіографія, поклато край існуванню “старої Володимирської” Русі, а саме події 1169 р. Відтоді Київ, по суті, втратив значення політичного центру Русі. Показово, що на київський престол після погрому 1169 р. не сів Андрій Боголюбський. Туди він посадив свого стрия Гліба. Формально – це ніби відповідало практиці престолонаслідування. Насправді ж після 1169 р. київський престол здебільшого займали князі, які не відігравали важливої ролі на теренах Русі. Іноді

це були маріонетки в руках сильніших і впливовіших правителів. Окрім того, Київ втрачав своє значення як економічного й культурного центру Руських земель. У 1240 р. Батий брав не “столицю Русі”, а “тінь” колишньої столиці. Тоді Київ важив не більше, ніж центри удільних князівств Русі [19].

Після падіння княжого Києва південно-руські літописці іменують Галич “другим Києвом”. Цю традицію підхоплюють ідеологи українського козацтва XVII–XVIII ст. (Величко, Самовидець, Граб’янка тощо), які вважали козаків “племенем народу руського, предки якого разом з Володимиром хрестилися”, а козацька вітчизна, за Самійлом Величком, отримала “благочестя від святого і рівноапостольного князя Володимира Київського, що просвітив Русь хрещенням”. На цій позиції твердо стояв автор “Історії Русів”.

З часів зародження на Верхній Волзі Московського царства його правителі висували претензії на київську спадщину. У XV ст. сформували історичний міф про Москву – третій Рим, почали висувати династичні права навіть на землі двох своїх “попередників” – Риму та Константинополя. Ця далека від історичної правди ідеологічна концепція є типовим імперським міфом, головна мета якого – ідейне обґрунтування харизми правлячої династії та експансії на землі сусідів.

Авторами цього історичного міфу були деякі православні церковники, що втекли до Москви із захопленого турками 1453 р. Константинополя. Вони проголосили московських князів династичними спадкоємцями візантійських імператорів та захисниками православ’я. Навіть більше – вони написали фантастичний родовід московських правителів, працями яких стали біблійний Ной, фараон Рамзес II, Олександр Македонський, Птолемей, Клеопатра, римський імператор Август. Від одного з трьох братів Августа Пруса буцімто й походить Рюрик, безпосередній предок московських князів. Спираючись на цю казкову генеалогію, московські князі вважали себе не тільки прямими нащадками згаданих правителів минулого, а й династичними спадкоємцями їхніх володінь.

Абсолютно фантастичний родовід правителів не викликав жодного сумніву чи заперечення в Москві XV–XVI ст. і був предметом гордоців княжої родини. Зокрема, Іван IV Грозний вважав своє походження від імператора Августа справою безсумівною і загальновідомою. У 1578 р. до Москви прибуло посольство польського короля Стефана Баторія, який з походження був волохом – князем Семиграддя (Трансильванії). Послам передали слова Івана IV: “Великому государю с королем Стефаном быти в братстве непригоже, потому что его государство начато от Августа, кесаря Римского и от Пруса, Августова брата, а что Седмиградского государства нигде есмя не слыхали...”.

Так формувалося ідеологічне підґрунтя російського самодержавства, що віками освячувало воєнну експансію на землі колишньої Київської Русі, які сприймалися як династична спадщина московських правителів.

На початку XIX ст. казкову версію історії Московського царства модернізував фундатор офіційної історії Російської імперії М. Карамзін. Він написав белетризовану “Историю государства Российского”, де назвав Київську Русь – просто Росією, персонажів давньоруських літописів росіянами, а Київ, довільно перефразувавши літописця Нестора, “матір’ю городів російських”.

Дискусія між українцями та росіянами за спадщину княжого Києва різко загострилася в середині XIX ст. Зокрема, М. Погодін проголосив, що росіяни спочатку жили в княжому Києві, але після татарської навали переселилися на Верхню Волгу, а на їхнє місце з Волині та Прикарпаття прийшли українці. Погодінська концепція не витримала гострої критики М. Максимовича, а особливо М. Костомарова, який у своїй статті 1861 р. “Дві руські народності” переконливо показав окремішність українців і росіян та прямий зв’язок українців з княжим Києвом та Галичем. Дещо пізніше цю думку розвивали історики В. Антонович, М. Драгоманов, М. Дашкевич та мовознавці О. Потебня, А. Кримський. Підсумував 50-річну дискусію “южан и северян” про початок історії східних слов’ян М. Грушевський у своїй знаменитій статті “Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства” (1904). Дослідник переконливо показав, що “Київська держава, право, культура були утвором однієї народності, українсько-руської; Володимиро-московська – другої, великоруської... Київський період перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський XIII віку... Володимиро-московська держава не була ані спадкоємницею, ані наступницею Київської, вона виросла на своєму корені... Общеруської історії не може бути, як немає общеруської народності”.

Вже з другої половини XIX ст. сумніви щодо правдивості офіційної, імперської версії етнічної історії Східної Європи висловили не лише українські, а й деякі відомі російські вчені. На їхню думку, Київська Русь не могла бути заснована росіянами, бо на час її утворення в IX ст. великоруська гілка східних слов’ян ще взагалі не існувала.

Доречно згадати міркування російського історика К. Кавеліна в праці “Мысли и заметки о русской истории”, яка вперше вийшла друком ще 1866 р. Офіційні історики Російської імперії та Радянського Союзу, по суті, ігнорували її. На думку відомого російського історика М. Покровського, таке ставлення до роботи К. Кавеліна пояснюють невідповідністю його думок офіційній історичній концепції. Зазначаючи

про етногенез росіян, він стверджував: "...Мы прожили не тысячу лет, а гораздо меньше. Раскроем первую нашу летопись, которая писалась во всяком случае не позже XI в. Составитель ее знает малороссиян и перечисляет разные отрасли этой ветви русского племени; называет северо-западные отрасли того же племени; кривичей (белоруссов) и славян, упоминает еще радимичей и вятичей, происшедших от ляхов; но замечательно, что великоруссов он вовсе не знает. На восток от западных русских племен, где теперь живут великоруссы, обитают, по летописи, финские племена... Где же были тогда великоруссы? О них в перечислении племен, живших в теперешней России, не упоминается ни слова... Из его совершенного умолчания следует заключить, что в то время этой ... ветви русского племени, еще не существовало. С другой стороны, мы знаем, что колонизация финского востока началась с XII века. Таким образом, мы имеем все основания предполагать, что великоруссы образовались – в особую ветвь не ранее XI века... Спрашивается, что же такое великоруссы?.. Восточная отрасль русского племени образовалась частью из переселенцев из Малороссии и северо-западного края на финской земле, частью из обруселых финнов... Обрусевшие финские племена внесли новую кровь, новые физиологические элементы в младшую ветвь русского племени... В образовании великорусской ветви, ее расселении и обрусении финнов состоит интимная, внутренняя история русского народа" [15, с. 47–48].

З К. Кавелінім солідарні такі визнані російські вчені, як В. Ключевський: "В особе князя Андрея (Боголюбского) великоросс впервые вышел на арену истории" та О. Пипін: "Историческая деятельность древнего Киева принадлежит южной отрасли". Схема "руської історії" М. Грушевського остаточно перемогла в працях видатного російського історика О. Преснякова, який застосував її в дослідженні історії російської держави. Походження російського народу та його держави він вбачає не в князюму Києві, а у Володимиро-Суздальщині XII–XIV ст. У період між двома світовими війнами схема М. Грушевського лишалася загальноновизнаною як у радянській, так і в емігрантській російській історіографії. Її палким прибічником був також історик-марксист Михайло Покровський, який визнавав "Київську Русь Малоросією, тобто Україною". За такою ж схемою викладали середньовічну історію Східної Європи у радянській не тільки вищій, а й середній школі. Визнавали її й історики російської еміграції. Зокрема, П. Струве відокремлював історію Київської Русі від російської національної. Він писав: "Головним фактором утворення великоруської нації була Московська держава та монголо-татарські впливи".

Після перемоги російських націонал-комуністів на чолі з Й. Сталіним над інтернаціонал-комуністами Л. Троцького ідеологи СРСР поступово повернулися до шовіністичних історичних концепцій Російської імперії. У 1934 р. при загадкових обставинах помер у лікарні батько наукової антиімперської схеми історії східних слов'ян М. Грушевський. Розгром школи М. Покровського в 1936 р. став одним з етапів становлення імперської ідеології в Радянському Союзі. Завершити цей процес завадила Друга світова війна, перемога в якій ще більше підіграла шовіністичні настрої у сталінській Москві.

У середині ХХ ст. комуністична імперія СРСР вийшла на світову арену як супердержава. Офіційна радянська наука відгукнулася на це відродженням у новій формі старих історичних концепцій російського імперіалізму. У працях радянських медієвістів (наприклад, Н. Державин, А. Насонов) з'являються не зовсім зрозумілі пасажі про існування в давньоруський час якоїсь етнічної спільноти, що передувала формуванню власне російського народу. Однак першим чітко сформулював концепцію давньоруської народності, яка нібито була колискою, з одного боку, трьох братніх народів, а з іншого – централізованої Московської держави та й історичного спадкоємця Радянського Союзу, В. Мавродін.

Обговорення мавродінської концепції формування російського народу відбулося на початку 1951 р. в Інституті історії АН СРСР. Її автор стверджував, що у зв'язку з утворенням Київської держави племена східних слов'ян у IX–XI ст. об'єдналися в єдину давньоруську народність зі спільною для всієї держави мовою. Розпад давньоруської народності розпочався за доби феодальної роздробленості і завершився під ударами татаро-монголів. З її уламків у XIV–XV ст. почали формуватися великоруська, українська та білоруська народності.

Декларативна через слабку аргументацію мавродінська концепція не узгоджувалася з глибоко аргументованими поглядами на етнічні процеси в Київській Русі класиків не тільки української (М. Костомаров, М. Грушевський), а й російської (К. Кавелін, М. Покровський, О. Пресняков) історичної науки. З різкою критикою теорії про існування давньоруського етносу в IX–XIII ст. виступили такі визнані російські вчені, як В. Пашуто, О. Зимін, В. Сидоров, Г. Санжаєв та ін. Зокрема, В. Мавродін погодився з критикою і навіть пообіцяв переглянути свої погляди щодо етнічної єдності давньоруської людності.

Однак, як і варто було очікувати, невдовзі після розгрому концепції В. Мавродіна про спільну давньоруську колиску росіян, українців та білорусів заговорили – одностайно й однаково – всі провідні радянські медієвісти, в тім числі й колишні опоненти (Рибаков, Третьяков, До-

вженюк, Козаченко та ін.). Така раптова і радикальна трансформація уявлень відомих учених про Київську Русь мала поважну причину: 10 січня 1954 р. газета “Правда” надрукувала схвалені ЦК КПРС “Тези про 300-річчя возз’єднання України з Росією”. Щойно розкритикована провідними радянськими істориками давньоруська народність, в існуванні якої сумнівався й сам автор, була проголошена “колискою трьох братніх народів” і лягла в основу офіційної радянської концепції етнічної історії східних слов’ян. Авторитетна думка відомих істориків минулого (М. Костомарова, К. Кавеліна, М. Грушевського, А. Кримського, О. Преснякова, М. Покровського та багатьох інших) про Київську Русь як невід’ємну складову української історії була демонстративно проігнорована. Проблема давньоруської народності переведено з наукової площини в політичну, і будь-яка дискусія з цього приводу в Радянському Союзі стала неможливою.

Історики української діаспори критикували концепцію давньоруської народності, а кожен радянський дослідник, який хоча б побіжно висвітлював етнічні процеси на Русі, був змушений вживати освячену вищим партійним керівництвом формулу “давньоруська народність – колиска трьох братніх народів”. Зазначимо, що більшість учених зі зрозумілих причин робили це досить формально. Насамперед це стосувалося українських істориків, які теж були змушені слухняно констатувати існування давньоруської етнічної спільноти (Довженок, Гуслистый, Котляр).

Однак знайшлися ентузіасти, які протягом 1970–1980-х років розвинули ідеї В. Мавродіна про етнічну єдність східного слов’янства у X–XV ст. Проте якщо В. Мавродін інтерпретував добу феодальної роздробленості XII–XIII ст. як початок розкладу давньоруського етносу, то, наприклад, Б. Греков уже побачив у політичному розпаді Київської Русі нестримне бажання князів об’єднатися (!) в “общерусском единстве”. Усім їм того хотілося, що “объединители” навіть посварилися між собою, бо кожен боровся за “свой вариант единства всей русской земли”.

Така інтерпретація минулого привела прибічників давньоруської народності до парадоксальних, але політично передбачуваних висновків. Як і варто було очікувати, виявилось, що східні слов’яни “...вважали себе єдиним руським народом і в кінці XVI ст., і в XVII ст. Тому так охоче і радісно сприйняли возз’єднання і в Україні, і в Росії” (Котляр). Зокрема, В. Пашуто, який ще в 1951 р. відкидав саму можливість існування давньоруської народності, у 1982 р. стверджував, що росіяни беруть початок саме від неї і “склалася вона (давньоруська народність) на східнослов’янській основі ще в епоху давньої Русі”. Отже, “росій-

ська централізована держава виступає спадкоємицею давньоруської”. Віце-президент Академії наук СРСР П. Федосєєв відверто заявив в українському академічному виданні: “Соціально-політична спадщина Київської Русі була перебрана Великою Росією, що було великим кроком уперед у розвитку і приготуванні майбутньої централізації”.

Отож, наукові вправи ЦК КПРС за допомогою радянської науки сягнули своєї справжньої мети – *загарбання і привласнення історичної спадщини всієї Східної Європи з метою ідеологічного обґрунтування і виправдання своєї експансії на землі сусідів, а позірний інтернаціоналізм доктрини, яка проголошувала рівність прав усіх східнослов'янських народів на їхню спільну киеворуську колиску, був лише “камуфляжом” для легковірних “молодших братів”*. За 50–80-ті роки ХХ ст. теоретичний постулат рівності трьох східнослов'янських народів (щодо киеворуської спадщини) на практиці трансформувався в російський пріоритет. Вважалося цілком природним починати історію Росії від Київської Русі і політично небезпечним стверджувати те саме стосовно України.

Остаточну перемогу неоімперської історичної концепції в СРСР знаменувало святкування 1000-річчя хрещення Русі не в Києві, де воно власне відбулося, а в Москві, якої під час хрещення киян взагалі не існувало. Зокрема, “спільна” для українців, білорусів та росіян колиска опинилася там, де й народилася – в імперській Москві.

Отже, декретований ЦК КПРС міф про “давньоруську колиску трьох братніх народів” є радянською модифікацією імперського міфу про “Москву – третій Рим”. Ця свідомо фальсифікація лежить ганебною плямою на радянській історіографії. Саме сталінська Москва стала “політичною матір'ю” давньоруської народності. Насправді існування єдиної держави Київська Русь не може бути доказом етнічної єдності її населення. Як будь-яка імперія, Київська Русь контролювала землі різних народів.

На безкраїх просторах від Балтії на півночі до Чорного моря на півдні, від Вісли на заході до Верхньої Волги на сході жив не єдиний давньоруський народ, а величезна кількість різноетнічних племен. Літописи згадують балтські племена (летголи, замголи, корсь, лити, пруси, ятвяги, голядь та ін.), фіно-угрів (меря, мурома, черемиси, мешера, мордва, чудь, весь, пермь, угра та ін.), тюркські народності (торки, берендеї, ковуї, чорні клобуки, половці). Навіть півтора десятка літописних слов'янських племен не складали монолітного етносу: “Усі племена мали свої звичаї і закони предків своїх, і заповіти, кожне – свій нор”, – писав про них Нестор Літописець (Літопис Руський, 1989,

с. 9). Етнічну своєрідність кожного з цих племен неодноразово фіксували антропологи, лінгвісти, археологи. Кожне з них мало специфіку поховального обряду, домобудівництва, кераміки, традиційного одягу, навіть такого етновизначального елемента одягу, як скроневі кільця.

Головною рисою концепції давньоруської народності є те, що по суті це типова ідеологічна, а не наукова конструкція. Оскільки вона виникла за безпосередньої участі сталінських ідеологів під час ігнорування досягнень науковців-істориків попередніх поколінь, то переконливі аргументи на користь належності княжого Києва до етнічної історії українців, які розробили класики української та російської історичної науки М. Костомаров, К. Кавелін, М. Драгоманов, М. Грушевський, А. Кримський, В. Ключевський, М. Любавський, М. Покровський, П. Струве та ін., лишаються в силі. Ці аргументи наукою не спростовані, тому сконструйована радянськими істориками під проводом кремлівських комуністичних ідеологів “давньоруська колыска трьох братніх народів” не має серйозних підстав для існування як повноцінна наукова концепція.

Ще складнішими для прибічників теорії існування в Київській Русі єдиного давньоруського етносу видаються проблеми, що постають через неузгодженість їхніх поглядів на походження східних слов'ян (у т. ч. й українців) з універсальними принципами етнічного розвитку середньовічної Європи. Адже більшість великих етносів Європи в зоні впливу Римської імперії народилися після її розпаду в V–VII ст., а в IX–X ст. вони створили свої перші держави. Ця загальна схема підтверджує думку М. Грушевського, який виводив походження українців з раннього Середньовіччя і вважав Київську Русь їх першою державою. Незрозуміло, чому українці мають бути винятком з правила і народитися не в ранньому (VI–IX ст.), а в пізньому (XIV–XV ст.) Середньовіччі.

Виникає запитання: як прибічники теорії пізньосередньовічного походження українців можуть пояснити, чому поляки народилися в VI–VII ст., а їхні східні сусіди українці, лише в XV ст.? Чим вони пояснюють, що згідно з їхньою теорією, етноісторичні процеси на західному березі річки Сян випереджали аналогічні процеси на протилежному березі на 700 р.? Пізньосередньовічна (XIV–XV ст.) версія походження українців суперечить засадничим принципам сучасної етнології щодо етнічної історії народів Європи, що є переконливим свідченням сумнівності головних постулатів офіційної радянської версії етногенезу українців, білорусів та росіян. За своєю суттю ця версія є черговою трансформацією російського історичного міфу, головною метою якого здавна було ідеологічне виправдання та обґрунтування імперської експансії [15, с. 45–53].

Всебічне осмислення історичної правди Леонідом Залізняком та наукові дослідження інших вчених є ґрунтовною передумовою висновку, що українці та росіяни – два різні народи, які формувалися в різний історичний час, у різних природньо-географічних середовищах, на основі різних племінних та етнічних субстратів. Упродовж кількох віків простежується значна відмінність в культурно-освітньому рівні між Україною і Московією. Письменник О. Толстой 1940 р. писав: “Є дві Русі. Перша – Київська має своє коріння у світовій, а щонайменше у європейській культурі. Ідеї добра, честі, свободи, справедливості розуміла ця Русь так, як розумів їх увесь західний світ. А є ще друга Русь – Московська. Ця – Русь Тайги, монгольська, дика, звіряча. Ця Русь зробила своїм національним ідеалом криваву деспотію і дику запеклість. Ця Московська Русь з давніх давен була, є і буде цілковитим запереченням всього європейського і запеклим ворогом Європи”¹.

Аналіз сукупності різних джерел – літописних, археологічних, лінгвістичних, антропологічних – відтворює особливості російської та української ідентичності, брутальну політику московських царських і комуністичних самодержців, спрямовану на асиміляцію українців, отруєння їхньої національної свідомості. Наприклад, виконуючи таємну інструкцію імператриці Анни Іоанівни, князь О. Шаховський відмовляв представників української старшини від шлюбів як із польською чи білоруською знаттю, так із правобережними українцями. Натомість усіляко заохочував шлюби між українцями та росіянами. Ось текст цього указу: “Секретнейший к князю Шаховскому. Понеже мы убедились, что Смоленская шляхта с малороссийскими жителями в свойство вступает, и с обеих сторон сыновей женят, и дочерей выдают, что кажется противно нашему интересу, а за пристройнее и полезнее разсуждаетца, дабы оной малороссийской народ охоту имел своитца, и в свойство вступать с нашим великороссийским народом (как было особое намерение к тому их привести блаженные и высокодостойныя памяти Государя Дяди нашего (императора Петра I. – В. Л.), того ради повелеваем вам, дабы вы по вашему искуству *секретно* под рукою особливо трудились малороссиян от свойства с Смоленяны и с поляки и з другими зарубежными жителями отводить, а побуждать их и искусным образом приводит в свойство с великороссийскими, и пристойными разсуждении дабы они своились и в свойство вступали более с нашими великороссийскими подданными, и сие *содержать секретно*. Анна. Генваря 31, 1734 года” [22, с. 57].

¹ Ці слова О. Толстого процитувала “Народна газета” (2006. – №1)

Підступними та цинічними методами витравлювала українську ідентичність Катерина II. Вона скасувала гетьманство. У таємній інструкції генерал-прокуророві сенату князеві Вяземському вона писала: “Когда же в Малороссии гетмана не будет, то должно стараться, чтоб век и имя гетманов исчезло, не только б персона какая была произведена в оное достоинство”. Імператриця наприкінці 1764 р. викликала до себе гетьмана і наказала тому зректися булави, а у маніфесті сповістила, що Розумовський добровільно зрікся свого урядування. Третього серпня 1775 р. був обнародований маніфест Катерини II “Об уничтожении Запорожской Сечи, и о причислении оной к Новороссийской Губернии” [32, с. 190–193].

Хитра і улеслива Катерина II, яка ревно дбала про свою репутацію “гуманістки і благодійниці”, зазначила у маніфесті, що “... всем же старшинам, кои служили порядочно и имеют одобрения от НАШИХ военных начальников, объявить НАШУ ИМПЕРАТОРСКУЮ МИЛОСТЬ”. Водночас, як вірна послідовниця Петра I виявила свою підступність і жорстокість, Петра Калнишевського і його старшину заарештували і заслали на Соловки. Тут, у “герметичній ізоляції” (Д. Кулиняк), у нелюдських умовах судилося останньому кошовому Запорізької Січі промучитись 27 років. Восени 1803 р. Калнишевського не стало.

Після зруйнування Запорізької Січі, поділу Гетьманщини на губернії у 1781 р. скасування у 1783 р. козацьких полків як військової формації, так й адміністративно-територіальної одиниці, було закрито розвинуті українські школи, які функціонували при полках. За відомостями з архівних джерел, які опублікував Ол. Лазаревський, у 1748 р. на території семи полків Гетьманщини (про три не збереглося відомостей) було 866 шкіл, тобто на кожну тисячу осіб населення припадала одна школа. У 1767 р. тільки в Чернігівському полку було 143 українські школи, тобто одна школа на 746 осіб. У Слобідський Україні в чотирьох полках діяло 124 школи [13, с. 439].

Російський уряд робив усе для того, аби занепали Київська Академія й українські колегії. У 1783 р. запроваджено навчання російською мовою – причому обов’язково з вимовою, яку вживали у Великоросії. Катерина II вважала, що треба викоренити з українців “развратное мнение, по коему поставляют себя народом от здешнего (російського – В. Л.) совсем отличным” [37]. Саме за царювання Катерини II було висунуто ідею “національного єдинства” українського і російського народів.

За Анни Іоанівни та її могутнього фаворита – німця Ернеста Бірона набрав сили ганебний принцип “слова і діла”, за яким будь-який вияв

українства, найменша критика чи незгода з царським режимом (чи то на словах, чи на ділі) ставили людину під загрозу Таємної канцелярії, де її допитували, піддавали тортурам, могли засудити навіть до страти чи заслання. Та більше: за принципом “слова і діла” найближчі друзі або члени сім’ї громадянина були зобов’язані доносити владі про його підозрілі розмови та поведінку. Насаджувані підозрілість, злоба, “доносительство” розчавлювали в українців людську гідність, роздирали почуття спільності та єдності національного духу, розвивали настрої безвольності, апатії. До того ж, додалась російсько-турецька війна 1735–1739 рр., головним плацдармом якої була Україна. Зауважимо, що більшість козацько-польсько-російсько-турецьких воєн, які тривали мало не століття, точилась саме на українській землі.

Імперські ідеологи ніколи не переставали витворювати міф про винятковість Росії та її месіанство. Завоювання чужих земель (ще з часів існування Московського князівства) у Росії називали “добровольным присоединением” чи навіть “воссоединением”, аби таким чином “узаконити” розбійницькі акції. У наш час анексію Автономної Республіки Крим путінський зловорожий режим прикриває так званим волевиявленням на референдумі, що начебто кримські татари разом із жителями інших національностей добровільно, без будь-якого впливу московських зелених чоловічків влилися в омріяну Російську Федерацію.

Великодержавний російський шовінізм як ідеологія і практика постійно спрямований проти іногородців, але насамперед проти “єдинокровних слов’янських братів” – українців. Затятий монархіст, редактор реакційної російської газети “Киевлянин” Віталій Шульгін, яка виходила від липня 1864 р., пропагував неподільну Росію і заперечував будь-яку національну особливість українського народу. Він стверджував, що “Україна – край російський, російський, російський” [23, с. 130]. “Могущество России основано на *единстве государства*, а потому все, что может склонится к потрясению сего единства и к отдельному развитию различных народностей, для неё пагубно и не должно быть допускаемо” [23, с. 132], – нагадував дітям у заповіті Олександр II.

Проти національного пробудження українців та усвідомлення ними своєї ідентичності виступали різні урядовці, виховані у традиціях “православия, самодержавия и народности”, без сумніву, народності російської. Вони прискіпливо стежили за тими, хто мав якісь симпатії або хоча якесь відношення до українського руху, радили імперському московському режимові, як би надійніше закувати українців у кайдани національного безпам’ятства, нав’язати їм російську ментальність, уподібнити українців до росіян. Наприклад, полтавський губернатор Бог-

говут у таємному листі міністру внутрішніх справ від 4 лютого 1914 р. запропонував свої заходи до всієї антиукраїнської системи, яка діяла в Росії:

“1. Привлекать на должности учителей земских начальных школ по возможности только одних великоруссов.

2. Назначать на должности инспекторов народных училищ людей деятельных, энергичных, твердых и исключительно, великоруссов. Таковыми же, конечно, должны быть директора народных училищ.

3. Так как количество школ значительно увеличивается ежегодно, и одному инспектору на уезд почти невозможно иметь требуемое наблюдение за приемами и ходом обучения и направлением учащего персонала, то учредить в больших уездах – либо двух инспекторов с территориальным для них делением уезда, либо в каждом уезде учредить должность Помощника Инспектора.

4. Всякого учителя, проявляющего склонности к украинскому движению, немедленно устранять.

5. Поставить правильно обучение истории России в школе и строжайше вменить в обязанности учителя – внедрять в молодежь понятие о единой, неделимой России, поясняя смысл слова “украина”, то есть “окраина” Государства в былые времена.

6. Обратитъ тоже внимание на преподавание истории в средних учебных заведениях.

7. Составление правдивой истории малорусского народа.

8. Установить обязательные экскурсии учащихся всех училищ, учебных заведений в возможно большем количестве – в Москву, Нижний Новгород и другие исторические местности России, ибо малоруссы имеют об памятниках этих местностей весьма скудные сведения, вернее никаких. Экскурсии ныне производятся в Киеве, а об Москве и речи не бывает.

9. Совершенно не допускать общеобразовательных курсов для учащихся по правилам 4 марта 1906 года, а разрешать исключительно педагогические курсы по правилам 5 апреля 1875 г. под надзором и руководством Министерства Народного Просвещения <...>.

12. Необходимо субсидировать некоторые газеты, издающиеся в Киеве, Харькове, Полтаве и Екатеринославе с целью борьбы, путем печати, с украинским движением. Основания борьбы должны быть следующие:

а) доказательство кровной родственной связи народностей великорусской и малороссийской; признание общего корня этих наречий и полонизации малорусского языка в прежние времена;

- б) разъяснение, что “украина” означает “окраину” и что такие окраины до присоединения малороссии к России были и у Польши, и у России. Необходимо правдиво освещать историю заселения Южно-Русских степей и всей вообще “окраины” Государства, поясняя, что никогда никакого “украинского” народа не было;
- в) возможно частое появление в субсидируемых газетах статей о необходимости общегосударственного языка, каковым только и является великороссийское наречие, о богатстве русского языка, обширности и богатстве его литературы и т. д., о роли современного малорусского языка как простонародного и не имеющего литературы и будущности;
- г) помещение статей об экономической связи малорусских губерний с великорусскими.

13. Вследствие того, что название “украинский” служит флагом, под которым ведется движение, следовало бы безусловно воспретить все, что выступает под ним и, наоборот, не стеснять того, что идет под малорусским флагом. Несколько лет назад в Полтаве появились “малорусские” труппы, устраивались малороссийские ярмарки и т. п.; а об “украинских” труппах, ярмарках, книжных магазинах, клубах никто не говорил. Последнее время на всех афишах и объявлениях местных газет название “малорусский” заменено словом “украинский”. Таким образом, в глазах местного населения складывается убеждение, что украинскому движению никто не противится.

14. Вследствие обнаружившегося в последнее время стремления украинцев выйти из экономического подчинения Москвы и основать свой торговый и биржевой центр в Киеве желательно было бы, чтобы Министерство финансов вело национальную политику финансовую с целью закрепления за Москвою ее положения экономического центра и уничтожения попыток к экономическому сепаратизму украинцев.

15. Вследствие участия евреев во всяком вообще революционном движении, в том числе и в украинофильском, я полагаю необходимым – всех евреев, не имеющих права жительства в сельских местностях, выселять, не создавать никаким образом новых местечек, включаемых в черту оседлости, и всеми мерами содействовать земствам и другим организациям в борьбе с экономическим порабощением края еврейством.

16. Думается мне, что было бы полезно устройство в Киеве все-российского национального музея, в котором была бы постоянная выставка памятников первых времен Русского Государства, главным образом времен Св. Владимира и Св. Ольги.

17. Допускать на разные должности не следует людей, которые когда-либо, хотя бы и в отдельном прошлом, имели соприкасательство к украинским стремлениям.

18. Доношу Вашему Высокопревосходительству, что движение это становится опасным для России, и оно в случае дальнейшего развития, а в особенности при войне с Австрией, может принести нам немало забот, а может быть, и тяжёлых минут” [36, с. 5–11; 22, с. 140–143].

Поділяючи становище державного народу у “зібраній” мечем і батогом імперії, росіяни вважали Україну частиною органічно-єдиної московської держави. Вони не можуть належно зрозуміти й оцінити значення національної сутності для національно пригнобленої особи чи народу, а коли з подихом свободи завойовані, колонізовані, утиснені іногородці подають свій національний рахунок, уважаючи, що настав час оплати, громадянство московське-російське чи змосковлене – виявляє цілковите нерозуміння національної справи, підтримує шовіністичні, найреакційніші, чорносотенні імперські підвалини. Нині це видно на прикладі жорстокої бойні, яку цинічно розв’язала Москва на землях Чечні, Грузії, України.

Століттями простежується особливий підхід у ставленні до українства. Доки український рух є слабкою та політично невинною течією, – його визнають, навіть голублять (О. Лотоцький). Коли ж українці організовуються як політична і національна сила, зоологічний інстинкт випирає на верх, то російські шовіністи називають природне прагнення українців до свободи, національної ідентифікації, незалежності “малороссийской ересью, которая подрывает исторический устой Отечества”. Найосвіченіші й толерантні росіяни пропагували “ідеал того винародовлюючого симбіозу національного, що в результаті давав не москалів, не українців, а якихось національних кастратів, в яких проте горували б, розуміється, елементи національності московської” [26, с. 436]. Ця ідея яскраво простежується у статті російського публіциста Д. Муретова “Эрос, народ и политика”, вміщеній у “Русской мысли” 1916 р., і не без ідеологічної цілеспрямованості передрукованої “Новым временем” у грудні 1991 р. Він вперто заявив, що великий російський націоналізм (читай – “шовінізм” – В.Л.) має жити, утверджуватися, а українських національних прагнень “вовсе не должно быть”. Зокрема, Д. Муретов безсоромно стверджував: “Ни русского из малорусского, ни малорусского из русского исключить нельзя. Попробуйте сделать это с Гоголем, на три четверти обязанным своим творчеством русской литературе и русской духовной культуре, но внесшим и типичные черты хохлатской своей природы” [27, с. 42].

Отже, критерієм національної ідентичності українців, за Д. Муретовим, повинно стати самозречення рідної історії, культури, мови, звичаїв, традицій. Натомість вони повинні сприйняти як своє рідне – ментальність московитів (росіян). Він продовжував втовкмачувати у свідомість українців і росіян, що вони є одним народом. В українців, на його думку, немає нічого свого, їхнім є те саме, що мають росіяни, а етнографічне українське є лише частиною великоросійського, “это – жалкие обрывы, не дающие ничего цельного” [27, с. 41]. Історична несправедливість, насильство, що його проявляє один народ щодо іншого, унеможливляють гармонізацію стосунків між ними, спонукають до національно-визвольної боротьби, методи якої диктує нація-гнобитель. Режим колонізаторів доводив до того, що правдою чи неправдою душа українська, ставши на початку “двоєдушною”, врешті однодушно переходила на ґрунт національної ідентичності загарбника – російського, польського, румунського, угорського тощо. Прикро про це писати, але так було, та й нині ще не зовсім зникло.

Особлива прикмета російського імперіалізму за царського, комуністичного і нинішнього часів “це – вмільсть зняти поневоленому народові голову так, щоб він цілував катові руку, і дякував за визволення. Ця вмільсть – один із проявів цинізму, притаманного російському імперіалізмові, цинізму, що межує – із садизмом, – зазначав М. Добрянський-Демкович. – Є в російському імперіалізмі – я не вагаюся вжити цього слова – елементарно дика і zarazом вишукано рафінована, люта ненависть супроти кожного, хто прагне бути вільною людиною і не хоче в неволю до “визволителів”” [12, с. 27]. Наприклад, проти українців, які хочуть бути вільними у незалежній, соборній Україні, не прагнуть у лоно російських “визволителів”, московські ЗМІ в інформаційно-психологічній війні застосовують, по суті, весь арсенал впливу на свідомість людей. Начальник прес-служби СБУ Марина Остапенко продемонструвала журналістам відеофрагмент випуску новин на телеканалі “Росія-24”, в якому використовують маніпулятивну технологію. Зокрема, протягом усього випуску про події в Одесі 2 травня 2014 р. в кутку екрана з’являлися написи: “Правий сектор”, “підпал”, “людей вбивають бандерівці”, “нацгвардія – вбивці”. Російські ЗМІ поширюють напівправду, показують деталізовані списки вбивств і насильства й намагаються емоційно впливати на глядачів [9].

Нинішні антиукраїнські інформаційно-психологічні загрози українцям цілеспрямовано перекочували з часів царської Російської імперії до імперії комуністичної – Радянського Союзу. Передусім було перервано, зупинено, по суті, знищено перші напрацювання українізації,

метою якої була “дерусифікація міст, зокрема українського робітництва, розбудова і перевага української національної культури, переміна соціальної структури української нації, розвиток якої був гальмований колоніальною політикою царату, побудова сильної селянської верстви” [34, с. 22]. Групи опору українізації¹ за короткий час перетворилися в організовану злочинну армію наступу на відродження української нації, формування її ідентичності із завданням фізично ліквідувати не лише представників українського громадянсько-культурного життя, а й етнічне ядро української нації (винищення українського селянства голодомором 1932–1933 рр.), українську інтелігенцію, усіх свідомих носіїв українства. Керували безприкладним голокостом української нації кремлівські вожді.

Постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західних областях від 14 грудня 1932 р. зобов’язувала з метою виконання плану хлібозаготівель застосовувати надзвичайно суворі репресивні заходи. Окрім того ЦК і РНК зазначали, що

“6.... Замість правильного більшовицького проведення національної політики в ряді районів України українізація проводилась механічно, без врахування конкретних особливостей кожного району, без чіткого добору більшовицьких українських кадрів, що полегшило буржуазно-націоналістичним елементам, петлюрівцям і ін. створення нових легальних прикриттів, своїх контрреволюційних осередків і організацій. 7. Особливо ЦК і РНК вказує Північно-Кавказькому крайкому і крайвиконкому, що легковажна, така, що не впливає з культурних інтересів населення, не більшовицька “українізація” майже половини районів Північного Кавказу при повній відсутності контролю за українізацією школи і преси з боку крайових органів, дала легальну форму ворогам Радянської влади для організації опору заходам і завданням Радянської влади з боку куркулів, офіцерства, реемігрантів – козаків, учасників Кубанської ради і т. д.

З метою розгрому опору хлібозаготівлі куркульських елементів і їх “партійних” і безпартійних прислужників ЦК і РНК Радянського Союзу постановляють:

Запропонувати ЦК КП(б)У і РНК України звернути серйозну увагу на правильне проведення українізації, усунути механічне її проведення, вигнати петлюрівські та інші буржуазно-націоналістичні елементи з

¹ Детально про це можна прочитати: Дашкевич Я. Політичне ошукаство чи провокація? / Я. Дашкевич // Літературна Україна. – 1990. – 4 жовт.

партійних і радянських організацій, ретельно підбирати і виховувати українські більшовицькі кадри, забезпечувати систематичне керівництво і контроль за проведенням українізації.

Негайно перевести на Північному Кавказі діловодство радянських і кооперативних органів “українізованих” районів, а також усі газети і журнали, які видаються, з української мови на російську мову як найзрозумілішу для кубанців, а також підготувати і до осені перевести викладання в школах на російську мову. ЦК і РНК зобов’язує крайком і крайвиконком терміново перевірити і поліпшити склад працівників шкіл в “українізованих” районах” [8, с. 292–293].

Цю імперсько-шовіністичну постанову ЦК ВКП(б) і РНК СРСР продублювали 15 грудня 1932 р. Сталін і Молотов у телеграмі до ЦК республіканських компартій, крайкомів і обкомів, головам Раднаркомів, край- та облвиконкомів, у якій вони вимагали терміново припинити “українізацію” в районах РРФСР, Середньої Азії та Казахстану, де компактно проживають українці:

“ЦК ВКП(б) і РНК СРСР рішуче засуджують виступи і пропозиції, що виходять від окремих українських товаришів, обов’язкової українізації цілого ряду районів СРСР (наприклад, в ДСК, Казахстані, Середній Азії, ЦЧО і т. д.)

Такі виступи можуть тільки грати на руку тим буржуазно-націоналістичним елементам, яких було вигнано з України як шкідливі елементи і які проникають у щойно українізовані райони і ведуть там розкладницьку роботу.

Доручити крайкому та крайвиконкому ДСК, обкому та облвиконкому ЦЧО, Казахстанському крайкому і РНК негайно припинити подальшу українізацію в районах, перевести всі українізовані газети, друк і видання на російську мову і до осені 1933 року підготувати перехід шкіл і викладання на російську мову” [46, с. 33].

Ці документи переконливо доводять, що Сталін і його “соколи” вирішили покінчити з політикою “українізації” не тільки в Україні, а й в інших районах СРСР, де компактно проживали українці. До цих районів належали Кубань (2 млн), Курська область (113 млн), Воронежська область (1 млн), Далекий Схід, Сибір, Туркестан (по 600 тис. українців). Над ними Україна здійснювала своєрідне шефство, скеровуючи туди кадри, забезпечуючи необхідною літературою.

Погром українських культурно-освітніх закладів відбувався раптово й безцеремонно. На Кубані, наприклад, що була заселена переважно українськими козаками у XVIII ст. та селянами з Полтавщини й Чер-

нігівщини у XIX ст., антиукраїнськими акціями керували Молотов і Каганович. “Усі українські школи, культурно-освітні установи на Кубані зліквідовано. В багатьох станицях виносили з клубів і хат-читалень українську літературу і палили її в день на дорозі, на подоби гітлерівців у тогочасній Німеччині¹, – підкреслив Ярослав Савка. – Всі українці, котрі відігравали будь-яку роль в культурно національному житті Кубані, були знищені фізично або заслані на каторжну працю до концентраційних таборів. Серед них 1 500 учителів українських станичних шкіл заплатили своїм життям або ж були заслані на каторжну роботу в сибірську тайгу” [35, с. 214].

Велику Полтавську Станицю оточили відділи НКВД, усіх 30 тис. мешканців – чоловіків, жінок, дітей – зігнали докупи і лише з деякими власними речами вислали у Сибір. На їх місце привезли селян із Росії. Наступного дня Краснодарська обласна газета проголосила: “Українське націоналістично-петлюрівське гніздо на Кубані зліквідовано” [17, с. 17].

Щоправда, на початку 30-х років XX ст. у СРСР розуміли етнічність як природну даність й офіційно визнані радянські національності повинні були мати власні “великі традиції”: батьків-засновників, класичну літературу, багатий фольклор, тобто “Представникам місцевих культур дозволяли, а часто й заохочували, артикулювати власну культурну спадщину, – зазначив Сергій Єскельчик. – Утім, сигнали центральних медій були неодмінно російськоцентричними” [14, с. 18]. Дослідник Дейвід Бранденбергер наголошував, що Сталін і його соратники прийняли “російськоцентричний етатизм” як найефективніший спосіб сприяння державному будівництву, загальній мобілізації та легітимізації більшовицького режиму в малоосвічених масах етнічних росіян [47].

Виступаючи у лютому 1931 р. на конференції керівників промисловості, Сталін прокоментував твердження “робітники не мають вітчизни” з “Маніфесту комуністичної партії” Маркса і Енгельса так: “В минулому у нас не було і не могло бути батьківщини. Але тепер, коли ми скинули капіталізм, а влада належить робітникам, – у нас є батьківщина і ми будемо захищати її незалежність” [38, с. 445]. Отже, було реабілітовано поняття “патріотизм”, бо у перших радянських енциклопедіях його визначали як “реакційну ідеологію”, яка служить інтересам імперіалістів [14, с. 36]. У газетах, по радіо розгорнули пропаганду любові до радянської Батьківщини, національної гордості росіян за героїв царських часів; простежувалася тяглість великодержавницьких традицій.

¹ Погроми національних меншин почалися в Петрограді, де наприкінці 1917 р. червоногвардійці за наказом із Смольного влаштовували багаття з українських книжок. На портреті Т. Шевченка пензля Трутовського повиколювали багнетами очі. (Див.: Сергійчук В. “Ущипните меня”... // Молодь України. – 1993. – 1 жовт.).

“Радянські українські ідеологи й інтелектуали одночасно боронили власну історичну міфологію і підтримували метанаратив російського кермування” [14, с. 22], возвеличували росіян як “великий російський народ”, його національну культуру. “У багатьох сенсах тогочасні українські культурні діячі поводитися як класичні місцеві еліти, котрі визначали свою відмінність і захищали свою культурну сферу, не кидаючи викликів імперії (а насправді обґрунтовували саме імперське домінування)” [14, с. 23].

Ідеологічне обґрунтування тотального етноциду, лінгвоциду і геноциду в Україні зробив на XVII з’їзді ВКП(б) Сталін. До 1934 р. тривала суперечка, яка небезпека для будівництва СРСР є більшою: великодержавний російський шовінізм чи місцевий український націоналізм. Принаймні формально називали великодержавний шовінізм. На XVII з’їзді ВКП(б) аспекти змінилися. Сталін сказав: “На Україні ще зовсім недавно ухил до українського націоналізму не становив головної небезпеки, але коли перестали з ним боротися і дали йому розростатися до того, що він зімкнувся з інтервенціоналістами, цей ухил став головною небезпекою” [39, с. 211]. Це був глум над реальною дійсністю. Великодержавний російський шовінізм перемагав в усіх сферах суспільно-політичного, духовно-культурного життя, тримаючи у психологічних кайданах формування української національної ідентичності.

Зокрема, 24 травня 1945 р. Сталін виголосив тост на честь російського народу:

“Я хотел бы поднять тост за здоровье нашего советского народа, прежде всего, русского народа.

Я пью, прежде всего, за здоровье русского народа потому, что он является наиболее выдающейся нацией из всех наций, входящих в состав Советского Союза.

Я поднимаю тост за здоровье русского народа потому, что он заслужил в этой войне общее признание, как руководящей силы Советского Союза среди всех народов нашей страны.

Я поднимаю тост за здоровье русского народа не только потому, что он руководящий народ, но и потому, что у него имеется ясный ум, стойкий характер и терпение” [29, с. 4].

Проголосивши цей тост за вищість російської нації, Сталін дав новий поштовх до скріплення в російській ідентичності шовінізму, вихваляння московського месіанізму, формування у молодого покоління росіян імперіалістичної психології. Цей тост Сталіна був своєрідним продовженням загарбницьких порад Петра I наступникам на московському престолі, які він сформулював після перемоги над шведами й українцями (текст порад, подано у сьомому розділі).

Відбулося поглиблене ототожнення радянського патріотизму з російським імперським минулим, розгорнулася політична кампанія засудження української національної інтерпретації минулого, творення “ідеологічно витриманих” наративів російсько-українських відносин і офіційне шельмування “українського буржуазного націоналізму”.

“Кожний режим московської тюрми народів зосереджував свої сили, всі найжорстокіші засоби для того, щоб втримати та закріпити поневолення, пограбування і нищення України й інших народів. Московський нарід не тільки не протиставився тому, але в цілому був і залишився носієм цього імперіалізму, – писав Степан Бандера. – Ривалізуючі за владу системи і сили в Росії, намагаючись з’єднати собі симпатії більшості московського народу і плямуючи непопулярні риси противника, завжди суперничали між собою в тому, хто з них здобуде більше для російського імперіалізму. Кожна московська держава як царська, так демократична і большевицька, завжди послуговувались підступом і віроломністю супроти України й інших народів, і кожную форму союзу перетворювала в найжахливіше поневолення. Отже, ворогом був не тільки даний режим – царський, чи большевицький, не тільки держава і суспільна система, а сама московська нація, навіжена бісами імперіалізму, жадобой бути все більшою, могутнішою, багатішою, але не власним ростом, а коштом поневолення інших народів, їх пограбування і всмоктуванням в себе” [1, с. 269–270].

Підступна ідеологія та віроломна асиміляційна практика в Росії (“пограбування і всмоктуванням в себе інших народів”) супроти України мала в Україні свої особливості: ґрунтувалася на фальшивій теорії єдиної давньоруської народності (тобто великоросійської – В. Л.), яка згодом трансформувалася в теорію нової історичної спільності “радянський народ”, що морально і психологічно калічила, унеможлиблювала генетичне право українців на свою національну ідентичність.

На XXII з’їзді КПРС (жовтень 1961 р.) М. Хрущов доповів: “У нашої країні йде процес зближення націй, посилюється їх соціальна однорідність. В ході розгорнутого будівництва комунізму буде досягнута цілковита єдність націй. Трапляються, звичайно, і такі люди, які нарікають на те, що стираються національні відмінності. Ми їм відповідаємо: комуністи не будуть консервувати і увічнювати національні відмінності. Слід з усією большевицькою непримиренністю викорінювати навіть найменші прояви націоналістичних пережитків” [44, с. 206].

З большевицьким пафосом Хрущов зазначав, що найбільшим успіхом “мудрої ленінської національної політики КПРС” було те, що “в СРСР склалася нова історична спільність людей різних національностей,

які мають спільні характерні риси, – *радянський народ*. Вони мають спільну соціалістичну Батьківщину – СРСР, спільну економічну базу – соціалістичне господарство, спільну соціально-класову структуру, спільний світогляд – марксизм-ленінізм, спільну мету – побудову комунізму, багато спільних рис у духовному обличчі, в психології” [44, с. 207].

Проводячи в життя російсько-шовіністичну програму КПРС з національного питання, пленум ЦК Компартії України ухвалив 11 серпня 1962 р. постанову “Про завдання партійних організацій України по дальшому посиленню ідеологічної роботи в світлі рішень XXII з’їзду КПРС”, у якій вимагав, що “при проведенні ідеологічної роботи необхідно всіма засобами підкреслювати новий етап у розвитку національних відносин в СРСР, який характеризується дальшим зближенням націй і досягненням їх повної єдності. Партійні організації повинні рішуче виступати проти тенденцій до національної обмеженості і винятковості, проти консервативних традицій і звичаїв, проти будь-яких пережитків українського буржуазного націоналізму” [18, с. 727].

Тотальна ігнорація національних духовних вартостей, моторошна люмпенізація духу виливається у злочинні акти вандалізму. “24 травня 1964 р. агент КДБ Погружальський спалив Українську національну бібліотеку. Я сам бачив, як вона горіла, – згадував Р. Іваничук. – Старанно пересипані червоним фосфором стародавні фоліанти – наша історія і наша слава – палали, мов солома, і вмисно запізнілі пожежники не могли вогонь загасити водою, бо ж вода підтримує горіння червоного фосфору... Люд мовчки стояв і споглядав нечувану національну катастрофу. Востанне найзаклятіші наші вороги спалювали тризуб і впевнені у своїй остаточній перемозі над українським народом більшовицькі опричники, цинічно регочучи, відганяли від палаючої бібліотеки людей...” [16, с. 115]. Тоді згоріло понад 600 000 томів дуже цінних архівних українських документів, у тім числі й найдавнішої історії, спопеліли кілька рукописних книг із середньовічних часів, багато букіністичних раритетів українською мовою, перші примірники українських часописів тощо. Українофоба Погружальського оголосив режим “сумашедшим”, і його кудись перевели з України.

Зусібич – по телебаченню і радіо, зі сторінок журналів і газет, з лекторських трибун, на науково-практичних конференціях – отруйно лунало міфічне: “...Объективно усиливается стремление народов к всестороннему сближению на основе развивающихся коммунистических отношений. Развитие этой тенденции происходит в условиях дальнейшего укрепления новой интернациональной общности людей – советского народа. Сложившись исторически в результате построения в нашей

стране социалистического общества, эта общность людей различной национальной принадлежности является переходной формой на путях к будущему полному слиянию наций” [6, с. 15].

Про “добровільне” злиття націй Володимир Білінський написав так: “В начале семидесятых годов я случайно узнал в Москве, что в 1959 году, когда почти весь наш факультетский выпуск мостостроителей и тоннельщиков¹ отправили из Украины в Россию, Казахстан и далее, из России в Украину было направлено подобных молодых специалистов не меньше нашего. Для меня это стало великим открытием. По молодости, естественно, я возмущился: зачем тратить колоссальные деньги на встречное перемещение молодых специалистов, отправляя одних из Днепропетровска в Новосибирск, Хабаровск, Казахстан, на Дальний Восток, а других везти из Новосибирска, Москвы и Ленинграда в Украину? Оказалось, в Москве все было продумано до мелочей. Об этом мне поведали в союзном Госплане во времена перестройки. Руководящий человек, конечно же, – русский, был откровенен до цинизма.

Возможно, и от временной моды, когда считалось естественным поразить “великими мыслями” любого приехавшего в Москву.

Он сказал примерно следующее:

- Партия поставила задачу создать единый советский народ, и Госплан обязан был осуществить задачу. Что в этом непонятного? Народы должны ассимилироваться в единый советский народ, для чего необходимо образованных людей изымать из одной республики и направлять в другую, где недостает – добавлять из России.

- Получается, – возразил я, – что советский народ произойдет от обрусения инородцев. Но подобное чревато последствиями для самого русского народа.

- Чепуха, – отрезал госплановец, – нации как таковые отомрут, и очень скоро. Посмотрите на Соединенные Штаты – и вам все станет понятным.

Он был убежден в правильности политики и обрусения. Сомнения его не мучили” [3, с. 4–5].

Витворенню “общечеловека” комуністичної формації з російською імперською ідентичністю сприяли також широкомасштабна міграція в СРСР, змішані шлюби (таємний указ імператриці Анни Іоанівни від 31 січня 1734 р. перетворився у заохочувальну легітимну практику). Якщо на початку ХХ ст. лише 3 % українців вступали у змішані шлю-

¹ Володимир Броніславович Білінський (варіант справжнього українського прізвища Білинський) народився в Дунаївцях Хмельницької області, закінчив Дніпропетровський інститут інженерів залізничного транспорту.

би, то в 1970 р. – близько 20 %, з них 30 % у містах і 8 % у селах. Однак всупереч бажанням і планам архітекторів побудови світлого комуністичного майбутнього під зорею Кремля, насаджені вогнем і мечем більшовицько-російські “ідеали” і “моральні цінності” руйнувалися під тиском пробудженого національного духу. Авантюрна спроба партійно-мілітарних заколотників (державний переворот в Радянському Союзі 19 серпня 1991 р.) врятувати “Отечество” розтрощилася об відчайдушний антикомуністичний здвиг. Сталося те, що завжди підстерігає, чекає імперії. Тоталітарний “Великий, могутий...”, який руйнував національну сутність, духовність і мораль народів СРСР, розвалився.

Віковічна мрія українців бути вільними на своїй одвічно українській землі стала дійсністю. “Акт проголошення незалежності України” 24 серпня 1991 р. був величним початком будівництва демократичної, гуманістичної, правової, соборної, національної української України. Підсумки референдуму 1 грудня 1991 р. засвідчили прагнення народу України до державної незалежності, його бажання бути господарем у власному домі. На день голосування право брати участь у референдумі мали 37 885 555 громадян, які були внесені до списків для таємного голосування. Взяли участь у голосуванні 31 891 742 громадянина, або 84,18 % від загальної кількості включених до списків. Із них на питання бюлетеня “Чи підтверджуєте ви Акт проголошення незалежності України?” відповіли: “Так, підтверджую” 28 804 071 громадянин, або 90,32 %; “Ні, не підтверджую” 2 417 544, або 7,58 %; 670 117 бюлетенів (2,10 %) дільничні комісії визнали недійсними. Отже, результати голосування гідно увінчали тисячолітню історію державотворення в Україні, ознаменували її повноправне входження до світового співтовариства.

Виступаючи на міжнародному літературно-мистецькому святі “В сім’ї вольній, новій” (травень 1992 р.), Президент України Л. М. Кравчук наголосив: “Ми є народ, ми є нація, ми є велика сім’я народу України. І ми за заповітом нашого великого Кобзаря живемо в мирі, злагоді, живемо в сім’ї новій, в сім’ї дружній. Ми вибороли незалежність своєї України, ми будемо свою державу за заповідями великого Кобзаря. Ми це зробили в мирі. І будемо надалі все робити, аби зміцнювати свою державу, розбудовувати її в мирі і дружбі з іншими народами. Але ми маємо знати, що могутність нашої держави, її безпека залежить сьогодні від кожного з нас. І ми маємо боронити, захищати свою Україну. Тому що є аматори, які хотіли б ще скористатися і позбавити нас нашого великого права мати свою власну державу, позбавити наш народ бути нацією, народом бути великим, цивілізованим і мати правову державу. Тому все робитимемо для того, щоб таку державу оборонити. І всі ми повинні знати, що ми це зробимо.

Історичний шанс у нас є, історичний шанс збудувати державу, державу, яка буде жити в мирі, буде жити, як рівна, з іншими державами світу. І це всі сприймають. А ті, хто не сприймає цього, мусять знати: *Україна, народ України на коліна більше не стане* (Курсив наш. – В. Л.). Мусять знати, що ми хочемо жити з усіма в мирі й злагоді: з сусідами на сході, з сусідами на заході, на півночі і на півдні. Ми хочемо, перш за все, жити в добрі, в злагоді з нашим великим сусідом – Росією. І ми хочемо, щоб політики Росії зрозуміли і зробили тільки один крок у своїй політиці: визнали Україну державою, як Францію, як Англію, як Німеччину, як інші держави, і будували з нею свої відносини як з державою, і не вважали Україну своєю частиною. Більше нічого ми не хочемо. Ніяких претензій, до російського народу тим паче, в нас не було і не буде...” [25].

Неозбирачі та захисники великої Росії, не відкидаючи антинаукових комуністичних постулатів про злиття мов, культур, націй, що передусім призводило до асиміляції українців, розмивання їхньої національної ідентичності, врахувавши нові історичні реалії, інтенсивно нав’язують тезу російського історика Г. Федотова про “реценцію украинской традиции в традицию общерусскую” [40, с. 170].

Зокрема, Г. Федотову також належать слова: “Мы присутствуем при бурном и чрезвычайно опасном для нас процессе: зарождении нового украинского национального сознания, в сущности новой нации. Она еще не родилась окончательно, и ее судьбы еще не predetermined. Убить ее невозможно, но можно работать над тем, чтобы ее самосознание утверждало себя как особую форму русского сознания” [40, с. 195]. Цей морально-психологічний аспект українофобії найстрашніший, найнебезпечніший, бо спрямований на розтління національної духовності, знищення української ідентичності та заміну її російською.

Національний нігілізм, малоросійська психологія найбільше даються узнаки на найвищих ешелонах влади в Україні. Значна кількість нинішніх представників законодавчої, виконавчої і судової влади – це замкнена корпоративна каста, яка особисті, вузькокорпоративні, партійні захланні потреби ставить вище від стратегічних суспільно-державних інтересів, бо попередній промосковський комуністично-тоталітарний режим вихолостив, знищив у них українську національну сутність.

У реальному житті це проявилось в деукраїнізації етнічних українців, особливо на Донбасі, в Криму та південних областях України. Унаслідок такої антиукраїнської та антидержавної політики керівництва України українці юридично перестали існувати.

Зокрема, 26 червня 1992 р. комуністична більшість (так звана група 239) Верховної Ради України (голова І. Плющ) ухвалила Постанову “Про затвердження положень про паспорт громадянина України, про свідоцтво про народження...” (№2503-ХІІ), якою на порушення принципу верховенства права, закріпленого в міжнародних правових актах ООН, ЮНЕСКО, Ради Європи, вилучила графу “національність” з українського паспорту.

Щоправда, зберегли у свідоцтві про народження зазначення національності батьків дитини, а в свідоцтві про шлюб національність подружжя. Це давало змогу відстежувати тенденції щодо етнічної структури населення України в майбутньому. Упродовж десяти років зазначена постанова Верховної Ради України врегульовувала, нехай і в обмеженому вигляді, питання обрання національності громадянами України відповідно до записів у свідоцтві про народження.

У 2001 р. вперше в Незалежній Україні був проведений перепис її населення, який засвідчив, що титульна (корінна) нація українців становить 37 541 700 осіб, або 77,8 % від загальної кількості населення (росіяни – 17,3 %, білоруси – 0,6 %, молдовани – 0,5 %, кримські татари – 0,5 %, болгари – 0,4 %, угорці – 0,3 %, румуни – 0,3 %, євреї – 0,2 %).

У березні 2002 р. Президент України підписав Указ “Про відзначення 350-річчя Переяславської козацької Ради 1654 року”, яка всупереч намірам Богдана Хмельницького, стала початком довготривалого поневолення України Москвою. Цей Указ викликав спалах дискусій. Автор цього підручника опублікував статті у газетах “День” (19 липня 2002 р.), “За вільну Україну” (23 липня 2002 р.), “Просвіта” (вересень – жовтень 2002 р.) та “Україна молода” (23 квітня 2003 р.). Подаю дещо скорочений варіант статті “Третій Переяслав”:

“З якою метою Президент України підписав цей указ? Якщо Л. Кучма зробив це, щоб показати, як щасливо жилося в Україні під ферулою російсько-більшовицької імперії, то це блюзнірство, знущання над усім українським. Адже відомо, що переяславський міф в московській імперській оболонці обслуговував Російську імперію. Його комуністична модифікація обслуговувала СРСР. “У цих державних утвореннях Україна сиділа, як комаха в бурштині, не маючи змоги поворухнутися. Тільки за цієї умови міф зберігав свою переконливість, – підкреслив відомий історик Станіслав Кульчицький. – Кожен, хто висловлював сумнів, повинен був виступити проти могутньої держави, наразившись на звинувачення у мазепинщині, петлюрівщині або бандерівщині”.

“Тези про 300-річчя возз’єднання України з Росією” (1954 р.), які займають 29 сторінок, насичені комуністичними міфологемами: “укра-

їнський народ споконвіків боровся за возз'єднання з великим російським народом", "українські буржуазні націоналісти – найлютіші вороги українського народу", "Шевченко непримиренний борець проти українського буржуазного націоналізму", "гетьман Мазепа – підлий зрадник, єзуїтський виученик, який намагався з допомогою шведських і польських загарбників відірвати Україну від Росії і відновити ненависний іноземний гніт і т. д., і т. п.

"Символ відсутності народу, держави, країни" був основою, стрижнем найбільшого пропагандистського видовища в історії Радянського Союзу – святкування "300-річчя возз'єднання України з Росією". "Другий Переяслав" під гаслами єдиного кореня, дружби, братерства, інтернаціоналізму навчав "хохлів разуму", насаджуючи в їх свідомість, російську свідомість.

Нині Україна незалежна держава. Який символ вклав Президент України у свій Указ "Про відзначення 350-річчя Переяславської козацької ради 1654 року", тобто у "Третій Переяслав"? Невже, як це зазначено у "Тезах про 300-річчя возз'єднання України з Росією", треба буде "посилювати пильність проти агентури імперіалістичних хижаків – українських буржуазних націоналістів усіх мастей та інших зрадників", "боротися проти націоналістичних забобонів у свідомості окремих людей", чи може, нинішні керманичі безсоромно дадуть нове життя облудному ленінському гаслу, що "при єдиній дії пролетаріїв великоруських і українських вільна Україна можлива, без такої єдності про неї не може бути й мови"?

Історик Станіслав Кульчицький бачить в указі певний важіль, який, на його думку, допоможе подивитися на проблему Переяслава не в її історичному розрізі, а в перспективі. Бо двовимірна проблема "Третього Переяслава" існує об'єктивно. "Третій Переяслав" присутній у відносинах двох держав – України і Російської Федерації.

Кожному зрячому видно, що Кремль щиро зацікавлений у зміцненні союзу трьох народів – російського, білоруського та українського. В такому союзі з динамікою на поглинання "братніх" народів полягає головний шовіністичний інтерес Росії. Особливий інтерес підігривається "к самой близкой, самой родной нам стране, самой нашей на свете территории – Украине. Если вдуматься – более нашей, чем сама территория Российской Федерации" – стверджує кандидат географічних наук, викладач Московського державного університету Сергій Рогачов. Ця близькість, справедливо зауважує історик Станіслав Кульчицький, "не тільки успадкована від раннього середньовіччя, а й нав'язана трьома з половиною століттями, які минули після Переяславської ради.

Міру нав'язування легко побачити на зіставленні росіян з українцями західних областей, які три століття уникали долі, що символізується кам'яною райдугою на київському Хрещатику”.

Хоч доба імперій закінчилася, імперська свідомість у Росії досить живуча. У цьому – головна небезпека для України. Ще у 1920 році Володимир Винниченко пояснював орієнтацію деяких українських політиків на Німеччину під час Першої світової війни так: “Німець – не родич, не слов'янин, мова його цілком чужа, не “рідна” нашої мові, німець не зможе сказати, що українець – то “різновидність” німця, й на тій підставі одбере йому право своєї мови. Словом, ні з якого боку українці, на думку цієї орієнтації, не мали потреби боятися німця – з двох лих ця орієнтація вибирала культурніше, корисніше лихо для українського народу”. А в 2002 році схожі думки (мабуть, не читаючи Винниченка) сформулював російський письменник Анатолій Стреляний, який працює на радіо “Свобода”: “Є велика українсько-російська держава під назвою Україна. Чим далі вона піде від Росії, тим краще. Але не тому, що Росія погана, а тому, що Росія близька і сильна й Україні, щоб залишитися Україною і не асимілюватися, треба піти якомога далі від неї. Як це практично зробити, не кривдячи Росію? Нічого важчого немає. Піти не можна, але треба. Я б не хотів бути українським політиком. Мені абсолютно зрозуміло, що треба про все це чесно вести мову, не лицемірити, – ми маємо піти якомога далі, тому що Росія нам дуже близька”.

Отже, все зрозуміло без коментарів. “Небезпечно потрапляти у залежність саме від Росії, – підкреслив Станіслав Кульчицький. – Рятуючи себе, Україна без жодної загрози для національної безпеки може звернутися до Євросоюзу і НАТО. А потім, уже звідти, налагоджувати широкі зв'язки з Росією”.

Явище, позначене терміном “Другий Переяслав” (“Новий Переяслав” – за І. Лисяком-Рудницьким), започаткувало розрахований на тривалу перспективу курс національної політики Москви щодо України. “Явище, яке пропонується назвати “Третім Переяславом”, має започаткувати курс на подолання застарілих історичних міфів у свідомості людей. Якщо вжити аналогію зі сфери медицини, третій курс можна назвати лакуванням історичної свідомості”, – так думає вчений Станіслав Кульчицький. А що думали радники, підручні Президента, коли готували цей указ? Що думав Президент, коли його підписував?” [24].

Об'єктивні відповіді на ці запитання намагалися також дати студенти факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка, які підготували коментарі про Указ Президента

України “Про відзначення 350-річчя Переяславської козацької ради 1654 року”. Матеріали Романа Вінтоніва, Василя Гоя, Наталки Ключас, Олеси Когутич, Марічки Крижанівської, Мар’яни Павлів, Ольги Петрів і Мар’яни Федорко прозвучали по Львівському обласному радіо, на хвилях Львівського радіо інформаційного центру “Незалежність”, опубліковані в газетах “За вільну Україну” (18 грудня 2002 р.), “Молодь України” (28 січня 2003 р.), підручнику “Журналістська майстерність” [21, с. 125–134].

У травні 2002 р. створено українсько-російську групу для розробки нових підручників з історії України і Росії з метою задоволення російських імперських амбіцій, яку з українського боку, за повідомленням ЗМІ, очолив Віце-прем’єр-міністр України з гуманітарних питань, доктор фізико-математичних наук В. Семиноженко.

“Чорним днем” для українців стало 12 вересня 2002 р. Кабінет міністрів України, який очолював А. Кінах, з благословення Президента Л. Кучми, ухвалив постанову № 1367 “Про затвердження зразків книг реєстрації актів цивільного стану та описів бланків, свідоцтв, що видаються державними органами реєстрації актів цивільного стану”. Цією постановою Кабінет міністрів України вилучив із свідоцтва про народження запис про національність батьків, а з свідоцтва про шлюб – національність подружжя. Ці зміни були закарбовані в Сімейному кодексі й у Законі України “Про державну реєстрацію актів цивільного стану”.

Друга чорна дата деукраїнізації – 10 листопада 2010 р., коли Уряд М. Азарова, який вважав себе “гражданином с русской Отчиной”, прийняв постанову № 1025, якою вилучено з усіх зразків бланків про реєстрацію графу “національність”. Цією антиукраїнською, злочинною постановою Уряд М. Азарова позбавив 46 млн громадян України (з яких 37 млн етнічних українців) права зазначати в реєстраційних документах свою національність. Отже, Уряди, які очолювали А. Кінах і М. Азаров та Президенти Л. Кучма і В. Янукович здійснили ще один, цього разу юридичний етноцид титульної нації – українців. За такого безнаціонального ведення державної реєстраційної документації наші діти, онуки, правнуки, наступні покоління не зможуть довести, якого вони роду-племіні, чиї вони нащадки. З часу ліквідації графи “національність” у свідоцтві про народження в Україні народилося понад 11 млн дітей. Хто вони за своєю національністю? Скільки серед них українців, росіян, білорусів, поляків, вірменів, угорців, євреїв, інших?

Нинішня влада в Україні ігнорує багатотисячними зверненнями українців – не повертає вкрадену в них національність. Враховує думки

деяких правозахисників, вчених, урядовців, які вважають, що відсутність запису про етнічне походження (національність) громадян відповідає сучасним нормам захисту прав і свобод людини і громадянина. На їхню думку, під терміном “національність” у світовій правовій традиції розуміють як синонім поняття “громадянство”, але забувають при цьому сказати про запис в реєстраційних документах про етнічну, а в деяких країнах й про конфесійно-релігійну належність громадян!

Громадянин України будь-якої національності має невід’ємне право пишатися своїм етнічним походженням, мовою свого народу, своїми батьками-прадідами, історією, традиціями, звичаями, культурою, а не бути національним безбаченком, без роду-племени! Добровільна ідентифікація за національною ознакою, окрім відновлення історичної справедливості для української нації як титульної, і дасть змогу всім, без винятку, представникам національних меншин, які проживають в Україні, реальне юридичне право вимагати від влади на місцях надати можливість задовольняти їхні культурні та освітні потреби, закладені в Конституції України.

Координаційна Рада громадського руху “Українці – етнічна нація” опублікувала звернення до Президента, Верховної Ради, Кабінету міністрів України, в якому обґрунтовано наполягає:

“1. Відповідно до наявних процедур подати до ООН заяву про приєднання України до Декларації ООН “Про права корінних народів” та ратифікувати її, щоб вона відповідно до ст. 9 Конституції України стала частиною національного законодавства України.

2. Закріпити в Конституції України положення про те, що українці є корінною (титульною) нацією, а Україна – національною Державою.

3. Законодавчо встановити, що українці повинні бути представлені в органах державної влади і місцевого самоуправління пропорційно до населення України.

4. Повернути етнічним українцям і представникам національних меншин України право мати запис про національність у реєстраційних державних документах. У порядку законодавчої ініціативи внести до Верховної Ради України законопроект про поновлення графи “національність” в паспорті, свідоцтві про народження, свідоцтві про шлюб, свідоцтві про усиновлення, свідоцтві про смерть, заяві про народження дитини, заяві про одруження та інших реєстраційних документах.

5. Внести відповідні зміни до Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження зразків актових записів цивільного стану, описів та зразків бланків свідоцтв про державну реєстрацію актів цивільного стану” (№ 1025 від 10 листопада 2010 року), передбачивши у відповідних бланках свідоцтв про реєстрацію графу “національність”.

6. *Зобов'язати державні органи реєстрації актів цивільного стану України внести запис “національність” у паспорт громадянина України, свідоцтво про народження, свідоцтво про шлюб, у яких відсутній запис про національність або видати відповідний вкладиш до цих реєстраційних документів” [28].*

Нинішня боротьба за розвиток, збереження української ідентичності – це боротьба за повернення, утвердження природної, генетичної сутності нації з урахуванням глобалізаційних процесів. Тому й сьогодні надзвичайно важливим є заклик Івана Франка “по всіх частинах і окраїнах нашої землі будити почуття народної єдності, піднімати обшукраїнське народне самопізнання” [41, с. 528], бо і на 25 році відновленої незалежності України чимало її громадян не ідентифікує себе з українською нацією.

Іван Франко наголошував, “що для розв'язання цієї “величезної дійової задачі” потрібно “витворити” з величезної етнічної маси українського народу *українську націю*, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на присвоєння собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може остоятися” [42, с. 404].

Творення українського “суспільного культурного організму” і формування національної ідентичності потребує цілеспрямованої державницької політики, розуміння, що Україна мононаціональна країна. На жаль, деякі науковці, наприклад, І. Букреева з Мелітополя [4, с. 204], Л. Хрящевська з Миколаєва [43, с. 208], чимало політиків, журналістів (хто умисно, а хто бездумно) поширюють дурниці з приводу поліетнічності України, яку нав'язують різного штибу закордонні політтехнологи, доморощені соціологи, політологи [45], – наголосив професор Олександр Пономарів. Згідно з ухвалою Генеральної асамблеї 1960 р., мононаціональною вважають країну, в якій титульний етнос становить 60 %. У нас – майже 80 % українців. Тобто Україна не більш багатонаціональна, ніж Німеччина, Франція, Іспанія чи Російська Федерація. Отже, вироблення інтеграційної гуманітарно-інформаційної політики в сучасних умовах, спрямованої на формування загальноукраїнської ідентичності та єдиної політичної нації має синтезувати абсолютні, національні, громадянські, сімейні та особисті соціокультурні цінності на засадах україноцентризму.

Україноцентризм – світоглядна філософська позиція, політична та соціально-економічна концепція, морально-психологічне переконання, центральною сутністю якої є:

– *у зовнішній політиці* – вироблення власної, самостійної логічної стратегії побудови української держави, здійснення національних інтересів у взаємовідносинах з іншими країнами (особливо сусідніми) на рівних умовах з погляду реалізму і прагматизму;

– *у внутрішній політиці* – побудова та виконання соціально-економічної, національно-духовної моделі розвитку країни, яка спирається при цьому, здебільшого, на власні сили, звичаї, традиції;

– *у культурі* – глибоке вивчення, переосмислення власної історії і пошук істини в ній, підтримка національної гідності, захист національної спадщини тощо;

– *у філософії* – все, що відбувається у світі та в Україні, оцінювати в контексті української національної ідеї державотворення.

Отже, щоби правдиво переоцінити минуле (теорії давньоруської народності і триєдиного великоросійського народу), перетворити успадковану від СРСР (нова історична спільність – радянський народ) ідентичність на українську національну ідентичність, украї потрібна комплексна, цілеспрямована, відповідальна робота чільних діячів держави, депутатів, політиків, освітян, науковців, журналістів, свідомої громадськості в усіх сферах життєвого середовища.

Запитання для самоконтролю

1. Схарактеризуйте поняття “національна ідентичність”.
2. Яка роль національної ідентичності в системі інформаційно-психологічної безпеки України?
3. Подайте ваше розуміння тези, що “нинішня, як і попередні війни Росії з Україною, – це війни ідентичностей”.
4. Назвіть основоположні елементи національної ідентичності.
5. Які Ви знаєте виміри національної ідентичності?
6. Схарактеризуйте ранньосередньовічну концепцію україногенезу.
7. Леонід Залізник про час сформованості українського етносу.
8. Чому в часи СРСР громадян України виховували на пізньосередньовічній концепції україногенезу?
9. Хто є справжнім історичним спадкоємцем Русі=Київської Русі і чому?
10. Формування ідеологічного підґрунтя московського=російського самодержавства.
11. Зміст праці М. Грушевського “Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства”.
12. Суть шовіністичної концепції історії Російської імперії.

13. Чому проблема трактування давньоруської народності з наукової площини була переведена в політичну?
14. Хибність концепції про “давньоруську колиску трьох братніх народів” – білоруського, російського і українського.
15. Письменник О. Толстой про дві Русі – Київську і Московську.
16. Методи витравлювання української національної ідентичності в царській Росії.
17. Схарактеризуйте зміст листа полтавського губернатора Богговута (1914 р.) міністру внутрішніх справ Росії.
18. Суть особливого підходу росіян до українства, який схарактеризував О. Лотоцький.
19. У якій праці і коли російський публіцист Д. Мурстов стверджував, що українських національних прагнень “вовсе не должно быть”?
20. Особлива прикмета російського імперіалізму за царського, комуністичного і нинішнього часів.
21. Чому і коли було перервано, зупинено і знищено перші напрацювання українізації в СРСР?
22. Головні перепони формування української національної ідентичності.
23. Особливості російської асиміляційної політики в Україні.
24. Схарактеризуйте тезу “в СРСР склалася нова історична спільність людей різних національностей – радянський народ”.
25. Морально-психологічні аспекти українофобії в незалежній Україні.
26. З якою метою у березні 2002 р. Президент України Л. Кучма підписав Указ “Про відзначення 350-річчя Переяславської козацької Ради 1654 року”?
27. Як Ви оцінюєте постанови Кабінету Міністрів України від 12 вересня 2002 р. і 10 листопада 2010 р. про позбавлення громадян України права вказувати в реєстраційних документах свою національність?
28. Схарактеризуйте звернення Координаційної Ради громадського руху “Українці – етнічна нація” (2015 р.) до Президента, Верховної Ради, Кабінету Міністрів України?
29. Чому й сьогодні надзвичайно важливим є заклик Івана Франка “по всіх частинах і окраїнах нашої землі будити почуття народної єдності, піднімати общеукраїнське народне самопізнання”?
30. Які соціокультурні цінності має синтезувати утвердження загальноукраїнської національної ідентичності?
31. Сутність українськоцентричної ідеології і політики у процесах розбудови української України.

Завдання для самостійної роботи

Опрацьовуючи рекомендовану літературу, зверніть увагу на те, що вся історія загарбницького творення Російської імперії – це водночас трагічна історія переплавлення різних ідентичностей в одну російську – російсько-православну,

російсько-імперську та російсько-євразійську. Сформуйте глибоке розуміння, того, що нинішня боротьба за розвиток, збереження української ідентичності – це боротьба за повернення, утвердження природної, генетичної сутності нації з урахуванням інформаційно-психологічної, військової агресії Російської Федерації проти України і глобалізаційних процесів.

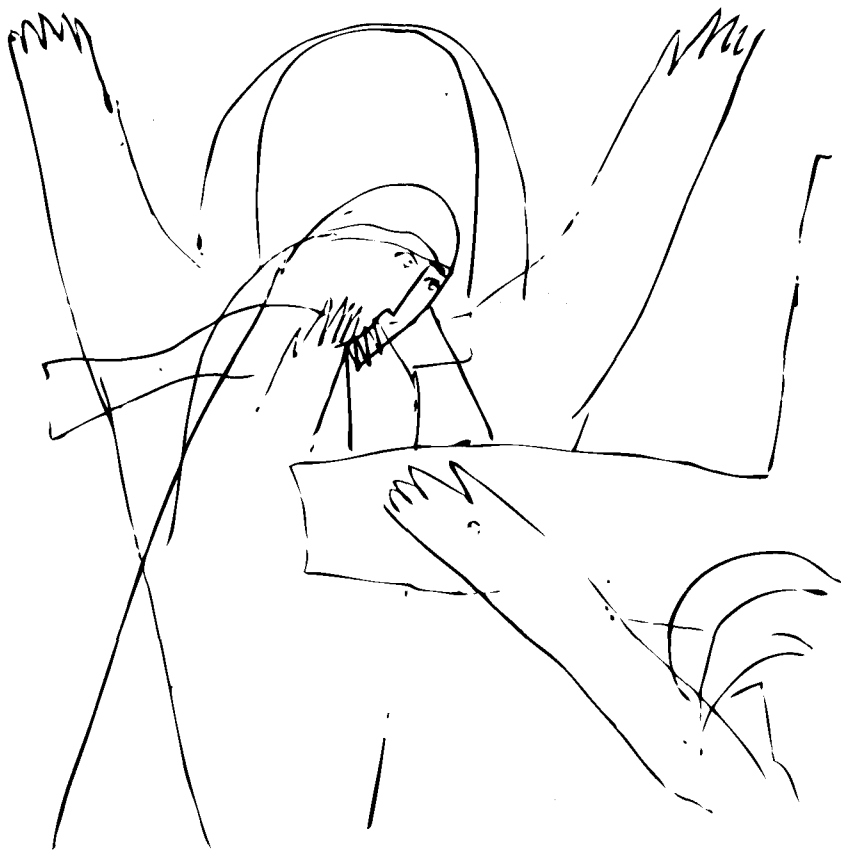
Підготуйте рекомендації засобам масової інформації щодо їхньої активної участі у творенні єдиного суспільного культурного організму і формування української національної ідентичності.

Література

1. Бандера С. Перспективи Української Революції: Репринтне вид. / С. Бандера. – Дрогобич : Видавнича фірма “Відродження”, 1998. – 656 с.
2. Безкоровайна Г. Війна з Росією не закінчиться ніколи / Г. Безкоровайна // Україна молода. – 2014. – 24 черв.
3. Белинский В. Б. Открытие Великороссии: Роман-исследование / В. Б. Белинский. – Київ : Диокор, 2004. – 240 с.
4. Букреева І. Національна ідентичність у поліетнічному середовищі в контексті становлення української політичної нації / І. Букреева // Сучасна українська нація: мова, історія, культура [Текст]: матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю 16 березня 2016 року з нагоди 15-річчя кафедри українознавства / Наукові редактори: проф. Чоп'як В. В., проф. Магльований А.В. – Львів : Друкарня ЛНМУ імені Данила Галицького, 2016. – С. 203–206.
5. Гатчінсон Д. Культурний і політичний націоналізм / Джон Гатчінсон // Націоналізм: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – Київ : Смолоскип, 2000. – 872 с.
6. Гиндин А. М. О некоторых особенностях нового этапа в развитии дружбы народов СССР / А. М. Гиндин, С. Г. Маркин // Вопросы истории КПСС. – 1965. – № 2.
7. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк. – Київ : Критика, 2005. – 528 с.
8. Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Кер. кол. упоряд. Р. Я. Пиріг. – Київ : Політвидав України, 1990. – 605 с.
9. Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення [Електронний ресурс] / Ю. Горбань. – Режим доступу : <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2015/04/20.pdf>.
10. Гусейнов Гасан. Исторический смысл политического косноязычия / Гасан Гусейнов // Знамя. – 1992. – № 9.
11. Гібернау М. Ідентичність націй / М. Гібернау. – Київ : Темпора, 2012. – 304 с.

12. Добрянський-Демкович М. Україна і Росія: історичні нариси на тему російського імперіалізму / М. Добрянський-Демкович. – Рим : Укр. Католический университет Святого Климента Папи, 1989. – 172 с.
13. Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Д. І. Дорошенко. – Львів : Світ, 1991. – 576 с.
14. Єсельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / С. Єсельчик. – Київ : Вид-во "Часопис "Критика". – 2008. – 303 с.
15. Залізняк Л. Українці: витоки та історичні долі / Л. Залізняк. – Київ : Темпора, 2011. – 424 с.: іл.
16. Іваничук Р. Благослови, душе моя, Господа...: Щоденникові записи, спогади, роздуми / Р. Іваничук. – Львів : Вид. спілка "Просвіта", 1993. – 270 с.
17. Коляска І. В. Освіта в Радянській Україні / І. В. Коляска. – Торонто, 1970. – 246 с.
18. Комуністична партія України в резолюціях і рішеннях з'їздів, конференцій і пленумів ЦК. – Київ, 1977. – Т. 2.
19. Кралюк П. "Зійдемося до Києва й встановимо закон..." / П. Кралюк // День. – 2017. – 24–25 берез.
20. Кулик В. Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки / В. Кулик. – Київ : Критика. – 2010. – 655 с.
21. Лизанчук В. Журналістська майстерність : підручник / В. Лизанчук. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2011. – 376 с.
22. Лизанчук В. Навічно кайдани кували: факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні / В. Лизанчук. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1995. – 415 с.
23. Лизанчук В. Творімо разом Україну! : монографія / В. Лизанчук. – Львів : ПАІС, 2009. – 452 с.
24. Лизанчук В. Третій Переяслав / В. Лизанчук // Україна молода. – 2003. – 23 квіт.
25. Літературна Україна. – 1992. – 28 трав.
26. Лотоцький О. Сторінки минулого. Ч. 2 / О. Лотоцький. – Варшава : УНІ, 1933. – 481 с.
27. Муретов Д. Эрос, народ и политика / Д. Муретов // Новое время. – 1991. – № 50.
28. Омельченко Г. Українці – етнічна нація / Г. Омельченко // Українське Слово. – 2015. – 24–30 черв.
29. Панкратова А. Великий русский народ / А. Панкратова. – Київ, 1948. – 192 с.
30. Паславський І. Чому русини стали українцями: сторінками монографії Є. Наконечного "Украдене ім'я" / І. Паславський // За вільну Україну. – 2003. – 2 квіт.
31. Пахльовська О. Тарас Шевченко – письменник ХХІ століття / О. Пахльовська // День. – 2013. – 24–25 трав.
32. Полное Собрание Законов Российской Империи : Собрание первое : С 1649 по 12.12.1825. – Санкт-Петербург, 1830. – Т. 20. – 1039 с.

33. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни / Г. Почепцов. – Київ : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2015. – 497 с.
34. Прокоп М. Україна і українська політика Москви / М. Прокоп – [3-є вид.]. – [Б. м.] : Сучасність, 1981. – Ч. 1. – 176 с.
35. Савка Я. Російщення Кубані – південно-східного бастиону України Я. Савка // Російщення України : науково-популярний збірник / Гол. ред. Л. Полтава. – Київ : Видання українського конгресового комітету Америки ради оборони і допомоги Україні, 1992. – 408 с.
36. Секретний донос Полтавського губернатора Богговута Міністру Внутренних Дел. – Полтава, 1917. – С. 1–11.
37. Смаль-Стоцький Р. До повного “обрусенія” / Р. Смаль-Стоцький // Слово. – 1992. – Ч. 1. – Лютий.
38. Сталин И. В. О задачах хозяйственников / И. В. Сталин // Вопросы ленинизма. – Москва : Госполитиздат, 1947. – 670 с.
39. Сталін Й. Статті і промови про Україну. – Київ, 1936.
40. Федотов Г. О Мазепе / Г. Федотов // Дон. – 1991. – № 7.
41. Франко І. До М. П. Драгоманова / І. Франко. Зібр. тв. : у 50 т. / І. Франко. – Київ : Вид-во “Наукова думка”, 1986. – Т. 48. – С. 527–529.
42. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодезі / І. Франко. Зібр. тв. : у 50 т. / І. Франко. – Київ : Вид-во “Наукова думка”, 1986. – Т. 45. – С. 401–409.
43. Хрящевська Л. М. Етнонаціональна політика в Україні в період незалежності : навчальний посібник [для студентів вищих навчальних закладів] / Л. М. Хрящевська. – Миколаїв : Видавничий дім “Гельветика”, 2016. – 208 с.
44. XXII з’їзд Комуністичної партії Радянського Союзу. 17–31 жовтня 1961 року. Стенографічний звіт. – Київ, 1962. – ч. 1.
45. Цимбалюк М. Подивімося правді в очі... / М. Цимбалюк // Слово Просвіти. – 2015. – 26 берез.–1 квіт.
46. Шаповал Ю. І. Сталінізм і Україна / Ю. І. Шаповал // Український історичний журнал. – 1991. – № 8.
47. David Brandenberger. National Bolshevism: Stalinist Mass Culture and the Formation of Modern Russian National Identity, 1931–1956 (Cambridge, MA, 2002), p. 2.
48. Wetherell Margaret, Potter Jonathan. Mapping the Language of Racism: Discourse and the Legitimation of Exploitation. – New York ; London : Harvester Wheatsheaf, c1992. ix 246 pp.

Розділ VI.

**БЕЗПЕКОВА СКЛАДОВА
ВІДНОВЛЕННЯ ЄДИНОЇ ПОМІСНОЇ
УКРАЇНСЬКОЇ ЦЕРКВИ**

Брудні, маніпулятивні хвилі московського шовінізму, рашизму, який об'єднав у собі зловісні більшовизм, фашизм і нацизм, накочуються на нас ззовні, а спінуються, збурюються, підживлюються духовною отрутою в Україні також особливим осередком Російської Церкви, так званою Українською Православною Церквою Московського Патріархату, яка “делікатно” уникає публічно називатися МП (Московського Патріархату). “УПЦ МП є потужним опорним центром Росії, її ідеологічно-пропагандистською та розвідувальною мережею в Україні” [23], фанатичні прихильники якої у заявах і діях Московського Патріарха Кіріла не вбачають благословення ним агресії Російської Федерації проти України. Жодна церковна громада УПЦ МП (насправді РПЦ в Україні) не засудила анексію Автономної Республіки Крим, окупацію частин Донецької і Луганської областей, не закликала припинити війну не лише в Україні, а й у Сирії.

Керманічі Російської православної церкви є маніпулятивними пропагандистами й утверджувачами аморального “руського міра”, який небезпечний не лише для України, а й для Європи та світу. Адже війну проти України вони називають священною війною православ'я, всебічно приховують, замовчують, перекручують історичну правду, що Київ є джерелом християнства на землях, які колись належали давньоукраїнській державі Русь (Київська Русь). Великою неправдою насичені повідомлення не лише російських, а й деяких європейських ЗМІ, які наголошували, що зустріч Папи Римського і Московського Патріарха у Гавані (лютий 2016) була першою від 1054 року, себто від розколу (розділення, розлому – схизми) світового християнства на дві частини, який призвів надалі до драматичного розділення Європи на Захід і Схід. На наш погляд, можна вважати, що розкол християнства на Західну і Східну церкви призвів до того, що Україна опинилася між молотом і ковадлом головно між Польщею і Московією (Росією). Для одних вона була недостатньо католицькою, для інших – недостатньо православною.

Наше завдання – привернути увагу до історичної правди, яка відкриває вікно до чистоти помислів, робить людей вільними від облуди. Отже, хто хоч трішки обізнаний з історією християнських церков, той знає, що Московська Церква не має жодного стосунку до 1054 року, бо тоді ще не було ніякої Москви. Хто не знав, то буде знати, що офіційно Московська церква існує лише від 1589 року.

Київська митрополія канонічно й історично, з моменту свого створення після хрещення Київської Русі (988 р.), понад 700 років була Автономною Помісною церквою під омофором Вселенського Констан-

тинопольського Патріархату, що канонічно є Церквою-матір'ю для Української Православної Церкви. Проте цей статус був порушений 1686 року, коли Київську Митрополію за втручання московської світської влади передали в тимчасове Намісництво Патріархові Московському. Ця подія, що порушила багатовіковий канонічний уклад Київської Помісної Церкви, до цього часу є одним із головних “каменів спотикання”, розбратів і розділень в українському православ'ї.

Тому є потреба хоч побіжно, але на правдивих засадах, розглянути тривалий складний процес утвердження християнства на Русі, що розтягнувся у часі на багато століть нашої ери. Судячи з різних джерел (переказів, літописів, матеріальних пам'яток), християнське віровчення на землях, які в майбутньому увійшли до складу Київської Русі, з'явилося майже одразу після початку його поширення у світі, за часів святих апостолів. Процес поширення християнства був тривалим і поступовим. Так у III ст. з'являються згадки про Скіфську єпархію у складі єдиної вселенської кафолічної православної церкви, до складу якої входила значна частина земель майбутньої Київської Русі. Християнське життя єпархії дещо занепадає з приходом гуннів (в інших джерелах – болгар), союзу племен змішаного праслов'яно-тюрко-угро-фінського походження і появи держави Велика Болгарія (Гуннія, Хазарія). Але Скіфська єпархія продовжує існувати до IX ст. (тобто фактично до прийняття християнства на Русі).

Можна говорити про те, що на момент прийняття християнства у суспільстві Київської Русі існувала велика кількість різних віровчень і напрямів, серед яких варто відзначити язичництво, християнство (грецького і латинського обрядів, усе ще єдиної на той час вселенської кафолічної церкви), мусульманство (поширене у сусідній Волзькій Булгарії, а отже без сумніву відоме і на Русі), іудаїзм (віра правителів Хазарії, а також спільнот у різних містах Русі, зокрема Києві). Отже, перед Володимиром Великим постало складне завдання – вибрати одне з віровчень про єдиного Бога, кожне з яких мало значну частину своїх прибічників на землях Русі – християнства грецького або латинського, ісламу чи іудаїзму як державне віровчення.

Питання поширення християнства на землях Русі (в ті часи Скіфії) висвітлені у працях відомих церковних істориків, таких як Іоанн Золотоустий і Тертулліан ще задовго до його прийняття у Великому Князівстві Руському.

До найвідоміших вітчизняних джерел фахівці відносять твори теоретиків київського християнства “Слово про Закон і Благодать” митрополита Іларіона, “Послання до смоленського пресвітера Фоми” наступного

митрополита-русича Климента Смолятича, “Послання до братії” Луки Жидяти, “Пам’ять і похвалу Володимирові” Якова Мниха, “Повість временних літ” і “Житіє Феодосія Печерського” Нестора, “Києво-печерський патерик” та інші.

Іноземні джерела про християнство у Київській Русі представлені житіями святих (Георгія Амастридського, Костянтина Філософа, Стефана Сурожського), енциклікою патріарха Фотія (датована 866–867 рр.), творами Прокопія Кесарійського, повідомленнями західноєвропейських авторів – архієпископа Бруно (974–1009 рр.), краківського єпископа Матвія (XII ст.) та інших. Докладні дані про хрещення Русі подав арабський хроніст Яхія Антиохійський, видані в Росії як “Император Василий Болгаробойца. Извлечения из летописи Яхьи Антиохийского” (1883).

Історики засвідчили появу християнства на території, яку обіймає сучасна Україна, з античних поселень Північного Причорномор’я, що були населені грецькими колоністами та в перші століття нової ери стали зосередженням християнства. З тих міст, близьких до Чорного моря, на початку нашої ери апостол Андрій Первозваний почав поширювати християнство на землях майбутньої Київській Русі та на теренах Східної Європи. Його кафедра містилася в Синопі і була апостольським осередком, найближче розташованим з північнопонтійськими землями. Особливого значення для слов’янського світу має апокрифічний переказ, записаний у “Повісті временних літ”, про те, що перший благовіст Христової віри приніс на землі Русі апостол Андрій під час однієї зі своїх місійних подорожей у середині I ст. Він благословив гори, де тепер стоїть Київ, поставив хрест на місці нинішнього Андріївського собору, і віщував місту, яке мало тут постати, торжество нової віри і світле християнське майбутнє.

Другим легендарно-відомим місіонером на землях Русі був учень апостола Петра римський папа Климент I (88–97 рр.). Як опозиціонера до офіційної римської релігії, його було заслано наприкінці I ст. н. е. до каменоломень Херсонесу Таврійського, де він зазнав мученицької смерті за пропаганду християнського віровчення. Повертаючись у 867 р. до Моравії, слов’янські першовчителі беруть зі собою частину мощів св. Климента, щоб представити їх у Римі і Константинополі.

Розповсюдженню культу св. Климента в Київській Русі сприяло офіційне розміщення після перевезення князем Володимиром (980–1015 рр.) з Корсуня (Херсонесу) до Києва у 988 р. голови Климента, а також тіла його учня Фіва, в спеціальній раці. Автор “Слова”, виголошеного на честь цієї церкви, вважає св. Климента основним святым Церкви Христової і заступником Руської (давньоукраїнської. – В. Л.) землі.

Наприкінці IX ст. організаційно в руській (давньоукраїнській. – *В. Л.*) землі оформлюється церковна структура – митрополія, на чолі якої став болгарин Михайл (кінець IX ст.), який схилив київського князя Аскольда до прийняття християнства. За переказами, на могилі Аскольда мала бути збудована церква св. Миколи, що свідчило б, що він був християнином. Однак обмеженість у перейманні візантійського християнства Аскольдом, його нехтування специфікою слов'янського світобачення призвели до того, що у 882 р. новгородський князь Олег, використавши язичницьку опозицію, захопив Київ. Хоча за Олега язичницька реакція придушила християнство, але воно не зникло зовсім, і є свідчення, що за князя Ігоря існувала в Києві церква св. Іллі, бо при укладанні договору з греками 944 р. частина його посольства присягала на Євангелії.

Християнство ширилося в Україні також зі Заходу, з Моравії, де місійну працю провадили Кирило і Мефодій та їхні учні. З діяльністю Кирила і Мефодія пов'язують проникнення християнства через Галичину на Волинь. Припускають, що за тих часів у Перемишлі вже було єпископство (М. Чубатий).

По смерті Ігоря у 945 р. на чолі держави стала його вдова – княгиня Ольга. Під час її перебування у 957 р. у Константинополі було докладено чимало зусиль, щоб здобути найвищого державного титулу “дочки” імператора, для чого Ольга приватно (найправдоподібніше в Києві у 955 р.) прийняла хрещення. У своєму почті Ольга мала пресвітера Григорія, про що докладно оповідає Константан Багрянородний. Після повернення з Константинополя княгиня почала проводити лінію на обмеження впливу язичництва у державі, порушивши “требища бісівські” і побудувавши дерев'яну церкву святої Софії. Проте заходи Ольги не дали бажаних наслідків. По-перше, не одержавши політичних переваг від Візантії, вона повернула свій погляд на Захід, запросивши священослужителів з німецького королівства, що піднялося за Оттона I (936–973 рр.). За свідченням німецьких хроністів, посла від княгині Ольги у 959 р. “просили посвятити для цього народу єпископа і священників”. У відповідь він прислав на Русь посольство на чолі з єпископом Адальбертом. Проте вже у 962 р. він повернувся назад ні з чим. По-друге, намагання зберегти власну самобутність між Заходом і Сходом приводило до того, що в киево-руському суспільстві періодично відбувалося реставрування язичництва.

Діяльність Ольги не знаходить підтримки і розуміння у її найближчому оточенні. Навіть син Святослав, незважаючи на вмовляння матері, відмовився від прийняття християнства, але його сини Ярополк

і Олег правдоподібно вже були християнами. Більше того, у 979 р. папа Бенедикт VII вислав послів до Ярополка.

Хрестити Русь припало князю Володимирові Великому. Хрещення відбулося у часи послаблення внутрішньополітичного стану у Візантійській імперії. У другій половині 80-х рр. X ст. вибухнуло вкрай небезпечне антиурядове повстання на Сході імперії, очолюване Вардою Фокою і підтримане населенням Таврії. Скрутне становище, у якому опинився імператорові Візантії, змусило його звернутися до Києва з проханням про військову допомогу. Умови, за якими Київ погоджувався допомогти Візантії, продиктував Володимир. За ними київський князь зобов'язувався допомогти імператору придушити повстання, а за це той мав би віддати за Володимира свою сестру Анну та сприяти хрещенню населення Київської держави. При цьому Володимир спочатку отримав відмову, і тільки захоплення ним візантійської колонії Херсонесу (Корсунь) примусило Візантію укласти цю угоду.

Військо Володимира розгромило заколотників у Візантії, а влітку 988 р. великий князь Володимир Святославович був охрещений у церкві св. Іакова в Херсонесі й одружився з Анною. Наприкінці літа він зі своєю новою дружиною повернувся до Києва і наказав усім прийняти нову віру. Хрещення киян, за літописом, відбувалося на р. Почайні, притоці Дніпра.

Після офіційного хрещення киян у 988 р. християнство стало державною релігією Київської Русі. Християнізація Русі йшла поступово за водними шляхами, спершу її прийняли більші осередки, пізніше провінція. Не всюди цей процес відбувався без опору, як у Києві. Головний опір чинили служителі поганського культу – “волхви”, вплив яких на південних землях Русі був незначний. Натомість на півночі у Новгороді, Суздалі, Білоозер'ї вони підбурювали населення до відкритих виступів проти християнських священиків. Ще довго співіснували між собою деякі елементи поганської віри, переважно обрядів, із християнством.

Для унормування церковного життя у своїй державі Володимир видав Устав, призначивши десятину на утримання церкви, та визначив права духовенства. Отже, Володимир намагався дати структурне оформлення нової релігії, подібне до візантійського. На чолі церкви стояв київський митрополит. У великих містах перебували єпископи, які вирішували всі церковні справи своїх єпархій. Митрополити та єпископи володіли землями, селами й містами. Церква мала власні військо, суд і законодавство.

З прийняттям християнства на Русі поширилася писемність. Володимир закладав школи, будував церкви спершу в Києві, а згодом і в

інших містах. У “Літописі Руському” читаємо: “І поставив він [Володимир]. Церкву святого Василя [Великого] на пагорбі, де ото стояли кумири Перун та інші і де жертви приносили князь і люди. ...І пославши [мужів своїх], став він у знатних людей дітей забирати і оддавати їх на учення княжне” [2, с. 6].

У 989–996 рр. Володимир Святославович побудував церкву Різдва пресвятої Богородиці. У зв’язку з тим, що на її побудову та утримання Володимир Великий виділив десятю частину своїх прибутків – десятину, то храм назвали Десятинним. Десятинна церква була хрестово-купольним шестистовпним кам’яним храмом. На початку XI ст. постраждала від великої пожежі. Згодом її відбудували та оточили з трьох боків галереями. Церква була оздоблена мозаїкою, фресками, різьбленими мармуровими та шиферними плитами. Ікони, хрести та церковний посуд було привезено з Корсуня. У Десятинній церкві містилася княжа усипальниця, де поховано Володимира I Святославовича та його дружину – візантійську царівну Анну. Сюди було перенесено з Вишгорода прах княгині Ольги.

За час князювання Володимира Великого було завершено об’єднання всіх східнослов’янських земель у складі Русі – давньоукраїнської держави. Однак у Московії-Росії продовжують цинічно маніпулювати історичною правдою, калічать свідомість, заявляючи, що саме Росія, а не Україна, є спадкоємицею Русі – Київської Русі. Навіть у російськомовній Вікіпедії статтю “Київська Русь” перейменували на “Давньоруська держава”, нав’язуючи думку, що руський – це “русский”, а не українець, український. Відкриваючи пам’ятник Володимирові Великому на Боровицькому пагорбі 21 жовтня 2016 р., В. Путін безцеремонно наголосив, що “новий пам’ятник – шана нашому видатному предкові. Особливо шанованому, святому, державному діячеві та воїну, духовному засновнику держави російської”. Розумієте, про що мовиться. Не про Русь, не про Київську Русь – давньоукраїнську державу, а про російську державу, яку начебто засновував наш князь Володимир I Святославович.

Християнізація Русі вплинула на всі сторони економічного, суспільно-політичного та культурного життя країни. Діяльність християнської церкви сприяла розвитку суспільної свідомості, давньоруської (тобто української) писемності і літератури, зміцненню сім’ї, утвердженню стійких моральних норм поведінки людей, прилучення давньоукраїнського суспільства до культурних надбань усього людства.

У 1015–1016 рр. князь Ярослав Мудрий уклав перший звід законів на Русі – “Руську правду” з правовими нормам, що регулювали стосунки між князем, дружиною та людиною. Встановлено вини (штрафи) за

вчинені злочини. Ярослав Мудрий також заснував першу на Русі бібліотеку та скрипторій у Софійському соборі в Києві (1037 р.). “І зібрав він писців многих, і перекладали вони з гречизни на слов’янську мову і Письмо [Святе], і списали багато книг... Отець бо його Володимир землю зорав і розм’якшив, себто хрещенням просвітив, а сей великий князь Ярослав, син Володимирів, засіяв книжними словами серця віруючих людей, а ми пожинаєм, учення приймаючи книжне. Велика бо користь буває людині од учення книжного. Книги ж учать і наставляють нас на путь покаяння, і мудрість, бо, і стриманість здобуваємо ми із словес книжних, бо се є ріки, що наповнюють весь світ увесь. Се є джерела мудрості, бо є у книгах незмірна глибина” [44, с. 89].

Називають дві дати початку будівництва собору Святої Софії – 1017 і 1037 рр. Загальноприйнята версія – Ярослав Мудрий побудував Софіївський собор на честь головного храму грецької держави – Константинопольського собору Богоматері-Оранти, уособленням якої була Софія (премудра). Протягом свого існування Софіївський собор зазнав кілька руйнівних нападів та розграбувань.

У XX ст. Софіївський собор мав зазнати долі Михайлівського Золотоверхого собору, який за ухвалою комуністичного, атеїстичного, антиукраїнського режиму був зруйнований у 1934–1936 рр. Його спорудив у 1108–1113 рр. онук Ярослава Мудрого князь Святополк Ізяславович. Відбудовано Михайлівський Золотоверхий собор у 1990-х роках. Собор було відкрито в день Києва 1998 р. Його освятив патріарх Київської і всієї Русі-України Філарет. У ніч на 11 грудня 2013 р. дзвони Михайлівського Золотоверхого монастиря вперше за 8 століть били на сполох. До цього таке встання було у 1240 р., під час монголо-татарської навали. Саме завдяки тривожному звуку дзвонів до центру столиці масово зійшлися кияни, які разом з учасниками Революції Гідності не дали промосковському режимові Януковича зачистити Євромайдан. Українські патріоти відкинули спецпідрозділ “Беркут” та військовослужбовців внутрішніх військ. На території Михайлівського Золотоверхого монастиря знаходили прихисток і переховувалися мітингувальники.

Отже, як вдалося зберегти від знищення Собор Святої Софії? Врятувала храм Франція. Там пам’ятали, що королева Анна – дружина короля Франції Генріха I – була дочкою Ярослава Мудрого, який заснував Софіївський собор. Побояючись міжнародного скандалу, московське комуністичне керівництво дозволило проросійському урядові в Україні створити в 1934 р. Софійський музей=заповідник.

За князювання Ярослава Мудрого у київській митрополії укладено “Сказання про поширення християнства на Русі” [11, с. 148]. Між

1037–1050 рр. Іларіон написав “Слово о законі і благодаті”. Від 1055 р. Іларіон був першим руським (русичем, українцем), якого за рекомендацією князя Ярослава Мудрого було обрано на митрополичий престол у Києві. Але Ю. Лошиць у статті “Взыскующая правду. К 1000-летию русской литературы” назвав визначний твір давньоруської (давньоукраїнської) культури “ярчайшим памятником зрелости и самостоятельности русской философской и исторической мысли”, підкресливши, що “Иларион, может быть, как никто из его русских современников, чувствовал масштабность движения истории, ее поступательность, необходимость революционных перемен в области духа, невозможность вливания нового вина в обветшалые, прохудившиеся сосуды” [55, с. 166].

Безперечно, Іларіон був високоосвіченою людиною. У його творах багато образів, порівнянь, епітетів, різних символів, риторичних запитань і звертань. “Слово о законі і благодаті” високими літературно-філософськими якостями вийшло за межі своєї доби. Однак Іларіон ніяк у той час не міг бути “русским”, бо не лише Росії як держави, імперії, ще не було тоді на землі, а й навіть Московського князівства не існувало, яке у 1721 р., укравши в українців давню назву Русь, Петро I назвав Росією.

Для московських імперських ідеологів і політиків, державних зверхників як колись, так і тепер не існує поняття “правда” як споконвічний моральний імператив. Виступаючи в жовтні 1993 р. на відкритті пам’ятника Ярославу Мудрому в Ярославлі президент Російської Федерації Борис Єльцин назвав нашого руського, київського, давньоукраїнського князя “российским реформатором”, а росіян – “народом, давшим миру Ярослава Мудрого” [36]. У більш-менш тьмущої людини виникає запитання “Як це могло статися, що росіяни, яких ще на світі не було, змогли породити, дати світові європейської величини Ярослава Мудрого”? Це не лише якесь безглуздя, а й психічна хвороба, яка насамперед притаманна загарбникам-колонізаторам.

Борис Єльцин також наголосив, що “Ярослав Мудрий вошел в историю как собиратель русских земель” [18]. І знову запитання: “Що ж це за такі “русские” землі, яких не лише на землі не було, а й на європейських картах не позначені”? Навіть у “Большой Советской Энциклопедии” написано, що “Ярослав Мудрый (978–1054) – великий князь киевский, крупный государственный деятель Древней Руси” [10, с. 646] (читай: давньоукраїнської держави. – В. Л.). Але журналіст Олександр Гамов ні на що не зважав, він маніпулював історичною правдою, задавши президентові Російської Федерації таке запитання: “Русская правда” (та не “русская”, а “русська”, тобто давньоукраїнська. – В. Л.) Ярослава Мудрого позволила сохранить и укрепить Россию (не “Рос-

сию”, а Русь, тобто давньоукраїнську державу. – В. Л.), сможет ли это сделать “Русская правда” Бориса Ельцина”? [18]. О. Гамов назвав “Руську Правду” Ярослава Мудрого “древнейшим русским кодексом” [18]. Яке б речення не написав московський журналіст О. Гамов, то в ньому суцільна неправда.

У попередніх розділах мовилося про те, що московські царі, їхні ідеологи та сатрапи з неймовірною рафінованістю фальшували історію Русі, Київської Русі, України та й нині у витончених маніпулятивних формах насаджують у свідомість громадян не лише Російської Федерації, Білорусії, України, а й західноєвропейських країн, міфічні тези про “єдиний спільний корінь”, “колиску трьох братніх народів”, їхню “слов’янську єдність” у московському розумінні, що застосовується як засіб підпорядкування слов’янського світу “единой и неделимой России”.

Узагальнивши імперську версію “общерусского”, “малороссийской ветви Великороссии”, “общерусского языка”, “триединого русского народа” і московського неославізму, філософ та історик Георгій Федотов у 1938 р. наполягав: “Надо включить в храм русской славы все то, что любит и чем гордится Украина, – все, кроме новейших политических сепаратистов. Конфликты прошлого, даже трагическую борьбу мы должны воспринимать как свершившуюся внутри России – как борьбу Ивана Грозного с боярством или западников со славянофилами. Лишь в том случае, если удастся это *духовное собрание России* (виділення наше. – В. Л.), можно надеяться и на сохранение ее политического единства” [83, с. 170].

“Духовне збирання” насамперед полягало у присвоєнні Московією (Росією) давньоруських (давньоукраїнських) культурно-релігійних напрацювань. Назвемо деякі з них [39, с. 3–4]. У Києві диякон Григорій переписав Євангеліє для новгородського посадника Остромира (Остромирове Євангеліє). Книга зберігається в Російській національній бібліотеці (Санкт-Петербург).

У 1072–1073 рр. ігумен Києво-Печерського монастиря Никон уклав рукописний звід, першу історію руської (української) землі і, отже, започаткував систематичне руське (українське) літописання. Він виклав події в хронологічному порядку від “створення світу”, доповнив сюжет літопису багатьма дружинними переказами і легендами, що побутували в усній традиції. Никонів літопис заклав підвалини пізнішого літописного зводу – “Повісті минулих (врем’яних) літ”.

Укладено нову редакцію зводу давньоруських законів – “Правду Ярославичів” (1072 р.). Вона містить норми кримінального, цивільного та процесуального права, що регулювали стосунки між різними групами давньоруського суспільства. У Києві 1073 р. переписано енциклопедич-

ний збірник “Ізборник Святослава”. 1983 р. в Москві вийшло факсимільне видання цього збірника. Зберігається в Москві, в російському державному історичному музеї.

1076 р. диякон Іоанн уклав у Києві “Ізборник” – одну з небагатьох точно датованих пам’яток XI ст., що дійшли до нас в оригіналі. Зберігається в Російській національній бібліотеці (Санкт-Петербург). Князь Всеволод Ярославович 1086 р. заснував у Києві монастир святого Андрія. Ігуменею стала княжна Анна (Янка) Всеволодівна. Вона створила при монастирі першу зафіксовану в літописі школу для дівчат. Близько 1100 р. на замовлення князя Мстислава, сина Володимира Мономаха, в Києві переписано на престольне Євангеліє (Мстиславове Євангеліє). Зберігається в Москві, в російському державному історичному музеї.

У 1113 р. Нестор – чернець Києво-Печерського монастиря – уклав першу редакцію “Повісті минулих (врем’яних) літ”, що дійшла до нас у пізніших редакціях та списках. За гіпотезою О. Шахматова, Нестор взяв за основу Никонів літописний звід та Початковий літопис, де викладено події від 1073 до 1095 року. Ігумен Видубицького монастиря Сильвестр у 1116 р. завершив другу редакцію “Повісті минулих (врем’яних) літ”, що дійшла до нас у складі Лаврентіївського (XIV ст.) та Радзивилівського (XV ст.) літописних списків. Замовником був Київський князь Володимир Мономах. Сильвестр переробив деякі статті про події 1093–1110 рр., підніс роль князя у боротьбі проти половців та залагодженні княжих чвар.

Літописець зазначав, що коли Володимир Мономах засів на великокняжому престолі в Києві, то він “просвітив Руську землю, наче сонце, промені пускаючи, і слава його розійшлася по всіх землях” [44, с.181]. Він навів лад і порядок у Руській державі. Запанував мир між удільними князями. За його князювання набіги половців припинилися, укріпився степовий кордон на ціле півстоліття. Навіть багато степових орд підкорилися українським князям і заселили південні землі княжої України. Володимир Мономах дбав про розквіт Русі як держави, збудував міст на Дніпрі біля Києва, заклав нове місто Володимир над Клязьмою. Він будував церкви: на Берестові збудовано Спаську (Преображенську) церкву, на Подолі – Богородиці Пирогощі та Кирилівську церкву. Під Києвом, на Берестові князь відбудував монастир, зруйнований половецьким ханом Боняком.

Надзвичайно актуальним і нині є унікальний психолого-педагогічний твір Володимира Мономаха “Поучення”, який він написав 1117 р. Цей твір ще називають “Повчання”, “Повчання Володимира Мономаха своїм дітям”, “Повчання дітям” тощо. Наголошуємо, що твір адресо-

ваний не лише дітям князя, а й нам, нині суцим в Україні. Важливо не лише прочитати, а й прийняти “в серце своє” цю “Грамотку”, як наголошував Володимир Мономах. Адже “Поучення” насамперед про-
йняте глибоким патріотизмом, гуманізмом та релігійністю [54, с. 10].

У “Поученні” сповідується християнська мораль і етика, яка ґрунтується на основних заповідях Божих: шануй батька свого і матір свою – аби було тобі добре і аби ти жив довго на землі; не вбивай, не роби перелюбу; не кради; не свідчи неправдиво проти ближнього твого та інші. Саме ці заповіді регулюють взаємини людини з людиною, спонукають ставитися до ближнього з великою пошаною і благоговінням. Водночас Володимир Мономах нагадує дітям, щоб вони не грішили, бо є сім смертних гріхів (з тексту “Першого Соборного послання” Іоанна Богослова): заздрощі, скупість, розпуста, захланність, гордощі, зневіра, гнів. Він навчає дітей страху Божого і любові до людей, просить їх: “Найперше, задля Бога і душі своєї, страх майте Божий у серці своїм і милостиню чиніть щедрю, бо се єсть начаток всякому добру” [44, с. 454]. Князь наголошує на тому, щоб діти не наслідували лиходіїв, не заздрили тим, хто творить беззаконня, бо лиходії винищені будуть, а ті, що надіються на Господа, заволодіють землею [44, с. 454]. А далі каже: “Благословлю Господа повсякчас, безустанно хвала йому” [44, с. 456]. Звертаючись до дітей, просить їх і наставляє: “Повсякдень чинить милосердя... Ухилися, од зла, вчини добро, шукай миру, і йди за ним, і живи во віки віків” [44, с. 455].

У “Поученні” великий князь як християнин наголошує на першому посланні Павла до коринтян, XVI, 22: “Тож хто не восхваляв тебе, Господи, і не вірує всім серцем і всею душею во ім’я Отця, і Сина і Святого Духа, – нехай буде проклят” [44, с. 457]. Отже, Володимир Мономах сповідував дотримання законів Божих і закликав творити добро, милосердя, чесність, справедливість і мати віру, надію, любов. Він своїми щоденними діяннями і вчинками відстоював ці високі моральні цінності. Очевидно, саме тому, що в “Поученні” великий князь та педагог Володимир Мономах звертається до релігії, віддаючи їй належну шану у вихованні людини, цей твір не популяризували і не вивчали в радянській середній школі, де панувала ідеологія атеїзму.

Усе “Поучення” просякнuto ідеєю вартості людини й любові до неї. Князь пише: “Ні правого, ні винного не вбивайте [і] не повелівайте вбити його; якщо [хто] буде достоїн [навіть] смерті, то не погубляйте ніякої душі християнської” [44, с. 457]. Батько навчає дітей людського ставлення до кожного: “Усього ж паче – убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, за вдовицю всту-

п'ітєсь самі, а не давайтє сильним погубити людину” [44, с. 457]. Далі каже дітям: “Паче всього – гордості не майтє в серці і в умі... Старих шануй, як отця, а молодих – як братів” [44, с. 457].

У цьому творі звернуто увагу на основні риси характеру людини-християнина: правдивість, чесність, працьовитість, любов до ближнього. Батько говорить дітям, щоб у своїй хаті не лінувалися, самі дбали про все, бо всяка праця почесна. Князь дбає про поведінку дітей, наголошуючи: “Лжі бережися, і п'янства, і блуду, бо в сьому душа погибає і тіло” [44, с. 457]. І далі просить: куди б не пішли ви “по своїх землях, – не дайтє отрокам шкоди діяти ні своїм [людям], ні чужим, ні в селах, ні в хлібах, а не то клясти вас начнуть”. Далі Володимир Мономах пояснює дітям, що куди б ви не пішли, де б не зупинилися в дорозі, повсюди напоїть і нагодуйте всіх, хто цього потребує, “а ще більше вшануйте гостя, звідки він до вас [не] прийде, – чи простий, чи знатний, чи посол, – якщо не можете дарунком, [то] їжею і питвом... Недужого одвідайтє, за мерцем ідітє, тому що всі ми смертні єсмо. І чоловіка не миніть, не привітавши, добре слово йому подайтє. Жону свою любітє, але не дайтє їм, [жінкам], над собою власті” [44, с. 457–458]. Далі він закликає дітей вчитися: “А коли добре щось умітє – того не забувайтє, а чого не вмітє – то того учітєсь, так же, як отець мій” [44, с. 458]. Автор багато розповідає про себе, наводить приклади зі свого життя і життя свого батька, який знав п'ять мов. Закінчуючи свої розповіді про себе, під кінець просить: “Тож, сю грамотку прочитаючи, постарайтєся на всякі добрі діла, славлячи Бога зо святими його” [44, с. 461]. А далі до “Поучення” додається лист Володимира Мономаха до Олега – Грамотка до Олега Святославича, у примітці до нього подано коментарі й обставини його написання.

Багато істориків, літераторів, педагогів, психологів високо оцінювали “Поучення”. Зокрема, геній української літератури Іван Франко у своїй праці “Нарис історії українсько-руської літератури” зазначав: “Між письменниками старої Південної Русі займає видне місце також один князь, Володимир Мономах, своїм “Поученням дітям”, у якому маємо, крім властивого поучення, також нарис автобіографії князя і способу його життя, а на кінці коротенький лист до князя Олега. Твір визначається простотою і щирістю тону, а автобіографія дає вельми цінний образ князівського життя в тих бурхливих часах” [85, с. 201–202].

У “Плані викладів історії літератури руської” І. Франко рекомендував учням, студентам твір Володимира Мономаха для вивчення. “Це не випадково, – зазначила О. Мороз, – бо саме Франко звернув увагу, як ніхто інший, на таку дуже важливу рису князя, як чесність

і дотримування слова, присяги” [54, с. 13]. У статті “На роковини Т. Г. Шевченка” письменник писав: “В одній із найкращих пам’яток нашого старого письменства, в Мономаховім “Поученню дітям”, маємо оповідання ось про яку річ. В часі одного далекого походу над Волгою дігнали Мономаха послы від його братів і сказали: “Пристань до нас, виженемо Ростиславичів, галицьких князів, і заберемо їх маєтки; а як не підеш з нами, то ми зробимо собі по-своєму, а ти лишися ні з чим”. А се було швидко по закінченні і заприсягненні миру між князями. І мовив Мономах: “Хоч ви й гнівайтесь, а я не можу йти з вами і зламати присяги”. І далі він оповідає, як, відправивши послів, замучений тим доказом віроломства та незгідливості князів, він узяв псалтирю, розгорнув і натрапив на такі слова: “Вскую печалуєши, душе, вскую печалуєши мя”. (Чого печалуєшся, душе [моя], чого непокоїш мене?). І в тих словах, що були немов відповіддю на його біль і сумніви, він знайшов собі втіху.

“Мають то до себе, – розвивав свою думку І. Франко, – твори великих мислителів... надихані великим огнем їх душі, вони робляться немов розтопленим металом, виливаються в нові форми, в нові цінності, збагачують нашу думку, розширюють наше духовне я, бо дають йому можливість відчувати та розуміти більше, ширше, повніше, ніж перед тим. В тім лежить велика вага живого, поетичного слова для виховання молодих поколінь” [84, с. 382–383].

Михайло Грушевський у своїй “Історії української літератури” наголосив, що ця “пам’ятка з історично-побутового і культурного погляду незмірно важна” [22, с. 78]. Сергій Єфремов із захопленням відзначав, що рука князя Володимира Мономаха, яка “найбільше звикла до шаблі, не гірше вправляється і з пером, даючи поруч з практичною наукою повні драматизму й живих інтонацій малюнки. Мова... пересипана щиронародними виразами та словами й формами з живої народної розмови, які й досі збереглися на Україні (“вирій”, “хреститися”, “без сорома”, “лови”, “пуца” та ін.). Цей твір, стверджує у висновку дослідник, був “відгуком на цілком живе життя” і “першим світським твором нашого письменства” [29, с. 90]. Такої ж високої думки про цей твір та його автора був Михайло Возняк, що глибоко проаналізував художні достоїнства “Поучення” в своїй капітальній праці “Історія української літератури” [14, с. 159–163].

Основними ідеями “Поучення” також послуговувалися видатні українські педагоги і психологи ХХ ст., зокрема, Григорій Ващенко, Августин Волошин та Степан Сірополько, який назвав цей твір “визначною пам’яткою давньоруської педагогіки” [73, с. 25–28]. Ґрунтовну працю

про життя та діяльність Володимира Мономаха в 1954 р. опублікував М. Ріпецький [68].

Отже, головним морально-духовним осердям “Поучення” Володимира Мономаха були Бог і Русь (Україна). Прикро, але першими порушниками давньоруського (давньоукраїнського) заповіту Володимира Мономаха були його син Юрій Довгорукий та онук Андрій Боголюбський. Дуже хотів володіти київським престолом Юрій Довгорукий, який з 1125 р. правив у Суздалі. Кияни двічі його виганяли з міста. Коли він з’явився знову, його отруїли, а в день похорону, 16 травня 1157 р., жителі Києва вбили всіх суздальців, що супроводжували Юрія Довгорукого.

Після руйнування Києва Володимиро-суздальським князем Андрієм Боголюбським у березні 1169 року, коли було знищено та пограбовано багато церков і монастирів, значення Києва як духовного центру підупадає. Жорстоке руйнування “матері городов руських” підводить ризику під “київською добою” Русі. До речі, прізвисьце Андрія походить від назви с. Боголюбово, в якому він збудував собі замок. Андрій Юрійович виріс на Суздальщині, вважав її своєю Батьківщиною, його виховала половчанка. Русь-Україна була йому чужою. Він був запеклим ворогом Києва. Андрій потай залишив Вишгород, де його посадив батько і виїхав до Суздаля, забравши зі собою славу вишгородську ікону Успіння Пресвятої Богородиці та різні дорогоцінності. Ікона стала головною святиною Володимира над Клязьмою, а пізніше й Москви. Створювали таким способом ідеологічні підстави не тільки до відокремлення Суздальщини від Київського центру, а й підпорядкування Києва Суздальщині. Адже ікона Успіння Пресвятої Богородиці була одним із релігійних символів державного верховенства Русі над усією Київською державою, а її злодійське перенесення до Володимира стало немовби духовною прелюдією перенесення столиці з Києва до Володимира.

Московська особна історична пам’ять починається із Суздальсько-Московської держави з центром у Володимирі, а те, що зробив з Києвом – давньоруським (давньоукраїнським) центром – Андрій Боголюбський, є початком розвалу давньоукраїнської держави. Після нападу на Київ суздальсько-московської орди “Київ вже на віки перестав бути осередком політичним. І з цього часу північна Русь зовсім одрізнілася від Русі-України і починає зватися спочатку “Великим князівством Московським”, а далі “царством Московським” (М. Аркас).

Володимиро-Суздальське князівство, а згодом – Московське царство виступило на історичну арену, як деспотична держава: “самодержавие” з обов’язковим пристосуванням та смакуванням культу терору, звірячим

знуцанням над інакомислячими. Північні самодержавці зігнорували повчанням Володимира Мономаха, який закликав не наслідувати лиходіїв, не лютувати словом, не хулити розмовою, гнів подавляти, помисел чистий мати. Жорстокі загарбницькі війни, які вели суздальці-московити проти русичів-киян, були етнічними.

Москва зобов'язана своїм вивищенням насамперед татарофільській і зрадницькій політиці своїх перших князів. У московській землі після 1237 р. (монголо-татари під проводом хана Батия завоювали Московщину) запроваджуються татарські порядки в управлінні, суді, зборі данини. Не ззовні, а з середини татарська стихія оволоділа душею Московії, проникла у плоть і кров. Це духовне монгольське завоювання йшло паралельно з політичним падінням Орди. Тисячі хрещених і нехрещених татар йшли на службу до московського князя, вливаючись у ряди мирних людей, майбутнього дворянства, заражали його східними поняттями і степовим побутом. Відбувалося злиття двох народів – угро-фінів (москвинів) і татарів. З цієї угро-фіно-татарської мішанини створився московський (російський народ). Азійські народи мають у крові первень “В”, а індоевропейські – первень “А”. Москвини мають “В”, а українці “А”. Москвини мають первні монголоїдної раси, а українці – динарської та нордійської (це – європейські раси).

Від часу свого заснування Київська митрополія користувалася автономією у складі Константинопольської Патріархії, служила колыскою українського християнства, “спонукаючи себе на добрі діла Господа ради” (Володимир Мономах). Духовна влада Київської митрополії поширювалася на всі епархії, що були утворені на землях Русі. До монголо-татарської навали (1240 р.) їх було 16: Київська, Чернігівська, Білгородська, Володимирська, Турівська, Переяславська, Перемишльська, Галицька та інші. Впродовж татаромонгольського періоду були відомі 22 київські митрополити. Більшість із них були греками, яких надсилали константинопольські патріархи. Вихідцями із Русі були митрополит Іларіон (1051–1062), Єфрем (1089–1097), Климентій Смолятич та Кирило II (1233–1236). Після здобуття і жорстокого руйнування Києва у 1240 р. військами Батия – онука Чингізхана – київські митрополити починають селитися у північних князів.

У 1299 р. київський митрополит Максим вимушено переніс митрополічу столицю до Володимира-на-Клязьмі. З того часу до 1461 р. митрополити, що жили у Володимирі, а з 1325 р. у Москві (цим було зміцнено Московську державу) носили давній титул “Митрополит Київський і всея Русі”. Але в Києві та на українських землях митрополити з'являлися тільки для збирання данини та вивезення до Москви святинь.

Для управління південно-західною частиною Київської митрополії константинопольський патріарх Афанасій 1303 р. висвятив галицького єпископа Нифонта в сан митрополита, вивівши його з підпорядкування митрополита Максима, який облаштувався на Суздальщині, з безпосереднім підпорядкуванням патріархові Константинопольському на правах автономії.

Зі середини 1310-х і до кінця 1320 р. Галицькими єпархіями керував литовський митрополит Феоділ. З кінця 1320-х і до 1332 р. автономну Галицьку митрополію очолював митрополит Гавриїл. Його наступником у Константинополі поставили Феодора, який у статусі галицького митрополита брав участь у Константинопольському Синоді 1337 р.

До 1345 р. до складу автономної Галицької митрополії входили, окрім Львівської, також Перемишльська, Холмська, Володимир-Волинська, Луцька, Полоцька, Турово-Пінська і навіть Чернігівська, Смоленська, Брянська і Білгородська єпархії.

Після входження Галичини до складу Речі Посполитої соборним визначенням Константинопольського патріархату на чолі з патріархом Філофеем підтверджувався автономний статус Галицької митрополії, а її митрополитові Антонію в травні 1371 р. доручалося піклування єпархіями Холмською, Туровською, Перемишльською, Володимир-Волинською і навіть наказувалося поставляти для них архієреїв.

1381 р. Константинопольський патріарх Ніл призначив нового митрополита Галицького (його ім'я невідоме). А 1397 р. Константинопольський патріарх Антоній призначив митрополита Михаїла Вифлеемського екзархом Галичини і Мавровлахії. Більше того, патріарх Антоній оголосив догану митрополитові Київському Кипріану за втручання того у справі автономної Галицької митрополії і знову підтвердив рішення патріарха Філофея 1371 р., що Галичина повинна управлятися автономно архієреями, які призначені з Константинополя [51].

Після входження Києва до Литовсько-Руської держави відбулося його поступове відродження, як духовного та релігійного центру України. В той же час, протягом XIV – початку XV ст. у Києві та Москві періодично виникали ситуації, коли одночасно діяло два (а то й три) “Митрополити Київські”.

Самостійність, вплив, значення Української Церкви зменшувалися в міру того, як набирала сили колись незначна неструктурована північна єпархія Київської митрополії – Московська Церква. Церква, яка у процесі становлення поглинула чимало інших церков, включно з Українською.

Використавши відомості, наведені в історичних творах Миколи Аркаса, Бориса Гудзяка, Георгія Кониського, Наталі Кочан, Івана Огієнка, Сергія Платонова, Петра Смирнова, Сергія Соловійова та в книзі “Знаки Часу. До проблеми розуміння між церквами”, Клара Гудзик підготувала коротку оповідь про той шлях, яким Українська Православна Церква пройшла від номінальної незалежності до повного підпорядкування Московській Церкві. Варто зазначити, що вельми “сучасні” картини минулого вкотре засвідчують, що незалежність, процвітання, вагомість будь-якої Церкви завжди і значною мірою залежать від держави, в якій ця Церква існує. Із часів Хрещення Володимира Руська або Київська митрополія охоплювала всі церкви на тих теренах, на які мала вплив Київська Русь; у тому числі на білоруській і на північно-східних (пізніше – російських) землях. Київських митрополитів ставили тоді, як правило, у Царгороді.

Після татарської навали, загального занепаду та втрати незалежності Київської Русі Київська митрополія опинилася на території трьох держав – Великого Князівства Литовського, Корони Польської та Московського князівства. І вже з початку XIV ст. Московське князівство, яке активно “собирало Русь”, претендувало на контроль над Київською митрополічною кафедрою.

Постійні набіги Орди, занедбаність Києва, а також те, що київські митрополити звикли жити під постійною опікою князів і не хотіли чи не могли самостійно відстоювати права своєї кафедри, як це було властиво римським папам того часу, призвели до того, що у XIV ст. київські митрополити переселилися із Києва на північ, під захист спочатку Суздальсько-Володимирських, а потім московських князів. Остаточне перенесення Київської кафедри на Північ пов’язують із митрополитом Петром, який 1325 р. обрав для свого перебування мале містечко Москву, де князував Іван Данилович Калита. Однак Петро та його наступники ще понад століття іменувалися “Київськими митрополитами”.

Невдовзі Москва почала претендувати на заснування власної митрополічної кафедри. Протягом довшого часу це не зустрічало підтримки з боку Церкви-матері Константинопольської, стратегія якої полягала у тому, аби всі слов’яни крайнього православного Сходу були підпорядковані одній кафедрі – Київській. На користь Москви спрацювала навала на Візантію турків-османів.

Колись велика і потужна імперія, втрачаючи провінцію за провінцією, втрачала також і вплив на справи православного світу. Особливо після участі царгородських ієрархів у Флорентійському соборі 1439 р., де була підписана Унія між Католицькою та Східними православними

церквами. Імператор і патріархія пішли на цей непопулярний серед православних крок заради того, аби отримати від західного світу воєнну допомогу. (“Жертва” була даремною – вона не врятувала Константинополь від падіння 1453 р.)

Слабкістю та “відступництвом від істинної віри” Константинополя вдало скористалася Москва. 1448 р. князь *Василій Темний* скликав *Церковний собор*, який самочинно висвятив на митрополиту кафедру єпископа *Іону*. Його було рукоположено як митрополита “Московського”, якого у православному світі не існувало. У такий маніпулятивний спосіб була утворена нова – *Московська митрополія* (через 460 років після *Київської*). Київська ж кафедра залишалася у підпорядкуванні Константинопольського патріархату: її єпархія перебувала тоді у володіннях Польщі та Литви. На той час Московська кафедра й не мріяла вважати ці єпархії своєю “канонічною територією”.

Доктор філософських наук, професор Н. Я. Горбач слушно наголосив, що концепція “єдиновірної” російської і української православної церков містять приховану фальсифікацію. За своєю суттю та характером діяльності це були зовсім різні церкви. Одна Церква пронизана духом демократизму в своїй структурній побудові та способах діяльності, друга – тоталітарна і абсолютно залежна від існуючої системи влади. Одна сповідувала віру в Бога як спасителя душі людини, а друга сповідувала віру в Бога, який дав людині царя-батюшку, без якого, як і без Бога, “ні до порога”. Одна бачила в людині людину, а друга – раба Божого і царевого. Одна акцентувала увагу на душі людини, а друга – на церковних обрядах та церемоніях.

“Намагаючись знівелювати ці дві церкви, царат переслідував принаймні дві мети. По-перше, тримати під неусипним контролем свою власну російську православну церкву, тримати її важливим ідеологічним знаряддям імперської політики; по-друге, знищити українську православну церкву як важливу морально-ідеологічну опору обстоювання національної незалежності українців” [20, с. 24].

1458 року Константинопольський патріарх реорганізував Київську митрополію. Тепер до митрополії входило 11 єпархій: Київська, Брянська, Смоленська, Полоцька, Турівська, Луцька, Володимир-Волинська, Берестейська, Перемишльська, Галицька та Холмська. А новому митрополиту Григорію II, патріарх надав новий титул – Митрополит Київський, Галицький та всієї Руси. Цей титул глави Київської митрополії носили аж до приєднання української церкви до московського патріархату 1686 р.

У 1489 р. московський цар Іван III у листі до великого князя литовського Казимира Ягайловича дорікав йому: “Наші міста й волості, і

землі, і води король за собою тримає”. Військово-політичне суперництво Москви й Вільно за “спадщину Рюриковичів”, тобто за володіння землями із православним українським і білоруським населенням, дедалі більше загострювалося. Московська держава постійно завдавала шкоди литовським землям, використовуючи для цього Кримське ханство. Називаючи Менглі-Гірея “братом і другом”, Іван III писав йому: “Сідай на коня і йди на Литовську землю не гаючись!” Під час щорічних набігів татар нападники вивозили сотні тисяч українців до Криму як бранців, знищуючи великі духовні й матеріальні цінності.

Михайло Грушевський писав, що 14 жовтня 1490 р. московський митрополит Зосим оголосив на Соборі єпископів, що князь Іван III – це “новий цар Костянтин, Москва – Новий Константинополь”. Москва – Нова Візантія. Князь Іван III – хан Московський і всея Русі. Він почав підписуватися, як “Иоанн, Божиєю милостью Государь всея Руси и Великий князь Владимирский, и Московский, и Новгородский, и Псковский, и Тверский, и Пермский, и Югорский, и, и...”. І він, цар Візантійський, і тому на “бумагах” кладе печатку царя Візантії – двоголового орла. І грізно зазначає, що він “Богом бережений і наставлений” (В. О. Ключевський). З 1492 р. активізувалася загарбницька політика Московського князівства, що дістала назву “збирання земель руських”. Це був початок тривалих воєн з великим князівством Литовським, що втратило через це третину своєї території.

У 1510–1511 рр. ігумен псковського Єлезарова монастиря Філофет уперше сформулював теорію “Москва – третій Рим” у посланні до великого князя Василя Івановича, яка просякнута ідеєю “богообранності народів і спадкоємності царств”. За цією теорією історія людства є історією трьох світових царств, трьох обраних Богом народів. Два царства вже впали – Рим старий і Рим новий (Константинополь), – причиною чого є зрада православ’я. Після падіння Візантії єдиною країною, де зберігається православ’я, є Російське царство. Москва – це останнє царство, третій і останній Рим. “Два Рима падоша, а третій стоить, а четвертому не бути”. Мало того, що Москва – третій Рим: “по сем часом... ему же несть конца”. Якщо б “третій Рим” загинув, то тоді загинуло б усе людство, а це неможливо, бо Бог цього не допустить. Адже московський цар – єдиний християнський цар у світі, він, мовляв, “святыя православныя християнскыя веры содержатель”, а тому він є гарантом вічності “третього Риму, бо він знаходиться під знаком Божого провидіння”.

Фантастична теорія “третього Риму” є продовженням легенди про походження влади московських царів від Візантії, Риму і Вавилону.

Ідея “третього Риму” стала ідеологічним засобом обґрунтування “права” московських царів не тільки на успадкування усіх земель давньоукраїнської держави – Київської Русі, а й на всевладність, на вселенське панування, визначене провидінням, оскільки “третій Рим” обраний Богом як єдиносущий “хранитель истинной веры”. Богообраність Росії і московських царів вимальовується як запорука вічного існування московської держави, що в силу свого провіденціального призначення стає центром світу – “Третім Римом”. Отже, міф про “третій Рим” став у майбутньому теорією, створеною Петром I, Російської імперії, месіанської ролі Росії і російських царів, виправдовує їхні імперські зазіхання, претензії на світове панування. Він став провідною ідеєю для всієї подальшої історичної перспективи російської імперської політики щодо загарбання України і практики у всіх сферах суспільного та духовного життя, внутрішніх і зовнішніх відносин.

Спільний польсько-литовський сейм відбувся 10 січня 1569 р. Представники Литви, серед яких були як православні, так і католики, запропонували створити унію двох країн на основі збереження національних законодавчих інституцій кожної з них. Збирати спільний сейм передбачалося тільки для виборів єдиного короля та для розв’язання важливих зовнішньо-політичних проблем. Не зустрівши підтримки своїх пропозицій, литовці та частина українських і білоруських магнатів покинули сейм. Тоді Сигізмунд II Август, спираючись на підтримку менш заможної шляхти, у березні й травні 1569 року приєднав до Польщі Волинь і Підляшшя, а 5 червня, на прохання місцевої аристократії середньої ланки, долучив до польської корони Київське, а потім Брацлавське воєводства.

1 липня 1569 року у Любліні було підписано акт унії між Великим князівством Литовським і Польщею. Сенатори і послы Литви погодилися з планом створення Речі Посполитої (від лат. “справа всенародна”) – унії обох держав. Виборний король Польщі при цьому ставав і великим князем литовським, створювалися об’єднаний сейм, загальна грошова система; шляхта діставала право володіння земельними угіддями на всій території країни. Водночас Литва зберігала власний герб, державну печатку, законодавство (Статут 1529 р.), армію, фінанси та адміністрацію.

Юридично більше ніж на 220 років значна частина українських земель опинилася під владою Польщі. Лише частина українського Полісся залишалася у Литві. Північна Буковина відійшла до Молдови (з 1514 р. – фактично, до Туреччини). Східною частиною Карпатської України після 1526 р. заволоділа Австрія, західною – Трансільванія; Чернігово-Сіверська земля до 1618 р. була підвладна Московській державі.

Після падіння у 1453 р. Візантійської імперії, завоювання Константинополя турками, патріархи “зубожіли” і на становище православних за межами Османської імперії мали незначний вплив. Українська церква розвивалася цілком автономно. У церковному житті помалу скрізь установлювалося виборне право: вільними голосами обирали священників, архімандритів, єпископів, вільно обирали митрополита, а патріарх тільки благословляв його. Українською церквою керував помісний собор, що збирався задля вирішення важливих справ, наприклад, обрання митрополита тощо. Єпархіальними справами управляв єпархіальний собор, що, зазвичай, збирався в неділю першого тижня великого посту. За потреби скликалися надзвичайні єпархіальні собори.

Першими українськими книжками слов'янською мовою “з особливостями живої української мови” [89, с. 75] були “Часослов” і “Октоїх”, які вийшли у світ 1491 р. у друкарні Швайпольта Фіюля в Кракові. Оригінальним на той час явищем була проповідь в українських церквах рідною мовою. “Виголошуючи проповіді українською мовою, проповідники рано прийшли до думки перекладати Письмо Святе на мову, зрозумілу народові. Почавши з перекладів окремих цитат, хутко дійшли до думки мати цілу Євангелію українською мовою. Серед православних слов'ян – сербів, болгар і москалів – українці найперші почали переклади свої Письма Святого на живу народну мову” [58, с. 9]. У 1556–1561 рр. у містах Дворець і Пересопниця на Волині було перекладено Євангеліє, яке називають Пересопницьким. У Володимирі-Волинському Євангеліє українською мовою переклали 1571 р., Новий заповіт Негалевського – 1581 р., Крехівський апостол – у 1560-х рр. Популярними книжками в Україні були так звані Учительні Євангелії. Вони призначалися для церковного вжитку, але для кращого сприйняття простими людьми їх створювали українською мовою. “Українська мова в старі віки була в Україні і мовою церкви. Українською мовою проповідники наші постійно навчали народ; в українській мові читано в церкві Євангелію і Апостола; українською мовою читано Синаксарі, Катехизис, життя святих і т. ін. Служба Божа правилась з правдивою українською мовою. Коли додамо до цього свої українські звичаї церковні, то побачимо, що стара церква наша справді була українською” [58, с. 26], – наголошував Іван Огієнко.

Під впливом церкви розвивалася в Україні шкільна освіта. Школи зводили при єпископських осередках для підготовки духівництва. Тут учили читати, писати, церковного співу, основ віри і моралі. У парафіях, коло церков, існували школи для початкової освіти української людності. Священники, й особливо під їх доглядом дяки, вчили дітей

читати і писати. За підручникиправили богослужбові книги: Часослов, Псалтир, Апостол. Школи засновували поодинокі особи, братства. Найвідоміша на Волині школа – Острозька Академія діяла з 1580 р. до 1608 р. Успенське братство у Львові заснувало школу 1586 р., яка була зразком для інших братських шкіл. Згодом набрала сили київська школа, заснована Богоявленським Братством у 1615 р. З 1632 р. Київська Братська школа зветься Колегією, а по смерті Петра Могили – Києво-Могилянською Колегією, яка у 1689 р. перейменована на Академію [28, с. 917].

У той час, коли в Україні розвивалася освіта, ширилася наука, збагачувалася культура, Московія була темним, задушливим царством самовладного, деспотичного правління, де культивувалася покоря, “раболепие”, недовір’я до науки й освіти, поєднані з тупою ненавистю до всього чужоземного.

Почалося з того, що влітку 1588 р. царгородський патріарх Єремія II Транос із супроводом прибув до Москви просити допомоги, “милостині”. Прибуттям Єремії вирішив скористатися далекоглядний Борис Годунов. Гостей прийняли достойно, забезпечили їх гарним утриманням (“харчами”). Але при цьому навколо них творилися дивні речі. Високих гостей не зустрічав Московський митрополит, їм не дали можливості спілкуватися з ієрархами, служити разом у церквах. Константинопольських ієрархів майже не випускали на вулицю, а справи вони мали лише з представниками царської влади. Єремію вшановували не як патріарха, а як митрополита. З метою “упокорення” гостей було покликано “стати перед царські очі” тільки через 8 днів після прибуття до Москви. І навіть не запросили до царського столу, як це було заведено.

В атмосфері таких утисків Борис Годунов без участі московського митрополита звернувся до Єремії з “проханням” створити тут і зараз же московський патріархат. Через серйозні канонічні перепони Єремія не хотів та й не смів задовольнити бажання Москви. Протягом багатьох місяців грецьких ієрархів тримали під домашнім арештом, ходили за ними по п’ятах, відкрито стежили за кожним словом, заставляли підписувати документи церковнослов’янською мовою, якої ті не знали. Патріарху Єремії, старій хворій людині, недвозначно загрожували довічною висилкою до Володимира. Зрештою, Єремія згодився поставити на патріаршество Московського митрополита Іова. *На церемонію інтронізації Єремію вперше привели до успенського собору і там він вперше побачив Московського митрополита, від 27 січня 1589 р. – патріарха.*

На час утворення Московського патріархату (1589 р.) землі теперішньої України не входили до складу Московії, а православні єпар-

хії на цих землях підпорядковувалися Київській митрополії. Тому не могло бути (і не було!) мови про те, що це – “канонічні території” Московського патріархату. Це маніпулятивна легенда наступних поколінь московитів.

Створенням патріархату Москва замкнула “трикутник смерті”, в “якому агонізувала Руська церква на чолі з митрополитом Київським і всієї Русі” [32, с. 54]. “Тоді наші предки, – зазначає В. Іванишин, – поставлені у безвихідь, не здалися в полон сильнішій – польській римо-католицькій – церкві, не допустили свого підпорядкування їй. Вони врятували Церкву, її ієрархію, свій обряд, пішовши на прямий союз (унію) з Римом” [32, с. 54].

У жовтні 1596 р. у Бересті в храмі святого Миколая церковний Собор проголосив унію (союз) української православної церкви з Римом. “Так витворилася національна Церква, яка зберегла всі релігійно-культурні традиції і дух опору нашого народу. У руках українців виявився могутній засіб боротьби як з колонізацією, так і з російщенням на релігійному ґрунті” [32, с. 54].

Федір Габелко (Австралія), роздумуючи про релігійний феномен в історії України, пише, що утворення Греко-Католицької Церкви як нової національної течії українства було далекосяжною реакцією українського єпископату на занепад під тиском турків у середині XV ст. Візантійської імперії і тогочасного духовного центру православ'я – Константинополя – на втрату впливу Київської митрополії, розкол православ'я, яке, не маючи ніякої підтримки з боку тодішньої влади, поступово переходило в повну залежність від московського патріархату, а також на тогочасні спроби католицької ієрархії Польщі підпорядкувати Українську Церкву. Хоч уніатство на відміну від православ'я не відігравало етноутворюючої ролі, бо з'явилося тоді, коли вже існувала українська народність і на перших порах призвело до порушення національної духовної єдності українства, ослаблення найбільш відпорної інституції нації на той час – українського православ'я. Проте пізніше саме греко-католицизм став його духовною силою, сприяв залученню українського народу до західної культури, був головним заборомом народу проти колонізації і російщення, сприяв національному відродженню галицької України, розвитку української національної самосвідомості та культури на західноукраїнських землях. Важливу роль у цьому відіграло збереження уніатством східного українського обряду та мовна політика українського греко-католицизму. В цьому можна погодитися з Д. І. Дорошенком, який писав, що унія врятувала Галичину від національної смерті, стала тут батьківською вірою, що в середовищі греко-католицького духовенства

зародилась ідея національного відродження Галицької України. Саме Греко-Католицька Церква стала справжньою національною церквою для українців Західної України [17].

Московська (Російська) православна церква досі негативно сприймає Берестейську унію, яка є не чим іншим, як відновленням частиною православних українців спілкування з Римською церквою, перерваною 1054 р. Минали століття, і завжди Греко-Католицька Церква стояла на сторожі духовних та національних інтересів українського народу. Інакше склалася доля Української (руської) православної церкви.

16 грудня 1620 р. Собор Московської православної церкви на чолі з Патріархом Філаретом постановив перехрещувати вихідців з Литви та Польщі. У 1626 р. Лаврентій Зизаній-Тустановський виявив бажання надрукувати в Москві свій Катехизисъ. У диспуті з московськими справщиками він мусив пожертвувати деякими думками та українською мовою, аби працю було видано. У цьому ж 1626 р. київський митрополит Йосиф Краківський склав акафіст до Святої Варвари. Москва дозволила друкувати, але за умови його перекладу російською мовою. Синод також наказав київському митрополитові позбирати з усіх церков України книги старого українського друку, а замість них завезти московські видання. Першого грудня 1627 р. цар Михайло Федорович (перший з династії Романових) та патріарх московський Філарет, що був його батьком і співправителем наказали “Учительне Євангеліє” та інші твори Кирила Транквіліона Ставровецького за зміст і за “слог еретический собрати и на пожарех сжечь”. Далі наказано, “чтобы впредь никто никаких книг литовския печати и письменных литовских не покупали” [60, с. 138–139].

Після смерті Захарії Копистенського архімандритом Києво-Печерської лаври став Петро Могила, який вважається першим провідником відновлення Руської православної церкви. У 1631 р. Петро Могила заснував Лаврську школу. Він запросив досвідчених викладачів – у школі працювали професори, що закінчили латинські академії в Польщі, Литві, Відні. Лаврська школа складалася з підготовчих класів, де вивчали мови (слов’янську, латинську, грецьку, польську), середніх класів піїтики й риторики та вищих класів, філософського й теологічного. У 1632 р. Петро Могила об’єднав Братську та Лаврську школи. Об’єднана школа працювала на території Братського монастиря. Вона дістала назву Колегії, або Києво-Печерської школи. У такий спосіб був створений найавторитетніший центр освіти в усій Україні. Окрім Київської колегії, Петро Могила відкрив у 1634 р. ще одну – Вінницьку, а в 1636 р. – Кременецьку. Будучи митрополитом Київським і Галицьким (1632–1646 рр.),

Петро Могила продовжував виконувати плани і заходи, розпочаті під час його архімандритства у Києво-Печерській лаврі. Завдяки його турботі у Печерській друкарні побачили світ слов'яноукраїнською мовою такі видання, як “Євхаристеріон албо вдячність” (1632), “Євангеліє Учительне” (1637), “Служебник” (1639), “Тріодіон”, “Великий Требник” (1646). 8–18 вересня 1640 р. митрополит Петро Могила скликав у Києві Синод, де обговорено перший православний Катехизис – Православне сповідання віри, що його уклав Петро Могила зі своїм найближчим сподвижником Ісаєю Трохимовичем-Козловським. 1642 р. текст обговорено на Соборі в Ясах, а після схвалення чотирьох патріархів грецького обряду Катехизис надруковано 1645 р. в Києві [39, с. 23]. Петро Могила реставрував святиню Софію, відновлював саме києво-руське православ'я з українською мовою богослужіння з метою піднесення національного духу. Доктор історичних наук Надія Нікітенко назвала Могилу найяскравішим виразником церковно-політичної концепції України як спадкоємниці Русі=Київської Русі.

Завдяки зусиллям Петра Могили уряд Речі Посполитої був змушений визнати православну церкву як таку, що має право на існування поряд з католицькою і уніатською церквами. 14 березня 1633 р. король Владислав IV Ваза затвердив прийняті на елекційному сеймі “Пункти про заспокоєння руського народу грецької релігії”. Отже, визнав акт відновлення православної ієрархії [25, с. 825].

Петро Могила дбав про відновлення церков і монастирів у Луцьку, Куп'яниках тощо, однак найбільше уваги він приділяв київським храмам. Завдяки його турботам були відбудовані чи ґрунтовно реставровані Києво-Софійський собор, Десятинна, Трьохсвятительська, Михайлівська (Видубицького Монастиря) церкви, церква Спаса на Берестові та ін. Майже чотирнадцятирічне правління Петра Могили на київському митрополичому престолі суттєво піднесло авторитет Української Православної Церкви.

Події національно-визвольної війни українського народу пішли таким шляхом, що довели Богдана Хмельницького у 1654 р. до союзу з Московією у Переяславській угоді. Велику роль у цьому відіграла ідеалістична надія на єдиновірство Православної України з Православною Московщиною, сподівання на безкорисливу підтримку сильного єдиновірця слабшому, що знемагав у постійних війнах з католицькою Польщею та іновірними турками і татарами. Але, як виявилось, це була фатальна помилка для України та її Православної Церкви.

Московське царство за своєю природою і характером було унітарною, абсолютистською, феодально-кріпосницькою державою, для якої Укра-

їнська Гетьманська держава – з її республіканським ладом і сильними демократичними елементами, з козацьким землеволодінням, вільною, без феодалної принуки, працею на землі, покозаченим селянством – була своєрідною історичною антитезою.

Коли укладалася українсько-московська мілітарна угода у 1654 р. Україна була цілком незалежною державою. Вона володіла всіма тими ознаками, що загалом характеризують державу: територія, яку охоплювала державна організація; людність, яка не визнавала над собою іншої влади, крім влади свого гетьмана; гетьманський уряд, що здійснював владу на території України; збройні сили – козацьке військо; самостійні міжнародні відносини. Повсюдною потребою були церкви, школи, шпиталі. Ними опікувалися як окремі меценати, так і громадянство. Створювали друкарні, де видавали не тільки духовні твори, а й навчальні посібники, наукові трактати, суто літературні публіцистичні твори. Свобода слова була невід’ємним правом людини – як право на життя.

У 1656 р. Московія порушила Переяславську угоду і підписала з Польщею сепаратний мир. На вимогу московської сторони українську делегацію не допустили до переговорів, а пропозиції Богдана Хмельницького відкинули. Царський уряд разом із московською церквою рішуче виступив проти розповсюдження книг, які виходили у вільних українських друкарнях. У зрадницькому щодо України договорі з поляками цар Олексій Михайлович вимагав, щоби “все те, в которых местностях книги печатали и их слагатели или печатники или друкари, смертию казнены и книги собрав сожжены были и впредь чтобы крепкий заказ был безчестных ворованных книг никому с наших королевского величества подданных нигде не печатати под страхом смертной казни” [42, с. 34–35].

Історія українського народу під Москвою – це один довготривалий ланцюг поневолень, принижень, катувань, фізичного знищення, етнопсихологічного геноциду, безнастанного переслідування української мови, культури, церкви. Харківський воєвода Офросимов ще у 1657 р. писав до царя у Москву про відсутність у місцевих жителів схильності до моління за царя, бо вони вважають, що “за тебя, великий государь, молят Бога не по чем” і просив, щоб цар з цього приводу відповідний “свой милостивый указ учинил” [5, с.180]. Цей воєвода вважав істинно православним лише себе і великоросіян, бо називав українців маловірами, які “только лгут Богу и десятой части хвалы Богу не воздають” [5, с.180].

У великому князівстві Московському 1672 р. було заборонено тримати в своїх домівках українські книжки польського та литовського друку. Їх треба було віддавати воєводі. Патріарх Іоаким, який люто ненавидів українців, хоч отримав освіту в Києво-Могилянській колегії,

у 1677 р. наказав видерти з українських книжок листки, бо вони “не сходны с книгами московскими” [46, с. 20].

Московські патріархи вдавалися до найрізноманітніших способів, щоби підпорядкувати собі Українську Православну Церкву, яка мужньо відстоювала свою незалежність. Наприклад, у листі до патріарха Константинопольського Діонісія патріарх Московський Іоаким докоряв йому за те “что он доселе не следил за религиозным настроением Малороссии, и просит Дионисия помочь теперь ему, Иоакиму, преследовать явившиеся в Малороссии еретические учения...” [3, с. 167].

Кульмінаційний момент переслідування Української Православної Церкви припав на 1685 рік, коли Московський патріарх, пославшись на псевдостаттю¹ Переяславської угоди про підпорядкованість митрополита Київського патріархові Московському, без згоди Царгорода призначив митрополитом Київського єпископа Гедеона Святополка-Четвертинського. Це означало фактичне підпорядкування Київської митрополії Москві всупереч канонічній забороні втручання у справи іншої церковної сфери. Нововисвяченому митрополитові дали титул “Митрополит Киевский, Галицкий и Малыя России”. Особливо важким ударом по Українській церкві треба вважати те, що Київська митрополія була переведена до Москви. Віра українців у свого єдинокровного православного царя відіграла лиху роль: жодна військова сила не змогла б позбавити свободи український народ, але єдина з московитами віра дуже багато в цьому допомогла.

Фатального 1686 р. Константинопольський патріарх Діонісій, перебуваючи у сильній матеріальній скруті, за надану московським царем фінансову допомогу, зрікся зверхності над Київською митрополією, буквально продав Українську Церкву-доньку Московському Патріархові “за три сорока соболев і двісті червоних” [16]. Неканонічність цього акту визнав уже наступного року собор Константинопольської церкви, який покарав патріарха Діонісія позбавленням патріаршої влади. Однак результатом ганебної оборудки стало перейменування Московської церкви у Руську та, відповідно, початок відліку її історії від часів Хрещення Русі. Для Української Православної Церкви скінчилась тоді 700-річна незалежність в юрисдикції Царгорода. З 1686 р. Українська Православна Церква майже 300 років “пролежала в російській

¹ У 1659 р. Москва підступно накинула гетьманові Юрію Хмельницькому сфальсифіковану версію Переяславської угоди, до якої, серед багатьох інших змін на користь Москви, вставлено статтю про підлеглисть митрополита Київського і очолюваної ним церкви патріархові Московському. Такої статті не було в Переяславській угоді 1654 р.

домовині” (В. Липківський). Замість “пастухів”, які б дбали про своє “стадо”, які були б невтомними працівниками на ниві духовної освіти ввірених їм Богом душ, на Україну після “приєднання” почалася навала справжніх гнобителів і визискувачів у рясах і ризах, які відразу почали ганьбити місцеві християнські звичаї, називати все українське у православній церкві “богопротивним”, “неблагословенним”, нібито зараженим “латинською ерессю”. Із церковного ужитку витісняли українську мову; забороняли використовувати книжки київського та львівського друку; цькували українське іконне малярство; “святейший” Санкт-Петербурзький Синод, який очолювали цинічні світські обер-прокурори, наклав заборону на українську храмову архітектуру.

Спираючись на православіє, Московська церква розгорнула активну боротьбу з українством, зайнялась “обрусенієм” українців та інших слов’янських народів. “На церкву нашу, зараз же по приєднанні її до церкви московської, кинуте було офіційне велике підозріння в “єретицтві”, нібито в “нечистоті” наших догматів віри, – читаємо в Івана Огієнка. – Іоаким навів на них (українців. – В. Л.) цілий погром [58, с. 29].

У листі до архімандрита Києво-Печерської Лаври Варлаама Ясинського Московський Патріарх Іоаким звинувачував Києво-Печерську лавру в тому, що вона видавала книжки “без предварительного разрешения от патриарха и содержащая еретические мнения” [3, с. 284]. Було заборонено друкувати будь-які книжки без дозволу Московського патріарха. Внаслідок наполягання Патріарха Іоакима Московський собор у 1690 осудив і заборонив книжки українських письменників і культурно-духовних діячів Петра Могили, Симеона Полоцького, Сильвестра Косова, Інокентія Гізеля, Лазаря Барановича, Єпіфанія Славинецького, Іоанікія Галятівського, Антонія Радивиловського та ін. Собор наклав на них “прокляття і анафему, не точию сугубо і трегубо, но і многугубо” [6, с. 26]. Навіть перший том “Четій-Миней” св. Дмитрія Ростовського було спалено, а дальші видання поправлено “по великороссийской грамматике” так, що і не пізнати автора-українця. Цього ж таки 1696 р. Іоаким видав указ проти “польския и литовския печати книг”, ніби боронячи народ московський “от прелести латинския, еже Киевския новые книги утверждают” [58, с. 29].

Упертий наступ на Києво-Печерську лавру, яка відстоювала право на вільний друк церковних книжок, тривав. Московський патріарх Адріан оголосив у 1692 р. догану архімандриту Києво-Печерської лаври Мелетію Вуяхевичу за друкування українських книжок. У 1693 р. Московський патріарх заборонив привозити до Москви українські книжки.

Поділяючи книжки на московські й українські, патріарх Адріан у такий спосіб хотів примусити Києво-Печерську лавру не друкувати українських книжок, бо вона надто багато постачала їх до Москви. Як бачимо, московська церква і московський уряд вживали різних заходів “против распространения богослужебных книг, печатавшихся в вольных украинских типографиях, опасаясь ущерба православию от наплива южнорусских (треба читати “южноруських”, тобто “південно-українських. – В. Л.) изданий, с местными отличиями, в равной мере представлявшимися московскому духовенству ересью, – касались ли они мелочей церковной обрядности, вытекали ли из рационалистических или католических тенденций малорусских богословов. Первая цензура в России была таким образом заведена специально для изданий малорусской печати, но пока только по отношению к содержанию этих изданий и чисто на религиозной почве. Впрочем, в эту пору правящие сферы обращали внимание на то, чтобы в Малороссии священники произносили молитвы “голосом”, свойственным российскому наречию” [56, с. 29] (курсив наш. – В. Л.).

Отже, протиправне неканонічне приєднання Київської митрополії до Московського патріархату, насамперед, “мало політичний характер. Його потрібно розглядати в контексті внутрішньої і зовнішньої політики російського царизму, – підкреслив Н. Горбач. – Московська православна церква вже на той час склалася як державна ідеологічна інституція, безправна і повністю підпорядкована царю-батюшці. Цю тенденцію посилив і достатньо опукло продемонстрував цар-реформатор Петро І. Спочатку він повів лінію на цілковите підпорядкування Церкви інтересам імперської влади, вдавшись до ігнорування принципів християнської моралі та канонів її діяльності. Підігрували царю Петру І в цьому плані і наші землячки, зокрема випускники Києво-Могилянської академії, його найближчі підручні, конкуруючі між собою С. Яворський та Ф. Прокопович” [20, с. 25– 26].

Обіймаючи посаду місцеблюстителя патріаршого престолу, С. Яворський всіляко підтримував церковну політику Петра І й остерігав народ проти будь-якого виступу чи навіть думки, що суперечили б царській владі. Ще навесні 1708 р., у розпал булавінського селянсько-козацького повстання С. Яворський розіслав по єпархіях та приходах Російської (московської) православної церкви секретний царський указ, один із пунктів якого зобов’язував священників усю таємну інформацію, яку вони отримали на сповіді, доносити в політичну поліцію, що порушувало канонічну таємницю сповідання. У своїх проповідях С. Яворський порівнював царя з біблійним героєм Ноем, “який веде достойно і правильно

державний корабель серед моря мирних та військових негараздів” [30, с. 121]. Цей, за висловом С. Яворського, цар-Ной, перехрестившись з московського на російського, а точніше – на “всея Руси”, пішов далі: 1721 р. взагалі ліквідував патріархат і фактично функції патріарха взяв на себе. Ф. Прокопович, займаючи посаду президента Святійшого Синоду, написав дві визначальні праці: “Духовний Регламент”, яка обґрунтовувала й узаконювала владу царя над Церквою, і “Правда воли монаршей”, яка стала, по суті, статутом російського самодержавства.

Зрозуміло, що, прагнучи до повного підпорядкування Церкви політичним інтересам імперії, царат усе робив, щоб ліквідувати Українську православну церкву, справедливо вбачаючи в ній духовну опору українців у боротьбі проти зросійщення. Тому цар Петро I видав низку указів, спрямованих спочатку на обмеження діяльності, а потім і на знищення Української православної церкви.

Відразу ж після перемоги над шведами у бою під Полтавою 1709 р. Петро I організував проголошення анафеми гетьману Мазепі і так званому “мазепинству”. Отже, засуджувалася, проклиналася в ім’я самого Господа навіть думка про державну незалежність України, яку символізував гетьман Мазепа. Це був підступний ідеологічний хід по-азійськи хитрого ворога українського народу. Українська православна церква того часу, яка вважалася для народу святою, нахабно використовувалася ворогом як основна руйнівна сила національної свідомості українців.

Окрім того, Петро I та шовіністична політична владна верхівка взяли курс на знищення і самої Української православної церкви. У цьому ж таки 1709 р. за наказом Петра I кількість студентів Києво-Могилянської академії була зменшена з 2000 до 161, що змусило кращі викладацькі кадри переселитися до Москви (виїхало 95 викладачів та студентів академії) [42, с. 50].

Оскільки головним інтелектуально-науковим осередком українського православ’я був Київ, зокрема Києво-Печерська лавра, то Петро I саме сюди спрямував черговий “обрусительный” удар. Він сформував концепцію, що “москвитяне были и в козацкой земле”. Відповідно до цієї концепції Петро I засилає під виглядом монахів своїх агентів, які наприкінці квітня 1718 р. підпалили лавру, подбавши про те, щоб спалити її “древлехранилище”, тобто архів, де зберігалися українські літописи, акти ще з княжої доби [32, с. 53]. В Україну був організований справжній похід російського духовенства, якому роздавалися кращі церковні посади і яке фактично своїми доносами в центр імперії провокувало подальші кроки зросійщення українського православ’я.

У 1720–1721 рр. було видано низку царських указів, згідно з якими Києво-Печерському, Чернігівському та іншим монастирям було катего-

рично заборонено друкувати книги українською мовою і навіть перевидавати старі церковні книги, бо “и оныя церковныя старыя книги” треба було переробляти “для совершеннаго согласия с великороссийскими” [32, с. 53].

25 січня 1721 р. Петро I підпорядкував Церкву монархові та скасував патріяршество. Керувати церковним життям поставлено новостворену Духовну Колегію (згодом – Святейший Правительствующий Синод). У виданому регламенті Духовної Колегії висловлено розпорядження для всієї Російської імперії: “Аще кто о чем богословское письмо сочинит, и тое б не печатать, но первое презентовать в Коллегиум. А Коллегиум рассмотреть должно, нет ли какового в письме оном прегрешения, учению православному противнаго” [74, с. 5].

Феофан Прокопович, займаючи посаду президента Святійшого Синоду, написав “Духовний Регламент”, який обґрунтував й узаконував владу царя над Церквою, і “Правду воли монаршей”, що стала, по суті, статутом російського самодержавства. Патріархат Російської православної церкви було відновлено лише у 1918 році. Але зміст діяльності РПЦ як ідеологічно підпорядкованої державної інституції залишився таким по сьогодні. Дотепер у РПЦ не ліквідовано ганебний указ Петра I про доноси.

Укази Петра I, регламент Духовної колегії, які суворо виконували, були нищівним ударом по Українській Церкві та українській мові. 2 лютого 1721 р. Синод Московської церкви розпорядився усі книжки “исправления ради и согласия с великороссийскими” [64, с. 36] надсилати до Синодальної Контори, а доглядати за друкарнями поставлено цензора. Він мав переглядати українські видання, порівнюючи їх з великоросійськими, і лише ті з них дозволяти до друку, що нічим не відрізняються від московських [64, с. 36].

Московська політика духовного геноциду, терору, деморалізації українського громадянства посилилася із заснуванням Петром I у травні 1722 р. Малоросійської колегії, до якої входило шість російських штаб-офіцерів із розміщених в Україні полків. Цей акт цар підсилив брехливою грамотою до українського народу, демагогічно твердячи, що колегію засновано для захисту українського народу від утисків старшин та неправих судів.

Тривав наступ на українське книгодрукування. У 1724 р. на 1000 карбованців оштрафовано архімандрита Києво-Печерської лаври за те, що з лаврської друкарні випущено “Тріюдь” не “во всем с великороссийским сходную”. Такий же штраф накладено на Чернігівську друкарню. У серпні 1726 р. Московський Синод заборонив Києво-Печер-

ській лаврі видавати книжки українським правописом: “И впредь какия церковныя книги когда печататся будут, велеть накрепко смотреть, дабы все правописание в литерах и в просодиях происходило против (згідно. – В. Л.) великороссийских печатей без всякого упущения”... [65, с. 402]. В Україні дозволялося видавати книжки лише на “великороссийском наречии”. Цар Петро II зобов’язав у 1729 р. переписати з української мови на російську всі державні постанови і розпорядження.

Великодержавницьку політику “обрусения” продовжувала цариця Анна Іоанівна, яка у 1731 р. звеліла одібрати від українських церков книги старого українського друку і замінити їх книжками московських видань. У грамоті імператриці з приводу відкриття Харківського колегіуму 1731 р. наголошено, що навчання потрібно вести лише російською мовою “отнюдь не отлучаясь ни в чем святыя Восточныя Церкви исповедания; а беспокойных и вражды творящих учителей и учеников унимать и смирять, и ни до какого своевольтва не допущать” [64, с. 11]. Вдаючись до петровських засобів нищення української автономії та етнічних особливостей українців, імператриця Анна заборонила вибори гетьмана і створила нову колегію під назвою “Правління гетьманського уряду”, яка складалася з трьох росіян і трьох українців. Реально Україною правили керівники російської трійки.

Хоча, щоправда, за цариці Єлизавети дещо полегшився російський курс супроти України, – дозволили обрати гетьмана в особі Кирила Розумовського, висвячено архієпископа Рафаїла Зборовського на митрополита київського, виведено московські полки з України, які стояли в ній постоем тощо. І все ж російщення не припиняли.

17 квітня 1754 р. цариця Єлизавета дала наказ Обер-Прокуророві Афанасію Львову передати її волю Синодові, щоб надалі на вільні архієрейські місця призначати великоросіян. Одержавши *царський* наказ, Св. Синод подав цариці такого рапорта:

“Всепресветлейшей, Державнейшей, Великой Государыне, Императрице и Самодержице Всероссийской Всеподданнейший рапорт Синода.

Сего апреля 20 дня Синодальный Обер-Прокурор Афанасей Львов Синоду письменно предложил, что Ваше Императорское Величество сего апреля 17 дня изустно повелеть ему соизволили: Синоду объявить, буде пред сим имянной от Вашего императорского величества изустно присутствующим в Синоде Преосвященным Архиреем объявленной указ о том, чтоб к произведению на праздныя вакансии во Архирееи Вашему Императорскому Величеству от Синода представляемы были из Архимандритов и Великороссияне, да и в Архимандриты производимы были и из Великороссиян же, в Синод записать, и о всем том Вашему

Императорскому Величеству в немедленном времени ему, Обер-Прокурору, донестъ: а в Канцелярии Синода по справке такого Вашего Императорского Величества Высочайшаго имяннаго о представлении к производству на праздныя вакансии в Архиеереи из Архимандритов и Великороссиян, да и в Архимандриты производимы б были и из Великороссиян же, указа в объявлении ни от кого не оказалось.

Во исполнение же онаго Вашего Императорского Величества имяннаго Высочайшаго указа, Синодом определено: 1) оной Вашего Императорского Величества Высочайший имянной указ в Синод записать и по нему чинить исполнение неотменно; 2) дабы и во всех епархиях Преосвященные Архиеереи на праздныя Архимандрическия начальство достойно усмотренных производили, в силу вышеозначенного Вашего Императорского Величества Высочайшаго имяннаго указа и из Великороссиян непременно, о том к Синодальным членам в епархии по Архиеереям и в Синодальную Санктпетербургскую Контору послать указы, и о получении онаго Вашего Императорского Величества Высочайшаго имяннаго указа, что по нему Синод неотменное исполнение чинить будет, всеподданнейше сим рапортуем Вашего Императорского Величества всенижайшие рабы и богомольцы:

Смиранный Платон, Архиепископ Московский.

Смиранный Иларион, Епископ Крутицкий.

Писал Варлаам, Архимандрит Новоспаский.

Обер-Секретарь Яков Леванидов.

Апреля 29 дня, 1754 года [57, с. 14]

Отже, перед росіянами відкрили двері до вищих духовних посад в Україні, що полегшувало здійснювати політику “обрусення”. У 1759 р. Синод видав розпорядження про вилучення зі шкіл українських букварів.

Катерина II застосувала комплекс заходів, спрямованих на зросійщення Української Церкви, обмеження прав українського духовенства. “Незадолго до смерти митрополита Арсения Могилянського начинается искусственный подбор настоятелей малорусских монастырей, преимущественно из пришлых, чуждых Малороссии людей, или же, хотя и малороссов, но прошедших церковно-административную школу на севере России, которым недорогоги были национальные интересы Малороссии” [1, с. 8]. Свідченням справжнього ставлення до українців є лист Білгородського єпископа від 16 червня 1763 р., де він, зокрема, наголошував, що “теперь Малороссиане везде в крайнем презрении” [76, с. 43–44].

З повною неприхильністю поставилася Катерина II до Києво-Могилянської Академії. У 1765 р. видала наказ “присвоить немедленно Ака-

демии Киевской образ учения, для всех училищ в империи всероссийской узаконенный” [76, с. 29], тобто навчання провадити російською мовою.

Продовжувалися політичні репресії проти українського слова, національного книгодрукування. 6 листопада 1766 р. Синод нагадав Київській та Чернігівській друкарням, що з 1728 р. вони “никаких книг для усмотрения их исправности более уже в Святейший Синод не присылали и позволения о печатании оных не требовано” [65, с. 446]. 9 листопада 1766 р. Києвопечерській лаврі “обстоятельно предписано”: “чтобы впредь в типографии тоя Лавры печатать и на продажу употреблять одни те книги, которые в Московской типографии с апробации святого Синода печатаются...” [65, с. 165]. Коли у 1769 р. Київська лавра збиралася видрукувати українські букварі, бо “тамошний (український. – В. Л.) и заграничный (Західна Україна. – В. Л.) народ, как прежде никогда своих детей по новопечатанным в Московской типографии букварям не обучал, так де и теперь... требует продажи прежней печати букварей” [35, с. 38–39], Синод рішуче відмовив у цьому, наказавши навіть “впредь таковых представлений не чинить”. Окрім того, Синод звелів відібрати назад ті українські букварі, які вже були на руках [60, с. 161], а у церквах – запровадити московські видання, пониживши українські. Певне, і через це так мало до нас дійшло зразків старого українського друку.

7 травня 1775 р. Синод Московської церкви надіслав Київському митрополиту Гавриїлу Кременецькому наказ, яким було заборонено Києво-Печерській і Чернігівським друкарням друкувати книжки українською мовою. У 1783 р. у Київській Академії і українських колегіях запроваджено навчання російською мовою; до того ж – обов’язково з вимовою, яка вживалася у Московії. Катерина II вважала, що треба викоренити з українців “развратное мнение, по коему поставляют себя народом от здешняво (московитів. – В. Л.) совсем отличным” [75]. Саме за царювання Катерини II було висунуто ідею “национального единства” українського і російського народів.

У 1784 р. митрополит Самуїл Миславський наказав “духовной Киевской Консистории предписать указом архимандриту Киево-Братского монастыря и ректору Академии с префектом, дабы они неусыпное возимели попечение о неперменном и неупустительном наблюдении как учителям, так и учащимся правил российского правописания..., внушать всем учащимся, что если они и за сим подтверждением не будут соблюдать всего того, что предписано, то имеют быть исключены из духовного ведомства” [2, с. 81–82]. 13 лютого 1786 р. Самуїл Миславський нагадав “... ректору и префекту присвоить немедленно Академии Киевской образ учения, для всех училищ в империи всероссийской узаконенный”...

[2, с. 81–82]. Цього ж року було заборонено церковні відправи українською мовою, запроваджено російську вимову церковнослов'янських текстів.

Царський шовіністичний режим не дозволяв існувати будь-якому острівцеві українського духу. У 1786 р. Катерина II сконфіскувала в Україні всі монастирські¹ землі і маєтки, завдавши ще одного сильного удару по Українській Церкві, українських школах, засновниками яких були представники церковної влади, а утримували школи монастирі. Щоправда, духовним школам цариця давала матеріальну допомогу, але вимагала щоби у таких школах викладання велося російською мовою.

Імперські ідеологи, Московська церква, ніколи не переставали виворювати міф про винятковість Росії та її месіанство. Великодержавний шовінізм постійно спрямовували проти іногородців, але насамперед проти “єдинокровних слов'янських братів” – українців. У 1800 р. “недремный великороссийский глаз” спинився навіть на українських церквах з трьома банями, й імператор Павло I заборонив ставити церкви в українському стилі. Російське “єдинообразие” насаджували в усі сфери українського життя.

У 1810 р. Києво-Могилянську Академію формально перетворено в Духовну Академію, а колегії ще раніше стали духовними семінаріями. Замість розсадника вищої освіти для всіх станів українського суспільства Києво-Могилянська Академія перетворилася в окрему духовну школу, яка повинна була стати твердиною обрусіння України. “Вона не тільки денаціоналізувала українську молодь, а й притягала на Україну молодь чужоплеменну, головню з Московщини, і сі приходьки московські оглянувшись та акліматизувавшись тут, бралися з “хахлушками” і осідали на духовних посадах, – згадував О. Лотоцький. – Так утворювалися тут московські кадри, що забирали поволі до своїх рук адміністративні нитки в справах духовних і змагалися зрусифікувати якраз той шар української нації, що стояв найближче до маси народної та з огляду на більшу культурність міг із свого боку найбільше сприяти її русифікації. Се не було самим лише “побутовим явищем” на тлі під'яремного становища України, – се була планомірно направлена лінія правительственної політики. Генерал-губернатор Правобережної України Безак подавав проект, щоб Синод, в цілях скоршого “обрусения края”, усе правобережне українське духовенство

¹ У 1786 р. указом Катерини II закрили Межигірський монастир, майно конфіскували, а в 1787 р., вночі, напередодні виїзду цариці з Києва, тут сталася велика пожежа. Тарас Шевченко у поемі “Невольник” писав “Як цариця по Києву з Нечосом ходила... І Межигірського Спаса вночі запалила”.

переніс до губерній московських, а натомість, щоб перенесено було на Україну духовенство з Московщини. Сю ідею піддав йому митрополит Київський Арсеній Москвин, що 16 літ сидів на Київській кафедрі, а сей останній запозичив її у відомого ідеолога московської церковної політики митрополита московського Філарета Дроздова” [45, с. 206–207].

У 1861 р. П. С. Морачевський підготував переклад Євангелія українською мовою. Щоб визначити наукову та духовну цінність цього перекладу, його надіслали до Академії наук і доручили академікам А. Востонову, А. Нижитенку та І. Срезневському прорецензувати рукопис. Після ознайомлення вони подали записку, в якій, зокрема, відзначали: “Евангелие, переведенное на малороссийское наречие г. Морачевским, есть в высшей степени труд замечательный и с учено-филологической стороны, и со стороны религиозно-нравственной. В первом отношении прежде всего представляется вопрос: способно ли малороссийское наречие на настоящей степени своего литературного развития и разработки, к внушению тех божественных и величайших истин, какие содержит в себе Евангелие? Вопрос этот переводом, по нашему мнению, разрешен как нельзя более удовлетворительно. Малороссийское наречие в нем, можно сказать, блистательно выдерживает испытание этого рода и уничтожает всякое сомнение, многими питаемое, в возможности выразить возвышенные идеи разума, возвышенные чувства сердца, не впадая в вульгарность, не огрубляя их, не парализуя.

Отделение, уверенное в несомненной духовно-нравственной пользе этого перевода для края, для коего он назначается, просило своего президента употребить ходатайство перед Святейшим Синодом о дозволении напечатать перевод г. Морачевского” [50, с. 129].

Переклад П. С. Морачевським Євангелія українською мовою викликав реакційне антиукраїнське збурення. Газети “Московские ведомости”, “Киевский телеграф” та інші шовіністичні видання друкували статті, в яких цинічно нав’язували фальшиву тезу, що Україна ніколи не мала окремої історії, ніколи не була окремою державою. Мовляв, український народ є лише частина, але істинна!.. російського народу.

У червні 1863 р. на ім’я міністра внутрішніх справ Росії П. Валуєва надійшло подання голови київського цензурного комітету Новицького, в якому той повідомляв, що до його відомства надіслано рукопис “Притчи господа нашего Иисуса Христа на украинский мови розказани”. Головний київський цензор висловлював сумніви щодо потрібності учням-українцям читати Євангеліє по-українськи, адже освіта по всій Росії “производится на общерусском языке и употребление в училищах малороссийского наречия нигде не допущено”. Послання Київського

цензора Новицького з'явилося тоді, коли страх за “єдино-неділиме” державне тіло Росії переповнював свідомість мільйонів чиновників імперії, адже у Польщі у цей час палахкотіло повстання.

Антиукраїнська реакція завершилася таємним циркуляром міністра внутрішніх справ Валуєва від 8 липня 1863 р., в якому наголошувалося, що “киевский генерал-губернатор находит опасным и вредным выпуск в свет рассматриваемого ныне духовной цензурой перевода на малороссийский язык Нового Завета. Принимая во внимание, с одной стороны, настоящее тревожное положение общества, волнуемого политическими событиями, а с другой – имея в виду, что вопрос об обучении грамотности на местном наречии не получил еще окончательного разрешения в законодательном порядке, министр внутренних дел признал необходимым, впредь до соглашения с министром народного образования, обер-прокурором Святейшего Синода и шефом жандармов относительно печатания книг на малороссийском языке, сделать по цензурному ведомству распоряжение, чтобы в печати дозволялись только такие произведения на этом языке, которые принадлежат к области изящной литературы; *с пропуском же книг на малороссийском языке как духовного содержания, так и учебных вообще назначаемых для первоначального чтения народа, приостановиться*” (курсив наш. – В. Л.) [70, с. 11].

Рукопис П. С. Морачевського, який з Академії Наук передали в Синод, пролежав там 45 років. Лише 1907 р. Євангеліє у перекладі П. С. Морачевського українською мовою у трохи переробленій формі побачило світ.

Сановники російського царату не дрімали, пильно стежили за тим, щоб українське слово не пробивалося до народу. З жовтня 1863 р. флігель-ад'ютант полковник Мезенцов пропонував з Києва III Відділові Канцелярії: “...Надлежит иметь правительству ввиду отнюдь не дозволять преподавания в народных школах на малорусском наречии, представив при том этот предмет наблюдению православного духовенства, столь много принесшего добра в деле отстаивания русской народности; итти далее уступки, сделанной учебным начальством здешнего края в видах педагогического облегчения в преподавании русского языка, объяснять по малорусски некоторые незнакомые ученикам слова, было бы крайне опасно” [69, с. 197].

Особлива імператорська комісія (“Совещание”) у складі Міністра внутрішніх справ (голови), міністра народної освіти, обер-прокурора Святійшого Синоду, головного начальника III-го відділення власне його величності Канцелярії та голови Київської Археологічної Комісії тайного радника Юзефовича запропонували 24 квітня 1876 р. вжити

особливі заходи проти українофілів. На основі їхніх пропозицій сформовано таємний Емський указ 18–30 травня 1876 р. У 1881 р. Святійший Синод Московської Церкви заборонив виголошувати церковні проповіді українською мовою. У 1912 р. Святійший Синод скасував дозвіл від 12 жовтня 1907 на викладання у церковнопарафіяльних школах Поділля українською мовою.

Проти національного пробудження і самоусвідомлення українців виступали різні урядовці, виховані у шовіністичних імперських традиціях “православия, самодержавия и народности”, без сумніву народності російської. Вони прискіпливо стежили за тими, хто мав якісь симпатії або хоча якесь відношення до українського руху. Полтавський губернатор Богговут у таємному листі міністру внутрішніх справ Росії від 4 лютого 1914 р. запропонував свої заходи-доповнення до всієї антиукраїнської системи, яка діяла в Російській імперії. Він зокрема, цілеспрямовано наголошував:

“Сельское духовенство в значительной степени также сочувствует украинскому движению и так как оно наиболее близко стоит к сельскому населению, то чрез посредство его идеи эти легче проникают в простой народ. Духовенство открыто пока не выступает, но несколько не противится движению и при всяком удобном случае дает понять народу, что он имеет собственный язык и собственную историю.

Полтавская Духовная Семинария также является местом, где с наибольшим успехом прививаются те же идеи. Учебное заведение это поставлено весьма плохо в смысле дисциплины: воспитанники крайне распущены, держат себя вызывающе и грубо, никогда Губернатору на улице не поклонятся, стараются проявить какую-то независимость и несомненно культивируют среди себя украинские идеи. Семинаристы, уезжая на каникулярное время в деревню, немало способствуют там развитию движения, так как отцы их, т. е. священники и другие члены притча, не оказывают ни малейшего воздействия на усвоение этих идей как их детьми, так и вообще всем населением.

Епархиальное Начальство, по-видимому, закрывает глаза на это движение и весьма мало интересуется тем, что делают и думают священники в деревне, а равно не обращает внимания на семинаристов” [71, с. 3–4]. Богговут запропонував такі заходи боротьби з українським національним рухом:

“10. Обратить особое внимание на сельское духовенство, на его политические убеждения. Выбирать благочинных с особым разбором, назначая людей твердых и энергичных. Необходимо во главе епархии ставить Преосвященных Архиепископов исключительно великоруссов и та-

ких же энергичных и твердых людей, вменить им в обязанность почаще объезжать епархии и видеть священников и иметь с ними побольше общения. Оказывать самое крутое давление на тех из них, которые заражены украинофильскими стремлениями. Епархиальных наблюдателей за церковно-приходскими школами назначать исключительно великоруссов, обязав их как можно чаще посещать школы, побольше общения со священниками и учителями и следить за направлением в церковно-приходской школе.

11. Обратитъ особое внимание на семинарии, на учебно-воспитательную часть в тих учебных заведениях. Ставить во главе их ректоров исключительно великоруссов, удалить немедленно всех слабых и бездеятельных ректоров. Учащий персонал должен быть только из великоруссов. За семинарии надо взяться как следует и искоренять гнездящийся в них дух и дать им должное направление” [71, с. 8].

Для придушення українського національного руху, осердям якого була Українська Церква, царський режим використовував також Першу світову війну. Як тільки російські війська зайняли Галичину, Буковину, Лемківщину, генерал-губернатор граф Г. Бобринський висловив свою програму: “Восточная Галиция и Лемковщина искони – коренная часть единой великой Руси; в этих землях коренное население всегда было русским, устройство их по сему должно быть основано на русских началах. Я буду вводить здесь русский язык, закон и устройство” [39, с. 61].

Чимало українських греко-католицьких священників вивезли в глибину Росії або на Сибір, присилаючи на їхнє місце російських “батьшок”. 19 вересня 1914 р. російська окупаційна влада заарештувала Андрея Шептицького, “бо в очах російського командування він був дійсним провідником галицького “мазепинства” [7, с. 24]. Митрополит перебував на засланні у Києві, Новгороді, Курську, в “почесному” ув’язненні в Спасо-Свфимієвському монастирі (м. Суздаль), але й там він не припиняв своєї екуменічної діяльності. У Києві висвятив о. Йосифа Боцяна, ректора Львівської духовної семінарії, на єпископа Луцького. 29–31 травня 1917 р. скликав Собор Російської Греко-Католицької Церкви (РГКЦ), екзархом якої призначив ієромонаха студита Леоніда Федорова. У тому ж році призначив о. Михайла Цегельського екзархом для грекокатоликів Великої України. Наприкінці 1917 р. Андрей Шептицький повернувся до Львова, підтримував ідею незалежності ЗУНР, за що був заарештований польською владою.

З того часу, коли Андрей Шептицький очолив Греко-Католицьку церкву, український національний рух в Галичині значно посилювався завдяки його бурхливій діяльності. Дотримуючись принципу гуманізм-

му, Андрей Шептицький “бажав зблизити до Католицької Церкви не тільки православних українців, а й увесь Схід”... [7, с. 121]. При цьому католицизм він розумів у широкому екуменічному сенсі. Митрополит “уявляв собі унію [...] у виді українського патріархату в Києві, що, визнавши примат папи, був би зовсім самостійним і юрисдикційно, і організаційно”... [7, с. 121].

“...Людство цього століття просувається крізь життя приземним поїздом, – наголошував І. Гриньох. – Митрополит Андрей плів крізь нього надземним повітроплавом!” [21, с. 18]. “...Ця людина мала в своєму духовному “Я”, що її ставило понад пересічність, щось, що робило її великою і небуденною людиною” [21, с. 17]. Домінуючою ідеєю Митрополита Андрея була “ідея з’єднання роз’єданого християнського світу” [21, с. 99] зі збереженням і розвитком особливостей кожної нації. Ідея Андрея Шептицького про з’єднання Церков на засадах національного гуманізму надзвичайно актуальна для українського християнського суспільства.

Особливо важким, кривавим був час розв’язаної в Україні московсько-більшовицькими агресорами війни, але прагнення українців позбавитися довготривалого колоніального ярма пожвавило духовне життя і відродження національної Церкви, яку знищували ортодокси московського православ’я. Уже в квітні–травні 1917 р. в усіх українських єпархіях відбулися церковні собори. В обговоренні питань загальноцерковного життя традиційно активну участь брали парафіяни. Зійшлися на рішенні скликати Всеукраїнський церковний собор, а Київський єпархіальний собор виробив проект нового парафіяльного та єпархіального статутів й обрав комісію зі скликання собору під головуванням єпископа Уманського Димитрія. Як і варто було чекати, Синод, до якого звернулися за дозволом, відповів, що “во Всеукраинском соборе не усматривается надобности вследствие имеющего быть в августе Всероссийского собора в Москве”. Єпископ Димитрій вийшов зі складу комісії, але інші члени її продовжували працювати. Всеросійський собор ініціативу України зустрів зневажливо і зверхньо – “хотли подняли нос”.

Уперше українська мова на церковній службі у храмі тоді ще формально Російської Церкви прозвучала 22 травня 1919 р., хоча “закон про Українську Автокефальну Православну Церкву” було видано ще 1 січня 1919 р.

Лише 14 жовтня 1921 р., на Покрову, в храмі святої Софії Київської зібрався Перший Всеукраїнський Православний Собор. І хоча рік був голодний, а залізничне сполучення складне, на нього прибули

472 делегати з усіх регіонів України. Серед них було чимало визначних діячів культури, освіти, мистецтва. *Собор визнав неканонічним акт приєднання у 1686 р. української Церкви до Московського патріархату, що знищило її автокефальність.* “Віруючий народ український стає вільним керівником у своїй Церкві: сам обирає на служіння Церкві всіх працівників, сам господарює в Церкві і самособорним голосом вирішує всі свої церковні справи”, – проголосив Собор у посланні до вірних.

Було відновлено Національну Українську Церкву, спадкоємицю Київської митрополії, що прибрала назву – Українська Автокефальна Православна Церква. А 23 жовтня 1921 р. у тій же Софії Київській, у присутності і молитовній співучасті всіх делегатів Собору і за великої кількості народу, поставили на першого архієпископа і митрополита Київського і всієї України протоієрея Василя Липківського.

“Уже в перші роки свого нового життя УАПЦ, – писав митрополит Василь Липківський, – налічувала не менше 1500 своїх парафій. А крім того, майже в кожному селі, де ще не встигли утворитися парафії, заснувались великі гуртки прихильників українського церковно-визвольного руху” [19].

Однак архітектори створення могутньої централізованої московсько-більшовицької імперії постійно були на чатах, щоб не допустити глибокого утвердження національної самосвідомості українського народу, бо це могло призвести “до ступеневого усамостійнювання, а в дальшому і до відриву України від Росії. Імперіяльні аспірації правителів Кремля мусіли стати цьому на перешкоді” [66, с. 26]. На початку 1929 р. партія більшовиків посилює кампанію терору проти Української Автокефальної Православної Церкви, яка активно займалася деросійщенням. Було репресовано цілі українські парафії, заарештовані єпископи, духовенство, активні віруючі, зруйновано багато церков.

1930 р. в Харкові відбувся відомий політичний процес над так званою “Спілкою Визволення України”, яка мовляв, готувала збройне повстання з тим, що реставрувати капіталістичний лад з військово-фашистською диктатурою. Однією із секцій цієї міфічної націоналістичної організації, за сценарієм ДПУ була Українська Автокефальна Православна Церква. Цей політичний фарс можна вважати вершиною юродства партії комуністів. Справа “СВУ” налічувала 250 томів. 45 провідних українських учених, письменників та інших представників світської інтелігенції було ув’язнено, запроторено в табори. *Під час цієї антиукраїнської кампанії знищено 32 єпископи і близько 10 тисяч священників Української Автокефальної Православної Церкви* [4].

Результатом патологічної ненависті московсько-більшовицького режиму до української культури й духовності було знищення впродовж

1917–1939 рр. 8 тис. пам’яток церковної архітектури, що становило 65 % усіх храмів України. Серед зруйнованих – чимало шедеврів доби давньоукраїнської держави – Русі [88], про що мовилося вище. До 1939 р. московсько-більшовицька влада і НКВС в УРСР майже реалізували “останню безбожну п’ятирічку”: діяло лише 3 % від дореволюційних православних храмів, не залишилося жодного відкритого костелу і монастиря. Лише в серпні–листопаді 1937 року в республіці заарештували майже 32 тисячі “церковників і сектантів”.

Василеві Липківському судилося бути національним проповідником – мучеником за віру. Під тиском ГПУ на Другому Всеукраїнському Православному Соборі (1927 р.) з Василя Липківського було “знято тягар митрополичого служіння”. Йому заборонили проповідувати. Більшовицька влада цькувала священика, який не відступився від свого народу, переслідувала, безпідставно ув’язнювала. 1938 р. Василя Липківського розстріляли. Але його звернення до прихожан: “Коли не станеш об’єднано в обороні своєї Вітчизни, то плакатимеш у московській неволі, як колись Ізраїль”, надзвичайно актуальне й сьогодні в умовах інформаційно-психологічної і військової агресії Російської Федерації проти України.

Українська Автокефальна Православна Церква стояла на перешкоді зміцнення нової російської імперії під назвою СРСР. Тому у 1930 р. вона була знищена комуністичним режимом. Шалена антирелігійна боротьба велася проти всіх церков і релігій, але тільки Українську Церкву більшовики знищили, а російську, хоч і напівживу, залишили, бо вона стояла на імперських позиціях.

Настала черга Української Греко-Католицької Церкви. 31 грудня 1939 р. контррозвідка УНКВС Львівської області відкрила агентурну справу “Ходячі” на митрополита Андрея Шептицького і духовництво Греко-Католицької Церкви [12]. Доктор історичних наук Дмитро Веденєєв розкрив технологію підготовки і ліквідацію 8–10 березня 1946 р. берестейської релігійної унії 1596 р. і возз’єднання з Православ’ям УГКЦ. Процес злиття церков пов’язаний із діяльністю “Ініціативної групи” на чолі зі священиком і видатним богословом Гавріїлом Костельником, чия особистість досі перебуває в центрі досліджень і суспільних дискусій.

11 січня 1941 р. Л. Берія доповів Й. Сталіну концептуальні положення поетапного рішення “уніатського питання”. “План агентурно-оперативних заходів щодо греко-католицької (уніатської) церкви” передбачав організацію керованої течії “за відрив від Ватикану” і створення “незалежної української церкви”, усунення колишніх ієрархів і заміну їх “надійними агентами” НКВД, націлював чекістів на цинічні

методи досягнення цілей. Так, велелюбна агент “Пісня” повинна була інсценувати спробу її “згвалтування” митрополитом Йосипом Сліпим, щоб розчистити шлях на місце предстоятеля УГКЦ агентові “Філософу”. 29 січня 1941 р. начальникові Львівського УНКВД доручили здійснити “План проведення вербування священика Костельника Гавриїла”. Священикові висунули “пропозицію щодо співпраці і дали гарантію” звільнення сина Богдана – учасника антирадянської молодіжної організації і розвідника ОУН. Проте дві спроби вербування провалилися, і Б. Костельника розстріляли в червні 1941 р. при “чищенні” львівських в’язниць.

У роки окупації Г. Костельник підтримав акт проголошення незалежності Української держави діячами ОУН, увійшов до Ради сеньйорів і президії Української національної ради. Від імені митрополита Андрея мирив ворогуючі фракції бандерівців і мельниківців. Відомості про це, а також свідчення на Костельника начальника відділу СД і поліції безпеки, гауштурмфюрера Кнорра, підвищили залежність священика від властей і обмежили його “маневр” у церковно-державних стосунках.

25 жовтня 1944 р. НКДБ реанімував справу “Ходячі” і розробку Г. Костельника. 1 листопада 1944 р. митрополит А. Шептицький помер, його престол успадковував митрополит Йосип Сліпий, що дотримувався категорично негативної позиції в питанні возз’єднання з Православ’ям.

Отець Гавриїл відігравав провідну роль у делегації греко-католиків, що виїхали до Москви, збираючись “ставити питання” про відкриття крупних єпархій УГКЦ у Києві та Харкові. 26 грудня 1944 р. делегація греко-католиків на чолі з К. Шептицьким зустрілася в будівлі НКДБ на Луб’янці з керівниками профільних підрозділів спецслужби (“під легендою” генералів-політробітників). Г. Костельник ознайомив високопосадовців візаві з ситуацією в регіоні: “Народ Західної України зустрів повторний прихід Радянської влади без ентузіазму... Галичани протягом довгих століть перебували під впливом західної культури, за своїм устроєм і політичним світоглядом значно відрізняються від українців східних областей. Звідси зрозумілі їх упередження стосовно Радянської влади, а також сила бандерівського руху”. Члени делегації пообіцяли, що “греко-католицька церква вестиме боротьбу з УПА шляхом роз’яснення і проповіді”.

У середині березня 1945 р. Й. Сталін санкціонував кампанію з ліквідації Греко-Католицької Церкви, в якій влада вбачала небезпечного конкурента насаджуваної офіційної ідеології та “агентуру Ватикану”, що прагнув відігравати свою роль у Східній Європі і післявоєнному врегулюванні. Активна допомога УГКЦ руху ОУН і УПА також не була

для сталінських спецслужб секретом. Результатом чисельних розмов, повчань і тиску на Г. Костельника з боку чекістів (вони діяли “під прикриттям”), що спеціалізувалися на “церковній лінії”, стало створення 28 травня 1945 р. “Центральної ініціативної групи” зі сприяння возз’єднання конфесій на чолі зі самим Г. Костельником, у складі деканів (благочинних) Антонія Пельвецького і Михайла Мельника, священника Сергія Хруцького. Підбиваючи підсумки оперативних заходів щодо агентурної справи “Фініш” (розпуск УГКЦ), МДБ УРСР склало доповідну записку “Про ліквідацію греко-католицької уніатської церкви в західних областях УРСР. Ініціативна група (ІГА) звернулася до духовенства і віруючих із закликом відмовитись від унії як від “історичної зради українського народу” і повернутися до “прадідівської віри, в материнське лоно російської православної церкви”. Г. Костельник провів 36 нарад з духовенством західних областей, А. Пельвецький – 30 нарад у Станіславській області, в Дрогобицькій області вів агітацію за возз’єднання декан М. Мельник. Г. Костельник видав книгу “Догматичні основи папства” з богословським обґрунтуванням відмови від унії.

Нарешті Львівський церковний собор 8–10 березня 1946 року, зібравши 216 делегатів-священиків і 19 мирян, оформив ліквідацію унії 1596 року і возз’єднання греко-католиків з РПЦ. У Львівському кафедральному соборі св. Юра оповістили, що ідею підтримали 997 священиків з 1270 (78 %). У основній доповіді Г. Костельник виклав історію унії, що налічує 350 років, і обґрунтував необхідність об’єднання церков. Постанову собору про ліквідацію унії затвердили Екзарх України митрополит Київський і Галицький Іоанн і предстоятель Російської православної церкви. Оцінюючи роль Гавриїла Костельника в ліквідації унії як “визначну”, МДБ УРСР писав М. Хрущову: “Будучи за своїми переконаннями людиною безумовно антирадянською, але в сфері церковній – безумовно противником Риму, Костельник щиро став на шлях реальної церковної політики, плекаючи мрію увійти до історії видатною особистістю, а ми цю мрію, як один з впливових стимулів, всіляко в нім збуджували” [12].

Отже, створення перших структур Московського патріархату у Львові і Галичині припадає на 1941 р., а остаточно – 1946 р., коли комуністичний окупаційний режим міцно затвердився в Західній Україні.

Сьогодні в Україні є такі православні громади: Українська Православна Церква Київського патріархату (УПЦ КП), Українська Автокефальна Православна Церква (УАПЦ), філія Московського патріархату під назвою Українська Православна Церква (використовуватимемо у скороченні її фактичну назву УПЦ МП). Додаймо до цього ще громади Російської Православної Церкви, Старообрядницької Православної

Церкви, Російської Вільної Православної Церкви, Грецької Православної Церкви тощо – і матимемо теперішню мозаїку православ'я в Україні.

Після успішного візиту в Україну 2001 р. Папи Римського Івана Павла II отримали сильний імпульс до розвитку, подальшого утвердження та посилення впливу Українська Греко-Католицька та Римо-Католицька Церкви, а також десятки різних християнських відгалужень: євангельських християн-баптистів, євангельських християн, християн-молокан, п'ятдесятників, адвентистів сьомого дня, адвентистів-реформаторів, свідків Єгови, лютеранів і багато інших [87, с. 476–477].

Майже всі ці названі і неназвані християнські, а ще й нехристиянські Церкви лояльно ставляться до Української держави і не є загрозою для її незалежності. УПЦ КП, УАПЦ, як і УГКЦ, твердо стоять на ґрунті української Державності, підтримують українські духовні цінності і відстоюють українські національні інтереси. “Реальну загрозу становить УПЦ МП, точніше – ієрархи цієї однієї з найчисельніших і найагресивніших церков, яка, по суті, є п'ятою колоною Москви у нашій державі” [43, с. 389], – зазначав у 2003 р. автор цього підручника.

По суті тими ж самими залишилися основні цілі й завдання Російської Православної Церкви Московського патріархату, наголосив доцент Київського національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова Михайло Олексієнко: збереження своєї “канонічної території”, до якої належить і Україна, єдиного релігійно-ідеологічного простору під егідою Московського патріархату як засобів утримання колишніх республік, тепер незалежних держав, в орбіті московської політики й інтересів Росії, відновлення у перспективі імперського об'єднання. Не випадково французька газета “Ле Експрес” писала: “Коли 20 мільйонів православних українців будуть підпорядковані Москві (МП), то суверенітет України буде фіктивним”. Ось чому Російська Православна Церква не надає канонічної автокефалії Українській Православній Церкві (УПЦ) ні Московського, ні Київського патріархатів. Що засвідчив, зокрема, Архієрейський Собор УПЦ МП від 15.12.1996 р., який визнав недоцільним надання їй автокефалії.

Незмінними залишилися форми, методи та засоби досягнення Російською Православною Церквою своїх цілей. Сьогодні вона є активним “інтегратором” і “збирачем” земель РПЦ, відзначив патріарх Алексій II на Архієрейському Соборі РПЦ 18.02.1997 р., “бере участь в інтеграційних процесах у рамках СНД, спрямованих на відновлення і зміцнення традиційних економічних, політичних, духовних, культурних й інших взаємозв'язків...”. Що ж у підсумку повинна дати така інтеграція? І патріарх відповідав, що важливим кроком у цьому напрямі є укладен-

ня білорусько-російського договору, на церемонії якого він навіть був присутній. Отже, білоруський варіант є цілком прийнятним.

Для збереження своєї “канонічної території”, розвитку “інтеграції” РПЦ встановила “конструктивні і взаємокорисні зв’язки” з більшістю країн СНД. Особливе значення надається співпраці з силовими міністерствами й органами країн СНД. “Необхідно, – вважав патріарх Алексій II, – установити міцніші зв’язки з арміями і правоохоронними органами не тільки в Росії, але і держав Співдружності”. Цим займається створений за рішенням Архієрейського Собору РПЦ Синодальний відділ із взаємодії зі Збройними Силами, правоохоронними органами.

Чи не маємо ми в Україні відповідні наслідки цієї співпраці? Можна пригадати надзвичайну активність і жорстокість правоохоронних органів, виявлені ними під час похорону патріарха УПЦ КП Володимира на Софійському майдані в 1995 р. І дивну їхню бездіяльність при захопленні Церквою Московського патріархату 45-го корпусу Києво-Печерського заповідника 1996 р. Адже міліція там перебувала і перебуває нині, мирно споглядаючи самоселів.

У збереженні своїх позицій московський патріарх важливу роль відводить місіонерсько-пропагандистській роботі у країнах СНД. Для проведення цієї роботи створений спеціальний Місіонерський фонд, засновником якого, крім МП, стали такі монополії-гіганти, як РАТ “Газпром”, ЗАТ “Селдом-Петербург” та інші потужні промислові та фінансові структури. Уже в перший рік існування було зібрано понад 1,3 млрд руб.

Особливе місце в пропагандистсько-місіонерській роботі РПЦ в Україні належить культивуванню міфу про майже повну незалежність УПЦ від Московського патріархату. Стверджується, що між двома Церквами існують лише (або радше) духовні зв’язки. Про те, що існують й інші зв’язки, зокрема фінансові, та ще й у доларовій формі, повідомлялося у пресі та в інших засобах масової інформації України. Однак ознайомимося з офіційними джерелами самої Російської Православної Церкви.

В одному з рішень Архієрейського Собору РПЦ 18–23 лютого 1997 р. можемо прочитати, що Собор затверджує створення Володимир-Волинської і Криворізької єпархій. Ось тобі і самостійність УПЦ МП! Щоб створити єпархію в Україні, необхідно мати дозвіл Москви. А хто ж тоді затверджує самих архієреїв на ті єпархії? Може, це самостійно робить УПЦ МП?

Звернемося також до іншого офіційного джерела – “Православного церковного календаря 1998 року” (видавництво Московської патріархії). Там можна прочитати, що митрополит Володимир (Сабодан) був постійним членом Священного Синоду Московського патріархату. Отже, приймав рішення і підписував відповідні документи верхівка РПЦ. Прізвища інших ієрархів УПЦ МП, що очолюють українські єпархії, наводяться під рубрикою “Єпископат Московського Патріархату”. Отже, підпорядковуються Московському патріархатові. Звідси випливає, що УПЦ МП – така ж незалежна і настільки ж українська, як була УРСР у складі СРСР.

Друге місце в місіонерсько-пропагандистській роботі РПЦ в Україні відведено маніпуляціям навколо “канонічності” РПЦ і “неканонічності” УПЦ КП. При цьому замовчується відсутність самих канонів утворення автокефальних церков та той факт, що сама РПЦ 140 років була неканонічною у тому розумінні, як вона це поняття нині трактує. Певний час перебували в “неканонічному” стані й деякі інші Церкви. Широко використовується також теза про РПЦ як “Матір Церкву”, тоді як ця “мати” є насправді дочкою Київської митрополії.

Звичайно, така діяльність РПЦ активно підтримується владними структурами Росії як матеріально, так і організаційно-правовими та силовими методами. Із бюджету Російської Федерації РПЦ виділяються значні кошти. Так, у 1994 р. вона отримала 9 725 млрд руб. Щодо організаційно-правової та силової підтримки, то промовистим прикладом цього можуть бути події у підмосковному Ногінську, де Богоявленський собор УПЦ КП було досить брутально забрано органами влади, що супроводжувалися ще й побиттям віруючих спецпідрозділами. На жаль, це не стало уроком чиновникам в Україні, які так запопадливо передавали корпуси Києво-Печерської лаври та інші храми Церкві Московського патріархату.

Патріарх Московський Алексій II 19 лютого 1999 р. у відповіді на привітання з нагоди його 70-річчя наголосив, що православна Церква завжди “защищала и будет защищать интересы Российского государства”. Безперечно, до кола цих інтересів входить насамперед Україна. Російська Православна Церква через УПЦ МП володіє великими багатствами в Україні, зокрема 7 911 церквами, 140 монастирями¹, з яких значна частина свого часу з допомогою офіційної влади була насильно відібрана в Української Греко-Католицької церкви та Української Автокефальної Православної Церкви. “Чи збирається Московський патріар-

¹ Дані на початок 2003 р.

хат віддати ці багатства їхнім справжнім власникам, тобто українському народові? – запитував Тимофій Бордуляк у газеті “За вільну Україну” 25 лютого 1999 р. і тут же відповідав: – Сумнівно, тим паче, що УПЦ МП здобула особливу прихильність нинішнього Президента України Л. Кучми та його дружини. Хто може сьогодні заперечити, що УПЦ МП не виконує активної ролі п’ятої колони в Україні, продовжуючи політику російщення? Чи в семи духовних семінаріях, духовній академії, 29 церковних училищах, 20 регентських школах і 5000 церковнопарафіяльних школах навчання відбувається українською мовою? Може, там виховують священників, регентів і молодь взагалі в дусі українського патріотизму, любові до України? Чи, може, їм розповідають, яку Гоголю українському народові чинив “старший” брат упродовж століть? Можливо, УПЦ МП скасувала анафему гетьману І. Мазепі або ініціювала таку акцію в Московському патріархаті? Про таке ніхто не чув”.

Антиукраїнська спрямованість Російської Православної Церкви не змінилася. Вона також активно працює нині над реалізацією імпершівіністичної концепції російського філософа Г. Федотова, який закликав працювати над тим, щоб самосвідомість українців утверджувала себе як особлива форма російської свідомості.

У контексті привнесення Російською Православною Церквою в українське суспільно-політичне та духовно-моральне життя московського світосприймання українські патріоти розглядали запланований на кінець 2002 р. приїзд до України патріарха Алексія II.

8 жовтня 2002 р. член Комітету Верховної Ради України з питань культури та духовності Павло Мовчан заявив, що Українська Православна Церква Київського патріархату і цей парламентський комітет пропонують патріарху Московському та всія Русі Алексію II утриматися від запрошення Голови Верховної Ради України В. Литвина відвідати Україну наприкінці 2002 р. У заяві Комітету Верховної Ради зазначено: “Громадяни України вельми здивовані, що запрошення надійшло не від ієрарха, рівного Вашому сану, як це прийнято в православ’ї, а від політика, що не має жодної причетності до Церкви. Запрошення до Вас розцінене в Україні як канонічний і етичний нонсенс”. У заяві також зазначалося, що “мільйони українських православних християн пов’язують з Вашим ім’ям небезпечний, нестабілізуєчий чинник у релігійному житті України. Виходячи з вищесказаного, Ваш візит в Україну на запрошення Голови Верховної Ради України небажаний... більшість українського народу вважає Вас персоною нон-грата в Україні, просимо Вас відмовитися від Вашого плану відвідування України” [52]. П. Мовчан висловив упевненість, що візит Алексія II в Україну

не принесе нічого, крім дестабілізації в українське суспільство, сприятиме поглибленню розколу між церквами Московського та Київського патріархатів. Депутати Павло Мовчан і Лілія Григорович розцінювали можливий візит як поглиблення “відродження (і досить глибокого) Росії в Україні”. Комітет Верховної Ради України з питань культури та духовності також звернувся із заявою до українського спікера з проханням відкласти своє запрошення.

Іншу думку висловив Центр підтримки канонічного православ'я “Київська Русь”. Він вважав, що приїзд Алексія II допоможе консолідувати українське суспільство. Голова цієї громадської організації Сергій Фільчашкін зазначив, що саме зараз українське суспільство потребує зміцнення державної влади, спільних дій щодо боротьби з проявами релігійної непримиренності, різних форм крайньої людської агресивності, особливо тероризму. А що думали з цього приводу науковці, експерти, священнослужителі?

Доктор богословських наук Дмитро Степовик наголосив на двох моментах. Перший – це не правочинність спікера парламенту Володимира Литвина робити офіційне запрошення для патріарха сусідньої держави. Добре відоме конституційне положення щодо відокремлення Церкви від держави, а також те, що він не міг його запросити як депутата, скажімо, парламенту сусідньої держави – Російської Федерації, тому що патріарх Алексій II не був депутатом. Отже, з канонічного погляду таке запрошення було нонсенсом і абсолютно не відповідало традиціям і правилам не тільки православних, а й католицьких та протестантських церков. Другий момент, на який звернув увагу Д. Степовик, – це те, що Алексій II за час свого патріаршества, а це понад 10 років, виявив себе великим недругом України, і не тільки України загалом, а й українських християн. Усі заяви під час приїзду в Одесу, Крим “дихали”, так би мовити, великою недружністю до України, щоб не сказати ворожістю.

Алексій II домігся ухвалення досить-таки недемократичного закону про те, що домінуючою конфесією у Російській Федерації є саме Російська Православна Церква. Очевидно, таку ж ідею він розвиватиме і тут, в Україні. А в нас інший закон, і йдеться про певні доповнення до нього. І якщо такі, як вони, будуть у такому ж російському варіанті, то домінуючою стане лише Київська митрополія Російської Православної Церкви, яку вони трактують, як єдину канонічну, тому, звичайно, нічого доброго з цього не вийде. Більшість християн не належить до цієї Церкви, а до Київського патріархату, автокефальної, греко-католицької, римо-католицької і багатьох протестантських конфесій. Тому

його можливі заяви на цю тему будуть дуже негативні і не сприятимуть спокійному розвитку церковного та громадського життя. “Ми – християни, і нікого не робимо ворогами, – акцентував Д. Степовик. – Але, враховуючи всі ці моменти, а також дуже своєрідну ситуацію в політичному житті України, кажемо, що ваш візит, патріарше Алексію II, є несвоечасним. І ми знаємо, що ви в Україні для мільйонів наших громадян є персоною нон-грата. Тому утримайтеся від цієї поїздки. Тим паче, що запрошення вам зроблене не церковною організацією, а спікером парламенту, яке є більш ніж сумнівне з канонічної точки зору. І те, що Київська митрополія Російської православної церкви називає себе Українською православною церквою, – нонсенс, розрахований на обман багатьох віруючих, на те, що наші люди в канонах не обізнані. А хто знає ці факти, то бачить облудність і неправдивість усіх цих суджень” [31].

Ректор Київської духовної академії і семінарії Київського патріархату, єпископ Димитрій Рудюк зазначив, що “візит Алексія II в Україну не бажаний тому, що до політичної ситуації, яка склалася в Україні, додається ще й неспокій релігійної ситуації. Тим більше, що патріарх не завжди толерантно висловлювався щодо помісності самої Української Церкви. Болгарія, Сербія, Албанія, Грузія, які набагато менші за кількістю населення, за територією, потенцією, давністю християн і традицій у цих країнах, дозріли і вже давно мають помісні православні церкви. На думку ж патріарха Алексія II, виступ якого не раз транслювався по телебаченню, Україна ще не дозріла, мовляв, до автокефалії їй ще треба дорости. І це тисячолітній золотoverхий Київ, з якого православ'я пішло по всій Русі, навіть на північ, до Московії, ще не доріс до автокефалії?! Це, звичайно, образа.

Варто згадати і 1991 рік, коли приїзд патріарха до Києва викликав досить-таки бурхливу реакцію віруючих, які не хотіли його бачити, і він якимись потаємними ходами добрався до Софії Київської, щоб відслужити там літургію. Не думаю, що від того часу ставлення віруючих саме Української Православної Церкви, її автокефалії змінилося. Якщо змінилося, то, навпаки, в гірший бік. І тому вважаю, що візит патріарха Алексія в Україну не на часі” [31], – наголосив Дмитро Степовик.

Дуже важливі думки з цього приводу висловив також завідувач відділу політичних і гуманітарних досліджень Національного інституту стратегічних досліджень Сергій Здіорук: “Рефрен приблизно такий: Москва хоче закріпити свої тверді й зрозумілі повноваження як імперської столиці. Ситуація така: відбулися вибори і Верховна Рада є. Грядуть президентські вибори. Та є якась невизначеність і трішки при-

забуто, що для нас є Російська православна церква. Що це не просто суб'єкт духовного, а й політичного, освітнього впливу, суб'єкт формування ментальності... А для нас небажано, і це абсолютно зрозуміло, бо в умах породжує ілюзію, що ми досі не є самостійною державою і не можемо керуватися своїми натхненниками як у царині політичній, так у духовній і церковній.

Однозначно можна сказати: така візитація в часи, коли ми хочемо сформувати абсолютно твердий і чіткий вектор поступу в Європу і бути самостійною державою, заважає нам це зробити. Подивіться, ми маємо сьогодні важливі події: повинні відзначити 70 років Голодомору, який був страшенно нищівним для України. Російська церква так не вважає. Ми хочемо засвідчити, що до наших визначних діячів, таких, як Іван Мазепа, Симон Петлюра, ми ставимося по-державницькому, по-українському. Нам кажуть, що це негідники, а ми повинні шанувати, приміром, такого царя, як Микола II, якого канонізували, і наші віруючі мусять у молитвах його згадувати. 14 жовтня виповнилося 60 років УПА, яку не переносить ні Російська церква, ні російський уряд, ні навіть російські демократи. Але ж УПА боролася за ту державу, в якій живемо ми. Комусь це подобається чи ні, але саме УПА воювала за Українську соборну самостійну державу. І ми в такій державі живемо. Може, не в дуже соборній, самостійній, але українській...

Маємо так чи інакше визначитись щодо Євросоюзу і НАТО. Якщо перегородимо цю Європу знову величезними бар'єрами і колючими дровами, то ми туди ніколи не потрапимо. Або вже після Афганістану, Ірану і ще когось. Очевидно, це вже будуть інші цивілізації. А в контексті європейської християнської цивілізації – ні. Тому що російське самодержавство, російський шовіністичний церковний рух не хоче цього.

Тому, скажімо, спілкування нашої Церкви з російською – це не просто питання духовності чи віросповідання, а принципове, стратегічне і нашої візії: як ми себе бачимо? Чи зреалізуємось найближчим часом, у найближчих десятиліттях, як самостійна нація і держава? І не бачити, що в цьому напрямі, в цьому поступі церковна справа і церковна політика посідають одне з ключових місць, яке формує і національну свідомість, і особливості світосприйняття, і, найголовніше, – саму себе як націю, то це було б страшенною помилкою. Тому навіть і ті політики, які виступають за такі спілкування, за такі візити, можливо, повною мірою або не усвідомлюють, або просто йдуть за кон'юнктурними сучасними потребами свого політичного угруповання і не переймаються тими надзвичайно важкими наслідками, які можуть нас спіткати на цьому шляху" [31].

Низку важливих аспектів стосовно функціонування так званої Української Православної Церкви Московського патріархату та Української Православної Церкви Київського патріархату обговорили під час “прямої лінії” читачі газети “Молодь України” з патріархом Філаретом. Доцільно тут подати окремі запитання і відповіді.

— **Низький уклін, Ваша Святосте! Мене дуже хвилюють ось такі два питання. У Києві церкви поділені між різними конфесіями. Я і моя родина весь час ходили у Володимирський собор і в Києво-Печерську лавру. Але ось дехто почав закидати нам: “Не можна ходити у Володимирський собор, бо він уже не наш”. Але як же так? Я — православна українка, живу в Україні і Володимирський собор — також український. Як і всі інші церкви, в тому числі — і наша Києво-Печерська лавра. Але коли я туди піду або в яку іншу церкву, то мене запитують: “А якої ви конфесії?”. Але ж я йду сповідатися і причащатися до церкви, а не до конфесії. Чому на моїй землі мені повинен хтось вказувати?**

— Можна ходити в будь-яку православну церкву: чи церкву Київського патріархату, як Володимирський собор, чи в церкву Московського патріархату, як Києво-Печерська лавра, і в інші храми. Бог, якого ми сповідуємо, єдиний для всіх. І благодать Божа сходить від Духа Святого, що діє в усіх храмах. Залежить дія благодаті Святого Духа не від того, в яку церкву ви ходите, а від того, як, з яким настроєм молитесь до Бога, як вірите і чим ви живете. Якщо ви живете з любов’ю і в вашій душі мир, спокій — у таку душу і може сходити благодать Святого Духа. І ви, мабуть, у своєму житті це відчули. А якщо в душі християнина кипить ненависть, нелюбов, ворожнеча, то, скажіть, хіба може в такому серці жити благодать Святого Духа?! Благодаті Святого Духа в такому серці нема місця. І якщо в Лаврі розпалюють таку ворожнечу і ділять людей: одні, на їхню думку, канонічні, а інші — неканонічні, то це вже не по-Божому. І тому серед таких віруючих і таких священиків благодаті Святого Духу нема, бо своєю поведінкою вони проганяють його зі своєї душі. Адже в Святому Письмі сказано, що Христос прийшов урятувати всіх людей, а не тільки якусь частину. Мовляв, виходить, ніби московську він хоче врятувати, а київську — ні.

— **От я думаю, коли є чиновники — порушники закону державного, то такі священики — порушники Закону Божого.**

— Є священики різні. Є справді пастирі від Бога, а трапляються, на жаль, пастирі, які турбуються лише про виконання якоїсь треби і за це отримати гроші. Це так звані найманці, про яких навіть Господь Ісус Христос сказав у притчі про доброго пастиря: “Добрий пастир покладає душу свою за паству, за овець”. Якби той священик, до якого

ви звернулися, був справжнім пастирем, то він би по-справжньому турбувався про те, як вам допомогти прийти до Бога, очистити свою душу. Отоді він був би пастирем. А оскільки він не дбав про вашу душу, то це звичайний найманець. А ви ходіть до храму, моліться, Бог знає ваші добрі наміри, і це ви самі відчуєте.

– Доброго дня! Я – киянка, інженер Зінаїда Олександрівна. Таке запитання в мене до Вас: що це за Московський патріархат і чому він у нас, коли Київ значно старший, коли православ'я у нас стало тоді, коли Москви і в згадці не було? Соромно мені й за те, що церкви Московського патріархату повели себе ганебно під час приїзду в Україну Святійшого Отця Папи Римського. Вони себе поводили не просто некоректно, а, повторюю, просто ганебно. Вони осоромили Київ, вони осоромили Україну. Що це означає, чому їх не можна зупинити? А ще їх підтримує Верховна Рада, Президент, силові структури. Не можемо цього зрозуміти.

– Існування Московського патріархату на території України обумовлено історично. 1686 року, більше трьохсот років тому, Київську митрополію, тобто Українську церкву, підпорядкували, а точніше – за гроші купили московські царі. І з того часу Київська митрополія – Українська церква – була в складі Московського патріархату. Але коли стала Україна незалежною державою, тоді ми підняли питання про те, щоб в Україні була Помісна Православна Церква, незалежна і рівна з іншими помісними православними церквами. 1991 року, 1–3 листопада, провели Помісний Собор усього духовенства, єпископів, представників духовних шкіл, монастирів, і на цьому Соборі прийняли ухвалу про незалежність і самостійність Української Православної Церкви.

Українська церква – це 60 відсотків парафій всього Московського патріархату. Тобто за кількістю парафій вона ставала більшою ніж Російська церква, і тоді Москва вжила необхідних заходів, аби не допустити цього відокремлення. За вказівкою Московської патріархії був проведений так званий Харківський собор – незаконний як з погляду церковних канонів, так і з точки зору українського законодавства. Він розділив Україну на дві частини, відтак і маємо сьогодні це протистояння між Київським Патріархатом, тобто правдивою Українською церквою, і патріархатом Московським, який прикрився назвою Українська Православна церква і вводить людей в оману. Адже багато українців відвідують храми Московського патріархату, вважаючи що це Українська церква. А насправді це російська церква на території України, що підтвердив недавно і сам Патріарх Московський і всія Русі Алексій II. У відповідь на слова представника державного комітету України у

справах релігій, що Українська православна церква Московського патріархату має самостійність і незалежність, він сказав, що церква ця є частиною Московського патріархату. Отже, Алексій II наголосив, що церква Московського патріархату – чужа для українців. Я не хочу сказати, що чужими для нас є віруючі, які відвідують ці храми, адже вони – наші співгромадяни. Але керівництво тієї церкви вводить в оману свою паству, тому й маємо сьогодні таке протистояння – не тільки в Києві, а й узагалі по всій Україні. Це нездорове явище, але виправляти його слід мирним шляхом, не вдаючись до насильства. Правда Божа завжди перемагає. І коли на нашому боці буде Бог, – а він буде прихильний до нас, якщо не тільки декларуватимемо християнську любов, а й житимемо за її законами, – тоді й переможемо.

Що стосується визнання нашої Церкви, то це тривалий процес. Російську православну церкву також не визнавали 141 рік¹, але вона була місцем, де люди шукали своє спасіння, приймали священні таїнства. Так само і наша Українська православна церква Київського патріархату є справжньою, бо там діє благодать Святого Духа...

– Ваша високосте, звертається до Вас учителька Галина Петровська з Києва. Ми всі мріємо про єдину Українську національну церкву. Допоки ж наші історичні пам'ятки, зокрема Києво-Печерська лавра, належатимуть не нам? І доки триватиме зросійщення українських віруючих та вороже ставлення до них? Хочеться померти, знаючи, що все українське належить Україні...

– Відчуваю, як ви хвилюєтесь, і розділяю ваш біль. Зросійщення українського народу триватиме доти, доки існуватиме на нашій землі Московський патріархат, допоки богослужіння в його церквах відправлятимуться тією ж мовою, що і у Росії (курсив наш. – В. Л.). Усе це зовсім не означає, що до Української церкви не повинні належати росіяни. Якщо вони розмовляють російською і дітей своїх віддають до шкіл з російською мовою навчання, це не означає, що ми повинні ставитися до них вороже. Проте в Україні мовою богослужіння має бути українська, так само як у Греції – грецька, в Румунії – румунська, в Болгарії – болгарська (курсив наш. – В. Л.). Але потроху іде процес повернення до українства. Адже і зросійщення українського народу відбувалося поступово. Петро I ввів російську мову в духовних навчальних закладах, і проповідь у церквах стала виголошуватися російською. Таким чином до цієї мови привчили українців. Ви вчителька і добре знаєте, як усе це відбувалося. Але у нас є своя держава, є своя Церква, і ми повинні скерувати життя нашого суспільства у правильне українське русло.

¹ Від 1448 р. по 1589 р.

– Дуже дякую Вам, Ваша Високосте. Здоров’я Вам!

– Звати мене Вагнеса, я киянка, маю до Вас два запитання. Якщо немає різниці між богослужіннями, які ведуться Київським і Московським патріархатами, то чому Ви не маєте права провадити службу Божу у Києво-Печерській лаврі? Чому доходи звідти ідуть до Московії, коли мали б залишатися в Україні?

– Слушне запитання. Знаєте, що цікаво? Хоча я не можу служити в Києво-Печерській лаврі, але я її священний архімандрит. Завдяки моїм старанням 1988 року Києво-Печерська лавра, яка перед цим була закрита майже 30 років, знову відчинила свої двері. Моїми зусиллями були відремонтовані і храми Нижньої лаври, і багато корпусів, навіть звели один новий.

А пішли ми звідти не з власної волі – нас вигнали силою прихильники Москви, які й сьогодні не пускають до Лаври не тільки патріарха, а й наших єпископів, духовенство. Коли наші віруючі приходять до Лаври на сповідь, тамтешні священники їм у цьому відмовляють. Це свідчить тільки про те, що їхня церква стоїть не на правильному християнському шляху. Ви ж читаете Євангеліє, отож знаєте, як одного разу Ісус Христос проходив через Самарію і його там не прийняли. Тоді його учні сказали: “Господи, дозволь нам звести блискавку з неба і знищити цих людей, які не прийняли тебе”. А Господь сказав: “Хіба не знаєте, якого ви духу?”. Так і ми маємо прощати всім, хто не розуміє, що робить...

– Маю до Вас ось яке питання, Ваша Святосте. Воз’єднання України з Росією приєднало цю державу до нашої віри, а не навпаки, чи не так?

– Християнство на теренах східних слов’ян почало розповсюджуватися з Києва. Саме в цьому місті 988 року відбулося перше всенародне хрещення наших предків, коли Москви ще взагалі не існувало. Тому, безумовно, Київ є центром східного православ’я, а Москва не має права претендувати на якусь вищість, зверхність стосовно України! Коли Москву сьогодні називають третім Римом, то маємо пам’ятати, що вона сама привласнила собі цей титул.

– А Богдан Хмельницький погодився на об’єднання з Росією¹ тільки тому, що росіяни прийняли українську віру, тобто триперстне хрещення?

– Я думаю, це не зовсім так. Православна церква визнає і двоперстне, і триперстне хрещення. Трьома пальцями хрестилися ще в перші

¹ У часи Богдана Хмельницького держави з назвою Росія не існувало. Нинішня Росія тоді називалася Московським царством. Тільки після того як Петро I украв давньоукраїнську назву Русь, Московське царство з 1721 р. стали називати “Российским государством”.

роки християнства. Були випадки, що хрест клали і двома перстами. А на Заході християни хрестяться взагалі всією п'ятірнею. Пам'ятаймо: має значення тільки те, з яким почуттям, з якою свідомістю кладемо на себе це святе знамення. Якщо робимо це, одночасно згадуючи розп'ятого на хресті Ісуса Христа і його страждання за наше спасіння, то все це справді і має сенс.

Хоча, звичайно, існує певна традиція. І в Україні, а потім і в Росії поступово ввели триперстя. Тих, хто не хотів приймати новий обряд, Петро I або знищував, або розганяв по околицях Російської імперії. Тому зараз багато старообрядців є в Молдові, на Буковині, у Сибіру чи на Кавказі.

А щодо Богдана Хмельницького, то слід пам'ятати, що він не приєднував Україну до Росії. Насправді це був військовий союз двох народів, які сповідували одну православну віру. Історичні обставини змушували Хмельницького шукати цього союзу з Московією в боротьбі за незалежність своєї держави. То вже після смерті гетьмана спотворили цей договір, оригіналу якого, до речі, до сьогодні не збереглося. Нам, українцям, слід знати правдиву історію своєї держави і свого народу. І я дуже радий, що вас це питання цікавить.

– Ваша світла Величносте, доброго Вам дня і здоров'я бажає Раїса Іванівна з Києва. Зателефонувати мене змусив “крик душі”. Пішли ми недавно до Києво-Печерської лаври на поклоніння до животворящего Господнього Хреста. Стоїмо в черзі, а біля нас – священники, які нашу, Українську, церкву клянуть, наших святих отців розкольниками називають. Допоки це триватиме? Ми пішли до нашої святині, а це ніби якась чужа країна...

– Та ще й у серці нашої столиці... Так, згоден з вами. Але, на превеликий жаль, належить Лавра не українській Помісній Церкві, а – поки що – Московському патріархатові. Стосовно ж ставлення до наших віруючих, то не слід забувати, яким було ставлення до Ісуса Христа з боку іудеїв. Коли він не тільки проповідував любов, а й зцілював, воскрешав, повертав людям зір, а вони після всіх цих добрих справ як про нього говорили? Кажали, що це в нього вселився нечистий дух. Так люди казали про Бога, Творця, який прийшов порятунку їх від гріха і смерті. А його розп'яли на хресті. “Якщо ти син Божий, зійди з хреста”, – казали йому вороги. А він лише звертався до Бога з молитвою і просив: “Отче, прости їм, бо не відають, що творять”. Так само і ми маємо пробачити своїм недоброзичливцям, бо вони не розуміють, що коять. Якщо йтимемо цим шляхом, Господь нам допоможе. І буде нам легше, коли навчимося прощати таким людям і бажатимемо їм добра.

– І ви знаєте, Ваша Святосте, у тій черзі один священик казав: “Не ходіть до церкви Київського патріархату, чим менше даватимете грошей на її існування, тим швидше вона загине”. – “Як ви можете так говорити, – запитую, – адже Бог один”. Бо як мовиться? З одного джерела...

... не витікає солодка і гірка вода. Це правда. Із божественного джерела тече тільки вода солодка. А джерело це – любов, мир, злагода, терпіння. Тому те, що ви чули у Лаврі про ненависть до Київського патріархату, є гіркою водою.

– Там навіть книжечку чи іконку не продадуть, якщо звернетесь до них українською...

– А ви продовжуйте говорити українською і переконуйте, що це наша рідна мова. Що це мова Української держави.

– Добрий день! Може, мої запитання здадуться Вам не зовсім коректними, Бога ради – даруйте. Я – звичайний прихожанин, відвідую храми КП і МП. Як виходить, бо йду до Бога. Друзі кажуть: мусиш визначитися й ходити лише в одну. Бо, мовляв, я не маю права онуків хрестити в одній церкві, а дітей вінчати, скажімо, в другій. Так само й сповідатися... Чи допустимі церковними канонами отакі вольності?

– Ви чините цілком правильно. Бо й Київського патріархату, й Московського – храми православні. Й віруючі туди приходять православні. Можна хрестити в одній церкві, вінчати – в іншій і навпаки. Виникає запитання, а яка ж різниця? Чому відбувається протистояння? А тому, що **Київський патріархат** – це Церква, яка свідчить про себе як Церква українського народу – тобто Помісна Церква, незалежна від церков інших держав. Наприклад: грецька, румунська чи болгарська – Церкви свого народу. І вони в адміністративному управлінні не залежать ні від Константинополя, ні від Києва, ні від Москви. І такою ж є церква Київського патріархату. Московського – також православна, але російська.

– У цих церквах пояснюють, що вони не підпорядковуються Москві. Що це автокефальна...

– Вони кажуть неправду. Це спростував недавно, в кінці червня, патріарх Алексій. Коли державний чиновник – представник Державного комітету у справах релігій дав інтерв'ю, де сказав, що Українська православна церква Московського Патріархату є самостійна й незалежна в управлінні, то через день-два патріарх Алексій виступив і сказав, що так, Українська православна церква є частиною МП, і підкреслив, що ніяка вона не самостійна й не незалежна в управлінні. А вона є частиною МП на території України. І тому правдиво треба було б сказати так: це

є Російська православна церква в Україні. У цьому й полягає різниця між КП і МП в Україні. А ви чините правильно: ходіть до церкви, яка вам більше до вподоби.

– Даруйте за незручне запитання, але кажуть, що отця Філарета відлучили од церкви. Тому Церква, яка перебуває під його впливом, не має Божої благодаті. Мені важливо од Вас почути міркування...

– Це вони хочуть, щоб не було благодаті. А насправді благодать є. Те, що вони зробили (оголосили, що позбавляють мене священного сану і ще й відлучають мене од Церкви, від Христа відлучили, від православної віри), – це для того, щоб залякати віруючих. Насправді нічого цього не відбулося. Як був я архієреєм православної Церкви – патріарх, – так і є. І як була на мені благодать Святого Духа, так і є. Це залежить од мене – як я ставитимусь до Бога, до Христа. Чи сповідуватиму Його, чи слухатиму Його, чи любитиму і чи виконуватиму Його заповіді. Якщо вони кажуть, що я, як Патріарх, незаконний, недійсний, нема благодаті, то виникає запитання... Я висвятив 82 архієреїв, зокрема переважну більшість архієреїв Московського патріархату – того ж Сабодана Володимира і митрополита Кирила Смоленського, митрополита Філарета Київського, митрополита Володимира Петербурзького, митрополита Ювеналія... 82 архієреїв висвятив! Чи дійсні вони, ці архієреї? Якщо я не дійсний, виходить, що не дійсні й вони...

– Безумовно, виходить, що так...

– А ці 82 архієреї висвятили тисячі священників, які працюють і в Росії, і в Україні. У КП і МП... Дійсні вони – чи ні? Якщо ні, то, виходить, уся Церква недійсна – не лише КП, а й МП. І якщо б сприймати все це розумом і аналізувати, то не робили б таких помилок. А то люди сприймають усе це за чисту монету, а в дійсності все це неправда. Омана. Тому не вірте маніпулятивній пропаганді, що нібито я позбавлений сану і відлучений від Церкви. Бог мене не відлучав. І Христос не відлучав. І благодаті Святого Духа не позбавляв. Бо священства, зокрема й єпископства, – позбавити неможливо. Так само, як неможливо позбавити благодаті хрещення. Один раз хрестили – вдруге неможливо. Бо ми в Символі віри засвідчуємо: вірую і сповідую єдине хрещення.

– Щире вітання Вам, Святійший Патріарше всієї Руси-України Філарете. Лідія Петрівна Барабаш з Полтави. Нас хвилює доля Свято-Миколаївської церкви, яку так нахабно забирає Московський патріархат. Дуже нахабно! Для нас це дуже велика несподіванка. Прикро, що в нас, на Україні, безборонно забирають наше духовне багатство!

– Я знаю про цю біду. Неправдою забрали храм Святителя Миколая, який з самого початку належав Київському патріархатові. Знаю, що

відбувся суд. Ми з рішенням його не погодилися. Причина в тому, що Московський патріархат, підписавши Меморандум про незастосування сили в міжрелігійних відносинах, порушує його, а документ цей був підписаний у присутності Президента України Леоніда Даниловича Кучми. І тому наше звинувачення на адресу керівництва УПЦ Московського патріархату і, зокрема, керівництва Московської єпархії в Полтаві в тому, що вони порушують Меморандум, підписаний їхнім керівником Володимиром Сабоданом. По-друге, влада повинна керуватися законом і бути неупередженою до КП і МП. Однаково ставитися як до однієї конфесії, так і до другої. У Полтаві ми цього не бачимо. Бачимо там неправду. Коли силою забрали, до речі, козацький храм. Ми відстоюватимемо своє право на цей храм, захищатимемо і наше духовенство, і наших віруючих. Думаю, будемо спроможні досягти цієї правди.

– Кор. “Молоді України”. Ваша святосте, Леонід Макарович сказав, що у нас уже помісна церква є... Ми розуміємо як вона є. А взагалі – як ви бачите подальший шлях?

– Леонід Макарович висловив слушну думку – я підтримав. Бо й сам про це думав, тільки не говорив. Справді, в Україні існує Помісна Православна Церква. Бо на сьогодні КП є найпотужнішою церквою. Маємо в Україні майже 3,5 тисячі парафій, 29 єпархій, 2 духовні академії, 6 семінарій. Є в нас монастирі, духовні училища, своє видавництво. Церква живе повнотою церковного життя, її сьогодні вже підтримує 10 мільйонів православних українців, тоді як УПЦ Московського патріархату з її величезною кількістю зареєстрованих парафій – лише 5 мільйонів. І про це свідчать усі соціологічні опитування: українські, російські, західноєвропейські. Тобто ми переконалися, що КП – найбільша в Україні Церква. І вибори це підтвердили. Бо перемогли все ж демократичні сили. А ми їх підтримували.

Щодо ставлення Константинополя і Москви, то воно різне. Якщо Константинополь зайняв позицію підтримки Автокефальної Церкви, тобто Помісної, незалежної, то Москва – протилежну – не відпускати Українську Церкву. І ось вони зіткнулися. Виходячи з цього нам нічого не залишається, як іти своїм шляхом – розбудовувати Помісну Українську Православну Церкву.

Не дивує, що найбільша кількість громадян України взагалі є нерелігійними. Комуністи за 75 років зробили для цього дуже багато, знищуючи та грабуючи церкви та ведучи непримиренну боротьбу з “опіумом для народу”. Обнадіює те, що відсоток атеїстів останніми роками має тенденцію до зниження.

Втім, не до всіх конфесій в Україні комуністи ставилися однаково погано. Поставивши собі за мету цілком знищити Українську Автоке-

фальну та Греко-Католицьку церкви, Російську православну “товариші” зробили своїм знаряддям, засобом впливу на релігійних громадян, і закономірно, що українські ліві, які звикли у всьому підкорятися та прислуговувати Москві, є палкими симпатиками Московського патріархату. Відомо, що у свій час комуністи знищили Греко-Католицьку та Українську Автокефальну Православну церкви. Нині Українська Православна Церква Київського патріархату, Греко-Католицька церква та Українська Автокефальна Православна Церква за кількістю своїх вірних у понад три рази перевищують Московський патріархат.

– Ваша Святосте, відомо, що духовні цінності мають і матеріальну цінність. Чомусь бере навіть страх, щоб Москва не забрала те, що належить Україні, як вона зробила це з історичними цінностями...

– Така небезпека справді є. І вона полягає в проекті закону, де йдеться про те, щоб надати право юридичної особи центрам, тобто УПЦ Московського патріархату і УПЦ Київського патріархату як і всім іншим. А що за цим ховається? Те, що Центру належатиме майно. Коли ліквідується та чи інша релігійна громада, то майно переходить до Центру. І ось уявіть собі, що ченці Києво-Печерської лаври скажуть, що хочуть бути у Помісній Церкві і перейдуть до Київського патріархату, а за законом майно це належить Московському патріархату, їм скажуть: ідіть, куди хочете, а майно – наше. Якщо буде ухвалено такий закон, то всі храми Московського патріархату, а він володіє переважною більшістю, будуть закріплені за Московським патріархатом.

– Як не допустити цього?

– Не ухвалювати такого закону доти, доки не утвориться єдина Помісна Українська Православна Церква.

– Ваша Святосте, у мене, на мій погляд, дуже важливе запитання, яке хвилює багатьох: територія монастиря вважається територією тієї держави, на якій він розташований. Така ситуація: територія монастирів Московського патріархату – привід для того, щоб вести антидержавну роботу. Я бачила не в одному монастирі, як молодчики олімпійської виправки через ці монастирі потрапляють в Україну і працюють проти України...

– Ви правильно підмітили. На сьогодні не має значення – належить ця ділянка монастирю чи церкві як власність, чи вона дана в користування. Але Києво-Печерську, Почаївську та інші лаври використовують як плацдарми не тільки для свого духовного впливу, а просто фізичного. Тому що у Києво-Печерській лаврі сконцентрувалися так звані “бойовики”, які приїхали або з Росії, або із східних регіонів України і постійно там перебувають. І коли треба, їх просто використовують.

Ось сьогодні звучало питання про полтавський храм святителя Миколая. Так ось, туди були направлені оці люди із Києво-Печерської лаври для того, щоб захопити цей храм. Тобто вони створили там осередки не тільки шовіністичної антиукраїнської пропаганди, а й мають там фізичну силу. Така ж ситуація була і з церквою архістратиґа Михаїла у Дарниці: коли парафія перейшла до Київського патріархату, послали бойовиків, які позрізали там замки, пограбували і захопили цю церкву. Тобто це є плацдарм, з якого вони ведуть наступи на інші об'єкти вже Київського патріархату.

До речі, депутат російської Думи Алексєєв в розмові з нашим українським депутатом сказав, наприклад: ви, українці, думаєте, що маєте свою армію, а нашої російської армії у вас, в Україні, нема і ви тішитесь тим, але ви забуваєте, що ми маємо Христове воїнство, яке набагато сильніше, ніж будь-яка армія. І таке воїнство ми маємо. Ним є московський патріархат. Тому так і захищають його інтереси. І якщо раніше Москва прикривалась тим, що це, мовляв, Українська Церква, а не Московського патріархату, що вона незаалежна і самостійна в управлінні, то патріарх Алексій чітко сказав, що це частина Московського патріархату в Україні" [61].

Чому ж ця частина Московського патріархату так вільотно почувалася та й почувается в Україні? Чому поводитьсь, як у власній вотчині? Відповідь проста, вважає Віталій Карпенко: "... тому, що українська влада, беручи приклад з Президента Л. Кучми та першої леді, і досі ламає шапку перед Москвою, протегує чужим ієрархам, вірнопіддано заглядає їм у рота. Це при тому, що на словах декларується від імені держави рівне ставлення до всіх релігійних конфесій. На ділі ж бачимо зовсім протилежне" [34, с. 53]. Віталій Карпенко навів такі факти.

Перший факт. День 18 липня 1995 року увійшов в історію як "чорний вівторок". Вища українська влада на догоду Москві не дозволила поховати на території Святої Софії – давньої пам'ятки української духовності – українського патріота, Патріарха УПЦ КП Володимира (Романюка). Міліціонери, прикриваючись пластиковими щитами, били гумовими палицями всіх підряд: старих і молодих, жінок і чоловіків, священнослужителів і депутатів, журналістів вітчизняних і зарубіжних. Пролилася кров невинних людей [8]. А винуватців і виконавців цієї трагедії так і не виявлено. Прокуратура, яка під тиском громадського обурення змушена була порушити кримінальну справу, благополучно її закрила. На своїх постах залишилися і міністр внутрішніх справ Кравченко, і міський голова Києва Косаківський, і глава уряду Марчук, і Президент країни Кучма.

Другий факт. У столиці та в регіонах з легкої руки владних структур УПЦ МП передаються не тільки храми і монастирі, а й найбільші релігійні святині. Києво-Печерська лавра уже на 70 % московська, Почаївська – повністю.

Третій факт. Місцева влада не тільки сприяє, а часто й фінансує з бюджету спорудження нових храмів для російської церковної філії.

Четвертий факт. Вище чиновництво України з Президентом і його дружиною включно залюбки приймає з рук митрополита Володимира (Сабодана) нагороди московської церкви в Україні – відзнаки за заслуги (перед ким – Російською імперією, Московською патріархією?). До речі, варто віддати належне Сабоданові – він уміло застосовує подачки у вигляді всіляких орденів для української політичної та бізнесової еліти, яку, виявляється, без особливої винахідливості легко спокусити всілякими брязкальцями. Навзаєм Президент України не залишається в боргу – нагороджує своїми відзнаками московських попів, вручаючи ієрархам УПЦ МП, а не тільки владиці Сабоданові, ордени “За заслуги”. Наприклад, за “благодійницьку і миротворницьку діяльність” орденом “За заслуги” III ступеня нагороджений єпископ Білоцерківський Серафим. А “заслуги” його перед Україною справді великі: підпорядковане йому духовництво “з церковних амвонів сіє розбрат серед віруючих, заперечуючи і українську мову в богослужінні, і право “хахлов” на державу” [9]. Таким же орденом і за те ж нагороджений архієпископ Лазар, що керує Сімферопольсько-Кримською єпархією, – саме той, що гостинно зустрічав відомого шовініста й українофоба мера Москви Лужкова, захоплено аплодував, коли той проголошував Крим назавжди російською територією. А Сабодан, зі свого боку, вручив орден Нестора-літописця экс-главі Адміністрації Президента України Дмитрові Табачникові – чи не за блокування намірів патріотів створити в Україні єдину Помісну Православну Церкву? [9].

П’ятий факт. Силові міністерства та Митниця України підписали з Сабоданом, яким керує ворожий Україні Московський центр, 73 угоди про співробітництво. Що це – державна сліпота? Міністерська недалекоглядність? Свідоме українофобство? Чи державна зрада?

Шостий факт. Відбудований у 2000 р. за гроші українських платників податків Свято-Успенський собор у Києво-Печерській лаврі, висаджений у повітря за вказівкою з Москви, доручили освячувати, незважаючи на численні протести громадськості, члену Священного Синоду РПЦ Сабодану. Цинізм і блюзнірство – інакше важко прокоментувати цей факт.

Сьомий факт. Держкомрелігій – орган державної виконавчої влади у релігійній сфері, який за своїм статусом не повинен віддавати пере-

вагу жодній із конфесій та ігнорувати будь-яку, – явно симпатизував і підігравав сабоданівській Церкві, підпорядкованій Москві, і приховано недолюблював Київський патріархат. Цей Держкомітет під орудою Віктора Бондаренка, покликаний опікуватися нашою духовністю, єдиний із зацікавлених структур підтримав свого часу клопотання митрополита Сабодана передати на баланс очолюваної ним Церкви залишків (фактично – руїн) Успенського собору, по суті, приватизувати цю святиню на користь московської Церкви. Той же Держкомітет спробував зірвати Всеукраїнську міжнародну асамблею, присвячену 2000-літтю Християнства, що її зніціював Київський патріархат, не тільки неучастю у цьому заході, а й зумисним призначенням на цей день засідання Ради Церков. Зрештою, той же Держкомітет, виконуючи настанови Банківської¹, на словах нібито підтримує ідею створення єдиної Помісної Православної Церкви, а на ділі перешкоджає будь-якій ініціативі Київського патріархату в цьому напрямі. Втаємничені подекують, що саме завдяки зусиллям Бондаренка ієрархи УАПЦ відкликали свого часу свій підпис з Меморандуму про наміри об'єднатися з УПЦ КП.

Було б наївним звинувачувати в усьому особисто Віктора Бондаренка: він призначений на посаду Президентом України і, звичайно ж, проводив ту політику, яку визначав глава держави. На його місці так само чинив би й інший, якщо на знак протесту добровільно не подав би у відставку. Отже, головні вузли релігійної політики зав'язуються на Банківській. І вина за те, що ця політика проводиться не в інтересах Української національної держави й українського народу, лягає на Президента і його найближче оточення. Знову ж таки, на особистий приклад Леоніда Кучми орієнтувалася вся чиновницька рать – від столиці до периферії. А цей приклад не є найкращим. Адже відомо всім, що хоча з легкої подачі Президента проголошувалось однакове ставлення держави до всіх релігійних конфесій, однак перевагу надавали Церкві, підпорядкованій Москві. Відома також особиста симпатія Леоніда Кучми і його дружини до митрополита Сабодана та інших ієрархів УПЦ МП, вони відвідували зібрання, які проводила ця митрополія з нагоди релігійних свят. На прийняттях у Київському патріархаті за всі роки його існування ніхто не бачив цієї сановної подружньої пари.

Восьмий факт. Відбудований за гроші українських платників податків – і головно киян – історичний собор святого Володимира у Херсонесі (Крим) було доручено освячувати попом московської Церкви. Це вже свідчило, що храм передається не українській, а чужій Церкві. А те,

¹ На Банковій вулиці в Києві розташована Адміністрація Президента України.

що відбувалося дійство освячення у присутності Л. Кучми та В. Путіна під скандування фанатів Московського патріархату “Росія! Росія!”, тільки підкреслювало це як доконаний факт. Подейкують, що таким робом Леонід Кучма вирішив ублажити гнів Патріарха Алексія II за запрошення до України Папи Івана Павла II.

Можна зрозуміти задоволення з цього приводу російського президента, але як зрозуміти присутність на цьому дійстві українського Президента? Отже, вона свідчила про його мовчазну згоду на те, що відбувалося.

Українську громадськість, м'яко кажучи, дуже здивувало також те, що Леонід Кучма у поїздку до Єрусалима на торжества з нагоди 2000-ліття Різдва Христового взяв із собою предстоятеля підпорядкованої Москві Церкви Сабоdana. Так само з ним він здійснив поїздку на місце однієї з найбільших танкових баталій під селом Прохорівкою, давши цим зрозуміти, що державне визнання в Україні має саме УПЦ МП. З цього приводу у листі Всеукраїнського громадського об'єднання “Україні – Єдину Помісну Православну Церкву” до Президента Кучми, підписаному його головою Павлом Мовчаном, дано жорстку, але справедливую оцінку: “Ваші поїздки в Єрусалим та на історичне місце битви під Прохорівкою з предстоятелем УПЦ МП митрополитом Володимиром підтвердили, що він очолює не Церкву, а лише підрозділ Російської церкви (РПЦ) і, фактично, супроводжував не Президента України, а Московського патріарха, і, відповідно, Президента Росії чи її представника (як це мало місце в Єрусалимі). Такий стан речей, на перший погляд, є пониженням гідності України та її Президента” [86].

Від імені громадського об'єднання “Україні – Українську Помісну Православну Церкву” Павло Мовчан надіслав звернення Президентові Російської Федерації В. Путіну:

“Ми, представники громадського об'єднання “Україні – Українську Помісну Православну Церкву”, звертаємося до Вас від імені всіх православних українців, які мешкають в Україні та за її межами.

У Російській Федерації проживає близько 15 млн українців, більшість із яких – православні. З них один мільйон постійно проживає в м. Москва. Відповідно до Угоди “Про дружбу, співробітництво й партнерство між Україною та Російською Федерацією”, укладеної Президентами України та Росії 31 травня 1997 р., у статтях 12, 24, 39, зокрема, говориться: “Кожна з високих договірних сторін гарантує право особам, які належать до національних меншин... вільно виявляти й оберігати, а також розвивати свою етнічну, культурну, мовну й релігійну самобутність, підтримувати й розвивати свою культуру... Сторони сприятимуть

розвитку контактів між людьми, політичними партіями, громадськими рухами, релігійними організаціями й об'єднаннями”.

А що ми маємо? Українська діаспора в Росії не має жодних прав і свобод. На території Російської Федерації немає й однієї загальноосвітньої школи, середнього чи вищого навчального закладу, ані театру, ані українського храму. Немає ні газет, ні журналів, ні радіопередач українською мовою. І навпаки, російська діаспора в Україні має все: тисячі середніх шкіл з російською мовою навчання, інститути, технікуми, концертні зали, масу різних газет і журналів, виданих російською мовою, а також свої храми та церкви.

РПЦ Московського Патріархату має в Україні понад 6 тисяч кращих храмів, соборів, монастирів, у тому числі – Києво-Печерську лавру, Почаївську лавру та інші святині українського народу, тоді як Українська Православна Церква в Росії досі немає жодного православного храму. Був Богоявленський Собор у м. Ногінську Московської області – і той захоплено Московською єпархією РПЦ. У Москві є дві офіційні парафії Московсько-Богородської Єпархії УПЦ КП, що зареєстрували свої Статутути, але жодна парафія до цього часу не отримала від мерії Москви окремого будинку, приміщення, до цього часу не виділено земельних ділянок під будівництво храмів.

У зв'язку з цим ми звертаємося до Вас з вимогою: допомогти нашим парафіянам в Росії отримати людські права й свободи, зокрема:

1. Повернути Українській Православній Церкві Київського Патріархату храми, палаци та інші будівлі, побудовані українськими меценатами впродовж XVII–XVIII століть, в т. ч. Богоявленський Собор в місті Ногінську та палац гетьмана Івана Мазепи.

2. Виділити земельні ділянки під будівництво українських православних храмів для українців у місцях їх масового проживання.

3. Закріпити приміщення Святотроїцького храму в м. Ногінську (вул. Советської Конституції, 17) за Богородським єпархіальним управлінням УПЦ КП.

4. Забороняти чиновникам РПЦ Московського Патріархату втручатися в церковні справи та питання українського народу в Україні.

5. У рамках проведення року України в Росії запросити Патріарха Київського й усієї Руси-України Філарета з офіційним візитом до Москви й надати можливість йому взяти участь у святковому богослужінні.

6. Не гальмувати реєстрації парафій УПЦ КП по всій території Російської Федерації.

Закликаємо Вас не залишатися байдужими до проблем української діаспори” [81]. Потужна маніпулятивна інформаційно-психологічна та

військова агресія Російської Федерації проти України досить чітко пояснюють, чому тоді жодної позитивної реакції на листи до Л. Кучми і В. Путіна не отримано.

Сотні фактів і документів висвітлюють справжню суть УПЦ МП, яка виконує в Україні насамперед політичне замовлення Москви. Наприклад, Галина Кривенко у статті “Немає нічого потаємного, що не стало би явним” (Молодь України. – 1998. – 5 листоп.) аналізує листівки, які у Києво-Печерській лаврі поширюють “активісти” – прибічники УПЦ МП. Одна з листівок закликає: “Настало время для православных неотложного всеобщего покаяния”. Звісно, кожному віруючому є в чому каятися, кожний народ і його уряд мають свої гріхи, свої скверни – особистісні і на рівні масової свідомості також.

“Каяться о предательстве и убиении Царя и семьи, измене Самодержавию. Это наш грех и наших отцов и дедов. Нарушение русским народом соборной присяги, клятвы о верности Царю и России. Это главная причина всех бед народа и России в прошлом и настоящем”. Зрозуміло, що ніхто не заважає Росії та її народові каятися в тому, що вони вважають за свої гріхи у себе. Час вимагає покаятися за колонізацію, поневолення, знищення десятків мільйонів українців, зросійщення України. Однак листівка пронизана імперсько-загарбницькою ідеєю, вона закликає “каяться о развале России и отделении Украины – тела Христова Российской Православной Церкви”. Замість покаяння православні одного народу зазіхають на державність іншого православного народу: “Нам должно к утренним и вечерним молитвам прибавить... прошение о соединении Украины с Россией”.

Священик А. Дудченко в газеті “SOS” (2002. – № 6) – рупорі російських церковних шовіністів в Україні – надрукував статтю під назвою “Надо ли “разрушать до основания”?” з підзаголовком “К вопросу о воцерковлении украинского языка”.

Коли читаєш писання А. Дудченка, не знаєш, з чого більше дивуватися: з нахабства автора чи з його дрімучого невігластва, зауважив Анатолій Шевченко, коментуючи “провокативну, з початку до кінця, недолугу статейку А. Дудченка”. Так, уже у вступі, що не речення, то вигадка. “Тепер для жителів України зручним, надійним і практично єдиним засобом прилучення до скарбів православної віри, богослів’я й духовного досвіду залишається російська мова”. В той час, як відомо, що – і про це пишуть в московських виданнях – за числом віруючих в Україні Київський патріархат переважає Московський.

От вам і “єдиним засобом”... Читаємо далі: “Тому загальна примусова українізація й витіснення російської мови з усіх підвладних указам

чиновників сфер людського життя – це фактично прихована боротьба пройти православної духовності”. І знову – брехня. Один лише приклад: із кожних семи газет, що виходять в Україні, шість – російськомовні... І ще одне речення із вступу: “Якби здійснилася мрія націоналістів і весь народ України враз розучився б читати російською мовою...”. Звідки взяв автор цю “мрію”? Це сон рябої кобили. Не боїться священник Дудченко Бога, коли так безсоромно бреше.

І хіба після всього цього можна йому вірити? А. Дудченко щедро використовує нагромаджені віками перекручення, вигадки, кривотлумачення, що ними рясніє російська історіографія у тій її частині, яка стосується України, її минулого й сучасного.

Саме російська мова, не українська, – віщає А. Дудченко, – була для всього населення і впродовж приступної для огляду історії південно-західних російських земель рідною. Маніпулятивне трактування А. Дудченка впливає із фальшивої теорії про колиску “трьох братніх народів” та єдину давньоруську мову, яка, мовляв, розділилася після татаро-монгольської навали. Насправді риси давньоукраїнської мови сформувалися ще до хрещення Русі (988 р.). Під час вивчення графіті Софійського Собору виявилось, що сутнісні риси української мови існували вже у XI ст. Тобто староукраїнська мова у IX–XI століттях уже була сформована. Не існувало у природі також жодних російських земель, а була руська, тобто давньоукраїнська земля – це вже знають школярі. Вони знають і те, що українська мова не молодша від російської, як твердить А. Дудченко.

Не має історичного підтвердження “відкриття” А. Дудченка, що писати українською мовою Тараса Шевченка умовив Панько Куліш. Вони познайомилися в 1843 р., коли вже “Кобзар” (вийшов 1840 р.) Тараса Шевченка був відомий у Російській імперії. І чого б треба було поета умовляти писати рідною мовою після величезного успіху його творів українською мовою?! Недолуга вигадка. “Словоблудство священника Московського Патріархату не знає меж. Але мета його прозора: надати російській мові статус державної...” [90], – підсумував Анатолій Шевченко.

Свою ложку дьогтю до смердючої бочки з помями А. Дудченка додав священник з прекрасного міста Косова, що на Івано-Франківщині, Олег Ганцяк, який у газеті “Гуцульський край” за 6 липня 2002 р. опублікував “свій погляд” (чи свій?!) “Про усунення з богослужінь церковнослов’янської мови”. Гідну відсіч новоспеченому, чи, може, новокупленому сподвижнику сучасних зросійщувачів, дав Ігор Пелипейко у статті “Українська мова – “нижча”?” Публікуємо її повністю.

“Стаття о. Олега Ганцяка в газеті за 6 липня ц. р. про мову богослужіння викликає здивування. Насамперед тому, що такі проблеми обговорюються у спеціальних виданнях, а не в “районках”. Але головне в тому, що проблема, яку ставить автор статті, давно вирішена в усьому світі: кожен народ має повне право на богослужіння рідною мовою. У Польщі богослужіння проводиться польською мовою, в Німеччині – німецькою, у Вірменії – вірменською, в Угорщині – угорською. Національні меншини, де вони є, моляться своєю рідною мовою. Ніде питання про те, чи гідна якась мова того, щоб нею відправлялася Служба Божа, не ставиться. Ні в Європі, ні в Азії, ні в Африці. Тільки, як бачимо, в Україні чомусь піднімається це питання.

Ділили мови на “вищі” та “нижчі” хіба що расисти, а стосовно української – то це робили й роблять російські імпершівіністи, які доходять до того, що взагалі заперечують існування української мови, як і української нації. З вуст деяких священників Російської Православної Церкви (яка в Україні діє під назвою “Українська Православна Церква”) доводилося чути, що українська мова “неблагочестива”, навіть “сатанинська”, і молитися нею – великий гріх...

Де кілька зауважень до аргументації автором своїх тверджень. Він заявляє, що “будь-який переклад несе руйнацію” догм і таїнств християнської віри, тому, мовляв, переклад богослужбних текстів українською неприпустимий. По-перше, незрозуміло, як наша мова може зашкодити, приміром, догмі про Святу Трійцю чи таїнству Святого Причастя?! По-друге, якщо їх руйнує “будь-який переклад”, то вони вже давно мали б бути “зруйновані”, бо ж церковнослов’янські тексти є також перекладами! Адже Святе Письмо створювалося давньоєврейською та грецькою мовами, а богослужбні тексти – грецькою. З цих мов вони перекладені латинською (причому тодішньою “вульгата”, тобто розмовною мовою). У IX столітті Кирило і Мефодій переклали священні тексти давньоболгарською (у той час – звичайною розмовною болгарською) мовою. Якщо керуватися логікою автора статті, тоді й зазнали “руйнації” всі догми й таїнства... Але цього, звичайно ж, не сталося, як і тоді, коли ці тексти перекладалися сотнями мов народів світу, серед них і українською. Тож отець Олег Ганцяк даремно лякає нас бідами, які начебто спричиняє перехід з церковнослов’янської на українську.

Та й то ще питання, від якої церковнослов’янської ми відмовляємося. То була мертва, книжна мова, нею ніхто не розмовляв, вона вживалася лише в церкві. Читали в Україні церковнослов’янські тексти відповідно до української вимови, наприклад: “Господи, помилуй”. Після того, як Москва підступом забрала від Києва патріархат, почалося

російщення церковнослов'янської мови, і тепер у церквах можна почути, як виголошують на московський лад: “Госпаді, памілуй”. Сьогодні московсько-церковнослов'янська мова є одним із засобів російщення українців. Чи це нам потрібно?!

Автор статті уболіває, що, молячись по-українськи, ми відрікаємося від мови найвищих верств суспільства: “царів, гетьманів, князів, філософів” і т. д. Не збагну, до чого тут царі: українських царів не було, а російські – розпинали та катували Україну. Чого ж це ми їх маємо вважати належними до своїх “найвищих верств”? Зрештою, досить почитати листи Івана Грозного, укази Петра I чи Катерини II, щоб переконатися: писали вони, а тим більше розмовляли аж ніяк не церковнослов'янською. Щодо українських гетьманів, то користувалися вони рідною мовою і усно, і писемно (у другому випадку – книжною, дуже далекою від церковнослов'янщини). Так само не церковнослов'янською, а книжною українською (“руською”) писав і наш найбільший філософ Сковорода. Автор вважає, що, відмовившись від церковнослов'янської мови, ми “маємо” Церкву “без обличчя”. Гадаю, навпаки: наша церква тепер має власне, українське обличчя. Інша річ, що це не всім подобається, але на то нема ради.

Недоброзичливці “нижчої” української мови люблять порівнювати її з “вищою”, зазвичай, російською. Якось нардєн Алексєєв писав, що російську можна уподібнити до фортепіано, а українську – хіба що до балалайки. Отець Ганцяк теж ужив порівняння: церковнослов'янська мова – це наче “ікона прадідівська”, українська ж схожа на “ікону нову, куплену десь у Кутах на базарі”. Що ж, не заборонимо всечесному отцеві отак ставитися до мови своїх батька-матері, діда-прадіда. Вольному, як кажуть, воля. Тільки щось мені підказує: не лише про мову богослужіння йдеться в його статті. А про що – впевнений: вдумливі читачі здогадалися...

З чим можна погодитися – це з тим, що не завжди українські переклади релігійних текстів є досконалими. От зібратися б представникам УГКЦ, УПЦ КП, УАПЦ та й узгодити єдину їх редакцію, не уникаючи й церковно-слов'янізмів, якщо вони вже сприйняті українською мовою і вживаються у “високому” стилі. Але то інша річ, і не думаю, що вона цікавить автора статті, з яким полемізую.

Р. С. Все сказане вище анітрохи не применшує моєї пошани до церковнослов'янської мови, захоплення її виражальними засобами. Але, мовив поет, “нове життя нового прагне слова”. Це стосується навіть такої традиційно усталеної спільноти, як Церква. Ігнорування цієї потреби спричиняє сум'яття в душах людей і завдає шкоди самій Церкві” [62].

Справжній син українського народу, будівничий української культури, державний та релігійний діяч, професор Іван Огієнко, з 1944 р. митрополит Іларіон, в унікальній праці “Наука про рідномовні обов’язки” окремий розділ присвятив “Духовенству й рідній мові”. Він відзначав надзвичайно великий вплив духівництва на вироблення літературної мови. Святий обов’язок кожного священика – пильно дбати про кращий стан рідної мови своїх вірних, як головної основи їхньої національної культури й міцної твердині віри. Збірники проповідей, як і інші духовні писання, треба видавати тільки зразковою літературною мовою, щоб вони ставали всенаціональним добром. Кожний священик мусить дбати, щоб у його парафії конче працював “Гурток плекання рідної мови”. Священик мусить проголошувати проповіді й на теми мовного виховання, пам’ятаючи, що, хто твердий у рідній мові, той твердий і в батьківській вірі, і що рідна мова – шлях до Бога [59, с. 26–27].

Невже священикам А. Дудченкові й О. Ганцяку та багатьом іншим важко збагнути істину, що в сучасному світі кожний непідколоніальний. культурний народ звертається до Бога своєю рідною мовою, а Бог мову кожного народу найкраще розуміє. Рідна мова кожного народу – то Божа мова; Божа мова звучить як мова кожного народу – така тут діалектика. Тож коли то тут, то там чуємо, нібито українська мова – “неканонічна”, “не для проповіді”, “не для служби Божої”, “невгодна Богові” і т. п., то більшого невігластва і богосневажництва важко й уявити, слушно підкреслив Анатолій Погрібний. У самому ж бо Святому Письмі сказано з цього приводу ясно та чітко, і лише жаль, що цю ясність і чіткість, неприхильно або й вороже налаштовані щодо українства священнослужителі, відкидають, беручи великий гріх на душу (так виходить), – або приховують від прихожан.

Ось відкриваємо “Біблію, або Книги Святого Письма Старого і Нового Заповіту” (посилання на ювілейне, 1988 р. видання з нагоди тисячоліття хрещення України-Руси) – і в першому посланні Святого Апостола Павла до коринтян (підрозділ 14, с. 1417–1418) про потребу для пастирів говорити в часі богослужінь рідною народів, зрозумілою мовою, читаємо таке:

“Як говорить хто чужою мовою, той не людям говорить, а Богові, бо ніхто його не розуміє...”

“Як говорить хто чужою мовою, той буде тільки самого себе...”.

“Як прийду я до вас, браття, і до вас говорити буду чужою мовою, то який вам користь зроблю, коли не поясню вам чи то відкриттям, чи знанням, чи пророцтвом, чи наукою?...”

“Бо навіть і речі бездушні, що звук видають, як сопілка чи лютня, коли б не видавали вони різних звуків, – як пізнати б тоді, що бринить

або грає? Бо коли сурма звук невиразний дає, – хто до бою готуватись буде? Так і ви, коли мовою не подасте зрозумілого слова, – як пізнати, що кажете? Ви говоритимете на вітер!”

“Як багато різних мов є на світі – і жодна з них не без значення!”
“Коли я молюся чужою мовою, то молитесь дух мій, а мій розум без плоду!”

“... У Церкві волю п’ять слів зрозумілих сказати, щоб і інших навчити, аніж десять тисяч слів чужою мовою!”

“Як говорить хто чужою мовою, говоріть по двох чи найбільше по трьох, і то за чергою, а один нехай перекладає!”

“Отож, браття мої, майте ревність пророкувати, та не бороніть говорити й мовами!”

А в Книзі Естер (параграф 1–22) Святого Письма знаходимо ще й таку красномовну інформацію: “І порозсилав він листи до всіх царських округ, до кожної округи – письмом її, і до кожного народу – мовою його, щоб кожен чоловік був паном у домі своєму і говорив про це мовою свого народу”.

Анатолій Погрібний однозначно наголосив: оскільки звернене до Бога слово найбільше звучить у Церкві, то як найперше і не сказати про те, що вона, Церква, – поза сумнівами, винятково могутній фактор плекання духовності й моральності суспільства, ефективний та дієвий, перевірений вже у багатьох країнах світу, засіб розбудови та зміцнення держави. Щасливі народи, які, сказати б так, майже всуцільь однорелігійні та одноцерковні. Як ось, для прикладу, поляки. Однак, на жаль, ця особливість тих народів не для нас. Де вже і була б вона для нас, коли в нас ділять все і ділять. Навіть щойно створене негайно ділять: кілька Рухів – замість недавнього одного, кілька республіканських партій – замість недавньої також однієї і т. п. Хтось у цьому зацікавлений? Комуś це вигідно? Безумовно. І, як неважко здогадатися, тому найперше, хто протистоїть нормальному становленню Української держави.

“Тоді, отже, було і сподіватися, щоб не була виявлена аналогічна “турбота” і про таку потужну силу, як Церква. “Турбота” ця у наш час виявляється, по-перше, утому, щоб, наскільки це лише можливо, зберегти й зміцнити в Україні багатовікові колонізаторські позиції російської православної Церкви з центром у Москві; по-друге, в тому, щоб домогтися розчленування та протистояння в українських за духом Церквах та конфесіях, і насамперед в українському православ’ї; по-третє, у тому, щоб, знейтралізуючи у будь-який спосіб посилення позицій українства, найширше відкрити ворота в Україну для загалом невластивих для останнього різноманітних сектантських віросповідань,

більшість яких, послуговуючись російською мовою, вносять, отже, і свою частку у зросійщення нашого краю” [63].

Видатний український педагог Григорій Ващенко так стисло висловив сутність своєї концепції національного виховання: “Служіння Богові й Україні”. Служіння Богові – отже, плекання у людині вищого, божественного, одухотвореного начала, що покликане вберегти її від нищого, брудного, аморального, дарувати душі чистоту і світлість. А служіння Україні – то служіння своєму рідному краю як найбільшій цінності, тій, що має бути невід’ємною, органічною часткою цього духовного та божественного, що мусить бути в душі кожного українця.

Отже, Бог і Україна – це нерозривно поєднано, органічно пов’язано. Служити Богові – значить служити Україні. Служити Україні – значить служити Богові. Така єдино прийнятна модель національної та релігійної поведінки, яка цілковито заперечує служіння абстрактному “всечеловечеству” (як бо можна служити останньому, коли не служиш власному народові?), а тим більше – “ідолам в чужих чертогах”, про що *гнівно* писав Тарас Шевченко.

Вірно служили Богові й Україні всі 29 осіб, яких під час перебування у Львові 27 червня 2001 р. Папа Римський беатифікував. Беатифікація (з лат. “оголошення блаженним”) – це обряд, під час якого урочисто проголошується, що та чи інша людина, яка прожила достойне або мученицьке життя, гідна називатися Блаженною і стає Святою для цієї *помісної* церкви. Після беатифікації ім’я Блаженної особи назавжди вноситься до церковних календарів цієї помісної Церкви, пишуться ікони з її ликом, біля цих ікон правляться молитви, ставляться свічки. Згодом Блаженна особа може бути канонізованою, тобто оголошеною Святою для всієї Вселенської Церкви. У католиків виняткове право беатифікації належить Папі.

Значення цього акту для України важко переоцінити: усі 29 Блаженних пройшли через сталінські концтабори, брали участь у Рухові опору і загинули як справжні патріоти України.

Сестри Лаврентія Герасимів і Олімпія Біда були черницями монастиря Сестер Згромадження Святого Йосифа. У 1950 р. їх заарештували органи НКВС і вислали до м. Томська (Сибір). Здоров’я сестер під час ув’язнення було підірване, але вони стоїчно зносили нелюдські умови утримання. Лаврентія Герасимів померла 28 серпня 1952 р., а Олімпія Біда – 23 січня 1952 р. у селищі Харськ Томської області.

Сестра Тарсикія Мацьків народилася 23 березня 1919 р. у м. Ходорові Львівської області. У травні 1938 р. вступила до монастиря Згромадження Сестер Служениць Непорочної Діви Марії. Ще перед

наступом більшовиків сестра Тарсикія склала Богові обіти, що жертвує своє життя за повернення Росії на шлях до Бога та за Католицьку Церкву. 18 липня 1944 р. більшовики, маючи намір знищити монастир, оточили його. О 8-й годині радянський автоматник застрелив сестру Тарсикію без попередження, коли вона, почувши дзвінок, відчинила монастирську браму.

Володимир Прийма був дяком і регентом церкви с. Страдч. 26 червня 1941 р. енкаведисти по-звірячому закатували його разом із отцем Миколою Конрадом у лісі біля села, коли обидва поверталися від хворої, яка потребувала сповіді.

Єпископ Николай Чарнецький народився 14 грудня 1884 р. у с. Семаківці Городенського повіту на Івано-Франківщині. У жовтні 1909 р. був висвячений на священика, згодом захистив докторат із догматики у Римі і став духівником та професором Духовної семінарії у Станіславі. У 1926 р. Папа Пій XI призначив його Апостольським візитатором для українців Волині і Полісся. Під час першої більшовицької окупації Західної України (1939–1941 рр.) Митрополит Андрей Шептицький призначив його Апостольським екзархом Волині і Підляшшя. У 1945 р. Николая Чарнецького заарештували органи НКВС і засудили на 6 років каторги. Помер Николай Чарнецький 2 квітня 1959 р. у Львові.

Єпископ Никита Будка народився 7 червня 1877 р. у с. Добромірка Збаразького району на Тернопільщині. У 1905 р. отримав священичий сан з рук Митрополита Андрея Шептицького. У 1928 р. став Генеральним вікарієм Митрополичої Капітули у Львові. У 1945 р. був ув'язнений більшовицькою владою на 8 років. Помер 1 жовтня 1949 р. в одному зі сталінських концтаборів м. Караганди.

Єпископ Григорій Лакота народився 31 січня 1883 р. у с. Голодівка на Лемківщині. Богослів'я студіював у Львові. 1908 р. був висвячений на священика у Перемишлі. У 1911 р. здобув у Відні ступінь доктора богослов'я. 16 травня 1926 р. прийняв Архієрейські свячення і був призначений єпископом-помічником у Перемишлі. У 1946 р. був засуджений до 10 років ув'язнення і вивезений до Воркути. Помер 12 листопада 1950 р. у с. Абезь біля Воркути.

Єпископ Григорій Хомишин народився 25 березня 1867 р. у с. Гадинківці на Тернопільщині. У 1902 р. Митрополит Андрей Шептицький призначив його на посаду ректора Духовної семінарії у Львові. Уперше був заарештований НКВС у 1939 р., вдруге – у квітні 1945 р. Помер 17 січня 1947 р. у в'язниці НКВС у Києві.

Єпископ Йосафат Коциловський народився 3 березня 1876 р. у лемківському селі Пакошівка. У жовтні 1911 р. розпочав монаше слу-

жіння у монастирі Чину Святого Василя Великого. Його Архієрейські свячення відбулися 23 вересня 1917 р. в Перемишлі. 1945 р. він був ув'язнений прорадянською польською владою і згодом переданий органам НКВС. Помер 17 листопада 1947 р. у київській в'язниці.

Єпископ Семеон Лукач народився 7 липня 1893 р. у с. Старуня Богородчанського району Станіславської (тепер Івано-Франківської) області у селянській родині. У 1919 р. був висвячений на священника. 1945 р. владика Григорій Хомишин таємно (зважаючи на переслідування) висвятив його на єпископа. У 1946 р. був заарештований органами НКВС і засланий на 10 років до Сибіру. Після звільнення у 1955 р. був священником у підпіллі, організовував таємні Богослужіння. 1962 р. був заарештований вдруге, у в'язниці захворів на туберкульоз легенів і помер 22 серпня 1964 р.

Єпископ Іван Слезюк народився 14 січня 1896 р. у с. Живачів на Станіславщині. Після закінчення духовної семінарії у 1923 р. був рукоположений на священника. У квітні 1945 р. з рук владики Григорія Хомишина отримав єпископські повноваження на випадок арешту владики. Вперше був засуджений у 1945 р. (вирок – 10 років мордовських таборів), вдруге – у 1962 р. Після звільнення у 1968 р. його часто викликали на “бесіди” до КДБ, після останньої – він зліг і вже не піднявся. Помер 2 грудня 1973 р. в Івано-Франківську.

Отець Петро Вергун народився 18 листопада 1890 р. у м. Городку на Львівщині. Священічі свячення отримав з рук Митрополита Андрея Шептицького та був призначений душпастирем українців-католиків Німеччини. У червні 1945 р. заарештований радянською окупаційною адміністрацією і вивезений до Сибіру. Помер 7 лютого 1957 р. у селищі Ангарськ Красноярського краю.

Отець Климентій Шептицький – молодший брат Слуги Божого Митрополита Андрея Шептицького, народився 17 листопада 1869 р. у с. Прилбичах Яворівського повіту на Львівщині. Тривалий час був ігуменом Унівської лаври, а у 1944 р. став її архімандритом. Під час Другої світової війни давав притулок переслідуваним євреям. У 1947 р. його заарештували і засудили до 8 років каторги. Помер 1 травня 1951 р. у в'язниці російського міста Владімір.

Теодор Ромжа (Мукачівська єпархія) народився 14 квітня 1911 р. у с. Великий Бичків на Закарпатті. Богословську освіту здобув у Римі. З 1939 р. – професор філософії Ужгородської семінарії. Невтомно захищав Греко-Католицьку Церкву під час радянської окупації. 27 жовтня 1947 р. більшовики намагалися його вбити. Важкопораненого, його привезли до лікарні Мукачева, де він помер за загадкових обставин, – ймовірно, отруєний.

Отець Леонід Фьодоров (Російська католицька церква східного обряду) народився 4 листопада 1879 р. у Петербурзі у православній родині. 1902 року залишив православну Духовну академію і поїхав до Рима, де прийняв католицьку віру. У 1913 р. приймає постриг у монастирі студитів, згодом повернувся до Петербурга, де був заарештований і висланий до Сибіру. У 1923 р. його заарештували вдруге, засудили на 10 років і вивезли на Соловки. Помер 7 березня 1935 р. Беатифікаційний процес розпочато 1937 р. за поданням Митрополита Андрея Шептицького.

Отець Емільян Ковч народився 20 серпня 1884 р. на Косівщині. Священичі свячення прийняв у 1911 р. Навесні 1943 р. заарештований німецьким гестапо за надання допомоги євреям. 25 березня 1944 р. спалений у печах табору смерті Майданек.

Отець Северіян Бараник народився 18 липня 1889 р. У 1904 р. розпочав служіння у монастирі Чину Святого Василя Великого у Крехові. У 1907 р. склав свої перші чернечі обіти, а у 1910 р. – схиму (вічні обіти). У 1932 р. його призначили ігуменом монастиря Отців Василіан та парохом церкви Святої Трійці у Дрогобичі. 26 червня 1941 р. був заарештований органами НКВС і ув'язнений у Дрогобицькій тюрмі. Відтоді його ніхто живим не бачив. Після відступу більшовиків люди знайшли спотворене тортурами тіло на території в'язниці.

Отець Зеновій Ковалик народився 18 серпня 1903 р. у с. Івачеві на Тернопільщині. У 1926 р. склав монаші обіти у монастирі Згромадження отців Редemptористів. Працював на Волині. Його заарештували 20 грудня 1940 р. безпосередньо у храмі під час проповіді на честь Непорочного Зачаття Божої Матері. У 1941 р. отця Зеновія Ковалика розп'яли на стіні коридору в'язниці.

Отець Роман Лиско народився 14 серпня 1914 р. в м. Городку на Львівщині. Закінчив теологію Львівської Богословської академії. Був заарештований органами НКВС у 1949 р. Отець Роман після тортур співав псалми на повен голос. Є свідчення, що його живцем замурували у стіні в'язниці. Його смерть офіційно датована 14 жовтня 1949 р.

Єпископ Василь Величковський народився 1 червня 1903 р. у Станіславі. Прийняв Святу Таїну Священства, був учителем і місіонером на Волині. У 1942 р. став ігуменом монастиря у Тернополі, де 1945 р. його заарештували та відправили до Києва, де засудили до смертної кари. Потім вирок замінили на 10 років ув'язнення й примусової праці. Вдруге був засуджений 1969 р. на три роки. Помер 30 червня 1973 р.

Отець Микола Цегельський народився 17 грудня 1896 р. у с. Струсові на Тернопільщині. У 1925 р. Митрополит Андрей Шептицький рукоположив його на священика. Був парохом у с. Сорока, де побудував

церкву. У 1946 р. його заарештували, а 1947 р. засудили до 10 років ув'язнення. Жив у жахливих умовах у таборі суворого режиму села Явс (станція Потьма). Страждав від сильних болів. Помер 25 травня 1951 р., похований на станції Потьма.

Отець Олексій Зарицький народився 1912 р. у с. Більче на Львівщині. Святу таїну Священства прийняв з рук Митрополита Андрея Шептицького 1936 р. У 1948 р. був заарештований, засуджений до 10 років і вивезений до Караганди. Після реабілітації у 1957 р. мусив залишитися у Казахстані. Розгорнув широку місіонерську діяльність серед католиків. Влада жорстоко переслідувала отця Олексія, а через 4 роки він був удруге заарештований і ув'язнений на 3 роки. Помер 30 жовтня 1963 р. у таборі Долинка поблизу Караганди.

Отець Андрій Ішак народився 23 вересня 1887 р. у Миколаєві, що на Львівщині. У 1914 р. здобув ступінь доктора богослов'я і був рукоположений. З 1928 р. викладав у Львівській Богословській академії. Загинув від рук більшовицьких військовиків, що відступали зі Львова 26 червня 1941 р.

Отець Віталій Байрак народився 24 лютого 1907 р. у с. Швайківці на Тернопільщині. У 1907 р. вступив до монастиря Отців Василіан, рукоположений на священика 1933 р. 1945 р. органи НКВС заарештували о. Віталія і засудив до 8 років позбавлення волі. Помер перед Пасхою 1946 р. після сильного побиття у Дрогобицькій в'язниці.

Отець Іван Зятик народився 26 грудня 1899 р. у с. Одрехова Сяноцького повіту (тепер територія Польщі). У 1923 р. був висвячений на священика. Під час німецької окупації був призначений ігуменом монастиря у Тернополі. У 1950 р. був заарештований і вивезений до одного із таборів системи "Озерлаг" Іркутської області. У Велику П'ятницю 1952 його сильно катували і 17 травня 1952 р. він помер.

Отець Яким Сеньківський народився 2 травня 1896 р. у с. Гаях Великих на Тернопільщині. Був рукоположений на священика у 1921 р. З 1923 р. розпочав монаше служіння у монастирі Чину Святого Василія Великого у Крехові. У червні 1941 р. був заарештований більшовиками, а 29 червня, як переказують, був зварений у казані у Дрогобицькій в'язниці.

Отець Микола Конрад народився 16 травня 1876 р. у Струсові на Тернопільщині. У 1899 р. був рукоположений на священика. Учителював у Бережанській і Теребовлянській гімназіях. Загинув трагічно від рук більшовиків 26 червня 1941 р.

Відомо, що для Москви Українська Греко-Католицька Церква завжди була "націоналістической". У 1946 р. за вказівкою Й. Сталіна знищили, визнали поза законом Українську Греко-Католицьку Церкву,

яка за 350 років свого існування перетворилася на оборонця та виразника національних інтересів українців на території Австро-Угорщини, Польщі, Румунії. Архієреїв, багатьох священників, ченців і черниць, церковних активістів за надуманими звинуваченнями у співробітництві з фашистськими, нацистськими окупантами ув'язнювали, знищували. Вірних насильно наvertsали в російське православ'я.

Під великим тиском громадськості 24 листопада 1989 р. Рада Міністрів УРСР прийняла ухвалу про те, що греко-католицькі громади реєструватимуться Радою у справах релігій при РМ УРСР на тих самих умовах, що й інші визнані державою релігійні товариства. Українська Греко-Католицька Церква відродилася і розвивається. Однак візит до України Папи Івана Павла II викликав незадоволення і гнів Московського патріархату та його вірних з так званої Української Православної Церкви Московського патріархату. Категоричні вимоги відмінити візит лунали навіть тоді, коли літак Папи вже знаходився у повітрі. Москва намагалася взагалі принизити значення цього візиту, повторюючи в газетах, теле- і радіопередачах, на Інтернет-сайтах маніпулятивні пропагандистські агітки щодо “католицького наступу”, загрози “слов'янській єдності” тощо.

Один із західних дипломатів якось сказав: “Україна досі міцно прикована до Росії двома ланцюгами – енергоносіями та Українською православною церквою Московського патріархату (УПЦ МП)”. Через єпископів, священників та через православні братства цієї Церкви Московський патріархат реалізує свою церковно-політичну лінію в Україні. Чужі нам ідеї (“неканонічність”, “єретичність” православної автокефалії, апокаліптична небезпека приїзду Римського Папи та взагалі спілкування з будь-якими “іновірцями”, необхідність політичного об'єднання східних слов'ян та ін.) поширюються серед народу України духівництвом УПЦ МП. Члени УПЦ МП озвучують сьогодні в Україні те, що не вигідно сказати вголос професійним ортодоксальним політикам Росії.

Неважко зрозуміти, чому так піклується Московська патріархія про винятковий вплив на свою українську паству, про те, щоб жоден західний подих не порушив чистоту й силу цього впливу. УПЦ прив'язує значну частину українського населення не тільки до Московської патріархії, а й до Росії, до Сходу, часто – до середньовіччя. А Римський Папа – то Європа і сучасність. Як писала газета “The Times”, “московські православні владики бойкотували візит Папи, вважаючи, що він може... прив'язати Україну до Заходу як в релігійному, так і в світському сенсі”. Адже, якщо вслід за світською розпадеться й “православна імперія” Росії, а УПЦ вийде з-під юрисдикції МП. РПЦ

перестане бути найбільшою у світі православною Церквою (нею стане об'єднана Українська Церква), значно зменшить свій вплив на світове православ'я.

Окрім політичних і церковних причин є, безумовно, суто суб'єктивні чинники, через які Московський патріархат протидіяв приїзду Папи Римського. З якими почуттями православні ієрархії РПЦ могли дивитися на триумфи, які багато років супроводжували візити Івана Павла II до різних країн світу? На те, як світові засоби масової інформації стежили за кожним його кроком, цитували кожне його слово? Як керівники могутніх держав поспішали зробити йому візити ввічливості? Відомо, що В. Путін також відвідав Ватикан у перші місяці свого президентства.

Попри прозорість “логіки” Московського патріархату, його політична стратегія у зв'язку з приїздом до України Папи Римського видається дещо дивною. “Третій Рим” міг би продемонструвати гнучкішу позицію, зокрема заздалегідь спрогнозувати реальність здійснення візиту. Однак цього не сталося – до останньої хвилини МП у це не вірив. У результаті – масштабна публічна поразка, яка поставила МП і його паству в принизливе становище. Москва не змогла навіть зберегти “гарний вираз обличчя у програній ситуації” – патріарх Алексій II зробив кілька некоректних заяв, недипломатичність яких здивувала всіх. І раптом поїхав “на Захід” (як Папа поїхав на Схід), до Білорусі, втішатися у товаристві Лукашенка (білоруські православні приїзд Московського патріарха, свого Предстоятеля, майже не помітили).

Злість і духовна ворожа настанова Російської православної церкви щодо візиту Папи свідчать про впевненість Росії у тому, що Україна, ключова країна для стабільності у Європі, належить до сфери її впливу. Аналогічно захоплення від приїзду Папи у Західній Україні, у культурному плані ближчої до Польщі, відтворює бажання України бути віднесеною до Заходу, так само, як і Польща.

На думку багатьох аналітиків, візит Святішого Отця став переломним моментом не лише в історії та розвитку Церкви українських греко-католиків, а й у діалозі Рима з Москвою. Озброєний каяттям і самовизнанням провин у минулому, Папа поставив Алексія II перед необхідністю шукати нові аргументи нинішнього дня, яких фактично немає. Виходить, що конструктивному діалогу надалі просто не буде альтернативи, інакше православ'я в Україні за два-три покоління може перетворитися на тупикову конфесію.

Україна вітала Папу Римського, епіцентром думок, енциклік, казань якого є людина, її гідність, її свобода. Серед виступів та документів Папи Івана Павла II важко знайти такі, що не зверталися б до болю-

чих сучасних проблем, не захищали принижених, не вказували на ту чи іншу, іноді замасковану, соціальну небезпеку. “Папа Іван Павло II дуже високо підняв планку первосвященника – нелегко доведеться його наступникові; важко бути на відповідному рівні сучасникам Папи на православних катедрах” (Лариса Івшина). “Що може нам сказати після нього Московський Патріарх?” – запитав Євген Сверстюк, прослухавши вперше звернення Папи до українських людей.

У вітальній промові Папа Іван Павло II наголосив, що він прагне стати паломником до славних храмів Києва, колиски християнської культури всього Європейського Сходу. “Здається мені, що очима промінює оновлене підтвердження вибору, зробленого далекого 988 року, коли Христос був прийнятий українським народом як “Дорога, Правда й Життя” (пор. Ів. 14, 6). З глибини серця випливає одне побажання: щоб український народ міг продовжувати цей свій шлях миру завдяки одноставному вкладові різних етнічних, культурних та релігійних груп! Загальний і тривкий добробут неможливий без миру” [13].

Папа Римський запевнив, що прибув в Україну не з намірами прозелітизму, а для того, щоб свідчити Христа разом з усіма християнами кожної Церкви й кожної церковної спільноти та щоб запросити всіх синів і дочок цієї благородної Землі звернути свій погляд до Того, Хто віддав своє життя за спасіння світу.

“У такому дусі щиро вітаю, перш усього, православних братів: єпископів, монахів, священників і вірних, які становлять більшість громадян країни. З приємністю пригадую, що стосунки між Римською та Київською Церквами протягом історії знали світлі періоди: вдивляючись у них, відчуваємо себе заохоченими надіятись у майбутньому на дедалі більше порозуміння на шляху, що веде до повної єдності.

На жаль, були також і сумні періоди, в яких ікона Христової любови була затьмарена: впадши ниць перед Господом, єдиним для всіх, признаймо наші провини. Прохаючи прощення за помилки, вчинені у далекому й близькому минулому, й ми, з нашого боку, запевняємо прощення за заподіяні нам несправедливості. Найщирішим побажанням, яке випливає із мого серця, є те, щоб помилки минулого не повторились у майбутньому. Ми покликані бути Христовими свідками і бути ними разом. Нехай спогад про минуле не гальмує сьогодні поступу на шляху до взаємопізнання, що сприяє братерству та співпраці” [13].

Іван Павло II згадав, що протягом сторіч український народ зазнавав надзвичайно важких і виснажливих випробувань. Залишаючись у межах щойно закінченого століття, як нам не згадати про бич двох

світових воєн, повторні голодомори, нищівні стихійні лиха, усі ті дуже сумні події, які залишили за собою мільйони жертв? Зокрема, під гнітом тоталітарних режимів – як комуністичного, так і нацистського – український народ був під загрозою втрати власної національної, культурної та релігійної ідентичності, бачив винищення своєї інтелектуальної еліти, охоронця народної та релігійної спадщини нації. І, на-решті, вибух атомного реактора в Чорнобилі, з його драматичними та безжалісними наслідками як для навколишнього середовища, так і для життя стількох людських істот. Важливо не розчарувати сподівань, які тепер пульсують у серцях стількох, а понад усе – молоді. І тому тепер в містах і селах України так терміново необхідно за загальним вкладом усіх сприяти розквітові нового, справжнього гуманізму. Це мрія, яку великий поет Шевченко висловив у відомій поезії: "... врага не буде, супостата, а буде син, і буде мати, і будуть люди на землі!"

"Україна має виразне європейське покликання, яке підкреслюють також і християнські корені в нашої культури. Висловлюю побажання, щоб ці корені могли зміцнити вашу національну єдність, запевняючи здійснюваним тепер реформам життєдайні соки справжніх цінностей, із яких усі могли б користати. Нехай же ця Земля й далі розвиває своє благородне завдання, з гордістю, яку висловив щойно цитований поет, коли писав: "Нема на світі України, немає другого Дніпра". Народе, що живеш на цій землі, не забувай цього!" [13], – закликав Папа Римський.

У зверненні до молоді у Львові Папа Іван Павло II, привернувши увагу до деяких найболючіших проблем життя в Україні, запропонував практичні поради: "Майбутнє України в значній мірі залежить від нас, від тієї відповідальності, яку ви зумієте взяти на себе... Україні потрібні чоловіки й жінки, які віддали б себе служінню суспільству, тому, щоб забезпечити добробут і права всіх людей, починаючи від найбільш слабих та обездолених... *Свобода вимагає сильної, відповідальної і зрілої совісті...* Бог допоможе вам іти проти течії, навчить довіри до своєї Вітчизни, допоможе не піддаватися мареву легкого щастя за кордоном. Ви потрібні тут, молоді люди, готові зробити свій внесок для поліпшення суспільних, культурних, економічних та політичних умов життя країни. Саме тут, для майбутнього вашої землі потрібні таланти, якими ви так багаті... Високі цивілізації не вимірюються тільки економічним прогресом, а головним чином – моральним і духовним рівнем народу. Не переходьте від неволі комуністичного режиму до неволі споживацьких інтересів" [67].

Візит Папи Римського Івана Павла II в Україну є історичною подією. У протестах проти візиту певних ортодоксально-православних мос-

ковських і промосковських сил більше політики і страху, ніж віри та здорового глузду. Кароль Войтила – не лише перший слов'янин-Папа, його можна назвати й першим українцем на папському престолі. Адже в Україну приїжджав не лише Слуга слуг Божих. Кароль Войтила сам наполовину українець, його мати – українка, Емілія Качоровська. Він, на відміну від багатьох керівників нинішньої України, володів українською, материнською мовою, і українська земля є землею його пращурів, не чужою. Тож хто міг позбавити його священного синівського права поклонитися цій землі? Папу Римського Івана Павла II пов'язує з Україною не лише національність матері, а й спогади юності. Не випадково ж у привітанні ветеранів з Днем перемоги він висловив особливу подяку колишньому майору Радянської Армії українцю Василеві Сиротенку. За повідомленням ЗМІ, майор Сиротенко 1945 р. був одним із керівників операції з визволення Кракова, і перекладачем у нього був молодий семінарист-підпільник Кароль Войтила, який добре знав кілька мов, і працював у каменоломнях, які нацисти замінували (там були фугаси для знищення Кракова). Саме Кароль Войтила перекладав секретні німецькі документи для майора Сиротенка. Оскільки майбутній Папа потребував тоді медичної допомоги, майор залишив його при собі, забезпечив лікування і врятував від арешту чекістами. Тож тепер Папа Римський вдячно згадує у своїх молитвах свого рятівника Василя Сиротенка та його родину. Іван Павло II – один із найпрогресивніших Пап за всю історію, Папа-реформатор, провідний миротворець світу, який багато зробив для досягнення взаєморозуміння, примирення різних народів. І – що особливо важливо для нас – він послідовно лобював інтереси українців у світі. Папа Іван Павло II є одним із найвидатніших діячів XX ст., одним із найбільших гуманістів людства, захисником знедолених.

Візит Папи Римського привернув безліч тих поглядів, які раніше не могли відрізнити Україну від Росії, і показав усьому світові, що українці – це українці, а росіяни – це росіяни. Мета кожного візиту Папи – духовне оздоровлення нації. Утвердженню української національної духовності, патріотизму добре можуть прислужитися “Десять заповідей Папи Іоанна Павла II польській еміграції” – важливий і повчальний християнський морально-політичний документ:

- “1. Не забувай, що найвищим добром є Бог, і без нього не зрозумієш самого себе і не знайдеш суті життя.
2. Не відрікайся імені свого народу, ані його історичного досвіду, бо то його власний корінь, його мудрість, хоч і гірка, і чинник його слави.

3. Пам'ятай про те, що, куди не кине тебе доля, ти завжди маєш право, аж до кінця своїх днів, залишитися членом свого народу.
4. Навіть за найгірших обставин, змінюючи середовище чи громадянство, не забувай віри і традицій своїх предків, якщо хочеш, щоб твої нові брати і твої діти не забули тебе. Родина повинна стати, як Церква: учителькою і матір'ю.
5. Шануй свій народ, розголошуй його добре ім'я і не дозволь, щоб воно було надуживане противниками для його власних політичних, шовіністичних чи якихось інших цілей.
6. Не дозволь, щоб твоя родина і твій народ були ким-небудь обкрадені, принижовані чи безпідставно очорнювані.
7. Не вивищуй себе чи свого народу понад справжні заслуги і понад інші народи, але радше покажи їм те, що в твоєму народі найкраще.
8. Учися від інших народів усього, що в них добре, але не повторюй їхніх помилок.
9. Пам'ятай, що мати родину – народ – є великим привілеєм, який походить від природного права людини, але не забувай, що Батьківщина – це величезний спільний обов'язок.
10. Пам'ятай, що ти є дитиною народу, що його Матір'ю і Княгинею є Богородиця Марія, дана як поміч в обороні. Повторюй часто молитву польських сердець: “Я при Тобі, пам'ятаю, стережу” [24].

Український народ на рідній землі століттями зазнавав релігійного і національного переслідування. Його духовні цінності захищала рідна Церква, її історія невід'ємна від багатостраждальної, часто трагічної долі нашого поневоленого віками бездержавного народу. Кілька століть життя українця від дня його народження і до смерті трималося на підвалинах національної Церкви, яку на землях Русі-України вбудував рівноапостольний князь Володимир. Після княжої держави наша Церква своєрідно заступала нам державу. Із втратою своєї державності через завойовницьку політику наших сусідів, які намагалися поневолити Україну, релігія розколола нашу націю на дві громади, і вже понад 300 років чужі держави ведуть боротьбу проти української релігії. Прадідівська віра завжди була для українців духовною зброєю за право жити на рідній землі і розвивати національну культуру. І нині в суверенній Українській державі, як і в інших народів, Христова віра мала б лишатися основою національного відродження і державотворення. Уже тисячу років, як у свідомості українського народу поєдналися два найдорожчі для нього поняття: “Бог і Україна” або ж згодом “Бог, українська нація і Шевченко” – як неперейдені святощі.

Історія свідчить, що наявність у державі єдиної національної помісної Церкви завжди, а у важкі, переломні для неї і народу часи – особливо відігравала стабілізуючу роль, виступала їх моральною опорою, ідеологічним стрижнем. Вона згуртовувала людей, об'єднувала і зміцнювала державу, допомагала в боротьбі з внутрішніми та зовнішніми ворогами за незалежність.

Ось чому держави-колонізатори, світові імперії всебічно використовували Церкву для розширення і зміцнення своїх володінь, поневолення і утримання в покорі колоніальних народів. Для досягнення цієї мети вони прагнули перш за все позбавити завойовані ними народи своїх національної Церков, розкласти їх духовно, морально.

Наслідки московсько-російської шовіністично-імперської, загарбницької політики й нині отруюють свідомість багатьох-багатьох українців. У 1990 році з майже 12 тисяч православних громад у всьому Радянському Союзі, понад 6 000 були в Україні; тільки 3 000 перебували в самій Росії.

Коли Україна проголосила незалежність у 1991 р., низка громад перервали зв'язки з російською церквою після утворення Київського патріархату. Решта церков найменували себе Українською Православною Церквою Московського патріархату.

Після низки угод, а також через офіційний фаворитизм уряду експрезидента Віктора Януковича, переважна більшість громад залишилися вірні Москві. Відтак маємо 12 515 московських парафій, а київських – 4 877 парафій.

Кількість вірян свідчить про інше: близько 15 млн українців ідентифікують себе з Київським патріархатом, тоді як лише 10 млн залишаються вірними Московському.

Відповідно до київського соціологічного опитування проведеного “Фондом демократичних ініціатив”, 31 % українців ідентифікували себе із Київським патріархатом у 2011 році, і 26 % – з Московським. До кінця 2015 року кількість вірян, лояльних до Києва, зросло до 44 %, тоді як 21 % залишалися прихожанами Московського патріархату [82].

Однак досі потужним опорним центром Росії, її ідеологічно-пропагандистською й розвідувальною мережею в Україні є особливий осередок Російської Церкви – так звана УПЦ МП, яка делікатно уникає публічно називатися МП (Московського Патріархату). Від 2000 року Російська церква в Україні захопила значні території і побудувала сотні церковних споруд. Наприклад, на Оболонському масиві у Києві діє шість храмів УПЦ МП, найбільшим з яких є Собор Покрови Божої Матері

на вул. Трирічний, 5-а. Саме сюди неодноразово приїжджали святити воду В. Янукович і М. Азаров. Та й нині тут вистачає активістів і прихильників “руського міра”, котрі агресивно й нахабно демонструють свою відданість Московії [23].

Академік, дійсний член НТШ, письменник, лауреат премій імені Л. П. Симиренка і Дмитра Нитченка, вимушений переселенець із окупованої Автономної Республіки Крим Петро Вольвач наголосив, що Російська православна церква, яка законспірована під українську, та її керманичі є пропагандистами путінського “руського міра” небезпечного не лише для України, а й для світу, бо саме вона генерує сепаратизм і найбільше сприяє зросійщенню України. Адже “з початку розпаленої Росією війни з Україною, російської окупації Криму та Донбасу ні провідники, ні жодна церковна громада РПЦ Московського патріархату не засудили путінську агресію і не закликали його припинити війну з Україною” [15]. На жаль, нерішучість нинішніх керівників України створює умови для антиукраїнської діяльності “русскоязычных единоверцев” УПЦ МП, які “давно плюють на своє українське громадянство і громадянський обов’язок, а дехто вже має паспорт громадян Російської Федерації” [23]. Тоді як наші “верхи” мовчать і роблять вигляд, що цієї проблеми не існує, писав у 2015 р. публіцист Євген Ґолибард, деякі пересічні вірні УПЦ МП “внизу” починають активно боротися проти нахабства і нових нехристиянських звичаїв священників цієї конфесії. Набрали розголосу обурливі випадки, коли священники УПЦ КП відмовляли справляти літургію на честь воїнів, які загинули на війні з російськими агресорами. Таким способом виправдовували війну Російської Федерації проти України. “Ми в Конотопі вже дев’ять бійців поховали, – розповів настоятель тамтешнього собору Різдва Пресвятої Богородиці УПЦ КП отець Павло. – Ні один московський священник не прийшов не те що помолитися, а навіть квітку покласти... І вони будуть розповідати, що вони українці? Небо розділити не можна. Бог один. Але кожна церква, на моє переконання, мусить мати свою назву. І оця церква Московського патріархату має називатися Російська православна церква. І якщо людина хоче, то хай іде туди свідомо. А ви, – звернувся до присутніх, – майте тверду віру. Вірте, що Україна буде. І ніякий Радянський Союз не повернеться” [78].

Мешканці села Черневе Глухівського району на Сумщині, що недалеко від російського кордону, хочуть молитися в Українській Православній Церкві Київського патріархату. З ініціативи депутата сільської ради Віктора Харченка активісти пройшлися селом, зібрали підписи. За

результатами цього волевиявлення 70 % сільчан забажали вийти з-під впливу Московського патріархату. Але таке рішення нашо́вхнулося на активний опір московського духовенства, яке, певна річ, не бажає втрачати навіть невелику парафію. Дізнавшись, що громада Черневого запросила на зустріч священників Київського патріархату з Конотопа, московські отці у супроводі голови районної державної адміністрації Олексія Ткаченка приїхали переконувати селян відмовитися від своїх намірів. “У групі підтримки московських батюшок була також купка вірян Московського патріархату з Глухова, яких привезли автобусом. Вишикувавшись під сільським клубом, де відбувалися збори, вони тримали ікони та... портрет царя Миколи II. “Це не цар, а святий”, – пояснили здивованим селянам. Микола II і справді був зарахований Російською православною церквою до лику святих – яка церква, такі і святі! Мабуть, про українських мучеників, приміром, кошового отамана Петра Калнишевського, захисника “руського міра” небагато відомо, от і досі притискають до грудей чужого царя-батюшку” [78]. Громаду села Черневе підтримує сільський голова Микола Сидоренко, але селяни не розуміють, якого ще рішення суду мусять чекати, адже переважна кількість мешканців добровільно бажає перейти до Київського патріархату! Одначе отець Павло застеріг від рішучих дій і радив діяти цивілізовано. Не треба йти до церкви і замки збивати. Бо їм це лише на радість, будуть кричати в Росію до Путіна: “Спасайте, нас, росіян, тут б’ють, подивіться, що бандери роблять!”. Це для них бажана картинка, яку сьогодні вони хотіли побачити”. Візит московських отців того дня так і закінчився невдачею. “Рускій мір” у нашій церкві служити не буде”, – сказала як відрізала одна з місцевих жительок [78].

“Єдина церква – єдина держава” – під таким гаслом у Вижницькому районі відбувся семінар-практикум, де просвітяни Буковини знайомилися з досвідом переходу парафій, підпорядкованих УПЦ МП, до Київського патріархату. Детально про цей семінар-практикум розповіла у газеті “Слово Просвіти” журналістка, голова Заставнівської районної організації Всеукраїнського товариства “Просвіта” Чернівецької обл. Світлана Масловська. Подаємо уривки цієї публікації:

“У тім, що більшість українців уже зрозуміли зв’язок московських церков з сепаратизмом, немає сумніву. А надто після новин про те, що в УПЦ МП завершено формування силових загонів (семінаристів-“тітушок”) і призначено 2 емісарів із правами вищими, ніж у митрополита. Їхнє завдання – заводити переходу вірян від московського патріарха Кирила до Київського Філарета. Ось так російське православ’я

здіює всі важелі, аби стримати парафії. І коли держава демонстративно відхрепчується від питання створення єдиної Церкви в Україні, прості її громадяни, за сприяння “Просвіти”, самотужки шукають правди і таки знаходять її. Бо мають на те мудрість, силу волі, стремління і, головне, бажання змінити своє рабське життя на гідне і вільне, за яке поклала свої голови Небесна Сотня і гинуть на сході наші хлопці-герої.

Делегацію зустрів голова районної “Просвіти” Дмитро Никифоряк і запросив до просвітницької подорожі. Щойно шкільний автобус (наданий Вижницьким відділом освіти) із учасниками зібрання заїхав до центру с. Коритне (батьківщина патріарха Онуфрія УПЦ МП), як нашу увагу привернув величезний напис на даху одного з будинків “Єдина церква – єдина держава”. Як сказав головний просвітянин Вижниччини Д. Никифоряк, це робота справжніх патріотів, які добре розуміють зло, що несе церква Кирила, що благословляє насилля, убивство й брехню проти України. Зрештою, про це мовили й митрофорний протоієрей УПЦ КП, благочинний Вижницького району, настоятель Свято-Успенської церкви с. Банилів о. Ілля Кігницький та священник Свято-Володимирської церкви с. Коритне УПЦ КП Іван Лукій у підвальному приміщенні майбутньої церкви. Священники дякували своїм свідомим землякам, які виявили наполегливість у досягненні мети, а також районній “Просвіті”, яка всіляко цьому сприяла. Повідали, що поштовхом до відмови від російської церкви слугували перші смерті бійців на сході України. Більшість парафіян Свято-Миколаївської церкви МП с. Коритне дедалі частіше заводили бесіди про те, що служба у церкві має вестися українською мовою, а славити Кирила взагалі ганебно. Подвірні обходи активістів, збори у центрі села, у сільському клубі, на вулицях і в оселях коритненців доводили, що є всі підстави для того, аби село мало українську церкву.

Проте московські “ляльководи” не дрімали, бо розуміли, що втратити церкву як інструмент впливу на людей неприпустимо і на вирішальне зібрання прислали до Коритного 27 священників Московського патріархату, які виголошували, що це захоплення храму, виступаючи проти волі громади. А як може громада “захопити” свій храм?.. Урешті-решт священник о. Василь Радул показав документ, що і земля, і споруда (церква), яка на ній збудована, є його приватною власністю. Безумовно, через суд це питання можна вирішити, але мешканці села вирішили вчинити за Божими заповідями, не конфліктувати і показали приклад братерської любові – покинули старий храм та по-

чали будівництво нового. У сільраді виділили земельну ділянку й у березні 2015 року викопали котловани. А вже 25 липня підвальне приміщення було повністю облаштоване і освячене як Свято-Володимирський храм. Споруда матиме трапезне відділення, тобто нинішнє підвальне (із назвою або Княгині Ольги, або Святого Гавриїла) і наземне (храм Святого Володимира), яке ще належить добудувати, для цього вже придбали будматеріали. Староста церкви Василь Рябой доповнив, мовляв, мало хто сподівався, що будівництво триватиме такими швидкими темпами. Наразі витрачено 550 тисяч гривень на всі роботи, 80 % з яких – кошти коритненців. Хоча дуже допомагають парафіяни церков інших сіл району та області. Пан Василь розповідав, із яким ентузіазмом та бажанням приходили люди на будівництво. Було так, що від ранку до ночі працювало понад 100 мешканців села і ніхто не скаржився, натомість, лише позитивні емоції та оптимізм. Безумовно, таку велику працю та ентузіазм оцінила обласна “Просвіта”. Заступник голови Чернівецького об’єднання Іван Дерда та відповідальний секретар Марія Пелех вручили заслужені подяки священикам та старості парафії за відродження української церкви як головного носія духовно-національного життя народу.

... У селі Мілієве парафіяни також мають щастя слухати службу Божу рідною мовою, без проблем та зволікань – відспівувати померлих воїнів-земляків у своїй церкві. Після смерті священика громада твердо вирішила – їхній храм більше не належатиме московитам. У цьому велика заслуга не тільки простих парафіян, а й сільського голови Володимира Гафюка, який доклав чимало зусиль, аби у селах його ради були українські церкви, а також голови районної “Просвіти” Дмитра Никифоряка, які об’єдналися спільним прагненням: Україні – українське. Підводних каменів вистачає, бо і нині управління юстиції не хоче реєструвати українську церкву, певно, щось чи хтось за цим стоїть... Та вірян уже ніщо не злякає, вони свою церкву вже нікому не віддадуть. Як, зрештою, це зробили ще у двох селах Вижницького району – Кибаках і Вахнівцях, мешканці яких нині ходять до тих церков, що і раніше, але вже Київського Патріархату, а також можуть з упевненістю стверджувати, що вони вже нарешті мають єдину Помісну, православну церкву. Про це не без гордості розповіли сільський голова Володимир Гафюк, священик УПЦ КП Святої Параскеви о. Микола Зозуля та 92-річний активіст-парафіянин. Оскільки зібрання відбулося у шкільному музеї Дмитра Загула, відомого тамтешнього поета, який загинув

у Норильських таборах, заступник директора школи Любов Гафюк ознайомила нас із біографією славного земляка, який був прикладом набожної людини-патріота, а старшокласники щиро й емоційно декламували його вірші й співали коломийки на слова мілієвчанина-поета.

Учасники семінару-практикуму зійшлися на тому, що такі зібрання вкрай потрібні. Варто, щоби Буковинські ініціативи підхопили й інші регіони України. Адже допомоги від держави годі сподіватися. Як сказав Святійший Патріарх Всієї Руси-України Філарет, створення єдиної Помісної Української Православної Церкви потрібно починати з низів – із сільських парафій” [47].

За першу половину 2016 р. 30 парафій змінили приналежність, перейшли до Київського патріархату [82]. Українська Православна Церква Київського патріархату, на відміну від так званої Української Православної Церкви Московського патріархату, ототожнила себе повністю з боротьбою українців за свободу, незалежність, соборність проти російських агресорів. Митрополит Київський Онуфрій (Березовський) 16 квітня 2016 р. безпосередньо взяв участь у засіданні Синоду Російської Православної Церкви, що зве себе Руською, яке проходило в приміщенні “святейшева правильствующева синода” в Санкт-Петербурзі – неканонічної організації, створеної свого часу Петром І. Був також присутній і митрополит Горловський та Слов’янський Митрофан, який служить на окупованих Росією територіях України.

За неофіційними даними, поширеними в соцмережах, розглядалися, питання організації провокацій проти активних противників московської церкви в Україні та проведення так званих “спасітельних” “богослужінь” у храмах і монастирях України.

Під час проведення цих безперервних служб головну увагу мають спрямовувати на “уміротвореніє” українського народу з метою примушення його до миру з окупантами. Основний акцент ставитимуть на “безбожників”, “проклятих іудобандеровців” та “заблудших активістів” Майдану. Будуть також молитися за прощення “істинно русскіх воїнов” – треба розуміти за злочини, вчинені в окупованих Криму та на Донбасі. Увага буде надаватися “молитвам” за спасіння і всепрощення тих, хто допомагає “встановленню законної” влади.

Під час обговорення цього питання було визначено кількість осіб, яких переміщують в Україну на територію монастирів УПЦ МП. Зокрема, у Києво-Печерську Лавру – 65 осіб, Почаївську Лавру – 34 особи, Свято-гірську Лавру (Горлівська єпархія) – 47 осіб, Успенський патріарший Одеський монастир (Одеська єпархія) – 112 осіб.

Щодо інших монастирів – є тільки загальна кількість і графіки “перекидання” людей, зокрема 1 450 осіб, яких переміщують з Москви, центральної території РФ і забайкало-уральських монастирів та “пустошей”. До навчальних закладів, у порядку обміну семінаристами, буде перекинуто до 700 осіб.

Особливістю цих дій та поки що незрозумілим є факт наявності серед осіб, яких переміщують у такий спосіб до України, представників нетрадиційних для християнства вірувань та обрядів. Зокрема, це стосується представників уральських та алтайських езотеричних шкіл і сект.

На Чернігівщині об’єктами уваги московських окупантів стали Благовіщенський чоловічий монастир (Ніжин), Введенський жіночий монастир (Ніжин), Свято-Миколаївський Крупицький Батуринський жіночий монастир, Свято-Миколаївський Пустинно-Рихлівський чоловічий монастир [72].

Можемо стверджувати, що в нинішніх умовах Синод Російської Православної Церкви надав нових аморальних імпульсів наказові царіці Єлизавети від 17 квітня 1754 р. і таємному листові полтавського губернатора Богговута від 4 лютого 1914 р. про призначення у Україні на архієрейські місця великоросіян, придушення українського національного руху.

Митрополит Онуфрій привселюдно, в присутності Президента України зухвало і демонстративно відмовився вшановувати пам’ять нагороджених загиблих і живих героїв, захисників України. Він закликав усіх вірних Української Православної Церкви Московського патріархату взяти участь у так званій молитовній ході, яка анонсована як “анти-воєнна”. Проте її основні учасники не називали того, хто насправді є агресором і звідки надходить загроза миру в Україні, Європі та світі.

Так звана “Хресна хода за мир” розпочалася 9 липня 2016 р. з Почаївської лаври (Тернопільська обл.) та зі Святогорської лаври (Донецька обл.). Віряни з іконами і хрестами вирушили з усіх куточків України, де забив свій хрест Московський патріархат. Митрополит Онуфрій на початку ходи говорив: “Хресний хід... пройде по всій нашій державі. Він фактично об’єднає Україну, адже Православна Церква завжди була і є такою силою, яка об’єднує всіх людей. Ми повинні, відкинувши гнів, ненависть, злобу, озброївшись любов’ю і прощенням, посилити свій подвиг молитви: щоб перестали литися материнські сльози, щоб діти не залишалися сиротами, жінки – вдовами, щоб молодь не ставала інвалідами, щоб наші міста і села не були зруйновані, а домівки – покинуті” [37].

Проте такі “благі наміри” обурили більшу частину українського суспільства – занадто сильні і свіжі асоціації весни 2014 р., коли такі ж “православні” не давали українським військовим зупинити повзучу російську окупацію або взагалі допомагали агресору. “Ця хода не відповідає гаслам, під якими вона організована, – розповідав народний депутат та релігієзнавець Віктор Єленський. – Заклики до миру треба адресувати не київській владі, а туди, звідки відбувається військова агресія. Натомість це повністю вкладається у маніпулятивну пропагандистську картинку Кремля, що в Україні точиться “громадянська війна” і що в нашій державі діє “партія війни”. Сама хода і її фінансування є московським замислом, а організація “опоблоківська”, і ті, хто її організовував, вже розповіли про це” [37].

Одіозний проросійський посіпака Олег Царьов оприлюднив заяви про те, що Київ треба “тримати в страху”, щоб зберегти Лавру під впливом Московського патріархату. “Страх – це те шило, яке тримає ворог у нас під ребром для того, щоб ми не робили зайвих рухів. Інша ціль – картинка “мирного люду проти війни”. Тільки чомусь цей “мирний люд”, який супроводжується дивними персонами в камуфляжі, вирушив до Києва, а не до Москви. Риторика “проти війни” та “за мир” без зазначення джерела цієї війни дуже вдало й цинічно підходить до іншої тенденції, яка посилено розкручується останнім часом, – це, зрештою, закріпити нинішню ситуацію де-юре. Тобто прийняти зміни до Конституції й запровадити “спеціальний статус” на Донбасі. Це те, чого хоче Російська Федерація, і те, на що, свідомо чи несвідомо ведуться деякі українські політики” [79].

Релігієзнавець Віктор Єленський слушно наголосив, що за два роки на посаді митрополита Онуфрій серйозно змінив позиціонування церкви: “В 2009–2010 рр., згідно з соціологічними дослідженнями, люди говорили, що вони можуть належати до УПЦ МП і лишатися українцями. Цьому сприяла політика митрополита Володимира, який казав, що “у нас тільки духовна єдність з Московським патріархатом – ми не є в адміністративній залежності”. Володимир демонстративно відмовлявся і ніколи не згадував доктрину “русского мира”. А коли на Архієрейському соборі у Москві патріарх Кирил сказав, що “ми скеровуємося створити альтернативний цивілізаційний центр сили, який протидіятиме Заходу”, Володимир відповів, що УПЦ не бере на себе відповідальність визначати цивілізаційні переваги своїх вірних”. Це була смілива і незалежна позиція. Митрополит Онуфрій, в свою чергу, погодився, що його по-

літика визначається Москвою і в цьому він категорично відрізняється від свого попередника” [37].

Провокативна, велелюдна хода, організована духовними керманичами РПЦ на день хрещення Руси-України, безперечно, проводилася за вказівкою і підтримкою Кремля і мала на меті перед 25-літтям Незалежності розхитати політичну ситуацію Україні. Хіба не логічніше було б спрямувати цю ходу мирян через всю Україну до Москви, ідеологічного центру “руського міра”, який генерує “гібридну війну” проти України?!

Хресна хода завершилася благополучним молитовним стоянням на Володимирській гірці. Ексцесів не було, як цього прагнув Московський патріархат, щоби потім всіляко паплюжити і звинувачувати українців у недоброзичливості, зловорожості. Україна навіть під час військової агресії Російської Федерації забезпечила не лише громадянам, а всім сущим у державі свободу совісті, віросповідання, процесії тощо. Влада, по суті справи, взяла на себе обов’язок охорони цієї ходи до Києва, недопущення всіляких провокацій. До речі, Російська православна церква руками УПЦ МП намагалася продемонструвати, що саме вона є домінантною в Україні. Хоча, за думкою експертів і соціологічних досліджень, така домінація умовна і не відповідає дійсності. Але відповідна картинка цієї ходи була зроблена. І це – головне завдання, яке прагнуло вирішити московське духовенство.

На противагу – 28 липня 2016 р. Українська Православна Церква Київського патріархату провела хресний хід і богослужіння всіх вірян, яким не байдужа доля українського православ’я. Та, на відміну від аскетизму і певної напруженості через безпрецедентні заходи безпеки під час хресної ходи Московського патріархату, учасники київської релігійної акції випромінювали зовсім інші настрої. Люди, одягнені у святкові й білі вишиванки, радісні обличчя, народні релігійні пісні, українські та повстанські прапори в руках воїнів-добровольців – хіба це не атмосфера національного свята? Все свідчило про те, що українці розуміють глибинну сутність хрещення Руси-України, яке відбулося 1028 років тому.

“Особисто для мене День Хрещення Русі – це українське свято, бо, починаючи з Володимира, православ’я остаточно прийшло до нашої держави. Зараз такі часи, що ми маємо підсилювати й підкреслювати наш український дух”, – розповідала пані Світлана – жителька Житомира, яка разом із подругами щороку приїздить на святкування. “Сьогодні приємно дивитися на людей довкола, які прийшли на цю ходу, на ді-

тей, які із усмішками на обличчях та у вишиванках щасливі бігають довкола нас – ми по-справжньому відчуваємо атмосферу свята”, – продовжила вона [80].

Пані Світлана наголосила, що вона, як і мільйони українських православних, чекають на надання УПЦ автокефалії. “Українцям потрібна національна автокефальна і незалежна від Московського патріархату православна церква, щоб в УПЦ МП більше не експлуатувала тезу про те, що “лише вони є канонічними”, – додала вона.

Проте пані Світлана, як і багато інших учасників свята Хрещення Руси-України, із якими встигли поспілкуватися журналісти “Дня”, спокійно поставилися до хресної ходи УПЦ МП, яка минулої середи дійшла до Києва: мовляв, всі мають право на молитву, інша річ – що на цій темі намагаються нажитися різні аморальні політичні сили як всередині України, так і за її межами.

“Хресна хода – це завжди чудова справа, але інша річ – коли в неї закладають гасла, які нав’язує нам агресор, а представники “Опоблоку” говорять, що моляться “за припинення братовбивчої війни”, – ділиться священник Олександр із церкви в Пирогові. – В Україні немає братовбивчої війни. Всі люди, у яких є голова на плечах, бачать, що насправді відбувається в нашій державі. Треба молитися за те, щоб ворог пішов з нашої землі, тоді ми самі помиримось, об’єднаємось, і все буде добре” [80].

Дух глибокої моральності, доброчинності, порозуміння постійно паує у християнській святині в Зарваниці, що на Тернопіллі, де щороку організовують загальнонаціональну прощу. Журналіст Микола Шот описав прощу за Україну та примирення, яка відбулася у липні 2016 року. Основні її заходи тривали упродовж двох днів. Однак кожен сам вирішував, як підготуватися до такого богомілья, вирушити пішки чи транспортним засобом. Майже 200 прочан із Хмельниччини, скажімо, зібралися у далеку дорогу ще на початку тижня, бо рушили зі своїх міст і сіл пішки до Чудотворного місця. Від архікатедрального собору в Тернополі колона з майже 2 000 прочан теж дружно подалася пішою ходою до Зарваниці. Пішки подолали маршрут від рідного порогу до Марійського духовного центру деякі жителі Тернопільщини та сусідніх областей. Віряни з Косова скористалися велосипедами.

Загалом, за словами архієпископа та митрополита Тернопільсько-Зборівського о. Василя (Семенюка), за два дні загальнонаціональної прощі Зарваницю відвідали ледь чи не 140 тис. прочан. Представили вони, напевно, всі регіони України. Адже побували тут делегації з Херсонської, Одеської, Кіровоградської, Миколаївської, Житомирської

областей, зі столиці, й безперечно з Галичини, Поділля, Закарпаття. Примітно, що помолитися приїжджали також із Луганщини, Донеччини й навіть з окупованого Криму. Певна річ, Зарваниця радісно приймала численних прочан зі США, Канади, Франції, Польщі, Бельгії, Португалії, Італії та інших країн.

Із вірянами щиро молився глава Української Греко-Католицької Церкви Блаженніший Святослав (Шевчук). Він особливо подякував за присутність двом “унікальним групам”. Перша – прочани з особливими потребами, “ті, які, можливо, не втішаються найкращим станом здоров’я, але силою любові Божої мають нагоду бути люблячими й милосердними”. До другої групи ввійшли ті, хто репрезентував Харківсько-Полтавську єпархію Української Автокефальної Православної Церкви, що разом із духовенством на єпархіальному соборі вирішили шукати шляхи єднання з УГКЦ¹.

Тема єднання українського народу звучала рефреном прощі. “Нашою духовною зброєю для перемоги над ворогом має стати єдність”, – зазначив Президент України у вітальному листі прочанам, який зачитав голова облдержадміністрації Степан Барна. Міністр культури Євген Нищук, який приїхав на прощу, закликав співвітчизників не сходити з правильного шляху боротьби за справедливість, рідну Церкву, віру, любов, за Українську державу та український народ.

Нинішній рік (тобто, 2016 р. – *В. Л.*) Церква оголосила Роком Божого милосердя. Як зауважив Блаженніший Святослав, прочани прийшли до Матері Божої, щоб прикликати Боже милосердя на українську землю. “Найбільший дар, – зазначив глава УГКЦ, – який ми сьогодні просимо у вірі, у слуханні Божого слова, – ласки миру для нашої Батьківщини. Просимо життя, а не смерті. Просимо, щоб Господь прийняв наші молитви як найвищий вияв Божого милосердя, Своєю силою зупинив війну”.

¹ Після довгих перемовин з Українською Греко-Католицькою Церквою Харківсько-Полтавська єпархія УАПЦ (о) на XXVI єпархіальному соборі прийняла братні поради глави УГКЦ Блаженнішого Святослава і Синоду єпископів УГКЦ щодо досягнення євхаристійного спілкування та адміністративної єдності. По суті, йдеться про приєднання УАПЦ (о) до українських греко-католиків. У важкі для України часи – це чудове рішення, яке має стати прикладом для інших українських православних церков.

Філософ, релігієзнавець Людмила Филипович зазначила, що обом церковним ієрархам – і Ігорю (Ісиченку), і Святославу (Шевчуку) – це рішення про своєрідну “мікроунію” далось непросто і потребувало особистої сміливості з їхнього боку. Все це, без сумніву, піддавалося глибокому аналізу – історичному, богословському, еклезіальному. Потрібно було вирішити кілька пластів проблем. Нехай Харківсько-Полтавська єпархія невелика, але Ігор (Ісиченко) продемонстрував реальний практичний крок, тоді як усі інші лише говорять про об’єднання.

Відбулася панахида по Героях Небесної Сотні, по війнах, які загинули під час російсько-української війни на сході України і всіх невинно убієнних. Молитвою вшанували пам'ять наших героїв на Чудотворному місці. Але спочатку тисячі прочан стали учасниками неймовірного заходу – походу зі свічками від парафіяльного храму в Зарваниці до Марійського духовного центру. Його організували вже у сутінках. Грав духовий оркестр, звучала пісня “Із Києва-міста”. На місці з’яви Богородиці задзвонили дзвони, розпочали молебень до Матері Божої. Недільного ранку на всіх чекала архієрейська свята літургія, яку відслужив глава УГКЦ.

Останнім часом хтось активно хоче розсварити українців і поляків. В історії наших народів складалися різні обставини, серед них і трагічні, і поляки, й українці, на жаль, мають за що одне одного перепрошувати. Але минулим повинні займатися історики, а не політики, нам же нині не слід повторювати помилок предків. Бо ж до Бога не наблизимось без покаяння, примирення. Тож такі тези звучали й на прощі в Зарваниці. Серед почесних гостей був і голова конференції єпископату Польщі архієпископ Станіслав Гондецькі, митрополит Познанський. Він разом із Блаженнішим Святославом закликав народи Польщі та України до примирення [91].

Символічна літургія за те, щоб “важелі правління взяла” в Україні єдина Помісна Православна Церква, відбулася в день відзначення 1028-ї річниці хрещення Київської Русі-України у Володимирському соборі. Врочисті святкування розпочалися кількома годинами раніше на Володимирській гірці біля пам’ятника святому князю Володимиру Великому. Там представники духовенства разом із керівництвом нашої держави й пересічними українцями відслужили вдячний і прохальний молебень.

Біля пам’ятника князю Володимиру Великому, який однією рукою підняв хрест, а з другої не випускає меча, щоби боронити Україну, Президент Петро Порошенко заявив: “Ясно, що ми не будемо байдуже спостерігати за втручанням іншої держави в наші церковні справи, за її спробами використати в своїх інтересах почуття частини українських православних. І це одна з причин, чому Верховна Рада 16 червня 2016 р. аргументовано звернулася до архієпископа Константинополя і Нового Риму, до Вселенського патріарха Варфоломія щодо томосу про автокефалію православної церкви України. Слід виходити з давнього канонічного принципу “громадянським і земельним розподілам нехай слідує і розподіл церковних справ” [49].

У зверненні парламентарі зазначили, що Україна потерпає від збройної агресії Російської Федерації, яку визнано державою-агресором, що всупереч усім міжнародним нормам права анексувала Автономну Республіку Крим, загарбала частину Донецької і Луганської областей. А сучасний московський патріархат надто тісно пов'язаний з панівним у Росії політичним режимом, щоб його українське суспільство сприймало як церкву. Оскільки канонічну автокефалію православної церкви в Україні може надати лише Вселенський патріархат, українська сторона попросила застосувати всі наявні законні повноваження і визнати не чинним акт 1686 р., а заради блага православної церкви в Україні та цілісності українського народу просить видати томос про автокефалію православної церкви, на основі якого вона могла б посісти належне місце у родині помісних православних церков.

Президент України Петро Порошенко заявив, що Священний синод Константинопольського патріархату створює спеціальну комісію для розгляду заяви українського парламенту. Глава держави висловив упевненість, що завдяки участі його всесвятості у вирішенні цього питання між Українською церквою та Константинополем складуться унікальні відносини. Це дасть змогу подолати чимало негативних тенденцій у житті сучасного православ'я.

“Дуже добре, що у нашої влади є бажання підтримати ідею створення Єдиної Помісної Церкви, – коментує релігієзнавець Людмила Филипович. – Але прохання Порошенка не буде основним важелем для прийняття рішення Варфоломієм щодо надання Українській церкві автокефалії. Там діють свої закони, свої церковні правила. Для цього потрібна чітка артикуляція самих українських віруючих. Ті ж, хто брав участь у ході Московського патріархату, такого об'єднання не хочуть. Тому Варфоломій буде утримуватись від таких радикальних рішень. Нам треба постійно працювати і підтверджувати ідею Києва як історичного, культурного і духовного центру, де, власне, і відбулося хрещення. Тобто хрестились кияни, а не москвичі, вяземці чи сурожці. Ми маємо нагадувати і розповідати, що це і була Русь, а не Московія” [80].

28 липня 2016 р., у день відзначення 1028-ї річниці хрещення Київської Руси-України Президент Петро Порошенко зустрівся з представником Вселенського Патріархату при Всесвітній раді церков, архієпископом Тельмиським Іовом. Він подякував Вселенському Патріарху за увагу, яку Константинопольська православна Церква-Матір приділяє питанню єдиної Помісної церкви в Україні. А відтак зазначив, що Вселенський Патріархат прийняв до розгляду звернення Верховної Ради

щодо надання автокефалії православній церкві в Україні та сформував комісію, яка розпочала вивчення цього питання. Окрім того, глава держави висловив сподівання, що ця комісія зважатиме на ситуацію, яка склалася в Україні, й не відкладатиме розгляд цього питання.

Опісля Петро Порошенко запевнив архієпископа Тельмиського Іова в тому, що українська влада єдина в своєму прагненні та бажанні мати єдину Помісну церкву. А високоповажний представник Вселенського Патріархату поінформував главу держави про перебіг роботи комісії та розгляду питання щодо створення української православної церкви. Він заявив: “Хоча церква і держава відділені, вони мають співпрацювати”.

Архієпископ Тельмиський Іов передав Президентові вітання від імені Святійшого Вселенського Патріарха Варфоломія I та від усієї константинопольської Матері-Церкви, запевняючи його в тому, що Вселенський Патріарх хоче допомогти Україні.

Сторони також обговорили роль держави й церкви у питаннях, пов’язаних із запобіганням використанню релігійного чинника задля дестабілізації ситуації в Україні. У цьому контексті Петро Порошенко виокремив завдання влади – унеможливити провокування міжрелігійних і міжконфесійних конфліктів. Він високо оцінив співпрацю у ці дні правоохоронних органів, які не дали нікому загострити ситуацію.

Глава держави привітав Вселенський Патріархат з успішним проведенням Вселенського православного собору, який минулого місяця відбувся на Криті. “Я думаю, що це затвердило й зміцнило авторитет Його Всесвятості в православному світі”, – сказав Петро Порошенко, назвавши цей собор абсолютно новим явищем, яке представляє в правильному вимірі ситуацію у Вселенському православ’ї [48].

Так, у червні 2016 р. в тихому містечку Колімарі на острові Крит відбулася безпрецедентна подія: перший за більш ніж тисячоліття і восьмий за рахунком Вселенський православний собор. Названий “святим і великим” собор мав переглянути становище православ’я у сучасному світі: зокрема визначити канонічний шлях здобуття автокефалії, що є чи не найактуальнішим питанням для українців. Саме з цим собором пов’язували свої надії найбільш ревні апологети християнської єдності – патріарх Афінагор, який у 60-х роках почав історичний діалог з Римом, і нинішній патріарх Варфоломій – помітна персона екуменічного руху.

Релігієзнавець Микола Іванов порівняв Всеправославний собор на Криті з другим Ватиканським собором у Римі в 1962 р., що тривав 7 років і став символом католицького “аджорнаменто” (модернізації). Якщо Другий Ватиканський собор пройшов під знаком єдності й абсолютного

консенсусу всіх помісних церков (у католиків аж 23 східнокатолицькі церкви з власним канонічним правом і десятки літургічних обрядів: амвросіанський, мозарабський, несторіанський та ін.), то Всеправославний собор на Криті проходив тихо і під знаком ворожнечі. 13 червня 2016 року стало очевидним, що свято П'ятидесятниці буде затьмарене видимим і трагічним розколом православної церкви. Слідом за Болгарською, Антіохійською та Грузинською церквами, після екстреного засідання синоду від участі у соборі відмовилася Російська Православна Церква – цей жест мав, передусім, політичні мотиви [33]. Це рішення Собору московські церковні дипломати розуміли у фокусі українського питання. У підсумку у Всеправославному соборі взяли участь 10 із 14-ти помісних православних церков. Суть “фокусу українського питання” полягає в тому, що лише постанови визнаної Єдиної Помісної Православної Церкви в Україні здатне розв'язати ту проблему, яка десятиліттями існує між Москвою та Константинополем через боротьбу за право першості, яку Константинополь посідає по праву і яку Москва по праву “сили та величі” намагається оспорювати. Без України Московський патріархат стане в половину меншим і з церкви-імперії стане просто великою церквою, тим самим його амбіції втрачають всяке підґрунтя. Це є шлях для заспокоєння всього православ'я та розв'язання багатьох проблем, які виникли через цю боротьбу [38].

Директор Департаменту у справах релігій і національностей Міністерства культури України Андрій Юраш на конференції “Константинопольський патріархат в історії України: минуле, сучасне, майбутнє” наголосив: “Сьогодні ми маємо абсолютно унікальний момент, який створює небачені до цього можливості й перспективи, щоб знайти порозуміння, усвідомлену концепцію розвитку внутрішньо-православних взаємин, і роль у цьому Константинопольського патріархату є винятково важливою. Із одного боку, Всеправославний собор – це дуже відповідальна річ для всієї системи православних церков, а з другого боку, він дає нам перспективи і можливості скористатися тією ситуацією, яка невпинно виникає” [38].

Тож, насамперед потрібні зусилля, по-перше, українському православ'ю – для того, щоб об'єднатися і посилити позиції української церкви, а по-друге – Константинопольському патріархату, щоб відновити історичну справедливість і продемонструвати реальну силу у відносинах з Російською православною церквою.

Отже, “відновлення єдності Православної церкви в Україні – головне історичне завдання, яке стоїть сьогодні перед православними христия-

нами нашої країни, – наголосив митрополит Переяслав-Хмельницький та Вишневський Олександр (Драбинка). – Стан існуючого розколу – трагічний і абсолютно неприйнятний для нас як для християн і громадян України. Гадаю, що за сучасних історичних умов може існувати лише один шлях відновлення єдності: на основі нового канонічного статусу Української церкви. Давня Київська митрополія має всі канонічно обумовлені права на незалежне, тобто автокефальне буття” [41]. Адже православ’я на Русі зародилося у Києві, а не у Москві – це не абстрактна, а конкретна річ. Які ще потрібні докази, що саме Україна є першоджерелом православ’я на Русі?

Відповідаючи на це запитання, протоієрей Георгій Коваленко акцентував: “На противагу “руському міру” нам самим варто бути киевоцентричними, не дивитися весь час у бік імперії – про що вона говорить і який задає порядок денний. Ми повинні формувати власний порядок денний і ніколи не маємо відрікатися від свого первородства, бо Русь – саме тут. Але ми це маємо усвідомити. Та людям, які працюють на киевоцентричну модель, потрібно об’єднуватися і підтримувати проекти одне одного. І відкривати суспільству те, що було приховано від нас протягом багатьох років імперською, радянською і російською маніпулятивною пропагандою. Нам варто знати, хто ми, звідки, яка у нас історія, хто наші князі і де центр нашої країни і церкви” [77].

Отже, постання визнаної Єдиної Помісної Православної Церкви в Україні зруйнує міф про “тисячолітню історію Росії”. Про це та інші аспекти релігійної ситуації в Україні мовиться в інтерв’ю з Патріархом Київським і всієї Русі-України Філаретом.

– Ваша Святосте, яке значення матиме Всеправославний Собор, який відбувся цього року, для процесу створення Єдиної Помісної Православної Церкви в Україні?

– Всеправославний Собор не розглядав питання автокефалії Української Православної Церкви. Хоча в кулуарах це питання обговорювалось у зв’язку з тим, що Верховна Рада направила Вселенському Патріарху Варфоломію I звернення надати Томос, документ про автокефалію. Та питання українського православ’я на соборі не обговорювалися. І взагалі, гострі питання, які сьогодні хвилюють Православну Церкву, такі як Автокефалія Української Церкви чи диптих (порядок православних автокефальних церков), не обговорювалися.

Натомість обговорювались питання, які не викликають суперечностей. Наприклад, питання про пости, питання другого одруження для

священиків. Це ж неможливо, всі це знають. Дещо гостріше питання – питання екуменізму, тобто відносин між християнами. Це питання в церквах не завжди розуміється однаково. Одні вважають, що це зрада Православ'я. Інші – що бажання досягти єдності Христової Церкви в істині. До такої істини ми всі хочемо дійти, але навряд чи до цього ми колись дійдемо. Та, все одно, в екуменізмі є позитивна річ – кінець війни між католиками, православними і протестантами. Екуменізм має позитивне значення, але не всі цей погляд розділяють. Дехто акцентує увагу на тому, що це компроміс православ'я з інослав'ям, але ніякого компромісу Православ'я не робить.

За цими питаннями стоїть головне, яке турбує Константинополь та Москву. Хто перший? В 1948 році Сталін хотів, щоб у Москві зібрався Вселенський Собор і проголосив Московський Патріархат першим, а Константинополь мав поступитись своєю першістю. Тоді цей Собор не відбувся, бо Константинопольський та інші патріархи не прибули в Москву. Була тільки Всеpravославна нарада. Та ця боротьба за першість не припинилась і досі.

Пізніше, вже з ініціативи Вселенського Патріарха, почали готувати Всеpravославний Собор. Готували його більше 50 років. Головне, що хотів досягти Вселенський Патріарх Варфоломій I, це те, що скликав Собор саме він, і головував там теж він. Це мало найважливіше значення, бо означає, що Вселенський Патріарх – перший серед всіх патріархів. Не тільки по честі, а й має повноваження, яких не мають інші. Всеpravославний Собор може скликати тільки Вселенський Патріарх і там головувати. І це, з точки зору Вселенського Патріарха, мало закінчити протистояння між Константинополем і Москвою. Москва і Константинополь погодились скликати Собор, але обговорювати питання, які не викликають суперечностей. Так мали показати єдність світового Православ'я. Це було досягнуто на Всеpravославній нараді в швейцарському місті Шамбезі. Всі погодились.

Та згодом Москва зрозуміла, що на Соборі буде затверджена першість Вселенського Патріарха. Тому, незважаючи на те, що Московський Патріарх погодився з усіма документами, які виносились на Собор, документи були навіть затверджені Архієрейським Собором РПЦ, потім, всупереч своєму Собору, Москва відмовилась їхати.

Відмовились не самі, не першими. Почали відмовлятися Болгарська, Антіохійська (юрисдикція: Сирія, Ліван, Ірак, Кувейт, Бахрейн, ОАЕ, Оман. Кількість віруючих – від 750 тис. до 2 млн) та Грузинська

Церкви. Москва була ініціатором, а почали залежні від Московського Патріархату. Потім, напередодні Собору, Московський Патріарх заявив, що і він не поїде. Чому? Тому, що інші не їдуть. Але ж це Москва їх підбурила не їхати, вони ж теж погоджувались на нарадах з проектами документів, а потім відмовились. Бачите, яке лукавство, яка несправедливість.

Москва думала, що Вселенський Патріарх відмовиться проводити Собор, бо чотири Церкви відмовились їхати. Та Варфоломій I наполіг на своєму, скликав Синод і вирішив, що Собор не відміняється. Собор провели. Рішення, які були узгоджені – прийняті. Значення вони великого не мають, але важливий сам факт скликання Собору під головуванням Вселенського Патріарха. Москва не могла протестувати проти рішень, бо вона з ними погодилась, але заявила, що це не є рішення Всеправославного Собору, а тільки підготовка до майбутнього Собору. Питання це знову залишилось ніби невирішеним, тому що Москва офіційно не підтверджує рішення Всеправославного Собору.

– Яке значення має для Москви контроль над українським Православ'ям, чому вони так вчепилися за нас?

– Якщо Українська Церква – складова частина Московського Патріархату, то вони – найбільша Церква в Православ'ї по кількості віруючих. Це дозволяє претендувати на першість. Якщо Українська Церква відокремлюється від Московського Патріархату, стає автокефальною Церквою, то стає великою Церквою, майже такою, як Російська. Тоді РПЦ втрачає підґрунтя претендувати на першість у Православ'ї. Тому Москва так бореться за Українську Церкву, щоб мати підґрунтя претендувати на перше місце. Це не суто церковна політика, а є й державні інтереси.

– Які?

– Якщо Українська Церква буде складовою частиною Московського Патріархату, то Москва через Церкву впливатиме на політику і суспільне життя України. І тому утримати Українську Церкву в орбіті МП зацікавлені і російська Церква, і російська держава.

Чому почалась війна? Москва сподівалась, що є підґрунтя в Україні, населення і Церква, які тяжіють до Росії, до Москви. Путін думав, що він підкорить спочатку Крим, потім Донбас, Одесу, південь України і Харків. Так захопить всю Україну. Але він не враховував, що є Київський Патріархат та інші патріотичні Церкви, які не хочуть бути залежними від Москви. Боротьба продовжується.

– Ми говоримо Російська Церква, вони тут називають Українська Православна Церква (МП). Наскільки це адекватна назва?

– Це омана українського суспільства. Тому що УПЦ МП називається “українською”, не будучи українською. Богослужіння – не українською, проповіді – не українською, історія викладається в дусі російської ідеології, що є “єдиний народ”, немає українського народу, а є єдиний “русский мір”. Не маючи нічого українського, ця Церква називається українською. Тому зараз у Верховній Раді постало питання, що Церква, яка має свій центр в країні агресора, не має права називатись українською. Вона має право на існування в Україні, але не називатись українською, вона – Російська Церква в Україні. Питання це актуальне, і буде найближчим часом вирішене.

– Священникам Московського Патріархату іноді закидають допомогу російсько-сепаратистським військам на Донбасі. Як гадаєте, це поодинокі випадки чи системна робота РПЦ?

– Це відповідає ідеології цієї Церкви. Вона залежна від Московського Патріархату, предстоятель УПЦ МП є постійним членом їхнього Синоду. Незважаючи на статус незалежної і самостійної в Україні, все таки патріархом цієї церкви є Московський Патріарх. На Донбасі і в Криму переважна більшість парафій належить Московській Патріархії. Вони виховали паству в дусі єдності з Російською Церквою. Тому вони й Київський Патріархат називали розкольникami, а ті, хто підпорядковується Московському Патріархату, ті (на їхню думку) – в єдності. В такому дусі вони виховували свою паству. Тому на цьому ґрунті й виник сепаратизм. Сепаратизм не виник на Галичині, на Волині, в Центральній Україні. А чому? Тому що тут Київський Патріархат, який виховує паству в любові до Батьківщини, до нашої мови і традицій. А там Церква виховувала в дусі єдності з Москвою.

Український народ побачив, що Москва тягне в неволю. Піднявся патріотичний рух, який зараз не здолати. Сьогодні українська армія сильна, Москва силою зброї Україну не захопить. Бо дух перемагає, а не зброя. Тому вони всередині України нас намагаються розсварити між собою.

– Про сварки. Чому в Московській Патріархії в Україні є такі конфлікти як, наприклад, між олігархом Вадимом Новинським і митрополитом Олександром Драбинком?

– Новинський – це людина, яка тримає УПЦ МП під контролем щодо фінансів. Він – головний меценат УПЦ МП. Він виконує завдання

Москви. А їхнє завдання – зберегти Московський Патріархат недоторканим, щоб він залишався в підпорядкуванні Московського Патріарха. Це завдання Новинського. Він через свої фінанси впливає. Та в Московському Патріархаті є духовенство і єпископи, які хочуть побудувати в Україні Єдину Помісну Православну Церкву. Цей конфлікт виник через те, що одні за незалежну Церкву від Москви, а другі хочуть зберегти єдність з Москвою. Одне зі свідчень зв'язку Московського Патріархату із сепаратистами.

– Наскільки довгим буде шлях України до Єдиної Помісної Православної Церкви?

– У тому, що вона буде – ніхто не повинен мати сумніву. Ми не знаємо, коли, але процес йде в цьому напрямку. Ця гібридна війна допомагає створенню Єдиної Помісної Православної Церкви.

– Як?

– Люди бачать, що МП не захищає українські інтереси. Московський патріархат молиться за мир і єдність, але за єдність з Москвою і мир в складі російського впливу. А народ хоче мати свою незалежну державу. Тому бачать, що керівництво цієї Церкви веде не туди. Зараз йде процес виходу з Московського Патріархату і переходу в Київський Патріархат. Переходять тисячі і десятки тисяч. Це відбувається безболісно. В Києві перестають ходити в московські храми, а ходять в храми Київського Патріархату.

Так у містах, а от в селах виникають конфлікти. І йде боротьба не між Київським і Московським Патріархатами, а між віруючими Московського Патріархату, які хочуть перейти, і тими, які не хочуть. Боротьба йде за те, кому повинен належати храм. Московська маніпулятивна пропаганда подає це як захоплення храмів з боку Київського Патріархату. Київський Патріархат храми не захоплює. Ми хочемо мати Єдину Помісну Православну Церкву, а для цього не треба ворогувати, бо ворогам об'єднатись в одне ціле тяжко. Ми хочемо зберегти нормальні відносини між духовенством, щоб було легше об'єднатись. Храми нам не потрібні, самі побудуємо, нам потрібні віруючі, які складатимуть Єдину Помісну Православну Церкву” [40].

У костьолах Польської держави сьогодні мажемо побачити як над вівтарем горять великі літери, якими вимальовані святі для кожного поляка три слова: “Бог, честь, вітчизна”, а під образами – символи держави: орел і червоно-білий прапор, портрет Папи Івана Павла II, його патріотично-моральні висловлювання про польську державність і народ.

Прикрашають стіни костьолів портрети видатних діячів костьола, видатних історичних постатей, списки жертв за віру й державу. “Українська Церква також має бути патріотичною за своїм оздобленням, її мають прикрашати державні символи: тризуб, жовто-блакитний прапор, портрети видатних церковних і державних діячів, а також викарбувані імена тих патріотів парафій, які віддали життя за українську віру і державу. Богослужіння повинне закінчуватися словами церковного гімну: “Боже великий єдиний, нам Україну храни” (Українське Слово. – 2001. – 27 черв. – 4 лип.), – зазначив старший науковий співробітник Інституту історії України НАН України Ярослав Дзира.

Звуковий образ українського слова, яке звучить у церкві, має бути таким же барвистим, одухотвореним, прекрасним, як і зоровий образ храму. Тут, як ніде інде, обов’язкова гармонія між слухом і зором. У церковній, молитовній мові має звучати глибинне високе слово, яке несе в собі дух і енергетику поколінь, виводить нас на широкі часові площини вічності. Рідне українське слово живе своїми потенційними можливостями, чекає, щоб ми заглибилися в нього і ним живилися. Згадаймо Шевченка: “А дай жити, серцем жити”. Ідеться про працю серця, душі і розуму – трьох реалій, які, коли є, то ми живемо, а коли їх немає, то просто існуємо.

Запитання для самоконтролю

1. Схарактеризуйте процес християнізації Русі до Володимира Великого.
2. Коли відбулося офіційне хрещення киян і з якого часу християнство стає державною релігією Київської Русі?
3. Назвіть церкви, що були побудовані за князювання Володимира Святителя?
4. Охарактеризуйте діяльність князя Ярослава Мудрого.
5. Хто був першим із руських (русичів, українців) митрополитом у Києві?
6. Чому Борис Єльцин назвав руського, київського, давньоукраїнського князя Ярослава Мудрого “российским реформатором”, “собирателем русских земель”?
7. У зв’язку з чим літописець зазначив, що Володимир Мономах “просвітив Руську землю, наче сонце, промені пускаючи, і слава його розійшлася по всіх землях”?
8. Назвіть твори про християнство у Київській Русі.
9. Як вдалося зберегти від знищення Собор Святої Софії у Києві?

10. Чому за комуністичного режиму не популяризували і не вивчали “Поучення” Володимира Мономаха?
11. Як оцінювали “Поучення” Володимира Мономаха М. Грушевський, І. Франко, С. Єфремов, М. Возняк, С. Сірополько, М. Ріпецький?
12. На які основні риси характеру людини-християнина звертав увагу Володимир Мономах?
13. Хто першим зігнорував повчанням Володимира Мономаха та у який спосіб?
14. Що Ви знаєте про вишгородську ікону Успіння Пресвятої Богородиці?
15. На які єпархії поширювалася духовна влада Київської митрополії до монголо-татарської навали (1240 р.)?
16. Коли митрополит Максим переніс митрополічу столицю з Києва до Володимира-на-Клязьмі?
17. У якому році було остаточне перенесення Київської кафедри на Північ до містечка Москва і як довго митрополитів ще називали “Митрополит Київський і всея Русі”?
18. Коли й у який спосіб була створена Московська митрополія? На скільки років вона молодша від Київської?
19. У якому році Константинопольський Патріарх реорганізував Київську митрополію і надав новий титул – “Митрополит Київський, Галицький та всієї Русі”? Назвіть єпархії, які входили до митрополії.
20. Коли московський митрополит Зосим оголосив на Соборі єпископів, що князь Іван III – це “новий цар Костянтин, Москва – Новий Константинополь”?
21. Хто і коли уперше сформулював теорію, що “Москва – третій Рим”?
22. Назвіть перші українські книжки слов'янською мовою “з особливостями живої української мови”.
23. Схарактеризуйте вплив церкви на розвиток освіти в Україні.
24. У який спосіб і коли у Московії створено Московський патріархат?
25. Що означає вислів “трикутник смерті”, “в якому агонізувала Руська церква на чолі з митрополитом Київським і всієї Русі”?
26. Окресліть головні причини Берестейської унії (союзу) української православної церкви з Римом (1596 р.) і який це мало вплив на український національний розвиток?
27. Назвіть приклади переслідування Руської=Української православної церкви очільниками Московської патріархії.
28. Хто вважається першим провідником відновлення Руської=Української православної церкви і схарактеризуйте його діяльність?
29. За яких обставин і коли Константинопольський Патріарх Діонісій зрікся зверхності над Київською митрополією, по суті, продав Українську Церкву Московському Патріархові?
30. Коли відбулося ганебне перейменування Московської церкви у Руську і почався відлік її історії від часів хрещення Русі?
31. Чому керманічі Московської=Російської православної церкви приховують, замовчують, перекручують історичну правду, що Київ є джерелом

- християнства на землях, які колись належали давньоукраїнській державі Русь – Київська Русь?
32. Хто і коли підпорядкував Московську церкву монархові та скасував патріаршество?
 33. Схарактеризуйте московську політику духовного геноциду, терору, деморалізації українського громадянства в Російській імперії.
 34. Чому переклад П. С. Морачевським Євангелії українською мовою (1861 р.) викликав реакційне антиукраїнське збурення і лише у 1907 р. у трохи переробленій формі побачило світ?
 35. Коли Перший Всеукраїнський Православний Собор визнав неканонічним акт приєднання у 1686 р. Української Церкви до Московського патріархату, що знищило її автокефальність, і було відновлено Національну Українську Церкву під назвою Українська Автокефальна Православна Церква?
 36. Схарактеризуйте шалену антирелігійну боротьбу комуністичного режиму проти Української Православної Церкви та її наслідки.
 37. Як була зліквідована у 1946 р. Українська Греко-Католицька Церква?
 38. Яка причина, що Українська Православна Церква Московського Патріархату уникає публічно називатися церквою Московського Патріархату?
 39. Основна змістово-тематична ідея “прямой лінії” читачів газети “Молодь України” з патріархом Української Православної Церкви Київського Патріархату Філаретом.
 40. Охарактеризуйте візит до України Папи Івана Павла II у липні 2001 року.
 41. Як Ви ставитеся до створення Єдиної Помісної Православної Церкви в Україні?

Завдання для самостійної роботи

Підготувати систематизований огляд теоретико-методологічної літератури, яка стосується поширення християнства і хрещення давньоукраїнської держави – Русі=Київської Русі. Окреслити відмінності між православною релігією в Україні й Московії=Росії, виокремити роль УГКЦ у духовно-національному розвитку українців, охарактеризувати агресивність Російської Православної Церкви стосовно України, розкрити проблеми створення Єдиної Помісної Православної Церкви в Україні.

Ознайомитися і письмово проаналізувати газетно-журнальні публікації, теле- і радіопередачі на релігійну тематику, привернувши увагу до питань морально-духовного і національно-громадянського формування особистості.

Література

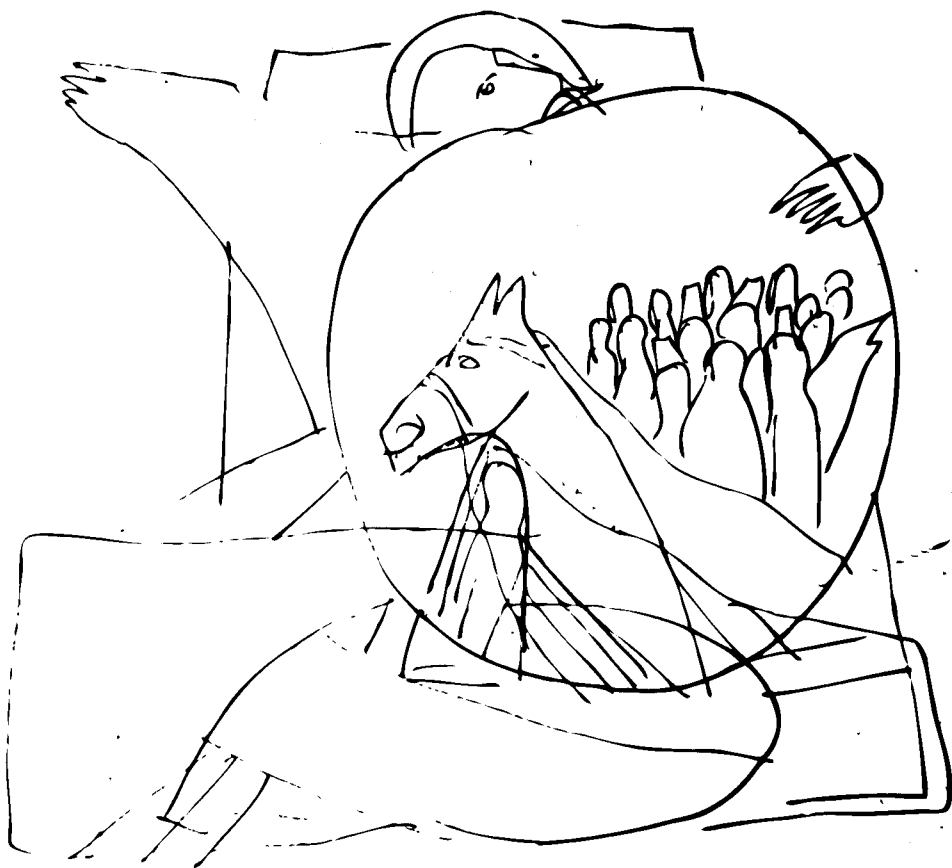
1. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. – Киев, 1906. – Т. 3.
2. Акты и документы, относящиеся к истории Киевской Академии. – Киев, 1908. – Отд. 2. – Т. 5.
3. Архив Юго-Западной России. – Киев, 1872. – Ч. 1. – Т. 5.
4. Астаф'єва М. Юродивий партквиток у кишені... / М. Астаф'єва, О. Астаф'єв // Літературна Україна. – 1992. – 16 лип.
5. Багалій Д. І. Історія слобідської України / Д. І. Багалій. – Харків, 1993. – 256 с.
6. Багалій Д. Нарис української історіографії / Д. Багалій. – Київ : Друкарня Всеукраїнської академії наук, 1923. – Т. 1 : Літописи. – Вип. 1. – 108 с.
7. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність / С. Баран. – Мюнхен : Вернигора, 1947. – 151 с.
8. Біла книга чорного вівторка. – Київ, 1995; Чемерис В. Голгофа Українського православ'я / В. Чемерис. – Київ, 1998. – С. 302–343; Карпенко В. Поодинокі вмирають, виживають гуртом / В. Карпенко. – Київ, 1995. – С. 93–103.
9. Богомолець В. Дружба двох печерських пагорбів / В. Богомолець // Інформаційний бюлетень Української православної Церкви Київського Патріархату. – 1998. – № 1.
10. Большая советская энциклопедия. Т. 49. Элоквенция – Яя / Н. Л. Мещеряков ; гл. ред. Борис Алексеевич Введенский. – 2-е изд. – Москва : Советская энциклопедия, 1957. – 680 с. : 66 л. ил. и карт., ил., карт.
11. Брайчевський М. Ю. Літопис Аскольда. Відроджена пам'ятка дев'ятого сторіччя / М. Ю. Брайчевський. – Київ. – 1988. – №2. – С. 146–170.
12. Веденєєв Д. Постріли на Краківській вулиці / Д. Веденєєв // День. – 2016. – 18–19 берез.
13. Вітальна промова Папи // Українська думка. – 2001. – 12 лип.
14. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. Кн. 1 / М. Возняк. – Вид. 2-ге, перероб. – Львів : Світ, 1992. – 696 с.
15. Вольвач П. Думки подорожнього / П. Вольвач // Слово Просвіти. – 2016. – 4–10 серп.
16. Воронин О. Автокефальна Українська Православна Церква / О. Воронин // Літературна Україна. – 1991. – 21 листоп.
17. Габелко Ф. Правда, яку не завадило б знати народів віруючому й отцям духовним / Ф. Габелко // Українське Слово. – 2015. – 11–17 листоп.
18. Гамов А. Как Ярослав Мудрый стал советником Бориса Ельцина / А. Гамов // Комсомольская правда. – 1993. – 26 жовт.
19. Голод Т. Коли проповіді Василя Липківського почує православна Україна? / Т. Голод // Час / Time. – 1997. – 20–26 листоп.

20. Горбач Н. Невідомий Григорій Сковорода / Н. Горбач. – Львів : Логос, 2002. – 151 с.
21. Гриньох І. Слуга Божий Андрей – благовісник єдності / І. Гриньох. – Мюнхен : Verlag Biblos, 1961. – 220 с.
22. Грушевський М. С. Історія української літератури : в 6 т. 9 кн. Т. 2. / М. С. Грушевський. – Київ : Либідь, 1993. – 263 с.
23. Голибард Є. Кому потрібні російські попи в Україні? / Є. Голибард // Слово Просвіти. – 2015. – 17–23 верес.
24. Десять заповідей Папи Іоанна Павла II польській еміграції // Українське Слово. – 2001. – 27 черв. – 4 лип.
25. Довідник з історії України (А–Я) / за заг. ред. І. Підкови, Р. Шуста. – 2-ге вид., доопр. і доповн. – Київ : Генеза, 2001. – 1136 с.
26. Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Д. І. Дорошенко. – Львів : Світ, 1991. – 576 с.
27. Думін О. Історія легіону українських січових стрільців 1914–1918 / О. Думін // Дзвін. – 1991. – № 11.
28. Енциклопедія Українознавства : в 2 т. Т. 1, ч. 3: Просторове мистецтво. Театр, музика, танок. Кіно, фото, радіо. Наука, освіта, виховання. Видавництва і преса. Бібліотеки, архіви, музеї. Народне господарство. Суспільство. Охорона здоров'я і фізична культура. Військо. – Мюнхен ; Нью-Йорк, 1949. – 1230 с.
29. Єфремов С. Історія українського письменства / С. Єфремов. – Київ : Феміна, 1995. – 688 с.
30. Захара І. Борьба идей в философской мысли на Украине на рубеже XVII–XVIII вв. (Стефан Яворский) / И. С. Захара. – Київ : Наукова думка, 1982. – 160 с.
31. Зінковська Л. Чи бажаний візит Алексія II до України? / Л. Зінковська // Молодь України. – 2002. – 8 листоп.
32. Іванишин В. Українська церква і процес національного відродження / В. Іванишин // Пам'ятки України. – Кн. 2. – Київ, 1990.
33. Іванов М. Україна у світі Всеправославного собору / М. Іванов // Літературна Україна. – 2016. – 21 лип.
34. Карпенко В. Антиукраїнські тенденції в Українській державі / В. Карпенко. – Київ, 2001. – 112 с.
35. Козаченко А. Минуле книги на Україні: історичний нарис / А. Козаченко. – Харків : Державне видавництво України, 1930. – 99 с.
36. Костенко Л. Ну а при чому тут Григорій Розум? / Ліна Костенко // Літературна Україна. – 1993. – 28 жовт.
37. Кривцун Д. “Хресна провокація” / Д. Кривцун // День. – 2016. – 27 лип.
38. Кривцун Д. Повернення в Царгород... / Д. Кривцун // День. – 2016. – 14 черв.

39. Кубайчук В. Хронологія мовних подій в Україні: зовнішня історія української мови / В. Кубайчук. – Київ : “К.І.С”, 2004. – 176 с.
40. Куриленко О. Патріарх Філарет: УПЦ МП не має права називатися Українською церквою [Електронний ресурс] / О. Куриленко. – 2016. – 12 груд. – Режим доступу : <https://novyny.online.ua/761735/patriarh-filaret-upts-mp-ne-mae-prava-nazivatisya-ukrayinsko-yu-tserkvo-yu/>.
41. Лавриш Ю. “Повна канонічна незалежність – це єдиний шлях...” / Ю. Лавриш // День. – 2016. – 20–21 трав.
42. Лизанчук В. Навічно кайдани кували: факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні / В. Лизанчук. – Львів : Ін-т. народознавства НАН України, 1995. – 415 с.
43. Лизанчук В. Не лукавити словом / В. Лизанчук. – Львів, 2003. – 560 с.
44. Літопис Руський / пер. з давньоруської Л. Є. Махновця ; відп. ред. О. В. Мишанич. – Київ : Дніпро, 1989. – 591 с.
45. Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький. – Варшава, 1932. – Ч. 1. – 286 с.
46. Мансветов Г. Как у нас правилась церковные книги / Г. Мансветов. – Москва, 1883.
47. Масловська С. Єдина церква – єдина держава / С. Масловська // Слово Просвіти. – 2015. – 31 груд.
48. Мацегора К. Віряни живуть надією про об’єднання / К. Мацегора // Урядовий кур’єр. – 2016. – 30 лип.
49. Мацегора К. Довіра між Константинополем і Києвом допоможе православ’ю / К. Мацегора // Урядовий кур’єр. – 2016. – 29 лип.
50. Миньків І. “Не ідеалізуймо минулого!” / І. Миньків // Кафедра. – 1989. – №7.
51. Миревський І. Україна та Константинополь: історія і перспективи єдності / І. Миревський // День. 2015. – 18–19 верес.
52. Мовчан П. Канонічний нонсенс / П. Мовчан // Молодь України. – 2002. – 1 листоп.
53. Молодик на 1844 год. – Харьков, 1843.
54. Мороз О. Передне слово / О. Мороз // Володимир Мономах. Поучення. – Львів : Вид-во “Фенікс”, 2001. – С. 3–15.
55. Наш современник. – 1982. – №1.
56. Объ отмене стесний малорусскаго печатного слова. – Санкт-Петербург, 1905. – 96 с.
57. Огієнко І. Київська митрополитанська друкарня / І. Огієнко. – 1924.
58. Огієнко І. Мова українська була вже мовою церкви / І. Огієнко. – Тарнів, 1921. – 32 с.
59. Огієнко І. Наука про рідномовні обов’язки / І. Огієнко. – Львів : Українська Академія Друкарства; вид-во “Фенікс” при сприянні фонду “Відродження”, 1995. – 46 с.

60. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Курс, читаний в Українському Народнім Університеті. – Київ, 1918. Репринтне відтворення. – Київ : Абрис, 1991. – 272 с.
61. Патріарх Філарет. Помісна Церква в Україні справді є. Наше завдання – розширювати і зміцнювати її / Патріарх Філарет // Молодь України. – 2002. – 9 лип.
62. Пелипейко І. Українська мова – “нижча”? / І. Пелипейко // Гуцульський край. – 2008. – 20 лип.
63. Погрібний А. Чи уміє Бог української мови? / А. Погрібний // Молодь України. – 2002. – 16 квіт.
64. Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству Православнаго Исповедания Российской Империи. – Санкт-Петербург, 1890. – Т. 7. – 759 с.
65. Полное собрание постановлений и распоряжений по ведомству Православнаго Исповедания Российской Империи. – Санкт-Петербург, 1881. – Т. 5. – 647 с.
66. Прокоп М. Україна і українська політика Москви / М. Прокоп. – Сучасність, 1981. – Ч. 1. – 176 с.
67. Промова Папи на зустрічі з молоддю // Українська думка. – 2001. – 19 лип.
68. Ріпецький М. Великий князь Володимир Мономах, християнський лицар і письменник (його життя і діяльність). Із приводу 900-ліття його народин / М. Ріпецький. – Торонто, 1954.
69. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р. : До історії громадських рухів на Україні 1860 – 1870-х рр. / Ф. Савченко. – Харків ; Київ. 1930. – 430 с.
70. Сборник распоряжений по делам печати (с 1863 по 1-е сентября 1865 года). – Санкт-Петербург, 1865. – С. 9–11; Русская мысль. – 1905. – Кн. 3. – С. 133–134.
71. Секретный донос Полтавского губернатора Богговута Министру Внутренних Дел. – Полтава. – 1917. – С. 1–11; За вільну Україну. – 1991. – 25 квітня.
72. “Сіверщина”. Чотири монастирі Чернігівщини патріарх Кирил перетворює в опорні пункти гібридної війни // Українське Слово. – 2016. – 18–24 трав.
73. Сірополко С. Історія освіти на Україні / О. Сірополко. – Львів, 1937. – 174 с.
74. Скабический А. М. Очерки истории русской цензуры (1700–1863) / А. М. Скабичевский. – Санкт-Петербург, 1892. – 495 с.
75. Смаль-Стоцький Р. ...До повного “обрусения” / Р. Смаль-Стоцький // Слово. – 1992. – Ч. 1. – Лют.
76. Смаль-Стоцький Р. Українська мова в Советській Україні / Р. Смаль-Стоцький. – Варшава, 1936. – 272 с.
77. Сюдюков І. Про “Києвоцентризм” / І. Сюдюков, Д. Кривцун, В. Лубчак, В. Шитик // День. – 2016. – 29–30 квіт.
78. Тесленко Л. “Рускій мір” у нашої церкві служити не буде” / Л. Тесленко // Україна молода. – 2016. – 25 трав.

79. Торба В. Чиї інтереси стоять за хресною ходою до Києва? / В. Торба // День. – 2016. – 12 лип.
80. Торба В. 1028-річчя Хрещення Руси-України: повернення до коріння / В. Торба, Д. Кривцун // День. – 2016. – 29–30 лип.
81. Україні – Українську Помісну Православну Церкву! // Українське Слово. – 2002. – 11–17 квіт.
82. Українці масово полишають російську православну церкву // Українське Слово. – 2016. – 29 черв. – 12 лип.
83. Федотов Г. О Мазепе / Г. Федотов // Дон. – 1991. – №7.
84. Франко І. На роковини Т. Г. Шевченка / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 43 / Іван Франко. – Київ : Наукова думка, 1984. – С. 382–391.
85. Франко І. Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. Т. 41 / Іван Франко. – Київ : Наукова думка, 1984. – С. 194–470.
86. Цитування за копією з особистого архіву Віталія Карпенка.
87. Чемерис В. Голгофа Українського Православ'я / В. Чемерис. – Київ : Поліграфіка, 1998. – 504 с.
88. Чобіт Д. Наздоганяючи віки / Д. Чобіт // Голос України. – 1992. – 2 жовт.
89. Чуб Д. Методи і засоби російщення України. Науково-популярний збірник. Видання українського конгресового комітету Америки, Ради оборони і допомоги Україні. – 1984. – Репринтне видання. – Київ, 1992.
90. Шевченко А. “Мовознавці” в рясах атакують українську мову / А. Шевченко // Народна газета. – 2002. – №12.
91. Шот М. Проща за Україну та примирення / М. Шот // Урядовий кур'єр. – 2016. – 26 лип.

Розділ VII.

**ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНІ
ЗАСАДИ УТВЕРДЖЕННЯ
УКРАЇНСЬКОЇ УКРАЇНИ**

У сучасних умовах тотальної інформатизації загострилося інформаційно-психологічне протистояння між країнами, зокрема, між Російською Федерацією та Україною. У цілеспрямованій інформаційно-психологічній агресії, яка була передумовою нинішньої російсько-української війни, московські пропагандисти-інквізитори потужно застосовують випробовувані в минулому й оновлені тепер форми, методи, способи і технології маніпулятивного впливу на свідомість українців.

Індивідуальна і масова свідомість є найважливішими об'єктами інформаційно-психологічного впливу. Під впливом змісту інформаційних потоків, які людина сприймає, акцентів на окремих його фрагментах, інших чинників у неї формується спосіб мислення, її світогляд, система цінностей та інтересів, які з часом, збагачуючись і розвиваючись під час аналізу поточної інформації є своєрідним морально-семантичним фільтром. Саме від орієнтації й усталеності цього фільтра суттєво залежать вчинки, поведінка людини в певній ситуації. На змістовні та якісні характеристики фільтра впливають історичні, національно-етнічні чинники, система освіти, релігійні та філософські течії, ідеологічна пропаганда, інші складові інформаційного середовища.

Важливо розуміти: якщо інформація містить всебічно продуману та організовану дезінформацію, яка є правдоподібною, людина навіть за наявності доброякісного фільтра може приймати рішення, адекватні змісту наявної інформації, але не адекватні реальній ситуації. За допомогою навмисно спотвореної, вибірково неповної інформації і цілеспрямованої дезінформації можна впливати не лише на рішення, яке ухвалює людина, та на її поведінку, а й на елементи фільтра (систему цінностей, духовні й матеріальні інтереси та потреби, релігійні та філософські погляди тощо), корегуючи їх в бажаному напрямі, тобто на формування людини як особистості.

З позиції нинішнього розуміння сутності інформаційно-психологічної безпеки особи та суспільства розглядаємо ідеологію, політику і практику колонізаторів, які століттями намагалися знищити українців різними засобами і методами: зросійщували, мадяризували, полонізували, румунізували тощо. З неймовірною рафінованістю московські імперсько-шовіністичні ідеологи насаджували у свідомість людей міфічну тезу, що "білоруси, українці та росіяни – один народ – *"русские"*", підступно маніпулювали ідеєю про "слов'янську єдність" в її московському варіанті, яке використовують як засіб підпорядкування слов'янського світу *"единой и неделимой"*".

Нищення українського народу набуло системного, комплексного характеру одразу після поразки шведсько-українського війська під Полтавою 1709 р. – відчайдушної спроби гетьмана Мазепи визволити Україну з-під московського іга. “В руках Петра I опинилася величезна імперія, яка не мала ні єдиної історії, ні розвиненої мови та культури, ні навіть своєї прийнятної назви, адже старі назви – Московія, московити – вже не влаштовували, – зазначає історик Анатолій Ціпко. – Саме тому на весь світ взялися проголошувати назву – Росія, яка начебто пряма спадкоємиця Київської Русі (давньоукраїнської держави. – В. Л.), а народ метрополії було названо “*руським*”, слов’янським” [60]. Насправді проблема для Москви залишалася. Вона полягала в тому, що в бібліотеках монастирів і навчальних закладів, в різних архівах України була значна кількість літописів, хронік та інших раритетів, зміст яких абсолютно суперечив цим нововведенням. Творців імперії не влаштовувало також існування на загарбаній території самого українського народу, який мав свою давню мову свою культуру, був прямим спадкоємцем Русі, Київської Русі, а отже, його прирекли на зникнення з історичної мапи.

Приклад того, що треба робити, продемонстрував сам Петро I. За його наказом було сфальсифіковано так званий Радзивилівський літопис з текстом “Повісти врем’яних літ”. Факт фальсифікації викрив відомий історик того часу В. Татіщев, після чого потрапив в опалу, а всі його історичні праці стали для Государства Російського “крамольними”. Крамола полягала в тому, що він чесно писав про фінську й ординську історію Московії, яка не мала нічого спільного з історією Русі та Київської Русі.

Міф про політичну мудрість і добродійство Петра I для Російської імперії тривалий час насаджували і в українській історіографії. Лише тепер почали відкрито посилатися на думку видатного мислителя Івана Франка, який об’єктивно зазначав, що “...замість одного вікна, котре Петро прорубав в Європу, він позатикав ті вікна в Європу, котрі перед ним були у нас на Вкраїні. І коли через те у нас на Вкраїні стало глухо і темно, всі найліпші наші сили йшли в центральне вікно і дусилися і ниділи в нім, повертаючи свою працю на службу не своєму, а чужому народови. Тай подумаймо впрочім, що такого великого збудував і убезпечив Петро? Збудував і убезпечив поперед усього тую величезну централізовану машину державну, котра від его часів подвійною вагою і подвійним гнетом налягла на Росію і на Україну. А кілька то добра, кілька крові потратилось, щоб убезпечити і утвердити таку цяцю, щоб придушити на всіх окраїнах останки вольного партікулярізму, вольного народного духа!” [57, с. 271].

Щоб ізолювати, знищити Україну, прийнятними вважалися будь-які методи. Петро I продовжував вже належно випробувану політику свого батька – намагався пересварити козацьку старшину з народними масами, і це йому добре вдавалося. Щоб остаточно зламати основи української державності, треба було ослабити, знищити життєво-сильні “два елементи: вольовий та інтелектуальний” [53, с. 31]. Такі передумови склалися, і царський уряд їх використав.

Коли в 1700 р. вибухнула велика Північна війна за володіння узбережжям Балтійського моря, цар висунув перед українцями нечувані раніше вимоги. Козаки вперше повинні були воювати винятково за інтереси Московії. Рік у рік їхні загони поверталися з півночі, зазнавши втрат, що сягали 50 %, 60 % і навіть 70 % складу [55, с. 150]. Козацьке військо часто використовували як гарматне м'ясо. Козаки постійно зазнавали всіляких образ від російських воєначальників. Доходило до того, що російські солдати навіть стягнули з коня наказного гетьмана Дмитра Горленка і мало не побили його.

Козаків та українських селян змушували йти на фортечні роботи. Під час будови печерської фортеці в Києві “ціле літо 1706 р. казаки мусили носити землю і слухати наказів москалів, які їх ганьбили, били, відрізували їм вуха і поводитись із ними не як із союзниками, а як із рабами. Ще й на нещастя прийшла посуха. Бракувало робочих рук, поля лежали необроблені, збіжжя висихало, а московські вояки тероризували села” [8, с. 26–57]. Тисячі українців у неймовірно важких умовах працювали на будівництві Петербурга, значна частина яких через хвороби і каторжну роботу навечно злягла в болотах. Раїса Іванченко зазначає, що “на копаннях каналів на Ладозі загинуло 30 відсотків козаків. За іншими даними – дві третини” [32]. Царський уряд цілеспрямовано знекровлював українське поспільство, нищив його військові сили, козацтво.

Неймовірно жорстокі репресії пройняли жахом Україну після того, як гетьман І. Мазепа за допомогою шведського короля Карла XII спробував вирвати український народ з московського рабства. Французький посол доповідав у Париж: “Московський генерал Меншиков приніс на Україну всі страхиття помсти та війни. Всіх приятелів Мазепа безчесно катовано. Україна залита кров'ю, зруйнована грабунками й виявляє скрізь страшну картину варварства переможців” [49, с. 50]. Лише в гетьманській столиці Батурині вирізано від 6 000 до 15 000 (за різними джерелами) мешканців, як “наказують нелюдські звичаї москалів”. У травні 1709 р. російські війська здобули і зруйнували Чортотлицьку Січ, яка існувала понад століття. Вороги знеславили навіть гробницю давніх отаманів і забрали гармати, державний скарб і прапори.

Петро I зрадів, почувши новину про зруйнування Січі, і писав до Меншикова: “Ми прийняли з великою радістю звістку, що ви здобули це прокляте місце, джерело всякого лиха і надії наших ворогів”. Також повідомляв генерала Апраксіна “що полковник Яковлев заволодів цим клятим кублом і вирізав усю наволоч. Тим робам ми винищили останній пень Мазепиного роду і з цієї нагоди складаю вам побажання” [8, с. 130]. Тільки архіви і хроніка тієї доби зберегли подробиці варварських мук, які вигадувала садистська уява Петра I.

Зразу після перемоги над шведами й українцями московський цар Петро I “тут же на полі бою у своїм наметі написав політичний тестамент” [47], текст якого було знайдено вперше в 1754 р. у французьких дипломатичних архівах. Своім наступникам на московському престолі Петро I дав такі поради:

“1. Держати російський нарід у стані безперервної війни, аби не дати угаснути войовничому запалові російського жовнярства. Відпочинок давати тільки для того, щоби поліпшити державні фінанси, скріпити армію і вибрати вигідну хвилю для нападу. В той спосіб робити, аби мир служив війні, а війна мирові і то все в інтересі поширення меж і добробуту Росії.

2. При кожній нагоді встрявати у справи європейських держав особливо ж Німеччини, котра тим більшу і безпосередню має вагу, чим до неї більше наблизитися.

3. Розділити Польщу, піддержуючи в ній внутрішні заколоти та постійні сварки. Вельмож здобувати собі золотом; ділати на сойми, деморалізуючи їх, щоби мати вплив на вибори королів. Ввести в Польщу російськевійсько і держати доти, поки трапиться нагода залишити його там назавжди.

4. В торгівлі шукати зв'язків у першу чергу з Англією, бо та держава найбільше нас потребує для своєї фльоти і може бути найбільш корисною для розбудови нашої.

5. Безупинно розширяти державні межі Росії вздовж Балтику на Північ, а вздовж Чорного моря на Південь.

6. Наблизитися як тільки можна до Царгороду й до Індії. Хто там запанує, той стане дійсним володарем світу. В тій цілі підбурювати війни то на Турцію, то на Персію.

Побудувати корабельні на Чорному морі, поволи заволодіти тим морем, рівнож як і Балтійським, бо вони необхідні для осягнення того проекту. Приспінити упадок Персії і досягти Перської затоки. Коли буде можливим – відновити через Сирію колишню торгівлю з Левантом і допустити аж до Індій, котрі є шпихіром світу. А як там будемо, тоді обійдемося без англійського золота.

7. Вдержувати дбайливо союз із Австрією. Удавати, що піддержуємо її наміри, аби перебрати владу над Німеччиною, а другою рукою підбурювати проти неї амбітність німецьких князів. Подбати, щоб вони обидві звернулися до Росії за допомогою і встановити над їх землями рід протекції, яка буде підготовкою до майбутнього панування над ними.

8. Підговорити австрійського короля, аби він прогнав турків з Європи, а коли він завоює Царгород то неутралізувати його, або втягнувши у війну зі старими європейськими державами, або відступити йому частину ним завойованого з тим, аби пізніше все те відібрати.

9. Коли Швеція буде розібрана, Персія переможена, Польща підбита, Турція завойована, наше військо об'єднане, Чорне й Балтійське моря під охороною наших кораблів, от тоді треба дуже потаємно запропонувати кожному зокрема наперед урядові версальському, а потім урядові віденському, поділити з ним владу над світом. Як один із них прийме пропозицію, що станеться з певністю, коли підлестити їх амбіції й самолюбству, тоді використати його на те, щоби знищити другого. Потім знищити й того, що лишиться у боротьбі, якої вислід не підлягатиме жадним сумнівам, бо Росія тоді безроздільно володітиме цілим Сходом і великою частиною Європи.

10. В тім разі, що зрештою не є правдоподібним, коли б вони обоє відмовились від російської пропозиції, то треба зробити так, аби між ними повстали сварки й вони вичерпали себе взаємно у боротьбі. Тоді, в рішучій хвилі Росія обрушиться на Німеччину зі своїм військом, що його приготує зарання. В той же час дві сильні фльоти вирушать, одна з Архангельського порту, а друга з Азовського моря. Ті фльоти будуть нагружені азійськими ордами, охороняти ж їх будуть воєнні фльоти Чорного й Балтійського моря. Посуваючись Середземним морем і океаном ті орди заллють Францію з одного боку, Німеччину – з другого. А як ті дві країни будуть переможені, то решта Європи піде під ярмо легко і без спротиву.

В той спосіб можна й належить підбити Європу!...” [47].

Перемога над шведами й українцями московського царя під Полтавою на довгі віки вплинула на долю України. Наголосимо, що в той час на картах Європи земля русинів-українців мала назву Русь або Україна, рідше – Країна козаків. Московщина однозначно називалася Московією, і лише після насильного поглинання Руси-України, бажаючи “перебрати” на себе престижну назву, Петро I зобов’язав усіх своїх послів у Європі провести широкомасштабну роз’яснювальну роботу, зазначивши, що “во всех газетах печатают государство наше Московским... Извольте у себя сие перестеречь, чтобы печатали Российским” [56].

Так традиційна для Європи Московія з волі загарбника Петра I стала Росією. Для того щоб постати перед світом прогресивним діячем, Петро I після Полтавської битви купував у Європі журналістів і наказував, аби ті висвітлювали діяльність Мазепи та історію України з його, Петрового, погляду... Потім оте Петрове бачення проникло не лише в журналістику, а й стало основою так званої науки. Воно стало основою і мистецтва, наприклад, пушкінська "Полтава".

Про історичну справедливість боротьби за незалежність від московського режиму, який обдурив український народ, йдеться у "Маніфесті Пилипа Орлика" (4 квітня 1712 р.) до іноземних держав:

"...Всім відомо, що безсмертної пам'яті найясніший гетьман Богдан Хмельницький власною волею, не будши ніким до того примушений, прихилив руський народ і козацьку націю Московській імперії. І, укладаючи урочисту угоду, московський цар Олексій Михайлович клятвою присягнув вічно охороняти під своєю протекцією козацьку націю і руський народ. Всім відомо, що по смерті блаженної пам'яті найславнішого гетьмана Богдана Хмельницького Московська імперія, вдавшись до найрозмаїтіших способів, порушила закони та вольності козацької нації, підтверджені самим Московським царем: він хотів обернути у рабство вільний народ руський.

Всім відомо, що Петро, цар Московський, прагнув перетворити вільних козаків на регулярну армію, і порушити наші закони та вольності, і навіть вигубити назавжди Військо Запорозьке. Тоді блаженної пам'яті найясніший гетьман Іван Мазепа, з наміром оборонити права своєї Вітчизни та зберегти військо Запорозьке, увійшов під протекцію найяснішого короля Шведського. Він, у цьому наслідував приклад свого попередника, блаженної пам'яті гетьмана Богдана Хмельницького, який уклав із найяснішим королем Шведським Карлом угоду та військовий союз заради визволення Вітчизни від польського ярма, що від нього тернів тоді народ руський.

Козацька нація від фатальної Полтавської битви стогне під тиранічним ярмом Москви і жадає одного – повернути собі волю.

Після смерті в Бендерах блаженної пам'яті гетьмана Івана Мазепи козацьке військо милістю Божою та під опікою найяснішого короля Шведського стародавнім звичаєм обрало мене новим гетьманом. У цю загрозливу мить, попри найтяжчі обставини, я дав згоду взяти на себе цю величезну справу – з поміччю Божою володарити задля громадських інтересів нашої коханої Вітчизни, Війська Запорозького та всієї України. Разом з тим я прийняв це звання лише за тієї умови, що найясніший король Шведський дає запевнення козацькій нації об-

стоювати її права перед московитами; і заради цієї мети найясніший король Шведський підтвердив урочистим дипломом, що він не складе зброю і не почне жодних переговорів із Московією, не включивши до них інтересів козацької нації.

Проте ані прагнення наші, ані ревність до нашої коханої Вітчизни не змусили нас удатися до дій, супротивних нашому обов'язку. І, яко християнську націю, великий Володар зміцнив нас урочистою угодою, уклавши з нами союз; ця угода така почесна й вигідна для християнської нації, що міністри Порти, за їхнім твердженням, не знаходять подібного прикладу в своїх історичних анналах.

Його високість запевнив нам, що не планує ні завоювати, ані включити Україну до своєї імперії, а прагне відновити цю державу згідно з її колишнім устроєм, з тим, щоб відгородити Оттоманську імперію від держави царя Московського, позаяк їхнє близьке сусідство стає причиною великих і кривавих війн: таким чином, якщо на перший погляд ми виглядаємо прибічниками оттоманських сил, із цього не мусить впливати, ніби ми з'єдналися з турками задля завоювання християн; ідеться лише про очікування часу, коли ми зможемо очолити всю козацьку армію, аби з поміччю Божою трудитися заради визволення нашої Вітчизни від ярма, під яким вона стогне вже стільки років.

Ми не можемо незворушно дивитись на страждання нашої коханої Вітчизни, бачити порушення її прав за стількома пунктами. Ми не будемо діяти, керуючись почуттям помсти, а навпаки, згідно із справедливістю та правом, що дозволяє кожному боронити свою власну справу та свою власну мету. Цим самим ознаймуємо, що на нас не лежить вина за людську кров, яка може пролитися. При цьому, аби дати знати, що ми не зрікаємось добрих обов'язків християнських володарів, обумовлено у статті нашої угоди з королем Шведським, що, коли з поміччю Божою козацька нація буде відновлена у своїх правах, не буде нашої відмови щодо посередництва безсторонніх держав у справі усталення кордонів та справедливого розв'язання інших проблем, якщо такі виникнуть.

Нарешті, яким би не був успіх нашої справи, і якою б не була доля зброї, що її, гадаю, ми по справедливості мусимо підняти, розрадою нам буде те, що ми трудилися, важачи самим життям нашим, заради слави та користі нашої коханої Вітчизни, а також звітували всім безстороннім особам правоту наших намірів та справедливість мотивів, які спонукали нас до дій" [17].

До речі, на час підписання Переяславської мілітарної угоди в 1654 р. населення України становило 11 млн осіб, а в Московському царстві

було тільки 9 млн. Згідно з переписом населення на 1 січня 1897 р. в Російській імперії було 23,5 млн українців. За межами Росії тоді проживало понад 4 млн українців. Царський уряд всіляко знекровлював, знедуховлював український народ, нищив його військові сили – козацтво. Від 1797 р., коли в Україні було запроваджено призов до царської армії, мільйони українців гинули в загарбницьких війнах Росії, віддаючи своє життя за чужі, московсько-колоніальні інтереси. За сто років (1897–1997) багато націй зросло у 3–5 разів. Українців також мало би бути нині до 100 млн. Однак їхня кількість коливається в межах 40–50 млн. Лише за роки “героїчного будівництва соціалізму і комунізму та щасливого життя в СРСР” знищено понад 30 млн українців. Для зменшення кількості українців комуністична Москва організувала три голодомори: 1921–1923 рр., 1932–1933 рр., 1946–1947 рр. Як згадував Уїнстон Черчіль, Сталін сказав йому, що “ліквідував” у 30-х раках 10 млн селян. Винищували українців не просто зі злої природи московського імперіалізму, а з метою очищення українських етнічних земель від українців і заселення їх чужинцями. Це був один із способів остаточної розправи з “українським національним духом”, що заважав зміцненню московсько-комуністичного тоталітарного режиму.

Наближаючи Росію до Європи, аристократія московських завойовників завдала по Україні не лише фізичного удару, не тільки смертельно підтяла вольовий елемент народної свободи, а й безпосередньо спричинилась до нищення наукової еліти, інтелектуальних сил, які творили українську націю, її мовний, культурний, духовний світ.

Одним із способів інтелектуального пограбування України був такий: Петро I на поліг у 1709 р. на скороченні числа учнів Києво-Могилянської академії з 2000 до 161 і змусив кращі просвітницькі сили перебратися з Києва до Москви. Протягом 1701–1762 рр. до Москви виїхало 95 викладачів і студентів Києво-Могилянською академії. Серед численної армії культурних і церковних діячів, яких з України забрали до Росії, були Інокентій Гізель, Іоанникій Галятовський, Лазар Баранович, Дмитро Ростовський (Туптало), Стефан Яворський, Гавриїл Бужинський, Феофан Прокопович, Єпіфаній Славинецький, Арсеній Сатановський, Симеон Полоцький та ін. Усі вони відігравали чи не головну роль у розвитку культурного й духовного життя Російської держави.

“Українці принесли з собою всю свою велику культуру, і вплив одбився на Москві на всьому житті. Він одбився на будівлі, на малюванні, на одязі, на співах, на музиці, на звичках, на праві, на літературі і навіть на самій московській мові. Все життя складалося тоді так, що ставало не можливим прожити без українця. Всяких ремесників до-

ставали з України; до Москви їздилинаші ковалі, гончарі, шапошники, каретники, шевці, масловари, шевці рукавиць, селітровари, злотники, кахлярі і т. п., був окремий рядв Москві, що прозивався польським (нас часто в Москві прозивали поляками)” [46, с. 75–76].

Завдяки українським ученим до Москви надійшли перші праці з граматики слов'янської мови, словники, історичні твори та інші зразки літератури. Москва користувалася книжками, які вийшли у світ в українських друкарнях. Низка діячів тогочасної літератури в Москві, провідників Петрових реформ, походила з України або виховувалася під впливом “київської шкільної науки”. Наприклад, Стефан Яворський став митрополитом Рязанським, “місцеблюстителем” патріаршого престолу, президентом Святійшого Синоду; ректор Київської академії Феофан Прокопович – заступником президента святійшого Синоду й автором “Духовного Регламенту” – трактату, що узаконив владу царя над церквою. Він був також автором й іншого трактату – “Правда воли монаршей”, який став своєрідним статутом російського самодержавства.

За даними К. В. Харламповича, із 127 архієреїв, які в 1700–1762 рр. обіймали російські кафедри, було 70 українців, 47 росіян, троє греків, троє румунів, двоє сербів і двоє грузин [49, с. 32]. Вихідці з України майже не поверталися на Батьківщину, а повністю зросійщилися, самі ставали обрусителями і про них уже згадували й згадують як про діячів “Российского государства”. Витворений за часів Петра I постулат, що Російська держава – це єдине і нерозривне ціле, як свята Трійця, де Московія – “Бог-Отець”, Україна – “Бог-Син”, а Білорусія – “Бог-Дух Святий”, нині наполегливо нав'язує поплічник звироднілого Путіна Московський патріарх Кіріл.

Петро I, а слідом за ним Катерина II, доклали максимум зусиль щоб знайти та вивезти до Москви з території колонізованої України всі історичні матеріали. Далі все було організовано з нечуваним розмахом і цинізмом. Зокрема, 4 грудня 1783 р. за наказом Катерини II була створена “Комиссия для составления записок о древней истории, преимущественно России” під керівництвом графа А. Шувалова. Дійсним же керівником комісії упродовж десяти років була сама Катерина II. Підсумком діяльності комісії став безпрецедентний історичний злочин: всі оригінали літописів зникли, а замість них почали з'являтися так звані “летописные своды”, в яких було все, крім історичної правди.

Анатолій Ціпко наголошує, що у процесі широкомасштабної фальсифікації створювалася ціла серія стратегічних історичних міфів, зокрема:

“1. Про існування Суздальської Русі, хоча про її існування ніхто до Катерини II не знав.

2. Про те, що Москва була заснована за участі київських князів, хоч до цього було відомо, що заснували її волею ординського хана Мінгу-Гірея 1272 року.

3. Про те, що Московія – це Русь, а московити вже не фіни і не татари, а слов'яни – “русский народ”.

4. Про якесь “иго Орды”, хоч до цього історики вважали, що Московія протягом трьох століть була складовою частиною Орди і оплотом її боротьби з Руссю.

5. Про “подвиги” князів О. Невського і Д. Донського” [60].

Катерина II і думки не припускала, що вона – принцеса германська – може опинитися в одному ряду серед татаро-монгольської родовой знаті, і тому власноруч склала родовід російських великих князів. При цьому вона стверджувала, що вірити треба не історичним фактам, а “нужному нам порядку”.

Російська державно-правова доктрина утверджувала інтегральний постулат про існування “триединого русского народа”. У популярних російських енциклопедіях писали, що “малоруссы, малороссы, (иногда называемые южноруссами), представители одной из трех восточнославянских народностей, вместе именуемых русскими”. У “ніч бездержавності” (Є. Маланюк) України Тарас Шевченко так відреагував на інтелектуально- психологічну залежність у царській Росії:

Руками скверними створили
Свою надію; й речете,
Що цар наш Бог; і цар надія,
І нагодує і огріє
Вдову і сирот...

Ці слова поета за їхньою суттю є не лише реакцією особистості на соціально політичну атмосферу в Росії, а й критикою російської ідеї “Самодержавство, Православья. Народность”, в якій не було місця для визнання і розвитку української нації. Тарас Шевченко став на захист скривджених, поневолених українців.

Ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих... Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.

Уже тоді для Тараса Шевченка кодом порозуміння між народами, націями був критерій свободи, рівності, взаємної поваги до національної сутності та до людських прав. Однак брутальна московська політика стосовно України переривала тяглість національного розвитку, засівала отруйні зерна в історичну пам'ять, руйнувала код руської=української нації. Російські шовіністи не вгавали: “Мы – сыны великого народа, и здесь, в историческом Киеве, хозяева мы! Управление матери городов русских должно быть русским! Мы должны решительно сказать: мы русские, и Киев – наш. Надо, чтобы Киев богател, но богател как национально-русский центр”, – такою була головна думка доповіді на зібранні членів клубу російських націоналістів (читай імпер-шовіністів. – В. Л.) Києва, яке відбулося 7 лютого 1913 р. Текст доповіді в 2002 р. передрукувала московська газета “За русское Дело” (число 1).

Упродовж кількох віків простежувалася значна різниця в культурно-освітньому рівні між Україною і Московією. Так склалося тому, що Русь і Київська Русь з їхнім суспільно-політичним укладом, правом і культурою були українською державою. Московська держава не була ані спадкоємницею, ані наступницею їхніх культурно-історичних традицій, бо виросла на своєму, московському, ґрунті, у своєрідних історичних обставинах. “Київське правительство пересадило у великоруські землі форми суспільно-політичного устрою, право, культуру, вироблені історичним життям Києва, але на сій підставі ще не можна включати Київської держави в історію великоруської народності, – писав М. Грушевський. – Етнографічна й історична близькість народності української до великоруської не повинна служити причиною до їх перемішувань, – вони жили своїм життям поза своїми історичними стичностями і стрічами”[19].

На колишній “руській” півночі в XII–XVI ст. формувалася цілком відмінна народність, і постала згодом нова державна формація – Московія. В етнічному складі московського, або “великоруського”, народу взяли участь фінські і монгольські елементи. “Пошкрябай москаля – і знайдеш татарина”, – йдеться у старому народному прислів'ї. Нині є змога розгорнути книжки М. Грушевського, Д. Дорошенка, Д. Багалія, Д. Яворницького, І. Крип'якевича, М. Аркаса, П. Голубенка, Н. Полонської-Василенко, М. Брайчевського, С. Шелухіна, Л. Цегельського, Я. Дашкевича, Л. Залізняка, Г. Півторака, О. Прицака, Є. Наконечного та багатьох інших учених, які обґрунтовано доказують, що період Київської держави перейшов не у володимиро-московський, а в галицько-волинський (XIII ст.), потім – у литовсько-польський (XIV–XVI ст.). Однак під впливом фальшивої царської та

комуністичної шовіністичної історіографії у свідомості мільйонів людей сформувалася антинаукова доктрина про те, що російська держава є спадкоємницею Русі та Київської Русі.

Відкинуто як антимарксистську, антиленінську концепцію “Історії Росії” академіка В. Покровського, який не поділяв царистського поняття “триединой Руси”. “Він борониться від усякого зв’язку з Україною (Києвом) і взагалі Європою, – зазначав Ю. Липа. – Він гордий з історії своїх москалів, він вихваляє їх вищість над Європою, бо Москва (він блискуче це довів) у своїй політиці, організації й тенденціях є спадкоємницею Золотої Орди, улусу потужних монголів над Волгою. Це прообраз і праджерело її розмаху, і до того праджерела провадить правильно зрозуміла історія Росії. Дуже багато в цьому допоміг Покровському нечуваний досі розвій археології, синтетичної і дослідної (напр., розкопи Баллодом руїн столиці Золотої Орди). Вона дала виразну органічну, духовну традицію Московщини” [38, с. 30].

Росіянка Емілія Ільїна з болем у серці написала в 1987 р.: “Ми, росіяни, російська імперська сила, приєднали Україну, і ось уже четверте століття цупко тримаємося за неї, випомповуючи з неї всі національні цінності українського народу. Розграбували українську історію, витоптали, перетворили її в пустелю. Та одночасно опустошили й свою власну історію. Якщо б Карамзін почав шукати історичні документи, що стосуються нашої історії до XIV століття, то скільки б він і його послідовники могли б знайти й зберегти їх у своїх записах. Але ми цікавилися Київською Руссю...”

Чомусь російським історикам більше цікава історія українського народу, і вони “привносять” ці чужі сторінки в історію російського народу... Чи задумуються російські вчені над російською історією: а що ж було в нас до XIV століття? Архітектура була – церкви і живопис були – є ікони, фрески. А література, літописи? А життя народу? Де наша історія до XIV століття? Невже ж і далі нам рахувати існування нашого народу з Урарту на озері Ван, потім – Київська Русь, потім – Велике Князівство Литовське, а тільки тоді – Московське царство? Якщо у нас до XIV століття не було ні історії, ні літератури, то не так страшно, ми ж бо за XVII, XVIII, XIX століття стільки всього придбали, так розбагатіли на історію, літературу! Навіщо ж присвоювати чуже?

Олег, Ігор, Ольга, Володимир, Ярослав Мудрий, Мономах, “Повість временних літ”; Нестор, Київська Русь, Київ – усе це належить Україні. Добровільно відмовитись від цих скарбів, пограбованих нашою розбійницькою російською силою – наш борг” [33].

З огляду на те, що у спектрі великодержавного московського імперіалізму особливе місце посідає Україна, вигадані міфи про “триеди-

ний російський народ”, “єдиний корінь білорусів, росіян і українців”, “спільну колиску трьох братніх народів” були канонізовані та стали основою для створення багатьох інших історичних та літературних міфів у 40–50 роках минулого століття, коли відбувався поворот від пролетарського інтернаціоналізму до російського націонал-більшовизму [10, с. 58–59]. Сталін і його найближчі соратники заперечували багатоетнічну історію Російської імперії на користь історичного нарративу, який би наголошував на панівному значенні російського народу в будівництві держави впродовж всієї історії. Особливою загрозою для Російської комуністичної імперії було зародження й утвердження української національної свідомості. Крім жорстокого терору проти українців, московський режим цілеспрямовано працював над тим, щоби українська самосвідомість утверджувала себе як особлива форма російської свідомості. На це була спрямована вся гуманітарна сфера (література, мистецтво, історія, засоби масової інформації, освіта, наука), яка стала потужним засобом державної політики і маніпуляції свідомістю населення в СРСР і сучасній Російській Федерації.

Оспівувачі “русского Отечества” навіть не задумують, що Україна має хоч якесь відношення до Київської Русі, хоча вона насправді є прямою спадкоємницею давньої держави. Наприклад, Ю. Лощиць у статті “Взыскующая правду. К 1000-летию русской литературы” назвав пам’ятки літератури давньої Русі “киевским периодом древнерусской письменности” [45, с. 164]. Визначний твір “Слово о законе и благодати” київського митрополита Іларіона схарактеризував як “ярчайший памятник зрелости и самостоятельности русской философской и исторической мысли” і наголосив, що “Иларион, может быть, как никто из его русских современников, чувствовал масштабность движения истории, ее поступательность, необходимость революционных перемен в области духа, невозможность вливания нового вина в обветшавшие, прохудившиеся сосуды” [45, с. 166].

Безперечно, Іларіон був високоосвіченою людиною. У його творах багато образів, порівнянь, епітетів, різних символів, риторичних запитань і звертань. “Слово о законе и благодати” високими літературно-філософськими якостями вийшло за межі своєї доби. Однак Іларіон ніяк у той час не міг бути “русским”, бо не лише Росії як держави, імперії ще не було тоді на землі, але й навіть Московського князівства не існувало, яке згодом, за Петра I, було названо Росією. Іларіон був першим руським (українцем), якого за рекомендацією князя Ярослава Мудрого було обрано на митрополичий престол у Києві.

Виступаючи на відкритті пам’ятника Ярославу Мудрому в Ярославлі, президент Росії Борис Єльцин назвав київського князя “российским

реформатором”, а росіян – “народом, давшим миру Ярослава Мудрого” [35], а також підкреслив, що “Ярослав Мудрый вошел в историю как собиратель русских земель...” [16]. Навіть у “Большой советской энциклопедии” написано: що “Ярослав Мудрый (978–1054) – великий князь киевский, крупный государственный деятель Древней Руси” [7, с. 646]. Проте журналіст Олександр Гамов на це не зважає, він сам “творець історії” і задав президентові Росії таке питання: “Русская правда” Ярослава Мудрого позволила сохранить и укрепить Россию, сможет ли это сделать “Русская правда” Бориса Ельцина? “Назвав “Руську правду” Ярослава Мудрого – “древнейшим русским кодексом”[16].

Руїниницькі наслідки псевдомесіанської “собирабельної діяльності” (вогнем і мечем) білих царів-батечок і червоних вождів-генсеків, які нищили українську етнопсихологію, корчували систему міжпоколінної передачі етнокультурної інформації, фальшували етнопатрістичну культуру, очевидні в Україні і тепер, коли, на жаль, “миллионы украинцев предпочитают думать, говорить и писать на общерусском языке. Именно – общерусском, – сердито зазначив Н. Гусенко. – И великорусы, и украинцы, и белорусы являются русскими...” [42].

Ігноруючи вимогами інформаційно-психологічної безпеки (це насамперед відсутність негативних інформаційних впливів на свідомість і підсвідомість людей), журнал “Русское слово” пропагує в Україні фальшиву версію “общерусского народа”. Наприклад, і на титульній сторінці цього журналу (№ 11 (92) за листопад 2010 р.) великими літерами безсоромно написано, що “русские, украинцы, белорусы – единый народ русский”. На першій сторінці безпардонно зазначено, що “Григорий Савович Сковорода – русский философ и писатель”, на 28 сторінці також цинічно нав’язують думку, що немає української культури, а є лише “общерусская”.

Вихваляючи Сталіна, доктор філософських наук В. Л. Акулов зухвало стверджує, що “вектор исторического развития страны был определен И. В. Сталиным абсолютно точно. Верно были избраны и средства, которые могли привести к реализации вставших перед государством геополитических задач” [2, с. 11]. Невже у “науковій методології історичного дослідження”, якої дотримується В. А. Акулов, не знайшлося місця для правдивого інформування про голодомор-геноцид в Україні, організованого Сталіним і його поплічниками, винищення національно свідомої української інтелігенції, найбільші втрати українців у Другій світовій війні у процентному відношенні до кількості населення в Україні?!

Засновник журналу “Русское слово” – “Движение Владимира Мономаха “Русь” у місті Красний Луч Луганської області, – головний редак-

тор – В. А. Гончаров. Цей журнал зареєстрований Державним комітетом України 26 лютого 1996 р., а перереєстрований цим самим комітетом 30 серпня 2004 р. Виникає резонне запитання: невже працівникам Державного комітету України байдуже, що пропагує видання, якому вони відчинили вікно в соціогуманістичне середовище суспільства? Адже, без сумніву, змістовно- тематична наповненість дає підставу стверджувати, що журнал “Русское слово” належить до засобів, що створюють інформаційно-психологічні загрози національним інтересам України у вузькому й широкому розумінні.

Інформаційно-психологічні загрози у вузькому розумінні – це сукупність умов і чинників, що негативно впливають на формування української національної свідомості, створюють небезпеку морально-психологічним життєвим інтересам особистості, суспільства, держави.

Інформаційно-психологічні загрози у широкому розумінні, як стверджує начальник інформаційно-психологічного протидіювання Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка Яків Жарков, – це: а) такий інформаційний вплив (внутрішній або зовнішній), за якого створюється потенційна або актуальна (реальна) небезпека зміни напрямку або темпів прогресивного розвитку держави, суспільства, індивідів; б) небезпека заподіяння шкоди є життєво важливим інтересам особистості, суспільства, держави шляхом інформаційного впливу на свідомість, інформаційні ресурси та інфосферу машинно-технічних систем; в) сукупність чинників, що перешкоджають розвитку і використанню інформаційного середовища в національних інтересах особистості, суспільства й держави.

Не будучи національно заангажованими, такі видання, як “русское слово”, сотні теле- і радіоорганізацій, інтернет-сайтів, багато газет в Україні активно допомагали російським ЗМІ цілеспрямовано, навалюючи втілювати у свідомість українських громадян агресивну ідею “русского мира”, яка відкидає природне, іманентне право на існування, розвиток української нації, що також сприяє путінському “обґрунтуванню” війни Російської Федерації проти України.

Отже, нині головне завдання для української спільноти (управлінсько-гуманітарної еліти, працівників ЗМІ, освітян тощо) – не дати розмити у свідомості людей основоположні ознаки нації, які визначають її як самодостатнє середовище для цивілізаційного розвитку наступних поколінь українців. “Гранична духовна точка наявності майбутнього у кожного народу як самобутньої, оригінальної історико-етнічної одиниці і державного суб’єкта світового співтовариства лежить у площині збереження тим чи іншим соціумом основних *ознак нації* (мови, куль-

турних традицій, звичаїв, вітчизняної системи освіти, науки, моральних підвалин, певної суспільної організованості, власної території, свого інформаційного простору, національної свідомості, ментальності і т.ін.), а також її уміння розвиватися завдяки державному адекватному реагуванню на зовнішні виклики, особливо стосовно захисту своєї автентичності в умовах глобалізації, почасти зодноріднюючих, часто жорстких ринкових трансформацій” [14, с. 14]. Креативне поєднання національного і цивілізаційного на соціогуманістичних засадах – такий стратегічний напрям розвитку української нації, суспільства, держави.

Глибоке розуміння розвитку нації як політичної спільноти, що на засадах порозуміння та поціновування власної культури обґрунтував Макс Вебер. Він був одним із перших соціологів світового масштабу, хто пов’язав воедино етно-культурно-політичні ознаки національної спільноти та позиціонував її стосовно держави. Невеликий розділ “Нація” Вебер помістив у тій самій частині своєї праці “Господарство і суспільство” [62], що й розділ “Держава”, тобто там, де розглянуто політичні спільноти. Він надав великого значення взаємозв’язку нації і держави. “Держава може вижити лише, якщо вона використовує почуття солідарності національної спільноти для підтримання своєї влади. Нація, в свою чергу, може зберегти свою окрему ідентичність, свою культуру під захистом, який вона отримує від держави” [36, с. 57]. Автор водночас наголошував на відмінній природі цих двох політичних утворень. Держава – об’єднання договірного типу, асоціація, створена для досягнення певних цілей, а нація – спільнота, яку об’єднують спільна культура, спогади про минуле, особливе “почуття солідарності” та національної честі (гонуру). “Почуття ідентичності, що охоплюються терміном “національний”, не однотипні, а можуть виходити з різних джерел: відмінностей у економічній і соціальній структурі та внутрішній структурі влади; спільних політичних спогадах, релігії, мові та, зрештою, расових рисах” [62, с. 397]. Однак продукування цих *відмінних суспільних цінностей*, сприйняття їх самим народом як вищих порівняно з тими, що їх мають інші народи, якраз і є, на думку Вебера, однією з найголовніших ознак нації.

Узагальнивши думки про сутність нації М. Вебера, Г. Касьянова, В. Купчанка, Д. Растоу, О. Рудакевича та інших учених, професор А. Колодій запропонувала таке визначення нації: “Нація – модерна культурно-політична спільнота, що має достатній для забезпечення єдності шар спільної соціетальної культури¹ та здатна функціонувати

¹ Термін “соціетальний” – це той, що стосується усього суспільства, яке розглядають як єдине ціле. Соціетальна культура – це культура загальнонаціонального рівня, якою послуговуються офіційні інституції і весь соціум, незалежно від його поділу на

як політично організоване суспільство з власним (суверенним) урядом” [34, с. 45].

Український теоретик нації О. Бочковський називав національну свідомість “громадським цементом, який об’єднує і перетворює первісний народ у новітню націю” [9, с. 9]. Національний інстинкт, правильно культивований сім’єю, школою, вищим навчальним закладом, а також ЗМІ, зможе спрямувати всі особисті, егоїстичні та індивідуальні прагнення туди, де самопізнається кожна окрема особа, нагромаджуються психічні якості навколо “Я”, що закорінене у життєвій позиції “пізнай себе” (Г.Сковорода), яка є основою національної світоглядної системи. Упродовж століть із “Я” формується етнічна самосвідомість; із “Ми”, які етнічно самоусвідомилися, твориться етнос. Шлях від етносу до нації пролягає через дихотомію. Дихотомія (протиставлення) – первісний спосіб усвідомлення групою людей своєї спільності – “Ми” та відмінностей її від подібного роду співтовариств “Вони”. Отже, етнічну свідомість можна розглядати як духовне явище в чистому вигляді, а самоусвідомлення етнічної спільноти – не що інше, як національну свідомість. Тому народ, наділений національною свідомістю, і є нацією [9, с. 9].

Основні принципи національної доктрини виклав Ентоні Д. Сміт: “1. Світ поділений на нації, кожна нація має свою історію, долю й характер; 2. Нація – єдине джерело політичної влади; 3. Щоб бути вільним, кожен індивід повинен належати до нації й бути відданим передусім їй; 4. Нації повинні мати максимум незалежності й самовияву; 5. Справедливий і мирний світ повинен спиратися на сукупність вільних націй” [50, с. 35–36].

За визначенням Г. Ващенко, нацією вважають єдність поколінь людей – сучасних, минулих і майбутніх. Націю творить спільність походження, території, мови, культури, традицій. Зокрема, особливо він вирізняв свідомість своєї окремішності, що є категоричною передумовою її існування [11, с. 105]. Нація має свої особливості – фізичні, психічні, свої здібності та нахили, вдачу і призначення на землі. Нація втілює в собі духовну спільність, що витворилася на основі спільної історичної долі та спільного прагнення людей до самореалізації. Вона розвивається у просторі та часі й охоплює різні верстви суспільства. Цементуючою силою нації є відчуття її успіхів і кривди, яку їй завдають інші народи, а також воля жити вільно і самостійно у національний державі. “На-

етнокультурні, регіональні та інші групи; це – спільна для усіх громадян, об’єднуюча, інтерактивна сукупність певних значень, вірувань норм і цінностей, символів, форм практики, які, з одного боку, відрізняють один народ від іншого, а з іншого, еднають людей в межах цієї спільноти (А. Колодій).

ціональні держави – це не ті, в яких відсутні національні меншини, а ті, в яких одна етнічна нація є національною більшістю і сама держава утворюється в межах етнічних кордонів цієї нації. Це так звана “титульна нація”: вона є серцевиною політичної нації (політичної спільноти, що включає всіх громадян даної держави, незалежно від етнічного походження) і ця нація дає мову міжетнічного спілкування (“державну” мову) і дає політичну символіку і основні державні традиції. І саме такі національні держави здатні забезпечити ефективно і громадянську консолідацію (“єдність”), і політичну стабільність. Більшість сучасних європейських держав є національними державами” [40, с. 147].

Людське суспільство завжди мало і має національну структуру. Нація – категорія природна і вічна. Природним є прагнення кожного народу мати свою державу, бо лише за цієї умови можливий продуктивний розвиток національного жаття. “Пізнаючи інші нації, їх взаємовідносини, народ як соціальна спільнота підходить до пізнання себе як спільноти, може зіставити пізнання особливостей інших народів зі своєю самобутністю, яка є своєрідним джерелом формування патріотично-національних почуттів” [6, с. 25]. У праці “Український націоналізм” С. Ленкавський характеризує патріотизм, націоналізм і шовінізм.

“а) Патріотизм – це підсвідоме почуття любови до всього, що рідне й нам близьке. Патріотизм може мати вузьчі рамці (локальний) і ширші (народний). Локальний патріотизм – це прив’язаність і любов до нашого найближчого оточення, до родини, хати, родинної місцевості тощо. Народний патріотизм – це почуття любови до свого народу й охота йому допомагати.

б) Націоналізм – це активна любов до Батьківщини. Це вияв не тільки охоти допомогти Батьківщині, але й чин. Практичне реалізування хотінь нації вийти на вищий щабель її розвитку. Націоналізм – вищий щабель патріотизму.

в) Шовінізм – це сліпа, пристрасна любов до свого рідного й ненависть до всього чужого. Це крайня межа невідомо-чуттєвої патріотичної настанови” [37, с. 50].

Слово “шовінізм” (франц. chauvinism chauvin) – войовничий походить від прізвища солдата наполеонівської армії Н. Шовена, який став відомий своїм людиноненависницьким ставленням до арабського населення під час єгипетського походу в 1798–1801 роках. Тому в політології терміном “шовінізм” позначають ідеологію і політику, що проповідує національну винятковість певної нації, розпалює ненависть та національну ворожнечу. Крайнім проявом шовінізму є фашизм, нацизм. Фашизм, нацизм – ідеологія і політика войовничого шовінізму

та расизму в Російській Федерації, набрали нині найзнавіснішого змісту, який має назву рашизм.

“Колоніальна ідеологія різних відтінків і градацій залишається діючою і живою в Україні. Застосовуючи слово “націоналізм” в негативному значенні (як вияв національного егоїзму), вони, одначе, роблять об’єктом своєї критики не якісь експансіоністські форми українського націоналізму, а будь-який захист української незалежної держави та української мови і культури [40, с. 146]. Професор Володимир Монастирський дав таке визначення нації: “Нація – це духовна спільнота, вона має духовний суверенітет і за всяких умов намагається зберегти і відтворити свій духовний простір та забезпечити духовність всіх сфер свого буття в процесі перетворень фундаментального рівня” [44, с. 132–133]. Отже, по-справжньому ефективним способом оздоровлення української нації є різке підвищення її природного імунітету, для чого “необхідно якнайшвидше повернути українців у стан їхнього власного політичного, економічного, культурного та духовного націоналізму” [43].

Ярослав Стецько, розробляючи засади гуманного устрою українського суспільства, який би відповідав духовним традиціям української нації, назвав цей устрій націоналізмом. “Націоналізм – не тоталітаризм, не насилля над народом. Бо саме він – це свобода для народу, свобода для людини, одиниці, як назовні, так і всередині” [54, с.196]. Явище націоналізму понад два століття вивчає багато дослідників різних країн світу. Наприклад, французький філософ, теоретик інтегрального націоналізму Шарль Моррас у праці “Повернення до живих речей” писав: “Ідея нації не є чимось туманним (...), вона репрезентує неспростовну реальність і тим самим дає підстави твердити: все, що являє собою людина (індивід), все, що вона має, все, що вона уподобає, *зумовлене існуванням її нації*, тому найперше, що повинна зробити людина, щоб зберегтися, то за всяку ціну захистити свою націю, дбати про її розквіт на засадах суверенітету, гуманізму та демократії, а еліта нації зобов’язана розвивати філософію свого націоналізму в якості вчення про шлях до добра, щастя і краси” [44, с. 131–132].

Видатний діяч національно-визвольного руху Італії Джузеппе Мацціні у маніфесті “Обов’язок перед країною” запитував: “Чому потрібне національне самоусвідомлення?” І відповідав: “Бо індивід надто слабкий, а Людство надміру всеосяжне, тому постає питання: що може в таких умовах досягти кожний із вас сам один у своїх потугах задля морального вдосконалення чи задля поступу людства? Звичайно ж, мізерно мало. *Отже, необхідне об’єднання, братерська співпраця задля спільної мети*. Адже без Країни у вас немає німені, ні прикмет, ні голо-

су, ані прав чи доступу, як братів, до товариства народів. Ви байстрюки Людства. Солдати без прапора (...). У зв'язку з цим не відволікайтеся ідеєю поліпшення ваших матеріальних умов, поки спочатку не вирішите національне питання (...). Перед приєднанням до Націй, які складають Людство, ми повинні вже існувати як Нація, бо *ніякого об'єднання не може бути, окрім як серед рівних*" [44, с. 132].

Цим маніфестом він навернув італійців на історичний шлях тим, що вніс у свідомість співвітчизників *ідею суверенної нації*. Італійська еліта почула свого ідеолога і, наснажена філософією націоналізму, очолила народ – і він переміг. Італія-колонія, провінція європейських імперій, стала культурною столицею, і не лише європейського континенту.

"Ось чому і нам, українцям, для того, щоби здобути владу у своїй державі та здійснити у ній фундаментальні перетворення на засадах суверенітету, гуманізму та націократії, потрібно йти таким же шляхом – *потрібно озброїтися філософією націоналізму та різко посилити український націоналістичний політичний рух*" [44, с. 132], – наголосив проф. В. Монастирський. Він слушно зазначив, що немає нації без націоналізму, так само як немає націоналізму без нації, вони створюють єдине ціле – націю-націоналізм.

Націоналізм, з одного боку, – це система націоналістичних поглядів нації, поглядів філософських, політичних, правових, моральних та духовних, а з іншого, – це вся діяльність нації, її практика, яку вона проводить відповідно до зазначених націоналістичних поглядів.

"Націоналістичні погляди нації – це продукт довготривалої еволюції суспільства, продукт, який формується на базі *основного принципу світогляду нації-націоналізму*, а він є генетично детермінованим принципом. Якраз це дає підстави стверджувати, що нація-націоналізм не є випадковим, штучним витвором тільки людського розуму – це категорія передовсім генетична, а тому універсальна, досконала та вічна. А це, своєю чергою, дає підстави говорити про **ГЕНЕТИЧНУ ТЕОРІЮ походження нації-націоналізму**" [44, с. 132].

Генетична визначеність націоналізму свідчить, по-перше, про те, що він є значною мірою творінням *Всевишнього*, а по-друге, що він є нормальним природним явищем – природним націоналізмом, це своєрідна імунна система нації, яка захищає від її денаціоналізації. Однак націоналізм як суспільне явище проявився тільки в процесі Французької революції 1789 р., і з того часу він уже понад два сторіччя визначає особливості не тільки європейської, а й світової історії, і визначає їх більшою мірою, ніж ідеї комунізму чи лібералізму.

Доцільно усім, передусім громадянам України – від Президента, Прем'єр-Міністра, Голови Верховної Ради до прибиральниці, двірника і сторожа – прислухатися до думки професора Володимира Моначирського, що ідеологія природного націоналізму не має нічого спільного з будь-якою іншою ідеологією, і передовсім з такими вкрай реакційними ідеологіями, як шовінізм, фашизм, нацизм, оскільки ідеологія націоналізму – це генетично визначене явище, тоді як всі інші ідеології – це штучні витвори лише людського розуму. Зазначимо, що в певних націй на націоналізм може поширюватися шовінізм, фашизм чи нацизм й *уражати його*, однак це трапляється передовсім з націоналізмом націй-поневолювачів. Наприклад, націоналізм російської нації, яка сторіччями є нацією-поневолювачем, постійно уражений великоросійським шовінізмом, а в Росії ураження шовінізмом російського націоналізму сягнуло вже рівня фашизму і нацизму, які тепер перетворилися у рашизм – найпідступнішу, найреакційнішу, найцинічнішу гібридну війну проти України, європейської та світової цивілізації.

Рашизм як універсальна російська ідея сягає корінням 1169 р., коли війська Андрія Боголюбського зруйнували Київ, а він викрав ікону Успіння Пресвятої Богородиці і переніс її до Володимира над Клязьмою. У “Літописі руському” так описано зруйнування Києва: “Узятий же був Київ місяця березня у дванадцятий день, у середу другої неділі посту. І грабували вони два дні увесь город – Поділля, і Гору, і монастирі, і Софію, і Десятинну Богородицю. І не було помилювання анікому і нізвідки: церкви горіли, християн убивали, а других в'язали, жінок вели в полон, силомість розлучаючи з мужами їхніми, діти ридали, дивлячись на матерів своїх. І взяли вони майна безліч, і церкви оголили од ікон, і книг, і риз, і дзвони познімали всі ці смоляни, і суздальці, і чернігівці, і Олегова дружина – і всі святині було забрано. Запалений був навіть монастир Печерської Святої Богородиці поганими, але Бог молитвами Святої Богородиці оберіг його од такої біди”. (Пишу ці рядки, а перед очима постають нинішні московсько-російські розбійники в Автономній Республіці Крим, Донецькій і Луганській областях).

Російську ідею свідомо почав розробляти філософ Володимир Соловйов (1853–1900) у праці “Російська ідея” (1888) як реакція на факт ефективного функціонування європейських національних ідей. Під російською ідеєю В. Соловйов розуміє смисл існування Росії у всесвітній історії [52, с. 219], який перебуває за межами реального процесу взаємодії суб'єктів соціальної діяльності. Він пише: “Ідея нації є не те, що вона сама думає про себе в часі, а те, що Бог думає про неї у

вічності” [52, с. 220]. Російська ідея одразу була зорієнтована не на розв’язання суперечностей між суб’єктами соціальної діяльності, як це було в європейських державах, а була виведена за межі дійсності. “Смисл існування націй лежить не в них самих, а в людстві” [52, с. 228]. Звідси випливає, що конкретні етноси, нації, культури не мають у собі смислу, вони є сходишками до розвитку людства – вселюдності. Російська ідея заперечує право націй на існування, проте є носієм саме цих істинних цінностей.

“Безумовно, В. Соловйов – відомий філософ, але його філософування носить у цьому випадку не лише апологетичний, але й лицемірний характер” [48, с.15], – слушно зазначає Володимир Сабадуха. Про зміст російської ідеї він писав так: “Звичайно народ, бажаючи похвалити свою національність, у самій цій похвалі виражає свій національний ідеал < ... > Так, француз говорить про *прекрасну* Францію і про французьку *славу* < ... >; англієць з любов’ю говорить: *стара Англія* < ... >; німець підіймається вище і, надаючи етичного характеру своєму національному ідеалу, з гордістю говорить: *die deutsche Treue*. Що ж у подібних випадках каже російський народ: чим він хвалить Росію? Чи називає він її прекрасною або старою, чи говорить про російську славу або про російську чесність і вірність? Ви знаєте, що нічого такого він не говорить, і, бажаючи висловити свої найкращі почуття до Вітчизни, говорить тільки про “*святую Русь*”. Ось ідеал: не консервативний і не ліберальний, не політичний, не естетичний, навіть не формально-етичний, а ідеал морально-релігійний” [52, с. 309]. Якщо внутрішню й зовнішню агресивність Російської імперії називати “святістю”, то що тоді є справді агресивністю?

Апологетичний характер російської ідеї чітко простежується з роздумів В. Соловйова про єдність народів. Реально в царській Росії відбувалося знищення етносів та їхніх культур, але В. Соловйов та інші суспільно-політичні діячі не зважали на антигуманні, протинародні факти і писали про “істинну єдність народів”. Ідею В. Соловйова про єдність народів В. Сабадуха розглядає як російського предтечу більшовицького інтернаціоналізму. З цією формулою погодилися й більшовики та реально втілювали її у життя. Нині під гаслами “росіяни, білоруси, українці – один народ”, “слов’янський народ”, “у них спільний генетичний корінь” російські війська ведуть війну не проти українців, а проти фашистів, нацистів, які засіли в Києві – “матері городов руських”. Тому треба допомогти братам. Насправді ж московські рашисти ведуть гібридну війну проти України, яка прагне розвиватися на засадах природного націоналізму, як це відбувалося і триває в Ізраїлі, Італії, Німеччині, Польщі, Франції, Японії.

Микола Бердяєв (1874–1948) у праці “Російська ідея” (1949) послідовно й логічно описує процес розвитку російської ідеї в її взаємозв’язку з історичними подіями. Позитивним у цьому дослідженні є те, що він співвідносить думку з реальними обставинами життя, тобто виводить її не лише з попередньої думки, а пов’язує з реальною російською історією. Він розумів, що російський самодержець контролював усі сфери життя суспільства й був єдиним і бездоганим суб’єктом соціальної, політичної, духовної діяльності. “Цареві належали турботи не лише про інтереси царства, але й про порятунок душ” [5, с. 82]. За цих умов для розвитку російської філософської думки залишалися лише два шляхи – месіансько-есхатологічний та революційно-радикальний. Зокрема, М. Бердяєв визнає, що суспільну думку змусили спрямувати до потойбічного змісту [5, с. 84].

Орієнтування М. Бердяєва на російські реалії не врятувала його від фундаментальних помилок. Під час аналізу праці М. Бердяєва “Російська ідея”, виявлено багато спільного між логікою мислення російських філософів і логікою практичних дій самодержавства, а саме: як самодержавство привласнювало чужі землі, так само робили і представники російської інтелігенції: привласнювали чужі філософські ідеї, культуру, історію. “У російській історії є < ... > п’ять періодів < ... > Є Росія київська, Росія часів татарської навали, Росія московська, Росія петровська й Росія радянська” [5, с. 79]. Зазначимо, що М. Бердяєв – не пересічна людина, а відомий філософ. Він не міг не знати, що концепція тотожності Київської Русі та Московського царства – це “грандіозний” історіософський міф, який бере початок з XVI ст. і був створений за ініціативою московських самодержців. “Поділяючи концепцію тотожності, М. Бердяєв втрачає філософську та історичну об’єктивність і автоматично переходить на політичні позиції російського самодержавства, тобто об’єктивно стає філософським апологетом російської імперської політики” [48, с. 16], – наголошує В. Сабадуха.

Намагаючись відшукати духовні джерела російського народу, М. Бердяєв спирався на роздуми П. Чаадаєва (“Філософські листи” та “Апологія божевільного”) і визнавав їхній фундаментальний характер, а саме те, що Росія не належить ані Західній, ані Східній традиціям, що вона стоїть поза часом і поза всесвітнім процесом виховання людського роду [5, с. 95]. Він підтвердив два висновки П. Чаадаєва: перший, що російська культура суцільно розбудована на “запозиченні й наслідуванні”; другий: “Ми належимо до тих націй, які ніби не входять до складу людства, а існують лише для того, щоб дати світові який-небудь важливий урок” [5, с. 95]. Зокрема, М. Бердяєв поділяв думки

П. Чаадаєва, що в російській ідеї майже немає власних інтелектуальних традицій, але визнати, що старокиївські (давньоукраїнські. – В. Л.) традиції не належать Москві, ані в П. Чаадаєва, ані М. Бердяєва мужності не вистачило.

Російський філософ Іван Ільїн (1883–1954), обґрунтовуючи джерела російської ідеї, писав; “Російська ідея є ідея *серця*. Ідея *споглядального* серця. Серця, яке споглядає *вільно й предметно* та передає своє бачення волі для дії, і *думки* для усвідомлення й слова” [31, с. 420]. В Івана Ільїна поняття “серце”, “свобода” тотожні. До речі, І. Ільїн стверджував: “Російський народ прийняв християнство не від меча <...>, а почуттям, добротою, совістю й сердечним спогляданням” [31, с. 420]. Отже, на їхню думку, не було Русі, Київської Русі та Володимира Великого, які приймали християнство, а є лише російський народ. Він писав: “Перші історичні російські князі суть герої *серця й совісті* (Володимир, Ярослав, Мономах)” [31, с. 421]. Очевидне цинічне викривлення: давньоруські, тобто давньоукраїнські князі стали російськими князями. “Це свідоме інтелектуальне спотворення історії, філософії і дійсності. Чому ця совість, про яку так піклуються адепти російської ідеї, не зупинить подібних філософів? Чому вона не заборонить їм привласнювати чужі ідеї, історію, духовні скарби? Що це – незнання історії, лицемірство чи обскурантизм? – запитує Володимир Сабадуха і об’єктивно, правдиво відповідає. – Ні, це свідомо інтелектуальна загарбницька політика. У цьому розумінні немає жодної різниці між Миколою І, Катериною ІІ й відомими російськими філософами В. Соловйовим, М. Бердяєвим, І. Ільїним. У них однакова соціально-психологічна сутність. Їх спонукає вигода (як власна, так і державна), і вони орієнтують свій народ на розвиток за рахунок інших націй, культур та їхнього менталітету” [48, с. 17].

Зокрема, І. Ільїн намагався психологічно обґрунтувати свої уявлення про російську ідею. Він так само, як і М. Бердяєв, звертався до психології російського народу й стверджував, що російській ідеї “відповідала й древня російська (і церковна, і державна) *терпимість* до всякого іновірства й до всякої іноплемінності, яка відкрила Росії шляхи до імперського (але не “імперіалістичного”) розуміння своїх завдань...” [31, с.422].

Яскравим свідченням “*терпеливості*” московитів-росіян є, наприклад, сотні циркулярів, указів, ухвал, рішень, постанов та інших документів про заборону функціонування української мови, культури, духовності, що призвело до зросійщення мільйонів українців. Така ситуація є однією з причин нинішньої російсько-української війни. Адже

російсько-путінський імперський режим “обґрунтовує” свою агресію потребою захисту “русскаязычных” від видуманої московськими ідеологами фашистської, нацистської, ворожої хунти, яка засіла в Києві.

Психологія російської ідеї значно успадкувала психологію татаро-монгольських завойовників. “Згодом Московія, – писав відомий український письменник, лауреат Шевченківської премії 1985 р. Євген Гуцало, – дедалі формуючись як сильне державне утворення, вбираючи в себе, перетравлюючи, асимілюючи тюрсько-монгольські елементи, все більше та виразніше витворюючи свій ординський – специфічно московський – менталітет, не могла не вдатися до тих прийомів ведення зовнішньої політики, до яких традиційно вдавалася Золота Орда” [26, с. 156].

Апологетичний характер концепції російської ідеї щодо її політико-ідеологічного характеру чітко виявився у висловлюванні І. Львіна: “Уся історія російських воєн є історія самовідданого предметного служіння Богу, Царю й Вітчизні” [31, с. 424]. Отже, немає межі цинізму: війни Російської імперії проголошуються предметним доказом любові до Бога. “Ми, українці, бачили досі мільйони прикладів, як знущався над живими людьми й націями абсолютизм, узброєний трьома доктринами: православіє, самодержавіє й обрусеніє. Сі доктрини ввійшли занадто глибоко в тіло і кров російської суспільності...” [58, с. 402–403], – наголошував Іван Франко. Реальним змістом російської ідеї в усі часи було зросійщення народів, що входили до складу Російської імперії. Іван Франко довів, що ідея вселюдського, інтернаціонального братства, вселюдської любові була потрібна московським ідеологам і самодержцям, аби прикрити свої загарбницькі війни, панування на упокорених народами та зросійщенням їх.

Не сприйняв також слов’янську (російську) ідею Михайло Грушевський. Учений вважав, що під її прикриттям відбувалося насильство над іншими слов’янськими і неслов’янськими народами. Усіх, хто не хотів ставати під прапор російської соборності, ще з часів Петра I оголошували зрадниками. “З сеї слов’янської ідеї давно вже встигли зробити різні знаряддя для свого вжитку якраз усякі реакційні, обскурантські круги, і вона стала служити їм фіговим листком для закривання всяких непоказних речей” [20, с. 99]. Розвиток російської нації був зорієнтований не на розв’язання проблем власного буття власними зусиллями, а на розвиток завдяки загарбанню інших територій, підкоренню колонізованих народів, засвоєнню їхнього менталітету і культур. Для прикриття імперсько-шовіністичного шляху розвитку самодержавної Росії московські ідеологи придумали термін “соборність”. Про реальний його зміст Михайло Грушевський написав, що “проповідь слов’янської

солідарності в теперішнім часі звучить як гірка іронія, глузування з дійсності” [22, с. 71].

Наголосимо, що соборність для українців – це не імперсько-самодержавне, освячене православ’ям “собіраніє земель” шляхом анексій, а право вільно “запанувати у своїй сторонці” усім козацьким родом, усією соборною нацією серед такого ж вільного світу. “У цьому споконвічність гармонії українських і світових вартостей, які ми захищаємо, – зазначив проф. С. Й. Вовканич. – За це вбито Стуса, а нині іншого Василя – соліста Паризької опери, львів’янина Сліпака. Не перестає литися кров еліти нації. Скільки ще треба полеглих і скалічених, щоб зрозуміти: державна незалежність України, як і Грузії чи Молдови, що межують з Росією, як і Польщі, потребує колективного євроатлантичного захисту і нових соціогуманістичних відносин між народами!” [15].

Європа і світ, хоч повільно, але все ж таки чіткіше починають розуміти суть агресивної, шовіністичної російської національної ідеї, серед чинників якої за будь-яку ціну не випустити Україну з-під свого впливу, не допустити її до союзу з європейськими цивілізованими країнами. У грудні 2013 р. московський письменник, есеїст і критик А. Р. Безсмертний-Анзіміров наголошував, що мета Москви – “ізолювати і паралізувати Україну руками Януковича. Підім’яти її під грабіжницький “Митний союз”. Відібрати в України Крим і Донбас. Перетворити величезну багату країну на чергову “галузь” путінської економіки, заснованої на круговій поруці, грабежі і корупції. Якщо замість покаяння і вибачення (за геноцид, етноцид і лінгвоцид українців. – В. Л.) Москва починає черговий раз тягнути і не “пущать” українців до Європи, мимоволі виникає питання про психічну нормальність московської адміністрації, яка з холодним садизмом чекає, поки Україна остаточно задихнеться в її братських обіймах. Про моральність московської адміністрації питання не виникає вже давно. Росія перетворилася на грудну жабу пострадянського простору” [3].

Російський агресор використовує нині у війні проти України інформаційно-психологічний, психогенний, психоаналітичний, нейролінгвістичний і психотропний види впливу на психологію людей, щоби розмити, розвіяти, викликати сум’яття, зневіру у дух Української Національної ідеї (УНІ) як основи основ державотворчих візій. Російські шовіністичні пропагандисти-маніпулятори, найманці, колаборанти та п’ятиколонники несправедливо показують світові Україну як гніздо націоналістів і ксенофобів, звинувачують прихильників УНІ у вузькому націоналізмі, наголошують на глобальному контексті новітніх завдань, які ніби стоять перед прогресивним людством і, звісно, найперше, –

“великою” Росією, дорікають Україні масштабом світових досягнень розвинених країн, які, буцімто, не мають національних ідей.

Насправді національна ідея – це основний принцип світогляду будь-якої нації. Природний націоналізм не вибудовує стінок між націями, не змушує кожну націю ізолюватися, замкнутися в собі, як стверджують навіть деякі представники української еліти, а радше, навпаки, – він проголошує принцип рівності, солідарності та співпраці всіх націй (держав). Яскравий приклад цього – Європейський Союз, який за своєю суттю є інтернаціональним союзом націй – націоналістів, або інакше – інтернаціональним союзом рівноправних націократичних держав. Отже, “націоналізм має дуже велике значення не тільки для кожної окремої нації, а й для людства загалом” [44, с. 134].

Професор Володимир Монастирський характеризував значення слова “націоналіст”. Він слушно наголосив, що націоналіст – це людина, яка інтереси певної нації, інтереси політичні, економічні, культурні та духовні, завжди і у всьому ставить на перше місце перед такими ж інтересами всіх інших націй. Причому справжнім націоналістом є тільки та людина, яка зазначені інтереси певної нації ставить на перше місце не тільки перед такими ж інтересами всіх інших націй, а й перед своїми власними, груповими, корпоративними чи партійними інтересами.

“Українським націоналістом може бути не тільки етнічний українець, а й українець іншого етнічного походження – польського, російського, єврейського, татарського тощо, за умови, що зазначені інтереси саме української нації він ставить на перше місце перед такими ж інтересами всіх інших націй” [44, с. 134]. Реально існує два види націоналістів, на думку В. Монастирського: усвідомлені, які можуть бути організованими і неорганізованими, та неусвідомлені націоналісти.

Усвідомлені націоналісти – це люди, які добре розуміють справжню сутність націоналізму, тому визнають себе націоналістами і завжди чинять усвідомлено, як націоналісти. Саме вони, зазвичай, об’єднуються в організовані політичні, громадські чи молодіжні структури.

Неусвідомлені націоналісти – це люди, які завжди чинять, як справжні націоналісти, але не усвідомлюють цього і не визнають себе націоналістами тому, що не знають, що таке націоналізм, і не розуміють, у чому його справжня сутність.

До речі, Євромайдан, Революція Гідності – протест проти злочинної влади Януковича, яку сформували і підтримували депутати Верховної Ради від Партії регіонів, Комуністичної партії України та їхні поплічники, був вибухом передовсім *неусвідомленого українського націоналізму*. Цей вибух, який змусив злочинну владу ганебно втекти з України,

переконує, зокрема, в тому, що для успішної *національно-визвольної боротьби* потрібно, щоби нація виступала *єдиним фронтом*. Як не дивно, але і зараз серед української еліти нема єдності. Відповідаючи на запитання: *що може об'єднати українців*, одні з них переконані, що об'єднати їх може *тільки націоналізм*, а інші стверджують, що для цього потрібна якась дуже вагома *об'єднавча ідея*.

У науковій літературі, публіцистичних статтях є чимало визначень, характеристик сутності української національної ідеї. На наш погляд, головні засади української національної ідеї державотворення сформулював Тарас Шевченко:

В своїй хаті своя й правда,
І сила, і воля
Нема на світі України,
Немає другого Дніпра...
...Учітесь, читайте,
І чужому научайтесь,
Й свого не цурайтесь.
Свою Україну любіть,
Любіть її...Во время люте,
В ostatню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.
Обніміться ж, брати мої,
Молю Вас, благаю!

Тарас Шевченко вірив, що його Слово – “велике” і “святе”, “тихе, добре, кротке” Слово, яке даровано йому Богом, відкриє істину незрячим і глухим для духовно-морального просвітлення, національного самоусвідомлення. Тоді

Встане Україна.
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!

У 1880 р. І. Франко написав знаменитий вірш “Не пора, не пора, не пора...”, в якому закликав не служити москалеві й ляхові, а пора для України жити, єднатися під прапор України. Цей совістю Великого Українця проголошений заклик не принижує, не зневажає жодної нації. Навпаки, українсько-патріотична глибина думки І. Франка є наснагою для кожного мислячого громадянина, величчю поваги до національної гідності кожної людини.

Пора, діти, добра поглядати
Для власної хати,
Щоб газдою, не слугою
Перед світом стати!

Ці слова із циклу “Україна” Іван Франко написав у березні 1883 р. Мислитель розумів, що у світі поважають дбайливого, працьовитого, сильного господаря на своїй землі, здатного її захистити, справжнього, щирого носія національних і загальнолюдських цінностей. Бо “все, що йде поза рами нації, се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування одної нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами покрити своє духове відчуження від рідної нації” [59, с. 284], – зазначив І. Франко 1900 р. у праці “Поза межами можливого”. Він першим у тодішньому суспільстві почав досліджувати національну ідею як ідеал і довів, що він мусить мати пріоритет перед соціально-економічними питаннями. Іван Франко наголошував, що “жолудкові ідеї” не можуть мати першості перед необхідністю завоювання Україною політичної самостійності.

Зокрема, В. Сабадуха вважає, що конструктивний потенціал української національної ідеї має бути скерований на переосмислення фундаментальних умов життєдіяльності людини й нації, тобто на подолання безособистісної парадигми буття. Національна ідея в сучасних умовах мусить увібрати найсуттєвіше прагнення людини – бути в житті особистістю. “За ідеал приймають індивіда особистісного рівня розвитку, потреби якого покладено в основу функціонування людини і суспільства” [48, с. 53]. На підставі порівняльного аналізу основних ідей Платона, А. Бергсона, М. Бердяєва, М. Бубера, М. Горького, Г. Маркузе, Х. Ортеги-і-Гассета, А. Тойнбі про сутнісні сили і особливості людини Володимир Сабадуха сформулював філософський зміст поняття “особистна парадигма буття людини”. Концепція розвитку сутнісних сил людини ґрунтується на чотирьох рівнях: стимул, мотив, інтерес та ідеал. З позиції концепції цих чотирьох рівнів розвитку сутнісних сил та двох основних парадигм буття людини (взаємодія особистісно-національних і суспільно-державних інтересів) він з’ясував, як виявилися зазначені ідеї у творчості І Вишенського, Г. Сковороди, М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка, М. Міхновського, І. Франка, М. Драгоманова, М. Грушевського, В. Липинського, Д. Донцова, Ю. Липи, Я. Стецька, Ю. Вассіяна, В. Винниченка, М. Шлемкевича, поетів-шістдесятників та філософів Київської світоглядно-антропологічної школи.

Суттєво конкретизувавши ідею І. Вишенського щодо поділу індивідів за рівнем розвитку сутніх сил, продовжуючи традицію Платона, Г. Сковорода підніс особистісний рівень розвитку – істинна людина – до рівня божественного. Він сформулював ідею спорідненої праці як екзистенційну умову подолання відчуження в суспільстві та досягнення особистого щастя, принципові ознаки особистісної парадигми буття людини: гуманні стосунки між людьми мають ґрунтуватися на любові та соціальній рівності [48, с. 58]. Розвиваючи ідеї автора “Історії Русів”, осмислюючи специфіку буття української нації, М. Костомаров довів, що українська нація мусить бути самостійним суб’єктом історичної діяльності; продовжив і конкретизував зусилля Г. Сковороди щодо дослідження особливостей суспільних форм життєдіяльності української людини й сформулював принципи її буття: *Україна без царя, холопа й пана*, за яким деякий час жила українська нація; вивів суспільні форми буття української людини із глибин народного духу [48, с. 60].

Роздумуючи над майбутньою долею України, П. Куліш дійшов висновку, що треба відродити народний дух, але для цього мусять з’явитися Лицарі духу, або за концепцією рівнів розвитку сутнісних сил, особистості, які живуть інтересами своєї нації. Отже, народний дух – це не що інше, як національна ідея. В. Сабадуха, узагальнив суспільно-політичні погляди П. Куліша, зазначивши, що він “започаткував поняття “національна ідея” (1879 р.); Філософські роздуми мислителя щодо сутності людини та ролі духовної аристократії в управлінні державою були суголосні поглядам Платона, Дж.Віко, Спінози, І. Вишенського, Г. Сковороди; В основі розвитку суспільства лежить народний дух, який зосереджено в особах народного господарювання, засадах соціально-політичного життя, структурі народної мови, а виявляється він у діяннях історичних особистостей. Народний дух у П. Куліша – це об’єктивний принцип буття нації. “Зовнішнє” (суспільні форми буття, форми господарювання, форми державного устрою й т. ін.) мусять бути підпорядковані “внутрішньому” (розвиткові людини, розв’язанню її екзистенційних проблем). Підпорядкованість зовнішнього внутрішньому зафіксовано в понятті “екзистенційна інтенційність” українського духу, яка відіграла для українців негативну роль і довго їм заважала усвідомити історичну необхідність утворення незалежної української держави; П. Куліш усвідомив приховану тенденцію розвитку світового духу: концепцію поділу людини за її духовними спонуваннями. Люди мають різні інтелектуальні та соціально-психологічні властивості, а тому пріоритет у суспільстві має належати Лицарям духу, індивідам особистісного рівня розвитку [48, с. 68].

Тарас Шевченко продовжував традиції І. Вишенського, Г. Сковороди, М. Костомарова й аналізував життя з погляду Абсолюту, а точніше

з позиції особистісної парадигми буття людини, і вимагав, щоб воно відповідало Євангельським заповідям. Протистояння особистісного з безособистісним сягало у творчості поета апогею не лише у творчому плані, а й в особистому. Своїм способом життя Т. Шевченко став уособленням особистісної парадигми буття людини. “Поет ідентифікував себе тільки з ідеалом, з моделлю ідеальної спільності” [18, с. 144]. У радянському шевченкознавстві Т. Шевченка вважали персоніфікацією революційного народу, а Д. Донцов ідентифікував його з українським лицарством, яке боролось за незалежну державу [28, с. 11–13]. Несучи народові Слово істини про історичну необхідність утворення незалежної Української держави, Т. Шевченко прагнув не лише глибинного знання й мудрості, а розбудови таких суспільних форм буття, які б тяжіли до соборної особистісної парадигми життя і діяльності людини. Це вже якісно інший рівень осмислення дійсності – dissolution, коли особистість, розв’язуючи проблему, переходить до нової парадигми світосприйняття і світовідношення [1, с. 50–54].

Свого часу М. Драгоманов зрозумів, що європейські національні ідеї формувалися під впливом загальноєвропейських тенденцій, але не побачив, що народи не втратили свого національного ґрунту, тоді як українську ідею пропонував сформулювати лише на основі загальноєвропейських традицій, бо вважав що ідея нації себе вичерпала. “Сама собою думка про націю ще не може довести людства до волі й *правди для всіх*... Треба пошукати чогось іншого, такого, що стало б *веще над усіма національностями* <...> Треба шукати *всесвітньої правди*, котра була б спільною всім національностям” [27, с. 263]. З позиції “всесвітньої правди” М. Драгоманов критикував тих діячів української національної справи, які відстоювали українську незалежність – українофілів, що вони відокремлюють себе від досягнень світової культури, бо вважав, що без урахування всесвітніх соціально-політичних досягнень українська ідея може “служити джерелом великих помилок” [30, с. 483]. Він намагався мислити на рівні європейської думки, пропонував шукати всесвітню правду, але помилково прийняв соціалістичну ідею за вершину світового духу й заради абстрактної рівності пожертвував власною нацією, про що він чітко зазначив: “Національна ідея сама собою не є ліком на всі лиха громадські (примір не тільки Венгрії й Германії, а й самої Італії, де національна ідея тісно зв’язувалась із *всеевропейським ліберальним рухом*)... [30, с. 483].

Незважаючи на суттєві помилки, М. Драгоманов усвідомив, що роль духовної еліти як провідної частини будь-якого народу в розвитку суспільства й причини історичних негараздів українського народу. Вони полягають у тому, що освічені класи “відділені <...> від так званого про-

столюддя й що таким чином останнє позбавлено їх природної допомоги, навіть і тоді, коли вони, якщо не в цілому своєму складі, то хоч у кращих своїх частинах, бажали б надати її простолюддю” [29, с. 447]. Отже, М. Драгоманов дійшов правильного висновку, що народ був відірваним від свого мозку всупереч тому, що існувало в інших європейських націях. В. Сабадуха справедливо зазначив, що на рівні філософських узагальнень М. Драгоманов проголошував правильні думки, але застосувати їх до конкретного аналізу не міг. Заради реалізації індивідуальних бажань конкретного індивіда він приніс у жертву власну націю, отже, не розумів діалектики одиничного, особливого та загального.

На відміну від М. Драгоманова М. Міхновський наголошував, що “державна самостійність єсть головна умова існування націй, а державна незалежність єсть національним ідеалом у сфері міжнаціональних відносин” [41, с. 147]. Він осмислював проблему української державності з позиції нації як суб’єкта діяльності. “Бо хіба можливий для нашої нації поступ і освіта доти, доки нація не матиме права розпоряджатись собою і доки темрява єсть спосіб держати націю в неволі!” [41, с. 154]. Усвідомлення політичних інтересів є умовою зростання індивіда й нації до рівня суб’єкта історичної діяльності. Суб’єктом історичної діяльності у М. Міхновського постає не монарх, як це було у російській історії, а нація як сукупний суб’єкт історичної діяльності.

М. Міхновський усвідомлював провідну роль національної еліти у розв’язанні суперечностей між суб’єктами соціальної діяльності. Він поділяв висновки П. Куліша і Т. Шевченка щодо неконструктивної, а часто антидержавницької позиції української еліти й поставив точний соціально-філософський діагноз, що вона “не служила своєму народові, ніколи не вважала своїх інтересів в інтересах цілої нації, коли не хотіла добачати спільності тих інтересів” [41, с. 155]. Ця думка надзвичайно актуальна сьогодні, бо управлінська еліта, якщо її можна назвати елітою, надто далеко від народу, від його інтересів. Відчуття єдності інтелігенції зі своїм народом М. Міхновський піднімав до рівня національної ідеї і стверджував, що це стало причиною духовної поразки українців в історичну добу. Він неодноразово наголошував на активній ролі національної інтелігенції в суспільних процесах і розглядав її як “суспільство в мініатюрі, стремління суспільства – це стремління інтелігенції...” [41, с. 155].

Держава, на думку М. Міхновського, – це не знаряддя панування одного класу над іншим, а форма подолання суперечностей між суб’єктами соціальної діяльності, засіб збереження культури, розвитку індивіда й нації, засіб розвитку особистості та умова “всесторонньо-

го розвитку духовного і досягнення найліпшого матеріального гаразду” [41, с. 147]. Отже, держава – це не лише необхідна форма розвитку нації, а й необхідна умова плекання особистості. “Він звертав увагу на антропологічний аспект її функціонування, що було абсолютно новим підходом до розуміння сутності держави” [48, с. 81], – зазначає В. Сабадуха. М. Міхновський наголошував на тому, що розвиток людини мусить бути метою державного устрою: “Розцвіт індивідуальності можливий тільки в державі, для якої плекання індивідуальності є метою...” [41, с. 147]. М. Міхновського, як і М. Костомарова, цікавить держава не сама собою, а її відповідність потребам людини та здатність створювати умови для розвитку людської особистості.

Уже було зазначено про розуміння Іваном Франком сутності національної ідеї, яку він поставив вище інтернаціональних ідеалів. Отже, Іван Франко передчував труднощі, з якими зіткнеться Україна в суспільно-політичній сфері після відродження незалежності, а саме: “Витворити з величезної етнічної маси українського народу *українську націю*, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і як сильна держава не може остоятися” [58, с. 404].

І. Франко розвивав ідеї І. Вишенського, Г. Сковороди, П. Куліша, Т. Шевченка щодо провідної тенденції розвитку українського духу: особистісне – безособистісне. Його суспільно-політичні та фінансові думки були зорієнтовані на важливість всебічного національно-духовного розвитку людини та суспільства. Адже за відсутнього національного ідеалу “розвій матеріальних відносин перший потопче і роздавить нас, як сліпа машина” [59, с. 285]. Отже, українське суспільство зможе успішно розвиватися, якщо особистісні національно-духовні та соціально-економічні інтереси будуть в органічній єдності з суспільно-державними інтересами.

М. Грушевський вважав, що національний ідеал має враховувати досягнення світової цивілізації та водночас продовжувати національну тяглість. Він осмислював процес формування українського ідеалу крізь призму категорій загального та особливого. На історичних фактах історик довів, що державні договори гетьманів треба розглядати як прояв національної самосвідомості українського народу, усвідомлення нацією своєї окремішності. Він стверджував: “Ідея єдності українського народу на всій етнографічній території виступає зовсім ясно і свідомо – в інтересах української держави за часів Хмельницького (трактат з

Швецією), Виговського (в унії з Польщею), Дорошенка (в трактатах з Туреччиною)..." [23, с. 399].

Хоч М. Грушевський не заперечував соціалістичний ідеал, але він не відкидав національного ґрунту: "Право національного самозначення є інтегральною складовою частиною прав особистості" [21, с. 415]. Національний розвиток М. Грушевський розглядав як складову частину всесвітньої історії, а тому претензії українців на культурну, історичну, національну окремішність вважав об'єктивними. Він добре розумів, що українська нація не постане сама собою; у цьому процесі активну роль повинна відіграти інтелігенція, кожна національно свідомо особистість. "Повнота національного життя не приходить сама, її треба здобути <...>. Треба *xotіти* бути нацією..." [25, с. 82]. Процес боротьби інтелігенції за розбудову національної держави, має бути її національним священним обов'язком, "noblesseoblige" [25, с. 83].

Важливою ознакою повновартісного національного життя є духовна складова. М. Грушевський зрозумів гіпертрофоване прагнення російських більшовиків до матеріальних благ, тому намагався запобігти відриву українців від духовних і національних цінностей, не допустити "оматеріалізації" народних мас. Він уболівав за те, щоб духовні цінності української людини не деградували в бік спрощення. "Громадянство, народ наш не повинен занадто оmaterіалізуватись, обміщанитись, дійти до занедбання духовних і соціальних завдань і обов'язків" [24, с. 158].

Історик усвідомив фундаментальні недоліки західних суспільних форм буття, тому зауважив, що ми не маємо права забувати, "обезбарвлювати й обезличувати себе, стирати з нашого життя й культури їх оригінальні, тисячоліттями вироблені вартні прикмети, щоб загнати в заготовлені німецькою чи іншою (додамо – російською. – В. Л.) культурою форми, се був би гріх проти Духа святого, якого б не простила б нам сама ж та західна культура" [24, с. 177]. Тому М. Грушевський закликав своїх співвітчизників "пізнати себе" й будувати національне життя відповідно до українських традицій, до нашого минулого.

Цікавою, оригінальною і важливою є консервативно-елітаристська концепція нації В. Липинського. У праці "Хам і яфет" він досліджував українську історію як процес взаємодії Яфета (індивіда особистісного рівня розвитку), який живе інтересами народу, і Хама (людини посереднього рівня), що дбає лише про свою вигоду. На думку В. Липинського, історія України від Богдана Хмельницького до сучасності – це проблеми, створені діяльністю хамів-отаманів [39, с. 169] (додамо, на кшталт таких, як В. Янукович); тобто – це результат нездатності людини посереднього рівня розвитку розв'язувати національно-політичні, соціально-економічні, освітньо-педагогічні проблеми.

Отже, для перемоги “Яфетової” тенденції (особистісної парадигми буття людини) в Україні потрібно, щоб еліта суспільства складалася не з індивідів середнього рівня здібностей, а з особистостей (В. Сабадуха). В. Липинський сформулював моральний імператив нації: “Ідеал всіх – шляхетність, джентельменство” [39, с. 74]. Історик добре зрозумів взаємозв’язок між відродженням української нації й моральними якостями еліти: “Як не може бути без Яфетової Сили України, так не може бути Сили Яфетової без непорушної, безкомпромісової, внутрішньої моралі” [39, с. 74], якої, на жаль, бракує в Україні дотепер. На основі прочитання соціально-філософських поглядів В. Липинського В. Сабадуха дійшов таких висновків: *по-перше* український учений не просто мислив у контексті європейської соціально-філософської та історичної думки, а саме йому належить пріоритет у розумінні новітньої історії як боротьби між “Яфетовою” (особистісною) і “Хамовою” (безособистісною) тенденціями. Він перший запровадив у філософську думку “міфологічну методологію” дослідження історії; *по-друге*, довів, що розвиток людини мусить відбуватися в напрямі недо нижчого типу, а до найвищого, до рівня особистості; *по-третьє*, відродження “Яфетової” традиції – особистісної парадигми буття людини – є нагальною потребою розвитку українського суспільства; *по-четверте*, цю історичну місію, за логікою В. Липинського, здатний реалізувати лише монарх, а з позиції К. Юнга, А. Тойнбі та концепції чотирьох рівнів розвитку суспільних сил, може здійснити лише особистість; *по-п’яте*, довів, що механізм демократії – це одна з ознак “Хамової” традиції (безособистісної парадигми буття людини). Становлення Яфетової традиції (особистісної парадигми буття людини) може відбутися лише через відродження духовного аристократизму в українському суспільстві [48, с. 93].

Проаналізувавши модерні європейські національні ідеї, Д. Донцов наполягав на тому, що і в українській ідеї вічне та ціле мусить мати пріоритет над повсякденним. Під ідеєю великого цілого він розумів церкву, моральний закон, націю, державу [27, с. 366]. Публіцист успадкував ідеї І. Франка, згідно з якими національним ідеалам мусить належати пріоритет перед “жолудковими ідеями”. У 1926 р. Д. Донцов розв’язав проблему взаємозв’язку між інтересом індивіда та інтересом нації; інтерес нації та окремої особи тотожні, “бо інтерес *нації* ні в чім не різниться від інтересів кожного з їх поодиноких членів” [27, с. 269]. Ця думка Д. Донцова подібна до роздумів Ю. Липи, який стверджував, що особистість в українській громаді була “виразником її звичаєвості та тяглості” [38, с. 179]. Сутність української національної ідеї Ю. Липа пропонував розглядати “як цілісність”, тобто виявити те, що повторю-

ється як традиція і “як одність” [38, с. 145], що притаманне окремим представникам нації. Тобто Ю. Ліпа аналізував процес історичного буття української нації як загальний і конкретний. Він зауважував: “Чим старша раса <...>, тим більшу роль відіграє в ній традиція, повторність, а меншу – одиниця, експеримент, неповторність” [38, с. 145].

Д. Донцов сформулював заповіт для майбутніх дослідників і провідників української ідеї: “Українство мусить усвідомити собі, що його ідея, коли хоче перемогти, повинна бути яскравою ідеєю, себто виключати всяку іншу, основуватися не на частиннім, але повнім запереченню чужої” [27, с. 402]. Але водночас він усвідомлював, що на запереченні національну ідею не реалізуєш, вона має бути цілісною, а тому стверджував, що новітня національна ідея “*повинна бути всеобіймаючою*” [27, с. 402]. Тобто новітня українська ідея мусить увібрати всю українську традицію й поєднати її з основними досягненнями світової культури.

До суттєвих вимог щодо змісту новітньої української ідеї належать такі: *По-перше, “всяка нова ідея нетолерантна”* [27, с. 374]. Справді, запропонована ідея ієрархії рівнів розвитку сутнісних сил людини нетолерантна, але вона нетолерантна до певного типу людей, які зайняли не свої місця серед еліти українського суспільства й не здатні розв’язувати суспільні, політичні, економічні проблеми. Водночас ця ідея створює всі необхідні (економічні, політичні, педагогічні, моральні, світоглядні) умови для розвитку сутнісних сил усіх членів суспільства. *По-друге, усі великі ідеї мають відрізнати “істотне від побічного”* [27, с. 403]. Зі світового духу українська ідея мусить взяти найістотніше й найактуальніше, а саме: розв’язання будь-якої проблеми в суспільстві залежить від наявності в ньому творчої меншості, тобто індивідів третього – особистісного – рівня розвитку сутнісних сил. *Новітню національну ідею треба орієнтувати на головне: розвиток здібностей людини до рівня особистості та розбудову органічних суспільних форм буття й відкинути все побічне: потяг до задовольень, зайвих матеріальних благ та необмеженої влади.* Ідея рівнів розвитку суспільних сил заперечує все неістотне, що склалося в людинознавстві та безособистісній парадигмі буття людини. Суспільні науки нібито проголошують гуманне ставлення до людини, тобто кожна людина визначається особистістю, але реально панує антигуманне ставлення: людиною маніпулюють, вона усунена від власності та сфери управління. Концепція рівнів розвитку сутнісних сил людини все ставить на свої місця. Зокрема, теорія визнає, що не всі люди є рівними за своїми здібностями, але створюються

всі необхідні умови для розвитку сутнісних сил людини. Отже, людина отримує більше можливостей для реалізації себе як особистості.

Д. Донцов усвідомив практичне значення національної ідеї у розбудові незалежної української держави. Він звертав увагу на те, що “ідеологія не є фантазією, ані мозковою теорією, – вона є практичним символом віри всіх здорових і шляхетних рас, *вона ж забезпечувала й забезпечує їм панування й посідання дібр цього світу*. Тисячу прикладів дає на це історія!” [27, с. 389]. На жаль, ці думки філософа залишаються й сьогодні не осмисленими українськими політиками й не прийнятими суспільно-політичною практикою.

В. Сабадуха слушно наголошує, що Д. Донцов усвідомив роль волюного складника в модерних європейських ідеях і довів, що його відсутність є суттєвим недоліком творців і носіїв української ідеї. “Отже, з Д. Донцова слід зняти звинувачення у волюнтаризмі, – пропонує В. Сабадуха. – Він залишив у спадок вимоги, яким має відповідати новітня українська ідея, щоб перемогти у майбутньому. Мислитель окреслив напрям подальших зусиль українського суспільства: формування творчої національно-свідомої еліти, яка мусить у своїй діяльності реалізувати інтереси нації. Обґрунтував, що інтерес особистості й нації – це одне й те саме. Протиріччя між індивідом і нацією з’являються лише тоді, коли людина не досягає у своєму соціально-психологічному розвитку рівня особистості й залишається або залежною, або посередньою” [48, с. 98].

Незважаючи на світоглядні, політичні помилки, В. Винниченко стояв на національних позиціях і всупереч російським демократам обстоював право української нації на суверенітет. “Ми вважали і тепер вважаємо, що наша нація є цілком доросла, цілком свідомо своїх інтересів і цілком здатна мати ні чим не обмежений суверенітет” [13, с. 248].

В. Винниченко зрозумів імперський зміст російської ідеї. Він побачив, що більшовики під іншими гаслами, але тими ж самими засобами продовжували політику московських князів, російського самодержавства. Зокрема, митець зазначав, що революція 1917 р. зруйнувала царизм, але не змінила російську ідею, під гаслами якої творилася і твориться російська внутрішня й зовнішня політика, а тому писав: “А чи зруйнувала вона (революція 1917 р. – *В. Л.*) нашу і всіх інших народів *тюрму*, ту “єдиную-неделимую?” Ні, панове, *ваша* революція не зруйнувала *нашої* тюрми” [12, с. 296]. В. Винниченко звертався до російської інтелігенції та народу: “Невже ж вам не соромно, що ви не можете самі, без визиску інших народів жити, розвиватися і творити національні та загально-людські цінності? “Великий руський народ!”

Але будьте ж великі своєю працею, своїми талантами, своєю творчістю, а не чужими, не захопленими обдуром чи силою цінностями, не експлуатацією чужих талантів, праці й творчості” [12, с. 300].

На жаль, століттями не було соромно московитам-росіянам, з мовчазної згоди яких самодержавний царський і комуністично-есесерівський режими різними жорстокими методами і способами винищували, духовно і морально калічили українців. Новітній московський режим за підтримки російської громадськості веде проти України інформаційно-психологічну та військову загарбницьку війну, загрожуючи національній безпеці та природному праву українців мати свою незалежну, соборну, демократичну українську Україну.

У контексті сутності української національної ідеї розглядаємо працю Миколи Шлемкевича “Загублена українська людина”, у якій публіцист характеризує такі типи людини: гоголівська, сковородянська і шевченківська. Гоголівська людина сповнена інтелектуально-психологічної енергії, але реалізує себе в інтересах російської імперії [61, с. 18–19]. Сковородянська людина не приймає російської дійсності й стала в духовну опозицію до неї [61, с. 19–20]. Шевченківська людина піднялася на політичну і духовну боротьбу за незалежність України, тобто за здійснення національної ідеї [61, с. 21].

У науково-публіцистичному обігу дискурс національної ідеї найбільш суперечливий, аж до певного заперечення. Це не лише заважає правдивому позиціонуванню України у світі, а й поглиблює вододіл між національно-патріотичними (доцентровими) й антиукраїнськими (відцентровими) внутрішніми силами, послаблює боротьбу за українськість життєвого середовища проти ворожих інформаційно-психологічних загроз, зокрема проти російської маніпулятивної пропаганди, яка насичена неякісною інформацією (недостовірною, фальшивою, дезінформацією) і спрямована на особистість, українське суспільство і державу. Тому світові потрібно систематично доносити правдиву інформацію, що Росія завжди воювала і воює нині проти духу Української Національної Ідеї (УНІ) як основи основ державотворчих візій, які ґрунтуються не лише на древній культурі Руси-України, демократизмі козаччини, а й акумулюють модерні європейські цінності, імперативи Євромайдану та соціогуманізм бінарного захисту та розвитку людини і нації, їхніх бажань співпрацювати та інтегруватися у вільний світ. Росія – чи то царська, біла, червона, православна, атеїстична, чи то сьогодення, з загарбницько-реваншистською ідеологією “русского міра”, – завжди виявляла і виявляє усю військову міць і давню традиційну імперську лють до УНІ. Це константа боротьби українців за свою Національну Ідею,

яка заради правди і справедливості, ніколи не була антиросійською (до речі, як і антипольською чи проти когось іншого) [15].

В. Сабадуха сформулював зміст та функції новітньої української ідеї, в яких поєднано національні та загальнолюдські цінності. Українська національна ідея має створити загальний духовний простір і стати умовою розв'язання політичних, релігійних, мовних протиріч, політично об'єднати всі класи, верстви та етноси, що мешкають на теренах України. Українська ідея мусить бути соборною ідеєю, тобто її мають сприймати різні політичні сили, етноси, представники різних релігійних конфесій як власну [48, с. 130].

Академік С. Вовканич запропонував таку дефініцію: “Українська національна ідея – це своєрідний комплекс вірувань і духовне кредо народу, квінтесенція патріотичних почувань, національного світобачення та усвідомлення державної незалежності, суверенності її інтересів; це концепт-конструкт духовно-інтелектуального потенціалу нації, тобто людей – державотворців і співгромадян, які, спираючись на минуле, мобілізують творчі сили на здобутки сучасні й майбутні, на становлення і консолідацію українського народу, як єдиної політико-етнічної спільноти і цілісної одиниці світового співтовариства, що наближає національний ідеал до найвищих досягнень людства в різних сферах розумної його життєдіяльності на шляху прогресу та добробуту” [14, с. 8].

Це визначення увібрало у себе історичний процес виникнення, становлення та поширення української національної ідеї (УНІ), який проліг від Руси-України, часів козаччини, демократичної конституції Пилипа Орлика, Кирило-Мефодіївського соціального гасла “Україна без холопа і пана” через Міхновське усвідомлення України як національної самостійної держави, боротьбу УНР, її злуку із ЗУНР та визвольно-бойовий клич УПА “здобути або вмерти” за неї до сьогоднішніх пошуків і розробки євроінтеграційної стратегії розвитку країни в системі модерних світових держав та досягнень їхніх життєвих стандартів. Упродовж цього тривалого і складного періоду на генезис складників УНІ впливали спадковість і новаторство, еволюційність буднів і революційність майданів, однак найбільше – протилежність інтересів загарбників і захисників України, суперечність їхніх цінностей щодо реалізації УНІ, її права на життя на українській землі.

Українська національна ідея – інтегрована філософсько-політично-державницько-національно-моральна конструкція системи українського самобутнього існування на Землі в минулому, сучасному і майбутньому періодах. Вона – духовний і водночас прикладний фундамент єднання українців на материнській території та у всьому світі в єдину етнічну

братню масу, з єдиним устремлінням, єдиним світоглядом, єдиною метою. Ця Свята Ідея покликана породити та впровадити в життя Дух примирення. Вона має пригорнути до себе тих братів, які забули своє етнічне коріння, свою рідну мову, свої звичаї, традиції [4, с. 28]. Іван Белебеха сформулював системні функції української національної ідеї:

- Збереження, захист фізичного і духовно-національного розвитку української людини на материнській території та у країнах поселення. Генерування теорії і практики братерського єднання, любові українців усього світу.
- Захист економічних, політичних, інформаційних, культурних, світоглядних, духовних, освітніх, наукових сфер української нації.
- Будівництво національної держави, де б титульна нація займала провідне місце (як у всьому світі), забезпечуючи демократичні принципи взаємин з національними меншинами.
- Захист територіальної цілісності, унітарності української незалежної держави. Без права постановки й обговорення питань федералізації чи автономізації України. Збудження суспільства цими проблемами є злочином.
- Творення національної ідеології на основі українського патріотизму, національної свідомості, єдності України.
- Захист українського суспільства від іноземних ідеологій, інформаційних, економічних агресій, які несуть загрозу стабільності, руйнують світоглядну та матеріальну системи українського етнічного середовища.
- Захист українського національного культурного пласту, самобутності українського національного побуту від руйнації.
- Повернення в Україну загарбаних іноземцями національних скарбів матеріального (бажано б і територіального), культурного, духовного змісту.
- Відновлення української історії на основі об'єктивної фактології.
- Убезпечення України від руйнівних процесів глобалізації, транснаціональних монстрів.
- Створення логічної справедливої виборчої моделі, щоб в органах влади усіх рівнів (від села до Києва) було пропорційне представництво усіх етнічних груп населення.
- Позитивне ставлення до інтернаціоналізму тільки в тих сферах, де українські національні інтереси не втрачаються, а збагачуються.

- Запобігання деструктивності тих, які живуть в Україні шкодять.
- Підняття пасіонарності українців.
- Усунення розриву сув'язі поколінь.
- Відторгнення усього, що руйнує українство.
- Визволення української людності з духовної та фізичної неволі. Захист нації від кривд.
- Запобігання процесам деморалізації українства.
- Досягнення соціальної справедливості, соціальної відповідальності.
- Утримування на високому рівні національної моралі.
- Наповнення національно-патріотичним духом усіх сфер нашого буття: збройні сили, український побут, українську культуру, українську освіту і науку, українську економіку, українську елітність.
- Мобілізація інтелектуальної, духовної та фізичної енергії нації на утвердження українського способу життя.
- Збереження, захист та всебічний розвиток серцевини буття українства – рідної української мови. Так було, так є, так має бути завжди, бо без української мови немає української нації, а без нації немає України [4, с. 31–32].

Спроби дати визначення поняттю “національна ідея” простежуються у працях Ю. Бадзя, С. Безклубенка, С. Гелея, В. Горського, О. Забужко, К. Кислюка, П. Кононенка, В. Лісового, І. Паська, Я. Паська, А. Фартушного та ін. Борис Олійник, наприклад, писав так: “Національна ідея – це безсмертність нації, що може бути гарантовано лише справжньою незалежною державою титульної нації. Лише державна здорова (в прямому й переносному розуміннях) й самодостатня нація є силою, з якою рахуються. Бути перш за все українцем (патріотизм – націоналізм – це не партійність, не стан свідомості, порядності). Будьте якнайбільше українцями і ви будете справжніми людьми (за німецьким філософом Й. Фіхте). Моя мама – Нація і Батьківщина – для мене найкращі” [4, с. 31]. “Ідея суверенності нації у власній державі, на яку спирається український націоналізм, є універсальною світовою, вселюдською ідеєю” [4, с. 31], – стверджував Степан Бандера.

Українська національна ідея існує для того, щоб наповнити Україну українським змістом, українським словом, українським світобаченням. Хоч би як тяжко було це робити, Україна мусить поставити національну ідею в центрі свого існування. Пройти цей шлях надзвичайно тяжко, бо не всі це розуміють, але саме він є визначальним для українського майбуття. Цей шлях – безальтернативний. Його треба пройти твер-

до, невідступно, безкомпромісно, тільки тоді Україна збережеться у світовій історії як самодостатня державно-національна субстанція зі своїми самобутніми укладами: державним, політичним, культурним, релігійним, духовним.

На підставі аналізу праць про націю, національну ідею, націоналізм і шовінізм зарубжних і українських учених, публіцистів, суспільно-політичних діячів можна стверджувати, що національна ідея як основний принцип світогляду нації за своєю суттю є філософією націоналізму. Адже “націоналізм – це генетично визначене явище природи, це своєрідна імунна система нації, яка захищає її від денационалізації <...>. Національну ідею можна реалізувати тільки за умови використання нацією ідеології та політики націоналізму” [44, с. 133, 135].

В. Монастирський мудро й обґрунтовано зазначав, що цей висновок повинна добре усвідомити еліта української нації, передовсім політична, для того, щоби не відволікатися на пошук того, що не має прикладного значення, а належно скористатися тим вельми дієвим, що дав нам Всевишній, – **природним націоналізмом**.

Отже, для того, щоби ми, українці, збереглися як нація і вистояли в безперервній і безкомпромісній боротьбі за всі наші національні інтереси – інтереси політичні, економічні, культурні та духовні, потрібно, щоби цю боротьбу очолювала еліта, яка була б наснажена та озброєна філософією природного українського націоналізму.

Виконуймо надзвичайно актуальний нині заклик Т. Шевченка та І. Франка до невтомної праці, духовного самопізнання, щоби серцем відчувати свій ідеал, інтелектом на засадах Правди утверджувати українську національну ідею державотворення. Цей складний морально-психологічний процес охоплює насамперед інформаційну, освітню, наукову, культурну, мовну, конфесійну, соціальну сфери. Він зумовлює також очищення від чужих і своїх облудно-отруйних вірусів, які розвиваються у клітинах егоїзму, заздрості, отаманщини, регіоналізму, хворобливого індивідуалізму, захланності. Ці риси є однією з головних причин гальмування на шляху реалізації національної ідеї українського державотворення. Їх радо плекали всі окупаційні режими та й нині розвивають “добрії люди” різних мастей.

Щоби “непобіджена злими ворогами Україна” розвивалася, утверджувалася українською за духом, потрібно, як радив І. Франко, “газ-дою, не слугою перед світом стати”. У світі поважають дбайливого, працьовитого, сильного, мудрого господаря на своїй землі, здатного її

захистити, справжнього, щирого, добродійного носія всеукраїнських національних і загальнолюдських цінностей.

Запитання для самоконтролю

1. Що є найважливішими об'єктами інформаційно-психологічного впливу?
2. Назвіть складові інформаційного середовища.
3. Схарактеризуйте поняття “слов'янська єдність” у її московському тлумаченні.
4. Коли нищення українського народу набуло системного, комплексного характеру?
5. Чому історичні праці В. Татіщева стали “крамольними” в Російській державі?
6. Як схарактеризував Петра І Іван Франко?
7. Назвіть життєво сильні елементи основ української державності та визначте, коли їх зламав царський уряд.
8. Коли вперше спонукали українських козаків воювати за інтереси Московії?
9. Схарактеризуйте суспільно-політичну ситуацію, коли гетьман І. Мазепа з допомогою шведського короля Карла XII спробував вирвати український народ з московського рабства.
10. Зміст доповіді в Парижі французького посла про варварства у Батурині військ московського генерала Меншикова.
11. Які зловісні поради дав своїм наступникам Петро І у політичному тестаменті?
12. Схарактеризуйте “Маніфест” Пилипа Орлика (4 квітня 1712 р.) до іноземних держав.
13. Суть інтелектуального пограбування України Петром І.
14. З якою метою Катерина ІІ створила “Комиссию для составления записок о древней истории, преимущественно России” (4 грудня 1783 р.)?
15. Назвіть стратегічні історичні міфи, які було створено у процесі широкомасштабної фальсифікації у так званих “летописных сводах”.
16. Суть інтегрального постулата про існування “триєдиного русского народа”.
17. У чому полягала різниця в культурно-освітньому рівні між Україною і Московією?
18. Схарактеризуйте працю М. Грушевського “Звичайна схема “русскої” історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства”.
19. Чому російські історики “привносять” сторінки української історії в історію московського=російського народу?
20. Фальшива версія “общерусского народа” на сторінках журналу “Русское слово”.

21. Хто одним з перших глибоко обґрунтував розуміння нації як політичної спільноти, що ґрунтується на спільності та поціновуванні власної культури?
22. Кому належать слова, що національна свідомість – це “громадський цемент, який об’єднує і перетворює первісний народ у новітню націю”?
23. Схарактеризуйте основні принципи національної доктрини Ентоні Д. Сміта.
24. Що означає термін “соціетальна культура”?
25. Як схарактеризував патріотизм, націоналізм і шовінізм С. Ленкавський?
26. Висловлювання про націю, націоналізм Джузеппе Мацціні, Шарля Морраса, Ярослава Стецька.
27. Професор В. Монастирський про генетичну теорію походження нації-націоналізму.
28. Вчені М. Бердяєв, В. Соловйов, І. Ільїн про суть російської ідеї.
29. Українська національна ідея у творчості І. Вишенського, Г. Сковороди, М. Костомарова, П. Куліша, Т. Шевченка, І. Франка, М. Драгоманова, М. Грушевського, М. Міхновського, В. Липинського, Д. Донцова, Ю. Липи, Ю. Вассіяна, Я. Стецька.
30. Схарактеризуйте зміст і функції української національної ідеї, сформульовані І. Белебею, С. Вовканичем, В. Монастирським, Б. Олійником, В. Сабадухою.
31. Назвіть основоположні засади розвитку й утвердження української України.

Завдання для самостійної роботи

Особливість самостійної роботи полягає в тому, що студент має підготувати есе про основоположні засади розвитку й утвердження української національної держави в умовах глобалізації та інформаційно-психологічної і військової агресії Російської Федерації проти України. Для цього ознайомлюється та аналізує праці зарубіжних та українських учених про націю, націоналізм, національну ідею, зіставляє їхні позиції та логічно у письмовій формі висловлює своє розуміння проблеми.

Література

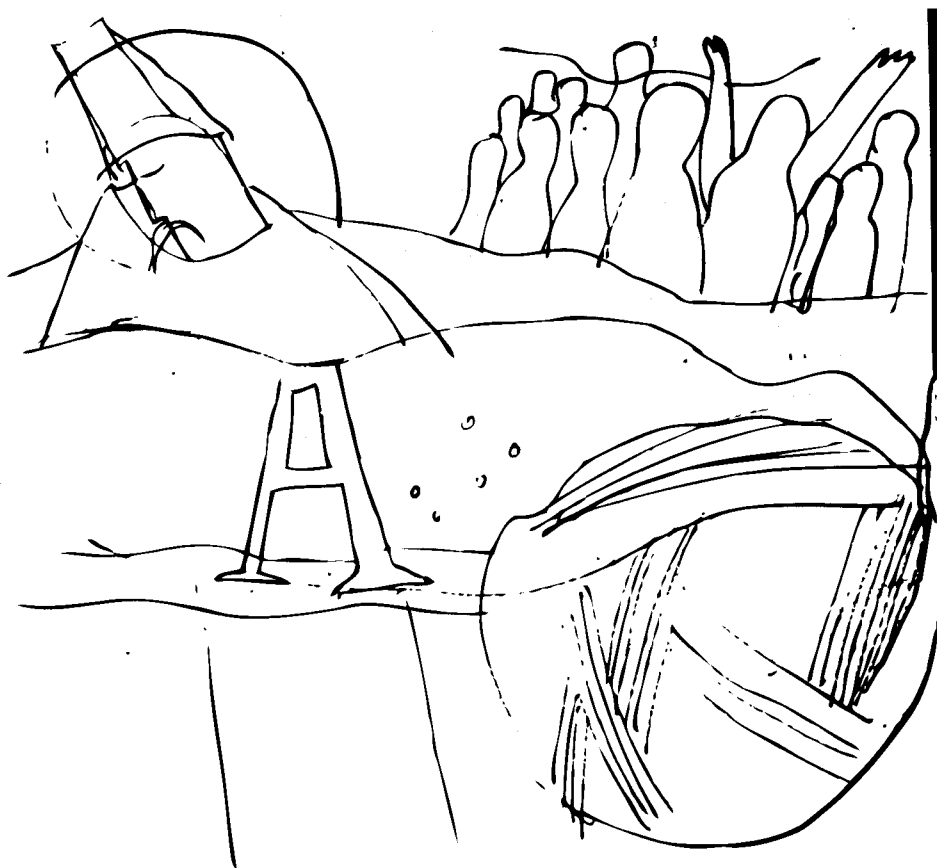
1. Акофф Л. Рассогласование между системой образования и требования к успешному управлению / Л. Акофф // Вестник высшей школы. – 1990. – №2. – С. 50–54.

2. Акулов В. Л. Державный путь И. В. Сталина и хрущевская распутица / В. Л. Акулов // Русское слово. – 2010. – № 11. – С. 11–13.
3. Безсмертний-Анзіміров А. Задушення України як російська національна ідея / Андрій Безсмертний-Анзіміров // День. – 2013. – 20–21 груд.
4. Белебеха І. Свята зірка наша – національна ідея / І. Белебеха // І. О. Белебеха, С. Й. Вовканич. Українські державотворчі діалоги. – Львів – Харків. – Вип 1. – 2010. – С. 28–44.
5. Бердяев Н. Русская идея / Н. Бердяев // Вопросы философии. – 1990. – №1. – С. 77–144.
6. Білоус О. М. Регіональне телебачення для дітей: принципи, функції, тематика: навч. посібн. / Оксана Білоус. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 254 с.
7. Большая советская энциклопедия. Т. 49. Элоквенция – Яя / Н. Л. Мещеряков ; гл. ред. Борис Алексеевич Введенский. – [2-е изд.] – Москва : Советская энциклопедия, 1957. – 680 с. : 66 л. ил. и карт., ил., карт.
8. Борщак І. Іван Мазепа. Життя й пориви великого гетьмана : пер. з фр. / Ілько Борщак, Рене Мартель; Авториз. пер. Михайло Рудницький. – Київ : Свенас, 1991. – 134 с.
9. Бочковский О.-І. Наука про націю та її життя / Ольгерд Іпполіт Бочковский. – Нью-Йорк, 1958. – 79 с.
10. Бранденбергер Д. Л. Национал-большевизм: Сталинская массовая культура и формирование русского национального самосознания. 1931–1956 / Д. Л. Бранденбергер = David Brandenberger; [Авториз. пер. с англ. Н. Алешиной и Л.Высоцкого]. – Санкт-Петербург : Академ. проект: ДНК, 2009. – 415 с.
11. Ващенко Г. Виховний ідеал: підруч. для виховників, Учителів і українських Родин / Г. Ващенко. – [2-е вид.]. – Брюссель ; Торонто ; Нью-Йорк ; Лондон ; Мюнхен : Вид-во Центральної Управи Співки Української Молоді, 1976. – 208 с.
12. Винниченко В. Була, є і буде / В. Винниченко // Винниченко В. Публіцистика / В. Винниченко ; упоряд. і ред В. Бурбела. – Нью-Йорк ; Київ, 2002. – С. 292–302.
13. Винниченко В. Перед новим етапом: (наші позиції) / В. Винниченко // В. Винниченко. Публіцистика / В. Винниченко ; упоряд. і ред В. Бурбела. – Нью-Йорк ; Київ, 2002. – С. 209–249.
14. Вовканич С. Соціогуманістична парадигма розвитку української ідеї: національний, інтеграційний та цивілізаційний аспекти / С. Вовканич // І. О. Белебеха. Українські державотворчі діалоги. / І. О. Белебеха, С. Й. Вовканич. – Львів-Харків, 2010. – Вип. 1. – С. 7–27.
15. Вовканич С. Якби ми вчилися соборності, то нині б мали національну державу / С. Вовканич // Слово Просвіти. – 2016. – 4–10 серп.
16. Гамов А. Как Ярослав Мудрый стал советником Бориса Ельцина / А. Гамов // Комсомольская правда. – 1993. – 26 жовт.

17. Голос України. – 1991. – 29 листоп.
18. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: семантика символів у творчості поета / Г. Грабович ; пер. С. Павличко. – Київ : Радянський письменник, 1991. – 210 с.
19. Грушевський М. Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства / М. Грушевський // Літературна Україна. – 1991. – 30 трав.
20. Грушевський М. С. На новий рік / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори : у 50 т. Т. 2 : Суспільно-політичні твори (1907–1914) / М. С. Грушевський ; редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – Львів, 2002. – С. 95–105.
21. Грушевський М. С. Національне питання й автономія / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори : у 50 т., Т. 1 : Суспільно-політичні твори (1894–1907). / М. С. Грушевський ; редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – Львів, 2002. – С. 413–421.
22. Грушевський М. С. Українство і всеслов’янство / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори : у 50 т., Т. 2 : Суспільно-політичні твори (1894–1907) / М. С. Грушевський ; редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – Львів, 2002. – С. 66–72.
23. Грушевський М. С. Українська історіографія і Микола Костомаров: пам’яті М. Костомарова в двадцять п’яти роковини його смерті / М. С. Грушевський // Грушевський М. С. Твори : у 50 т., Т. 2 : Суспільно-політичні твори (1907–1914) / М. С. Грушевський ; редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – Львів, 2002. – С. 397–411.
24. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? / М. Грушевський // Київ : Знання України, 1991. – 240 с.
25. Грушевський М. Ще про культуру і критику / М. Грушевський // Грушевський М. С. Твори : у 50 т., Т. 2 : Суспільно-політичні твори (1894–1907) / М. С. Грушевський ; редкол. П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – Львів, 2002. – С. 82–94.
26. Гуцало Є. Ментальність орди: Статті / Є. Гуцало. – Київ : Просвіта, 1996. – 176 с.
27. Донцов Д. Націоналізм / Д. Донцов // Донцов Д. Твори. – Львів, 2001. – Т. 1: Геополітичні та ідеологічні праці. – С. 243–416.
28. Донцов Д. Правда прадідів великих / Д. Донцов. – Філадельфія, 1952. – 95 с.
29. Драгоманов М. П. Что такое украинофильство? / М. П. Драгоманов // Драгоманов М. П. Вибране ; упоряд. та автор іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук. – Київ, 1991. – С. 430–455.
30. Драгоманов М. П. Чудацькі думки про українську національну справу / М. П. Драгоманов // Драгоманов М. П. Вибране / М. П. Драгоманов ; упоряд. та автор іст.-біогр. нарису Р. С. Міщук. – Київ, 1991. – С. 461–558.
31. Ильин И. А. Собрание сочинений: в 10 т., Т. 2, кн. 1 : Наши задачи: ст. 1948–1950 гг. / И. А. Ильин ; [сост., вступ. ст. и коммент. Ю. Т. Лисины]. Москва : Рус. кн., – 1993. – 493 с.

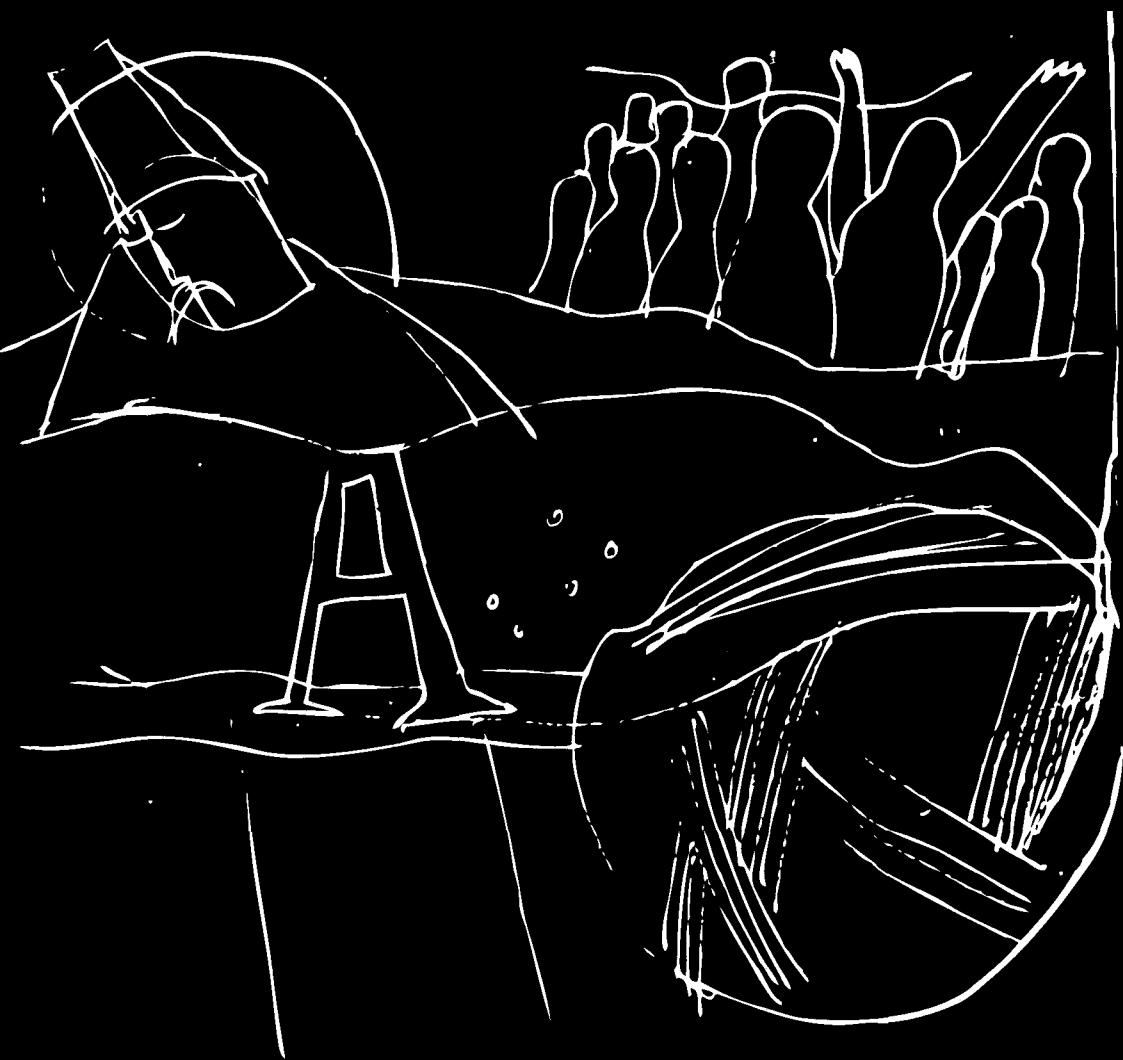
32. Іванченко Р. Так це починалось (Петро І і Україна) / Р. Іванченко // Літературна Україна. – 1991. – 5 груд.
33. Ільїна Е. Читаючи “Влесову книгу” / Е. Ільїна // Літературна Україна. – 1990. – 27 верес.
34. Колодій А. Соціетальна культура як чинник національної консолідації / А. Колодій // Консолідація українського народу: конституційно-правові аспекти [Текст] : матеріали конференції ; упоряд. П. Ф. Гураль, І. Д. Софінська ; за редакцією П. Ф. Гуралю; Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка. – 2013. – С. 40–54.
35. Костенко Л. Ну а при чому тут Григорій Розум? / Ліна Костенко // Літературна Україна. – 1993. – 28 жовт.
36. Купчанко В. Г. Нація та етнічні групи у поглядах М. Вебера / В. Г. Купчанко // Ефективність державного управління : Науковий вісник ЛПІДУ НАДУ. – Вип. 20. – С. 103–111.
37. Ленкавський С. Український націоналізм. Твори / С. Ленкавський. – Івано-Франківськ : Лілея, 2002. – Т.І. – 600 с.
38. Липа Ю. І. Призначення України / Ю. І. Липа. – Львів : Просвіта, 1992. – 271 с.
39. Липинський В. Хам і Яфет / В. Липинський // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 63–76.
40. Лісовий В. С. Культура – ідеологія – політика / В. С. Лісовий. – Київ : Вид-во імені Олени Теліги, 1997. – 352 с.
41. Міхновський М. Самостійна Україна / М. Міхновський // Націоналізм: антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – Київ, 2000. – С. 147–158.
42. Молодь України. – 1989. – 15 жовт.
43. Монастирський В. Націоналізм: чим він є, злом чи добром? / В. Монастирський // День. – 2011. – 15–16 квіт.
44. Монастирський В. Обов’язок еліти перед нацією / В. Монастирський // Дзвін. – 2016. – №5. – С. 129–135.
45. Наш сучасник. – 1982. – №1.
46. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Курс читань в Українському Народному Університеті. З малюнками і портретами українських діячів / І. Огієнко. – Київ : Вид-во книгарні Є. Череповського, 1918. – 272 с.
47. Полтавець. Заповіт Петра Першого / Полтавець // Літературно-науковий додаток “Нового часу”. – 1938. – 11 лип.
48. Сабадуха В. Українська національна ідея та концепція особистісного буття : монографія / В. Сабадуха. – Івано-Франківськ : “Фоліант”, 2012. – 176 с.
49. Сергійчук В. Кого зрадив гетьман Мазепа / В. Сергійчук. – Київ : МП “Фотовідеосервіс”, 1991. – 70 с.
50. Сміт Д. Ентоні. Культурні основи нації. Ієрархія, заповіт і республіка. Наукове видання / Ентоні Д. Сміт. – Київ : Темпора, 2009. – 312 с.
51. Соловьев В. Русская идея / В. Соловьев // Сочинения Т. 2. : в 2 т. / В. Соловьев. – Москва, 1989. – С. 219–246.

-
-
52. Соловьев В. С. Национальный вопрос в России (Выпуск первый) / В. С. Соловьев // Сочинения : в 2 т. Т. 1. / В. С. Соловьев. – Москва, 1989. – С. 259–410.
 53. Сосновський М. Між оптимізмом і песимізмом [Текст] : вибрані ст. і есеї, 1968–1975 / Михайло Сосновський. – Нью-Йорк ; Торонто : Trident International, 1979. – 735 с.: іл. – (Бібліотека українознавства / Наукове товариство ім. Шевченка; т. 47). – Бібліогр.: С. 725–731.
 54. Стецько Я. До минулого немає повороту / Ярослав Стецько // Українська визвольна концепція: твори. – Львів, 1987. – Т. 1. – С. 186–198.
 55. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний. – [3-тє вид., перероб. і доп.]. – Київ : Либідь, 1993. – 720 с.
 56. Українець О. Выборы приходят и уходят, но мы остаемся... Слово к русским в Украине / О. Українець // Народна газета. – 1994. – квітень. – № 15.
 57. Франко І. Хуторна поезія П. А. Куліша / Іван Франко // Зібрання творів : у 50 т. : Т. 26. – Київ : Наукова думка, 1980. – С. 161–179.
 58. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодезі / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. : Т. 45 / І. Франко. – Київ : Наукова думка, 1986. – С. 401–409.
 59. Франко І. Поза межами можливого / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. : Т. 45. / І. Франко. – Київ : Наукова думка, 1986. – – С. 276–285.
 60. Ціпко А. Час розкриває істину: Про національну свідомість і спотворену історію / А. Ціпко// День. – 2010. – 12-13 лют.
 61. Шлемкевич М. Загублена українська людина / М. Шлемкевич. – Нью-Йорк, 1954. – 160 с. (Життя і мислі).
 62. Weber M. Economy and Society: An Outline of Interpretive Sociology. Vol. 1, 2. – Los Angeles : University of California Press, 1978.

Розділ VIII.

**ПРОСВІТНИЦЬКА
І МАНІПУЛЯТИВНА ПРОПАГАНДА**

Пропаганда (від лат. *propaganda* – те, що підлягає розповсюдженню, *propagare* – плекати саджанці) – популяризація, поширення, роз’яснення і навіювання політичних, філософських, наукових, релігійних, художніх та інших ідей, учень, знань, поглядів, оцінок засобами масової інформації, усно, писемно, аудіовізуальними та іншими методами впливу на індивідуальну і суспільну свідомість.

Пропагувати (від лат. *propago* – поширюю, розповсюджую) – поширювати, роз’яснювати якусь ідею або вчення, погляди, позицію з метою як позитивно, так і негативно налаштовувати, спрямовувати особу, аудиторію і психологічно стимулювати її реакцію в бажаному ідеологічному напрямі.

Давні римляни використовували термін “пропаганда” для позначення просвітницької діяльності, коректного й аргументованого викладу своїх поглядів та думок з одночасним уважним сприйняттям поглядів опонента, переконуванням його силою правди і логіки. Найкращим пропагандистом у цьому сенсі вважали Сократа, а зразком пропаганди – сократичний діалог [18, с. 221].

У XVIII ст. термін “пропаганда” означав місіонерську діяльність католицької церкви. З цією метою Ватикан заснував конгрегацію пропаганди. Згодом акцент робили на політико-ідеологічній функції пропаганди.

У країнах з тоталітарним режимом пропаганда стала державним завданням. Наприклад, у нацистській Німеччині та комуністичному Радянському Союзі була створена спеціальна сітка партійно-урядових закладів, у яких працювали навчені пропагандистські кадри. Сітка пропаганди охоплювала всі сфери суспільства, підприємства, установи, навчальні заклади, армію тощо. Особливу ідеологічно-пропагандистську роль відігравали засоби масової інформації.

У Радянському Союзі будь-яку інформацію використовували лише для пропаганди комуністичних міфологем і трактували як агітацію фактами. Це означало подачу лише тих фактів, які відповідали політико-ідеологічним цілям комуністичної партії, та повне замовчування або перекручування фактів, які, на думку координаторів агітації і пропаганди, цій меті не відповідали.

Завдяки тривалій масовій комуністичній пропаганді московському тоталітарному режимові значною мірою вдалося сформувати безлику людину-масу, позбавлену автохтонної історичної пам’яті, національної свідомості, духовності. Тому навіть нині в українській незалежній державі серед журналістів і вчених можна почути думку про хибність,

недоцільність розгляду пропагандистської, агітаційно-організаторської функцій ЗМІ, оскільки це – атрибут комуністичних, тоталітарних засобів масової інформації. “Повністю погоджуюся з професором А. З. Москаленком, що такі побоювання безпідставні, передусім, тому, що сам характер демократичних перетворень в Україні зумовлює нагальну потребу дохідливо роз’яснювати теоретичні та практичні проблеми будівництва суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, гуманістичну суть національної ідеї, питання відродження, становлення й утвердження національних, духовних цінностей, культури, функціонування української мови, – наголошував автор цього підручника у публікаціях попередніх років. – Призначення пропагандистських матеріалів у пресі, на радіо, телебаченні – роз’яснювати життєтрепетні, гострі, нез’ясовані проблеми політико-ідеологічного, соціально-економічного, національно-духовного життя. Вони мають містити науково обгрунтовані, вмотивовані, зрозумілі, дохідливі, переконливі відповіді на запитання, які цікавлять, хвилюють громадян стосовно розбудови української України” [29, с. 100].

Зазначимо, що 23 липня 1993 р. у газеті “Молодь України” опубліковано статтю “Бар’єри на шляху державотворення”, яка й нині актуальна. Тому подаю її тут повністю.

“Будівництво Української держави відбувається у складних умовах загостреного протистояння, протиборства прогресивних патріотично-свідомих і консервативних, комуністично-шовіністичних сил. Розв’язання щоденних проблем людського буття наштовхується на морально-психологічні перепони, перешкоди, які породила руйнівна московсько-більшовицька тоталітарна система, її пропаганда. “Нищівний тиск російського політикуму на українську людину проходив і проходить по двох засадничих лініях: на саму людину, як таку, і на її українськість, – писав Анатоль Камінський. – В першому випадку – за царів і за генсеків КПРС – йшлося про витворення психіки слухняного, заавтоматизованого раба, позбавленого власної особовості, гідності й думки... У другому випадку при тискові на українськість – йшлося про виявлення української людини з її політичного українства та перетворення її на “політичного росіянина”. І не важливо, чи це робилось, як у царській Росії, в ім’я царя, самодержав’я і державного православ’я, чи, як у червоній російській імперії, в ім’я паралельної триєдиності: партії, радянського народу й інтернаціоналізму”¹.

¹ Камінський А. Динаміка визвольної боротьби. – Мюнхен, 1973. – С. 27, 28.

Вихолощувані релігія, філософія, психологія, мораль українського життя, порушені національні традиції в сім'ї, тобто в тій царині, де етнос, народ відтворюється, завели нас у духовну прірву, призвели до кризи особи, яку дуже важко нині подолати. Це складне морально-психологічне явище пов'язане з тим, що національні громадянські або безнаціональні (рабські) почуття засвоюються людиною ще в дитинстві. Пізніше вони функціонують переважно на підсвідомому рівні. Ними успішно можна маніпулювати. Переосмислити сформовані стереотипи непросто. Це очевидно, адже чимало людей нині, на жаль, ще не мислить українськими національними, державотворчими інтересами. Вони стоять на люмпенсько-зрівнялівській, інтернаціональній позиції, ідеалізують минуле.

Біологи стверджують, що 70 років – це період генетичного проникнення, коли певні психологічні комплекси проникають на генетичний рівень. Очевидно, за 70 років комуністичної тоталітарної системи і більш як три століття царського режиму певні психологічні комплекси проникли і на генетичний рівень українського народу. Тому важко позбутися почуття вторинності, меншовартості, малоросійства, бездержавності, імперсько-комуністичних міфів про мудру ленінську національну політику, які досі гальмують політичні та економічні реформи в Україні.

– Мене всё равно, безразлично, на каковом языке он гутарит, – был бы хорошим, своим в доску человеком, – можемо почути від витвореного комуністами “гомо советикуса”. – Пусть говорит так, как ему легче. Поймем, ведь славяне мы, один народ. Это нас разделили националисты. Но мы еще себя покажем – все будет снова общим. Москва не предает свои принципы...

– Мы в Отечественную не обращали внимания, кто какой национальности. Были единым кулаком, громили фашистов, нацистов, всех врагов советской власти. И дружбу нашу цементировал великий русский народ, его интернациональный язык. Мы победили потому, что жили вместе в одном великом государстве, у нас была одна социалистическая Родина, – саме такі думки висловлює чимало ветеранів війни.

Злісною комуністичною фразеологією про українські національно-визвольні змагання був насичений виступ Героя Радянського Союзу А. Раснецова з Криму на урочистих зборах у Києві, присвячених 48-й річниці Перемоги. А. Раснецову, багатьом іншим ветеранам війни та праці важко змиритися з тим, що розпався Радянський Союз і поставили на його руїнах нові незалежні держави. Оцінюючи антиукраїнську позицію таких людей, треба, на мій погляд, збагнути психологічні

чинники трагізму їхньої долі, оцінити засадничі умови виховання і життєдіяльності, щоб у процесі будівництва Української держави не завдати будь-якої моральної чи фізичної травми жодній людині.

Атмосфера в усі роки панування комуністично-радянської тоталітарної системи характеризувалася, з одного боку, класовою недовірою, підозрілістю, а з іншого – небаченим припливом ентузіазму, який спеціально підтримувався політичними та ідеологічними засобами. Оптимістичні кінофільми і радіопередачі, публікації (репортажі, нариси) про героїчні звершення радянського народу, бадьорі, голосні, урочисті пісні, святкові, радісні паради, мітинги з масовим прапорів, гасел, квітів – і в той же час жорстокі катування, тортури, розстріли чергових “ворогів народу”, про які нинішній читач також може довідатися з біографічного роману “Сад Гетсиманський” Івана Багряного. Процитую лише один фрагмент.

“Великін зімкнув щелепи... Підійшов до Андрія, постояв перед ним, міряючи його поглядом з голови до п’ят. І враз з усього маху вдарив в обличчя. Андрій упав на стілець... Хтось раптовим ударом вибив ногою стілець з-під нього, й Андрій упав на підлогу. Схопився миттю, але удар під коліна повалив його знову. І затанцювали над ним всі п’ятеро. Били його ногами, качали по підлозі, садили черевиками по чому попало... П’ятеро здоровенних “футболістів” гасали над ним, качали по всій кімнаті й несамовито кричали:

– Гад! Фашист! Фашистська морда! Говори! Ти будеш говорити?! Розколюйся! Розколюйся, петлюрівська наволоч! Говори!!! Враг народа!!

...Низку днів і ночей (він не знає, скільки тих було днів і ночей!) для Андрія тягся безперервний кошмар. Він по черзі пройшов через усі ступені розбирання душі, до нього по черзі застосовано всі методи, які здібен був вигадати диявольський геній епохи. Він сидів знову на кінчику стільця. Потім він сидів на гарматці, куди його саджали так, як колись давно саджали запорожців на палю... Його водили на розстріл, інсценізуючи той розстріл. Йому плювали в лице... Набивали “біфштекси” на стегнах, що на мові заплічних діл майстрів називалося “робити шимпанзе”... Його били залізним паліччям. Слідчі й різні оперативники проходили перед ним безкінечною черідкою, й він навіть не знав, як кого на ймення, лише розрізняв їх по ступені жорстокости та геніальности в сатанинській винахідливості витончених тортур”.

Неймовірно важкий суспільно-політичний макро- і мікроклімат, який спричили “перший сокіл – Ленін” і “другий сокіл – Сталін” та їхні “соколята-дияволята”, створював не лише психоз самовикриття в ім’я рятунку від смерті, а й передумови для вироблення в людини мо-

рально-психологічного механізму, здатного захистити її життя. Такою формулою самозахисту була ідентифікація з владою, яка насамперед виявлялася в ентузіазмі.

Ентузіазм людей у тоталітарному суспільстві є зворотним боком стихії насильства і несправедливості, що здатна породжувати ентузіазм. Людина, яка не тільки позбавлена будь-якого достатку і стабільності, а й постійно перебуває під безперервною загрозою фізичної розправи на основі якоїсь вищої волі, поступово втрачає власну волю, гідність морально паралізується. Людина, яка не бачить в актах насильства жодної логічної закономірності – оскільки “ворогом народу” раптом міг стати не тільки “улюбленець партії”, а й сусід, співпрацівник, рідний брат, батько, – така людина може досягти стабільності і внутрішньої рівноваги лише одним способом – ідентифікувати себе з владою і стати на її захист. Оскільки людина психологічно стає частиною системи влади, створюється враження, що влада її не зачепить, пошкодує, захистить. Така людина щиро кричить: “Ура!” Ленінові, Сталінові, Брежнєву чи іншому можновладцю – вождеві” – а, по суті, в ній працює лише захисний механізм, який згодом перетворюється на особливий вид суспільно-політичної активності, породжує сліпий фанатизм, що пригнічує справжні національні, громадянські якості, особистісну індивідуальність, підживлює психологічний фантом ідилії.

Самоідентифікація з імперсько-комуністичною владою, її політикою стала для багатьох людей, зокрема ветеранів війни і праці, сильним психологічним бар’єром на шляху до об’єктивної оцінки історії українського народу, його національно-визвольних змагань. Під виглядом уболівання за “дружбу народів”, “інтернаціональну єдність”, “економічну інтеграцію”, захист прав людини, російськомовного населення, вони, по суті, виступають проти будівництва Української незалежної держави.

Безперечно, зроблено багато на теренах відродження національної гідності, української громадянської самосвідомості. Значна заслуга в цьому процесі засобів масової інформації, де працюють національно свідомі журналісти. Однак коригуючий вплив преси, радіо і телебачення на імперсько-більшовицькі погляди не можна вважати таким, що завжди досягає позитивних наслідків. Це пов’язано з тим, що людям властиво уникати інформації, яка вносить дисонанс у систему морально-політичних, психолого-ідеологічних стереотипів. Така категорія людей активно шукає інформацію, яка підживлює їхні комуністичні міфологеми, знаходить, наприклад, у газеті Соціалістичної партії України “Товариш”. Саме ця газета видрукувала ксерокопію сфабрикованого листа за підписом Дмитра Павличка, Івана Драча та Володимира Яворівського, у

якому ці письменники начебто зверталися 1973 р. до головного кадебіста Андропова з осудом відомих діячів українського правозахисного руху.

Зазначимо, що 3 травня 1993 р. Старокиївський районний суд м. Києва завершив розгляд позову Володимира Яворівського на газету “Товариш” і виніс рішення: “Товариш” мусить на власних сторінках зізнатися у брехні, а В. Яворівському за зазіхання на його честь і гідність сплатити відшкодування в сумі 1 млн карбованців. На черзі аналогічні позови Дмитра Павличка та Івана Драча. Що ж до “мільйонера” Яворівського, то відсуджену суму він офірує на зміцнення Демократичної партії України, яку нині очолює.

В Івано-франківській “Прикарпатській правді”, що називає себе “незалежною газетою”, а також прислужується антиукраїнським прокомуністичним силам, 17 квітня 1993 р. опубліковано, наприклад, статтю Петра Гулака, який стверджує, що він “пережив голод, але не голодомор”, бо від батьків, мовляв, “чув реальну правду. Ні про який зловмисний голодомор і мови не було. Не тому, що вони (батьки. – В. Л.) когось боялись, а просто не могли брехати, як нині дехто”. Тисячі документів, які підтверджують московсько-комуністичну цілеспрямованість голодомору в Україні, “Прикарпатська правда” устами Гулака називає брехнею і далі в цьому матеріалі зазначає, що пропаганда про голодомор не випадкова. “З одного боку, вона спрямована проти “комуни” і радянської влади взагалі, з іншого – щоб відвернути увагу виборців, усього населення від того хаосу, в який нас нині втягнули”.

Духом особливої “ветеранської політичної інтернаціональної свідомості” пронизана стаття Гулака “Я пережив голод, але не голодомор”. Для багатьох ветеранів колишніх партноменклатурних органів, війни, праці Ленін, Сталін, Брежнєв і їхні поплічники – свої, рідні вожді, геніальні керівники; їхня політика і діяльність – правильні, які відповідають інтересам народу; створене КПРС суспільство було найсправедливішим, національне ж відродження – вороже духові інтернаціоналізму.

Політико-економічна, морально-ідеологічна криза спричиняє незадоволення серед громадян різних сфер суспільства нинішнім станом життєдіяльності. Можна почути нарікання: яка мені користь від цієї України? Суцільний хаос – жах охоплює. Як вижити?! За комуністів у Союзі хоч якийсь порядок був. А тепер!.. Треба німця з нагайкою...

Досить складна реальна ситуація. Щоб змінити її на ліпшу, допомогти розчарованим незалежністю України зміцнити віру в те, що вибір на референдумі 1 грудня 1991 р. правильний, що кризу переборемо, вистоїмо всупереч зовнішнім і внутрішнім ворогам і всіляким труднощам, потрібно передусім подолати свої, внутрішні морально-психоло-

гічні бар'єри, які заважають позбутися старих стереотипів мислення і перешкоджають будувати Українську державу.

З бар'єром ідилії органічно пов'язаний психологічний бар'єр навички, звички, традиції. Суть його в тому, щоб, пофарбувавши, зберегти існуючий у колишньому СРСР спосіб виробництва і праці, до якого звикли за роки "героїчного будівництва світлого комуністичного завтра", де все було наше і... нічیه. Під впливом психіки північних месіанців, які відкидають формулу осідлості, вироблялися звички перекотиполя, що полегшували розмивання в українців господарських традицій. У багатьох українцях вдалося розколоти громадянсько-патріотичне "Я". Тому вони, морально покалічені "володарі загальнонародної колгоспно-радгоспної власності", бояться вийти з полону більшовицьких традицій, відродити тисячолітні способи українського господарювання на основі найновіших біотехнічних досягнень, власною працею піднімати національну державу до європейських висот. Як не дивно і як не прикро, але діти й онуки колишніх господарів – власників, що дотримувалися Божої заповіді "не кради", нині лепечуть: "Як не буде нашого колгоспу чи лісгоспу і державного м'ясокомбінату чи молокозаводу, то як ми будемо себе забезпечувати, адже не буде де взяти?!".

Не менш шкідливим на шляху будівництва української держави, економічних реформ, переходу до справжнього ринку є бар'єр некомпетентності. Він виникає тому, що не кожна людина впевнена у своїх інтелектуально-професійних силах. Чимало людей боїться, що в нових економічних, суспільно-політичних умовах не зможе належно виконати свої фахові, громадянські обов'язки. Тому від них можна почути: "Нехай би було, як було. Звикли, притерлися, навчилися якось працювати. Та якось би й далі капарили. Скільки того життя лишилося? А по-новому дуже тяжко...".

Щоб подолати ці досить живучі морально-психологічні бар'єри, імперсько-комуністичні стереотипи мислення, "закам'янілу свідомість" (Є. Сверстюк), нам усім, громадянам в Україні й українцям поза її межами, "треба дбати не лише про створення, але й про відтворення, не лише про запозичення, але й про перенавчання, не тільки про рух уперед, але й про рух до першоджерел, багато яких занепащені, а то й забуті... не тільки про засвоєння нового, але й про ретельне оволодіння занедбаним наявним¹". Саме такий підхід до життєдіяльності, на мою думку, допоможе всім нам об'єднатися навколо найвищого ідеологічного принципу українського державотворення, утвердити віру в національну

¹ Гончаренко М. Життєвість національного // Сучасність. – 1993. – № 3. – С. 127.

ідею, змінити самого себе заради поліпшення духовно-матеріального життя” [26].

Висловлені 25 років тому думки не втратили своєї актуальності й сьогодні. У їхньому контексті зростає роль просвітницької, психолого-педагогічної, виховної, естетичної, інтегруючої пропаганди на засадах українськоцентричної ідеології. Звільнення журналістики в постнацистському і посткомуністичному інформаційному просторі від обов’язкової ідеологічності створило ілюзію можливості цілковитої деідеологізації масово-інформаційної діяльності. “Насправді вона перманентно містить жорстку ідеологічну орієнтацію, незалежно від соціально економічного ладу, в якому створюється журналістський твір, – підкреслив професор Ігор Михайлин. – Сукупність текстів масової інформації відображає з певних ідеологічних позицій становище країн, соціальних сил, розвиток подій у світі” [18, с. 221].

Отже, засадами діяльності засобів масової інформації України, на нашу думку, має бути формування у реципієнтів інформаційного попиту на такі цінності: **абсолютні** (віра, надія, любов, працелюбність, шляхетність, доброта, чесність, справедливість, щирість, гідність, милосердя, прощення, досконалість, краса, свобода, нетерпимість до зла, великодушність, мудрість, сумління, правда); **національні** (українська ідея державотворення, самопожертва в боротьбі за свободу нації, національна гідність, історична пам’ять, пошана до національних символів, утвердження в усіх сферах життя української мови, любов до національної культури, протидія антиукраїнським ідеологіям); **громадянські** (суспільна гармонія, соціальна й міжетнічна справедливість, культура соціальних і міжетнічних відносин, повага до закону, рівність громадян перед законом, самовідповідальність людини, її права, суверенність особи, право на свободу думки, повага до демократичних виборів та влади, толерантне ставлення до чужих поглядів, які не суперечать українським національним ідеалам та утвердженню української України); **сімейні** (піклування про дітей (батьків), пошана предків, злагода в сім’ї, демократичність стосунків, здоровий спосіб життя, збереження і примноження українських національних традицій); **особисті** (орієнтація на пріоритет морально-духовних і національних цінностей, внутрішня свобода і відповідальність за свої вчинки, особиста й національна гідність, воля, самоконтроль, рішучість, доброзичливість, поміркованість) [52, с. 138–139].

Поширюючи українські національно-громадянські цінності, засоби масової інформації можуть сприяти створенню передумов для формування освіченого, морально-духовного, національно-свідомого громадя-

нина, здатного самостійно оцінювати ситуацію у громаді, суспільстві, державі, активно протидіяти зовнішнім і внутрішнім ворожим силам.

Отже, просвітницька пропаганда позитивних національно-духовних цінностей принципово відрізняється від маніпулятивної політико-ідеологічної пропаганди. Однак неполітична (просвітницька) пропаганда може бути шкідливою, коли в її основі неправдиве, фальшиве тлумачення фактів, подій, явищ, навіювання цинічних, антигуманних, протиукраїнських помислів (детальніше про це буде мова далі).

Неоголошена війна Російської Федерації проти України спонукає поглиблено аналізувати, осмислювати функції, методи і форми пропаганди в сучасних умовах, характерними рисами якої є цілеспрямованість, певна диференціація, безперервність впливу, масовість, маніпуляція, універсалізм. На цих рисах пропаганди наголошують дослідники Олександр Децик, Микола Кравчук, Лідія Леонтьєва, Георгій Почепцов, Валерій Соловей, Неллі Яковлева та ін.

Відповідно до джерела та природи повідомлення пропаганду класифікують так:

Біла пропаганда загалом походить з відкритого доступного джерела та характеризується м'якшими методами переконання, такими як стандартні техніки відносин з громадськістю та однобічним поданням аргументів.

Чорну пропаганду подають ніби з одного джерела, проте насправді вона з іншого. Маскування правдивого джерела пропаганди є найпоширенішим, коли це пропаганда ворожої країни чи організації з негативним іміджем.

Сіра пропаганда – це пропаганда без визначеного джерела чи автора. Головне призначення сірої пропаганди полягає в тому, щоб змусити ворога повірити в брехню, використовуючи так звані *солом'яні аргументи*: перша фаза – змусити когось повірити в “А”, потім використовують сіру пропаганду “Б”, яка протилежна до “А”. У другій фазі “Б” дискредитується з використанням *опудала*. Тоді ворог дійде висновку, що “А” – правда.

Позитивна (конструктивна) пропаганда прагне довести до споживача ті або інші переконання в дохідливій формі. Мета позитивної пропаганди – сприяти соціальній гармонії, злагоді, вихованню людей згідно із загальноприйнятими цінностями. Позитивна пропаганда виконує виховну та інформаційну функції в суспільстві. Її використовують в інтересах тих, до кого вона стосується, а не обмеженого кола зацікавлених осіб. Позитивна пропаганда, на відміну від негативної, не переслідує маніпулятивних цілей. Проте, оскільки “загальноприйняті цінності” вже й

без пропаганди є загальноприйнятими, справжні цілі “конструктивної” пропаганди часто не збігаються з тими, які декларують пропагандисти.

Негативна (деструктивна) пропаганда нав’язує людям ті або інші переконання за принципом “мета виправдовує засоби”. Мета негативної пропаганди – розпалювання соціальної ворожнечі, *нагнітання* соціальних конфліктів, загострення суперечностей у суспільстві, пробудження низинних інстинктів у людей тощо. Це роз’єднує людей, робить їх слухняними волі пропагандиста. Технологія створення “образу ворога” дає змогу згуртувати натовп навколо пропагандиста, нав’язати натовпу вигідні йому переконання і стереотипи. Основна функція негативної пропаганди – створення ілюзорної, паралельної реальності з “перевернутою”, або спотвореною системою цінностей, переконань, поглядів. Негативна пропаганда активно використовує низьку критичність та *навіюваність* мас, щоб маніпулювати цими масами в інтересах невеликої групи осіб.

Ці різні типи пропаганди відрізняються кількістю правдивої та правильної інформації, яку можна використати для боротьби з маніпулятивною пропагандою. Наприклад, протидія білій пропаганді легко знайти, дискредитувавши джерела пропаганди. Протидія сірій пропаганді, якщо таку пропаганду виявлять (часто із внутрішнього джерела), може спровокувати публічні протести. Протидія чорній пропаганді часто не очевидна та небезпечна під час оприлюднення, оскільки ознайомлення громадськості з джерелами і тактикою чорної пропаганди підірве всю кампанію чорної пропаганди або призведе до протидії з боку чорних пропагандистів.

Пропаганда може відбуватись таємно. Наприклад, принизлива дезінформація про історію певних груп або чужих країн може заохочуватися або толеруватися в системі освіти. Оскільки деякі люди двічі перевіряють вивчене у школі, таку дезінформацію повторюватимуть журналісти і батьки, що врешті-решт посилить ідею, ніби ця порція дезінформації є “загальновідомим фактом”, навіть якщо жоден з тих, хто повторює цей міф, не зможе зазначити жодного авторитетного джерела. Ця дезінформація здійснює кругообіг в медіа та системі освіти навіть без потреби урядового втручання в ЗМІ. Таку проникливу маніпулятивну пропаганду можна використовувати для політичних цілей: даючи громадянам хибне враження про якість та політику їхньої країни, їх можуть спонукати відкидати певні пропозиції або зауваження чи ігнорувати досвід інших.

Зокрема, Н. Яковлева у 2010 р. запропонувала визначення політичної пропаганди як комунікативної діяльності, орієнтованої на закріплення у свідомості або трансформацію певних установок, переконань,

стереотипів цільової аудиторії за допомогою інформаційних та/або маніпулятивних прийомів, технік, методів для досягнення поставлених політичних цілей і завдань. Вона зазначала, що пропаганда, піар і реклама є самостійними способами організації комунікації, хоча вони й мають певні спільні риси: чинять вплив на погляди і поведінку людей, їх ретранслюють, зазвичай, через ЗМІ, звернені до соціалізованих особистостей. Однак саме через мету, завдання, об'єкт впливу, часовий період дії, функції визначають їхні відмінності.

Дослідник М. Кравчук зазначив, що саме у XX столітті політична пропаганда і в тоталітарних, і в демократичних системах набуває офіційного статусу, фінансується і регулюється державою. Вперше з'являються розгалужені спеціалізовані організаційні структури, для яких вона стає професією і основним завданням.

Дослідники пов'язують розвиток маніпулятивної пропаганди з війнами. Як констатує Н. Яковлева, Перша світова війна розкрила можливості її потужного впливу на погляди особистостей, а в Другій світовій війні відбулося вдосконалення багатьох технік і методів комунікації переконування, за часів холодної війни відбулося ще більше усвідомлення необхідності такого психологічного тиску на противника.

Заступник Директора Центру світової економіки та міжнародних відносин Національної академії наук України О. Децик у "Телекритиці" коротко схарактеризував найзагальніші методи пропаганди:

- *спрощення* (засіб перетворення складних проблем на прості);
- *замовчування* (приховування небажаної інформації);
- *витіснення* (відволікання уваги від негативних поточних подій);
- *вигаданий факт* (повідомлення факту, джерело якого не можна перевірити і стосовно якого не можна отримати будь-яких свідчень);
- *пряме коментування* (використання оціночних понять під виглядом нейтральних);
- *непряме коментування* (приховування комунікатором пропагандистського впливу через інформаційний фон або шум);
- *двостороння аргументація* (виклад декількох точок зору, альтернативні позиції не викладаються й не оцінюються як хибні);
- *напівправа й інсинуація* (надання хибної аргументації фактам, маніпулювання ними всередині матеріалу, а в деяких випадках неадекватність фактів та аргументів висновкам);
- *інформаційне дроблення* (виривання з контексту, повідомлення лише фрагменту даних, що призводить до нерозуміння ситуації й події загалом);

- *інформаційне перевантаження* (повідомлення надзвичайно великого обсягу інформації, основну частину якого становлять абстрактні судження, непотрібні подробиці, різні деталі) [11].

Ідеологічна машина імперського Кремля використовує також методи маніпулятивної пропаганди, до яких привернув увагу В. Гриджук. Це – *метод “гнилого оселедця”*. Підбирають брехливе звинувачення. Важливо, щоб воно було максимально брудним і скандальним. Добре працює, наприклад, дрібне злодійство, або, скажімо, розбещення дітей чи вбивство, бажано з жадібності. Цей метод не передбачає необхідності доводити звинувачення. Він спрямований на те, щоби викликати широке публічне обговорення. Людська психіка влаштована так, що, як тільки обвинувачення стає предметом публічного обговорення, неминуче виникають його “прихильники” і “противники”, “знавці” й “експерти”, осканенілі “обвинувачі” і затяті “захисники” обвинуваченого. Проте, незалежно від власних поглядів, усі учасники дискусії знову і знову повторюють ім’я звинуваченого у зв’язку з брудним і скандальним обвинуваченням, втираючи у такий спосіб все більше “гнилого оселедця” у фігуранта скандалу, поки нарешті цей “запах” не починає іти за ним слідом, а питання “вбив-вкрав-спокусив чи все-таки – ні” стає головним під час згадки його імені.

Метод “40 на 60”. Засоби масової інформації 60% своєї інформації дають в інтересах супротивника, створивши його довіру до себе, решту 40% використовують для надзвичайно ефективної, завдяки цій довірі, дезінформації. Під час Другої світової війни діяла радіостанція, яку слухав антифашистський світ. Вважалося, що вона британська, і тільки після війни з’ясувалося: насправді це була радіостанція Геббельса, що працювала за розробленим ним принципом “40 на 60”.

Метод “великої брехні”. Суть його полягає в тому, щоб з максимальним ступенем впевненості запропонувати аудиторії настільки глобальну і жахливу брехню, в яку неможливо повірити. Маніпуляція полягає в тому, що правильно скомпонована і добре придумана “велика брехня” викликає у слухача чи глядача *глибоку емоційну травму*, яка потім надовго визначає його судження всупереч логіці й розуму. Особливо глибокий психологічний вплив мають описи жорстоких знущань над дітьми або жінками. Наприклад, всі ми пам’ятаємо байку про “*распятие мальчика*”. Вона є повною нісенітницею та очевидною видумкою агітпрому Кремля і навіть була спростована й засуджена в самій Росії. Проте завдяки глибокій емоційній травмі, яку вона викликає, надовго залишається у свідомості людини, яка отримала цю інформацію, скільки б її потім не намагалися переконати, що то брехня, використовуючи звичайні логічні докази.

Метод абсолютної очевидності. Цей метод дає хоч і не швидкий, проте надійний результат. Замість того, щоби щось доводити, подають ту інформацію, в якій хочуть переконати аудиторію, як щось очевидне, само собою зрозуміле і тому, безумовно, її підтримає більшість населення. Незважаючи на свою зовнішню простоту, цей *метод неймовірно ефективний*, оскільки людська психіка автоматично реагує на думку більшості, прагнучи приєднатися до неї. Класичним способом підтримки методу “абсолютної очевидності” є, наприклад, публікація результатів різноманітних соціологічних опитувань, які демонструють абсолютну єдність з того чи іншого питання (наприклад, 86% рейтингу Путіна) [9].

Формами пропаганди й засобами впливу є і масові дії, державні та професійні свята, виступи лідерів, безпосереднє звернення до населення, мистецтво, архітектура, музика, телебачення, інтернет, радіо, друкована продукція, навіть насадження специфічної політичної мови.

Характерною рисою політико-ідеологічної пропаганди є її висока маніпулятивність, що маскується під інформативністю, яку не завжди помічають, оскільки люди сприймають її як об’єктивну інформацію та розваги, видовища, шоу тощо.

Поняття “маніпуляція” має коренем латинське слово *manus* – рука (*manipulus* – пригорща, жменя, від *manus* і *ple* – наповнювати). У словниках європейських мов слово “маніпуляція” тлумачать як дії з об’єктами із певними намірами, цілями (наприклад, ручне керування, огляд пацієнта лікарем з допомогою рук і т. п.). Йдеться про те, що для таких дій потрібна спритність і вправність. У техніці подібні пристрої для керування механізмами, які ніби є продовженням рук (важелі, рукоятки, держакі) називаються маніпуляторами. Йдеться про переносне значення слова “маніпуляція” – це спритне поводження з людьми як з об’єктами, предметами, речами.

В Оксфордському словнику англійської мови маніпуляцію (*manipulation*) визначено як дію з об’єктами зі спеціальними намірами, з певною метою, як ручне управління, рух руками. У переносному значенні словник тлумачить маніпуляцію як “акт впливу на людей або управління ними”.

Отже, термін “маніпуляція” є метафорою, яка складалася поступово. Психологи вважають, що важливим етапом у її розвитку було позначення цим словом фокусників, які працюють без складних пристосувань, руками (фокусник-маніпулятор). Мистецтво цих артистів, яке ґрунтується на вислові “вправність рук і ніякого шахрайства”, засноване на властивостях людського сприйняття й уваги – на знанні психології людини. Своїх ефектів фокусник-маніпулятор домагається,

використовуючи психологічні стереотипи глядачів, відволікаючи, переміщаючи й концентруючи їхню увагу, діючи на уяву – створюючи ілюзію сприйняття. Якщо артист володіє майстерністю, то помітити маніпуляцію дуже важко.

Науковець В. Молодиченко схарактеризував головні родові ознаки маніпуляції:

По-перше, це – вид духовного, психологічного впливу (а не фізичне насильство або погроза насильства). Мішенню дій маніпулятора є дух, психічні структури людської особистості.

Однією з перших книг, безпосередньо присвячених маніпуляції свідомістю, була книга соціолога із ФРН Герберта Франка “Людина, якою маніпулюють” (1964). Він дає таке визначення: “Під маніпулюванням у більшості випадків варто розуміти психічний вплив, що здійснюється таємно, а отже, і на шкоду тим особам, на яких воно спрямовано. Найпростішим прикладом тому може слугувати реклама”.

По-друге, маніпуляція – це прихований вплив, факт якого не повинен бути помічений об’єктом маніпуляції. Як зауважив Г. Шіллер, для досягнення успіху маніпуляції вона повинна залишатися непомітною. Успіх маніпуляції гарантований, коли особа, якою маніпулюють, вірить: усе, що відбувається, – природно й неминуче. Коли спроба маніпуляції розкривається, і її викриття стає широко відомим, акція звичайно згортається. Ще ретельніше приховується головна мета – так, щоб навіть викриття самого факту спроби маніпуляції не привело до з’ясування далеких намірів. Тому приховання, утаємничення інформації – обов’язкова ознака, хоча деякі прийоми маніпуляції містять у собі “граничне саморозкриття”, гру в щирість.

По-третє, маніпуляція – це вплив, який потребує значної майстерності і знань. Трапляються, звичайно, талановиті самородки з потужною інтуїцією, здатні до маніпуляції свідомістю інших людей за допомогою примітивних засобів. Проте розмах їхніх дій незначний, обмежується особистим впливом – у родині, в бригаді, в роті або банді. Якщо ж йдеться про суспільну свідомість, про політика, хоча б місцевого масштабу, то зазвичай, до розроблення акції залучають фахівців або хоча б тих, у кого є спеціальні знання, почерпнуті з літератури або інструкцій. Оскільки маніпуляція суспільною свідомістю стала технологією, з’явилися професійні працівники, які володіють цією технологією (або її частинами). Виникла система підготовки кадрів, наукові установи, наукова й науково-популярна література.

Ще одна важлива, хоча й не настільки очевидна ознака: до людей, свідомістю яких маніпулюють, ставляться не як до особистостей, а як до об’єктів, особливого роду речей [38, с. 58].

Завдання маніпулятора полягає в тому, щоби “примусити людину зробити щось потрібне, але так, щоб людині здавалось, що вона сама вирішила те зробити. При чому вирішила не під загрозою покарання, а добровільно” [48, с. 49], – так характеризує маніпуляцію О. Сидоренко. Дослідник Є. Доценко виокремлює три рівні маніпуляції: а) перший – посилення наявних у свідомості людей потрібних маніпуляторів ідей, настанов, мотивів, цінностей, норм; б) другий – пов’язаний з приватними, незначними змінами поглядів на ту чи іншу подію, процес, факт, що також впливає на емоційне й практичне ставлення до конкретного явища; в) третій – корінні, кардинальні зміни життєвих настанов шляхом повідомлення об’єктові сенсаційних, драматичних, надзвичайно важливих для нього повідомлень. “Маніпуляція все ж таки краще, ніж фізична розправа, або безпосередній примус” [15, с. 66].

Російський історик і громадський діяч В. Соловей зазначив, що про категоричне недопущення маніпуляції може говорити лише той, хто сам без гріха, хто ні разу не маніпулював людьми, у тім числі рідними і близькими. Адже маніпуляція – один із найпоширеніших і гуманних засобів психологічного впливу. Гуманних, бо вона дає змогу уникнути насильства і досягти потрібних результатів за допомогою мирних, хоча етично сумнівних засобів [50]. До речі, людські взаємовідносини пронизані маніпуляцією, яка має давнє походження. Яскравий і вражаючий опис маніпуляції можна виявити у четвертих розділах Євангелія від Матвія і від Луки, в яких описано як “князь світу цього” спокушав Ісуса.

“І диявол сказав йому: “Якщо Ти Син Божий, то звели цьому каменю стати хлібом”. Ісус відповів: Написано: “Не хлібом одним буде жити людина, а кожним словом Божим”. Тоді диявол вивів Його на високу гору і показав Йому в одну мить всі царства світу, і сказав Йому диявол: “Тобі дам усю владу над усіма царствами і славу їхню, бо вона мені передана і я кому хочу, даю її. Отже, якщо Ти поклонишся мені, то все буде Твоє”. Ісус сказав йому у відповідь: “Написано: “Господу Богу твоєму поклоняйся і Йому одному служи!” І диявол повів Його в Єрусалим, і поставив його на гребінь даху храму, і сказав Йому: “Якщо Ти Син Божий, кинься звідси дотолу, бо написано: “Бог накаже Ангелам Своїм берегти Тебе, і на руках понесуть Тебе, щоб нога твоя не спіткнулась об камінь”. А Ісус сказав йому у відповідь: “Сказано: “Не спокушай Господа Бога твого!” (Лука 4: 3–12).

Тут описано, як диявол послідовно розставляє три маніпулятивні пастки, які Ісус бачить і відповідає на хитрощі не конфронтацією (на кшталт: “Ти сам то хто!? На себе подивися!”) чи зустрічною маніпуляцією,

а ухиляється від спокуси. Такий вчинок логічний, бо, відповідаючи на маніпуляцію “батька брехні” маніпуляцією, потрапиш до нього на гачок.

Щоби люди не ловилися на отруйні гачки маніпулятивної пропаганди, то проти неї потрібно цілеспрямовано і систематично застосовувати найголовнішу, найефективнішу зброю – Правду, яка є джерелом чистих, світлих помислів, підґрунтям формування морально-духовної стійкості. Зокрема, потрібно знати і пам’ятати, що найпотужнішою складовою маніпулятивної пропаганди в сучасних умовах є засоби масової інформації, зокрема телебачення, радіомовлення, інтернет, соціальні мережі. Медіаманіпулюванню підвладні мільйони, десятки мільйонів людей. “У міжособистісному спілкуванні маніпулятор володіє прихованою владою над особистістю або невеликою групою. Медіаманіпулювання (медіаконструювання) – це влада над суспільством і країнами” [50]. Отже, агресія Російської Федерації проти України у вигляді анексії Автономної Республіки Крим і захоплення частини території Донецької і Луганської областей має, крім суто військового, ще і потужний медіаманіпулятивний вплив. Підтвердженням цьому є соціологічні дослідження, за даними яких 83–87% росіян підтримують путінську війну в Україні. Україну російське суспільство вважає третьою за ворожістю до Росії (після США і ЄС). Гірка правда, але Путін і російський народ – єдині, а толерантність, гуманність, взаємоповага, про які багато йшлося не лише в українських, а й у російських ЗМІ, насправді закінчується для Росії там, де бере свій початок соборна незалежна демократична Україна (пишу ці рядки 12 лютого 2017 р.).

Відомий російський медіаексперт І. Яковенко слушно наголошує, що ЗМІ в Росії є найнебезпечнішою структурою, набагато небезпечнішою за “Аль-Каїду”, набагато небезпечнішою за терористичні структури, тому що вони є пусковим механізмом для перетворення моєї країни (Росії. – *В. Л.*) на найнебезпечніший геополітичний об’єкт у світі. Нещодавно ще таким найнебезпечнішим об’єктом був у 90-ті роки ХХ ст. ісламизм як тоталітарне вчення, як проблема майже мільярдного пускового гачка до ісламського світу. Сьогодні ось цю пальму першості отримала Росія, і головне середовище, в якому полягає ця небезпека, – це російські ЗМІ. Вони, як свідчить аналіз журналістських матеріалів, виконують функції дебілізації населення Росії та України, мобілізації Росії на те, щоб населення підтримувало війну з Україною, а частина – ще й брала активну участь. Чимало російських журналістів є учасниками путінської спецоперації проти України.

“Знавісна антиукраїнська пропаганда Кремля набирає вже не просто людиноненависницького, а людиноїдного характеру, – наголосив

академік І. Дзюба. – Не зупиняються ні перед чим” [12]. Наприклад, сюжет російського телебачення, в якому нібито біженка зі Слов’янська розповідає на камеру про звірства, вчинені українськими “карателями” в її місті. Апогей цих публічних звірств: дитину розіп’яли, різали ножом на очах у матері, а як дорізали, прив’язали матір до танка й волочили її вулицями Слов’янська. Люди ридали, а дехто втрачав свідомість.

Виникають з цього приводу запитання суто антропологічного, психічного характеру. Тим часом заступник міністра зв’язку і масових комунікацій Російської Федерації О. Волін в інтерв’ю телеканалу “Дождь” так схарактеризував зухвало цинічний наклеп на українців: “Моя позиція – все нормально. Перший російський канал брав інтерв’ю, він показав те, що сказали в інтерв’ю. Це повністю відповідає всім нормам, правилам і критеріям журналістської етики. Є людина, вона говорить. Синхрон дали” [66]. Отже, О. Волін від імені держави видав індульгенцію на подальшу тотальну брехню, маніпуляцію, яку всебічно підтримує В. Путін. Тому вся Росія живе спільним міфом про “неповторну велич”, “особливий шлях” і путіноподібного “культурного героя”. Вся країна замість правдивої інформації, “не кривлячись, споживає пропагандистське фуфло” [65]. Якщо брати до уваги передачі російських телеканалів, то Східна Україна – це російська територія, тимчасово окупована ворогом, а діячі культури, письменники, журналісти повністю готові вбивати українських окупантів”. Оруеллівські п’ятихвилинки ненависті (із роману “1984”) – це дитяче белькотання порівняно з російськими репортажами про Україну. О. Проханов, наприклад, у своїй програмі “Реплика” (канал “Россия 24”) виразно описав, як українці, коли їх не завоювати, будуть “вспаривать животы русским беременным женщинам” (це цитата).

Відомо, що 4 березня 2014 р. В. Путін безлічно розповів, як російські війська в Україні прикриватимуться жінками й дітьми, і вже через кілька днів у Криму ми побачили, як під прикриттям цивільних “ввічливі” путінські найманці без розпізнавальних знаків на військовій формі штурмують казарми українських військових. На Донбасі вони вже прикривалися цілими містами-мільйонниками, втілюючи в життя іншу тезу свого президента про “найбільшу гуманітарну катастрофу століття”. Якщо катастрофи немає, її треба створити власноруч.

Автор оглядів під рубрикою “Сім п’ятниць на тиждні” у газеті “День” Андрій Плахонін наголошує, що нинішня мета В. Путіна – “перетворити Донбас на пустелю, зруйнувавши його економіку й цивільну інфраструктуру, понівечивши долі мільйонів і забравши життя десятків тисяч людей, звинуватити в цьому Україну, щоб нейтралізувати фінансові

позови за окупацію Криму. План божевільного, гідний посмертної слави великого попередника російського президента Адольфа Гітлера” [45].

Захоплення Геббельсом з боку Путіна не є дивним. Досить подивитися російські федеральні телевізійні канали, щоб переконатися: заповіти гітлерівського міністра живуть в Росії. Путін з великим пієтетом говорить, що “Геббельс був талановитою людиною”. Він говорив: “Чим неймовірніша брехня, тим швидше в неї повірять. І він домагався свого”. Для Путіна і Сталін, і Гітлер, і Геббельс були надзвичайно талановитими людьми.

Нагадаємо, що ідеолог і пропагандист нацизму Йозеф Геббельс проголосив такі принципи маніпулятивної пропаганди:

- пропаганда має бути спланована і вестися з однієї інстанції;
- тільки авторитет може визначити, має бути результат пропаганди істинним чи фальшивим;
- чорну пропаганду використовують, коли біла неможлива або вона не має належного ефекту;
- пропаганда має характеризувати події та людей відмітними фразами чи гаслами;
- для кращого сприйняття пропаганда повинна викликати інтерес в аудиторії і передаватися через привабливе увазі середовище комунікації [17].

Пропаганда доктора Геббельса стала силою, що привела до влади в Німеччині нацистів і розв’язання Другої світової війни.

Маніпулятори-пропагандисти Російської Федерації взяли на озброєння методи та прийоми ідеологів нацистської Німеччини. Зокрема, анексію Криму в Москві мотивували торжеством історичної справедливості та захистом російськомовних громадян. Такі самі ідеологеми висловлювали й апологети нацистської Німеччини, пояснюючи відторгнення від Чехії Судетської області у 1939 р.

Достатньо навести цитати сучасних політиків та представників влади Російської Федерації, які пояснюють і факт військового втручання Росії в Україну, і “місію” та цінності, які обстоюють у Кремлі: “У нас ще є можливість посилити війну в Україні. Через півроку такої можливості вже не буде. Подивіться на динаміку: якщо в грудні 2013 р. нацистів було 2 тис. в Києві, то в лютому – вже 20 тис. В травні їх уже 50 тис. разом з військовими, в середині літа їх буде 200 тис., а у вересні їх буде 400 тис., до кінця року вони мобілізують 500 тис. осіб. Ми отримаємо потужну військову машину, орієнтовану проти нас, нацспіговану нацистами, ідеологічно заряджену проти Росії. Кінцевою метою всіх цих дій є війна з Росією” [21].

У науковій статті “Усі брешуть. Конфлікт в Україні і трансформація російських медіа” Джилли Догерті – колишньої журналістки CNN, що була опублікована Центром Шоренстейн із питань медіа, політики та суспільної політики (The Shorenstein Center on Media, Politics and Public Policy) при Гарвардському університеті, проаналізовано, які процеси відбувалися в російських ЗМІ за останні роки і як сформувались основи нинішньої російської маніпулятивної пропаганди. Вона зазначає, що сьогодні російська пропаганда використовує як традиційні методи – дезінформацію, напівправду й навішування ярликів, так і значну кількість сучасної інформаційної зброї, включаючи електронні ЗМІ, цифрові комунікації, блоги та соціальні мережі. Журналістка М. Гессен вважає, що Росія представила себе лідером антизахідного світу, а Путіна – головним поборником тих цінностей, якими, як він заявляв, Захід знехтував [14].

А. Плахонін обґрунтовано стверджує, що телевізор і ядерна кнопка – от і все, що є сьогодні у Путіна. Кнопка додає йому величі у власних очах, а телевізор – єдина зброя, що дозволяє йому тримати в узді свій народ, і єдина дієва наступальна зброя Росії на зовнішньополітичній арені. Поки пульт від усіх блакитних екранів країни залишається в його руках, ніякі “змови генералів”, ніякі економічні катастрофи й голодні бунти йому не страшні. І, подібно до Адольфа Гітлера, кремлівський щуролов чаклунською телевізійною картинкою зведе Росію в свою могилу [45].

Наголошуємо, що впроваджувані у свідомість жителів Російської Федерації ідеологеми по лінії Солженіцин – Жириновський – Дугін чи Проханов – Кисельов – Соловйов – Мамонтов – Пушков – Доренко та інші приносять поживу для імперських шовіністичних маніакальних забаганок Кремля. Вони перебувають у контексті стратегічної політики офіційної Росії. У лоні цієї зловісної парадигми чорносотенної великодержавності, імпералістичності всіма засобами виховували цілі покоління, яким царські, радянсько-російські чи нинішні неоімперські режими, закладали, вживлювали в генетичний код неприйнятність, нетерпимість, агресію, зверхність до інших народів, культур, традицій, зокрема й до українського [55].

Має рацію доктор педагогічних наук Г. Філіпчук, що і в самій Україні існує широко розгалужена мережа антиукраїнських структур, зокрема і в найвищому законодавчому органі – Верховній Раді, які сприяють ескалації, сепаратизму, тероризму політично, фінансово, організаційно, пропагандистсько-рекламно. Їм притаманний “свій” погляд на патріотизм, демократію, права людини, передусім вони обстоюють

великоімперські цінності, які завжди ігнорували особисту й національну гідність, для яких шовінізм у його нових обгортках і нетерпимість до “інших” стають парадигмою побутового, громадського, державного.

Інформаційна політика в сучасних умовах – це масовий гіпноз і, за потреби, сеанс колективної психотерапії. Погоджуюсь з К. Щоткіною, що інформаційна політика Росії, вся її пропаганда виходить з того, що Росія – медіакраїна. У різних її регіонів (як і в Україні з Росією) немає нічого спільного, крім медіапростору. Єдність цієї величезної частини суші як “країни” забезпечується винятково “точкою Ру” – спільною точкою зору”, спільними словами-мемами. Це те, що об’єднує населення Росії. “І будь-яке вторгнення в медіапростір, будь-який замах на меми й міфи – це замах на саму Росію. Бо вона сама – тільки мем” [65].

Лауреатка Нобелівської премії, німецька письменниця Г. Мюллер вражена тим, що відбувається в Україні. Це – “жахливо. Уже перший крок – анексія Криму – був неприйнятний. Путін веде антифашистську пропаганду, але його цінності характерні для крайніх правих. Він усюди бачить ворогів, тому що кожен диктатор потребує ворогів, щоб мати змогу виправдовувати порушення прав людини. Путін фахівець із дестабілізації: в нього є підготовлені співробітники, він виховує сепаратистів. По суті, він не хоче привласнювати Україну – він лише хоче дестабілізувати її настільки, щоб вона не могла вступити до ЄС. Це огидно... Путін хворий на минуле. Усе те, що відбувається в Україні, це біль, який виходить від його радянських фантазмів” [42].

“Радянськими фантазмами Путіна заражені працівники засобів масової інформації Російської Федерації. Надто багато російських журналістів виконує помийні замовлення імперського Кремля. Вони перетворилися в неохайно-аморальних, продажних пропагандистів-маніпуляторів. Російські ЗМІ заповнили не лише Росію, Україну, а в Європу неправдивою інформацією на кшталт тієї, яку продукує головний путінський пропагандист Д. Кисельов. Директор Мережі етичної журналістики Ейден Уайт (Великобританія) справедливо, хоч дещо стримано, сказав, що “Д. Кисельов – демагог, який у своїй позиції зловживає пропагандою. Завдання справжнього журналіста – не пропаганда, а з повагою до аудиторії подавати якісну інформацію, що ґрунтується на фактах” [3, с. 34]. Тобто задля сумнівного ефекту не варто маніпулювати фактами, істиною. Потрібно дотримуватися етичних цінностей. Матеріали будь-якого жанру подавати на засадах історичної правди, в межах людської і національної гідності. Адже маніпулювання фактами призводить до ненависті, конфліктів.

На превеликий жаль, чимало журналістів не розуміє, або не хоче усвідомити (заполонені московською імперською ідеологією), що лю-

дина, яка бреше, маніпулює фактами, – недалеко від тієї особи, що вбиває. Адже вона готує психолого-ідеологічне, політичне підґрунтя для вбивства. Саме таку функцію виконують російські засоби масової інформації, які тотально обдурюють, обовванюють громадян своєї країни, а також уздовж і впоперек прострілюють брехнею інформаційний простір України, отруюючи свідомість українців, насамперед населення східних і південних регіонів. Козирною картою московської маніпулятивної пропаганди є нацизм, так званий український фашизм, “оголтелый буржуазный национализм”, бандерівщина, які, мовляв, загрожують російській державі, як це робили колись мазепинці, петлюрівці. Тому будь-якими методами і способами потрібно захищати, розширювати “Русский мир”.

Роздумуючи про сучасні екстремальні умови, коли Російська Федерація веде загарбницьку війну проти України, кандидат наук із соціальних комунікацій М. Чабаненко наголошує, що “виникає цілком виправдана і зрозуміла потреба, з одного боку, обмежити ворожу інформацію, а з іншого боку – посилити в медіа-просторі лінію патріотизму. Як це зробити коректно, не порушивши нічийх прав і не втративши демократичних здобутків? Незалежним (тобто не спеціалізованим) ЗМІ за таких обставин надзвичайно складно залишатись осторонь інформаційної боротьби, адже журналіст – не робот, а людина з власною громадянською позицією, своїми емоціями і переживаннями. Ще інша проблема полягає в тому, що далеко не всі медіа, які воліють позиювати себе як незалежні, є такими насправді. Словом, питання делікатне. Працівникам мас-медіа, (щоб залишатися гідними своєї професії, важливо не змішувати патріотизм і агресивний націоналізм, любов до батьківщини і ненависть до чужої країни (або частини своєї), грамотну журналістику і бажання змінити світ відповідно до власних уподобань, творчість і руйнування” [61].

У цій цитаті узагальнено слухні думки М. Чабаненко про засади журналістської творчості, однак вражає вислів “агресивний націоналізм”, бо у природі немає такого явища як “агресивний націоналізм”, тим паче – українського “агресивного націоналізму”. Якщо шановна Мирослава Чабаненко мала на увазі “шовінізм” – ненависть до інших народів, імперське прагнення завоювати, підкорити, асимілювати їх, то так і треба писати про шовінізм націй-поневолювачів, а не змішувати з ним націоналізм як вищий рівень патріотизму. Крайнім проявом шовінізму є фашизм, нацизм, а також рашизм, тобто російський фашизм. Адже відомо, що існує три види націй: а) нації вільні, які мають свої держави; б) поневолені бездержавні нації; в) нації-поневолювачі.

Українці понад три сторіччя були бездержавною і поневоленою нацією панівними націями різних імперій, головню – Російською. Тому вони постійно намагалися здобути незалежність, а влада імперій протидіяла цьому: винищувала національно свідомих українців, прищеплюючи їм тавро “націоналізм” в негативному значенні, як вияв національного егоїзму. Насправді – це вияв прагнення до свободи, незалежності, державності.

Науковець В. Монастирський наголошує, що націоналізм – це явище природи, своєрідний феномен. Слово “націоналізм” походить від слова “нація”, а вони разом є продуктом довготривалої еволюції суспільства від сім’ї до роду – племені – етносу і так аж до нації і націоналізму, тому можна вважати, що *немає нації без націоналізму*, так само як *немає націоналізму без нації*, вони створюють єдине ціле – *націю-націоналізм*.

Націоналізм, з одного боку, – це система поглядів нації, поглядів філософських, політичних, правових, моральних та духовних, а з іншого – це *вся діяльність нації*, її практика, яку вона проводить відповідно до зазначених націоналістичних поглядів.

“Націоналістичні погляди нації – це продукт довготривалої еволюції суспільства, продукт, який формується на базі *основного, генетично визначеного, принципу світогляду нації*. Суть цього принципу полягає в тому, що в боротьбі за виживання люди вимушені завжди і у всьому надавати перевагу своїм власним інтересам та інтересам своїх націй перед всіма іншими інтересами. А генетична визначеність цього принципу дає підстави стверджувати, що націоналізм не є випадковим штучним витвором людського розуму, він є нормальним природним явищем, що дає підстави говорити про природний націоналізм” [39, с. 142].

Отже, по-справжньому ефективним способом оздоровлення української нації є всебічне підвищення її природного імунітету, для чого “необхідно якнайшвидше повернути українців в стан їхнього власного політичного, економічного, культурного та духовного націоналізму” [40].

Московські політики та ідеологи бояться, щоби українська національна свідомість запанувала в усіх клітинах суспільного і державного організму, стала іманентною духовною складовою життєвого середовища, головним чинником відродження України, побудови соборної, демократичної, правової, соціальної держави. Тому російський імперський режим виступає проти гармонії духовно-національного розвитку українців, морально-історичного, культурно-звичаєвого самопізнання та постійного осмислення сенсу життя. З цією метою маніпулятивну пропаганду спрямовує не лише проти українців, а й проти громадян Російської Федерації.

Російська маніпулятивна пропаганда завчасно спланована, нею вміло координують, добре фінансують. Щоби їй активно протидіяти, то потрібно, як уважають експерти Центру дослідження Росії, враховувати три ключові чинники. Перший – чітко уявляти, про яку територію йдеться. Другий – які меседжі застосовує московська маніпулятивна пропаганда для кожної конкретної аудиторії. Третій – якими інструментами користується російська пропагандистська машина для їхнього поширення.

Керівник Центру досліджень Росії В. Огризко наголошує, що “Кремль “працює” на три цільові аудиторії: Перша – внутрішня російська. Друга – українська, з особливим акцентом на окуповані райони України. Третя – країни ЄС і НАТО. Кожна з аудиторій має свою специфіку і потребує відмінних від інших форм і методів роботи, тобто набору ключових месиджів, форм та способів їх донесення” [44].

Найпотужнішим інструментом маніпулятивної пропаганди в сучасних умовах є підвладні засоби масової інформації, зокрема, телебачення, радіомовлення, інтернет, соціальні мережі. Вони не залишають середньостатичному росіянинові жодних шансів бути психічно здоровою людиною, перекриваючи всі альтернативні джерела інформації. Включення зомбувальної машини відбулося задовго до введення російських військ на територію України. Яскравим аспектом московської пропаганди було і є навіювання тривоги щодо подій на Євромайдані в Києві, Львові, Івано-Франківську та інших великих і малих містах, розповіді про фашистів, які захопили Київ і хочуть заборонити все російське. Здійснивши елементарний аналіз інформації з різних джерел, увімкнувши свідомість, людина може скинути зі своїх очей полуду брехні. “Але цей потік лайна спрямовано на “несвідоме”: він спокійно співіснує та взаємодіє з такими новоутвореннями, як образ вождя та великодержавницький міф, – наголошує психолог із Полтави А. Чернов. – Структуру будь-якого суспільства можна пояснити на прикладі структури людської психіки” [63]. Користуючись психодинамічною моделлю людської психіки, Артем Чернов описав за принципом аналогії психіку російської держави. Цей опис, аналіз став важливим компонентом нашого аналізу російської інформаційно-психологічної війни проти українського суспільства.

Хронологічно першим психічним утворенням є “ід” – це біологічний компонент людської психіки, що діє за принципом задоволення потреб. “ід” є носієм інстинктивної діяльності людини і під час розвитку особистості стає тим самим “несвідомим”. Це поняття пов’язано з ім’ям австрійського вченого З. Фрейда. У межах “ід” паралельно один одно-

му існують два протилежні за змістом інстинкти: перший із них має назву “лібідо”, що відповідає за збереження життя та керує творчими імпульсами; другий – “танатос”, інстинкт смерті та руйнування, який керує всіма деструктивними потягами.

Дослідник підкреслює, що великодержавницький міф послуговується обома інстинктивними утвореннями. “Лібідо” тут використовується як прагнення побудувати “велику та єдину Росію”, а “танатос” допомагає боротися з внутрішніми та зовнішніми ворогами. За якийсь час “Ід” вбирає у себе певну інформацію, формує внутрішній зміст та обростає комплексами й протиріччями. Зміст цих комплексів яскраво виявляє себе у творчості та в мові вождів. Стосовно Російської імперії – це комплекс великої нації, яка повинна об’єднати всі слов’янські народи. Згадайте гімн Радянського Союзу: “Союз нерушимый республик свободных сплотила навеки великая Русь”. Це засвідчують фрази російського керівництва: “Крым – это исконно русская земля”, “возникла историческая необходимость”. Цей психологічний комплекс нав’язували росіянам давно, кожен “новий-старий” вождь був “собирателем земель русских”.

З “танатосом” трохи важче, бо він постійно потребує об’єктів агресії: США, бандерівці, фашисти – тут ціла специфічна зв’язка міфічних символів, які апелюють до колективного “несвідомого”, своєрідного набору містичних мантр: “фашист – ворог, якого потрібно знищити” і “окупант наших земель (Україна – наша земля, на ній фашисти, потрібно звільнити Україну)”; “наші діди перемогли фашистів, тепер – наша черга”.

Колективні міфи існують століттями, це складова етнічної культури, яку будь-яка людина засвоює з молоком матері. У міфах поєднано все: і ставлення до себе як до представника “великої нації”, і переконання у своїй надісторичній місії. Правителі держави – це носії і відтворювачі колективних міфів; вони борються із зовнішніми ворогами, знищують “фашиствующих молодчиков”, будують великі імперії, роблять усе, щоб підтримувати спроможність соціальних міфів. В. Путін – це породження колективного “несвідомого” Російської імперії, носій та втілювач у життя її міфів та легенд. Пересічний росіянин сумує за радянською імперією, він невдоволений тим фактом, що вона розвалилася, вважає такий етап речей несправедливим та готовий терпіти будь-які негаразди, щоб її відновити. Цей приклад А. Чернов пояснює чіткою історичною аналогією. Після закінчення Першої світової війни держави-переможці принизили німців як націю, забрали у них мрію про велику і могутню німецьку імперію. Німець почувався слабим та ображеним, тут з’явилася постать Гітлера, який створив міф про тисячолітній рейх,

запропонував взяти реванш та відновити імперію. Німці відгукнулися на його пропозиції. Те саме зараз відбувається в Російській імперії, приклад того – анексія Абхазії, Осетії, Криму. Це реванш та помста росіян за розпад Радянської імперії, втілення мрії про відновлення двополярного простору, де вони знову – могутня країна, що диктує волю всьому світові.

Розглянувши зміст “несвідомого”, або “ід”, та його інстинктивного наповнення, А. Чернов схарактеризував “его” яке за своєю сутністю – це свідомість людини, те, чим вона себе уявляє. Ця психологічна структура стежить за зовнішнім світом, існує за принципом реальності. “Ід” існує за принципом задоволення. “Его” має свої захисні механізми і намагається вирішувати внутрішньо-особисті конфлікти. Застосовуючи аналогію з державою, можемо зачислити до цієї свідомої структури російську дипломатію, свідому інтелігенцію, громадян, які цікавляться політичним життям країни. “Его” в Росії розколоте, співвідношення розколу – десь 80% на 20%. Більша частина з них – це дипломати, представники російської інтелігенції, які пояснюють агресивну поведінку своєї держави перед світом. Цю захисну реакцію А. Чернов ілюструє таким прикладом: можна щось вкрасти, а потім всім розповідати, що то була колись твоя річ, і ти її просто собі повернув. “Его” шукає можливості задовольнити потяги “ід”: нам хочеться Крим – треба влаштувати референдум про приєднання півострова до Росії, аби хоч якось виправдати свою агресивну поведінку, аби знайти якісь слова пояснення для світової спільноти. Тобто “Ід” просто хоче, а “Его” втілює це бажання в життя [63]. Отже, російська медіакратія ґрунтується на сумі психічних процесів, актів, станів, що зумовлені політико-ідеологічними явищами, під впливом яких перебуває індивід.

Осмислення російсько-українських відносин виявилось вагомою передумовою для лауреата Шевченківської премії А. Кравченка, щоби закликати: “Досить тішити себе ілюзією, що культурний освічений народ тимчасово підпав під вплив злочинної путінської влади, раптом опинився в полоні патологічних людиноненависників. Нічого подібного! Він і не виходив із-під цього впливу. Це не фашизм, який на кілька десятиліть затьмарив країни Європи владою злочинних режимів, чужих своїм народам, країнам, історії, культурі, традиціям. У Росії все інакше” [24].

Російський фашизм, тобто рашизм – явище небезпечніше. У рашизмі аморальна палітра багатша, відпрацьована століттями. Отруйне історичне вариво – московську блекоту” (Т. Шевченко) створили з ініціативи Катерини II. Познайомившись з архівними матеріалами, імператриця

вжахнулась. Виявилось, що у держави, якою вона править, немає своєї історії, а те, що до того так називалося, є збірка примітивних байок. Тому 4 грудня 1783 р. Катерина II підписала указ про створення Комісії для складання записок про давню історію Росії. Замість того, щоб організувати пошук істини, Катерина II та її поплічники вдалися до шахрайства. Головним завданням Комісії було з'єднання історії Московії з історією давньоукраїнської держави Русі=Київської Русі. Отже, народ, якого виховували і виховують на вкраденій у русинів-українців і переписаній історії та великодержавних міфах, ввібрав у себе уявлення про особливу винятковість, благословенну місійність. Звідси маніакальна зосередженість на фальшивій ідеї, понівеченій пристрасті, в жертву яким дозволено приносити все. “Для росіян це служіння, прислужування, самопожертва, приниження і лакейство перед владою, ідея холопства, кріпацтва, рабства, підкреслює А. Кравченко. – Звучить не вельми привабливо, але імперія вже давно навчилася виховувати гордих холуїв і величних лакеїв, які живуть у своєму холуйстві, як риба у воді, а тому його не помічають, змагаючись у своїй величчі [24].

Безперечно, тепер російські владоможці не б'ють батогами на колючні своїх кріпаків. Часи змінюються, все ж таки ХХІ ст.! Проте дещо залишається тривким, таким самим, як і в минулих століттях, що вільно конвертується в атрибути новітніх технологій.

Відповідно до опитування, проведеного Левада-Центром в Москві у березні 2015 р., громадяни Росії вважають її головними ворогами США (73%), ЄС (64%) та Україну (55%). Навпаки, друзями Росії є Білорусь (85%) та Китай (76%); 50% росіян вважають виправданою заяву В. Путіна про можливість застосування ядерної зброї у ході анексії Криму; 49% вважають головним здобутком зовнішньої політики повернення Росії статусу “великої держави”. Цей же Левада-Центр провів опитування у травні 2015 р. й отримав такі результати:

- лише 6% росіян вважають, що “війна на сході України продовжується у зв'язку зі втручанням у конфлікт керівництва Росії, яке підтримує “ДНР” і “ЛНР” своїми військовослужбовцями, озброєнням і військовою технікою”;

- 38% – обрали відповідь: “Нехай навіть в Україні є російські війська і військова техніка, але з урахуванням сформованої міжнародної обстановки заперечувати ці факти – правильна політика для Росії”;

- 56%, тобто кожний другий росіянин, розглядає те, що відбувається на сході України, як агресію Заходу, який підтримує війну на сході України з метою послаблення впливу Росії у світі.

- 63% росіян у березні 2015 р. вважали, що найкращою формою політичного устрою для Росії є радянська система або теперішній режим

Путіна. Лише 11% росіян хотіли б жити у демократичному суспільстві західного зразка.

Результати опитування характеризують певні тенденції у настроях російського суспільства та його загальний стан.

Перше. Громадськість Росії є відірваною від джерел об'єктивної інформації. Такою громадськістю легко маніпулювати і нав'язувати їй потрібну російській владі думку.

Друге. Значна частина російської масової свідомості приймає брехню своїх лідерів як норму. Тобто брехня є прийнятним способом для громадської думки і не є аморальним явищем.

Третє. У російського суспільства чітко сформований і закріплений образ Заходу і західного способу життя як ворожого і неприйнятного для наслідування в Росії.

Тому заміна осіб на верхніх щаблях системи не змінює ситуації в цілому, бо російське суспільство потребує автократичного лідера й автократичної системи як найбільш ментально і психологічно прийнятних для нього" [44].

Аналіз у попередніх розділах цього підручника історичного процесу становлення московсько-російської державності дає підстави повністю погоджуватися з думкою В. Огризка, що окреслені аморально-психологічні настрої суспільства є не лише наслідком багаторічного правління В. Путіна. Насправді йдеться про логічне продовження автократичної системи мислення і поведінки російського суспільства від початку створення Московської держави у XIII ст. Вона увібрала і розвинула деспотичні традиції державного управління Золотої орди, під владою якої перебувала кілька століть. Вони були продовжені в російській, але досягли свого завершення в радянській імперії. Нині Росія робить те, що робила завжди і досить успішно: знищує поточну реальність.

Отже, йдеться про глибоко вкорінені у свідомість російського суспільства антидемократичні суспільні погляди, які впродовж віків мали підтримку його абсолютної більшості. "Сподівання керівників західних країн на можливість перетворення Росії на демократичну правову державу після розвалу СРСР продемонстрували їхню глибоку наївність, незнання історії та банальну політичну короткозорість, – підкреслив В. Огризко. – На превеликий жаль, на неї і сьогодні хворіє значна кількість західних політиків. Так само зрозуміло, що на лікування цієї хвороби потрібен час, здатність до критичного переосмислення своїх попередніх уявлень та правдива інформація про Росію" [44].

Нині потрібне глибоке розуміння, що за руйнування старого світопорядку відповідальна не тільки Росія. "Безумовно, саме її агресія проти

України (а раніше – проти Грузії) стала безпосередньою причиною того, що відбувається, – наголосив Володимир Горбулін. – Проте Захід, зі свого боку, по суті – “вмиваючи руки”, дозволив цьому статися” [5]. Про це дедалі чіткіше говорять і західні ж аналітики, зокрема Пітер Дікінсон у своєму матеріалі для Atlantic Council. Він справедливо зазначає, що більшість західних ЗМІ відразу після російської агресії проти України несподівано “осліпли” стосовно того, хто агресор в українському конфлікті і як мають бути названі окупаційні війська, винаходячи натомість якісь нові слова та словосполучення, єдиний смисл яких – не назвати російську агресію такою [5].

Академік В. Горбулін слушно зазначив, що мусимо розуміти і пам’ятати щодня: Росія в її нинішньому вигляді становить собою загрозу для всіх, хто її оточує [5]. Адже російсько-українська війна – це війна цінностей, цивілізацій, світоглядних орієнтирів. Українці завжди були будівничими – і в матеріальному, і в духовному сенсі, завжди прагнули до волі і незалежності, й нині воюють за свою свободу, соборність, демократію. Російська Федерація веде війну не лише проти України (Пишу ці рядки 18 лютого 2017 р.), а й проти всього західного способу існування. Експерти центру дослідження Росії вважають, що метою російської маніпулятивної пропагандистської війни є: *щодо України*: дестабілізувати політичну систему, послабити проєвропейські настрої українців і розколоти їх; *щодо Заходу*: подати вигідну собі інформацію, а, по суті, дезінформацію, про Крим та агресію на сході України, розколоти єдність ЄС і НАТО; *щодо самої Росії*: ізолювати суспільство від правдивої інформації, забезпечити максимальну підтримку режиму Путіна.

Російський історик і політолог В. Соловей назвав головні складові маніпулятивної пропаганди проти України, Заходу і громадян Росії: *перша* – державний контроль над основними засобами масової інформації; *друга* – високий професіоналізм російських медійників. Можна дорікати, ненавидіти їх з позиції моральних принципів, але насправді вони – професіонали високого рівня; *третья* – російське політичне керівництво засвоїло уроки із п’ятиденної війни за Південну Осетію, коли, за загальним визнанням, Росія війну виграла, але програла на інформаційно-пропагандистському полі [50]. Для загарбницької війни проти України в Росії відпрацьовано систему ідеологічних кліше, які застосовуються залежно від обставин, що виникають, та цільових аудиторій, на які вони спрямовані. Зокрема, В. Огризко назвав такі:

- російська національна меншина зазнає гонінь та переслідувань як в Україні, так і західних країнах;

- Захід вважає Росію ворогом і прагне обмежити її вплив на міжнародній арені;
- США та інші західні країни були організаторами кольорових революцій у кількох пострадянських країнах, які мали антиросійську спрямованість;
- Росія як “велика держава” має “право” на свою сферу впливу. Такою “об’єктивною” сферою впливу для Росії є пострадянський простір;
- Росія є оплотом боротьби із сучасним фашизмом. Усе, що маркується як антирадянське та антиросійське, є фашизм;
- західний індивідуалізм є згубним. Колективна форма суспільної свідомості відповідає традиційним уявленням росіян;
- російська православна віра є єдино правильною. Мораль на Заході перебуває у стадії занепаду. Європа стає Гейропоєю;
- “русский мир” – це альтернатива Гейропі [44].

Отже, нинішню гібридну війну, яку розв’язала Російська Федерація проти України, психологічно обумовлювали, обґрунтовували, насамперед в головах людей. За винятком окремих острівців українського інформаційного простору у Криму, на Сході і Півдні України не було. У 2011 р. керівник неурядової організації “Донецький інститут інформації” О. Мацука опублікував у “Журналісті України” лист, у якому, роздумуючи про свободу слова, зазначив, що ця проблема для Донецька неактуальна, бо “99% місцевих ЗМІ контролюються регіональною владою і партією регіонів, чії представники мають або безпосереднє, або опосередковане відношення до редакцій [37, с. 11]. Сповідуючи під жорстким тиском партії регіонів її промосковські ідеологічні постулати, більшість донецьких ЗМІ нейтрально або відчужено ставилися до українських національних інтересів. Дехто із журналістів займав відверто антиукраїнську позицію, сприяв утвердженню особливої форми російської свідомості в українців, яка вбирає в себе малоросійство, манкурство, хохлуйство, яничарство та інші аморальні якості.

У квітневому числі за 2014 рік “Журналіст України” опублікував щире звернення головного редактора цього журналу В. Черемних під назвою “Моим друзям на Востоке”. З болем у серці вона констатувала, що більше ніж за 20 років її регіон не позбавився психології “совка”, не скинув із себе кайданів минулого, а сталося так насамперед тому, що місцеві бізнес-еліти жили і живуть за принципом “Хоч день – зате мое!”. “І сьогодні (мова про лютий–березень 2014 р. – В. Л.), не сумніваюсь, – зазначила В. Черемних, – всі проросійські істеричні мітинги і проголошення власних республік у складі Росії тишком-нишком

підтримують і фінансують представники бізнес-еліт тільки для того, щоби побільше виторгувати у центральної влади” [62, с. 3]. Вона оцінювала, яке місце в цих складних суспільно-політичних процесах займали її колеги-журналісти, редактори. Проаналізувавши десятки журналістських матеріалів, автор наголосила: “Не ображайтесь, колеги, але скажу відверто – не найкраще”. Адже ні критичні стріли, ні навіть аналітичні мікроскопи на сторінках більшості обласних і районних газет не націлені на дії місцевої влади і місцевого великого бізнесу. Насправді є про що поговорити і подумати місцевій громаді! Не ховати голову в пісок, а подивитися правді в очі: вугілля – дотаційне, тільки багатомільярдні щорічні дотації чомусь вичерпуються, не дійшовши до шахтарів. Металургія безнадійно відстала від світових стандартів. Навіть машинобудування застило на місці, альтернативні галузі для зайнятості населення не розвивають тощо. “Але глибокого аналізу місцевих проблем дуже не вистачає. У багатьох публікаціях просто цитують місцевих нуворишів або начальників, які, зрозуміло, себе не критикують. Відомо, що весь схід країни трясло від чуток про можливі наїзди бЕндерівців. Газети описують мітинги, цитують виступи. Наприклад, таке: “Ці столичні загарбники повинні знати, який пам’ятник стоїть на в’їзді у наше місто – легендарному Макару Мазаю. В роки фашистської окупації він відмовився співробітничати з німцями”. У матеріалах переважає описовість, нема навіть спроби аналізу. Де учасники мітингів бачили фашистів? Хто їм про це розповів? Виникає запитання: яка мета подібних звітів? До речі, вчора кричали про фашистів із заходу, а хто сьогодні захопив облдержадміністрацію, управління СБУ? Борці з міфічними фашистами? І кого повинен боятися Донбас?

Навіщо, приміром, друкувати у місцевій газеті великий матеріал “Семь мартовских тезисов Путина”? Побіжно сказане у врізці “хоч і не безперечних тверджень Путіна” не рятує ситуації. Якщо зіставити дві великих світлини на сусідніх сторінках – безпритульних українських десантників та рукостискання усміхненого Путіна і кримських правителів, створюється гнітюче враження. Може це відповідає стандартам журналістики: об’єктивність, баланс думок, але не відчувається глибокого розуміння ситуації” [62, с. 11].

“Телекритика” впродовж 2014 р. за підтримки USAID, наданої через “Інтерньюз Нетворк”, здійснювала моніторинг російських ЗМІ, а також моніторинг впливів російської маніпулятивної пропаганди на інформаційний простір України. За результатами моніторингу опубліковано узагальнений звіт “Сутінки російської журналістики. Пропаганда – 2014”. Усі моніторинги можна прочитати на сайті MediaSapiens у рубриках “Російські ЗМІ”, “Пропаганда та впливи”.

Ми привертаємо увагу до таких аспектів дослідження. Моніторинг “Телекритики” виявив сліди російської маніпулятивної пропаганди в “Комсомольской правде в Украине”, “Аргументах і фактах”, “112 каналі”, холдингу “Вести” та ін. Під час парламентських виборів деякі ЗМІ (приміром, телеканал “Інтер”, газета “Сегодня”) були платформою “Опозиційного блоку”, який мав виражену проросійську риторичку. Значний відсоток ефірного часу центральних телеканалів займав медіапродукт російського виробництва, який був насичений зарядом маніпулятивної пропаганди.

Ключову роль у розпаленні ненависті та ескалації насильства впродовж зими-весни 2014 р. відігравали соціальні мережі. На самому початку російської операції (грудень 2013 р.) було створено численні групи в соцмережах (передусім у “ВКонтакте”), присвячені ідеям Антимайдану в різних форматах. Спочатку значна кількість дописувачів мала “прописку” в російських містах, у лютому – березні 2014 р. серед дописувачів з’явилося багато юзерів із Криму, що свідчить про активне залучення місцевого населення до інформаційної війни на боці Росії. Проте з березня кількість членів груп та дописувачів збільшилася завдяки населенню безпосередньо східних та південних областей, що є природним наслідком ескалації напруженості та залучення до конфлікту більшої кількості людей.

У соцмережах і тепер поширюються великі обсяги недостовірної (фейкової) інформації: неперевірені “фотофакти”, “відео очевидців”, “коментарі учасників” тощо. Загалом через соцмережі поширюються ті самі міфи й стереотипи, які створює російська маніпулятивна пропаганда; також культивується емоційний стан тривоги, постійної готовності до захисної агресії.

Місцеві медіа в Донецькій, Луганській, Одеській, Харківській областях відігравали певну роль стосовно підтримки маніпулятивної російської пропаганди, але під час зимових подій в Києві 2014 р. й початку російсько-української війни більшість місцевих ЗМІ намагалася зайняти обтічну позицію. Зокрема, низка донецьких ЗМІ називали місцевих проросійських бойовиків “ополченням” та “проросійськими активістами”, а назву “Донецька народна республіка” намагалися писати в лапках (“Дружковка на ладонях” “Вечерний Донецк”). Іноді в одній статті можна було знайти позитивні оцінки як дій українського уряду, так і дій сепаратистів.

Логіка зрозуміла: коли в самому суспільстві не було однозначного ставлення до перспектив примусової інтеграції в Росію, місцеві ЗМІ намагалися поставити себе понад війною, щоб не втратити аудиторії.

Вагомішим є інший чинник: самі бізнесові та політичні еліти, які мали чи не вирішальний вплив на медійний дискурс у регіонах, вагалися й чекали, звідки подує вітер. Тож на Донеччині, де ці еліти одразу визначилися, місцеві ЗМІ також зайняли проросійську позицію і вплилися у маніпулятивну пропаганду “радіоактивного попелу”, в той час, як на Харківщині все відбулося навпаки.

Низка місцевих ЗМІ одразу зайняли проукраїнську позицію й однозначно засудили сепаратизм. Це – луганський телеканал “Ірта”, донецькі газети “Донбасс” і “Сегодня”, харківські “Медіапорт” та АТН, одеська “Думская.нет” та інші. До цих ресурсів варто додати ЗМІ, місцеві громадські організації (“Восточный Вариант” та “Политика 2.0” в Луганську, “Новости Донбасса” в Донецьку).

Водночас низка ЗМІ, які контролювали проросійські бізнесмени та політики (луганські ЛОТ, “Схід.Інфо”, “ХХІ Век” та “0642”, газета Донецької обласної ради “Жизнь” та інтернет-сайт “Комитет”, одеський “Таймер”), так само однозначно висловили підтримку ідеям федералізму та навіть сепаратизму, засуджували “війну проти власного народу” та давали схвальну оцінку діям Росії. Саме в цих медіа був найбільш відчутний вплив міфів і стереотипів, які поширюються російською маніпулятивною пропагандою [64].

Доречно згадати професора Ноама (Аврама) Хомського (Чомські) із США, батько якого – Вільям народився і виріс в Україні. Ноам Хомський видав книжку “Десять стратегій маніпуляцій у ЗМІ” [46]. Системне осмислення діяльності ЗМІ в Україні відкриває способи промивання мізків громадян: “відволікати увагу на другорядне”; “самим створювати проблему і самим заходитися її вирішувати”; “привчати до негараздів поступово”; “відтермінувати виконання і подарувати надію”; (обіцянки В. Януковича: “Почую кожного”; “Ваша думка важлива”, “Вашу думку враховано”, “Проблему буде вирішено”, “Жити стане краще вже сьогодні”, “Курс на євроінтеграцію незмінний”), “звертатися до суспільства, як до дітей” (ми уже діти Януковича, а він наш батько). Згадаймо, що були дідусь Ленін, батько Сталін, які знищили десятки мільйонів українців. Наступні способи маніпулювання свідомістю: “породжувати емоції, але перешкоджати думкам”, “захоплюватися посередністю”, “підсилювати відчуття власної провини”, “знати про людей більше, ніж вони самі про себе знають”, “тримати в неугті й культивувати сірість”. Цю мету здійснював міністр Табачник своїми реформами в освіті, змінюючи шкільні програми на догоду Москві, під гаслами оптимізації (насправді – уніфікації в російсько-імперському дусі) закривав українські школи на Сході і Півдні України.

За кожною із десяти зазначених стратегій маніпуляцій у ЗМІ криється глибокий зміст. В Україні цей зміст був спрямований на те, щоби відволікти українців від власного осмислення того, що відбувається у світі та в Україні. Філософія українського центристського мислення полягає в тому, щоби на все, що відбувається у світі та в Україні, не лише дивитися, а й бачити українськими очима, діяти з позицій інтересів України, родини, людини. Однак тривалий час в медіапросторі України простежується потужний антиукраїнський вплив інформаційної політики Росії. Приміром, “не могло бути в Україні іншого телебачення, якщо українській владі було начхати на свою державу. Вся наша влада, передовсім, вирішувала свої вузькопартійні, кланово-олігархічні інтереси, – наголошує ведучий “5-го каналу”, В. Гайдукевич. – Питання формування і показу національних українських сенсів, розумної, просвітницької пропаганди українськості, перспектив сильної держави ніколи не хвилювало керівників країни, а відтак такого завдання не було перед керівниками телебачення [35].

Головний редактор каналу “Культура”, відома телеведуча Т. Бойко у червні 2014 р. з боєм у сердці говорила: “Мене сьогодні просто вбиває, коли в українські ток-шоу запрошують сепаратистів. Наразі вже очевидно: хто наш, а хто – не наш. Росія поливає Україну брудом. Бреше так, що погано робиться. Найвище керівництво їхньої країни відверто бреше. Журналісти це транслюють. А наші, так звані плюралісти, запрошують на ток-шоу Єфремова, Шуфрича та інших регіоналів з комуністами, які продовжують поширювати дезінформацію. В умовах війни говорити про якийсь “баланс думок” не можна. Знаєте, коли я чую, як на Донбасі кричать: “Росія! Росія!”, мені відверто шкода цих людей. Вони ж не знають, хто вони, в якій країні живуть, яка її історія... І в цьому заслуга медійників, зокрема їхнього “балансу думок” під час війни” [30]. Таких персонажів як Шуфрич, Єфремов, Левченко, Олійник, Королевська, Симоненко, Мартинюк, Лук’янов знають усі, а світлих людей з “Небесної Сотні” ми вперше побачили на екранах... мертвими. Отже, це питання інформаційної гігієни, а не свободи слова. Журналісти мають усвідомлювати, що українське суспільство страждає від посттравматичного синдрому. Тому потрібно не маніпулювати фактами, а у своїй роботі виходити з цінностей, що близькі українцям, які хочуть жити у правовій, демократичній, соборній, незалежній, багатій Україні, бачити її гідною частиною європейського співтовариства. На жаль, у багатьох журналістів нема україноцентристського почуття і національно-патріотичного переконання.

Ведучий “Експресу ТБ” О. Голубов поділив журналістів на *три категорії*. Частина є вкрай легковажними та недалекими, і ними легко

маніпулювати без необхідності “стимулювати” матеріально. Ці люди можуть виправдовувати запрошення Царьова у студію тим, що журналіст має подавати думки всіх сторін конфлікту. Про той факт, що брехню бажано спростовувати, згадують не всі. Друга категорія достатньо розумна, але й достатньо безпринципна, аби свідомо закривати очі на порушення усіх етичних і професійних стандартів, якщо це допомагає просуватися кар’єрними сходами або отримувати матеріальну вигоду. Третя категорія, найменш чисельна, – це люди, які свідомо дбають про наслідки поширення недостовірної інформації [4].

У статті “Антиукраїнська інформаційна агресія в телерадіопросторі Росії та України” (2014) ми зазначали, що, на щастя, ситуація в інформаційному просторі України, хоч повільно, але позитивно змінюється. Є телеканали, радіостанції, газети, працівники яких усвідомлюють національну відповідальність в епоху кризи світового порядку, коли російська агресія загрожує не лише Україні. Щоб вистояти, треба максимально консолідувати всі проукраїнські сили, всіх, для кого Україна – своя держава, своя Батьківщина є найголовнішою морально-духовною, національною цінністю. Всі журналісти України зобов’язані самовизначитися у цьому суспільно-політичному процесі [27, с. 19].

Тому енергію журналістів потрібно спрямовувати в українсько-центричне русло націє- і державотворення. “Після першого Майдану 10 років проминуло, але жодних інформаційних висновків зроблено не було, – підкреслювала Лариса Івшина. – Зараз буде або реальний прорив до стандартів людської та професійної поведінки, або дуже погані результати! Не треба забувати про могутнього гравця (Російську Федерацію. – В. Л.), який має особливий інтерес у тому, щоб ми провалилися зі своїм сценарієм націотворення і державотворення” [20].

Давнішнє, віковичне українсько-російське протистояння, яке з перших днів Незалежності тривало на підкилимному рівні, тепер яскраво оголилося. У цьому, на думку філософа Ю. Лободи, і полягає філософія російсько-української війни. Московська агресія у формі терору відбувається під прикриттям соціального бунту, спровокованого безжалісною експлуатацією олігархів і владоможців. На Донбасі українській державницькій ідеології протистоїть люмпенізований елемент, який користується ерзац-ідеологією, фейковою, породженням якої є оці-от ДНР, ЛНР. Паростків цієї ідеології в українському суспільстві не було ніколи, це штучне утворення. Звичайно, існувала певна ідеологічна фронда до Української держави, але вона ніколи не передбачала застосування зброї й утворення ерзац-держав. Цю фейкову ідеологію придумала для Донбасу Росія і дуже активно її експлуатує, а враже-

ний алкоголем, наркотиками безробітний і криміналізований Донбас, розчавлений соціально-економічними проблемами, напрочуд легко її сприймає: зі зброєю в руках криміналізований люмпен почувається вершителям доль, що досі був ніким, а став усім [2].

Ще і ще наголошуємо, що нині відбувається війна цінностей, світоглядних орієнтирів. Українці завжди були будівничими – і в матеріальному, і в духовному сенсі. На їхньому креативі, згадаймо історію, поставала і Російська, і Радянська імперії, а Росія завжди була споживачем, часто агресивним, який загарбував і паразитував, із того й жив. “Війною Росія показала своє справжнє ставлення до України – агресивно-вороже. І в цьому, я б сказав, конструктив цієї війни, – наголошує філософ Ю. Лобода. – Для українців вона певний момент істини. Українці побачили справжню природу російської “братньої допомоги”. А війна ідей і цінностей з Росією не закінчиться ніколи. Принаймні доти, поки й Росія не зробить новий цивілізаційний вибір” [2].

Працівники ЗМІ покликані не лише оперативню, об’єктивну, правдиво інформувати про факти, події, явища, а й ставити перед собою вищу мету – своїми матеріалами допомагати утверджувати у свідомості громадян українські національно-патріотичні переконання, протиставити монстру Росії образ успішної європейської України. Саме тому журналісти повинні бути чесними професіоналами. Читачі, глядачі, слухачі чекають серйозної аналітики, а не пустопорожньої балаканини. Морально-духовний журналістський професіоналізм, громадянська позиція ґрунтуються на глибоких знаннях правдивої історії, української мови, літератури, мистецтва, національних звичаїв, традицій.

На жаль, навіть серед журналістів можна почути: важко визначити, чия правда правдивіша, адже скільки людей, стільки й правд. Хоч майже аксіома, що тлумачення слова “правда” органічно вбирає в себе категорію істини та етичну категорію справедливості. Однак і в умовах нинішньої військової агресії неототалітарної Росії проти України нав’язується постмодерна парадигма, де саму спробу розрізнення добра і зла трактують, як щось “примітивне”. За словами знаного французького мислителя Ф. Гваттарі, “все годиться, все прийнятно”.

Публіцист С. Грабовський, осмислюючи філософію постмодернізму, наголошує, що в сенсі власне етики та моралі культура постмодернізму відмовляється від унормування рамок будь-яких типів поведінки, ґрунтується на дискурсивному плюралізмі, на варіабельності раціональностей, що призводить до відкидання ціннісного пріоритету про істинне і хибне, прийнятне і неприйнятне, до ігнорування “моральних центрів” не тільки в нормативному, а і в ціннісному значенні. Це яскраво очевидно в антиукраїнській ідеології та політиці.

“Всі колишні центри тяжіння, утворені національними державами, партіями, професіями, інституціями та історичними традиціями, втрачають свою силу” [7], – зазначає Ж.-Ф. Ліотар. Сповідуючи постмодерний культурний контекст, в якому сплелися радикально різні, але при тому цілковито рівноправні світоглядні парадигми, ідеологи “русского мира” заповзято нав’язують постмодерні постулати в Росії, Україні та Європі, тобто сприймайте нашу правду, адже, мовляв, всі правди рівнозначні, рівноправні, прийнятні; українська національна ідея суверенного державотворення – це релікт старої доби, нав’язаний ворожими силами проти централізованої російської держави. Мовляв, українська держава – це штучне утворення, це – помилка історії, тому її треба виправляти – повернути Україну у лоно російської імперії. Для цього, за світоглядною парадигмою постмодернізму, яку путінські російські раписти переплели зі сталінською і гітлерівською антинародною ідеологією і політикою людиновбивства, “все годиться, все прийнятно” [7].

У контексті журналістської діяльності така філософія постмодернізму призводить до пропаганди найпаскудніших ідей та вчинків, до апології державної зради і замишування насильством, до заперечення національних прав українців і загравання з “руським миром”. “Виявилось, – пише С. Грабовський, – що правда вбивці й правда жертви, правда наглядача концтабору і правда в’язня, правда генерала Пукача і правда журналіста Гонгадзе, правда злодія і правда обкраденого, правда зажерливого ВІПа і правда голодної пенсіонерки, правда цензора і правда автора понищеного тексту – всі вони однакові, всі рівноправні” [7]. З постмодерних ідей випливає, що журналістика не має нести людям правду, а бути лише ретранслятором хаосу. Потрібно глибоко усвідомлювати справжню морально-психологічну місію журналістики, розуміти, що головною гуманітарною зброєю засобів масової інформації є правда.

Тому на факультеті журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка приділяють значну увагу методології і методиці осмислення студентами інформаційно-психологічної і військової агресії Російської Федерації проти України.

Під час вивчення предмету “Психологія мас-медіа”, який читав автор цих рядків, студенти другого курсу у 2014 р. писали коментарі-роздуми про думу-казку “Ось та Ась” С. Васильченка, яка написана майже 100 років тому, але безпосередньо проектується на сьогоднішні реалії. Деякі зі студентських творчих робіт і пропоную увазі читачів підручника.

Назарій Наконечний: Прочитавши думу-казку С. Васильченка “Ось та Ась”, я одразу ж зрозумів, чому нам потрібно було проаналізувати

саме цей текст. Він ідеально змальовує картину ставлення Росії до України і картина ця залишається незмінною віддавна.

Якщо говорити конкретніше, то жителі нашої держави живуть винятково боротьбою: за виживання і проти Росії. Боротьба за життя – це звичний процес у будь-якій державі, але в нас він проходить, як ніде інде, важко і нестерпно. Чому так? Певною мірою тому, що ми були частиною Радянського Союзу. І знову тут у всьому винна Москва. Що би хто не казав, але “совок” – це життя в черзі до утопії. Сьогодні ми повинні будувати все з нуля через ці ідеї. У СРСР не було ні демократії, ні свободи слова. Тільки диктатори, які час від часу мінялись. Сучасна Білорусь – найкращий приклад такого способу правління. У чому ж винна Москва? У тому, що використовувала Україну і її мешканців для власної вигоди. Я впевнений, що соціалістичні республіки могли б існувати і сьогодні, якщо би вони стали справді незалежними державами соцтабору. Проте офіційна Москва цього не хотіла. Їй було вигідно всіх тримати під собою. Іронічно, що верхівка комуністичної партії вже тоді була готова на все заради грошей і влади.

І що ж ми маємо тепер? Нині наші хлопці змушені воювати тільки тому, що знову ж таки офіційна Москва хоче повернути нас у сферу свого впливу. Тепер, звісно, під іншим приводом, але мета, засоби і методи ті самі, що і століття тому. Історія циклічна. Тоді вони прийшли з війною, загарбали нашу територію, примусово встановили свою владу, добили весь спротив голодоморами та іншими жорстокими методами. Вони й створили соціалістичну українську націю, коріння якої і досі не дає спокійно нам з Вами спати. Хоча тепер все дещо хитріше – Янукович і був владою, встановленою недалеким закордонням. Він спокійно витягував з наших кишень гроші, частину брав собі, частину роздавав потрібним людям, а ще частину віддавав тому, хто дав йому владу. Іронія в тому, що цей факт тільки підтверджує судження про те, що влада була йому дана не народом. Так все і працювало. До Революції Гідності. Очевидно, що Путін не сподівався на такий український вибух, тому й розв’язав братовбивчу війну. Хоч я особисто росіян братами не вважаю, але все одно поважаю цю думку, бо для безлічі українців з різних причин вона прийнятна.

Стосовно “руського братерства” можу сказати, що це повна дурня. Це ще один привід нам об’єднуватись з ними, причому роздутий ні з чого. Вся наша братерськість – пустий звук. Для того щоб створити щось хороше, потрібно забути все погане. Тому поки ми не забудемо спільне минуле і не почнемо поважати своє, нічого путнього не буде. Можливо, я так вважаю тому, що я галичанин, і мої предки були при-

гноблені іншою територіальною структурою – Польщею. Я, наприклад, не вважаю поляків братами. Я їх поважаю за їхню позицію в сучасній геополітичній грі, але поки вони офіційно не визнають наших героїв, я не зможу визнати їх навіть зведеними братами. Я, звісно, розумію, що Хмельницький і Шухевич для них є ворогами, але можна зрозуміти, що для нас вони – герої. Сьогодні також вирує абсолютно недоречна думка про унікальну автентичність галичан, що ми зовсім інші й нас мало що пов'язує зі східняками. На мою думку, це не так. Бо так усі галичани автоматично відмовляться від загальноукраїнської історії, втім числі від нашої гордості і перлини – козацтва. У нас спільне минуле, яке знову ж таки, як і, до речі, герої казки “Ось та Ась” – в кінці повинні розійтись. Діти Ося під впливом Ася теж почали розмовляти російською і поводитись як кацапи, але в кінці вони таки відчули серцем, що для них рідне. Сьогодні простежується подібна ситуація. Жителі сходу також формують новий – всеукраїнський патріотизм.

С. Васильченко наділяє Ося рисами, характерними, на його думку, всьому українському народу, – він дуже добрий, гостинний і довірливий. Далі автор також описує і його красиву хату. Це сама Україна – гарна, біла. Москаля Ася автор не описує, бо з його мови і манер все і так видно – він жадібний, хитрий, підступний і корисливий. Це от народ російський. Таким бачить його автор, а далі події розвиваються так, як і в справжніх міждержавних стосунках. Ась під приводом могутності і високості самої його національності – москальської – змушує Ося як звичайного приниженого хохла йому поклонятись. Змусивши Ося прийняти присягу, Ась маніпулює ним, як тільки йому хочеться. Тут варто також провести паралель – ідеться про угоду 1654 р., яку Хмельницький уклав з Московським царством. Багато істориків вважають, що саме ця подія зробила нас “молодшим братом”. Я теж погоджуюсь із цією думкою, ба більше – сам Хмельницький це зрозумів, та було вже пізно. Його помилки так ніхто не виправив і до сьогодні. Москалі свою частину угоди порушили одразу ж у 1656 р., підписавши з Річчю Посполитою перемир'я, яке згодом отримало назву “Вічний мир”. Далі автор вигадує символічну цифру – 107 років. Саме на стільки Ась змусив Ося іти бурлакувати, та ще й із зав'язаними очима і без можливості розмовляти. На щастя, добрі люди йому допомогли. Тут автор, можливо, має на увазі держав-союзників України. Хоч, судячи з того, що зараз відбувається, я цієї думки не поділяю. У моєму варіанті Ось, пройшовши шлях не в 107, а в 358 років, самотужки виходить з цієї ситуації і повертається додому загартованим, бо ж сталь кується тільки у вогні. Але автор вирішив

інакше. Ась зустрічає знесиленого Ося, який повернувся додому. Він не допомагає нічим, тільки добре підлабузнюється, споює і переконує в тому, що йому скоро померати. І коли Ось засинає, його недруг вирішує його поховати живцем. Це щось схоже до ситуації, коли Янукович був президентом. Як не прикро про це писати, але для москвитів важливо, щоби українці духовно повимирали.

Кульмінаційний момент – до Ося прилітає його Доля, яка тривожно розповідає про те, що не для того вона до нього линула, щоб він тут зараз помер. Ця Доля, на мою думку, це наша надія, наше майбутнє. Вона помирає останньою. Вона завжди повинна жити в наших серцях. А далі – хепі енд. Ось розуміє, що його обдурили, починає голосити і казати Асю все, що він про нього думає. Тут і діти його спам'ятались і почали Ася з хати проганяти і бити. Говорячи про дітей, варто згадати біблійську притчу про блудного сина. А стосовно відродження й осяяння Ося, то автор зробив свій щасливий прогноз та побажання для нас, щоб ми все таки ставали з колін і відбудовували те, що було втрачене однією помилкою.

Український народ за 2014 р. якісно змінився. Ми стали згуртованішими, соціалізувались, почали бачити брехню і навчились шукати правдиву інформацію. Це шлях до того громадянського суспільства, яке творимо, утверджуємо.

Ворог наш сильний, але цілком переможний. Все залежить від нас – переможемо самих себе, тоді з гідністю очистимо засмічене московською ідеологією суспільство, а тоді перемога в АТО не змусить на себе чекати. Степан Васильченко у своїй думі-казці показав, яким є український народ, і натякнув на негайні зміни. Прислухаймося до поради великого Українця!

Тетяна Русінкевич: “Ось” та “Ась” – це пряма проекція на взаємини України та Росії. Впустили ми у свою хату зайду, а той собі розгосподарювався. Ми ж, наївні та сліпі, не побачили очевидного – наміри у брата-чужинця явно лихі. Підкорялися, слухалися, вірили. Аж поки він не надумав поховати нас. Поховати цілу націю – самодостатню, з тисячолітньою історією та неповторною культурою!

“Братній народ” – словосполучення підступне та двоєке. Росіяни визнають, що ми ніби і народ (і на тому спасибі), але у цій формулі криється ретельно сконструйований міф: українці та росіяни – брати, себто один народ, що має єдину матінку Росію, в якій і має жити. Хитра фраза. Нею та ще десятками інших, такого ж ґатунку сформульованих ідей, задурювали голову як українцям, так і росіянам віками. Нині вже цілком очевидно, що братерство України та Росії – обман, за який не

раз ми дорого платили. Згадаймо В. Винниченка – людину, що вірила обіцянкам Москви, мовляв, брат на брата руку не підніме, навіщо ж нам власна армія? Результат був плачевний, та висновки ми донедавна так і не зробили.

Старшинство Росії – поняття штучне та абсурдне. Як же так може називати себе країна, що насправді пізніше утворилася, аніж “молодший брат”? У природі такого немає. Але, виходить, в Росії все “неможливе можливе”. Що ж дозволило так перекрутити історію і зробити українців “вічно ембріонною” нацією (з листа В. Стуса)? Причина проста: Росія вкрала в “молодшого брата” добрий шмат історії. Втілювався цей план Росії століттями. Тому нині нам насамперед треба усвідомити себе як націю з тисячолітньою історією, згадати, що саме “Заліські землі” (які згодом стали ядром Московії) були приєднані до Київської Русі, а не навпаки. Україна – це пряма спадкоємиця прадавньої держави Русь. Нашому суспільству варто покінчити з підсвідомим самопоїданням, ніби Росія успадкувала державотворчу традицію, а ми – тільки всі види Руїни. Досить скиглити, жалітися, виправдовуватися. Кажуть, велике минуле зобов’язує до великих вчинків. Нині ми, як на мене, відновлюємо історичну справедливість, адже лише “у вогні перетоплюється залізо у сталь, у боротьбі перетворюється народ у націю” (Є. Коновалець). Ми маємо прийняти свою велику місію, усвідомити відповідальність за багату культурну та духовну спадщину, націоналізувати нашу історію. Бо, якби всі українці та росіяни вчили історію, ніхто б не смів говорити про “братерство” двох “руських народностей”. Факти доводять швидше про геть протилежні вектори руху, цінності, погляди, традиції, ментальності.

У 1169 р. Андрій Боголюбський руйнує, спалює Київ та вивозить Вишгородську (тепер Владімірську) ікону. Тобто він чинить страшний злочин: грабує свою домівку та краде головну святиню. Для українця архетипи рідного дому, Матері Божої, поваги та любові до отчого, сокровенного та рідного – надзвичайно важливі. Однак у Росії Боголюбський – канонізований святий. За які такі заслуги йому поклоняються люди? Взагалі, практика зачислити до лику святих різних державних діячів, на мою думку, неправильна. Хто-хто, а вони точно не безгрішні. Цей приклад яскраво ілюструє ціннісний розкол між Україною та Росією: що для нас неприйнятно – для них цілком нормально.

Ті, хто помпезно відзначають всякі там -річчя з дня “воз’єднання” України з Росією, – несусвітні дурні. Це не було ніяким споконвічним прагненням українців, так склалися обставини. Не було в нас союзників, які б допомогли. А тут “брат” простягає свою руку, “брат”

з такою ж вірою, подібною мовою, ще й сусід. З ким Хмельницькому було об'єднуватися? З Річчю Посполитою, проти якої й воював, чи з Туреччиною, що грабувала українські землі? Вибір невеликий. Та чи допомогла нам Московія? Такої помочі й ворогу не побажаєш. Катерина II переписала нашу історію: великій-бо імперії потрібна була велика історія, яку вони успішно переписували на імперський лад.

Говорити про злодіяння Росії проти України можна багато (у них я не звинувачую весь народ). Не секрет, що не лише нестача ресурсів була причиною великих програшів українців. Вагому роль тут зіграв (чи й досі відіграє) розбрат. Ключовим у цьому плані для сучасності є злощасне ХХ ст. "Геть від Москви!" – проголосив тоді Микола Хвильовий. Росія вимагала надмірної, аж до неприродності, близькості з Московією. Близькості, яка була і є постійним джерелом небезпеки. Адже це ми потрібні Росії, а не вона нам. Бо чому вона так вперто не хоче випускати нас зі своїх лещат? Це, вочевидь, підірве її імперський інстинкт. Щоби залучити на свій бік трохи прихильників, СРСР вирішує змінити, якщо не вдасться, – то замінити українців на їхній же землі. Українофобію зробили модною, ідентифікувати себе українцем було вкрай небезпечно. Когось знищували, когось купували. В результаті – ми втратили відчуття єдності. Тому лінія розколу проходить між тими, хто прийняв свою історію, і тими, хто злякався чи продався.

Європа тільки відкриває для себе нашу Україну на мапі світу, та й досі не знає, що Московія вкрала нашу давню назву та історію. Звісно, велика частка провини за таку ситуацію лежить на плечах сучасних політиків, що не приділяли належної уваги "окультуренню" народу (особливо східняків), популяризації нашої історії, мови, традицій. Та зараз пізно махати кулаками, адже інформаційна війна перенеслася у фізичну агресію, що, як на мене, є великою помилкою Росії. Правда, маніпулятивно-пропагандистська машина в нашого північного сусіда працює централізовано, віддавна, і не вперше застосовується, до того ж впевнено діє навіть на території України. У цьому плані ми уступаємо Росії. Вироблення власного якісного інформаційного продукту нині є на пульсі часу. Дивно, що росіяни так покійно ковтають брехню Кисельова і т.п. Думалося, що Інтернет дорівнюватиме кінцю пропаганді. Ба ні! Він зробив її ще легшою. Тому зараз наші журналісти мають розвінчувати брехню, поширювати інформацію про те, як працюють російські медіа. І що найважливіше – вони повинні робити це російською, англійською та іншими мовами. Правда – головна наша зброя.

Одвічне питання: хто винен у нелегкому становищі нашої країни? Спихати все тільки на Росію, звісно, неправильно. Винні і ми, і світ, і

Путін, ясна річ. Виліпили собі мультиплікат нації, що стоїть на колінах, і “мовчки чухає чуби”. Та останні події свідчать, що ми змінюємося, ми вже інші. Моє покоління, зрештою, – це покоління вільних людей. Мені не треба вставати з колін – бо на них і не стояла. Росія ж прагне нас приборкати: та відпусти, відчепися, залиш нас у спокої! Віками мордує і нищить нашу націю, так і не побудувавши свою, ще й при цьому називає нас “братом”, як ото Ась з Осем. Навіщо нам така турбота! Ти росіянин? А що таке росіянин – це якийсь етнос, єдиний народ? Варто б призадуматися. Тільки позбувшись старих міфів та лжеконструкцій на кшталт “Третього Рима” чи “Русского мира”, північний сусід зможе повернутися (чи то пак навернутися) до демократії. Так, Путін боїться справжніх реформ, що у випадку з Росією часто закінчувалися її розпадом. Але зміни неминучі, їх відтягування може бути ще небезпечнішим. Постійно мати ворога, щоби лиш про нього говорити і з ним боротися, незважаючи на власні проблеми, – це не вихід.

Знаєте, пора нам виганяти любого “братика” Ася, щось він засидівся в гостях. Видно, забув, що це не його дім, не його господарство, що взагалі він нам ніякий не брат. Випровадив Ось безсоромного москаля з хати – і зажив гарно та затишно. Дай Боже такої кінцівки й у теперішній ситуації!

Іван Бобов: У центрі подій два персонажі – добродушний, легковажний українець Ось та лицемірний, зрадливий москаль Ась. Оскільки казка написана з боку пригніченого українського народу московською імперською політикою, то і душевна палітра москалика Ася, звісно, яскравими кольорами не сяє. Весь час автор грає на контрасті, де вірний присязі українець виконує ганебні накази безсовісного москаля. Такі гіперболічні методи найкраще підходять для розкриття цього твору. Важливо було створити оці протилежні образи, два антиподи, але через це легковажний читач має ризик дуже поверхово зрозуміти суть, звинувативши у всіх бідах лише нашого північного сусіда.

Те, що політика Московії, а тепер і сучасної Російської Федерації, є ворожою стосовно Української незалежної держави, це – достовірний факт. Українці є окремою нацією, яка має право на свою самостійну державу, при тому на своїх же історичних теренах. Ніяка Росія, Польща, або взагалі будь-яка інша чужа країна, не має жодного права претендувати на споконвічні території іншої окремої держави, якою для них є Україна.

Ці речі зрозумілі будь-якій середньостатистичній людині. Чому цього не розуміє дві третини росіян? Напевно, що сама теза про недоторканість одної держави зі своїми культурними особливостями і

притаманним для її громадян національним характером сприймається широким загалом росіян. Проблема в тому, що для них Україна ніколи під це визначення і не підходила, і окремою нацією нас наші сусіди ніколи не вважали.

Чому Ось впустив до себе в хату Ася, сам добровільно здався москалеві в рабство? Який же це тоді козак, що капітулює, навіть не почавши бою? Казка казкою, а біда в тому, що так воно і є.

Чому москаль прийшов у хату саме до українця? А може тому, що він прекрасно знав, що в цій хаті нема господаря! Важко повірити, що хтось у здоровому глузді зміг би вдертися до чужої хати, знаючи, що хазяїн впевнено тримає своє господарство, любить свою жінку і дітей...

Чи був українець господарем своєї землі? Відповідь на це схована навіть не поміж рядків, а сумно сяє перед очима читача, відблискуючи жалістю: *"...Усякого він у свою хату за господа приймав, усякому віри, як мала дитина, діймав..."*.

Потім, звісно, бідний Ось, голодний і босий, із зав'язаними очима вештається по світу, через свою ж провину і легковажність вигнаний зі своєї ж хати. Чи вистачило Осеві розуму, аби зрозуміти, що новий господар "киданув" його? Та весь жаль у тому, що ні.

"Будемо йому, нетязі, світ розв'язувати, до його хати стежку йому показувати! І очі добрі люди Осеві розв'язували, і стежку йому до його хати показували".

Що би було, якби добрі люди (як аналог західним країнам, на які і сьогодні шалено сподіваються українці, адже впоратись самі зі своїми проблемами ми не можемо) не допомогли Осеві? Так би і володарював москалик у хаті, а бідний хохол не те, що не знайшов би дороги, а навіть би і не усвідомив того, що став ніким. Зате присяги не порушив. Звертаю увагу на ще один цікавий момент, на плачевні промовляння Ося до Долі: *"А де ж ти до того часу барилася, зрадлива доле, що зовсім про мене не дбала?"*

Досить сподіватися на долю і на міфічне торжество справедливості, яке має неодмінно спуститись з небес на наші землі і вирвати нас із прірви, у яку ми самі себе і загнали. Народ має того правителя, на якого він заслуговує. Може, варто задуматись, на якого заслуговуємо ми? Легше за все найти ворога, звинуватити його у своїх бідах і тим самим замаскувати свою особисту нездатність вирішити свої проблеми. Я вірю, що настане нарешті той час, коли українці зрозуміють, що все у наших руках. У нас, а не в когось іншого, і тільки!

Аліна Гайбей: Читаючи твір, розумієш, що за ширмою казки приховується жорстока реальність: брехня, зрада, окупація, лицемірство, спроба вбити, знищити, посісти чуже місце.

Козак Ось – образ України, зображений добрим, працьовитим, ввічливим, люблячим, проте занадто наївним. Невже так ми виглядаємо насправді? Нам плюють у спину, нами, як килимком, витирають взуття, а ми миримось з цим і продовжуємо лежати біля дверей свого ворога? Невже така наївність ознака дурості, а підлість та хитрість – риса розумних? Не бажаю погоджуватись з цим припущенням. Поведінку Ося можна розглядати під іншим кутом. Це віруюча людина, він шанує не лише своїх рідних, а й чужинців, радо і щиро приймає незнайомця Ася у свою оселю, віддає йому останнє, що має. Відкрита і чиста душа, яка свято вірить у взаємне ставлення по відношенню до себе, можливо, керуючись правилом: “Стався до інших так, як хочеш аби ставилися до тебе”. Проте найчастіше той, хто дотримується цього принципу, й страждає від охочих ним скористатись. До того ж виховання, або моральні принципи не дозволили послухатися наказу, хоча душа плакала, виконуючи їх.

Такий типаж українця, змальований автором, є для мене незрозумілим. Можливо, Степан Васильченко такою гіперболізацією намагався наголосити на самовідданості козака, готовності до самопожертви. Проте я не погоджуюсь з таким образом. Адже, попри всі “палки в колесах”, українці завжди знаходили в собі сили боротися, йти вперед проти системи, режимів, заборон. Як би жахливо це не звучало, але недарма ж кажуть, що саме українці найживучіша нація, але ми не вміємо жити, навчилися лише виживати. Це вміння не дозволяє зламатись, загартує, змушує перебувати у стані постійного напруження, очікуючи нового удару в спину. Ось занадто поступливий, м’якотілий, безсилий. Під час читання казки-думи назріває внутрішній протест проти такого бачення. Не такі ми! Ми воїни, ми лицарі, ми непоступливі!

Що можна сказати про Ася? Він абсолютно нічим не дивує, виконуючи роль Росії. Передбачувана поведінка, очікувана зрада. Не припиняє дивувати лише винахідливість та відсутність межі допустимого. “Пригрів на шию змію” козаченько Ось, через що й постраждав. Лише в одному образі москаля втілені всі коли-небудь існуючі керманичі “великої” держави. Його вчинки викликають обурення: чого йому бракує? Чому мирне співіснування неможливе та небажане?

Принцип Росії: “Чуже завжди смачніше”? Проведемо паралелі: Ась без дозволу оселився в будинку Ося, проголосивши себе паном, якому козак мав служити. Путін окупував Крим. Вигнання Ося з рідної домівки. Скільки людей було засуджено, заслано та виселено з території України під час репресій за московсько-комуністичного режиму!

А спроба поховати Ося живцем? Брехня, спотворення дійсності, намагання видати неправдиві бажання за дійсність, поширення їх у

маси. У нашому розумінні – це прямі твердження Жириновського, які заперечують існування України. Російський “знавець правдивої історії” привселюдно ділиться своїми знаннями, запевняючи, що нема України, є лише Малоросія, яка є частиною Росії. Пригадайте лише його пропозицію поділити Україну на дві частини: східну та центральну віддати законній, на його думку, власниці Росії, а західний клаптик землі – Польщі.

То звідки взялася легенда про братні народи? Хіба брат піде проти брата? Невже гроші керують людьми, змушуючи їх чинити не за совістю, а відповідно до наказів бездушних тиранів? Спостерігаючи за сучасними подіями в Україні, виникає страх за майбутнє держави, її синів та доньок – гарячих серцем, справжніх патріотів. Вкотре нас випробовують, катують, мордують та ми не Осі, ми не піддаємося, ми не схиляємося перед “царем” і не ведемося на провокації. Ми пустили Ася в гості, він відібрав половину хати, а ми були безпорадні. Проте далі сюжет казки не втілиться у життя, на помилках вчать. Хтось відчуває спустошення через втрату близького родича – “старшого брата”, а хтось радісно жене москаля з хати, запитуючи: “А чи був він братом?”, радше чортом-перевертнем проклятим! Наші козаки з ним воюють, а дівчата своїх парубків чекають, ворога словами вбивають, його ж мовою клянуть:

*Никогда мы не будем братьями
ни по родине, ни по матери.
Духа нет у вас быть свободными –
нам не стать с вами даже сводными.
Вы себя окрестили “старшими” —
нам бы младшими, да не вашими.
Вас так много, а, жаль, безликие.
Вы огромные, мы – великие.
А вы жмете... вы всё маетесь,
своей завистью вы подавитесь.
Воля – слово вам незнакомое,
вы все с детства в цепи закованы.
У вас дома “молчанье – золото”,
а у нас жгут коктейли Молотова,
да, у нас в сердце кровь горячая,
что ж вы нам за “родня” незрячая?
А у нас всех глаза бесстрашные,
без оружия мы опасные.*

*Повзрослели и стали смелыми
все у снайперов под прицелами.
Нас каты на колени ставили –
мы восстали и всё исправили.
И зря прячутся крысы, молятся –
они кровью своей умоются.
Вам шлют новые указания –
а у нас тут огни восстания.
У вас Царь, у нас — Демократия.
Никогда мы не будем братьями.*

Анастасія Дмитрук

Хочеться вірити у те, що Степан Васильченко мав дар передбачення і незабаром нас чекатиме така ж розв'язка, як і в казці автора: “Як тее малі діти зачували, всі гуртом до нього побігали: – Биймо, тату, москаля з хати! Всі гуртом гукали. Тоді як не вхоплять – одне за рогач, друге за лопату: – Геть, москалю, з нашої хати!”

Україна пробудиться, зміцніє, процвітатиме. Матері не плакатимуть за загиблими синами, а дівчата за коханими. Діти не бачитимуть війни, не знатимуть горя втрати. А москалі?.. Вони зникнуть, як ті мамонти. Ми матимемо в сусідах лише свідомих росіян, які житимуть у мирній новій країні. Думаю, вони вже готові пережити свою революцію гідності. Та історію не перепишеш, криваві події надовго закарбуються в серці кожного, і скільки б років не минуло, а рани довго гоїтимуться, згублені долі і втрачені життя не повернуться. Чи братські стосунки відновляться?!

Любов Білобрам: Події останніх століть в Україні відбувалися за аналогією сюжету думи-казки “Ось та Ась”. Єдиною відмінністю є те, що коли країну нищили, “малі діти” вже не “підстрибували під дзвони”. Народжені у волі – свободи не віддадуть. Покоління ХХІ ст. висунуло тверде рішення – настав час руйнувати систему. Вони не опиралися на долю. Вони не чекали, що вона принесе їм щастя. Вони власноруч творили своє майбутнє, коли ніхто не вірив у їхній успіх. Як і в думі-казці Степана Васильченка, Україні вдалось воскреснути. Її підняла молодь, яка не знала якісної медицини. Молодь, що ще з дитинства стикалась з хабарництвом. У майбутнє власної країни повірили навіть ті, хто з вищою освітою не мав перспективи у її межах. Права рідної держави вийшли захищати культурні діячі, науковці – себто уся елітарна культура, яку гальмували й якій не давали шансу на розвиток. Коли країна задихалася, здавалося, що злочинську систему не зламати,

Україну підняв потужний дух віри в майбутнє. Усі найкращі зібрались у її серці. Весь світ побачив Майдан. Україна – жива!

Революція Гідності – феномен однієї локації, в межах якої анти-українська система працювала злагоджено й за правилами. Українцям вдалося неможливе – вони зуміли дати початок реконструкції державної системи. Молодь зібралась з терпінням, вона розуміє – до вершин кардинальних змін прийдеться підніматися довго. Та студентство, новоспечені спеціалісти, молоді сім'ї – усі відкриті до змін. Вони готові підіймати країну, коли майбутнє видніється лише у далекій перспективі.

Сучасна українська молодь готова віддавати свої ідеї, талант, хист, працю – все задля відродження своєї держави. Саме нестримне бажання діяти і призводить до руху по життєвій осі координат у додатну сторону. Точкою відправлення стала самоіндетифікація українців як таких. В епоху індивідуального відчуження, коли ми навіть не знайомі із сусідами по сходовій клітці – увесь народ зустрівся в одному місці. Стоячи серед тисяч подібних собі, кожен досягав усвідомлення себе як частини єдиного українського народу.

Однак російському Асю прощатися з українською оселею ніяк не хочеться. Страх, що якесь усвідомлення реальності спливе на поверхню у його країні тоталітарного режиму – те, чого боїться імперія брехні на всіх рівнях. Їхній дешевій, втім ефективній пропаганді та маніпуляції вдалось поширитись і на Українські землі. Так зазомбований Схід і піддався дестабілізації. Тут сила психологічного тиску мас-медій відкрилася сповна. Як й Асю вдалось переконати всіх, що живий Ось – мертвий, так і російські ЗМІ, відверто плюючи в очі, кажуть – то дощ з неба падає. Тут “бЕндерівці” і дітей на хрестах розпинали, і мирних жителів розстрілювати. Вуаль цинічного викривлення подій не те, що впала на очі мешканців Сходу, її міцно зав'язали у декілька шарів, перекривши і доступ повітря. Без нього мозок не здатний до аналізу інформації.

Відкрити людям очі таки вдалося. Проте якою ціною? Життя тисяч найкращих полягло, аби й східна частина усвідомила – вони теж українці. Комплекс меншовартості як Малоросії потроху відходить – промислові міста підіймаються під синьо-жовтими кольорами. Паніка “старшого брата” за межею східного кордону зростає. Йому вже не вірять за його межами, й звичайні мешканці багатолюдної Росії потроху прокидаються від сну нейтралітету. Росія ні історично, ні духовно нам не брат й ніколи ним не була, тим паче старшим. Триматись за свій гнилий трон, викуваний на життях та долях людей, маленький містер Ло буде до останнього. Він грозиться мегапогрозами, та ідея волі сильніша за атомну зброю.

Марія Марковська: Твір Степана Васильченка “Ось та Ась” хоч і прийнято вважати думою-казкою за всіма жанровими ознаками, проте він явно орієнтований не на дітей, а на значно доросліших читачів. Адже автор вибудовує свій сюжет навколо одвічної проблеми українського народу – боротьби за свободу і незалежність, за вільне життя без російського гніту та можливість власноруч творити світле майбутнє без настанов та вказівок “наших братів”. У метафоричній формі відображено увесь трагізм українсько-російських відносин, тернистий шлях становлення українського народу як повноцінної нації під постійним впливом східного сусіда. На кількох сторінках С. Васильченкові вдалося передати багатовікову історію ворожнечі, підлості, зради, яка почалась ще за часів національно-визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького, і триває досі...

Упродовж віків Росія робила все, аби знищити Україну як незалежну державу, а українців – як націю, заживо поховати українську культуру, мову, традиції... На прикладі ставлення москаля Ася до козака Ося у думі-казці показано підступні плани Московії, ганебні утиски Російської імперії, жорстокі заборони в СРСР, наполеонівські амбіції та манію величчя правителів сучасної Росії. Проте варто зауважити, що поряд із невіглаством та зверхністю росіян С. Васильченко висміює довірливість та майже дитячу наївність українців, які чи то через надмірну доброту, чи то через недостатню рішучість не завжди можуть дати відсіч ворогу.

Важко повірити, що Степан Васильченко написав думу-казку “Ось та Ась” ще на початку XX ст., а не сьогодні, у наші дні. Бо як би сумно не було визнавати, але події революції 20-х років повторюються знову... Ніби люди не здатні вчитися на своїх помилках, ніби мало було тих невинуватих жертв, тих зламаних надій і скалічених доль... У XXI ст. – ері революційних відкриттів і новітніх технологій – ми вкотре маємо платити кров'ю нашим “братом і сусідам” за власну свободу і незалежність, щоб не зганьбити героїчного минулого наших предків, щоб вибороти гідне майбутнє для наших нащадків...

*Не пощастило нашому народу.
Дав Бог сусідів, ласих до нашесть.
Забрали все – і землю, і свободу.
Тепер забрати хочуть вже і честь.*

Так писала відома українська поетеса Ліна Костенко у своїй поемі “Берестечко”. Здавалося б, писала про події давно минулі, а виявилось, тільки напропорочила події майбутні. І неможливо пояснити, чого саме

домагається наш східний сусід... І яка ж істинна причина, а головне, яка мета стоїть перед росіянами зараз? Невже найбільшій країні Євразії не вистачає території? Невже російській мові, якою говорять мільйони, загрожує зникнення? А головне – чим і коли завинила Росії Україна? С. Васильченко на прикладі Ося та Ася намагається дати відповіді на ці запитання... І схоже, таки знаходить їх у банальному прагненні росіян увізнити в чужий монастир зі своїми правилами, бажанні приховати за агресивністю власну безпомічність і боягузтво, за неадекватною поведінкою правителів – божевілля всієї нації, за палаючою ненавистю – звичайну заздрість до українського свободолюбства, української відважності і непокори, яких ніколи не було в росіян.

Дума-казка завершується оптимістично. Козак Ось зрозумів істинні наміри москаля Ася, всією сім'єю виганяє його під три чорти. Але чи так все буде в реальному житті? Коли ж нарешті скінчиться це нерівне протистояння між Україною та Росією? Та й чи скінчиться воно взагалі колись?... Можливо, коли врешті-решт всі українці візьмуть приклад із козака Ося і зрозуміють, що нічого нам шукати в Росії підтримки: ніколи не простягне нам вона руку допомоги, а тільки підло встромить ніж у спину, як робила це сотні, тисячі разів! Можливо, коли ветерани Другої світової з обох боків російсько-українського фронту поховать своїх онуків... Можливо, коли світ прозріє і перестане рахувати смерті, а зробить хоча б щось, щоб їм запобігти... Можливо, коли Росія нарешті захлинеється кров'ю і подавиться своїми амбіціями... Можливо, тоді все закінчиться, – і Україна нарешті зможе просто жити, нікому нічого не доводячи, ні з ким не воюючи, жити незалежно і щасливо, як заповідав Шевченко... Сподіваюся, що все це й справді колись буде. Але поки що протистояння триває, може, навіть найгостріше, ніж будь-коли раніше. І чим би воно не завершилось, після нього Україна вже не буде такою, якою була колись... Тільки чи стане вона нарешті вільною, як козак Ось, а чи буде підкорятися усіляким Асям – залежить від нас...

Аліна Гаравська: Ти відчиняєш йому двері, він думає, що ти віддаєш своє житло. Ти протягуєш йому руку, він намагається запроторити тебе у домовину. Ти співчуваєш йому, він звинувачує тебе у всіх смертних гріхах. З ким ми маємо справу?

Британський філософ Джон Мілль висловлював свою думку стосовно поняття “держава”, а саме наголошував, що її гідність залежить від гідності людей, які формують цю державу. Надзвичайно влучно Степан Васильченко обирає типажі для осмислення засад побудови стосунків між людьми, державами: щасливий, хазяйновитий, щирий ґазда Ось та приبلуда-москаль Ась, який з'являється, як грім серед ясного неба.

Чужинцеві Асю вистачає нахабства не лише прийти до чужого дому, а також і наводити свій лад. Більше того, москаль роздає накази: те роби, туди іди. І сьогодні Росія диктує нам, незалежній, суверенній державі, яку вести політику. Осінь 2013 р. – Москва чітко, крок за кроком диктує маріонетці Вікторові Януковичу не підписувати Угоду про асоціацію між Україною та ЄС, бо це не за їхнім планом. А чи хтось тоді мав на меті питати народ, чого він хоче? Звісно, що ні. На людей політики Росії зважати і не збираються, вони роблять те, що їм вигідно. Хіба не такою є політика президента В.В. Путіна?!

У думі-казці за спиною москаля Ася також діє певна влада, автор не виводить її на передній план, а лише оголошує її накази. Чому Степан Васильченко не вимальовує портрет російської влади “яскравими фарбами”? Бо, напевно, за весь час існування Росії як держави її ставлення до українців було одноманітне – зверхнє та неприйнятне. Свободу придушували, людей тримали на ланцюзі контролю, інтереси України ніхто ніколи в Росії й не враховував. Люди для цієї влади навіть не пішаки, а безправні раби...

На жаль, чимало громадян України вірять владі Росії, мовляв, так і треба, все за законом, ніби їхній президент має рацію, неначе він їх захищає. За Степаном Васильченком, щирий і совісний Ось також повірив Асеві, напевно, гадав, що людина людині не ворог. Та помилився українець, коли прийняв байку про “братніх народів”: не мають нічого людяного ті, хто сидить на троні в Кремлі. Не шкода було Асеві виганяти Ося блукати світом, не ойкнуло серце москалика, коли клав Ося до домовини передчасно. І росіяни, які притримуються нинішньої диктаторської політики Кремля, також не мають нічого святого: розгортають війну, бо їм так хочеться, і байдуже на тисячі жертв не лише з українського боку, а також і зі свого. Є лише “хочу”, перепон немає.

В Україні йде боротьба між рабами та вільними людьми на ментальному рівні. Відтак це далеко не проста війна країн за територію – це війна психологій, ідей, цінностей. Україна за час незалежності вперше на такому масштабному рівні показала свій характер, свою непокору та непримиренність, українці намагаються позбутися назажди від набридлого реп’яха, який не лише вкорінився, а також і розкидає насіння своє: російську мову як державну, свої диктаторські закони, совєтчину, цензуру. Подібно й Ось виганяє Ася з дому і наказує, аби той ніколи не повертався. Зауважте, що Ось та український народ упродовж тривалого часу терпіли гніт, але не в силах стерпіти таке знущання вільній людині, козакові, який не був, не є і не буде прислугою для когось.

Олена Кук: Проаналізувавши казку-думку Степана Васильченка, чітко побачила, що у героях з іменами вигуків завуальовано просвітлюється історія українсько-російських відносин. Ось гостинно прийняв сусіда Ася, покійно схилив перед ним голову й, по суті, підписав собі смертний вирок. Чи не так зробив 1654 р. Богдан Хмельницький?

Далі все пішло за планом гостя. Пригрів Ось чорта за пазухою та й дивується, чому ж так по-свинячому в хаті смердить. Та це був лише запах, що через століття заповонив Радянський Союз. Саме в цей період нас, українців, сліпих, голих і німих вигнав москаль з власної хати. Так блукав наш народ попідтинню наосліп за маршрутом, позначеним на карті російською тиранією, допоки українців не осінило в 90-ті роки ХХ ст.

Очі розв'язали герої, та поле нашого зору ворог знову обмежив рожевими шпалерами. Незалежність, як на мене, була просто цукерочкою, яку нам, українцям, дали перед наркозом, щоб не опирались фатальному кінцю. Так, як і в думі-казці: німечний Ось лежить на лаві, а йому вже й домовину майструють. Асеві молитви й лукаві сльози, неначе паралізують козацький дух. Та чи ж той він, якщо так легко підкорився?

“Не шукайте винних, окрім себе”. Не знаю, хто і коли сказав цю фразу вперше, та відповіла вона на багато запитань людства, зокрема, й споконвічне українське. Із самого початку розповіді С. Васильченка мене розгнівала поведінка не лише Ася. Завжди в голові невтомно крутились запитання: чому Ось так дозволяє чинити із собою? Чому не відстоює власні права? Де поділась хоробрість козацького духу його предків? Цілком синхронно з Осем українці тривалий час у ярмах покійно схилили голову перед агресором. Саме перед гостями, які повинні поводитись зі страхом Божим у чужій хаті, якщо вже й навідались. “В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля!” Чому шевченківський заклик не став мотивом поведінки для всіх українців?.. Найбільш образливо мені було за Ося тоді, коли він здався, дозволив зловісній течії Асевої волі нести його в небуття і просто чекав своєї долі... Хвала Богу, що вона таки прилетіла.

Саме Революція Гідності, як на мене, стала тим порогом, на якому опісля стількох років страждань і неволі постає наше нове майбутнє. Зауважмо, що доля власної країни – це я і ти! Лише ми з тобою здатні змінити порядок у власній оселі, інші ж вміють лише плескати язиками, махати головами та “вводити санкції”. Ворог може вдаватися до найжорстокіших ходів, та лиш тоді ти достойний син своєї Батьківщини, коли готовий покласти за неї найдорожче – життя.

Ми таки підвелись з домовини, і весь світ побачив ту іскру життя, що завжди жевріла в серці народу. Назад вороття немає, а дійти до

кінця – наш з вами обов’язок. Тепер вже дорікнути нам за ціну Незалежності не зможе ніхто, адже саме зараз на Сході її жертвна чаша наповняється кров’ю наших братів, батьків та чоловіків.

Нестерпно боляче стежити за статистикою смертей, яка не підвладна твоїм прагненням. Молюся і вірю, що правда із зони АТО, яку герої несуть на своїх раменах від імені цілого народу, переможе. Як і Ось, Україна вижене назавжди споконвічного московського паразита і впевнено лікуватиметься та відновлюватиметься, буде розвиватися й утверджуватися у світлі європейських цінностей.

Тетяна Ворожбит: Стосунки між двома сусідніми державами, які описав Степан Васильченко у думі-казці “Ось та Ась”, закарбовані в нашої історії безліччю фактів та доказів щодо постійного бажання винищити наш великий козацький народ. Починаючи з XVст. Московія, що сформована з фіно-угрів та хазар (Золота Орда), здійснювала цинічний антигуманний задум. Російська держава пройшла довгий шлях формування такої слави: **зрадливої** – “договір з Росією не вартує навіть паперу, на якому його підписано” – Бісмарк; **агресивної** – Росія постійно у стані війни з різними народами; **імперіалістичної** – Росія наймогутніша і найбільша країна. Навіть у ХХІ ст. невпинно працює над тим, щоб війною та брехнею збільшувати свою територію.

Надзвичайно правдиво С. Васильченко описує події, які відбувалися віддавна: все повторюється знову і знову, а українцям, немов очі зав’язані. Упродовж всієї історії московський “брат” сприймав українців за своїх васалів, людей без держави, за малоросів, а тепер ще й – укропів. Замилюючи очі, втираючись у довіру, винищував нашу культуру, спотворював нашу духовність, знищував наш народ.

Яку ціну ми ще повинні заплатити, щоб довести собі, що Росія нам не “брат”, та й навіть не друг, це – торговельний партнер і – не більше. Російська Федерація – держава-сусід України, кордон з якою проходить на північному сході та сході країни. Відносини з нею мають стратегічне значення для України і значною мірою визначають її зовнішню, а часом і внутрішню політику. Тому обурює, що Росія втручається в наше життя! Потрібно вже, нарешті, сказати: “Геть, москалю, з нашої хати!”, як і вчинила сім’я Ося з думи-казки С. Васильченка.

Проблема також у нас самих. Потрібно вчитися на помилках, та не лише на своїх, потрібно, нарешті, зрозуміти, що сусід – не голова в нашої хаті, що голова тут – ми. Гнати сусіда зі свого городу, гнати його з поля і з саду! Тільки тоді будемо керувати ми, житимемо, нарешті, своїми інтересами, за своїми правилами. Тому, крім військових, потрібно застосувати інші методи: інформаційні, дипломатичні, економічні. Мені

здається, досить важко буде зупинити, або змінити хід цих подій без серйозного спротиву в російському суспільстві. Це важко уявити, але поки існуватиме підтримка російської влади, війнні настрої, тотальна пропаганда, Україні буде дуже важко щось змінити, не говорячи про повернення Криму. Та ще є одна річ, без якої важко досягнути успіху. Це – припинення безладу всередині країни. Всі, напевно, думали, що після Майдану все відразу ж зміниться, але це не так – реальність інша. Над змінами у країні потрібно працювати кожному та щодня, використовувати досвід формування економічно сильних демократичних держав, змінювати пострадянські цінності та стереотипи, утверджувати українські національні ідеали.

Христина Дмитрів: Не одне століття Україна робила те, що накаже їй Росія. Ми купували в Росії газ за цінами дорожчими, ніж інші європейські країни, незважаючи на те, що газова труба у Європу проходить саме через Україну; ми за безцінь дозволили Чорноморському флоту Російської Федерації перебувати у Севастополі до 2042 р. за Харківськими угодами, в інформаційному просторі панує російська мова, низькопробна попса... Тривалий час Україна не могла схаменутися та зрозуміти, що її “люблячий” брат обманює і користується її добротою. У думі-казці Ась наказує наївному хохлу: *“Кто здесь хозяин? Пришел к тебе на постой я, москаль Ась, и принес тебе такой приказ: быть тебе у меня в послушании и во всем мне верить!.. – А чого ж воно так, щоб мені в своїй хаті меншувати, а тобі, прибуді, старшувати? – Потому, милый, что ты хохол Ось, а я москаль Ась – ну и вышел такой приказ. Понял? Я тебя, хохла, учитъ уму-разуму должен!”*

Слова, які москаль Ась говорить Осю: *“Помрешь, родной! Помрешь, страдный! От тебя уж, братец, сырой могилой пахнет!”*, – тотожні тому, що зараз поширюють російські ЗМІ. Вони масово інформують своїх глядачів про близьке падіння української держави, захопленої “неофашистами” і “праворадикалами”. Проте про падіння своєї економіки під дією європейських та американських санкцій вони – ані слова. Як москаль Ась забрав в Ося дім, так і Росія відібрала в нас Крим і намагається відібрати Донбас. Проте всім відомо, що лише цим “добрий брат” не обмежиться, адже Ась відібрав у козака все.

Російсько-українська війна 2014 р. – це війна свідомості, цивілізацій. Майже століття ми мовчали, і нарешті забилося серце нації серцями тисяч невинно вбитих людей, народ спохватився і глянув в очі лютому ворогові. Кремль, як ненависний москаль Ась, придушує Україну, хоче оволодіти нею. Він привласнює наші досягнення, зневажає нашу солов’їну мову, нашу культуру, історію та наших героїв, називаючи їх

“мазепінцями”, “петлюровцями” та “бандеровцями”. У них споконвічна ненависть до всього українського, яка роками приховувалась під псевдоспівдружністю.

Реальністю є той факт, що Росія хоче стати імперією азійського зразка, що нагадуватиме імперію Чингізхана. З тими ж внутрішніми імпульсами “до механічного поширення на якомога більші території, щоб дійти до останнього моря”. Але український народ збурився. Слова Ося: *“Чи не я тобі, брате Асю, казав, що я ще живий? Чи не я ж гірко плакав, тебе як брата рідного благав, щоб ти мене живого в землю не ховав? Де ж твоя совість, москалю?”* – стали своєрідним пробудженням у свідомості українця.

Вся наша історія – це постійна присутність у нашому домі незваних гостей-грабіжників. Ще Михайло Коцюбинський у повісті “Дорогою ціною” писав: “Всі хотіли запрягти в ярмо і поганяли нагайкою тебе, мій народе, на твоїй же неосяжній і родючій землі. Але то не віл був у ярмі, звичайний господарський віл, якого паша й спочинок могли зробити щасливим: ярмо було накладене на шию дикому турові, загнаному, знесиленому, але овіяному ще степовим вітром, із не втраченим іще смаком волі, широких просторів. Він йшов у ярмі, скорившись силі, хоч часом із гніву очі йому наливались кров’ю, і тоді він хвищав ногами і наставляв роги...”.

Про стійкість і непереможність українського народу свідчить історія його опору окупантам і створення незалежної держави. Степан Васильченко не просто написав думу-казку про взаємовідносини двох держав, він відтворив в ній ті проблеми, які хвилювали його самого та інших національно свідомих громадян України. Письменнику не була байдужа доля рідної держави, він болісно переживав кожную історичну помилку і показував її значення для майбуття.

Олександра Будлянська: Ась посилає Ося по світу бродити. Так Степан Васильченко зображує роки поневолення України Росією. Роки, коли в українців відібрали мову, культуру, національність, як таку, тобто майже все, що ідентифікувало їх, власне, як українців. Можна навіть сказати, що Росія знищила нашу гуманітарну ауру нації, яка тільки-но формувалася, а гуманітарна аура нації, за словами Ліни Костенко, – це потужно емануючий комплекс наук, що охоплюють усі сфери суспільного життя, включно з освітою, літературою, мистецтвом, – в їхній інтегральній причетності до світової культури і, звичайно ж, у своєму неповторно національному варіанті. У нас її зруйнували, і лише якась маленька частинка інтелігенції намагалася відновити українську гуманітарну ауру.

Минуло стільки часу, а твір не тільки є відображенням минувшими України, а й абсолютно підходить до сьогоденної ситуації, де Росія, як москаль Ась, вривається до нас у хату і намагається вигнати, знищити нас і загарбати усе собі. Росія – країна-паразит, яка за рахунок інших, менших і слабших країн намагається вивести себе на рівень наддержави. Ця країна паразитує на інших, висмоктуючи всі соки зі своїх менших “братів”, тобто приписує собі чужих геніїв, загарбує чужі землі, переписує історію на свою користь і намагається підкорити собі всіх і все. Так і москаль Ась називає себе нібито розумнішим і вищим за козака Ося і заявляє, що тепер він головний і Ось повинен його слухати.

Ліна Костенко влучно описала українську терпеливість у “Записках українського самашедшого”: “Огидна річ – наша терплячість. Наша звичка відмовляти собі у всьому. Так все може відмовитися від нас”. Актуальність казки ще й у тому, що кінець твору подібний до початку Революції Гідності в Україні. Адже лише після важких випробовувань, лише після вигнання, знущань, катувань і нарешті майже смерті, до Ося приходить Доля, яка плаче і просить козака, щоб він отямився, вона ж йому “щастя кувала”.

Під час виборів четвертого президента усі знали, що Янукович – колишній в’язень, що людина він нечиста, цинічна і що справжнього президента з нього не вийде. Проте більшість за нього проголосувала. Після його перемоги люди знали, що, ввійшовши в Партію регіонів, теж зможуть красти (як і наші політики), це допоможе їм з “підняттям” кар’єрного росту, а там зможуть і хабарі якісь брати, та й, зрештою, якось воно буде.

І лише тоді, коли дійшло до самого краю, коли вже очі не заплющиш, бо країна потопає в корупції, чиновники розкрадають національні багатства, високі ціни і ще менші зарплати, суцільна брехня і оковамилювання, – українці почали прозрівати, усвідомлювати, що Янукович і його блюдолизи зраджують, віддають Україну Москві. Заплакана і виснажена Доля сказала: “Українці – ви нація, ви народ! Розплющуйте очі, знайдіть у собі сили та не піддавайтесь брехні. Росія вкотре хоче вас знищити, покладіть цьому край. Я ж для вас щастя кувала”. Доля – це уособлення усіх загиблих, усіх, хто віддав своє життя за Україну, усіх, хто страждав, кого зморили голодом, катуваннями, хто помер під час війн, хто жив і творив для однієї неньки – України. Доля у вигляді усіх загиблих спонукала нас вийти на Майдани. Далі вона з нами і далі вона нам повторює, що ми повинні вистояти у цій боротьбі.

Юрій Кічало: Читаючи думу-казку Степана Васильченка, я був приємно вражений тою іронічною манерою написання, якою автор висміює

брехливу російську владу, яку уособлює в собі Ась, та наївність українського люду, які занадто довірливо ставляться до “братів-слов’ян”, що уособлює в собі Ось.

Дума-казка тісно переплітається з останніми подіями, які, на жаль, відбуваються на території України. Очевидно, що Росія завжди хотіла, хоче і буде хотіти, щоб української за духом України не існувало. Скільки було спроб нас винищити, знищити нашу культуру, забрати мову, але незламний українських дух завжди протистояв загарбникам. В історії України завжди були патріоти: славнозвісні козаки, січові стрільці, безстрашні воїни УПА, а зараз – добровольчі батальйони, самооборона та українська армія. Війна – це найстрашніше, що може трапитись у житті кожної людини. Вона завжди приходиться неочікувано і приносить із собою біль, слези, жертви.

Зокрема, 20 лютого 2014 р. війська Російської Федерації окупували Автономну Республіку Крим – територію України. Це можна порівняти з приходом непроханого гостя Ася, в образі якого автор показує нам всю суть загарбницької політики Кремля. Через недбалість українських політиків Крим без будь-якого спротиву відійшов до рук Росії. Терористи, які були заслані з Російської Федерації, окупували значну частину території Донецької і Луганської областей.

Різними способами Ась намагався позбутися Ося. Спочатку відправив ходити по світу із зав’язаними очима, та це не зламало козака, і він вернувся. Потім хотів перекопати його в тому, що він мертвий, але і це Асеві не вдалося. Так і Росія завжди намагається позбутися української державницької ідеї. Та які б труднощі вона не створювала, ми все долаємо і будемо долати.

Також цікавими персонажами є діти Ося, яких одурив Ась і натравив на власного батька. Цих дітей можна порівняти з жителями Донецька та Луганська, багато з яких зазомбовані брехливим російським телебаченням. Вони вважають, що терористи та російські війська це – визволителі, які прийшли їх врятувати від небезпечних “биндер і правосеков”, які, мовляв, винищують російськомовний люд.

Та правда перемогла, діти прозріли. *“Биймо, тату, москаля з хати! Всі гуртом гукали. Тоді як не вхоплять – одне за рога, друге за лопату: Геть, москалю, з нашої хати!”* Вірю, що і в російсько-українській війні буде такий самий кінець.

Христина Ненич: Як і багато століть тому, так і сьогодні, росіяни вважають українців хохлами і стараються всяко їх принизити, зробити себе вищими від нас. Хоча в цій ситуації мене радує, що в думі-казці щасливий фінал для українців, тому сьогоднішні події та відносини між

Україною і Росією подають надію, що скоро і в реальному житті українцям усміхнеться доля. Я вважаю, що недаремно Степан Васильченко описав так багато знущань над Осем, всі перешкоди, які траплялися на його шляху, були лише для того, щоб показати людям, як важливо не здаватися і дотримувати свого слова, не відрікатися від своєї національності.

Звісно, не треба казати, що Ась уособлює в собі весь російський народ, адже сьогодні багато росіян підтримують та розуміють українців. Так само не можна сказати, що Ось – приклад для всіх наших побратимів, адже ситуація, яка склалася зараз у нашій країні, частково почалася з тих українців, які шукали кращої долі у нашого ворога і відрікалися від своєї національної сутності. Зрозуміло, що сусідство з Росією позначилося на менталітеті цих людей.

Вражаючого художнього ефекту в думі-казці досягають завдяки тому, що неправдоподібність ситуацій, витворених письменником на чудернацький лад, виявляється великою правдою історичного масштабу. Степанові Васильченкові вдалося “розіграти” багатовікову історію підневільного становища українського народу завдяки поєднанню давніх жанрів, чим і досягають модернізації народнопоетичної традиції.

У моїй уяві постають два брати. Хоч у сюжеті думи-казки такого немає, але в мене виникла така дивна асоціація. Адже всі ми добре знаємо оповідь про Авеля і Каїна, як один брат намагався бути кращим за іншого і завжди заздрив йому, хіба не те саме відбувається з Україною і Росією зараз? Степан Васильченко показує, якими шляхами представник російського народу цього добивається: брехня, підлість, зажерливість, лиш би чим швидше спекатися суперника і загарбати більше території та більше майна.

Гіркий досвід показує, що люди змінюються дуже повільно. Промине ще багато часу, а ця дума-казка буде актуальною, адже просто так заздрість, загарбницька психологія росіян, яка накопичувалася століттями, зразу нікуди не зникне. Думаю, що автор не хотів принизити російський народ, але вважаю, що таких творів у нашій країні потрібно більше, адже вони виховують національну свідомість, навчають поважати себе та любити свою Батьківщину, відстоювати свої права та інтереси, показувати світу свою гідність, мову, культуру, звичаї, традиції.

Катерина Зуб: Я дотримуюся тієї думки, що немає ні “хохлів”, ні “москалів”, є український й російський народи у “співмирному існуванні”. Поважаю інші національності, адже це – окрема культура, звичаї, традиції й побут, та коли зазіхають на наше, українське, те, що ми споконвіків будували по цеглинці – віра, дух, патріотизм і намагаються

зруйнувати вщент, то у бій повинна вступити справедливість. У казках вона перемагає завжди... Прикладом цього і є дума-казка про Ося та Ася. Ось – щирий, працьовитий козак, який все життя жив, спираючись на принципи гуманності, а також тримав господарство і був собі зразковим ґаздою, а от Ась захотів його “...учить уму-разуму”. Москаль придумує неймовірні плани, як заволодіти багатством Ося. Щирий ось каже: *“Не журися тим, брате мій Асю, серця свого не в’яли, головки не суши: аби між нами, братику, правда була, а сили у мене ще за чорного вола!”*. Отже, правда – на “вагу золота”...Хитрюга же цей Ась! Та “брехня стоїть на одній нозі, а правда – на двох”.

Степан Васильченко написав цю казку для того, щоб розплющити очі на історичну правду страхітливих подій, особливо на теренах нашої країни. Великий уклін письменнику за його прагнення показати “насущне”, те, що досі не втратило своєї актуальності. З іншого боку, важко навіть переосмислювати зараз той факт, що Україна з Росією веде кровопролитну боротьбу вже на цей раз за вічну перемогу. Адже жага до волі все одно, що хотіти дихати на повні груди..

Кажуть, у кожного своя правда...Після прочитання цієї думи-казки я ще довго не могла прийти до тями, усвідомити те, яким же даром передбачення треба бути наділеним, щоб показати ситуацію сьогодення...Чи то відчутти, чи то любити нестерпно усім серцем, до болю, до втрати свідомості... Але любити.... Зрештою, любити дано не усім..., а С. Васильченко умів!

Наголошую: не варто боятися подивитися у вічі ворогові, боятися потрібно тих причин, які примушують набувати цих ворогів. До них належить російське телебачення, яке малює російським глядачам викривлений образ України. Малює винятково чорною та червоною фарбою. Малює досить професійно та якісно. Малює Бандеру, малює закриття російських шкіл, повний розвал України, малює нас, як дику, негостинну, озброєну, некультурну націю з фашистськими поглядами... Малює, як погано росіянам в Україні і як погано в Україні взагалі. Навіщо? Якби я знала! Можливо, щоб росіяни не звертали уваги на проблеми, які існують в їхній країні? Але чому для відволікання своїх громадян російське ТБ обрало саме Україну? Регулярно на екранах Росії з’являються фільми про те, що Голодомору не було, про те, що після розвалу Радянського Союзу в Україні все розвалюється... Чому, чому їх так цікавлять наші внутрішні справи? Ну невже ми самі не зможемо розібратися зі своєю історією та сучасністю?..<http://politiko.ua/blogpost48674>).

Прикро, що нам, українцям, довелося зіткнутися із диктаторською силою Путіна, раніше це був Сталін, Гітлер.... Нині Путін наслідую по-

літику цих негідників, які намагалися масово знищити нашу націю. А я вірю, що для нас, українців, під небом блакитним переможна слава розлого бринітиме...

Олександра Присташ:

– Тату, чорт в хату лізе!

– Не біда, синку, аби не москаль! Сатиричний афоризм, який зараз, як ніколи раніше, став до болю актуальним, адже нині Україна переживає такі жакливі часи, коли би сам диявол став для неї проблизком яскравого світла серед птьми і хаосу.

Росія в черговий раз намагається загарбати наші землі своєю імперською лапою та знищити все українське. Україна одягає чорну хустину жалоби і проводжає своїх героїв у вічність. Але будьмо відверті: російсько-українська війна насправді ніколи не припинялась. Змінювалися її форми. Єдиною зброєю, яка не проливала ні краплі крові у будь-якому протистоянні, але давала успішні плоди, було і залишається Шевченкове Слово. Воно виховувало, заклало фундамент, пробуджувало національну свідомість, надавало сили і розуму. В українській літературі неодноразово порушувалися теми непростих українсько-російських відносин, які змушували українців згадати про власну гідність і боротися за національне відродження. Яскравим прикладом цього є дума-казка “Ось та Ась”, яку написав відомий український письменник Степан Васильченко. Цей твір у символічній формі показує історичний шлях українського народу і відображає ставлення сусідньої держави до українців.

Сотні років поневолювала Московія-Росія український народ, морально і фізично винищувала його, зросійщувала. Україну ще досі називають пострадянською країною, а прикрим є те, що не всі українці поспішають вириватися з лещат московського імперіалізму, бо ще самі не визначилися, де їм бути: в саяві золотого Тризуба чи в тіні двоголового орла.

Тому важливо виховувати дітей змалку в любові до рідної Батьківщини, її культури та мови, навчати поважати себе та відстоювати власні права, інтереси на прикладах подібних казок, бо головною проблемою сучасного суспільства є відсутність патріотизму та елементарних знань власної історії. Спершу потрібно закінчити війну у власній голові. Це і стане нашим світлим початком і кінцем для кремлівської хунти, бо скільки би нас не надламували – зламати не зможуть.

Ми сильна нація, і ця війна є нашою реабілітацією на шляху до світлого і щасливого майбутнього. Я переконана – ми переможемо! Я вірю в казки, а там добро завжди перемагає зло.

Ольга Петрів: Коли в одинадцятому класі на уроках української мови темою твору було “Майбутнє України”, “Братні народи” тощо, то одразу брала собі за епіграф слова великої і всіма шанованої майстрині слова – Ліни Костенко: “Колись прокинемося в іншій країні, бо проспали свою”. Рядок за рядком виростали крилаті фрази під моїм пером. Критикувала, давала настанови, впадала у відчай, знову критикувала, вважаючи себе свідомою та розумною особистістю. Я закривала зошит і з чистим серцем бігла на вулицю радіти чи то першому лапатовому снігу, чи то вдихати запах перших весняних квітів.

Та жоден твір школяра на патріотичну тематику більше не буде таким, як писали ми і писали до нас. Більше не “сплагіатиш” в інтернеті будь-який твір, бо наша свідомість повернулася на повних 180 градусів. Чи розуміла я тоді, будучи безтурботною сімнадцятирічною ліцеїсткою те, що подібними словами і цитатами не закликаю громадян до масштабного морального і фізичного повстання, а тільки душею корюся ворогу, даючи топтати себе в багно?

Тепер я інша, бо прозріла з мільйонами українців. Щодня, щоднини, щохвилини відчуваю біль і, на жаль, ненависть. Читаю відчай і ненависть до московських загарбників в налитих слізьми очах бабусь, у тремтячих руках матерів, переляканому обличчі хлопчика. Вона тягнеться із Заходу на Схід, її магістралі прокладені з Півночі на Південь. Національна гідність, незламність охопила майже кожен будинок, кожен сад українця.

До глибини всього ества, до кісток пронизує дух вірша, який написала крихітна, шістнадцятирічна дівчинка Зоряна Макаренко (<http://ukrainka.org.ua/node/4049>). Саме у ньому я знайшла відбиток казки Степана Васильченка “Ось та Ась”.

*Скажи, невже ти після цього брат?
З тобою братались ми дуже довго,
Ділили воду та хліб на двох,
Казав, що не зрадиш, клявся Богом,
Але ти не знаєш, що значить Бог!
Скажи, що не так, чом відцурався?
Скажи, чом пішов проти мене, за що?
До мене додому із криком ввірвався,
І всеє святе вмить одцвіло...
Ми ж разом з тобою йшли проти вітру,
А ти за спиною мене проклинав..
Ми ж пили одну спільну воду,*

*І їли з тобою один спільний хліб,
Один за одного стояли горою,
Один на двох ділили політ.
Що трапилось, брате, чом відицурався?
Чом зі зброєю до мене прийшов?
Ти в мене стріляв і щиро сміявся,
Ти радів, коли лилась в мене кров.
Царя свого слухаєш, ідеш проти мене,
А що він тобі обіцяв, скажи?
Щастя, багатство, золоті гори напевно,
Так от: не вір подібній брехні!
Ти, брате, продався, повівся на жарт,
Кому ти віддав своє серце вогненне?
Не пробачу і не буду чекати,
Я візьму зброю і піду проти тебе.
Як ти – так і Я, взаємність – найвище,
В мене вдома – господарка Я!
Ти мене і мою неньку так покалічив,
Що до дружби нема тобі вороття!
Постати проти царя нема тобі духу?
Звільнити свою неньку від зла нема сил?
Пробач мені, брате, що я злюка!
Але твій святий цар – всім дебілам дебіл!!!
Ти називаєш мене по-різному, брате,
Але я не відриваю від тебе шматки.
Кричиш, що це твої землі насправді,
Ти більше ніколи так не кажи!!!
З тобою ділили ми щастя та горе,
Ти клявся мені, що не буде зрад,
А в моїй країні вже з крові – море,
Скажи, невже ти після цього брат?!!*

І не втримується гірка сльоза, котиться по обличчю після прочитання цих щирих рядків. У ньому і відголос казки Степана Васильченка, і той самий мотив. От тільки досвідчений письменник не раз робить наголос на недолі козака Ося, яка водить його по світу, плентається біля стомлених ніг і бажає на волю. А Зорянка в шістнадцять юних літ абсолютно свідомо того, що жилося б Україні добре, якби не “брат”, який кров проливає, який руку на сестру підіймає.

Христина Лушина: У думі-казці Степана Васильченка росіянин Ась постає людиною, яка не здатна адекватно обґрунтувати свої вимоги, але виявляє бажання диктувати власні правила. *“О, с этим мне разбиться нет времени. У нас по-московски все делается быстро: раз-раз и вышел такой приказ! Хорош ли, дурен ли – опосля разберут, а ты хоть лопни – исполняй!”*, – каже він. Однак не маємо права стверджувати, що абсолютно всі росіяни мають рабську психологію. Так, історія – жорстока вчителька і вона показує, що у цій великій азійській країні, яка тепер називається Росією, демократичні лідери на довго не затримувались. Там затребувана така політична еліта, для якої думка суспільства не була б надважливою. Думку нинішнього глави держави Володимира Путіна підтримує населення.

Україна географічно не захищена від конфлікту з Росією, яка не є безпечним сусідом і все частіше іде на конфлікт. Та все ж таки серед сучасних росіян є притомні, розважливі і мудрі люди, які вміють мислити самостійно. Ми знаємо, що людину формують три елементи – це нація, середовище і момент. Для російської народності, власне, елемент “середовище” замінив два інші... Великою країною керувати важче і, здається, ніхто ніколи не робив цього совісно в Росії. Через це і створилась дещо апатична нація, яка має таку суперечливу для нас історію. Проте свідомі люди таки є у Російській Федерації сьогодні і вони вміють не потрапляти під вплив тамтешньої брехливої пропаганди. Це історики, журналісти, публіцисти, письменники, актори, співаки та інші критично і скептично налаштовані люди. Завдяки їм та їхній підтримці росіяни гіпотетично здатні на протест. До речі, стосовно революційності, повстань та спротиву, то в казці “Ось та Ась” ці риси проявляє саме українець. Він терплячий, покірний і спокійний, але коли терпець вривається, “хохол” бунтує і виганяє “москаля” зі своєї хати. Яскравим також є і той момент, коли Ась після усього гостювання-перебування заявляє: *“Ничего – у меня и на вербе хлеб уродит”*. Жорстоко чи не так? Особливо показовими і сьогодні є випадки такої демонстративної невдячності, зарозумілості і вседозволеності з боку представників російської національності.

Якщо бути відвертим, то росіян треба пожаліти, а часом і підтримати. Адже формування нації, національної ідентичності та національного самовизначення складне і довготривале. Теза про “великую могучую Россию”, по суті, є нічим іншим, як самонавіюванням. Нібито: “ти те, у що ти віриш”. Однак теза про “велику Росію” сьогодні не має вагомих аргументів, окрім, як масштабної географічної території. Росіянам ніхто нічого не винен, і вони мають зрозуміти, що певна невдячність,

зарозумілість чи зверхність є абсолютно недоречними. Поспівчувати ж варто тим росіянам, які живуть за межами батьківщини, не шанують тамтешню культуру, а пояснити, хто вони і що там роблять, не можуть. Національне самовизначення – це, напевно, одне із найважливіших понять у людському житті. Ті люди, які не знають, частиною якої нації вони є, – нещасні і загублені. Адже невизначеність – це гірше, ніж страх бути відкинутим у своєму суспільстві.

У творі Степана Васильченка москаль Ась спокує Ося: *“Помрешь, родной! Помрешь, страдный! От тебя уж, братец, сырой могилой пахнет!. Та й чарку йому за чаркою! І упився козак Ось і к лихому дідькові, тяжко упився, не на час, не на годину, а на довгі роки спати повалився”*.

Звичка запивати горе, забувати про проблеми, напиваючись “до забуття” і є тим моментом, який перейняли українці від росіян. Адже колись в українських селах проблема алкоголізму майже не поставала. Можливо, такий наголос зроблений через те, що твір написаний тоді, коли російські загарбники спричинили на українських землях громадянську війну. Був шоковий стан, тоді багато чого переосмислювалось, і українці у стресових ситуаціях могли частіше вживати алкоголь.

Загальне враження від твору неоднозначне. З одного боку, автор має рацію, називаючи частину росіян жорстокими і підступними. Ця думка має право на існування і сьогодні, бо ми часто чуємо абсурдні заяви і претензії з боку нашого північного сусіда. Однак вважаю, що не варто закладати думки і судження про окрему націю як негативну чи ворожу в голову молодого покоління. Такий підхід вважатиметься негативною пропагандою. Для нормального виховання дітей, їхнього інтелектуального розвитку, прищеплювання норм моралі і культури краще роз’яснювати, “чому українці такі, а не інакші”, “чому росіяни такі, які вони є”. Тоді у нас будуть здорові й обґрунтовані аргументи для дебатів, без переходу на особисте. Крім того, такий підхід і розуміння психології російської нації стане у нагоді під час захисту українських інтересів.

Тетяна Люта: Степан Васильченко показує долю українців, які зазнавали невимовного горя під московською ферулою. Метафорично він порівнює шлях до становлення незалежності нашого народу як повноцінної нації із дорогою козака Ося, якому “світ зав’язано, ще й говорити заведено”.

Автору досконало вдається передати сутність та менталітет двох сусідніх народів, які живуть пліч-о-пліч, немов вовк із ягням, навіть незважаючи на те, що дума-казка має лише кілька сторінок. Прочи-

тавши її уважно, побачимо паралелі між тим, як імперія намагалася заживо поховати українців як націю, а водночас і нашу мову, культуру та все, що могло коли-небудь у майбутньому нагадати про нас нашим нащадкам. Саме невиліковний “комплекс Наполеона”, який тече по жилах росіян, і є передумовою їхньої агресивності.

Степан Васильченко критикує та висміює не тільки риси підлого москаля Ася, а й нашого “доблесного захисника своєї нації” – козака Ося. Він у перебільшеному тоні показує наївність українців, їхню довіру до всіх, хто “заходить” у гості. Можливо, саме ця “гостинність” і є причиною усіх наших бід?! Адже не важко провести аналогію із сучасними подіями в нашій країні. Так само, як і багато років тому, причому неодноразово, Росія “заходила в гості” і не поверталася додому з “незапланованого” відпочинку. Але ми, як наївні діти, замість того, щоб прогнати ворога, щоб більше не захотілося йому зазіхати на нашу землю, просто намагаємося вести переговори про мирне вирішення конфлікту.

Видатна українська поетеса Ліна Костенко у своїх “Записках українського самашедшого” написала дуже влучні рядки: *“А ви думали, що Україна так просто? Україна – це ексклюзив. По ній пройшли всі катки історії. На ній відпрацьовані всі види випробувань. Вона загартована найвищим гартom. В умовах сучасного світу їй немає ціни!”*

Як на мене, золоті слова. Ціни немає нашій нації, яка пройшла крізь усі випробування, які тільки можна вигадати в сучасному світі. Нині ми проходимо новий-старий етап в історії творення справжньої держави, бо вже не одноразово Україна була під владою московитів, і завжди нам вдавалося збити ці кайдани з рук та ніг наших. Так буде і зараз, бо ми не маємо ні морального, ні етичного, ні національного, ні громадянського права віддати нашу землю загарбнику.

* * *

Отже, коментуючи думу-казку С. Васильченка “Ось да Ась” студенти слушно наголошували, що значна кількість росіян, як і Ась живуть фальшивими міфами. Правда, істина травмує їх. Тому легко піддаються маніпуляції свідомістю. Яскравим свідченням морально-психологічної травми-деградації є масова підтримка агресивно-цинічної, злочинсько-підступної ідеології і політики В. Путіна та його брехливих поплічників.

Маємо визнати, що українські журналісти не готувалися до ідеологічної інформаційної війни з московськими “братами” – Асями. Російська гібридна війна проти України спонукає нині працівників засобів масової комунікації працювати на випередження, відшліфовувати нові

евристичні підходи до правдивої просвітницької пропаганди національно-гуманістичних цінностей, формування українськоцентричної ідеології.

Великий резонанс викликав пост у “Фейсбуці” політтехнолога Д. Бачевського під назвою “Журналісте, не стріляй нам у спину!”. “Лише упродовж першої години після публікації думки автора про роль українських медіа та їхню відповідальність у час гібридної війни набрали понад 150 поширень, півтисячі лайків та десятки коментарів” [33].

В інформаційній війні слово – головна зброя. “На кого ти спрямовуєш свою зброю? На ворога чи на свій власний народ?”, – запитує Д. Бачевський і наголошує: пам’ятай! Коли під виглядом об’єктивності ти запрошуєш до студії ворогів України чи береш у них інтерв’ю, подаєш антиукраїнський погляд, висвітлюєш акції провокаторів – ти стріляєш у нас! Коли ти поширюєш неперевірену інформацію і фейки – ти ще раз стріляєш у нас! Коли ти упродовж тижнів смакуєш бійки політиків чи копірсаєшся в чийсь брудній білизні – ти знову стріляєш у нас! Коли ти розповідаєш, хто кого в черговий раз убив чи розчленував, кого збила машина чи переїхав потяг – ти знову стріляєш у нас! Коли в умовах війни ти виступаєш проти держави – єдиної системної сили, здатної нас захистити, – ти робиш у нас контрольний постріл!

Ще не пізно пригадати, як багато від тебе залежить, і розвернути свою зброю в інший бік! Зроби постріл у ворога! Розкажи нам про наших безстрашних героїв, про сміливі операції та успіхи на полі бою, про дружбу та взаємодопомогу, про людське благородство і честь. Розкажи про успіхи українців у науці, культурі, спорті, про наші плани та перспективи, про наші нехай маленькі, але перемоги! Покажи нам приклади, які надихнуть нас на боротьбу і додадуть нам сил протистояти ворогові! Підтримай тих, хто любить свою країну, й ігноруй тих, хто прагне її знищити!” [1].

На жаль, не всі журналісти, науковці, службовці усвідомлюють, що Україна потребує національно-оберігаючої політики, що національна ідея державотворення нарешті має стати альфою і омегою нашого життя. Єдина і незалежна країна (не Єдина страна) може бути тільки з єдиною українською державною мовою. Чимало журналістів, політиків і навіть науковців (хто умисно, а хто бездумно) “поширюють дурниці з приводу поліетнічності України, яку нав’язують різного ґатунку закордонні політтехнологи, доморощені соціологи, політологи [59], – наголосив О. Пономарів. Згідно з ухвалою Генеральної асамблеї ООН 1960 р., мононаціональною країною вважається країна, в якій титульний етнос становить 60%. У нас – майже 80%. Тобто Україна не більш багатонаціональна,

ніж Німеччина, Франція чи Іспанія, і навіть у Російській Федерації, справді поліетнічній агресивній імперії, проголошена і охороняється законом одна (!) державна мова – російська. Проте наші “дбайливці” усіх рівнів повторюють одне й те ж: “єдіная-єдіная”. Забуваючи, що в українців як титульної нації, крім прабатьківської землі України, нема іншої Батьківщини.

“Якщо ж буде “єдіная страна” і “єдина країна”, то неодмінно стане “єдіное отечество”, – підкреслив голова Всеукраїнського товариства “Просвіта” імені Тараса Шевченка Павло Мовчан. – Складається враження, що п’ята колона діє на самій вершині української влади. Замість чітких і результативних послідовних дій ми чуємо лише запевняючу риторику, і це все під час тотальної війни Росії з Україною. Немає цементуючих ідеологем, які б були сповнені патріотизму і духовіднесення” [59]. Наступ на українську мову, культуру, систему освіти, історичну пам’ять народу, національну Церкву, традиційні цінності переслідує стратегічну мету – знищення ідентичності української нації, яка є системоутворювальним складником української України.

У студії “Громадського телебачення” деякі журналісти критикували закони про декомунізацію, мовляв, навіщо квапитися, треба бути толерантним. У програмі “Діалоги PRO” на UA-Першому телеканалі доктор політичних наук Г. Зеленько “тужила” за комуністичною ідеологією: якщо її позбавитися, то створиться у свідомості людей порожнеча. Соціаліст Й. Вінський на “Еспресо-TV” у надміру емоційній формі намагався переконати телеглядачів, що закони про декомунізацію розколюють Україну. “Значить, 23 роки безчинства КПУ в Україні країну не розкололи, а декомунізація розколює? – запитує філософ Ігор Лосев і відповідає. – Те, що дійсно розколює Україну, – це постійне й всебічне втручання Росії, проросійська пропаганда, москвофільство й малоросійство багатьох українських політиків і чиновників. Ціна нашої безпринципної, толерантності виявилася дуже високою. Час зрозуміти, що наша ситуація: або – або, третього не дано. Або українізація або русифікація. Або комунізм – або антикомунізм. Або перемога – або поразка. Адже ми перебуваємо на межі двох світів: європейсько-демократичного й азійсько-деспотичного, тому всі протиріччя у нас загострені до крайності. І проводити політику страуса, що ховає голову в пісок від усіх проблем, смертельно небезпечно [49]. Актуальною і нині є думка С. Петлюри про те, що нам не страшні московські воші, нам страшніші українські гниди.

Г. Сковорода зазначав, що Правда – основа успішного розвитку морального суспільства. Т. Шевченко вірив в особливу місію українського

Слова, яке, народившись від Правди, вселиться в людські душі, освітить їх світлом Істини, національним духом, загальнолюдською любов'ю.

У поетичній збірці “Мій ізмарагд” Іван Франко писав:

*Не може при добрі той жить.
Хто хоче злу й добру служить.
Бо хтівши догодить обом,
Він швидко стане зла рабом.*

Ці слова також безпосередньо стосуються журналістської, наукової, суспільної праці. Глибина думки І. Франка насажує величчю справедливої поваги до гідності кожної людини на землі.

Отже, є над чим задуматися нам в Україні стосовно нинішньої місії преси, телебачення, радіо, інтернету. Адже російська присутність в інформаційному просторі України є суттєвою складовою цинічної гібридної війни. Тому до стандартів журналістської професії, на мою думку, потрібно ставитися не стандартно, не традиційно, а неординарно, конструктивно. Повністю погоджуюся з думкою журналістки, громадської активістки Еміне Джеппар, що “журналісти не можуть бути поза політикою під час війни. Кожен повинен розуміти, що інформація – це зброя. Журналіст персонально відповідає, який контент він дає, що створює, до чого закликає. Від того, що пише кожен із нас, залежить міць наших українських інформаційних бастіонів” [31].

Безперечно, журналісти обов'язково повинні дотримуватися морально-етичних стандартів у своїй роботі. Адже вони несуть надзвичайну відповідальність, будучи свідками подій. “Журналістика – це перша чернетка історії, – говорить директор “Голосу Америки” Девід Енсор. – Те, що ви пишете у своїй газеті, історики пізніше перерахуватимуть. Отже, наша роль як журналістів бути свідками. Ми повинні бути максимально об'єктивними, точними, збалансованими та вичерпними. Та попри це я не вважаю, що журналіст повинен бути просто нейтральним” [49]. Тим паче, в умовах російської агресії, точніше російсько-української війни. Працівники ЗМІ України повинні розуміти, що головне в їхній професії – відповідальність за зміст слова і зображення в телерадіоефірі та газетній шпальті.

Нагадаємо, що стандарти – це набір правил поведінки журналіста, описані у вигляді професійних/етичних кодексів або канонів журналістики, певна схема дій журналіста в різних життєвих ситуаціях та є інструментом професійної саморегуляції під час пошуку істини, подання правдивої, вичерпної інформації про факти, події, явища та їхні наслідки для читачів, глядачів, слухачів. До журналістських стандартів

належать: оперативність, правдивість, точність, достовірність, баланс думок і поглядів, об'єктивність, повнота у викладі інформації, відокремлення фактів від коментарів та оцінок, неупередженість, чесність/справедливість, яскравість мовностилістичних засобів тощо.

Безперечно, журналісти покликані бути максимально точними, вичерпними, подавати правдиву інформацію. Однак журналіст не повинен бути нейтральним, індиферентним ретранслятором. “Модна нинішня формула західної журналістики про “баланс думок і поглядів” у висвітленні тих чи інших подій – це справжня світоглядна порнографія, яку французький філософ Філіпп де Лара афористично сформулював так: “П’ять хвилин для Гітлера, п’ять хвилин для єврея”. Ось вам, мовляв, дві правди, обидві рівноцінні, а все інше нас не стосується...” [6], – зазначив публіцист Сергій Грабовський. Зазначимо, що такий підхід не має нічого спільного зі справді найкращими журналістськими традиціями, які мають на меті не “баланс”, а правдивість, об'єктивність. Баланс між білим і чорним – це сірість. Виклик сірості оголосили американські журналісти, аналізуючи президентські вибори у США 2016 р.

Важливі думки американських журналістів оприлюднила експерт Наталя Іщенко у статті “Журналістика в час Трампа” [22], яка спонукає глибше аналізувати практику і теорію української журналістики. Привертаємо увагу до таких фрагментів публікації.

Видання Тексти.org.ua за день до дня виборів у Сполучених Штатах розмістило переклад статті Ділана Баєрса з CNN Money “Точність замість збалансованості. Як Дональд Трамп змінив політичну журналістику США”. Матеріал починається словами: “Традиційна модель журналістики – “він сказав, вона сказала”, у якій журналістські сюжети просто ставили обидві сторони поруч одна з одною, викинута у вікно. Замість цього постала агресивніша журналістика – де пріоритет має точність, а не збалансованість”.

“Реагуючи на нетривіальний стиль поведінки Дональда Трампа, його суперечливі твердження та своєрідні стосунки з правдою, багато журналістів і новинних організацій стали сміливішими у висвітленні перебігу виборчої кампанії – прив’язуючи свої матеріали до контексту, перевіряючи факти, а в деяких випадках – і даючи їм редакційну оцінку. Для багатьох журналістів, політологів і медіаекспертів це була бажана зміна: вона зняла з американської преси тягар фальшивої рівнозначності й перетворила її на відповідального провідника інформації”, – констатує Ділан Баєрс і наводить декілька коментарів із цього питання відомих американських медіаекспертів.

“Ці вибори дали людям змогу оцінити ключову цінність журналістики – виявити правду, – вважає Стівен Гінзберг, старший політичний

редактор Washington Post. – Іноді це значить називати щось брехнею. Іноді це значить казати – “це неправда”. Із журналістів зняли тягар загального нейтралітету, з яким ми жили до появи Трампа на виборах”, – стверджує Бів’єн Шіллер, колишній президент та генеральний директор National Public Radio.

“Ці вибори забивають осиковий кілок у серце журналістської моделі – “він сказав, вона сказала”, – заявив Брендан Наєн, політолог і професор Університету Дартмуса. “Нам слід запам’ятати, що журналістика в стилі “він сказав, вона сказала” ніколи не була найкращою журналістикою”, – наголосив Роберт Коста, політичний репортер з Washington Post. На його думку, “найкраща журналістика завжди була агресивною та поляризованою”.

Узагальнивши висловлювання американських журналістів, експерт Н. Іщенко зазначила, що для України такий підхід є новим і незвичним для медіасередовища, де панує стандарт “надавати дві точки зору, навіть якщо одна з них, або навіть обидві, є відвертою брехнею”, і “не справа журналіста давати оцінки висловам політиків”. “Штучна відстороненість, уявна об’єктивність, декоративна збалансованість і толерантність до абсурду та неправди – це є де-факто ті принципи, які так звана медіаспільнота – журналістські організації та активісти – активно просувають в журналістське середовище України, – наголошує Наталя Іщенко. – Якщо врахувати, що кожний український політик є в тій чи іншій мірі “трампом” за методами спілкування з електоратом, а деякі відомі особи вітчизняного політикуму можуть дати американському колезі фору з популістського змісту виступів, то формат журналістики – “він сказав, вона сказала” – в нас мав померти, не народившись. Але маємо те, що маємо” [22].

Заслуговує на повагу позиція медіаексперта, директора із програмної діяльності громадської організації “Інтерньюс-Україна” А. Кулакова, який наголошує: “Наші журналісти повинні розуміти, що крім кількісних стандартів (дали одну точку зору, то зобов’язані дати й другу), мають бути ще якісні стандарти, зокрема щодо вибору авторитетного представника певної думки. У нас про це часто забувають. Далеко не кожна думка має бути проголошена в суспільному просторі, тим паче, якщо вона спонукає до повалення конституційного ладу в країні. Не обов’язково надавати ефір кожному бандитові чи засланцю іншої держави, які виконують тут спецоперацію. Або давати, але супроводжувати їхні вислови глибокими поясненнями та передісторією” [25].

Тобто свобода слова не повинна бути інструментом маніпуляції суспільною свідомістю, тим більше з країни агресора – Росії. У кож-

ного журналіста має бути морально-етична межа: коли він перестає бути журналістом і починає бути громадянином. От тоді він повинен зупинити ефір і сказати гостю: свобода слова – це не свобода патякання, це не всездозволеність. Свобода слова – це громадянська позиція, це – правда, це – професіоналізм, які журналіст реалізує на засадах україноцентризму.

Медіасфера – це засіб народження і тиражування певних месиджів у суспільній свідомості. Якщо ЗМІ пропагує певні ідеї – то вони починають жити у свідомості людей. Та людина, яку запрошують в ефір, повинна виражати позитивну суспільну думку, адекватно, з історичною тяглістю та авторитетом. Її думки можуть бути непопулярними, але ні в якому разі не антиукраїнськими, не протизаконними. Адже зараз йдеться не лише про безпеку, а про територіальну цілісність України, то давати слово тим, хто розриває її на частини – безвідповідально, аморально.

Україна зіткнулася з найпотужнішою у світі російською маніпулятивною пропагандистською машиною, яка також успадкувала всю інфраструктуру, технології, ноу-хау ще холодної війни СРСР та Заходу. Відкриті джерела розповідають, що проти України працює десять потужних медіагруп Російської Федерації, тисячі найнятих фізичних осіб, для яких журналістика не творчий процес, а вигідний аморальний бізнес. Те, що “раніше називалося російською журналістикою, необхідно вивчати в рамках окремої галузі науки, на стику психіатрії, кримінології і зоопсихології” [67], – наголошує експерт із Москви І. Яковенко.

Як уже було зазначено вище, російські маніпулятори з медіасфери взяли на озброєння методи геббельсівської пропаганди. Постулати її добре описав помічник Геббельса Вільфрід фон Овен у “Декалозі пропаганди”. Геббельс свого часу казав, що за “наявності в руках масмедія – він може легко перетворити будь-яку націю на стадо свиней”. Видно, його рецепти добре спрацювали, бо інакше, як пояснити такий високий рівень зомбування більшості населення Росії та частини українських громадян у Криму, на Сході та Півдні держави. До того ж Росія звикла жити брехнею. Починаючи з Московського царства, Російської імперії та СРСР державна пропаганда була незмінно побудована на тезі про виняткову роль Росії у світі (єдиної спадкоємниці Першого й Другого Риму, або колиски комунізму) й особливу моральну чистоту її народу на тлі занепаду й аморальності Заходу. “Будь-який гіркий п’яниця в Росії півтора століття знав, що в моральному плані він вищий за будь-якого європейця або американця” (А. Плахонін). Той факт, що в 90-х роках криве дзеркало російсько-комуністичної пропаганди замінили дзеркалом

звичайним, народ не пробачив ні Горбачову, ні Єльцину. Тому з такою легкістю, із вдячністю піднялися з духом росіяни та промосковські, проесесерівські сповідники і п'ятиколонники в Україні, коли В. Путін повернув усе на круги свої.

Нинішня суспільно-політична, ідеологічна ситуація засвідчує, що сучасна Росія як “гідна” наступниця царату і комуністичної імперії зла продовжує в найрізноманітніші способи (мілітарно також) чинити тиск на будь-який український самостійний, соборний поступ, спрямований на утвердження власної ідентичності й національної свободи, зберігаючи поведінку колоніста, імперіаліста, але аж ніяк не гуманіста.

Лауреат премії імені Джеймса Мейса, публіцист, луганчанин В. Торба наголошує, що одвічний український ворог плекав потужну систему маніпулятивної пропаганди віками, і сила пропаганди ворога не лише в тому, хто і як її створює, а й в споживачі. Споживач російської маніпулятивної пропаганди – багатовіковий “москаль”, якому байдужа істина. У нього є лише комплекс меншовартості, який російські ЗМІ компенсують відповідними навіюваннями про “третій Рим”, “великост” і “неделімость”! Україна як самодостатня держава – це виклик для Росії, яка хоче будь-якими найпідлішими, найжорстокішими, найбрехливішими способами відродити, наповнити імперський дух. У цьому полягає мета великодержавницького експансіонізму Росії, глибинну сутність якого всебічно розкрито у попередніх розділах цієї книги.

“Слід розуміти, що агресивна політика Москви, і зараз, і в далекому минулому вкорінена у глибоко прихованому і неусвідомленому комплексі васальної залежності – залежності від нашої істинної, Київської Русі, від неперекрученої імперськими підтасовуваннями історії”, – наголосила Лариса Івшина. – Хіба не про це свідчить спорудження у Москві пам’ятника Володимиру Великому, нашому київському князеві? Я оцінюю це із сумною іронією: колись вони змагались за звання “Третього Риму”, пролили ріки крові, зіпсували для цього мегатонни паперу, а зараз прагнуть, по суті, стати “другим Києвом”... Московіти точно знають, де захована “голка Кощея” – на печерських пагорбах. Бо ж вкрадена, чужа історія не відтворилась, не “проросла” в Росії. Щоб заповнити пустоту – кояться нові злочини. Кояться і задля того, щоб закамуфлювати злочини минулі” [19, с. 6–7].

Вже давно не є сенсацією правдиве твердження, що Україна не Росія. Однак тепер важливо це зрозуміти всім українцям, а також пояснити світові, що Росія – це не Русь. Жодної іншої Русі, окрім Київської, ніколи не було. Про це – наш підручник, який ви, шановний читачу, тримаєте в руках. Він пояснює, що брехня російських істориків, дер-

жавних діячів і журналістських маніпуляторів – це єдина ланка, яка зв'язує між собою минулі московські злочини із нинішньою анексією Автономної Республіки Крим і війною на Донбасі.

Однак Україна не повинна, не має права просто сидіти на скарбах правдивого “фактажу” (Л. Івщина), а всіма способами, цілеспрямовано, наполегливо, систематично доносити до Європи і всього світу історичну і сучасну правду про справжню Росію. У цьому є нагальна потреба. Редактор тижневика *The Economist*, старший віце-президент Центру аналізу європейської політики Едвард Лукас зазначив, що Європа виявилася неготовою до російської агресії проти України, і за це також несуть відповідальність журналісти. Провідні медіа, зокрема Бі-Бі-Сі, стверджували, що Захід безповоротно виграв холодну війну, і тому нової чекати не варто. Агресія в Грузії, а потім в Україні та Сирії, спростували ці припущення.

Експерт з питань Східної Європи, кореспондент і редактор впливової німецької газети *Die Welt* Герхард Гнаука зазначив, що журналісти, звичайно, виконують важливу роль у викритті тієї брехні, яка звучить з рупорів російської маніпулятивної пропаганди. Вдалий приклад такої роботи – розслідування катастрофи “Боїнга” на Донбасі, представлене журналістським колективом сайту *Bellingcat*. Якщо хтось і має відповідати за відсутність розуміння природи російського імперіалізму, то “переважно це стосується політиків і тих представників корпорацій, які активно піклуються про збереження економічного співробітництва з Росією, – наголосив Герхард Гнаука. – Мені здається, що Едвард Лукас мав на увазі загальність західного суспільства, яке завжди прагне до довірчих стосунків, до співпраці з сусідами, віддає перевагу компромісу. Це дуже приємне бачення світу, але воно не завжди збігається з реальністю, зокрема воно має мало спільного з сучасною російською елітою та системою влади. Така наївність ускладнює адекватне розуміння деяких інструментів, які використовує російська держава. Нещастя, в Європі є низка інституцій, які намагаються інформувати суспільство про реальну ситуацію в Росії, у тому числі про роботу тамошніх ЗМІ” [8].

У Російській Федерації існують величезні медіакорпорації, федеральні ЗМІ, якими керують з одного президентського центру і які слухняно виконують замовлення московського імперського режиму не лише в Україні, а й на Заході. Російські журналісти-маніпулятори у своїх брудних антигуманних цілях використовують європейські стандарти професії. У зв'язку з гібридною війною Російської Федерації проти України журналістика на Заході, яка є вільним, живим організмом, переживає певну ціннісну кризу. Адже багато західних ЗМІ після російської

агресії проти України несподівано “осліпли” (В. Горбулін) стосовного того, хто агресор і як мають бути названі окупаційні війська у Криму, на Донбасі. Вони винаходять натомість нові слова і словосполучення, єдиний смисл яких – не назвати Росію агресором, окупантом ворогом європейської цивілізації. Під егідою ОБСЄ намагаються реалізувати проект “Дві країни – одна професія”, метою якого є прагнення примирювати журналістів. Стосовно української журналістики, то насправді це гасло спрямоване на те, щоби позбавити її національно-моральної сутності, зіптовхнути у bagno космополітизму, прислужництва російській маніпулятивній пропаганді.

Представниця ОБСЄ (Бюро з питань свободи ЗМІ) Д. Міятович в інтерв'ю “Детектору медіа” 30 грудня 2016 р. жодного разу не назвала Російську Федерацію агресором проти України, а наголошувала, що в Україні криза і тому “діалог між російськими й українськими асоціаціями зосереджений виключно на обговоренні шляхів підвищення професійних стандартів і безпеки журналістів у контексті кризи в Україні й навколо неї... Асоціації журналістів України та Росії відстоюють безпеку журналістів, хочуть зберегти єдність професії та припинити маніпуляції засобами масової інформації для досягнення політичних цілей” [10, с. 12].

Отже, про які цілі стверджувала Д. Міятович? Якщо про російські імперські, то так і треба казати. Якщо ж про українські політичні національно-визвольні цілі від одвічних московських загарбників-колонізаторів, то також треба чесно це визнати, а не прикриватися фразою про підвищення професійних стандартів.

Важливим є вислів Д. Міятович, що “правда, а не диктат влади, повинна бути метою журналіста” [10, с. 13]. Журналістів яких країн вона мала на увазі – українських чи російських? Невже так важко зрозуміти, побачити, відчувти, що у матеріалах російських журналістів ключовим словом є брехня, яка насичена ненавистю, паплюженням, цькуванням усього українського?! Головною гуманітарною зброєю національно свідомих українських журналістів є чиста, світла, моральна, духовна Правда.

Перший заступник голови Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення О. Герасим'юк розповіла, що була на засіданні проекту “Дві країни – одна професія”: “Захід мене дуже вразив – там були присутні пропагандисти з LifeNews, Russia Today, ОРТ, представники Союзу журналістів Росії, які зачитували свої промови з листочка, написані очевидно (наголошую – очевидно!) не їхнім пером, в яких чулася “імперська” позиція. Вони поводитися агресивно, безпардонно.

Сама атмосфера цього так званого “примирення” зовсім не відповідає назві – російська сторона погоджується на компроміси тільки на умовах нашої капітуляції. Відмова від наших думок, позицій і підкорення їхнім – так вони бачать нашу співпрацю. Тому я вважаю, що поїздки представників наших медіа туди слугують тільки пропагандистським цілям – вони є матеріалом для тих російських ЗМІ, які, ганяючись за ними в кулуарах, знімають сюжети і дають подіям свої інтерпретації. Тому підтримую позицію газети “День”, що треба бути принциповими, наша поведінка і позиція мають бути незалежними і наступальними, і ні на які компроміси і колаборації, а тим більше ні на яку масовку для їхніх репортажів ми не повинні погоджуватися”[47].

Актуальна дискусія на сторінках авторитетної українськоцентричної газети “День” про глибинну сутність журналістики в Україні та Європі в контексті інформаційно-психологічної та військової агресії Російської Федерації проти України сприничила важливу ініціативу “Українська журналістська платформа”. На початок травня 2017 р. її підписало понад 300 відомих медійників, авторитетних журналістів, громадських діячів, експертів. Учасники круглого столу в редакції газети “День” свом зверненням підтримали резолюцію Європарламенту від 23 листопада 2016 р. щодо протидії російській маніпулятивній пропаганді проти ЄС і висловили нерозуміння позиції керівництва Національної спілки журналістів України, яке вважає за можливе брати участь разом із працівниками російських ЗМІ у спільних проектах (під егідою ОБСЄ), що їх Європарламент зарахував до маніпулятивних пропагандистських ресурсів, прикриваючись необхідністю шляхів до “примирення” та “порозуміння”, а також “засудження мови ворожості”.

У березні 2016 р. “прихильники” “мирного діалогу з терористами” вчили майбутніх журналістів у Маріупольському державному університеті застосовувати термін “ополченці ДНР/ЛНР” замість “сепаратисти” і “терористи”. Цей навчальний заклад видав навіть відповідний навчальний посібник під назвою “довідник професійного журналіста” [34]. Ведуча і тележурналістка hromadske.tv А. Станко під час майстер-класу у школі журналістики Українського католицького університету наголосила, що “вислови “терористичні війська” щодо сепаратистських угруповань та “наші герої” до українських військових – це пропаганда, і зауважила на неприпустимості такого використання [34]. Таку позицію обстоює чимало публічних людей, серед яких депутати Верховної Ради України – колишні регіонали. “Відомий телевізійний ведучий А. Куликов, який не лише на словах закликав українські медіа, так би мовити, не ставати пропагандистськими, а й їздив в окупований Донецьк

і брав участь, певно, у найбільш принциповому щодо журналістських стандартів телебаченні “ДНР” [34].

Перший секретар Національної спілки журналістів України С. Томіленко неоголошену, злочинну, загарбницьку війну Російської Федерації проти України називав таким собі “конфліктом між двома країнами” і стверджував, що журналісти “не повинні роздухувати стереотипи та упереджені судження” і “просувати мову ненависті та ксенофобію” (День. – 2016. – 16 груд.) як зазначено у меморандумі представників російських й українських медіаорганізацій щодо ситуації в Україні і навколо. Двадцятирічна журналістка Анастасія Руденко, яка родом із Слов’янська Донецької області, слушно назвала цей меморандум “фактом капітуляції під виглядом примирення”, бо добре знає, що таке маніпулятивна російська журналістика.

Заступник головного редактора газети “Вечірній Київ”, журналіст-розслідувальник Леонід Фросевич слушно запитує: “Як можна добирати толерантне слово, коли наших полонених розстрілюють; коли ми фіксуємо сотні фактів звірства на окупованих територіях, коли російські окупанти у своїй ненависті, переходять усі цивілізовані норми і правила? – І відповідає: я абсолютно переконаний, що слово сьогодні не повинне бути нейтральним. Навпаки – воно повинне “стріляти”! Якщо ми хочемо врятувати Україну, то українське слово має воювати на своїй ділянці фронту. Адже ми ще не використовуємо весь мовностилістичний інструмент, який дозволить правильно показувати героїзм воїнів, возвеличувати патріотизм українців у тилу, який дозволить пишатися самовідданістю волонтерів”. “Я категорично не підтримую толерантність до ворога у час війни, – наголосив Л. Фросевич. – Йдеться про життя і смерть, про те, як узагалі урятувати Україну. Тут не може бути нейтральної позиції. Мусить бути тільки одна позиція – українська журналістика разом із воїнами повинна домагатися вигнання ворога з нашої землі” [34].

Росія після того, як відчула міцний опір Української Армії в Донбасі, активізувала гібридну війну. Портал dero.ua розповів про головних “агентів” Кремля в інформаційному просторі України та принципи їхньої роботи. Не є таємницею, що основними ЗМІ, які працюють на Росію, – це телеканали “Інтер”, NewsOne, газети “Вести”, “Корреспондент”, портали Страна.юа, РІА “Новости” (А. Дорошенко) та деякі ін. Телеканал “1+1” потужно нав’язує російсько-українську двомовність, тобто “лінгвошизофренію” (Ю. Шевчук), яка відкрила шляхи до новітніх форм повзучого зросійщення українців.

Безперечно, слово і термін “правда” характеризується широким і глибоким змістом. Наприклад, князь давньоукраїнської держави Ярослав

лав Мудрий уклав збірник законів “Руська правда”. В основі його уваженої політики були не загарбницькі війни з близькими і далекими сусідами, а прагнення порозумітися на засадах справедливості, порядності. Володимир Мономах у “Поученні” (назву твору також пишуть “Повчання”, “Повчання Володимира Мономаха своїм дітям”, “Повчання дітям” та ін.) закликав: “Помисел чистий мати, спонукаючи себе на добрі діла Господа ради...”. Князь давньоукраїнської держави звертав увагу на основні риси характеру людини-християнина: правдивість, чесність, працьовитість, любов до ближнього.

Щоб журналісти були на громадянсько-національній позиції, могли служити суспільству правдою, у них має бути сформоване почуття моральної і соціальної відповідальності, вони повинні володіти глибокими знаннями про минуле, сучасне України, що забезпечить правдиве прогнозування майбутнього. Не піддаватися маніпулятивним технологіям і щодо вислову “мова ворожнечі”. Адже промосковські бойовики, сепаратисти, кремлівські найманці, зрадники, вбивці мирного населення – це не повстанці, не ополченці проти загарбників України, а люті вороги незалежності, Української соборності.

Українські засоби масової інформації покликані називати українських героїв – героями, подвиг захисників України – подвигом, сепаратистську зраду – зрадою, російську брехню – брехнею, московський злочин – злочином, російську агресію – агресією, кремлівських блюдолизів – блюдолизами, російських найманців – аморальними запроданцями. Такий професіональний підхід забезпечується високим рівнем історичних, філософських, політологічних, журналістських знань, авторитетом аргументів, доказів, патріотизмом, громадянською позицією, націєтвірною енергією медіасистеми.

Однак у посібнику “Журналістика в умовах конфлікту: передовий досвід та рекомендації”, виданому Координатором Проектів ОБСЄ в Україні за фінансової підтримки Посольства Великобританії в Україні та сприяння міжнародної організації Міжнародна Підтримка Медіа, наведено перелік “табу” для журналістів, які працюють в “гарячих точках”. Це, зокрема, такі поради:

- Уникайте висвітлення конфлікту, як такого, що складається з двох конфронтуючих сторін. Знайдіть інших постраждалих осіб і включіть до повідомлення їхні історії, думки, цілі.
- Уникайте постійного фокусування на стражданні та страху лише однієї сторони. Висвітлення страждань усіх сторін має бути однаковим.
- Уникайте таких слів, як спустошення, трагедія і терор, для висвітлення дій щодо однієї сторони. Такі слова ставлять репортера

по один бік. Можна лише посилатись на когось, хто використовує такі слова.

- Уникайте емоційних та неточних слів і визначень.
- Уникайте точки висвітлення, яка полягає у викладі подій лише з точки зору однієї сторони. Висвітлюйте конфлікт у всій його повноті та складності.
- Уникайте надмірного спрощення. Кожен конфлікт, навіть той, що виникає між братами і сестрами, зазвичай, має якусь історію. Подбайте про те, щоб ви та/або ваше інформаційне агентство надавали різноманітні погляди, які зможуть проілюструвати ширшу картину.
- Уникайте сентиментальних розповідей, які ґрунтуються на емоціях, для висвітлення важливих питань, чи використання підходу гри з нульовим рахунком, у якому ігнорується складність ситуації.

Отже, як уже було зазначено в цьому розділі, а також у коментарях експерта Наталі Іщенко, так звані міжнародні стандарти вимагають від журналістів повністю відмовитися від громадянської позиції, а слово “патріотизм” сприймати лише як складову понять “необ’єктивність”, “пропаганда” та “непрофесійність”.

“У реальності такі поради спеціалістів є лише теоретичним уявленням про те, “як це має бути”, і яке ніде і ніколи не було реалізовано в повному обсязі. Особливо – якщо мова йде про висвітлення військового конфлікту, тим більше – у власній країні журналіста. Журналіст може не бути патріотом, не бути громадянином, але ніхто і ніщо не зробить з нього нелюдину. Військовий кореспондент, який захоче повністю виконати наведені в посібнику ОБСЄ рекомендації, має, насамперед, позбавитися усіх притаманних людям природних якостей, стати “надлюдиною”, майже за Ніцше” [23], – наголосила Н. Іщенко.

По-перше, зразковий журналіст має відкинути усі уявлення про добро і зло і погодитися з тим, що ці визначення є відносними, а не абсолютними. Що для однієї сторони добре, для іншої – зле, і навпаки.

По-друге, він має внутрішньо прийняти постулат про те, що в будь-якому конфлікті немає правих та неправих, а є – завжди – лише дві сторони, кожна з яких має право на свою точку зору, на свою “правду”. Тобто взагалі не можна говорити про існування однієї “правди”, “істини”, тому що будь-яке таке твердження є однобоким та незбалансованим.

По-третє – журналіст не має права на емоції. Зазвичай, будь-який сучасний фізіолог знає, що *homo sapiens* не може позбавитися емоцій –

його організм так функціонує, нічого не вдієш. Проте журналіст має зусиллям волі наказати собі не звертати уваги на свої природні реакції і не діяти так, як мала б діяти за подібних обставин інша “людина розумна”, яка не займається журналістикою. Журналіст має навчитися дивитися на світ відсторонено, не приймати все, що відбувається навколо, близько до серця, і розповідати про все, що завгодно, спокійно та неемоційно. Зайве і казати, що журналіст у жодному разі не може дозволити собі бути учасником подій.

Н. Іщенко привернула увагу до важливого факту із журналістської практики. У квітні 2017 р. усі світові ЗМІ обійшла історія сирійського фотокореспондента, який, замість того, щоб робити свою роботу, тобто фотографувати, почав рятувати дітей, що постраждали внаслідок бомбового нападу на автобуси із біженцями. Тоді загинуло 126 людей, половина з яких – діти.

Через вибухову хвилю Абд Алькадер Хабак знепритомнів. Проте, коли прийшов до тями, одразу почав допомагати постраждалим. “Сцена було жахливою... особливо діти, що плачуть та вмирають перед вами. Тоді я вирішив разом зі своїми колегами, що ми відкладаємо наші камери вбік та починаємо рятувати поранених”, – розповів Хабак CNN.

Він знайшов малюка, який ще дихав, взяв на руки та поніс до лікарів. “Ця дитина міцно тримала мене за руку і дивилася на мене”, – зізнався фотограф. Його колега Мухамад Алрагеб розповів, що він теж допоміг декільком пораненим, але потім почав фотографувати. Він, зокрема, зробив і фото Хабака, що біжить з дитиною на руках, яке потім надрукували сотні медіа в багатьох країнах.

Стандарти журналістики кажуть нам: не можна називати подію, що трапилася із конвоем з сирійськими біженцями, трагедією або терором. Не можна фокусуватися на горі родин, що втратили дітей. Не можна подавати розповідь про цей вибух, додаючи емоційні та сентиментальні подробиці. Проте у підсумку ця надлюдська відстороненість призводить до виникнення дискусій.

Питання, що обговорюють в медіасередовищі, звучить так: “Що повинен робити журналіст в подібній ситуації – рятувати людей, чи знімати?”.

Правильна відповідь для звичайної людини – рятувати.

Правильна відповідь для професійного журналіста – можна взяти участь у врятуванні, але знімати обов’язково.

Дитина могла б померти, якби її не відніс до лікарів фотограф.

Але якщо б кадри наслідків вибуху не зняв інший кореспондент, світ би не побачив ані саму подію, ані фотографа-рятувальника.

“Конфлікт журналістської етики із загальнолюдськими правилами поведінки – це конфлікт ще серйозніший, ніж протиріччя між журналістською діяльністю та обов’язками громадянина. І головна загроза для суспільства тут не в тому, що журналіст інколи може порушити свій кодекс правил, переступити через свої “табу”, а саме в тому, що журналіст в якійсь момент може стати занадто професійним. Такий професіонал буде впевнений, що правди не існує, що немає добра – як і зла, що до всього на світі можна і треба ставитися відсторонено, зверхньо; що емоції, в тому числі співчуття та співпереживання, є зайвими і лише заважають, роблять матеріали незбалансованими та упередженими... Але чи справді суспільству та загалом людству є користь від праці такої людини?” [23].

Роздумуючи про світоглядні розбіжності в журналістському середовищі України, секретар НСЖУ В. Набруско наголосив, що “об’єднані тисними корпоративними інтересами грантоїдів та олігархічних кланів, різноманітні організації псевдореформаторів інформаційної сфери просувають ідеї, абсолютно далекі від українських реалій, часто з акцентованим антинаціональним спрямуванням. Вони, в умовах війни, декларують свободу слова як абсолютну категорію, виступають за нові стандарти комунікації, які унеможливають ведення наступальної боротьби в період інформаційної агресії з боку Росії, лобіюють тотальне роздержавлення національних ЗМІ, що остаточно нас обеззброїло на інформаційному фронті перед російським окупантом. Немає предмету дискусії з Лігачовою, Лукановим, Томіленком... оскільки мова йде, передусім, про різні світоглядні платформи, а не стандарти комунікації як соціального феномена чи журналістського ремесла” [43].

Важливо розуміти, що крім кількісних стандартів (якщо є одна точка зору, то повинна бути й інша), мають бути ще якісні стандарти, зокрема, щодо вибору авторитетного представника певної думки. На жаль, про це часто забувають. Переконали, що не кожна думка має бути проголошена в гуманітарно-інформаційному просторі, тим паче, якщо вона антиукраїнська, аморальна. Не обов’язково надавати ефір, сторінки газети кожному бандитові чи іноземцям, які виконують у нас спецоперацію. Якщо ж запрошувати, то обов’язково супроводжувати їхні вислови глибокими, правдивими поясненнями, переконливими коментарями, охороняючи українців від геноциду словом і телевізійним зображенням.

Журналіст В. Лубчак привернув увагу до “розквітлого” в Україні “стандарту популізму”. У раді побилися нардепи: “Лещенку порвали піджак”, “Нардеп Мельничук побився з Лещенком, розірвавши йому піджак”, “В Раді Сергію Лещенку порвали новий піджак” (відео)”, “По-

страждав лише мій піджак”: Лещенко прокоментував бійку в Раді”, “Лещенко просить відсторонити Мельничука на 5 засідань за порваний піджак” – подібні заголовки 9 лютого 2017 р. облетіли всі українські ЗМІ. Пізніше – ще упродовж тижня – журналісти смакували інцидент: Лещенко в деталях розповідав про долю багатостраждального піджака та готовність “свою позицію захищати до останнього”. От тільки яку саме позицію? Що стало реальним приводом для бійки? І що за персонаж Сергій Лещенко як депутат? – ці питання українські медіа не цікавлять.

Водночас у Дніпрі стартувала безпрецедентна акція – розпочалися Дні “Дня” за участю головного редактора газети Л. Івшиної. Крім відкриття виставки найкращих фото країни та резонансної читацької конференції, в місті відбулася важлива просвітницька подія – всі (!) школи і бібліотеки отримали книжки, випущені “Днем”.

Зокрема, 162 школи та 40 бібліотек міста отримали комплект книжок, серед яких “Повернення в Царгород”, “Сестра моя Софія”, “Катастрофа і триумф. Історії українських героїв”, “Я – свідок. Записки з окупованого Луганська”, “Україна Incognita ТОП-25”, а також річну передплату на газету. Подія такого рівня в країні зі здоровим медійним полем мала б стати мейнстримом, сенсацією, топ-темою. Нас інформаційно підтримали деякі медіапартнери, але порівнювати власне цей інтелектуальний інформаційний привід з рваним піджаком Лещенка – не можна, – слушно зауважив Вадим Лубчак.

Чому так відбувається? Авторитетний політичний аналітик В. Подгорна так відповіла на це запитання: “Сьогодні ми помічаємо неймовірний прояв феномена популістської політики. Часто говорять, що це глобальна проблема, але насправді – це більшою мірою український виклик. Передовсім він виявляється в тому, що нам в багатьох сферах недостатньо компетентності. Чому не йдуть реформи? Бо їх реалізують непрофесійні люди, і такі ж псевдо-експерти з усіх екранів дають поради. Не буває фахівців із загальних питань. Ці експерти, політики, політологи, які бачать себе не інакше, як значними державними діячами, народними депутатами чи навіть президентами, – часто нічого собою не являють. Усі вони претендують на роль гетьманів. Компетентних людей, які фахово розбираються у важливих справах, ви у ЗМІ не зустрінете. Їх свідомо вивели з дискурсу. Крім газети “День”, яка є прикладом не лише професійного ставлення до журналістики, а й вимогливою до експертів, інші – остаточно девальвували експертну думку. Тому саме неправильні суспільні орієнтири медіа – це одна з причин поширення популізму” [32].

Засоби масової інформації, на жаль, мало розповідають “широкому загалу” про реальні соціально-економічні, політико-суспільні процеси,

що відбуваються в Україні та світі, – вони захоплені інтригами та скандалами тому, що “піпл хаває”. А “піпл хаває” все це лише тому, що саме цим його “годуєть” найбільш рейтингові медіа. Цей рух “по колу” не сприяє зростанню професіонального патріотизму. Чимало журналістів лише “захищають” свободу слова, не відчуючи відповідальності за свою працю, за утвердження українського життєвого середовища. Журналісти покликані досліджувати реальність, яка є, а не створювати штучні уявлення про світ, свою країну. Сьогодні частина українців під впливом ЗМІ втратила відчуття реальності, вони живуть в симулякрах. Журналісти повинні бути компетентні, шукати глибоких оціночних думок, кілька поглядів на факт, подію, явище, професійно копати глибше, працювати з людьми... “Бути філософами для людей. А у нас журналісти обмежені, з одного боку, олігархічними рамками, “стандартами власників”, а з другого – самі не бажають розвиватися” [32], – наголосила Вікторія Подгорна.

Додамо: формувати і утверджувати у собі українське національно-громадянське “Я”, тобто морально-духовну силу для успішної боротьби з одвічними ворогами України. Адже “в межах України маємо навіть не п’яту колону, а аж цілі три добірні та вишколені російські армії – проросійське телебачення, російський варіант православ’я і російську шансонну кримінальну культуру, – наголосив заступник декана історичного факультету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки Тарас Літковець, який був заступником командира 17-го окремого мотопіхотного батальйону у гарячій точці біля Горлівки. – Це три основні складові “руського мира”, котрі добровільно і за власним бажанням фінансує та споживає українське населення. Ці ворожі армії діють партизанськими методами та є, на перший погляд, непомітними, але наслідки їхньої діяльності є наочно руйнівними з численними людськими жертвами і матеріальними руйнуваннями. Тому Кремль і надалі вкладатиме величезні ресурси в інформаційну війну проти України, маскуючи це гаслами про захист російської мови, національних меншин та “православного слов’янства” в Україні.

Ми є в’язнями власних політичних, романтичних ілюзій щодо російської доброзичливості до нас. Тепер мусимо знову навчитися називати речі своїми іменами, щоб осмислити себе у світовому політичному процесі. Кремль веде в Україні типову “більшовицьку” війну, коли один хороший агітатор був сильніший за піхотний полк (згадаємо події 1918–1921 рр. в Україні, які є осучасненою копією нинішніх подій)” [36].

Звертаємо увагу на цікавий документ, що висвітлює методи і форми маніпулятивної пропаганди більшовиків – таємну інструкцію агітато-

рам-комуністам, яку давав Троцький: “Товарищи! То, о чем мы здесь в России говорим совершенно открыто, в Украине можно шептать лишь на ушко, а то лучше и совсем не говорить. Умение молчать есть тоже одна из фигур красноречия. Вы, товарищи, отправляетесь на Украину. Помните же, что нет труднее работы агитаторской, как на Украине. В третий раз мы посылаем сильные кадры туда и каждый раз все с новой тактикой и новыми приемами. <...>

Ни для кого не секрет, что не Деникин принудил нас оставить пределы Украины, а грандиозное восстание, которое подняло против нас сытое украинское крестьянство. Коммуну, чрезвычайку, продовольственные отряды, комиссаров-евреев возненавидел украинский крестьянин до глубины души. В нем проснулся спавший сотни лет вольный дух запорожского казачества и гайдамаков. Это страшный дух, который кипит, бурлит, как самый грозный Днепр на своих порогах, и заставляет украинцев творить чудеса храбрости. Это тот самый дух вольности, который давал украинцам нечеловеческую силу в течение сотни лет воевать против своих угнетателей: поляков, русских, татар и турок – и одерживать над ними блестящие победы. Только безграничная доверчивость и уступчивость, а также отсутствие сознания необходимости постоянной крепкой спайки всех членов государства не только во время войны – каждый раз губили все завоевания украинцев. Потому они рано потеряли свою “самостійность” и живут то под Литвой, то под Польшей, то под Австрией и Россией, составляя собой очень ценную часть этих держав. Эти бытовые особенности характера украинцев необходимо помнить каждому агитатору, и его успех будет обеспечен. Помните также, что так или иначе, а *нам необходимо возвратить Украину России. Без Украины нет России. Без украинского угля, железа, руды, хлеба, соли, Черного моря Россия существовать не может: она задохнется, а с ней и советская власть и мы с вами* (Курсив наш – В. Л.). Идите же на работу, трудную, ответственную работу. Конкретно ваша задача сводится к следующему:

1. Не навязывать украинскому крестьянину коммуны до тех пор, пока наша власть не окрепнет.
2. Осторожно заводить ее в бывших имениях под названием артелей или товариществ.
3. Утверждать, что в России нет коммуны.
4. В противовес “самостійнику” Петлюре и другим говорить, что Россия тоже признает самостійность Украины, но с советской властью, а Петлюра продает Украину буржуазным государствам.
5. Так как нам необходимо обезоружить всех повстанцев, чтобы они снова не обратились против нас, а это обезоруживание вызовет

недовольство среди крестьянских масс, то необходимо внушать, что среди повстанцев большинство деникинцев, буржуев и кулаков.

6. Труднее дело обстоит с Петлюрой, так как украинское крестьянство на него и надеется. Нужно быть осторожным. Только дурак или провокатор без разбора везде и всюду будет твердить, что мы воюем с Петлюрой. Иногда, покуда не разбит Деникин, выгодно распускать слухи, что советская власть — в союзе с Петлюрой.
7. Если будут случаи грабежей в Красной Армии, то их необходимо сваливать на повстанцев и петлюровцев, которые влились в Красную Армию. Советская власть постепенно расстреляет всех петлюровцев, махновцев и повстанцев потому, что они вредный элемент, и это будет явным доказательством не только строгой революционной дисциплины, но и суровой карой за грабежи.
8. Так как правительство России вынуждено вывозить хлеб из Украины, то на вашей обязанности, товарищи, объяснить крестьянам, что хлеб возьмут с кулаков и не для России, а для бедных украинских крестьян, для рабочих и Красной Армии, которая изгнала Деникина из Украины.
9. Старайтесь, чтобы в Советы и Исполкомы вошло большинство коммунистов и сочувствующих.
10. Принять все меры к тому, чтобы на Всеукраинский Съезд Советов не попали такие представители от волости, которые могут примкнуть на съезде к нашим врагам, и таким образом избрать правительство Украины не из коммунистов-большевиков.

Отправляясь ныне на работу в Украину, помните, что Вам здесь передавалось, не забудьте эти мои десять заповедей: они во многом Вам помогут, кроме того, знайте, что для достижения намеченной цели все средства одинаково хороши. Ни на одну минуту не забывайте, что Украина должна быть нашей, и нашей она будет только тогда, когда будет советской, а Петлюра вышиблен из памяти народа навсегда.

Желаю Вам полного успеха и счастливого пути” [16, с. 149–151].

Отже, комуністи сповідували імперську ідеологію російських чорносотенців. Нинішні московські ідеологи-агітатори, журналісти-маніпулятори обовванюють людей методами і формами чорносотенців, комуністів, нацистів, фашистів, об’єднаних у кремлівський рашизм, який є основою гібридної війни Російської Федерації проти України.

Сповідуючи слов’янофільство у московському імперському розумінні, пропагуючи загарбницькі ідеї “русского мира”, полковник у від-

ставці, член Спілки письменників Росії А. С. Терещенко безпардонно вдався до фальсифікації праць Івана Франка, паплюження його української національної позиції. Він написав, що “великий галициец, поэт, публицист и писатель Иван Яковлевич Франко, чей портрет выбит на двадцатигривенной купюре современной Украины, высоко ценил русскую культуру и ее влияние на Малороссию. Он подчеркивал взаимное обогащение культур двух братских народов, возникших из Руси” [53, с. 264]. Безперечно, І. Франко високо цінував культуру кожного народу, в тім числі й російську, а щодо позитивного впливу на Україну так званого “братнього” народу І. Франко наголошував: “В Росії, крім великоруського, чи то московського, народу, живе ще багато інших народів: українці, поляки, литовці, німці, фіни, татари, кавказці і багато азійських народів, як-ось: киргизи, туркмени, башкири, тунгуси, якути, чукчі і т. д. Більша часть тих народів, заким прийшли під Росію, жили своїм власним життям, мали свою управу, а деякі мали свої держави, свою освіту. До таких належать головно поляки, фіни, українці і деякі кавказці (грузини). Всі ті народи сидять по різних окраїнах Росії, на південь, захід або північ від властивих москалів. Діставшись під російську управу, ті народи були звичайно більш освічені від властивих москалів. Їх історія під Московщиною – то був звичайно не зріст, але нидіння та гноблення. Так і здається, що з лісів та болот родовитої Московщини раз у раз напливає на ті окраїни хвиля московських урядників та солдатів і душить, висисає, гнобить окраїни. Як душила Московщина Україну від самого 1654 року, від Переяславської угоди, про се було вже оповідано в книжечках “Просвіти” (Курсив наш. – В. Л.). [58, с. 140–141]. У статті “Між своїми” І. Франко підкреслив, що “все українство в Росії сам уряд поставив поза рамки легальності”, “всіма можливими запорами не допускає свідомих українців і української свідомості до народу”.

Без жодного посилання на оригінал А. Терещенко приписує Іванові Франкові такий вислів: “Ни один умный человек, у кого есть хоть капля политического здравого смысла, не мог даже в самой буйной фантазии рисовать себе возможность отделить и отгородить украинскую землю от Росии” [53, с. 264]. Запитанням “Актуально, особливо сьогодні, не правда ли?” А. Терещенко маніпулює правдою, нав’язує тезу, що росіяни й українці – один народ, і це, нібито, стверджував І. Франко.

Прочитаймо уважно статтю І. Франка “Михайло Драгоманов. Пропацій час. Українці під московським царством”, у якій йдеться про передмову М. Павлика до праці М. Драгоманова, яка вийшла світ у Львові 1909 р. Зокрема, І. Франко писав, що “в усякім разі зі статті

М. Драгоманова, оскільки сягає її дотеперішній текст, не можна витягати такого висновку, як витягає з неї М. Павлик, а власне того, що, на думку М. Драгоманова, для України: “Одно спасіння: вирватись з царства нашої пропащості, відділити й відгородити українську землю від Росії – якнайшвидше, за всяку ціну, поки ще час...”. Як звичайно, так і тут, М. Павлик, покликаючися на М. Драгоманова, являється найгіршим толкователем його слів і думок і щодо стилізації, в додатку, найнещасливіше. Ніякий розумний чоловік, що має крихту політичного глузду, а тим менше М. Драгоманов, не міг навіть найбуйнішою фантазією змалювати собі можності “відділити й відгородити українську землю від Росії”. Хто хоч трохи знає етнографічні границі між українським та великоруським і іншими суміжними з нами народами, той може тільки здивуватися наївності публіциста, який може таку фантазію видавати за постулат розумного політика” [57, с. 403–404].

Зіставмо, шановний читачу, оцеї справжній текст І. Франка з так званою цитатою, яку оприлюднив А. Терещенко, і стане зрозумілою маніпулятивна мета оспівувача російської імперської політики. Адже І. Франко писав про географічне сусідство українців з росіянами, а не про будь-яке суспільно-політичне єднання. Суть експансіоністської політики розкрита у таких рядках:

*Чим ті люди себе тішать,
Що Росія якась мати?
Конче треба стрілять, вішати,
А то як же панувати?*

А. Терещенко також процитував уривок із статті І. Франка “Дещо про себе самого”: “Может, должен любить Украину как расу, ту расу отяжелевшую, разнузданную, сентиментальную, лишенную закалки и силы воли, так мало способной к политической жизни со своим помойным руководством, такую плодовитую на оборотней самого разнородного сорта...” [53, с. 265]. Цей уривок також підтасований для того, щоби обізвати керманичів України “помойним руководством”. Насправді ж цих слів Іван Франко не писав. Читаємо: “Чи, може, маю любити Русь як расу – цю расу обважнілу, незграбну, сентиментальну, позбавлену гарту й сили волі, так мало здатну до політичного життя на власному смітнику, а таку плідну на перевертнів найрізномірнішого сорту?” [56, с. 31].

Отже, про жодне “помийне керівництво” не йдеться. Якби в А. Терещенка були чисті помисли щодо України і щодо Івана Франка, то він мав би процитувати його слова, які надто актуальні сьогодні під час “братньої” війни росіян проти українців. Вчитаймося, вдумаймося

і відчуємо український національний дух Івана Франка: “Як син селянина-русина, вигодований чорним селянським хлібом, працею твердих селянських рук, почуваю обов’язок панщиною всього життя відробити ті шеляги, які видала селянська рука на те, щоб я міг видряпатись на висоту, де видно світло, де пахне воля, де ясніють вселюдські ідеали. Мій руський патріотизм – то не сентимент, не національна гордість, то тяжке ярмо, покладене долею на мої плечі. Я можу здригатися, можу тихо проклинати долю, що поклала мені на плечі це ярмо, але скинути його не можу, іншої батьківщини шукати не можу, бо став би підлим перед власним сумлінням. І якщо щось полегшує мені нести це ярмо, так це те, що бачу руський народ, який, хоч гноблений, затемнюваний і деморалізований довгі віки, який хоч і сьогодні бідний, недолугий і безпорадний, а все-таки поволі підноситься, відчуває в щораз ширших масах жадобу світла, правди та справедливості і до них шукає шляхів” [56, с. 31].

Природне покликання національно свідомих українців допомогти кожному співгромадянину вийти на шлях світла, “дати рішучу справедливу відсіч усій тій московській маячні, яка брудною гнилою річкою рине на наші береги” [41].

Отже, в українських журналістів головною, вражаючою зброєю в інформаційно-психологічній війні з російськими маніпуляторами, та й не тільки з ними, має бути всебічно обґрунтована Правда на засадах україноцентризму, який в галузі комунікативістики означає сукупність концептуально-методологічних підходів, національно-громадянських і морально-духовних цінностей, аксіологічних настанов і журналістської гідності.

Україноцентризм ґрунтується на концепції націоналізму, який є філософією буття Нації, її життя, розбудови, а шовінізм, фашизм, нацизм і московський рашизм, який увібрав у себе шовінізм, фашизм і нацизм, – це філософія поневолення і гноблення інших націй. В основі націоналізму лежить національна ідея, а в основі шовінізму, фашизму, нацизму, рашизму – великодержавницький імперський інтерес. Націоналізм починається з любові до свого, а шовінізм, фашизм, нацизм, рашизм – з ненависті до чужого. Мета націоналізму – свобода своєї нації, а мета шовінізму, фашизму, нацизму, рашизму – поневолення інших націй. Націоналізм трактує інтернаціоналізм як міжнаціональні взаємини на засадах рівності націй, а шовінізм, фашизм, нацизм, рашизм перетворюють інтернаціоналізм у засіб денаціоналізації народів і підпорядкування їх імперській, великодержавницькій ідеї. Для націоналіста національні ознаки інших: мова, культура, традиції, звичаї – усі святині

є об'єктом поваги і пошанування, а для шовініста, фашиста, нациста, рашиста – це те, що потрібно негайно знищити, викоринити і замінити своїм. Саме такою є мета гібридної війни Російської Федерації проти України. Націоналізм породжує подвижників і героїв, а шовінізм, фашизм, нацизм, рашизм – убивць, грабіжників, загарбників, яничарів, холоїв.

Проаналізувавши наведені положення, науковець В. Монастирський дійшов глибокого, правдивого висновку, що націоналізм не має нічого спільного з шовінізмом, фашизмом, нацизмом і рашизмом, оскільки він є генетично визначеним явищем природи, а це означає, що він є творінням не стільки людського розуму, скільки Всевишнього, тоді як шовінізм, фашизм, нацизм, рашизм є штучними, хворобливими, маніакальними отруйними плодами, які загрожують не тільки українській ідентичності, а і європейській цивілізації. Таке розуміння має бути осердям журналістського професіоналізму. На основі історіософського інструментарію творення “історії сучасності”, коли ще “гарячі” події свіжого минулого, яке, по суті, ще й не сприймається як минуле, осмислюють з тією ж глибиною, з тієї ж часової та змістової дистанції, як і події історії, драми і колізії минулого, про що йшлося у попередніх розділах цього підручника.

Важливою в методологічному і методичному аспектах розкриття агресивної сутності російської політики, їхніх соціальних та ідейних джерел є монографія В. Ткаченка “Росія – ідентичність агресора”. У книзі показано, як саме російська влада дбайливо плекає психотип “совка” – свого найнадійнішого соціального “агента”; на багатому фактичному матеріалі показано, як путінський режим свідомо прагне дискредитувати цілу систему цивілізованих міжнародних відносин і нав'язати псевдоцінності так званого “руського мира”; ґрунтовно проаналізовано агресивну сутність ідеології війни Росії проти України, навмисне поширювану російськими маніпуляторами практику масового цинізму моральної деградації та зневаги до загальнолюдських цінностей.

Використовуючи потужні інструменти впливу (теле- і радіоканали, пресу, інтернет, корумпованих політиків, бізнесменів, журналістів), необмежене фінансування, російській маніпулятивній пропаганді вдається досягати значних результатів як усередині країни, так і за кордоном. Для реалізації своїх аморальних цілей російська маніпулятивна пропаганда активно використовує здобутки західної демократії, насамперед свободу слова. На заході дозволили Росії вільно працювати у своєму інформаційному просторі, не усвідомлюючи ступеня загрози для власного населення. Про політичну короткозорість багатьох лідерів

західних країн свідчать численні факти фінансування Росією як право-, так ліворадикальних партій у країнах ЄС і НАТО, які займаються у них активною проросійською агітацією і маніпулятивною пропагандою.

Міністр закордонних справ України (2007–2009 рр.) В. Огризко, наголосив: “Важливо щоб політичний істеблішмент Заходу зрозумів просту істину: треба відмовитися від сприйняття російських лідерів як таких, що сповідують традиційні та зрозумілі для Заходу підходи і цінності. Не брехати, виконувати взаємні зобов’язання, дотримуватися як внутрішнього, так і міжнародного законодавства, поважати права людини, гарантувати право будь-якого народу на вибір шляху свого розвитку – ці та інші очевидні для Заходу принципи є абсолютно не обов’язковими для Росії. Очевидно, що західним лідерам та суспільствам дуже важко навіть уявити, що таке є можливим, але це слід прийняти як об’єктивну даність і враховувати при формулюванні та проведенні політики щодо Росії” [44].

Протидією російській маніпулятивній пропаганді мають бути як традиційні, так й асиметричні, нестандартні та цільові заходи. Не лише “оборонними”, тобто обмеженими аудиторією в країнах ЄС і НАТО, а й наступальними, цілеспрямованими, систематичними, говорити правду про сутність російського імперіалізму, причини російсько-української війни, жорстоку московську окупацію частини української території. Адже випадковими подібні традиції не бувають і бути не можуть; проте суть проблеми – не в емоційних “вибухах”, хай би якими виправданими вони були із суто людського погляду, а в тверезому, вираженому, продуманому аналізі внутрішньої суті, структури й “анатомії” путінського режиму, що дозволить абсолютно ясно зрозуміти: агресивність є внутрішньо органічною, домінантною рисою сучасної кремлівської влади; без урахування цього уявлення про її (влади) курс та наміри неминуче будуть хибними й ілюзорними” [51].

Потрібно, щоби Верховна Рада України офіційно визнала російською окупацією Автономну Республіку Крим, окремі райони Донецької і Луганської областей з 20 лютого 2014 р. Росію треба “виводити на чисту воду” і показувати світові, що відбувається насправді. Заступник голови парламенту О. Сироїд зазначила, що “ми не можемо протистояти Росії збройно, економічно чи геополітично. Єдине чого зараз боїться Росія – це правда” [54]. Автор підручника наголошував що правда – головна гуманітарна зброя національно свідомого українського журналіста [28].

Отже, надзвичайно важливо на засадах українськоцентричної правди, загальнолюдських цінностей доносити до громадян Росії і Європи

інформацію про те, що відбувається в Україні, дохідливо, аргументовано, переконливо роз'яснювати, що українці мають таке ж природне право на свою соборну, незалежну державу, як Німеччина, Польща, Румунія, Росія, Франція, Чехія, Японія. На думку експертів Центру дослідження Росії, потрібно дотримуватися певних вимог:

- у ніякому разі не переходити на принцип: “відповімо брехнею на брехню”. Захід має поширювати в Росії лише і виключно правду;
- використовувати усі можливі канали донесення правдивої інформації до російського суспільства;
- у правовий спосіб домогтися зменшення присутності російської пропаганди в інформаційному просторі Західних країн;
- залучити до цієї роботи усі можливі інституції та зацікавлені країни, а також використовувати усі доступні форми й інструменти донесення такої інформації. Вирішальним для успіху буде належна координація такої роботи;
- дуже важливо говорити по-різному, різними мовами, але одним голосом;
- зрозуміти, що однією із вирішальних передумов ефективної роботи є її фінансування. Виходити з того, що гаряча війна коштує значно дорожче, ніж інформаційна [44].

В умовах нинішньої російсько-української війни, політичної та економічної кризи (пишу ці рядки 20 лютого 2017 р.) для українців нагальним питанням залишається побудова стратегії національної безпеки в контексті європейської безпеки. Потрібно враховувати, що Росія для України – це вічний сусід і, на жаль, вічний ворог. Це треба усвідомити і робити все можливе з іншими близькими і далекими сусідами для того, щоби обмежити, заглушити, притлумити імперські апетити росіян. Сприйняття Російської Федерації саме як загрози має допомогти знайти відповідь на низку питань для політиків України, Європи і світу, а також журналістів усіх країн. Працівники Центру дослідження Росії у зв'язку з цим накреслили такі напрями інформаційної політики в сучасних умовах:

Перше. Потрібно суттєво посилити інформаційний тиск на Росію. Повинно йтися про використання усіх можливих каналів впливу на громадську думку Росії. Треба створити спеціальні російськомовні телеканали, які працюватимуть не лише на російськомовне населення на Заході, а й на Росію. Однією з країн для їхнього розміщення могла б стати Україна. Це ж саме стосується і відновлення роботи кількох потужних радіостанцій, які транслювали б інформацію на Росію, за прикладом тих, які працювали у часи холодної війни (наприклад, “Голос Америки”, “Вільна Європа”, “Голос Ватикану”, Бі-Бі-Сі тощо).

Друге. Така робота матиме ефект лише тоді, коли вона буде системною. Треба визначити організацію – координатора, яка б здійснювала ефективне управління підготовкою та поширенням необхідної інформації як усередині країн ЄС і НАТО, так і в Росії.

Третє. Треба визначити найефективніші способи донесення потрібної інформації (телебачення, Інтернет, друковані ЗМІ, публічні заходи тощо) до цільових груп впливу (молодь, пенсіонери, приватні підприємці, інтелігенція, науковці, сільські мешканці, наймані працівники тощо) та скоординувати таку роботу.

Четверте. Обмежити в законний спосіб можливості російської пропаганди та її політичного впливу в країнах Заходу через прийняття відповідних законодавчих актів на національному та європейському рівнях. Це має бути проведено швидко та скоординовано. Такий крок стане серйозним ударом по планах московської маніпулятивної пропаганди щодо розширення сфери свого впливу на Заході. Розуміючи усю чутливість питання про свободу слова для західного суспільства, його можна було б пов'язати з питаннями національної безпеки та необхідності протидії дифамації у ЗМІ.

П'яте. В інформаційній роботі з російським суспільством концентрувати увагу на “больових точках” для нього. Йдеться про поширення насамперед інформації про загиблих російських солдатів на війні в Україні, зниження стандартів життя пересічних росіян як наслідок політики правлячого режиму Путіна, збільшення кількості населення, яке опинилося за межею бідності, зменшення можливостей для виїзду за кордон тощо.

Шосте. Наголошувати на протиставленні підтримки українських громадян (наприклад, у питаннях безвізового режиму) і відсутності такої перспективи (щонайменше зараз) через безглузду політику Кремля для росіян. Те ж саме може стосуватися тем виходу українського бізнесу, включаючи малий і середній, на європейський, а пізніше й американський ринки, використовуючи можливості Угоди про асоціацію з ЄС та зближенням із Заходом загалом. У такий спосіб українці стануть розвиватися швидше і невдовзі сягнуть значно вищого рівня життя, ніж є у Росії. Треба зіграти на українському прикладі, який середньостатистичний росіянин сприйме значно краще, ніж порівняння, наприклад, з литовцем, поляком чи хорватом.

Сьоме. Треба делікатно, але настирно проводити думку про те, що теперішній політичний режим не є вигідним для середньостатистичного росіянина. Зміни на краще можуть відбутися лише в тому випадку, коли система почне змінюватися у напрямі універсальних людських цінностей. Акцент на прикладах, коли влада змушена враховувати

думку громади і йти на потрібні їй рішення, може серйозно стимулювати зростання громадської активності в російському суспільстві [44].

Безперечно, це не остаточний, не вичерпний перелік тем та засобів, які мають бути використані для розвінчування російської маніпулятивної пропаганди і військової агресії. Їхнє змістове, тематичне, інформаційне наповнення може оперативно змінюватися, вдосконалюватися залежно від російських маніпулятивних меседж-боксів. Зрозуміло, що не варто очікувати негайного ефекту – світоглядного прозріння усіх громадян Російської Федерації, європейських країн і духовно та морально покалічених українців. Проте, якщо цілеспрямовані, систематичні потоки правдивої, духовно насиченої інформації стимулюватимуть початок змін у суспільній свідомості, то в певний історичний момент відіграє вирішальну роль у системних змінах самої Росії.

Українська журналістика в період інформаційно-психологічної та військової агресії Російської Федерації проти України, має бути українськоцентричною, високогуманною і правдивою. З огляду на значну кількість інформації зараз людині не так легко віднайти те центральне та найголовніше. Тому в цьому потужному інформаційному потоці журналісти повинні допомагати читачеві, глядачеві, слухачеві віднайти те здорове раціональне зерно, яке сприятиме утвердженню національної, громадянської, моральної гідності. Переконалий, що так думають і польські, і японські, і чеські журналісти, коли вони стоять на засадах інтересів своєї нації та держави.

Є кілька причин, які сьогодні не дали змоги всім журналістам стати на високий рівень професіоналізму в розумінні служіння правді та моральності. Ґрунтуючись саме на національних принципах, людина відчуває себе вільною і відповідальною за те, що робить. На жаль, багатьом журналістам, теле- і радіоканалам, окремим газетам бракує цього розуміння. Йдеться не про сліпе служіння, як за Радянського Союзу, коли стверджували, що журналіст має служити інтересам Комуністичної партії. Більшовицька і нацистська ідеології притлумлювали все гідне людське і національне. Сьогодні журналісти – один із важливих чинників утвердження національної гуманістичної держави, яка має бути соціально справедливою, дбати про розвиток кожної людини морально, інтелектуально і фізично, створюючи для цього соціально-економічні передумови. В основі вирішення складних соціально-економічних питань чи нинішніх проблем захисту української держави має бути глибоке національне морально-духовне переконання.

Якщо ці світоглядні цінності будуть оволодівати кожним працівником ЗМІ, політиком, громадським діячем, кожним громадянином, тоді ми швидше рухатимемося в напрямку утвердження демократичної, правової, соціальної, соборної української України.

Запитання для самоконтролю

1. Дайте визначення і роз'ясніть поняття “пропаганда”.
2. Для чого давні римляни використовували термін “пропаганда”?
3. Мета пропаганди у країнах з тоталітарним режимом?
4. Суть пропаганди у нацистській Німеччині та комуністичному Радянському Союзі.
5. Морально-психологічні бар'єри на шляху будівництва Української держави.
6. Змістове наповнення просвітницької пропаганди.
7. Ідеологічно-пропагандистська роль засобів масової інформації.
8. Назвіть цінності, які мають бути серцевиною просвітницької пропаганди в Україні.
9. У чому полягає різниця між просвітницькою і маніпулятивною пропагандою?
10. Класифікація пропаганди залежно від джерела і природи повідомлення.
11. Схарактеризуйте білу, чорну і сіру пропаганду.
12. Функції позитивної (конструктивної) і негативної (деструктивної) пропаганди.
13. Методи маніпулятивної пропаганди, які схарактеризував Олександр Децик.
14. Які методи маніпулятивної пропаганди використовують російські агресори?
15. У чому полягає завдання пропагандистського маніпулятора?
16. Найпотужніша складова маніпулятивної пропаганди в сучасних умовах.
17. Що є найголовнішою, найефективнішою зброєю проти московської маніпулятивної пропаганди?
18. Як назвав антиукраїнську пропаганду Кремля академік І. Дзюба?
19. Назвіть принципи пропаганди, проголошені Йозефом Геббельсом, які взяли на озброєння маніпулятори-пропагандисти Російської Федерації.
20. Суть російської інформаційно-психологічної політики.
21. Чому московські політики та ідеологи бояться, щоби національна свідомість запанувала в усіх клітинах суспільного і державного організму України?
22. На які три цільові аудиторії працює імперський Кремль?
23. Схарактеризуйте психодинамічну модель людської психіки, за якою психолог А. Чернов описав психологію політики Російської держави.
24. Назвіть тенденції у настроях російського суспільства.
25. Які головні складові московської маніпулятивної пропаганди проти України схарактеризував російський політолог В. Соловей?
26. Система ідеологічних кліше, які використовують у Росії для загарбницької війни проти України.
27. Десять стратегій маніпуляцій ЗМІ, які схарактеризував Ноам (Аврам) Хомський (Чомськи).
28. На які три категорії поділив журналістів ведучий “Еспресо ТВ” Олександр Голубов?

29. Чому війна Росії проти України це – певний момент історичної істини?
30. Яку постмодерну парадигму нав'язують в умовах нинішньої військової агресії Російської Федерації проти України?
31. Чому академік Володимир Горбулін вважає, що Росія в її нинішньому вигляді становить загрозу для всіх, хто її оточує?
32. До яких висновків спонукають коментарі студентів про думу-казку Степана Васильченка “Ось та Ась”?
33. Чому в умовах гібридної війни Російської Федерації проти України до стандартів журналістської професії треба ставитися не стандартно, не традиційно, а неординарно, конструктивно?
34. Схарактеризуйте “Українську журналістську платформу”, яка створена за ініціативою газети “День”?
35. Яка загроза для української журналістики прихована у проекті ОБСЄ “Дві країни – одна професія”?
36. У чому полягає суть маніпулятивної технології щодо вислову “мова ворожнечі”?
37. Оцініть резолюцію Європарламенту від 23 листопада 2016 р. щодо протидії російській маніпулятивній пропаганді проти ЄС.
38. Яка різниця між повстанцями, ополченцями і сепаратистами, зрадниками, кремлівськими найманцями?
39. Чому Правда на засадах українського центрризму – головна зброя проти російських інформаційно-психологічних маніпуляторів?
40. Які напрями інформаційної політики в Україні накреслили працівники Центру дослідження Росії?
41. Ваші думки з приводу тези, що серцевиною української журналістики має бути українськоцентризм, гуманізм, правда.

Завдання для самостійної роботи

Опрацювати рекомендовану літературу до теми розділу, проаналізувати матеріали засобів масової інформації про інформаційно-психологічну і військову агресію Російської Федерації проти України.

Підготувати есей на тему “Українськоцентризм – головна світоглядна платформа української журналістики”.

Література

1. Бачевський Д. Журналісте, не стріляй нам в спину! / Д. Бачевський // День. – 2017. – 31 берез. – 1 квіт.
2. Безкоровайна Г. Війна з Росією не закінчиться ніколи / Г. Безкоровайна // Україна молода. – 2014. – 24 черв.
3. Войцехівська О. Питання етики і стандартів в Україні особливо складне / О. Войцехівська // Журналіст України, – 2014. – №6. – С. 34–36.
4. Голубов О. “Найгірше – це свідомо дезінформація та нагнітання паніки / О. Голубов // День. – 2014. – 25–26 квіт.
5. Горбулін В. Хитромудра невизначеність нового світопорядку / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2016. – 27 серп.
6. Грабовський С. Не “баланс”, а об’єктивність / С. Грабовський // День. – 2015. – 4–5 верес.
7. Грабовський С. Постмодерна доба, війна і журналістика / С. Грабовський. – День. – 2014. – 17–18 жовтня.
8. Гривінський Р. Про зіткнення двох журналістик / Р. Гривінський // День. – 2016. – 1–2 лип.
9. Гриджук В. Основні методи російської пропаганди [Електронний ресурс] / В. Гриджук. – Режим доступу : <http://kozakorium.com/osnovni-metody-rosiyskoyi-propahandy/>.
10. “Детектор медіа”. Дуня Міятович: “Правда, а не диктат влади, повинна бути метою журналіста” // Журналіст України. – 2017. – №2. – С. 12–13.
11. Децик О. Методи пропаганди [Електронний ресурс] / О. Децик. – Режим доступу : <http://ru.telecritika.ua/print/96572>.
12. Дзюба І. Потрібен міжнародний журналістський осуд / І. Дзюба // День. – 2014. – 15 лип.
13. Добрянський-Демкович М. Україна і Росія: історичні нариси на тему російського імперіалізму / М. Добрянський-Демкович. – Рим : Укр. Католический університет ім. Св. Климента Папи, 1989. – 172 с.
14. Догерті Джил (Jill Dougherty). Усі брешуть або як трансформувалися російські ЗМІ [Електронний ресурс] / Джил Догерті. – Режим доступу : <http://osvita.mediasapiens.ua/material/33880>
15. Доценко Е. Л. Психология манипулирования : феномены, механизмы и защита / Е. Л. Доценко. – Москва : ЧеРо, 1997. – 344 с.
16. Доценко О. Зимовий похід (6. XII.1919 – 6. V. 1920) / О. Доценко. – Варшава, 1932. – 398 с.
17. Жуковская Д. Йозеф Геббельс – теоретик СМИ Третьего Рейха [Электронный ресурс] / Д. Жуковская. – Режим доступа : http://www.historicus.ru/joseph_Gebbels_teoretik_SMI_Tretyego_Reiha
18. Журналістика: словник-довідник / авт. уклад. І. Л. Михайлин. – Київ : Академвидав. – 2013. – 320 с.
19. Івшина (Жаловага) Л. Слово до читачів // Повернення в Царгород / за загальною редакцією Л. Івшиної. – Видання перше. – Київ : ТОВ “Україн-

- ська прес-група”, 2015. – 496 с.
20. Івшина Л. Чи змінить революція гідності “сітку мовлення”? / Л. Івшина // День. – 2014. – 6–7 черв.
 21. Інформаційне повідомлення. Радник Путіна запропонував вдарити по українській армії, поки вона не зміцніла [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.unian.ua/politics/926970-radnik-putina-zaproponuvav-vdariti-po-ukrajinskiy-armiji-schob-ne-dati-jiy-zmitsniti.html>
 22. Іщенко Н. Журналістика в час Трампа. Які висновки українські ЗМІ мають зробити після виборів у США / Н. Іщенко // День. – 2016. – 11–12 листоп.
 23. Іщенко Н. Стати надлюдиною. Що “стандарти журналістики” вимагають від журналіста / Н. Іщенко // День. – 2017. – 21–22 квіт.
 24. Кравченко А. Що таке расизм? / А. Кравченко // Слово Просвіти. – 2014. – 29 трав. – 4 черв.
 25. Кулаков А. “Наданням ефіру злочинцям – безвідповідально і злочинно” / А. Кулаков // День. – 2014. – 18–19 квіт.
 26. Лизанчук В. Бар’єри на шляхи державотворення / В. Лизанчук // Молодь України. – 1993. – 23 лип.
 27. Лизанчук В. Антиукраїнська інформаційна агресія в телерадіопросторі Росії та України / В. Лизанчук // Наукові записки Інституту журналістики Київського національного університету Імені Тараса Шевченка. – 2014. – Т. 56. – С. 13–22.
 28. Лизанчук В. Правда – головна гуманітарна зброя національно свідомого українського журналіста / В. Лизанчук // Універсум. – 2017. – №1–2. – С. 18–19.
 29. Лизанчук В. Психологія мас-медіа : підручник / В. Лизанчук. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 420 с.
 30. Лубчак В. “Розвернути телекамери в народ!” / В. Лубчак // День. – 2014. – 13– 4 черв.
 31. Лубчак В. “Чи вистоять інформаційні bastiони”? / В. Лубчак. – День. – 2016. – 24–25 черв.
 32. Лубчак В. Вікторія Подгорна: “Чому просвітлення; розвиток, якісні орієнтири – це місія, яку за всі ЗМІ виконує лише “День”? / В. Лубчак // День. – 2017. – 24–25 лют.
 33. Лубчак В. Хто контролює поведінку журналістів? / В. Лубчак // День. – 2017. – 31 берез. – 1 квіт.
 34. Лубчак В. “Мова ворожнечі” VS латентна безпринципність / В. Лубчак, Р. Гривинський // День. – 2016. – 25–26 берез.
 35. Лубчак В... “Усі на фронті... інформаційному” / В. Лубчак // День. – 2014. – 14–15 берез.
 36. Малімон Н. “Медіагігієна” в час війни” / Н. Малімон // День. – 2016. – 13–14 жовт.
 37. Мацука А. Единый язык донецкой журналистики / А. Мацука / Журналіст України. – 2011. – №3. – С. 11.
 38. Молодиченко В. Маніпуляція цінностями та засоби забезпечення молоді від

- руйнаційних ідеологічних впливів // В. Молодиченко // Освіта регіону. – 2011. – №8. – С. 57–61.
39. Монастирський В. Етноцид української нації та її наслідки / В. Монастирський // Дзвін. – 2016. – №11–12. – С. 141–149.
40. Монастирський В. Націоналізм: чим він є – злом чи добром? / В. Монастирський. – День. – 2011. – 15–16 квіт.
41. Мушкетик Ю. Це повинен знати кожен / Ю. Мушкетик // Слово Просвіти. – 2017. – 20–26 квіт.
42. Мюллер Г. “Путін хворіє минулим” / Г. Мюллер // День. – 2014. – 16 лип.
43. Набруско В. Про світоглядні розбіжності / В. Набруско // День. – 2017. – 14–15 квіт.
44. Огризко В. Російська інформаційно-пропагандистська війна: деякі методи та форми протидії / В. Огризко. – День. – 2015. – 11 серп.
45. Плахонін А. “Сім п’ятниць на тиждень” / А. Плахонін // День. – 2014. – 18–19 лип.
46. Прилипко О. Ноам Хомський: 10 способів промивання мізків / О. Прилипко // День. – 2013. – 29 берез.
47. Руденко А. “Наша позиція – незалежна і наступальна, ніякої колаборації...” / А. Руденко // День. – 2017. – 10–11 лют.
48. Сидоренко Е. Тренинг впливання и противостояния влиянию / Е. Сидоренко. – Санкт-Петербург, 2009. – 321 с.
49. Сірук М. Зміни в Україні та “Голос Америки” / М. Сірук // День. – 2014. – 13–14 черв.
50. Соловей В. Абсолютное оружие. Основы психологической войны и медиаманипулирования [Электронный ресурс] / В. Соловей. – 2015. – Режим доступа : http://fictionbook.ru/author/valeriyi_soloveyi/absolyutnoe_orujie_osnovyui_psychologiches/read_online.html
51. Сяндюков І. Небезпека виходить із Кремля / І. Сяндюков // День. – 2016. – 11–12 берез.
52. Темех Н. Д. Українське телебачення і формування духовності молоді: теорія практика: навч. посіб. / Н. Д. Темех. – Львів : Видавн. центр. ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 150 с.
53. Терещенко А. Руины некомпетентности / А. Терещенко. – Москва : ЗАО “Издательский дом “Аргументы недели”, 2015. – 320 с.
54. Торба В. “Росія – це вічний сусід і вічний ворог” / В. Торба // День. – 2016. – 7–8 жовт.
55. Філіпчук Г. Про найголовніше в політиці / Г. Філіпчук // Слово Просвіти. – 2014. – 26 черв. – 2 лип.
56. Франко І. Де що про себе самого / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. ; Т. 31. – Київ : Наукова думка, 1981. – С. 28–32.
57. Франко І. Михайло Драгоманов. Пропаший час. Українці під московським царством (1654–1876) / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. ; Т. 47. – Київ : Наукова думка, 1986. – С. 402–404.
58. Франко І. Про життя і діяльність Олександра Кониського / І. Франко Мозаїка : Із творів, що не ввійшли до збір. тв. у 50 т. / упоряд.

- З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів : Каменярь, 2001. – 434 с.
59. Цимбалюк М. Подивімося правді в очі... / М. Цимбалюк // Слово Просвіти. – 2015. – 26 берез. – 1 квітня.
60. Цимбалюк Р. Валерий Соловей: “Там, где стороны вовлечены в конфликт, где задеты ценности, – не может быть объективности, не может быть нейтральной информации” [Электронный ресурс] / Р. Цимбалюк // УНІАН. – Режим доступа: <https://www.unian.net/society/1347730-valeriy-solovey-tam-gde-storonyi-vovlechenyi-v-konflikt-gde-zadetyi-tsennosti-ne-mojet-byit-obyektivnosti-ne-mojet-byit-neytralnoy-informatsii.html>
61. Чабаненко М. Журналістика і пропаганда: у пошуках правильних рішень [Електронний ресурс] / М. Чабаненко // Медіакритика. – Режим доступу : <http://www.mediakrytyka.info/za-scho-krytykuyut-media/zhurnalistyka-i-propahanda -u-poshukakh-pravylnykh-rishen.html>
62. Черемних В. Моим друзьям на востоке / В. Черемних // Журналіст України. – 2014. – №4. – С. 3, 11.
63. Чернов А. Мрії про “велику Росію” як ключ до розуміння путінської пропаганди. / А. Чернов // Літературна Україна. – 2014. – 3 квіт.
64. Шутов Р. Російська пропаганда в українському інформаційному полі. Підсумки 2014 [Електронний ресурс] Р. Шутов. – Режим доступу : http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/rosiyska_propaganda_v_ukrainskomu_informatsiynomu_poli_pidsumki2014/
65. Шоткіна К. Ефірна сутність / К. Шоткіна // Дзеркало тижня. – 2014. – 22 берез.
66. Яковенко І. Мутація... / І. Яковенко // День. – 2014. – 18–19 лип.
67. Яковенко І. Фейк як форма існування / І. Яковенко // День. – 2015. – 29–30 квіт.

Післямова

Щоразу, коли закінчив працю над рукописом нової книжки, творчо-дослідницька напруга залишається. Тепер така ж ситуація.

Переживаю, чи вдалося розкрити задумане, чи збагатилися Ви, шановний читачу, новими, потрібними знаннями, чи зміцнилася Ваша морально-духовна і національно-громадянська позиція, адже проблема надто складна, чи світло історичної правди минулого і сучасності окрилює, наповнює Вас духом справедливої перемоги над московським агресором, утверджує почуття і прагнення порозуміння, єдності, добродійності.

Хвилююся, чи зумів посіяти зерна Правди в отруєні російською маніпулятивною пропагандою серця і душі, чи звільняться вони від інформаційно-психологічного ярма рашизму, адже базовими принципами московської ідеології і політики є надбрехня, наднахабство, наднасильство. Британський публіцист і телепродюсер, дослідник російського медіапростору, письменник П. Померанцев наголосив, що “в російському соціумі бачимо систему вічних маніпуляцій: вранці ти – демократ, вдень – комуніст, ввечері – олігарх. У Росії вся система так часто і так багато бреше, створюючи таке розмаїття реальностей, що вона сама повинна збожеволіти. Це не питання божевілля однієї людини – безумство закладено в самій системі”.

З огляду на те, що український історичний простір, вітчизняна історія є для українців надзвичайно важливим “полем битви” за свою автентичність, самобутність, національну ідентичність, покликання журналістів – активно сприяти історіософському осмисленню сутності української нації, виявляти стрижневу лінію її історичного розвитку, відшукувати ланки зв’язку між давнім, сучасним і майбутнім. На жаль,

досі в оцінці журналістами багатьох принципово важливих для усвідомлення історичних подій панують підходи, що несумісні з процесами націє- та державотворення.

Однією з причин такої ситуації є поширення в журналістському середовищі України провінційно-плебейського постмодернізму, який вдало ліг на пострадянську матрицю – з відповідними наслідками у вигляді нездатності оцінювати події в категоріях добра і зла, неспроможності вибудувати ієрархію цінностей. На жаль, чимало журналістів чомусь не опановують правдивими, системними знаннями, у них немає вміння чітко розставити історичні акценти з урахуванням сучасних суспільно-політичних, глобалізаційних процесів. Звідси – засилля скандальних, деструктивних, аморальних матеріалів у засобах масової інформації.

Ідеологи “руського міра” та їхні поплічники-відступники з українського політичного і журналістського середовища заповзято нав’язують постмодерні постулати в Росії, Україні та Європі, щоби сприймати тільки московське бачення українсько-російських відносин. Мовляв, білоруси, росіяни, українці – це один народ, а Українська держава – це штучне утворення. Це – помилка історії, і її треба виправити: повернути Україну в лоно Російської імперії будь-якими способами.

У 2017 р. виповнилося 1165 років давньоукраїнській державі Русь. Нестор літописець у “Повісті минулих літ” запитував: “Откуда есть пошла Русская земля?”. І сам відповів: “В літо 852 начаша ся прозивати Русская земля”, тобто задовго до появи варягів на Русі. Відзначення на державному рівні, всебічне висвітлення в усіх ЗМІ ювілейної теми 1165-річчя давньоукраїнської держави Русь архіважливе, щоби ще і ще роз’яснювати українській, російській, європейській і світовій людині, що спадкоємницею Русі=Київської Русі є Україна(!), а не Московія=Росія. Московити=росіяни і русичі=українці – різного роду племені. Але ми сусіди і треба жити у злагоді та мирі.

Не знаю, з яким відчуттям, настроєм, переконанням Ви читали, навчалися за цією книжкою, які думки вона викликала у Вас. Сподіваюся на схвалення дидактичної побудови та задуму. Водночас будувачий кожному за об’єктивні критичні зауваження, пропозиції щодо майбутнього удосконалення цього підручника.

Рекомендовані теми наукових досліджень

1. Конституція України про економічну й інформаційну безпеку.
2. Об'єкти національної безпеки України.
3. Суб'єкти гарантування національної безпеки України.
4. Принципи гарантування національної безпеки України.
5. Інформаційно-психологічна безпека України.
6. Реальні й потенційні загрози національній безпеці України.
7. Види інформаційно-психологічної безпеки українського суспільства.
8. Сутність гібридної війни Російської Федерації проти України.
9. Основні етапи гібридної війни Російської Федерації проти України.
10. Концептуальні засади інформаційно-психологічної безпеки в Україні.
11. Сутність українського національного інформаційного простору.
12. Функції культури та їхні особливості в Україні.
13. Синкретизм української культури.
14. Мудрість діалогу культур різних народів.
15. Найдавніші писемні пам'ятки культури давньоукраїнської держави Київська Русь.
16. Способи та методи асиміляції українців у Російській імперії.
17. Московсько-комуністична політика визнання росіян у ролі “старшого брата”.
18. Оксана Забужко про російський культурний колоніалізм.
19. Теорія “боротьби двох культур” в Україні.
20. Наукова праця Є. Наконечного “Украдене ім'я: Чому русини стали українцями”.
21. Процес українізації в оцінці Я. Дашкевича, Я. Верменича та Д. Солов'я.

22. Культурні й політичні компоненти – запорука національного державотворення.
23. Національна ідентичність в системі інформаційно-психологічної безпеки України.
24. Основоположні елементи національної ідентичності.
25. Антиукраїнська інформаційна агресія в теле- та радіоефірі.
26. Морально-психологічні аспекти українофобії в незалежній Україні.
27. Особлива прикмета московського=російського імперіалізму.
28. Шовіністична концепція історії Російської імперії.
29. Ранньосередньовічна концепція україногенезу.
30. Виміри національної ідентичності.
31. Соціокультурні цінності в системі утвердження загальноукраїнської національної ідентичності.
32. Особливості російської асиміляційної політики в Україні.
33. Засади українськоцентричної ідеології.
34. Володимир Мономах про основні риси характеру людини-християнина.
35. Переслідування Руської=Української православної церкви очільниками Московської патріархії.
36. Московська політика духовного геноциду українського громадянства в Російській імперії.
37. Берестейська унія (союз) Української православної церкви з Римом (1596 р.) в контексті українського національного розвитку.
38. Антирелігійна боротьба комуністичного режиму проти Української церкви.
39. Візит до України Папи Івана Павла II.
40. Проблеми створення Єдиної Помісної Української Церкви.
41. Морально-психологічні бар'єри на шляху будівництва Української держави.
42. Мілітарний українсько-московський договір у 1654 році.
43. Політика Москви щодо України після Переяславської угоди.
44. Особливості московського абсолютизму за часів Петра I та Катерини II.
45. Сутність більшовицької політики коренізації та українізації.
46. Мотиви голодомору=геноциду в Україні 1932–1933 рр.
47. Великий комуністичний терор в Україні (1937–1938 рр.).
48. Гітлер і Сталін – люті вороги українського народу.
49. Промосковська політика режиму Віктора Януковича.
50. Гуманістичний зміст Помаранчевої революції (2004 р.) і Революції Гідності (2013–2014 рр.).

51. Мова – чисте та єдине джерело розвитку нації.
52. Конституція України про державність української мови.
53. Московська=російська інформаційна війна проти української мови.
54. Сутність Валувського циркуляру та Емського указу.
55. Цілеспрямоване російщення українців у СРСР.
56. Чинники впливу на розвиток і функціонування української мови.
57. Антиукраїнський закон “Про засади державної мовної політики”.
58. Сутність “Європейської хартії регіональних або міноритарних мов”.
59. Мовна шизофренія або лінгвошизофренія в електронних засобах масової інформації.
60. Поняття “слов’янська єдність” у її московському тлумаченні.
61. Інтелектуальне пограбування України Петром І.
62. Постулат про існування “триєдиного русского народа”.
63. Національна свідомість – це “громадський цемент, який об’єднує і перетворює народ у новітню націю”.
64. Основні принципи національної доктрини Ентоні Д. Сміта.
65. Зміст і функції української національної ідеї.
66. Просвітницька пропаганда національно-духовних цінностей в Україні.
67. Пропаганда у нацистській Німеччині та комуністичному Радянському Союзі.
68. Ідеологічно-пропагандистська роль засобів масової інформації.
69. Просвітницька та маніпулятивна пропаганда: порівняльний аспект.
70. Функції позитивної (конструктивної) і негативної (деструктивної) пропаганди.
71. Методи російської маніпулятивної пропаганди.
72. Головні складові московської маніпулятивної пропаганди проти України.
73. Проект ОБСЄ “Дві країни – одна професія” – загроза для української національної журналістики.
74. Стандарти журналістської професії в контексті гібридної війни Російської Федерації проти України.
75. Правда на засадах україноцентризму – головна зброя проти російської інформаційно-психологічної агресії.
76. Сутність україноцентричної ідеології та політики.
77. Чинники формування й утвердження української національної ідентичності.
78. Московська парадигма “спільної історії” Росії та України.
79. Основоположні засади розвитку й утвердження української України.

Список літератури

1. Абліцов В. Четверта республіка чи демонтаж незалежності? / В. Абліцов // Слово Просвіти. – 2016. – 24–30 берез.
2. Багалій Д. І. Історія слобідської України / Д. І. Багалій. – Харків, 1993. – 256 с.
3. Бандера С. Перспективи Української Революції / С. Бандера. – Репринтне вид. ; Дрогобич : Видавнича фірма “Відродження”, 1998. – 656 с.
4. Баран С. Митрополит Андрей Шептицький. Життя і діяльність / С. Баран. – Мюнхен : Вернигора, 1947. – 151 с.
5. Бачевський Д. Журналісте, не стріляй нам в спину! / Д. Бачевський // День. – 2017. – 31 берез.–1 квіт.
6. Безкоровайна Г. Війна з Росією не закінчиться ніколи / Г. Безкоровайна // Україна молода. – 2014. – 24 черв.
7. Безсмертний-Анзіміров А. Задущення України як російська національна ідея / Андрій Безсмертний-Анзіміров // День. – 2013. – 20–21 груд.
8. Белебеха І. О. Українська еліта / І. О. Белебеха // Березіль. – Харків. – 1999. – 346 с.
9. Белебеха І. О. Свята зірка наша – національна ідея / І. О. Белебеха // Українські державотворчі діалоги / І. О. Белебеха, С. Й. Вовканич. – Львів ; Харків. – 2010. – Вип 1. – С. 28–44.
10. Белинский В. Б. Открытие Великороссии : роман-исследование / В. Б. Белинский. – Киев : Диокор, 2004. – 240 с.
11. Бердяев Н. Русская идея / Н. Бердяев // Вопросы философии. – 1990. – № 1. – С. 77–144.
12. Білінський В. Країна Моксель, або Московія : роман-дослідження : у 3 кн. / В. Білінський. – 2-ге вид. виправл. і доповн. – Тернопіль : Богдан, 2017.
13. Боргардт О. О. Дві культури / О. О. Боргардт. – Донецьк : Вид-во Донецького фізико-технічного інституту імені О. О. Галкіна НАН України, 1999. – 370 с.
14. Бочковський О.-І. Наука про націю та її життя / Ольгерд-Іпполіт Бочковський. – Нью-Йорк, 1958. – 79 с.

15. Брайчевський М. Ю. Літопис Аскольда. Відроджена пам'ятка дев'ятого сторіччя / М. Ю. Брайчевський. – Київ. – 1988. – № 2. – С. 146–170.
16. Брайчевський М. Ю. Походження Русі / М. Ю. Брайчевський // АН УРСР. Інститут історії. – Київ : Наукова думка, 1968. – 228 с.
17. Верменич Я. В. Політичні наслідки і уроки політики українізації 20–30-х рр. / Я. В. Верменич // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика : збірник статей. – Київ : Інститут історії України НАН України, 2001. – Вип. 4. – С. 288–307.
18. Веденєєв Д. Постріли на Краківській вулиці / Д. Веденєєв // День. – 2016. – 18–19 берез.
19. Війна і мир / за заг. ред. Л. Івшиної. – [1-ше вид.]. – Київ : АТЗТ “Українська прес-група”, 2004. – 560 с.
20. Власенко В. Незасвоєний урок історії / В. Власенко // Урядовий кур'єр. – 2016. – 10 серп.
21. Вовканич С. Й. Духовно-інтелектуальний потенціал України та її національна ідея / С. Й. Вовканич. – Львів : Видавництво ЛБА, 2001. – 540 с.
22. Вовканич С. Соціогуманістична парадигма розвитку української ідеї: національний, інтеграційний та цивілізаційний аспекти / С. Вовканич // Белебеха І. О. Українські державотворчі діалоги / І. О. Белебеха, С. Й. Вовканич. – Львів ; Харків. – 2010. – Вип. 1. – С. 7–27.
23. Вовканич С. Якби ми вчилися соборності, то нині б мали національну державу / С. Вовканич // Слово Просвіти. – 2016. – 4–10 серп.
24. Вольвач П. Думки подорожнього / П. Вольвач // Слово Просвіти. – 2016. – 4–10 серп.
25. Ворожко Т. Сталін здійснив кілька геноцидів проти українців / Т. Ворожко // Українське Слово. – 2015. – 18–24 листоп.
26. Воронин О. Автокефальна Українська Православна Церква / О. Воронин // Літературна Україна. – 1991. – 21 листоп.
27. Габелко Ф. Правда, яку не завадило б знати народові віруючому й отцям духовним / Ф. Габелко // Українське Слово. – 2015. – 11–17 листоп.
28. Гатчінсон Д. Культурний і політичний націоналізм / Джон Гатчінсон // Націоналізм : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – Київ : Смолоскип, 2000. – 872 с.
29. Гнатюк Д. Діти не можуть чекати, поки ми налагодимо економіку / Д. Гнатюк // Голос України. – 2000. – 24 жовт.
30. Гнатюк О. Прощання з імперією: Українські дискусії про ідентичність / О. Гнатюк. – Київ : Критика, 2005. – 528 с.
31. Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / кер. кол. упоряд. Р. Я. Пиріг. – Київ : Політвидав України, 1990. – 605 с.
32. Голод Т. Коли проповіді Василя Липківського почує православна Україна? / Т. Голод // Час / Time. – 1997. – 20–26 листоп.
33. Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин / П. Голубенко. – Нью-Йорк ; Париж ; Торонто, 1987. – [2-ге вид.]. – Київ : Дніпро, 1993. – 447 с.
34. Голубов О. Найгірше – це свідомо дезінформація та нагнітання паніки / О. Голубов // День. – 2014. – 25–26 квіт.

35. Горбань Ю. О. Інформаційна війна проти України та засоби її ведення [Електронний ресурс] / Ю. Горбань. – Режим доступу : <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2015/04/20.pdf>.
36. Горбулін В. Український фронт четвертої світової війни [Електронний ресурс] / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2006. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/POLITICS/ukrayinskiy_front_chetvertoyi_svitovoyi_viyi.html.
37. Горбулін В. Європейська безпека: можливий шлях послабити виклики і загрози [Електронний ресурс] / В. Горбулін, О. Литвиненко // Дзеркало тижня. – 2009. – Режим доступу : http://gazeta.dt.ua/POLITICS/evropeyska_bezpeka_mozhliivy_shlyah_poslabiti_vikliki_i_zagrozi.html.
38. Горбулін В. Гібридна війна: все тільки починається... [Електронний ресурс] / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2016. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-vse-tilki-pochinayetsya-.html>.
39. Горбулін В. Тези до другої річниці російської агресії проти України [Електронний ресурс] / В. Горбулін. – 2016. – Режим доступу : <http://uacrisis.org/ua/40347-gorbulin-tezy>.
40. Горбулін В. Хитромудра невизначеність нового світопорядку / В. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2016. – 27 серп.
41. Горобець В. Гетьман Іван Мазепа: життя “за” і проти царя / В. Горобець // День. – 2003. – 6 черв.
42. Горобчук В. Ю. Велика смута. У пошуках виходу / В. Ю. Горобчук. – Славутич : Видавець – ФОП Іванов Леонід Олександрович, 2011. – 126 с.
43. Грабович О. Колоніальна спадщина в сьогоденній Україні: кілька ключових питань / О. Грабович // Ратуша. – 1993. – 9 жовт.
44. Грабовський С. Не “баланс”, а об’єктивність / С. Грабовський // День. – 2015. – 4–5 верес.
45. Грабовський С. Постмодерна доба, війна і журналістика / С. Грабовський // День. – 2014. – 17–18 жовт.
46. Гривінський Р. Про зіткнення двох журналістик / Р. Гривінський // День. – 2016. – 1–2 лип.
47. 46. Гривінський Р. Хто замовляє “шизофренію” / Р. Гривінський // День. – 2015. – 20–21 листоп.
48. Гридчук В. Основні методи російської пропаганди [Електронний ресурс] / В. Гридчук. – Режим доступу : <http://kozakorium.com/osnovni-metody-rosiyskoyi-propahandy/>.
49. Грушевський М. Очерки истории украинского народа / М. Грушевський. – Санкт-Петербург, 1904. – 380 с.
50. Грушевський М. Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства / М. Грушевський // Літературна Україна. – 1991. – 30 трав.
51. Грушевський М. Хто такі українці і чого вони хочуть? / М. Грушевський. – Київ : Знання України, 1991. – 240 с.
52. Гуцало Є. Ментальність орди : [статті] / Є. Гуцало. – Київ : Просвіта, 1996. – 176 с.
53. Гібернау М. Ідентичність націй / М. Гібернау. – Київ : Темпора, 2012. – 304 с.

54. Голибард Є. Кому потрібні російські попи в Україні? / Є. Голибард // Слово Просвіти. – 2015. – 17–23 верес.
55. Дашкевич Я. Національна самосвідомість українців на зламі VI–XVII ст. / Я. Дашкевич // Сучасність. – 1992. – № 3.
56. Дві Русі / за заг. ред. Л. Івшиної. – Київ : Факт, 2003. – 496 с.
57. Децик О. Методи пропаганди [Електронний ресурс] / Олександр Децик. – Режим доступу : <http://ru.telescritika.ua/print/96572>.
58. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. Дзюба. – Лондон : [б. в.], 1968. – 263 с.
59. Дзюба І. Потрібен міжнародний журналістський осуд / І. Дзюба // День. – 2014. – 15 лип.
60. Дзюба І. Українська культура: проблеми і перспективи / І. Дзюба // Універсум. – 2001. – № 1–2. – С. 9–10.
61. Добрянський-Демкович М. Україна і Росія: історичні нариси на тему російського імперіалізму / М. Добрянський-Демкович. – Рим : Український Католицький університет ім. Св. Климента Папи, 1989. – 172 с.
62. Донцов Д. Правда прадідів великих / Д. Донцов. – Філадельфія : [б. в.], 1952. – 95 с.
63. Дорошенко В. Українство в Росії. Новітні часи / В. Дорошенко. – Відень : [б. в.], 1917. – 116 с.
64. Єсельчик С. Імперія пам'яті. Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / С. Єсельчик. – Київ : Вид-во Часопис “Критика”, 2008. – 303 с.
65. Єфіменко Г. Національно-культурна політика ВКП(б) щодо Радянської України (1932 – 1938) / Г. Єфіменко. – Київ, 2001. – 304 с.
66. Єфремов С. Лист без конверта / С. Єфремов // Літературна Україна. – 1990. – 30 серп.
67. Жуковская Д. Йозеф Геббельс – теоретик СМІ Третього Рейха [Електронний ресурс] / Д. Жуковская. – Режим доступу : http://www.historicus.ru/joseph_Gebbels_teoretik_SMI_Tretyego_Reiha
68. Забужко О. На порозі гуманітарної катастрофи / О. Забужко // Дзеркало тижня. – 2005. – 3 груд.
69. Залізняк Л. Українці: витоки та історичні долі / Л. Залізняк. – Київ : Темпора, 2011. – 424 с.
70. Зануда А. Розсекречені архіви: як після Голодомору на Донбас переселяли росіян / А. Зануда, С. Дорош // Українське Слово. – 2016. – 4–17 трав.
71. Заплатинський В. М. Логіко-детермінантні підходи до розуміння поняття “Безпека” / В. М. Заплатинський // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини / [редкол.: П. С. Атаманчук (відп. ред.) та ін.]. – Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2012. – Вип. 5. – С. 90–98.
72. Захарченко В. Чуємо, нене!.. Йдемо! / В. Захарченко // Дзвін. – 2016. – № 5. – С. 14–93.
73. Злочини комуністичної Москви в Україні в літі 1941 року. – Дрогобич : Відродження, 1991. – 94 с.

74. Іваничук Р. Прагну намалювати Україну, мов наречену у вінку / Р. Іваничук // Українська думка. – 2001. – 16 серп.
75. Іванишин В. Українська церква і процес національного відродження / В. Іванишин // Пам'ятки України. – Кн. 2. – Київ, 1990.
76. Іванченко Р. Так це починалось (Петро І і Україна) / Р. Іванченко // Літературна Україна. – 1991. – 5 груд.
77. Ікеда Дайсаку. Наша цивілізація зуміє створити загальносвітову культуру... / Дайсаку Ікеда // Літературна Україна. – 2001. – 16 серп.
78. Ільїна Е. Читаючи “Влесову книгу” / Е. Ільїна // Літературна Україна. – 1990. – 27 верес.
79. Іщенко Н. Журналістика в час Трампа. Які висновки українські ЗМІ мають зробити після виборів у США / Н. Іщенко // День. – 2016. – 11–12 листоп.
80. Іщенко Н. Стати надлюдиною. Що “стандарти журналістики” вимагають від журналіста / Н. Іщенко // День. – 2017. – 21–22 квіт.
81. Калакура Я. С. Українська культура: цивілізаційний вимір / Я. С. Калакура, О. О. Рафальський, М. Ф. Юрій. – Київ : ПІБЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2015. – 496 с.
82. Калакура Я. Конструювання образу ворога як технологія маніпуляцій російської історіографії та пропаганди / Я. Калакура // УКРАЇНА-ЄВРОПА-СВІТ. – Тернопіль : [б. в.], 2016. – Вип. 16. – С. 179–188.
83. Калюжний Є. Київська Русь – це не Росія / Є. Калюжний // Літературна Україна. – 2015. – 16 лип.
84. Карпенко В. Антиукраїнські тенденції в Українській державі / В. Карпенко. – Київ, 2001. – 112 с.
85. Качкан В. А. Постаті: Студії. Есеї. Сильвети. Рефлексії : у 2 т. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2012.
86. Колодій А. Соціетальна культура як чинник національної консолідації / А. Колодій // Консолідація українського народу: конституційно-правові аспекти [Текст] : матеріали конференції / упоряд. П. Ф. Гураль, І. Д. Софінська ; за ред. П. Ф. Гуралю ; Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка. – 2013. – С. 40–54.
87. Коляска І. В. Освіта в Радянській Україні / І. В. Коляска. – Торонто : [б. в.], 1970. – 246 с.
88. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор / Р. Конквест ; пер. з англ. – Київ : Либідь, 1993. – 384 с.
89. Коновал О. Трагедія 1933 року / О. Коновал // Літературна Україна. – 2003. – 27 берез.
90. Косів М. На вибір: словники або автомати Калашникова / М. Косів // Високий Замок. – 1993. – 1 квіт.
91. Кравець Є. Інформаційна безпека держави / Є. А. Кравець // Юридична енциклопедія : в 6 т. – Київ : Українська енциклопедія, 1992.
92. Кравченко А. Що таке расизм? / А. Кравченко // Слово Просвіти. – 2014. – 29 трав.–4 черв.
93. Кралюк П. “95-й квартал”: модель України без українців / П. Кралюк // Українське Слово. – 2015. – 16–22 груд.
94. Кралюк П. Українська історія: якій їй бути? / П. Кралюк // Дзеркало тижня. – 2016. – 4 верес.

95. Крупський І. В. Безпекові імперативи інформаційного простору України / І. В. Крупський // Телевізійна й радіожурналістика. – 2007. – Вип. 7. – С. 189–198.
96. Кудрін О. “Голодомор був, а геноциду не було”? / О. Кудрін // Літературна Україна. – 2015. – 20 серп.
97. Кулаков А. “Наданням ефіру злочинцям – безвідповідально і злочинно” / А. Кулаков // День. – 2014. – 18–19 квіт.
98. Куліш А. Геноцид: голодомор 1932–1933: причини, жертви, злочинці / Андрій Куліш. – [3-тє вид., доп.]. – Київ ; Харків, 2001. – 97 с.
99. Купчанко В. Г. Нація та етнічні групи у поглядах М. Вебера / В. Г. Купчанко // Ефективність державного управління : Науковий вісник ЛПІДУ НАДУ. – Вип. 20. – С. 103–111.
100. Лемко І. Коли надламано духовний стрижень народу / І. Лемко // Дзвін. – 2016. – № 3. – С. 121–135.
101. Ленкавський С. Український націоналізм. Твори / С. Ленкавський // Івано-Франківськ : Лілея, 2002. – Т. 1. – 600 с.
102. Лизанчук В. “На цвинтарі розстріляних ілюзій...” / В. Лизанчук // Літературна Україна. – 2016. – 23 черв.
103. Лизанчук В. Антиукраїнська інформаційна агресія в телерадіопросторі Росії та України / В. Лизанчук // Наукові записки Інституту журналістики Київського національного університету Імені Тараса Шевченка. – 2014. – Т. 56. – С. 13–22.
104. Лизанчук В. Бар’єри на шляхи державотворення / В. Лизанчук // Молодь України. – 1993. – 23 лип.
105. Лизанчук В. Джерела незнищенності народу / В. Лизанчук // Завжди пам’ятай: Ти – Українець! – [2-ге вид., доповн.] – Львів : Мальва, 2001. – С. 34–45.
106. Лизанчук В. Загрози творенню української України / В. Лизанчук // Зоря вечорова. – 2017. – № 1(36). – С. 25–53.
107. Лизанчук В. Кривава “йолка” Януковича / В. Лизанчук // Слово Прогресу. – 2013. – 5–11 груд.
108. Лизанчук В. Навічно кайдани кували: факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні / В. Лизанчук. – Львів : Ін-т народознавства НАН України, 1995. – 415 с.
109. Лизанчук В. Кайдани ще кують : факти, документи, коментарі про російщення в Україні [доповн. вид. : Лизанчук В. Навіщо кайдани кували. – Львів, 1995. – 415 с.] / В. Лизанчук. – Львів, 2004. – 992 с.
110. Лизанчук В. Не лукавити словом / В. Лизанчук. – Львів, 2003. – 560 с.
111. Лизанчук В. Правда – головна гуманітарна зброя національно свідомого українського журналіста / В. Лизанчук // Універсум. – 2017. – № 1–2. – С. 18–19.
112. Лизанчук В. Творімо разом Україну! : монографія / В. Лизанчук. – Львів : ПАІС, 2009. – 452 с.
113. Лизанчук В. Чому ЗМІ активно виробляють в українців особливу форму російської свідомості?! / В. Лизанчук // Журналіст України. – 2011. – № 3. – С. 28–31.

114. Лизанчук В. Шевченкове Слово / В. Лизанчук. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. – 184 с.
115. Лизанчук В. В. Геноцид, етноцид, лінгвоцид української нації: хроніка / В. В. Лизанчук. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 258 с.
116. Лизанчук В. Якщо свобода слова антиукраїнського спрямування, то кому потрібна така свобода слова?! / В. Лизанчук // Слово Просвіти. – 2017. – 6–12 лип.
117. Липа Ю. І. Призначення України / Ю. І. Липа. – Львів : Просвіта, 1992. – 271 с.
118. Липинський В. Хам і Яфет / В. Липинський // Сучасність. – 1992. – № 6. – С. 63–76.
119. Листи з Харкова: Голод в Україні та на Північному Кавказі в повідомленнях італійських дипломатів. 1932–1933 роки. – Харків : Фоліо, 2008.
120. Лісовий В. С. Культура – ідеологія – політика / В. С. Лісовий. – Київ : Вид-во імені Олени Теліги, 1997. – 352 с.
121. Літопис Руський / [пер. Л. Махновець за Іпатським списком]. – Київ : Дніпро, 1989. – 591 с.
122. Лосев І. Національна ідея не спрацювала. Чи стане еліта України українською? / І. Лосев // Голос України. – 2001. – 13 жовт.
123. Лосев І. Явище “бандерофобії” в російській свідомості / І. Лосев // Кримська світлиця. – 2001. – 9 листоп.
124. Лубчак В. Хто контролює поведінку журналістів? / В. Лубчак // День. – 2017. – 31 берез.–1 квіт.
125. Лубчак В. “Мова ворожнечі” VS латентна безпринципність / В. Лубчак, Р. Гривинський // День. – 2016. – 25–26 берез.
126. Лук’яненко Л. Маршал Жуков і українці у Другій світовій війні (відповідь генералові Іщенку) / Л. Лук’яненко. – [3-тє вид.]. – Львів : “Логос”, 2000. – 39 с.
127. Магда Є. В. Інформаційно-психологічна безпека: аспекти трансформації / Є. В. Магда, Л. Є. Смола // Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]. – Миколаїв, 2009. – С. 161–164. – (Сер. : Політологія ; т. 110, вип. 97).
128. Маланюк Є. Малоросійство [Текст] / Є. Маланюк. – Нью-Йорк : Вид-во “Вісника” ООЧСУ, 1959. – 31 с.
129. Малик Я. Інформаційна безпека України: стан та перспективи розвитку / Я. Малик // Ефективність державного управління. – 2015. – Вип. 44. – С. 13–20.
130. Малімон Н. “Медіагігієна” в час війни” / Н. Малімон // День. – 2016. – 13–14 жовт.
131. Масенко Л. Вистачить одного російськомовного каналу / Л. Масенко // День. – 2015. – 20–21 листоп.
132. Масенко Л. Європейська хартія як інструмент розколу країни / Л. Масенко // День. – 2012. – 6 верес.
133. Масенко Л. Інтернаціоналізм плюс русифікація / Л. Масенко // День. – 2013. – 22–23 берез.

134. Масенко Л. Офіційна = державна / Л. Масенко // Літературна Україна. – 1994. – 28 лип.
135. Масенко Л. Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Л. Т. Масенко. – Київ : Вид. дім “КМ Академія”, 2004. – 163 с.
136. Масловська С. Єдина церква – єдина держава / С. Масловська // Слово Просвіти. – 2015. – 31 груд.
137. Масове переселення московитів у Україну після голодомору // Українське Слово. – 2014. – 26 лют.–4 берез.
138. Матеріали II всеукраїнської науково-практичної конференції “Геноцид України в XX столітті. Україна під окупаційними режимами: історія та наслідки”, 25–26 березня 2011 року / відповідальний за випуск Мирослав Фіцуляк. – Львів : Добрий друг, 2013. – 496 с.
139. Мацука А. Єдиний язык донецької журналістики / А. Мацука // Журналіст України. – 2011. – № 3. – С. 11.
140. Мельник І. А. Міжнаціональні відносини: радянський експеримент та історичні реалії / І. А. Мельник. – Київ : Либідь, 2006. – 468 с.
141. Методы и приемы психологической войны / сост.-ред. Е. Тарас. – Минск : Харвест, 2006. – 352 с.
142. Микитенко О. Що посіяно в “Країні Моксель”? / О. Микитенко // Літературна Україна. – 2016. – 3 берез.
143. Миревський І. Україна та Константинополь: історія і перспективи єдності / І. Миревський // День. – 2015. – 18–19 верес.
144. Міхновський М. Самостійна Україна / М. Міхновський // Націоналізм : антологія / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – Київ, 2000. – С. 147–158.
145. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації / за ред. Юліане Бестерс-Дільгер. – [2-ге вид.]. – Київ : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2008. – 363 с.
146. Молодиченко В. Маніпуляція цінностями та засоби забезпечення молоді від руйнаційних ідеологічних впливів / В. Молодиченко // Освіта регіону. – 2011. – № 8. – С. 57–61.
147. Монастирський В. Етноцид української нації та її наслідки / В. Монастирський // Дзвін. – 2016. – № 11–12. – С. 141–149.
148. Монастирський В. Націоналізм: чим він є, злом чи добром? / В. Монастирський // День. – 2011. – 15–16 квіт.
149. Монастирський В. Обов’язок еліти перед нацією / В. Монастирський // Дзвін. – 2016. – № 5. – С. 129–135.
150. Мономах Володимир. Поучення / Володимир Мономах. – Львів : Фенікс, 2001. – 37 с.
151. Муретов Д. Эрос, народ и политика / Д. Муретов // Новое время. – 1991. – № 50.
152. Мушкетик Ю. Це повинен знати кожен / Ю. Мушкетик // Слово Просвіти. – 2017. – 20–26 квіт.
153. Набруско В. Про світоглядні розбіжності / В. Набруско // День. – 2017. – 14–15 квіт.
154. Наконечний Є. П. Украдене ім’я: Чому русини стали українцями / Є. П. Наконечний ; передмова Я. Дашкевича. – [3-те вид., доп. і випр.]. – Львів, 2001. – 400 с.

155. Объ отмене стеснений малорусскаго печатного слова. – Санкт–Петербург. : Типография Императорской Академии Наук, 1905. – 96 с.
156. Огієнко І. Нариси з історії української мови: система українського правопису / І. Огієнко. – Варшава, [б. в.], 1927. – 216 с.
157. Огієнко І. Наука про рідномовні обов'язки / І. Огієнко. – Львів : ВАТ “БІБЛЮС”, 2001. – 60 с.
158. Огризко В. Російська інформаційно-пропагандистська війна: деякі методи та форми протидії / В. Огризко // День. – 2015. – 11 серп.
159. Омельченко Г. Українці – етнічна нація / Г. Омельченко // Українське Слово. – 2015. – 24–30 черв.
160. Орел М. Нам потрібен мовний кордон із Росією. Сучасна мовна політика в Україні очима соціолінгвіста / М. Орел // Українське Слово. – 2015. – 21–27 січ.
161. Павличко Д. Іван Франко – наше всевидяще око в будущину / Д. Павличко // Літературна Україна. – 2003. – 25 верес.
162. Павличко Д. Українська національна ідея: Статті, виступи, інтерв'ю. Документи / Д. Павличко. – Київ : Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2004. – 771 с.
163. Панченко В. Ємський луг / В. Панченко // День. – 2002. – 26 лип.
164. Панченко В. Секрети валуєвського циркуляра 1863 року / В. Панченко // День. – 2002. – 12 лип.
165. Переяславська Рада 1654 року (Історіографія та дослідження) / редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін. – Київ : Смолоскип, 2003. – XX+890 с.
166. Півторак Г. Історична правда проти імперської облуди / Г. Півторак // День. – 2015. – 9–10 жовт.
167. Пітер Померанцев. Нічого правдивого й усе можливе. Пригоди в сучасній Росії / [пер. з англ. Андрій Бондар]. – Львів : Видавництво Українського Католицького Університету, 2015. – 240 с.
168. Плачинда С. Українська пісня – не “формат”? / С. Плачинда // Українське Слово. – 2010. – 29 груд. – 2011. – 4 січ.
169. Повернення в Царгород / за заг. ред. Л. Івшиної. – [1-ше вид.]. – Київ : ТОВ “Українська прес-група”, 2015. – 496 с.
170. Погрібний А. Світовий мовний досвід та українські реалії / А. Погрібний. – Київ : МЕДОВОРИ (ПП Мошак М. І.), 2002. – 72 с.
171. Полтавець. Заповіт Петра Першого / Полтавець // Літературно-науковий додаток “Нового часу”. – 1938. – 11 лип.
172. Портніков В. Коли ви навчитесь ставитися до російської культури – і вже тим більше до вульгарної російської “попси” як до чужої – перед вами відкриється величезний світ / В. Портніков // Слово Просвіти. – 2016. – 13–19 жовт.
173. Потебня О. Мова. Національність. Денаціоналізація: Статті і фрагменти / О. Потебня ; [упоряд. і вступ. ст. Юрія Шевельова]. – Нью-Йорк : [б. в.] 1992. – 157 с.
174. Почепцов Г. Сучасні інформаційні війни / Г. Почепцов. – Київ : Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2015. – 497 с.

-
-
175. Прилипко О. Ноам Хомський: 10 способів промивання мізків / О. Прилипко // День. – 2013. – 29 берез.
 176. Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України [Електронний ресурс] // Указ Президента України “Про рішення Ради Національної безпеки і оборони України” від 28 квітня 2014р. – Режим доступу : www.president.gov.ua/dokument/17588.html/.
 177. Прокоп М. Україна і українська політика Москви / М. Прокоп. – [3-тє вид.]. – [б. м.] : Сучасність, 1981. – Ч. 1. – 176 с.
 178. Радчук В. Двомовний Янус України / В. Радчук // Молодь України. – 1999. – 29 квіт.
 179. Руденко А. “Наша позиція – незалежна і наступальна, ніякої колаборації...” / А. Руденко // День. – 2017. – 10–11 лют.
 180. Сабадуха В. Українська національна ідея та концепція особистісного буття : монографія / В. Сабадуха. – Івано-Франківськ : Фоліант, 2012. – 176 с.
 181. Савченко О. Антиукраїнець, або Воля до боротьби, поразки чи зрада / О. Савченко. – Київ : Вид-во Самміт-книга, 2017. – 120 с.
 182. Свідзинський А. Самоорганізація і культура / А. Свідзинський. – Київ : Видавництво імені Олени Теліги, 1999. – 288 с.
 183. Секретний донос Полтавського губернатора Богговута Міністру Внутренних Дел. – Полтава. – 1917. – С. 1–11.
 184. Селезньов В. Мовні війни: Міф про “зіпсованість української мови” / В. Селезньов. – Харків : Віват, 2016. – 256 с.
 185. Сербенська О. Актуальне інтерв’ю з мовознавцем / О. Сербенська, М. Волощак. – Київ : Вид. центр “Просвіта”, 2001. – 204 с.
 186. Сергійчук В. Кого зрадив гетьман Мазепа / В. Сергійчук. – Фотовідео-сервіс, 1992. – 69 с.
 187. Сила м’якого знака, або Повернення Руської правди / за заг. редакцією Лариси Івшиної. – Видання перше. – Київ : ПрАТ “Українська прес-група”, 2011. – 800 с.
 188. “Сіверщина”. Чотири монастирі Чернігівщини патріарх Кирил перетворює в опорні пункти гібридної війни // Українське Слово. – 2016. – 18–24 трав.
 189. Сірополко С. Історія освіти на Україні / С. Сірополко. – Львів, 1937. – 174 с.
 190. Січинський В. Чужинці про Україну / В. Січинський. – Львів : Слово, 1991. – 96 с.
 191. Смаль-Стоцький Р. Українська мова в Советській Україні / Р. Смаль-Стоцький. – Варшава : [б. в.], 1936. – 272 с.
 192. Смоленський В. Символіка Переяславщини та Слобожанщини / В. Смоленський // Пам’ятки України. – 1991. – № 3. – С. 52–58.
 193. Смолець Г. “Без мови ми – не нація, без нації – не держава / Г. Смолець // День. – 2006. – 17 лют.
 194. Соловей В. Абсолютное оружие. Основы психологической войны и медиаманипулирования [Електронний ресурс] / В. Соловей. – 2015. – Режим доступу : http://fictionbook.ru/author/valeriyi_soloveyi/absolyutnoe_orujie_osnovyi_psychologiches/read_online.html

195. Соловей Д. Голгота України. Ч. І: Московсько-більшовицький окупаційний терор в УРСР між Першою та Другою Світовою Війною / Д. Соловей. – [б. м.] : Вінніпег, 1953. – 288 с.
196. Стеценко К. Українська пісня в народній школі / К. Стеценко // Україна. – 1989. – № 34.
197. Субтельний О. Україна: Історія / О. Субтельний. – [3-тє вид., перероб. і доп.]. – Київ : Либідь, 1993. – 720 с.
198. Сяндюков І. Небезпека виходить із Кремля / І. Сяндюков // День. – 2016. – 11–12 берез.
199. Тесленко Л. “Рускій мір” у нашій церкві служити не буде” / Л. Тесленко // Україна молода. – 2016. – 25 трав.
200. Торба В. “Росія – це вічний сусід і вічний ворог” / В. Торба // День. – 2016. – 7–8 жовт.
201. Торба В. Отрута “російської матрьошки” / В. Торба // День. – 2016. – 8–9 квіт.
202. Торба В. Чиї інтереси стоять за хресною ходою до Києва? / В. Торба // День. – 2016. – 12 лип.
203. Трубецкой Н. С. К проблеме русского самосознания / Н. С. Трубецкой. – Париж : Евразийское кн. изд-во, 1927. – 94 с.
204. У кігтях двоголавих орлів. Творення модерної нації. Україна під скіпетрами Романових і Габсбургів. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 349 с.
205. Україна Incognita / за заг. ред. Л. Івшиної. – [2-ге вид., стереотипне]. – Київ : Факт, 2003. – 400 с.
206. Фаріон І. Лінгвістичні наслідки Переяславської (з)ради / І. Фаріон // За вільну Україну. – 2002. – 13 листоп.
207. Федік О. Мова як духовний адекват світу (дійсності) / О. Федік. – Львів : Місіонер, 2000. – 300 с.
208. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодезі / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. ; Т. 45. / І. Франко. – Київ : Наукова думка, 1986. – С. 401–409.
209. Франко І. Хуторна поезія П. А. Куліша / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. ; Т. 26 / І. Франко. – Київ : Наукова думка, 1980. – С. 161–179.
210. Франко І. Я. Двоязычність і дволичність / І. Я. Франко // Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до зібрання творів у 50 т. / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів : Каменяр, 2001. – С. 263–277.
211. Франко І. Я. Сухий пенъ / І. Я. Франко // Мозаїка: Із творів, що не ввійшли до зібрання творів у 50 т. / упоряд. З. Т. Франко, М. Г. Василенко. – Львів : Каменяр, 2001. – С. 278–282.
212. Франко І. Поза межами можливого / І. Франко // Зібрання творів : у 50 т. ; Т. 45 / І. Франко. – Київ : Наукова думка, 1986. – С. 276–285.
213. Цегельський Л. Звідки взялися і що значать назва “Русь” і “Україна” / Л. Цегельський. – Львів, 1917. – 91 с.
214. Цимбалюк М. Подивімося правді в очі... / М. Цимбалюк // Слово Промисвіти. – 2015. – 26 берез.–1 квіт.
215. Ціпко А. Час розкриває істину: Про національну свідомість і спотворену історію / А. Ціпко // День. – 2010. – 12–13 лют.

216. Чемерис В. Голгофа Українського Православ'я / В. Чемерис. – Київ : Поліграфіка, 1998. – 504 с.
217. Черемних В. Моим друзям на востоке / В. Черемних // Журналіст України. – 2014. – № 4. – С. 3, 11.
218. Чернов А. Мрії про “велику Росію” як ключ до розуміння путінської пропаганди / А. Чернов // Літературна Україна. – 2014. – 3 квіт.
219. Чічановський А. А. Інформаційні процеси в структурі світових комунікаційних систем : підручник / А. А. Чічановський, О. Г. Старіш. – Київ : Грамота, 2010. – 568 с.
220. Чічановський А. Толерантність культур як умова функціонування інформаційного простору / А. Чічановський // Українська журналістика в контексті світової : зб. наук праць. – Київ, 2001. – Вип. 5.
221. Шаблій О. І. Геополітичні виклики України / О. І. Шаблій // Суспільна географія : у 2 кн. Книга перша. Проблеми теорії, історії та методики дослідження. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – С. 227–246.
222. Шаповал М. На смерть тирана / М. Шаповал // Народна газета. – 1992. – № 3. – Січень.
223. Шаповал Ю. І. Сталінізм і Україна / Ю. І. Шаповал // Український історичний журнал. – 1991. – № 8.
224. Шаповал Ю. Україна в добу Великого терору: етапи, особливості, наслідки // З архівів ВУЧК – ГПУ – НКВД – КГБ. – 2007. – № 1.
225. Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус / Ю. Шевельов. – Нью-Йорк : Сучасність, 1987. – 296 с.
226. Шевченко А. “Мовознавці” в рясх атакують українську мову / А. Шевченко // Народна газета. – 2002. – № 12.
227. Шевчук Ю. Мовна шизофренія: російськомовними українцями легко маніпулюють / Ю. Шевчук // Українське Слово. – 2015. – 24–30 черв.
228. Шкварець В. П. Масові репресії проти населення Півдня України в 20–50-ті роки ХХ століття / В. П. Шкварець // Український історичний журнал. – 2001. – № 1.
229. Шот М. Проца за Україну та примирення / М. Шот // Урядовий кур'єр. – 2016. – 26 лип.
230. Шутов Р. Російська пропаганда в українському інформаційному полі. Підсумки 2014 [Електронний ресурс] / Р. Шутов. – Режим доступу : http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/rosiyska_propaganda_v_ukrainskomu_informatsiynomu_poli_pidsumki2014/
231. Яворівський В. О. Що ж ми за народ такий?... Публіцистика / В. О. Яворівський. – Київ : Український письменник, 2002. – 348 с.
232. Яворський В. Українська справа в європейським освітленню (збірка статей європейських учених і політиків про русько-українське питання) / В. Яворський. – Відень : [б. в.], 1905. – С. 2–15.
233. Якубова Л. В обіймах страху і смерті. Більшовицький терор в Україні / Л. Якубова, Я. Примаченко. – Харків : Клуб сімейного дозвілля, 2016. – 543 с.

Про автора

Василь Васильович Лизанчук народився 1 січня 1937 р. у селі Ганів Коломийського району Івано-Франківської області у хліборобській сім'ї Ганни Миколаївни і Василя Петровича Лизанчуків, які виховали п'ятеро дітей: Василя, Марію, Віру, Наталію, Галину. Навчався в Ганівській початковій, Дебеславській семирічній і Корницькій середній школах. Дописувати до районної газети почав із 8-го класу (1951) за порадою вчителя Володимира Карловича Новака. Після закінчення 10-го класу, від грудня 1954 р. до жовтня 1956 р., працював коректором коломийської районної газети „Червоний промінь”, яку редагувала Ніна Пилипівна Головка. Три роки був у лавах Радянської Армії, служив в одній ескадрильї з майбутнім космонавтом Германом Степановичем Титовим, який згадає про Василя Лизанчука у книжках „700 000 кілометрів в космосе”, „Голубая моя планета”, „Авиация и космос”, „Ветвь сибирского кедра”. Протягом року (1959/60 н.р.) навчався у Львівському військово-політичному училищі.

У 1966 р. закінчив заочне відділення факультету журналістики Львівського державного (тепер – національного) університету імені Івана Франка. Від 1960 р. до 1962 р. завідував відділом сільського господарства новояричівської районної газети „Червона зоря” (Львівська обл.). Із 1962 р. по 1965 р. працював завідувачем відділів передового досвіду, промисловості, сільського господарства в коломийській міжрайонній газеті „Радянська Гуцульщина” та коломийській міськрайонній газеті „Червоний прапор”.

Від лютого 1965 р. до травня 1968 р. – літературний працівник, кореспондент обласної газети „Прикарпатська правда”. Згодом тривалий час працював старшим редактором Івано-Франківського облтелерадіо-

комітету, власним кореспондентом Українського радіо в Івано-Франківській області. У 1974–1976 рр. навчався у Вищій партійній школі при ЦК КП України. Водночас вів науково-дослідницьку роботу. Дисертацію „Педагогічні проблеми підвищення ефективності впливу радіо і телебачення на соціалізацію підлітків” на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук захистив 1 липня 1977 р. у Науково-дослідному інституті педагогіки (м. Київ). Дисертацію „Засоби масової інформації і формування громадянської позиції молоді” на здобуття наукового ступеня доктора філологічних наук захистив 27 червня 1991 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради в Київському державному (тепер – національного) університеті імені Тараса Шевченка.

Від грудня 1978 р. – асистент, від жовтня 1980 р. – доцент, від травня 1992 р. – професор кафедри теорії і практики журналістики, з вересня 1993 р. – завідувач кафедри радіомовлення і телебачення Львівського університету імені Івана Франка.

Проблемам використання засобів масової інформації у процесі виховання молодого покоління присвятив монографії „Увага: увімкнено приймач (Вплив радіо і телебачення на формування громадянської активності молоді)” (1986), „Грані колективізму: Вплив преси, телебачення і радіо на формування соціальної активності молоді” (1989), які вийшли у видавництві Львівського університету „Вища школа”, а також брошури „Телебачення і радіо у вихованні учнів” (1985) і „Громадянином бути зобов’язаний” (1989), що їх видало Товариство „Знання” України.

Василь Лизанчук видав посібники для студентів факультету журналістики: „Особливості підготовки матеріалів для радіо і телебачення” (у співавторстві з В.А. Качканом), „Методичні вказівки до вивчення теми „Інформаційні жанри радянської газети” (у співавторстві з А.З. Москаленком, В.А. Качканом, М.К. Василенком), „Методи збирання і фіксації інформації у журналістиці” (у співавторстві з О. Д. Кузнецовою). Йому належать чотири розділи підручника „Теорія і практика радянської журналістики”, виданого авторським колективом за редакцією професора, доктора філологічних наук В. Й. Здоровеги. У 1990 р. видав текст лекцій „Засоби масової інформації і духовне відродження України”. У 2000 р. видавництво „ПАІС” надрукувало підручник В. Лизанчука „Радіожурналістика: засади функціонування”. Підручник „Основи радіожурналістики” з компакт-диском журналістських творів вийшов у світ у 2006 р., а в 2008 р. – навчально-методичний посібник „Геноцид, етноцид, лінгвоцид української нації: хроніка”. Підручник „Журналістська майстерність” надруковано в 2011 році. Цей підручник зайняв перше місце в університетському конкурсі „Найкращий

підручник гуманітарного напрямку 2010–2011 навчального року”. Його автор Василь Лизанчук 4 жовтня 2011 року нагороджений Грамотою Львівського національного університету імені Івана Франка. У 2015 р. Василь Лизанчук видав підручник “Психологія мас-медіа”, який зайняв друге місце в університетському конкурсі “Найкращий підручник гуманітарного напрямку 2014-2015 навчального року” (Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка). Навчальний посібник В. Лизанчука “Новини на регіональному телебаченні” (співавтор П. Я. Дворянин) вийшов у світ 2016 року.

Актуальні питання відродження, становлення, утвердження національних духовних цінностей, української мови, культури розглянуто в брошурі „О рідне слово, що без тебе я?!” (1990 р., видавництво Товариства „Знання”). У 1993 р. машинно-офсетна лабораторія Львівського університету імені Івана Франка видала у двох частинах книжку В.В. Лизанчука „Засоби масової інформації про русифікаторську політику в Україні”. У 1995 р. в Інституті народознавства НАН України видано науково-публіцистичну книжку „Навічно кайдани кували: Факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні”. Видавництво „За вільну Україну” в 1996 р. видало збірник науково-публіцистичних роздумів „Завжди пам’ятай: Ти – Українець!”. У 1997 р. вийшла у світ книжка „З-під іга ідолів (Роздуми про пережите)”. Друге доповнене видання книжки „Завжди пам’ятай: Ти – Українець!” надійшло до читачів у 2001 р. Монографію „Не лукавити словом” В. Лизанчук видав 2003 р. У 2004 р. вийшла у світ монографія „Кайдани ще кують: Факти, документи, коментарі про російщення в Україні” (Доповнене видання книжки „Навічно кайдани кували”). У 2009 р. видавництво „ПАІС” надрукувало монографію В. Лизанчука „Творімо разом Україну!”. „Історія російщення українців” – так називається монографія В. Лизанчука і М. Рожика, яка вийшла у світ у 2011 р. (Видавництво ЛНУ імені Івана Франка). До 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка у 2014 р. В. Лизанчук видав монографію „Шевченкове Слово” (Видавництво ЛНУ імені Івана Франка).

Василь Лизанчук – автор 28 книжок (брошури, довідники, монографії, навчальні посібники, підручники) та понад 600 наукових і науково-публіцистичних статей з проблем теорії і практики журналістики, створення українського національного інформаційного простору, міжнаціональних взаємин, розвитку та утвердження української мови, культури, духовності, відновлення історичної пам’яті, збереження і примноження національних традицій, звичаїв, розбудови незалежної Української держави. Опублікував понад 900 кореспонденцій, інтерв’ю,

репортажів, нарисів, статей. Бере активну участь у підготовці радіо- і телепередач (уже прозвучало понад 500 бесід, коментарів, інтерв'ю, репортажів, звітів), виступає з науковими доповідями і повідомленнями на міжнародних і всеукраїнських наукових конференціях та з лекціями перед громадськістю на актуальні теми українського державотворення.

Із 1966 р. В. Лизанчук – член Національної Спілки журналістів України. Указом Президента України від 6 червня 1997 р. йому присвоєно почесне звання „Заслужений журналіст України”. Загальні збори Академії наук Вищої школи України 19 грудня 1998 р. обрали В. Лизанчука академіком Академії наук Вищої школи України по відділенню масової комунікації. За підсумками всеукраїнського конкурсу друкованих засобів масової інформації „Українська мова – мова державна”, проведеного 1998 р., В. Лизанчука серед позаштатних авторів нагороджено першою премією і дипломом.

Президія Головної управи колишніх вояків-українців у Великобританії 16 вересня 2000 р. нагородила В. Лизанчука „Золотим Хрестом Заслуги I класу”, а 26 грудня 2000 р. Президія Академії наук Вищої школи України присвоїла В. Лизанчукові Нагороду Ярослава Мудрого за значний здобуток у галузі науки і публіцистики. Ухвалою Комітету в справах премії імені Івана Огієнка від 26 березня 2001 р. В. Лизанчукові присвоєно Огієнківську премію в галузі науки. У 2001 р. Фонд Воляників-Швабінських при Фундації Українського Вільного Університету в Нью-Йорку нагородив В. Лизанчука дипломом і премією за книжку „Завжди пам'ятай: Ти – Українець!” і „цим висловлює подяку за цінний внесок до скарбниці української культури”. Державний комітет телебачення і радіомовлення України нагородив його 2006 р. відзнакою третього ступеня за заслуги в розвитку інформаційної сфери.

З нагоди відзначення 150-річчя від дня народження видатного українського мислителя, громадського діяча, письменника, національного генія Івана Франка ректор Львівського національного університету імені Івана Франка нагородив Василя Лизанчука ювілейною медаллю „150 років від дня народження Івана Франка” (Наказ № 3073 від 31.08.2006 р.).

За поданням правління Коломийського товариства „Просвіта” імені Тараса Шевченка (Витяг з протоколу № 7 від 3 липня 2006 р.) Коломийська міська рада за активну наукову, громадську і політичну діяльність занесла прізвище Василя Лизанчука в Книгу шани м. Коломия.

За вагомий особистий внесок в українське національне відродження, розбудову та зміцнення Української держави Центральне правління Всеукраїнського товариства „Просвіта” імені Тараса Шевченка нагородило В. Лизанчука медаллю „Будівничий України” № 409 від 9 січня 2007 р.

Президія Академії наук вищої освіти України (ухвала від 16 жовтня 2009 р., протокол №8) нагородила В.В. Лизанчука Дипломом і другою премією у номінації „Монографія” за науково-публіцистичну працю „Творимо разом Україну!”

Розпорядженням голови Львівської обласної державної адміністрації (№ 1599/0/510 від 28 грудня 2010 р.) В. Лизанчукові призначено стипендію в галузі наукової публіцистики. За вагомий особистий внесок у збереження та розвиток гуцульської культури Правління суспільно-культурного товариства „Гуцульщина” у Львові 7 травня 2011 р. нагородило В. Лизанчука відзнакою „Патріот Гуцульщини”.

За ґрунтовні книги для утвердження української України, виховання свідомого покоління громадян на стійких національно-державних засадах Покутський фонд імені Леся Гринюка (м. Коломия) 24 серпня 2011 р. в День 20-ї річниці відновлення незалежності України нагородив Василя Лизанчука Дипломом і Премією імені Леся Гринюка.

Згідно з положенням про ювілейну медаль „Львівський національний університет імені Івана Франка. 350 років”, схваленого на засіданні Оргкомітету з підготовки ювілейних заходів від 30 листопада 2010 року (протокол №5), ректор Львівського національного університету імені Івана Франка нагородив Василя Лизанчука ювілейною медаллю за багаторічну працю на розвиток Університету (4 жовтня 2011 р.).

За вагомий внесок у розвиток національної освіти, підготовку висококваліфікованих фахівців, багаторічну плідну науково-педагогічну діяльність та з нагоди 350-річчя Львівського національного університету імені Івана Франка Указом Президента України від 10 жовтня 2011 р. (№ 971/2011) Василя Лизанчука нагороджено орденом „За заслуги” III ступеня (Знак ордена №11745).

Президія Академії наук вищої освіти України у 2012 р. нагородила Василя Лизанчука медаллю “За успіхи в науково-педагогічній діяльності”. Цього ж року йому вручено медаль “20 років Академії наук вищої освіти України”. У 2013 р. секретаріат Національної спілки журналістів України нагородив В. Лизанчука золотою медаллю української журналістики. За найкращу публікацію публіцистики у 2012 р. на сторінках часопису “Дзвін” Василя Лизанчука у 2013 р. нагороджено дипломом Лауреата літературної премії імені Романа Федоріва. За особливі заслуги в розвитку науки і освіти, підготовку наукових кадрів вищої кваліфікації, довголітню науково-педагогічну та громадську діяльність в Університеті Вчена Рада Львівського національного університету імені Івана Франка 25 вересня 2013 р. присвоїла В. В. Лизанчукові почесне звання “Заслужений професор Львівського національного університету імені Івана Франка”.

За значні внески у розвиток традиційної гуцульської культури, відновлення народних традицій, любов до рідного краю Рада суспільно-культурного товариства “Гуцульщина” у Львові 21 січня 2015 р. нагородила В. В. Лизанчука дипломом і медаллю “Гуцул року”. За вагомий особистий внесок у розвиток традиційної гуцульської культури та з нагоди 25-річчя створення суспільно-культурного товариства “Гуцульщина” у Львові Управління культури, національностей та релігій Івано-Франківської обласної державної адміністрації нагородило Василя Лизанчука 30 січня 2016 р. грамотою.

За багаторічну наукову, педагогічну та журналістську діяльність правління Львівської обласної організації Національної спілки журналістів України 6 червня 2016 р. нагородило грамотою В. В. Лизанчука – доктора філологічних наук, завідувача кафедри радіомовлення і телебачення, заслуженого професора Львівського національного університету імені Івана Франка, академіка Академії наук вищої освіти України, заслуженого журналіста України, лауреата Всеукраїнської премії імені Івана Огієнка.

Академія наук вищої освіти України 8 грудня 2016 р. нагородила В. В. Лизанчука дипломом і першою премією за монографію “Шевченкове Слово”.

За навчальний посібник “Новини на регіональному телебаченні” Академія наук вищої освіти України 8 грудня 2016 р. нагородила В. В. Лизанчука дипломом і другою премією (співавтор навчального посібника П.Я. Дворянин).

За багаторічну сумлінну працю, вагомі здобутки у науково-педагогічній діяльності і за значний внесок у вихованні фахівців для ЗМІ ректор Львівського національного університету імені Івана Франка оголосив 3 січня 2017 р. В. В. Лизанчуку подяку.

Львівська обласна організація профспілки працівників освіти і науки України висловила подяку В. В. Лизанчукові за багаторічну сумлінну працю, вагомий внесок у підготовку висококваліфікованих фахівців та з нагоди 80-річного ювілею.

За багатолітню сумлінну працю, вагомий особистий внесок у підготовку висококваліфікованих журналістських кадрів та з нагоди 80-літнього ювілею первинна профспілкова організація працівників Львівського національного університету імені Івана Франка нагородила В. В. Лизанчука грамотою.

Одинадцятого січня 2017 р Львівська обласна рада нагородила В. В. Лизанчука грамотою за вагомий особистий внесок у розвиток науки і освіти, підготовку висококваліфікованих спеціалістів, плідну на-

уково-педагогічну діяльність та з нагоди 80-річчя від Дня народження.

За вагомий особистий внесок у становлення української журналістики, плекання любові до рідної мови, формування у журналістської спільноти високих моральних цінностей, патріотизму, любові до України, утвердження українського телерадіопростору та з нагоди 80-річчя від Дня народження Львівська обласна організація Національної спілки журналістів України нагородила В. В. Лизанчука грамотою.

За високий професіоналізм, особисті творчі здобутки, розвиток інформаційної сфери та з нагоди Дня журналіста Секретаріат Національної спілки журналістів України нагородив 6 червня 2017 р. В. В. Лизанчука почесною грамотою.

Василь Лизанчук – відповідальний редактор збірника науково-методичних праць „Теле- та радіожурналістика”, член редакційної колегії „Вісника Львівського університету” (серія „Журналістика”), член редакційної ради журналу „Зоря вечорова”, двох спеціалізованих вчених рад із захисту дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня кандидата і доктора наук, член Вченої ради Львівського національного університету імені Івана Франка, член Вченої ради факультету журналістики Львівського національного університету імені Івана Франка, член Наукового товариства ім. Шевченка, член ради Львівського обласного об’єднання Всеукраїнського товариства „Просвіта” імені Тараса Шевченка, член ради суспільно-культурного товариства „Гуцульщина” у Львові.

До 60-річчя від дня народження Василя Лизанчука видано „Бібліографічний покажчик” (Львів, 1996. – 128с.). До 65-річчя від дня народження та 50-річчя журналістської праці Василя Лизанчука вийшла у світ книжка „Кроки... Василь Лизанчук – публіцист, вчений, педагог: Бібліографічний покажчик, листи, рецензії” (уклад. М.М. Романюк; передм. А.Г. Погрібного. – Львів, 2001. – 968 с.). До 70-річчя від дня народження та 55-річчя журналістської праці Василя Лизанчука видано другу частину книжки „Кроки... Василь Лизанчук – публіцист, вчений, педагог: Бібліографічний покажчик, листи, рецензії, есеї” (уклад. М.М. Романюк; передм. А.Г. Погрібного. – Дрогобич, „Коло”, 2008. – 848 с.). До 75-річчя від дня народження та 60-річчя журналістської праці видано „Кроки...Василь Лизанчук – публіцист, вчений, педагог: бібліографічний покажчик, листи, рецензії, есеї, відгуки. Книга 3 / укладач М.М. Романюк; передмова Я. С. Калакури. – Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. – 550 с. + вкл.”.

Іменний покажчик

- Аблицов Віталій – 361
Аваков А. – 270
Август II – 76
Авель – 637
Адальберт – 422
Азаров М. – 161–163, 166, 363, 409, 502
Аксьонов С – 170
Акулов В.Л. – 544
Алексеев – 479
Алексеев В.П. – 302
Алексій II – 465–468, 471, 472, 475, 479, 482, 496
Алєпський Павло – 58, 59, 90, 172
Алрагеб Мухамад – 658
Амастридський Георгій – 421
Андріан – 446
Андрішшин Степан – 127, 174
Андрій – 584
Андропов – 586
Андрусяк Михайло – 130
Анна – 423, 424
Анна (дочка Ярослава Мудрого) – 52, 296, 425
Анна Іоанівна – 191, 390, 391, 450
Анненков П.В. – 88
Анопченко Дмитро – 270
Антіохійський Яхія – 421
Антоній – 434
Антонович Дмитро – 289, 384
Анчаров Роман – 61, 174
Апанович О. – 67
Арбатський А. – 145
Аркас Микола – 262, 298, 432, 435, 541
Архієпископський Д. – 101
Аскольд – 422
Ась – 616, 618, 619, 622, 623, 624, 628, 638, 640, 644
Атаманчук П. С. – 44
Афанасій – 434
Афанасьєв Юрій – 104, 174
Бабенко Ю. – 5
Бабич Сергій – 138
Бабкін Сергій – 363
Багалій Д. – 541
Бадзьо Ю. – 571
Баєрс Ділан – 648
Бажан Микола – 362
Байрак Віталій – 494
Галицький Ю. – 322
Баллод – 542
Бандера Степан – 146, 150, 151, 174, 401, 571
Бантиш-Каменський Дмитро – 313
Барабаш Лідія Петрівна – 476
Бараник Северіян – 493

- Баранович Лазар – 446, 538
Баратинський – 72
Барна Степан – 511
Басков – 364
Батий – 382, 383, 433
Бачевський Д. – 645
Башнянин Г.І. – 44
Безак – 453
Безклубенко С. – 571
Безсмертний-Анзіміров А.Р. – 556
Безбородько І. – 190
Безбородько О. – 146, 190
Безпалий Іван – 71
Безрук Г. – 359
Белебеа Іван – 570, 574
Белов Василь – 148
Бенедикт VII – 423
Бергсон А. – 559
Бердяєв Микола – 56, 553, 554, 559, 574
Берія Л. – 125, 134, 460
Берман – 112
Бестер-Дільгер Юліане – 257
Верничук Анатолій – 138
Белінський Віссаріон – 57, 58, 88
Біда Олімпія – 490
Білецький-Носенко П. – 193
Білінський Володимир – 50, 55, 403
Білобран Анастасія – 626
Білозерський В. М. – 87
Білозір Ігор – 354–357
Білодід І. К. – 225, 281
Білокінь С. – 326
Бобов Іван – 622
Бобринський Г. – 321, 457
Бовкун – 174
Богачов С. – 265
Богговут – 392, 413, 456, 507
Боголюбський Андрій – 54, 62, 172, 298, 299, 367, 382, 385, 432, 551, 620
Богун – 146
Бойко Микола – 347
Боковський В. – 174
Бондаренко Віктор – 481
Бондаренко Олена – 165, 349
Боняк (хан) – 296
Боргардт Олександр – 71, 174, 281, 299
Бордуляк Тимофій – 466
Борщак І. – 174
Боцян – 322
Бочковський О. – 547
Брайчевський М. – 52, 541
Бранденбургер Дейвід – 399
Брежнев – 104, 171, 585
Брендан Наєм – 649
Британ – 322
Бруно – 421
Брюховецький Іван – 71, 306
Бубер М. – 559
Будка Никита – 491
Будлянська Олександра – 634
Бужинський Гавриїл – 538
Букреєва І. – 411
Булатов Дмитро – 166
Булгаров Андрій – 271
Бунін Іван – 301
Буньков – 143
Бургардт Освальд – 263
Бурда Тетяна – 275
Бутурлін В. В. – 67
Бутурлін Ф. – 65
Буш Джордж – 186, 362
Вагнеса – 473
Вакарчук Святослав – 277, 363
Валах – 238
Валлерстайн Іммануїл Моріс – 29
Валуєв П. – 202, 455
Варлаам – 451
Варфоломій – 512, 513, 517, 518
Василій (Семенюк) – 510
Василій І – 56
Василій II – 61
Василій III – 63
Васильченко С. – 616, 618, 624, 628, 629, 631, 632, 635, 637–644
Вассиян Ю. – 559, 574
Васькович Г. – 281

- Ващенко Григорій – 431, 490, 547
Вебер Макс – 546
Великий Володимир – 294, 295, 297, 383, 423–425, 500, 509, 512, 542, 554
Величко Самійло – 383
Величковський Василь – 493
Вельямінов Степан – 80, 191
Вербицький Михайло – 154
Вербицький Юрій – 166
Вергун Петро – 492
Верига Василь – 127, 130, 131
Верлен – 319
Верменич Я. – 327, 368, 680
Вернадський Володимир – 96
Верхарн – 319
Веденєєв Дмитро – 460
Виговський Іван – 65, 68–72, 564
Винниченко В. – 174, 420, 408, 559, 567
Вифлеемський Михаїл – 434
Вишенський І. – 559–561, 563, 574
Вишивана Христина – 163
Віко Дж. – 560
Вільфрід фон Овен – 650
Вінський Йосип – 646
Вінтонів Роман – 409
Віталька – 358
Вітренко Наталія – 157
Владислав IV Ваза – 443
Власов – 301
Власенко В. – 174
Вовканич С. Й. – 5, 43, 291, 556, 569, 574
Вовчок Марко – 195, 262
Возняк Михайло – 431, 521
Войтила Кароль – 499
Волін О. – 597
Волконський А. – 249
Володимир (Романюк) – 479
Володимир (Сабодан) – 465, 476, 477, 480, 482, 508
Вольвач Петро – 151, 174, 502
Ворожбит Тетяна – 632
Ворожко Тетяна – 117, 118, 174
Вороний Марко – 121
Всеволод Ярославович – 428
Вуяхевич Мелетій – 446
Вяземський – 82
Габелко Федір – 441
Гавриїл – 434
Гаврилюк Михайло – 166
Гайбей Аліна – 623
Гайдукевич В. – 613
Галаган Григорій – 195
Галицький Данило – 146
Гаятовський Іоанікій – 446, 538
Гальчинський Анатолій – 66, 174
Гамов Олександр – 426, 427
Ганцов В. – 212
Ганцяк Олег – 485–488
Гаравська Аліна – 629
Гатчінсон Джод – 382
Гафюк Любов – 506
Гафюк Микола – 505
Гваттарі Ф. – 615
Гвоздь Микола – 131, 174, 344
Геббельс Йозеф – 129, 598, 650, 672
Гедеон Святополк-Четвертинський – 445
Гелей Степан – 571
Гель Іван – 138
Генріх І – 425
Герасимів Лаврентія – 490
Герасим'юк О. – 653
Герман Ганна – 165
Герхард – 238
Герцен О. – 88
Гелен М. – 599
Гете – 319
Гізель Інокентій – 446, 538
Гійо І. – 316
Гінзберг Стівен – 648
Гітлер А. – 128, 129, 133, 137, 598, 599, 604, 648, 681
Гладков Федір – 187
Глоба Іван – 83
Глузман Семен – 122, 123
Глушко С. – 195, 281

- Гнаткевич Юрій – 344
Гнатюк Дмитро – 348
Гнатюк Іван – 97
Гнатюк О. – 187, 289, 303, 378
Гнаук Герхард – 652
Гоголь М. – 146, 315, 320, 321, 341, 342
Гогоцький С. – 200, 201, 281
Годунов Борис – 440
Гой Василь – 409
Голіцин М. – 81
Голобородько Василь – 229
Головатий Павло – 83
Голоскевич Г. – 211, 212
Голубенко П. – 541
Голубинський Євген – 63, 175
Голубко В. – 175
Голубов О. – 613, 673
Гольдельман Соломон – 327
Гонгадзе – 616
Гонта І. – 197
Гончар Олесь – 145, 228, 235, 282
Гончаренко М. – 587
Гончаров В. А. – 545
Гондецкі Станіслав – 512
Горбань Ю. – 5
Горбач Н. Я. – 436, 447
Горбачов М. – 651
Горбулін В. – 5, 31, 39, 43, 44, 608, 653, 673
Горбунов Ю. – 359
Горинь Михайло – 138
Горкгаймер М. – 559
Горленко Дмитро – 533
Горліс-Горський Юрій – 97
Горобець Віктор – 64–66, 70, 76, 175
Горовий В. – 237, 282
Горський В. – 571
Горянський В. – 359
Горький М. – 320
Гоян Ярема – 204
Грабович Оксана – 238, 282
Грабовський С. – 5, 615, 616, 648
Граб'янка – 383
Градєніго – 109, 110
Грач – 265
Григоренко Євген – 243
Григоріїв-Наш Никифор – 327
Григорій – 422
Григорій II – 436
Григорович Лілія – 467
Гриджук В. – 5, 592
Гринів О. – 245, 281
Гринько Г. – 210, 327
Гриньох І. – 458
Грінченко Борис – 315
Гройсман Володимир – 271
Грушевський Михайло – 60, 67, 93, 105, 146, 175, 204, 249, 250, 280, 282, 303, 307, 311, 332, 381, 382, 384, 385, 387, 389, 412, 431, 521, 541, 555, 559, 563, 564, 573
Гудеріан Хайне – 133
Гудзяк Борис – 435
Гулак-Артемівський Петро – 310
Гулак Микола – 86
Гулак Петро – 586
Гуляницький Григорій – 69, 70
Гурович Андрій – 190
Гурович Василь – 190
Гурович Іван – 190
Гурович Михайло – 190
Гусенко Н. – 544
Гуслистий – 387
Гуцало Євген – 555
Гібернау Монсеррат – 48, 175, 378
Гудзик Клара – 435
Даль В. – 201
Данилевич Андрій – 270
Дартмус – 649
Дашкевич Я. – 175, 325, 326, 384, 397, 541, 680
Денікін – 663
Десі Е. – 278
Децик О. – 5, 589, 591, 672
Дешен – 132
Джамала – 363
Джеппар Еміне – 647

- Джил Догерті – 5, 599
Джугашвілі-Сталін – 109
Дзира Ярослав – 521
Дзюба Іван – 122–125, 222, 225, 247,
254, 256, 282, 334, 339, 340, 366,
368, 597, 672
Димитрій – 458
Дікінсон Пітер – 608
Діонісій – 445
Дмитрів Христина – 633
Дмитрук Анастасія – 626
Добрянський-Демкович М. – 68, 72,
172, 175, 396
Довгорукий Юрій – 54, 55, 298, 432
Довженко Олександр – 127, 175
Довженок – 387
Донський Д. – 56, 71, 540
Донцов Дмитро – 28, 96, 559, 561,
565–567, 574
Доренко – 599
Дорошенко А. – 655
Дорошенко Д. – 74, 175, 441, 541
Дорошенко – 564
Досифей – 84
Достоевський – 73
Доценко Є. – 595
Драбинко Олександр – 519
Драгоманов М. – 195, 203, 210, 384,
389, 559, 561, 562, 572, 664, 665
Драч Іван – 585, 586
Дробаха О. – 175
Дрозд В. – 230
Дроздов Філарет – 454
Дубас Микола – 136
Дугін – 599
Дудченко А. – 484, 485, 488
Дюранті Уолтер – 116, 117
Дяк М. – 138
Енгельс – 399
Енсор Девід – 647
Епік Григорій – 121
Ежов Микола – 122
Єкельчик Сергій – 379, 399
Еленський Віктор – 508
Єлизавета – 450
Ельцин Б. – 66, 426, 427, 543, 651
Єремія II – 440
Єсенін Сергій – 301
Єфіменко Г. – 212, 282
Єфрем – 433
Єфремов – 613
Єфремов О. – 356
Єфремов С. – 67, 93, 94, 175, 324,
431, 521
Жаботинський (Зеєв) Володимир – 292
Жарков Яків – 545
Желіховський Є. – 211
Жидята Лука – 421
Жизневський Михайло – 166
Жириновський – 356, 599
Жуйкова Маргарита – 217, 218
Жук (Юрій Пасєвський) – 130
Жуков Г. – 134, 301
Жулинський М. – 250, 343
Забужко Оксана – 343, 571, 680
Загребельний Павло – 183, 280
Задніпровський Н. – 359
Задорнов – 345
Заїчкін І. – 77, 175
Залізняк Леонід – 50, 175, 380–382,
541
Залізняк М. – 197
Залуцький – 100
Зануда А. – 175
Заплатинський В. – 5, 44
Зарицький Олексій – 494
Затонський В. – 212, 216, 329
Захарченко Василь – 199, 200, 272
Захарченко – 166, 167
Заячківський М. – 322
Зборовський Рафаїл – 450
Здіорук Сергій – 468
Зеймаль Е. – 140, 176
Зелений Юрій – 349
Зеленський – 362
Зеленько Г. – 646

- Зеров Микола – 121
Зизаній-Тустановський Лаврентій – 442
Зимін О. – 386
Зінаїда Олександрівна – 471
Зінченко Роман – 156
Зозуля Микола – 505
Зозуля Яків – 327
Зосим – 437
Зуб Катерина – 637
Зятник Іван – 494
- Іван III – 54, 436, 437, 522
Іван IV Грозний – 383, 427
Іван I Калита – 55
Іваненко Леонід – 155
Іванченко Раїса – 533
Іваничук Роман – 148, 176, 244, 341, 402
Іванишин В. – 441
Іванова В. Г. – 231
Іванов Микола – 514
Іванов – 127
Іван Павло II – 482, 495–499, 523, 681
Івасюк Володимир – 354, 355
Івашко В. – 146, 235
Івшина Лариса – 122, 614, 651, 652
Ігор – 422, 542
Ігор (Ісиченко) – 511
Ігрунов В. – 260
Ікеда Дайсаку – 348
Іларіон – 295, 297, 332, 420, 426, 433, 543
Іларіон – 451
Ілля – 422
Ільїна Ємілія – 542
Ільїн Іван – 554, 574
Іоаким – 444–446
Іоанн – 428
Іов – 440
Іов (Тельміський архієпископ) – 513, 514
Іон – 436
Ірчан Мирослав – 121
Іщак Андрій – 494
Іщенко Наталя – 648, 649, 657, 658
- Йогансен Майк – 263
- Кабачинська Світлана – 270, 283
Кавалерідзе Іван – 262
Кавелін К. – 384, 386, 387, 389
Каганович – 147, 399
Казимір Ягайлович – 436
Каїн – 637
Калакура Ярослав – 5
Калиниченко Віталій – 138
Калиняк Богдан – 166
Калита І.Д. – 435
Калнишевський Петро – 83, 84, 173, 391, 503
Калюжний Євген – 52, 56, 79, 176
Камінський Анатолій – 149, 176, 582
Капельгородський Пилип – 94
Караджич В. С. – 194
Карамзін М. – 55, 72, 384
Карл XII – 73, 76, 147, 573
Кароль Тіна – 363
Карпенко В. – 5, 260, 479
Касьянов Г. – 546
Катерина II – 73, 81, 82, 84, 85, 101, 152, 192, 280, 391, 451–453, 487, 554, 573, 605, 606, 681
Кацнельсон – 110
Качкан Володимир – 60, 354
Качоровська Ємілія – 499
Кашпуренко Владислав – 363
Квасневський Олександр – 160
Квецько Дмитро – 136, 138
Квірінг Е. – 209
Квітка-Основ'яненко Григорій – 310
Кедровський Володимир – 327
Кесарійський Прокопій – 421
Кириленко В'ячеслав – 353
Кирило – 422
Кирилук Є. П. – 332
Кислюк К. – 571
Кисельов Д. – 600
Кисельов – 599
Ківалов – 265, 266, 268, 277
Кігніцький Ілля – 504
Кінах А. – 409

- Кіріл – 419, 503, 504
Кіркоров – 342
Кістяківський Б. – 319
Кічало Юрій – 635
Клейнер Ізраїль – 292
Клименко С. – 232
Климент І – 421
Кличко Віталій – 166
Клюєв – 166
Клюфас Наталія – 409
Ключовська Галина – 344
Ключевський В. О. – 54, 55, 299, 385, 389, 437
Кнорр – 461
Кобзон – 364
Ковалик Зеновій – 493
Коваль Роман – 97
Ковальов – 143
Ковч Емільян – 493
Когутич Олеся – 409
Козоріс Михайло – 121
Колесніченко Вадим – 165, 266, 268, 277
Колодій Антоніна – 546, 547
Колодій Ілько – 357
Конєв – 301
Кониський – 89
Кониський Георгій – 435
Конквест Роберт – 111, 176
Коновал Олексій – 116, 176
Коновалець Є. – 620
Кононенко П. – 571
Конрад Микола – 494
Константинов – 170
Копельман – 116
Копистенський Захарія – 442
Коржавін Наум – 125
Корнійчук О. – 126
Королевська – 613
Корогодський Р. – 265
Косаківський – 479
Косик – 143
Косинський – 91
Косів Михайло – 238, 239
Косіор Станіслав – 111, 147
Косов Сильвестр – 446
Коста Роберт – 649
Костельник Богдан – 461
Костельник Гавриїл – 460–462
Костенко Ліна – 138, 266, 628, 635, 640, 644
Костомаров М. І. – 176, 195, 203, 280, 310, 384, 387, 559–561
Кот С. – 133, 176
Котляревський І. – 147, 272
Котляр – 387
Коциловський Йосафат – 491
Коцюбинський Михайло – 634
Коцюбинський Юрій – 93, 94
Кочан Наталія – 435
Кошарський – 135
Кошовий – 362
Кравець Є. – 45
Кравченко Андрій – 293, 605, 606
Кравченко О. – 201
Кравченко – 479
Кравчук Леонід – 26, 66, 146, 266, 404, 477
Кравчук Микола – 589, 591
Краківський Йосиф – 442
Кралюк Петро – 60, 362, 382
Красівський Зіновій – 136, 138
Кревельд М. – 44
Кременецький Гавриїл – 452
Кривенко Галина – 484
Кривоніс (Мирослав Симчич) – 130
Кривошеїн Семен – 133
Крижанівська Марічка – 409
Кримський А. – 211, 217, 384, 387, 389
Крип'якевич І. – 541
Крупський І. В. – 20, 44
Крушельницький Антон – 121
Кубійович В. – 98
Кудрявцева – 265
Кузів В. – 105
Кузьмук Олександр – 165
Кузьмович В. – 127
Кук Олена – 631
Кулик Володимир – 378
Куликов А. – 654
Куліш Андрій – 109

- Куліш Микола – 121
Куліш Панько – 211, 310, 485, 560,
562, 563, 574
Кульчицький С. – 176, 283, 407, 408
Курбас Лесь – 121
Курдюк Михайло – 185
Курило Олена – 262
Кучма Леонід – 26, 152, 154, 157, 239,
244, 253, 281, 341, 356, 406, 409,
477, 479, 481, 482

Лазар – 480
Лазаревський Ол. – 391
Лазебник Юхим – 225
Лакота Григорій – 491
Лапчинська Ніна – 114
Лебедь Д. – 209, 328, 336
Леванідов Яків – 451
Левицька Галина – 340, 341
Левицький Кость – 126
Левченко М. – 262, 613
Лейбніц – 148
Лем С. – 238
Ленін – 92, 98, 100, 101, 104, 105,
134, 144, 171, 213, 224, 235, 584,
585, 612
Ленкавський С. – 548
Леонтєва Лідія – 589
Леплевський Ізраїль – 120
Леся Українка – 146, 184
Лехновський Павло – 355
Лещенко Сергій – 659, 660
Лермонтов – 301
Лизанчук В. В. – 44, 176, 177, 283,
284
Липа Ю. – 542, 556, 559
Липинський В. – 559, 564, 565, 574
Липківський Василь – 446, 459, 460
Лиско Роман – 493
Лисяк-Рудницький І. – 408
Литвин В. – 253, 269, 466
Литвин Сергій – 95
Литвиненко О. – 31
Литвинов – 116
Лихобабіна Ольга – 163
Лібікі М. – 5

Лігачова – 659
Ліотар Ж.-Ф. – 616
Ліппер М. – 278
Лісовий В. – 571
Літковець Тарас – 661
Ліхнякевич Андрій – 327
Лобода Юрій – 377, 614
Лобода – 89
Ложкін Борис – 361, 362
Лозинський М. – 209
Лоліта – 342
Лорак Ані – 342
Лосев Ігор – 5, 131, 133, 177, 357, 646
Лотман Юрій – 289
Лотоцький О. – 322, 395, 413, 453
Лошиць Ю. – 426, 543
Лубківський Маркіян – 361
Лубчак В. – 659, 660
Лужицький Григор-Меріам – 323
Лужков – 480
Луканов – 659
Лукас Едвард – 652
Лукач Семеон – 492
Лукій Іван – 504
Лук'яненко Левко – 97, 138
Лук'янов – 613
Луценко Юрій – 159
Луцький Остап – 127
Лушина Христина – 642
Любавський М. – 389
Люта Тетяна – 643
Ляпунов – 70
Львов Афанасій – 450
Львов – 70

Мавродін – 386, 387
Магда Є. – 5, 44
Маггерідж Малькальм – 116
Марковська Марія – 628
Могилянський Арсеній – 451
Мазай Макар – 610
Мазепа Іван – 76, 78, 79, 91, 146, 300,
305, 311, 448, 466, 469, 532, 533
Макарій III – 59
Макаренко Зоряна – 640
Македонський Олександр – 383

- Максим – 433, 434
Максимович М. – 211, 310, 384
Маланюк Євген – 153, 192, 290, 303, 540
Малик Ярослав – 19, 44
Малинкович В. – 239
Малицька К. – 322
Малишко Андрій – 333
Малкович Іван – 277
Мамонтов – 599
Маркс Карл – 72, 399
Маркузе Г. – 559
Маринович Мирослав – 138, 167
Мартинов Дмитро – 155
Мартинюк Дмитро – 352, 353
Мартинюк Ростислав – 268, 299, 302
Мартинюк – 265, 613
Масенко Лариса – 5, 216, 239, 256, 263, 267, 271, 274, 357, 358
Масловська Світлана – 503
Марченко Олександр – 344
Марчук – 479
Маслов С. І. – 332
Матвеев – 121
Матвієнко Валентина – 153
Матвієць О. – 342
Матвій – 421
Матусевич Микола – 138
Махно Нестор – 98, 103, 177
Махун Сергій – 122, 129, 177
Мацціні Джузеппе – 549, 574
Мацука О. – 609
Мацьків Тарсикія – 490
Медведчук – 256
Мезенцев – 455
Мейс Джеймс – 276, 651
Мельник Михайло – 462
Мельничук Сергій – 264, 284
Мельничук – 659, 660
Менглі-Гірей – 437
Меншиков О. – 76, 77, 79, 101, 318, 533, 534
Мефодій – 422
Мехмет IV – 70
Микитенко О. – 177
Микола I – 554
Микола II – 469, 503
Миньків І. – 197
Миславський Самуїл – 452
Митрофан – 506
Михайл – 422
Михайлин І. Л. – 5, 20, 44, 588
Мілюков П. – 242, 321
Мірошніченко Ігор – 346
Міхновський Микола – 90, 177, 562, 563, 569
Міщенко – 126, 127
Міятович Д. – 653
Мних Яків – 421
Мовчан Павло – 186, 240, 280, 366, 466, 467, 482, 646
Могила Петро – 442, 443, 446
Мозгова Анастасія – 164
Мокрієнко Оксана – 164
Молодиченко В. – 594
Молотов В'ячеслав – 122, 221, 398
Монастирський В. – 5, 45, 549–551, 557, 572, 602, 667
Монатік – 363
Мономах Володимир – 54, 63, 295–298, 367, 428, 430–433, 521, 542, 554, 656
Мончук Анна – 164
Морачевський П. С. – 454, 455, 522
Моррас Шарль – 549, 574
Мороз Валентин – 96, 177
Мороз Олександра – 185, 430
Мосаєв Юрій – 345
Москаленко А.З. – 582
Москвин Арсеній – 454
Мудрий Ярослав – 52, 146, 295–297, 424–427, 521, 542–544, 554, 656
Муравйов – 93, 324
Муретов Д. – 336, 395
Мусафірова О. – 356
Мушкетик Юрій – 252, 284
Мюллер Г. – 600
Набруско В. – 5
Надеждіна В. – 245
Назарко Іриней – 306

- Найдьонова Л. А. – 24, 45
Наконечний Є. – 306, 309, 310, 367, 541
Наконечний М. – 212
Наконечний Назарій – 616
Наливайко – 146
Нассонов А. – 53
Невський Олександр – 55, 540
Неймарк Норман – 117, 118
Нестор – 421, 428, 542
Немирич – 72
Ненич Христина – 636
Нижитенко А. – 454
Никифоряк Дмитро – 504, 505
Никон – 427
Нифонт – 434
Нігоян Сергій – 166
Ніколаєнко В. – 359
Німчук І. – 127
Ніс Іван – 76, 147
Ніцше – 657
Ніщененко Корній – 327
Новикова – 345
Новинський Вадим – 519
Новицький – 454
Новодворська Валерія – 151

Оберишин Ілько – 130
Овідій – 319
Овсієнко Василь – 121, 138, 178
Огієнко Іван – 185, 189, 191, 206, 210, 271, 284, 363, 435, 439, 488
Огрязко В. – 5, 603, 607, 608, 668
Олег – 422, 423, 542
Олександр (Драбинко) – 516, 519
Олександр – 510
Олександр І – 84
Олександр II – 86, 201, 203, 392
Олексієнко Михайло – 463
Олексій Михайлович – 67, 89, 444, 536
Олексіюк Тиміш – 327
Олійник – 613
Олійник Борис – 571, 574
Олійник Володимир – 165
Олійник Михайло – 356
Ольга – 422, 424, 542

Онуфрій (Березовський) – 504, 506–508
Опенгаймер Ф. – 316
Орвел Джордж – 49
Орел Майя – 299
Орлик Григор – 79, 80
Орлик Пилип – 79, 146, 536, 573
Ортега-і-Гассет – 559
Осмомисл – 146
Остапенко Марина – 396
Осташ І. – 233, 234, 285
Ось – 616, 618, 619, 622, 623, 624, 628, 638, 640, 644
Оттон І – 422
Офросимов – 444
Охримович В. – 322

Павлик Михайло – 322, 664, 665
Павличко Дмитро – 157, 158, 178, 585, 586
Павлів Мар'яна – 409
Павлов Валентин – 141
Павло – 502
Павлюк – 91
Пагутяк Галина – 276
Палеолог Софія – 54
Панов Б. – 356
Панченко Володимир – 202, 343
Паньківський К. – 322
Панько Т. – 238, 285
Парубій Андрій – 263
Паславський Іван – 308, 311
Пастернак С. – 90, 178, 205
Пасько І. – 571
Пасько Я. – 571
Пашкевич Генрі – 53
Пашуто В. – 386, 387
Пелех Марія – 505
Пелипейко Ігор – 485
Пельвецький Антоній – 462
Перацька К. – 238
Первозванний Андрій – 421, 428
Петлюра Симон – 95, 146, 320, 646, 663
Петренко Євген – 154, 178
Петрів Ольга – 409

- Петро (апостол) – 421
Петро – 435
Петро I – 56, 72, 73, 75, 76, 78–81, 101, 152, 157, 171, 189, 191, 280, 300, 306–309, 426, 438, 447–449, 472–474, 487, 506, 532–536, 573, 681
Петро II – 191, 450
Петровська Галина – 472
Петросян – 345
Пилипець Олександр – 363
Пилипчук Дмитро – 230
Пипін О. – 385
Письменний В. П. – 45
Півторак Григорій – 50–52, 57, 172, 178, 541
Підгорний – 146
Підмогильний Валер'ян – 121
Плав'юк Микола – 139
Платон – 559, 560
Платон (архієпископ) – 451
Платонов Сергій – 435
Плохий В. С. – 227, 285
Плахонін Андрій – 597, 599, 650
Плющ І. – 406
Повалій Таїсія – 342
Погодін М. – 384
Погрібний А. Г. – 235, 237, 245, 258, 488, 489
Погружальський – 402
Подгорна Вікторія – 661
Пожарський С. – 70
Покровський М. – 384–386, 389
Поліщук Валер'ян – 121
Полонська-Василенко Н. – 541
Полоцький Симеон – 446, 538
Полуботок Павло – 75, 81, 232
Пономаренко М. – 243
Пономарів Олександр – 411, 645
Пономарьов О. – 342, 363
Попадюк Зорян – 138
Попов М. – 208, 214, 329
Попович Мирослав – 122
Порошенко Петро – 27, 169, 268, 270, 512–514
Портников Віталій – 353
Постишев П. – 108, 110, 147
Потебня Олександр – 234, 273, 274, 384
Постоловський Антін – 327
Потап (Олексій Потапенко) – 363
Почепцов Г. – 5, 589
Почкаєв І. – 77, 175
Пресняков О. – 385, 386
Прийма Володимир – 491
Примаченко Яна – 101, 103, 121
Приселков М. – 53
Присташ Олександра – 639
Приходько Віктор – 327
Пріцак Омелян – 310, 541
Прокоп М. – 99, 126, 178
Прокопович Феофан – 75, 300, 309, 447–449, 539
Прот О. – 198
Проханов О. – 597
Пукач – 616
Путін В. – 80, 104, 105, 152, 153, 156, 159, 161, 168–171, 188, 269, 275, 293, 315, 356, 362, 424, 482, 503, 596, 597, 598, 599, 60, 604, 606, 607, 610, 624, 630, 644
Путіна Л. – 267
Пушкін – 73, 88, 301, 309
Пушков – 599
Равлюк Богдан – 136
Радзієвський І. – 40, 45
Радивиловський Антоній – 446
Радул Василь – 504
Радчук Віталій – 184, 280, 285, 341, 342
Раїса Іванівна – 474
Рамзес II – 383
Раснецов А. – 583
Растоу Д. – 546
Ратцель Фрідріх – 29
Рафальський О. – 5
Рижков М. – 141
Рильський М. – 184, 280
Римський-Корсаков М. – 61
Ричагов Г. – 236
Рібентроп – 221

- Ріпецький М. – 432, 521
Рогачов С. – 407
Родіонов М. – 243
Розмеженко М. – 178
Розумовський К. – 82, 146, 450
Розумовський Г. – 146
Роксолана – 146
Романчук О. – 93, 178
Романюк Василь – 138
Ромась Юрій – 163
Ромжа Теодор – 492
Ромодановський – 69
Ростовський Дмитрій – 446, 538
Рубан Петро – 138
Рудакевич О. – 546
Руденко Анастасія – 655
Руденко Микола – 138
Рудницький М. – 322
Рудницький С. – 28
Рудченко Павло – 346
Рудюк Д. – 468
Рудь – 112
Рум'янцев Петро – 82
Русінкевич Тетяна – 619
Русова-Ліндфорс Софія – 262
Рябой Василь – 505
- Саакашвілі М. – 270
Сабадуха Володимир – 552 – 554, 559,
560, 563, 565, 567, 569, 574
Савенко О. – 318
Савинков Б.В. – 325, 368
Савченко О. – 40
Сагайдачний Петро – 70
Садловська Катерина – 163
Салій Іван – 346
Саллей Річард – 111
Самовидець – 383
Сандул О. – 232
Санжаєв Г. – 386
Сатановський Арсеній – 538
Сафонов В.В. – 236
Свенціцький І. – 212, 322
Сверстюк Євген – 497, 587
Свистунов Ю. – 130
- Свідзинський Анатолій – 290, 292,
293, 315
Світличний – 146
Святополк Ізяславович – 425
Святослав – 146, 295, 422
Святослав (Шевчук) – 511
Севостьянова Наталія – 270
Семиноженко Володимир – 153, 409
Сеник Роман – 166
Сеньківський Яким – 494
Серафим – 480
Сербенська Олександра – 186, 280,
285
Серветник Володимир – 350
Сергійчук В. – 399
Сердючка В. – 345, 357, 358
Сигізмунд II Август – 438
Сидоренко Микола – 503
Сидоржевський Михайло – 294
Сиротенко Василь – 499
Сидоров В. – 386
Сильвестр – 428
Симоненко Василь – 233, 268
Симоненко П. – 265, 613
Синегуб Володимир – 89
Ситник Віктор – 48, 179
Сихефрр Схеффер Яап де Хооп – 159
Сімович В. – 212
Сіренко Володимир – 252
Сірополко Степан – 431, 521
Склавовський Олександр – 310
Сковорода Григорій – 147, 487, 544,
547, 559, 560, 563, 574, 646
Скоропадський Павло – 78
Скрипка О. – 342
Скрипник Микола – 107, 210, 211,
213, 216
Славинецький Єпіфаній – 446, 538
Слизюк Іван – 492
Сліпак Василь – 556
Сліпий Йосип – 461
Слісаренко Олекса – 121
Смаль-Стоцький Роман – 304
Смирнов Петро – 435
Сміт Д. Ентоні – 547
Смітюх Григорій – 165, 343

- Смола Л.Є. – 45
Смоленський Кирило – 476
Смолець Галина – 345
Смолін М. – 249, 250
Смолятич Климентій – 433
Соколов Леонід – 382
Сократ – 581
Солана Хав'єр – 159
Солецький Омелян – 352
Соловей В. – 5, 589, 608, 672
Соловей Дмитро – 110, 179, 326, 368, 680
Соловійов Володимир – 551, 552, 574
Соловійов Сергій – 435
Соловійов С. – 55, 70, 179
Соловійов – 599
Сосюра В. – 93, 333, 368
Спіноза – 560
Срезневський Ізмаїл – 310, 454
Ставровецький Кирило Транквіліон – 304, 442
Сталін Й. – 104, 109, 110, 115, 118-120, 128, 133, 134, 137, 171, 179, 213, 235, 329, 345, 386, 398-400, 460, 461, 494, 517, 538, 543, 544, 584, 585, 598, 612, 681
Станко Анастасія – 654
Старух Т. – 322
Стахів М. – 99, 179
Степаненко – 345
Степанюк В. – 235, 286
Степовик Дмитро – 467, 468
Стефак Василь – 264
Стеценко К.Г. – 323
Стецьків Тарас – 159
Стецько Ярослав – 549, 559, 574
Столипін П. – 316
Столтенберг Єнсен – 27
Столярова – 364
Стороженко А. – 250
Сторчаков В. – 243
Стреляний Анатолій – 408
Стромін – 89
Струве П. – 318-320, 327, 328, 336, 368, 385, 389
Стус Василь – 146, 263, 265, 274, 556, 620
Субедей – 299
Субтельний Орест – 312
Сукач Ніна – 164
Сурожський Стефан – 421
Сюндюков Ігор – 73, 74, 122, 179
Табачник Д. – 263, 480
Табінський П. – 198
Танюк Лесь – 251, 255
Тарапунька – 350, 360
Тарнавський Василь – 195
Татіщев В. – 532
Текелій Петро – 83
Темний Василій – 436
Теодор (Василь Блясецький) – 130
Терещенко А.С. – 664, 665
Терлак З. – 211, 286
Тершаківець Григорій – 127
Тетерін С. – 148, 179
Тетеря Павло – 71
Ткаченко В. – 667
Тимошенко Ю. – 160, 161
Тимченко Є. – 211, 212
Титаренко Т. – 24
Тихий Олекса – 138
Тихомиров М. – 53
Ткаченко О. – 234, 260, 503
Тойнбі А. Дж. – 24, 559, 565
Толстой О. – 390, 413
Толочний Євген – 363, 413
Томенко Микола – 159
Томіленко С. – 655, 659
Торба В. – 5, 170, 171, 179, 363, 651
Трамп Дональд – 648
Третьяков П. – 52
Трохимович-Козловський Ісая – 443
Троцький Л. – 386, 662
Трубецкой М. – 56
Трубецкой О.М. – 65
Трутовський – 399
Турик Андрій – 138
Туркало Кость – 327
Туровський Кирило – 332
Турчинов О. – 167

- Тустановський Лаврентій-Зизаній – 309
Тютюнник Григор – 220, 286
Тягнибок Олег – 166

Уайт Ейден – 600
Успенський Олександр – 120
Ухіна Ірина – 164

Фанкенштайн Еймос – 379
Фаріон Ірина – 5, 191, 286
Фартушний А. – 571
Федак С. – 322
Феденко Панас – 327
Федик Ольга – 183, 280, 286
Федорин Володимир – 361, 362
Федорко Мар'яна – 409
Федоров – 143
Федосєєв П. – 388
Федотов Г. – 336, 405, 427, 466
Феодор – 434
Феофіл – 434
Ференц Володимир – 351
Филипович Людмила – 511, 513
Филипович Павло – 121
Фідаров Тамерлан – 155
Філарет – 442
Філарет – 156, 470, 475, 476, 478, 483, 503, 506, 523
Філевич І. – 318
Філенко Володимир – 159
Філіп де Лара – 648
Філіпчук Г. – 599
Філософ Костянтин – 421
Філофей – 434
Філофет – 437
Фільчашкін Сергій – 467
Фіхтей – 571
Фішбейн Мойсей – 278
Флоринський П. – 318
Фотій – 421
Франко Герберт – 594
Франко Іван – 146, 157, 158, 252, 311, 314, 315, 361, 410, 413, 430, 431, 521, 532, 555, 558, 559, 563, 565, 572, 573, 647, 664, 665, 666

Фрейд Зигмунд – 87
Фросевич Леонід – 655
Філе Штефан – 265
Фьодоров Леонід – 493

Хабак Абд Алькадер – 658
Харлампович К. В. – 304, 539
Харлоу Г. – 278
Харченко Віктор – 502
Хвиля Андрій – 212–214, 216
Хвильовий Микола – 146, 621
Хвойка Вікентій – 262
Хмельницький Богдан – 64–66, 72, 91, 146, 147, 157, 197, 443, 444, 473, 474, 536, 564, 618, 621, 631
Хмельницький Юрій – 65, 66, 71, 146, 445
Хомишин Григорій – 491
Хомський (Чомський) Ноам – 612, 672
Хрещевська Л. – 411
Христя (Дарія Кошак) – 130
Хропатий Федір – 128, 179
Хруцький Сергій – 462
Хрущов М. – 103, 122, 125, 135, 171, 329, 330, 401

Царьков – 265
Царьов Олег – 165, 508, 614
Цегельський Л. – 307, 541
Цегельський Микола – 493
Цегельський Михайло – 457
Целевич В. – 127
Ціпко Анатолій – 532, 539

Чаадаєв П. – 553, 554
Чабаненко Мирослава – 601
Чабанов А. І. – 143
Чалий О. – 170
Чапаєв – 301
Чармс Р. – 278
Чарнецький Николай – 491
Чеканюк – 126, 127
Ченцов В. – 102
Червак Б. – 41, 45
Черемних В. – 609
Чернов Артем – 603–605, 672

- Черновецький Леонід – 346
Черняк – 74
Черчіль Уїнстон – 538
Чечетов М. – 165
Чиж Іван – 255
Чикаленко Левко – 327
Чистоклетов Л. Г. – 23, 45
Чіксентміхалі М. – 278
Чубаров Р. – 170
Чубатий М. – 422
Чубинський Павло – 89, 154
Чуєв Сергій – 133
Чуйко Богдан – 138
Чуркін В. – 168
Шаблій О. І. – 5, 24, 25, 27, 28, 31, 43, 45
Шаповал Микита – 101, 105, 180
Шаповал Юрій – 122–124, 135, 180
Шарль де Голь – 129
Шафарик – 194
Шахматов О. – 428
Шаховський О. – 390
Швайпольт Фіоль – 439
Швайцер Альберт – 289
Швець В. – 40
Шевельов Юрій – 216
Шевич – 89
Шевченко Анатолій – 249, 286, 484
Шевченко Т. Г. – 57, 73, 76, 86, 88, 146, 167, 183, 194, 195, 203, 220, 230, 252, 264, 279, 310, 315, 399, 453, 485, 490, 498, 521, 540, 541, 558, 559, 561–563, 572, 646
Шевчук Юрій – 271, 272, 286, 655
Шелест Петро – 274
Шелухін С. – 541
Шептицький Андрей – 311, 322, 457, 458, 460
Шептицький К. – 461, 492
Шишко В. Й. – 23, 45
Шіллер Г. – 594
Шіллер Отто – 110
Шкварець В. – 102, 180
Шлеев В. – 229, 335
Шлемкевич М. – 559, 568
Шовен Н. – 548
Шот Микола – 510
Штепа Павло – 113
Штепсель – 350, 360
Шувалов А. – 539
Шульгін В. – 392
Шумський О. – 210
Шуфрич Нестор – 165, 613
Шухевич М. – 322
Шухевич Роман – 146
Шухевич Юрій – 138
Щерба Володимир – 152, 180
Щербина Дмитро – 359, 360
Щербицький В. – 108, 146, 227, 231, 255
Щоткіна К. – 600
Ювеналій – 476
Юзефович М. – 203, 455
Юнг К. – 565
Юраш Андрій – 515
Юрій М. – 5
Ющенко Віктор – 26, 36, 159, 160, 251
Юхновський Ігор – 239, 286
Ющук І. – 5
Яворівський Володимир – 5, 141, 147, 180, 585, 586
Яворницький Д. – 541
Яворський Василь – 316, 368
Яворський Матвій – 121
Яворський С. – 447, 448, 538
Якименко – 167
Якір – 147
Яковенко І. – 596, 650
Яковлева Неллі – 589, 590, 591
Якубова Лариса – 101, 103, 121, 180
Яловий Михайло – 121
Янів Володимир – 290
Янукович Віктор – 26, 36, 159–163, 165, 167–170, 253, 263, 265, 365, 409, 501, 502, 556, 565, 612, 635, 681
Ярополк – 422, 423
Ясинський Варлаам – 446
Яців Роман – 166, 180

Предметний покажчик

- Агресивна сутність російської політики – 667, 668
- Агресивний російський „культурний колоніалізм” – 352
- Агресивність “русского мира” в Україні – 263
- Аморальна, низькопробна культура – 362
- Анафема гетьману Мазепі та мазепництву – 448
- Анексія Кримської Автономної Республіки – 42
- Антидемократичні погляди у російському суспільстві – 607
- Антинаукова доктрина, що московсько-російська держава є спадкоємицею Русі=Київської Русі – 542
- Антипутінські акції в Москві – 40
- Антиукраїнська маніпулятивна пропаганда – 360
- Антиукраїнська політика кремлівських деспотів – 134
- Антиукраїнські акції – 398
- Антиукраїнські стереотипи – 66
- Апологетичний характер концепції московської=російської ідеї – 555
- Асиміляційна практика в Росії – 401
- Асиміляція українців – 311
- Атмосфера темного московського царства – 86
- Багатовікові варварські загрози українцям тривають – 318
- Безпека – 11
- Безпека людини – 11
- Безпекова духовна платформа – 49
- Безпекові напрями інформаційної політики в Україні – 669, 670
- Безперервна російська інформаційно-психологічна агресія – 340
- Брехня – своєрідний різновид агресії – 71
- Брутальна московська політика - 40
- Великий терор – 119
- Великодержавний щовінізм як ідеологія Росії – 85
- Великодержавницька політика „обрусения” українців – 450
- Види інформаційно-психологічної безпеки – 21
- Винищення національно свідомої української інтелігенції – 544
- Виховання національної гідності – 140
- Відновлення і утвердження історичної правди – 152
- Відповідальність журналістів за зміст слова і телевізійного зображення – 647

- Війна цінностей, цивілізацій, світоглядних орієнтирів – 608
- Військова агресія Російської Федерації проти України – 49
- Вірус комунізму в українському соціумі – 103
- Вселюдськість у шатах націоналізму – 292
- Гегемоністські плани Московії – 78
- Генетична теорія походження нації – націоналізму – 550, 551
- Гібридна війна – 32
- Гібридна війна Російської Федерації проти України – 35, 609
- Голгофа випробувань для українців – 78
- Голодомор – засіб очищення України від „етнографічного матеріалу” – 109
- Гомогенна концепція української ідентичності – 290
- Гуманістична сутність української національної ідеї державотворення – 557, 558
- Державна інформаційна політика – 19
- Деукраїнізація в сучасних умовах – 409
- Дискредитація ідеї і практики деросійщення – 330
- Доктрина інформаційної безпеки України – 19
- Доленосні геополітичні виклики Україні – 25
- Доморощені реакціонери – 349
- Духовна інформаційна мобільність нації – 291
- Духовний геноцид – 80
- Духовно-естетичний світ українців – 269
- Духовно-моральне осердя – 432
- Експансія російського абсолютизму в Україну – 72
- Етапи гібридної війни – 33
- Етнічні війни суздальців-московитів проти русичів-українців – 433
- Етнокультурна інформація – 544
- Етнокультурний розвиток – 289
- Етнопсихологічна та культурна протилежність між українцями і московитами – 306
- Єдина Помісна Українська Церква – національно-духовна потреба українців – 501, 516, 520
- Єдиний дух глибокої моральності, добродітності, порозуміння панує у християнській святині в Зарваниці – 510
- Єдність – наша духовна зброя для перемоги над російським агресором – 511
- Жорстокі репресії проти України – 533
- Жорстокість московського режиму в Україні – 72
- Журналістські стандарти творення матеріалів – 648
- Загрози національній безпеці України – 14, 22, 362
- Загрози українській ідентичності – 331
- Засадничі лінії нищівного тиску російського політикуму на українську людину – 149
- Захист українського національного інформаційного простору – 356
- Зашморг на українізацію – 108
- Збереження і розвиток особливостей кожної нації – 458
- Звуковий образ українського слова – 521

- Зденаціоналізована людина втрачає доступ до найглибшого національного колодязя духу – 365
- Зловісність інаугураційної промови Президента України Л. Кучми щодо функціонування української мови – 239
- Зміст та функції української національної ідеї – 569–571
- Значна різниця в культурно-освітньому рівні між Україною і Московією – 541
- Знищення української національної ідентичності – 117
- Знищення українського національного життєвого середовища – 342
- Ідеологічне підґрунтя російського самодержавства – 384
- Ідеологія природного націоналізму – 551
- Ідеологія російського панславізму – 87
- Ідеологічне обґрунтування етноциду, лінгвоциду і геноциду України – 119, 400
- Ідея вартості людини й любові до неї – 429
- Ідея відродження Єдиної Помісної Української Церкви – 513
- Імперське „духовне збирання” Московії= Росії – 427
- Імперський тестамент Петра I – 534, 535
- Імперський зміст російської ідеї державотворення – 567
- Індивідуальна і масова свідомість – 531
- Інтегральний постулат про „триединый русский народ” – 540
- Інтегральність національної спільноти – 303
- Інтелектуальне пограбування України – 538, 539
- Інтелектуально-розважальний український продукт теле- і радіовиробництва – 353
- Інформаційна безпека України – 17
- Інформаційні потоки – 531
- Інформаційно-гуманітарний простір України – 291
- Інформаційно-психологічна безпека – 531
- Інформаційно-психологічна війна – 20, 371
- Інформаційно-психологічні загрози – 545
- Історичний процес виникнення, становлення та поширення української національної ідеї – 569–571
- Кампанія компрометації української культури – 339
- Кампанія з ліквідації Української Греко-Католицької Церкви – 460–462
- Канібальська жорстокість Путіна – 105
- Київський патріархат – це Церква українського народу, Помісна Церква – 475
- Киевоцентризм – противага „руському миру” – 516
- Ключові завдання політики щодо зміцнення національної безпеки України – 41, 42
- Комуністичне морально-психологічне руйнування українського національного життєвого середовища – 244
- Конструктивний потенціал української національної ідеї державотворення – 559–565
- Концепція державного суверенітету – 5
- Концепція інформаційно-психологічної безпеки – 42
- Концепція націоналізму – 666, 667

- Краса світу і невмирущість людства у розмаїтті культур – 290
- Креативне поєднання українського національного і цивілізаційного сенсу – 546
- Культурна окромишність – потужне джерело формування національної ідентичності – 323
- Культурний вимір національної ідентичності – 290
- Культурний колоніалізм – 343
- Локальний, народний патріотизм і природний націоналізм – 548
- Лукавства Української Православної Церкви Московського Патріархату – 484–487, 495
- Людина – це конкретно-історична і національно-культурна індивідуальність – 41
- Людські права і свободи – 483
- Людяність українського природного націоналізму – 572, 573
- Малоросійська психологія – 405
- Малоросійство – комплекс національної неповноцінності, самозречення, пораженства – 202
- Маніпулятивна концепція про спільну давньоруську колиску росіян, українців і білорусів – 386
- Маніпулятивна пропаганда – 591–593, 595, 596, 603
- Маніпулятивний спосіб утворення Московської митрополії – 436
- Маніпулятивні хвилі московського шовінізму – 419
- Маніпуляції навколо „канонічності” РПЦ і „неканонічності” УПЦ КП – 465, 466
- „Маніфест Пилипа Орлика” про історичну справедливість боротьби за незалежність від московського режиму – 536, 537
- Маразматична псевдомузика – 346
- Медіаманіпулювання – 596
- Методи пропаганди – 591–593
- Міфи Російської імперії – 55
- Міф про винятковість Росії та її мешканство – 85, 392
- Міф про давньоруську колиску трьох братніх народів – 388
- Міф про „третій Рим” став теорією про створення Російської імперії – 438
- Міф про незалежність УПЦ КП від Російської Православної Церкви – 464, 465
- Міф про політичну мудрість і доброчинство Петра I – 532
- Мова – найчистіше і єдине живильне джерело розвитку нації – 183
- Монополія більшовизму – 102
- Морально-психологічні бар’єри на шляху українського державотворення – 582–588
- Морально-психологічна місія журналістики – 616
- Морально-психологічні мотиви використання української мови – 279
- Московська імперсько-аморальна політика – 69
- Московська маніпулятивна пропаганда – 275
- Московська церква активно боролася і бореться з українством – 446
- Московське самодержавство і деспотизм – 62
- Московський геноцид – 76
- Московський патріархат прикрився назвою Українська Православна Церква і вводить людей в оману – 471, 472
- Московські асимілятори – 339
- Московські імперські амбіції – 80
- Найефективніша зброя проти маніпулятивної пропаганди – Правда – 596

- Наступ на українське книгодрукування – 449
- Нацизм – козирна карта російської маніпулятивної пропаганди – 601
- Націоналізм – природне явище – 601
- Національна безпека – 11, 12
- Національна ідентичність має плинний і динамічний характер – 378
- Національна ідея державотворення – 645
- Національна свідомість – 60
- Національне нівелювання українського народу – 315
- Національний інформаційно-гуманітарний простір – 31, 41, 347
- Національний нігілізм – 405
- Національні інтереси – 12
- Національно-культурний розвиток українців – 140
- Немає безнаціональної культури – 290
- Нинішнє повзуче російщення – 357
- Нищення вольового елемента української свободи – 538
- Нові форми і методи антиукраїнської інформаційно-психологічної агресії – 160, 250
- Об'єкти інформаційно-психологічної безпеки – 21
- Об'єкти інформаційно-психологічного впливу – 22
- Орудна сила українського Слова – 184
- Основні принципи національної доктрини – 547
- Основоположні ознаки нації – 545, 546
- Особлива прикмета російського імперіалізму – 396
- Особливості дотримання стандартів журналістської професії в умовах російсько-української війни – 648, 649, 651, 653–655
- Особливості російської та української ідентичності – 390
- Отруєння української ментальності – 40
- Очільники російської православної церкви – маніпулятивні пропагандисти – 419
- Паплюження Москвою образу національно свідомого українця – 130
- Патологічна ненависть московсько-більшовицького режиму до української мови, культури, церкви – 459
- Переосмислення української історії – 66
- Погром українства – 88
- Політика „батога і пряника” – 85
- Політика національної пам'яті – 49
- Політика формування в Україні просвіської ідентичності – 377
- Політичне замовлення Москви – 484
- Політичний, економічний, культурний і духовний націоналізм – визначальні засади розвитку Української Держави – 549, 550, 602
- Правдиві історичні смисли – 40
- Праця трьох реалій – серця, душі й розуму – 521
- Примітивна попка – 346
- Принципи гарантування національної безпеки України – 13
- Принципи маніпулятивної пропаганди, проголошені Геббельсом – 598
- Причини поразки українських визвольних змагань – 103
- Пріоритети національних інтересів – 13
- Пропаганда – 581
- Просвітницька пропаганда – 589
- Промосковські „ляльководи” в Україні – 504
- Проросійська пропаганда в Україні – 646, 647
- Протоукраїнські племена – 51

- Рашизм – універсальна російська ідея – 551–554
- Рашистський режим Путіна – 315, 601
- Релігійний феномен в історії України – 441
- Родові ознаки пропаганди – 594
- Російська бюрократія – рідна дочка російської суспільності – 314
- Російська імперія під червоними прапорами – 98
- Російська інформаційна війна проти української мови – 186
- Російська інформаційно-психологічна війна проти українського суспільства – 603–605
- Російськомовна експансія деструктивного характеру – 233
- Російськомовна окупація української душі – 200
- Росіяни українцям аж ніяк не брати і ніколи ними не були – 57
- Руйнування української національної культури – 342
- Світоглядні розбіжності в журналістському середовищі – 659–661
- Свобода вимагає сильної, відповідальної і зрілої совісті – 498
- Синкретизм української культури – 366
- Система ідеологічних кліше – 608, 609
- Системний, комплексний характер нищення українського народу – 532
- Складний процес утвердження християнства на Русі – 420
- Специфіка російщення українців за комуністичної тоталітарної системи – 216
- Споконвічний моральний імператив – Правда – 426
- Сталінсько-комуністичні репресії – 121
- Стратегії маніпуляцій у ЗМІ – 612, 613
- Стратегічний напрям розвитку української нації – 546
- Суб'єкти інформаційно-психологічної безпеки – 21
- Сутність антиукраїнської реакції в Росії – 455–457
- Сутність українськоцентричної політики – 671
- Таємні постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР про поглиблене вивчення російської мови – 226, 227
- Татарофільська політика – 433
- Творення українського суспільного культурного організму – 411
- Темне царство комуністичної тоталітарної системи – 333
- Типи пропаганди – 589, 590
- Тотальна інформатизація – 531
- Тотальне полювання на українську інтелігенцію – 126, 218
- Традиційна російська історіографія – 51
- Тяглість злочинної політики Леніна, Сталіна, Хрущова, Брежнєва – нищення російсько-українська війна – 104
- Узаконене поглиблення російщення в Україні – 223
- Українізація – повернення до національної сутності – 209
- Україноненависницька інформаційна інтервенція – 234, 235
- Українська пісня, як і українська мова, – то душа народу – 348
- Українська національна справа – 322
- Українська церква розвивалася автономно – 439
- Український народний мелос – 354
- Український національний розвиток – 325
- Українські морально-духовні цінності – 7, 463, 588

- Українськоцентрична ідеологія і політика – 366, 666, 668
- Українськоцентричне русло нації- і державотворення – 614
- Українці та росіяни – два різні народи – 293
- Унікальне явище – Українська Повстанська Армія – 129
- Унікальність нинішнього російщення в Україні – 268
- Усунуто зі сцени й екрана багатий і неповторний український гумор – 344
- Утвердження національної свідомості – 247
- Утвердження української національної гідності – 60
- Фальсифікація української історії – 137
- Фальшива царська і комуністична повіністична історіографія – 541, 542
- Фальшива теорія „третього Риму” – 437
- Фальшиве твердження про природність українсько-російської двомовності – 225
- Фарисейська більшовицька політика щодо України – 91
- Фатальний тягар російських імперських устремлінь – 315
- Фінно-угорські племена – основа російської народності – 53
- Формування українського етносу – 50
- Форми і методи маніпулятивної пропаганди – 661–665
- Функції ЗМІ – 582
- Хитрість і підступність більшовиків у ставленні до української культури – 329
- Християнізація Русі – 424
- Християнство на Русі зародилося в Києві – 516
- Християнська мораль і етика – 429
- Цинічні методи витравлювання української національної ідентичності – 391
- Чесний журналістський професіоналізм – 615, 616
- Чимало вчених у полоні московської великодержавницької історіографії – 156
- Чорносотенці Росії – 98
- Широкомасштабна фальсифікація української історії – 539, 540
- Шовінізм, нацизм, фашизм і нинішній московський рашизм – одного поля отруйні ягоди – 548, 549
- Шовіністична антиукраїнська пропаганда – 479–482
- Шовіністична вседозволеність в Росії – 314

ЗМІСТ

Передмова	5
Розділ I. Інформаційна безпека як навчальна дисципліна	9
Питання для самоконтролю	43
Завдання для самостійної роботи	44
Література	44
Розділ II. Джерело національної свідомості – історична правда	47
Питання для самоконтролю	172
Завдання для самостійної роботи	173
Література	174
Розділ III. Мова – основа безпеки нації і держави	181
Питання для самоконтролю	279
Завдання для самостійної роботи	281
Література	281
Розділ IV. Захист української культури в умовах російської неоімперської агресії	287
Питання для самоконтролю	366
Завдання для самостійної роботи	368
Література	368

Розділ V. Визначальна сила національної ідентичності.....	375
Питання для самоконтролю	412
Завдання для самостійної роботи.....	413
Література.....	414
 Розділ VI. Безпекова складова відновлення Єдиної Помісної Української Церкви.....	 417
Питання для самоконтролю	521
Завдання для самостійної роботи.....	523
Література.....	524
 Розділ VII. Інформаційно-психологічні засади утвердження української України	 529
Питання для самоконтролю	573
Завдання для самостійної роботи.....	574
Література.....	574
 Розділ VIII. Просвітницька і маніпулятивна пропаганда	 579
Питання для самоконтролю	672
Завдання для самостійної роботи.....	673
Література.....	674
 Післямова	678
Рекомендовані теми наукових досліджень	680
Список літератури.....	683
Про автора	695
Іменний покажчик.....	702
Предметний покажчик.....	717

Василь Лизанчук

Інформаційна безпека України: теорія і практика: підручник /Василь Лизанчук. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. – 728 с.

У підручнику «Інформаційна безпека України: теорія і практика» з залученням новітніх наукових даних українських і зарубіжних авторів, на неспростовних документальних засадах комплексно і системно досліджено, узагальнено, правдиво висвітлено історію викликів і загроз від московських колонізаторів українській мові, культурі, національній ідентичності, церкві, природнім звичаям і традиціям. Всебічно проаналізовано форми, методи і способи маніпулятивної пропаганди російських ідеологів, політиків, працівників ЗМІ. Розкрито складові національно-інформаційної безпеки українського суспільства, розглянуто і осмислено основоположні принципи розвитку й утвердження української України в умовах російської агресії та глобалізації.

Для студентів, викладачів, учителів, старшокласників, широкого загалу читачів, які прагнуть отримати повну, правдиву інформацію стосовно українсько-російських відносин, про те, що русини=українці та московити=росіяни не одного роду-племени, це – різні етноси, і спадкоємницею Русі=Київської Русі є Україна, а не Московія=Росія. Але як сусідам – треба жити у злагоді, порозумінні та мирі. Мир між Україною і Російською Федерацією залежить тільки від росіян!

Vasyl Lyzanchuk

Information security of Ukraine: theory and practice: textbook / Vasyl Lyzanchuk. – Lviv: Ivan Franko National University of Lviv, 2017. – 728 p.

In the textbook "Information Security of Ukraine: Theory and Practice" with the use of the latest scientific data of Ukrainian and foreign authors on the basis of irrefutable documentary principles was examined a history of challenges and threats from the Moscow colonizers to the Ukrainian language, culture, national identity, church, natural customs and traditions. The author has thoroughly analyzed forms, methods and means of manipulative propaganda of Russian ideologues, politicians and media. The components of national-information security of Ukrainian society was revealed, the basic principles of the development and strengthening of Ukraine in conditions of Russian aggression and globalization was given a meaning.

For students, educators, teachers, senior students and general readers who want to get full and truthful information about Ukrainian-Russian relations, about the fact that Rusyns = Ukrainians and Muscovites = Russians are not one kind of tribe, it's different ethnic groups, but the heiress of Rus = Kievan Rus is Ukraine not Muscovy = Russia. But as neighbors - we must live in harmony, understanding and peace. Peace between Russia and Ukraine depends only on Russians!

Навчальне видання

Василь Васильович ЛИЗАНЧУК

ІНФОРМАЦІЙНА БЕЗПЕКА УКРАЇНИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Підручник

Редактори *Оксана Кузик, Уляна Крук*

Коректори *Юліана Бурка, Наталія Галечко*

Технічний редактор *Світлана Сенік*

Комп'ютерне верстання *Наталії Лобач, Наталії Якимів*

Комп'ютерний набір *Марія Васьків*

Обкладинка *Василя Рогана*

Художнє оформлення

заслуженого діяча мистецтв України *Василя Семенюка*

НБ ПНУС

811108

Формат 70x100/16. Умовн. друк. арк. 58,7.

Тираж 450 прим. Зам.

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.

Видруковано у книжковій друкарні "Коло",
вул. Бориславська, 8, м. Дрогобич, Львівська обл., 82100

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.

Серія ДК № 498 від 20.06.2001 р.